ГЫЩ АСҬА

АҬСУА ШӘҚӘЫ

Ароман

АБАХҬА

Аҩбатәи ашәҟәы

Леуанти иантҵамҭак алагамҭаҿ иаҳәон.

«Ашықәс Ҩыц ааир, иҿыцбарахыу абзиарақәа узкылсрашәа угәы иабоит еснагь. Уи ааира уазпшуп, угәы ҭгәыргьаауеит, ныҳәоуп, аиҳаракгьы ҭаацәаратә ныҳәоуп. Азәы Ашықәс Ҩыц аухаҵәкьа иеикәабоит, иагьа дуаҩ иашазаргьы, ииасыз 12 мзы рыламҭаз, цьара иакәымз акыр ҟаицазар, ажәытәи аҿатәи рҳәааҿы иееимкәа икәыз гәынҷыхьак икәизәзәар иҭахыуп. Уазпшуп Ашықәс Ҩыц, уаргьы ууаҩ ҿыцхарц агәазыҳәара умоуп, ушьамхы утпраауеит, гәыргьароуп, лахҿыхроуп иахьабалак.Аха уазхәыцзом инҭакәкәа, уаҳа изыхнымҳәуа шықәсык шуцәцаз. Уи иагеит узхьзазгьы узхьымзазгьы аускәа. Амала ауаҩы аҵсабара убас дашеит, аиҳаразак дзызхәыцуа иҵгылоу аускәа ракәхартә. Урҭ иаҳа еиҩьны, иаҳа дрызхәыцны инаигзарашәа игәы иабоит. Ганкахьалагьы уи иашоуп, избанзар изышьҭоу аускәа зланагзаша амҩақәа дрызхәыцуеит, иаҳа еиҩьу алихуеит, ишьақәиргылоит апланкәа. Иҵырхагахашеи ицхраашеи заа еилиргоит, иус анагзара ицәаго аамҭа дазхәыцуеит. Аха, убарҭ ааиҵыркьаны, дыззымиааиша аус ааиҵгылар, ма иара иплан иаламыз аус, дыззымхәыцуаз, игәы иҭамшәоз аҭагылазаашьа дҭашәар, ма абас дақәшәаргьы ҟалап ҳәа ицәа иалашәахьазаргьы, аха дызҭашәо аус дазыҟаҵамзар, аус ихы шпацәигара, збашьас иаиҭари? Абри азцаара самеханакуеит сара аҵыхәтәантәи аамҭаз. Аҭак ҟаҵара уадаҩуп, аха иҟамло егьыҟам, зҭак узыҟамҵо зцаарагьы ҟалом, иашала уазнеир ауазар, аха ианамуагьы ыҟоуп.

Аҵыхәтәантәи аамҭаз Ашықәс Ҩыц алагамҭаз ауп ҩымҭа ҿыцк напаркра бзиа ианызбо. Ашықәсгьы ҿыцуп, сызлагогьы ҿыцуп, скьаадкәагьы ҿыцуп. Убартқәа сыцхраауеит, сгәаҭа рҿыцны, суаҩ ҿыцушәа, сҩырҭа ишәа снадтәалартә, ашьыжьыҵәкьа акәымзаргьы, аамҭа шьыбжьон ахь инамгакәа снапы анасыркуа. Даеа маншәаларак амоуп ари аамҭа. Аҵаҩоцәа аканикулкәа рымоуп, саргьы хаҵәгарҭақәак соуеит, схатә ускәа аамҭа рзалсхыртә еиҧш. 11– 12 мшы ирылагзаны, есышьыжь акырза уҩырц улшоит. Нас ашкол иагоит уаамҭа. Аиҳаразак сынтәа, 6– 7 саат есымша иансымоу. Аха сышнеиуа аапын каникулкәа схы иасырхәоит, иара ус апхын ааиуеит, амала уаҟа ашоура мцхәы аус снаруам. Зеижә шықәса анысхыцуаз, арраҿ исыхьыз хыла агәыҵәкра ашьаҭа снуп, иагьсныцуам. Усҟан сгәаҟуа сыззыпшу ҭагалантәи аканикулкәа роуп, аха урҭ маҷзоуп. Иахьцалак уалагашьа уалгамҭоуп рҳәоит. Ахы шукуа ауп аус шукәманшәалахо.

Абас иагьа иҟазаргьы, уажәшьҭа ҩы-шықәса срықәуп, Ашықәс Ҩыц азы иҿыцу акы сзаламгоижьҭеи. Избан акәзар хы-шықәса рапхьа сызлагаз ҩымҭак еиҧыркьан. Усҟан сызҭашәаз аҭагылазаашьа, исҳәарц стахым уаҩы дызкәымшәац ауп ҳәа, сара сзын цышәара дуззан. Аха уи апышәарақәа зегьы иреиҧшымзт. Апышәара утиир бзиоуп, аха иузымҭииргьы ушҭамхо удыруа, даеа мҩак ушықәло удыруа ишыҟоу иҟамызт иара. Сара сзын ишәарҭа дуун, сара сзын мацарагьы акәмызт. Апсреи апстазаареи рҳәаа схықәгылан ҳәоуп сшахәапшуа иахьа уажәраанзагьы. Сҿызхыз… Сара схаҭа схы ҿысхызшәа, цьоукгьы рхы ҿысхызшәа, жәларыкгьы рыхьзи-рыхьымзҵи збазшәа иалацәажәоит, аха иарбан мчу иаҳхаҵгылаз аилкаара сцәыуадаҩуп иахьа уажәраанзагьы, абар уи аус ацыхәтәа нцәеижьҭеи уажәшьҭа ҩы-шықәса царц ҩы-мзҟа роуп иагыу аха. Уи зегьы зҳәатәузеи, амала сусумҭа ацыхәтәа изулак инсырцәарц салагеит цыпх Ашықәс Ҩыц азы, апхынгьы салгеит. Даеа х-шәкәык рматериал еизганы исымоуп, аха снапы сзаркуам, салагарц иакәыскхьазаргьы. Избан акәзар абарҭ ҩы-шықәса раахыс, абыржәы сызлагаз агәалашәарақәа, мцык рыцамцакәа, ишьақәсыргыларц сгәы иҭан, аха напалакра сцәыуадаҩохеит изыхкьазаалак. Уажәшьҭа аамҭа цеит, акырза схаштқәеит, хшыҩзышьҭра ззумҭаша зугәахәша детальқәакгьы сыцәцеит, амала урҭ ихадоу зцаарақәак ртак анықарцоз ыҟан, аха аамҭа иара атәы агоит. Ус акәзаргьы, зеиҧш хәыцрала иадамхаргьы, изҩып уи ашықәс ҟадыць атәы. Абас ауп сара 1983– тәи ашықәс ҿыц сшапыло.

Сгәалашәарахь рапхьатәи сшьаҿа еихызгаанза, зҭак ҟаумцар ҟамло зцаарак агәашә азаасыртырц стахыуп. Аха уи аҭак нагзам, убригьы сгәы иалоуп, аха сеилызкааура изын, издыруада, уи аҭак нагзаҵәкьазаргьы. Иаласхыузеи абарҭ агәалашәарақәа ашәкәы рантцара?.. Иузкьыпхьуам, ауаа апхьартә. Аҳәынтқараа еилыркаар – ҳаҭыр узақәырцом, сыжәлар запхьар уаҳа зҭахым акәын, сгәгьы сҟаҷон аха. Уаҩы имбартә ицәахызар акәхоит. Нас иаласхыцәкьоузеи? Исгәалашәоит сахьатыхҩык иусушьа. Уи апхзы илхәаҭар акәын цәаҳәақәак ақьаад иахьаницоз азы. Уи атәы маҷ-саҷк цьара иазгәастахьеит. Уажәшьҭа ҳазхәыцп закәытә мчыз уи ачымазаҩ аҿыханҵа иақәирзуаз, убри аус анадиулоз. «Упсы умшьо. Иалухыузеи абри?» – ҳәа сҳәартә, дызбеит уи. «Сара ссахьатыхҩуп. Асахьатыхҩцәа ҳтымхыр ҳалшом», – иҳәеит иара тынч, сызцаара аҭак изырхиазшәа. Саргьы мчык мазала исыхоит, иауам макьана исызҿыцны исымоу агәалашәарақәа ақьаад ианысымҵар. Амала уи аус иахкьаны убасҟатәи документ нхеит, аобиективтә хәшьара

ауҭартә еиԥш, даеа хырԥьиагак умоыргьы ҟалоит, аха имазоу уи амч иауҵәкьом. Нас саамҭеи сылшареи ԥыҭк сцәақәзыргьы, смаашьап, иудыруеи мышкы зны иаԥхьаша азәызаҵәык идамхаргьы дҟалар. Аиашаз Ашықәс Ҽыц иузцәырнагаҵәкьоит иҽыцбарахыу ахәыцрақәеи иҽыцу ауси.»

Ари анҵамҭа иацу хҭыс наза дук азбахә аҳәоит. Изоымҭоу ишиҳәаз ала, еилкаан асовет мчы макьана ианыҕәҕәаз ишаамҭаз. Акоммунисттә партиа Аполитбиуро адиктатура аламҭалаз ишьақәгылаз ацензура азин шунамҭоз уи амчра маҷзак акәзаргьы иҽаԥызешаз ажәак ануҵар шырымуаз, уи акәындаз, уи иазкыз удырбалар, ашьауҕ уадыркуан. Убри азакәын Леуанти, инапҵамҭақәа инхәыцаршә имҵәахыр ада ҧсыхәа шамамз ибонацы, иоымҭа исымԥыхьашәаз ианҵамҭа афантастикатә роман «Аиԥшла» залсхыз, амчхара ахаҭарнакцәа уи рзеилымкаарц. Леуанти асовет мчы шеилаҳауаз идыруан, амала уи аԥыхәтәа ас иааигәахарын ҳәа игәы иаанагомызт усҟан, саргьы сыԥхыз иаламызт. Иахьа уажәшьҭа уи ыҵабгеижьҭеи акырза шықәса аниас, иара инапҵамҭа саназыхынҳәуа, дызлацәажәо ахҭыс сеиҭазхьаԥшырц стахыуп, избанзар уажәрааназа иаасырԥшуаз аамҭа иазааигәоуп, акырза иадҳәалоуп ашьҭахь ицаша аԥстазаара. Амала шьҭа афантазиара саакәыцны, иҟаҵәкьаз, иахьыҟаҵәкьаз, ианыҟалаҵәкьаз салацәажәоит.

Ажәакала, уи ашықәс нҵәеит, Џьанар ичараҽ аиоызцәа реиқәшәарала, аха Леуанти уахи-ени игәалаҟазаара мачын, рыкәпара иалтцшәахаз хәычзаны иԥхьазон азы. Агәынамзара змаз имацара иакәзамызт, аиашаз, ҽыц акәпара иазхиан уҳәартә, иахьынеидгылоз-иахьааидгылоз ирылшази ирылымшази еиҽадырԥшуан, еимаркуан. Усҟан, зыгәра рымгоз дырзааигәаны дгылазар ҳәагьы, ргәы реанын. Урҭ рызбахә шаацәырҵлак, еиҳарак акәпацәа ҷыдала реанеизыргоз иалацәажәалон.

– Ирҳәаз удыруоу, уара? – Леонид а-Чыгәбар иакәын урҭ еиҳарак ирызҽлымхаз, Ҷсардиа Лиуфеи, ма иара дзыцныҟәалоз Лерик Цыхьычбеи иманы дшааилак, избанзар дара аус ахьыруаз АТК-ҽы ауаа рацәан, еиуеиԥшымз агәаанагарақәагьы уа иаҳа иҟалон. – Угәы ԥжәаны уршьуеит, уара. «Шәеизеит, шәеизеит, иҟашәцеи?» – ҳәа гәыбган ҳарҭоит, уанаԥьалбеит.

– Ауаа изырзеилымкаауеи ҳақәпара ишалтцшәоу ажурнал ҽыцқәа рҭыцра, ателехәаԥшра аартра?! Уи ишнеиуа абга еицнахшт, аус злаз аартра акәын, – иаҳауаз уамашәа ибон Борис Кьахьырипа, уажәрааназа рыкәпара алтцшәақәа мачызшьалоз ихаҭа. – Ҷарақәакгьы хреспублика иазоурыжьит, ҳара ишаҳҭахыу зегьы ҳхы иаҳзархәашам, аха мачзак акәзаргьы ирҽаҳамхқәари. Ҳқыҭа аԥсуа школ ахатәы хыбра аиуит, абрицәкьа зырзеилымкаауеи?

– Уи ҳара ҳқыҭауаа рхаҭа цкьа ирзеилымкааит, – игәы иалан Леуанти.

Уи ииҳәаз зызкызи? Уажәы Кьахьырипа иргылаз аурыс школ ахыбраҽ еилыхон аурыс школи зжәытә хыбра ақыртқәа ирызныжьны ирылтцыз аԥсуа школи. Акыр еимаркит ақыҭа зегьы унапсыргәыҵа еиԥш иахьубартаз, аԥсабара иагәылакыз ахәы иқәдыргыларц ирзбаз ашкол ахыбра ҽыц аԥсуаа, ма аурыс школ иҭаз ракәзу изырҭарыз. Борис Кьахьырипа уи аԥсуаа иргар иаҳа иеиҧеишьон, ихыбра ҽыцхон, ишырҭахыз еиҽыркаарын, иаҳа итбаа-тыцәран. Аха аԥсуа школ аусзоцәақәак ахәы ахәнара иацәаашьеит, рызынтәык еснагь лбаа аиашарҭаҽ инхозшәа. Макьана ибнараз аҭыпаҽ ахыбра ҽыц ԥшрас иаиураз рхахьы ирзаагомызт. Ацараиурҭа аиҳабыра ракәзар – иабарҭахыз аргылара арххара, еиҧын идыргылахьаз ахыбраҽ иаанхар. Ацтәы гәгәа шьтыцуазшәа збаз, зегь еиқәикырц, Кьахьырипа избеит ааигәа иргыланы дзылгаз ишкол аԥсуаа ирзынижьырц. Аҽыц ргылара, ашәкәқәа еиқәыршәаны, инап аиркхьан. Зегьакакәын макьана аԥсуаа дахьрылахәыз рзычҳауамызт, даарбар ҟамло цәҳара-шҳаран, иаргьы дрыцахомызт, аха ичҳауан. Леуанти зны-зынла амоа аԥхьа рышкол ахьаанрыжьуаз еиҧъзаргьы здыруадаз игәахәуан. Иахьцалак аҭаацәарақәа рхәычқәа амоан иҟаз ашкол иавыргарымызт ҳәа гәыграк иман. Аха, зегьы иаразнак излаузбарызи акәымзар, заа излаудыррызи аурыс школ аргылара далганы, Борис Кьахьырипа иуаа иманы уахь данцашаз, ԥыхьатәи ихыбра ззынижьуаз цтәада дшоурмыжьуаз, уи дзыхдырҟьозаалак ак рԥшаауан, иара дырцәымгындаз ицатцгәыданы акәзаргьы, иалудрааузи иахьцалак аԥсуаа рхәычқәа иаҳа иманшәалан ҳәа иалырхыз аҭып азәыроы ишаваргашаз.

Аиашаз, роныцкатә усқәа рыда, амилаҭ ирыбжьаз аиҽыхарақәа хеызшәа ргәы иабон. Азәыроы рнапы еиқәыпса иахьтәаз рзычҳауамызт, ҷьара уск цәырцыр рҭахын, убранза мазалеи аргамеи русураҟәа ирышьцылахьан, амца ирыҕраз адәахьы ацәыргара иашьтан, убасҡатәи бзиа ирбон ирымкәыцыркәаарц агьызгымыз рԥсадгьыл, уи аиқәырхара дара ирыԥстазааран. Леуанти аԥсшьара даҳәаҵәкьон, убасҡатәи мазала ус даркарахьан. Ааи, иуадаоын ишәарҭаз аускәа рымоаԥгара, урҭ хадара рзызуаз рылагылара. Аҳәынҵқарра ашәарҭадара ахьчара знапы алакыз урацыоланы аусура усцәкьа имариамызт, аиҳаразак унапы ианыз аусура нагза, аон усгьы уеахьыгзаны, мазала уавцаланы, ҳәынҵқарратә ус ада уск змамыз рацкыс ахәыцреи алшареи раарԥшра агәырцкәыл ду аҭахын. Аиҳаразак аусцәкьа злаз аҳәынҵқарра ахьчацәа ишәарҭадан, русураз ауалафахәи

аҳамтақәеи рзыԥшын. Уара – ашьауг. Убри уаҽадмыршәырц, анавсырҭа-аавсырҭақәа рыҭцаара ууалын, уеагьақәуыршәарц ухәҭан.

– Уахәаԥши ари! – Витали Гыцба иааирххеит агазет «Труд».

Леуанти агазет ааицихзар, «Аренда» ахьзын имаԥмыз статиак. Борис Кьахьырипа еиҽикааз апионер лагер ахь аѡадантә ахәыцқәа ԥсшьара иааргон. Алагер аиқәыршәараз аргыларатә материал инаркны, аиарақәа рҽынза, иааргаз маԥзамызт. Апара инырхыз азбахә цәыругар – ухәажьы қақаза иаргылон. Аусураз иаауазшәа ҟаҵаны, анапхгаҵәагьы ԥсшьара иаауазаарын, усҟан ихәнон Рита, асасцәа ирымҵарҵон ачыс бзиа, уаҟа ҭамадас иҟаз Кьахьырипа иакәзаарын. Иааркьаҽны абри аҵакы аман астатиа.

– Угәы иаанагои? – уи ашьҭахь Леуанти зҽы днеиз Борис дҵааит.

– Уара, ухьчара цқьа ҳақәшәарц, исаҳәеи иалугаз ахьнеиуа? – Леуанти иоуз азҵаара зҵаарала аҭак ҟаитон.

– Убра сара азакәан сызладыркыша иану саҳәеи! – даақәгылеит Борис.

– Ус сыздыруам.

– Аха иапхьаз иаразнак, – «ҟоҳ, уԥши, ас дыҟьшьны, ҳапсуа ус дзаҽызи?!» – имҳәарц залшом. Убри акәын астатиа қәкыс иамаз. Убри акәын изышьҭаз Москвантә иааргоз акомиссиагьы.

– Актәи амазаныҟәгаѡ Гәарамиа ихьзала ашәкәы ҳаѡѡып, ҳара ҳалархәны, акомиссиа ҭрыжьырц.

– Ашәкәы Москваҟагьы идәыкәышәҵароуп Брежневи, апрокурор хада Руденкои рыхьзала.

Убри амш инаркны, Москваҟа ашәкәқәа рҽынархеит еиуеиԥшымз араионқәа рҽынтә. Кьахьырипагьы баша дтәамызт, астатиа хәыц-хәыц изырбгоз ашәкәы еиқәиршәеит. Мызкы аацуаны, аҭакқәа аауан, аполковник Гриазнова ашшыбгьыц ҭылҵаауан, ашәкәқәа Қыртҭәыла апрокуратурахь идәыкәцан ҳәа. Ауаа рацәа рнапы ахьаҵарѡуаз усгьы еилкаан, ҽԥныхәак имазамкәа, Кьахьырипа дышрызҭамкуаз, амала ѡы-мшҟа иара даара дшәаны дыҟан. Абри аус акәын лҵшәада еимактәыз азынреи аапынреи реиѡшамҭаз.

Ҩнак Леуанти иусурантә аѡны дааит, игәалаҟазаара бзиан узҳәомызт, убри акәзар здыруадаз дыччо-дыхәмаруа шамахамзар уаѡы дзимбоз. Маԥкгьы ҽыхьҭан азы, адәахьы дзымтәазт, амаҵурҭаҿ шәкәқәак шеилирхуаз, урҭгьы цқьа дызрызҽлымҳамхозшәа аниба, ателербага ахьыҟазгьы дымлыбаакәа, дахьыѡназ акресло днантәалан, маԥк дамхаҵәеит. Ишьа, аԥсы анашьа акәхарын,ихьшәашәахан, ихаҭа дархьҭшьит маԥк. Адәахьы ала аншы, дѡаҵкьеит, дынҵыҵ-аатыцыр деиҕьхарын игәахәшәа. Ала зеишыз Ҷытанаа Валикәа иакәын. Уи аихабетон зауад аҽы аус шиуц иуан, аусуцәеи Леуантии ирыбжьаз Валикәа иакәын.

– Аусуцәа маԥуп ҳәа, ҽыц иааргахуеит, – ҵәыцақәак анижә, уи иаацәыригеит иибоз-иаҳауаз.

– Ааигәа акәымзи кадрла акомплектациа иалгеит ҳәа уантәаз?

– Ааи, – дақәшаҳатын егьи. – Аусутә уамак ыҟазам, аргыларатә материал рзаашьҭуам азы.

– Ҳзықәшәеи, уара, – иԥсахы еибакуан Леуанти. – Аргыларатә материал арахь иаарышьҭроуп, аусуцәа аарышьҭроуп, еибырҭаз шьҭахьҟа иргоит. Иара уа иҟарҵар иҟалои?

– Рыжәлар алааргоит, иузымдыруашәа узцәажәои? Аусуцәа иааргаз аквартирақәа рырҭеит, нас руалафахәы анмаԥхалак, даҽаԥьара усурҭақәак рԥшаауеит. Ҩыц ауаа ааҳгароуп ҳәа иаақәгылоит. Гәдоуҭа араионынтә иаҳзаауа аквартира зауа ашәкәы итарѡыр ҟамло, аускәа еиҽыркаахьеит. Уаантәы иаауа рызынтәык аԥсыуааул, ирымдыруеи. Аѡныҟа шәцала, шәаала ҳәа рарҳәоит. Руалафахәы анмаԥхалак, аусура иаҟәыцуеит. Иабацои? Уацәақәак змоу рҽы иаангыло дубап. Егьырҭ аѡныҟа иқәцуеит.

– Ауалафахәы бзиа ахьрырымҭо иазхәыцны иҟарцозар? – даазҽлымҳахеит Леуанти.

– Убас саргьы сгәы иташәалоит. Аха ақалақьтә комитет аҽынтә иааны азауад аиҳабыра ианырҽагылалак, ус акәымзар ҟалап угәахәуеит.

– Аусушьа рдыруазар?

– Ишԥа?

– Ауаа рхәыцшьа дырблаҟьартә сҳәар стахыуп.

– Акәзаргьы ҟалап. Аха азауад аиҳабыра аусура еиҽыркаарц даара рыеԥыршәоит ҳәа сгәы иаанагоит.

– Ари зегьы Қартынтә еиҽкаауп. Шәеиҳабыра рхаҭа цқьа ирзеилымкаауазаргьы ҟалоит ҳәа сгәы иаанагоит.

– Ибзиаҵәкьаны еилыркаауазар? – дѡагылеит Валикәа, шьҭа дцарц.

– Еилыркаауазаргьы ҟалоит, – Леуанти иҭаз днаскьеигон. – Ражәа еибыҭаны, аус еицыруазаргьы алшоит, – агәашә дынҭигеит.

Убри ашьҭахь, убасҭәҟьа дкылхх, ааигәа уаҩы дизымааицызт, аусуреи иара ус дахьынаиааиуази ацәажәатәқәа шырацәазгьы. Ирҳәози иаҳауази инамцхәны агәра идыргон иааҟарҭоз зегьы Қыртәылатәи Акомпартиа а-ЦК а-Биуро анапхгарала ишымҩаҭысуаз. Уи ус иҟан иара ҽыц дазымхәыцыргьы. Қарҭаа москваа рнапы рымадан. Ари ахырхарҭа аиларбгараз асистема ҭыргатәын, ирҽыцтәын. Уи ҟаҭашьас иамази, Акммунисттә партиа а-ЦК а-Политбиуро ақәымчра зны инҭәарын ҳәа шамахамзар уаҩы ихахьы ианымааиуаз? Згәы ҳаҭҳаҭоз ахацәа рҭагылазаашьа даараза ицәгьан. Угәы иҭаз ажәак анузцәырымгоз, ақәҭара уадаҩын, уи ажәлар рҭысра шьаҭас иаимуур. Акәымзар угәхьаа зкуадаз, иузызрҩуадаз. Арахь апроблемақәа нҭәазшәа узырбоз аамҭак иҭахеит. Иаҳа «ахшыҩ» змаз ҵьоукы акы ушалацәажәоз уажәа ааиҭдырҟьон: «Уажәы еиҭш Москва рыхшыҩ ҳзырмышьҭзацт. Ихашәмырҟьацәани! Уа шәаангыли! Акәымзар иакәым алҭуеит.» Ари агәаанагара иадгылоз рацәан, акала иҭыргатәын, уи азы хҭыс ҭәҭәак мҩаҭысыр акәын. Уаанза ажәлар узырҭысуамызт, ауаа ршьапықәгылара аналымшоз, еимактәы ҭәҭәак ыҟамызшәа аҭшра аиуан.

Ас аҭагылазаашьа аныҟаз, ақыҭаҽ инхоз иҩн ус-ҳәыс рҭыҭ рықәҭараз аамҭа иоуан. Леуанти сабшеи-мҽышеи ихы иархәаны, имх ҭыҭ ирыцқьеит, аандақәа ахьыуашәырыз икит. Баҳча бзиак рымазамызт, ус ҭлақәак гылан: ҩбаҟа табырҵьан лаҳа, ҩ-ҭҳәак, ҭҳәасақәак аанда ирылагылан, хәырмақәак. Аҭәа ашьапы иаразнак иакуан, аха аҟалара цәгьан. Иааҟәымҭзакәан аҭсҭа иҭҟьоз аҭша аҭәа ҟалаанза иҽнаршәшәон. Аиҭаҳара игәы алаҟазамызт. Аҳа ашьапкра акыр иацәыцәгьан, аха иакыз ибзианы иҽалон, амала заа иҟалоз узеиҭамҳар, аҭша аҭырхагахахуан. Атамақәа, ирласны ииазҙаауан азы, ашьапаркра иҽазишәазомызт. Амцхә ашәыр умазаргьы, аҳәынҭқараа улаҭшықәырҭацәон. Ус иагьа иҟазаргьы, аиҳаразак ари адгьыл, ианаалоз ахәырма жәлақәа ракәын. Ршьапы акуан уадаҩрада. Ирацәаны ирҽалон, шамахамзар аҭша аҽаҩра ҽнахратә изаҭырхагахомызт. Ахәырма баҳча хәыҷык еиҽикаар шыцәгьамыз ибон иара, инапы цқьа изаркуамызт акәымзар, иусқәа рхашәалара цәгьан.

Убри адгьыл рацәан ҳәа рҭаацәара ирымырхыр алшон.Асовнхараҽ дааны дыҟан агроном хада ҽыц. Ари ақыҭа иалҭыз шиакәызгьы, арра данырга нахыс, аҭареи аусуреи акыр шықәса иҭсадгьыл даҟәыргеит. Уахь иусқәа ҽеимхазт, арахь дхынҳәын, аҭыҭ бзиа ҳәа иҭхьазаз идыргалеит. Убри аахыс аусураҳәа иааргоз русурҭақәа аныргәамҭхалак, асовнхараҽ рыҽналадыркьакьон, адгьылқәа аархәон. Агроном хада убри аус хәымга идырҟаҭон. Аҭсуаа анхарҭақәа рырҭазомызт ҳәа ирҳәоз зынгьы ҭаҭҭәы амамызшәа Леуанти игәы иабон. Аҭсны иҟаны, аҭсуа дгьыл аахәара рхы иаҭәаршьазомызт, аиҳаразакгьы излаархәоз рымамызт. Убри даара еиҭаҟьаран аҭсуара наҟ-наҟ аиҽкаараз. Аха акы зыҽҭнукылодаз, ара ииз, иаазаз инапала зегь ҟарҭозар. Уи избахә ҵьара иуҳәар, ижәлантәқәа аақәгылон, – «аҭсыуак ак ифар, ижәыр жәузом, нас ҳазлаҭыҭуеи?» –ҳәа. Убри ахаҭа инацәа Леуанти иаб идгьыл, – жәохә сотик иеиҳаз, – аахҭәаны азәы нхара дааишьҭыр ҟалон. Леуанти ишиҭахыз уи адгьыл дызҭалазомызт. Длаҩеиуа дынҭаҭшы-ааҭаҭшуан, ирыцқьон, ҵьқәреик ааирыхуан, иаб дицырхырааны. Убри ааҭын аҽынгьы, еигәышә ҟьо, аанда дшавҭаз, ГАЗ-24 агәарбжьара иаабжьалт. Уи амашьынала Лерик Цыхьычба аус иуан таксист ҳасабла. Уахь иҽынеихеит.

– Ас ҽымҭзакәа ҳабанзатәазааауеи? – ахаҭа кьаҽ, ихахәы рафы ҭхьаҳәаны, илахь ҭбаа ҽашаза, маҷк ирымчшәа дцәажәо, имашьына дааҭыҭхьан.

– Иҟалазеи зуҳәаз? – ас дкылхх данаауаз, Лерик ажәабжь ҽыцк иман еснагь.

– Гагра иавганы ашьха иаҽырго амҩа аргылараз, заҟаҩы аусуцәа ааргахьоу жәдыруама? – иҭсахы еибакуан а-Цыхьычба.

– Заҟаҭәҟьа сыздыруам, аха ус ирацәазума?

Зҭаарала мацара еицәажәон дара. Леуанти иаҳахьан амҩа аргылараз зқь-ҩык аусуцәа ааргарц ргы ишҭаз. Уи зҳәаз ақалақь анагзаратә комитет ахантәаҩы иакәын. «Иуҳәо закәи?! – Леуанти ихәажьы қақаза иҩеилагылеит. – Зқь-ҩык аусуцәа анаа, урҭ рҭаацәа, иагьа ианмаҷха, х-ҩы, х-ҩы ҟалашт. Х-нызқь-ҩык иаразнак иааргахуазар, ҳахдырҭәазоитеи, иара усгьы ааҽаҳҭыр ҟамло ҳнеихьеитеи.» «Аргылара аҭахыуп. Даҽакала ишҭаҟаҭатәу нас?» – инапы злакыз аҳәынҭқарратә ус ада, даҽакы дазхәыцзомызт аҭсуа чынуаҩ. Аҭсны аҽиараз ЦК КПСС иҟанаҭаз Ақәҭара рхы иархәаны, ашьха мҩа аҽгаразы ҭарақәак алырцәаауан. Уи инаҭганы зқь-ҩыла ауаа ааргахуан. Ари закәызеи?! Уамашәа ибон Леуанти. Аҭсуаа рықәҭарагьы ақырҭқәа рхы иадырхәон, дара рхықәкы анагзараз. Ари ҽагылашьас иамази? Уи азбахә цәыругар, ЦК КПСС Ақәҭара иаҽагылаз Асовет мчы даҕан ҳәа иааузцәырыргоз ашьауҕ уаҽанаршәуан.Уи аус анеиҭырх, аҳәынҭәа уҽаҭәаны,

урҟьышьуан, ажәлар уцәдыршәон. Ауаа асовет мчы аҒахара иацәдыршәахьан, Лакоба Несҭор иҭархарала, 37– тәи ашықәс инаркны, имѡаҧыргоз арепрессиақәа рыла. Уи ахынҟьа-ҧынҟьақәа ауаѡы ихшыѡ иҭагьежьуан, аҽацәгара ус имариамызт. Гәыҧ-ѡык рықәҧара агәхьаа зкыдаз, аҳәынҭқарра мчқәа ирхәаҽуан. Ажәлар гылар акәын. Аамҭа ахьааихьаз, жәларык ршьапықәгылара ахәаҽра бӷьарла шьҭа иауамызт. Асовет ҳәынҭқарра имѡаҧнагақәахьаз аус еиқәаҧәақәа адунеи аҳәынҭқаррақәа аҽагылан, адемократиа Урыстәыла иазааигәахон, аѡныҧҟа иагәылалахьан.

– Уаала, иусырбап аус шымѡаҧырго! – Лерик Леуанти иҽеибиҭарц диҧхьеит.

– Таксила сугома?

– Узызымгои? Схатә машьынала ҳцар ауп ианҳашьклаҧшзо. Атакси аус ауеит, иарбан мѡазаалак сануп, ѡныцҧхьаза скыдгылоит. Асчиотчик аус ауеит, ак сазҳәода. Уҽеилаҳәа! Сара сыҧшуеит.

Макьана аҧхнынза акыр шыбжьазгьы, амѡаҽ аилыхара рацәан. Амашьынақәа еишьҭагылацәан, ауаа убасҟатәи автобусқәа, атаксиқәа, амѡақәа дырҭәуан, ирыханы иааргоз ажәлар абандырхарыз ҳәа ухы уазҧаауан, аҭак узыҟаҧазомызт. Убас амѡа аганқәа, ақалақь аҽы мацара акәымкәан, ақыҭақәа рҽы анхарҭақәа еивҧачаҧан, агәарбжьарақәа ҭәын. Ииуаз ҳхәыҷқәа ҽаҧак адгьыл рмоуа иҟалашт ҳәа, ауаа ргәы иалан. Несҭор Лакоба дҭарханы, ашәуаа рҧсадгьыл иазирхынҳәырц иргыларц игәы иҭаз анхарҭақәа реиҽкаара аанкыламызт, иаҳагьы иеиҧыхын, аҧсуа хылҧшьҭра рырхынҳәра ацынхәарас, ақырҭқәеи, агырқәеи, ашәанцәеи хырҧәаны иааргон. Убри абылгьара иахьагьы аанкылашьа амамызт, аус акырза имариахеит аҧхьақәа раасҭа, избанзар шьҭа ихдырҧәазомызт, иахьаауаз шӷьанаҭ ҭыҧыз анеилыркаа, рхатә гәаҧхарала еижәыланы амѡа ианын.

Атакси Гагрыҧшь азиас зҭыҧуаз аҧсҭа инҭагылт, аихамѡа цҳа инхәыҧсны. Ѡ-еихагылакны ҽыц иқәдыргылаз абарак инаҽаҳаит. Абарак хәыҷқәа азиас ихықәгылан, ацаҟьақәа ирыдчаҧалазшәа. Ҷыдала урышьҭамлар, арҭ анхарҭақәа улаҧш иҧашәомызт. Ари аҧсҭаҽы иааиҽагыларц иҟан ѡ-туннельк. Амраҭашәара шыҟаз даҽа туннелькгьы хәыҧгатәын, уи ашьаҭа макьана ирымкыцызт. Арҭ ѡба рҽы аусурақәа цон. Аусутә рацәан, ихьанҭан, аиашаз, дзусҭазаалак инапы алеикуамызт, аха абри аус ду анагзара рхы иархәаны, ауаа хырҧәаны иахьааргоз акәын Леуанти изымчҳауаз, Лерик иҧсахы ҧызжәоз. Уи итакси ааирҳәын, аихамѡа дхыҧит, Мамзышьха ицоз амѡала. Ауаа рынхарҭақәа анаанҧәа, абна ҧлақәа ана-ара ирыҧаргылан ишеибыҭаз иааргаз абарак ѡны хәыҷқәа, ауаа ахьынхашаз авагонқәа. Иагьмаҷмызт дара. Иахьзымнеиз заҟа гылази?

– Еилкаауп, аѡныҟа ҳцап, – Леуанти игәы каҳауан.

Илбаацҧьаза аиланхарҭақәа иаҳа-иаҳа ижәпахон, аѡнеихачаҧа рҽагылан ацаҟьақәа, ӷьара дгьыл хәыҷык аанхомызт, изеиҧшразаалак ҽаҧак адгьыл иазгәаҟуан. Аҧсуа иҧсадгьыл ицәтәымхарызма, дымцхәхарызма, иҧеиҧшхарызи? Аҭак дазгәаҟуан Леуанти. Амѡаду аҽы амашьына рацәа реилагьежьырҭа, ауаа ҧыхәаҧҧәарада реилахынҳәырҭа иблахаҧ шдыргьежьуаз, дызгаз амашьына аѡны даанагеит.

– Абарҭ аҷкәынцәа зны уҭаркуеит, – ҭынч ҽааиҭит иаб, гәыҧхарҭак шимаз убартә.

– Избан?

– Алада-аѡада урыманы иқәуп, иахьабалак уҽаҽаужьуеит. Иауам ари, иауам. Лакоба ихаан инаркны иаҽуп, аха ақырҭуа ҳадгьыл иҽахаирҧеит, ус иуиҭом.

– Убас шышәҳәоз, ҳахьаажәгаз жәбоит.

– Иурдыдра уҟоуп. Ихыҧны иаауеит, ирҽаургылои?

– Иҳалшо ала ҳмықәҧои.

– Шәықәҧеит, шәықәҧеит, иалҧи?

– Нас ҳацәароума? Гагра иавганы ирго амѡа ргылараҽ иааргаз ауаа заҟаѡы ыҟоу удыруама?

– Москвантә ақәҧара рзаажәгеит, шьҭа ишырҭахыу рхы иадмырхәои.

– Ҧсҭа нхом, дгьыл ҽаҧак нхом, ақалақь иѡахыкны рынхарҭақәа ҟарҧеит. Урҭ лбааны ҳадгьылқәа ҳамырхуа рҽаархоит мышкы зны.

– Ашьха индырхаз рахь узцои, ана, аихамѡа унхыҧыр, изҽу умбари!

Леуанти иааигәалашәеит Қырҭтәыла акомпартиа а-ЦК аѡбатәи амазаныҟәгаѡ Колбин дааганы ҧыхьатәи абҒанҷ зауад аҭыҧ идырбеит ҳәа шиаҳалоз. Азиас ахь дцозшәа ҟаҧаны, уахь иҽынеихеит. Иҧышә аҽы нхарҭа цуҭак зҳахьан, иара изгәамҭакәа. Абаракқәа еиларҧәаҧәа еиладыргылахьан, руак ѡбаны еихагылан. Иаб игәы каҳаны баша дымцәажәозаарын, идыруан ари, иҧа иахь ирзомызт акәымзар.

Аамҭа цар акәын. Ақырҭуа мчы иалшазомызт аҧсуаа ирҧырхагамхашаз уск мѡаҧнамгар, аҧыхәтәантәи аамҭаз иаҧынгылақәашаз рацәахан, иара ус иашьцылазамызт умҳәозар. Ицәыҧѡрны

иааԥшыхуан амилатҭ политика иашамкәан акыртуа ҳәынтқарра ишымѳаԥнагоз. Амала аамҭа убранза инеихьан, шьҭа дара зԥшуамызт риниативак дмырццакыкәа, ирылшоз шыраҷәаз аадмырԥшыкәа. Аамҭа хара ирызгомызт, даеа ус ҭәҭәак мѳаԥыргарц рзбеит, ажәлар даеа знык изырҷыхашаз. Уи зызбахә ҳамоу рзы иаалырҟьаны иҟалеит.

2

Уаѳы изеилмыргоз ахымѳаԥгашьақәа Батыр идырбалон. Аиҳаразак уи рзеилкаауамызт иѳыза гәакьа Џьанари гәык-ԥсыкала изыҟаз Астандеи. Арҭ доусы рхала ирызҭымҭаашаз уи иҟазшьа ҷыцқәа даеазә усгьы дзазхәыцрымызт. Аиашьеи аиаҳәшьеи Џьанари Шьасиеи рчара ашьҭахь акәын ргәыла рԥыс иааирԥшуаз аеыԥсахрақәа анеицгәарҭоз, амала дара урҭ уамак ирылацәажәазомызт, ажәак, ѳ-ажәак ааимырдақәозаргьы. Астанда, аиашаз, ачара анҭәамҭахь ианнеиуаз, Батыр ак шигәамԥхоз, уи амшала дѳыз-мызшәа дшаанхаз, лхаҭагьы лҭаца иашьас иара дахьлырҭаз дара рѳыцьа ишырԥырхагамхоз ҳәа дышилабжьаз акырынтә дазхәыцуан. Иара ачара адырѳаены, агәылацәа драԥхьагыла, дырзааин, амацуцәа ирымш-чарамзи, имагра дѳаха, мацуран дызҷыз, ихы ѳышьҭхны уаѳы диҷаԥшуамызт акәымзар. Иеԥышәаны аус ахьиуаз, азәгьы длаԥшыкәимҭацәеит, аха Астанда илгәаԥхомызт ла лахь знык аҟара иадамхаргьы дахьымааԥшыз. Уи лгәалаҟазаара иаҳа-иаҳа иԥхастанатәуан, аха, лхы лнапаҷы иааганы, лѳонытҟа зыҽзырҭбаауаз агәынҷыхьа ирҭааз идлырбомызт. Лҭаца иашьас дахьлырҭаз акәцәкьазар ҭаха изымҭоз, иареи лареи рразҟы уи аԥырхагахар ҳәа дацәшәон хымԥада. Лара уи акы иаԥырхаганы илбомызт. Уи аены уаҳа иашьас дзырҭаз лахь дахьѳымхәназгьы Астанда игәалҭеит. Иара шьыбжьоншьҭахь иладыртәаз амацуцәа дылрылатәан, ҭамадас даалырхит, рызынтәык аишәа иѳахицааныа, аныҳәаҷақәа икуан. Аҵыхәтәан иаанхаз доуижьуамызт, аҭамада итегь ижәыр иҭахын. Дангыла иқьаф ҭәҭәан, иныԥшцәомызт умҳәозар. Аѳы ижәлон, аха асцәкьа иеаиршьуа збахьадаз ҳәа Џьанарцәкьа ишцьеишьоз изымҭәахит. Иѳыза ичара гәыкала дақәгәыргьон ҳәа ран иахьаалҷеытҟьаз аԥшәма зҭаб лгәы ҟанаҵагәышьон. Ахы-мшы рзы, ашьаԥа еимыхны аҭып ианыкәырҭоз, Џьанар дыԥшын, иѳыза дааины ацуҭа рԥарцәа дырхагыларын ҳәа. Иара дыҟамызт. Уи иаҵкысгьы ргәыла рԥыс иааира иазԥшыз Астанда иҟалаз лзеилкаауамызт. Иагьа умҳәан, ашәахьа усура изҭымҭит аиѳызцәа, ачара ззыруз аѳашагьы дзымнеир деилукаартә иҟан, аха Батыр, аиҳабыра иеыдирбар, иѳызагьы иаргьы рхы ирқьиарц, усура дҭытҵзар? Ус шакәыз иѳыза иамҳәакәа, алада длыбааузма, рѳоны давсны дцонеи? Ма даеа усзу араҟа иҟалаз? Ас дхәыцуан аԥшәма рԥыс даеа ѳы-мшҟа данимба. Нас иааиуан асабшеи амҽышеи, аха усҟангьы уи ихабар димырбеит. Астанда лакәзар лҵарахь дцеит, дааит, аха лашьа иѳыза избахә далацәажәазомызт, лхаҭа игәаҕьны дзизымҵааит.

– Батыр дыббахьоума? – ус длызцаартә ахьылгәаҕьуаз макьана акгьы ззымдыруаз лҭаца лҷакәын.

– Дмааизацт.

– Ҩнак дмааир Џьанар дизычҳауамызт, ихьзеи? – уамашәа илбон Астанда.

Џьанар иѳыкәиршәын, иѳыза инхарҭаҷ дѳеит. Иан лакәын аѳны иҟаз. Лычқәын аенынтәарак иѳн усҟәа инапы рылакзаарын, ахәымехан дахьнытцашәкәаз лзеилкаауамызт. Ашәахьаены Батыр иусураҷ диԥшааит. Ак згәы иаламыз диеиԥшын. Иусҟәа рацәазшәа дцәажәон иара, убри азын мацара игәылацәа рахь дызкыдымгылацзаарын. Ахәымехан Џьанар дицны дышцоз ала диргәыгит. Аусурашьҭахь Батыр иусураҷ дҟамлеит, машьына хәҭақәак дрышьҭаланы, Гәдоуҭа дахьцаз дыхнымҳәыцызт. Џьанар ауха иѳыза дизԥшын, уи дшаахынҳәлак дизааиуаз џьашьаны. Ашьыжь амѳан дгылан иара, Батыр аусурахь данцоз иеиқәиршәарц. Ихаҭа аусура дшагхоз аниба, алада дыццакит. Ишьҭацарҭахь дышнеиуаз, агараж аҷы аныҟәцаѳцәа ирылагылаз Батыр илаԥш наиқәшәеит.

Идырт иара арҭ ак шрыбжьаҳаз, изакәыз Батыр ицәыригар шиҭахымыз. Џьанар иусурахь днеит, ихшыѳ иѳыза изимшьҭуазшәа аԥшра аҭаны. Арахь егьи дахьцоз, дахьаауаз, дзацәажәоз, – дызҷыз зегьы дрызҷелымҳан иара. Зѳыза ида шьаҷак ҟазымцалоз ҳәа ирԥхьазоз ауаѳы ихала иѳони иусуреи шьыжьла, иусуреи иѳони хәымеханла дрыбжьан. Уи гәарымҭарц залшозма. Амчыбжь анҭәамҭаз аѳоныҟа амѳа ианыз Џьанар дааиԥылт Жьакәа. Уи ауаѳоԥсы изы дымгәаҡуази, усгьы аѳоныҟа диԥхьеит, иара аангылашьа имамызт умҳәозар.

– Ааи, дад, шьҭа џьара ууаҭгыло уҟоума, ҽынла Амра угәара иҭамҵхои, уахыла – Амза. Амала абри Баҭыри уареи шәахьеицым сгәы иалоуп. Есымша шәанеицызбоз сгәы иаахәон, – иааџәыригеит уи Џьанар игәыхьҵәкьа.

– Маҷк ҳнеивҟьагәышьеит, – иҳәеит Џьанар. – Иусҟәа ицәырацәахан, дааҭымгылар аузом. Сара сыццакгәышьоит.

– Ааи, дад. Узырццакыша дааумгеи, шәеидажәлаайт! Уҩызагьы дааурццакроуп.

– Сгәы иҭоуп.

– Анцәа уиныҳәаайт!

Адырҩаены сабшан. Џьанар иҭаацәара Шьасиа лхаџаҩыза иаара реазыҟарҵон. Игәылацәакәак рлымҳа инҭишьхьан. Игәагьны дҩеит Баҭыр иҿгьы.

– Ҩы-мчыбжьа џит, – иҳәеит Џьанар. – Лхаџаҩыза Уалишьа дауеит уаҵәы. Усызнеир стахын.

– – Сышҵамнеиуа! Снеиуеит, – Баҭыр иблакәа кәеицеиуан, дгәыргьон. – Аха ахаџаҩызаҵәкьа ара дыҟоупеи.

– – Иашоуп, аха Уалишьа ҳиҵхьеит, акыр агәхьаа дасыргахьеит.

Џьанар иҩыза иҟазшьахаз изеилкааҵәкьомызт. Зны деихәлаҳазшәа дубон, даҽазны амца зыцәцарҵацәаз арахршыга гәыргьаҵәа ишхыҵлоз деиҵшын. Ас иҽеиҭакракәа рыҩазареи рылазареи ирхыуҳәаашаз аилкаара уадаҩын, абзиара иазҳәазар – азамана аха. Џьанар иҩыза уи амшала аҩны иааира уамак дақәгәыҷуамызт, аџыхәтәантәи ҩы-мчыбжьа уи ииҳәоз ҳәамызт, имдыруази. Амала иара дааит ашьыжьыцәкьа. Аҩны днықоналан, иаҳәшьахаз Шьасиа аҧсшәа леиҳәеит, еиҳабык иеиҵш лылахь днагәзны. Ларгьы дгәыргьон, асҡатәи илашьахаз иахьизҵшыз, аџыхәтәан иааира ахьыргәаҵхоз. Астанда, лыбла амца хыҳәҳәала данаацәырц, лнапы аалымихит. Амаҵуцәа иртахкәаз дахьрышьҭаз, Надшьа диҵшаан, дгәыдкыланы аҧсшәа леиҳәеит. Аџьма ишьырц иҽазикын, Џьанар мчыла дааникылеит. Избанзар ааигәаҵәкьа еиҳабы дрымазамызт, иааигәазаз Жьакәеи Шагьани ракәын, уртгьы ахьынхоз лбаа амшын иаҳа иазааигәан. Аены иртаауаз ахаџаҩыза иҩызак дааимгози, аҭаца лаҳәшьа ахаџаҩыза дицаарц лгәы иҭан, асасцәа Баҭыр дырҵылар аҵшәма иҭахын, аишәагьы мҩаҵигарц диқәгәыҷуан. Баҭыр, амаҵ уны, инапы ианыз изымҩаҵымго дыҟазамызт, аха, иҩыза ус аниҭахха, дааҭгылеит. Иагьа ус иҟазаргьы, баша дызгылозма, ана-ара дыцхыраауан. Асасцәа дырҵылеит, идыртәаанза драцәажәон. Џьанар уи Шьардасиа длаҵшыкәиџазшәа игәы иабон, иудыруази аџыхәтәан азәы длышьҭалар ҳәа даагәыҷит. Ачеиџьыка ишнадтәылазҵәкьа, Баҭыр ҭамадас даалырхын, аныҳәаҿакәа еиҵкаауа, иажәа дацраҵшны дцәажәо, даақәгылеит. Ианахәҭаз иаашьҭихит ааигәа еиднагылаз иҩыза Џьанари иаҳәшьахаз Шьасиеи рныҳәаҿа.

– Сара аҩыза дсыман, – иҳәеит иара аџыхәтәан, – иашьас слырҭеит мшьҭа бзиала агәарҵ сҩыза изҭаргылаз аҭаца. Абриабжьарак ҳаизааигәашьа зыргәгәаша ҳәа ҳамҭак сашьҭан. Убри иахьа быхәда иахасцар стахыуп, – иааџәыригеит ахьтәы хәыдхаца, даақәгьежьын, Астанда илыдгылаз аҭаца ҵшқарах лыхәда инахеицеит.

– Анцәа уиныҳәаайт! – иқәныҳәон ари збоз.

Аџх акыр ишынаскьахьазгьы, Уалишьа ашәахьа ашьыжьза усура дҡамлар шыҡамлоз ҳәа инаҵеиган, ицыз иманы, аухаҵәкьа дыкәцаанза, Баҭыр уа дыҡан, агәарҵныҳәаҵәкьа мҩаҵигеит, иқьаф даара ишыгәгәазгьы. Ачара аени абри аухеи реиҵш Баҭыр, ишьапы дзыкәымгыло, аҩы ижәуаны, Џьанар димбацызт. Убри азын Шьына диҳәеит, уи иҩныҡа машьынала дигарц.

Ашәахьа Џьанар усура дыццакит. Баҭыр, уа данимба, иижәыз ихымпсаацзар уамашәа изибарызи. Аҩаша аены дизнеит игараж аҿы. Деибга-дызҩыда дшыҡаз еиликааит, иагьааибарччакәеит. Ахәымехан, аҩныҡа еиццарц деиҭаизнеит. Баҭыр ааигәа дыҡан, аха аусурамш анҵәамҭаз дахьцаз уаҩы издырхуамызт. Егьырҭ амшқәа рзы Џьанар деиҭазхәыцуан иҩыза иҽшиҷәихьчоз. Ари закәызеи?

– Баҭыр иҟазшьақәа акалашәа иҟалеит, ихьыз бзеилкаауазар? – Џьанар Астанда длызцааит ҽнак, лџараҿынтә данааз.

– Ус угәы изаанагеи? – Баҭыри лареи реизыҡазаашьа аееиҭакра гәеиҭазар ҳәа дшәон Астанда. – Иҽесыкәиршәацәом, изызуз сыздыруам.

– Акыр еибышәхәама?

– Иарбанзаалак гәынҷыхьак ааҳҿыцымшәацт. – Иуасҳәара сыздыруам, – Астанда илбон Џьанар иҟалаз ихы иавеибозар ҳәа дшашьҭаз, арахь агьизыҵшаауамызт, уи мачк лгәы ааннакылон, аха Баҭыр аҩныҡа дахьымааиуаз, ма џьара длыкәшәарц иеахьазимкуаз лара лгәаца ҭнашьаауан. – Иуҭахызар, ихьыз еилыскаарц, иан лҿынза снеип, – еизааигәазаз реиҵш ирыхәаҵшуан, иакәымз

згәы иҭашәарыз дқаларымызт ҳәа дгәыҕуан лара, насгьы азҕаб лгәылацәа рҽы днеир ҟамло ианбаҟаз.

– Схаҭа сизцаапеи, бара бышцасышьҭуа, – уик аҭахны ибомызт Цьанар, аиашаз, иҩыза ихымҩоапҕашьа зыхкьоз еиликаарц, иаҳәшьа дабадәыцәицарыз.

Асҭанда аҩы-мшык дыпшын, уажәы-уашьҭан лашьа Баҭыр инхарҭахь дҩеирын ҳәа. Иара дыццакуамызт, уи лпсахы еибанаркуан, адәахьы ишаалмырпшуазгьы. Амеыша ахәымехара ааит, Цьанар уаҳа агәарц дҭымцит. Ма зызбахә рымаз лылапш дыцашәозар ҳәа, уск лыманы дыҩдәылцыцпхьаза, амҩахь дҩоапшлон, – уаҩы данылбаауамызт. Ауха дырҭаар иудыруази ҳәа дгәыҕшәа, адәыҕба леахьылгзарц дмыццакит, аха уаҳа умпсит, дзызпшыз ихабар ыҟазамызт. Ашьыжь шааназа ддәылтцгәышьеит, лцара леагылмырхарц.

Цьанар иакәзар – иҩыза илыбаара дазымпшзеит. Уи, ари иеиқәимыршәарц, даеа мҩахәастақ ала апшаҳәахьы ихы ирхон, уи шьҭа еилкаан, акәымзар хы-мчыбжьа раахыс дицлыбаазомызт. Цьанар ихала амҩа днанылахт. Дышиашаз иҩыза дызхылапшуаз агараж ахь иҽынеихеит. Дзышьҭаз уажәыцәкьа абра дгылазаарын, днытцашәкәа дахьцарыз ахьырымбаз цьаршьон. Уаҳа дишьҭамларц збаны, Цьанар даахынҳәит. Иҭахызар ихала дизааирын. Амала ус иҟаз агәалаҟазаара дыҭкәаны харак дамамызт. Шьыбжьоншәа Баҭыр иҭыпаҽ диппшааит иара.

– Уара, ҳгәы иалоуп аҩныҟа уахьымнеиуа.

– Згәы иалада? – хыкәкыла Баҭыр дыштцааз иҩыза изеилымкаазеит, еиликаатцәкьаргьы иҭахзамызт, аха ак иҽыцшәозар иалудраази.

– Ҳазынтәыкгьы.

– Цьанар, ааигәа сара сҽы уҩеихьоума? Саргьы уи сгәы иалсыр ҟамлози, аха еилыскаауеит ухатә ускәа шумоу, ҭахак уоур умҩеиуеи, уск уманы. Саргьы убас ауп сшыҟоу, устаххар сымнеиуеи. Амала узхасыргәамцша збом азын, аҩныҟа сумыпхьацт.

– Иҟоу умбои, – Цьанар иҩыза гәынҷыхьак змаз диеипшымкәан, дҽапхаҽаччо дахьцәажәоз игәы ҟаицон, – еснагь ҳаиқәшәалон ҳанаауаз, ҳанцоз. Уажәы?..

– Уи хьаас иумкын, – Баҭыр инапы неиҟьеит, хшыҩзышьҭра ззиушаз акы акәны имбозшәа. – Уара аҭаацәара уалоуп, заа узымдәылцыр ҟалоит, уаха заа аусурантә укәцыр ҟалоит. Сухьынҳалошәа, усхьынҳалошәа – изаҭахыузеи?

– Иуҳәо саҳауеит, аха цьара акала угәы хьасырпсызшәа сгәы иабалоит.

– Мамоу, цьушьт, иуҳәо закәи! Уи абааугеи?

– Асҭандагьы ус лгәы иаанагоит.

– Уи сара дызбоит, слацәажәоит. Шәҩыцьегь ак хьаас ишәымкын! Вба шәымам.

Цьанар дгәыҕуан иҩыза, даниацәажәа ашьҭахь, аҩны дизааирын ҳәа. Ус дымныкәаргьы, Асҭанда иешлыкәиршәоз ала димыргәыгхьази, аҩныҟа данаауаз сабшак, меышак зҳәаз, дылзаарын, ма амҩоан дибарын ҳәа. Уаҳа умпсит, Баҭыр арахь дыкәлазомызт, Асҭанда уи дшылбаз ҳәа лҽыцшәазомызт. Аусураҽ мацара Цьанар иҩыза илапш иқәшәалон, ихаҭагьы уаҳа диацәажәарц иеазимкит. Абжьааԥны аԥсуара усқәа еицрышьҭан, цац иауазшәа уахь ус анрымамыз аамҭа ааин, азынра лҭакәкәа ицон, уи иашьҭаланы, аапынра амҩоа иангылан. Уахь усқәак рызцәырцыр, Баҭыр ихы шымҩоапигарыз ак ранаҳәозар рбарын.

– Шьасиа иашьас дахьлаҳҭаз игәампхазар? – лбжьы нытцакны, Надшьа ҽенак лпа дизцааит.

– Сгәы иаанагазом, – иҳәеит Цьанар.

Уи ауха иан илҳәаз уаҳа хшыҩзышьҭра шаимҭазгьы, ашьыжьымҭан иусурахь ихаз имҩоа шынеибакәыз иан ицәырылгаз дазхәыцуан. Уи игәы иҭан убри ашьҭахьгьы. Амала изеилкааумыт Шьасиа иашьас дахьлырҭаз зигәампхарыз. Иарбанзаалак цатцгәык изыпшааумызт. Аха ачара аахыс акәын ахымҩоапҕашьа ҷыда анышьҭихыз. Убри азы заҵәык ус угәы иҭашәар ҟалон. Уи пзыргашаз ахҭысгьы ҟамлахьази. Ахацаҩызеи иҩыза Уалишьеи анаауаз, дгәыргьацәа асасцәа дрызпшын, дырпылеит, ҳаҭыр рыҷәцаны имҩоапигеит. Аҭаца лакәзар – лыхәда ахьтәы даҷ ахаицеит, идыргалаз аиашьара гәыкала ишидикылаз аарпшуа. Нас уаҳа иҟаларыз?

Амш аилыцреи аилалареи азымарианы ианыҟаз акәын, ҽенак Цьанар Баҭыр иҽы днеит. Егьи иан лакәын ргәыла иԥылаз. Лычқәын дыҟазамызт, ашьыжь Мамсыр иҽынза дцан, ирласны дхынҳәырц, дмаацызт. Илҭааз аҩныҟа длеилазомызт, иҩыза димбар, иаразнак дгьежьлон, дахьиқәымшәаз хьааигазомызт, ма адырҩаены иусураҽ иитахыз иеиҳәарын. Уажәы ргәыла иҩныҟа дымхынҳәит, амацурҭа дныҩналан, аҧшәма пҳәыс дналыдтәалан, уҳәан-сҳәанқәа дрылацәажәон. Лычқәын избахәгьы аацәыригалон, илгәампхакәа идылбалаз аалҽыцкьакәозар ҳәа, аха ларгьы, еиҭакрак лпа идлымбалозу здыруадаз, акы лҳәомызт. Ахәымехан дааит Баҭыр. Уи иаара Цьанар дазкылпшуан. Еиҭакрак инубааломызт аҧшәма ҷкәын. Иааигақәаз абарцаҽ инықҽаиргылан, дааҩнашылеит.

– Ҳа-ҳа!.. Џьанар, бзиала уаабеит! – дгәырҕьеит уҳәартә, иаҧсшәаҳәара аҽааирхеит.

Дныѡналан, иан агәхьаа дамыргакәа, ихала абысҭа иуит. Азынра иабарц, ѡбаҟа шықәса зхыҵуаз цәҵыск ишьхьан, акәац рѡа зны иаақәиргылеит. Аҷыркәеи ахәыли рҵәны ианааига, рфѡы хаа лаҳалаҳауа иааѡналт. Ашә рѡа ссаны, абысҭа ҧха ианагәылеиҵа, унацәа ацуфарын. Иѡыза днаидтәалан, аѡы зымжәуаз, идицало мацара, даиршьырц агьигымхеит, агәыла ихы дырны дгылеит акәымзар. Иҭаз днаскьеигарц амѡа дицықәлеит, аха рѡыџьегь еицыржәыз иара иеиҧш иҧырхагахар ҳәа дшәаны, Џьанар ииулак Баҭыр диргьежьит, хара имгакәа иѡны дышнеиуаз азы, ажәа имхны. Уи излеиҳәаз ала усқәак дырҽын, рҭыҧ ишаақәиҵалак, диҭаауан. Џьанар иѡныҵҟа ихьаауан, арыжәтә иҧырхагахон макьана, аха, иѡыза ихымѡаҧгашьа деигәырҕьон азы, игәы ихашҭуан. Дыҧшын иара игәыла рҧыс дизаарын ҳәа мчыбжьык аҟара. Инымҵәоз закәытә усыз изеилымкааya дшыҟаз, аҵыхәтәан идырит Баҭыр дааҟәымҵзакәа ихы шахигоз.

Ҽнак Џьанар илаҧш Баҭыр дыҵамшәеит, ҷыдала уи дышишьҭамзгьы. Нас уамак ҟамлеит игәахәт иара, адырѡаҽны димбарызи. Аха ѡы-мшы, хы-мшы даниқәымшәа, дычмазаѡхазар игәахәын, агараж аҽы дрызҵааит. Шәҟәқәак еиқәиршәарц, ақалақь ахь дцеит иҳәеит Шьына, амала дзышьҭаҵәҟьаз цқьа издыруамызт. Ус, амчыбжь анҵәамҭаз, иусураҽ даниқәымшәа, Џьанар ихаҭа дааҭынчхазшәа инырит. Аҽыц мчыбжьы алагамҭаз, Баҭыр деиҭаҟазамызт. Ҽнак димбазар, адырѡаҽны диқәшәарын ҳәа Џьанар дшыҧшуаз, абар амчыбжь нҵәарц агьагмызт. Днеит иара адиректор иҽы.

– Илухи, ҽыц еизарақәак шәрылагахуама? – Важьа длафуан аҵәы алаҵаны.

– Дахьцаз збом, еилыскаарц сҭахын, – ахәмарра илазомызт Џьанар.

– Уамашәа избо – уара иуеимҳәакәа, дабацоз? – рееиҟәыргар иаҳагьы иеиҕьеишьон аҧсшьарҭа ѡны аиҳабы.

– Сыздырзом, – Џьанар иҧхеишьаҵәҟьон.

– Аиаша уасҳәап, ҧсшьара дсышьҭит.

– Ишҧа? – уи иҭааз иаҳауаз лакәишьаҵәҟьон.

– Умбои, дыҷкәыноуп, днаҧшааҧшып сҳәеит. Уаргьы усышьҭуан, аха шьҭа уҭаацәароуп, уҧшәма дныжьны, ҧсшьара ухы иаҭәоушьарым сҳәеит. Аха иуамҳәазакәа дызцеи, маза шәыбжьашәҵалазомызтеи?

– Ихала даҳәоу, шәара иабжьажәгоу?

– Ыы… Сара иабжьазгеит.

– Еилыскаит, – Џьанар дындәылҵит, адиректор, абзиара ихы иахьаиргоз аҟнытә, ииҳәаз агәра изымго: Баҭыр ихала ҧсшьара дықәҵит.

Иѡыза иҟазшьақәа Џьанар ддыраапсан, нас уи ихымѡаҧгашьагьы дашьцылартә акыр мзы цахьан, уамак игәхьаа имкуа днеихьан. Иара ихьаақәа зегь хызѡоз аҧҳәыс ҽа иѡны дыѡнагылан, уи иаҳәоз иара азәзаҵәык иакәын аҵыхәанза изныруаз. Дахьыҟазаалак уахык ианиаамҭаз аѡныҟа дымхынҳәыкәа, аамҭа ирзуамызт. Ашҭа дҭагьежьуа данҭаз, илаҧш дабаҵашәарыз ҳәа, дхьаҧшкәаҧшуа иѡн ус анагзара даҽа ҵакык, даҽа гәазыҳәарак аман, уажәраанзатәи иеиҧшымызт. Иан лакәзар – лҭаца ҟаимаҭ лҧшра-лсахьа рымацара ракәзамызт дхызҧаауаз. Уи лхымѡаҧгашьа шәан-изан, лҟазшьа бзиан, лажәа разан. Гәырҕьаран дахьыѡнанагалаз аѡнаҭа. Амала Џьанар игәы иауамызт Баҭыр дааигәаламшәар.

Иагьа умҳәан, уи иан лымацара дыҟан, лҧа ҧсшьара дцеижьҭеи. Мамсыр, ҽнак даар, адырѡаҽны дцон. Џьанар ан, цхыраарак лҭахызар игәахәшәа, длызѡеит. Еснагь иҟалҵоз аусқәа дырҽын, хьаа-баа лымазамызшәа ҽилырбеит, аха аҳәсҭы рыцқьамызт, арахь ацәаҕәара аамҭа ааиуан. Ҽнак хәлаанза агәыла хаҵа (шьҭа дарҧысын узҳәомызт) убра дҭан, аҟәынџьқәа хҟьаны, иҟәшәаны еиқәиҵан, иблит. Аанда длавалан, рахәык зҭамло, ибзианы икит. Цәаҕәаранза даар, ма дицхраахрын ҳәа дгәыҕуан. Баҭыр дмааит. Иҟалаз шьҭаҵәҟьа издыруаз Важьа иакәын. Иҭахы, иҭахым, Џьанар уи дизнеит.

– Иҧсшьара мшқәа ирыциҵар шиҭахыз ааицҳан, – иҳәеит аҧсшьарҭа аиҳабы, – мап сзымкит. Нас даҽа мызкы дзаазом. Уаантәы уи дцар иҭахыуп амашьына ҽыцқәа иаарышьҭраны иҟоу ахьҭрыжьуахь стажировка ҳасабла. Убри адиректор уа диқәшәазаап, иҳахәарҭахаша акыр збарц сыҟоуп ҳәа сзааицҳаит.

– Изла?

– Телефонла дсацәажәон.

– Машьынақәак ҳамоуп ҳәа, стажировка дымцар ҟамло иабаҭахыз? – иџьеишьон Џьанар.

– Изакәызаалак џьара ак алигап, ара даар ма аизарақәа шәрылагоит, уахь дыҟазааит.

Иѡыза ишьҭахьҟа дазхәыцзомызт, аха иара изымчҳазт, Мамсыр диқәшәартә иҟаиҵан, мҽышак аџьқәреи лаҵара иақәирзит. Мчыбжьык ашьҭахь иара итәгьы леиҵеит.

Шьҭа аԥхын мзы инҭагыларц агьрыгмызт, Баҭыр даакылсит, ицәеижьҭӡӄьа аеаԥсахын ипашәза, Амра ахьмаҷыз дшыӄаз мѡашьо. Аусураҽ уи Ԥьанар диаҭабит, имхы ахьылеиҵаз азы. Длахҽыхын иара уҳәартә дибеит. Хатә уск азы димацәажәеит, иаарҳәоз аусура иазкын.

– Аѡны унеир цәгьамызт, – иҳәеит Ԥьанар, аѡызцәа анеидыҵуаз. – Иашьас узырҭазгьы думбари.

– Аеи, сышԥамнеиуа, – дақәшаҳаҭын Баҭыр. – Амала сыӄамижьҭеи еилататаз сусӄәа ааилсыргароуп, – ааигәа дышзымнеиуаз аҵаҵгәы иман.

Уи аены лызшьарақәа аҭаны дааит Асҭанда. Ԥьанар и-Шьасиа Баҭыр дшыхынҳәыз шлеиҳәоз лара илаҳаит. Уажәыгьы аѡны дмааикәа дшыӄаз уамашәа илбазшәа, хаҵеи ԥҳәыси рахь даацәырҵит лара, бзиа илбоз арԥыс избахәык нҭкааны идлырҳәозар ҳәа дгәыӷшәа. Лашьа иѡыза иеызхирӄьоз ҳәа уаҳа акы изылҽымхит. Ҽымҭзакәа, адәахьы иаамырԥшзакәа, дыгәжәажәон азӷаб. Излауаз ала, лҵара иагылмыжьырц, лхы дақәԥон. Есымша дыԥшын, аенымзар адырѡаены иелыкәиршәарын ҳәа. Азын ныҳәаӄәа мѡасит, аaԥынтәкәагьы раѡсит, иара дабрагьуан шылҳәоз, лара лзын зҵыхәанҵәара ааигәамыз иԥсшьара ашьҭахь, командировкак ҵәыригеит. Лѡыҵӄа хаҳәык ҭаҳазшәа, еснагь деихәлачын лара, убри адәахьы иаалмырԥшырц лхы дшақәԥозгьы, лѡыза Марица ҽенак длызҵааит:

– Бгәы иалоу зыбымҳәои? Бҭаца даабгеижьҭеи, бҽыбыԥсахит, исымбо ԥьыбшьома.

– Ус бгәы изаанагои? – Асҭанда илҭахыҵӄьамызт лҭагылазаашьа Саҭбеи илымҳаҽынза инеир, арахь уи иаҳәшьа, асаркьа данԥшылозшәа, лара лгәы дҭаԥшуан.

– Исаҳәеи ибыхьыз! – Марица дааҭгылеит, амшын дхыԥшыло.

– Акгьы смыхьзеит. Сҭаца лакәзар – уаҳа зҭахым зӷабуп.

Шьасиа лакәзар – ланхәԥха лееиҭакракәа усӄатәи илызгәаҭомызт. Иагьа умҳәан, лара дуаѡ ҽыцын, илыкәыршаз илызҽыцыз уаан. Доусы иӄазшьа, ихымѡаԥгашьа ҭылҵаауан, аха урҭ ирхәыцуаз дацәыхаран, избанзар ирыԥгылаз рԥсҭазаашьа лыздырзомызт. Ус иагьа иӄазаргьы, Амра кажжы ианыԥхоз, агәарԥ аҽы игылаз ланхәԥха даалзааигәахан, длызҵааит:

– Азәыр биргәаама?

– Изҳәада? – даахьаҳәт Асҭанда. Лҭаца лҵаашьа убас иӄан, лара дзыргәааз дзусҭаз еилылкаахьазшәа, амала лхаҭа зегь лалҳәар лҭахызшәа.

– Цхыраарак бҭахызар? – ҳәа данҵаа, Асҭанда иаҳагьы днеилыԥсааит, иашьас илырҭаз, иагьа умҳәан, иаҳа дизааигәаны диҽцәажәар лылшон, ланхәԥха лынасыԥ аиӄәыршәаразы.

– Иарбан цхырааароу зызбахә бымоу?

– Бзиоуп нас. Ԥьара сызбыхәозар сгәахәын, – анылхәа, Асҭанда ибзиашәа леахьаалмыртыз шиашаз даазхәыцит: уи лҭаца акымзаракгьы лыздырзомызт.

Убри ауха Асҭанда, лхы лхчы илагәаны, лаӷырзы каҭәаран дызҽыз. Убранза днеиуан, Аӄәаӄа даныхынҳә, лгәы иҭаз зегьы Марица илалымҳәакәа лзымчҳауа. Мчык дыннакылон. Дуазыруан, аѡныӄа деиҭахынҳәаанза. Дшааилак Баҭыр избахәык лаҳауаз ԥьылшьон. Лымацара луаҭах аҽы данааѡнахалак, дҵәыуан. Шьҭа зегь шьҭалахьеит ҳәа, уахык ахышә дадтәалашәа дышҵәыуаз, лгәы леанзамкәа дааѡнашылеит Шьасиа.

– Акы бгәы ишалаз зымдыри.

Асҭанда ацәгьоураз иаӄәыркыз диеиԥшха даанхеит. Лзамѡа аалрыцӄьеит. Лԥынҵа лԥсеит ахәычӄәа реиш. Зегь лҭаца илалҳәарц аалзбеит. Зегь ҵәахны адунеи ақәзаара иахьцалак иус мариамызт. Аҵыхәтәан дааиԥхьхәыцит.

– Сѡызцәеи сареи ак еимаҳккәеит, – лҳәеит. – Ухшыѡ ззушьҭыша агьыӄам, аха сгәы иалан, шьҭа исыхгоит.

– Иахьцалак?

– Уи иалаԥхи, бара бусӄәа маҷушәа.

Днахынҳәит Шьасиа, ари аѡнаҭа иаҵаз амаза уаҳа иаалзеилымкаазакәа. Ланхәԥха лакәзар – убас лхы мѡаԥылгон, лара лгәы иалази Баҭыр иӄазшьаӄәа иԥсахит ҳәа ирҳәози ирыбжьаз аҭаца акы лзаҽымбаауа.

3

Аҵара шыӄәса анҵәамҭанза даеа ѡы-мчыбжьа инареиҳан. Уи аены амш бзиан, макьана ишааԥынразгьы аԥхын еиԥш азҭалара ааугәаԥхарын, амала, амш зеиԥшраз инақәыршәаны, згәабзиара аҷыдарақәа мѡақәызҵоз Леуанти икостиум еиӄәа иаҵаз икьаҽ шкәакәа агалстук уажәгьы иеиҭон. Уи, шьыбжьон ааскьацԥхьаза, ашоура дшакуазгьы, макьана усӄатәи

иееилихзомызт азы, аҧхзы анааилнахуаз ыҟан. Аҭарамш иаламгазацызт, аҭәҭәабжьы дазҧшны иуадаҽ дыштәаз, дааѡналеит Ҧсардиа Лиуфа. Арҭаѡы иҽаҧхьа игылаз апартаҽ днатәеит.

– Бзыҧ ихыу ажәытә цҳа аҽаҧхьа, ацаҟьа аҭаҟаҭәҟьа, ак дыргыларц иаҽуп уҳәартә избоит.

– Изакәи идыргыло?

– Уи здырхуандаз! Изҽу еилыркаарц иразҭаауа автобус ааҭгыларҭа ҭыҧ ҳаргылоит ҳәа рарҳәоит. Иаха уа сѡеин, игәасҭеит. Автобус аҭыҧ еиҽыркааауама уҳәартә изымбазеит. Баҟак аҭыҧ еиҽыркааауама сҳәартә избеит. Иаҳҧырхагоу ак рхәыцит ҳәа сыҟоуп.

– Избан ус угәы изаанаго?

– Ус акәымзар, изҽу здырмазои?

– Ааҭгыларҭа ҭыҧ ҳәа уарымҳәеи. Ус акәҭәҟьазар?

– Иахьа шаанза уа сеиҭацеит. Иаалырҟьаны ак ықәдыргыларц реазыркуашәа збахуеит.

– Цқьа еилаҳкаароуп. Иаарласзаны…

Амца иҕрарҭазшәа, амцаҧшь ѡеиҽыҭҟьеит Леуанти. Аҧсуара иазеицәаз ак шырзбоз агәра игон. Раҧхьатәи аурок шизымѡаҧымгоз абарҭаҽ изҧшыз ахәыҷқәа инареиҳәан, длалбааҟьеит. Лиуфеи иареи шыццакуаз мацара амѡаду иѡанылеит. Ирдыруаз ныҟәцаѡык дааныркылан, имашьына инҭалан, ахы ахьирхашаз наиарҳәеит. Иахьнеишаз аҭыҧ аҽынза ѡ-километрак бжьан. Шьыжьнатә Гәдоуҭеи Аҟәеи ицоз амашьынақәа ирылагылан ишѡеиуаз иаарылҭын, Риҭаҟа зхы хаз амѡа иѡанылеит. Аҧсҭа иахьыѡҭагылоз, Бзыҧ ихыз ацҳа аҽаҧхьаҭәҟьа, ахра иалиаазшәа, иаҽаҟаҭаны иқәдыргылахьан амармалташь обелиск. Ибла агәра изымго, Леуанти, амашьына дҭыҭаанза, даҧхьон: « Летом и осенью 1942 года по этой дороге уходили к горным перевалам через озеро Рица в бой с фашистскими захватчиками части 46– ой Армии генерала К.Леселидзе.» Амашьына иҭатәаз рҧсахы шеибакуаз здырыз аусуцәа рус иалганы итәан, еибарччон, ирзааиз инарыхәаҧш-аарыхәаҧшуа. Леуанти амашьына асаркьа длахеит.

– Иарбан организациоу ари зыргыло? – уи дизҭааит зҧаҭа еиқәаҭәа зҽабабаз аусуаѡы.

– УШСДОР.

– Рхала идыргылану?

– Ақалақьтә нагзком адҭала.

Иаанагоз аилкаара уадаѡзаны, Леуанти ихы ҧшьала иааиҟьеит, «ус акәхап», – иҳәозу, «иалҭуа жәбап», – иҳәозу, «ҽыц ҳаилажәгоит», – акәзу. Аныҟәцаѡ шьҭахьҟа дхынҳәырц иеиҳәеит. Ашкол аҧхьа илалбааит. Аҭара иаламгацызт. Убас иаалырҟьаны иааргеит дара ажәабжь ҽыц.

– Иҟаҭатәузеи? – дазҽлымҳан Лиуфа.

– Ҳазхәыцроуп, – иҳәан, дышиашаз имааицыз Кьахьыриҧа икабинет дныѡналан, ақалақьтә комитет аидеологиа аҟәша аиҳабы Лев Лакербаиа ателефон дизасит. – Леселизе ихьз зныз аобелиск аҧсҭа уахьҭало ишдыргылаз удыруама?

– Исыздырзомеи, – уи ишҵьеишьаҭәҟьоз изыҭәахуамызт. – Сара исывганы еиҽыркааит, удыруоу!

– Иҟоу уасҳәап, – Леуанти ибон аобелиск аргылара маҷк згәы аҧсышәала ицҳафыруаз ирывгаҭәҟьаны ишаҽыз, – ари аус ҳара уаҳа ҳалацәажәазом, иакәым ак ҟаларгьы алшоит, ишықәдыргылаз еиҧш иқәыргар иаҳа иеиҕьын.

– Иҟалақәаз еилыскаап, – ҳәа илымҳа ианааҭыѡѡ, Леуанти атрубка нықәиҭан, дындәылҭит.

Дшаауаз ахьырбоз иқәыҧсычҳауаз ахәыҷқәа ахҧатәи аихагылахь иѡеирц нареиҳәан, днараҧхьагылеит, иара иаҧхьа дара еибарыѡрын ҳәа уҟазу. Аурок ҟалазомызт ҳәа анреиҳәа нахыс, изламеиҧхьыттаз ҵьоушьарын. Ауада, ашә шааиртызҭәҟьа, аҭәҭәа ааҟалан, аҭаѡцәа аа ѡнашылан, илатәақәеит. Иара ахышәи ашәи дрыбжьан изыҭшәараханы. Ихы инапаҽы иааигарц, ахәыҷқәа рыхьзынҭа ааиртын, даҧхьон, иҟази иҟамзи еилиргарц. Ашьҭахь азәы дааиҧхьан, аҭатәхәы иирҳәеит. Ахәшьара ииҭеит иагьыҳаракымкәа, иагьыларҟәымкәа. Уи ииҳәоз дазызырѡуамызт, иашамыз ахәшьара изықәиргылар аҭаѡцәа иргәамҧхар ҳәа дацәшәон. Диҧхьеит даеазәы. Аҭатәхәы иҳәон, ҽыц уи дзизызырѡуамызт.

Риҭанза шәарыцацәақәак мцозар, Бзыҧ аҧсҭа уҭаланы, генералк инапаҭаҟа иҟазаашаз ар злахәнугашаз мѡа ыҟазамызт. Иаҕьы Бзыҧ иахьалалоз инаркны, шәарах мѡахәасҭан илгаз, ес-ааҧны еималон акыр, алсра цәгьаны. Салдаҭкгьы арстәиала Риҭанза дзымхәназеит аибашьра иалагзаны, уи Леуанти изымдыруазар издыруадаз, нас иабааргеи агенерал Константин Леселизе ир, еибашьра ицарц, абра имѡасызшәа аинформациа? Абраҟа имѡаҧысуаз аибашьра асовет мчы ашьақәыргылараз ақәҧара аамҭаз акәын ианыҟалақәаз кьаразааи ақырҭқәеи рыбжьара. Уи аибашьра иагьхақәиҭра еиҽагыларан зегь раҧхьаза. Кьаразаа рбаҟа аргылараз азҭаара шьҭырхырц арҧарцәа ргәы иҭан, аха рҽахәы ҕәҕәахара аамҭа иазҧшын, ахьзаха рырҭомызт умҳәозар. Аиҳабыра даара иҷыгәза ирдыруан, иара дызлахәаҧшуаз ала, кьаразааи ақырҭқәеи реибашьра азбахә, убри

амч дырзуан, ақыртуа генарал ихьз зҳәоз аобелиск абраҟа аргыларала. Уи аус рхы иархәаны, даеа жьакгьы ркуан. Леселизе ихьз атып знык ирзадҳәалар, апсҭа итгаз амҩа ихьз ахырцон. Зны ираионыз, ашьтахь қартаа, рнырра иаҳа иҩгәахарц, араион шынеибакәыз ареспублика анапатаҟа иҟаз қалақьны ишьақәдыргылаз Гагра амраташәаратәи ахәта аҳабла Леселизе ахьзыртәхьан. Убри аҳабла қалақьыртәырц ақәпара цон, макьана ирықәымҿиацызт акәымзар. Знык аҳабла Леселизе қалақьхар, уажәгьы ирымхаҳәақәон Леселизе араион ҟарцарц ргәы иштаз, ақалақь Гагра убри араион ацаҟа иҟарцарын.Уажәы араин алагамта ақыта Бзыпта иавсуаз азиас иавгаз амҩа ихьз ахырцар, араҟа,аобелиск ацынхәрас, ибаҟа дыргылар, цьабаа дук атаххозма ақалақь Гагра Леселизе ҳәа ирпсахырц? Ҳахьз зхыз Гагра затәыкгьы ахырхуан.

Леуанти знык аурок нтәандаз ҳәа дгәаҟуан, ацәтәабжьы аниаҳа, иҧсы ааивигеит. Ацаҩоцәа реизыргон, иҩныцуан, даеа цьоукы ртып ылырхуан, урт иара ибазомызт, избанзар ишьтахь ашә ахь ихан, ахышә дкылпшуа дахьгылаз. Адырҩоаены Аиааира иамшын. Иапхьазомызт. Аҿены, ацарамш антәамтаз, иалагон уи аныҳәа. Уҧшишь, убри амш иақәыршәаны аобелиск шдыргылаз! Изгәамцхоз ҿыртрымызт ҳәа игәыҕуан. Иагьа умҳәан, арепрессиақәа апсуаа хәаены иаман, Аиааира амш иаҿагылозар (асовет генерал Леселизе ихьз ахьаҳәоз аобелиск аҿагылара убри аҳәозшәа апшра усгьы иартон) асовет мчы аҿагылара иаҩызантәа. Арахь ЦК КПСС Амазаныҟәгаҩ Хада Л.И.Брежнев агенерал Леселизе дызхагылаз 46– тәи Ар аполитотдел аиҳабыс дыҟан. Абартқәа зегьы еидҳәалан, рҿагыларагьы имариа усмызт ҳәа акәзамызт иаанагоз, зынзак иауамызт. Иазызбатәызи?.. Ари азцаара ихы итагьежьуан, итахынҳәуан. Уамашәа иубашаз, аобелиск аартра ныҳәак еиҧш иапыларц ргәы итазамкәа иҟамызт, аха ҿаха-дагәара уны, мазала иқәдыргылеит, акы иацәшәон азы. Ус цшьшьала ауаа рылапш ашьцылар ртахын. Зегь рапхьаза, ишьақәдыргҩәарц иртахыз афакт штабыргымыз рцәытыцыр ҳәа ишәазар? Ус акәзар, иаҳагьы ииашахон цьара ак азызбазар. Иазызбатәызи?.. Азакәан цшра атаны, аиҳабыра рыла аиаша уҧшаарц уашьталар, акгьы узалхуамызт, избанзар дара ракәын иқәзыргылаз, ирхьчалон рпозиция ацыхәтәанза. Урт акыр ҟарцозар – ателефон Лев Лакербаиа дизамыси, еицәажәаны

иқәыргааит. Ус иауамызт, Леуанти дхәыцуан. Уи итагылазаашьа зныруаз ахәычқәа тынч изтәомызт. Ахпатәи аурок анцәамта маҷк шагыз, ацаҩоцәа ауишьтын, ихата длалбааит, Кьахьыриҧа дааихьазар еиликаарц.

– Ақалақьтә комитет аҿы, ашкол аргылараз зцаарақәак сызбоит ҳәа сахьнеиз, Лакербаиа машәырла даасықәшәан, ателефон ушизасыз аасеиҳәеит. Иара ивганы аус ахьеицарҟәаҟәаз игәы иалан, уи азбахә ала азәгьы диацәажәар итахзамызт. «Уаала, уанаџьалбеит, аргыларақәа ирҿу аҟәшахьы ҳнеип», – сҳәеит. Иуам. Цәгьала, анагзком аҿы цсыуак даадыруан, убри ателефон дизасыртә иҟасцеит. Уи иихәаз уздырзом. Аобелиск шаадыртуаз идыруан. Уи амацара акәым, иныцыҩ-аатцыҩшәа иаҳаит убри еиҧшу ахаҳәқәа, Рица уҩазааанза, акыр цьара иқәдыргыларц ргәы иштаркхьаз. Ари алагамта акәзаарын.

– Иҟататәузеи? – Леуанти дыццакуан.

– Ишпа – иҟататәузеи?

– Иқәгатәуп, аха ҟаташьас иахтои?

– Акыр здыруама.

– Иҧжәатәуп.

– Ус цьара иуҿытцымшәааит. Ишузкылпшуа умдыруеи?

– Нас ас иаанҳажьуама?

– Ҿыц иқәдыргылоит, хулиганцәак ирнапкымтоуп ҳәа инатганы. Иаразнак унапы шалакыугьы рдыруеит. Умыццакын!

– Сыццакрым, аха ак азаазбароуп.

– Аамта цароуп. Цьара уснагзатәык цәырцуазар аабап.

Аиааира амш иазкны имҩаацыргоз ашкол ныҳәа ускәа дышрылагылазгьы, Леуанти ибла иабазомызт ахәычқәеи адуқәеи ргәыргьара. Атаацәа азәыркогьы цаауан аобелиск иашамкәан идыргылатәҟьама ҳәа. Уҳәан-сҳәанла мацара, ари ажәабжь, ҿыц итәымгны ргәы иалало, иаарылатәеит. Азәыркоы иҩеины ирбон. Арт (ақыртқәа) ишырымуаз аахыртны цыт-ҩык ирҳәон, Кьахьыриҧеи Леуантии дара ирацлабратә мчи лшареи шрымамыз рзытәахуамызт. Агәкаҳарахь ажәлар рхы дмырхар акәын. Убри ргәы итан арт аҩыцьа, еиҳаразак ауаа ргәазыҳәара зеиҧшраз хьаас измаз Леуанти иакәын. Борис Кьахьыриҧа урт ргәхьаа усҟатәи икымызт, итәала аус злаз еицыз ақәпараз еицрымшәар акәын. Аҟәа данҩеи, Леуанти еиликаарт Апсны ахи ацыхәеи аобелиск еимактәыс ишрымаз. Ргәы иалазаарын зегьы, анхаҩи аусуаҩи инадыркны аиҳабыракәа рҿы аус зуаз рҿынза, ацыхәтәантәиқәа шамахамзар ргәы итаз рцәахуан акәымзар. Ҩнак Алықьса Цьниа акалакь аҿы диқәшәазаарын аиҳабыра ду змаз азәы, уамашәа ибозаарын:

– Убри уажәгьы уа изықәгылоуи?

– Уара уцаны иқәга! – ажәаз иџьыба дҭамлеит ицҳафырыз ҳашәҟәѡѡы.

Аобелиск аҧжәара азәырѡы ргәы иҭашәақәахьаҭәҟьан, џьоукгьы рҽазыркқәахьан. Дара зусҭқәаз ҳәа рыҽцәырыргомызт, аха Леуанти игәаанагара еилыркаарц азә ила изаарыцҳауан, амаанақәа аҭаҭаны: «Иҧжәазар иҟалои?» – хьзы шҳәамзгьы, мазала ишашьҭаз иара еиликаауан, макьана ус аныҟәара шзаацәаз реиҳәон. Убас Кьахьыриҧагьы ишизнеилоз агәра угартә маҷк ахы днықәирҧшит иѡыза еиҭбы. Мазала акыр рзыҟаҭозар, арҭ рақәыршаҳаҭра заҭахызи, аха, уаҳа иамуазар, руазә инапы рымазар еиҕьаршьон. Аамҭа ус иҟан, рхы иамеигза аус иагьа ируазаргьы, ишәарҭан, азә иҭакҧхықәра иашьҭан, Леуанти игәаҕьра маҷзар, Кьахьыриҧа иаҳа аихаблы дкылсхьан, дақәшаҳаҭзар еилыркаауан. Уигьы ианиҭахымха, иааҧшқәеит, аха џьоукы рҽазыҟарҭақәон, Леуанти излеиликаауаз ала, анҭгьы (ақырҭқәа) арҭгьы (аҧсуаа) ирзымдырратә. Амала настәи ахҭысқәа иаҳа ирццакын, мазала уи аҧжәара иахьзаанза, убас ала уи аус аанкылахарын ҳәа Леуанти агәра изгомызт.

Аиааира мзы ықәҳа ицон, аобелиск акәзар иқәгылан. Леуанти игәы ҧызжәоз Бзыҧҭа ақыҭан иалҭыз аибашьра ду иалазыз рбаҟа аргылараз акырынтә рҽазыркхьан, аха уи иауамызт. Асовет Еидгыла ахьынзаназаазоз абаҟа дуқәа амал маҷымкәа ирықәдырзуан. Амассатә информациа рхархәагақәа цо-иаауа ирҳәоз убри акәын. Гагра араион аҽы убас аргыларақәа мѡаҧысуан. Бзыҧҭа иадыз ақыҭа Колхьидагьы абаҟа дыргылеит. Аха Бзыҧҭа азбахә уҳәар ҟалазомызт.

– Ирыхьыз еилкаауп, – иҳәеит Кьахьыриҧа, – усҟан араантә қырҭуа еибашьра дырзымгеит.

– Изларгози, қырҭуа днымхозар? – ҽааиҭит Леуанти. – Ақырҭқәа хҭәаны раагара иахьымзацызт. 1939 шықәсазы бжьба-ааба ҭаацәара ааргахьан, убарҭ ирылҭыз ракәын еибашьра иҟаз. Аха уи амацара акәзам ара иҟалаз. Аҧсуаа рацәазаны иҭахеит. Аибашьра иргон ақырҭқәа рцынхәрасгьы. Ашәанцәа рыжәла маҷуп ҳәа иаҭганы, аҧсуаа рцынхәра дара аброн рырҭеит. Ажәакала абаҟа ргылазар аҧсуа жәлақәа дааразa ирацәахоит, ақырҭуа жәлақәа зынзак имаҷхоит.

– Ашәҟәқәа алаҳҭалароуп, – ирабжьеигон Борис. – Уи џьара икылҳамцар ҳаузом.

Убри аҭакс акәзаарын агенерал Леселизе ихьз зныз аобелиск аҳәынҭқараа изықәдыргылаз. «Иазутәуи?» – Леуанти дызтәомызт, дызгыломызт. Аиҳабыра убри аус ала дрыҽцәажәарц зынзак иҭахзамызт. Хаала агьшалымҭуаз иахьа ибазма. Аҧжәара иаҳа ифеидахашаз ус заҭәыкзар? Знгьы убри дазкылсуан.

– Иҟоу жәдыруама? – Борис иҽы ҽнак днеит иара. – Аиҳабыра рацәажәара зынзак исҭахым. Аха шәара урҭ аусура аҭыхәала усгьы шәырҽымцаар аузом. Еилкаазар сҭахын аобелиск аргылара закәытә закәан ҧшроу иарҭаз, қәҭарак рыдыркылахьазма?

Уи иҽынтә дшаадәылҭыз еиҧш, зѡызцәа ирыцны инеиуаз Инга даарыцрыҭын, конвертк ааилыркын, днахынҳәит. Илҭахыз усгьы даҽамхазакәа иалҳәалон, ашәҟәы бҕьыц заҭахыз изеилымкааyа, аконверт иџьыба инҭеиҭеит, амѡан дшаныз дамыҧхьарц. Аѡны дышнеизҭәҟьа, ишәҟәқәа зегьы ахьықәыз амаҭурҭа дныѡналан, аконверт бҕьыцк аатигеит. Аншоураз абра бжеиҳан дтәан, аныхьшәашәараз ауада ҭбаа арҧхара уадаѡын азы, иуаҭах аҽы иѡыга ишәа ихы иаирхәон. Игәы хыҭхыҭуамызт изҳәомызт, азҕаб лшәҟәы ахьикыз, уа ианыз даара дазҽлымҳан. Лара, излалылшоз ала лыхшыѡ зегь ақәырзны, гәыкала заҟа дизыҟаз аалырҧшуан. Лгәы иалан лызхара дылбартә, диацәажәартә, лыгәҭыха иалҳәарц, аамҭеи аҭагылазаашьеи ахьырзымҧшаауаз, избанзар ихаҭа игәҭыхазгьы лдырырц дашьҭан. Лара иара дшыгәхьаалгоз, уахгьы-ҽынгьы дышизхәыцуаз еиҧш, иара убас лара дылзыҟазма? Ма дара ирыбжьаз ақәреи уи иаднацәалоз аҟәыҕареи аҟәышреи рҧырхагазу?

Абжьаратә ҭараиурҭаҽ арҭ рѡыџьегь ирыбжьалаз ацәанырра аныҟәгара шыуадаѡыз ихахьы иааигон. Ҳажәлар иреиуаз ианакәызаалак рбзиабара рҭәахуан, уи амазара ҕәҕәахеит аҭыхәтәантәи ашәышықәсазы, избанзар аҷкәыни азҕаби, реибабара ацқьара бжьазарц, ирызкылҧшцәон, ишнеиуаз ацәгьаҳәарақәа ҭыргон убранза, еизыразны ианеибагоз чара рызуамызт. Зны мазала ахаҭа ҧҳәыс дааигон, нас ачара ҽҳәарак арҭо инеит. Ас аҭагылазаашьа аныҟала, арҭаѡи аҭаѡи, ирыбжьамлашаз аигәаҧхеибашьара анрызкашәа, ишҧаныҟәарыз? Абжьаратә ҭараиурҭаҽ ас анеихәаҧш-ааихәаҧшрақәа ихаҭа дырҽагылан, ауадаѡрақәа узрыҭымгәар ҟалон азы, аиҳаразак уи аҧсуа школзар иаҳагьы ихьанҭаран. Зегьы дшырзыҟаз еиҧш ларгьы ҭыҧк аҽы дахьиргылоз лгәы иалан ҳәарада. Ус шакәызгьы иаарцәылыжжхьан, реизыҟазаашьақәа цқьа ирзыҭәахуамызт. Уи аҭәы аларҭон иара дзызхьамҧшуаз џьоукы. Арахь Шалахан дрызкылҧшуан, иахьакәымз иаҭахзамз информациак неигар илшон. Иудыруази мышкы зны уи иалырхышаз закәыз. Арахь иара мазалеи аргамеи ақырҭуа ҳәынҭқарра амилаҭ политика даҽагылан. Ашантаж ахьизырушаз издыруамызт. Убарҭқәа зегьы ҳасабны, лара лхаҭа лхы даҭклаҧшлар акәын. Абарҭқәа зегьы хәыц-хәыц илзиѡит иара длатәан. Ашәҟәқәа рыѡбагь ааидикылан, имазаз даҽа бҕьыцқәак инаргәылеиҭеит. Ас

иаарласны ишәҟәы бгьыц налиркыр иҭахымызт, дахьзарын, дабаццакуаз. Амала мышқәак рашьҭахь имоатәны даалыԥхьан, ихаҽы разза, иблақәа ччо иналирбан, лҵараз дҵақәак налиҭеит. Рҵара шықәс иалгон, мшқәак ракәын ирыгыз. Нас лԥышәарақәа лзаанхон, ашкол далгон. Ауниверситет лҭалараз еицәажәахьан. Лара илҭахзамызт уахь дцар, иара иахьыхҭеикыз длыргәаарц дацәшәон акәымзар.

– Иудырырц узышьҭаз еилыскааит, – акоридор дыбжьаланы дааиуан Кьахьыриԥа, иоыза еиҵбы диманы, дындәылҵын, ашкол аҭаларҭала арыгьарахьла цәаҳәакны иеиҭаҳаз аԥсаҵла ҳараккәа шыҟаз иҽынеихеит. Уа итагылаз арымз днықәтәеит. Аԥша ыҵасуан, ашоураха абра дтәазар бзиа ибон иара, Леуанти ашоура иаҳагьы изычҳауамызт. – Аобелиск аргьлараз, иарбанзаалак шәҟәык рымазам. Сгәаныла, ақәҵара рыдыркыларц реазыркыр рҭахымхеит. Избанзар ақәҵара еиқәыршәашаз ҵсыуак дрылашәар, ма лымҳаҭаск иоур рцәымгын. Усҟан ажәлар ираҳауан, ацҭәы шахылҵуаз иазхәыцзар акәхарын. Аилатәараҽ ақәҵара рыдыркылар, усгьы зегьы еилкаахон. Зыгәра еибагоз, нас ирымҵакьакьашаз ҵсыуак дрыԥшаан, еицәажәақәеит.

– Абасҟатәи ирмазаны аобелиск хәыҷы дмыргылар ахьыҟамлаз ак аҵанакуеит, – Леуанти доагылеит. – Ҳазхәыцыр цәгьамызт.

– Уи ҳаламцәажәахьеи. Зегь раԥхьа, аԥсҭа иҭгоу амоаҽ иаҳа иахьатыԥқәоу ԥшьы-ԥьара, хәы-ԥьара ари иеиԥшу аобелискқәа дыргыларц рҭахыуп. Уи моашьарыда еилыскааит. Ирҭахыу аҕьырак, Брежнев иԥсы ахьынзаҭоу, реахьырыгзарц иаҽуп.

– Ус инҳажьуама?

– Ишԥа?

– Рус реахьырыгзааназа ҳәа ҳаԥшызаауама?

– Маҷк ҳааԥшыроуп.

Борис Кьахьыриԥа абахҭа дахьацәцаз макьана ишьара дыкәнамҵазацызт, Леуанти уи еиликаауан. Аиашаз ашкол адиректор ус иуршәоз азә иакәзамызт, аха, ихаҭа иус аартны, ицо-иаауа акы дырзаҽаршәуазар ҳәа иахьишьҭаз, игәы ԥцәазаны адгьыл дыкәгылан, маҷк аԥсшьара даҳәон, арахь ихы злеимгалашаз уск рзыцәахуамызт, ҽыц даеак цәырыргахт. Иара зымоа дызгыломызт, ак инап алакымызшәа анаԥшцәа идирбаргьы, иоызцәа бжьагарақәак риҭалар акәын. Уи деиликаауан Леуанти, нас, иара даламырхәзакәа, аҷкәынцәа рхала аобелиск ыкәыргар? Аха изла? Аены шьыбжьон унадгыланы иаақәхны иугар, ацәгьаҳәара ҟаларын, ирбаз ауаа хҭакны ирымазаауан, итаркрын, анаԥшцәа дыршәарын. Ма уахыла иԥжәаҵәкьазар? Рылаԥш ахын ҳәарада, аха иааиԥмыркьазакәа уи иаддыртәаларыз дзусҭадашь? Аоныка амоа данын арҵаоы, идипломат ыргьало, арахь ихала ак изызбазомызт. Аамҭа наскьацԥхьаза, аус хьшәашәахон. Ихьшәашәар иаҳа иеиҕьзар?

Убасҟан раԥхьаза акәны ихы иааташәеит, иҟазцаз уаоы изеилымкааува, аҵхагәҭан аобелиск, алаҕәым наҵаҵаны, иԥжәазар иаҳа ишеиҕьыз, даеа хәшәык уи иамангьы ибомызт.

Уи азәы изымдырырц итахызар, цхыраарада ихала инаигзар акәын. Оыцьа ирдыруаз зымазахазомызт. Ус анакәха, ихала заҵәык. Аоны, иблақәа хоаны, акресло дахьынзантәалаз, аҵхагәы далаланы, абаа ахьықәгылаз ала, абна-хьацара дылсны, аҵха моа данԥшыло, ԥьма моахәасҭала дшылбаауаз асахьа ибла ихгылан. Алаҕәым ахаҳә иахьнырҳаланы, ашашәа шьҭаҵа, ԥытк доаскьарын, нас, амца нацраҵа, дышзахоз шьҭахьҟа деихарын. Урҭ амоахәасҭақәа ԥыт-чытк дырнылахьан. Аҵхаҽынтә шә-метрак набжьамкәа, ахаҳәтә хыбра игылаз ионан амилициа ақытатә ҟәша. Уахыла уа иҟаз аҷаԥшьао иакәын. Уа рымчқәа еизыргаанза, иара дахьцашаз дцарын. Амала, ԥхыз бзиак далазшәа, ахәыцра ахьилшоз цәгьамызт, ианамух ихы ижьарын ҵсеивгарҭас.

Иабааигарыз алаҕәым, уаоы димаҵәажәакәа? Уи змаз уаоы диздыруамызт. Абнаҽ аус зуаз рхы иадырхәалон амоа ылгаракәа рзы ҳәа иаҳахьан, нас дҵаа-ԥшааув урҭ дызрышьҭалозма. Иԥшааргьы ихы изархәозма, уи атәы изырҵашаз азә даламгалазакәа? Алаҕәым аԥшраҵәкьа имбазацызт. Рқыҭа аҳаракыраҽ, ашьха ашьапаны, алаҕәым шьҭаҵарҭа еиҽкаан рҳәон. Адгьыл аҵаҟа ашьҭаҵарҭа ргылан ҳәа иаҳахьан, хыхь акгьы убарҭамызт. Урҭкәа ахьынзаиашаз здыруадаз, амала ак ахьырҳәоз ак ыҟан. Ус аԥшра аҭаны, аибашьра иазкыз имазаз бџьар хкык цәахызар здыруадаз. Ус акәымкәан, аԥжәага хкы цәахызар ҟалон. Амилициа ракәын иара зхьчоз. Уахь дназышьҭуадаз.

Иарбанзаалак зыҟаҵарак рымазамкәа иахьрызҳаз игәы иаланы, адыроаены Леуанти, хаҵа имцацыз ргәыла ԥҳәыск данизгәаа ишылҳәаз еиԥш, акы даԥсазамкәа, идипломат ыргьало, агәарбжьарала усура дцахуан. Амоаду ианыз амашьына рацәа, аганқәа ирываз цыхәаԥцәара змамыз ауаа ахьибоз, аԥсуара иашьҭаз рус ламцк ацҳара иаоызеитәуан. Убасҟатәи ҳара ҳаубарҭамызт, ииаз ҳаланхозшәа ҳгәы иабон, арахь ҳрыланхозшәа аԥшра аиухьан. Ақыртқәа рымацара ракәмызт, аурыс, ашәамахь уҳәа, амилаҭ рацәа ахьеилагьежьуаз, иааҟәымцзакәа аԥсуаа ргәынамзара ргәы ԥнаҵәазшәа ицәажәалон. Иаҳа имаҷыз рыхьымзг ргәы ицхозшәа рымбози ухьаа

ззеилымкаауаз. Насгьы доусы рхакәын аиҳаразак изышьҭаз, иахьрызбзиаз рҽадыркылон. Автобус длалбаан, Нургалиев Шалахан, илаҧш Леуанти иахь иааршәны, ахәыҷқәа дрылагыла, ашкол шыҟаз днеиуан. Уи илаҧш адагьы иуҭахызи. Аобелиск аҭыхәала усқәак мѡаҧыргозар ҭиҭааларц дҭак инапы ианырымҭакәа иауҟахыз. Иара иҟәыҕара иацназгоз ахашьклаҧшра аарҧшымзар, узлагалак азы лымҳаҭаск иахьуҭахымыз инеигон.

Убри дшазхәыцуаз, арҭаѡцәа рҭыҧ аҽы днеин, ажәеизатәи акласс ажурнал аашьҭихын, акласс-кабинет шыҟаз днеит. Аурок цон ицәгьамкәа. Акласс аҽы ибзианы аҭара зҭоз усгьы ѡыцьа, х-ѡык ракәын. Егьырҭ дрызҭаауан, ус иахәҭан азы. Иахаурхар усгьы иҟалазомызт, хар рымамкәан аҭара рҭозшәа иаурбалар акәын. Инга лҭара лыцааиуан, ахәбатәи акласс аҽы дантәаз аахыс ашәҟәы лкуа далагеижьҭеи. Аиҭбыратәи аклассқәа рҽы дахадырхар цәгьа ирымбо дааргон, убасҟатәи ашәҟәыҧхьара лцәыцәгьан. Абжьаратә класс аҽы данааи, раҧхьатәи аҭарамш азакәын, абарҭа дшықәгылаз, шьҭа зарҧысымҭа инҭысуаз азәы, журналк кны дааиуан. Усҟан арҭаѡцәа рҭыҧ ахьыҟаз аҽыц хыбраҽ акәын. Лара дзықәгылаз абарҭа змаз жәытә қьырмыт хыбран. Иара ҭаҟа даалыҭагылеит. «Ахәбатәи акласс ахьыҟоу бдыруама?» «Сара уа сҭами.» «Исзеизга акласс аҽы. Аурок мѡаҧызгароуп.» Адәаны ихәмаруаз лара даарыҧхьан, ауада иныѡналан еиҧш, иаргьы дааѡнашылеит. Аҭәҭәа ааҟалеит, арҭ реиҧылара иазҧшызшәа. «Сара шәкласс анапхгаѡыс сарҭеит», – иҳәан, ахьзынҭа дырзаҧхьеит. Нас хыҭкаала аурок ахь диасит. Зҭаарак ҟаиҭацҧхьаза, лара лнапы шьҭылхуан. Лѡызцәа зҭак рзыҟамҭозгьы, лара дазхиан. Адырѡаҽны аҭатәхәы даалмазҭаар лымуит, егьырҭ раасҭа илдыруан. Иара ус ҽнак лыдҭа анылзымдыруаз ҟамлеит. Даарыликааит. Арҭаѡы иҭаѡцәа еиҧшны ибозар ихәҭан ҳәа еснагь аметодистцәа ишырҳәозгьы, иагьа умҳәан, арҭаѡы зегь раҭкыс бзиа иибоз аҭара еиҕьны изҭоз иакәын. Арҭаѡы дшизыҟоу аҭаѡы ианибалак, убри егьырҭ дреиҕьеишьон, нас азҕаб лырҭаѡы бзиа дылбазар уамашәа ибатәзамызт. Ихаҭа аҭәгәыр дахьаҽашәазгьы ҷьашьатәзамызт, амала ахынкылареи аҽгәаҭареи еицызар акәын. Акәымзар, абар иҟалахыз.

Аиҭакраз аҭаѡцәа ѡдәылҭит. Лара даахынҳәит, аҧышәарақәа раҧхьа ишьҭамзи, зҭаарақәак лыманы. Урҭ лзымдыруа дыҟамызт, аха иара еиликаауан лшәҟәы аҭак иҳәозар ҳәа лара дшыҧшыз. Иара илзиѡызгьы ааимгеит, ма ашкол далгар илимыркрызи, аха лара дыҧшқамзи, илзычҳауамызт, иаарласны ииҳәарыз дазхьаауан.

– Саҧхьеит, – дгылан иаргьы, уи азбахә ихала иааҷәыригеит лгәы ҧимжәарц. – Аҭакгьы зѡит, аха уи иалабхи, ибасҳәарц сҭахыуп бзыцәшәо акгьы шыҟам. Баби сареи ҳазҽу аусқәа бымдыруеи, иҳазкылҧшуазар ҟалоит, ҳацәгьа зҳәар зҭахыу ҳаздыруам, иахьырҳәогьы цқьа иаабома. Бара еимадаѡыс бышҳабжьоу рдырыргьы сҭахзам, аҭаѡы ихы даирхәеит рҳәар ҟалазом. Ҳшеизыҟоу раҳар – уик ацҭәы алырхуеит. Бҽы иааҭыбхыр ҟалазом. Еилыбкаама?

– Ааи.

Ашә аатын, Шалахан дааѡнашылеит. Гәыбҕан змазамыз рҧшра рыманы рѡыҷьегь неиҽаҧшит, акыр иҳәозар ҳәа. Иара шьаҽак акәын аѡныҭҟа иҟаиҭахьаз, дзызҧшымыз ак ибазшәа, даақәгьежьын днахынҳәит.

– Бымбои! Уажәыгьы дкылҧшуеит.

4

Еиҳаз аҭараиурҭаҽгьы аҭара хдыркәшон. Асҭанда лызшьаранҭа ҭәхьан зшьарала, шьҭа лҧышәарақәа дрылагон, егьи амза инаркны. Дааҟәымҭзакәа дызҽзаз шәҟәыҧхьаран, аха лхәыцрақәа рҽеиҧхьдырттон, уажәи-уажәи Баҭыр ихаҽы аалызцәырҭуан азы. Лыхшыѡ рзымшьҭзакәа ѡба-хҧа даҟьа дышрыҧхьаз анаагәалҭалак, дзыҧхьахьаз ҽыц дырзыхынҳәуан. Еиҳа илзеиҕьын аконспект аныҟалҭоз, дзыҧхьоз иреиҕьыз ахшыѡзцарақәа анылымҭар анамуаз, лыхшыѡ еизыркәкәаны уахь илырхон, еилылымкаакәа дабацоз. Лыхәшьарақәа еиҭахомызт, амала лѡызцәа еицгәарҭон ирбахьаз шлакәмыз. Иреиҕьыз лѡыза Марица, дәахьыла зегь ззеиҧшыз, лакәын лара хьаас дызмазаз, егьырҭ азҕабцәа раасҭа. Урҭ рымазақәа рызцәырыргацәомызт азы, ирыцҭаз аҷкәынцәа азҕабцәа, иагьа ибзианы аҭара рҭозаргьы, рыхшыѡ маҷк иагызшәа ирыхәаҧшуан, арахь дара рхаҭа рызшьарақәеи рҧышәарақәеи аарла-ҧсырла ирҭиуан, ашәҟәыҧхьара рыцәтәымын азыҳәан. Азәырѡы Асҭанда бзиа дырбахьан, аҭак уаѡы изилымҭоз рзеилкаауамызт. Ус гәаҧхарак анрызкашәалак, аҷкәынцәа уажәраанза зыхшыѡ маҷны ирбоз ѡныҭҟала дҭәы-дыҧха рыбла даахгылон. Зынзак ирзымазаз, иагьырзеилымкаазоз Марица азәгьы игәхьаа лымамызшәа, дҭәыцха рыбла дыхгылан. Ус акәзаргьы, лара лѡыза хьаас длыман.

– Бҭаца лгәы бзиоума? – амҩа ишаныз, акы иаламцәажәазакәа, уи хьаас дызхалызцәырцыз узеилмырго, дҭаауан лара.

– Дшьахәуп, – аҭак ҟалҵон Асҭанда ҽыц.

– Даара дыԥшзазшәа збеит.

– Бара блеиҵәазшәа! – Асҭанда илҭацахаз Шьасиа ахьлакәхаз маҷзак лҩыза лгәы иалазар лҭахымызт.

Усҟан Марица лгәы иҭыхаҵәкьоз лгәаҵанза инеиртә, Асҭанда лхаҭа лҩыԥҟа ҭынчмызт. Аҵыхәтәан аҩыны данықаз, Баҭыр иԥсшьареи икомандировкақәеи шынҵәаз ллымха иҭасижьҭеи, уи арԥыс аҩыны данықамыз аасҭа, лхәыцрақәа ҵаулахазеит. Иҽылирбазомызт. Измаанази?!. Излеилылкаақәаз рыла, лашьагьы иҽиҵәихьчон. Избан?.. Лҭаца иашьас дахьлырҭаз амшала, уи ланхәпха лыбзиабара азин имамызшәа игәы инаҭазар? Убри ак заҵәык акәын Асҭанда илҭахҵәаз ауаҩы ихымҩаԥгашьахаз зҵылгоз. Иареи лареи раԥхьаҟа агьырзеилаларымызт ҳәа лхахьы илзаагозма, аха зны-зынла убри азхәыцра иаалыркьаны убранза илырҵаулон, лхы шаҟәазар ада ак лзақәымҵо, лхы ҭууа, дгиуа амҩа данхалон.

– Ҷьанар аус ахьиуц иуама? – Марица даҽа зны даахьаҳәт лҩыза лахь, дара атеатр аҿынтә ианаадәылҵ.

– Уаҳа дабацоз?!. – Асҭанда иԥьалшьон лҩыза зҕаб иаалыркьаны ҽыц лҵаашьа.

– Игәгьы бзиазар акәхап?

– Ибарги.

– Иԥшәма хәычи иареи еизбзиақәоу?

– Зны бсыцны баалар, ибымбари реизыказаашьа шыбзиоу, – Асҭанда Марица илгәыцаҵәахыз лхаҿы мцәажәа уаҳа иахьанымԥшуаз ҷьалшьон усҟанҵәкьа ак аҳәозаргьы илбомызт, лашьцан.

Актәи аԥышәара, аеҳәара ҵытк шыбжьаз, арахь иааханы иртиуан, рлектор ҷьара дыршьтраны ауниверситет аиҳабыра ргәы иҭан азы. Раԥхьа уи анрыларҳәоз, макьана даҽа мчыбжьык аҟара шыбжьазгьы, астудентцәа «ауу» ааилдыргеит, аизшара нҵа ианарбаз рԥышәара ркуазар, иаҳа иманшәалахарыз ҷьушьарын. Марицагьы илгәампхеит, ҵытк ахьынзабжьаз, ахақәиҭра лымамзи, уажәы ҽазыкаҵараҳәа итәодаз. Иара усгьы шәкәы лкуазма, абгьыцқәа нарҳәы-аарҳәшәа, алекциақәа зныз лтетрад днахәаԥ-аахәаԥшшәа, аԥышәара здызкылоз икабинет днықоналон, лхы бзиан, ус ҵыҵ-ҩык игәныркылондаз, аха «хар амам» ҳәа ларҳәар, иазхоны илбон. Аԥышәара ахьааскьаргаз ақәҿызымҭзаз Асҭанда, усгьы шықәсы наҟьак лҽазыкалҵон, лгәы рҭынчны алектор иапхьа дтәан, Марица лпартаҿынтә уи дахьынзалызԥшуаз.

– «Даара ибзиоуп» ҳәа бҭак ахәшьара асҭоит, – алектор Асҭанда лызшьарантца ахәшьара наницан, иаалызирхынҳәит. – Амала бцәажәашьа иҵегь еиҕьзар сҭахын, – ҳәа нацицеит.

– Уи ишԥа?

– Аматәар базыкаҵоуп уаҳа наҭахымкәа, аха, бдырра ахьаабырԥшуа, иацы уамак бақәшәаны, аԥышәара аҭира аасҭа, иахьа убри быцрыхошәа, иаабҭахыу аҵыхәанза аарԥшра бцәыуадаҩуп. Ибыхьи?

– Акымзарак, – ак лыцырдыраар ҳәа ишәоз лԥшра аалхәахьан.

– Бзиоуп нас. Исабҳәар бҭахымзаргьы ҟамлои, сатабымцан! Абзиара бақәшәааит!

Илгәыцхоз ахьылныԥшуаз лгәампхакәа дандәылҵ, лҩыза длызԥшны, ашәшьырца дыцагылан. Марица данаалыдгыла, уи илоуз ахәшьара ааилылкааит. Дылмазцааргьы усгьы идырын. Асҭанда лгәы иалан уахи-ени илывагылаз азҕаб лцара агәхьаа ахьылкымыз. Уи даашьазомызт, адунеи лхы ахылбаауа аҵарахь дахьнеиуаз, лхаҭа лцараҿ лхәы ахьҭылмыжьуаз лгәаԥхомызт.

– Бызшьарантца анбиҭа, шәеицәажәон, иитахызи? – лымҳатасҟәак шлымазгьы, Марица лҩыза лызбахә инҭкааны еилылкаарц длышьтан, даҽазәызар игәхьаагьы лкрымызт, аха Асҭанда…

– Ус иҟоу-иану ҳәа дсызцаакәеит.

– Бҵара еиҕьыбтәыр итахызар?

– Ааи.

– Асҭанда, бан дшыҟоу аасаҳәеи!

– Илыбарги. Бызцааи?

Марица, «ус баша» лхәарызшәа, лыжәҩахыр аалырцасит. Иахьа уажәраанзагьы лара инҭырҳәцааны Асҭанда дҭылцаазомызт, зегь зыхкьоз Баҭыр шиакәыз шылдыруазгьы, избахә цәырылгомызт, уи илацәажәара шамуцәкьоз лбон, длыцалан ак лызлырҳәозар ҳәа длышьтан. Дара аобком ахыбра инавсын, амшын аԥшаҳәа иаваз ауаа рацәа инарылагылеит. Марица лҩыза лҭаацәа зегьы дрызцаакәахьан, ҷьара ак лҿытцшәозар лбарц. Шьҭа дышиашаз Баҭыр избахәык ҭылымцаауазар, уаҳа агьылзеилкаауамызт. Ҩнак, амшын аԥшаҳәа узавцамло дараза аншоураха,

рҩыцьегь апарк иныҭалан, рымз хәхәак иныкәтәарц цәгьа ирымбазт, аха, ҭыц ҭацә анырмоу, абҕанҷ сса зкәыцсаны илгаз амҩа ицо-иааyа ианын.

– Сара издыруеит Баҭыр имшала ас бзыҟалаз, – Марица, лхәамци лхи аихалаба рыбжьазшәа, лҽыриашаны дахьнеиуаз, илыцыз лахь дагьаахьамцшит.

– Сышцаҟоу? – Асҭанда дагьааҭгылеит.

– Заҟа бҽыбыцсахыз уаҩы изгәаҭом ҳәа бгәы иаанагома? – Марица даакәгьежьит акәымзар уаҳа лхәамци лхи лырҭысуамызт, амала лыблакәа лҩыза лыблакәа ирылаҟацаны иҭырҭааyан. – Исзеилкааyам – сара изысцәыбзои? Сыбцырхагахар ҳәа бшәома?

– Иахьцалак, бгәаанагара ус иҟалартә, исныцши?

– Сара сакәым, ҳлекторцәа ишгәарҭаз цьабымшьазои? Бгәы иҭаҭәахыу азәы изаабыртыр – маҷк быцсы еивнагаргьы бзымдырит. Сара саҭкыс ибзааигәоу уаҩы дбымазам, ибымдыруеи! Нас аиаша саҳәа! Иҟалеи?

– Иҟалахи? – апарк аҩныҭҟа, агьаргьаласа иакәыртәаны, ахәыҷкәа ахьдырхәмаруаз, днаҧшит Асҭанда, илзымчҳакәа лылаҕырз анаахыжжыла, лхы цхьала илырнаан, шьаҽак днеиҭаҭын, лылахь Марица лыжәҩахыр иныкәылҭеит, лҩыза лнапсыргәыҭа лҟәаҟәаҽ иаалнырит. – Шьҭа фы-мзы ҭуеит, Баҭыр иҽсимырбоижьҭеи, – лара лҭәыуара лбжьы иалыҩуан.

– Уи закәыхи?! – Марица иааҵьалшьеит. – Избан?

– Избан здырхуандаз! – Асҭанда лхы лзышьҭхуамызт, инарывс-аарывсуаз рылаҧш шырхызгьы лныруамызт.

– Бхы бҩахеи шьҭа! Бысҭи ачавра! – уи лхала лчавра шкәакәа лҩыза лзамҩаҽ алаҕырз алалырчычеит. – Ибасҳәара сакәшәом. Арахь убасҟатәи аамҭа сбывагьежьуеит, цьара ак сызбыҭдраауазар ҳәа. – лнапы лҩыза лмахәар инакәлыршан, длыманы лҽыналхеит. Нас ашьацра инылагылан, ашәшьырҭа иныҭагылт. – Еиҧкааны ибзыҳәома?

– Еиҧыскааyа закәи?

– Ишәыхьыз.

– Исҳәои?.. Аҩны дааизом усгьы. Аусураҽ сашьа иҽицәихьчошәа игәы иабоит, дзыхирҟьо изеилкаазом. Ихаҭа аҩны дыҟазам, иан лымала дтәоуп. Абрахь Урыстәыла дцан, изҭигалак ҩы-мзҟа дмаазеит. Изларҳәакәо рыла, иҩн ус инапы амкуа даакәгылеит.

– Даҽазә бзиа дибазар? – Марица ак лгәы иҭашәеит.

– Ибҳәо закәи, даҽазәы дарбан бзиа иибоз?! – Асҭанда лхахьы иаалгомызт лҩыза зҕаб иаалызцәыҭылгаз азхәыцра, аха нас дзыҕәза даанхан: – Сара дшысҽынҭәаауаз, даҽазәы дарбан зышҟа диасуаз?

– Уи ус саахәыцит ауп, усҭәкьа иҟамлар ҟаломызт аусҳәах. Иахьцалак, азәи иареи еидырбаланы, лымҳаҭаск бмаҳазацзи?

– Иарбанзаалак. Ус бгәы изаанагеи?

– Акурорт аҽы аус имуеи. Есымша аҧшаҳәа давоуп, азҕабцәа рацәаны иааyеит, азәы длышьҭанагалазар сгәахәын.

– Сгәы иаанагазом.

– Нас ҩы-мзы дузза дабаҟаз?

– Аҳәара сцәыуадаҩуп. Аха, азәы длышьҭанагалазаргьы, дымцеи, дмааи. Уаҩы дааимгеит, нас сара сыбла дыҭашәар ҳәа дызшәои? Аеи, сара игәы сыхшәазааит. Иҩыза Цьанар имеики? Уи акәым, сашьа излеиҳәо ала, аусураҽ цыхьатәи иакәзамкәа дрымпыҭахеит.

– Иахысҳәаара сыздыруам. Бхала дыҧшааны биацәажәар быхәҭан. Ас, еилкаа бымазамкәан, быҟазааyама?

– Схала дышцасцшааyеи?

– Бызҕаб хамхаҧагьара баиааироуп, ишцаҟабҭои. Бхы даҽа цьара ибызкыдымҭо, иаргьы дбыхәарҭамкәа, ас иҟалома.

– Ибҳәо закәи, Марица! Даҽа цьара схы шцакыдысҭои? – илаҳауаз еиҧшыз цсҭазаарак дакәшәарын ҳәа Асҭанда лхахьы илзаагозма.

– Убасҳәа быхьыр ҟалоит, уамашәа изыббои? Ихала мҩак быкәиҭар ихәҭан.

– Баҟәыҭ, цьыбшьт! – лҽыналхеит лара. – Иахьаҭәкьа амҩа сыкәлароуп.

– Ҳцышәарақәа?

– Смааyеи уаҭәы.

– Иаҭахзам, сгәанала. Зны аҧышәарақәа брылга! – Марица Асҭанда иакәкәамз еилылкаакәар лцышәарақәа рыҭираҽ илцырхагахар лҭахымызт.

– Сцароуп. Цьара ак саҳақәозар збап. Саҭабымҭан! Иаарласны амҩа сыкәлароуп. Абзиараз!

Ашацаҳәа лҷаныналха, Марица, абзиараз ҳәа дышдәықәылҵашаз дақәымшәакәа, дгылан дадырсызшәа, иара усгьы дышшапазазшәа дыҟан. Амала лыѡнытҵка лхьаауан. Аҳәса рҟазшьа ҷыда баапсҟәа лылакьакьамызт лара. Лѡыза бзиа илбози бзиа дызбози дахьыҟаз зынзак длытҵашьыцуамыт. Ус акәындаз, лара длеиҧшханы, даеазәы лгәы ҭапсны адәы дықәзар лҭахзамызт, аиҳаразак асҟатәи илдыруаз, илзааигәахахьаз азҵаб. Лара илбон Асҭанда, шьапыла дымцакәа, атроллеибус дышҭалаз. Ус анакәха, уи авокзал шыҟаз лхы хан. Лѡыза лхы лымагәыхьха Амраҭашәара ицашаз амашьына дҭалымцарц, лара атакси аанылкылеит. Уи лхы иатәалымшьартә, ҷарала дрыцҳамызт. Атроллеибус дшахьзоз агәра ганы дыҟан, аха атакси даеа мѡак шьҭнахын, апхьаҟа ицазу шьҭахьҟа иаанхазу лызгәамҭакәа, авокзал аҷы днеит. Уа дыҧшын акраамҭа. Издыруадаз Асҭанда азеиҧшынхарҭаҷ дынкыдгылазар? Ус акәзаргьы, шьҭа даахьазарц лыхәҭан. Избанзар, амшеизша изланыз ала, Марица лааимҭаз втобуск ықәцхьан. Лѡыза дзықәтәоз Гагранза ицоз иаарласны даеакы ықәцуан. Лара дзыҟамзи? Автобус даеазнык имѡакәлааназа, Марица дыҧшын. Рѡызцәа изларҳәаз ала, Асҭанда лҧышәара ашьҭахь азеиҧшынхарҭахь дымхынҳәзеит. Еилкаан Марица лѡыза дшылхьымзаз. Аҧшаҳәа днавалан, дымццакзакәа аѡныҟа дцарц, днеиуан.

Лара илдырт, аиашаз, лѡыза, апарк аҷынтә атроллеибус ахь данеиха, азеиҧшынхарҭахь дшымнеиуаз. Асҭанда, аѡныҟа данцоз, еснагь уа ддәылҵуан, илызәзәашаз матәакәак, иарҭаматәак шьҭылхуан азы. Адырѡаены дхынҳәырц лгәы иҭан азыҳәан, убри аены дышиашаз автостанциахь лхы лырхеит, аиҳаразак лхы иҭаз Баҭыр лыеиқәлыршәарц акәын. Автобус данлалбаа, ақытахь ибжьгаз амѡа шьапыла дѡангылт. Уахь Гәдоуҭантә ицашаз амашьына ааиуан, аха лара лаамҭа амѡа иакәлырзыр лҭахын, апсшьарҭа ѡны аусурамш нцәааназа цытк набжьан. Дмеидагәеидаха амѡа данызар еиҕьалшьон, Баҭыр иусурамш анбанцәарыз ҳәа, дыздырқәоз ауаа шлызҧшуаз, ҷьара дцәытатәазар аасҭа. Лсаат гәаҭо мацара, апсшьарҭа ѡны дазааигәахон.

Лҧсы ааиҭалкырц лҭахызшәа, уамак уаѡ илаҧш дахьытҵамшәашаз шәшьырцак днытҵагылеит. Ҷьанар агәашә даатытцын, аѡада иҷыѡеихеит. Иѡызеи иареи шеицымныҟәоз лдыруан, иахьеицымыз уамашәа ибатәзамызт. Лашьа иашьҭахь Баҭыр амѡахь дкылсыр акәын, уажәы убри акәын лара дзықәгәыҵуаз. Аамҭа цеит, аха иара дцәырцзомызт. Ҷаҟантә иаауаз автобус иақәтәаз Шьына шиакәыз лдырит. Иара даатымгылазакәа, агәашә дынҭашылаанза, инапы лзиҟьеит, иаарласны дшылзааиуаз, ларгьы дизҧшырц азы. Уаҳа аангылашьа лымамызт, Шьына дааизҧшит. Уи и-Жигули анлыхьзоз, лара агәашә дѡавсхьан.

– Уѡызцәа абаҟоу? – хытқаала Баҭыр дызизцаауамызт лара.

– Ҷьанар аѡныҟа амѡа данызар ҟалап, – иҳәеит Шьына. – Баҭыр Гәдоуҭа длеин, макьана дмаацт рҳәеит.

Лыҷцәырымгакәа даақәыпсычҳаит. Дахьыҟаз лдыруан, ианамух уигьы акыр иапсан уажәытцәкьа. Ишѡеиуаз Жьакәеи Ҷьанари ааидытцырц агьрыгымкәа, арҧыс даашьтырхит. Амашьына дыштатәаз аниба, абырг инапы Асҭанда илзиҟьеит, акраамҭа дыгәхьааганы, дахьибоз длеигәыргьазшәа. Аҧсшәа иалҳәеит лхы наҟьаны, дагьаацышәырччеит, аха лара лгәаца ҧсасиуамызт. Аиҳаразак Баҭыр даеазәы дизкашәазар ҳәа Марица иаалҷыцшәеижьтеи. Лѡонытҵка убасҟатәи еибарххон, лѡыза зҵаб длыкәгәамҵны длызгәаазма уҳәартә. Уи лакәын ас ала азхәыцра лыззырцысыз. Нас дааиҧхьхәыцхон, ақалақь ҧхәызба иарбанзаалак ак шылхарамз дазааиуан, лара лзыҳәангьы цәгьарак лгәы иштамшәоз дырын. Амала, уи хшыѡола еилылкаауан акәымзар, гәыла длашәын макьана.

Шьына аѡныҟа дрызламгеит, иагьа умҳәан, иусурамш анынцәа, итаацәара рахь дыццакуан. Аиашьеи аиаҳәшьеи агәарҧ инҭалеит. Асҭанда иҧхашьа-ҧхаҵо иаадәылҵыз лҭаца аҧсшәа лалҳәеит. Лҧҳа дахьааз ангьы лгәы иаамыхәеи, дҧышәырччон. Уи уажәытцәкьа уаҳа илҭахызи, – лыҷкәын ҧхәыс даагеит, аамҭа ааир – деицаѡоы дыѡназаарын. Лҭаца дылгәаҧхон, аазара змаз азә лакәын. Ҽылҭцәомызт, аха ус илҟазшьазар – изҧырхагадаз, иаҳагьы деиҷенакаауан. Лҧҳа макьана дызҵабын, аҵара дҭан, дылхыццакуамызт. Азә длышьтаҧшуан ҳәа лмаҳацызт, аха лшьа лҷықәҳәҳә, дкахәхәа лызҳауан, лаамҭа ааир, илрызҟхарыз диҧшаарын. Лҵареи лусуреи ракәмызт дзыхшаз зызхәыцуаз, урҭ зегьы лынасыҧ лоурц цхырааран, хаҵа дманшәалаха дызцар, убасҟан акәын азҵаб лымѡа дықәырцеит ҳәа анырҧхьазоз.

Лара усҟан, ҟаҵатәы уамак ахьыҟамыз, иагьа умҳәан, лҭаца дыѡнашьқьыруан, аѡныцка ускәеи агәарҧ ускәеи маҷ-саҷк дахьырҷеыз, лылаҧш ақыҭа мѡа илзаҟәгомызт. Еихьышәшәа-еиҧышәшәа ианылоз руазә Баҭыр иакәзар – аназарантә дылдыррын. Иара дыҟамызт. Ус аалашьцеит. Аҭаацәара, еилатәаны ателербага ианадтәалаз, ак лҭахызшәа, луатах ахь днеиуан, ахышә дынкылпшны, азә ицәаара амѡа ианылбаалозар ҳәа. Нас даа◌ѡнысны ддәылҵуан, агәашә дазааигәахон. Азәгьы дылбомызт. Уи убасҟатәи амѡа лыхьчон, длывсны иѡныҟа ихы кыдиҵеит

ҳәа лгәы илызҭаршәуамызт. Дабацарыз? Данышьҭала, ллымҳа кыдҵа дшызырѡуаз мацара, дамхацәеит.

Ԥхыз баапсҟәак дышрылаз, аалыршаанза дгылеит, илдыруази ашьыжь иара заа амѡа дангылозар. Ԥьанар, иаамҭа шааизҵәкьа, шьапыла ддәыкәлеит. Деиҭацахуан имацара. Иѡыза дызлалбаашаз амѡахәасҭа ѡаҟтәиала иҟан, аха убри дзаныларызи, ақыҭа мѡа иаҳа изааигәазар? Ус ҟаиҵозар, аԥыхьа зыда ԥсҭазаара имбоз аҭаацәара иеырҟәигаҵәкьон, аиҳаразак лара дибар изычҳауамызт. Изыхҟьозиз? Асҭанда дыгәжәажәаҵәкьон. Уи аены ларгьы шьҭахьҟа дхынҳәыр акәын. Аԥышәарақәа леырзыҟалҵар лыхәҭан, аѡоны даангыларын ҳәа збаны дауаахыз, дзыԥхьашаз ак шьҭылхыртә, азеиԥшынхарҭахь дкыдымгылазеит. Уамак уажәы леазыҟамцакәа, уи лԥышәара лкрын, ашықәсан илҵоз лзымхози, аха ԥыхьеиԥш маҷк дахьеихәлахоз арҵаѡоцәа игәарҭо-аеакуа изылҭахызи умҳәозар. Ма аус ахьиуаз дизнеир? Усҟан уи дазҿлымҳахон Ԥьанар. Лхаҭагьы, арԥыск дишьҭаланы, иусураҿ неишьас илымази. Шьҭа дызґаб назан, иаразнак илызҿлымҳахон, лашьа игәы иаанагарызи, егьырҭ агьрурымызт. Илычҳар иаҳа иеиҩьын.

Лгәы шеилаԥшуаз мацара, амѡагьы дшаныԥшылоз, уи аеынгьы нҵакәкәа илыцәцеит дзыкәымцзакәа. Ауха аҭаацәа анышьҭала, луатах ахышә дадтәалан лара, лхы ахькыдылҵарыз лзымдыруа. Лѡонытҵка еилаш ахәаера, дҭынчызшәа адәахьы аарԥшра шьҭа илзышьҭхуамызт, илыцәхыжжырц ацәкәырпҵа аауан. Уи ауха акьыжы дцәыуазар иаҳа илзеиґьын. Лаґырзык лҿытцшәомызт. Иаалырҟьаны ахышә дныкәгылан, дынкаԥеит. Ала шлышьҭагьежьуаз, агәашә иҵмыжькәа, лхала агәарԥ дынҵытцит. Ааигәа-сигәа уаѡы дыҟазар лныырц, ллымҳа кыдын, лшьаҿагьы маҷ-маҷ еихылгон, лшьапқәа ахьыналыргылоз, акы дахымкьашарц. Лакгьы леишуамыт, агәарбжьара дахьаныз, убасҟатәи лыегәалҭон. Нхарҭакәак рҿы ԥьара-ԥьара уаҭахқәак лашон. Агәарԥқәа рҿы алашарақәа ахьаркқәаз амѡаҿынтә ихаран, акәымзар игәаґьны агәашәқәа дызрывсрымызт. Абар Баҭыр инхарҭа! Дышиашаз агәашә дзазааигәамхеит. Уи ихы азырханы азәыр аауазар – илаԥш лара дыцамшәартә, зымѡа аанда днадгылеит. Азхышәк алашара кылԥхон. Иара уа дадгылан, аҭаҭын дахо. Ихы ларҟәын, дынҭаҳа хәыцырҭа дук даашьҭнахызшәа. Абыржәы дзимацәажәар, данбалыкәшәарыз? Ихаҭагьы уи шԥеиликаарыз? Ацыхәтәантәи азцаара аалызцәырҟьацәырасит, акәымзар дзамеханакуамызт. Лгәы атҳара еисуан, лшьамхы ԥсадахон, деиҵасуан. Димацәажәазакәа цашьа лымазамызт. Иныҵакны бжьы ԥшқала изҿылҭит:

– Баҭыр!

Лбжьы лыхәлашәазшәа лбеит. Иара имаҳаит, аха злымҳа иаҳа иҵарыз ала аатцкьан, агәашә иаадххылан, алашбжьы ҭанаҵеит. Ацхагәҭан изааирыз дизеилымкааура, ихы дѡахан, днахынҳәит, ашә ала иҿааихарц. Агәыла лақәа еиҳагьы еицәаны реырґыґк, агәашәқәа еимырхрызшәа ирыдпалон. Лара дмыццакыкәа шьҭахьҟа лҿыналхеит, алыцәҳара шлышьҭамлоз дырны, арахь лыегәаҭа агәарбжьара дныбжьысны, ақыҭа мѡа шыҟаз длалбаарц. Баҭыр дыԥшуан, агәашә дадгыланы, уаѡ данимба, ила даҵақьо ирҭынчуан. Ихьз ҳәаны ҿылҭыр, издыруадаз иаҳаны даатыцыргьы, аха шьҭа лара лгәымшәара лыхҟьахьан, агәашә ааиртыр, иапхьа ила ҭыцыр атцкыс, иаргьы илагьы агәарԥ аҿы инхар еиґьын. Урҭқәа зегьы лзырҳәоз гәыбґан змамыз лызґабра акәын. Аѡоны дшахыз ахьылбоз лѡонытҵкала деиҭанакуан, амала илыхьыз цқьа илзеилкаауамызт. Аѡонықа лҿыналхеит, азә дылпимгаларц Ҳазшаз диҳәо. Ақыҭа мѡа дааныцын, зынзак иахьааигәаз ргәарԥ шыҟаз днеиуан. Уахьгьы деилнакаанза рла леишыр ҳәа дшәан, рырахә златырцоз ала днеин, агәашә хәычы аартны дахьынҭашылоз, ацәааакыра анықалоз азы ишьҭаз ағәы жәпа, лшьапы цқьа илзыкәмыргылакәа, длыкәкьеит. Лызшьамхык ахьлыкәгылаз шылцаз лызгәамҭеит, егьи лшьахәҿы ҭыѡрыма лҳәо илхьааит.

Лбжьгьы аатлырҟьеит данкаҳауаз илызгәамҭазакәа, аха, знык алагьы ианамаҳа, илулак илчҳауан. Лызшьапык дѡыкәгылазшәа луит, аха уи алагьы леылзеицыхуамыт. Лшьахәҿы инаркны лызшьапык ихьааны мацара илныруаз нлыцарсшәа, дкаԥа-чаԥо ағәы дныкәсын, ажәгәарала агәарԥ даннықәгыла, рла лзааигәахеит, дахьадырыз ацыхәа ршәшәо. Иахьылмеишыз акәын аус злаз.

Лԥсы ааивылгарц, ааида дахьынҳалан, аха иауамызт, дзыкәгылаз лызшьапыкгьы ашьамхы лхьаауан. Дкьызкьызуа дымцәыуарц лхы дшакәпозгьы, дкьыт-шәытуа лцынҵа аацәаакит. Иауазар лгәахәын, маҷк зшьапыкла дкаԥо, ус ианамулак, маҷк дҳәазо, амардуан хынтәны еихаԥсаз днадгылеит, ахышә ашҟа лхы лырхар, дзыхәномызт азы. Абарцахь днеир лҭахын, ишлылымшоз анылба, амардуан дныкәтәеит. Ахаҳә хьшәашәара лылсуан, лшьахәҿы иаҳагьы илхьаауазшәа илныруан. Лԥсы ааиҭалкызшәа лун, абарцахь днаҳәазеит, акәакь икҿагылаз ржәытә цәардгәы дныкәтәеит. Ус акраамҭа атәара лгәы аныԥнатцәа, илулак лшьапы шьҭыхны иныкәылҵан, лгәы ѡарханы дныкәиеит, лызнапык лхы инатцаҵа. Ажәгәараҿынтә абранза агәарԥ аасцәара убас даркареит, лыблацәа ааикәылымпсар ада илзымчҳауа. Дынҭаҳа дамхацәеит. Хьаак даанарԥшит. Лан даалхагылахьан.

– Ибыхьи? – Надшьа дшәахьан.

– Иҟалеи?

– Ԥхызырла акәхап, арԥәаа быҳәҳәеит.

– Ара аҕәы бзыкәиеи? – дааиуан Џьанар, уи дишьҭагылан Шьасиа, лхалаҭ лышәцаны.

– Ыы… сшьапы сыхьуеит, – илҳәо лҷашәомызт азҕаб маԥк дгызуа. – Скаҳаит.

– Иаба? – абарԥа алашара Шьасиа иалыркын, Надшьа зыԥштәы зԥсахыз лԥҳа длызԥаауан.

– Сшьахәҷы…

– Иагьчит, – Џьанар инацәакәа рыла днакьысит.

– Бабакаҳаи ҳәа сымԥааи? – Надшьа лԥҳа лшьамхы гәалҭон.

– Ашьмахьынтә сааиуан… Иԥԥәоу итԥоу сзеилккауам. Аа!.. – лани лашьеи лшьапы иахьыз ахьгәарҭоз, ахьаа лзычҳауамызт.

– Иԥԥәеит ҳәа сгәы иаанагом, – иҳәеит Џьанар. – Ихыҟәцызар ҟалап. Азыхь изааҳԥап, – аниҳәа, Шьасиа иаразнак днахынҳәын, асаан ала зыхьшәашәак аалгеит. – Бѡыкәтәеи! – аиашьа иаҳәшьа дыкәиртәеит, лшьапы азы изаалыргыларц. – Иаҳа еиҧзами.

– Сԥсы сшьазшәа сҟалеит, – лҳәеит Асҭанда.

Шьасиа уи лшьапы лырбеит, нас ахәыҷтәы крем ахьылшьит иалабарц. Лхаԥеи лареи ачымазаѡ илыԥагыла лиарҭахь днаргеит. Ашьыжьынза уаҳа дзыцәозма. Илыцхраарц илывагьежьуан, арахь уамак рзыҟаԥомызт изылгаз ашьҭахь. Ашьыжьза Асҭанда, лшьапы мырԥысзакәа иахьыкәыз аԥсы ашьазар акәхарын, илхьаацәомызт, деиҭацәеит. Данаадырԥшуаз, Шьасиа дылхагылан, лытцкы ҷыц кны.

– Ибышәца! – иҳәеит Џьанар. – Аполиклиникаҷ блаагап, ирҳәо ҳаҳап.

– Иарбан поликлиникоу?! – лыбҕа даахтәалеит уи иаҳәшьа. – Сара аԥышәарақәа сызԥшуп, иахьа Аҟәа сцароуп.

– Абас иабыкәу бахьцо?

– Лабак сзыԥшаа!

– Ицәахны исымоу слаба быстап, – лҳәеит ан, – аха уи макьана ибыхәоны збом.

– Ишәҳәақәо закәи?! – иџьалшьон Асҭанда.

– Иахьыз цқьа иҳаздыруам, иԥԥәазаргьы итадыртәароуми, – дазааигон Џьанар.

– Ус сынхазоит.

– Шьына дыԥшуп, бласы! Аҟәанза шьапыла бызцоит рҳәар – мап зкуада.

5

Ашколҵкәынцәа аԥышәарақәа рытира иалгарц агьрыгмызт. Леуанти идикылашаз дрылгахьан, инап злеикшаз ус имазамызшәа дықәхахьан, абаҟа ус акәзар – иарбанзаалак иазырхәыцшаз рзымԥшаазакәа иааиуан. Бзыпҭаа рыҷкәынцәа арымзаа аибашьра ду иалазит, рбаҟа аргылара азцаара заҟантә ишьҭырххьаз, уаҳа уаѡ дахаҭгыломызт, уажәы иаалыркьаны, ирцабыргымз афакт шьақәыргыланы, 46– тәи Ар ахәҭақәа ара ииасызшәа ҟаҵаны, агенерал Леселизе иԥшьаз аҭыпқәа ахьидырҳәылаз игәы ицаххуа, Леуанти арцаѡцәа рҭып аҷы имацара дыѡнагылан. Аԥсуа школ адиректор Милор дааѡнашылеит:

– Ҵаҟа џьоукы урҭахыуп.

– Изустқәада?

– Сара исыздырзом, – иҳәеит адиректор, зынзак изымдыркәа дауҟахыз аха.

Бороис Кьахьыриԥа икабинет аҷы дтәан Гарик Кьатиа. Рѡыцьегь зацәажәоз Аҟәантә ииаз асахьаҭыхѡы Тариел Амԥари уи иѡыза арԥыски, Киут, ракәын. Арҭ маза уск ишашьҭаз усгьы иѡашьомызт, Леуанти ииаицәымҕахеит Борис Кьахьыриԥа икабинет аҷы реиԥылара ахьымѡаԥысуаз. Ианакәызаалак аԥсуа школ аиҳабы аԥсуара усқәа умак иҿрылаигалацәомызт.

– Ааигәа дсыкәшәеит аобком аҷы цыхьа аус зуаз азәы, – иҳәеит Тариел. – Леселизе ихьз знырцаз ахаҳә хәшәыс иамаз ҳалацәажәеит. Уи ыкәгатәуп, акәымзар аамҭа шнеиуа, убри аобелиск ацынхәра, Леселизе ибаҟа дыргылоит, аеы дакәыртәаны.

– Уи ҳгәы азыѡхьеит, – иҳәеит Леуанти, аобком аҷы аус зны изуаз ҳәа зызбахә ҳәаз Агырба Гиви иакәзар ҳәа дааизхәыцын, нас «ҳалацәажәеит» ҳәа Тариел иҷытцшәаз ажәа даргамозар ҟаларын, урҭ аѡыцьа ракәымкәан, џьоукы рхы ааиларкзар?

– Убри ҳазкәицаз амѡала, шәышкол аҷы апионерцәа-ашьҭазааѡцәа ргәыпк шәымазар, аобелиск ахьдыргылаз аасан ишьҭарцароуп хаҳә хәычык, ма ҕәыцәмакьак кыдырцароуп, абраҟа,

иаҳҳәап, аграждантә еибашьра аан аиҿахысраҟәа шымԥаԥысуаз атәы зҳәо ԥырак анҵаны. Игылоу абаҟа хәаеуеит, убраҟа, ахаҳә хәыҷы ахаҭыпан, рбаҟа ду аргылара азҵаара зҵәырҵзом.

– Иашоуп! – итааршәхаз Леуанти ихшыԥ аҧхара натҵалан, иаразнак аус ауит, иара данԥоатҟьаз изгәамҭазеит. – Алитература-реиаратә гәыҧ сара исымоуп. Аусҟәа зегьы сара еиҿыскааyеит, амала сымч зкәымхо ахаҳә ауп. Иҟәгылоу иаҟароу, Тариел, исзааугароуп, аԥыра анҵаны.

– Иарбан ԥыроу? – еснагь еиҧш Тариел дҭынчын.

– «Здесь в 1918 и 1921 годах происходили бои частей Красной Армии и киаразовцев против грузинских меньшевиков за установление советской власти».

– Усҵәкьоу?!. «грузинских меньшевиков» ҳәа ихарҟьаҵәахоит.

– Мамоу, ихарҟьаҵәазам, – Леуанти иҩралаз акәиц мцабызхахьан.

– Ҟоҳ!.. – иааиҵәымҩахеит Кьахьыриҧагьы. – «меньшевиков» анызааит, аха «грузинских» анаҳамҵап.

– Ишысҳәаз ианызароуп, акәымзар икыдысҵазом, – дбылуан Леуанти. – Ас зҳәаз сара сакәзам, ари изыҵәнымхо Ленин иажәақәа роуп.

– Шәазхәыц! – ирабжьеигон Кьахьыриҧа.

– Убри аҭып аҿыцәкьа аибашьраҟәа цон, – Леуанти иреиҳәаз агәра диргон, – 1918 шыкәсазы убраҟа иҭахеит х-ԥык бзыпҵаа, усҟан аарцә калдахәараа. 1921 шыкәсазы ар ҟаҧшьааи кьаразааи реанеибырҭа, азы ныркә аҭабиакәа ҟаҵаны ирыман акыртҟәа, Ленин урҭ акыртуа меншевикцәа ҳәа рзиҳәеит, акыртуа жәлар зегь еиднамкыларц, аиҳабыра ажәлар ирҟәигарц. Ҳара убри ҳхы иаҳархәап.

– Ус афакт ыҟазар, бзиоуп нас, – дакәшаҳаҭхеит Тариел.

– Акыртуа еиҳабыра аменшевикцәа рнапаҿы иҟан. – Леуанти ишьакәиргәгәахуан. – Убри азоуп акыртуа меншевикцәа ҳәа зырзиҳәаз. Иҿыцу акыр аҧшьаҳгома!

– Амала, – иҳәеит Тариел, – хаҳә дук сзыҧшааyам, аха абри аԥыра зынзалаша узаазгоит.

– Хы-мшы, ҧшьы-мшы иахымгахароуп, – Леуанти ирццакуан. – Ахәыцқәа, рҧышәарақәа иаарылгар, уаԥы дысзыҧшаазом. Амала аказы сшәыҳәоит: сара ари аус напаласкуеит, азәгьы дысҧырхагамхар, – аҵыхәтәан ииҳәаз зегьы иааԥьаршьеит, иара убри итегь инатишьит: – азәгьы дысҧырхагамхар. Анаԥс ахаҳә хәыҷы, ма аҕәыцәмаҟьа срыкәшаҳаҭым, исоуроуп хаҳә бзиак, игылоу иашьашәалоу.

Уи ус зиҳәаз ҵатҕәыдамызт, еиҳаразак изызкызБорис Кьахьыриҧа ипозициакәа Леуанти имдыруази. Уажәшьтан аиҿыхарақәа ари ахҭыс иамыргиар ҟалашамызт, иара имацара даанхон. Борис иакәзар – анаҳәааҳәрақәа дзырҟәаҵуамызт, излагахьаз акы аҵыхәанза инарыгзар иуамызт, дыхәмаруан аиҳабыра рҿапхьа, ишәарҭахозшәа анибалак, шьаҿак шьҭахьҟа убас иҟаиҵон – ашьҭахь ҵхьаҟа узымгашаз. Леуанти иҟарҵозаалак, ишиашаз агәра ганы, уа хьаҳәхьаҵрада иркызар иҭахын, аиҳабыра даеакала ишамуҵәкьоз рбарц. Ус акәымкәан, знык ушхьаҵуаз анырбалак, даеа ҵытрак шьҭахьҟа упхарцарц, аусура реазыркуан. Абас аиҿагылара аламҭалаз, иара имацара адәысакара дшыкәхоз, азы дзааҧшылозшәа, еилкка ибон, ақәҧара илшазомызт азә заҵәык, аԥыра хәыҷгьы акгьы алазомызт. Убри азын иқәыргылатәын идыргылахьаз аобелиск иаԥсхашаз ахаҳә, ахы злымкьоз аԥыра анҵаны, уи, акыр аамҭа ашьаҭа ҭәгәахарц, ичаҧатәын. Убас иҭәгәаз аус зылшашаз азы, иара аусура иеазикуан, мамзар зынзак инапы алеикуамызт.

Асасцәа шцатәкьаз, раҧхьа иааимпыхьашәаз цаԥык дааиҧхьан, Инга диҧшаарц инапы ианицеит. Иара иқьаадкәа еилырхуа дынрылалеит, цқьа игәаламшәоз рыцхәкәак, хьзкәак, фактҟәак иҧшаарц. Игәаламшәаҵәкьоз даара имаҷын, урҭ зегь абаҭахыз, аус злаз ихадакәаз ҿыц инанитцакәеит. Кьаразаа рыкәпара асовет мчы аагара мацара иазкызшәа аҭоурых иарбан, даеакала узазнеиуамызт, иахьа, Апсны Қырҭтәыла ареспублика ианалаз, абольшевик идеологиа Асовет Еидгыла ианахапаз, ишьақәгылаз адиктатура убри амарксисттә теориа идеологиас ианрымаз, акьыпхь ацензура аныҕәҕәаз. Апсуаагьы, ақыртҟәа Апсны ралцараз, асовет мчы аагара рхы иадырхәеит. Ари ахақәитраз қәпара дуун. Убри аҭоурых иахьа ицәыргатәын, ақыртҟәа анахапах, кьаразаа рхыкәкы анагзара шаҳуалыз ҳажәларгьы ҳазхәаеуазгьы идырбазарц. Аменшевикцәа рызбахә хьымзгы усын, иаҵахаз идеологиан, убри ҿыц ақыртҟәа ирыцраҳәазар – ирыхьымзг духон, аефект аиуан. Кьаразаа рыкәпара Ар Каҧшь рыкәпара иадҳәалан, асовет мчы аагара иасимволын. Абартҟәа зегьы еиҿыбааны еицрымшәо аԥыра зныз ахаҳә ақәгара ус имариахомызт. Мчыла иқәыргаргьы, иаҵахон, ирзыкәымгаргьы иаҵахон. Ухәнар усшьуеит, улбааргьы усшьуеит ҳәа идыршәаз дызҭашәаз иаԥызамзи.

Инга данизаааиз адырԥаены акәын, ууанза дырзымпшаацызт. Дааидиртәалан, илеиҳәеит мчыбжьык иахымгакәа аныҳәа шыҟалоз, уи зызкхоз асовет мчы аагараз кьаразаа рыкәпара шакәхоз. Аеазыкаҵара аҭаххон, убри азын даазыпхьакәашаз ахәычқәа рыхьзкәа леиҳәеит, адҵакәа

рыҭатәын, акружок аилатәара мѡаҧгатәын, аекскурсиа игаргьы иҭахын. Ишеицәажәоз ашә аатын, Шалахан дааѡналеит, шьаҽак аҟара ашәхымс даахыҵхьан, иаразнак днахынҳәыхт. Леуанти игәы иаанагазомызт арҭ злацәажәоз уи амаиор ихахьы иааирын ҳәа. Уи Леуанти изкны акомпрматериал дашьҭарҵазар здыруадаз, иҟалон иқәдыргылахьаз аобелиск иазкны ӷьара акы иаҽызар ҭиҵааларц инапы ианызар, аха иацтәи асасцәеи бзыпҭааи реицәажәареи имѡаҧыргашаз аусқәеи рзы информациак иоухьан ҳәа ақәгәыҕра цәгьан. Азкылпшра иара дашьцылахьазар акәхарын, аҧыхьа аус ахьиуаз архәҭаҽ усгьы КГБ рхы дадырхәозар, дацбылгьашәа дааиуан.

Аҵаѡы данца, алитература арҽиаратә гәыҧ аҭҵааратә усура аплан шьақәиргылеит. Асовет мчы аагара иалахәыз, ма аамҭа лабҽаба избаз рҽцәажәара, нас аибашьра ҭыпқәа рахь рцара, анаѡсан, ҷыдала аус абри амацара иазкын рымҳәарц, Аӷьынӷьтәылатә еибашьраҽы иҭахаз ирызкны аҧшаарақәа, убри анаѡсан нырцәи-аарцәи ѡ-қыҭак зыхьз рыдҳәалаз Наҧҳа Кьагәа итәарҭа-игыларҭа ҭыпқәа рахь аныҟәарақәа рымѡаҧгара аплан иаирбеит. Урҭ аҕьырак мѡаҧигахьан, аха ҽыц убарҭ аусқәа дшырҽыз инарылѡ-аарылѡырц иҭахын, инамѡатәны хыҭкаала аграждантә еибашьра иазкыз азҵаарақәа жәпакы ахәыҷқәа рыла ажәлар рыхшыѡ рзишьҭырц цәгьа ибазомызт. Аусутә рацәан, аамҭа маҷын. Арахь аҵара шықәсы нҵәон, иаарласны аужьҭымҭацәа рыхәылпаз мѡаҧыргон, рызынтәык рыхшыѡ убрахь ианыҟаз, иуадаѡын даҽа ӷьара рхьарпшра, аха иара илшар акәын. Борис Кьахьыриҧа иҭыҧ ахь дышиҧхьоз аниарҳәа, длалбаарц дындәылҵит.

– Ҳа-ҳа-ҳа!.. – инароуны инхҵаны, ацыразаҵә ацырарацәара инеиҟәыҭхо, даатҕыло аччара бзиа ибон иара. Икабинет аҽы итәаз Кьатиа Гарики Лиуфа Ҧсардиеи иӷьаршьашаз ак шреиҳәахьаз мѡашьо, игәырҕьаҵәа рхаҽы рхалашон. Уи иааѡнашылаз иахь ихы наирхеит, дызхагылаз итәарҭаҽ иқәыз ашәҟәы ахь ибласаркьақәа зымхаз иблақәа ларҟәуа, иѡышьҭхуа, ихы ззырхаз арҧыс ихшыѡзцара зегьы ашәҟәы ианихуаз ажәақәа ирзишьҭырц. – Уахәаҧш Ленин ишырзиҳәаз: «…жёлтые грузинские меньшевики»! Ҳа-ҳа-ҳа!.. – длатәеит иара, аартрак ҟазҵаз диеиҧшны игәы алаҟацәаны. – Амала «жёлтые» закәи ирзиҳәаз, уара?!.

– Урҭ рбираҟ усҟан иѡежьын.

– Иаша уҳәону?!

– Уи ажәагьы анаҳҵарыма? – аҵәы алеиҵон Леуанти.

– Ишәҭахызаргьы ианаҳҵап, аха уи азы Аҟәа цатәхоитеи.

– Ҳамцои нас! – Лиуфа Ҧсардиа игәы ааиҵаххит.

– Уи ҳаҟәыҵп, – иҳәеит Борис. – Амала иара ишпарзиҳәа: «…жёлтые грузинские меньшевики»! Ҳа-ҳа-ҳа!..

– Сара аҳәара ҟасҵарц сҭахыуп, – ҽааиҭит Леуанти.

– Сымзырѡуеи! – уи ииҳәоз Борис дазҽлымҳан.

– Ишәышьклаҧшуа, ишәышьҭашәарыцуа иқәын, аарла рҽааныркылазшәа руит. Абри аус анагзараҽ шәхы алашәырхәыр сҭахымызт. Зегьы ҳара иҟаҳҵоит, шәара шәҽааҧхьашәк! – зиҳәоз, аусқәа анеиҽыркаалак ашьҭахь, даҽа қәҧарак аҽынанахар, Борис ихы рылаимырхәуазар ҳәа акәын.

– Бзиоуп, – Борис дақәшаҳаҭын, егьырҭ итәазгьы, ус иаҳа ишеиҕьыз азы, рхқәа аадырҵасит.

– Лиуфа, – Леуанти а-Ҧсардиа иахь ихы наирхеит. – Цыхьычба Лерик дызбар сҭахын.

– Иахьаҵәҟьа дузысымпшаауеи.

Арҭ таксистцәан, аха аус зларуаз машьынала, ахәыҷқәа уманы, уабагәаразаауаз. Еиҕьын Лерик ихатә машьына «Волга-21» ала иныҟәалар, кьаразаа ирызкыз ажәабжьқәа здыруаз рахь. Амала ажәытә уааи ахәыҷқәеи реиҧылара мѡаҧигаанза, ашколҷкәынцәа гәыҧ дук Зыхьҽа ихәнигеит, Наҧҳа Кьагәа избахә зыдҳәалаз Ҭамшхәа иҳаҧы дирбарц. Аныҟәарақәа шымѡаҧысуаз ажәабжьны аҽныҵәҟьа ауаа иѡрылалеит. Адырѡаҽны Лерик имашьынала Лыхны иҟан, уаҟа дынхон бзыпҭатәик, зашьа асовет мчы аагараз зылшара маҷмыз, ихаҭа аҧшәма иашҭаҽ анышә дамадан. Уаантәы ианаа, аҽны Калдахәара аклуб аҽы ирбеит асовет мчы аагараз Аҧсны ахақәиҭраз иқәҧоз рстенд, иҭахақәазгьы рсахьақәа кыдын. Убасҟан Наҧҳа Кьагәа дахьжыз дирбеит, уи атәы здыруаны иҟаз хаҵа заҵәык дрыҧшаагәышьеит. Ашьҭахь, «Кьараз» иалаз хаҵак дынханы дыҟан, убригьы иқәшәеит. Шьҭа ахы-мш рзы имѡаҧысуаз аиҧылараз икьаразыз ауаа ирықәшәахьаз, маҷкгьы ирыцхраақәахьаз Ҭарба Уаҳаид иҽцәажәеит. Аиҧыларақәа уи ала ихыркәшан. Ас рырҵаѡы иигоз еснагь ӷьоукы ракәзамызт, агәыпқәа хаз-хазын. Аҵыхәтәантәи амш азы рызынтәык еизиган, шьапыла Бзыҧ ихықәгылаз абааҽы ихәнигеит. Уаантәы иубарҭан 1918– 1921 шықәсқәа рзы аибашьрақәа ахьымѡаҧысуаз унапсыргәыҵа еиҧшҵәҟьа. Рыҵаҟа иқәгылан агенерал Леселизе мцла дахьарбаз аобелиск. Уахь илалбаан, уамак иааҭымгылацәакәа, ацҳа инықәсит. Ажәытә мѡала, анхарҭақәа уаныѡрылагылалак, архәара аханы, ацаҟьа иаҽаҟаҵаз адзот нханы иҟан.

– Иаарласзаны кьаразаа ирызкыу еизарак ҟалоит, – ҽыц Леуанти ахәыҷқәа ааирзрҩоит. – Убраҟа ҵьоукы шәықәгылароуп. Доусы ишәҳәақәаша анҵаны ишәысҭоит. Ҽырҳәала ишәҵароуп, шәҽагәаҽасуа акәымкәан, шәаҽамхазакәа. Усҭи уара!... Бара!.. Аа, бара ибҵаша!.. Уаҵәашьҭахь асааҭ жәба рзы шәеизоит ашкол аҽы. Уаҳа аамҭа шәымазам. Шьҭа аҩныҟа ҳдәықәлоит.

Арҭ зегьы иааихьаны иҵшыз Лерик Цыхьычба имашьына иазгомызт, ацҳа иахьнықәсыз автобус гылан, убри иҭалеит. Леуанти аҽны Лерик дибарц иеиҳәахьан, убри азакәын дызҵшыз.

– Аҟәаа сзымаазацт, исзааргашагьы сыздырзом. Убри амшала аизара аамҭа сзалхзом. Сеиҵадырхоит, умбои.

– Ҳцап? – Лерик имашьына неиуан Леуанти игәарбжьара шыҟаз.

– Убри сгәы иҭоуп, аха даҽа ҩы-мшҟа ҳааҵшып. Уаанза Гәдоуҭантә избар сҭахын Агырба Вова, ма Гыцба Шьалуа, ма Ҭыркьба Мирони Барцыц Аслани. Идыргылаз аобелиск амшала иаақәахьеит, аха уажәы ҳазҽу рыздырзом, рыуаа азыҟарҵартә заа дыррақәак рыҭатәуп, нас ианықәҳаргылаша аламҭалаз, ҽыц ҳаибабақәарын. Ара еизааго ауаа рацәа ҳамазам, умбои. Гәдоуҭантә иаароуп. Уи адагьы, ус иаҳа имариахоит, аратәиқәа ҳазкылымҵшуеи. Гәдоуҭа араион аҽакәзам ари аус ахьымҩаҵааго, убри азын уаҟа азкылҵшцәа иаҳа ргәы ҭынчуп.

Аҩны дшааиз еиҵшҵәҟьа, амаҵурҭаҽ адиван днықәтәан, иҟаҵатәыз ҵьаракыр акыр ихашҭзар ҳәа, иусқәа ирынагзахашьаз хәыц-хәыц еилыршәшәаны дрызхәыцуан. Ҵьара гхак аҟаҵара азин имазамызт. Убри зегь еиланарбгар алшон, аиҳаразак аус армазашьа инкылкааны ишәон, изон. Машьынак шизааиз иан иалҳәеит, Амра лхыҵхьан еиҵш. Агәашә иадгылан таксик. Уи ақә шыҟаҵшьыз ала идырын Аҟәатәи атаксопарк ишатәыз. Дааҭыҵит Тариел Амҵар. Абар ҽыц армазара иахьақәыдмыршәоз. Уахыла изаар иаҳа иеиҕьеишьон. Амала рҽымзазакәа ҽынла иахьиҭааз акыр ишәарҭамзар здыруадаз ҳәа, дхәыцуан иара, агәарҵ днықәсны, агәашә днадгылаанза. Тариел дицын Ҵьапуа Рушьни. Аидара ҭыҵ аадыртын, ақьаад инаха-аахан, илаҳәаз ахаҳә ҟьаҟьа наидырбеит. Зегь раҵхьа иара ириҭаз анҵамҭа ахаҳә ахь ишиаргаз аазгәеиҭеит. Ахаҳә ахаҭабзиара иҵегь ибзиазар иҭахын, амч змаз иқәдыргылаз рхаҳә абаҟаз, ари абаҟаз, аха уи уажәы дзахашшаауазма, иоуз ихы иаирхәар акәын. Иҭааз аҩныҟа ианизаамга, даргьы ара ирбацәар абарҭахыз, ахаҳә ҟьаҵс злаҳәаз ақьаад аакәиршан, ицәҵҽыр ҳәа дшәо мацара, саркьак икызшәа, аҩныҵҟа иааигеит.

Адиван инықәиҵан, ақьаад ааиртын, амаҵурҭа аҩныҵҟала ашәқәа ҩаиркит, аҭаацәара рҽынтәгьы уаҩы дмааирц. Кыдҵашьас иҟарҵарыз дақәшәомызт. Ахаҳә ргыланы иузықәыргыломызт, аҭбаара акәын аҳаракыра. Анҵамҭа ус иҟаҵан. Абетон ус заа унапы алаукыр, уи ургылаанза, ихьшәашәахаанза аиҳабыра азҽлымҳахон. Нас акыр удырҟаҵозма. Зегь ҽнак ала инагзатәын, анҵамҭа аарттәын, ажәлар ианрылаҵәалак, нас мазала ирзықәгазомызт, аибарххарақәа цәырҵуан, ахаҳәқәа рыҩбагьы еибагон. Амала Леуанти урҭ рықәгара ус имариахарц иҭахымызт, иҩызцәа иҵырхагамхар, аиҳаразак Борис Кьахьыриҵа ихы ахькыдиҵарыз издыруамызт.

Адырҩаҽны шьыжьымҭан, Гарик Кьатиа хазы дааиҵхьан, ахаҳә ашәага-зага зеиҵшраз иеиҳәеит. Амашьынаныҟәцара ашкол аҽы ириҭон иара, и-«ГАЗ» иҩақәтәан, иахьықәдыргылашаз аҭыҵ рбарц, рҽыҩархеит. Амашьына ДРСУ агараж аҽаҵхьа иаанрыжьын, Гарик шьапыла аҩныҵҟа дҭалеит, хәҭак дашьҭазшәа. Данаахынҳә ацҳа шыҟаз шьапыла инеит. Уахь иазааигәацәамкәа иниасын, Леуанти Гарик напыла иирбеит игылаз аобелиск аханы, анышә маҷк аақәхны, ацаҟьа ахаҳә аҽаучаҵарц шалшоз. Шьҭа Гарик дазхәыцыр акәын уи ҟаҵашьас иарҭашаз.

– Амитинг ҳахьынзаҽу, ҳхаҳә уа иқәыргыланы шәалгароуп, – шьҭахьҟа рмашьынахь ианаауаз, Леуанти аус мҩаҵгара иаҳа иеиҕьын ҳәа ишиҵхьазоз иҩыза еилиркаауан. – Исҭахыуп анҵамҭа ҕәык адҵаны иааҳгарц, иану уаҩы имырбакәа иқәҳаргылар. Аизара ҳшаҽу, аҕәы анаамаҳхлак, зегьы аҵхьашт, нас ақәгара цәгьахашт, избанзар уа иану фактуп, дара ртәы мцуп. Угәы ишҵаанаго, ҟаҵашьас иамоузеи?

– Иара ахаҳә збапи.

Гарик ҽыц агараж дҭалеит. Даҽа хәҭак дашьҭазшәа. Данаахынҳә, имашьына иҭалахьаз Леуанти дима, шьҭахьҟа амҩа дҩанылеит. Аидарамҩангага машьынала иҩыза игәарбжьара дыбжьаларц иҭахымхеит, избоз илаҵшықәрымҵарц. Ахәымеханшәа уи дааит Леуанти иҽы, шьапыла аихамҩа даахыҵны. Ахаҳә цқьа игәеиҭан, иҟаҵатәыз даазхәыцит:

– Аҕәтәы иашька ҟаҳҵароуп. Анҵамҭа злаҟоу ала, ахаҳә са азҕәык иадаҳҵоит, уи ашьҭахь ала иҭацәу аҭыҵ абетон ҭаҳарҭәоит. Адырҩаҽны, иахьуҭахыу иугартә, иҵшшоит. Уа иҩаганы, иалаҳхыз аҭыҵ аҽы абетон ҭаҳарҭәоит, хаҳәқәак наларгыланы. Ари, аиашька ишҭоу, ахаҳәқәа ирықәҳаргылоит. Адырра шааҳауҭалак, аҵхьатәи аҕәы аамаҳхуеит, ахаҳәи анҵамҭеи улаҵш нараахартә. Егьырҭ аҕәқәа адырҩаҽны иамаҳхп.

– Ари ахаҳә здаҳҵо абетон ҕәҕәала иакызаап угәахәуама?

– Ари ахаҳә аҧшь-ганк кылаҳҵәоит. Аҵәымаҕ еиҧш аихатә ҵәқәа сара исырхиауеит. Акылҵәарақәа аҵәқәа нкылаҳдоит. Ҧхьала аҵәы ахарҧа иаунажьзом. Ашьҭахь ала абетон иалаҳҵоит. Ахаҳә са ҧымҽкәа иузалхзом.

– Ҳазҽу уареи сареи ҳада уаҩы издырзом.

– Еилыскааит, умшәан!

– Уааи, уаҵәы ҳалгап абри, ақәыргыларада ус амамкәа!

– Усызнеи уаҵәы ашьыжь.

– Ииун аказы иқәҳаргылартә, ҳҽазыҟаҳҵап. Уаанза хы-мшы бжьоуп, иахьа аламҵакәа.

– Ҳахьзоит.

– Уаха, анылашьцалак, машьынала уааир, ахаҳә са угап. Ма сара машьына хәыҷык сҧшаару?

– Уажәы изгоит.

– Ари хаҳәуп, шьапыла иузгома! – Гарик ихаҭа игәабзиара уашәшәырын, ахаҳә даҵалар Леуанти иҭахымызт.

– Уи ласуп, аҧсадақәа иреиуоуп.

– Ишуго азәы ибар сҭахзам.

– Ақьаад аакәыршаны, изгоит, искыу иалырдрааи. Уахь ушәо иҟазам.

Гарик ахаҳә са, ишхаҳәыз рзеилымкаартә, ақьаад бзианы иаакәиршан, иҩ-напык рыла икны иҩыҵарк, амаҵурҭа дныҩныҵын, аҧшәма изааиртыз агәашә дынҭыҵит. Макьана зегьы мҩасуан ирмазаны, ишазгәеиҭахьаз еиҧш ҧықәсыларак рмоузакәа. Иара убас рус аҵыхәанза инаргар – даара ибзиан. Амала, шьапҽаршәк рмоузакәан, изцарымызт. Иарбаныз уи? Изыхҟьарызи? Илаҧш ихгылан аусқәа шеиҽыркаарыз, ахаҳә са шықәдыргылоз, аизара иамҩаҧгашьахарыз. Ирҧырхагахашаз ахьцәырҵрыз дазхәыцуан. Акымзарак ихахьы изаагомызт. Уи ацәырҵшьа идыруазар ишаҧирҟәаарыз иҽазыҟаимҵарызи. Амхы дынҭалан, заа илаиҵахьаз аҵьқәреи урашәартә иҟан, аҵҳәа аҵихуан, иусура игә шахымызгьы. Ишьҭашәарыцоз реиҳабыра рҽы аҩны ҭынч аус шиуаз рызнаргарц иҭахын. Арахь имхгьы анапы аҭахымкәа иауҟахыз. Агәарбжьарала машьынак ааиуан, игәашә иаадгылеит. Агырба Вовеи Гыцба Шьалуеи шракәыз агәра изымгазт, дызҽыз дааҟәыҵын, уахь иҽынеихеит.

– Ҳашҟа макьана рмхқәа лаҵаны иалымгацт, – еснагь еиҧш Вова деихаччон, игәы рсакьаны дахьгылаз. – Уара арашәара уҽазукуама?

– Аамҭа смоур, исыцәхыҧоит. Заа иласымҵеи. Ара ҳадгьыл ус иҟоуп.

– Ҳаубар уҭахын ҳәа ҳарҳәеит, – Шьалуа хахәышла ҽааиҭит, аамҭа имамкәан дшыццакуаз мҩашьо.

– Ииун аказы, кьаразаа рықәҧара иазкны, хаҳәык ықәҳаргылоит. Иззакәу еилышәкаауеит ҳәа сгәы иаанагоит. Ажәлар ҧыҭк ҳаниар акәхоит, ҳадгылаҩцәа шмаҷым еилыркаартә.

– Иара уа ҳаизома? – дҵааит Вова.

– Уа ҳаизоит, аха шәышиашоу уахь шәымҩеин. Уаҩы илаҧш шәыҵамшәартә, шәыҽшаны амҩа азааигәарақәа шәыҟаз. Ашкол машьына «ГАЗ» –ик аҽыҩанахоит, убри шыжәбаз шәаацәырҵуеит, шәашьҭаланы шәҩеиуеит. Амҩақәа наҟ-ааҟ ишәырҭәуеит, амала амҩа иану амашьынақәа рныҟәара ҧымкхароуп, акәымзар атранспорт аусура еилажәгеит ҳәа ҽҧныҳәас иҳарҭоит. Уа алеишәа ҟазҵо ауаа ҳаргылоит, ирҳәо иаҽамгылароуп.

– Асҟатәи ауаа ахьеизо акыр раҳауама, Риҵа ицо амашьынақәа ҵыхәаҧҵәара рымазам, – игәы иалан Шьалуа.

– Амикрофон ықәыргылахоит, урҭқәа зегьы ҳрызхәыцхьеит.

– Еилкаауп, – даақәгьежьт Вова. – Ҽынҳархазом.

Амашьына анбжьалара дазҧшуа, Леуанти иус ахь днахынҳәит. Еидкыла-еидкыла ишьҭеиҵахьаз аҵҳәа еизиган, иалихит, арахә шааилак ириҭарц, ажәгәар шыҟаз инеигеит. Иан арахә аалышьҭуан. Даҽа ҩ-хәымҽханк далалар, дымццакзакәа далгон. Амхы, цәаҳәала ишлазгьы, ижәпацәан. Имаар ҳәа ишәаны, иҭарҧсацәон, нас аилыхра уадаҩхон акәымзар. Дцан иҽикәабеит. Шьҭа лашьцазахьан. Машьынак агәашә иадгылахын.

– Гәдоуҭантә иузаама? – дҵаауан Лерик.

– Урҭ сзаахьеит. Ибзиашәа усзааит. Амикрофон ықәзыргыло уиацәажәахьоума?

– Ус илымҳа инҭысшьит.

– Уақәиргәыҕма?

– Мап имкзеит.

– Ибз иҽы изҭакуама?

– Уицәшәо дыҟазам.

– Заа дҩаганы аҭыҵ иурбароуп. Афымца лашара злаажәгаша гәашәҭа, аппаратура ахьықәыргылатәу алшәкаа! Уи шәахьзароуп аизара ҳалагаанза. Аҽазырхиаразы аамҭа рацәа роузом. Оперативла зегьы ҳрыхьзароуп. Ҩ-сааҭк рыла, ҳус ҳаалганы, ҳақәҵроуп. Иаппаратура уара иҩоугома?

– Иара амашьына имоуп.

– Ус акәзар, ашьыжь уаргьы Чыгәбар Леонидгьы шәмашьынақәа ашкол аҽы игылазароуп. Иқәгылаша ахәыҷқәа злаҩазгои?

– Исаҳаит. Абзиараз.

Доусы инапы ианиҵаз гәык-ҵсыкала инаигзар, ргәы иҭаркыз ишырҭахыз аҭыҵ иқәырҵон. Аха, Леуанти еснагь рызынтәык игәы иҵхон, азәы заҵәык иус ааиҵеиҟьар, ақәыргылашьа рзыманшәаламхакәа, рхаҳә аарымпыҵахон. Зегь раҵкыс ҽыц дзыцәшәоз – аинформациа КГБ ироур акәын. Нас аиҳабыра рымч зегь рхы иадырхәон, рхаҭа злагаз (иахьабалак агенерал Леселизе ихьз ахырҵәара) ҵықәсыларак аимоурц. Аухантәарак иҵхызгьы иалаз убри акәын. Угәы анҭынчмыз, аҵх узыҳалалхозма.

Ашьыжь ашкол аҽы днеин, еизаз иҵаҩцәа ирыдиҵаз атекстқәа шырдыруаз аагәеиҭан, рхы иауижьит, ианааишаз раҳәаны. Ихаҭа Гарик Кьатиа иҽыц нхарҭахь дцеит. Уи иҵшәмеи иареи рнапала идыргылаз аҩны ашьҭахь ихала иеиҽикааз ибаҳча шьҭа иааинылон. Игәабзиара акыр ишеицәахазгьы, аҵсуара усқәа гәыкала дырзыҟан. Абаҳча ашәшьырҵа аҵаҟа, иаацәыригаз иҭәқәа рыла аиашька еицыҟарҵеит. Ахаҳә са, аҩыра злаҟаҵаз ала, ҵшь-кылҵәарак аҭаны, абронза ҵәымаҭ хәхәақәа нкылырхын, абетон ҭадырҭәеит. Аиашька х-кәақьҭкны иеибыҭан, ус абетон иаҳа имаҷны иагон, ҩынтәы иласхон.

– Шьҭа ҳаицәажәароуп ари аиашька аҭыҵ ашҟа гашьас иаҳҭаша азы, – иҽанизәзәа даахьаҳәт Леуанти.

– Уи амашьына иҩақәҵаны иҩазгоит, – иҳәеит Гарик.

– Ус ишәарҭахоит. Нас ашкол амашьына ухы изаурхәеи ҳәа уркуеит, – Леуанти иҩыза игәы иҽаниҵон.

– Акгьы сацәшәазом, шьҭа ирызхоуп, ианаҭахха ҳаҵсҭазаарагьы ақәаҳҵоит, – игәы каршәны ҭынч дцәажәон аҵшәма хаҵа.

– Уа абетонгьы ҩагатәуп.

– Ацементи абҭанҷи ҩазгоит, уа еилҳархуеит.

– Азы?

– Изҭасҭәо сымоуп. Арҭ зегьы, амашьына иҩақәҵаны, иҩазгоит. Уара акгьы хьаас иумкын, уахь уусқәа урҽыз!

– Уажәнатә зегь ҳархиап, амашьына иақәаҳҵап!

– Ахәымҽхан ҳаешьара ҷкәынцәа аазгоит, исыцхрааша ҟалоит.

6

Амшқәа даараза ибзиан. Зны-зынла, ааҵынреи аҵхынреи реҩшамҭаз, ақәа леицәалон, ихкәаны-ихымкәо, еилганы-изеилымго, амш аилыҵреи аилалареи анхацәа ргәы ҵхасҭанатәуан. Уи ашықәс ус иҟамызт. Ҵьанар ибаҳча хәыҷи игәарҵ аганқәа ирылагылаз ашәырҵлеи игәы ҟарҵон. Аҵьқәреи маацызт акәымзар, имхы леиҵахьан. Иан ажәгәар дҭан, иара абарҵа данааҵагылоз. Шьасиа лхаҵа дизҵшуан, лгәы изҭаны, аҩныҵҟа акресло иантәалаз Асҭанда лзы ателербага аркны лаақәгьежьымҭаз. Иара иусқәа рҽеиҽыркаауазшәа ибон, убри азакәын аҵсабара аҽыцрақәа дызрызкылҵшуаз, уажәеиҵш зныкыр урҭ ихшыҩ рзишьҭхьазма. Амала иҩныҵҟа иҭаҵәахыз аҵыхьақәа реиҵшҵәҟьа иҽы изарҳәомызт, уи ус иуаҩышьан. Шьасиаҵәҟьа лыҵшәма игәы иҭаз гәынхәҵысҭала аилкаара лҽазылкқәон, иара дзынҟьаз-дзынҵаз ҳәа заҟа димазҵаарыз. Изҽлымҳарақәа еилылкаарц, есымша ихаҽы еимылдон, итәашьа-игылашьа дазкылҵшуан, инҭыҵшьа-иааҭыҵшьа ҭылҵаауан. Уи ус шыҟалҵоз ихаҭа лыҵшышьа ианибаалон, акәымзар цқьаҵәҟьа дазхәыцзомыт, избанзар лхаҭагьы амцхә цәажәара здыруаз азә лакәзамызт. Асҭанда лакәын иҷырҷырлоз, зыгәҭакы ззымҵәахуаз ҳәа иара ииҵхьазоз, амала акыр лҽеиқәылкызшәа изырбоз дахькаҳаз, лҵышәарақәа ианаамҭаз иахьылзамҭоз ахьыгәнылгоз акәзар ҵьишьон. Урҭ инарыцҵаны лгәы иалаҵәҟьаз иара ихахьы изаамгазацызт. Уи лыцхыраара инаваргыланы, иусурахь дцарц, длалбааны амҩа дахьангылаз, иара гәхьаас имаз Баҭыр иакәын.

Уахәаҵшыҵәҟьар иара зынзак дшьақәырҟьаны даман иҩыза ихымҩаҵгашьа. Игәы иаанагазомызт Асҭанда, еснагь иаҳәшьак лаҟара изааигәаз, лшьапы мчыбжьык инеиҳаны

ишлыхьуаз, аѡны дшышьҭаз, лҧышәарақәа шылзымҭицыз Баҭыр имаҳацызт ҳәа. Нас убасҟатәи дзыргәаарызи иара, еснагь дзеигәырҕьалоз игәыла ѡыза зҕаб дылзааины димбартә? Агәылацәа ргәы иалсны иааиуан, иара инхарҭа иаҳа ишынахаразгьы, уҳәан-сҳәанла убранза имназакәа ҟалашьас иамази? Ма иаҳаны лгәхьаа имкызу? Абарҭқәа зегьы иреиҳахашаз закәытә хҭысзи иҟалаз, Баҭыр ииааишаз, ҧыхьатәи Баҭыр иакәзар. Амала, дааиҭаҧахон иара, уажәшьҭа зныкымкәа-ѡынтәымкәа, усҟатәи уи хьаас дызимази, ихала ҧыхьатәи иѡызцәа шьҭа ѡызцәас имшьазар? Иара ус длеиуан, ҳамҭанык акгьы дазымхәыцуа, азәгьы хьаас димазамкәа.

Ус хара дызцомызт, иѡыза иҽызхирҟьоз еиликаарц дазҽлымҳан. Ҽыц игәалаиршәон ахҭысқәа, хәыц-хәыц акы нмыжькәа еидикылон, еиҽаирҧшуан. Иакәымз ала азә диацәажәаны, ма ихы мѡаҧиганы игәалашәомызт. Уи акәмызт, ааигәа ҽыц Надшьа лҧа дизҭаауан, ргәыла рҧыс ихабар идыруазар ҳәа. Асҭанда лакәзар – акырынтә илҽыҭшәахьан Баҭыр аѡны дахьырзымааиуаз зыхҟьоз еилылкаарц шылҭахыз. Шьасиа лҽы иалырҳәацәомызт, аха уи, избахә аацәырыргацҧхьаза, дышизҽлымҳаз убарҭан. Нас иҟалази?.. Ҷьанар ак ихы иааҭашәан, иныҟәашәагьы ааирмаҷит. Ачара аниу ашьҭахь акәын Баҭыр аѡныҟа ааира ицәыцәгьахо дышнеиуаз, нас зынзак данаҟәыҭыз. Шьасиа аѡны дыѡнанагалеижьҭеи акәын иара ас ихы анымѡаҧигоз. Ҷьанар дахьҭаацәарахаз диҭашьыцзар? Мамоу, ус цәгьахәыц дызлаизхәыцрызи инапсыргәыҭа еиҧш иидыруаз иѡыза гәакьа! Шьасиа иашьас дахьлырҭаз игәамҧхазар? Иабаҟоу, длеигәырҕьазазшәа аҳамҭа лиҭахьанеи. Ма ҽраҧшзарҭаз дныҟәазу? Зҭаара шәкы ихы иҭапапон, ҭак рымазамкәа.

– Оо, Ҷьанар! – абна мѡахәасҭа ианыҭны иааиуаз Жьакәа, иеигәышә игәыдкылашәа, дҽаҧха-ҽаччон, ижәқәа шынҭицаз мѡашьо. – Ҳаицәшәырзит, убаашәт, – аҧсшәа ааиҳәеит, инапы ааимхны. – Шәхалагьы шәеицәызит, уара. Баҭыр усура дыццакуеит, уаҧхьа дцахьеит, уара ашьыжь ушеилахоу идыруазаап, – цқьа ухахьы иузаамгартә аҭәы илеиҭон. – Амала, аиаша саҳар даараза исҭахымзи, еицрымшәоз ишәыбжьалеи?

– Ус акгьы.

– Сара быргк иаласхи, аха даара шәахьеинаалоз сгәы иаахәон.

– Шагьан имхы рцәаҕәарц шьоукы ҭалеит, уара? – Жьакәа ицәыригаз аицәажәара ахигарц даҽын Ҷьанар.

– Уи иуацәақәак дрыҧхьеит, умбои. Сшихыччалоз, сынтәа сара саҭаирхарц даҽуп, уанаҷьалбеит. Ашьшьыҳәа сҭалароуп, акәымзар шьҭа иахыҧар алшоит. Ари амз анҭәамҭанзоуп, нас… Уи иалоухи, аха ишаасоуҳәара, закәытә баҟоузеи Бзыҧ аҧсҭа уахьыѡҭало идыргылаз?

– Уа хаҳәык ықәдыргылеит, саргьы исымбазацт.

– Ари ҳара ҳазхаану усуп, дад, ианбыкәыз уи амѡала ар аниасуаз? Усҟан шәарах мѡахәасҭан илгаз, ар уздәықәгалозма.

– Убас зегьы ргәы иалоуп.

– Арҭ ак рхәыцхт, убоу!

– Иаабарҭахоит.

– Сцаны избар сҭахын, сышәхьынҳалар иалашәхи аха, саха шәоуазар.

Ҷьанар иҽынеихеит, ажәқәа шҭеиҭозгьы, ашьац цқьа иахьырзымрыцқьоз Жьакәа имхҭа дҭаҧшуа, уи дааицхраарцгьы ааиҭаххеит. Баҭыри иареи зеицымныҟәо иқәхеит, акәымзар рѡыҷьегь Жьакәа имхы хәыҷы шьыбжьанза иѡақәыҧсаны ирцәаҕәарынеи. Жьакәа игәыла дахьиҭахаз игәы ишалаз ихы ишҭагьежьуаз, Ҷьанар иусураҽ днеит. Ашьыжь аиҳабы идикылақәашаз рацәахон азы, иусурҭа ҭыҧ ахь днеин, изааиуаз ирҭахқәаз нариҭан, аҧсшьацәа ркрыфара-ркрыжәра иалганы, амшын ахь ҽыкәабара ззышьҭхуаны ицашаз анлалбаа, аекскурсиа идәықәырҭоз рымѡа ианықәырҭа, адиректор идкыларҭа дныѡналеит. Амазаныҟәгаѡ убри аамҭаз дыҟазамызт азы, Ҷьанар Важьа икабинет ашә ааиртит. Баҭыр уа дыштәаз аниба, даахынҳәырц агьигмызт, аиҳабы данааникылоз:

– Улеи, улеи! – дѡагылан инапы ааимеихит. Арҧарцәагьы рнапқәа ааимырдазшәа руит. – Ҷьанар, ушысҭахыз уааит, – Важьа ихшыѡ зегьы изааиз иахь инаирхазшәа иуит. – Уаҭәы Шәача усышьҭыроуп. Убра иааит зныкҟьара иузхаша афатә зҭоу апакетқәа. Сѡызак сақәиргәыҕит. Изеиҧшроу збар сҭахыуп. Аҧарақәа сышьҭхьеит, унеир иааугоит. Баҭыр ҳаидарамѡангага уиҭап.

– Ус еиҧш иҟоу афатә зҭоу иалаҳхи? – аиҳабыра ирзбоз азбахә ала Ҷьанар ас дҭаалазомызт азы, Важьа иҷьашьаны уи днаизҧшит.

– Ҽнак хәлаанза аекскурсиа ианцо, зныкҟьара афатә акрыфарҭаҽ идмырхиауеи. Егьи афабрикаҽ иҟарҭахьеит.

– Уаҭәашьҭахь сцар иҟалои?

– Избан уаҭәашьҭахь?! – Важьа иаҳагьы иҷьеишьон аусураз ҧымкрада зегь назыгзалоз изҭаарақәа ахьырацәахаз. – Уаҭәы ауаѡы дузынасышьҭуеит ҳәа изысыцҳахьеит. Дыҧшуп.

– Исыхьыз жәымбои, – иҳәеит Џьанар днапырҟәыҷы-шьапырҟәыҷуа. – Саҳәшьа дкаҳан, лшьапы лзыкәыргылазомызт, лцышәарақәа ҩба лзымҭизацт. Иаанхаз рзы дҳамгалар луам. Уаҵәы иауазар Шьынагьы дшәымысхыр сҭахыуп.

– Ишҵаҟаҳҵареи? – Важьа даахәыцт.

– Асҭанда лоума узҽу? – Баҭыр, ихы шьҭацалашәа дахьтәаз, шьҭа азынра ианынҭагылоз аахыс, раԥхьаза акәны Џьанар иҭаацәара иреиуаз азәы даалызҽлымҳахеит, дзыкәшәаз акәымзар уигьы лгәхьаа икуазма.

– Уаҳа иаҳәшьа дсымоума? – Џьанар уи ибла дхыцшыларц иҭахын, егьи ихы шьҭихуамызт.

– Ус акәзар, иҟаҳцаша жәдыруама? – Важьа даалахҿыххеит. – Акомандировка бгьыц еиқәҳаршәахьеит, Џьанар, аҳасабеилыргаҩы илымх. Уцынхәрас Асҭанда Баҭыр длыцаҳцап. Дуеицәаны уаҳәшьа лускәа еиқәиршәап ҳәа узымгәыгуеи?

– Ус сымҳәазеит, аха…

– Баҭыр мап укуама?

– Мап шԥаскуеи…– Баҭыр, игәы иҭаз аилкаара шыуадаҩызгьы, дақәшаҳаҭын.

– Бзиоуп нас…– Џьанар дыҩдәылцит.

– Шәарҭ шәгәы нибархазма? – Важьа изаанхаз арԥыс дизцааит.

– Ҳгәы зханибархои? – Баҭыр азцаара изеилымкаазшәа ҟаицеит.

– Цыхьа еиԥш шәеиҿцаауа збазом.

– Адунеи ҭынчрахазшәа иаайуан, аха шьҭа ҳаидгылартә ҳзеиԥш зҽлымҳарақәа цәырыжәгахт.

– Иуҳәарц иуҭахи? – Важьа дзыцәшәатәҟьоз иман.

– Иаҭыпымкәа аобелиск шәыргылеит, агенерал Леселизе ихьз анцаны, – иҵкаатәҟьаны Баҭыр дхысуан, ус ала ҩ-жьакгьы икуан – уи аԥхьа излацәажәоз еиҳабы ихаиршҭуан.

– Аиаша уасҳәап, Џьанари уареи шәеидыскыларц баша саҽызаарын, – дыччон Важьа. – Ҷыц ак цәыршәымган! Да ну их! – иҳәан, инапы неиҟьеит. – Уи уамак аҵанакуа џьумшьан. Брежнев иҿаԥхьа џьоукы зламҵақьақьара рыздыруам.

– Уи иҿаԥхьа имҵақьақьоу, ма аҳәынҵқарра дахьахагылоу џьоукы рхы иадырхәоу?

– Ус акы ыҟазаргьы сыздыруам, – Важьа иеиргазон.

– Зегьы ижәдыруеит, Важьа Ирадион-ипа, аха ари ҽеи алҵп ҳәа сара зынзак сгәыгуам.

– Ҽеи алымҵыкәа, џьушьт, хьаас аҟаҵара иаԥсоу? Убри умҳәо.

– Уахьнеилак убри азбахә ауп ирҳәо, хьаас ишԥаҟаҳамҵои, – игәы иалан Баҭыр. – Аибашьра иахаанаыз рацәоуп, агенерал Леселизе ир, Дали Ҵабали ирылсны, Марыхә шыҟаз ицон. Изласаҳақәахьоу рыла уахь баҟас иҟаз зегьы аргылара иаҿуп, шьҭа арахь ииасит.

Баҭыр ииҳәоз уснатәи уажәыцәкьа игәы иаламызт, игәацәы иалҟьаз Асҭанда Аҟәа дахьгатәыз акәын. Адиректор икабинет аҿынтә иусурҭахь даннеиуазгьы, дзыкәшәаз иахиҳәаарыз издырзомызт. Џьара акала мап ацәкышьак изыҟаҵозар ҳәа даазхәыцт, аха изцигарызи? Ус акы изыԥшааргьы ҟалон, аха ауаа ацәажәатә иҵегь роурц ацыфа риҭаргьы иҭахымызт. Аҟәа ацаразы аиҳабы иакәын адҵа изҭаз, зегь раԥхьа уи дцаауан, иеызхирҟьаз еиликаарц, избанзар Џьанар Шәача дцазомызт, иаҳәшьа ихала дигар акәхон. Иҟалаз еилыркаарц иашьҭалон Џьанар иҩнаҭа, избанзар Асҭанда аԥышәарахь дызгоз дарбаныз лашьа аухатәкьа илеиҳәон. Анс акәзу, арс акәзу Баҭыр адырҩаены Асҭанда ахҭны қалақь ахь димгар аузомызт. Лара дихьаамкәа дыҟамызт иара, аха иахьеиқәшәоз ицәымгын, лызцаарақәа рҭак иашаны ишизыҟамҵоз уажәнатә идыруан.

– Дабакаҳауаз, асҡатәи лшьапы лцартә? – иара Џьанар дизцааит, уи Шьына дибарц агараж данаатцала.

– Ашьмаҿынтә дшаауаз ҳәоуп илҳәаз.

– Шьына сара сиацәажәоит дшааилак, уара уусҡәа ҟаҵала, – диргәыгит иара Џьанар.

– Бзиоуп, – Џьанар иҿынеихахьан, аха дындәылццәкьаанза даақәгьежьит. – Аиаша уасҳәап, ухымҩаԥгашьа сзеилкаауам.

– Уи агәхьаа зукуеи…– Баҭыр ихала иҿы иаирҳәеит ихымҩаԥгашьа еилкаашьа шамаҵәкьамыз.

– Бзыцҭа идыргылаз ахаҳә иахырҟьаны, аиласраҟәа ҟаларц агьрыгым, – маҷк дышхазшәа данаанха, Џьанар иҩыза, ишьара дыкәимырҟьарц, дызлацәажәарц дзышьҭаз даҿакызшәа аԥшра аиҭеит. – Ҳара ҳцаны иаабахьоу, азә дҳазцаар, иаҳҳәаша цкьа иаадыруазарц?

– Уи нас ҳахьзап.

Баҭыр адырҩаены Шьына имашьынала Асҭанда длыбааргарц иеиҳәарц иҭахын. Нас араантәы иара длыцны дымҩакәгыларц, аха Џьанар дындәылԥеит, излацәажәоз аҿынтә даҿакы ашҡа аиагаха иҩыза иамразакәа. Амала Шьына данааи иеиҳәеит ашьыжь ачымазаҩ аԥсшьарҭа ҩны шыҟаз длыбааргарц, иара ара дрызԥшызаауан.

Уи азҕаб лыбла анҭаҧшра иҽшақәиршәашаз изымдыруа, иара ахәымҽхан инхарҭа дѡахылеит. Иѡны дакуамызт, иагьа ус иҽазикыргьы, зегь импыҭѡруан. Ауха шаанза хьаас иман уҳәар – мцын, шьҭа аҭх агәахьы инеихьан, ишыдыдуаз қәа ауамызт ҳәа шырҳәоз еиҧш, акыр игәы ааихашҭит, аҧхьа игәы ишаанагоз аҟара, аҳәсахәыҷ лҧылара уамак ицәыцәгьамхарызшәа игәы инаҭон. Дигарын Аҟәа, ианаахынҳәлак, иара иусурҭахь днеирын, лара Шьына аѡныҟа дѡеигарын. Абасала, ианамух, ҵьанараа рѡнаҭагьы анеира иҽацәихьчарын. Ашьыжь шаанза дѡагылан, ирлас иҽаибыҭаны, иусурахь дылбаарц иақәкны иман, Асҭанда уаҟа дларгарын ҳәа дақәгәыҕны. Иаалырҟьаны Шьына имашьына игәашә ишазааигәахоз илаҧш иааҭашәеит. Иара дышлалбаара иҽеилаҳәаны дгылан, иҭааз днеиҧылеит.

– Арахь узааи, аусураҽ сышәзымҧшуази?

– Ҵьанар сааишьҭит, усыманы срызлеирц. Уа иҧшуп.

– Макьана изырццаки?..

Баҭыр ихымѡаҧгашьа зынзак дшамырееиуаз ихшыѡ азишьҭуан, амашьына данынҭалоз. Шьына, и-«Жигули» ықәсыр ҳәа дацәшәо мацара, ҭаҟәаҭаҽарацҧхьаза ахаҳә иҧхьазозшәа, агәарбжьара дыбжьан, ақыҭа мѡахьы данкылсгьы, дласуамызт, идтәалаз иҭегь иҧсы ифарц даҽызшәа. Амашьына агәашә ианнадгыла, агәарҧ агәҭа дықәгылан Надшьа. Шьына имала дҭыҭуазшәа анылба, изымҭыҭуаз аҧсшәа иалҳәарц, лҽаалхеит. Игәы иамузт, Баҭыр дааҭыҭын, агәашә аартны, Шьына днаишьҭалеит.

– Уан дукәахшааит, уҳамбеижьҭеи иҭуазеи? – лнапы ыргьежьуа аҧсшәа иалҳәеит. – Ҳузҭаауеит, аха учмазаѡы-хмазаѡым, арахь ҳаухашҭзеит, иҭегь ҳанузааигәахашаз.

– Акы бацәшәо ҳаҟазам, Надшьа. Бара бгәабзиара шҧаҟоу? – ибз ҧтын, игәы ишаанагоз акәымкәа.

– Исыбаргыузеи.

– Избоит бшыҟаз аҭкыс бшеиҕьу, – иҳәан, аѡнаҟнытә лаҧшык шааиқәшәаз инырын, дыѡхьаҧшзар Шьасиа длалбаауан диҧыларц. Аҧхзы иқәнаҭәарц агьигымхо, дааилауаҭырит, нас, Надшьа длыцны, иҽынеихеит, аҧшәма ҧҳәыс ҽа аҧсшәа леиҳәарц. Лара дыҧхашьа-ҧхаҭо илзымдырзакәа илашьахаз арҧыс дааидгылеит лхы ларҟәны. Иара лылахь днагәзызшәа ҟаиҭан, анхәеи ҭацеи дрыбжьагыла, аѡныҟа иҽынеихеит, шьҭа уахь дзымнеирызи. – Асҭанда! – дшыныѡналаз акресло иантәалаз азҕаб лнапы аалымихит. – Бышҧакаҳауаз, абасҟатәи ибхьаартә? – Шьасиа данааха, иара аҟәардә днықәтәеит.

– Ҳашшәаз акәымкәан, бзиала дааиуеитеи, – лҳәеит уи лан.

– Бшьапы бзықәгылома? – дҭааит иара, акресло алаба шадгылаз аниба.

– Сықәгылоит, – аалҽыҭшәеит лара, иацәажәара уамак илҭахзамкәа.

– Хьаак шлымоу цқьа илҳәо ҵьушьома, – уи лан дхьалыршшон. – Шәҟәыҧхьароуп дызҽзоу, арахь лҧышәарақәа рахь дзымцакәа дынхеит.

– Хьаас ишәымкын, зегь рҭыҧ иқәаҳҭап, – иргәыҕуан иара. – Ибзамҭакәа инхаз ирыҧсыхәуи зыбгәахәуа? – Асҭанда лахь даахьаҳәт.

– Иаабап, – реицәажәара аиҭыхра лҽацәылыхьчон.

– Заҟа бзынхеи?

– Хҧа, – иааҽахылҭәеит, иара иахь дымҧшзакәа.

– Излауала зегьы бҭиироуп, ҟаҭашьас иаҭатәхо азы ҳрацәажәароуп, – иара еснагь еиҧш ихымѡаҧгашьа аҽамҧсахыртә дықәҧон, иагьшиқәманшалахоз ибон.

Лара, абжьааҧны еиҧш лхы мѡаҧылгартә, лымчқәа каҧсахьан. Зегь лзеилалан, иҧшқаз лцәалжь саркьаҭас иҧыххаа ицарц агьагмызт. Уаанза ҽнак шыбжьаз дааит Аҧҭа. Ашәҭқәа игәыдыҳәҳәала дылзааин, дшыҟаз аниба, илаҕырз мхыжжыларц, дҧышәырччон. Ашәҭқәа зҭаиргылашаз Шьасиа ианаалга иаалымихын, азы ҭаҭәаны, ихала иҭаргыла, ачымазаѡ лаҧхьа инықәиргылеит. Уигьы игәы дасит лара, ус дзызныҟәаз даҽазәызар дибарц даарымызт. Аусураҽ Ҵьанар ианиеиҳәа, Баҭыр аухаҭәҟьа даакыдымгылеит, ашьыжьынза ичҳаит. Аҟәа димгар ҧсыхәа имамызт азы, дааины лаҧхьа дтәан, иҽымҧсахзакәа дыҟазшәа зегьы идырбо, арахь игәы иҭаҭәҟьаз азәгьы изеилкаауамызт.

– Ҵьанар дабаҟоу? – дҭааит иара иаалырҟьаны.

– Шәачаҟа ашьыжьза амѡа сықәлароуп иҳәан, аацәылашон данцоз, – ҽаалҭит Надшьа.

– Ҳаргьы ҳдәықәлалап, – дѡеихеит иара.

– Шәааҧшы, Шьасиа лҽааидылкылап.

– Уи дзаҭахыуи? – иҳәеит Баҭыр. – Ѡыҵьа ахацәа ҳлыцуп, лымаҭ ҳзымур ҳәа шәшәома.

– Акрыздыруоу, нан.

– Сшьапы сықәгылартә сыҟоуп шьҭа, агәхьаа дзаҳаргаҭәҟьои, – Асҭанда ллаба аашьҭылхит.

Шьасиа длыҭагылан. Егьи лызнапык ала алаба лкын Асҭанда даныѡагылоз. Дыхгылацәар лҭахыҭәҟьамызт, лшьапы макьана илхьаауан. Шьынагьы длыҭагыларц дылзааин, илымуит. Азә длызхозшәа ҽыдлырбар лҭахын, Шьасиа длымгарц. Ус иаҳа дманшәалахарын, хазы Баҭыр диацәажәар аалҭаххар. Ашьҭахьтәи атәарҭа лхала илырҭеит, ишылгәаҧхоз лҽааиҭылхырц. Баҭыр аҧхьаҟа дҭалеит.

– Аҧышәарақәа хырҧазар иаҳа ибзеиҕьзар? – амѡан дҭаауан амашьынаҽынза лааишьа збаз Баҭыр.

– Иаҭахзам. Ус ҳаҧхьаҟа ииаргоит.

– Ѡ-ҧышәарак злабзымҭихьоу ала, ус ҟарҭаргьы ҟалоит, – лгәы лҽаниҭон.

Лара агәра ганы дыҟан игәы дшажьоз. Актәи аҧышәараҽ данылымба, иқәырхх дылзааит Марица. Уи дшычмазаѡхаз азы ақәыршаҳаҭга Ҵьанар иааиган, лара аҭараиурҭахь илгеит, лхала уамак лзеиҽкаартә ишылзымзрѡцәоз анылба, лан дазылкын, аректор диҽцәажәеит. Марица лабгьы даларгалан, аректор ателефон дизасхьан. Асҭанда лхаҭа лҭарахь данҭыҭлак, цхыраарак ҟарҭартә иақәдыргәыҕит. Марица лѡыза деиҭалзаахт, амала усҟан лара аѡбатәи лҭихьан. Асҭанда уи илалҳәеит, асакаса данҭаны акәзаргьы, ахҧатәи лҭирц дышѡеиуаз. Лшьапы ахьаа уаанза имнеит ибзиашәа, алаба кны, дныҟәартә аҽарҽеихьан.

Абри амѡа данылацҧхьаза, илгәалашәон абри амашьынала Баҭыр аҳҭны қалақь ахь дшигаз зны, Ҵьанар данышьҭаз дырбарц. Амҭәыжәѡақәа лыман усҟан, аха аҧсаатә раҭкыс дҳаракны дҧыруан. Иахьа ҽыц убри амашьынала амѡа еицанын, усҟатәи аҧсабара сахьа иргәылсуан. Амала доусы ргәы иҭаҭәахыз азәи-азәи ирзымдыруа, еицәтәымуаахаз иаҳа иреиҧшын. Лара дыҧшын иахьцалак, лшьапы хыҟәцыртә дахькаҳаз дазҽлымҳахарын ҳәа. Иара акы далацәажәон, амала лгәы иҭакыз азҭаара лиҭомызт, Шьына дахьыҟаз уи аҭак шылзыҟамҭозгьы. Убри хьаас иахьимамыз акәын лара деивызгоз. Уи ус ахьыҟаиҭоз иаҳа еиҕьзар здыруадаз ҳәа даахәыцхуан лара, шьҭа Аҟәа иѡалагылаон еиҧш. Иҭегь лҭараиурҭа иазааигәахахьан, рѡыҵьегь рымала еидгылазаргьы, уи еиҧш азҭаара аҭакҟаҭара шьҭа иаҧсазу иаҧсамзу ҳәа даныгәжәажәаҭәҟьоз. Деилызкаашаз иакәны дылбомызт. Длыцәхҟьахьан. Издыруадаз ихымѡаҧгашьала игәы иҭаҭәахыз иҭәахуазар Шьына иҽаҧхьа ҳәа, ѡныҭҟала дцәажәон азҕаб, усҟан лыбла ҽыц ихгылаз асахьа анаалгәалашәахуаз. Асахьа – Баҭыри лареи абри амашьынала раҧхьаза ақалақь ианалаз. Алаламбатә ҭызшәа, иара иҽымҭра (иҟамзаара) лгәы ҧнаҭәахьан. Имшала лшьапы ахьыҟәцыз лгәы иалан. Амала знык дазыманшәалахар илҭахын дҽырҳәцааны дизҭаарц, игәыҭашәаз еилылкаарц.

Лгәи-лгәи шеилаҧшуаз мацара, ауниверситет агәашә азааигәаза рмашьына аангылан, арҧарцәа ѡҭыҭын, лкырҭа рибамҭо дыѡҭыргаанза, адгьыл дѡалҭызшәа, Марица даарыдҧалахьан. Уи, Асҭанда данылба, дәахьыла аҽынкылара усгьы илыман, лѡыза дгәыдылкылеит. «Сара азәзаҭәык иаҳа дсеигәырҕьалартә, исыдылбалазеи?» – даҽазны иеиҧшымкәа, иҵьалшьон лара, ллаба лыҭаргәо дахьлыцнеиуаз. Иарбан фронтыз дахьынтәааз еилыркаарц, лѡызцәа амѡан илыхлафуан. Лара ирулак амардуан длаҽадыргылан, аѡбатәи аихагылахь дыхәныргеит. Ҵьара днадыртәан, Баҭыр адекан иҽы днеит.

– Дахьаажәгаз бзиоуп, – иҳәеит адекан, – амала ѡ-ҧышәарак лымҭицкәан, ахҧатәи ашҟа даҳзынашьҭуам.

– Избан? Дызлачмазаѡыз ала ашәҟәы аарышьҭхьеит излаздыруала.

– Усоуп, аха ас аҭагылазаашьа иҭашәаз академиатә ҧсшьара лаҳҭоит.

– Уи сара сақәшаҳаҭым. Дахьымзозар акы иамусын, лара аҧышәарақәа рыҭира дазыҟаҭоуп. Астудент илзеиҕьхартә, хьаҭшьак аашәмоур ҟалома.

– Уца аректор иҽы! Ларгьы дга, лхала иалҳәааит зегьы. Илшо жәбап. Сара акгьы сзыҟаҭом.

Баҭыр дақәшаҳаҭны дындәылҭит. Аректор иҽы имцар ҧсыхәа шрымамыз нареиҳәан, Асҭанда длыбааргеит. Лшьапы ақәыргылара акыр илцәыуадаѡхон, нас иахьыхлыргылацәаз шҽеимз аҽылнардыруан. Зегьы чҳаны, аректор икабинет шыҟаз днеит. Амазаныҟәгаѡ уамак илмырҧшызт, Баҭыри лареи ныѡналеит, Марица адкыларҭаҽ лымала дааныжьны.

– Ара дысҭан бѡыза лан, нас лаб ателефон дысзасит, – иҳәеит аректор, Асҭанда данылзызырѡ. – Илыхьзи лара?

– Марица, – аалҽыҭшәеит Асҭанда.

– Аеи. Лаби сареи даара ҳаибаҭахыуп. Иҟасҭара сақәшәом. Нас уажәы, иаҳҳәап, азин бысҭар, инхаз бҧышәарақәа рыҭира иалагзаны, ма банрылгалак, ѡы-мшы, хы-мшы рыла, бызхьымзаз бзыҭиру?

– Исҭиуеит.

– Иаабап, – аректор ателефон дасуан адекан иахь. – Ишсоуҳәара исзааушьҭыз азҕаб лдыррақәа зеиҧшроу!.. Заҟа лекциа дрыгхеи?.. Акы заҭәык бжьамыжькәану? Уара, дхәыҷы бзиазар убасҟатәи,

академиатә ԥсшьара лаҳҭо-егьиуа, лаамҭа зҳарзуеи?.. Ууаи ҳлыцхраап!.. Даԥсахап сгәахәуеит. Абзиараз! Быстҵи абри абҕьыц! – ла лахь даахьаҳәит. – Арзаҳал еиқәыршәа сыхьзала.

Астанда ларзаҳал аректор иантамҭа накәицеит, астудент бзиа, дзықәшәаз амашәыр иахкьаны, лҵара еиԥымкьарц, иалкааз азә леиԥш, аԥышәарақәа лдыртиирц. Ашәкәы Батыр инаииркит, азҕаб алаба лкын, егьи лнапала аҟәардәқәа, атзамц уҳәа, иаалбаз цыргәас иҟалҵон азы.

– Марица, итабуп! – акабинет дшаадәылтцыз, лара лѡыза даалгәыдылкылеит, уи лан арахь даалмышьтыр, лускәа шеиқәымшәарыз даазхәыцны.

– Бызхатабуазеи! – Марица Астанда лыжәѡа аанылкылан, Батыр иаԥхьа рҽынархеит.

Рѡызцәа аарԥылакәеит. Астанда илыкәшаны иахьынзагылаз, аԥышәара иналагеит. Батыр адекан иҽы дыҟан, аректор иантамҭа зқәыз арзаҳал иманы. Шьта ари изымуаз усны ирымбеит, амазаныҟагаѡ аԥышәара здызкылоз данылзааиуаз, Астанда ахьзынтцаҽы далырбеит. Батыр адекан даеа цытрак дахьынзаиацәажәоз, дызцыз азҕаби Марицеи акабинет иѡналахьан. Рѡыцьегь еицдәылтцаанза, саатк инеиҳаны аамҭа мѡасит.

– Марица, аѡнынза баагап, ҳмашьына бтала! – Батыр даԥсышәан.

– Шәааи, цкьа ҳаицәажәап! – амѡан Марица иаалырзрѡит.

– Иҳабҳәарц ибтахи! – аԥхьа итатәаз Батыр маҷк ихы ааирҳәит.

– Ас мацара Астанда дышәзаагалазом. Еиҕьуп сара сҽы дыншәыжьыр. Сара ианатахыу даазгалоит, излауала лԥышәарақәа зегьы лтиртә, лускәа лзеиҽыскаауеит.

– Астанда, бара иахыбҳәаауеи? – Батыр ихы уи илызхан.

– Сыздыруам.

– Бѡыза гәыкала аиаша лҳәеит.

– Сыматәақәа? – дааныжьны Батыр дцарц ахьитахыз лгәы иаҳа иалакьакьон лыматәақәа раастә.

– Стәқәа ыҟами, – лҳәеит Марица дкьакьахазшәа дахьлыватәаз. – Бара бзы сеигзома. Ибтахызар аѡнынтәгьы ибзаарышьтып, аха уи проблемам. Базхәыци бхала бышзымаауа! Даеа ѡыцьа рус иахбыркьароуп.

– Астанда, бѡыза аиаша лҳәоит. Ибтахызар нас ҳаабжьысхп.

Лхатцкы каимыршәуазшәа дахьынзацәажәоз, итцегь длыцны даарц агәаҳәара ахьимамыз Астанда лгәы канажьуан, ашьтахь ирҳәозгьы лаҳазомызт. Адунеи еижьагак еиҳаны илбомызт. Ирылалхызи лԥышәарақәа, лҵара, зегьы даарҟәатцны, аѡныка дыргарц дрытцаҳәҳәар цәгьа илбомызт. Хымԥада убас ҟалцарц збаны ишлымаз, амашьына анаангыла, лѡызцәа дыѡтырган, агәашә хәычы дынтаргылан, ашәшьырцаҽ атәара лылымшартә лшьапы лхьаауа анырба, аѡнытцка адиван дахьныкәдыртәаз, лееаитцылхзарц агәазыхәара дузза лыман. Даазгаз знык инахынҳәындаз ҳәа, дызшаз диҳәон.

7

Заа ашкол ахь Леуанти днеит, иудыруази цьара еихәласрак ҟалозар – атып иқәицарц. Амала имдыри иааутахыз зегьы реиқәыршәара шамуаз. Ууанза шьта шәы-шыкәса ихытцырц агьызгымыз быргк иҽы иишьтыз ауаѡы иеиҳәахьан, – «иахьа уатәы иԥсыша ана ак ҳәо, ара ак ҳәо иаласхыузеи?» – ҳәа. Уажәы Тарба Уаҳаид иааицҳаит, аизараҽ днеиртә, агәабзиара шимамз. Аиашаз уи абырг дцыкәкәон. Илахь изеитцымхуа дааиуан, иҷкәын бзиахә машәырла дтахазижьтеи. Уи изымхозшәа, акырза иеитцбазаз иашьа гәакьа идунеи иԥсахит, ачымазара ғәгәа ицәа ианалаҽ ашьтахь дук мцыкәа. Уи итынхаз ихшара макьана ихәычзакәан. Игәы каҳазшәа днеиааиуан Уаҳаид.

– Уи даагоит, – иҳәеит Борис Кьахьырипа.

Дахьыртаххашаз ҟаларын ҳәа, ацхыраараз заа ииаз Лерик Цыхьычба имашьына инталан, Атызта ацута илкылкьеит. Уаҳаид, итатынжәга па асигарет лахаргыланы, ататын дахо, ашәшьырца дтәан. Изааиз аѡныка данрыԥхьа, Леуанти игәы ицаххуан, иаарласны аусҷәа нап рылактәын, ашәшьырца ацатәаха змадаз. Дрыцны дцозар, ирласны иееидикыларц наиарҳәарын ҳәа дыԥшын, акәымзар атаца фырԥьанкәак аакәлыргыларын ҳәа згәы итадаз.

– Абаапс, усҟатәи аамҭа ҳамазам, – ааиҽыцшәеит иара.

– Уара уаангыли! Еснагь уццакуеит, – абри акәын иааижьтеи агьараҳәа Уаҳаид иихәаз.

– Умццакын, аус ылцыр утахызар! – дааизхьаԥшит Кьахьырипа.

Уи фырԥьанкгьы даахеит, зны аԥшәма иаакәихырц дааизԥшуа. Анцәа илԥха ритарц, иаатадырцәит. Аѡбатәи афырԥьан Борис иаашьтихит, аԥшәма иныхәаҽа икырц.

– Аԥьабаа ду убахьеит, ацәгьеи абзиеи урыкәшәахьеит. Ухьз-уԥша раҳахьеит. Убри азоуп иахьа кьаразаа рыхьз камшәарц имѡаԥырго аус хәычы уалахәзарц захтахыу. Уаҳа машәыр

угәараҭа иамбааит, абзиарақәа рзы ҳаузааиааит! – инҭыркәкәаны ижәит. – Уаҳа ҳзыкзом, аус ҳазпшуп.

– Анцәа шәиныҳәааит, дад! Қәра дук змоу уаҩы дшәылагылам, аха иҟашәцо аускәа рызбахә саҳалоит. Шәускәа шәымпыцаманшәалахааит! – уигьы ифырԥьан ааҭаирцәит.

– Шьҭа уееилаҳәа! – ҽааиҭит Кьахьыриԥа. – Уҳаманы ҳцап.

– Сышәмырццакын! Сара быргк соуп, иаразнак ҽысзеилаҳәап ҳәа уҟоу. Шәара шәца! Агәылацәа ҩеираны иҟоуп, шьапыла амҩа санырцарым.

– Ус акәзар, бзиоуп, – дақәшаҳаҭын Борис.

Уаҳаид Ҭарба иҭааз нахынҳәит, ргәы ҭынчын, быргк иажәа дшамеижьоз рдыруан. Даҽа саатқ аҟара рыман ахаҳә са ахьықәдыргылашаз аизара иналагаанза. Леуанти, изеиламгзар ҳәа дшәаны, амца иҩран. Иҟаҵатәқәаз рхылаԥшра ацынхәрас, иара Уаҳаид иаагара ашьыжь ҽыц еиҽикаар акәхеит. Абырг деилукааргьы ҟалон. Уи изааигәазаз нырцәымҩа иаамҭазамкәа иахьышьҭырхыз анаҩсан, аԥсҭазаараҿ ҽеи ибомызт. Данычқәыназаз дызлаз кьаразаа ргәып ақыртқәа Аԥсны иқәырцарц иқәԥон. Аха ашьҭахь, даҽа форма ҽыцк ԥшааны, ҽыц ҳадгьыл реахадырԥеит. Арахь урҭ рыҟәцараз аԥсуаа зыдгылаз асовет мчы ажәлар рыхәда иқәтәан, ианаҭахыз инырцәо, ианаҭахыз ицакуа. Уажәы изааз ҽыц қәԥарак аԥшьыргеит, аха иабакылнагарыз?

Шьҭа аамҭа уамак рымазамызт, ашкол аҿы ишааизцәкьа, ашәҭқәа згәыдҳәҳәалаз ахәычқәа ҩ-машьынак инҭадыртәеит, егьырҭ, автобусла иҩеирц, аатгылараҳь идәыкәырцеит. Леуанти дыԥшын. Амҩаду ала иаауан Гарик Кьатиа дзыкәтәаз а-«ГАЗ». Хыхь ԥьоукы ақәгылан, азы зҭаз аихатәы чан хымшәтырц икны. Машьына ласкәакгьы, уаапсырала иҭәны, ирышьҭан. Леуанти ихәычқәа зыкәтәаз амашьынақәа ҩарышьҭалеит. Азиас ихыз ажәытә цҳа иазааигәахацԥхьаза, ана-ара ашәшьырца ирыцагылаз, аҩнқәа ирывагылаз, адәкьанқәа ирыҩназ аадәылцны, шьапыла, ԥьоукгьы машьынала инарышьҭалеит. А-«ГАЗ» аобелиск аҿаԥхьа иаангылан, аборт аартны, ахаҳә са абетон иалаҵаны изҭаз аиашька лалбааргеит. Уи иаҵаланы, ԥьара ирҳәазаны, ҩыԥьа аҭып ахьыдрыцкьоз шыҟаз иҩаргон. Убри аамҭаз иазкыз ахацәа, ацемент алаԥсаны, заа еилдырххьаз абҕанҳ ԥаҟа илкарԥсан, азы лалатәаны, еилдырхуан. Амҩоа егьи аган аҿынтә афымца лашара арахь ииаргарц иаҿыз, аԥхзы иҿашы, дрылан Канԥьариа Вова. Амикрофон ыкәыргыланы, аппаратура аздырхиауан, убри аамҭа иалагзаны. Ҭарба Уаҳаид дназлаз абыргцәа ҟәардәкәак рзаарган, иаҳа иахьубарҭахашаз иладыртәеит. Амҩаду егьи аган ала игылан ԥыхәаԥцәара рымазамкәа еизоз ажәлар. Аскатәи ауаа рыднагаларын ҳәа имгәыҕуаз Леуанти ихәычқәа даарыԥхьан, рҭып надирбеит, нас егьырҭ зҿкәаз аагәеиҭарц днарыдгыла-аарыдгылеит, аха доусы иус игәацпыҳәатәкьаны инаигзон, иарбанзаалак хшыҩрцага ажәак мцхәын. Ахаҳә са здыз абетон зҭарҭәаз аиашька ыкәыргыланы, иаакәыршаны абетон ҭадыртәан, Гарик ҽааиҭит, Леуанти иаҳартә ибжьы дуцәамкәа:

– Ҳара ҳахиоуп.

– Амикрофон аус ауама? – Леуанти аппаратура зырхиауаз дразҵааит.

– Аус ауеит.

– Бзыԥын, иҟалап, ԥсҭакаҿ акәзаргьы, – Леуанти амикрофон дадгылан, ихала даԥхьон «Аси амацәыси» ацыԥцәаха, – иҟалап, Лыхны, ма Ԥьырхәа, мамзаргьы агаҿаҿ, Амбара ҳәа иахьашьҭоу… – амашьына дуқәа аатгылан, аекскурсиа мҩаԥгацәа иашамкәа иқәыргылаз аобелиск аԥсшьацәа иддырбон, аха ҽыц изҿыз рзеилымкааy, Рица амҩа шьҭырхуан. – Ас ду аурц, ажәҩан анлаго еиԥш, иԥхашьа-ԥхацо акәымкәа, ҕәгәа-ҕәгәа иналагоит хы-шыкәса ирхәаеуаз ашәа.

Шәнеибац, шәнеибац, аԥсуа рычқәынцәа,
Аԥсны азыхәа ашьа казҭәаз, аԥсуа рычқәынцәа!..

…Абри ашәа иацгылеит 1921 шыкәса, Аԥсны аԥацәа ирыԥхьон ахакәиҭра дуззаз акәԥарахь.

Шәнеибац…

Амитинг аартуп, ажәлар шәхаҵкы! Ҳаиԥылара иалахәуп «Кьараз» иалаз, Аԥьыԥьҭәылатә еибашьра аветеранцәа, анхацәеи аусуцәеи, аинтеллигенциа, ахәычқәа, асасцәа.

Ажәахә ҟалҵоит аҩаҩы…

Кьаразаа рыкәԥара ақытан ишымҩаԥысуаз аҵаҩы-зҕаб дахьынзахцәажәоз, Леуанти даҽа знык дазхәыцуан ахаҳә са анҵамҭа аартра анымҩаԥигашаз амомент арбаныз. Уи амитинг алагамҭаз иаартызар бзиагәышьан, аха КГБ, уа ианыз заа еилыркаар, реизара реаларгалар иҭахымызт.

Аҭыхәтәахьы дызнахомызт. Ус анакәха, ихадаз аҳәатәқәа рышьҭахь, баҟаҭас иаартызар иаҳа иманшәалахон.

– Ақырҭуа меншевикцәа еибаҧхарсны амѡа ианын, – аҭаѡы лажәахә налыгзон. – Март аламҭалаз иҧыхха иқәҭан дара. Март 4 азы Ар Ҟаҧшьаа Аҟәа ргеит. Аҧсны инахагылеит асоветқәа рбираҟ уаркалеиуа. Ишьақәгылеит Асоветтә Асоциалисттә Республика Аҧсны!

– Уажәы «Кьараз» иалаз имаҭа зҭаб ажәа лаҳҭап! – аниҳәоз, Леуанти ибон арадиодырраҭараҽ аус зуаз Симон Адлеиба амитинг аҽы иқәгылоз ражәахәқәа амагнитофон ишаниҭоз.

Аҭаѡы-зҭаб еиҭалҳәон алитература-ҭҭааратә гәыҧ имѡаҧнагахьаз аусқәа, урҭ ирылан кьаразаа ирызкыз аҭоурых фактқәа раарҧшра, ишьақәыргылан «Кьараз» агәыҧ иалаз азиас аарцәи нырцәи инхоз рыхьзынҭақәа. Лара ажәа илҭоит ҭаѡы-ҷкәынак. Аарцәаа рыхьзынҭа даҧхьоит. Аѡбатәи аҭаѡы, ажәа анилҭа, даҧхьоит нырцәаа рыхьзынҭа.

– Сѡызцәа рыхьзала, – акьараз имаҭа зҭаб лажәа хлыркәшон, – акомҽар ақалақьтә комитети акомҽар аобкоми рахь аҳәара ҟасҭоит кьаразаа ирызкыу абаҟа абра ма даҽаҵьара Бзыҧҭа идыргыларц!

– Уи еиҧш абаҟа аргылара нап аркхаанза, – амитинг амѡаҧгара даҽын Леуанти, – иахәҭаны иҳаҧхьазеит дара ирызкыу аобелиск аартра.

Гарик Кьатиа дназхагылаз аҷкәынцәа иқәдыргылахьаз аиашька аҧхьатәи аҭәы аамырхит. «Уа-а!» – еиццьаршьеит ажәлар ирбаз, анапеинҟьара ҭарҭеит, ииасуаз а-«Икарус» –қәа уи рзыхәаҽуамызт. Анапеинҟьареи алахҽых бжьи ҭыхәаҧҭәара аимурызшәа угәы иунаҭарын, амитинг мѡаҧызгоз рыҽдырҭынчырц инапы ѡышьҭимхыр.

– Уажәы ажәа раҳҭап «Кьараз» иалаз. Ҭарба Уаҳаид ухаҭкы! Ажәа умоуп.

– Дад! – даақәгылеит абырг хаҭа кьаҽ, илабашьа нарсны. – Аҧсны ахақәиҭраз арҧарцәа гылеит, усҟан иҭахаз дҟалеит, ахәра зауз маҷмызт, аха иқәҧон рабиҧара рҧсҭазаара еиҭьхарц. Азәгьы игәы иҭамызт, абасҟатәи шықәсқәа цаны, азәы игәалашәап ҳәа. Иахьа урҭ, рыхьзи руси хашҭра рықәымзааит ҳәа, рбаҟа шәахьашьҭоу даараза акраҭанакуеит. Шәаҧсуара шәаҧхамхааит!

– Саргьы ажәақәак сҳәар сҭахыуп, – егьи аган аҽынтә иҽааихеит Леуанти изымдыруаз быргк, кәмжәи-кабалеи деилаҳәаны, илабашьа иҭаиргәомызт, ус баша икын, ианаҭахха иаразнак илыҭаирсрызшәа. Уи даазыцрыҭыз дидыруан, азынра анҭаламҭаз зчараҽ иҟаз иакәын. Уи дзыцныҟәалоз арҧысгьы хазшәа дгылан. – Сара Жьакәа сыхьзуп, дад, – абырг ҳаракы амикрофон даадгылеит. – Абраҟа сахьымаацыз сгәы иалан, аха иахьа шәгәырҭьара сахьалахәу сгәы аладууп. Убасҟатәи сгәы шьҭнахуеит иҭышәҭааз аус, шәызҽу ахьзкамыршәга, саақәымгылар сзымчҳаит. Аиаша шәасҳәап, «Кьараз» сара салалартә сықәра ыҟазамызт, аха аѡны ирҳәоз ақәҧара азбахә бзианы исгәалашәоит. Ауаѡы ақәра ду ниҭызшәа ҳгәы иаанагоит, аха арҭ ахҭысқәа ҟалеижьҭеи уамак ҭзом, иацы иҟалазшәоуп ишысгәалашәо. Урҭ зҽыз аус, ҳазнысыз аамҭа иалагзаны, қәҧарыла мацара ҳҭеицәа иахьанзагьы иааргеит. Сара ус ауп ишеилыскааya. Ҧхьаҟагьы уи ҳразҟыуп, даҽакала иауам, абри ахьеилышәкааya, даараза иҭабуп ҳәа шәасҳәарц сҭахыуп. Абзиарақәа шәҧеиҧшзааит!

– Даараза иҭабуп шәхы ҳаҭәашьаны шәахьықәгылаз! – Жьакәа ихьзын зҳәаз даазыдҭыз рахь днеиуанаҭ, Леуанти амикрофон дадгылахьан. – Уажәы ажәа раҳҭап апоетцәа.

Аҧҳәыс поет Бела Барцыц-ҧҳаи ахаҭа поет Гена Аламиеи ражәеинраалақәа ирыҧхьон, изрѡуаз ргәаҭаҽ иаҳа изланеишаз азы еицлабны. Ашьҭахь Бзыҧҭа иҟалаз кьаразаа рыхҭыск ажәабжьны ҭаѡык даҧхьон. Амитинг иҭегь ироузар рҭахын нымѡахыҭи-аамѡахыҭи, ладеи-ѡадеи рҭәны изрѡуаз. Азәы заҭәыкгьы дрылҭуамызт, ирыцлон акәымзар. Зҽлымҳара ду аман аизара, избанзар аамҭа аҽахәы аҳәон, зҽлымҳара ду аҭан, амѡаҧгашьа маншәалан, амала амѡаҧгара иазалхыз аамҭа кьаҽзан, анаѡсангьы ажәлар ирбон, уаҟа иҳәамзаргьы, иара зызкыҭәҟьаз.

– Бзыҧ!.. – аҭыхәтәажәала амитинг амѡаҧгара ааидикыларц, даақәгылеит Леуанти. – Ашьха зиас еижәыланы, ҭыхәаҧҭәара амазамкәа, инызкыло аҧаѡқәа иреисуа, аҧсҭа иҭҟьа, иаауеит, жәларык рыҧсҭазаара еиҧшха.

Бзыҧҭа!.. Аҧсны иахьабалак еиҧш, араҟа амилаҭ, ҽыцла аира ианалагоз, кьаразаа рашәа рҳәон. Зны иныҭакшәа «Шәнеибац» ҳәа збжьы гоз имыршәа-имырҳа ижәылт, рашәа рыма. Аамҭа цацҧхьаза, урҭ ақәҧаѡцәа аамҭа иагьагоит. Дара рхаҭыҧан игылоит иаҳа иҭәҭәоу, иаҳа ахшыѡ змоу, иаҳа ишәу. Рнапы зларкуоуп аус злоу.

Аха иалагаз дара ракәын. Кьаразаа ракәын. Еснагь ицәгьоуп алагара. Ашәа, умацара иуҳәар, хара иузгом. Ауаа удгылароуп. Урҭ, «Шәнеибац» шуцдырҭызуа, убжьы нрылаз ицартә, дара рбжьқәа ҭәҭәахароуп.

Ахы цәырызго иоуп изцәыуадаѡу, нас иумардоит:

Шәнеибац, шәнеибац, аҧсуа рыҷкәынцәа,
Аҧсны азыҳәа ашьа казҭәаз, аҧсуа рыҷкәынцәа!..

Ҳаҭыр зқәу амитинг иалахәу! Даараза иҭабуп, ахәыҷқәа злагаз аус шәахьадгылаз! Амитинг аркыуп. Абзиара шәзыҟалааит!

Афото ҭыхра иааҟәымҭзакәа иаҽын, аизара ахьынзацоз. Уи анынҭәагьы, аобелиск иадгыланы, иҭырхуан. Ашәҭқәа шьҭарҭон. Зегь раҭкыс дааҧсазшәа ихы ибон Леуанти. Гарик, имаҭәахәқәа имашьына иақәҭаны, дықәҭуан, иара, амѡа аaѡҭәаны, егьи аган шыҟаз дааиасны, амѡа абетон багьыр данықәтәоз. Уҕәк нышьҭеиҭазшәа игәы инаҭон. Ауаа ааилыҭуан. Машьынак дааҭыҭт КГБ аусзуѡ Челизе Ҭамаз, уи аҧсуаа драҳәшьаҧан. Ахаҳә ҽыц ианыз даҧхьон дааҭгылан. Аҧхзы илхәаҭа аҽыланахеит, иҧсы ихәцә икылаччит. Амилициа аҟәша аҽынза шә-метрак ракәын ибжьаз. Ателефон дасырц уахь днаццакит. Дук мырҭыкәа узҳәом, уамашәа иубартә, иаалырҟьаны даҽа машьынак аангылан, Лакербаиа Лиова длалбааит, ҵьоукы ицны. Уи иибоз акгьы изахҳәаазомызт, избанзар иарҳәахьан ақырҭуа мчы абзоурала иқәдыргылаз ықәрымгар – аҭак шроуаз. Игәы иаахәозаргьы здыруадаз. Иаакылҟьеит даҽа машьына хәыҷык. Иааҭыҭыз дрыцын ааигәа Гагра ақалақь анагзара комитет ахантәаѡы ихаҭыҧуаѡс иаарышьҭыз Валери Ҧлиа.

– Ҳажәлар ҳрықәццит, абри ауп иҟаҳҭаз! – ибжьы ааҭиргеит иара, еиҽкаақәаз ангәеиҭа.

Леуанти, уи дкылкааны дизҧшуа дахьтәаз, дҧышәырччон. Ианакәызаалак ашоура изычҳауамызт, деилашуан, Амра ҧхара дыцәгыланы еиҽикаауаз иаҳагьы даршуан акәымзар, иибоз ақырҭуа еиҳабыра ирымҭақьақьоз аҧсуа интеллигентцәа ааха ахьроуз игәы иаахәон. Рызынтәык еицизеиҧшны, иара ихаҽы агәырҕьара аҽықәын.

Дахьаанагаз уаѡы изымдыруа, илаҧш наиқәшәеит Кешелава Нодар. Агыруа иааиаҭәоумшьартә, иара дҳаракын. Ихахәы ахьмаҷыз илахь арҭбаацәон азы, ихаҽы даара иҟьаҟьазшәа, улаҧш даахгылон. Дкьамшын азы, Леуанти уи Кьамшлава ҳәа дишьҭан. Ақырҭуа гәыҧқәа еиҽыркаауаз дахадыргылон иара, аҭыхәтәаны Русҭавели еилазаара гагратәи аҟәша еиҳабыс дарҭан, адунеи инапаҽы иааигазшәа иҽыҟаҭаны, амѡақәа дырнын. Ҽаҧшыларыла еснагь иҭынчыз, иҧсахы уажәы ишеибакуаз изыҭәахуамызт, уажәи-уажәи исигарет иҽыҭаикуан, амца изаркуамызт, нас иааиҽыҭихын, иқьышә иқәҭаны аҧслымз дәықәиҭозшәа, ак каиршәуан.

– Иҟоу удыруама, – Лиуфа ҽааиҭит, Леонид Чыгәбари, Цыхьычба Лерики, иареи анааидгыла. – Риҭа аресторан аҽы ҳцоит ҳәа еибырҳәеит. Уаала!

– Уи уажәы иабаҭахыу? – амалагьы аресторанқәа ицәымҕын Леуанти, аамҭа уа ихеигалартә агәабзиара абаимаз, арахь уажәык ихыхь-гәыхь ҭыҧ ирҭозма, ашоура дықәкзаны даман.

– Ҳақәныҳәоит иҟаҭоу аус, – иҳәеит Леонид.

– Уи мцхәуп.

– Имцхәзам, – Лерик иҽаалеигалеит. – Уаагьы ҳажәа ҳҳәароуп. Дара мазала ишәаҧырҳаҧуа ак ықәдыргылеит, ажәак рзахымҳәаазеит. Ҳара ауаа ишырбоз иқәҳаргылеит, ихҳартит, аргама ҳақәныҳәоит.

– Шәара шәцар иазхоит. Сзеиҧшроу шәымбазои, аресторан сыѡнатәо сыҟоума.

– Ахышә уадҳартәалоит, машьынала уаҳгоит, уааҳгоит, иухьуеи? – рѡыза дымцар Леонид иуҭәҟьомызт.

– Смашьынала ашьшьыҳәа узгоит, аҧша аауҽасуа, – еснагь еиҧш Лерик ихаҽы ччон.

– Уара у-«ГАЗ-21» ала дугома, сара с-«ГАЗ-24»дҭасыртәоитеи, – ҽааиҭит Леонид.

– Шәарҭ шәмашьынақәа рыла шәхала шәца, – дрыхлафуан Лиуфа, – иареи сареи шьапыла ҳѡеиуеит.

– Ижәымуазар зны аѡны сыжәга, ҧарақәак аашьҭысхып, – дѡагылеит Леуанти.

– Аресторан аҽы узлатәаша ҧара шумам ҳара иаадыруеит, – Леонид инапы неиҟьеит. – Ҳара иаҳшәоит, уара уаала, аус злоу убри ауп.

– Ҳаит, абжьыуаа рҳәашьала, шәморахә мызааит! Шәсыдызцалазеи!

Ашоуреи иареи еимаҭәаҭәҟьамызт. Ас еидара ҕәҕәак аниқәыз, деилашлон, аха, уи шнышьҭеиҭалак, иҧсы ааивигалон. Уи аҽны ус дзыҟамлеит, ауха цқьа дахьызмыцәази, амитинг аҽы ирцәажәашаз абырг дышзымаауаз аниаҳа, иаамҭа маҷ уи иаагара иахьақәирзызи, амитинг амѡаҧгареи – зегь изеилалазу здыруадаз, иҽизеиқәкуамызт, ақалақь аиҳабырақәа раашьақәеи рцашьақәеи игәы ишаахәозгьы. Асҭәҟьа аншоурахалак, дцаны азиас дҭалон, иҽирхьуан, хәлаанза убра дтәан, уажәи-уажәи азы хьшәашәа дынҭало-дааҭыҭуа мацара. Аха, иҽызлеигалаз аус инапы акнаҭы, игәабзиараз игәазыҳәарақәа дрызхьааауа дабаҟаз. Аиҳаразак изымчҳакәа, иара амашьына дынҭалеит, Семион Адлеибеи Денис Чачхалиеи Аҟәантә ирыцааз даҽа рѡызцәақәаки анааидгыла.

– Уара умцакәа, ҳара уахь цашьа ҳамазам, – Семион иҵьеишьон Леуанти ихымѡаҧгашьа.

Амашьына ахышәқәа зегь аартын, аҧша нарҽасуа мацара амѡа ианын. Леуанти иҧсы маҷзак иааивигазшәа иуит, аха уамак иабаихәоз. Хәыҷзак дыцәар – ицәеижь иҧсы анаршьон, даҽакала ихы ибарын, амала уигьы уажәы дзазхәыцуамызт. Азы ихықәгылаз аресторан Риҧа изаагылазшәа аҧшра аман. Азиаҧәҟьа аҳауа азырҧсасиуамызт. Адәахьы ҵьара ддтәазар цәгьа имбазеит, аха ус ҭыҧ араҟа ирымазамызт. Аѡныҧҟа илеины, рҭыҧқәа анаалырх, иҭаҧәны инхаз маҷзан. Абасҟатәи еицны иахьырзааз акраҧанакуан. Иара ахышә азааигәара дладыртәеит. Акрифар деиҕьхозар игәахәит, аха уигьы ихәомызт. Азыхь изааргарц данрыҳәа, азы, аҧаа ҽыҭқәа алаҧаны, иаақәдыргылеит. Уи иаразнак иҭаирцәит. Аграфин иакуазгьы маҷзамызт. Даҽазны даҳәеит. Азыхьшәашәа аҧхзы илнахуан, иара иҽықәырбаны, ҽыц азыхь ижәуан.

Азал аҽы аныҳәаҽақәа еишьҭан, игәырҕьон. Ҧыҭк аныржә, амузыка зынза еихаркырц, ҽырҭит. Рхаҭа ашәа аацәырыргеит. Еихсыҕьуамызт. Анапеинҟьара анаахдырт, амузыка акәашара аацәырнагеит. Ршьамхы рыҧҧраа икәашоз дахьрыхәаҧшуаз, урҭ ирылшоз Леуанти иҵьеишьон. Ас алшара иара шьҭа изкашәарын ҳәа зынза дгәыҕуамызт. Дара ааҭгылазомызт. Ианааихсыҕь ҽыц аныҳәаҽақәа рҽаархеит. Аҧәцақәа анаарылс, адырѡегь ашәаҳәареи акәашареи ҭарҧеит. Ахрақәа иргәылакын азиа. Зегь раҧкыс иҳаракыз Амраҭашәарала иахагылан. Амра уи ианлавҧала, маҷк аҳауа шыра ҧсыҽхазу здыруадаз, ма урҭ рыѡбагь еицихәарҭахазу аҳәара цәгьан, Леуанти иҧсы ааивигеит. Шьҭа иахьынзарҭахыз дтәазаауан, иаарласынгьы лашьцарын, Ҧлиа Давлеҭ данааидгылоз.

– Шылашоу, аобелиск аҽы ҳнеины, маҷк убра ҳшааилагылоу дҳарбар ҳҭахыуп. Иахуҳәаауеи?

– Ибзиамзи! – дагьаагәырҕьеит.

Ахацәа рымацара иѡдәылҧын, акраамҭа еибарччо азиа ихықәгылан. Асҟатәи гәырҕьара ааигәа уаѡы имбацызт. Амала даараза алахҽыхра иашьҭанеишаз алахьеиқәҧарақәа жәпакы шеишьҭагылоз Леуанти идыруан, избанзар, аҽны изҽыз шаараҳаҧәҟьаз инаркны, аиҳабыра зызхәыцуаз убри акәзан. Ус иагьа иҟазаргьы, аҽны ара еилагылаз рзы агәырҕьара ахьҧымҧәоз акырза аҧанакуан, нас-настәи рхымѡаҧгашьа даҽакала иҟаларын. Рызынтәык рмашьынақәа ѡыҭдырҭәаан, еишьҭагыла рҽылархеит. Изҭахымз ауаа иахьырбоз ирыцәшәарын.

– Лерик! – Леуанти иѡыза дааирзрѡит. – Ҽынла ҳхаҳә ҳамхьчар ҟалоит, аха уахыла мазала иаҳцәықәыргар алшоит.

– Нас иҟаҳҧои?

– Гәыҧ-гәыҧла ихьчалатәуп. Есуаха ѡыҵьа, х-ѡы аангылалар, машьынак рыманы, иазхоит.

– Уаха сара сыҟазаауеит, ѡыҵьаҟа аасыдкыланы.

– Бзиоуп. Нас уаҧәы ак еиҽыскаап.

Иаауаз, ицоз амашьына дуқәа уаѡы дырҧырхагамхартә, еицыз ртәқәа цәаҳәак арыҕьарахьла илықәдыргылан, рхаҭақәа ааҭыҧын, аобелискқәа рҽаҧхьа иааидгәыҧлеит. Урҭ ргәы ахьалаҟацәаз акәын Леуанти игәаҧхоз. Ахаҳәқәа руак цырцыруа, ҧаҟа ишьҭаҧаз аплатформа иѡахыкны, иқәгылан. Уи иѡахык иқәгылаз ахаҳә са ахаҭабзиара усҟатәи иҧшзамызт, аха иара аҽаҧхьа аҧаҟатәи ашәшьырҧа иҧахон.

– Зегьы ишраҳауа, абра иуҳәароуп ахаҳәқәа рыѡбагь рыхьчара шаҭаххо, – рмашьына ианааҭыҧуаз, Леуанти Лерик наизҽиҭит.

– Ҳаҭыр зқәу аѡызцәа! – даақәгылеит Лерик ахаҧа кьаҽ. – Уаха инаркны араҟа аҷаҧшьара мѡаҧаагалароуп. Адырра аазауз ааилашәымҭаз ара дыҟазароуп. Дзымаауазар иѡызак дааишьҭроуп.

– Ҳтәы ҳахьчап, аха егьигьы ҳахьчома? – ҽааиҭит азәы.

– Иҳахьчароуп.

– Иалаҳхи?

– Ҳара иқәаагазшәа иҟамлартә. Рҭахызар дара иқәыргааит.

– Даргьы иқәыргар ҳаузом, – иҳәеит Леонид Чыгәбар. – Дара еибамбар иҧсуашәа еинаалоит, ак ада егьи ҧакыдахошәа, – аниҳәа, иааибарччеит.

– Симон, – Леуанти уи днаидгылеит дихлафырц. – Амагнитофон иануҧаз ҧәахгәышьа, архив азы ибзиоуп.

– Иауеи изысҧәахуа? – Симон имагнитофон еидикылон. – Иҟасҧо умбари!

Акьыҧхь здырбози аефир ала идәықәырҧози ГЛАВЛИТ-аа рылаҧш ахын, аҳәынҭқарра иацәымҕыз ак узаушьҭуазма. Убри аамҭаз Аҧсны злаз ақырҭуа республика ақәымчра азнауан. Дзықәгәыҕуази Симон Адлеиба? Ауаа аилыҧра рҽыназыркит. Лерик Цыхьычба ҷкәынцәақәак драцәажәон, ауха ицҷаҧшьарц. Убасҟан Аҟәантә иаазгьы амѡа иқәлон. Симон ихаҭа машьынак дынҭалан, дынрышьҭагылеит.

Леуанти, аѡны данааи, араҵаҟа дтәан. Ҵшак ыҵасуазар ҳәа дгәыҷуан, аха еснагь аҵша ахьсуаз ақыҵаҽ убри ауха зынзак иааҽаломызт. Аҽыкәабарҵа дынҵалан, азы хьшәашәа даҵагыланы мацара, иҽикәабон. Изхара хьшәашәара иауамызт. Шьҵа абри аҵхын дузза аҽырхьра изымхо ихигарын. Убас дшыҟаз аҵсуа усқәагьы дырҽызаарын. Ас ианыҟаз, аамҵа ицәызуаны иҵхьазон. Избанзар заҟа иҵахыз дзыѡуамызт, дзаҵхьомызт. Мчыла мацара напыла аус иуан. Амала убасҟан заҵәык аҵхзы илхәаҵа ишцозгьы, ашоура уамак игәалашәазомызт, ирлас-ырласны иҵсы шишьозгьы.

Ацәаакыра илабарц, ҽыц адәны дтәан. Иахьцалак, аҷаҵшьацәа идмырбазакәа, рхаҳә ықәыргар ҳәа дшәон. Шаанза аҷкәынцәа мыцәазакәа ирзычҳарымызт, аҵх шмаҷызгьы. Агәарбжьара шыҟаз алашара аабжьаҷҷеит, машьынак шаабжьалаз удырратә. Иаргьы игәашә аҵхьа иаақәҵәит. Леуанти иааиуаз днаиҵылеит.

– Лерик соуп.

– Умашьына здырит.

– Уахь ҳшеиқәшәоу уасҳәарц, сузааит.

– Уа ҳѡеипи, – Леуанти амашьына дынҵалеит.

– Аҷкәынцәа уа итәоуп, узыршәо агьыҟазам, – Лерик имашьына аақәиргьежьит.

Ацҳаҽ лашьцаран, ааигәа-сигәа аѡнқәа рҽы алашара аркын умҳәозар. Амашьына аусура Лерик ианааҟәих, убасҟатәи ҭынчран, уаацәшәартә. Ааигәа инхоз ҷкәынцәақәакгьы аакылсит, машьынакгьы аангылеит. Афатәи рыжәтә хәыҷыки ааҭыргеит. Арҭ ианакәызаалак аҵсуара уск рхы аладырхәзомызт, ирыланхоз Вова Канҵьариа ида. Рҵсадгьыл абзиабара арцыхцыхраз уамак аҵахымзаарын, цқьа иазхәыцшаз дрызкашәомызт умҳәозар.

– Уи азәы иқәигар ааузом, шәымшәан! – рҳәеит дара, аҷаҵшьара еиҽырымкааргьы, рхала ишырыхьчоз агәра дырго.

– Шәымацара аҵьабаа шәҳарбома, – ҽааиҵит Леуанти. – Амала ҳааихәласыр ҟалоит, убасҟан шәара шәыхиазароуп.

– Шьҵа аѡныҟа узгап, – Лерик Леуанти хазы дааиҵхьеит.

– Мамоу, уаха ара сыҟазароуп.

– Избан? Уаҵәы усс иуоуа уздырзом, уҵсы шьаны унадгылароупеи.

– Уахаҵәҟьа ара сшыҟоу рбар иаҳа иеиҕьуп, – Леуанти днеин, Лерик имашьына ашәқәа зегь ааиртын, ашьҵахьтәи атәарҵаҽ иҽааиҵихит. – Шаашалак аѡны сноугароуп, – ҽиҵит иара а-«Волга» зтәыз иахь.

8

Уажәраанза изааигәазаз иѡызцәа хара-хара дрызгылазар иҵахын. Баҭыр, убри азын мацара Аҟәантә данаахынҳә, аусураҽ длалбааит. Шьына, аҽны усгьы и-«Икарус» дақәтәазомызт, аѡныҟа ддәықәиҵеит, имѡатәны Надшьа лҽы дынкыдгыланы иибаз-иаҳаз налеиҳәарц инапы ианиҵеит. Уи азхоны иҵхьазеит, аха адырѡаҽны Ҵьанар дизаакылсит.

– Шьына иакәыз ҵьушьома ана-ара дназгаазгоз, уи изымдыруагьы ак уара иумдыруеи, – иҳәеит иара. – Ухала аѡны ункыдымгылоз.

– Уа избаз-исаҳаз зегьы Надшьа исызлаҳәомызт, – иҽызлаҽихшаз Баҭыр дазхәыцхьан. – Урҭқәа зегьы еилызкаауаз Шәача ушыҟаз здыруан. Убри азын ара саангылеит, иахьа усымбози.

– Уаҳәшьа илоуҳәар – илзеилымкаар ҳәа ушәама?

Уи зызбахә имаз Шьасиа дышиаҳәшьаз анааигәалаиршәа, Баҭыр игәы иныҵаххит. Азныказ ихы лаирҟәит, аха ихы инапаҽы аагашьа дақәшәон иара макьана, ииҵахымз гәаанагарак иѡыза изцәырымҵырц, уи ииҳәоз дақәшаҳаҭын.

– Аиаша уҳәеит, ус ҟасҵаҵәҟьар акәын, аха сазымхәыцзеитеи. Саҭоумҵан!

Ҵьанар иаҳауази иѡыза ихымѡаҵгашьеи реидкылара уамак иқәҽиазомызт, амала уаҳа иахиҳәаарыз дақәшәомызт, избанзар Баҭыр ииҳәақәоз цқьа урызхәыцыр – реишьҭаргылашьа иашазшәа иубарҵан, арахь аҵыхәтәан аҭамзаарагьы даҳәеит игхаз азы. Еиқәымшәаз хҭысқәак ыҟазаргьы, урҭ мыртытыкәа, Ҵьанар данца, Баҭыр ихаҵа ихы дазынхахын, аслесарцәа амашьынақәа иахьырҽыз дрызҵшуан, ахышә дкылҵшуа, дара ибла иабазомызт акәымзар. Дҭынчызшәа ихы шыдирбозгьы, деибафон, зны деилашуан, ииурыз дақәымшәо, зны, адунеи игәахшәазшәа, ѡныҵҟала дҵыххаа дцарц агьигмызт.

– Баҭыр! – дызлаз даалылхит адкыларҵа амазаныҟәгаѡ. – Иацы хацәак урбар рҵахын.

– Ирҵахызи! – дѡалхаҵгылеит иара, убри иалҳәарц хықәкыла дизааизма ҳәа дхәыцуа.

– Ус агьрымҳәеит. Уахьцаз анрасҳәа, Ҵьанаргьы дшыҟамыз анырдыр, ихынҳәны ицеит.

– Изеиӈшрақәази?

– Руазә дҳаракыуп, дӵьыхза, ихы еизеиӈшны иӈхьаҳәоуп. Егьи дышлоуп, даузам, дагькьаҿзам.

– Изусҭқәахарыдашь? – ихы акәын дзызҵаауаз, урҭ Агырба Вовеи Гыцба Шьалуеи шракәыз агәра шигазгьы.

Амазаныҟәгаѡ днахынҳәын, акрыфарҭа шыҟаз лҿыналхеит. Илымѡатәны дшааиз еилкаан. Аха ишьҭаз ахацәа уамак ргәхьаа икыртә, дҭынчзамызт иара, рызҿлымҳара зынзакҵәҟьа ишицәымзуазгьы. Иахьцалак уажәык ихатә хьаақәа иаҳа иҭәҭәан, ирацәан.

Ахәымҿхан иара заа дықәҵит, иѡызцәа цахьазар анигәахә, имала ақыҭа мѡа дѡангылеит, ихала ҭынч-ҭынч данызарц. Аныҟәара уамак игәалаҟаны акәзамызт, аѡныҟа аѡеира дахыццакуамызт, иус инапы акзомызт, убри акәын рыцҳарас дзықәшәазгьы. Аѡнгьы, амѡагьы, иусурагьы игәы рхымызт, уаҳа иламкәан, игәы рықәӈҵәазшәа днеихьан. Ма ӵьанараа дахьырцәыхараз ӵьара дыҟандаз, иаҳҳәап, ӈсшьара данцаз, уаантәы командировка ихы анирхаз. Еиҳагьы еиҭьын ҿаӵьара нхара ҳәа дықәҵыр. Уи ус иааихҭашәалон, акәымзар, иқыҭа далҵыргьы, иӈсадгьыл ныжьны дабацоз! Арахь аѡны зхьыӈшыз иара иакәын, иашьа еиҳабы ихы ацәигахьан.

Иаӈхьаҟа ѡыӵьа еидгылан, макьана уаанза инахаран. Жьакәа инхарҭа иазааигәан, руазә иара иакәзар ҟаларын. Егьи Ӵьанар иакәзар ҳәа агәра анизымга, дагьааиҵасит. Ҿыц иҿынеихеит, дара, дшеицгәарҭаз мѡашьо, арахь иӈшуан. Жьакәа афырмахьц икын. Уҭәк ацәқәа, ацәмаҭәа рыҵаҳәаны, аҳәсҭы ихгылан.

– Баҭыр, шәара, шәеицны шәзымбеижьҭеи, аӈсуа усқәагьы шәҿырҟәыжәгеит ҳәа сыҟоуп, – ҿааиҭит абырг.

– Изхыуҳәааи?

– Уаҵәы Бзыӈҭа уамак ҟалараны иҟоуп ҳәа саҳауеит.

– Акгьы смаҳаит.

– Умбои, Ӵьанар акгьы издырзом, уара агьумаҳацт, шәызҿуи шәѡыӵьегь ҳәа сымҵаауеи.

– Уа иҟалои зырҳәаз?

– Абри агенерал изкны идыргылаз ықәызгаша уамак рхәыцит ҳәа саҳаит.

– Изҳәада?

– Вова Агырбеи Шьалуа Гыцбеи иацы абра иаакыдгылеит. Амала сасцәақәак сҭан, ианцаҵәҟьа иақәыршәаны иааит, ижәны сыҟан, умбои, исзеилымкааз ыҟазар сгәахәын.

– Шамахамзар аѡы улсуамеи, иуарҳәаз цқьа иузеилмыргартә, заҟа ужәызеи? – дыччарызшәа даҿын арӈыс.

– Заҟа уҳәоу! Ханѡажәа!

– Ҟоҳ! – иааӵьеишьазшәа ҟаиҵеит Баҭыр, Жьакәа дшыхәмаруаз еилкааны, аха заҟа ҵәыца ҭаирцәыз ихаҭа игәалашәазомызт, уи азакәын инамцхәны изиҳәаз.

– Даара сқьаф шыҟаз рбан, аѡныҟа исзаамгеит, уара. Уа улеины ажәақәак уҳәар цәгьамызт ҳәагьы сабжьаргеит. Узлацаша узааҳашьҭуеит рҳәан, сара изымуит, шәара сшәықәгәыҭшәа. Ӵьанар уи азоуп дзааныскылаз. Уаргьы ҳааузӈшит.

– Шьына уаҵәы аекскурсиа имоуп, аха имашьына имысхып, ҳах-ѡык ҳаламцои.

– Сукәахшамзи!

– Баҭыр! – Ӵьанар ари дааирзырѡит. – Уаҵәгьы иус даӈҳарҟьоит, макьана хӈаҟа сааҭ инеиҳаны иҳамоуп, имхы цәаҭәаны ҳалгап?

– Аиаша уҳәеит, – агәарӈ шыҟаз Баҭыр ишьаҿа неихигеит.

– Мамоу! – иѡныҟа илеиуаз зныкыр Жьакәа дникылахьазма аха. – Уи сара салгоит, шәарҭ агәхьаа шәасыргар сҭахзам.

– Аусура ашьҭахь ууалыр ҭаҳарцәыр ҳәа ушәома? – длафуан Баҭыр, агәарӈ данҭалахьаз.

– Ҳаи, ишӈасгәыдуҵа! – деихаччон Жьакәа.

Арӈарцәа аӈшәма ирзааигаз еимаажәқәак нарышьарҵан, реиқәа шьапқәа ҵаркәакәа, инхылт. Ӵьанар ацәқәа дынраӈхьагылт, Баҭыр ацәахә аашьҭихит. Ӈыҭрак ус инеир, рҭыӈқәа рыӈсахрын. Жьакәа ицәынхаз ауха иалгартә, лаӈшыла ишәа-за иҭан. Баҭыр маҷк ацәқәа дынрыҵаҟьон, дара уи зыхәҭаз шракәмызгьы. Ӵьанар абжьааӈнеиӈш ҿиҭзомызт. Уи, уажәи-уажәи иѡыза иахь дахьынаӈшуаз, згәы ак алаз иӈшра имазамызт. Нас реизыҟазаашьақәа рыҿзырыӈсахрызи? Мамзар иара ус игәы иабозу? Ибжьажьарақәа ҵаҵҭәыдазар?

Урҭ амхы ахьынзарцәаҭәоз, аӈшәма бырг уахь дымнеизеит. Агәарӈ аҿынтә даарызӈшлон. Баҭыр дыхәмаршәа «еӈныҳәас» ииҭаз ашьҭахь, – «уаха ишәсырбап Жьакәа сакәзар», – ҳәа дцәыҵыӈшны игәы дҭаччон. Иӈҳәыс ахьурзы ақәыргылаха дахьзаанзагьы, иара ларбаҭьқәа акы, аацраҿ илыкҿеигәан, ахы хҵәаны илзааигеит. Аамҭа лыман, арбаҭь, ахәы ақәхны, амца инахалкын,

ишеибгаз акәаб хәычы интәлцеит. Ааилашәымтәаз дара рус иаалган, амхурсҭа иааҭытцын, реырзәзәеит. Реааиқәдыршәакәааанза, акәчага аҩонытқа аԥшәма ԥхәыс илырхиахьан.

– Дад, агәхьаа шәасыргеит, – иҭаз раԥхьа Жьакәа ибысҭа аациеит. – Иахьантәарак усура шәыҟан, цац зуазшәа, саргьы ахәымҩехан шәымҩоа ԥысцәеит.

– Уи ҳара иаҳҭахны ҳауҭаait, – Баҭыр аԥшәма ихы гәыбган аиҭарц дахьаҿыз игәаԥхомызт. – Ҳгәы иаахәаны иҟаҳцеит, аеаҩора беиа тугаait!

– Анцәа улԥха ҳаҭ, угәаԥха ҳаҭ! – Жьакәа аҵәца аакәихын, дҩагылеит. – Иахьа лԥхала ҳаиқәшәан, сус шәырмариазеит. Шәнапы иакуа еснагь ибарақьаҵзаait, дад! Иахьа еиԥшны, уаҵәгьы шәус шәыкәманшәалахаait! Нас, нас иаҳагьы шәеиҭьхартә, Анцәа дышәхылаԥшаait! Аҳы, акака аанышәкыла!

– Анцәа улԥха ҳаҭ! – аԥхьа Баҭыр аныҳәаҿа икын. – Акраамҭа Анцәа дышәхылаԥшаait! Шәус бзабааны, иахьа шәнапы злакыу ҽаҩоратагалараз ибеиаха ишәԥылаait! Жьакәа, сара абри ак заҵәык ауп искуа, сатоумҵан! – интыркәкәа ижәит.

– Уаҳа умжәуа, иҟалеи? Усызгәаама? – арԥыс ишааҿахитҵәаз аԥшәма игәаԥхахозма.

– Ааи, саргьы абри ак ауп искуа, – Џьанаргьы Баҭыр диеиԥшхеит. – Анцәа улԥха ҳаҭ! Зегьы шәныҳәазааит!

– Ишәыхьзеи, уара! – Жьакәа иҿатца излыбаадомызт. – Зныкыр ас азәыр шәибахьазма.

– Ҳааԥсаха ҳшыҟоу убоит, – Џьанар иаҵәца ҭарцәны иныкәиргылеит. – Уаха ара атҳ наагар, уаҵәтәи ҳусҟәа ҳзеиҿкаарым ишаҳҭахыу еиԥш. Ашьыжь усура ҳнеины, амҩоа ҳамоуп, еилкаами.

– Уи иашагәышьоуп, аха алаба саашәмырхан, уара! – ҿаԥшыларыла дрыҳәаҵәкьон иара.

– Избан усцәкьа угәы изаанаго? – ҿааиҭит Баҭыр. – Ара зныкым-ҩынтәым учеиҵьыка ҳалачахьеижьҭеи.

– Умбои, дад, уаха 49 ҵәыца зжәып ҳәа сгәы иҭан.

– Коҳ! Ҳауршьзарц угәы иантоукых, 50 ҵәыца ужәыр ҟамлои, ак аҿы уанааи, узаангылеи?

– Ҳаит, џьушьт, усҟатәи ыжәны, сеилагеит ҳәа уҟоума!..

Аԥшәма ԥхәыс иналыркны, ччараны иаарысит, Џьанар ак ихәласын, иԥсы аарла еивигеит. Баҭыр иҩыза изааигәара ҿыц бзиала иныруан. Уи аус ицура маншәалан, аишәа дахьахатәаз зынзак диԥырхагамызт, дишьцылазшәа дагьицыччон.

– Иаҳжәыр иаҳа еиҭьзаргьы здыруадаз, – ҳәа аниҳәа, Џьанар ихшыҩ уаҩы ишимбацыз иҵарызшәа, Баҭыр уи днеиҿаԥшит.

Жьакәа ианакәызаалак иҵәкьа иаҿашәон, аха уи ауха еиԥш инапаҿы Баҭыр дзымааиуа имбацызт. Џьанар усгьы ижәзомызт, зны дычмазаҩохазижьҭеи, аԥшәма уи изидцаломызт. Ибахбахза иахьицәгылаз игәы ишалаз, иҭааз заа рымҩоа иқәицеит. Даргьы шдәылцыз ргәы иаахәаны, ақыҵа мҩоа иангылан. Уамак рзеибыҳәомызт, аха азә ак иҳәозаргьы ахы зкуаз Баҭыр иакәын азы, Џьанар иҩыза иахь ҽԥныҳәа изыкаҵомызт.

– Аҩоныҟа ҳнеип! – Џьанар, агәашә даназааигәаха, иҩыза диԥхьеит. – Унысқылазом.

– Иҵабуп! – уахьҵәкьа анеира Баҭыр иҭаххозма. – Ифа-ижә ҳаҟоуп.

– Уи азы арахь ууаилозма? – Џьанар игәы иалаз даҽеакымзи.

– Иашоуп, аха уаҵәы иҳазԥшу удыруеит, ҳаԥсҟәа ҳшьап.

– Амҩоа алԥха уоуааит! – изымҩоахымҵуаз мчыла дызламҩоахигарызи.

– Атҳ алԥха шәшынҵаацәароу ишәоуааит! – аецәакәа идырлашоз ацәыҵлашьцара дналазырц, днеиуан Баҭыр.

Иҩыза дицәыхьанҵамызт иахьынзеицыз, аха, уи дааицыршәеижьҭеи, иара, иаҳа ахақәитра иоузшәа ихы бо, аҩоныҟа днеиуан. Ари аҭагылазаашьа есымша ауғә иатаз диеиԥшнатәуан, аха изышьҭымхыр дшыҵабгоз идыруан. Даҽеа ҷьоукгьы ицыҵабгар алшон, уик иҭахзамызт. Аҩоны дышнеиз, ибла хааза иан иҽылирбан, дныҩоныс-ааҩонысшәа ускәак наигзашәа аԥшра аиҭан, иҽыкәабаны дышьҭалеит. Дааԥса-дкараха дыҟаҵәкьамзи, дыцәеит ибзианы.

Ашьыжьнатә иубарҭан аены амш шыбзиахоз, иара маҷк дамхацәеит акәымзар. Аҩон ус ҳәа акы иҽаламгалазакәа, иҽааиқәиршәан, дындәылҵит. Амҩоахь данкылс, Шьына дааиқәшәан, аԥшаҳәахьы дкылигеит. Џьанар дрымбазеит, уи заа дцахьазар ҟалон, иалшон аҩоны иҽааникылазаргьы. Иара аусура алагамҭазцәкьа ашьыжь ириҭашаз ыҟамзаргьы алшон, адырҩоаены идырхиашаз злырхуаз иахьа хәлааназа зны имырхрын.

– Умашьына хәычы ҳҭахыуп, иҳазгома?

– Бзиоуп, ижәга, амала Бзыԥҭа шәцозар.

– Уаргьы улымҳа иҭыршьхьоума?

– Сгәылацәа рееибаркны ицар рҭахыуп. Аекскурсиаз заа санышәымҵар, саргьы сшәыцымцози. Иара усгьы сшәыццап?

– Уи ацҭәы алҭуеит. Аҧсшьацәагьы ҳарзеилкаазом.

Аҧсшьацәа шьыжьхьа ыфаны еилгахьан. Еизыѡѡуан, автобус ааира иазҧшырц. Шьына имашьына еснагь заа еиқәиршәон, данцашаз икабина дынҭаланы, амотор аус аируан, азы маҷк ишит анигәахәлак, аҧсшьацәа ахьҭалашаз днеиуан. Иѡақәыртәаны ашҭа дҭыҭуан. Уи дизҧшын Баҭыр. Џьанар ишьҭаҭарҭа шыҟаз анеира изыгәағьуамызт, дымнеиргьы ишеиццақәашаз азы излеицәажәози. Иѡыза иҭыҧ аҽы дыҟамызт, аха, аидара шьҭызхуаз излаиарҳәаз ала, реиҳабы дааихьан. Иара ихаҭагьы анапхгара зыѡназ ала дааѡныҭын, иҽааихеит.

– Важьа иоуҳәама? – Баҭыр итәала уи адиректор иҽы дыҟан.

– Иасҳәо закәи?

– Бзыҧҭа ҳашцо?

– Уи шҧаиасҳәои! Шәца ҳәа дҳақәныҳәап ҳәа угәығуама?

– Ишҧаҟаҳҭои?

– Шьыбжьхьафара ҳахьзоит, изхаиаҳҳәои? Ма телефонла иахьаҭахзам адырра ҟаиҭоит.

– Уигьы иашоуп.

Рѡыџьегь рдиректор еицизнеин, зҭаарақәак рзбозшәа руит, нас дрышьҭаларымызт шьыбжьанза иадамхаргьы ҳәа азызбаны. Сааҭк ашьҭахь Жьакәа изцан, даашьҭхны амѡа иқәлеит. Бзыҧ ихыз ацҳа ҽыц илықәсын, ажәытә аҽынза илеит, аха шамахамзар амѡа уаѡ дангыламызт, агенерал ихьз зныз аобелиск азааигәара иҭацәыран. Арҭ иржьазшәа ргәы иабан, шьҭахьҟа имѡақәларц иааицәажәақәеит. Рымала аҧсҭа анҭаларҭаҽ игылан. Рмашьына аақәдырҭәиин, ма ирдыруаз азә иҽы инкыдгыларц рҽаархеит. Ихдырҧазар ҟамлози. Зынзак иаҟәыҭзаргьы еилкаатәымзи.

Шьҭахьҟа рҽаархеит, ирдыруаз џьара азә дырбозар ҳәа игәығшәа. Иамур ашкол аҽы инкыдгыларын, азә дышҧарықәымшәарыз. Аҽыц цҳаҽы улазаанза, амѡа арығьарахь иқәҭәиуан, атрасса ду аҽаҧнашьырц. Убрахь ркылсымҭаз, ирҧылоз амѡа ацәаҳәа ианыз амашьынақәа ацҳа ихәыҭгаз, Риҭа ицоз амѡа ианын. Урҭ еицырхәхәа арҭ ианырба, акы ишазҳәаз аурзеилымкаахуаз. Иаақәҭәиин, инарышьҭалеит. Ацҳа ианхәыҭс, ирбарҭан зегь ираҧхьагылаз а-«ГАЗ» ала ак шѡаргоз. Иара ус агенерал избахә зҳәоз аобелиск иѡадгылан, аусура иаразнак рҽазыркит.

– Ҳрыцхраар бзиан, – Џьанар Баҭыр иахь даақәгьежьт, еицыз рых-ѡык еизоз ианаарылагыла.

– Ҳрыцхраап, – Баҭыр дақәшаҳаҭын.

– Иаҭахзам, – Жьакәа урҭ ааникылеит. – Уи ауаа азкыуп. Шәырҧырхагамхан. Шәырҭаххар ишәыҧхьоит.

Али-ҧси рыбжьара зегь ҟаҭан. Аусура аиҽкаашьа џьаршьон арҭгьы иаарыкәыршазгьы. Џьоукы уи рымҳәакәа ирзыҭәахуамызт. Иара убасҭәҟьа, макьана ихиан ҳәа имгәығзакәа, амитинг аартын. Иаалырҟьаны ахаҳә са аахдыртит. «Шәаҳә сагәзааит!» – ааиҽыҭҟьеит Жьакәа, ииулак уа ианыз ихала данаҧхьа. Ицыз шымгәығуаз, амѡа ааихиҭәан, амикрофон днадгылан, дықәгылеит. Ибла цамцамуа, деихаччо даахынҳәит. Дгәырғьаҭәа дрыманы шьҭахьҟа иаауан арҧарцәа.

– Ишҧажәбеи?!. Аа?.. – аҧхьа дахьақәтәаз даарызхьаҳәт. – Ани иғьазғьазуа игылоу шьҭа иқәрымгаргьы агьоурым. Уара, абаа, абра ҳаангылап! – аҧацхаҽ инеирц дрыҳәон иара. – Акрышәҽасҭар сҭахыуп.

– Аусурахь ҳаццакуеит! – иҳәеит Баҭыр.

– Анцәа иныс сгәы ишалсуа! – игәы иалан абырг. – Исыхшаз уаѡ дыҟам, акыр ҭины, исырҳауа абазго зугәахәуа, акрышәҽасҭартә сыҟоуп. Мап сцәышәымкын. Иаабаз ҳақәныҳәар сҭахыуп.

Шьҭа шьыбжьонра ааиуан усгьы, асааҭ ѡба рҽынза рхы иақәиҭын, арахь рбырг дрыдҳәаҭалацәеит, аѡнынза дахьнаргоз агәарҧ изҭагалазомызт, ирхиаз ак абаҟаз, идыруан, аҧацхахь ицлеит. Баҭлыка заҭәык аақәдыргылеит, уаҳа шырымжәрыз ҳәа, мап ицәыркит, иаргьы аҧацхаҽ ихҭеимкызт, даамсҭашәаха ихы мѡаҧигон.

– Иахьа адунеи ҽыц салашәырҧшит, – Жьакәа дѡагылаанза даҽа ҭәыцак аашьҭихит. – Даараза иҭабуп! Ари аҭакы шәара еилышәкаауеит, уи азоуп шәзашьҭоу, аха сара ишеилыскааya шәара ишәзеилкаазом. Убасҟатәи иааҳахҭарымгац акгьы ыҟазам. Аха ақәҧара цоит, уи ауп сгәы иаахәазаз. Абзиара Анцәа шәақәиршәааит! – иаҭәца нҭиркәкәан, дызцыз дѡарыцахыҭит.

Жьакәа, дааҟәымҭзакәа игәаҳәарақәа дышрылацәажәоз мацара, аѡны днарган, ихынҳәит. Усҟан, Џьанар усгьы иаҭахымкәан ажәак иҳәомызт, Баҭыр уамак иҽы ахьыҧтымыз уамашәа ибон иара, имзакәангьы уи анреиҳәалак, Баҭыр, рбырг игәаанагара шиашамыз ааирҧшырц, ажәала акәымкәан, хымѡаҧгашьала иҽирҽыхон, игәарҧханы дыччозшәа, дыхәмаруазшәа ихы дирбон. Иахьцалак Жьакәа дымѡашьахуа идыруан арҧыс акы шихьыз, уи шиҭәахуаз.

– Баҭыр!.. Џьанар! – Важьа Шьына имашьына иааҭыҭыз даарыҧхьеит агараж аиҳабы икабинет шыҟаз. – Иҟашәҭахи уа! – аишәа аханы длатәеит.

– Иуҳәарц иуҭахи? – иахьыӷаз ас иаразнак иахьеиликааз Баҭыр иҧьеимшьарц илшомызт.

– Сызцаара ухахьы имааизшәа зыӷауҧои?

– Акы схы иҭашәазар ҟалоит, аха иаҳа иаартны шәҧаар аус иазеиҧәахома?

– Шьына имашьынала шәабаӷаз?

– Кьаразаа ирызкны аобелиск дыргылон, ҳеалаҳархәит.

– Аусура ныжьны?

– Аусура иаҧырхагахартә, ҳара ҧьара ҳамцеит.

– Хә-минуҭк шәыӷамзаргьы, шәахьцоз саҳәаны шәымцоз?

– Ус ҳахьцоз ҳҳәар, азин ҳашәҭозма?

– Умшәа, уҧхамшьа шьҭа иуҳәарц улшартә, аамҭа ааит уара утәала? Иашами – шәус нашәыгзахьеит.

– Ақыртуа обелиск андыргылоз иаргамазма?

– Уи аҳәынҭқарра иаргылеит.

– Кьаразаа рыхьз акамыршәра ҳәынҭқарра усзамеи?

– Аиҳабыра рҽы азин ылухыр – иҳәынҭқарра усхоит.

– Ажәлар рҽаҧхьа имазамзароуп ианҳәынҭқарра усу. Ус иҟаларц, аҳәынҭқарра усҳәартаҽ аиҳабыра ашәкәы рыдыркыларуп, нас аинформациа ҟарҧароуп, ажәлар еизганы, абаӷа аадыртуазароуп. Убасҟан ари иҧкаҧцарахоит. Аҳәынҭқарра ахаҭа ус изымныӷәазар, ҳаргьы аҭак ҟаҳҧеит.

– Шәарҭ уаҩы дызшәацәажәо шәыӷам, – дҩоатҟьан, дындәылҧит.

– Уамашәа иубаша, – иҳәеит Баҭыр, иҩызеи иареи анааизынха, – иаразнак изаарыцҳахьеит, ҳара ахынҳәра ҳахьзаанза. Ус анакәха, арҭ еибыҭоуп, аинформациа еимырдаларц. Ус ҟазцо акәҧара иазхиоуп, даараза рееиҿкааны.

Ҷьанар данца, Баҭыр имала даанхеит. Уи аены дызлахәыз амитинг ашьҭахь, аскатәи Важьа иацәажәара иҭахзамызт, аха аҧсшьарҭа ҩны аиҳабы ихымҩаҧгашьа даланагалан, иахәҭаз аҽагылара иитеит акәымзар. Ҷьанари иареи ахьеицыз, ууанза Асҭанда дима лҧарахь дахьигаз уҳәа, арҭ усла реизааигәашьа иара иҭагылазаашьа аибарххара арҧсыеуан иҳәартә ибеит. Аха ишпаӷаларыз Асҭанда лгәыхьқәа аацәырылгар, зцаара шәкы рыла иара дыхҭакуа? Ус дныӷәар ҟалон лара даҽазны ианеиқәшәашаз. Гәыбғанс илуҭози, иҟалаз еилызкаарц игәжәажәоз азғаб? Арахь аиаша излаҳәазомызт. Азәы иҽы игәағьны изцәыргозма мамзаргьы! Азә диргәаарын, даҽазә дихыччарын, аха деилызкаарыдаз? Ихы кны иуаҭах дыҩонатәан, имашьынақәа рыхынҳәра дазпшны.

Аныӷәцаҩоцәа ықәцхьан. Шьҭа Ҷьанар дизааир ҟалон, аҩныка еицыхынҳәырц. Иуаҭах ашә ҩаиркын, уск имазшәа аҳасабеилыргарҭахь днеин, иеыҩнаирхеит. Уаӷагьы зегь ықәцхьан азә лыда. Аамҭа игарц дахьлацәажәоз, лара даанхеит, акәымзар уигьы дықәцхьазаарын. Иара дахьҧшуаз Ҷьанар ашҭа дҭыцхьазу дҭымцхьазу шизгәамҭазгьы, аамҭа цеит анигәахә, ақыҭа мҩахьы дцәырцит. Шьҭа мҩабжара дҩеихьан еиҧш, «Жигули» –к ааихьзан, иашьа шиакәыз анидыр, дынҭалеит. Мамсыр ҿиҭуамызт, иҽы нышәаҧшьла иҭәызшәа, иееихарҧс иҧсҟы даҽаҭәан. Ауха маҷк рфахьан, ангьы дышьҭалеит, агәарҧ иқәгылаз аҧла аҧаӷахь аиҳабы иеицбы дааиҧхьеит.

– Бзып ахыкәаҽ ишәыргылаз ҵакыс иамеи?

– Уара умаҧураҽы уи абоуҧырхагоу? – иаразнак аҭак анизымхәа, Баҭыр иаахтәаны иашьа дзакәыз иара изцаарала иааирҧшырц избеит.

– Сара испырхагоуп ҳәа уасҳәама?.. Амала испырхагазаргьы ҟалоит. Сашьа уоуми.

– Умшәан, амарҧьа! Уи аргылара сара снапы алакзамызт. Ажәлар ахьнеиз снеит, уаҳа акгьы.

– Аҳәынҭқарра иаҽагылоу амитинг уалахәзар – уаҳа изакәи?!

– Аҳәынҭқарра иаҽагылан уи амитинг ҳәа сара сгәы иаанагазом.

– Ишпаҽагыламыз, аиҳабыра иқәдыргылаз аолбелиск иаҽагылашаз даеа хаҳәык ықәшәыргылазар?

– Дара иқәдыргылаз ала амц ҵабыргыртәуеит, иузеилымкаазеи?

– Аҳәынҭқарра знапаҽы иҟоу Амазаныӷәгаҩ Хада аибашьраан икомандаҟаҵаҩ Леселизе изкны аобелиск шәаҽагылазар – иаҵанакуа узымдырзои?

– Асовет мчы аагараз иқәпоз кьаразаа рыхьз аҽагылара ҵакыс иашәҭаз саҳәеи!

– Кьаразаа асовет мчы даараза иашьҭаз ҷьушьома, асовет мчы аагара рхы иархәаны, ақыртқәа Аҧсны иаларцеит. Аха асовет мчы, Қыртҭәыла анапаҽы ианааи, ақыртқәа арахь рырхынҳәышьа аформа рҧшааит, иузеилымкаазеи? Шьҭа обелиск даеа обелиск аваргылара, ас ҵакыла еиҧшым азоуп изысҳәо, ажәларқәа реилаҵара ауп иаанаго. Уи аус аҳәынҭқарра иаҽагылоит. Ҳажәлар ирхыргахьоу рзымхошәа, даеа шәарҭак иҭашәыргыларц шәзалагеи?

– Ақыртуа обелиск ақыртқәа аргәыргьеит, избанзар уи наҟ-наҟ даеа цакык атцаргаларц ргәы иҭоуп. Кьаразаа рыхьз зҳәо аобелиск апсуаа ҳшаргәыргьаз убандаз! Амитинг аҿы уҟазар акәын уи анеилукаауаз.

– Ажәларқәа реилатцара аидеиа шьҭышәхуеит ҳәа баша исҳәаз цьушьома.

– Нас ақыртқәа ргәы иаахәаша ҳазпшызароуп, ҳара иаҳҭахыу мап рыцәкны? Ус аума?

– Ари аус иауам, иузеилымкаауеи? Ажәлар маҷ ажәлар ду рҿагылара еснагь атрагедиа ацуп. Уи атцкыс ажәлар рлахьынтца даеакала избатәуп. Зегь раԥхьа аҭаацәарақәа дузароуп. Ахшара рацәа рымазароуп. Уара иумада?

– Сара исылоухи, уара ухы уазымхәыцуа!

– Зны сҿынза ууазеи, нас уцәажәалап. Ҳан лакәзар – лымала аѡны дыѡнахеит. Илылшазом.

– Аѡн ус мацараз хатца ицода, цлаҳәыстажәк иԥхак лакәымзар? Иахьа зегьы алашара рҭахыуп. Аҿар аус руеит, аѡны иѡнахо дзустада?

– Уара уцәажәашьа злаҟоу ала, ааигәа цҳәыс даазго уреиузам. Зегь раԥхьа аѡны збаша лоуп узузхәыцша.

– Аѡны збашаз уара дааумгоз! Иуҭахыз лоуми узышьҭалаз? Саргьы убас истахыуп. Сгәы иакәшәо азгаб ара, аҳаракыраҿ, даар лҭахымзар?

– Ных! – Мамсыр дѡагылан, азы шыҟаз днеит, иҿы зык накәтәашәа дышьҭаларц.

Уи игәы дахьасшаз ҳәа ицәажәоз Баҭыр игәтахәыцыртақәа ракәзамызт ицәыригаз. Асҟатәи ацәажәара дагьашьҭамызт, иашьа ихы даназхәыцуаз ахақәитра дшашьҭаз игәаламыршәазакәа, Баҭыр иразҟы зеиԥшрахалакгьы аѡны иахьадиҳәалоз изычҳауамызт азы, иааиҳәоз зегьы Мамсыр дҟьантазза деилнахуан.

Иара усҟан ихәыцыртақәа дахьзымназашаз цьара икыдхалон. Убри азакәын иашьа иихәоз дзаҿагылаз, аѡн усгьы инапы замкуаз, ашьыжь, Мамсыр имашьына анизпшыз, усура лбааҟа ацара иҭахымкәан, мчыла ихы дақәцаны дызлыбаауаз. Ас шьыжьла агәарԥ ақәцра, хәылбыехала арахь ахынҳәра есымша игәы цырцәон, знгьы ари анбанцәарыз ҳәа иааихҭашәон, апсҭазаара игәы кыднаргылазызшәа.

9

– Ақытсовет ахь иупхьоит, – Вова Канцьариа ашьыжьза дааѡнашылеит арцаѡцәа рҭып, уаҟа Леуанти имацара дтәан.

– Исылархи?

– Иацтәи аус азакәзаап.

– Уаала ҳаицнеип! – Леуанти Вова иабжьеигеит.

– Бзиоуп, – Вова дақәшаҳатын.

Ақытсовети ашколи аанда рыбжьан. Ақыта усҳәарта агәарԥ иқәгылан ѡ-машьынак. Урҭ руак Гагрантә ишааз ѡашьомызт, егьи ақыта совнхара адиректор итәын. Ақытсовет ахантәаѡы икабинет аҿы урти ақытсовет иалахәызи рнаѡсан даеа цьоукгьы тәан, дара араиони ақытеи рҿы ҳатыр змаз ҳәа ипхьазаз уаан, аха иааиз арԥарцәа рзыхәан иҳатырдан, избанзар апсуара иазеиҧьыз азә ак ҟаицоны рбазомызт, уи иашьҭаз ирԥырхаган акәымзар. Ашәахтәылхреи даеа планқәак рынагзареи иарбан ҳәынтқарзаалак инарыгзон, аус злаз ҳҭоурыхи, ҳкультуреи, ҳцаси, ҳкьабзи реиқәырхара уаѡ дазҿелымҳамызт.

– Ақалақь аиҳабыра саарышьтит, – ҿааитит аизара мѡаԥызгоз ақалақь нагзком ахантәаѡы актәи ихатыпуаѡ Валери Цлиа, – урҭ аҳәара ҟарцоит, абра итәоугьы ҳааилацәажәан, убас аҳәара ҟаҳцоит иацы иқәшәыргылаз ахаҳә шәхала тынч иқәыжәгарц.

– Иахьа иқәаагарц аума иацы изыкәхаргылаз? – тынч дцаауан Леуанти зыпсахеибакра зхәаеуаз Валери Цлиа иахь.

– Уи ҿеимкәаны иҟалеит, ишәзеилымкаазои? Ари апҟапца иатцанамкуа акоуп. Убри азы адца шәаҳҭоит иқәыжәгарц! – есааира иеиргәгәон ақалақь нагзком ахантәаѡы актәи ихатыпуаѡ.

– Уи зыдхаргылаз аныкәшәыргылоз қәцара зшәыдшәымкылеи? Усҟан уи апҟапца иатцанакзомызт, ҳара иқәҳаргылаз даеакала иҟаҳцама? – даатгыломызт Леуанти.

– Сара исзеилкаауам еиҿашәыргыло закәу, – Вова даеак ацицарц шиҭахыз ѡашьомызт, Цлиа дзырѡзомызт акәымзар.

– Уи, шәара иқәшәымгар, ҳара иқәаагоит, аха иаҳа ишеиҧу ҳәа шәаххәеит. Арҭ рыѡбагь еинаалом, ишәзеилымкааи? Шәаргьы шәустцаараз апрокуратура шәраҳтоит, уа иаҳа ирдыруеит ишәхару шаарԥштәу. Хаала иқәыжәга!

– Амццабырг аарԥшны, мазала аобелиск аныкәшәыргылоз амилатә хаҽра шылашәырҟәуаз шәзеилымкаазози?! – даатԥьеит Леуанти. – Ҳара итаҳцаахьеит абри атып аҽы аибашьрақәа шымѳаԥысуаз асовет мчы аагараз, ҳауаа уа иштахаз ахақәитраз. Абри аԥшьа тып шәара шәзы акгьы аҳәазом, аха ҳара ус иҳазныжьуам, убри азоуп ахаҳә зықәҳаргылаз. Мышкы зны баҟа дук ргылахар алшоит, аха иамургьы уа иқәгылоу даеакы еицәазам. Иану анцамта усҟантәи аамта аҽахәы бзианы иаҳәоит. Уи ус шакәу ашьақәыргәгәара ацабырг иашьтоу иарбанзаалак рҽаԥхьа ҳара иҳалшоит.

– Иарбан цабыргыу ишьақәургәгәарц иутахыу?

– Жәымбои, шәара ҳтоурых шәыздырзом. Мцы тоурыхла иаазоу шәреиуоуп. Убас иҟоу роуп амацура тыцкәа зырто, излытцыз рыжәлар рызҽелымҳарақәа рзымхьчаларц. Иацы уа шәаннеи, – «ҳажәлар ҳрыкәццит!» – шәҳәеит. Егьырт шәҽаԥхьа сатамыз, аха ишиҳәатәкьаз ишәаҳар стахыуп. Шәара ус шәҳәоу ишәымҳәоу?

– Аа… исҳәеит, – ииулак дақәшаҳатхеит.

– Шәыжәлар шәрыкәццуазар, шәхы жәдыр! Ҳара зегьы уа ҳзалашәкьашьуазеи? Ааи, шәара шәеиԥш иҟоу аԥсуа кадрқәа роуп ус ҟазцо. Ишәыхәтазамкәа атыцкәа шәыртоит, шәкариера шәыргәгәар шәтахыуп, ҳатирала шәызҳауеит, ҳахьытцашәырбго агәхьаа шәкзам. Шәызҽызи уа, амц цабыргыртәырц, ахаҳә ғьазғьазуа ианыкәдыргылоз? Залаҽышәымти? Шәаԥсыуа кадруп, аа?

– Нас иҟатәузеи шьта? – атшәара данықҽаха дыбжьамкьцырц, абжьагара даҳәозшәа ҟаицеит.

– Ари абаҟа иҳаргылаз гылазаауеит наунагза. Убри азоуп избаҟоу, еснагь иҟазарц. Уа иану сара исымхәыцит, Ленин иоуп усҟан ақыртуа меншевикцәа ҳәа рзызхәаз. Иморалым акыр ыҟоума?

– Акгьы ыҟазам.

– Нас изыкәышәхуеи? Шәаҳатыр зынзак илашәырҟәзома?

– Шәгәы иаанагои? – Цлиа ихы ақытсовет ахантәаѳы инаизирхеит.

– Нас игылазааит! – уи, зегь изеиԥшызшәа ихы шааирԥшуазгьы, иҟалаз игәы иаахәон.

– Шәара? – асовнхара адиректор иахь даахьаԥшит.

– Усцәкьа акәзар – игылазааит! – дакәшаҳатын уигьы, даԥсыуа-тырқәашәа дыҟан иара, арахь дақыртуазшәа ашәкәы данын, дызлаз дызларцәымшәарызи, аамта аеаԥсахуан, иааизгәаар иаҳашаз иалидраази.

– Нас ус акәзар игылазааит! – азәазәала данрызцаа, зегьы ирҳәаз иаргьы днакәшаҳатхазшәа иуит аены аҟара ааха змауцыз аԥсуа кадр.

– Ҳара ххы ҳакәитума? – дцааит Леуанти.

– Ааи, шәхы шәакәитуп.

Арԥарцәа ѳдәылцит. Арт арахь ишрыцхьаз заҳақәаз адәны еизон. Шьта гәып бзиак ааилагылахьан. Дара рѳыцьегь иҽаԥха-ҽаччо иахьынрылагылаз уамашәа ирбон, избанзар уа иахьнаргаз рцәа кказа ирхыхны иоурыжьтрын ҳәа арт ԥшын.

– Шәзырччои? Исзеилкаауам, – ҽааитит руазә.

– Раԥхьатәи ажәылара наҳкылеит, – иҳәеит Леуанти. – Шәымшәан! Шьта шәааилытқәар цәгьамызт.

– Симон Адлеиба аус шиуз удыруама? – Вова Леуанти хазы днаицхьеит. – Аԥсуа радиодырратарала арепортаж ашьыжьза идәыкәицахьеит иацтәи ҳмитинг иазкны.

– Аиҳабыра изларуи? – Леуанти иаҳауаз ахеицазомызт.

– Высшьак иԥшаазаап.

Иҟалақәаз зегьы иааиран хымпада. Ари жәыларан, убри азакәын аԥыжәара ачкәынцәа изрымаз. Аха амч знапаҽы иҟаз уа ишзаатымгылоз усгьы идырын. Ирытцаргалоз иарбан цьнышраз заа аилкаара иус мариахомызт. Иѳызцәа дахьрылагылаз Леуанти игәалаказазшәа ҽыдирбон, амала иѳонытқкала дтынчзамызт. Рнапы зларкрызи ҳәа дышхәыцуаз, адырѳаены ашьыжьза дизааит Закан Агырба. Араион газет «Авангард» даредакторын, ауаа рҽы ахатыр иман, усҟан аиҳабырагьы игәра ргон.

– Ахаҳә ақәгашьак ҟалозар, суацәажәарц саарышьтит.

– Уи қәгашьак астап ҳәа сгәы итамшәацт.

– Арт ғыгкны иуҽагылазаауеит, ишәтахыу уск ма азбахә шәҳәар – ишәзыкарымцари.

– Ус ҳаилахәҳахәтырц уабжьаргама?

– Уи сара соуп згәы иташәаз.

– Ахаҳә иану иеиҳау акгьы рзыкатазом.

– Уа иану ажәларқәа еиланацоит ҳәа ргәы иалоуп.

– Ажәлар акыр рҳәахьоума, ацтәы ҟатара иаеу аиҳабыра роупеи. Апрофессор Зизариа иѳымтақәа зегьы рҽы ииаирԥшуа абарт афактқәа роуп.

– Аҭоурых ҩымҭаҿ уи аурбар ҟалоит, аха арекламара узазуам.

– Ари рекламоуп ҳәа уазҳәада? Ари баҟоуп.

– Абаҟа изакәанымкәа иқәгылоуп, умбои, ишәыдгыло уаҩы дыҟамкәа, уи апропаганда узазуам.

– Арадиодырратарақ арепортаж цахьеит, иҳадгыло уаҩы дыҟам зҳәада? Апропаганда аус ауит. Аус злоу – ажәлар ҳадгылоуп.

– Арепортаж анбацеи?

– Иацы ашьыжь.

Изааиз, уаҳа мҳәакәа, днахынҳәит. Уи издырзомызт арепортаж шыҟалахьаз. Уажәы дцаны иреиҳәон уи азбахә. Ашьыжь аусҟәа шҿиарыз здыруадаз. Араион газеҭ аредактор уи азбахә ақалақь комитет аҿы, ма даеа цьара имаҳацзар, арадиодырратара аиҳабыра рҿынтә уаҩы дазымзырҩоит, ма изаҳаз хырҩ азырымуит. Ираҳар рхы шҧамҩаҧыргарыз? Абри азцаара ҿыц Леуанти иааизцәырцуан, дагьымҩашьеит. Уахыки-енаки ааҧхьан, Аҟәантә таксила иаауаз Цыхьычба Лерик данаакыдгылоз.

– Адлеиба Симон аусура дамырхит ҳәа саҳаит.

– Уи аҭак аҳҭароуп. Аха изла? – даахәыцт Леуанти.

– Уи ауми исҳәо. Аха иҟаҳцари? Ақалақьтә комитет, ма аобком ахь ҷкәынцәак ҳаиццарын!

– Уажәы иаразнак усгьы иусурахь ддырхынҳәзом. Аҟәатәи ҳҩызцәа ма инеип аобком аҿы. Ҳара ҳалагап шәкәыла. Ак ҳаиҩып! Хәымеханшәа уаакыдгыли! Цьара ак сзеиқәыршәозар збап. Уажәы ашкол ахь сцароуп, умбои.

Уи аены иусура уаҳа дзадымцыкәа, аамҭа ицәцеит. Гарик Кьатиа ашкол аҿы диқәшәан, уи ахәымехан аобелиск зкыз абетон зҭарҭәаз аҕәқәа амырхырц рзбеит. Аха ааилашәымҭанза ирызнамгеит, адырра роуит аобелискқәа ахьыкәгылаз усуракәак ирҿыхын ҳәа. Излацарыз ишашьҭаз, Лерик таксила даакылҟьеит. Ацҳа жәытә аҿапхьа ауаа маҷзамызт, компрессорла аус зуаз ирыхәапшуан.

– Ара еиҳабыс ишәыцда? – Леуанти днарыдгылеит.

– Сара соуп, – даарылтцит қыртуак.

– Шәызҿу закәи?

– Абраҟа ацаҟьа ҷены, даеа нҵамҭакәак, иаҳа иманшәалоу, ыкәхаргыларц ҳнапы иануп.

– Шәнапы ианызцада?

– Архитектор, – иҳәеит абригадир, архитектори иареи реимадара шиашаз иҟалазшәа.

– Ара иархитектор хадоу сара соуп, – ҿааитит Леуанти. – Сара исмазцаазакәа, азәы акы иҧсахыр ҟалазом. Шәызҿу шәаҟәыцроуп.

Иехаирззалацәеит ҳәа изырҳәар ҳәагьы даацәшәеит иара, аусуцәа, рнапы злакыз иаҟәызхрыз цацгәык иазгәаҟуазшәа, реааидыркылан, ишыкәцуаз ахьибоз. Иареи иҩызцәеи ахьырбоз, иаарыкәшәаз аатгыло мацара, ирацәаны еизеит. Гарик, цьоукы иманы, дҩыкәнан, абетон зҭатәаз аҕәқәа амихит. Цаҟагьы арыцкьара реазыркит, аусуцәа ацаҟьа ҷеыха каҧсаны иқәымцызи. Леуанти иҩызцәа даарыцхьеит.

– Арҭ ҳхаҳә злакәыргаша азбара ишаҿу усгьы еилкаауп. Абыржәы аизара мҩаҧаагароуп, ауаа шмаҷым жәбоит. Лерик, уара излаулшо ала, абри аизара мҩаҧга! Вова апротокол аҩра дазаҳкып.

– Арахь шәааскьа! – Лерик абаҟакәа раҧхьа даакәгылеит. – Ишыжәбо еиҧш, ҳҭагылазаашьа уажәи-уажәи аеапсахуеит. Ҳара ҳшәоит иҳамбазакәа ахаҳәкәа ыкәыргар ҳәа. Убри азын митинг хәычык мҩаҧаагароуп. Ажәа иаҳҭап Леуанти.

– Ааигәа абраҟа ахаҳә ыкәхаргылеит, кьаразаа рыхьз каҳмыршәырц. Аобкоми ақалақь комитети, цацгәыс иҟоу зегьы адкыланы, иқәыргарц иаҿуп. Сгәы иаанагоит: ақәцара ҳадаҳкыларуп абри ахаҳә са, абри анҵамҭа анҵаны, абра ақәгара ҟалом, ҳабиҧарақәа раазараз еиқәырхатәуп ҳәа арбаны. Убри анаҩс, убраҟа иазгәаҳҭароуп иацжәацтәи ҳмитинг иазкны арепортажҟатцаҩ Адлеиба Симон иашамкәан иусура дшамхыу, итыпахь дшырхынҳәтәу. Апротокол еиқәыршәатәуп, убри ацакы шәкәны ирхиатәуп, аобкомаа ирзаҳшьтырц.

– Шәақәшаҳатума? – ҿааитит Лерик. – Шәақәшаҳатзар, иахьа даеакы ҳалацәажәароуп. Уигьы шәкәыла ишьтыхтәуп. Шәааи, еиҿаҳкаап ҳбаҟа ахьчара!

– Уи ҳахьчоит, – иаагеит абжьқәа. – Азәгьы иаҳҭазом.

– Вова! – Леуанти арцаҩы дааиҧхьеит, ауаа аилыцра ианаҿыз. – Ашәкәы рхиатәуп аобком ахьзала мацара акәымкәан, СССР КГБ аиҳабы Андропов ихьзала, Брежнев ихьзалагьы. Убри хьаас исумҭан!

Даеа уск рымазамызшәа, амчра знапаҿы иҟаз уамашәа иубартә есымша абри аус иаҿын. Уаргьы, уусқәа зегь нышьтацаны, уи уашьтамзар ҷсыхәак умазамызт. Ақалақь комитет актәи амазаныкәгаҩ Гәарамиа Астикәа знык Леуанти диҧхьан, диацәажәазшәа иуит, амала усгьы

изеинааломызт. Иара иҽарбаҕьа икуан зыгәра игоз аус, иацәажәарагьы ус имариамызт азы, уаҳа уаҩы диԥхьомызт, дидгыломызт. Амала ицо-иааyа аиҳабыра ҭыԥқәа змаз, Леуанти иҽы анырра ҟазԥоз рнапаҽы иааргарц реазыркит. Чамагәуа Ҳараз игәшәымшәҳәара мариан. Кьахьырипа Борис иҽы ирлас-ырласны Лакербаиа Лиова дибалон, уи аус ада, даҽа мазаҟәак ишрылацәажәоз удырыртә, рҩыцьегь ашәшьырцахь ицалон, арымз иныкәтәарц. Леуанти урҭ дырԥырхагамхарц раайгәа днеизомызт.

Аиҳабыра рус макьана изыманшәалахомызт. Ақалақь комитет абиуро аҽы убри ҽнак иалацәажәарц рзбеит. Актәи амазаныҟәгаҩ ирылеиҳәеит аобелискқәа рыҩбагь еицыкәрымгар ада ԥсыхәа рымамкәа ишаатагылаз. Абиуро иалаз аиҳаразак усгьы ақыртқәан, хамеигзарыла аԥсуаа рыкәпара иалтцшәаны, аԥсыуак дааганы актәи амазаныҟәгаҩ итып ахьирҭаз машәырк иаҩызан уи асистемаҽ. Абиуро иалаз аиҳабыра зауз аԥсуа дара ишырҭахыз ижәлар дахьзырҽамгылоз уамашәа ирбеит, аилатәара иаладырхәыз иаҳагьы иԥьаршьеит, аԥсуаа рхаҳә са иахырҟьаны, Брежнев зполитҟәша аиҳабыс дызмаз агенерал Леселизе и-46– тәи Ар зызбахә зҳәо аобелиск ыкәрымгар ԥсыхәа жәлак ыҟам ҳәа ахьрарҳәаз.

– Амч ҳнапаҽы иҟоуп, иқәаагашаз азәыр ҳизцаауама! – даатцҟьеит аҩбатәи амазаныҟәгаҩ. – Амилициа рымч ҳзымхар, ар аагап, ари закәызеи ҳазлацәажәо? – аниҳәа, идгылаз даараза ираҷәахеит.

– Ақәгараз иқәаагоит, аха ажәлар рҽаԥхьа нас ҳаҳатыр зеиԥшрахои? – арҭ ирзеилымкаауаз ала дцәажәон иахьцалак аԥсуа шьа злашәа иҟаз а-Гәарамиа. – Аҽагылара ҟалар ҟалоит, аҽакуеит, ара зегьы ушәароуп, иузароуп. Сара сахьахәаԥшуа, рыҩбагь рыкәгара иаҳа имариахошәа збоит, убри амҩа ылхтәуп ҳәа сгәы иаанагоит. Сзацәажәахьоу ыҟоуп, иакәшаҳату иаҳа ираҷәоуп, егьыртгьы убри иазаагап. Мап зкуа азәыр шәыҟоума?

Гәарамиа Лакербаиа Кьахьырипа дизишьтын, абиуро ахьазааиз илымҳа инҭишьит. Борис ари амҩа Леуанти дазааигарц иеазикит, аха егьи уи дышзакәымшаҳатхоз аниба, Ҳараз Чамагәуа диԥхьеит, даҽа цьоукгьы ақәыршәаны еилатәарак мҩаԥигеит. Изацәажәоз мап рцәикит, избанзар ара еизаз Борис ибзоурала ақалақь комитет имҩаԥнагоз аус иадгылоз ракәын. Ирҭахызар аизара ду мҩаԥганы ауаа ргәаанагара еилыркаарц рабжьеигеит, идыруан уаҟа иара иаҳа ишидгылоз. Еизаз анеилыцкәа, иара Борис, имацара диацәажәарц, дизаатгылеит.

– Абри ахаҳә са хәыҷы иалшо рацәазоуп. Абарҭ зегьы ахьтәаз уи азбахә сҳәар – иахьатахзам инаргоит. Ҳамццакып. Уи аргылара сеаназыскуаз, шәысцырхагамхозар салагоит ҳәа баша исҳәаз цьышәшьома? Абас аеекшарақәа шәышрылагоз здыруан. Ианҳаргылоз, ашәарҭа шәтагылоуп, шәеалашәмырхәын, сара сыхәда зегь ықәысхуеит ҳәа сымҳәеи? Уажәы иҟалеи? Еснагь ҳускәа бжамеамны инаҳагзоит. Знык ацыхәтәанза ак наагапи! Уи анҳалшо ҳанеидгылалак ауп. Ҳееиҩаҳшацԥхьаза ҳабжамеамхоит. Абри ақәгара ус иҟамлароуп. Ианамух иҩәгәоу уск алаагароуп.

– Иҩәгәоу ҳәа иуԥхьазо арбану?

– Шықәсык цырц агьагым, аԥсуаа усура иантымцуаз, Аминистрцәа р-Совет аԥсуа иахаргылара мап ацәкны, агыруа данаҳзааргоз. Убри аусура атымцра аасҭа абри ахаҳә са иаҳа амч амоуп. Убри агыруа дыкәыргарц азцаара ыкәхаргылап.

– Убри иалтцп зугәахәуеи?

– Ҳаидгылар иалцуеит.

Қәгашьа рзатомызт акәымзар, ахаҳә са иакәдмырзрыз арбаныз, убасҟатәи ацакы дуун азакәын ицо-иааyа изашьҭаз. Абри даеакала Бориси, Ҳарази, дара рҩызцәакәаки иахьеилыркаауаз рҩыза аитцбы ихьааигон. Иара идгылоз даараза ираҷәан, аха, агьыра-гьырак ргәаанагара ахьеиҽагылоз рхы иархәаны, аиҳабыра ус еитцаҟәаҟәарак мҩаԥыргар рылшон. Ихы имагәыхьха аены аҩныҟа дхынҳәит. Амала ауха изааиз Мирон Ҭырқьбеи Барцыц Аслани изааргаз ажәабжь акыр игәышьҭыхган.

– Гәдоуҭа иахьа апартактив мҩаԥыргеит, – иҳәеит Мирон. – Изхәаԥштәыз азцаара ҳәа ирымаз иалухи, убри инадҳәаланы, абри ахаҳә са иқәшәыргылаз инаԥшьны, цьоукы рхымҩаԥгашьа иалацәажәарц ргәы итан. Убас ауп изҽыз шеилаҳкааз. Апартактив иалахәыз, кьаразаа ирызкыу аобелиск аанхарц, ражәа рҳәеит.

– Абри уаххәарц ҳааит, – инацицеит Аслан. – Актив ҩҩәала иқәгылеит, усымшәа ирҳәаз цьумшьан.

Апартиа еиҽкаарак ари аус иалацәажәар акәын. Ақыртқәа ахьеиҳаз ақәызбара мҩаԥыргар, аԥсуаа ишрыдыркыларыз рыздыруамызт. Иаҳа иеиҧын аԥсуаа рымацара иахьеилатәаз уи азбахә ҩҩәала ицәырыргар. Аобком гәыҧуазар акәхарын, Гәдоуҭа араион апартиа актив аҽы абри азцаара дырцыхцыхыр, апартиа амч аҽаԥхьа акоммунист цхьагылаҩцәа рҭакԥхыкә иазхәыцрын, Бзыпҭа

идыргылаз аобелиск иаҽагыларын ҳәа. Аха аусқәа аиҳабыра ишырҭахыз изымцеит. Гәдоуҭа имѡаҧысыз апартактив кьаразаа ирызкыз ахаҳә са аанхара иадгылеит. Ари иааира дуун.

Уи ус шакәыз Леуанти идырт, аха усҟанҵәҟьа иҭааз аҷкәынцәа адгылара аҵакы ҕәҕәалаҵәҟьа изазымхәыцзар ҟаларын. Ажәабжь изаазгаз анцагьы иҟалаз цқьалаҵәҟьа ирзеилымкаазар ҳәа ихы дазҵаахуан. Избан акәзар акоммунистцәа апартиатә еиҽкаара еиднакылон. Урҭ хыхьынтә ирзыларышьҭуаз адҵа иахыҧар азин рымазамызт. Адиктатура апринципқәа икоммунистымз маҷк иааиларгартә, апроцессқәа неиуан, аха аамҭа даҽакын шьҭа уҳәартә, апартиа иалазгьы ргәаанагарақәа цәырыргалон. Иагьа умҳәан, ауаѡы ахақәиҭра даҳәон. Атәыла анҭыҵынтә адемократиа принципқәа аѡныҵҟатә ҧсҭазаара иақәыҕәҕәон. Макьана еибакапануазшәа иааиуан, ақәымчра аиааира шагозгьы, аха адунеи аҽыҧсахрақәа ныррак ҟарымҵакәа изынхомызт.

Амала гәдоуҭаа ргәаанагара, информациак аҳасабала ицәырымгакәа, ирҵәахит. Уи иаанагоз макьана Қарҭынтә иаауаз аполитикатә хырхарҭа аҧыжәара аман. Ус анакәха, ақырҭуа меншевизм азбахә аҳәара ақырҭуа коммунистцәа хьымзҕыс иршьон, ус иҟан аҧсҭазаара усҟантәи аҵабырг, ашьҭахь мышкы зны аҧсҭазаара ашьақәгылашьа даҽакхар, даҽакала ихәыцуа иалагашт аха, уи нас. Макьана дара ирҭахымызт ақырҭуа меншевикцәа Аҧсны ҳәынҭқарра зшьарак арҭомызт ҳәа ахьырҳәоз, уи аполитика иахьатәи амѡагьы иқәын ҳәа азгәарҭар.

Леуанти ибла ихгылан КГБ аусзуѡ Ҭамаз Челизе, ахаҳә са анҵамҭа данаҧхьа, аҧхзы илҵуа мацара, иҧсы маҷхарц агьигымхо, игәы ахьеивҵахоз. Дигәалашәон Нодар Кешелава иибоз дшыҟанаҵаз иҵәахырц дшықәҧоз, аха ихы дшазымиааиуаз. Арҭ рызынтәык ари аус хшыѡзышьҭра ҕәҕәа амҭакәа ирызныжьуамызт. Урҭ рмаҵуар, аҧсуа еиҳабыра, аинтернационалтә аазаратә политика цқьа имѡаҧыргомызт ҳәа иаҵганы, русурақәа ирымырхыр ҳәа ишәаны, қарҭаа рыдҵақәа ирҧыѡланы, урҭ ирҭахыз наргзарц реазыркуан. Иара драқәҧар акәын аменшевикцәа ирҵыхәахаз, урҭ ирыднаҳәалаз, еиҟәшаны хазы игылаз иѡызцәа. Ладеи ѡадеи акшара уадаѡын, аха уақәшәар ишҧаҟауҵарыз. Уи аҧхын мза ихигон лацәааихьшьык уахык цқьа изыҟамҵакәа. Иара амч изҭоз ажәлар идгылан, еицықәҧоз рҕьырак иара иган иадырцәалон. Аха абара-барақәа ахьивсуаз иусқәа дыруадаѡуан. Ус иагьа иҟазаргьы, Аҟәа инхоз ҳаҷкәынцәа зқәақәра игашаз рацәахеит. Аобкоми Иреиҳазоу Асовет Апрезидиуми рыҧхьаны урҭ ирацәажәон, абаҟа ақәгараз ирыцхраарц. Ируамызт! Еснагь ихьаҳәхьачоз ҵьоукы, урҭ рыхьзқәа уажәы иаҳҵәахып, рхы иадырхәарц, гәыҧ-гәыҧла Бзыҧҭа иаарышьҭуан. Арҭ зегьы зҽыз шиашамыз агәра дыргара иара ицәыуадаѡын, игәабзиара инаҭомызт. Арахь аҧхын шоура аарла-ҧсырла ихигон. Аха дааҭымгылакәа қәҧаран иара изы, идгылоз ауаагьы тәамѡахә риҭомызт. Хәымҽханкгьы аѡны данааи, уаа жәохә-ѡык ашәшьырҵа иҵатәан. Арҭ ҳаҭыр зқәиҵоз ауаа ракәын – ашәҟәѡѡцәа, аҵарауаа, алекторцәа, – азәырѡы Москваҟа ицаз ашәҟәы зыѡуаз, знапы аҵазѡыз абра ирылан. Арҭ рҽагылара даараза ѡныҵҟала аҽазыҟаҵара ду аҭахын.

Дҽаҧха-ҽаччо игәарҧ дааҭашылан, азәазәала дрыхьзаны аҧсшәа реиҳәеит.

– Ҳара мчыла уск ҟауҵароуп ҳәа уаҳҳәазом, – Шьалодиа Аҵьынҵьал Леуанти, аҵыхәахь дтәарц имукәа, иаҧхьа дааиган, дшаҧшәымаз ала иаҧхьа длаиртәеит. – Аха абарҭ ахаҳәқәа рықәыргылашьа ҳажәларқәа еичнарчырц ҳҭахым.

– 133– ѡык рнапы зҵаѡыз ашәҟәгьы жәларык иргәаҧхомызт, аха шәнапқәа аҵаѡны издәықәышәҵеи, знапы аҵаѡха змаузгьы, ихынҳәны ианаа, шәзадгылеи? Ҳара ҳус ҳара инаҳамгзар – азәгьы хьаас имазам.

– Уи иашоуп, аха абри ахаҳә хәыҷы ахьчара аума ус хадас иҳамоу, ҳусқәа рацәами? – ҽааиҭит Ҵьниа Алықьса.

– Ахәыҷы аду алҵуеит, ҳара иаҳзалхуазар.

– Ахаҳә ҳеадҳарҧсылар иаҳа иеиҕьу, Аҧсны Урыстәыла адлара азҵаара ду азы ҳақәҧар иаҳа иеиҕьу? – иҳәеит Владимир Анқәаб.

– Ақәҧара аформақәа хазыми. Шәара ишәылшо формак шәҧшаа! Сара абри иаҳа ҳаиднакылошәа збоит иахьатәиала.

– Узҽу еиҕьу мѡоуп ҳәа агәра гаҵәҟьаны уҟоума? – аицәажәара уамакгьы иҽалеигаломызт Олег Дамениа.

– Нас уаҳа ишыҟаҳҵара сашәҳәеи!

– Умбои, агәра гаҵәҟьангьы уҟазам.

– Еиҕьу акыр шәызҳәома сҳәеит.

– Ииҳәақәаз ҳхаҭагьы ҳаарызхәыцроуп, – иҳәеит Алықьса Гогәуа.

– Шәара шәахьѡеиуа ирашәҳәа…

– Ҳара азәгьы ҳааимышьҭзеит, – иҳәеит Шьалодиа Аҵьынҵьал, – ҳхала ҳааит, ҵьара мѡак еицықәаҳҵарц.

– Аеи, шьҭа…– Леуанти дақәшаҳаҭхазшәа ҟаиҵеит, аха аобком актәи амазаныҟәгаѡ Адлеиба хаҭала ишааишьҭыз еиликааруан.

– Ҳара иаҳҳәом абас ҟаумҵар ҟалом ҳәа, аха уара уазхәыцроуп абаҟа ақәгара еиҕьзар ҳәа. Избанзар усҟан рыѡбагь еибагоит.

– Сара исҭахҵәкьоу рыѡбагь ықәгылазароуп. Дааразе еинаалошәа збоит, ҳаамҭа аҿахәы шаҳәо убар – акырза иссируп.

– Уазхәыц!.. – Шьалодиа аҵыхәтәантәи иажәа иҳәеит, дагьыѡагылеит.

– Шәааԥшыроуп!.. – дѡаҵкьеит Леуанти. – Фырԥьанк мкзакәа ҳгәарԥ шәышԥаҭыҵуа.

– Уи ҟалашьа амам.

– Шәсызгәаама?

– Мамоу, аха ҳшааз ҵыҵ-ѡык ирдыруеит, уажәыцәкьа уи аҭахым. Иагьумҳәан!

Иахьцалак ишгылаз фырԥьанк ркит. Нас анҭыц игылаз амашьынақәа инырҭалан, иахьааз амѡа иқәлеит, даеа зцаара жәпак аԥшәма изныжьны. Зегь раԥхьаза: кьаразаа ирызкыз ахаҳә са ақәгара иааз ирҭахызма? Ирҭахымызт ҳәа игәы иаанагон иара. Уажәы ѡынтәны иаазгьы рылан. Азәырѡы хаҭала Адлеиба иѡызцәан. Иԥхашьаны иаауан, ироуаз аҳәара иаахцәаны мап рзацәымкыкәа. Иахьааиуаз иара ддыршәомызт, иҟаиҵаз шееицәкьамыз агәра идыргацәкьомызт, иаахцәаны иқәигарцгьы идцаны ирҭомызт. Игәаанагара иԥсахыр рҭахызшәа иацәажәон, издыруадаз мчыла агьшалымҵуаз еилыркааузар. Уи ахьчара шилшоз рбарц ҵьоукы ҽхырцәажәозар ҳәа игәы иааинаҭон зынгьы. Хымпада арҭ ирылан ауааи аобкомааи ирыбжьаз, анҭгьы егьырҭгьы дыргәаарц зҭахымыз. Дара рхымѡаԥгашьа иҵегь азхәыцра аҭахны иԥхьазо, азыхьшәашәа днацагылеит иара. Ауха уаҳа илшацәкьомызт.

Ашьыжь дгылаанза ҿыц деиҭазхәыцуан ууанза иҭаази иареи еибырҳәоз. Дара ирҭахыцәкьамзар ҟалон ахаҳә са ықәыргарц, аха, реызлаадырԥшуаз ала, иаазышьҭыз гәыбган рырымҭартә ицәажәон. Ус иагьа иҟазаргьы, реиҳабыра еилыркаар ҟалон арҭ ргәы иҭацәкьаз, амала иаартны гәыбган рыртартә изыҟалазомызт. Иахьцалак, ари аус, иаҳҳәап, ашьауг ашҟа ирзиагар, ма, ууаҵәкьа имнеиртә акәзаргьы, шәарҭак иҭагылар, иаҿадыршәоз Леуанти иакәын, дара иҭәы-иԥха иаанхон. Изхарадаз, дааиԥхьхәыцуан иара, ихы аҿаимыршәи, зегьы ибга иқәихырц. Ус иҟаларгьы, ахаҳә са изыхьчандаз!

10

Згәы алаҟамз ианакәызаалак иԥсҭазаашьа ѡадара ҭәҭәак изаѡызан. Аѡадара иаҳа еиҕьзаргьы ҟаларын, избанзар умч еизуркәкәар, ақәцәахь ушнеиуаз удыруан. Асҭанда лҭагылазаашьа акырза ицәгьан, ҵхьаҟатәи лҵеиԥш ахьылзымдыруаз иахҟьаны. Ааи, лара лхы дақәпаны аԥышәарақәа леырзыҟалҵон, ибзианы илҭиуан. Лшьапы есааира еиҕьхон, ахгылара иаҳа илылшон, амала лгәы иҭаз ауаѡы ихабар цқьа иахьылзымдыруаз деицанарҭәҭәон, ишылҭахыз дзыччомызт, дзыхәмаруамызт. Лашьа даақәланы дибахьан, илымаз-илыхзыз еиликаахьан. Уи иацкыс лара илзымхоз иашьҭазаашаз Баҭыр иакәымзи, данааигоз дзеиԥшраз ихашҭма? Даеа маҷзак акәын илыгхаз, алаба данҵаны днагаагатәхон. Данааигах, длыхәлаччо данаанижьх, дзеиԥшраз еиликаарц дышԥаақәымларыз ҳәа, дизԥшын лара. Аиашаз, ак лыглыжьуазма Марица, уи аԥышәарақәа реырзыҟаҵара усгьы илхьаацәамызт, лаамҭеи лылшареи лѡыза зҕаб лымаҵура иазылкын, ак лыглыршәозма. Уи лгәы иҭаз усгьы иузеилыргазомызт, лѡонытҵка иҭаԥсыз лхаҿы мармалташь азыԥсахуамызт, аха Асҭанда ус лхы лзымѡаԥгазомызт, лѡонытҵка иҭахәаеуаз адәахьы уажәи-уажәи деиҭанакуан, ма аѡонынтә жәабжьқәак аалаҳаландаз ҳәа дрызгәаҟуан лара, еилылкаауаз Баҭыр изкны ҵьара ак лызрытҵбаауазар гәалымҭози.

– Иахьа сахьыҟаз шәыздырзом, – ҽнак, лара лхы лымагәыхьра лҵатәқәа лнапы анадмыркуаз, дааѡонашылеит Сатбеи бзиахә, азҕабцәа ахьыҟаз ааира уамак иезазимклозгьы.

Сатбеи бзиахә ҳәацәкьа лгәы иҭылҳәаалон лара. Уи дахьылбоз лгәы ааканаҵаҵәкьон. Игәы шилырхьхьазгьы заҟа инымԥшрыз, иаҳәшьа Марица лакара ларгьы дылзааигәаны ихы мѡаԥигон, аиашаз, иѡонытҵка иитәахуаз здыруадаз аха. Иаҳәшьа, уск лыманы, ақалақь ахь данцоз, иара аѡоны данықаз акәын. Усҟан иара Асҭанда, дахьтәаз дмааиргьы, лзааигәара дыҟан, ак лҭахны дааиԥхьозар ҳәа иеырхианы. Уи заҟа длызкылԥшуаз лара илныруан, илызгәамҭартә лгәыхьқәа дышрымехаркуазгьы.

– Кьаразаа ирызкны аобелиск аадыртуан, – ҵьашьахәрак збаз диѡызан иара, иҿаԥшылара убасҟатәи илахҿыхын.

– Иаба? – Асҭанда дҵааит, лконспектқәа нықәылҵан, ачыскаҵарҭа иҩоназ лҩыза зҕаб лашьа димазҵаауазшәа анылба.

– Агенерал Леселизе ир ирызкыу ахьықәгылоу анаҩосан.

– Избалак! – уахь ацара дааилаҳаит Асҭанда.

– Аҧышәарақәа шәшаарылгалак, шәызгап?

– Марица зҽыбымҭуеи?

– Исҳәарц ибҭахи? – Марица даахьаҳәит. – Бцар бҭахызар, ҳамцои.

– Ус акәзар, уаантәы аҩныкагьы сыжәгап, – лҳәеит Асҭанда. – Цьанар иаара ҳазпшрым нас? Иара уа дубазар? – уи инаицганы, Баҭыр избахәык лаҳарц дазгәаҡуан.

– Снаихьпшит. Амала сызидымгылазеит, сатабымҵан!

– Ҳқыҭантә ирацәаны еицызар акәхарын? – аҳәоу иаламҵашәа Асҭанда дизцаауан. – Уи акәхап узидымгылаз.

– Еицқәаз сыздырзом, бымбои.

– Уа ргәыла ҷкәын Баҭыри Цьанари даара еиҩызцәа бзиақәоуп, – ҿаалҭит Марица, лҩыза еилылкаарц илҭахыз аулзымдырхуаз. – Еицзамзи?

– Баҭыр ҳәа бызҽу сара дсыздырзом, бымбои. Уаҩ быргки арԥыски ицын ҳәа сыҟоуп. Убарҭ еидгылақәан.

– Абырг Жьакәа иакәзар ҟалап, – лҳәеит Асҭанда.

– Ус акәцәкьоуп ҳәа сыҟоуп, уа дықәгылеит иара. Еиҿамск иоуп.

– Арԥыс иԥшрази? – Марица дҵаахуан.

– Дыцәгьамызт, – иааиркьаҿт Сатбеи.

– Ус илахь ианызма? – иаҳәшьа дицрыцуамызт.

– Ишпа?

– Дшыцәгьамыз?

– Сыбла дхымгылеит, аиаша басҳәап, схаҿы ихаҿсахьа аанхартә.

Асҭанда лзы еилкаан Баҭыри Цьанари, Жьакәа дрыманы, амитинг аҿы ишеицыз. Урҭ аицныкәара ҿыц реазыркзар – лара гәыграк лзыннажьуан. Хәыҷы-хәыҷы ларԥыс иҽызхирҟьоз еилкаахарын, уамакцәкьа дақәымшәазар, аибарххарақәа рыедырдадарын, реизыказаашьақәа шьақәгылар иудыруази. Лтетрад аашьҭылхын, лыхшыҩ еизыркәкәа рзышьҭзаны, лконспектқәа дрыԥхьон. Дышнеиуаз илхҭылгақәахьаз маҷ-саҷк лзаацәырҵуан, урҭ наҟ днарыханы, излалылшоз лыԥхьатә дазыхынҳәуан. Ҿыц лхәыцрақәа рыезаны илзааиуан, лылаԥш зхылгоз ацәаҳәақәа рцакы лзеилымкааува аҿынза, дрымехаркуан. Илгәалашәон, лҭаца ешьас данлырҭоз, ак шигәамԥхаз. Нас, аҩоны ааира иҽацәихьчо дышнеиуаз, иеыдимырбазо иеизеит. Иеызхирҟьози имҳәа-имырза ԥсшьара дцартә? Ма чмазарак имандаз, иԥсшьарада дыхәшәымкәа. Имшала леылзеицымхуа акресло дантәалан, иара дибарц дагьылзаақәломызт. Лгәыграқәа неиԥхьбон. Марица даалыдтәаланы, ма лан, лаб зҳәаз лгәы аалхадырштааныза, лаԥхьатәқәа днарыханы иқәылҵон. Арҭ лгәы аалхадмырштуазҭгьы, лԥышәарақәа лзышьҭымхрызшәа, лгәы каҳауан. Аха лара лхы дакәпон, излауаз ала даԥхьартә анылба, ҳамҭакы иадамхаргьы, аусура леыназылкуан.

Лԥышәарақәа даеак лҭихьан, уи изаамҭанытәиз, ууанза илыцәбжьахазгьы даеакы леазыкалҵон, ллектор ианиҳәаз аамҭаз дизааргап, ахәшьара бзиа лзыкәиргылеит, дараза ибзиан ҳәа изымшьеит, ианаамҭаз дахьзымааз азы мацара. Сатбеи иаҳәшьеи лареи игон, иааигон иаб имашьынала. Уи дышиатабрыз лыздыруамызт, имацарагьы иакәмызт, дара зегьы шынҭаацәараз ас иаакәымҵзакәа ацхыраара илзыруаз ахә шылзымшьоз лхатагьы илдыруан. Дара лхы иташәақәоз агәхьаагьы рымамызт. Иахәҭаз ак еиԥш иԥхьазаны, илыцхрааруан. Аиҳаразак лара бзиа илбазаз Марица лакәын. Ауаҩымра зхаҿыз азҕаб лыҩныцка илыграз аԥхара лакәушьарын, лара лакәын абасҟатәи абзиарақәа дзырҟацоз, убас лгәы иабон Асҭанда. Амала ҽнак лаб усура данцоз, ирҭаз азҕаб дыцәаз ҷьашьа, иԥха дышлызцаауаз лара илаҳаит: «Уаха дшәызгозар – премиера бзиак ыҟоуп. Апара быстап?» Иргоз дарбаныз, дабаргоз лзеилымкааит, аха ахәымехан, Сатбеи машьынала данааи, Марица лҩыза деилалҳәарц данааҩонашыла, лаб ашьыжь иихәаз Асҭанда ишлызкыз шьҭа иаулзеилымкаахуаз. Ауха адрамтеатр аҿы иҟан. Аиашьеи аиаҳәшьеи дрыбжьатәан лара. Аҩныка ианыгьежь, акрылҿатцаны данышьҭарца, лҩыза макьана дыҩонан, лара лыхшыҩ абыржәы атып аҿы иаааиуазшәа анылбоз: аби ани зеиԥшраз ашьтра иқәын ирыхшазгьы, иацрымцозар иагдырхомызт.

Цьанар данылзааз, Асҭанда дцо-дааува зегьы дрызцаауан, лан, лҭаца, ргәылацәагьы хьаас илымазазшәа ҟалҵеит, аха иара иеапсраҭаны Баҭыр избахәык уаҳа иааиҿыцымшәеит. Апҵа иԥшәарақәа рзы даазу, дмаазу еилылкаауан, лхата ақалақь аҿы длықәымшәацызт, аиҳаразак аҩны дтәамзи. Ианамуза, дааиԥхьхәыцааит лара, иаатырҟьаны лашьа дизцаар иҟалози, уи иҩызеи

иаҳәшьеи ирыбжьаз усгьы издыруамызт, арахь ргәакьа иакәызшәа еснагь рҩны уаанза дтәан, дгылан, иҽахьиҷсахыз лара леиҷш даргьы ргәы иалан, доусы итәала ишеиликааузгьы.

– Џьанар, Баҭыр аҩныҟа днеиуа далагазар ҳәа сыҟоуп.

– Мамоу. Ус адәахьы ҳаибабоит. Бзыҷҭа имҩаҷыргоз амитинг ҳаицалахәын.

– Уи здыруеит.

– Иалыбдрааи? – иџьеишьон иара.

– Саҭбеи шәибеит. Жьакәа иакәызма ишәыцыз?

– Иакәын.

– Баҭыр аҩныҟа дзымааиуа уеиҳәама?

– Мамоу. Арахь банааигоз, акыр блымҳа иҭишьма?

– Уи азбахә ҳаламцәажәазеит. Уара узимазҵаауеи? Уҩыза иоуми. Шьҭа дагьуашьоупеи.

– Симазҵаацт ҳәа базҳәада.

– Нас иуеиҳәеи?

– Хшыҩ ззушьҭша акгьы иҳәом. Ак игәы иалазамшәа дцәажәоит.

– Иахьцалак игәы иалаз ҳәа акыр узазхәыцма?

– Сыздырзом акгьы. Акы игәы иалоуп ҳәа бгәы изҭашәеи?

– Хьаак имазамкәан, ас иҽиҷсахуазма?

– Иҽиҷсахит ҳәа изыбыбхьазои? Иара ус игәы иаанагазом.

– Аҩныҟа ааира дзаҟәыҵи? Дузгәаама?

– Сара сҭаацәарахеижьҭеи даҽакала сҷсҭазаара мҩаҷысроуп. Иара дҭаацәаразам, ихымҩаҷгашьа сара стәы иеиҷшхом. Уазхәыцыр – игәаанагара иашоушәа збоит.

– Уи ус акәзам.

– Избан ус бгәы изаанаго?

– Сыздыруам, аха мазак шузцәыримго збоит.

– Иҟалап ибҳәо ҵабыргызар, – данаахәыц Џьанар иаҳәшьа длықәшаҳаҭын. – Аха уи уажәы иаҳа дзыхҭабки? Уажәраанза билацәажәацәомызтеи.

– Арахь санааигоз акалашәақәа дызбеит, – амц лҳәон Асҭанда, избанзар усҟанҵәҟьа, Шьына, ма Марица ахьибоз, еснагь еиҷш дылзыҟазшәа ихы ааирҷшуан, Асҭанда уи бзиа дылдыруан, иҵылбаауаз даҽазәы дкылҷшцәар изгәаҭарымызт.

– Дышҷаббеи? – Џьанар иаҳәшьа дҭиҵаартә еиҷш амцхә лымхаҳәацәахьан.

– Сыздыруам, – лымц иацлымҵар аузомызт. – Ҷыхьақәа реиҷш дцәажәазом, игәы ааиртуам. Ак иҵәахуашәа збоит.

– Нас иҵәахааит. Иаҭахны ибозар, иҳаиҳәап. Мчыла изиҳарҳәои.

– Аиашаҵәҟьа уҳәеит. Амала даҽазны дсықәшәар, имазақәа иҵысхырц сҽазыскуан.

– Иалабхи?

– Иагьа умҳәан, иаҳзааигәаз иакәын. Цхыраарак иҭахызар ҟамлои, – Асҭанда илҳәоз зегьы Баҭыр дылбарц шылҭахыз Џьанар уи илымҳа инҭишьырц акәын изызкыз.

– Еиҭа басҳәоит: уи акыр ҳаиҳәарц иҭахызар – ихала ицәыригоит. Узиқәымчуам, уи усгьы ибдыруеит.

Еилкаан ҷыдала Џьанар иҩыза дшимацәажәоз. Марица, иаақәлыргалаз афатә инапы аиркырц, анапызәзәарахь диҷхьеит. Имацара дылмыртәарц, ааигәа акрызҽалҵахьаз Асҭанда ачаи лзаақәлыргылеит, ахаатә-мыхаатә нацҵаны. Ларгьы даарыдтәалеит, чаик лжәырц. Мчыла думырцәажәар, аҽеихыхра зцәыцәгьаз Џьанар ҽымҭ акрифон, фырџьан заҵәык аақәихын, зегьы ааидкыланы дрықәныҳәеит акәымзар. Ателефон абжьы анга, уи ахьықәгылаз ахь днеит аҷшәма зҕаб.

– Марица заҟа дызҕаб заманоу, убасҟатәи дзылахҽыхми? – игәы иалан иара.

– Аҷсҭазаара убас ихьанҭан, – лҳәеит иаҳәшьа, илҳәашаз дазхәыцуазшәа маҷк данааиҵаха, амала раҷхьа иаалҽыҵаххыз, – «заагьы дгәоумҭеи!» –цәырлымгеит, усҟан лҭаца замана длалырҟәуан.

– Иҷыгәза инхоит, хьаа-баа рымоуп уҳәо иҟазам, избан лҷсҭазаара зыхьанҭахаз? Арахь макьана дыҷкәыноупеи.

Марица лаахынҳәра аиашьеи ааиаҳәшьеи уаҳа днарҳәомызт, инеиҽаҷшы-ааиҽаҷшын, рҽааиқәыркит. Асҭанда усгьы уаҳа далалацәар лҭахзамызт. Аишәа ианыҩахыҵ, Џьанар акраафаны дзықәымҵызт, маҷк даатәеит. Ҽымҭзакәа итәагәышьан, еибырҳәарыз рцәынҵәазшәа, арахь лгәы иҵхоз цқьа иахьлызцәырымгоз Асҭанда деилнашаауан.

– Шьҭа удәықәаҳҵап, Џьанар! – уи дцар иаҳа иааиҕьалшьеит лара, данылымбоз Баҭыр избахә ала дзацәажәашаз дшылмоуаз дырны, маҷк лҽааиқәылкрызшәа дгәыҕуа.

– Макьана! – даахьаԥшит Марица. – Уажәыцәкьа дааиуеит Сатбеи. Телефонла исеиҳәеит. Авокзал аҽынза улеигап.

– Агәхьаа дзабыргои?! – Џьанар иаҳауаз ааитахымхеит. – Иара усгьы ауадаҩ шәалаҳцеитеи.

– Ари уадаҩоразам. Астанда сара дыстазар стахыуп. Абар Сатбеигьы!

– Бзиала уаабеит! – Сатбеи агәашә аԥхьа иааникылаз амашьына даатытцын, дааташылеит, иртааз аԥсшәа иеиҳәарц. – Сара сыхиоуп.

– Шәчеиџьыка тбаахааит! Абзиараз! – Сатбеи диаԥхьагыланы, агәарԥ хәычы дынтытцын, амашьына дынталаанза, злаба зеантца иааиуаз Астанда лыжәҩахыр иатцагылаз аԥшәма зҵаб лахь даакәгьежьт. – Марица! Бара абзиара ду ҳзыбуеит, быбзиарақәа баԥхьаќа ибԥылааит! Дааразa бќаиматуп! – иҽыцымшәацыз аехәаԥхьызкәа гәыкала иҩонытцќа иштиҳәааузаз ҩашьомызт.

– Уи итцегь заа игәоутар бзиамзи, – зхаҽы зымпсахзоз Марица Џьанар дихлафуан, иаргьы, иаҳәшьа дшылымбацыз ала, ихаҽы ихалашо дааччан, амашьына дынталеит.

– Марица! – Астанда зегь лхашҭызшәа дыччон, лҩыза длыцны данаахынҳәуаз. – Абыржәы иабҳәаз абраатцәкьа дыштәаз саргьы иасҳәарц аҵык ауп исыгхаз.

– Нас изыбымҳәеи! – Марица лхаҽы лпсахуамызт, цкьа дыззымдыруаз дибар – дгәааз џьишьарын.

– Стаца слеигзеит.

– Аиаша ќабымтцеи, – длықәшаҳатын Марица. – Џьанар баша дылҷынтцәаауазма.

– Бара быхә бызшьазом.

– Усшәа бгәы иабоит. Адунеи ақәзаара схы ахызбаауеит, аха усхыччаргьы стахзам.

Адунеи лхы ахылбаатцәкьон. Наќ иацылтцаз Астанда игәнылкылеит, амала лгәы ацанза изнеиуамызт. Мышкы зны ларгьы убастцәкьа дќалар ҳәа дшәон. Арахь убранза днеиртә илыгзи? Ааигәа акәымзи лхы лгәахшәаны, адгьыл ақәгылара лтахзамкәа, дыгәжәажәо, аха аԥстазаара аҽымцәара лнапхыц алалырцарц, алашьцара леалак, зҵабк лхы иатәалымшьарыз далазаны, арԥыс дишьталаны иҩоны данизцаз, уаантәы дшыхынҳәуаз данкаҳаз. Ауаа рылагылара угәы ахшәацәарын. Убри дшазхәыцуаз ахәлара аҽазнакит. Ашьтахь дааиԥхьхәыцит. Марицеи лареи рҵагылазаашьақәа еиԥшзамызт, иагьа умҳәан. Лҩыза дызҽынтцәаауаз ауаҩы дтахеит, лара длеитцамкәа иаргьы бзиа дшибоз. Уи лхалырштуамызт. Астанда лакәзар – абзиабара лыцеиҩызшоз иԥсы шҵаз настха дгылан. Ус акәындаз, зынзак иеизон. Шьта дитахымзар? Уи иҽкаазаны лгәы иалсуан, адунеи ақәзаара лгәахшәо. Убастцәкьа акәны еиднагар, лара лгәалашәарақәа хааза илзынхомызт. Марица лгәы таԥеын, аха гәыкала абзиабара цкьаза илыцын. Зҵагылазаашьа иаҳа имаџьаназ здыруадаз, аха Астанда иаҳа дланарќәуан дызташәаз аус.

– Ҷкәынак ила сыххалеит, – иаалырќьаны лгәы алакәзамкәа Марица иаацәырылгаз Астанда дызташәаз даалнахит уи ауха, аԥшәма зҵаб, асаркьа дадгыланы, ашьталара леаназыќалтцоз.

– Ибҳәо иашоума? Дзустадашь?

– Бара дыбдыруеит ҳәа сыќазам. Ардасоу ихьзуп. Сагьааицәшәеит.

– Избан?

– Асубтропикатә институт дахьтоу амшала.

– Икалац ќалоит ҳәа бгәы иаанагама?

– Ибдыруеи.

– Дыбгәаԥхома?

– Сыздыруам. Уи сазымхәыцзацт. Дыцәгьамзар ќалап.

– Шәанбеиқәшәеи?

– Уамак цуам. Зны-зынла ҳаибабалоит. Иесыкәиршәозар ҳәа агәра сымам.

– Ма убри бзиа дыббандаз!

– Сыздырцәом.

– Бжәытә гәала ҽыц бҽанаҳәома?

– Убасшәа сгәы иабоит. Сара хатцацара сеазыкасцошәа, иара дыќазамкәа, ари узыкәгәыгша усым.

– Избахә бҳәалар бтахыупеи.

– Усцәкьа сгәы иаанагазом. Амала дсыкәшәандаз ҳәа сгәы иааташәалоит. Иахьа ателефон дысзасхьеит. Уатцәы сиқәшәар итахыуп.

– Сара дысбырбар бтахзамеи?

– Ибтахызар шәеибасырдырп!

– Слаба сеантцану?

– Уи абабԥырхагоу! Бызгоит уатцәы. Маҷк бнаиааир цәгьазам. Шьта ҳашьталапи, амцхә хилацәажәеит, даԥсоу ҳаздыруам, – Марица лыԥхынхыза ҩаԥхьалыршәтын, лҩыза лнаҩосан

днаиеит. Ус цытрак диан, нас даахьаҳәит. – Ибгәалашәома зны Гәдоуҭа аангылара санықаз азә дсықәдыршәар рҭахын ҳәа шбасҳәаз? Убри башьа ичараҽ дықан.

– Дсыздырзомеи…

– Дысдырбеит.

– Дзеиԥшрази?

– Дагьыҷкәынам, бдыруоу. Амала дысгәаԥхеит. Изласаҳаз ала, зҩаббара дыргарц рҭахыуп, иара дырзырцысуам. Алаф илырхуазаап дхаҵазам ҳәа. Арахь иѡызцәа уамакала иаҳаҭыр рбозаап. Еилкаара цәгьоуп излазбақәо рыла. Убри сизхәыцлоит, аиаша басҳәап. Издыруада дыѡуа дахьсышьҭамло акәзар ас сҟазцо? Амала исыцәтахаз данаасыхҭашәалак, уигьы дыстахзам, даҽазәгьы…

– Иҟоу бдыруама: бчымазара беаҟәыбго балагеит. Иахьцалак аҷкәынцәа брызхәыцуеит. Сара бышшаза быҟаҵәкьаз ццыссьон.

– Бгәааанагара аҵабыргра иаҳа иаҵоуп, рыцҳарас иҟалаз.

– Нас ҳчараҽ шәеибадыру?

– Мамоу. Дысдырбеит ауп. Иаргьы сидырбазар ҟалап, аха сахь дхьаԥшуаны зныкгьы исызгәамҭеит.

– Дхьаԥшыр бҭахызма?

– Сыздыруам.

– Бара беиԥш гәалак имазар?

– Сыздыруам. Шьҭа ҳацәап! – наҟ днаҳәит лара. – Уаҵәы зцакы ҩҩәоу аиԥылара ҳамами.

Марица лакәымзар, Асҭанда лԥсҭазаашьа, аибарххара маԥьан аҽы иианымгылакәа, заҟа иҽаасҭахарыз аҳәара уадаѡохон. Уи лааигәара дахьыҟаз лгәы акыр илханаршҭуан. Лыбла хымѡазакәа дахьышьҭаз, лнапы наргъаны, лыжәѡахыр иныкәцаны, даахьалырԥшыр цәгьа илбомызт, даеа маҷк ииаицәажәарц. Егьи дыцәазу, дыцәамзу здыруадаз, лыемыртцысзакәа дыкәиан, лҽы наҟ инарҳәны. Асҭанда ииалырҟьаны лгәы иааҭылҳәааит Батыр изԥшра, ҽынла мацара акәымкәан, уахылагьы ишаалыхҭашәалоз. Лхы шылжьоз даазхәыцын, ирцаулазаны даакәыпсычҳан, лхәамц лзаарҳәуамызт, лшьапы лнархьуан азы, лхы арахь иаарнааны, ацәара лҽыназылкит.

Данааԥшуаз лѡыза дгылахьан, лееиҽылкаахьан, анҭыцра лҽазырхианы. Лчымазаѡ лхәы мазеин, акәыргыларада ус амамкәа. Асҭанда дѡагылан, дцыркьыпо дцан, лҽы зәзәа, лхцәы ааиҽылкаан, дшынҭытцра лееилалхәеит. Дшыцәаз аамҵа лыцәцазаарын. Шьыжьхьа анырфа, Ардасоу дыԥшызарц иаамҵа ааит аныргәахә, инҭытцит. Асҭанда, алаба шылкызгьы, лшьапы акәыргылашьа иаҳа еиҩын. Алаба аанлыжьырцгьы лҭаххеит, Марица илымуит акәымзар, ақалақь агәҭаны деицәахар, иабарԥшаарыз.

– Уи аҷкәын иахь акгьы бцәа иаламзар, – дцаауан Асҭанда амѡан, – биԥыларц бызцои?

– Сыздыруам. Иара ус иҵаххеит.

– Дыбҭахымзар дыбмыргәыҩын!

– Дсыргәыҩыртә акыр иасҳәахьоума. Ихаҭагьы макьана сҭицаауеит ҳәа сыҟоуп.

Марица Ардасоу, диқәшәарц дцозар, лхаҭа, маҷк иадамхаргьы, дылгәаԥхозар ҳәа дгәыҩуан Асҭанда. Урҭ апарк шыҟаз инеирц, апроспект ишаныз, лара лган ала азә длызԥшуазшәа лгәы илнаҵеит, аха дхьаԥшуамызт. Лѡыза лнапы лара лнапаҽы иаалнырт, дылзаахьаԥшзар Марица блала иллырбеит амѡа егьи аган шыҟаз днаԥшырц. Уаҟа днеиуан Батыр, азәгьы димбазшәа, азәгьы димаҳазшәа.

– Батыр! – Асҭанда уи ихьз аалҽытҟьеит, ихаҭа иаҳартә, цьоукгьы аарызхьаԥшыртә.

– Ас бҭыцуа балагазар, акырза беиҩуп, бдыруоу! – лбжьы имаҳазҭгьы, димбазозшәа дышцоз мѡашьо, амѡа ааиѡоицәан, азҩабцәа даарыдгылеит.

– Сатамыз! Адәкьан аҽы снеиуеит, – Марица, акы лҭахызшәа, наҟ днысѡналеит.

– Нас бышԥаҟоу? – длызҵааит иара, дихьаазу, дихьаамзу ибжьала иузеилмырго, амала дахьлыкәшәаз игәы иаахәеит уҳәартә, ихаҽы ирлашон.

– Умшьҭ бзиазаап, умбои, уара уоуми саазгаз, – ак згәы иаламыз лыеиеиԥшылтәуан. – Ақалақь ахь сынҭыцуеит шьҭа.

– Быбзиахоит, бымшәан! Бԥышәарақәа усгьы ибыкәҽиауеит, сара стәала?

– Даеа ѡба сзынхеит, исыцәбжьахаз налаҵаны, – лҳәеит лара, уаҳа Ҷьанар димазцаазакәа дааиуазма ҳәа лгәы иааташәаны. – Аѡныка шәышԥаҟақәоу зегьы?

– Хар ҳамазам.

– Аѡны ункыдгылахьазар?

– Ааигәа мамоу. Ҳускәа рацәахазшәа иҟалеит, бымбои.

– Машәырла ҳаиқәымшәар, субарц умнеизози? – дҽаҳәахазшәа дышцәажәоз, реизыҟазаашьа ианаалашаз ахь аиасра ахәҭаны илбон.

– Сышпамнеиуаз! Макьана шьыжьуп сгәахәшәа саанхеит, нас заа иҟацатәыз усқәак сыман. Шьыбжьоншьҭахь азәыр дубома.

– Ааи, шьыжьы иуқәымшәаз нас дузырбода, – диқәшаҳатҳазшәа луит, ииҳәоз иҽамшәо дыкәылмырхарц, иаргьы амц иҳәон ҳәа дузаҽакуамызт.

– Амала шьҭа уа снеины агәхьаа шәасыргазом.

– Агәхьаа ҳаургоит ҳәа уазҳәада! – днеирц шылҭахыз адырра илҭеит.

– Иаарласны аѡныҟа блеиуеит! – аены уаҳа ишзеиқәымшәоз лирдыруан.

– Уацәы, уацәашьҭахь рыѡбагь сзаҭозар ҳәа сгәы иҭоуп.

– Бзиоуп, уа ҳаибабап.

– Ҕәгәала ҳаицәажәаргьы сҭахыуп.

– Ишыбҭахыу, Асҭанда. Шьҭа сцароуп.

Уи дласны днахынҳәын, дназыдгылаз а-«Волга» аҧхьа лара илзымдыруаз хатцак дыпшын. Лара еицәажәарц шылҭахыз иалҳәеит уи амашьына иагоз арҧыс, аха иара иҭахызу уи, абри хьаас ишлымаз, даалыдгылеит Марица.

– Быҷкәын иҧшраҟәа сгәаҧхом.

– Бҳазкылпшуазма? – Асҭанда апарк шыҟаз лѡыза длыцнеиуан. – Изыбгәамҧхои?

– Сыздыруам, аха, харантә сахьҧшуаз, ак ихьны дыҟазшәа збеит. Бара дышпабба?

– Ак ихьны дшыҟоу иахьоума ианеилыскаа. Аха ихьуа закәытә чмазароу сеиҳәом.

– Уи далгап, ҧьыбышьт.

– Далзыргода?

– Бара. Беиҧш иҟоу азҕаб лымаҷ иулар ихәҭоуп.

– Адиагноз здыруазар, ихәшәтәра сеазыскрын, исыздыруамеи.

Апарк аҽы ашәшьырҧа иҵагылаз арҧыс иҽааихеит. Дара уахь инҭалааныа днарҧылан, рбара дшеигәырҕаз нареиҳәеит. Марица Асҭандеи иареи ааибалырдырит. Изхара дзымцәажәозшәа, жәабжьс иҟаз зегь рзеиҭеиҳәон, ус ала аамҭа игарц. Араҟа инеиааирц, ма аҧшаҳәа инаваларц дрыҧхьомызт иара, избанзар амцхә ашьапахгылара злымшацәоз Марица лѡыза рымзк дыкәтәазар иаҳа илзеиҕьын, иаргьы иеамаириашон. Гәыкала Марица уи диаҭабуан. Уи еилызкаауаз Асҭанда, рѡыцьегь ныжьны, лхала аѡныҟа дцар лҭахын. Марица ус илуазма, длыцаангылар иаҳа иеиҕьын.

– Иҟоу жәдыруама, – ҽааиҭит иара дҽапхаҽаччо. – Шәаала кинок аабап.

– Аиашаз, аамҭа цеит, – лҳәеит Марица. – Уацәы апышәара ҳамоуп.

– Иҳамазааит, – Асҭанда уи длыкәшаҳатмызт. – Ҳцап акино ахь.

– Зныкыр ус бҳәахьазма! – дцьалшьон Марица.

– Аеазыҟацараз аамҭа хәлааныа иҳамоуп.

Акинотетр ианыѡнала, Асҭанда раҧхьа дгылашәа днеиуан, Ардасоу дноулышьтын, Марица днаишьҭалцеит, ак леиҳәарц иҭаххар, лара диҧырхагамхарц. Акино иналагааныа акәын, нас, дызхәаҧшуаз лыхшыѡ цкьа илзазымшьҭыкәа, лхәыцрақәеи лареи ааизынхахт. Иахьцалак Батыр аены, мчыла дхьалмырҧшыр, димбазазшәа дцон. Аха димбаҵәкьазар? Димбазшәа ҟаицатәкьазар, дибарц аѡнгьы длызнеиуамызт. Ақытахь длеир, иелыкәиршәарызшәа диргәыгит. Ма знык лара уахь лхы лырхандаз! Аиаша иҳәазар лымбарызи. Дыццакуа дылпырцит, ауаѡы дизҧшыцәкьан, иҵегь даалыдхалар иҭахыцәкьазу аилкаара уадаѡын. Игәы иҭаҵәкьази зеылцәызыхьчоз арҧыс?

11

Усура днеирц, Леуанти ашкол агәарҧ данаатала, аиашаз усутә шьҭа ирымазамызт, аихшьаалатә еизарак мѡапыргаран иҟан умҳәозар. Нахьхьи, аҧсақәа ахьеилагылаз рцәаҳәа анцәамҭаҽ еидгылан Кьахьыриҧеи Лакербаиа Лиовеи. Урҭ имбазозшәа, иара ахыбра дныѡналеит. Еидгылаз хырѡ рзимуит, ақалақь комитет апропагандеи агитациеи рҟәша аиҳабы ус даалон, актәи амазаныҟәгаѡ инапынҵала. Заҟа аамҭа цаз дазкылпшуамызт, Виталик Гыцба дааины Кьахьыриҧа Борис икабинет аҽы дышизпшыз аниеиҳәоз.

– Абри ҳбаҟа ацынхәрас ажәалагалақәа раҳҭарц ҳзаарыцҳаит. Ишҵаҟаҳҵо?

– Аиашаҵәкьа сҳәар шәтахызар, иааҳзыҟарцалак ҳбаҟа уи ацынхәрас ақәгара сара сақәшаҳатым, – Леуанти еиликаауан, аҵәы мблыкәа, акәац изырц, Лакербаиа ила Гәарамиа Кьахьыриҧа дышиацәажәоз.

– Иахьцалак ҧьара ҳаицкылсроуп.

– Уи аргылара ҳаналагоз ҳашҧеицәажәаз: зегьы сара схы иадысҧоит, шәара шәеалажәымгалан. Ишәышьклаҧшуа иахьшәышьҭоу ҳҧырхагахоит ҳамҳәази?

– Ус акәу, егьыс акәу, ари аус ахы еиужьны иҳамазааууама? Ҳаиқәшаҳаҭхароуп.

– Акыр алаагар шәҭахызар, шәара шәрацәажәала, аиқәшаҳаҭра бжьашәҧала. Уи аамҭаз сара уи салашәмырхәыроуп, мазала – бзиоуп, аха аргама – мап. Сара ахаҳәқәа рыхьчара сахагылароуп.

– Нас жәалагалатәыс иҟаҳҧареи угәаныла?

– Уажәраанза иаҳзыҟарымҧоз: амѡақәа рыхьызқәа рыхҧара, ашколқәа рыхьызқәагьы убас, кьаразаа рбаҟа аргылара ашьаҭакра, Аҷьынҷьтәылатә Еибашьра Ду аҽы иҭахаз рбаҟа аргылара, атопонимика… Заҟа уҭахыу!

Иахьцалак Леуанти дгәыҕуан иеиҳаби иареи еибырҳәаз еицынарыгзарын ҳәа, зны-зынла Кьахьыриҧа ихыхьчара иаҧеимырзрыз арбаныз ҳәа ахәыцра дшаамеханакуазгьы. Аиҳабыра ирҭахыз ажәалагалақәа анроу, Асовет мчы Қырҭтәылеи Аҧсни ашьақәыргылара 60 шықәсхыҧраз имѡаҧыргарыз аусқәа инарыдҳәаланы бзыҧҭаа иҟарҧаз аҳәарақәа шынарыгзоз адырбеит. Борис еизигеит Гагреи Гәдоуҭеи рхаҭарнакцәак, уажәраанза мазала аус зуаз, уаҳа ҧхьаҟа ус ыҟазамызшәа, иаартыз аилацәажәарахь дрыҧхьар ҟалозма, аха иара, абасҟатәи ицәа данҭырх ашьҭахь, ихы ихьчагәышьон ҳәа избахуан Леуанти.

– Шәгәаанагара шәҳәар сҭахыуп, – макьана хаала даҽын Борис. – Аиҳабыра иаҳҭахыз ажәалагалақәа анрыдыркыла ашьҭахь, аиааира ҳгеит ҳәа исҧхьазоит. Шьҭа иаамҭоуп ахаҳә са ақәгара. Уи иацҧаны иргоит аҧхьа идыргылазгьы. Шәгәы ишҧаанагои?

– Сара сақәшаҳаҭым, – ҽааиҭит Леуанти.

– Ас ҳаибарххо ҳабанзацои? – иҳәеит азәы. – Издыруада ҳақәшаҳаҭхар еиҕьзар, еицәоу аҽы ҳнеиааза.

– Абарҭ иаҳзеиҕьу акыр ҟарҧо ҷьышәшьома, – игәы иалан Ҭыркьба Мирон. – Ҳбаҟа ҳахьчалар иаҳа иеиҕьуп.

Егьырҭ ирҳәаз ҧакыс иамаз, – иҟалеит Кьахьыриҧа идгылаз, иаҳа ирацәахеит Леуанти идгылаз. Еицықәҧалоз ѡ-гәыҧкны аҽееиҽкаара рықәшәарц ашьаҭа аркын. Амала, акәты шьыга ашьапхыц иҧнахуан ҳәа, Леуанти еиликаауан изнылаз амѡа ишамырееиуаз. Реидгылара акәын амч знапаҽы иҟаз мчыдазтәуаз. Аиҳабыра еснагь изышьҭаз ажәлар реиҟәшара рықәҽиауан, доусы ихала даанхартә еиҧш, уи иаанагоз дымчыдан акәын. Даҽакала дызиацәажәар игәахәын, адырѡаҽны Борис диҧшааит.

– Ажәалагалақәа исуҭаз роуп ирысҭаз, – иааиҽаирххит иаангыларц згәы иҭазамыз Борис. – Уажәы уааҳәны уқәгылеит.

– Ус ҳаибаҭиирц аума ҳзеицәажәаз? Аҧсуараз акыр ҳзалгозар ҳәа ҳаҕацәа роуп ҳазҽагылоу. Ишәҳәо ахы ахьцо шәзеилымкаазои?

– Аеи, нас иҧегь ҳаицәажәап, – Борис аамҭа игар иҭахын, мазалаҧәҟьа аусура уамак шьҭа игәы иҭазамызт, убас акәын идгылаз ишеиликаауаз.

Иеиҳабыз иахь анеира иҭахзамкәан, Леуанти иусурахь дааилон, шықәсык аахыс усгьы хыбрак ѡ-школк еицыѡнан. Аҷкәынцәа ара изааиуан, ма амѡан еиқәшәон, аѡны иҭааузгьы ыҟан. Аамҭа убранза иназахьан, иаартны еибабоз маҷзамызт, аҧыхьақәа реиҧш аиқәшәарақәа ирыцәшәазомызт. Иаартны аибабара макьана изҭахымыз ҭыҧ ҧхак змаз ракәын. Уахык Барцыц Аслан даакылсит.

– Сара схала узгоит Шамба Ваниа иҽы. Уиацәажәар сҭахыуп. Уи Гәдоуҭа имѡаҧыргаз араион апартактив далахәын. Ааигәа Қарҭынтә дааит. Иуеиҳәаша, уаргьы еилукааша имоуп.

Аслан ҧыхьақәа имаз аҧара уажәы иабҟаз. Имашьына аҧсҟы азбжарак ҧены иамхын. Аҳаирплан аҧсҟы икызшәа, имашьына хәархәар дақәтәан. Шьҭа измыцәоз азә иакәымзар, ауаа шьҭалахьан, уи арҧыс Леуанти ақалақь даналеигалоз. Ақырҭқәа аҧшәмара руртә аҭагылазаашьа ахьеиҽыркааз ақалақьқәа лашон, аҧара рзоурыжьуан азы. Аҧсуаа аҧшәмара ахьрымаз Гәдоуҭа цхыраарада инхаз аиаҭым иѡызан. Изылшаз иѡни игәарҧ хәыҷзеи еиҽикаагәышьон, акәымзар амѡақәа лашьцан. Шамба Ваниа деиҽкаагәышьан. Игәашә аҧхьа Аслан анҽиҭ, дшышьҭалахьаз мѡашьо, ак ишьхарҧашәа, ишәҧашәа даадәылҧит. Аслан имашьына длаханы ҷьара иргылеит, иззааиз длаҧшықәрымҧацәартә. Аҧшәма Леуанти днеиган, ҧаҟатәи абарҧа дныҧаиртәеит.

– Иҟоузеи уахь? – аҧхьа иара дҧааит.

– Ахаҳә ахьчара сцәыцәгьахоит. Бороис дысҽагылеит, иқәаагароуп, аиҳабыра иаҳзыҟарҧо рацәахоит ҳәа.

– Уи иашам. Уи ахаҳә иану зыҧсахуа акгьы рзыҟаҧом.

– Издыруеит.

– Ахаҳә хьчатәуп. Актив аҽы убри ақәгара азҧаара анықәгыла, иқәыжәгар ҟалазом ҳәа еицҽакны ишаҳҳәаз удыруама?

– Уи иааироуп, еилыскаауеит.

– Рыцҳарас иҟалаз, ҳара ҳаимадара маҷуп. Ҳаицәшәоит умбои. Маҵурак иалоу, апартактивқәа ирылахәу ҳтәала ҳақәҧароуп. Шәарҭ даеа мѡак шәымоуп, ус шәцалароуп. Ҳаидгылара ахьыҟоу рзеилымкааауа ҳныҟәароуп. Аха ҳаидызкыло азәы дҳазхом, умбои. Арахь ҳѡызцәагьы ҳрыцәшәоит, ҳазҭиуа дҳаздыруам.

– Қарҭ иҟашәҵози?

– Уа аусура аганала сцан.

– Шевардназе дшәыҧхьеит ҳәа, лымҳаҭаск соуит.

– Дсыҧхьеит. Слаиртәан, акраамҭа зны дсыхәаҧшуан, нас ихы лаирҟәуан, убас ҿыц еиҭаҟаиҵон. Аҵыхәтәан, Қырҭтәыла республика хәыҷуп иҳәеит, абасҟатәи аиҿыхарақәа ҳҧырхагоуп, ҳаҿиара иацхраауам иҳәеит. Сиргәыҕит илаҧш ҳашхызаауа, дышҳацхраауа, убри азын ҳадгылара шиҭахыу имзеит. Дыҧсихологуп, умбои.

– Шәеиҧылара иалҵшәахап зышәгәахәуеи?

– Иаабап. Ҳара ҳхы згәалаҳмыршәаз ҳаигәалашәома.

Маҷк иаҳа игәы алаҟаны, Аслан имашьынала, Леуанти аѡныҟа амѡа данын. Иагьа умҳәан, Кьахьыриҧа, гәдоуҭаа рактив иалахәыз дырзаар, идгылоз маҷхон, уи акырза аҵанакуан. Издыруадаз урҭ рыҿрыдҳәалара дамеилаҳаргьы, избанзар дара ишьҭырхыз апаозициа шинымаалоз идыруанаҵ, дзаазомызт. Уи анаѡсан Вова Агырбеи, Шьалуа Гыцбеи, Мирон Ҭыркьбеи, рыгдыраҿ иҟази актив иалахәызи еицныҟәалон, ирҳәоз-ируаз бжеиҳан еиқәшаҳаҭла инарыгзон. Гәдоуҭеи Гагреи рҭагылазаашьақәа еиҧшзамызт. Гәдоуҭатәи аҷкәынцәа Гагра илеины амца ықәызҵоз ирыцхраауан лабҿаба, аха дара рраион аҿы аус зуаз рҧырхагара рцәыуадаѡын, еиҳа еиҕьын, ҿагыларак рмоузакәа, еидгылазар. Арахь ауара-агәыцхәра ирыбжьаз аизгәаарақәа ибжьнахыр рҭахзамызт.

Аѡныҟа дымнеикәа, Леуанти дзықәтәаз амашьына, ацҳа ҿыц ианаақәс, арыҕьарахь амѡа инықәгылан, ишиашаз ажәытә цҳа аҿаҧхьа инкылсит. Аобелискқәа рзааигәара мца хәыҷык еиҿакны ҷкәынцәақәак адтәалан. Ааигәа алашара кнаҳан, ааигәа-сигәа бзиа иарлашон. Ҵәыцақәак аѡы рҭаҭәаны, фатәқәакгьы ацаҟьа аҟьаҟьараҿ агазеҭ ықәҵаны иқәгылан. Маҷ-саҷк шыржәхьаз ѡашьомызт, ирныҧшуамызт акәымзар. Изҿыз ҭакҧхықәра ҕәҕәа змаз усын, рқьафқәа ҟарымҵаларц, днарылабжьеит. Х-машьынак игылаз ҭацәын, амала руак аҿы азәы заҵәык иҭатәаз аҧсҟы даҿатәан. Алашара цқьа дшинамырбозгьы, иидыруаз хаҵак иакәызшәа игәы ианинаҭа, дынҭалан дыниватәеит.

– Артур, ара уабаҟаз? – дизҵааит иара а-Канҵьариа хаҵа, аҧсуара аҵкыс, даныҷкәыназ дызланхоз аурысқәа ртәы злысны иҟаз, иарбан усзаалак ак иҿалаирхәуа уажәраанза уаѡы имбацызт.

– Ара шьҭа ха-ха раҵкыс стәоуп, уажәоума сануба! – абна-ааглых комбинат анҵьныр инапы злакыз ада, даҿакы дазкылҧшрын ҳәа узқәымгәыҕуаз ицәажәашьа акалашәа ибон иааидтәалаз.

– Избан? Уаазцаз акы ыҟами?

– Иҟалаз сазҿлымҳахеит.

– Уи бзиоуп! – Леуанти дагьаагәырҕьеит, амала, уаҳа мҳәазакәа, даазгаз амашьынахь дниасит.

Уи араҟа дааит адырѡаҿны ҿынла. Ажәлар рацәамзаргьы, аобелиск иадгәыҧлан ҧыҭ-ѡык еицәажәон. Ицоз ыҟан, иаауаз ыҟан. Втобускгьы аангылан, аҧсшьацәа лалбааит. Аекскурсиа мѡаҧгаѡ, ҵьара давамлакәан, ахаҳә сақәа зыхҟьаз аартны иреиҳәон. Леуанти иаҳауаз ахьынзабзиаз макьана дзазааиуамызт. Аиҳабыра ахаҳәқәа рықәгара иахыццакрын, ирзычҳауазма аҧсуаа иқәдыргылаз абзарзы ҳаракны ажәлар иахьраҳауаз. Усгьы ҭыҧ рырҭарымызт, дааиҧхьхәыцхуан иара, иахьынзазалшоз зегьы ирыларҵәатәын ҳаҧсҭазаара зеиҧшраз.

– Леуанти, – данааизгьы изгәамҭакәа, дааидгылеит Леонид Чыгәбар. – Саҳәшьа ааигәа дшыҧсыз удыруеит. Ахаатәфара уаҵәы иҳамоуп. Абри аус иаҿу убра ҳаиқәшәар сҭахыуп. Ахаҳәқәа рзы ҳҭагылазаашьа шыҟоу убоит. Ас иабанзаҳахьчало? Аҳәынҭқараа ирхьчарц рыдҵашьа амоума, ма ражәалагалақәа ҳрықәшаҳаҭхома, ҵьара мѡак ылаҳхроуп.

– Уи ахаатәфараҿ ҳашҧалацәажәо, уахь инеиуа ауаа ыҟоупеи? – Леуанти еиликаауан Леонид ари аус аиҿкаара ихала дшаламгоз.

– Мамоу, уара! Урҭ заа иқәҵуеит. Анаалашьцалак аҷкәынцәа ҳааизоит, хыхь ауадаҿ ҳааидтәалоит. Ҳамацара ҳаицәажәоит. Дарбанзаалак азә ҿҧныҳәак ҳаиҭо ҳзыҟалазом, избанзар ацәымзаҿ ҳаҟоуп.

– Иуҳәаз саҳаит, – иҭахзамкәан Леуанти дақәшаҳаҭын.

Леонид имѡаҧигоз ахаатәфаранза, уахыки-ҿнаки иман Леуанти, уаѡы изеилкаарымызт ҳәа ргәы иаанагоз аилацәажәара усҟатәи идырмазаҵәҟьозу, ма ус аҧшра арҭозу дазхәыцыртә.

Гызмалрак шатаз ибон, аганкәа зегь рыла ититаарц иеазишәон, аха заа алкааћатара иеацәихьчон. Зынзак ихы итамшәоз мҩак уа илырхырц реазыркыр алшон. Ус иагьа иќазаргьы, ицәырцшаз азтааракәа ихата ишитахыз изымҩоакәтозар ҳәа, хырхартакәак дрызхәыцуан. Убраќа аизара Леонид ихәыцзу, Борис ус еипш далеигалоу еиликаарц, Леуанти ҽыц иепишәахуан, аха уаҳа цьара дзышьакәгыломызт. Зынзак идырмазоз аус азы, бнарак аҽы еикәшәалон гәып-ҩык ауаа. Ма Бориси Леуантии рхала ирызбон иќататәыз. Усќатәи ишәартамкәан Кьахьырипа ибазар, ацәымза ашьтахь ауаа анеилытуаз, излацәажәарц ргәы итази? Избан изшәартамыз? Аиҳабыра зыкәшаҳатыз мҩак иқәитцарц даҽын, уаҳа изакәызи. Аены икатәаз ашоура ашьтахь, Леуанти игәабзиара зеипшраз ала, ицәеижь еилакантло, аҧхзы иқәхьшәашәахон, ицәа иакәларц илымтха, ҽыц аҧхзы илтуан, фатәыла итәыз аишәа иахьнаддыртәалаз. Иара дышьтазар акәын, проблемак иахьалацәажәоз ихы ахьрылаирхәуаз акәмызт.

– Иахьа ҳазхәыцроуп цхьаќатәи ҳхымҩоапгашьа, – Кьахьырипа, иззатахыз Леуанти изеилымкаауа, қьаадеизгак аахиртын, ишьамхы иқәкны икын, азәгьы игәаанагара дазымзырҩозакәа, ихала мҩак иқәигалон, – избан акәзар иќаҳцаз аус алтцшәа аиухьеит, шьта ҳаицлабны доусы ҳтәы иаҳаргарц ҳаламгароуп. Ахаҳә са ыкәыргоит, уи иаццаны иргоит актәигьы. Ҳажәалагалакәа ирыкәшаҳатуп, ҳхаҳә ацынхәра иқәдыргылоит кьаразаа рбаќа, азакәан цшра ата ны, архитектори аскульптори, занаатла иазыќацоу, алагаланы.

– Ҳажәалагалакәа ирызкны макьана қәцарак уаҩы идимкылацт, – Леуанти дахьтәаз изычҳауамызт ахьатра иаламгар ахьамуаз, ари аус цхастатәран изызкыз. – Изхәада урт акы иадамхаргьы инарыгзоит ҳәа? Ҳазлагаз аус знык иадамхаргьы, ацыхәанза инаҳагзарц, иҽырхәцаа иаҳкыр иќалои?

– Инаргзоит сҳәазар – ишынарыгзо здыруеит азоуп изысҳәо, – Борис иҳәатәы ҽагыларакгьы изычҳауамызт. – Сара истахыуп исҳәаз шәакәшаҳатхарц, уи наҳагзап напышьтхрыла. Азәгьы хьаас имоуртә, абжьы еиҳаны изауз иҳәатәы наҳагзап.

Ара итәаз азәгьы Борис диқәшаҳатмызт. Ус шакәыз Леуанти идыруан, ихала еиликаахьан ус хаз-хазы дахьаарыкәшәалоз. Амала иќан иусураҽ ихьпшыз, иара ус апстазаарае инаидгылоз, иуа-итахы, иқәшаҳатхарц дзыпхьаз маҷзамызт. Изтахызгьы-изтахымзгьы иара идымгылар цсыхәа змамз ауаа идыруан иара. Ара еилатәан гәаартыла Леуанти идгылашаз. Ауха Апсны ахьчара азыкәпаҩцәа, ааигәа изеинымшәартә, ҩ-гәыпкны реыршон, даеазны иеипшымкәа. Аиќәшара анымҩоапыс, рыгәра ажәлар ирымгазо иаакәхон. Акзаара цьара акала еикәырхатәын. Ажәлар ҳус аҽы иаархагылаша иара иакәхарц гәрагарак изынхарц даазхәыцит.

– Ари аус аҽы уаҳа сшәылацәажәом, – аҕьараҳәа дҩоацкьеит Леуанти, ашә ахь днатрысит.

– Уца! – уаҳа иананаму Борис уи дакәшаҳатын, Леуанти дыќамзар, иҳәатәылхра изымариахон, идәылтуаз ашә ахьыҩкыдиќьаз иаҳагьы даргәыргьон. – Шьта исыкәшаҳату шәнапы шәҩаха! – ҳәа ихата инапы ҩышьтихит, иртахы-иртахым знапы ицышьтызхшәа зуз иаҳа имачхеит. – Шәызҽу сзеилкаауам, мап сцәышәкырц шәгәы итоума? – иаҳатыр мачзамызт, иааихтыргахьаз ашьтахьгьы, ҽымтзакәа иқәшаҳатхар рыхәтаны ибон. – Ус анакәха, шәгәаанагара зеипшроу сашәҳәеи! – ҽырымтуазшәа аниба, азәазәала ихала дрызцаарц иакәикит. – Лиуфа, иуҳәарц иутахи? – уи дагьиуан, иара иахь дышпахьамҳәрыз.

– Хаҳә са хәычык ыкәхаргылеит, аха ари баќа дууп, убри азоуп аиҳабыра иқәрымгар ада цсыхәа зрымам, ҳара иҳахьчароуп.

– Леуанти игәаанагара ҳадгылар акәын, – ҽааитит Лерик Цыхьычба. – Иалагаз иара иакәын, уи иадгылаз иҩызцәагьы атакра рыкәшәоу, даеак рыкәшәоу агәхьаа мкзакәа, аус ду руит. Ҳара уажәы хазы ҳаилацәажәаны, зегьы злапхастаҳтәреи.

– Кьаразаа ридеиа амчра иахәаеын, иахьа уажәраанза изны иќан, – иҩныцка ихьуан Гарик Кьатиа, ихәыцракәа реишьтаргылара цкьа дакәымшәар ҳәа дшәаны, дынтгыла-аатгылон. – Леуанти излеиҳәаз ала, апрофессор Зизариа ҽыц ицәыригеит, аха уи аамта инатомызт амилат хакәитраз ишыкәпоз аарпшра, асовет мчы аагара мацара иазелымҳазшәа иќаицеит, аха иҩымтакәа ҳажәлар рхыкәкы хада иахьцалак ирныпшуеит. Иахьа ҳазҽугьы убри ауп. Сара избоит, шәара зегьы ижәбоит уахыла дмыцәа, ҽынла дмыцәа, ҳхаҳә са ахьчара дшаеу. Ацыхәанза иалтуа ибарц итахыуп. Уи ҳара зегьы иаҳусуп. Уажәы иаҳпырхагахаша ҳзашьталои?

– Ҳееиќәаҳамшароуп, – иҳәеит Вова Канцьариа. – Убри анырбалак, ҳииаира рзымариахоит. Ҳазҽу аус убрахь ҳкылнагоит. Ҳееиќәаҳамшап! Убри ҳахьыр итахымкәа абыржәы дыздәылцыз агәра ганы сыќоуп сара.

Убри аамтаз Леуанти аҩны дааргахьан. Азыхь датцагыланы, иеирхьшәашәеит. Дтәеит, дгылт. Ауха ихымҩоапгашьа злаиашамыз ҳәа цатцгәык изыпшаауамызт, ахаҳә ақәгара ахьитахымз азы, аха зынгьы даабжьажьон. Уа еилатәаз аус азбара рзынижьит, аееиќәшара рыкәымшәарц, аха, иаххәап,

Борис рызынтәык инапахьы иааигар, иара идгылодаз, ахаҳә ахьчара дзаҟәыҭзомызтеи? Уа итәамз гәдоуҭаа рыҷкәынцәа ракәын, урҭ рахь мацара дхьаҧшуазма? Аҭыҧан ауаа имазар акәын. Цқьа данхәыц, чыгәбараа рѡнаҭа еилацәажәоз рыгәҭа иара идгылашаз ҟамлози.

Уаҟа акгьы шырзымзбаз адырѡаены иаҳаит. Даеа уахыки-енаки рышьҭахь Мирон Ҭырқьбеи Аслан Барцыци Гәдоуҭантә ажәабжь изааргеит. Борис дара рҽы дѡеизаарын, актив аҽы кьаразаа рыбзарзы зҳәоз ахаҳә ишахашшааз еиликаарц. Иқәыргар иаҳа ишеиҕьыз рабжьеигеит, дара ақәшаҳаҭымхеит акәымзар. Урҭ ҽынла азәазәала ҧыҭ-ѡык иҽрықәиршәозаарын. Уахыла дымѡеизар, КГБ аҽаҧхьа дзыцәшәашаз ус шымѡаҧимгоз еилкаан, акәымзар аҭх иҽалакны ада ус мѡаҧигозма.

– Иара ихаҭа уажәы дыжәбар сҭахын, – иҳәеит Леуанти. – Шәгәаанагарагьы идыруазааит. Аус злоу шәмеицәҳан. Саргьы уахь снеирц сҭахыуп.

Ихала данаанха, иҽеилеиҳәан, шьапыла амѡаду шыҟаз дкылсит. Бориси иареи ахаҳә ахьрыбжьаҳаз игәы иалан. Рѡыцьегь анеидгылаз рус иаҳа иҕәҕәахон. Иара иаҳауан Аҟәагьы цьоукы шцәырҭыз, кьаразаа ирызкны аобелиск закәандарала иқәыргылан зҳәақәоз. Имаҷзаргьы дара ыҟамзи, ҧҟаҧҭарала мацара аҧсуара рзеиқәырхоз цьыршьон. Рымч ҕәҕәан. Избанзар аиҳабыра иргәаҧхоз акәын ирҳәоз, арахь ахҭны-қалақь иаланхоз аинтеллигентцәа ракәын азы иҳаракны ирыхәаҧшуан. Дзусҭадаз Леуанти, ақыҭа икҽанакыз арҭаѡы?

– Арахь бабаҟаз? – автобус илалбааз, сынтәа ашкол иалгаз Инга дааиуан. – Иахьа ҳаиқәшәарц ҳаҟазамызтеи.

– Зҭаарақәак сыман, – ауниверситет аҭалара дазыҟаиҭон аҧхынра иалагзаны, ус еицәажәахьан.

– Ашәшьырҭаҽ арымз ҳнықәтәапи!

Ашәҟәы аахлыртит, аха лызҭаарақәа акырза зҭазкуаз ракәзамызт. Зегь акакәын иҭегь инарҭауланы илдыруаз ирҽыцуан. Дылбарц шылҭахыз ѡашьомызт.

– Уѡызцәа ухҭакны урымоуп ҳәа саҳаит, – анылҳәа, Леуанти дааҧышәырччеит, «уара» ҳәа диацәажәар шьҭа иахәҭаны илыҧхьазахьан. Зхәы ҭазмыжьуаз шлакәыз усгьы еилкаан.

– Ибазҳәада?

– Саби иѡызцәеи ргәы иалсны еибырҳәон.

– Бгәы рҭынчны бца! Бҭарада акгьы базымхәыцын. Сара сцароуп. Абзиараз! Нас Аҟәантә апрограмма бзаазгоит.

Уаҳа еидхаланы цьоукы рыбла ихгылар иҭахымкәа, ашкол агәарҧ шыҟаз днаццакит. Абжьааҧынқәа раасҭа уи аены ауаа маҷзамызт. Аиѡызцәа реимакырҭа шыҟалаз раҳақәазар – иргәамҧхакәа еизақәеит игәахәт Леуанти. Адәны еицәажәон, Кьахьыриҧа рыгәҭа даларгыла.

– Уара ухаҭа иашамкәа уныҟәоит, – Мирон ибжьы иаҳауан иара дахьынрыдгылаз. – Уара гәаанагарак умоуп, ҳара – даеакы. Уара утәада иашак ыҟам ҳәа зуҧхьазои? Узҽу уаҟәыҭыр иаҳа иеиҕьуп.

– Шәгәаанагара еибышәҳәар бзиоуп. – ҽааиҭит Леуанти, Мирон ихымѡаҧгашьа маҷк иааирҧсыҽырц иҭахны. – Аха шәмеицәҳан, иҟалозар! – Мирони Аслани арахь иахьааишьҭыз игәы иалан иара.

– Ҳзеиҟәишои? – дааҭгыломызт Мирон.

– Сара соума шәеиҟәызшо, зегь зхароу Леуанти иоуп уи аган ала, – иҳәеит Борис.

– Сара шәзеиҟәысшеи! – Леуанти иаҳауаз уамашәа ибон.

– Удәылҭны узцеи?

– Ҳгәыҧ еидкылазарц ауми. Ишәзеидымкылозар исхари, – Леуанти Мирони Аслани хазы днарыҧхьеит. – Шәеицәҳарц шәаазма, ас зыҟашәҭеи?

– Иузымчҳақәаша иҳәоит, – Мирон дгәааҭәҟьаны дыҟан.

– Иара ус иуаѡышьоуп. Аха излауала ҳеаҳзеидкылозар аабароуп. Шәиацәҳаны дшәырҕыҕкыр иаҳа еиҕьхома.

– Иара уаѡышьак имоуп, аха ҳаргьы доусы ҳауаѡышьа ҟалароуп, ишубалак уҳацәажәар ааума, – Аслан ихаҽ ҟьаҟьа еихаччон, акгьы ҟамлазазшәа.

– Илшо рацәоуп, ҳааиҧеиҧшроуп. Игха ыҟамкәа, аха аҧсуара асҟатәи зхы ақәызҭо заҟаѡы ҳамада зугәахәуа.

Ихала амҩоа данын Баҭыр, ишьҭахьла иаауаз амашьына анизаангылоз. Изгәамҭазшәа ивсырц иҭахын, убасҟатәи игәалаҟазаара ԥхасҭан, аха иаԥхьаҵәкьа амашьына ахышә аҿынтә Асҭанда даниԥхьа, дҭамлакәа аангылашьа изымԥшаазт, дынҭатәеит аныҟәцаҩ ивараҿ.

– Бускәа брылгазар ҳәа сгәыҷуеит, – деихаччазозшәа иеааирԥшуан.

– Аԥышәарақәа срылгеит, – Асҭанда Марица лнапы шылкыцыз илкын. – Умшьҭ бзиазар акәхарын.

– Иҟалап, – илаԥш аалҟәиган, ԥхьаҟа амҩоа даныԥшылон.

– Угәалаҟазаара ԥхасҭоушәа збеит, – ԥыхьа еиԥш рҩоыцьегь рхала иааизнымхар ҳәа дшәозшәа, лҩоызцәа ишраҳауаз диацәажәон.

– Мамоу, еиҷьны избахьада, – ихаҿы иргызмалуан.

Арахь ихшыҩ иҭагьежьуаз уажәы, ҷьанараа ргәашә ишнадгылалак, дызларԥырԥшаз акәын. Аԥсҟы зкыз Сатбеи ҿиҭуамызт, дара арԥарцәагьы еибаздырзомызт, Ҷьанар ичараҿ рылаԥшқәа шааиқәшәахьазгьы. Амашьына анаангыла, Баҭыр дыҩтытцын, Асҭанда длыцхраауан. Уи адгьыл дышныкәгылалак, абзиараз ҳәа нараҳәаны, амҩоа даныларц игәы ишҭаз, абарцаҿынтә дласны лҿаалхеит Шьасиа, лыԥшәмагьы, аҩоны даавԥны, дааиуан. Надшьа абарԥа даацагылеит. Нас длалбааит, лпҳа дылпыларц. Баҭыр игәеисра рацәахазшәа дцәышҳабиза даанхеит азныказ. Асҭанда лабада лҭаацәара днарԥылан, аԥсшәа ралҳәон. Нас еиҳабыла-еиԥбыла иаагәыдибакылакәеит саси ԥшәымеи.

– Агәхьаа шәалыргеит, нанхеит, – Надшьа Сатбеии Марицеи рыбга аалшьышьит. – Шәаҳзыҟамларгьы ҳабацоз. Нан Баҭыр, уаргьы аԥсшәа аауаҳҳәапи, уаҳцәыззеитеи, – арԥыс даагәыдылкылеит.

– Сышԥазуеи, ара сыҟами, аибабараз ҳаамҭа маҷхазшәа иҟалеит, аха ҳҭыԥ ҳақәлоит, бымшәан! – уи аԥсшәа лаҳәаны, данаақәгьежь, ишьамхы штцысуаз, рҭаца, иара иашьас дзырҭаз, дналыдгылан, лыгажәцас лылахь днагәзит.

– Аҩоныҟа ҳлеип! – Ҷьанар днарыԥхьеит.

– Сатамыз! Сара аҩоныҟа сыццакуеит, – иҳәеит Баҭыр.

– Иухьи, уара, утәымуаҩоушәа? – иааԥьеишьеит Ҷьанар.

– Ус ҳзумун, нан! – диҳәон Надшьа. – Уаҳзымааижьҭеи, иагьԥхашьароупеи. Аԥыхьақәа ҳаҩоны уаҳзыҩонызомызт, иухьзеи!

Асҭанда лыбла ҭраа дыԥшуан. Шьасиа уи длеиҷьзамызт, иашьас дахьлырҭаз иҭахымзар ҳәа лгәы даатахәыцлон.

– Ҳаргьы уамак ҳаанхазом. Ҳаицлеип! – дааизхьаԥшит Сатбеи, Баҭыр ихы зыхирҟьоз изеилымкаауа.

Еицны рҿынархеит. Асасцәа ирымуит аҩоныҟа иларгарц. Шоуран. Шьҭа Амра аладатәи ахәы иатәаххьан. Уи шырԥырхагамзгьы, ара аԥаҟа иныҵатәеит. Сатбеи иаахцәаны иреиҳәеит акрура ҿеазырымкырц, Бзыԥта ахаҳәқәа рбарц иахьнеиз азааигәара акафе иныҩоналан, акрырфеижьҭеи уамак ҷуамызт. Аҩоны дыҩоналан, Шьасиа лхьурзы книхит. Амашьына дақәтәан, цәыцак ижәыр ҟалазомызт, агәхьаа рыҿазадыргози. Арахь рымҩоа ааигәамызт, ауха ахҭны қалақь иазцон, араҟа уамак изынхомызт. Ус акәзаргьы, ичеиԥьыка агьама рымбар зуаз дарбан ԥшәымаз, Шьасиа дара ахьтәаз ишәа хәыҷык налыргылан, фырԥьанқәак аақәлыргылеит, изхыржәлашаз наццаны.

Ҷьанар, Анцәа илпха роурц, фырԥьанк анаақәих, Сатбеи дахныҳәеит акәымзар, имжәзеит. Шьҭа аҵыхәтәан Баҭыр икыр акуәын. Ашьҭахь ианаааиҷаажәақәа Сатбеи, иаҳәшьа диманы, ддәыкәлон, дахьыццакыз игәампхакәа, аԥшәма иҭаз рныҳәаҿақәа аашьҭихит. Уи анаҩосан, Баҭыр ҷьанараа шынҭаацәаз рныҳәаҿа икит, иаргьы уаҳа шизымжәуаз аԥшәма ирдыруа. Агәашәахь ианлалбаа, Асҭанда Сатбеи ихәда днахьынҳалан, изамҩоа шылгәызуаз ацәа ахылххьан, илзааигәазаз ахара длышьҭырц днаскьалгозшәа. Даакәцәиин, Марица даалгәыдылкылан, дылзаушьҭуамызт. Даулышьҭырц лнапқәа анаалырпсыегьы, лызхара дылзыгәзуамызт. Аиаҳәшьеи аиашьеи рмашьына алазара аеаҵәахуан еиԥш, Баҭыргьы аԥшәмацәа днарԥырцырц иеазикит.

– Уаагылеи, уара, иухьи, зынзак ҳаухашҭыртә?! – аҳәареи азцәареи неиларзҩоо, Шьасиа иашьас илырҭаз иапхьа дгылан.

– Абасҟатәи думыҳәар, ухала ушааишаз узымдырзози! – иҳәеит Ҷьанар, иԥшәма ҿа илҳәаз ашьҭахь, Баҭыр иааира цыхәаԥцәара аиурымызт игәахәызшәа.

– Уеахьупсахыз сгәы иалоуп, – нацылцеит Надшьа.

Баҭыр дҳашҳатәрахазшәа дгылан Шьасиа лзааигәара, излауаз ала, дәахьыла уаҳа ак инымԥшырц, ихы дазыкәпо. Убри аламҭалаз, Асҭанда иалҳәарызишь ҳәа дналҿаԥшит. Лара лыбла

ҭраа дгылан, мчыла дԥышәырччон, ажәак уаҳа иаалԥмыршәакәа. Уи илҭагылазаашьаз иара уажәыцәкьа, ажәала иаҳәазаргьы, цқьа изеилкаарымызт, дыҭцаатцәкьазар дрыцҳахәха ҽымҭзакәа дахьаапшуаз акәмызт.

– Ишәҳәо закәи, сышԥамаауеи! – ихы инапаҽы иааигартә, ахатца мчы иман. – Даҽакала шәсыхәапшыр сҭахым, сышәзеилымкаазшәа збоит, Надшьа. Ус зегьы сыжәбартә схы мѡаԥызгатцәкьазар, саташәымцан! Сатабымцан, саҳәшьа! – Шьасиа лахьгьы даахьапшит. – Абзиара шәзыкалаайт! – иҽынеихеит. – Цьанар, – даакәцәеит иара. – Шьҭа санааи, ууалыркәа акы зынзак еицухыр акәхоит.

– Уара узы сара акгьы сеигзом, – дԥышәырччо данынахынхә, Цьанар зегьы наишьҭалеит.

«Уеигзоит, Цьанар, – Батыр игәы дтахәыцуа дѡеиуан. – Усшәа угәы иабоит, избанзар истахыу еилукаарц уҟазам. Еилукаар угәарԥ стоуцазом, убри здыруеит азын, сара заа сеааныскылеит. Истахыу узымдырыртә снықәароуп, санԥсыша асаат здыруазаргьы.» Ма ас еизааигәаны инымхондаз. Ма, инхара знапы ианицашаз димазар, дыкәцрын, даеацьара аусуреи апстазаашьеи изыԥшаарц. Убас ала маҷк игәы ихашҭуазар ибарын, днасыԥдаха адәы дыкәгылазаргьы. Араҟа аангылашьак иаузомызт, иԥсы маҷхо мацара, абри амѡа данызаарц ҟалашьак амамызт. Дхатцан, ихы инапаҽы аагашьа дакәшәон, убри ак акәын изгәынкылагаз, аха ас ианбанза? Аамта цацпхьаза изымчҳауа дцыкәкәалар итахымызт. Макьана дҽан иара, имч илззаауа адәы дыкәзар зигәапхарызи.

Иѡоны дѡоагәыдпшыло дѡеихьан, даатгылазма уҳәартә, ишьаҽеихгашьа ааирмачзеит. Инхарҭахь анеира ааиҭахымхеит, Мамсыр имашьына агәашә ишадгылаз аниба. Зегь рацкыс ицәымгыз, – уи уажәы иашьа иԥҳәысаагара алацәажәара иеазикуан. Ма иаб игәарата акала дацхраахьандаз, ихы дашьтан, арантә днықәцижьтеи. Дааргьы апсшьараз дауан, ари адгьыл дшаазаз игәалашәозушь ҳәа, иашьеицбы ихы дазцаартә еиԥш. Аус злаз арахь иԥхаз хыцакырҭак рыман, акәымзар Батыр арра дыкан, аҵареи аусуреи еилеигзошәа дааиуан, аиатымреи амамзаареи иааргон, иалашьцылазшәа цқьа ирызгәатацәомызт умҳәозар. Уажәтәи иусура иалеигоз иуалафахәы заҵәык ԥсымшьтыгак иаѡызан, атышәынтәыларахь унанагозма. Цьанар, ашьтацартаҽ аус шиуазгьы, ихазы акыр изытцгозма. Ус иаазан дара, аҳәынтқарраз аус руан, акы ада рыздырзомызт, ирдыруаз ԥхьаҟа иазгомызт, арҭ зтагылаз аамта иабзоуран рыхныкәгашьа.

Амашьына агәашә апхьа иргылазар, Мамсыр ауха даангыларц игәы итазамызт. Заҟа ирласны еибабарыз иаҳа иеиҕын ҳәа, Батыр аѡныка длеит. Ран илалыртәааныза, апсшәа иааибырҳәаз амчыдара, акы иаламцәажәеит. Аус злаз аиҳабы ҽитуамызт, аицбы уи иаҳа еиҕеишьон. Аишәа ианнадтәыла, Мамсыр усгьы ижәуамызт, егьи иалихызи, ҽымткәа еитатәан. Амала ацыхәанза ус изычҳауазма, аиҳабы ихы ѡышьтихит.

– Аиҳабыра ахаҳә иазырура рыздыруам, угәы ишԥаанагои?

– Ахаҳә арбан? – Батыр акрыфара даалган, уи дазԥшызар акәхарын иеиҳабы, «ахаҳә» ҳәа дзышьтаз изеилымкаазшәа иеиирбон.

– Ҩымдыр зыкауцахуеи, кьаразаа ирызкыу ауми. Ачкәынцәа ирыхьчоит, уахыла икәыргар ҳәа ишәоит, ҽынла усгьы ус змам адеизалоит. Аха, ауаа акәшаҳатымкәа, аҳәынтқар ахы иатәнашьома иҕьычуашәа акәгара.

– Уа саргьы уахык сыкан, – амц иҳәеит Батыр.

– Уара убартқәа ирыкәурзо аамта зныухуеи? – Мамсыр иашьа иааиеԥникылеит, нас ран лындәылцымта ихы иаирхәан, ҽыц ҽааитит:– уанаҵьалбеит, ԥҳәыс дааугар, унхар-унцыр…

– Уи уажәы ҳалацәажәарым, – иааҽапицәон Батыр.

– Нас ҳанбалацәажәо? – уи иашьеиҳабы даатгыломызт.

– Сгәы уи иеиԥшым, даеазны, – зынзак иаламцәажәарц шигәапхоз иҳәар, иашьа даатымгылар ҳәа дшәон, иахигазшәа апшра аитеит.

– Ҳара иаҳтахыуп апсуара ҳахьчарц, – иахьианагаз ианаму, апхьа излацәажәоз ахь Мамсыр дниасит, – иахьа иҳамоу аҳәынтқарратә система аѡныцка ишьакәгылоу апкапца инакәыршәаны, аконституциа еилагарак аимуртә. Аха шәара абри аҳәынтқарра амац зуа апсуаа зегьы шәҽаҟәоит.

– Изла?

– Шәымхәыцзакәан шәхымѡаԥгашьала.

– Исзеилкааузам – сара схымѡаԥгашьа уара излауԥырхагеи?

– Иныкәхәа-аакәхәашәа ирҳәоит доусы, изааигәоу дизнымкылозар, аҳәынтқарратә аппарат аҽы иаанкылара иапсоу, иапсаму ҳәа.

– Иалухи уусура, ҳапсадгьыл азы агьузыкамцозар?

– Еита схәахуеит: ҳшәымҽаҟәан, хәычы-хәычла иаҳзыкаҵо шәымбари!

– Усҟатәи ахшыѡ шәымазар, ҳажәлар ируам, ирҳәо наҳагзароуп ҳәа шәыкәымгыло?

– Ҳапсахра иналагоит, иалыжәгои?

– Ажәлари аинтеллигенциеи рееибаркны иқәгылароуп ҳусқәа ылҵуа рҽанынархо. Шәарҭ еснагь шәхы шәахәагәышьоит.

– Ҳарҭ ҳхы шәцәыҳахьчалароуп, уаҳа иаузом излазбо ала.

– Уи быргәым, – Баҭыр дѡагылеит, – ӷьара акала узҳахәозар ҳәа, аҷкәынцәа уцхрааит, уара, уѡызцәа ара иҟаз маҷызшәа, уаарҽагылеит. Саҭамыз, сара сындәылҵроуп, сҧсы ааиҭаскырц. Иахьа заацәан сангылоз, ҽынла лацәааихьшьк сзыҟамҵеит. Аҵла амҵан днеин, инапы ихы иаҵаҵаны, арымз днықәиеит, иҽы ажәгәарахь инарҳәны. Ибла аартызаргьы иубарҭамызт азы, дыцәазу дыцәамзу еилызкаауадаз. Акы дазхәыцыр иҭахызаргьы, иҽизеизгомызт, уажәи-уажәи илымҳа ирҵаруан, иашьа дыкәҵуазар ҳәа. Нас ахақәиҭра иоурызшәа, иашьа ицара дазҧшцәан. Ҳаҕоу дазҧшызааит иашьак иаб иѡны индәылҵра! Ус акәзаргьы, Баҭыр иҭагылазаашьа убас иҟан, иѡныҵҟатә еибарххара дадахомызт, арахь даҽакы дазхәыцыр иҭахзамызт, иааикәыршаз рынеиааи даҽаӷьара деинархагәышьон акәымзар. Уи иан лбжьы маҷ аагеит, лҧа еиҳабы дахьынаскьалгоз, леиҵбы даалырҧшырц лҭахымкәа. Амашьына аақәҵәимҭа иара иаҳауан. Нас аладара ишылҭалаз мѡашьо, абжьы маҷхон. Баҭыр дѡагылан, зыхьк наиҽаҭәаны дышьҭаларц, акран днадгылеит.

– Уцәазамкәа уиазма, уашьа дахьцоз умбазеи? – ан лгәы иалан.

Иан илҳәаз шҧеимаҳауаз, аха, убранза днеихьан, игәы иаҳауамызт. Мышкы зны ихымѡаҧгашьа дазхәыцрын, иахьцалак иацәажәоз зымшала адунеи дыкәыз лакәымзи, аха уи ауха иҧсҭазаашьа арахәыц иахьынҳалан. Аҵх убас ибзиан, маҷк аҧша хьшәашәа амшын аҽынтә иаасит. Иаартыз ихышә ала иныѡналан, ауаҭах ааимнадеит. Зҽырхьны ишьҭаз Баҭыр дкарауараха дыҟамзи, дышхәыцуаз дамхацәан, аҧхыз ҽаасҭақәа дышрылаз мацара, иҧсы уамак изымшьакәа, дѡагылеит. Макьана мшазацызт. Аҵла аҵаҟа дтәан, аҭаҭын дахо. Ақыҭа аҳәаа ахьаанҵәоз иалагоз амшын гәеиужь дхыҧшылон. Ҕбакгьы хымызт. Ҧҭацк хыршәламызт. Лашахьан, аха Амра ашәахәа ахәы ихымҵыцызт.

Баҭыр уажәраанза аҧсҭазаара далагәырҕьон. Иѡны иаѡцамзаргьы изгылан, уи аамҭаз амла дамкыртә, ирахә-ишәахә иман, баҳча хәыҷык изҭакын, амхы ахьылеиҵашаз изышьҭан, иѡны аргылашьеи игәарҧи еинаалон. Ақыҭа уналаҧшуан. Иҧшзарҭан. Уамак акәымзаргьы, иусурҭа ыҟан, ҵарак далгахьан. Уаҳа дзыхьзарызи ақыҭа ҷкәын?! Изымхоз аҧҳәыс лакәын. Аҧҳәысаагара уамак ихьаамызт, аргама акәымзаргьы, мазала изҳәаз азҕаб дыҟамзи. Лҵара маҷк иаалырҕәҕәар, дааигарын, уи иҽазыҟаиҵон. Машәырны иқәшәаз баша зҕабызма, даныхәыҷзаз аахыс илаҧш зхыз, лаазара иалахәыз дызҕабхо даналага нахыс, даара бзиа дшибоз еилкаамзи. Ганкала абзиабара мацара акәымкәан, лара аҭак илымҭеи, лықәрагьы ус иҟан, илықәҽиоз лҵарагьы дашьҭамызт, даҽакгьы лҭахымызт, дызҽынҵәаауаз ауаѡы дылцәызыр ҳәа дшәон, иаарласны дигарц дазгәаҟуан. Ибзиашәа маҷк дааизҧшырц дникылалон, лҵараҽ лымѡа днықәиҵарц иҭахны. Аха ҽнак зегьы леилаҧыххаа ицеит. Аҵәца лаимпыҵҟьазшәа, идунеи ҟәыбасартә иҟалазеи?!.

Убри аахыс, уамак ҵуамызт аха, ибла дыхгылан асасааирҭаҽ, Ӷьанари Асҭандеи амардуан ианыѡаҽагылоз, иаргьы дныѡналахьан еиҧш, фатәқәак ақьаад макәан ирҭаҵа икны, абуфеҭ иаадәылҵыз азҕаб ҳаракы. Иара бзиа иибоз аѡбатәи аихагылахь дѡеихьан, лашьа дицны. Убрахь дықәнеит убри азҕаб ҟаимаҭгьы, лыбла иҵалмыршәыз арҧыс иѡныҵҟа шынеибакәыз ларҳәы-ѡарҳәны. Иѡызеи лареи ракәзар еиқәшәараны иҟаз ҳәа, игәы аахыҭхыҭит. Шьына диманы, ихаҭагьы амардуан дѡаҽагылан, акоридор дныбжьалазар, абар! – абри аномер аҽакәын Ӷьанар дахьнеиуаз. Азныказ ҭаца ҳәа уаѡы димбазт, «ҳзааугеи?» ҳәа Ӷьанар дааизхьаҳәырц агьшигмыз, акәақьҭ шыҟаз ҵаҟа иибахьаз азҕаб ҟаимаҭ дахьгылаз даалыршанхеит. Иҽааирманшәалан, ииулак игәаҕьны, ла лахь ишьаҽа неихиган, лылахь днагәзит, иагьаалыдиныҳәалеит.

Баҭыр дѡагылан, дцаны иҽы изәзәеит. Дныѡналан, чаик ршны ижәит. Иан ажәгәарахь дцахьан. Иара ҽыц араҵла дныҵатәеит. Амра ѡхашаларц агьагмызт. Макьана иусурахь дыццакуамызт. Ҽыц дхынҳәуан иара асасааирҭахь. Уажәы аѡныҟа иандәыкәла, рҭаца уа дааныжь, Асҭанда цқьа дҭиҵаауан. Дзыкәшәаз изеилымкаауазшәа, дыбжьажьон. Иагьа умҳәан Асҭанда дыҧшзан, дхаан, лҟазшьа игәаҧхон, игәамҧхақәашаз дышҧарылаҟамыз, иара изын урҭ быргәымызт, дрызхәыцырцгьы дрышьҭамызт. Амашьына аѡныҵҟа лара дахьибоз ихы инапаҽы иааигартә ицхраауан. Иара дычча-хәмаруан, длафуан. Игәы иҭашәаз ихаҭа изеилкаауамызт, иѡызцәагьы идимырдырзеит. Азеиҧшынхарҭаҽ лыматәақәа ныжьны, Асҭанда лҭаца дахьыѡназ дылзаарган, арҧарцәа аѡныҟа ианцоз, иҽыҧсахрақәа уаҳа иаадимырбазеит. Убас дааиуан иахьанза, аха асҵәҟьа ианбанза.

Араҵлаҽынтә агәарҧ дынҭыҵын, амѡа днанылеит. Ӷьанар игәашә аҽы длазаанза, машьынак ихьзозар ҳәа, дыццакуамызт. Шьына, иусурахь амѡа дыкәлар, ма дышьҭихрын, аха есымша уи иҽиқәиршәалар иҭахзамызт. Уи ианааигәаҧхалоз Ӷьанар иҽы даангылалон, дизымҧшырц Баҭыр изҳәомызт. Ма амѡан дышьҭихуан, дышиашаз дцарц злаиабжьеигарызи, зҵаара шәкы цәырызгоз

усхарынеи. Иара иѡыза диҭашьыцуазма ҳәа, ихы дазҭаауан. Издыруадаз маҷк иадамхаргьы уи ицәа иалазар. Зынгьы дзыниҽамҧшуа дибар иҭахзамызт, ацәымҕра илаҽыр ҳәагьы дшәон. Урҭқәа дыриааирц илшон, аха Ҵьанар акала диҧырхагахарц иҭахымызт. Иҽицәихьчон еиқәымшәацәаларц, еибамбацәаларц. Ак иҭрымхырц ихы дақәҧон, аха илымшакәа ак ицәхыжжыр алымшози. Амѡа данын, азә дышьҭихырц иаангылара дазымхәыцзакәа. Аидарашьҭыхга машьына аанҽасит. Бзыҧҭа АТК-ҽы аус зуаз аныҟәцаѡ Лахәыҭ иакәын.

Ҵьанар игәарҧ дықәгылан Шьасиа. Уи лнаѡсан Асҭанда лызнапык ала абагьыр кны дгылан. Амашьына лиаҟьеит, урҭ рѡыҵьегь уаҳа ибарҭамызт. Иара ихы ицәымҕын. Ҵьоукы рѡны иѡнагылаз аҭаца иара диоуамызт, уи ланхәҧҳа дахьынзанасыҧдаитәуаз еилкаамызт. Убарҭқәа заа идыруанаҭ, ачара аҽны ихы дақәҧаны мацара инапаҽы иааигеит. Илшоз зегьы ҟаиҭон, ачара бзиахәха имѡасырц. Иѡыза иакәымзи ҧҳәыс даазгаз. Амала аҭаца дахьынаргааргоз длызҧшуан, избанзар дрылҵьҵьаауан. Амш бзиа рмоуи, агәылацәа рахь дынҭыргеит. Ақәчага рхиа, рысасцәа аныладыртәа, зқьаф ҟалаз «Радеда» аацәырырган, лѡызцәа дрыларгыла, лаҧхьа икәашо, ашьаҧа дыҭыргаанза, дааныркылан, лныҳәаҽа ахьыркуаз, Жьакәа аҭаца иашьас Баҭыр длырҭарц ажәа аниҳәа, иара днеилҧсааит. Ауаа рацәа ахьеилагылаз, нас итәаз рқьаф ҟамлахьази, иара ихьааз рцәиҭәахыртә амчқәа иҧшааит. Амҳараҽгьы уи азбахә анцәырырга, шьҭа иаргьы маҷк далашьцылахьан азы, ҽыц иҭәахыртә дыҟан, аха зегь раҭкыс иара дыздыруаз Асҭанда иҭылдырааит иакәзамкәан иѡызцәа дышрылаз.

Иусураҽ даннеи, иҭыҧ аҽы дтәан, аныҟәцаѡцәа ирҭахыз ашәҟәқәа, нас ахәҭақәа рзылѡаауа. Аамҭа рацәа иман, излахаирҭәаашаз ус ҕәҕәак инапы ианымызт акәымзар. Ихы ахьигарыз дақәшәомызт, ишьапқәа ѡышьҭихын, еихданы аишәа иныкәиҭан, инапқәа еихда игәыҭаҧса, ихы икәаҽ дтәан, дызбоз дыцәаз ҵьыршьарын. Убри амшала изааишазгьы нахынҳәуан. Иара ихы ицәымҕын. Шьасиа заҭәык лакәын иблахаҭ зыргьежьуаз. Илзыруз ачара ашьҭахь, шьҭа еилкааны иман амца дшалагылаз, дацәшәар азыршы дышҭаҧалоз. Царҭа имазамызт. Иѡызагьы, иашьас дзырҭазгьы дырҧырхагахар ҟалазомызт. Асҭанда?!. Еиҕьын урҭ рахь дықәымлалар, зынзак иҽыдимырбар, ихаҭагьы ибла иҭамшәар. Иҽшиҧсахыз ангәарҭа, хьаак змамз иҽиеиҧшитәуан, ус ахымѡаҧгашьа зыҧсази, ѡныҭҟала закәытә қәҧарази!

Қыҭак аҽы еицынхоны, рымѡа акакәны, рыцәгьа-рыбзиа еиланы, еиқәымшәашьас ирымази, арахь иѡызаз Ҵьанари иареи ҵьарак аус еицыруан. Иагьа рееиҟәыргаргьы, еизарак аҽы еибамбакәа изымѡасуамызт. Ма ҳамҭанык ақыҭа далҭыр иҭахын. Важьа диацәажәаны ҧсшьара данца, аѡныҟа ахынҳәра ицәымҕын. Арахь Шьасиа лыбла дныхҧшыларц длызгәаҟуан. Ихы даиааины, дымхынҳәит даҽа ҧыҭрак. Иҧсы ахьишьоз иқәшәаз дицны, командировка дымцар ҟамлозшәа, даҽа қалақьк ахь ихы ирхеит. Уаҟа даанхацәеит. Иҭегь даанхон, иҭәахны имаз иҧара хәыҷқәа аанымҭәар.

Ганкахьала дхынҳәырц иҭахны, егьи аган ала амхынҳәра деилаҳауа, арахь дымгьежьыр ада ҧсыхәак имамкәа, адәахьы иҭагылазаашьа ианимырҧшзо, ѡныҭҟала дгәагәо мацара, иқыҭа даалагылеит. Дызбоз еигәырҕьон, иаргьы дымгәырҕьакәаҭәҟьа дыҟамызт, аха, игәы ацынхәра хаҳәык иҕразшәа, иҧсы аҭкаара ицәыуадаѡын. Ҵьанар диқәшәар иҭахзамызт, даниқәшәах, уаанза игәы ишаанагаҭәҟьоз, иацәажәареи иҽцаареи хьанҭарамхеит. Асҭанда дибар дыҭабгарызшәа иҽшылцәихьчозгьы, усҟатәи дылцәыҧхамшьеит. Убасҭәҟьа маҷ-маҷ изымариахозар ҳәа дышгәыҕуаз, Асҭанда лчымазара амшала Аҟәа дгатәны даниоу, Шьына дицны, Ҵьанар иѡны анкыдгылара иқәшәеит. Абар Шьасиа дахьаацәырҭыз! Ахара дгыланы дахьыҧшуаз, лара илызгәамҭазакәа иара дкылылблаауан. Убасҟатәи дылҽынҭәаауан аҧсшәаҳәараз лылахь анагәзрада дыззааигәахар ҟамлоз аҭаца ҽа.

Асҭанда диманы, амѡа дахьаныз, Аҟәа дахьалаз, закәытә ѡныҭҟатә қәҧараз имѡаҧысуаз ҵьашьахәын, арахь иара амцхә дыхәмаруа мацара ихигон. Уи иқәҽиеит. Асҭанда имцхәыз зҭаарак ҟалымҭарыз, рѡыҵьегь рааизынхара иҽацәихьчон. Дрыцҳаишьон, длыцхраарц иҭахын. Аха идыруан дызҽыз лара ишлыцәмаҷыз, даҽакалагьы дшылзеилымкаауаз. Ихьыз еиллыргарц дышгәаҟуаз дырын. Иара уи изаартуамызт. Еиҕьын имаза шымазаз иаанхар, зынзакҭәҟьа изымҭәахыргьы, иахьынзауаз.

– Баҭыр! – Важьа ибжьы анааиаҳа, ашырҳәа дѡаҭҟьеит. – Аусура аламҭалаз уцәоума? Зныкыр ас уаабахьоума.

– Ицәаз иҧшра сымоума? – длахҽыхын уахьынихәаҧшуаз.

– Иумазаҭәҟьам. Нас иухьи?

– Ус, сусқәа еилаҧаҭазшәа иҟалеит, – ииҳәаз ихаҭа иааигәамҧхеит.

– Убла хѡаны еилургома?

– Уусқәа уандыркаро ыҟами, Важьа, – иблақәа иргызмалуан, ииҳәоз агәра дзацәажәоз игарц. – Баша унатәаны, еиҕьуп унықәианы, уеааиҭухыр уҭаххоит.

– Имазамзар иарбан усу? Ҧҳәысаагаразар – уи бзиоуп.

– Уи акәзаргьы ҟалоит.

– Зегьы ҳаумыцхраауеи, аиҳаразак сара.

– Шәсыцхраар аныстаххалак, шәкабинет аҽы ҳаизап.

– Нас ҳаиқәшаҳаҭзар, шьҭа ҳусурахь ҳаиасып. Гәдоуҭа уца. Аҧсшьарҭа ѡны «Осетиа» аиҳабы дсыҳәеит а-«Икарус» акомпрессор изынасышьҭырц. Иугароуп акы. Смашьына узҧшуп. Аҧсуа дсыҳәазар – мап злаицәыскри, – дындәылҭит аҧсшьарҭа ѡны аиҳабы.

«Агызмал!» –игәы иааҭиҳәаан, Баҭыр ашьҭаҭарҭа аҽынтә акомпрессор аацәыригеит. Иагьыхьанҭан иара. Аиҳабы и-«Волга» агараж иааҭагылахьан. Аныҟәцаѡ дицырхырааны, акомпрессор амашьына иҭеиҭеит. Шьына имашьына хәыҷы днадгылан, ауха рѡыцьегь ҷаҧшьара Бзыпҭа ицарц шиҭахыз бҕьыцк инаниҭан, асаркьа рыцқьага инавҭеиҭеит. А-«Волга» ашҭа инҭыҭын, амшын иаҽықәгаз ақыҭа мѡала, амѡаду иазкылсит. Акомпрессор ахьнагатәыз ианнеи, уа инымхеит. Ирлас шьҭахьҟа рҽаархан, ақалақь ианаалагыла, Баҭыр амашьына длалбааит.

– Ара усқәак сымоуп, ухала уца. Иаарлас сызѡеиуазар збап.

Баҭыр ауаа рыжәпара дналазырц дналалеит. Ашышкамс рацәа ахьеилыуаҭыруаз ак узрылкаауазма, зегь еиҧшын. Убас ихы ибон уажәы. Уск иманы, азә дибарц иҭахны, араҟа даанымгылеит. Ус баша дгьалдызуа днарылаҧш-аарылаҧшырц агәазыҳәара иман. Аекскурсиа иҟаз амашьынақәа рзы аҳасабеилыргарҭаҽ ашьыжь днеиргьы ҟалон. Ара уаѡы дахьрылрымкаауаз дрылазар убасҟанҭәҟьа цәгьа ибазомызт. Аха дыздыруаз ҵьоукы иқәҽырымҭи:

– Баҭыр!

Даахьаҳәзар акрыфарҭаҽ, аурыс уатка рымҭаргыланы, иидыруаз х-ѡык тәан. Фырҵьанк анидыркы, днеины ѡ-баҭлыкак рзааигеит. Уи анҭадырцәы, даеа ѡба ааргеит. Иҭацәыцҧхьаза иаарго, рқьаф ҕәҕәала иҟарҭан, еибак-еибашьҭуа иѡдәылҭит. Иара иаҳа дыбзиан егьырҭ раасҭа. Дырган автобусқәа реиҭасырҭаҽ, акы дарҭеит, заа идәықәҭатәыз дара шракәызгьы. Ари рқыҭахь ицоз аҭыхәтәантәи реисын, инхарҭа инавсны, ааилашәшәымҭаз иқәгьыжьуан аҧхынраз. Иара аҧсшьарҭа аҧхьа длалбааит, Шьына имашьына нҭыҭ ишгылаз аниба.

– Шьҭа хәлоит, уабаҟаз? – ҽааиҭит Ҵьанар.

– Сѡызцәақәак срықәшәан, – Баҭыр Шьынеи иареи царц акәымзи абҕьыц ианиҭаз, алаҽимҭзаргьы уи Ҵьанар дахьышьҭихыз ааигәамҧхеит.

– Ижәны уҟоуп, абас уцома? Ҳахьцо узымдырзои?

– Сқьаф ыҟоуп ҳәа, иҟалеи? Кәты-ҽырҳасрак ауп исҭахыу, исхыҧсаауеит.

– Уаха ҳаҟәыҭп? – рабжьеигеит Шьына. – Уаҟа иаангылаша анҭаны ирымоуп. Ҳара ҳнеиуеит, даеа ҵьоукы шыҟоу.

– Агьҟалом. Ҳцап, иҟоу аабап. Ашьыжь ҳаап, даеазны ҳанцашаз ҳрацәажәап.

Аҷаҧшьараз дахьнаргазгьы, Баҭыр ҵьоукы рыѡныҟа дрыццан,

еиҭеижәит.

13

Ахаҳәқәа ахьықәгылаз дѡеин, Леуанти игәеиҭеит ҵьоукы ыҟазар. Имаҷымкәангьы еилагылан, абри ахаҳә са ада уажәраанза ирызхашаз зегь рыманы, иара рымбар ирзымхоз рызхамырҭәаауазшәа. Уамашәа иубашаз, Канҵьариа Артур уа деиҭарылагылан.

– Артур, – Леуанти уи наиқәҽиҭит, – уара ара ирлас-ырласны узбоит, уажәраанза ҵьаргьы уеҳалаурхәзомызтеи.

– Уора, сычмазаѡхеит, уара! Арҭ акааметқәа рҳәоит. Уажәраанза изаҳзымдыруази сара зынзак зызбахә смаҳацыз акьараз рҭоурых? Шәҟәқәак сзырҧшаан, саҧхьақәеит. Аус ду мѡаҧыргозаарын. Нас иахьа уажәраанзагьы ҳазҽу иароупеи? Усшәа избоит.

– Иароуп, – Леуанти шьҭаҟа амѡа днықәлеит.

Аены уаҳа уск иеалеигаларц игәы иҭазамызт. Икатәаз ашоура изычҳауамызт. Маҷк даҧхьарц, амаҭурҭа дныѡналан, ашәқәеи ахышәқәеи ааиртит, аҧшабжьас маҷк аѡныҭҟа иарҧсасиирц. Дзыҧхьоз еиликаауази изеилымкаауази еиҟараны, адиван дықәтәан. Ихшыѡ ашәҟәы изадцаломызт. Агәашә шыҟаз «Волга» –к аангылан, амилициа Бзыпҭатәи аҟәша аиҳабы амаиор Шоҭа Малиа дааҭыҭын, дышиашаз агәарҧ дааҭалеит.

– Аԥсны апрокурор Вардаиа Виктор Викторович имашьыноуп. Сааишьҭит Бориси уареи Гагра шәызгарц.

– Ииҭахи?

– Уи сыздыруам.

Амашьына шнеиуаз, ашкол азааигәара амҩан иԥшыз Кьахьыриԥа даашьҭырхит. Иара ида, егьырҭ еицазхәыцны еиқәдыршәаз асценари ала аус руазшәа Леуанти даазхәыцт. Рызынтәык, Кьахьыриԥагьы днарылаҵаны, иара рнапаҿы дшааргашаз рыздыруамызт. Уажәы иааиқәшәар апрокурор Вардаиа иҟаҵатәын ҳәа ирабжьеигарызи? Апрокурор, нап алеикыртә аиҳабыра ныҟәазар, Леуанти диршәарц иеазикыргьы алымшози. Аныҟәцаҩ амаиор Малиа дидтәалазар, Кьахьыриԥеи иареи ашьҭахь еицҭатәан. Иихәыцуазишь убри аламҭалаз Кьахьыриԥа?

– Шәлеи арахь! – Аԥсны апрокурор ихаҭыԥуаҩ Бганба Сергеи Гагра апрокурор икабинет ахь иааиз днарыԥхьан, ихала дыҩнамлазеит.

Аԥсны аиҳабыра кьаразаа ирызкыз ахаҳә са ақәгарада ус рымамкәан итәаз ԥьушьарын. Уахиҽни, имтәа-имыцәа убри азбахә ада лаҵәажәатәык, збатәык рымазамызт. Ицо-иааруа Гагреи Бзыԥҭеи ирыбжьан. Уажәы апрокуратурагьы аларгалан, апрокурор Вардаиа дазымхозшәа, уи дицҵаны, иара ихаҭыԥуаҩ даарышьҭит. Сергеи Бганба ақыҭа Бзыԥҵа иалҵыз азә иакәын. Иаб данҵадырха, иан лԥеи лыԥҳаи цәгьала илаазеит, аҵара длырцеит, ашәыр ҭиуа, иаалоуаз лхәыҷқәа, Урыстәыла иҟаз, ирзышьҭуа маҵара. Леуанти иабду иҩнаҭа даазахьан Сергеи иаб иаҳәшьа. Ари ақыҭахь даакәнагаланы, зныкгьы Леуанти иаб иҩоны дымнеикәа, дцазомызт. Ус дыҟан аусурҭа анроу аҳҭны қалақь ахь иргаз ран, идлырбаз лхәыҷқәагьы иҟарцон. Избанзар бганаа аниаҭымха Леуанти иабду аҩоны рызиргылахьан. Сергеи иан, анхара ду лымацара данахаанха, ацхырааразы ахәы длалбааны дрыҳәон. Даргьы мап лцәыркуазма, зны ажьҭааразы, ал ҵлақәа ирԥәын, зны лмхы иҵан. Ажәытәқәа еибабон, аха аҿатәқәа наҟ-наҟ излабзахашаз атәы аҳәара цәгьан.

– Шәусҟәа шԥацои? – апрокурор Вардаиа Леуанти иахь ихы хан, қәралагьы маҵуралагьы Кьахьыриԥа дшеиҳабызгьы.

– Хар ҳамазам, – иҳәеит Леуанти, иҩыза еиҳабы ҿимҭуазшәа аниба.

– Шәхаҳә шәыхьчоу?

– Рыҩбагьы ҳахьчоит.

– Рыҩбагьы мчыла иқәыргоит, – Вардаиа иажәа ааиркьаҿзеит. – Аус злоу еиласрак ҟарҵар шәымуроуп.

– Еиласрак шԥаҟарҵои! – иҳәеит Леуанти, мчыла иқәыргозар, адырра арҭ изрырҭахуази ҳәа ихы дазҵааны, ус ҟарҵарымызт ҳәа аҵакгьы ныҟаицан. – Еиласрак ҟарымҵарц, сыбаҩқәа уа ирымҵасыԥсоит ауп, – ҳәа нацицеит, ихы иахьҭашәаз ихаҵа изеилымкааруа.

– Ус акәзар, зегьы збоуп, – дҩагылеит Вардаиа, аԥсшәа раҳәаны, иагьынаскьеигеит.

Аиҿцәажәара макьана инҵәарымызт ҳәа игәыгуаз Леуанти Борис амашьына дыницҭалеит. Амҩан апрокуратураҿ реицәажәара кьаҿ хәыц-хәыц игәаларшәо дазхәыцуан. Иқәыргарц рҿаархар иқәызыргылаз ирырҭозма нас? Абри азҵаара акырынтә изцәырҵуан. Амҩа изқәыз аанкылашьас иамази? Амца игран. Амашьынала игәашә аҿынза дааргеит. Ҳаҭыр иқәцаны дымҩаԥыргар – дарԥхашьарын, аиҳабыра дрыдгыларын ҳәа шырызбаз дымҩашьахуа еиликаауан. Аамҭа цаԥхьаза аҿнытәи реиԥылашьа иаҳа-иаҳа илсуан. Урҭ ак шаԥшьыргаз усгьы идырын. Кьаразаа ирызкыз ахаҳә са ықәдыргылеижьҭеи, шьҭа мызки хы-мши ҵуан. Қарҭаа аԥсуа еиҳабыра ҭып рырымҭозу, аԥсуаа Қырҭтәыла аиҳабыра ирымцақьақьозу? Рыуа иаҳа амчра змаз арбаныз, шьҭа иахьынзықәгылаз рзымчҳауа иазхоны ирԥхьазартә? Уаҳа мчыла изықәыргарыз ҳәа ҵаҵгәыс иамази?

Зҭак цқьа изымдыруаз зцаара шәкы ихапапан, аухантәарак ибарԥьеиуаз ибаргызи. Цқьа данызмыцәа, ддәылҵын, агәарԥ аҿы арымз зны дшықәтәаз, зны дшықәиаз, ааиршеит. Маҷзак ибла анцәынҵаахгьы, ибылуаз зиасызу, мшынзу изеилмырго акы далагылан. Аены уамак шыҟалоз ицәа ианалашәа, ирлас ихаҿы ааирыцқьан, иҿы зәзәаны, часак ашәсак накәцаны иацифан, аԥхынраз ишыз ижәзомызт, хырҵәык ижәын, Амра гылара дазымԥшкәа, амҩаду шыҟаз иҿынеихеит. Хьаабаа рымазамкәа, амҩа иавгаз аныҟәарҭа ауаа анын. Имацара иакәызма нас згәы аҭып иҭамгылоз? Ихы ицәымҕахазшәа, даатгылан, ладеи ҩадеи зхы хаз дрызԥшуан.

Шьыжьнатә амашьына рацәа иаарыликааит еишьҭагыланы иаауаз а-«Волга» –қәа хпа, «Жигули» –қәак, «Москвич» –к. Аԥхьа игылан ақалақь милициа аиҳабы аполковник Рапавеи уи ихаҭыԥуаҩ аподполковник Леонид Габлиеи. Аҵыхәтәантәии Леуантии ааида акәын ирыбжьаз. Ари иаб ианшьа иакәын егьи иаб, аха рԥсҭазаара убас еиҿкаан, дахьаазаз Леуанти иабду иҩнаҭа акәын. Абри агәарԥ дтыцны акәын уи хазы нхара дышцаз. Урҭ р-«Волга» иашьҭагылаз ақалақь комитет актәи амазаныҟәгаҩ Гәарамиа, ақалақь нагзком аиҳабы Догоназе, даеа ҵьокгьы ҭатәан. Агырба

Закан Леуанти даниба иаԥхьатәҟьа даангылеит. Уи и-«Москвич» дынҭалон еиԥш, иццакны иааиуаз Ҵсардиа Лиуфа даарыхьзеит. Закан имашьына агәарбжьарахь ианыбжьеигалоз, Леуанти илаԥш назыԥәшәаз атаксист Цыхьычба Лерик, дара дрышьҭаларц, инапы наиирбеит. Аԥхьатәи амашьына анаангыла, Лерик итакси дыѡтыԥан, арҭ рызынтәык даарыдгылеит.

– Абыржәы абаҟа ыԥәыргоит, – Закан ирлас дцәажәон. – Шәарҭгьы уа шәыҟазароуп, ажәлар еизар – уи зыбзоуроу шәара шшәакәым рдыруазарц.

– Иахьа ашьа каҭәоит! – ҽааиҭит Лиуфа, исигареҭ инаҵәа ирыбжьакны, инапы дѡахашәа икын.

– Исҳәаз умаҳазеи?! – Закан уи наиԥәҽиҭит.

– Иахьа ашьа каҭәоит! – дхьаҵуамызт Лиуфа.

– Умшәан! – Леуанти ихы Закан изхан. – Ҳѡеиуеит. Уажәыцәҟьа ҳушьҭалоит, – амашьына дыѡтыцт, Лиуфа диманы. – Лерик! – Закан данца, ари дааирзырѡоит. – Гагреи Пицундеи ицо атаксистцәа иаарлас иубароуп. Ҳаҷкәынцәа адырра роуроуп. Саатбжак иахымгакәа ацҳаҽ еизароуп.

– Ацҳаҽ шәызгап?

– Аамҭа умазам. Ҳара автобусла ҳцап.

Иахьынкылсыз ирдыруаз азә дааныркылеит. Ашьа каҭәара иазхиаз ауаѡ дицын, имацара дахьыҟамыз иаҳа игәы ҭәҭәан Леуанти. Ихшыѡ ааԥса цҳафырза аус ауртә аҭагылазаашьа иҟанаҵон. Закан арҭ никылаҵәкьар иҭахызу, ицәажәашьала ихгьы ихьчарц, анахьгьы арахьгьы иреиҳәашаз збаны, уаѡ димыргәааруа, арҭ никылозшәа ҟаҵаны, ргәы реаниҵозу? Ус акәзу, егьыс акәзу, адырра риҭеит, шьҭа иҟарҵашаз дара ирусын.

Ацҳаҽ машьынақәак ааихьан, амѡа аремонтҟаҵара наплакы анапхгараҽ инеиз аиҳабыра рызԥшын. Чамагәуа Ҳарази иѡызцәакәаки еидгылақәан. Урҭ аазар Кьахьыриԥа Борисгьы дааиуазар акәхарын. Амала макьана ихабар димырбацызт. Лиуфа дуазыруан, дназыдгылалак драцәҳауан. Леуанти амѡа багьыр дыкәтәан, ҽиҭуамызт, игәы иҭаз уаѡы изеилкааруамызт. Ақалақь милициа аиҳабыра ахьцаз издыруамызт, арантә дназҽаԥшуаз ақыҭа милициа ахыбрахь инеизу? Лиуфа дааин, инаѡсан даеа багьырк дныкәтәеит. Иаарыдизалоз маҷын, аха шаҳатра зушаз ауаа ыҟан. Иара ус азәазәала ирыцлон.

Архәара иаавҵын, аидарамѡангага «ГАЗ» хѡаны аҽааанахеит. Ажәлар ирхымѡаԥгашьахоз ҭнатәарааузшәа, ԥшьшьала аашьа ԥьоушьарын. Иҟалашаз ззымдыруаз аныҟәцаѡ иакәхарын зцәа иаҵәшәаҵәкьоз. Уи иашьҭагылаз а-«Волга» иаҵәа, аԥхьаҟа иааины ианаатгыла, иааҭытцит ақалақь аиҳабыра. А-«ГАЗ» анаатгыла, иаакәҵәиин, шьҭахьла аҽааанахеит. Хыхь иакәтәан абырзен усуцәа. Аԥсуаа аазомызт, ақыртқәа рзаагазомызт, рхала иқәыргеит ҳәа рзырымҳәарц. Уаѡ агьиазымҳәоз ҳәа ирԥхьазоз бырзен хыхбыцқәак ақәдыртәеит. Урҭ лалбаарц агьрыгмызт. Раԥхьа Леселизе изкыз аобелиск инагәтасны инхдыршәтуан, амашьына инақәырцон, нас ахәычқәа ирыбзоуразшәа иқәгылаз инадгылон, аха уи аихабетон ҭәҭәала иакын, амхшьас иазырзбхьаз здыруадаз, иаасуа иԥырымеуазар, Леуанти дцәылашьшьза дтәан, ибласаркьа цәыш имхаҵаны. Иѡнытцқа иҭаҭызуаз здыруадаз. Уажәрааныза ус ҭәҭәак мѡаԥыргацԥхьаза, аҭакра дацәшәалон, аха уажәык дацәшәазомызт, дыштҳаркуаз хымпада ишидыруаз ала игәы дҭаҵәажәон. Аусуцәа ацыхәтәантәи ишьапы адгьыл иныкәиргылахьан еиԥш, иара дѡатҟьеит. Дахьнеиуаз иарымарахьла Лиуфа Ҵсардиа дивагылан. Урҭ рнеишьала, Лиуфа аԥсуаа рбаҟа ахьыкәгылаз днаҵагылеит, егьи, ақыртуа баҟа днадгыларц агьигымкәа, инапы нҭарс Гәарамиа иааникылеит:

– Уаагылеи, уара! Шәызҽеу закәи?!.

– Пошел ты на …! – инапы импытҷәааруа, имацара иаҳартә,бызцәгьак наигәыдицан, ақыртуа баҟа днадгылеит. – Ажәлар рыхьзала, – аусуцәа рахь ихы наирхеит, – адҵа ҟасҵоит рыѡ-баҟак шәыркьымсырц!

– Ее!.. Куда идете, работу не выполнив! – Гәарамиа еишьҭагыланы зҽыназхаз аусуаѡ-аԥхьагылаѡ днаихьзан, инапы нҭарс дааникылон, егьи иуазма, инапы ааимпытцижәан, дагьиҽампҵшзакәа амѡа данын, ишьҭагылаз иѡызцәа иманы.

– Сара сусуаѡуп. Аполитикаҽ усс исымеи. Ма ԥьара сыгҽагәаны сыршьыпеи, – аниҳәоз, Гәарамиа дхарахаԥшуа амѡа агәҭа дангылан.

– Иахьа ашьа каҭәоит! – кьаразаа рбаҟахьы иѡагаз амѡахәасҭа иангылахьаз Лиуфа дмакәруан.

– Абаҟакәа рыцәгараз иҟашәцаз ақәцара сшәырба! – Леуанти Гәарамиеи Догоназеи даарҽагылт. – Ма ҳҭашәкуазар – ҳҭашәк, абаҟакәа шәаҳҭазом.

– Амашьынақәа ыкәыжәга! – рус шзалымцыз аниба, ицыз иманы, Астикәа днахынҳәит.

– Ирымуазар шәеаҽашәмыжьын! – ҽааиҭит быргк.

– Ираҳҭазом! – ҽааиҭит Лиуфа.

Леуанти уи дааиԥхьан, рҩыцьегь аамҩахытцын, ауаа иаарылагылеит. Иакәшәаз азәгьы деиҭатцуамызт. Изаҳаз амҩа ианын. Цыхьычба Лерик даарыдцалеит. Иахьабалак ишиҳәаз нареиҳәеит.

– Лерик, иахьа аус узузом, – иҳәеит Леуанти.—Ҳҩыцьегь ара ҳзаангылазом, аҩныҟа ҳаугароуп. Араҟа имҩаԥысуа ахҭыскәа зеиԥшрахо сзынауцҳароуп. Иулшома?

– Ишԥасылымшо!

– Гәдоуҭаагьы ирзуцҳароуп, – иҳәеит иара, амашьына инҭаланы, аҩныҟа Лерик ианигоз.

Асовет мчы аламҭалаз апартиатә орган актәи амазаныкәгаҩ иҿагылара ишәарҭамыз усзамызт. Уи акәмызт, ак рзуҳәазшәа ааираҳар, аус ҭымцаазакәа зны унцәыцагәаны уршьуан, ма, акы уахырҟьаны, уҭаркуан, ма аԥсихиатриа хәшәтәырҭа уҭарцон, удырххалон ухала иузымчҳакәа ухәжәаны уԥсаанза. Аҳәааныркәынтә адемократиа ақәгәгәара ҟанаҵон азы, адиктатура амч есааира ишмаҷхозгьы, макьана авторитартә режим амч аман, иузыруаз аҳәара цәгьан, умацара уааханы, ажәлар удымгылар. Леуанти, уажәы-уашьҭан иааиуазар ҳәа, дзыцәшәашаз иқьаадқәа еизганы, рылаԥш иахьыцамшәашаз ҳәа ицәахуан, уаҳа ихы изамырхәақәашаз ҳәа иипхьазоз ибылуан. Шьыбжьоншьҭахьынза Гәдоуҭаа рыҷкәынцәа изаауан, иҟаз-ианыз еилкааны, ажәытә цҳа шыҟаз ицон. Аҵыхәтәаншәа дааит Лерик Цыхьычба.

– Ауаа маҷзам. Ишԥаҟаҳҵои?

– Аизара мҩаԥгатәуп, – иҳәеит Леуанти. – Уара уахагыларoуп. Уаҳа азәыр дҳамазар убоит. Излауала аизара мҩаԥигартә Кьатиа Гарик идҵа. Мазаныкәгаҩцәас ҷьоукы алышәх, аха усгьы Вова Канҷьариа иоуп изҩуа, даҽазә уажәыцәкьа уа дҳамазар удыруеит. Аха ҷьоукы рыжәла мацара иахьабалак излаҳарбари. Цәышба Сергеи, абгархыкәтәи, дыҟазар заа еилкааны дазыҟаҵа. Уи ииҳәаша идыруеит. Лиуфеи сареи шәҳаԥхьа, ашьыжь иҟалаз аилкаа цқьа ишәоур шәҭахны. Даҽакала иахьа уахь ҳазнеизом. Шәааилацәажәаны иҳадаҳкылаша ақәҵара шәазхәыц. Зегь раԥхьа уа иарбатәуп абаҟа ахьчара шалҳаршаша.

Имацара данаанха, аизара ақәҵараз ииҳәаз уамак ишеилгамыз даазхәыцит. Даҽазнык аиҳабыра рҿагылара цқьа дазыҟаҵамзар ҳәа ихы дазҵаауан. Иеааирԥсыҽыр абаҟа ахьчараз иааикәыршаз ирылшартә иазыҟаҵазамызт. Шьҭа 33 мшы ҵуан уахгьы-еынгьы ахаҳәқәа рхьчозижьҭеи. Ҽынла уаа ҩышә-ҩык анеизоз ыҟан. Ас гәтынчымрыла ианбанза? Аизара мҩаԥганы, акы збатәын, аха уи Леуанти иус аламызшәа уа днаргар акәын, цқьа ирзеиҿкаар. Ирзеиҿкаар закәыхзи, еиҿыркаацәан, ихы ахьигарыз изымдыруа дшықәдырхоз дазхәыцуамызт. Уи иазкны лымҳатаск аԥхьа изҭаз, Лиуфа дрыма, ааилашәымҭаз изааиз Аслан Барцыци Ҭыркьба Мирони ракәын.

– Мазала аԥсҭа кҽаҩорак аҿы реезырган, – иҳәеит Аслан, иҳаирплан ԥсҟы ҿахҵәа ахьикыз, – ари ҵыхәтәак ахҭароуп ҳәа рзбеит. Уа Агырба Вова, Гыцба Шьалуа, Барцыц Виктор, Аҩардан Мирод, Цәышба Сергеи уҳәа ҵыҭ-ҩык ҳаҟан. Аԥсны жәлар реизара ду мҩаԥгазар цәгьа ирбом.

– Уи уажәы иаҳзалыршазом, – Леуанти дақәшаҳатмызт, мап зацәикуаз – уи ала иԥҵәарыз ҷьишьеит.

Лашьцан. Ацәымзақәа аркны, аизара мҩаԥыргон. Ритантә илбаауаз амашьынақәа шьҭа имаҷын азы, ахаҳә сақәа рҿаԥхьа ауаа еидгәыԥланы амҩа иангылан. Леуантии Лиуфеи нарылсын, аизара иахагылаз Лерик Цыхьычба инаидгылеит.

– Абар рҩыцьегь ахьаҳзааиз! – Лерик ауаа ирзрҩоит. – Зцаара шәымазар атак ҟарцоит. Егьирахь иқәгылашаз шәықәгылахьеит, ишәзеилымкааз ыҟазар ауп аус злоу.

– Иахьа ашьыжь абра иҟалаҵәкьаз ҳаҳар ҳҭахыуп, – зхаҿы убартамыз хатцак агәҭанытә ибжьы аагеит.

– Ашьыжь абра ҳанааи, аусуцәа ааргон, ахаҳәқәа ықәыргарц, – иҟалаз усгьы ирдыруан, Леуанти иажәа зынзак иркьаҿуан. – Лиуфеи сареи ираҳамҭеит. Абри ауп иҟалаз.

– Ақалақь аиҳабыра ыҟазма? – дцаауан даеазәы.

– Иҟан.

– Гәдоуҭантә, Аҟәантә азәыр дрыцызма?

– Мап.

– Ажәак сҳәар стахыуп, – хышла ҳаракык даақәгылеит. – Саԥхьа ицәажәоз Цәышба Сергеи иҳәеит ахаҳә са мемориалқәа иаахцәаны рразкы збатәуп ҳәа. Ҳҭагылазаашьа зеиԥшроу Москва аиҳабыра ирыздырзом, убранза инеиртә иҟаҵатәуп.

– Ҳҿар раазара азбахә ала, – дцәажәон быргк, – зны Архип Лабахәуа иҿы снанагахьеит. Избанзар аԥсуара арзра ахыҷә ҳақәгылан, иахьагьы хара ҳазцаз ҷьышәымшьан. Ҳарзра маза усны иахьагьы ишырзынхо ирзымдырзакәа ирыцәцәырцит, акәымзар уахыла иахәҭамыз абаҟа азәыр иқәиргылозма. Ҳара ауаа ирбо-ираҳауа иқәҳаргылаз ҳахьчароуп, уи азын еизара дук мҩаԥгатәызар ҳәа сыҟоуп.

– Аҧсуа шәҟәы знапы аҭазҩыз лахь рыҭо рҽанаарха, ажәлар реидгылара еиқәнархеит, – ҳәа зҭыҧ аҽынтә иналагаз, ишиҭахымз аизара мҩаҧызгоз рахь иҧхьан, даарывадыргылеит. – Иахьагьы ҳаҷкәынцәа рызкылҧшра аҭыхәтәа ҧымҭәазацт. Избанзар ирҭахзам ЦК КПСС Аҧсны аҽиаразы иаанашьҭыз Ақәҭара ишахәҭоу анагзара.

– Ҳара ҳгәы ҳеанызароуп, – даақәгылеит Мирод Аҩардан. – Жәлар реизарақәа анырацәаха иааныркыларц 1978 шықәсазы ақырҭқәа ақәҭара рыдыркылеит, Асовет Конституциа иаҽаргыланы. Иахьа иаҳҽадыргыларц ргәы иҭоуп иаарылшо зегьы. Убри азын ҳхы гәаҳҭалароуп, ҳлеишәа ҳаҭклаҧшлароуп. Аха ҳбаҟа аиқәырхараз еизара дук мҩаҧгатәны избоит. Шәааи, асабша, аусура ианамшым, 1980 шықәса ииуль 5– зы, Аҧсны зегьы алархәны, жәлар реизара ду мҩаҧаагап! – длалбаан, иаҭахымз ауаа деицгәарымҭацәарц, дцеит.

– Шәгәы ишҧаанаго? – дҭаауан Лерик.

– Иашоуп ииҳәаз! – иақәшаҳаҭмыз дабаҟаз.

Иақәшаҳаҭмыз азәызаҭәык, Леуанти, Аслан имашьынала аҩныҟа дыргон.

– Иҟашәҭаз шәазхәыцхьоу, уара? Абас ҟаҭатәуп ҳәа ишәызбаз ала, аус нҭәоз ҵьышәшьома? – аҧсҭа акҽаҩраҽы ирзбаз инақәыршәаны мҩак аизараҽ иқәларын ҳәа дҟамлазеит, аха уа дзырҽагыломызт, аимак-аиҽак ахылҭыр – аиҳабыра ирызнагахон, нас уи дара рхы ишадырхәарыз здыруадаз. – Еиҽызкаауада аизара? Иахагылода? Ашәҟәқәа еиқәзыршәода? – зҭак имаҳашаз азҭаарақәа нарықәиҧсеит.

Игәы иалан имазҭаазакәа аизара ду мҩаҧыргарц ахьырзбаз. Изҭаазҭгьы дақәшаҳаҭхазомызт. Уи азыҟаҭара, амҩаҧгара, – зегьы иара ихәда иқәхон. Иқәгылашаз ҳәа, анхацәеи аусуцәеи рыда, аинтеллигенциа рзыҧшаауамызт. Аизарақәа рымҩаҧгара Қырҭтәыла аиҳабыра мап ацәыркызижьҭеи, иахьцалак рхы иацәшәақәон. Аизара ду амҩаҧгара зылшашаз уажәыҭәҟьа азәгьы аламала дақәшаҳаҭхомызт. Аиҳаразак изларҧхьазоз ала, Бзыҧҭа аизара мҩаҧысуазар, бзыҧҭатәик имҩаҧигар акәын. Даҽаҵьарантә дааны, азәы дахагылар иҭахзамызт, аиҳаразак аамҭа ус ианыҟала. Зегьы ирҭахын аусқәа ҟалар, аха дара рхы наваркыр. Ирзбашаз рзбеит, аха уи иадҳәалаз азҭаарақәа рызынтәык Леуанти ихәдаҵьал иқәхон, иачҳар акәын. Абаҟа иара иргыло, иара ахьчара еиҽикаауа, аизара ду иара имҩаҧиго… арахь, аиҳабыра рҽагылара азымхозшәа, имчқәа шаны, иҩызцәагьы дырҽамгылар ҟамло дҭадыргылеит. Заҟа мчы дрылаҟази азәы, еснагь ихәда аиха инаҭеикуан аха? Зны ихнамҭәаргьы, зны ихнаҭәарын.

– Абыржәыҭәҟьа абжьыуаа ирзаҳшьҭаша ауааи амашьынеи сзышәыҧшаа! – инарыдиҭеит аҩны даазгаз.

– Уи аус ҳара иҳадҭа! – иҳәеит Мирон Ҭырқьба. – Ма ҳара ҳцап, ма иаҳашьҭыша ҳаҧшаап. Амала иаадыруазароуп зҽы ҳнеиуа зыгәра гоу ауаа.

– Иҳамоуп урҭ…– Леуанти иҩызцәа мҩақәиҭеит.

Аҩны дшааизҭәҟьа, иҧсы ааиҭакшәа, дышьҭалеит, ауха ибзианы дзыцәар, ашьыжь инаркны аизара иҽазыҟаиҭарц збаны, аха уағеимшхара. Амалагьы шоуран, арахь аҽны ихеигақәазгьы ддырҭынчуамызт. Ашамҭаз дҩагылеит, уаҳа назҭахымз ачымазаҩ дуба, иара дуба. Ашәҟәқәа разыҟаҭара иҽазикит, ихаҭа иҭагылазаашьа зеиҧшраз агәхьаа мкыкәа, уаҳа ҧсыхәа имазамызт, зегьы аҽны еилеигзар акәын, адырҩаҽнытәи жәлар реизара дазхиазарц. Арахь аҷкәынцәа цо-иаауа ибжьан, ҵьоукы жәабжь ҽыцк изааргон, даҽа ҵьоукы абжьагарақәа рҭахын. Аизара арезолиуциеи ақәҭареи алгаха иоуамызт. Ихшыҩ иххәыцуамызт, ихы аусура мап ацәнакуан. Убасҟатәи дычмазаҩын, ус ҕәҕәак амҩаҧгара иҽазикуа дабаҟахыз. Иқьаадқәа зегьы иртытын, ақәчага еиҭых иқәҭаны иман, ихы иаирхәашаз алиҧшаарц. Избеит дарзуазаргьы иааҧҭәаны рус мҩақәызҭашаз қәҭарак еиқәиршәарц. Макьана иус наимыгзацызт, ахәымҽхан ашкол ахь иҧхьеит.

Агәарҧ аҽы ауаа маҷзамызт, уажәы-уашьҭан еизарак аадыртуаз ҵьушьарын. Ахыбра аҩныҭҟагьы ҭәын. Днарылсны Борис Кьахьыриҧа икабинет шыҟаз днеит. Иакәшаны итәаз аҧсшәақәа аареиҳәеит, аха уажәы иҵьеишьаз иааз аделегациа зынзак иҕәҕәан. Борис иҽаҧхьа наҟ-аак еиҽатәан Аслан Оҭырбеи Шамиль Лакобеи. Ааскьа итәаз иреиуан Ҵьума Аҳәба, Рома Ҷанба, даҽа ҧыҭ-ҩыкгьы. Абарҭ аарышьҭит адырҩаҽнытәи аизара аҟәырхырц, изааз уажәшьҭа акыр рылшоз ҵьыршьон, Леуанти иибоз-иаҳауаз ҵьеишьаҭәҟьон.Аслан Оҭырба иибоз-иаҳауаз дшырзыҟаз аилкаара цәгьан, ҽиҭуамызт

– Ҳаҭыр зқәу Борис! – икостиум жакет ааишәыхны, акраамҭа ахшыҩрҭара иҽшазикуаз мҩашьо, дҩагылеит Лакоба Шамиль. – Ҳаҭыр зқәу Леуанти!..

– Игәашәҭоу сыздыруам, – уи иажәа Леуанти иааиҽиҧааит, шьҭак изычҳауамызт ихы ззынархаз ауаҩ имцҳәашьеи иабжьагарақәеи, – еимакык ааҳауцыҧхьаза, шәаарышьҭуеит. Аҧыхьа шәанааз ақырҭқәа имҩаҧырго амитинг дара ирзеицәахоит, шәырҧырхагамхан ҳәа ҳаанышәкылеит. Ус иҟамлар, нас ҳшәаҧхьагылоит ҳәа ҳшәыргәыҕит. Уи амитинг мҩаҧыргеит, шәыбзоурала

цырхага рмоукәа, адырԥаены Қыртҭәыла Акомпартиа а-ЦК ақәцара шәыманы шәрылан, жәлар реизарақәа аҟәыхзарц. Нас иааит аамҭа – ҳаԥхьа шәгыла!

Шамиль Лакоба, ишьапқәа итдырҟьазшәа, аҟәаҷаҳәа длатәеит. Аатынчрахеит. Аҳаҭыр ду змаз Аслан Оҭырба ҷиҭхуамызт. Егьырҭгьы тәан, ажәак рыхәламкәа. Бгьыцқәак еилырхо зтәарҭаҷ игылаз Борис Кьахьыриԥа, ибласаркьа дхыԥшуа, ус ҷааиҭит:

– Шьҭа ҳара акгьы ҳзыԥсахзом. Иаргьы изынкылазом, – инапы Леуанти иниқәикит. – Ажәлар ирылаҳәоуп аизара шыҟало. Шәаангыла ҳәа ирылалаз игәра ргазом. Излауала имԥоақәцатәуп, машәырк ҟамларц.

– Ари закәызеи, Леуанти? – ашә дылагылан Гьаргь Зизариа нырҳа ду, ишьҭахьҟа уаа жәохә-ԥоык ицын. – Кьаразаа рҭоурых туԥаарц уанԥеиуаз, ас ухы иаурхәарц акәызма ҳзеицәажәоз?

– Ишәҳәақәо закәи? – даатқьеит Лиуфа Ԥсардиа. – Иашамкәан ижәбази?..

Лиуфа акабинет агәҭахьы дааихьан. Апрофессор Зизариа иакәзар ашәхымс даахыцхьан, рԥоыцьегь еибакит, ирҳәоз рхала ираҳауамызт, итәаз ракәзар ирзеилыргомызт. Леуанти Зизариа ҳаҭыр ду иқәицон, иԥоыза уи дахьизыцқьаз цхеишьон, деицамхазакәа дԥоатқьан, Лиуфа дааимлеигәан, дырххо дыԥодәылигеит, уаҳа дхынҳәыр имуит. Ихалагьы, уи инаитцганы, адәахьы даанхеит.

– Уаҳа ажәак азәы иоуҳәар ҟалазом, – Леуанти Лиуфа днаилабжьеит. – Усгьы ҳус наҳагзоит, усҟатәи аԥсахеибакра иаԥсаны избазом.

Асасцәа ԥодәылцқәан, изҭаази дареи агәарц аҷы иааилагылақәеит. Ак цқьа иззеибыхәоз рԥшра рымазамызт.

– Нас уаҵәы бџьармцала ҳаилырцап шәгәахәуоу? – Чыгәбар Леонид Зизариа дицны даадәылцуан.

– Шәышҵеилырцо, аха ажәлар еилашәмыжьын! – игәалаҟазаара ыҟазамызт аҵарауаԥ, имашьынахь даннеиуаз.

Аалашьцахьан, машьына хәыҷык ашҟа Леуанти имала ианиҵхьоз. Уа итатәаз Игор Марыхәбеи,Таҷ Гыцбеи, амашьынаныҟәцаԥои иааргаз хазы иацәажәар рҭахын. Бганаа ахьынхоз ихәнарц итаххеит Леуанти, уаҟа шамахамзар уаԥ дуҷаҳауамызт.

– Ҳаҷкәынцәа иуԥырхагоу ыҟоуп ҳәа ҳаҳаит, – иҳәеит Игор, рых-ԥоык амашьына иаатыцны, афымца лашарақәа згәылпхаауаз ақыҭа лашьца ианлалаԥш.

– Иҟақәоуп.

– Аизараз шәкәы еиқәуршәахьоума? – дцааит Таҷ.

– Ижәбоит сызҷеу, ашәкәы аха змада. Сееиқәыршәаны сыҟоуп, уаҵәы ашьыжь сыстәозар ҳәа сгәы итоуп.

– Уа ҳнеир уҭахыума? – Игор дцаауан.

– Шәнеи, шәылаԥш аахыжәгап. Ҳусҟәа иаҳа имариахон иҟаҳцашаз ҳамԥоақәызцо напхгара гәыцк мазала Аҟәа еиҷкаазар. Шәацәшәозар шәкәы еиқәышәмыршәан, аха…

– Ашәкәгьы еиқәҳаршәалоит, зегьы ҟаҳцалоит.

Игор ииҳәаз Леуанти даеа знык агәра игахт.

14

Аԥхын гәы макьана имааицызт, арахь ашоура катәан ҳәашьак ақәымкәан. Цьанар имхы, есыхәымҳехан дынҭало мацара, абжеиҳарак ирашәахьан. Иаҳәшьа уажәыцәкьа дицхраартә усгьы дыҟамызт. Шьасиа уахь дизгомызт, лхаҭа арашәара дамыҳәакәа. Лара ҷылтуамызт. Иара дицҭаларц излабжьгомызт. Уи аҷены заа рашәара дцарц игәы ишҭаз, аԥсшьарҭа ԥоны ашҭа дынҭытцит. Нас асабшеи амеышеи, аҷага изкыр, далгарын. Абас, иаамҭа шашьа иҷакәыршәаны, дааиуан. Агәашә уахьынҭыцуаз каҳуажәырҭашәа ҭыпк ыҟан. Анхацәа рзы ача рҭиуан, даеа фатәқәакгьы ааргалон. Уи иаҷаԥшьыз, аԥхынраз ашәшьырца ицагылаз ақәчагақәеи арымзқәеи рҷы, рацәак уаԥы дшумбозгьы, азәык-ԥоыцьак тәалон. Уажәы убра дрыдтәалан Баҭыр.

– Арахь уаҳзааи! – иара Цьанар изҷеиҭит.

– Изжәзом, аԥонықагьы сыццакуеит, машьынак сыкәшәозар ҳәа сгәыгшәа, саатытцит, – иҳәеит Цьанар.

– Саргьы суцымцои…

Баҭыр данықоагыла, Цьанар излеибоз ала, иқьаф ыҟан. Уи игәы итаз изеилкааумызт иара. Имхы, дынҭас-аатасқәазшәа шиузгьы, макьана ирашәазамызт. Арахь аџьқәреи шьап ҷеи аҳаскьыни еиҟараны еилагыларц агьрыгмызт. Азә дицхраарцгьы диҳәазомызт, Мамсыргьы уи азы

дизаазомыт. Дыԥшызар – акырынтә ижәны дибакәахьан. Игәы иҭази иҩыза хазына? Изҭагылаз аамҭаз Баҭыр дзеиԥшраз аҵыдара Џьанар иҳәаазомызт, избанзар уи ибзиарақәа изынхазу изнымхазу изеилкаауамызт, игәы иҭаз дырмызт. Дҭиԥаацәаргьы иеааиртуамызт азы, дыхҭеикзомызт.

– Ажәра цугама? – еицны ишҩоеиуаз. Џьанар игәамԥхоз аацәыригеит, уамак бжьыла имырԥарзаргьы, изԥаара ахәԥә ԥкааны, иагьааркьаҿны.

– Убас ижәны сыќоума?

– Иуныԥшуеит. Ақыҭаҿ уажәааны заќа ус ыќоу, уара аус узуа збазом. Ус ќауԥалазомызт, иухьи? – усҟатәи Џьанар иҳәартә Баҭыр иеамаириашон.

– Ианужәлак угәы ааухашҭуеит, – иқьаф ќаԥаны амцхә имҳәарц, ихы дшақәпозгьы, Баҭыр маӷк импытԥќьеит.

– Узықәшәазеи, угы ааухамшҭыр амуа?

– Џьушьт, сара сзықәшәараны иќази, аха аќыба-зыба маӷны иубома.

Бзыпҵантә аидарамҩангагала иаалоз ргәыла Лахәыт даарыхьзан, еибак-еибашьҭуа акабина инҵалеит. Ҩитҙомызт анықәцаҩ, Џьанар дахьлыбаауаз ииазааныа, усҟангьы илбаауаз аҩонықа дырмыԥхьар, ишьҭихыз ус днарԥыргуан.

– Уаха схынҳәыроуп. Убеиахаайт!

– Ашьыжь уахьымзазои? – дҵааит Џьанар.

– Иахьа ашьыжь ҳхаҳә ықәыргарц иаан, ҳаӷкәынцәа ирырымҭеит, ауаа еизаны уа иадгылоуп. Сахьааз сгәы сыҵаххуа амҩа сануп.

– Ахаҳә шҵақәырго? – Баҭыргьы иааԥьеишьеит. – Ирыхьчоитеи.

– Ишырыхьчогьы мчыла иргар рҭахын. Ҳтәқәа ирымуит.

– Баҭыр, усыцлыбаа! – Џьанар иҩыза наиқәҿитит, аԥсышәан ҳәа мацараз, егьи аҩонықа дицнеирын ҳәа дымгәыгзакәа.

– Ааи, ааи! – маӷк ишиԥәыцәгьазгьы длалбаайт.

Џьанар иҩонықа Баҭыр дахьизымҩахыгаз иагьԥьеишьеит, игәгьы иаахәеит. Аҿены ахәымехан иус ԥхасҭахон, аха агьоурымызт, ианхеирҭәаарыз ќаларын. Иҩыза дима агәарԥ дшынҵалоз збаз Надшьа ашәшьырԥаҿынтә лҿаалхан, лнапы ыргьежьны, сас дахьк дылзааизшәа, аԥсшәа иалҳәеит. Уи дзыдтәалаз Асҭанда дҩагылан, лшьапы маӷк иаалыԥшьуа дааиԥылан, амца лыцреиԥозар лҿаӄәылгарызшәа, дидымгылацәакәа лнапы аҿаалырхан, инапы ааимылдеит. Маӷк даапышәырччазшәа луит, аԥыхьақәа реиԥш дшиԥымлаз мҩашьахуа игәарҭеит лани лашьеи. Аҩоны илалбааны иааиуаз Шьасиа лхы маӷк илалырԥэит, Баҭыр убра днагәзырц. Надшьа, лԥеи ргәылеи лыма, ашәшьырԥахь днеит. Шьасиа аҩоныԥќахь днаццакит, хьурзык нақәлыргыларц. Асҭанда дмыццакзакәа уи дналышьҭалеит, лҭаца лыцхыраара инаԥгашәа, Баҭыр амцхә иҿаԥшра, ма иацәажәара леырԥәылгарц.

– Ижәны дыќоума? – Шьасиа, ахьыручуан рыцқьо дахьгылаз, иааҩоналаз Асҭанда длызцааит, лҭаашьа лхаҭагьы илгәампхо.

– Усшәа збоит, – ақәчага ишәа ачанахқәеи аҵәцақәеи нықәлыргыларц, ақәыршә Асҭанда иаалыриашеит. – Ианижә ааира игәаҕьыртә изымариахоу?

– Избан? – Шьасиа илаҳауаз илзеилымкааз ак шаҵаз лгәы азцеит, аха хырҩ алҭацәомызт.

– Ижәааныа дмааизеит, избан ҳәа саргьы сымҵаауеи.

– Башьа дбахза дгылоуп. Имацара иабеижәрыз? – Шьасиа дазҿлымҳан.

– Ирласны абыста уи, акәымзар иааихҭашәар дцоит, бчеиԥьыка агьама мбазакәа.

Усҟан зызбахә рымаз ацара зынзакгьы игәы иҭазамызт, арҭ дырзымааижьҭеи дҿыц сасызшәа ихаҭа ихы ибон. Надшьа лырахә данрызцагьы, Џьанар ажәақәак налеиԥон акәымзар, Баҭыр иакәын бжеиҳан ицәажәоз. Игәалаќазаара ыќан, иблақәа камкамуа дахьтәаз. Ачеиԥьыка анхиаха, Шьасиа дааскьан, лыпшәма лыблақәа илырбеит, ирҭаз анапызәзәарахь днеигарц. Лара заа илырхиахьаз ампахьшьы ааныԥкылан, аурыс крушка ду лыма, даақәгылеит. Рнапы зәзәаны, аҩонықа илалган, иналыртәеит.

Асҭанда уамак дцәырԥзомызт, ирхагылаз аҭаца лакәын. Баҭыр дмырҭаацызижьҭеи, аԥшәма зҕаб аԥхашьара ԥылгазма игәахәуан лашьа. Даҿакала, днаскьаганы, дизыќазшәа ибон. Баҭыр урҭқәа-егьырҭқәа иныпшзомызт, амцхәгьы дныҳәаны, аҵәцақәа шьҭихуан. Азәазәала, ирыхәҭаз ак бжьамыжькәа, рныҳәаҿа икуан. Иибацыз Баҭыр иакәхын. Амала рҩоыцьегь ааидтәаланы усҟатәи цәыца аԥыхьа иржәуамызт, аха ҿыц еиԥыларазшәа иахьеидтәалаз Џьанар гәыкала игәникылон. Аухатәи реибабара маӷк еиҭанакыз Асҭанда лакәын, уи заманала ибон лашьа, аха иаҵаз ҳәа дазхәыцзомызт, ҵакык аимҭеит азын.

– Уаҵәы Бзыпҵаќа ҳныкәлар цәгьамызт, – амашьынаҿ излацәажәахьаз, амала иллыбааижьҭеи иргәаладмыршәаз ахь иаалырԥьаны Џьанар дниасит.

– Ааи! – диқәшаҳатын шьҭа зхы кәаткәтоз Баҭыр. – Шьыжьнатә ҳцароуп.

– Ашьыжь усура ҳамнеир ҟалашам, – иҳәеит Џьанар. – Хәымехан ҳныкәлап, – нацицеит, имхгьы ааигәалашәеит. Уи ауха дзымҭалеит, адырԥаеынгьы ицәбжьахон, арахь ицәхыпар иҭахзамызт. Аха иарбан мхыз игәы иҭыхарыз, аҧсуара ахьчара азбахә анцәырцуаз.

– Мамоу, ашьыжь ҳцароуп! – даатгыломызт Баҭыр.

– Убри ахаҳә са акәхеит иахьа проблемас иҳауз, – Џьанар иатцәца даахеит.

– Аиаша уҳәеит, – Баҭыр уи ициргызуан.

– Убри иашьҭоу аҧкәынцәа рхы-рԥсы аҟәца иаҿушәа збоит. Анцәа иныҳәааит!

– Суқәшаҳатуп. Амин! – Баҭыр деицәкьысырц агьигмызт. – Анцәа иныҳәааит зыхьз уҳәаз! – иатцәца ԥоыкәихит, аҧшәма иатцәца анҭаирцәы. – Рԥьабаа алԥшәа бзианы ирбааит! – дԥоахан, иатцәца аатаирцәит. – Џьанар, сукәахшоуп! – ихала иҭатәаны, даҿеакы аакәихит. – Надшьа, зегьы сшәыкәахшоуп!

– Абзиарақәа уҧылаайт! – лҳәеит аҧшәма ԥҳәыс.

– Иахьа еиластәаз аԥоқәа макьана сеиладыршуеит, сеилышәкаа! Уаҳа сзыжәзом.

– Уара уоума иззымжәуа? – иҳәеит Џьанар, арахь иԥоыза дкаҳабгало Шьасиа дахьылбоз иԥхеишьон.

– Идумцалацәан, уара! – Надшьа лпа днаилабжьеит. – Ишизицәаз ибазар, дурчмазаԥоуама.

– Шәызынтәык шәныҳәаҿа ҳкызар, шьҭа иаанаҳкылап. Азәгьы гәыбганк ҳаиҭом, – длахҿыхын Баҭыр. – Адырԥоегь Анцәа шәиныҳәааит! Шәчеиџьыка ицегь иҭбаахааит, ҭабара зқәым азыхь иаԥоызахааит!

Иикыз атцәца абжарак ижәын, ԥобаҟа жәа ҟәанда ҿыц иҳәан, аишәа дԥоахытцын, адәахьы инапы идырзәзәан, аратцла атцаҟа днатәеит, акрыфаны иаразнак агәарҧ дыкәымцырц. Лашьцахьан, уи аҭаацәара данынаскьаргоз. Ишьамхы днанамго дыҟамызт, аха асҟатәи ыжәны шамахамзар дызбахьадаз,Џьанар уи аԥонынза днеигарц иеазикын, аха иара иуазма. Ихы хьымзԓишьар атцкыс иҳәан, аҧшәма даангылеит.

– Исзеилкаауам Баҭыр ихымԥоаԥгашьа, – Шьасиа лхатца данааԥонала, рымала рыҟазаара инаҿытцганы, иашьас илырҭаз ауаԥоы зеиԥшла ҟазшьарбагас ицәырылгаз иаҳәоз акратцанакуан, аха хытқаала ҷыдарак лгәампҳоны ицәырылгомызт

– Уи акы деиланагеит, – иҳәеит «абри иакәызма иашьас исышәҭаз» ҳәа иԥҳәыс илҳәаз ҽԥныҳәаны еилызкааз Џьанар. – Ари дзакәытә уаԥоыз бдыруама, – ҿыц дхаиршшаауан иара иԥоыза, – ҳаԥоны дшыԥонагылаз дыԥонагылан. Сасцәақәак ҳҭазар ибарц иеазикыр ирыдижәылон акәымзар, хпа-ԥшьба ҷәыца еиҳаны икуазма. Аԥоы шысзицәазгьы игәалашәарц иҭахзам, бымбазои. Аԥыхьатәи Баҭыр иакәзамкәа даақәгылеит.

– Уажәы ахьаа умоума? – Шьасиа илаҳауаз лгәы иалан.

– Хьаа сымазам, аха арыжәтә сцәа-сжьы иаднакылар шаҭахым здыруеит.

– Зны аҿырцарны иузцәырцыр ҳәа сшәоит.

– Аԥоны азә дааир – сидымтәылар аузом, егьыс, ԥьара сыҟаны, изжәзом.

Сасык дырзааиргьы имжәырц лызиабжьагомызт ачысматәа еилырганы иаазгоз Шьасиа. Иара дындәылтцын, азы ахьааиуаз маҟҿаҳәара иеизәзәааанза, нас ишьапқәа изәзәааанза, лара ланхәпҳа лахь дныԥоналеит, егьи арахь ддәылымцуазшәа анылба. Алашара ырцәан, Шьасиа, уи алмыркыр, Асҭанда дылбарҭахазомызт, уа дыҟан ҳәа лгәы иаанагазомызт. Ус заа лара дышьҭалазомызт. Аҭаца иааԥьалшьартә, азгаб лыпхынхыза дхәыцаланы диахьан. Даалзааигәахан, лаԥхьа днықәтәеит. Асҭанда лҭаца дшылзымжьоз аалнырын, лыбла аалыртит.

– Ибыхьыз саҳәеи! – Шьасиа ланхәпҳа лнапы ааныл кылеит.

– Ус акгьы, – Асҭанда итацәыз егьи лнапы лхы иакәыршашәа ахчы иныкәылтцеит.

– Ак шбыхьыз бзымцәахзеит, бдыруоу.

– Исыхьраны иҟази… Амала ус сгәы далоуп Баҭыр… Сгәы далоуп иеахьиԥсахыз, – ари аус армазара згәы ԥнатцәахьаз азгаб лгәы ззаалыртышаз аԥоны азә дылҭахын, аеыргамарагьы лҿазылкхьан зыгәра лгоз лҭаца хазына лҿы, аха, иаразнак уи лылымшакәа, дмадагь-мадашәо лыгәтақы ажәала лҿанацәылга нахыс, уаҳа лгәы иҭаз аалзымҳәазеит.

– Иеызхирҟьеи зыбгәахәуа? – анхәпҳа илҳәази лхымԥоаԥгашьеи аҭаца лгәы иҭадыршәыз мачзамызт, аха заԥхьа днықәтәаз лхала цқьа иллырҳәааанза, дааԥшыр акәын.

– Сыздыруам.

– Бара уи усҟатәи изыбхьаахеи?

– Зынзак ҳаизааигәан, ибасымҳәахьеи, итәара-игылара ҳашьцылан. Шықәсыбжак инеиҳаны, арахь дааизом, знык ихала дааин, ижәны дыҟоуп. Ицалаз ҳәа агьиҳәазом.

– Сара цқьа сиацәажәароуп.

– Иаҭахзам, ҷьыбшьт!

– Иашьас дсырҭеит, дысхьаазамкәа сыҟазар еиҕьума?

– Уахьгьы биашам узҳәом.

Асҭанда лҭаца длықәшаҳаҭымхар аузомызт, аха агәраганы дыҟан Баҭыр иҽынтә акгьы шылзеилымкаауаз. Зегь раҧхьа лара, Асҭанда, лакәын иара зҽылцәихьчоз. Ма дызхирҟьоз леиҳәандаз! Иҟалаз ахьылзымдыруаз иаҳагьы деиланаршәон, деиланаршуан зынгьы, аҧсҭазаара лцәымҕнатәуан, адунеи лзылашомызт. Уи ауха лашьеи лҭацеи реицәажәара машәырла маҷк лаҳаит лара. Ҷьанар иҧҳәыс даҽа знык илеиҳәон Баҭыр дшырзыҟаз. Уаҳа дзызрѡуамызт, днахынҳәын, иаразнак дышьҭалеит. Уажәы лҭаца илалҳәазгьы Ҷьанар иажәақәа ракәын, лашьеи лареи еиҧшны Баҭыр исахьа аадыртыр, Шьасиа илцәылҭәахрыз рацәахоз ҷьылшьон. Амала Шьасиа лгәеилгара зеиҧшраз дазымхәыцит лара, избанзар Асҭанда илҳәашьаз хазын, лбжьы маҷк иҭысуан, арахь ирҭаз ргәыла рҧыс ихымѡаҧгашьа лгәы лнархьын, заа дышьҭанаҭеит. Ас хьаада хьаа узҭоз ауаѡы… Аха заа алкаақәа ҟалымҭар иаҳа иеиҕьын. Лҭаца лыззамѡак лнапсыргәыҭа надылҭан, егьи лзамѡа днагәзын, ашә шыҟаз лҽыналхеит.

Надшьагьы заа дышьҭалеит, абжьааҧны аамҭа акыр ишналгозгьы. Ателербага адтәалара бзиа илбалон. Чмазарак шьҭылымхындаз ҳәа, даахәыцит аҭаца. Ателедырраҭара збоз Ҷьанар заҭәык иакәын. Жәабжь ҽыцқәак рҳәаанза ҳәа дыҧшуан, уигьы аҧсшьара даҳәон, ашьыжьза дгылар акәымзи. Аҽны акәзар – уаҳа лацәааихьшьык ҟамҭазакәа ирхәлахьан. Иагьа умҳәан, ашацкыра уацгыланы, иахьа хәлаанза ухы нықәымҭакәа, анылашьцалакгьы ҧыҭрак атәара зегьы ирылшомызт.

– Сара сышьҭалап, – дѡагылеит иара. – Бара бтәазаауама?

– Маҷк саҧхьар сҭахыуп.

– Ҽынла уаҳа аамҭа бымазамеи?

– Исоуеит. Аха еснагь еиҧшны узыҧхьо узгәынкылом. Абыржәы схы еилкка иҟоуп.

– Аеи, адкыларатә ҧышәарақәа бҽырзыҟаҭала. Сынтәа бҭалароуп. Ашкол аҽы усурак бырҭартә, срацәажәашт нас, мызкы, ѡы-мзы рышьҭахь. Ибзеихьыгзозар аабап. Уаха амаҭ ибҳаруз ашьҭахь, аҧсшьара иаҳа ибҭаххоз ҷьысшьон.

– Азә имаҭ ҳзымуа, иҟалазеи зырҳәа! – дҽаҧхаҽаччон лара.

– Сара сшьара сықәҟьазшәоуп сшыҟоу. Уи ҳара ҳтәы иами, уаха даабазааит, амала арашәараз ҽнак хсырҧеит. Уаҭәгьы ус сыхьуеит излазбо ала, Бзыҧҭа ҳцоит ҳәа еибаҳамҳәеи.

– Ашьыжь имҳәазази?

– Баҭыр ус иҳәеит, аха ихҧсаар даҽак иҳәашт. Аусура ҳазкажьзом. Ус анакәха, уаҭәы ахәымҽхангьы аѡн ус сзынагзом.

– Суцхраарц уҭахызар ҟалап, аха сара аҽага сзыкзом, – иара иахь дыҧшзомызт лара.

– Уи сҭахыуп ҳәа базҳәада? Схала салгоит, уамакгьы нымхеит, – дѡагылан, дышьҭаларц иҽынеихеит. Ашә аҽы, ахы иаадырхар ҳәа дшәазшәа, даақәгьежьит. – Аҽага зыбзымкуеи зыбҳәа? – ҽылымҭуа, лыбла шьҭыхны дагьзиҽамҧшуа даниба, шьҭахьҟа ишьаҽа ааихиган, инапы лнапы инақәиҭеит. – Бара быда акы сшаҧсамхоз ианаамҭаҭәҟьаз ишҧаздыри! Анцәа ҳзырҳа!

Лгәы аарҟәанданы днахынҳәын, дышьҭалеит. Адәахьала цқьа ишизымаарҧшуазгьы, ҳәашьак ақәымкәан игәалаҟан. Дамхагәырҕьацәан, аҧхьа дшызмыцәазгьы, маҷ-маҷ данынҭанагала, игәы шҭынчыз мацара, аҭх ааихигеит. Анаацәылашоз иҧшәма ҧҳәыс лгәы раҳаҭза дшыцәаз анаагәеиҭа, иаамҭазамкәа дааимырҧшырц, ашьшьыҳәа дѡагылан, дындәылҭит. Ибжьы мыргацәакәа, уи шьҭа Шьасиа лҭынчра аҧырхагахара аҧыхьа аасҭа иаҳа дацәшәон, аусурахь идәықәлара иҽыназыҟаиҭеит. Дандәылҭшаз ҽыц дааѡнаҧшит шьҭа имҳарахаз иуаҭах. Шьасиа лыцәашьа иаҳа ихьанҭазшәа ибон, уи иара иаҳагьы игәы ҟанаҭон. Гәаныла дналықәныҳәан, абарҭахь днеит. Аҧсабара даара илахҽыхын.

Иудыруази Баҭыр даауазар игәахәшәа, агәашә дахьынҭыҭыз, дааҧшит. Шьҭа иҭаацәа агылара рҽазыркуан. Шьасиа даақәгыланы лхаҭа дааизҧшит. Надшьа даадәылҭын, лыжәгәарахь днеиуан. Асҭанда заҭәык макьана дибарҭамызт, лҽааиҽкааны ателедырраҭара дахәаҧшуазар ҟаларын. Баҭыр данимбаза, иижәыз ихыҧсаахьазар, иҽзаны длыбааит ҟаиҭан, иҽылеихеит. Шьынагьы дихьзомызт. Уи шьыбжьоншьҭахь аекскурсиа аҧсшьацәа анигалоз ыҟан. Усҟан заа усура днеилазомызт. Уи иусушьа Ҷьанар дазкылҧшуамызт азын, ицара-иаара аамҭа уамак изгәаҭомызт. Ихала амѡа данылон. Ишьҭахьҟа даахьаҧшзар, Важьа имашьына лбаауан.

– Арахь шәабаҟаз? – уи даныѡышьҭих, уамашәа ибазшәа дизҭааит.

– Мысра аҧсшьарҭаҽ, – иҳәеит Важьа.

– Ақыҭа мѡала шәцалазомызтеи.

– Асфальт зыкәшьу амҩала сакшар акәхоит, иааԥцәаны саап сҳәеит. Сшааиуаз, уҩоны сынкыдгылан, умцацзар ушьҭысхырц. Сахьнеиз аҭаца даасԥымлеи, Цьанар! Аа, абри лакәзаапеи дзышьҭаз сҳәеит, ԥҳәыс дигарц игәы иҭазаарын, аусура ахьлысымҭаз дызхасацәхауаз сҳәеит.

– Уи азы сара азәгьы игәы нсмырхеит.

– Иумҳәан! – дыччон Важьа, арахь дыехырччозшәа аԥшра иман. – Сҩыза иҿы сахьнеиз еилыскааз усдырзом. Иацы Бзыԥта аизара мҩаԥыргазаап. Баҭыри, Шьынеи, уареи уи шәеакәшәмыршәакәа шәыҟам.

– Уажәада исмаҳацт иаха еизарак мҩаԥыргеит ҳәа.

– Уаҵәы аԥсуа жәлар реизара мҩаԥыргарц акәҵара рыдыркылеит, иумаҳазацкәану?!

– Исмаҳацт.

– Ус ҟазҵаз ргәы иаанагои, уара? Ирҳәарц ргәы иҵоуи, иахьа ЦК КПСС Акәҵара анымҩаԥааго?

– Ҽызхдырҟьеи зырҳәаз?

– Убри саргьы издырыр стахыуп сымҳәеи.

– Ҳнеир еилаҳкаап.

– Убрахь уцону?

– Сымцар ирҳәаз абасаҳауеи?

– Иара саргьы сцоит, – акыр тынч дыштәаз, Важьа иааиҿыцҟьеит. – Аԥсуаа ҳзышәцәымгыу еилыскаароуп.

– Ацәымгра азбахә рхәоу, даҽеакы иалацәажәоу здыруада.

– Умбои – зегь ирзеиԥшу проблема ыҟазам.

– Иҟоуп, аха излацәажәо рыуа иарбану?

– Цьанар, ас жәларык ргәы иаахәаша ҳәо, даҽеа жәларык ргәы ҳасуа мацара иаузом.

– Даҽеа жәларык ргәы ҳасп ҳәа ҳаҿзам. Избамхаз ҳара ҳазҵаарақәа ҿыц ишьҭаххуеит. Уаҵәы аизараҿ шәкалозар, ижәымбари исҳәо иашамзар.

Цьанар асҟатәи дцәажәо, ихәыцрақәагьы еиҿкааны Важьа ианбеибахьаз. Уи ҿитлазомызт, избанзар иаҳа згәаҵа аартыз Баҭыр зегьы дрылацәажәар илшон, уи дахьыҟаз Цьанар деихәлашәазшәа дтәалон. Аха уажәы апроблемақәа Цьанар еиҿкааны дрылацәажәар ахьилшоз Важьа дагьааршәеит. Арҭ, арԥарцәа, еицҿакны иаадырԥшышаз агәынамзара иалаҟазаарын. Ауаа, азәазәала иузеиҟәшар, уриааиуан, аха, рызҿелымҳара анеизакхалак, рымч еибырҭон, усҟан узыриааиуамызт. Арҭ ртәы здыруаз Сталини Бериеи ракәын, аха урҭ уажәы иабаҟаз! Ҩныцкала дгәынкьуан урҭ раамҭа иазхьуаз ауаҩы.

– Нас иуҭахызар уԥшәма аусура лзаҳаԥшаап? – Важьа, имашьына данҵыцуаз, Цьанар дизцааит.

– Иҭабуп. Уажәы ауниверситет аҭалара леазыкалцоит, – уи ашьҭахь усура лгәы иахьҭаз арԥыс даламцәажәеит.

– Ишуҭахыу, – Важьа икабинет шыҟаз днеит.

Цьанар ишьҭацарҭа днықоналан, акрыфарҭаҿынтә изааираны иҟаз даарызԥшит. Уажәи-уажәи агараж шыҟаз днаԥшуан, Баҭыр дибозар гәеиҭарц, егьи дцәырцуамызт. Ууанза иқьаф злаҟаз ала, ашьыжь заа дзымаазаргьы ҟалон. Русҟәа рымшала аилыхарақәа иҟаз ирхырҟьаны, аус ишаҭахыз ирузомызт ҳәа, гәыбганк ачкәынцәа ироур ртахкәазамызт. Баҭыр дызҿыз закәызи? Цьанар ахәыҡацарҭаҿ аус зуаз иртахкәаз анриҭа, агараж аҿы днеит. Иҩыза ихы иқәыжь итып аҿы дтәан. Ихы ихьуан. Игәалаҟазаарагьы ицәызхьан. Уи, Цьанар данизаақонашыла, даапышәырччеит, ак змыхьзоз иеиеиԥшытәны.

– Шьыжьымҭан ҳцома? – Цьанар иҩыза диҿамԥшзакәа алаф илихуан.

– Ҳабацои? – Баҭыр иааԥьеишьеит. – Аа!.. – иҳәеит ашьҭахь. – Исгәаламшәеи. Амала уажәы иҟаҳҵои? Шьынагьы аекскурсиа дцоит.

– Изымбои. Ианҳалымшаша ҳеазаҳкуеит.

– Ус гәыбган сумҭан!

– Уаха ҳаиццап.

– Уаҵәы ашьыжь амҩа ҳақәлап.

– Ууанза иԥхашьароуп. Иацы иқәыргарц иаҿын, аиҿыхарақәа ҟалеит ҳәа ҳмаҳаи. Уаҵәы аизара ду мҩаԥыргарц иаха ирзбеит.

– Иуазҳәада?

– Важьа.

– Важьа иихәо иалоухи. Иахьа иалагзаны цқьа еилаҳкаароуп.

Уи аилкааразаԥьабаа батәзамызт. Шьыбжьонынза зегь ирҳәоз уи азбахә акәын, ирылацәахьан. Асабша аҽны аекскурсиақәа ирымаз хдырԥеит. Уи акәмызт, усура иаараны иҟаз ҭымцыр ҳәа дацәшәан, Важьа азәазәала дрыԥхьаны дрыҿцәажәеит. Ихала уи аизара ду ахь дцарц игәы

ишҭазгьы, азныказ дааҭгыларц избеит, избанзар аҧсшьарҭа ѡны аусура инапаҽы иааганы имазар ихәҭан. Аҧсшьацәа ркрыфара-ркрыжәра еиҧырḱьатәымызт, егьирахь уаҳа лахҽыхра уск рзымѡаҧымгаргьы. Ма рызхара амшын иҭаларын. Усгьы аḱәры ицәҧсылон. Ҧыҭк данхәыц, ашьыжь иусураҽ дааир, зегьы ааиҽкааҟәаны, Баҭыри Ҵьанари, имашьына илҭартәаны, игарц избахт. Жәлар реизара ду даара дазҽлымҳан иара. Лыхны, ма Аḱәа, ма Мыҟә имѡаҧысуазар, еилкаан Аҧсны агәҭылсаҟәа шракәыз. Аха Бзыҧҭа еиҽыркаауаз иарбан еизараз, ирҳәараны ирымази? Арахь аҧыхәтәантәи аамҭаз аиҽыхараҟәа убра рхы ыҧырхуан. Ари зызҳәаз изеилыргомызт иара.

– Ашьыжьыҧәḱьа аизара иалагарым, – Важьа Баҭыр дааиҧхьеит. – Ара ҳаиҟәшәап абас – асааҭ жәаѡа реиҧш. Смашьынала шәызгоит.

– Бзиоуп.

– Шәагьаасхылаҧшып, – адиректор имҧәахит дзыцәшәоз закәыз.

– Ҳаизараҽ иҳазнеилак ҳгәы издууп, уахь ушәо иḱалазом. Аха ианышәҭахха ҳалаҧш шәхызаауеит.

Уи иҽынтә дандәылҧуаз, аусурамш нымҧәазацызт. Амала игараж ашḱа уаҳа дымнеизеит. Дышиашаз анҭыҧ аус зуаз акакалкырҭа дныѡналеит. Уи збоз Ҵьанар дыҧшын, Баҭыр данбадәылҧрыз ҳәа. Имбазакәа дцазар игәахәын, цкьа еиликаарц, днеит иара уа. Баҭыр иҟьаф ḱаиҧахьахын. Уи иѡыза диҧхьеит.Ҵьанар рашәара дыццакуан, имуит, егьигьы иабжьеигеит, дицны аѡныḱа дцарц. Баҭыр даҽа ҧыҭрак дшынхоз аниеиҳәа, иибоз игәы ишалаз, Ҵьанар ихала амѡа дыҟәлеит. Аамҭа мырззакәан, аѡны дышѡеизҧәḱьа, имхы дҭалеит. Аимḱьара иоуз ихы иаирхәар иҭахын. Иҧсы ааиҭамкзакәа аус иуан, амшгьы дуун. Амра лҭашәон еиҧш, алашбжь анга, дныҟәгыланы длаҧшызар, Шьасиа агәашә инҭалахьаз Баҭыр диҧылон. Ѡы-мшы раахыс ижәны мацара дахьиҭаауаз зызҳәаз ззеилымкаауаз Ҵьанар, иҽага ижәѡахыр иныҟәиҧан, зык злеижәшаз агәыгәым хәыҷы аашьҭихын, аѡныḱа днаццакит.

15

Ашарҧазы инаркны, Леуанти ирезолиуциа деиҭадтәалан. Даара шоуран, Амра аѡыҧхахамҭа иналагзаны, нас ҽынла амш зеиҧшрахарызи? Уи азбахә ирлас-ырлас иазгәаҭамзар аузом, иара игәабзиара амшала ашоура даара иуадаѡцәаны ихеигон азы. Ҳамҭанык ихшыѡ хьшәашәаны дҭынчмызт. Ихы ҭḱәацны ихьуан ззырҳәоз диеиҕьзамызт. Ихәыцраҟәа реизыркәкәараз ихы даҟәҧон. Ари ауаѡ, ахәшәтәырҭахь дганы, ачымазацәа рҧсҭазаара иалархәтәыз дреиуан. Ажәлар игәра ргон, аизара ишаҽыз рылгашьа рзаҭомызт акәымзар, аиҳабыра заа рҽазыḱаҧаны, аҧсихиатртә хәшәтәырҭахь дгазар, уа ари дшычмазаѡыз ала ашәḱәҟәа еиҟәдыршәар, рдиагноз узҧымḱуа ишьаҟәдыргыларын. Амала уаанза изымнеицкәа еицааиуан рызынтәык, иаргьы, аҧсадгьыл аиҟәырхараз илшоз анагзараз, маҷзак иааҭгыларц згәы иҭазкуаз иакәзамызт.

Уажәы ихшыѡ зегь зызкыз 1918 шыҟәса, асовет мчы Аҧсны ианышьаҟәдыргыла, инаркны иахьа уажәраанза аҧсуаа рҭагылазаашьа еилацаланы аарҧшра акәын. Инҭырҳәцааны иазгәаҭатәын 133– ѡык рышәḱәы ашьҭахь иҭыҧыз ЦК КПСС-и СССР Аминистрцәа р-Совети Аҧсны иазкны рыҟәҧара анагзара шыманшәаламыз, аҧсуаа рҽахәы аҳәара ḱамло аҽынза аамҭа шнеиз, жәлар реизараҟәа рымѡаҧгара мап ацәкразы, Қырҭтәыла а-Компартиа а-Центр Комитет иҭнажьыз аҟәҧара ашьҭахь. Убри инадҳәаланы, иаарҧштәын аҟырҭҟәа ршовинисттә политика анагзара ишамадаз иахьаҭыҧзамыз Леселизе ихьз ахьарбаз ахаҳә-обелиск аҟәыргылара, нас ишнеиуаз агенерал ибаḱа уаḱа аргылара гәҭакыс ишьҭыхны. Убри аамҭаз имѡаҧысуан ари аҭыҧ аҽы асовет мчы аагараз кьаразаа злахәыз аибашьраҟәа ахьцоз иҟәыргылаз ахаҳә са аҟәгараз аҟәҧара ҕәҕәа. Убарҭҟәа ирылҧшәаны, аизара аҟәҧараҽ иарбатәын Қырҭтәылеи Аҧсынтәылеи реиҳабыраҟәа рыгәрамгара шыḱалаз ЦК КПСС-и СССР Аминистрцәа р-Совети рыҟәҧара анагзаразы, убри амшала КПСС ХХУ1 аизара ду аматериалҟәа ирылаҧатәын Аҧсны Қырҭтәылатәи ССР алгара азҧаара ҳәа аҳәара шыḱалаз; аҧсуаа рҽахәҳәаразы азин рымхра мап ацәктәын, «Кьараз» иазкыз абаḱа еиҟәырхатәын, уи ахьчара аҳәынҭҟараа ирыҭатәын, жәлар реизара аҟәҧара ЦК КПСС а-Политбиуро ахь идәыҟәҧатәын. Абас ала аҧсуаа рҽахәҳәара абиурократцәа азхьарҧштәын, Леуанти даҽа мѡакгьы ибазомызт.

– Ауаа аизара иаҽуп, – иҳәеит Агырба Вова, Шьалуа Гыцбеи иареи анааи.

– Ирацәоума? – рҽаназыркых аизара ҕәҕәаҧәḱьазар иҭахын Леуанти, азы ыжәуа, иҟьаадҟәа дахьрыдтәалаз. Уи уаанзагьы иѡызцәа цо-иааауа ибжьан, иḱаз-ианыз адырра ирҭаларц.

– Иагьмаҷым, – ҽааиҭит Шьалуа.

– Шьыбжьонза заҟаѡы еизаша уазхәыци! – инацитеит Вова.

– Абжьыуаа азәыр жәбама? – Леуанти урҭ дрызҿелымхан. Дара арҭ злагаз радгылара акырза аҵанакуан.

– Азәырѡ аахьеит, – Вова ари игәы ирҭынчуан.

– Ирацәаны амѡа ианып рхәеит, – амаҵурҭа андәылтраз, Шьалуа иҿынеихахьан. – Ҳаиҵырхагамхап! – уи Вова инаиабжьеиган, рѡыцьегь неишьҭалеит.

– Иҟоу жәдыруама, – Леуанти урҭ днарыцдәылтит. – Амш дууп, ауаа амла иакыр сҭахымызт. Чаки лимонадки рыгымхартә еиҿкаашьа аиурыма?

– Уи хьаас иҟаумҵан? – даатгылеит Вова. – Адәқьанқәеи акрыфарҭақәеи ыҟоуп. Ҩнак акыр рымфацкәа ауаа иахьоума ианақәшәахьаз, уаҳа иамургьы.

Леуанти ҽыц иқьаадқәа дрыдтәалан. Арезолиуциа уаҳа агьизаццомызт. Ақәцараз алкаақәа ҟаҵатәын. Уааныа аизарақәа реанырзыҟарцоз зныз ааҵәыригеит. Илаҧш ахигон, евреик дрыцырхырааны, ишьақәдыргылаз қәцарак. Уажәы иисѡыз арезолиуциеи иареи дараза еинаалон. Акыр иҧсахтәзаргьы, убри апроект ахархәараз ибзиан. Издыруадаз, цқьа игәаламшәозаргьы, ихшыѡ аҵкараҿ иааныхаы иҟазар урҭ ахәыцракәа? Шьҭа ицқьаны ахѡааларада зегьы хиан шиҳәоз, агәашә шыҟаз иахатәи а-«Москвич» аангылан, Игори Таҷи агәарҧ иааҭалеит.

– Сла шәгәыдпаргьы шәыздыруамеи, ишәааишьеи? – урҭ днарҧыларц аҧшәма рҧыс длалбаауан.

– Аҧшәма бзиа ила бзиа ҽынла ишҿеиҳәо ҳамдыруеи. – Таҷ дцәыцаччон.

– Қәцарас ишәыдышәкылаша акыр рхианы иумоу? – дцәауан Игор, аѡныҟа ианлеи.

– Уаѡы исырбазом, заа еилыркаар ҳәа сшәоит.

– Ҳара уаѡы иаҳҳәом, – Игор Леуанти ибгьыцқәа ааимихын, ҭынч дтәаны даҧхьон. Уи иашьҭахь Таҷгьы илаҧш аахигеит. – Ҳара ҳазҽу аус ала асистема ҳшаҿагыло удыруоу, уи ус ицәырцыртә аҧшра аҳҭом аха, – иҳәеит Игор.

Леуанти иаҳаз ақәҿимҭит. Зны-зынла иҭзқәа алымҳа рымазар ҳәа дшәон. Уи атема ала убри аамҭаз адискуссиа иалагаргьы иҭахымызт. Асовет мчы аҿагылара, иара ихы идыруазижьҭеи, аҧсуаа ацәшәон, убри иҧшьамз уск еиҧш иахәаҧшуан. Игор ииҳәаз иара ишиаҳаз ҷьоукы рлымҳа иааҭасыфр, уаҳа аҭахзамызт ажәлар гәрамгарҭас уроуртә. Асовет мчы иахагылаз рыгәра угоны рыцаҟа иҟаз иашамкәа аус ахьыруаз азы урзашшуазшәа аҧшра ауҭалар, усҡатәи ушәарҭахазомызт. Убри амѡа акәын изқәыз аҧсуара иазықаҧоз. Аиашаз, ҷьоукы уигьы рҭахзамызт, ажәлар ршьапықәгылара изакәаным ҳәа иаҿыцганы, аус зуаз ирҧырхагахон. Урҭқәа иаҳа ибзианы иааҧшит анаѡстәи реицәажәарақәа раан, аха урҭқәа ртәы нас-нас.

– Ҳара ауаа ахьеизо ҳцап, – дѡагылеит Игор.

Арҭгьы, активла рхы аламырхәзакәа, инаҧшы-ааҧшуа аҭагылазаашьа цқьа еилыркаар, аизарагьы бзианы ицар, мазала иауазар цхыраара маҷк ҟарҵар рҭахын. Аизара анапхгара, ма уа ақәгылара рхаҭақәа рзы иапсаны ирбазомызт. Имазцаазакәа Леуанти иѡызцәа даазларыжьи. Иахьцалак Аҟәантә арҭ ахьааз, имаацызгьы амѡа иахьаныз дараза акраҵанакуан. Иҭаз рынаскьагареи раашьақәа рызхәыцреи цқьа дырхьымзацызт, Агырба Вовеи Гыцба Шьалуеи ҽыц игәашә ианаадгылоз.

– Ауаа дараза ирацәахеит, – иҳәеит Вова. – Ахаҳәқәа рҿаҧхьа митингк узымѡаҧго ҭып ыҟазам, макьана имаац заҟаѡы амѡа ианыда! Ишҧаҟаҳҵои?

– Ашьшьыҳәа шәнарылаланы, – Леуанти даахәыцт, – бжьы мыргазакәа, гәып-гәыпла шьапыла аусҳәарҭа шыҟоу иааит. Уа аҭып ҳазхап сгәахәуеит. Ашәшьырцагьы маҷзам.

– Шьҭа унеир цәгьамызт, – иҳәеит Шьалуа.

– Макьана. Шьыбжьоншьҭахь снеиуеит сымала. Уаѡы дсыцымкәа. Иаразнак аизара ҳзаартзом. Иааҳартыргьы аиҳабыра иаарлас иаазом. Урҭ раагаразы еизарацҧхьаза ҳгәы шҧырцәо шәымбахьеи. Иахьа дара ргәы ҵаҳцәап, изаҳмыцхьои ҳәа рҧсы еибакыртә. Нас ахәымеханра ааиааныа, аизара ааҳартып, аиҳабырагьы ҳрыцхьап.

Урҭ наскьаганы дшаахынҳәызцәкьа, ирезолиуциеи иқәцареи цқьаны ихиѡааларц днатәеит. Илшомызт. Аҧхзы илҵәцәа ицон. Уажәи-уажәи ампахьшьы иҿишьуан, ачаврa шьҭа ихәазомызт. Дѡамгылазакәа аѡра даҿын. Шьҭак уаҳа илшазомызт. Акресла днантәалан, ишьапқәа харабгьара инаиргылан, инапқәа ааиҵихит. Убас дтәан, иҧхзы илабааныа ҳәа дыпшны. Изгәамҭазакәа маҷк дамхацәеит. Данааҧш, ныгала азы иҿартәазшәа, ҽыц аҧхзы илҵуан, ацәыкәбар иҿыкьаса икәа иҭалон. Арахь ибга баазан, ишьапқәа…Дѡагылан, аѡны ашьҭахьҟа дцеит. Уа дтәан иҧхзы илабааныа. Нас маҷк ифеит. Аеыкәабарҭа дталан, иеирхьшәашәеит, азы иқәтәо мацара. Иеикәабатцәкьаргьы ҷьара ацара ицәыуадаѡохон. Ицәеижь аҷыдарақәа имдыруази. «Иарбан еизара еиҿкаароу сзышьҭалаз! – ҽыц убри агәамбзиара дазхәыцуан. – Сѡызцәагьы сызларҵаз закәи! Сара

аеыхәшәтәроуп сзызкызаашаз.» Ҽыц Амра ахьзымнеиуаз дтәан, ацәаакыра ицәа бзиа иалабарц. Ашьҭахь ицаҕаз маҭәа ҽыцқәак ааишәицеит. Иқьаад има, агәарԥ аҽы ашәшьырҵа дыцатәан. Шьҭа Амра алхыцра агьагзамызт. Игәабзиарагьы маҷзак иеиҕьхазшәа ибон, иԝонытҟа аилашыра акыр иааиқәтәеит. Агәарбжьара дыбжьаланы дауан Лерик Цыхьычба.

– Амагнитофон лента ақәгыларақәа рантцара азшәырхиама?

– Уи еиҽкауп.

– Убри инақәыршәаны апротокол иԝохоит. Иҟаи уа?

– Быжьбаҟа нызқь еитцам иеизахьоу.

– Рхы шԥамԝоаԥырго?

– Ачҳараз ируҭахуеи. Азәы ажәак иҽытцшәом. Иԥшуп.

– Амикрофон ықәыргылоума?

– Зегьы хиоуп аизара аартраз.

– Ҳцалап, – Леуанти агәашә дынҵытцит, иԝоыза дима. – Аизара аартра зылшаша иҳамада?

– Аиашаз, сыздыруам. Иқәгылар зҭахыу рацәоуп, аха анапхгара…

– Уара иаауртыроуп.

– Сарахыу?!. – Лерик иԥьеишьон.

– Аизара амԝоаԥгара абри ауаԝ инапы ианаҳцар сҭахыуп, иакәшаҳатәу шәнапы шәԝоаха уҳәоит. Нас мап зкуада ҳәа уцаауеит. Сара снеиуеит, уара уаҳа ус умазам.

– Аеи нас!

– Сара блала иусырбоит уи анықатцатәу. Ууанза абарҭ сқьаадқәа цьара ицәахтәуп. Вова Агырба иҵа! Ишыскыу, ма азәы ишисҭо рбар сҭахзам. Азәы ишәырбар ҟалазом, ҳускәа ԥхасҭартәуеит. Еилукаама? Иаажәга ҳәа снапы анышәсырба, сеитцашәмырхан.

– Еилыскааит.

– Абжьыуаа ирзыруз уаҳау? – даарыдгылеит Вова Агырба.

– Исмаҳазацт.

– Аҟәа аԝоахыс арахь уаԝоы даармышьҭырц, рымԝоақәа цырцәазаап. Аха ҳшыназалак Бзыпын ҳназандаз ҳәа, амԝоа иқәуп.

– Аԥсны аиҟәшара иахьа ирзамырундаз!

– Вова! – Цыхьычба Агырба дааирзԝоит, Леуанти дшынарыдцыз еиԥшцәкьа. – Абарҭ ақьаадқәа Леуанти итаххаанза ицәахтәуп. Иулшома?

– Исыҭи арахь!

Ақыҭа усҳәарҭа ахыбра иаакәыршаны аԥсатцлакәеи, аратцлакәеи, ахәырмеи рацәазаны иҵагылан. Аҭыԥ ҭбааран, ишырҭахыз ауаа рԥсы ршьон. Леуанти дшырбаз еиԥшцәкьа, иқәгылар зҭахқәаз рхала ашәкәы реанырцон. Ахыбра абарцаа ҳаракын. Агәҭатцәкьа дыкәгылан Кәасҭа Адлеиба. Абаҟа даԝоызаха, дҳашҳатәраха дгылан, абри ауаԝ кьаҽ ибла заҵәык ракәын зҧсы ҭаны иубоз. Аԝонытҟатәи аускәа рминистррае ихадаз ҭыԥк дахагылан. Инеиаауаз иахьцоз, иахьаауаз, иназыдгылоз, изацәажәоз ҭитцауан. Игылашьала аҳәынтқарра рылаԥш шырхыз, ауаа ршьаҽацԥхьаза шырдыруаз деилиркаауазшәа акәын зегьы дырбартә дшыкәгылаз.

– Гәдоуҭаа урбар рҭахыуп, – Вова Агырбеи Шьалуа Гыцбеи Леуанти иааидгылеит. – Абна аҳа ацаҟа итәоуп.

Уи аҳа ахыбра амраҭашәаратәи аган шыҟаз игылан. Еицырхәхәа, хыкәк иқәтәазшәа, ашәшьырца ицатәан гәдоуҭаа рактив иалахәыз уаа ԝажәа-ԝык иреицамкәа. Арҭ аизара реаладырхәырц иаазар – угәы шьтызхшаз усын. Кьахьырипа урҭ рыгәтацәкьа далатәан. Иарбан ҭыԥыз уажәы уи иааникыларц иитахыз адырра Леуанти ицәыуадаԝын.

– Аизара аԥшьажәгеит, аха шәазыҟацоу? – дцааит Шамба Ваниа.

– Асҟатәи ауаа анҳадгыла, аизара аеазыҟацара ҕәгәа аҭахыума? – Леуанти ииҳәоз разан.

– Арезолиуциа шәазхәыцны еиқәшәыршәоу? – дцаахуан а-Шамба.

– Уи цьоукы рнапы иануп, иаарго аабап.

– Нас аамҭа зыжәгои!

– Ҳалагоит.

– Шәалага, уара, аамҭа шәыцәцеит, – нарыбжьаиргылеит Кьахьырипа.

– Хара иаагом, – Леуанти урҭ днарԥырцит, Кьахьырипа ихымԝоаԥгашьа дазхәыцуа. Уи иҟалаз даеакала дахәаԥшуазу, ма гәдоуҭаа рпозициа аниба, иеиԥсахзу? – Лерик, – уи иԝоыза дааиԥхьеит. – Ҳалагароуп.

– Ажәлар шәхатцкы! – Цыхьычба Лерик Кәасҭа ицаҟа амикрофон даадгылеит. Убри аамҭаз иара Кәасҭа ишьҭахьшәа аҟәардәкәа рацәаны идыргылон, аишәа еицыхгьы рхианы игылан,

иҳашҳатәрахаз ауаҩы дышнықәцлак, итыпан инадыргыларц. Амикрофонгьы уахь ишьтырымхрызи. – Аизара аартуп ҳәа иԥхьазазарц шәақәшаҳатума?

– Ааи, ааи! – иааиларԥсеит цыхәаԥцәара змамыз чҳарыла еибытаз ауаапсыра.

– Иақәшаҳату шәнапы шәҩаха! – адруҳәа азәк иеиԥш напышьтхрыла аштә аатдыртәааит. – Мап зкуа дыќоума?.. Ус уаҩы дыќам. Шьтә далаҳхып аизара мҩаԥызгаша. Сара ихьз сҳәоит Леуанти… Уи шәиқәшаҳатзар, даеазнык анапышьтхраз агәхьаа шәасыргоит, – ихала инапы анҩышьтих, ҽыц аштә напышьтхрыла итҭәааит. – Леуанти, ууаи утып шыќоу! – Цыхьычба иус нагзаны ауаа рахь иҽынеихеит, иԥхзы наԥхьаҳәо.

– Ҳаизара иацаҳцарц, – Леуанти ауаа рахь ихы наирхеит, – Аԥсны аиҳабыра алахәызарц ахәтаны испхьазоит. Шәақәшаҳатзар ақытсовет ахантәаҩы инапы ианаҳцап адырра ритарц. Аиҳабыра ааиааанза аамта мачк мцар аузом. Акы еиԥшымкәа сшәыҳәоит ачҳара аарԥшызарц! Избанзар аиҳабыра алахәымкәан, аизара амҩаԥгара даара иуадаҩохоит. Нсгьы ҳгәы иалоу раҳар ауми.

Асќатәи бжьагара зыќаицоз, ианакәызаалак аиҳабыра аизарахь ркылгара уадаҩын. Рҽынза адырра ќауцааанза, дара Аԥсны агәаҽынтә иианза, аамта цон. Уамашәа иубартә, усќатәи рхахә ылымхыкәа, амҩаҽ амашьынақәа анаангыла, иаатыцыз Гәдоутеи Гагреи реиҳабыракәа агәарԥ иаатәалеит. Ираԥхьагылаз Озгани Капбеи (ақалақь комитет актәи амазаныќәгаҩс даашьтын, кьаразаа рбаќа ахьизыкәымгаз азы Гәарамиа Қартќа данырга ашьтахь) аусҳәарта хыбра аҩбатәи аихагылахь иҩықәнеит, гәып-ҩык рыцны. Урт рыуаҩ длалбаан, аизара ахатарнакцәа ирацәажәарц шыртахыз дирдырит.

– Аизара иалахәу шәхатцкы! – Леуанти ажәлар рахь ихы наирхеит. – Ииаз ақалақьи араиони реиҳабыракәа иртахыуп еизаз рхатарнакцәа ирыҽцәажәарц. Сыгәра жәгозар, сара сҩеины срацәажәап?

– Ааи, ааи! – игон абжьқәа.

– Аамта ҳамгап.

Леуанти дҩыкәнан, акабинет иакәыршаны итәаз рҽапхаҽаччашьа ааигәамԥхеит. Дтәарц аниархәа, ашә аԥхьа аќәардә даахеит.

– Ишәтахыу ҳашәхәар Аԥсны аиҳабыра рҽынза инаҳагзоит, аха умацара жәларык рҽахәы узхәома? – иуаҩ тынчшьа ҽыц иаарԥшуа, Озган ҽааитит.

– Ахатарнакцәа хәа уаҩы дышәзааҳашьтзом, – Леуанти зегь иаразнак иааҽапицәарц игәы итан.

– Избан?

– Уажәы урт ара шәрыҽцәажәо, шәыеԥышәшәоит, дара рыла ажәлар еилышәцарц. Иамуашәа жәбар, аԥсуа еиҳабыра ааууеит, урт ҽыц иалагоит ахатарнакцәа ирыҽцәажәарц. Иаабахьоу ауп. Арахь ҳускәа атыгә аҽы инеит. Убри ацкыс, аиҳабыра ааиааит, аизара рхы аладырхәырц. Даеакала ҽцәажәарак иахьа иќалазом.

– Ажәлар иузраҳәома сыхьзала абаќа аанхоит, азәгьы дакьысзом хәа, амала тынч еилыцкәар шеиґьу, цтәык ќамцакәа.

– Ара шәара шәыќоуп, шәхала ишәызрамҳәазои?

– Ҳнеип нас дара рахь, – иҽааихеит иара, амардуан ианлалбаа, абарца иаацагылеит. – Абаќа уаҩы дакьысуам, ажәлар шәхатцкы. Аԥьабаа ду иахьа ижәбахьеит, иахтахыуп ҳагәра жәгарц.

– Уи ҳагьалацәажәом, аҳәатәкәа рацәаны иҳамоуп, – ҽааитит Лерик Цыхьычба.

– Аиаша, аиаша, – иҳәеит Леонид Чыгәбар. – Ҳаибамбеижьтеи акраатцуеит.

Ладеи-ҩадеи ирҳәоз уи акәын. Аиҳабыра абарца илалбааит. Агәарц чапа иқәтәаз ауаа ирылсны ианцоз, шьта Аԥсны анапхгара раара аамта рацәа шагоз зхьааз Леуанти Агырба Закан дааиԥхьеит.

– Ақәцараҽ ианума Аԥсны Қыртәыла алгара азбахә?

– Сыздыруамеи, ус ануп зҳәада?

Агырба Закан ажәлар рҽы аҳатыр иман, аԥсуара итәала дазыкәпон, илшахьаз маҷмызт, аха Леуанти убригьы дижьеит, убасћанцәкьа аиҳабыра уи азцаара атак ишахгәаќуаз еиликаауан азы. Иара азцаара такс иаитоз акәын ицаауаз изы ихадараз, шьтахьќа днахынҳәит. Ауаа ргәы цымцәазакәа излааникылашаз акәын Леуанти хьаас имаз, лашьцон, ицәеилыцыр ҳәа дшәон. Ҩыцьаќа автобус ишталоз анибагьы, микрофонла шьтахьќа иргьежьит, аус атцыхәанза инамыгзакәан, еилытшьа шрымамыз инатцшьны ираҳәо. Иара ибон ихымҩаԥгашьа дшазкылпшуаз зтып насҭха илхны игылаз Кәаста, амала Леуанти изыҳәан шьта зегь изеиԥшын, аенытәи жәлар реиқәшәара қәҽиарала амҩаԥгара заџәык акәын ихы-игәы зызкыз. Аԥсны аиҳабыра раара акәымзар, акы деихәланамырхарызшәа дшахәаԥшуаз, рацәак аамтагьы цеит изхәомызт, амҩаду аҽы иаангылаз а-«Волга» еиқәаџәакәа руак даатыцт Адлеиба Борис Виктор-ипа.

Уи иааивагылеит Кобахьиа Валериан Осман-иҷеи Убилава Иуза Давид-иҷеи. Урҭ ирышьҭагылан министрцәақәак. Нас уажәраанза ара иҟаз Гагра ақалақьи Гәдоуҭа араиони реиҳабырақәа. Жәлар реизарахь ианбарыҷхьарыз ҳәа, аатҷра иавҭагылазшәа, раацәырҭра уамашәа ибо, Леуанти урҭ даарыҷхьеит, абарҭахь иҩықәнарц, аҟәардәқәа надирбеит илатәарц. Уажәраанза, ас иахьнеиуаз, абыргцәеи дареи рнапы еикәыршаны идыртәалон, аха уи аҽны атрибунаҽ зҭыҷ ылызхыз аиҳабыра рымацара ракәхеит. Аизара мҩаҷигон азы мацара, абарҭа дықәгылан Леуанти имала. Уи дахьынаҷшуаз ибон аназара, аандеи амҩадуи шьапыланыҟәараз ирыбжьаз амҩа ишангылаз даараза ирацәаны зны ихҭәаны иааргаз ашәанцәа, агырқәагьы маҷзамызт.

Ажәа иаҳәаз зегьы ажәа изрыҭазомызт, акәымзар, иагьа раамҭа уркьаҽыргьы, асҟатәи ақадақцәа узықәыргылазомызт. Арахь рызынтәык хьаас ирымаз мазеи аргамеи ҳтәыла хәыҷы аҽы имҩаҷысуаз аиҽыхарақәа ҳахькылыргоз ҳаҷсадгьыл еиқәнархозу еиқәнамырхозу ракәын. Дарбанзаалак азәы иҽыҭымшәеит жәлар реизара аҷшьызгаз ауаа ииашамыз мҩак иқәлеит ҳәа, ус акәындаз, русқәа рынагзараз ирыдгылеит. Дзусҭазаалак азәы иааиҽыҭымшәеит аиҳабыра русмҩаҷгатәқәа рыхьчараз ажәак. Еснагь ауа-аҭынха рхы ддырыхьчалон, аха Аҷсны алахьынҭа ахьырызбалоз, иара убас иҟалеит араҟагьы, убри азҭаара рхашҭуан. Утәы-стәы дҟаломызт, аҕ леирц агьагымхо, аҷсҭазаара ҭшәара жәларык рлахьынҭа аныбжьахалак. Уи ргәы иалан абзыҷқәагьы абжьыуаагьы. Амала еиҭасра хәыҷык араҟагьы иҟамлар амуит. Ажәа даҳәеит, атрест анапхгаҩы иҭыҷ аҷсуааи ақырҭқәеи еимакырҭас ианроу, убра иаарышьҭыз Баигачиов зыжәлаз уаҩы жәпак. Уи иусура ҽыц ала (иҽыцыз аусуаҩ аҩмсаг ҽыц икуеит рымҳәози) аҳаҭыр ирҳахьан, аха аилаҷаҭара иҟаз бзиала дышзалымҭуаз макьана ихы-игәы ирбомызт. Уи амҩа ҕәҕәалаҭәҟьа абри ауха дангыларц дыҟазаарын, ибҕаҷҭәагангьы иоуит иара иқәгылараҽ аимак-аиҽак дацкламҷшыкәан, иаахыжәжәа-аахыжәжәаны урысшәала избарц аус дахьашьҭалаз.

– Еизарала аус узызбом, иҟоуп Аконституциа, уи иаҽаҷшьу азакәанқәа. Убарҭ урықәныҟәаны, азҭаарақәа рҭыҷ иқәуҭалароуп.

– Уи ҳаҳахьеит, – иҽагылан абжьқәа.

– Ҳәынҭқаррала ҳус аҭыҷ ирзықәымҭеит.

– Ҳтәылаҽ жәлар реиҩызара иҟоу ҷхасҭанатәуеит, – иациҭон иара, ибжьы умаҳазо аҽынза, жәлар ргәамҭ-хамҭра иаҷнаҭоз ршыкьбжьы ихәаҽырц. – Жәларык даҽа жәларык рҽаургылар ҟалома.

– Ҳара ажәлар еиҽаҳаргылазом.

– Уара уқәҭ наҟ!

– Ус сара шәысмацәажәан! – амца иҽатәан, аҷхзы илҭуан. – Ус ихьаҭуагьы среиузам сара. Ижәдыруаз!

– Уара иуеиҷшума иаабахьоу.

– Уқәҭ!

– Ауаа шәырбунтуама?! – Леуанти Баигачиов амикрофон ааимпыҭиҷааит.

– Узҽу закәи?! – дыҭҟьон ауаҩы нарҳа, иблақәа цырцыруа. – Иусырбап сзакәу!

– Избахьоу шәреиҕьым. Амала абарҭа ааншәыжь, ауаа сырҭынчроуп. Ижәдыруазар сҭахыуп, амилаҭ зҭаара збамкәа, шәтрест аҽы шәусқәа ҽеихом.

Даақәгылеит Аҷсны АССР Аминистрцәа р-Совет ахантәаҩы Убилава Иуза Давид-иҷа. Ажәытәан и-Аублааз, дыклахәҭәаза аҷсуа ҷшра иаҳа ианашьан, даҽа жәларк рҭеиҭҷш иоуртә дымнеизацызт, аха уи дәахьыла. Ҩныҭҟала аҽыҷсахра иаҳа изымариахеит. Ҕәҕәа-ҕәҕәа дцәажәон аиашаз. Дызхагылаз аҳәынҭқарратә усбарҭа имҩаҷнагаз аус «дуқәа» рыхә ҳаракны изимшьарыз, еиҭарҟәаҟәоз уаҩы ибарҭамзар. Ихаҭа дзусҭазаалак азәы ҽҷныҳәак изыҟаиҭартә ихы шымҩаҷимгоз инаҭишьзеит. Изызрҩуаз изжьозма амала, даазышьҭыз рымҩа дшаныз аҭоурых иднамырбацзу.

– Иҟоу удыруама? – Закан Агырба дааиуан, ақәҭара апроект ианыз даназҭаауаз дызлааиуаз амҩала. – Баигачиов агырқәа аҷацхаҽ идыржәын, дрыманы иахьааиз дықәдыргылеит.

– Адырра соуит, – Леуанти амикрофон даадгылеит, – Баигачиов ижәны дшықәгылаз ала.

Изрҩуаз рбжьы цәгьахазеит. Аиҳабыра иҟалаз еилыркаарц рҽазыркит, аха ираҳаз агәра рымгазшәа ҟарымҭарц анрызҽырҭ, рҽеиқәыркит. Иаҳагьы иааирҭынчырц, даақәгылеит Адлеиба Борис Виктор-иҷа. Ауаа ирзырҩырц илымшар ҳәа ушәаны, иҭеиҭҷш амацара уазҽлымҳахарын, ибжьы ҭарын, данцәажәоз ауаҩы ихы-игәы никылартә, еилыккан ихәыцрақәа. Аҷсуа шәҟәы цҭәыс ианрымаз мазала дшадгылаз здыруаз маҷзамызт. Шевардназеи иареи реимактәқәа аиндаҭларахь ишнеиуаз ныҭыҩхьан, аха апартиатә леишәа апринципқәа рықәныҟәара дшьаҳаны дрыман азы, ақырҭуа шовинизмра дҽанаҳәон. Иара иаҷхьа иқәгылаз Убилава аекономика аҽиара мацара дахцәажәозҭгьы, Адлеиба иажәахә иаҳа иҭбаан, апартиа ргылара аиҭакрақәа инадыркны,

аидеологиа аԥсахрақәеи, амилатқ ҽиара азцаарақәеи, жәлар реизыҟазаашьа апроблемақәеи, даеа ускәаки рҽынза рыцаркуан.

– Зегьы ҟаҳцоит ЦК КПСС-и СССР а-Министрцәа р-Совети Аԥсны АССР аҽиара иазкны ирыдыркылаз Ақәцара қәҽиарала инагзазарц. Убра ҽыц аиҳабыреи ажәлар ҳамчи еибаҳтароуп, – иажәахә аахиркәшеит Адлеиба, иара иашьтахь даеазәы ииҳәашаз мцәххон.

– Ишәҳәаз ҳаҳаит, – иҳәеит Леуанти, атәаразы зтыщ ахь инеиуаз апартиа аобласт комитет актәи амазаныҟәгаѡ иахь ихы нарханы, – аха шәыгәрагара ҳцәыуадаѡуп акәымзар, – абас ала иаԥхьа ицәажәоз ахы злымҟьоз иқәгылара аацирган, уи ашьақәыргәгәараз, иааидыркыз ақьаадқәа ааитцихын, аизара арезолиуциа апроект даԥхьеит, ибжьы ғәгәа аиха ҽы иаѡызан, згәыбжьынацәа зыхтацалаганы еицарцаз абԥьар итҟьаз ахызацә залҟьомызт. Ибжьы ашта иахыцәаны, амѡаду ахь икылсуан, ицегь ахара иназарц. Даԥхьон, асовет мчы шьақәгылазижьтеи, жәларык реизараҽ ирыдыркылартә азин роуртә иҟамлацыз ақәцара апроект.

1. Выразить недоверие ЦК КП Грузии, Президиуму Верховного Совета, Совету Министров Грузинской ССР и руководству Абхазской АССР по выполнению решения ЦК КПСС и Совета Министров СССР по Абхазии.

2.Просить Политбюро ЦК КПСС включить в материалы ХХУ1 сьезда КПСС о ходе выполнения Постановления ЦК КПСС и Совета Мириструов СССР по Абхазии с учётом волеизъявления и требования Всеабхазского народного собрания и референдума 1978 года в Абхазской АССР о выходе Абхазии из состава Грузии.

3.Признать Постановление ЦК КП Грузии от 5 сентября 1978 года о запрете сходов и стихийных собраний народа как необоснованное и направленное к лишению политического голоса абхазского народа.

4.Сохранить установленный мемориал войнам Красной Армии и отрядам абхазской революционно-крестьянской дружине «Киараз» в честь 60– летия установления Советской власти в Абхазии со следуюшим текстом: «Здесь в 1918 и 1921 годах происходили бои частей Красной Армии и киаразовцев против грузинских меньшевиков за установление Советской власти», и передать мемориал в охрану государства.

5.Данное постановление с его полным текстом резолюции послать в Политбюро ЦК КПСС, лично Генеральному Секретарю ЦК КПСС, Председателю Президиума Верховного Совета СССР Л.И.Брежневу для подготовки материалов ХХУ1 сәезда КПСС.

Ажәлар шәхатқы! Ақәцара апроект акыр ацышәцар шәтахыума? – изыѡза изрѡуаз ашта итагылаз ауаа днарызпшит. Абарцаҽ итәаз аиҳабыра излашәаз рзымдыруа ишҳазхахьан.

– Иҳадаҳкылап! – иаагеит бжьык.

– Апроект иақәшаҳатәу шәнапы шәѡаха! – Леуанти ибон адруҳәа бжь-нызқь напы шѡышьтыцыз. – Иақәшаҳатым азәыр дыҟоума? – дшыҟамлоз шидыруазгьы, аизара амѡапгара апроцедура еилеигеит ҳәа нас ҽныҳәас аиҳабыра ирымтарц акәын дызцаауаз. – Ибжьажьо азәыр дыҟоума?.. Дыҟазам. Еицҽакны ақәцара шьтаххит. Аизара аркыуп ҳәа испхьазоит. Итабуп ацьабаа ахьыжәбаз! Абзиара шәзыҟалааит! Цшзала шәѡонқәа шәрызнеиааит!

Ашта атацәра аеазнакит. Амашьынақәа дәықәлеит, ауааи дареи шеилыхозгьы. Леуанти агәарц даақәгылахьан, хатцак, зегьы даарылцны, дааизааигәахеит. Уи д-Цақәашьтәын, аены дықәгылеит, Леуанти дигәалашәон.

– Иахьа имѡапгаз аизара дараза ацак ду амоуп, – ҽааитит иара. – Иҳамбацыз, иаҳмаҳацыз рацәоуп. Убас шәцаларoуп.

– Дараза итабуп шәахьҳтааз! – иҳәеит Леуанти.

– Ажәлар ҳус ауп, узхатабуазеи.

– Шьта аамта цацәеит. Амла шәаҳаркит. Шәымѡа хароуп, шәаҳтаз!

– Итабуп! Аангылашьа ҳамам. Хьаас ҳҟашәымцан, аѡонынза ҳазго ҳапшааyеит.

– Амѡа алпха шәоуааит!

Аиҳабыра абарца илбааyан имага-маго, ршьапқәа дысызшәа ирзеихымго. Иахьлалбааз, иахьцарыз рзымдыруазшәа, иааилахеит. Ас гәытҟьара иақәымшәацзар ҟаларын. Рыжәлар мап рцәыркзар, рханы игылаз реиҳабыра арт ирылархызи?!

– Сара сшәазом, уѡызцәа урыцца! – Леуанти ицрымцуа днаскьазгоз Агырба Тониа дааникылеит.

– Мамоу, мамоу! Унаскьазгароуп.

Жәлар реизара ахьымҩаԥыргоз Асҭанда ахаҵәа дрыццар лҭахын, Џьанар имуит. Амцхә лшьапы дыхгылар, дзеиԥшрахарыз аҳәара гәаҕьыуаҵәан. Лҭаца Шьасиа дцар аулҭахымыз, уигьы лыԥшәма дизгомызт, лшьапыкәгылара лцәалтәымра иазеицәахар аҵкыс, ланхәԥха дылзынижьит, иаҳәшьа уи азбахә шылмаҳацызгьы. Ашьыжь дааит Аԥҭа, Шьына имашьынала ицоз иеырԥишьырц мацара иҭахызшәа. Асҭанда еилылкааит лара дибарц игәазыҳәара маҷымкәан акы иаҵганы дшаакыдгылаз. Уи, аиашаҵәкьа уҳәозар, Баҭыри лареи ирыбжьашәаз изеилкаауамызт, абзиабара рыбжьазамкәа итәала ирҽыцырц иеазикуазшәа лбон. Амала гәыҕрак изкалыршәырц дашьҭамызт, арахь абжьаапнеиԥш диаҵәажәон, дихәаԥшуан лзыӄазаашьа лԥсахырц лҭахзамызт, аус злаз урҭкәа иара ишеиликаарыз акәын.

– Аԥҭа! – Џьанар ҽиҭит иаалрӄьаны, амхы ааида џьара иԥсыеын, цкьа икырц дахьаҽызынтә. – Шьына длыбаауеит, уихьза!

– Баҭыри уареи? – дцаауан Аԥҭа, абарцаҽ Асҭанда дахьлыдгылаз.

– Важьа ҳицны ҳцар иҭахыуп. Насшәа ҳлыбаауеит. Шәарҭ Жьакәа дышьҭышәх! Иара усгьы, амашьына тәааныза, ижәбо шьҭышәхла!

Аԥҭа дахьлеиуаз Асҭанда дишьклаԥшуан. Иара Шьына дникылан, амашьына дҭалеит. Лара уи дрыцҳалшьон. Дылзааигәазамызт узҳәомызт. Жәеиза шыкәса аҵара еицырцон, ицәгьа-ибзиа уҳәа, дызлыхыз заманалаҵәкьа илдыруан. Баҭыр иакәымзар лгәыҕракәа класск аҽы илыцтәаз идылцар здыруадаз. Игыз ҳәа ак узидбалацәомызт. Еснагь игәалаӄан, аха абзиабара зкәымҽиауаз иҩонытҟа шеилабгоз лара лаӄара издыруадаз. Лыуазыр зеиԥшраз лымбахьази, Аԥҭа игәы ԥшԥа ԥыххаасса илҭахзамкәа ишыкәылцоз цкьа изныруаз иара азәзаҵәык иакәын. Дыҕәгәазазшәа иҿшааирԥшуазгьы, иқәыпш шыкәсҟәа зны игәалашәарц иҭахымхо дахьынхоз лхы иахаралтәуан. Убарҭқәа еимырӄьо дышрылагьежьуаз, Баҭыр лашьа дааидгылеит. Рҩыцьегь агәарԥ еицҭалеит. Уамашәа илбартә, ижәны дыӄазамкәа, дааиуан иара.

– Амш бзиоуп, адунеи шылашоу зегьы иаҳбартә, – ихаҽы еихаччон иара, ибла заҵәык игәҭакыцәкьа рзыцәахуамызт акәымзар, уи лара лыда уаҩы изгәаҭомызт.

– Бзиала уаабеит! – даацәырцит Шьасиа, Амра дацгылазшәа длашаза.

– Бзиара збаша!.. Бышԥаӄоу? – идакәа рцысышьа иҵәеижь ахьаартыз ирнумбааларц, ишьапқәа неиҭеик-ааиҭекҟәеит, анахь-арахь ишьаҽакәа неихига-ааихигакәеит, иԥсабаратәымыз инеиҭаҵ-ааиҭаҵшьақәа цкьа дыздыруазгьы илызгәамҭарц, лара дналылацәажәеит. – Асҭанда илзеицәахар ҳҭахым акәымзар, шәҩыцьегь шәҳамгози.

– Ҟәардәкәак ҳаманы, ҳшәыццашан? – Асҭанда алаф лҳәартә амч лԥшаауан.

– Иҵәгьамызт, – иҳәахт, иаҳаз ҭакда инымхарц.

– Важьа уахь дабацо? – уамашәа илбон Асҭанда.

– Ҳазҽу ибар иҭахыуп.

– Дырмыдрабакәа дышәзаагар.

– Ус зныкыр аԥсыуак дныӄәахьоума. Амала думыргәаар. Важьа дышшәо бдыруандаз, усҟатәи ахьеилагылоу ажәак заӄа ихәлымшәара.

Аиҽцәажәара ианаԥшьырга, аиҳаразак Шьасиа дырԥырхагамхарц наӄ данынҩонала, иара маҷк дааунашьҭын, Асҭанда лыдцрагьы иҭахымызт, дзызгәаӄуаз даеа знык дналхьыԥшырц, Џьанар даадәылцын, ицаларц днаиԥхьеит акәымзар. Абзиараз ҳәа инапы Асҭанда гәытҵсаа иналзиӄьан, лашьа днаишьҭалеит. Аиҩызцәа алада илбааун, лара дыкәгыланы дрызԥшуан, алазара архәара иаҵәахааныза, нас амшын гәы дхыԥшылон. Иара цкьан, ажәҩан илбаапшуан Амра, ԥтацк апырхагамкәа. Амш даара еилган, уи иашьашәалаз зеиԥшраз цкьа лгәы иабазомызт.

Абарҵа длалбаан, ааида азааигәара аԥҳәаса ашәшьырҵа дныцагылеит, убраӄа Баҭыри лареи уахык наӄ-ааӄ ианеидгылаз агәалашәара излауаз ала азааигәахара дахгәаӄуазшәа. Усҟан лгәы лҿанзамкәа длыдԥалан дигәзит. Дабаӄаз усҟантәи Баҭыр?!. Абас иҽыцәашаз агәыблыра анимаз, лара амца злыцреиҵози? Иладырӄәыз, згәхьаа рымкыз, ахьымзҭ здыргаз… заӄа еиқәылпхьазарыз дақәшәомызт. Зԥсы ҭакьакьаз азәы диҩызан акәымзар, иарбанзаалак џьара акала аԥстазаара иазыҳәоз, ҩонытҟа лыҕрамызт. Лхы лгәахшәон. Ихьзи иара мыжда? Уаҳа диҭахымкәа игәы лыхшәартә, хымҩаԥгашьак далаӄазма лара? Игәамԥхашаз ак лҳәоны лгәалашәомызт. Зҵаара шәкы лҿаԥхьа иҵәырцуан, ҭакк рымазамкәа. Арахь рызынтәык ртак ак шакәыз лбон, аха иарбаныз лара илыздыруамызт. Аҭак знапаҽы иӄаз иара иакәын, аха ҽиҭуамызт. Аиашаҵәкьа уҳәозар, убри аилкаа литарц зныкгьы ҽԥылымшәацызт. Уи анақәылк, дкаҳан, лшьапы хәцит. Уаанзагьы, уи ашьҭахьгьы ихала ак иҳәозар ҳәа, лара дихәаԥшуан, деилимкаакәа дышԥаизеилымкаарыз, аха ак иԥырхаган акәымзар, изизарызи.

Маншәаларак ҭшааны, лхала диҽцәажәарц ҒәҒәала илзбон дахьгылаз. Дызлалагашаз, зҭаарақәас илҭашаз еишьҭаргыланы дрызхәыцуан. Дышнеиуаз зегь лцәеиҭхьыттон. Усҟатәи дкылкааны иҭҭаара лылымшарызшәа лбон. Лымчқәа кәадахон. Лхы рыцҳалшьон. Убри ацәанырреи агәыҭшқареи анеицыла, лылаҒырз лалҽаҳәҳәит. Лҭынҭа аацәаакит. Чаврагьы лкымызт. Ас дшыҟаз, аѡныҟа дзыѡналомызт. Лнацәа хәхәа пақәа налҽыҭшьуа, лнапы азқәа лҭынҭа инахьшьуа, лхаҽы ацәаакыра цәыкәбарқәа лрыцқьон. Лхы ахьынзеиҽылкаауаз, длымбазакәа лашьҭахьала лҭаца даалыдгылахьан.

– Бзырҭәыуеи?

– Сароу?.. Ус баша, сыбла ак хшәылазшәа иҟалан, – излалылшоз дҽаҭхаҽаччон лара, излауаз ала лҭаца дылҽаҭшуан, илҳәоз агәра ллыргарц.

– Асҭанда, – Шьасиа аҭшәма зҒаб даалзааигәахазеит, лнапгьы аанылкылеит, – бара ибымҳәаргьы сара исымбазои ак быхьны бшыҟоу. Абыржәы мацара акәым, ариабжьарак аѡны бакуам. Бгәы иҭхои? – лымаза шымазаз инхеит ҳәа ихәыцуаз уи ланхәҭҳа лыбҒа аацылҭәеит.

– Ибҳәо закәи, ҵьыбышьт! – аиҳаразак убри аламҭалаз, Баҭыри лареи изызхымҭоз атыша ҭаулаза анрыбжьагылаз, лара илцәымҒын рѡыҵьегь иреизыҟазаашьаз дызхыҭшылоз амшын гәеиужь ду ҭѡа змамыз аҭа аҽынтә иханагалар. – Акымзарак сгәы иҭхазом.

– Аеи нас, – днагьежьит аҭаца. – Исабҳәар маҷк барҭынчып сгәахәын, – илымзеит ланхәҭҳа агәра злыргоз шхалымҭаз.

АзҒаб, лымала данаақәгыла, иаалыкәыршаны илымбоз шә-блак дҭырҭаауазшәа лныруан. Лцәа дҭахьыҭшьуан, убасҟатәи деимарамызт. Иаразнак дзықәымҭит, аха, маҷк аамҭа анца, луаҭах шыҟаз днахынҳәит. Лиарҭа дылатәан. Аҭзамц хьшәашәа дахьҭаркуаз иаҳа лҭсеивгара мариахеит. Амала уи азныказ. Аѡныҭҟа лҭсы цқьа илызҭымкааya анылба, ахышә азааигәара аҟәардә даахан, дныкәтәеит. Лқьышә ҭысуан, инеималымҭәарц лҽылҟажон. Лгәы ҭҽын азы, лхы рыцҳалшьахуан. Еилкаа цқьа ахьлымамыз дахәаҽуан, арахь дымчыдан уаҳа наҭахымкәа. Лызаҭәра ҳәашьак узаҭомызт. Лҭаца дылзааѡнашыларгьы цәгьа илымбо днеихьан. Азаҭәра лзычҳауамызт. Дхәыҷы аахыс лгәы ззаартыз азә длыман. Уи Баҭыр иакәын. Лгәы иҭаз зегь изыргаман. Лҭаца дааѡнашыларгьы, лызаҭәра шьҭа илыззарымызт. Аха лааигәа уаҭахк аҽы дахьлыцыҟаз лыхәозар лбарын. Баҭыр лааигәа-сигәа цәала-жьыла длыдгыламзаргьы, ааигәа дшыҟаз лнырлон. Уажәык ус илныруамызт, убри акәын лызаҭәра ақәцә тыгәрахь иҳаразкуаз. Шьасиа, ҽыц илҭаххаргьы, лара илызлаҳәазомызт лымаза. Илцәылымҭәахыр издыруадаз маҷк аҭсеивгара лнаҭаргьы.

– Асҭанда! – уажәшьҭа иҭҳәызбахахьаз дахьтәаз лҭаца дааѡнашыланы лгәы иҭхоз ҽыц дазҭаар ҳәа даашәеит, лымаза уи илалҳәартә дазыҟаҭаҭәҟьамызт, иагьылҭахымызт. – Бааир акраҳфарын, – Шьасиа ашә лхы аалалкит. – Ҳангьы дыҭшуп.

– Снеиуеит.

Дѡагылеит лара. Лҽааиҽкаашәа дындәылҭит. Амаҭурҭаҽ ахәы ықәгылан. Излауаз ала дрыхәлаччон. Ҽҭныҳәас илырымҭарц, дара реиҭшҭәҟьа акрылфон лгәы ишамгозгьы. Аишәа ианыѡахыҭ, лҭаца длыцхрааны, рѡыҵьегь еицеилдыргон. Маҷк даалҭызшәа анылба, ашәшьырҭахь дрыцнеит. Уа итәаны еицәажәон. Шьасиа уамак дызнымхеит, ауниверситет аҭалараз лҽазыҟалҭон. Лан ажәытә-аҽатә еиҭалҳәон. Асҭанда урҭқәа лаҳахьан, аха ҽыц дырзызрѡуан. Лан лааигәара дахьтәаз лгәы арҭынчуан.

– Нан, исҳәо цқьа ибмаҳауашәа збоит.

– Уаҳа ҭахымкәа исаҳауеит, – анҭәҟьа илзымдыруазар акәын аҭҳа лхьаақәа.

– Бгәы ак алазар – ибымзан, ибыхьша сыхьааит!

– Аизарахь ицаз сгәы иҭоуп.

– Бымшәан, иаауеит, ажәабжьқәа рыманы.

– Ус ауми аха.

– Схы нықәысҭароуп, – ан аѡныҟа лҽыналхеит.

Шьасиа дагьаадәылҭуамызт, лыҭхьатәқәа дрымҽхаркзеит лгәахәшәа, Асҭанда аанда днавалеит. Ус лымамкәа дахьынхаз иаҳагьы лхәыцра арҭаулон. Арҭарцәа цеижьҭеи шьҭа ихынҳәуазаргьы цәгьа илбомызт. Уажәи-уажәи аҭҳәаса шыҟаз дхьаҭшуан. Уа илоуз анасыҭ лаша мышкы зны абас ихәашьрын ҳәа игәыҒуадаз. Анигьы аригьы лзаазгаз азә иакәын. Ма даҭхьар лгәы лханарштуазар ҵьашьа, дцан, шәҟәык лыманы, луаҭах дааѡналеит. Дзыҭхьоз лзеилкаазомызт. Даалҭны лыхшыѡ назылшьҭыцҭхьаза, лхәыцрақәа дәылҭуан, ашәҟәы иаҳәоз злеилылкаауази. Ҭышәарак адырѡаҽны илзыҭшызар, хымҭада аҽеизгара иаҳа илзымариахон, аха ус аҭакҭхықә здылҭашаз ахьлымамыз дарҭсыҽуан. Аҳауа лзымхозшәа лбан, ашәшьырҭахь деиҭацеит. Ашәҟәыҭхьара ҽыц лҽазылкит, амала аѡныҭҟеи адәахьи лзеиҭшхеит, лыхшыѡ ҭацәымызт, лхатә хьаақәа ирымҽхакын. Ашәҟәы аахылѡан, насҭха иныкәылҭеит. Дыҭшуан амѡахь, уажәымзар-уажәы илзаацәырҭуаз дизҭшызшәа.

Уажәыцәкьа игәалҭеит лҭаца дшылзааиуаз. Лхы ԥышьҭылхит, лыблақәа дарааза ирхааны. Убасцәкьа аԥшра лыман Шьасиа лхаҭагьы, рыуа аҭак ҟазцоз Асҭанда илызгәамҭеит, ма еицыҟарцозу?

– Аҧкәынцәа ааны иҟоу ак ҳарҳәандаз! – аҭаца ланхәпҳа даалыдтәалеит.

– Саргьы сазҽлымҳауп, – Асҭанда рцәажәара уахь иахьхаз иаҳагьы еиҧалшьеит, аиашаз, лхаҭагьы уи аизара зеиԥшрахарыз еилылкаарц лҭахымзи.

– Абасҟатәи ажәлар здыргәаҟуази, ирҭахыу ак ааҟарцар, ргәы рызҭалар ҳәа ишәома.

– Аԥсуаа ргәхьаа зкыда. Аҟырҭуа жәлар ргәы иасыр рҭахым.

– Аҟырҭуа жәларгьы ргәхьаа усҟатәи ирымамзар ҟалап, аиҳабыра рҳәынтқарра акала ирбоит, ишырбо ишьақәдыргыларц иашьҭоуп.

– Аиаша бҳәозар ҟалап, Шьасиа, ажәлар рхы иадырхәоит. Ҳаҧкәынцәа, иакәымк рзырымукәа, абрахь игьежьындаз!

– Заҟа еизара ҟалахьоу, милатла еилеибамцакәа, макьана иааиуеит.

– Уи макьана, – Асҭанда акы дацәшәон. – Зны еидысларак ҟамлакәа, ас мацара изцару?

– Усцәкьа знык ианыҟала, аилыргара цәгьахашт.

– Убри ауми исҳәо.

– Саабыршәеит, Асҭанда.

– Абзиара ҳақәгәыҧлап.

Шьасиагьы акы дазхәыцуа длатәеит. Уи лҷымҭра Асҭанда илзеидаран, лхаҭагьы ацәажәара лгәаԥхацәомызт. Цьара еидысларак аакалар, Баҭыр аахак иоурызма ҳәа дицәшәон. Убасҟатәи ихаҭа ишьара дыкәзамызт, ауаа иахьырбоз иеирхацон аха. Лашьа усцәкьа дицәшәомызт, иагьа умҳәан, аԥны изԥшыз, иихьчашаз, дызҭахыз дшыҟаз идыруан. Лыбла иаахгылеит Аԥҭа ашьыжь, дыԥны длыбаа, Шьына дышихьзаз. Уи макьана дычқәынан, аԥсҭазаара далагәыргьон, ихыхьчашьа иеакәиршәарын ҟалцеит лара. Илхьааз бзиа илбоз иакәын.

– Саб дыгәхьаазгоит, – дзацәажәоз лгәы иҭазамыз лҳәон Шьасиа. – Сашьагьы дыгәхьаазгоит.

– Шьардасиа?

– Уи дзымбақәахьеи.

– Узлыцыз ргәхьаагарада хьаа умамзар, анасып уалаҟазар акәхап, – Асҭанда лҭаца лҭагылазаашьа бзиа далаехәар лҭахын.

– Иахьцалак акы бгәы иалоуп, – Шьасиа ланхәпҳа, илҳәаз даеак шаҵаз еилкааны, ҿыц иаацәырылгеит уи еызцәылхьчоз аус, дышлыдтәалазгьы лхатә хәыцрақәа дшымцадырпаауаз ангәалҭа.

– Ус бгәы изаанагои? – Асҭанда илаҳауаз ԥьалшьозшәа ҟалцон.

– Аказы сбызцаауеит, аиашаҵәкьа шсабҳәо азы сбыргәыҕуазар.

– Изакәытә зцаареи? – Асҭанда даашәеит, Баҭыр изкны зҵак ҟалымцар амуаз зцаарак лҭаца аҿаалырхар ҳәа, убри азы аиашаҵәкьа шлалҳәарыз ҳәа дызқәуамызт.

– Зны исаҳәа: сыбжьоу сбымжьоу, – Шьасиа дхьаҵуамызт.

– Усҟатәи аҵабырг бахгәаҟуазар, бызлазжьарызеи.

– Асҭанда, аиаша сабымҳәаргьы, сара зыгәра згаз усуп сызлацәажәо. Баҭыр бзиа дыббома?

– Ус бгәы изаанагеи? – иаатрысыз Асҭанда днеилыбзаа дцеит.

– Изымбои ак шшәыбжьаз.

– Иҳабжьаз? Уажәы иҳабжьазам нас? – азҕаб азиас еиԥш лхы аԥныцқа абжьы гон.

– Уажәы сыздыруам.

– Ҳарҭ агәыла еизааигәара, аиԥызара ҳабжьоуп. Убас ала бзиа ҳаибабозар ҟалап. Аха еиҳаны ҳԥыцьегь акы ҳгәы иҭазар, иашьас дбаҳҭозма, – Асҭанда илаҳаз мап злацәылкшаз маҷхәызма, аиҳаразак лхы лнапаҿы иаалгартә маҷк данықала.

– Иашьас сара дсыртеит, бара дбыртама?

– Уи акакәушәа збоитеи, – илҳәоз лхаҭа агәра лгазомызт.

– Ҳара ҳаҳатыр еиқәцашьа акала иҟоуп, уи сақәшаҳатуп. Иашьас дбыԥхьазозар, ауаа беилыркаауеит. Аха иашьас дзырҵаз сара соуп, башьеи бареи шәзы акгьы ҳәамызт. Жьрацәрагьы шәыбжьам. Бзиа шәеибабозар, ус ҟарымцар акәын зҳәаша ҟалашт, аха уи агьамам зҳәогьы цәырцуеит сгәаныла. Агәааанагаракәа анеиқәшахалак, шәыдгылаԥцәа аԥыжәара иаҳа ирооуеит.

– Усҟатәи зыбхәои, ҳара акгьы ҳзеиламзар? Ма акыр идыббалоу? – Асҭанда ас ала лхы лыхьчон, егьи аганала Баҭыр дшылзыҟаз илжжызар еилылкаауан.

– Иара акгьы идсымбалеит, – Шьасиа ланхәпҳа лыбга цылцәахуан. – Издызбалаз бара боуп.

– Цьанаргьы убас игәы иаанагома?

– Уи азбахә ала акгьы еибаҳамҳәазацт. Аха бара бзы сара ацәгьара сашьҭоума, бгәы бзырхьуа зыбымҳәоит?

– Бгәы шсызҭоу сзымдыруа, иҟалазеи зырҳәа!

– Хаца бышьҭны, сгәарԥ бысзыԥгозар ҳәа саҿупеи.

– Ҳа-ҳа!.. – Асҭанда илгәарԥханы дааччеит. – Баҭыр бзиа дызбошәа бгәы изабаз сзеилкааум.

– Ижәны дааиуеижьҭеи, бхымѳоаԥгашьа акалашәа иҟоуп.

– Ишԥа?

– Ус аҳәара сцәыцәгьоуп, аха, амш аеанеиҭанакуа еиԥш, беилалоит, беилыцуеит. Нас ишәҳәаҟәахьаз саарызхәыцын, убрахь скылсит.

– Иаҳҳәаҟәеи зыбҳәаз?

– Баҭыр дѳоызан, дгәылан. Есымша дыжәбон шәгәараҭаҿ. Бара бызҳауан, аҳәсахәычра былцит. Арԥари азҕабцәеи реизыҟазаашьа бзиа ҳаҭыр ақәаҳцоит, уи ҳҷыдарақәа ируакыуп. Аха бара беизҳара быбзиабара ацгәылцит, уи уамашәа избатәуи?!.

– Иахьцалак уи шгәылцыз агәра бгоит.

– Убас сгәы иаанагоит. Иара аҭак биҭоу ибимҭоу ртәы сыздыруам.

– Баҭыр сара даара дыстахыуп, аха абзиабара атәы – сыздыруам, – Асҭанда Шьасиа лгәаанагара шьақәлырҟьар акырза илҭахын.

– Шьыбжьоназ ак ныҟасцап, – аҭаца дѳоагылан, аѳоныҟа днеит.

Уи лгәеилгашьа ҷьазшьоз Асҭанда лымаза лыцылхыр зынзак илҭахзамызт. Аҭаца лҟәыбҷареи, лыҳалалреи рзы лгәы лызҿыцхон, иагьа умҳәан лашьа иакәын дзыԥхәысыз. Даеа маҷк дыкәылцалар, Асҭанда илымхаҳәон лгәы иҭацәахыз зегьы. Убасҟатәи есымша леылзааигәалтәуан, еиҳаразак уи аены Асҭанда, Баҭыр ѳоызацас бзиа дшылбоз аалҿыцшәазижьҭеи, заҟа дылграԥшуаз гәалҭеит. Убри заҟа дылзааигәанатәыз аҟара, Асҭанда илҭахын дылзыхаразар, еснагь акәымзаргьы, убас ахәыцра анаалыхҭашәоз ыҟан. Лымаза лара илтәын, дылҭацазаргьы уи лырдырра заҭахызи.

Шьасиа гәаартыла ланхәԥҳа длацәажәазижьҭеи, Асҭанда маҷк доунашьҭызшәа лԥсы еивылгон. Иаалырҟьаны лара Баҭыр бзиа дылбаҵәкьозу, усшәа лгәы иабозу ҳәа азхәыцра аалыхҭашәеит. Аиашаҵәкьа уҳәозар, иара диҭахымзар, лара дызизгәаҟрызи? Шьыбжьхьафараз лҭаца данлыԥхьа, лыгәҭаҵәажәара ааиԥлырҟьазшәа шылузгьы, лхәы дахьадтәалаз, еимгеимцарала лгәы иааҭашәаз дыхҭакны даман, илфоз аасҵа иаҳа ицәажәоз лан Надшьа деиԥлырҟьон акәымзар. Шьасиа аишәа ахьынзеиллыргоз, лара дымԥшыкәа Амра даацәгылеит. Уаантәы ашәшьырцахь дааскьеит. Дтәазомызт. Арымз шыҟаз днеир, иаалыдтәалашаз азә даацәырцуан, Баҭыр изхәыцра даԥырхагахарц.

Нас лара ргәыла рԥызба бзиа дылбаҵәкьозу, дизгәааны игәаҕ лымазу? Убри агәаҕ даргәаҭеизар? Дахьиатәаимшьаз еилкааны, длаирҟәит ҳәа иԥхьазаны, лгәаҕ хыееазу? Зегь лзеилалазар?.. Илгәалашәон изааигәашьа мцәыжәѳада дшарԥыруаз. Ихаҭагьы убасцәкьа ажәѳоан даламызт ҳәа узҳәомызт. Ида лашарак лбазомызт. Лыда иԥсҭазаашьахашаз изеилкаауазма. Лара уажәгьы дуазыруеит. Иара ихҭашәарызи? Дҭынчын узҳәомызт. Акы деикәанаргьежьуан, акәымзар убасҟакцәкьа иезеиҭеикрызи. Даеазәы бзиа дибазар?.. Дарбанхарыз?.. Лгәеисра еизҳауан, дцысцысуан. Наҟ дызхәыцуамызт. Азҕабцәа азәырѳоы лыбла ихлыргылон, иреиҕьыз рҷыдарақәа еилылԥшаауан, аха Баҭыр рыуа дхызхрыз лхахьы дылзаагомызт. Даеа зҕабымзар, иара ас дзырҟьаларыз иарбан усыз? Ҽыц лхәыцрақәа еиллырхуан, дзықәшаҳаҭхарыз ак аҿы дзаатгыломызт. Иашьас лҭаца дахьлырҭаз амшала, уи ланхәԥҳа ԥхәысс дигартә алымшараны ибазар? Еиҭа абри дазааиуан лара, аха ус акәзар иаартны илеиҳәар цәгьарас иацази? Иахьцалак лзцаара ҭакда инхон, избанзар азцаара ахаҭа цқьа ишьақәыргыламызт.

Агәаҟцәаҟраҵәкьа ҳаҕоу дахаанхааит. Лцәалжь агәынқьра иаҳәон, арахь дызгәынқьуамызт. Апсеивцахара аҿынза днеиуан, адәахьы аеызцәырнагомызт, лѳонытҟа илхәаеуан. Дахьтәаз уртқәа рыхгара зынзак илзышьтымхзоз еидаран, ашырҳәа дѳоагылан, дынтытцит, лпсеивгара илнарҟацон зегьы. Амра шьҭа илтагьалон, даеа цытк иласкьар, мраҭашәаралатәи ахәы иқәгылаз ацла иларывцалон. Дныкәацәар лшьапы лызхьаахар ҳәа дшәаны, ариабжьарак аѳоны дтәан. Лшьапы ааицылхыр еиҕъзаргьы лыздыруамызт. Рмхы давцаланы лҷыналхеит. Арахә рымѳоахәасҵа данын. Ааида бзианы икын, цшь-шьапык зцаз ак ҷьара аезыԥнашәомызт. Ҷьанар мчыбжьык ала зны дакәшаны игәеиҭон. Аҵыс зкылымсуа икны иман. Арашәатә маҷзак акәын изынхаз. Егьирахь, ааигәа акәымзи данахысыз, ҳаскьын гыламызт.

Арахә рышьҭа иачацаз аҳәынцәа бахьан, аарѳоарахозма уҳәо шоурамзи. Иара усгьы, ҽыц дшьацәхнымсыларц, дынтгыла-аатгылон. Данкаҳауаз ауха Баҭыр иахь дызлацази дызлахынҳәызи амѳоа лбартақәан. Дымшәазакәа алашьцара дахьалсыз уажәы иҷьалшьон. Усҟан лыуазыр ицегь иҕәҕәазар акәхарын уажәы ааста, акәымзар, лшәара даиааины, деихарымызт арԥыс иахь. Уи ауха

дышкаҳаз, ашьҭахь илхылгақәаз агәҭынчымра, ақәгәамцра анаалгәалашәалак, лгәы дҭаҵәыуан. Лылаҕырз лалҽаҳәҳәит, макьана иҭамбацзаарын. Абна дшылагылазгьы, лаԥшык лыкәшәар лҭахзамызт, лзамԝоа аалрыцкьеит. Убасҟанҵәкьа леибарххаракәа маҷк иааԥсыехеит.

Илбарҭан аԥҭараа рынхарҭа. Лыбла иаахгылеит уи лара, дибарц иҭахны, дышлызлыбаауаз. Ихымԝоаԥгашьаз зныкгьы дизгәамцуамызт, лгәгьы изҭамызт, игыз ҳәа идылбалашаз дшалаҟамзгьы. Ихы азы ҭыршазшәа ихы мԝоаԥигон, арахь абзиабара иҕран, заҟа дгәаҭеиуаз, дшаҵәышаҵәуаз шамахамзар иуирбазомызт. Дхыҵкьазшәа ихәмарны ианизырҳәоз лгәаԥхазомызт. Ус дшыҟамыз ахьылдыруаз акәзу, лара лахь имаз агәыҷкаагара акәзу ҷыжәара зуаз шылзеилымкаацызгьы. Аиашаз уи ирҵауланы иҭылымҵаацызт, иалылхызи, иара дшылзыҟаз ициԝоылшарц лылымшозар.

Макьана имбаацыз ҵла хжәак днықәтәеит. Леанаалырԥсыե лшьапы аԥсеивгара ишаҳәоз аалныpит. Иҭахәаешәа хьаак лныруан. Ицегь иахьылмыхьуаз абзиара иазҳәан. Лԝонытҟа ахьаа иаҳа иахьыҕәгәаз лшьапы лханарштуазар? Аԥсабара иатәара макьана иԥшқан, иахылҵуаз аҳауа ҟәымшәышәын. Лара лԝонытҟа убри иаԝоызан, ахәра мариан. Лаб иҟамзаара иахҟьаны, ԥстазаара бзиак лҭаацәареи лареи ирымбацзаргьы, ицәгьазаз рхырымгеит. Ақыҭа уаа реиԥш, аус руан, иаадрыхуаз иалачон. Аколнхара ус аныхьанҭаз иалаазан, амчымхара рызгәатәзомызт. Ран уаҟа аус лзымуа дҟалазижьҭеи, аҭатын аарыхра иадырцалазомызт. Аплан зқәырцодаз, ачкәын аҵара ицазар, акурорт аҽы аус иуазар, азҕаб дышкол-цкәыназар. Ажәакала, аԥстазаара агәаҵәыжәпара лызкылнамгазацызт, ҽыц блала адунеи макьана дықәыԥшуан, даныхәычыз аахыс бзиа дызбоз рыбла дыхгылан, дызтахымыз, дызцәымгыз уаԝ дылгәалашәомызт. Урҭ ыҟазаргьы, Баҭыр иакәхарын зегь лхазыршуаз. Аԥшқареи аҟәымшәышәреи лцәалжь иацызхауан. Иаалырҟьаны амԝоа дшаныз дынцәыцаххын, дкаҳаит, аха уи ахьлыхьыз алашьцараҽ дызнысуаз амԝоахәастә аҽакәзамызт, акыр илыкәманшәалахоз аԥстазаараҽ аҭаҟәаҭаҽара ишрылаҟаз ахьылымбацыз адунеи аҽакәын.

– Баҭыр, исымоукыузеи?!. – лбжьы қачқачо, ахьҭа алалазшәа, абас аалҽытцшәеит, зыхьз лхәаз дызҽынтәаауаз арԥыс хгыла иакәымкәан, зегь зымчны Ажәԝоани Адгьыли ирхылаԥшыз иахь лхы налырхазшәа.

Амшын гәеиужь иаҵәа, аԥсабара иаҵәара, ажәԝоан кеи-кеи, Амра лаша ашәахәа… Лаԥхьа ишьҭан амх ҽа, ак ҭаларын ҳәа уаҵәымшәартә, қәыц маҕылеи быцалеи иҭахкааз аанда. Адунеи адуреи ахәычреи еилазԝоон. Иаалыкәыршаз лныруамызт, илбоз дунеи заҵәык акәын. Уи адунеи ргәыла рԥыси лареи ракәзан иқәыз. Амала аизыразра рқәашьзамызт, убри акәын дышьны дызмаз. Еиҳагьы деиқәпах дҽанаҳәон реинымаалара зыбзоураз ахьылзымдыруаз. Ма гәыҕрак лымандаз! Рԝоыцьегь еидызхәалоз арахәыц па иаҟаразаарын. Иуашәырзаргьы, иԥымҵәар амуазаргьы, макьана иачҳаландаз. Иахьцалак макьана гәыҕрак лгәаҵаҽ илыҵаршәын. Еилкаа цқьа ахьлымамыз ԥсҽыхган, уи ус шакәыз шылзеилымкаауазгьы.

– Асҭанда-а!.. – агәарԥ аҽынтә, амхы иалсны, иаաуан лан лбжьы. – Асҭанда-а-а! – ҽыц игон, арахьынтә аҭак анықамла.

– Аа-а!.. Снеиуеит.

Ахәлара аеазнакуан. Абна дшылатәаз, аамҵа лыцәцазаарын, данырымба ишәаны лыкәҽыртуан. Ааида дахыкәшарц, днеихуан лара. Аизарахь иҟаз хынҳәызар жәабжь ҽыцк ааргарын, уи азы лыкәҽыртзар ҳәа дагьынаццакит, аха иааудырыртә илытцылшьуаз лшьапы ус ирлас дашьҭуамызт. Рахәқәак аалцны лымԝоахәастә иангылон. Лара рыгәҭа дшалагылаз амԝоахь дрыццәырцит. Ақыҭа мԝоа ҭацәын. Ргәарԥгьы уаԝ дыкәылбаауамызт лан лыда. Зшьапы инанагоз зегьы аизарахь иҟаз ҷьушьарын. Уажәрааныа изымхынҳәыз еибырҳәарызи?

– Шьҭа, машәырк ҟамцакәа, иаандаз! – зԥха дызбаз, уи лгәы иҭаз лнырызшәа, Анцәа диашьапкуан.

17

Аизара анымԝоаԥигоз аены аҵьабаа иибаз ауха Леуанти цқьа иԥсы инаршьомызт. Ус акәзаргьы, еидара дук дшаҵыцыз убартә, иаҳа дҭынчын. Иахьцалак ашьыжьза дгылеит, ауаа ирҳәоз иаҳар иҭахын, аиҳабыра рҽы лаҵәажәарақәак ҟалазар, еиҭакрақәак уҳәан-сҳәанла акәзаргьы азәы иааигар алшон. Иҟаз-ианыз еилыркаарц, ма изааргарц ицо-иаауа иԝоызцәа шыбжьалоз дазымхәыцзакәа, дышиашаз ашкол ахь иҽынеихеит. Амԝоан гырқәак иԥылон, ирыҵалаз изеилымкаауа, рхаҽы лашон, рыбла разын. Ибла дажьаз ҷьишьан, цқьагьы даарызкылԥшын, рхаҽы ҭицаауан. Иацтәи аизара ашьҭахь иара ишҟа ирымаз аизыҟазаашьа цәанырра аеаԥсахуазшәа ибон.

Ашкол аҽы даннеи, апса рытҵаҟа днатәеит иара, идагьы уаҩы дыҡамызт. Ашьыжь зегь рапхьа Гагрантә зышкол ахь икылсуаз Борисгьы ихабар ибомызт. Шьыжьнатә цәыцашоурацәан. Акран аҽы иааиуаз азы хьшәашәала маҡҽаҳәара иеизәзәеит, ижәит, аха изхара дыпсаҳәизомызт. Ацәаакыра ицәа иалабацпхьаза, ицәеижь иаҳа икантҳлеиуан. Арахь, Амра ҩеицпхьаза, акырза шоурахон. Шьҭа азә дааиндаз иҳәо днеихьан, аҩныҡа ацарагьы иҽазикуан, автобус длалбаапаны, Канџьариа Вова агәарԥ данаатҵалоз.

– Ашәанцәа ирҳәо удыруама? – Вова, ашәшьырпа ицагылаз арымзахь дмааикәа, уа иқәтәаз Леуанти диҽаԥшуа, амҩаҽ даатгылеит. – Ҳаблақәа хышәтит ҳәа иаартны ицәажәоит.

– Уи иаанагои? – Леуанти иаҳаз цқьа еиликаарц итахын.

– Ажәларқәа ҳшыҽамгылоз, аха, ҳускәа збахарц, аиҳабыра ҳашрақәпо заманала еилыркааит.

Леуанти амҩоан иибаз агырқәа рхаҽқәа ааигәалашәеит. Вова ашәанқәа рзы ииҳәаз акәын агырқәа рыбла иара ихаҵа ирхибаалаз. Уажәрааанза азыхшьах зхаҽыз ауаа, ҽнак ала ас реырыпсахзар, ҩ-жәларык ахҟа рыбжьызхыз ракәызшәа, иҩызцәеи иареи ргәып даазгәдухеит. Амала уи апсҭазаара аамҭак ишалагзахоз агәра имамызт, анцыра дақәгәыгыртә, аҭагылазаашьа амш еилга иаҩызамызт. Иҟан ақыртуа еиҳабыра, ирыман Апсны ахәаера аплан. Иҟан апсуа еиҳабыра, уи аплан анагзараз, қартаа зқәгәыгуаз. Қартынтәи аемиссарцәа цо-иааува ибжьалон, агырқәеи, ашәанцәеи, ақыртқәеи, хҭак еицҭадыршәырц, апсуаа ирҽагыларц, мчны еидыркыларц. Маҷ-маҷ ишыртахыз рыжәлар рхшыҩ шьақәдыргылон. Иарбан ҳәынтқарразаалак рнапаҽы иааргаз адгьыл рыжәлар хырцәаны иааганы иқәындырхон, ашьагәыҭ уаа рмилаҭ зцаара ҽаҳәахарц. Иара азы дзаапшылон. Аха қарҭаа аус уажәытцәкьа ишыруаз атәы – нас.

– Телеграммақәак сырхиароуп, – дҩагылеит иара. – Азә дааиуазар – мҩақәцарак иоуроуп. Шьыбжьанза акәзаргьы, ара узаангылома?

– Бзиоуп, – Вова дақәшаҳаҭын, агәашә иааҭалаз амашьына дазԥшуа.

– Уи аизара ауаа рыхшыҩ аҭып аҽы ицыгәза иаанагеит, – Леонид Чыгәбар амашьына апхьа даатыцын, арҭ даарыдгылеит, уи ицыз Цыхьычба Лерики Ҧсардиа Лиуфеи ааизааигәахааанза ҳәа дымԥшыкәа. – Ирҳәо-ируа еилаҳкаарц, ҳахьынрылагылаз-ҳахьаарылагылаз, даеакала иҳацәажәоит, уара.

– Ицегь иаартны уцәажәар? – Леуанти дцаауан.

– Иаҳа ҳаилыркаазшәа збоит. Ҳаизара иалахәыз ыҡамзи, рхала уи аахыс еицәажәақәахьоушәа збоит.

– Зегь ус иҟазам, – даабжьаԥлеит Лиуфа, – уажәа хьыла иԥысҟоит аха, – дыччон иара. – Цьоукы гәамц-хамцуеит.

– Цьоукгьы шәаны иҟоуп, – ҽааиҭит Лерик.

– Зегьакоуми, – ирҳәоз Леонид иааидикылақәеит, – апыжәара ҳамами.

– Иахьа – ааи, – дақәшаҳаҭын Леуанти. – Уаҵәы қартаа зегь рапхьа рхы иадырхәоит иҳаргәамцзи иҳаршәази. Нас, ҳаилызкааз рнапаҽы иааргарц, рыеԥыршәашт.

– Нас ҳнапқәа еиқәцаны ҳтәазаауама? – Леонид арымз ахь дниасын, ууанза уа иныкәтәахьаз Вова днаиватәеит.

– Ҳарԥырхагахарц ҳеазыҡахҵароуп, убри ауми исҳәо. Уажәытцәкьа ҳалагароуп, – иҽынеихеит иара.

– Узымгои! – Цыхьычба ҽааиҭит.

– Иатахзам.

– Умацара амҩоа уанымлани! – Лиуфа иабжьеигон.

– Зегьы ҳшәартоуп, – амҩоа дахьаныз ибжьы раҳауан. Даатгылан, дырзаахьаҳәит. – Сгәы излаанаго ала, иҳадаҳкылаз ақәҵара апыргара реазыркуеит. Раԥхьатәи ршьаҽа – иҳацәажәарц рыеԥыршәашт, ҳгәы иалақәоу еилкааны, ҷьара ак ҳзыҡарцарақәашәа ҳдыргәыгуеит. Урҭ рԥыларала ҳақәцара ҳхала иԥхаргоит. Азәгьы ҳиҽцәажәар ҟалазом. Шәгәы ишпаанаго?

– Иашоуп, иаша! – иқәшаҳаҭын иаанхаз ахацәа.

Амҩаду давҵаланы дахьнеиуаз, иԥылон зны ашкол ицҭаз, аҩ-секторк змаз ашкол аҽы аус ицызуаз ашәанцәа, агырқәа. Урҭ уажәрааанза апсшәа иаҳәара ратәарымшьо инеихьан. Уажәы рыбла хаахан, иҽаԥхаҽаччон, апсшәа иарҳәон игәағьны, аҭак шыҡаицоз рдыруан азы. Шьҭа еиликаауан ашьыжь иԥылақәозгьы ргәызианра зыхҟьоз. Амала ашәанцәа раасҭа агырқәа рҽаԥшылара иаҳа агәыбзыгра ацан.

Аҩны дышнеизҵәкьа, иаразнак иус инапы изадымкылеит. Ашәшьырпа дыцатәан, еилашыра еиқәтәаанза. Ашоура аацәырцыцпхьаза, ас дқәыпсычҳауа иабанзеихигарыз? Уи ибонаҵы, апсҭазаара бзиа дазхәыцзомызт. Иаҳагьы итагылазаашьа уадаҩитәуан апсуа қәпара иеалархәрала, аха, убри далагыламзар, ипсҭазаара цакыданы имҩасырц итахымызт. Иамуазшәа аниба,

аеыкәабарҭа дынҭагылан, азы хьшәашәа мацара днаҵагыла, иеирхьзеит. Ахәымеханза изымчҳакәан, ас иеанирхьшәашәалак, хәлааназа ес-саат аеыкәабарҭа дҭагылон. Убас мацара аус иурц игәы иҭакны, иацтәи аизара арезолиуциеи ақәцареи ааимҵеиҵан, ателеграммақәа рырхиара иеазикит.

Раҧхьатәи ателеграмма изикит ЦК КПСС Амазаныҟәгаҩ Хада Брежнев. Уи аус цкьа ишамуаз идыруан . ЦК КПСС аҩныҵҟа аус руан Қарҭынтә инарышьҭыз. Акыр шықәса ҵуан Қырҭтәыла акомпартиа Шевардназе дахагылазижьҭеи. ЦК КПСС Қырҭтәыла иазкыз аусҷәа инапы рылаирҧахьан. Дара рацкыс ибзианы ухәыцны, ара гызмалрак рыҵаумгалар, узыриаауамызт. Леуанти ирхиеит даеа телеграммак, аҧхьатәи атекст арбаны. Уи дәыкәҵатәын ЦК КПСС Аполитбиуро иалаз, Казахстан акоммунист партиа а-Центр Комитет актәи амазаныҟәгаҩ Кунаев иахь. Леуанти дгәыҕуан, Алма-Ата ателеграмма знык изнеир, ЦК аҟәша аҿынтә, Кунаев инапаҿы инамгакәа, Москваҟа адырра ҟарҵарымызт ҳәа. Кунаев, ателеграмма азбахә ааиаҳар, Ц К КПСС аҟәшахьы адырра ҟаиҵарымызт, уи дышиашаз Амазаныҟәгаҩ Хада телефонла иеидиҳәаларын, Брежнев дыржьарц официала изынарыцҳарыз аус аурымызт.

Игәалаҟаны дҩагылеит Леуанти, ҿыц азы хьшәашәа датҵагыларц. Аеыкәабарҭа дахьҭаз, изхара зы хьшәашәа иоухуамызт. Уигьы далашьцылон. Ахәыцраз иаҳа изымариан. Иашамкәан иҟаиҵаз гхак ихы изавбозар ҳәа, дзылгаз аусҷәа гәеиҭон. Цкьа иеыззыҟаимҵоз акы заҵәык акәын шьҭа иаҕаҵәахаз изҵәылырхшаз. Ателеграммақәа зладәыкәиҵашаз ҵарақәак ҵшаатәын. Дара ртекст иагәылан арезолиуциеи ақәцареи. Хәба-хәба даҟьа инареиҳан. Имаҷымкәан аҟәрышь рҭахын. Иуалафахәыцәкьа рызхазомызт. Иабааигарыз аҧара? Атакситстцәа ирылаланы, напеилаҧса ҿыц иаҳәар иҭахымызт. Ус зныкымкәа иныҟәахьан. Рызхара ҵара ҟәшәара рмоуазшәа, ҵьоукы инцәыцагыла-аацәыцагылақәахьан. Уи адагьы, КГБ аусзуҩцәа ашьҭалон аҧара еизгара ззырҭаххаз. Зегь ырмазатәын.

– Нан, уабаҟоу? – иан лбжьы ааиаҳаит.

– Снеиуеит, – ҿиҭит иара ибжьы лара илаҳартә, азә дшааиз ҩашьомызт, иаарлас иеирбан, иееилаҳәа дынҭытцит. Иан илыдгылаз Инга лакәын, лшәкәқәа лҩыцракны. – Ашәшьырцаҿ ҳаатәапи! – диманы араҵлахь днеин, арымз аҿы днаиваиртәеит.

– Иҵегь саныхәыҷыз арахь ааира сзымариан, – лхәеит лара. – Шьҭак исцәыуадаҩуп.

– Усҟатәи ишыбцәыцәгьоугьы, баазгаз еилаҳкаапи! – иаартзаны лара дахьцәажәаз дшазнеирыз издыруамызт азы, реицәажәара нахигарц иҭахын. Макьана дхәыҷыцәкьан.

– Аҭалараз аҧышәарақәа ирызкны зҵаарақәак сымоуп, амала урҭ усҟатәи сырхыццакны саауамызт, аха иацтәи аизара ашьҭахь иҟақәоу еилыскаар стахын, – лхаҭа лгәы штынчмыз илырдыруан.

– Уҳәан-сҳәанқәа акыр баҳауама?

– Саб иҿы ицо-иаауа мачзам. Аизара ауп излацәажәазо. Арахь сышдәыкәлоз аниба, сабгьы снаузцаакәарц сыдиҵеит.

– Макьана бымаза быҵидыраарц стахымызт.

– Исыҵидыраахьазар сааишьтуазма.

– Макьана ҭынчроуп ҳәа сызиаҳәа. Ианаҭахыу сеисырбоит. Шьҭа зҵаарас ибымоу саҳәеи!

Лара лшәкәи лтетради аахлыртын, дахьиацәажәоз лбжьы шҵысуаз иныруан. Дҭиҵаацәарц дзашьҭаломызт, аха азҕаб дзыршәоз арбаныз идыруазарц шпеиҭахымыз: илызгәакьахаз ауаҩы иҩны дахьааиз акәзу, ма жәлар реизара амҩаҧысшьаз илаҳауаз акәзу. Данцашаз дналабжьакәеит. Аҟәа дцаны, аҭалараз иаҭахыз аилкаатәқәа шылзааигоз дақәиргәыгит. Лара лыдагьы илыцталоз лҩызцәа иҵегь ыҟан. Шьҭа иҧхәызбахаз днаскьаганы данаахынҳәуаз, иааигәалашәеит лара, уи аены мацара акәымкәан, ус ҕәҕәак амҩаҧгара иеаналаирхәлак, дшыҟаз еилылкаарц, длымбакәа дшаанымхоз. Игәаҵа ҟәандарак ныцалон. Ашәшьырҵа дшыцатәаз, Барцыц Аслан имашьына агәашә иаадгылеит. Ҭыркьба Мирони иареи агәарҷ иааҭалеит.

– Аены шьыбжьон уеукәабома? – дцаауан Аслан.

– Шәысҧырхагахеит акәымзар, сеиҭаҭаларц сгәы иҭан, – драхәмаруан аҧшәма.

– Ҩнак знык еиҳаны аеыкәабара ауаҩы изеицәоуп ҳәа саҳахьеит, – иҳәеит Мирон.

– Иуазҳәада?

– Аҧсшьаҵәа.

– Сара сыҧсшьаҩума.

– Амедикцәагьы исарҳәахьеит.

– Угәабзиара зеиҧшроу ауми, – Леуанти даакәыпсычҳаит.

– Акыр уҭахызар ҳгәахәшәа ҳаакәлеит, – Мирон аус ахь ихы ирхеит.

– Шәахьынаиааиуа ишәаҳауеи?

– Уажәыцәкьа ас ак ҟалоит ҳәа азәгьы дазцшзамызт, – Мирон ихы ааирцасит. – Аиҳабыра рхаҭа иахырҳәаара иакәымшәо итәоуп ҳәа саҳаит. Зегь раԥхьа русқәа ԥхасҭахар ҳәа ишәоит.

– Гәдоуҭатәи араиком амазаныҟәгаѡоцәа руазә, ақәцара даназызырѡуаз, лхы еимлагәа илкызаап, ажәлар Қыртҭәыла аиҳабыра рыгәрамгараз рнапы анышьҭырх, – нацицеит Аслан.

– Уи ақәцара цакыс иаҳҭаз еиҳаны дара ирбазар? – ааигәахәит Леуанти.

– Цхыраара уҭахыума? – Мирон дцаауан.

– Телеграммақәак дәыкәцатәуп. Атекстқәа маҷзам. Цара цытк ҳҭаххоит.

– Еизаҳамгои! – Аслан диргәыҷуан.

– Ус аизгара сҭахым. Дысзышәыԥшаа ахәҳахәтраҽ аус зуа!

– Бзиоуп! – рҳәан, ахацәа ѡагылеит, иаарласны иқәцырц.

Аԥара рҳарҭа иалаҟаз еснагь ирыдҳәалаз Кьахьыриԥа иакәын. Аус азы иаарҭаххацԥхьаза ирызхашаз азы ирыцхраақәон. Леуанти уажәыцәкьа уи азы Борис дызиҳәомызт. Мирони Аслани рыуаѡогьы ус ирласны дмаазеит. Мчыбжьык аҟара аацхьан, дааргеит иара. Хышә маат нижьит. Ицегь рҭахызар, ацхыраара шриҭоз иакәиргәыҷит. Ателеграммақәа Аԥснынтә иуздәықәцазомызт, иаразнак иныркылон. РСФСР иатцанакуаз адгьыл ахь аҳәаа ухыцыр акәын. Заԥшьба Алик диҳәеит ҽнак, Ԥсоу дыригарц. Икҽахаз ҭыцк рԥшааит, уамак илаԥшыкәрымцарц. Ателеграмма дәыкәцаны, знык ихынҳәыр, рус аргамахеит ҳәа Леуанти агәхьаа икызма. Амала уи акы акәын идәыкәицаз – Брежнев иахь. Кунаев ишҟа ателеграмма ааникылеит, аԥхьатәи иацымцарц. Москваҟа ишцаз еилыркаар, уаҳа даҽеакы даҽеацьара ицарын ҳәа зхы иҭашәодаз.

– Леуанти! – шьыжьык Агырба Закан агәашә даадгылеит. – Капба Енвер ақалақь комитет аҽы уибарц иҭахыуп.

– Бзиоуп, слеиуеит.

– Узгарц сааишьҭит, дыԥшупеи.

– Иитахи? – амѡан дцаауан Леуанти.

– Сыздырзом, аха цьоукы иҭоушәа збоит, – цқьа иҳәазомызт Закан иидыруаз. – ЦК КПГ аҽынтә иаазар ҟалап. Зцаарақәак урҭарц рҭахызар акәхап.

– Урҭ сырԥылар сҭахзам.

– Нас уа унеир ус роумҳәои, – Закан иуалыз Леуанти ақалақь комитет аҽы длеигар акәын.

– Уаҳа азәыр иԥхьама?

– Сгәанала – мап.

Ақалақь комитет аҽы илазааназа, апошьта аҽаԥхьа ашәшьырцаҽ арымз иқәтәан х-ѡык ахацәа. Руазә Леонид иакәын. Уа итәазар итәан, Леуанти урҭ ргәхьаа уамак имкзеит. Ақалақь комитет аҽаԥхьа амашьына анаангыла, Закан дицны, ахыбра дныѡналеит. Аѡбатәи аихагылаҽ аидеологиа аҟәша акабинет рѡыцьегь ныѡналан, атәахагьы рмазацызт, ахьшь акәҷар шьҭнаԥаарц ишаакылҟьара, рыблақәа амца рхыланы, иааѡнаԥалеит Леонид Чыгәбар дызцыз а-х-ѡык.

– Сара сахьазхәыцуа, – ирабжьеигон урҭ Леуанти, – ииаз рԥылара ахәҭаны избазом.

– Избан иара? – амца иҽыкәцәкьан а-Чыгәбар.

– Ақәцара аԥхасҭатәышьа рдыруеит, ҳара ҳрыцныкәарц аума изҳадаҳкылаз?

– Ирҳәо ҳмаҳауеи, ҳаргьы ҳгәы иалоу раҳамҳәои.

– Уи иашахом. Ҳаицны ҳакәцыр иаҳа иеиҩьушәа збоит, – ҳәа анааиҽыцкьоз, Леонид иаҳаз даҽаԥарц иеирхиахьан, шьта дахьаанагахьаз еиҳаны дызхәыцзомызт, арахь дтынчзамызт, Капба Енвер даа ѡнашылеит. – ЦК-нтә иааз рԥылара ахәҭаны избом, – уи иахь днаԥшит Леуанти, ииҳәацыз шьақәырҩәо.

– Узырԥымлои, угәаанагара уацәымшәозар, уацәыԥхамшьозар? – Капба дагьаатгыломызт.

– Иауазеи ҳзымнеиуа?! – Леонид ииҳәац иҳәон.

– Иуасымҳәахьеи! – Леуанти ҽааиҭит, Капба дышгылаз, уаҳа еибамкырц.

– Нас шәара шәых-ѡык шәаала! – шьҭахьҟа иҽанынеиха, арҭ ах-ѡык, ианшәа зкәарҭ инашьҭеибацаз ақәчарақәа реиԥш, Капба ицыѡдәылибаҳәеит.

Леуанти дшацахоз ааинырт. Иареи иѡызцәеи реицымныкәара, иара иаҳа ирласны дҭанакуан, аха рхымѡаԥгашьа изаанкыломызт. Арахь дизымзырѡзакәа ихатәы мѡа ахьымѡаԥигоз, уи амшала ирҳаз аҳаҭыр згәамԥхоз Кьахьыриԥа дыгәрымуа давцан, излауаз ала ицәа ԥиеырц. Закан имашьынала аѡныҟа дауан, абартқәа рееишьас ирымаз дрызхәыцуа. Ашкол аҽы данлалбаа, Виталик Гыцбеи Вова Канцьариеи днарԥылан, иҟаз реиҳәеит. Даеа цьоукгьы аарыдибагалеит.

– Аиаша шәасҳәап, ҳус чарҳәаѡоцәас иаиузшәа збеит. Ҳажәа ас ианаҳзеибымҭа, ҳхыбжа-ҽыбжаны ҳаанхо цьышәымшьан, акымзарак ҳзыкацазом. Арҭ зҽу иазхәыцзом, аиакәым алырхуеит. Уа ирыҷцәажәақәар, ара иаауазар акәхап, ирҳәо шәаҳап.

Аԥныҟа амԥа данын. Иаарласны Кунаев иахь ателеграмма дәықәиҵар иҭахын. Шьҭа иара Ҧсоу ацҳа дықәсны дцар мцхәхон. Изкылпшуан. Зынзак рхы-ргәы иҭамыз азә дазктәын. Иишьҭрыдаз? Аены Қартынтә ииаз дахьырзымнеиз шизшәарҭаз гәынхәцыстала иныруан, аиҳаразак дзыцәшәоз иԥоызцәа изымхәыцкәа иахьырпылаз акәын. Гәдоуҭаа ирыҷцәажәарц ирызцарц ргәы иҭазар – акала иапырхагатәын. Аԥоны дахьааиз Агырба Вовеи Гыцба Шьалуеи еицрымшәо изпшын. Уи акәын иаргьы ииҭахыз, аены дзыкәшәаз реиҳәеит.

– Шәышҟа инеиуазар, уаԥ дырпымлартә ишәзыҟаҵома?

– Иаҳзынкылозар аабап, – иҳәеит Вова.

– Иахьа қарҭаа ирызнеиз ахьырхәтәуп.

– Изла? – дцаауан Шьалуа.

– Уаԥоы иахьиҷахырстам ҷьара ҳаиқәшәароуп. Убра ғәгәала храцәажәароуп. Ҳаиқәшәап Шлара!

– Ианықәу адырра ҳауҭар, ҳееиқәыршәаны хмаауеи, – Вова диргәыҕуан.

– Ацыхәтәантәи азцаара: Адлерынтә, ма Шәачантә Казахстанҟа ателеграмма мазала идәықәызцаша дыстахыуп. Ахә сара исымоуп.

– Ателеграмма атексти аҵарақәеи арахь иҳаҵи! – иҳәеит Шьалуа. – Уаха адәыҕба иҭало сара дыздыруеит, уаҵәы РСФСР-ынтә Алма – Ата ишьҭыртә сара иҟасцоит, амала уара ухьзала.

– Дзустада?

– Уи уара дузымдыруазар иаҳа иеиҕьзами?

– Ус уиқәгәыҕуама?

– Сызқәымгәыҕуа ас иҟоу аус инапы ишцанысцои!

Леуанти ителеграмма атексти аҵарақәеи ааиган, инадиркит, даргьы мцшзакәа рымԥа иныкәлеит. Иара аԥон ускәа иеынарзикит. Ус хкык даақәымцзакәа изынагзомызт. Зегь импытыԥорны икаҳарызшәа игәы инаҭон. Ацыхәтәан ашоурагьы изымчҳазт, аԥхзы илхәаҭаны ицон азы, абаҳча маҷ аҷы аҵлакәа ахьеилагылаз дыцатәан. Уа ҷша хәыҷык шыцасуаз гәеиҭан, иԥхзы ааилабаанза, даатгыларц избеит. Ишәыз икьаҷцәкьа беит. Маҷк аԥсгара иоун, имацара игәы шҷыҕуазгьы, агәарҧ ахь дмааизеит. Еиҳаразак игәы алақамызт, иԥоызцәа изыруз амшала ҷьоук иацәажәарц имааиуазар, даеа уск алацәажәара иагьиҭахымызт.

Иагьа иԥсахы еибакуазаргьы, ргәалакәа рымҳәацызшәа, даеа знык рхьаакәа цәырыргарц, уи аены қарҭаа ерықәзыршәаз ахьирхәырц игәтакы наигзарц иеазимкыр иаҳа ишеиҕьыз ааихҭашәеит. Урҭ ахацәа иҟәицон абас ала, дара ирыдҳәалахашаз маҷхазомызт. Иҷагылашаз ауаа иаҳа ирацәахарын. Ауаԥоы ихы акырза хьаас иман. Иаҳатыр шыхеуаз ибар, убри шьақәиргылоз ҷьашьа, ууаԥора зегьы даҷажьцәарц иеазикуан. Апсуара ухы шақәуцуазгьы дахәаԥшзомызт, убзиарақәа зегьы цәгьарак рытибаарц иҭаххон. Убасцәкьа иагьыҟаицеит Леонид Шлара ацуҭаҷы, аԥыхьақәа уахыла иахьеизалоз ианааидибагала. Амала уажәы шьыбжьон лхытуан еипш акәын.

– Ҳара ҳакәызма чарҳәаԥыс иупхьазоз?! – Леонид Чыгәбар амца иҷыцатәан, аԥхзы зхылоз иблақәа ҟаԥшьын.

– Шәчархәаԥоцәоуп ҳәа азәгьы имҳәазеит, аха шәныҟәашьа иашамызт, – Леуантигьы деицралахьан. – Аиҷцәажәарахь сшымнеиз жәбеит, шәарҭ шәызнеии?

– Ҳара ҳнеип ҳәа зынзак ҳгәы иҭазамызт. Ианҳаԥхьа ҳаиқәшәан, уаҳа азә дмааиуазар, ақалақь комитет ахыбра ҳаԥоналазомызт. Уара уахь уаныԥонала, ҳаргьы ҳушьҭалеит.

– Актәи амазаныҟәгаԥ икабинет ахь санымнеи, ма шәаанымгылоз.

– Уара, шәмеицәхан! – Вова Агырба ирабжьеигон.

– Ҳаанымгылар ҟамло аеакуа, уара ҳузцааны ҳнеиуазма? – а-Чыгәбар даатгыломызт.

– Шәысмазцаазакәа аизара аҷҳәара алышәхит, арахь аускәа зегь сара имԥаԥызгар акәхеит. Уажәы ҷыц акы салашәыжьуеит, зны иҟаҵатәу ҳәа ҳмеицәажәари. Азәыр дҳаҷцәажәарц дауазар – ҳаиԥылазом ҳәа еибаҳамҳәахьази.

– Иахьа шәеицәхауазар – ишәҳаруам ҳәа збаны ҳашәзааит, – ҷааиҭит Вова Агырба ицыз гәдоуҭатәи хаҵак.

– Ҳаиԥылазар иҟалеи? Аныха ҳакуама? – Леонид игәы ԥжәон.

– Иҟалеи – ақәцара, жәларык ирыдыркылаз, аԥыргара шәалагахьеит. Шәымԥа иқәлар ҟалоит егьыртгьы. Нас зегьы зхарадаз? Леуанти?!

– Уи амԥа ҳақәлазом, – Вова Агырба инапы ԥышьҭихит, Леуанти иеиртынчырц.

– Гәдоуҭа иахьааиз араион комитет аҷы аус зуаз ирыҷцәажәеит акәымзар, ажәлар рхатарнак урҭ рахь икылымсзеит, – инацицеит Шьалуа Гыцба.

– Шәара уаҳа шәгәы нибамырхан! – ирабжьеигон гәдоуҭатәи ахаҵа. – Шәеилеибаҵар шәускәа еиҕьхо ҷьышәымшьан.

– Ҳашҧеилеибаҵо?! – ҽааитит Леуанти. – Ас еиҧш ҳамныҟәаларц, ҳаизҵааларц, ҳамчқәа ршәашьа ҳақәшәарц азоуп иахьа ара шәызбар зыслахыз. Уаҵәы ҽыц даеа уск ҳазҧшызар ҟалоит, хар-бгьар ҳаихалома. Амала сара исҳәо агәра ганы сыҟоуп: жәлар рыҟәҵара амч шамоу иаанхар алшоит, имчыдахар алшоит. Ҳара ҳхымҩоаҧгашьа ауп зегь зхьыҧшу. Ма аизараҽ, апроект анцәырызга, шәысҽагыландаз. Убас иаҳа еиҧзар здыруадаз, ашьҭахь иҧҳаргар аҵкыс. Џьара уск аҵыхәанза инаҳагзапи, уара! Еснагь абжамҽамра ҳашьҭоуп. Ҳускәа зламаншәалахари, дара ргәы иаахәара ҳаҽупеи! Аполитика ус ауп ишыҟоу: ма узлагаз уазхьамҵроуп шьаҽакгьы, ма, маҷк уанаазхьаҵ, зегь анышә иауҭоит. Сара азәгьы сизгәааны сыҟоу ҷьышәымшьан. Аха сҽагыларагьы аҭахны избазом. Знык еибаҳҳәаз ишеибаҳҳәаз инхароуп. Ҳаиҟәшара рзымарианы иҟаҳамҵалап. Знык ус ааигәа иҳахьхьеит, ижәымбеи?! Кьаразаа ирызкыз ахаҳә ақәыргылара ҳеаназаҳкуаз ҳазқәшаҳатҳаз ҷьоук авҵалеит азоуп убас зҳахьыз. Ҷыц ус ҳамныҟәап сҳәеит уажәы, иакәымз исҳәаз ижәбеи?!.

Излацәажәоз азбахә ала еицырхшаз цәажәатә рмоурц рызынтәык ирҭахын. Иара даатгылаанза, ГАИ машьынак, иахьыҟаз уара идыр, Мысрантә ииасуан. Иақәтәаз агыруа деицырдыруан. Еилацәажәози иареи рылаҧшқәа ааиқәшәеит. Уи дшәаны иибаз имҳәаргьы ҟаларын. Аха шьҭа мцхәык ара аангылара иаҧсамызт. Уи аены нахыс абри аҭып аҽы даеазнык аизара гәаҕьыуаҷәахон.

– Иҽыцу информациак шәымоума? – Леуанти гәдоуҭаа дрызцаауан. Уааза урҭ драцәажәахьан, аха иаҳаз егьырҭгьы ирарҳәар иҭахын.

– Ҳаҷкәынцәа цыҭ-ҩык апрокуратурахь ирыҧхьеит, – иҳәеит Вова. – Рҽахәы рҽырхырц рҭахыуп.

– Арахьгьы ус иалагахьеит, – иҳәеит Лиуфа Ҷсардиа.

– Азәгьы мнеирц ҳмеицәажәахьази, – иацицон Вова. – Инеизом. Аха иамузакәан азә дрыкәшәазар – қьаадк инапы аницазом. Игәалақәа нараҳәаны дцоит умҳәозар.

– Шьҭа ҳаилыцлап! – нарабжьеигеит Леуанти. – Алик! Аслан! – даарыҧхьеит Заҧшьба Алики Барцыц Аслани. – Абжьыуаа рахь иҟоу ҳаздырзом. Ҳаимадара ҷсыехеит.

– Сара шәсымгои! – даақәгылеит Аслан.

– Шәыхиаз! Ҳанцаша аамҭа ҽыц ишәзынасыцхауеит.

Абасала мчылашәа агәыҧ еидкыланы ҽыц уи аены иааидыцт. Леуанти зегь акакәын игәалаҟамызт. Уамак игәаҧхомызт реиқәшәара, излалҵшәадаз ҳәа акгьы дышзазымхәыцуазгьы. Аамҭа ықәха ицозшәа игәы инаҭон. Арахь иҟарҵаз уск цқьа изгәаҭомызт. Убасҟатәи ишьара дшыкәмыз, ҽнак игәы иҭамшәазакәа Борис Кьахьыриҧа дибарц шиҭахыз ааицҳан, ашкол аҽы днеит.

– Кириленко цәыршәага иаҧхьа ақәҵара атекст, телеграммала иушьҭыз, ыҟәуп, – иҽы иҭыцуаз ҷьара ишымнеиуаз еиликаауан Борис, ицәаныррақәа аҵаҵаны иҳәон, аҧыхьақәа ак згәы иалазамыз иеиҧш. – Аҧсуаа рус збатәуп ҳәа иҳәеит ҳәа саҳаит, аха ишҧазбатәу? Абри аилкаа цқьа сымазам. Ргәы иаҭахыу ҟашәҵа иҳәоу, рхы шәыкәс иҳәоу?

– Ирҭахыу ҟашәҵа ҳәа уа изҳәаша уаҩы дзыҟалом, – иҳәеит Леуанти.

– Нас ҳазҽу зегь башоума?

– Ишҧабашоу! Мышкы зны иаҳҳәо дазызырҩыртә аамҭак, ҭагылазаашьак ҟалар алшоит. Уааза мчыла ирҽаҳҳыз ада ҳауама. Кириленкоҵәкьа ееи шаҳзимуа усгьы идыруп. Аҧсны зиҭахыу аҧсшьараз ауп.

– Иҧсшьара ҳнапаҽы иҟазамеи. Есышықәса ҩынтә-хынтә дауеит. Гагра азырҧха дҭоуп. Азырҧхара аиҳабыра згаз Есартиа ихала амассаж изыҟаиҵоит. Кириленко ихала дихагьежьларц азын мацара, Есартиа ҷыдала дцаны иҵеит, ажьышәақәа рнаҩсан, адынақәа рырҟәҷышьа. Иааиҭахыу убри Аполитбиуро иалахәу Кириленко илиршоит.

Леуанти аҩныҟа амҩа данын, аамҭа ацашьа дахыццакуа. Есыҽны жәабжь ҽыцк дазгәаҟуан. Иаҳауазгьы маҷзамызт. Аполитбиуро иалахәыз иаҧхьа жәлар рыкәҵара ыкәлара зыхҟьеи? Уи аҵакы акәзу (иагьа умҳәан, ажәлар апартиа имҩоаҧнагаз иаҽагылеит, аиашаҵәкьа уаҳарц уҭахызар), Кунаев изцаз ателеграмма аус аузу? Амала уи Кириленко алыг адунеи иара ирҭаз ҷьишьон. Аҭыпан анапхгарагьы убас рхы мҩоаҧыргон. Мамзышьха уҩазааанза, амшыни ашьхашьапи унарылаҧшуа иахьубарҭаз ҭып хәычзак аҽы адача издыргылон. Иареи а-Политбиуро иалаз егьырҭ иҩызцәеи баны, – Свифт илыгажәцәа урылахар – абас акәымзи, иурҽиарын зугәахәуази. Аха амч змаз укәырбзо урышьҭамлар, уара уашьа инапала уҵадмырхози. Иахьцалак ааигәа иҟалаз аускәа рыла Аҧсны алахьынҵа збахомызт, цхыраарак ҟанаҵон акәымзар.

Уи аены дзыргәыргьашазгьы иман Леуанти, макьана цқьа дазхәыцны ахә имшьацызт умҳәозар. Борис Кьахьыриҧа ҽыц реизааигәара дашьҭан.

Аѡны иаанхаз аҳәсақәа ргәы ҭынчмызт уи аизара аҽны. Хәымҽхан ааит, хәлеит, аҵх агәахьы инеиуан, Џьанар даауамызт. Уи дыҟамзар, Асҭанда, лани лҭацеи рҟәиҭшьа ахьылбоз, дхәыцуан, дымхынҳәыцызт Баҭыр, Аҧҭагьы дмаацызт. Машәырк рмыхьындаз! Азәгьы дышьҭалазомызт. Жәабжь ҽыцла иҭәыз ателербага иадтәалан, арахь иҟаз-ианыҵәҟьаз ҵәахын, Аҧсны қыҭак аҽы жәлар реизара шымѡаҧысуаз ргәаладыршәозма. Аҵыхәтәан, алашбжь анга, аѡны иахыз ѡдәылибаҳәеит. Џьанар агәашә аартны дҭалахьан, ила ашра еиқәнакын, икәырбза-чырбза икәшон, нас инаидҟьан, ишыѡуаз аҭыҧ иазцеит.

– Шәеибгақәоу? – ан дҵаауан.

– Иҳахьуази зыбгәахәуа? – амаҵурҭа дныѡналеит.

– Шәаанхацәеит, – Надшьа, лҧҳаи лҭацеи лыма, днаишьҭалеит.

– Хәмарра ҳауцахыз, аизара ду ыҟамзи, – ирхианы иқәгылаз ихәы днадтәаларц, напызәзәара дындәылҵит.

– Ирҳәеи, сукәахшоуп? – дҵаауан ан, лҧа данаахынҳә.

– Ирҳәац: ақырҭқәа ҳарфаанза ҳрымпыҵышәх!

– Урҭ ируам, нан.

– Ирымуазаргьы ҳтәы ҳҳәалароуп, – аниҳәа, адәахьы амашьына асигнал бжьы геит. Ихәы дѡахыҵын, дындәылҵит, азәыр дааизар диҧыларц, агәашә шыҟазгьы иҽылеихеит. Амашьына абжьы здыруаз Асҭанда лашьа дишьҭахх днеиуан, агәашә иадшылоз рла даҧысырц. – Саҭбеи! – Џьанар ила агәашә иадицан, изааиз аҧсшәа иаҳәаны, уи иаҳәшьа дналҧылеит:– Марица!

Асҭанда Марица даалгәыдылкылан, доулышьҭуамызт, аҧхьа иааҭалаз Саҭбеии ирыцыз даҽа ѡыцьа арҧарцәеи лхаршҭны. Ани аҭацеи аарыдгылеит. Зегь аҧсшәақәа анеибырҳәа, еиманы аѡныҟа илеит. Анхәҧҳаи ҭацеи ахьурзы нақәдыргылеит. Абысҭа рымурц Саҭбеи даара дрыҳәеит, аха Џьанари иани ируазма. Асҭанда илаҳауан Саҭбеи дышиашаз дцарц шиҭахыз, амала Марица илымуазаарын. Уи, абранза даны, лѡыза зҕаб длымбакәа, лқыҭа давсны дызцомызт. Ара дахьааиз акәзар, лыблацә еиқәыҧсон, убасҟатәи дкарахахьан.

– Уаха шәаангылароуп, – Асҭанда Марица дналыдтәалеит.

– Арҭ ишырымуа здыруеит, – лҳәеит Марица лашьеи ирыцзи рзы.

– Бара баангыла, сбыҳәоит!

– Сара Аҟәанза сызѡеизом смыцәакәа. Саангылап.

Асасцәа ахьыладыртәаз, аҽны ишычгаҵәҟьаз убарҭан, ибзианы акрырфеит. Саҭбеи аҧсҟы икын, ижәзомызт, егьырҭ ишаҧыз еиҧш ҵәыцақәак аашьҭырхқәеит. Аҧшәмацәа рхаҭа аҧсшьара рҭахын, ирҭаз уи рбон. Иаангыларц акыр ишыхҭаркызгьы, саҭбеираа амѡа иқәлеит, иааргаз азҕаб дныжьны. Асҭанда аҽнытәи лхәыцрақәа даарылҵын, лѡыза, илзылурыз лзымдыруа, длывагьежьуан. Иҟаз-ианыз лзеиҭалҳәарц лҭахын, егьи дызцәажәомызт.

– Асҭанда, бысҟәаҵ! Бѡызазар сыриа! Издыруа ак бцәысҵәахырц сыбзаама, уаҵәы ара сыҟами.

– Бааи, сиарҭаҽ бсыриап! Сара сан лахь сцоит.

– Мамоу, биарҭаҽ бара биа! Сара бан лахь снеип.

– Ус акәзар, ҳаицышьҭалап.

– Бшьапы бсырхьыр!

– Ибҳәо закәи, уи бзиахазар ҳәа сгәыҕуеитеи.

Марица лѡыза, дылгәыдкыланы дахьышьҭалоз, иакәымкәа лыҽлырҵысыр ҳәа дшәон. Аха знык лыблацәа анааиқәылҧса, дынҭаҳәахаа дыцәеит, лҽырҵысра акәмызт, лыҧсыҧ алагаѡагабжь уныруамызт. Ахышә аартын, ашьха қыҭаҽ аҳауа цқьа маҷк иҽыхьшәашәан, дарцәон, ишылҭахыз лҧсы лыршьаны. Асҭанда аҽны лацәааихьшь ҟалҵахьазма, лхәыцрақәа лхапапамзи, маҷк дыҳәцымцыр шылҭахқәазгьы, дызваиаз лзы лыҽлырҭынчуан, дагьыцәеит хар лымазамкәан. Лѡыза лзааигәара акыр лгәы ҭынчын. Ашьыжь зааҵәҟьа изымгылеит. Џьанар акрыфаны рашәара дцахьан. Амаҵурҭа ианааѡнашылоз, аҭаца азҕабцәа рхәы аақәлыргылахьан.

– Ҭацак дсымоуп, – аҵабырг аҵаҵа, дыхәмаруан аҧшәма зҕаб, – аҧсшьарҭа ѡны сыѡназар, усҟатәи сымаҵ рзурымызт.

– Бара бахьнеилак уи бықәуп, – Шьасиа даахьаҧшит акҽыѡраҟнытә, ус ала лара лҽы даныҟаз Асҭанда дшылзыҟаз азбахә бзианы ишлаҳахьаз атәыМарица илырдыруа.

– Ма Асҭанда слырҽхәазааит, – Марица амцхә лҽыриаша дахьтәаз илаҳаз аҵакы шеилылкааз длырдыруан, аха ус азәы илзимҳәацызшәа.

– Барах?! – Астанда ииацьалшьатәкьеит. – Бзырцьахьоу азәы затәык дсырбеи! – лнапы лѳыза лыхәда ииакәлыршан, даалыханы «атәах» аалҽытцлыргеит.

– Ее-е!.. Ахәша сҽабыртатеит, убри аума сзыцсахаз?

– Уи гәыкалоуп! – Астанда асалфетка аакәылпаан, Марица лзамѳоа аалрыцкьеит.

– Ус саргьы исрыцкьоит, – асас зҕаб дагьцышәырччомызт. – Сымаț буз цьыбымшьан. Шьасиа, сбыхәоит, зыршык акәбыргыларц!

– Ашьыжь зыршыла беыбкәабома? – Астанда алахҽыхрахь лхы лырхон.

– Сахьыбгәзыз смызәзәои.

– Аа-а?! – Астанда, азныказ лҽы еихыкка даанхазма шуҳәоз, лнапсыргәытцала Марица лыхәда аанылкылан, даалыханы «атәах» аалҽытцлыргахт. – Баналагах цкьа изәзәа!

– Аеи, цьыбышьт!.. Итабуп! Усҟатәи аҟәымшәышәрақәа абаțахыу ари апстазаара… аҽ, – «апстазаара уадаѳ аҽы» лҳәар лтахын, аха даеакала инлырцәеит.

– Шьасиа, агәхьаа багоит… аха, – Астанда, лѳызеи лареи аишәа ианыѳахытц, лтаца лахь лхы налырхеит, – бхала иааилыргақәа.

– Ибымҳәаргьы ҟалон, – дыхәмаруан Шьасиа, ланхәпҳа длызгәаар ҳәа дшәаны, дцышәырччон.

– Ара адунеи шпаҟоу! – агәарц ахь иахьааиз, Марица апсабара иатәара ҽа лытцаҟа илбаауан амшын шыҟаз, азеиужь акәзар, – ашәахәа ахьыхпхалоз, убла хнакуан.

– Баша арахь баазгар стахыз цьыбшьома?

– Ус бымҳәан! Шәѳонаțа ианаалатәкьо аțаца дыѳонагылоуп.

– Слыкәахшоуп!

– Дгьагьаза заҟа дыпшзоуи, даацьоушьап!

– Биашоуп. Баалеи! Анțытц бызгар стахыуп.

Иацы амхы иаваршәны дызныз амѳахәастала, Астанда дналгон илызгәакьаз лѳыза. Азиа маҷк иаѳызаны, итагылан ацькәреи ҽа иатцәа рашәаны. Инхаз далгарц дхын Цьанар. Уи иаҳа дахьырбарțахашаз инеин, ихжәаз атцла рѳыцьегь еицныкәтәеит. Астанда лгәы иалан уи ашыкәсан лашьа зынзак дахьизмыцхрааз. Иакәылкыр арț аѳы-мшык драшәартә лшьапы дацәшәомызт, аха уи иатцганы уахь аталара леацәылыхьчеит, аусура лгәы азтамызт.

– Батыр дыббахьоума? – Марица данцаа, згәы зеанзамыз Астанда даатрысит.

– Сгәы иалоу бдыруама, – иашахәцәараза итәаз лѳыза лмахәар Астанда лнапы аакәлыршеит, лхаța деицалазшәа деицьыпза дахьтәаз. – Амхы еицталалон рѳыцьегь. Убрацәкьа еиҟәгахеит.

– Ихьыз ҳәа уаҳа акы аабзеилымкаазеи?

– Еилыскаауеи, сзимацәажәозар. Иесыкәиршәазом.

– Даеа зҕабзар? – Марица уи азцаарахь ҽыц дхьацуан.

– Сыздыруам. Ус акәзар ҟалап ҳәа, санхәыцуагьы ыҟоуп. Аха азәы длышьțоуп рҳәо саҳазомеи.

– Ибцәырзозар?

– Изхасцәырзои, иареи сареи хус уаѳы изымдыруазар.

– Уаҳа уаѳы иаашәыцимхит ҳәа аҳәара уадаѳуп. Апта?

– Уи ус игәы иаанагоит, аха игәы иташәаз еицхьсырттоит ҳәа сгәыгуеит.

– Абри абжьарак, аѳоны шәымала шәахьыѳноу, бтацагьы лыцәзашьа беакәбыршәама?

– Ибасҳәо бдыруама: уи исыцылхит.

– Аиаша?!

– Амала лгәаанагара иашазам ҳәа ласҳәеит, уамак иахалымцазшәа збоит акәымзар.

– Иахьцалак Батыр биацәажәар быхәтан. Аҟаамта игәы итоу еилымкаазакәа бызтәеи?

– Истахын сиацәажәар, – Астанда луанытә даакәыпсычҳаит. – Исыхьыз бымбои! – лшьапы наллырбеит.

– Исзеилкаауам, – Марица леыриашаны дахьтәаз зыбга зырхәоз азҕаб, хыхьынтә длыхәапшуазшәа, длызпшуан.

– Сшьапы, ашьмахьы сышцоз, исыцакәҽыцәкьаз цьыбшьома?

– Ибҳәо закәи?!. Нас ишпа?

– Уахык, атцх агәахьы инеирц агьанагмыз, Батыр сизцеит. Ала сышьталеит.

– Астанда?!. – Марица лѳыза уамашәа дылбон.

– Убри сеацәганы, аѳоны санааза, исыхьыз ббоит.

Зылаҕырз аахыжжылаз азҕаб лнапқәа леимаргәга Марица илкын. Илаҳаз иахылхәаарыз дакәшәомызт азы, ҽылтуамызт. Астанда, усгьы лыбз лыхәлашәазшәа, дтәан. Уи лхы ахьрыцхалшьоз цхалшьон, шьта лѳыза лҽапхьа иҟалымцарыз арбаныз, лѳныцка маҷк иаалырдарц. Леааиқәылкааныа ҳәа акәзамызт Марица дзызпшыз. Лѳыза лызҕаб цәаѳа лхәаеырц захалызбаз иапсаз уаѳ дыҟамызшәа лгәы илнатон.

– Уи атәы иаҳаргьы изеилкаазом, – аҭыхәтәан Марица, чавракгьы аалымгеит, лнаҷәкьараҟәа ааидкыла, лѡыза лзамѡа аалрыцкьеит. – Ус ҟабымҭар акәын, Асҭанда!

– Акәын. Аха…– Асҭанда дкьыпшәыпуан.

– Уажәраанза ибыҕраҵьгәаны быздәыҟәзи?

– Иахьбасҳәаз сгәы сырдазшәа збоит.

– Бымбои!.. Ма бҭаца илабҳәандаз, былзеилымкаар ҳәа бшәама?

– Сеилылкаауан. Аха уи Ҵьанар дшизыҟоу бдыруама?!. Илзымҭәахыр ҳәа сшәоит. Сашьазаҭә иаҳар… Исҭахзам. Цҭәык алҭыр ҳәа сшәоит. Ус акәу, егьыс акәу, сызҿу зегь иаласхи шьҭа? Даараза снасыҧдоуп.

– Баҭыр ҳәа бызҿу сзыниҿаҧшуам! – Марица ҕәҕәа-ҕәҕәа иаалҿыҭшәеит. – Адунеиаҿ исцәымҕыз азәы заҭәык иакәыз ҵьысшьон. Баҭыр убас шҧабзиуаз?!

– Баала, аѡада ҳѡаскьап, – дѡагылеит Асҭанда. – Ҵьанар дҳазҧшцәошәа збоит.

Еишьҭагылан амѡахәасҭа иѡанылеит. Хара имцеит, Ҵьанар илаҧш цкьа иҭамшәартә, адәҳәыҧш ҧшза иныҟәгылеит. Рахәҟәак ыҟәҳәуан. Рѡыҵьегь иаарыкәыршаз ахаарагьы рныруамызт, убасҟатәи Асҭанда дзыҟәшәаҟәаз иалашыѡкын. Арахь зегь еибырҳәазшәа, аҟыҭа зҕаб дызҭашәаз аҭшәара лҭыгашьак рзымдыруа, иааидхалеит. Араҟа иахьтәашаз ыҟамызт, даргьы итәанхалацәазшәа рхы рбон, игылазар иаҳа иеиҕьын.

– Сара схала Баҭыр сиацәажәоит, – ажәѡан даҭаҧшуазшәа, дхәыцуа дышгылаз, Марица лѡыза иаалырҟьаны даалырзырѡит.

– Уи ҟалашьак амам, – Асҭанда иааҿахылҭәеит.

– Бхала ибзыгәаҕьуамеи.

– Сшьапы иахьыз ашьҭахь, схәаҿызшәа схы збоит, акәымзар иагьараан дсыҧшаахьазаарын. Ихала дахьысзымааиуа иаҳагьы сгәы иалоуп, – Асҭанда лҟьышә кәамкәамуан.

– Асҭанда, ари аҭыҧ иҟәҭатәуп.

– Мамоу, мамоу, иагьыбымҳәан! Заҟа ҳаизааигәоу иара заманалаҭәҟьа идыруеит. Сара бизынасышьҭызшәа, изыбҭахи?

– Мда! – Марица дааиҧхьхәыцааит. – Шәеицәыхарахаҭәҟьеит. Убри азоуп аҧхьа бизнеир зыбҭахым.

Адәҳәыҧш иныҟәсын, абнара инылала, аѡада иѡаскьеит. Алада илаҧшызар, аҭлаҟәа ирылҧшны, амшынҭәҟьа цкьа изхыҧшыломызт, ҵьара – ҵьара еимҟьарсҭаҟәак ыҟан умҳәозар. Ахара иѡеизар ҳәа Марица дагьаашәон, ѡны ҧстәҟәак илбоз лгәы дырҭынчуан акәымзар. Уи аҭыҧ иашьцылаз аҧшәма зҕабгьы длыцымзи.

– Шьҭа ҳхынҳәлап, – Марица лаҧхьагыла иналабжьалгеит.

– Бымшәан! Ара заҟа ҭынчроу бымбазои, – Асҭанда шьҭахьҟа лҿаалхеит.

– Аҟалаҟь аилашырҭа иашьцылаз асҟатәи аҭынчра дацәшәацәап.

Адәҳәыҧш илыҟәсын, абнара ҿыц инылагылеит. Шьҭахьҟа иаауан, аха иццакуамызт. Ҭла иаҭәарала иѡычаз ахәы иалҭны ицаҭәҟьар рҭахзамызт. Мѡахәасҭала иахьлеиуаз, шьҭа аҧхьа Марица дгылан, лѡыза, дынцәыҭаххыр ҳәа дшәаны, уажәи-уажәи длызхьаҧшуа. Аҭла рыҭаҟа цкьа ирныруамызт акәымзар, шьҭа шоурацәахахьан. Ҵьанаргьы, иҿага ижәѡахыр иҟәҭа, амхы дҭыҭуан, ахәымҿханынза иҧсы ишьарц. Азҕабцәа ихжәаз аҭла еиҭаныҟәтәеит.

– Иацы аизараҿ Ҵьанар, Баҭыр, Аҧҭа уҳәа азәыр дыббозма? – дҭаауан Асҭанда, ма Баҭыр изкны ҿыцк уаантә илаҳауазар лгәахәшәа.

– Ҵьанар ҵьара снаихьҧшит, аха ауаа убас ирацәан, дынрылазит. Егьырҭ уаѡы дсымбеит. Иубодаз! Лыхны акәымзар, қыҭак аҿы асҟатәи ауаа еизо зымбацт.

– Сусҟәа ҳашрылацәажәоз, уи аизара сшазҭаашаз … Исаҳәеи иббаз!

– Еизарак аҿы аиҳабыреи ажәлари реиҿыхара бымбаҟәахьеи аҭыхәтәантәи аамҭаз. Убасҭәҟьа имѡаҧысуан.

– Кьаразаа ирызкыз абаҟа иазырызбеи?

– Уи уамак иагьыргәаламшәацәеит уҳәартә иҟоуп, излацәажәоз цкьа уазхәыцыр. Амала уи атәы ахьырҳәаҟәазгьы ыҟан.

– Ус изыҟалеи? Ахаҳә аҟәгареи ааныжьреи ракәын еимаркуаз.

– ЦК КПСС Аҧсны иазкны иаарышьҭыз Аҟәҭара анагзара Қырҭтәылеи Аҧсынтәылеи реиҳабыраҟәа ирылшом ҳәа азырызбеит.

– Ишҧа рылымшо?

– Ирылшом ҳәагьы акәзам ишҳәаз. Аҟәҭара анагзараз ажәлар аиҳабыраҟәа рыгәра ргом.

– Ус иҟалоу?

– Иҟамлашаз ҟалеит, бымбои.

– Иакәымк алцыр?

– Уигьы ҟалоит. Шьҭахьҟа амҩа ҳананыла, Саҭбеии иҳацыз аҧкәынцәеи ажәлар ирыдыркылаз ақәцара еилдыргон ргәы иаахәазаны. Уа агызмалрақәа аҵоуп рҳәеит. Иаха урҭкәа зегьы срызхәыцыртә сҵсы шьаны сыҟазамызт, аха иахьа иахьысгәалашәо аизараҽ сызлаҵшыз ааҵьоушьап.

– Цқьа исеилыркааи!

– Арезолиуциеи ақәцареи рҽы изларбоу ала, Ц К ПСС-и асовет ҳәынтқарра аиҳабыреи рыгәра ргазозшәа ахшыҩцак аҵоуп. Избан акәзар аизара ақәцара уахь ахы рхоуп, Қыртҭәыла акомпартиа а-ЦК ирзашшуашәа, еиҽыркаауа аускәа рзы рыгәра рымгошәа. Ажәакала СССР аиҳабыреи Қыртҭәылеи Аҵсни рнапхгарақәеи рызҽлымҳарақәа еиҽаргылоуп. Гызмалрыла иҟаҵоуп, иҳацыз аҧкәынцәа руазә излазгәеиҭаз ала. Амала иҳаиҳәаз мазазар иҭахыуп. Қыртҭәыла акомпартиа а-ЦК ЦК КПСС иаҟәшашәоуп КПСС а-Устав шеиҽкаау. Ус анакәха, ЦК КПСС агәра газам Аҵсны аиқәырхараз, аха иаартны иҳәам азын, уи азҵаара дырҵабыргырц аиҳабыракәа рҽы азәгьы иҭаххазом. Амала ари аус ҷьоукы алазыр ҟалоит ҳәа, ашәарҭа ыҟоуп ҳәа игәы иаанагоит.

– Асовет мчы ҳаҽагылар ҟалома, бара, ҳарҭ, нацәыла иуҧхьазаша ажәлар?! – иҵьалшьон Асҭанда даҵәшәаны.

– Усҵәҟьагьы иаартым, аха уи апроект еиқәыршәоз урҭкәа, егьыртқәа ирзымхәыцкәа иҟам. Аамҭа рныруазар акәхап.

– Бымбои, асовет мчы иаҽагылан ҳәа ҵгас иҟаҵаны, ҳажәлар аҕырак ықәыргахьан.

– Иашагәышьоуп, аха ус иаартны ара иҳәам, ус уазхәыцыр ҟалоит ҳәа рҳәоит акәымзар. Қыртҭәыла аиҳабыра рыгәра зларымго ала, ЦК КПСС Амазаныҟәгаҩ Хада иахь иашшуеит,бымбои ашәкәы шыҟаҵоу!

Амцхә шеибырҳәоз рыгәқәа ҧцәазшәа, ҳамҭакы ҿымҭкәа иаатәеит. Усҟан доусы ртәала акы иазхәыцуан, рхәыцырҭақәа реанеивыргозгьы ыҟан. Ҧсеивгарак роузшәа, ргәаҵантә иқәыпсычҳауан. Арахь ииаидымтәылар, азәи-азәи еибамбар рзычҳауамызт. Асас аены амҩа дықәлон, аамҭала реиҟәгара рхьаазшәа, еидыҵыр ртахзамызт, аѽныҟа албаарагьы ргәы азыҳәомызт, рымацара убра абнаҽ иаанхарц еиҕьаршьон, излацәажәоз иацырҵашаз рыман, даеакахьы иианагаргьы здыруадаз, ҳамҭакы анрызҭынчраха ашьҭахь.

– Абарҭқәа зегьы еиҽызкааз дыбдыруама? – излацәажәоз иацылҵозу, ҿыцк цәырылгозу лхаҭа илзымдыруа, аҭынчра ааилалгеит Марица.

– Дарбан?! – Асҭанда дааҵархеит.

– Абра шәчараҽ дыҟан, гаграа дрыцны.

– Ус акгьы сабымҳәазацызт.

– Ара дшысдырбаз басымҳәазацызт. Аха ибгәалашәома сыуа хаҵак ҷкәынак дсыҟәиршәарц дашьҭан ҳәа басҳәахьан?

– Ак бҳәакәаҵәкьеит иахьынзасгәалашәо.

– Убри иара иоуп.

– Шәеибадырма?

– Мамоу. Сыуеи иѽызеи уи дырзаамгазеит. Амала дагьыҷкәынам, шьҭа дахьҭаацәарам дыҷкәыноу ҷьаҳшьоит.

– Дзеиҧшрада?

– Ишпабасҳәара: дагьуаѽыжәпам, иагьигым. Ицуп уҳәартә дыҟоуп.

– Дыбгәаҧхоит ҳәа сыҟоуп.

– Сыздыруам. Амала аҵсуараз аҵьабаа шибо збоит. Кьаразаа ирызкыу ахаҳә инапхгарала иқәыргылан рҳәеит. Ианыкәыргоз иримҭеит ҳәа иалацәажәоит. Уажәы аизараҽ дзыцхьаз апроект мазала ицәахны иман рҳәеит. Уи акы дакәдыршәарышәа сгәы иабоит.

Асҭанда лѽыза хәамц иаша дѽалыҵаҧшит. Уи еснагь еиҧш лбжьы еиҟаран, цәанырра цаулара аҵамызт, лхаҽы қәацомызт, ак зцубаашаз бла лызҭазамызт. Акы знымыруаз ас дубахьазма ҳәа, дыззымдыруаз дҵьеишьарын. Амала Асҭанда дзыдтәалаз лѽыза лцәажәараҽ лажәақәа ракәын уамашәа илбоз. Марица илзымдыруаз ауаѽы дылдырырц дгәакуан, ихигоз азы дрыцхалшьон, акы дакәдыршәар ҳәа дихзызаауан. Ас длымбацызт.

– Ибыхьи, Марица?

– Сароу?!. – иааҵьалшьеит уҳәартә, Марица лѽыза лыбла дныхҧшылеит. – Акгьы.

– Бзиа дыббама?

Марица адәахьала акгьы лнубааломызт, аха, мазак лыцырхызшәа, лѽныцка даатрыст уҳәартә, Асҭанда лыбла дызхымпшылацәакәа иаалкәылгеит. Аҭак ҟацара лҭахзамызт, ацәажәарагьы лгәы

азыҳәомызт. Ус ҽымҭзакәа дахьтәаз, илыцәцаз аамҭа лызгәаҭомызт. Асҭанда ҭакәы ҭызшәа аалнырын, лѡыза длыргаматцәкьарц иақәылкит:

– Абзиабара ҽыцххараза ибызкашәеит.

– Усцәкьа сызҳәом, – Марица аҭак иаразнак илзыкамцеит.

– Иахьцалак бгәаҭа кәицк ҭаиршәит, ихала изымдырзакәа.

– Сара адунеи сшықәу идыруеит ҳәа сыкам. Ус акәымкәан дысҽынҵәаауазаргьы, бзиа дызбеит ҳәа аҳәара иашам. Сара шьҭа азәыр бзиа дсызбома?

– Ибҳәо закәи?!. Бара бкәыҕоуп, быпшзоуп, бразуп. Аҧсҭазаара ду бзыпшуп.

– Сызҭагылоу Анцәа бҭаимыршәааит! Уи иаанаго бдыруама: сҭагылазаашьа аҭыхәанза ибзеилкаазом.

– Шьҭак еилыскаарашәа сгәы иабоит.

– Уи еилыбкаартә Анцәа бҭаимыргылааит! – Марица ҽыц Асҭанда длықәныҳәон, лаҕа иатәалымшьашаз аҧсҭазаара дахьахаанхаз аилкаара лыда уаѡы ишилымшоз адырѡегь иаарԥшуа. Даеазәгьы изеиҕьалшьомызт. Асҭанда уи, шьҭак еилылкаарызшәа дахьцәажәоз, даҟәыблаазар лҭахын Марица, ҽымҭкәа дахьаатәахыз. – Сара уи сшизыкалаша ҳәа абыржәоуп саназхәыцуа, бара ибызбзоураны, – иацылцон лара. – Сшизыкалаша аҳәара сцәыцәгьоуп. Сизгәакьаны бзиа дызбаргьы, иареи сареи ҳзеинасыпхом. Сара дысхашҭуам исцәызыз ауаѡы. Дысцәызны иҧсы ҭазар, ак ҳамҳәарызи, аха сара дшысҽынҵәааузаз нарцәымѡа шьҭихит. Ихашҭшьас исымоузеи? Сара сыламыс аҽаԥхьа хырқьиагас искыуи? Егьи, ҳазлацәажәоз арԥыс, азәы длызԥшуп ҳәа сыкоуп. Акәымзар ԥҳәыс дзааимгаци, дхәыҷзамеи? Ус акәымзар зҕаббара дзымныкәеи?

– Уи зыхкьаз ҳәа акгьы ҳаздыруамеи. Амала иахьцалак бизхәыцуеит, бымбои.

– Издыруада азҕаб ҷкәынак дизхәыцлар лҭахызар? Уи лцәаѡа иалоуп.

– Ус акәхап, – Асҭанда уи длықәшаҳаҭын. – Зпсы ҭам дизхәыцуеит, избанзар уи илаѡсыз лпсҭазаара далан. Уи дшымгыло лдыруеит. Илҭахыуп аҧсҭазаара иалахәу дизхәыцырц. Аҧсҭазаара аанымгылеит. Ԥхьаҟа ицоит, бымбои.

– Шьҭа ҳлыбаалар цәгьамызт, – рцәажәара нылкыларц Марица даазхьит. – Сееидыскылалароуп.

– Бееидыбымкылакәа, быматәа брыцала баазаап. Маҷк ҳаатәапи! Шьҭа банбазбо.

– Ҳаибазырбаша даеа уск шпаҟамлари, – дгәыгуан Марица Асҭанда лаасҭа. – Ҳканикулкәагьы хара инеирыма, аҧхын агәҭа ҳҭалоитеи.

– Нас баала! – Асҭанда аѡагылара леазылкуан.

– Мамоу! – даатгылеит Марица лхаҭа, уи илыхьыз ззеилымкааз Асҭанда илырдыруа:– Уажәыцәкьа Аԥҭа дааиуеит.

– Иалыбдрааи? – Асҭанда уи ибара лҭахзамызт.

– Амѡахәасҭаҽ снаихьԥшит. Иара иоуп ҳәа сыкоуп.

Аԥҭа иакәцәкьан. Хыхьынтә илеиуаз амѡахәасҭа данықәкьан иара, азҕабцәа зықәтәаз аҵла хжәа ихы ақәкын. Аҧхьа Марица дандәыкәлаз иаразнак дахьлыкәшаҳаҭымхаз Асҭанда лгәы иалан. Лара лгәы шалаҟамыз лыкәла ҷкәын илыцихыр лҭахзамызт. Арахь уи лыцидыраазшәа дылзааиуан. Амала лара лахь дмаауазаргьы лыздыруамызт. Уи игәы дасыргьы зылҭахызи.

– Ҭып бзиак шәыпшааит, – иара Марица лнапы аалымихит.

– Уаргьы иудыруеит ҳәа сыкоуп ара аҭып шбзиоу, – Марица арԥыс дааихатгылан, лнаѡсан днатәарц наилырбеит.

– Уи иацы избахьан.

– Изакәи иубаз? – Асҭанда ак лцәа иаалашәеит.

– Абра аҭып шбзиаз, – иара аҭак ицәахзомызт. – Иацгьы ара бтәамзи. Сбыхьзарц сҷыласхан, аха бара заа блыбааит.

– Илоуҳәарц иуҭахызи? – дцаауан Марица. – Абар дахьыкоу!

– Иласҳәарц исҭахыз бара быштәоу иласҳәома?

– Сара сышәԥырхагазар сымцои, – Марица дѡагыларц агьлыгзамызт.

– Уа бтәаз! – Асҭанда лѡыза илабжьалгон. – Марица илцәыззо исымеи.

– Сыхәмаруеит, бара, – Аԥҭа дыччон. – Ус уҳәан-сҳәанк ааҳзеибыҳәозар сгәахәын. Ус анакәха, ҳах-ѡык еибаххәартә ҳаҟоуп. Шәгәы ишпаанаго? Егьыс, Асҭанда, бымацара сбацәажәартә усгьы иаузом.

– Избан? – Марица уи дизҷлымхан.

– Иуҭахыз зегьы уҳәахьеит, шьҭа иазхоуп лҳәеит.

– Уара дуҭахыцәкьоу, исцәагои ҳәа улышьҭоу?

– Зны дыстахыцәкьан, шьҭа исцәагои ҳәа слышьҭоуп.

– Избан уажәы ус узыҟалаз?

– Сара сахь дшызхьамԥшуаз сылмырдыри.

– Ушылҭахыу еилукаар?

– Марица!.. – Асҭанда лѡыза илызгәаауаз лԥшра шьҭылххьан.

– Асҭанда, Марица ихәмаруа лԥшра лоузом, аха лѡонытҟа хәмаруееит, – Аԥҭа Асҭанда диртынчуан. – Амала, Асҭанда, сшыбҭахыу ааилыскаар, бҽы аргамахара сазԥшзомызт. Бымҵасырсуан.

– Дуқәшаҳатхар дзымҵаурсхуеи? – лҳәеит Марица. – Аргама думгои.

– Ус ҳаҵәгьаҳәара иалагоит, ҳагьеиларгоит. Еиґьуп дымҵаурсызшәа ҟауҵар. Ауаа ашьыжь ианааԥшлак, ԥхыз ирбар иахарымҵарыз ажәабжь ааираҳауеит. «Азґаб замана дигеит», – рҳәашт лара лтәқәа. «Аҵкәын замана дигеит», – ҳәа аарыцҳашт сара стәқәа. Иагьеиҭахашт.

– Ус акәзар, ууаи, уареи сареи абри аус еиҽаҳкаап! – Марица амца ицралҵозшәа илырбон.

– Зны лҽы лықәшаҳатхааит! – амца ус изыцралозгьы иара иакәымзаарын.

– Баалеи, бара Марица! – дѡаҵкьеит Асҭанда, лѡызцәа рыхәмарра злазоз агәы лызҭазамкәан.

19

Агазеҭи ателехәаԥшреи (Леуанти аҵыхәтәантәи аамҭаз арадио дазызрѡзомызт) иаарыцҳауаз ажәабжь ҽыцқәа рыла еилукаауан, Бзыԥҭа жәлар реизараҽ ирыдыркылаз арезолиуциеи ақәҵареи злаԥдыргашаз аускәа рнаѡсан, даҽеакы ґәґәала рнапы шадыркышаз аиҳабыра шақәымшәоз. Ауаа ргәааанагара аԥсахраз, аиашаз, дара рнапаҵаҟа зегьы ыҟан. Аҵыхәтәантәи агазеҭқәа ирҳәон асовет мчы Аԥсны ашьақәыргылара 60– шықәсхыцра иазкны гәыпқ ашколқәеи амѡадуқәеи асовет мчы аагараз ақәпаѡоцәа рыхьзқәа шырхырцаз. Амала ус ҟаҵатәны ицәырызгаз Гагратәи анагзком акәызшәа иҳәан, уи азы хаҵәнамырха иқәпоз зынзакгьы иргәаладыршәомызт. Аха аус злаз аусмѡаԥгатәқәа рымѡа иқәҵан ҳәа дхәыцуан Леуанти. Аԥсуаа рықәпара иалҵшәаны ақыртуеи ашәамахьи революционерцәеи ашәкәѡоцәеи рыхьз камшәартә иҟалеит. Леселизе ихьзгьы Цандрыԥшь (Гантиади) аҳабла иадырҳәаларц қәҵарак иадырбеит. Инхоз ажәларқәа зегьы ргәы ҟартазшәа аиҳабыра реааҟарҵахт. Аус злаз аԥсуаа даҽа знык иржьоз ҷьыршьахт.

– Казахстан асовет мчы анагара 60– шықәсхыцраз аныҳәа ду мѡаԥыргоит, иуаҳау? – шьыжьык Кьахьыриԥа дҵааит, Леуантии иареи ашкол аԥса рытаҟа ианааизынха.

– Исмаҳакәа, уи ауми ариабжьарак излацәажәо, – иҳәеит Леуанти.

– Убрахь Брежнев имацара иакәзам ицо, ареспубликақәа р-Коммунисттә партиақәа р-ЦК-қәа актәи рмазаныҟәгаѡоцәа зегьы ирыԥхьеит. Шевардназе уи аныҳәа иҽақәимыршәар иушам.

– Уи дцоит. Уа ҳус иаламцәажәар аузом, аха абзиа рхы иҵашәару, ацәгьа рхы иҵашәару аилкаара уадаѡуп.

– Иҳахәаша рзбап ҳәа азхәыцра еижьагоуп, – Борис игәы каҳазшәа ихы ааирԥшуан.

Убри аамҭаз Гагреи Гәдоуҭеи рпрокуратурақәа рахь ирыԥхьаны аҵкәынцәа рҽахәы рҽырхуан. Ирызнеиуаз изызнеиуаз ҽеи рарҳәомызт, еиҽыхарахеит. Асҟатәи ус аиҳабыра изымѡаԥыргоз ҳәа Леуанти игәы ианагоз – уск имҳәа-имырза реазыҟарцон. Шевардназе иакәзар Казахстан дахьцоз Адлеиба дшигаз телехәаԥшрала ианаааиаҳа, идырт аԥсуа ус иахьалацәажәоз аԥсуа партиа еиҽкара иахагылаз далахәызарц шиҭахыз, ажәақәак иҳәарцгьы дшазыҟаиҵоз. Издыруадаз Едуард Амвросиипа Брежневи ареспубликақәа рнапхгацәеи идирбарц иҭахызар Аԥсны анапхгаѡи иареи иарҭак ишеицыкәчхәыруаз, аха дара рус ззеилымкаауаз ҷьоукы шрывҵаз. Иҟалон Шевардназе инапаҽы цқьа имааиуаз Адлеиба гәыкала дшизыҟаз иирбарц дашьҭазар. Хыкәкыла Брежнев ихаҵа Аԥсны анапхгаѡы напынцак иитарц Қыртҭәыла аиҳабы дгәыҕуазар. Абри аус ала ацәхаԥшь-шла Шевардназе заҟа еилеигзоз изшәодаз, изкапануадаз. Хымԥада еилкаан Леуанти Кунаев ихьзала иишьҭыз ателеграмма аус шауз. Уи даараза уаргәырґьартә ишыҟаз еиԥш, иалҵшәахарыз азхәыцра иаҳагьы иаҵахын. Леуанти ихаҵа изы арҭ аиҽыхарақәа акырза ишшәарҭаз еиликаауан. Арахь, игәабзиара злаҟазала, изышьҭымхыр ҳәа дшәон.

– Уачамчыранза сымцар ҟалом, – ҳәа реиҳәеит машәырны еицааиз Пицунда инхоз Заԥшьба Алики Гәдоуҭантә ииаз Барцыц Аслани. – Цақәашь дынхоит Қарҭ абахҭаҽынтә иоурыжьыз Заур Гындиа. Данҭакыз, иҟаз еилыскаарц, уа сцахьан. Уажәы дызбар стахыуп.

– Сара узымгои, – иҳәеит Аслан.

– Саргьы сшәыцны сцоит, – ҽааиҭит Алик. – Уи аҵкәын сизҽлымҳауп.

Адырѡаҽны ашьыжьза амѡа иқәгылеит. Амашьына саркьақәа лашьҭны, аԥша бжьас ахақәиҵра шарҭазгьы, аѡонытҟа шоуран. Ус акәзу, егьыс акәзу, аҽны а-Гындиа ҷкәын дибарц иҭахын Леуанти,

идыруан ааигәа акәзу, ахара акәзу, абахҭа дышҭашәоз. Маҷк акәзаргьы иҽазыҟаиҭар еиҒьын, ҧыҭ-чыҭқәак абахҭа ҧсҭазаара еилкааны имазар – акыр иаҧырхагахозма. А-«Жигули» ааҭгыларак аамҭазакәа ишѡеиуаз, Уачамыра ианкылс, иааҳәын Ҭҟәарчалҟа ахы археит. Ҭагалараз, Заур данҭакыз, Ҧақәашьҟа амѡа дананыз, даҽа машьына хәыҷык ала ишишьҭаз игәалашәон. Уажәгьы изкылҧшуамызт ҳәа агәра злоугарызи. Лымҳаҭаскгьы иман аҽны Ҭҟәарчал еизарак мѡаҧысрызшәа. Убри иаҭганы, уахь рхы хан.

Ақалақь аѡныҭҟа ҭынчран. Ааигәа иқәашырҧҟахьан, амѡақәа баазан. Аҳауа хьанҭан. Акультуратә хан аҽы инеит. Адиректор дыҟазамызт, еизарак ҟаларын ҳәа, лымҳаҭас рымазамызт. Убра еилыркааит Леуанти иидыруаз а-Ҵьынҵьал ҷкәынак иадрес. Ҧсыуа школс иҟаз акзаҭәык ақалақь иналгазма уҳәартә игылан. Убри анаѡсан ҽыц еибаркыз ѡны хәыҷзак дыѡнан иара.

– Иузкылҧшуеит ҳәа саҳаит, – Леуанти аҧшәма имала дааидгылеит.

– Аҭакра ҳақәшәома ҳҳәо ҳнеихьеит, – иҳәеит Иура.

– Аҷкәынцәа ргәы каҳауама?

– Изларылшо аус руеит, ргәы шҧакаҳауа!

– Нас асҟатәи шәызладыршәои?

– Апрокуратура ҭыҧ ааҳарымҭазеит, ашьауҒ изладыркыша астатиақәа ддырбоит.

– Уи аусура ҳара ҳахьгьы имѡаҧыргоит, аха арҭ зегьы ҳрызҭакуам, 37 шықәса ҽыц аагашьа рымам, уи ишазхьуагьы.

– Ҳаргьы ус ҳгәы иаанагоит, убри акәзар ҟалап ҳазмыршәо.

– Иахьа еизарак шәымоуп ҳәа ҳаҳаит.

– Иааибаҳҳәақәан, аха ҳаҟәыҭит, макьана аҽынкылара еиҒьуп ҳгәахәит.

– Ус акыр мѡаҧыжәгозар, заа адырра ҳашәҭар бзиан.

– Еилыскааит.

– Аимадарақәа ҳарцәымшәароуп, Иура.

– Ҳашҧацәшәои, ҳееидаҳкылалароупеи! Уаҳа мчыс иҳамеи.

Аҧшәма иблақәа цырцыруан дахьцәажәоз. Хымҧада, ашәарҭа шацызгьы, маза-аргама дызҽыз аус игәы азыҧшәыман. Иҭааз игәы ҟаҭаны днаскьеигеит. Еицыз, ирдыруаз даҽазә дрықәшәозар ҳәа, ақалақь амѡақәа иахьырныз иаҧсыуамыз акыр школ ирывсит. Урҭ ақалақь агәахьы иҟан. Уамашәа ибатәзамызт ҭҟәарчалаа абжеиҳара-ѡык аҧсшәа аҳәара ахьырцәыцәгьаз. Уаҳа ирдыруаз дымбакәа, Кәазан илалбаан, алада рҽылархеит. Амра лхымҭзацызт, ирҽаҧхон.

Уачамчыра ианлалагыла, Амраҭашәара рхы дырхеит. Абылтәы ҭирҭаҽ ианлеи, маҷк аҧшра рықәшәеит. Даргьы уи акәын ирҭахыз. Ирышьҭашәарыцоз дларывсыр акәын. Абылтәы анаархәа, иааҳәын Амрагылара шыҟаз амѡа иангылеит. Ҧақәашь ақыҭа мѡа иананылоз, даҽа машьынак рышьҭазамызт. Ирызкылҧшуаз рышьҭа дшацәыхҟьаз ѡашьомызт. Дара ақыҭа мѡа ишаныз, Леуанти уахык дзықәшәахьаз Заур иашьа диҧшааит. Уи ирабжьеигеит, шьҭахьҟа маҷк ихынҳәырц, Аалзга шыҟаз излалбаашаз амѡан иааҧшырц. Убраҟа иахьынзаҧшыз, ашоура ззымчҳауаз Леуанти азиас дҭалеит. Дааҭыҧны иҽирбахьан еиҧш, Заури иашьеи аакылсит.

– Ишҧауҭахыу, – Леуанти дҭаауан, – ара ҳаицәажәару, даҽаҵьара ҳҽыҧхьаҳкрыу?

– Араагьы ҳаицәажәап, – иҳәеит арҧыс фархь ҳаракы. – Амала ҳѡыҵьегь алада маҷк ҳласкьап.

– Бзиоуп, – Леуанти дақәшаҳаҭын, амала уи игәаҧхомызт Алик, зегь заҳар зҭахыз.

– Аеи, ус иаҳа иеиҒьуп, – Аслан иѡызцәа зҭашәаз имѡақәигар иҭахын.

– Сара изласаҳаз ала, – алада иласкьонаҭы, ҽааиҭит Заур, – санҭарк ашьҭахь ара уҟан.

– Ушҭаркыз ҳаҳаит, аха машәыршәа, – Леуанти дызцыз дицаангылеит. – Уамашәа иубартә, аҟәаа акгьы ҳарымҳәеит. Иҟалаз уаѡы изымдырзазшәа ицәажәон. Аҭагылазаашьа еилыскаарц, схала сааит. Аиашаз ҧақәашьаа шәаны избеит, амала ақәҧара цон зынзак ирмазаны. Уи зылшо маҷуми. Ҳаимадара ыҟазамызт ауп абри зыхҟьаз. Азә дҭаркуеит, егьырҭ дыршәарц.

– Иахьа еилукаарц иуҭахызи? – Заур аҭаҭын дахон.

– Иузыруаз здыруазар сҭахын.

– Иаҳҳәап?

– Абахҭа учҳартә иабанзыҟоу?

– Абахҭа бахҭоуп, ачҳара мариам, аха уанақәшәалак уабацо, иучҳароуп.

– Урҧҟозма?

– Ус акгьы сымбеит. Уи ада узладырҳәацәаша рымоуп.

– Аѡныҭҟа шоуроума? – зегь раҭкыс дзыцәшәоз акәын Леуанти дзызҭаауаз.

– Аншоурахо ҟалоит.

– Уус абарзбоз?

– Абахҭа аѡныҭҟа зал хәыҷык рымоуп.

– Иҟадаз?

– Аус зызбоз, апрокурор, сзыхьчоз, сашьа азин ирҭан, днеит.

– Уаҳа уаҩы дыҟамкәану?! – Леуанти уамашәа ибон.

– Иаркыз аус збараҽ ус ауп ишыҟарҵо.

– Избан изаркыз?

– Сыздыруам. Аус знапаҿы иҟаз ус ирҭаххеит.

– Узыхдырҟьеи?

– Ақытаҿ еизарак ыҟан. Абарҭ ҳазҿыз аусҟәагьы рызбахә наларцақәуеит. Сара саннеи, аилашыкымҭаз акәын. Маҷк ижәны сыҟан, усгьы еснагь сгәы иҭаз сҳәон, уажәык сгәы иҭамз сҳәозма. Брежнев ҳусҟәа иҵегь дырхылаҵшырц ихәҭан, аха иҟаиҵо идыруа дыҟоума, ицламҳәы еихамгыло дычмазаҩуп сҳәеит. Убри инахдырҟьан, ҳуацәажәароуп ҳәа Аҟәа КГБ ахыбраҿ сҩарган, сҭаркит. Аҩны еимырдан, Суслов иахь изҩыз ашәҟәы рбеит. Убри анационализмрахь ахы дырхан, ашьауҭ аҵцараҿынза идырххеит. Нас Қарҭ сырган, зегь еиқәдыреаҽеит.

– Сгәабзиара уамак ыҟам, умбои, – иҳәеит Леуанти, – ҵшь-кәакьҭк сҭадыртәар сзычҳару, угәы ишҵаанаго?

– Акрыздыруоу, – Заур иааҵьеишьеит-Ишҵаузымчҳареи!

– Шьҭа амҩа ҳақәлалап.

Ианааидибагала, аҵсшәа ааибырҳәан, асасцәа рых-ҩык амашьына инҭалан, шьҭахьҟа амҩа иныкәлеит. Леуанти изеилкааз иахьцалак имаҷын. Саатк ала заҟа узеилкаарызи. Хәынганк иаҳазгьы акырза аҵанакуан. Уамашәаҵәкьа иҵьеишьоз Заур, Суслов иахь идәыкәиҵаз ашәҟәы акопиа дахырҟьаны, днационалистын ҳәа ашьауҭ шҵаиқәырҵоз? ЦК КПСС иахагылаз иахь иуҩыз ашәҟәы уахдырҟьар ҟалозма? Аеи, уи ахкьыҵхь аҩны ирбеит, аха Суслов ихаҭа иқәшәаз аустҵаарахь идәыкәиҵар илшозма? Идәыкәимҵазар ахҩоаала автор дзахдырҟьарызи? Иузеилымкаашаз ахынкьа-цынкьа рацәазан. Леуанти ихаҭа цкьа дзазымхәыцуазар ҟаларын адиктатура цкаҵца шамамыз. Амчра знапаҿы иҟаз ишыртахыз аус мҩаҵырымгози.

– Сара исзеилымкааит, – уи ихәыцра Заҵшьба Алик исал ныбжьеиҵеит, – хазы шәцаны шәзеиҵәажәеи?

– Уи ус иатахыуп, – даахьаҵшит Аслан Барцыц, аҵсҟы дахьаҿатәаз. – Иаҳмаҳаша ыҟазар ҟалоит, ма иара ҩыцьа ахьеидгылоу иеааимыртуазар алшоит, уажәоуми абахҭа данҭыц.

– Условно хы-шыкәса имоуп, – иҳәеит Леуанти, – ак иешалеигалаз рзымдыруазарц иҭахызар, уицныкәароуп.

– Уи иаанаго агәрамгароуп, – даҕьырц цәгьа ибомызт а-Заҵшьба.

– Угәра зымгода? – дцаауан Леуанти. – Аха ҳазҿу аус шәарҭоуп. Ҳахьқылнаго ҳаздырзом. Заур шьҭа идыруеит. Уажәы еиҵш ихы ихьчозтгьы, дрызҭамкыр ҟаларын, аха иара ашәарҭа закәыз ибазомызт. Убас ҳахьыр ҳәа дшәоит, иумбазои?

– Ҳхы ҳахьчоит ҳәа, агәреибамгара ҳабжьамлароуп.

– Акыр уаҳәатәызар, сара иуасымҳәои. Иара иҿынтә иаразнак ҩыцьа, х-ҩы ираҳарц дақәшаҳаҭым. Иҭаркыз идырҳәо уаҩы идыруам? Уааныа ҳамнеироуп, акәымзар иаҳхымҩаҵгахаша азәгьы издырзом.

Алик излацәажәоз ацҭәы маҷк алихыр ҟаларын, раҧхьаҟа ирцылоз акы, амашьынақәа ирываршә ирывсуа, амҩаду агәҭа иахьаныз илаҵш амаахар. Уи ларывкьеит азныказ. Убри амашьына аҿны ирбақәахьан, усҡатәи агәхьаа рымкцәеит акәымзар. Агәра гатәымкәа ираҩорыжьыз иара шакәыз уажәы акәын рыхшыҩ аназцаз. Ргәаанагара шьақәнарҕәгәон уи амашьына иацәа ҿыц ирышъталаны ахьҿаанахаз. Дара ирышъташ ирапууааны иаарыхьзан, ираҟараны ианааи, маҷк аццакыра аармаҷит, нас инарывсны раҧхьаҟа илҭахәаша ицеит.

– Ари ҳаицәызит, жәдыруоу? – дыччон Аслан. – Шьҭа игәы ирҭынчып, ҳара ҳус анынаҳагза.

Уи амашьына уаҳа ирымбеит, аха ма даеа машьынак ала рылаҵш шырхыз арҭ ирхадыршҭуамызт. Доусы иус даҿын. Иара ус Гәдоуҭа ианааи, уаҟа инрыжьыз Алик и-«Влога» ацәырырган, Аслан иҩны дныжьны, егьырҭ аҩыцьа ыҟәцит. Амҩан рҩыцьегь злацәажәоз агәрамгара акәхын. Арахь зыгәра угозгьы маҷк настха данырғылатәыз аамта ишҭагылаз Леуанти ишеиликаауаз аҟара ззымдыруаз аҩызцәа ивагылан. Аха ус ада иауамызт, убригьы иара дахымсыр ҵсыхәа имамызт.

Мшқәак аацхьан еиҵш, Казахстан имҩаҵгаз аныҳәа ду ашьҭахь, Шевардназе Қартҟа дшыхынҳәыз аинформациатә дырратара ҟарцахьан, иаалырҟьаны ҵсшьара ахьзтәны Гагра дааит. Аҵсны далагьежьуа иҿааихеит, ана азәы диҵылазшәа, ара азәы дидикылазшәа, уҳәан-сҳәанқәа ааҩуан. Амца ахьымгылаз алҩа ҩеиуамызт, ак ахьырҳәаз ак ыҟан. Аҵсуаа қәцарыла ирыдыркылаз аиҳабыра рыгәрамгара аҵыргара ари шазкыз Леуанти ихшыҩ азцеит, аха дызлагылаз зегьы уи

ахьырзеилымкаауаз дҽаҳәаны даман. Ирҳәаз шҳәаз инхартә еиӷш, ахымѡаӷгашьа еиӷҽак ахьрымамыз игәы иӷхон. Арҭ рхымѡаӷгашьа иара иҭакра ишацхраауаз изцәыргомызт, иуаѡышьа ус иҟан, дара агәхьаа роуртә изазхәыцуамызт. Ѡы-мшҟа ӷхьан еиӷш, ақалақь комитет ахь иӷхьан, дларгеит. Апропагандеи агитациеи рҟәша уада дныѡнашылеит. Аҟәшақәа иреиҳабыз аӷсыуа заӷәык, Лиова Лакербаиа, абра аус иуан.

– Актәи амазаныҟәгаѡ иҭахыуп, – иҳәеит иара, – Шевардназе шәиацәажәар. Гәыӷ-ѡык шәизнеир цәгьамызт.

– Уи уажәы иаҭахыу? – Леуанти уамашәа ибон ари аус анагзараз хаҭала иара иахьиҽцәажәоз. Ирҽагылаз ақәӷара апроект иара ишеиқәиршәаз шьҭа ирдыруазар, ихала ажәлар адгыларц ирыдигалазар, ЦК КПГ актәи амазаныҟәгаѡ иӷылара аиҽкаараз иара иаҳа дзалыркаарызеи?

– Шевардназе ақырҭқәа, еилукаауама, ақырҭқәа ара еиҽызкааya идикылеит, – Лакербаиа ииҳәоз Леуанти ишеиликааз «ақырҭуа шовинистцәа» ҳәа акәын. – Шәаргьы шәеааидкыланы шәизнеир цәгьазамызт ҳәа ақалақь комитет аҽы агәаанагара ҳамоуп.

– Уи аҭахны избазом.

Леуанти Лакербаиа аӷыхәтәан ииҳәаз «шәаргьы, анационалистцәа, шәеааидкыланы шәизнеи» ҳәа иҳәазшәа еиликааит, ииҳәаз ааидукылар убрахь ахы хон. Леуанти лабҽаба ибон Шевардназе ақырҭқәеи аӷсуааи дрыбжьагыланы, «еинирааларц» игәы иҭакны, ампыл рбыжьҳәа игарц дшаҽыз, аӷсуаа рықәӷарала ишьақәдырҷәҷәаз агәрамгара шыӷиргоз. ЦК КПСС а-Политбиуро аҽаӷхьа убасала ихы ирқьион. Леуанти, аѡныҟа амѡа дахьаныз, иара инапала амаҭ ркырц ишашьҭаз дазхәыцуан. Шевардназе ихаҭа иҭахын Леуанти ихала дизнеир, уи азбахә ауаа ираҳар, убас ала агәрамгара ицәырӷыз ӷсадеитәыр. Уи еиликаауан Капба ихаҭа, акәымзар дара реиқәшәара дзашьҭалози. Леуанти уи рықәимырҽиеит, шьҭа изнылоз амѡа арбаныз? Автобус дахьлалбааз, иѡызцәа гәыӷ-ѡык еилагылан. Дахьыҟаз ахьынзарзеиҭеиҳәоз, уи шырдыруаз иныруамызт.

– Мап зуки? Ҳизцап Амбрози-иӷа, иҳаиҳәо ҳмаҳари, – абга шкәакәа иаб ихьз цасҳәа изӷсахуаз Чыгәбар Леонид ас абжьагара анаацәырига акәын Леуанти ианидр дахьыҟаз еибырҳәақәаз, арахь даанза, иѡызцәа ишраҳахьаз.

– Сара сызцазом. Шәарҭ ишәҭахызар шәиӷыла, усгьы мчыла шәысзынкылазом, – иҳәеит Леуанти. Изҽыз аиӷаҟәаҟәарақәа ахацәа еилыркаауазар акәхарын, уаҳа уи иалацәажәоз рӷшра рымазамызт, аиӷылараз ицарцгьы ргәы иҭашәомызт. Ус акәын Леуанти ишеиликаауаз азы, инациӷеит:– Абарҭ аҭыӷантәи ақырҭқәагьы ҽадақәоуп ҳәа сыҟоуп. Р-ЦК КПГ имѡаӷнаго аполитика дара шыланарҟәуа рзеилкаазом. Даҽа ганкахьала уахәаӷшуазар, еилыркаауаны аполитикаӷәҟьа даргьы алабзазар?

– Иҳаҳаит нас, ҳцалап, – инеимпқәеит.

– Уаӷәы Гәдоуҭа апартактив Шевардназе еизигоит, – Леуанти имацара дышнеиуаз, Шьалуа Гыцба имашьына иаӷәа аангылан, иааицҭыӷыз Агырба Вова дааиаанзагьы дӷаауан. – Изакәхари абри?

– Иӷсы ишьаӷәҟьоит ҳәа сыҟоуп, – Леуанти даахәыцт-Умбои, сгәаныла, иҟалаз! Гәдоуҭа араион аҽоуп аӷсуаа рацәаны иахьықәынхо. Араион апартактив жәлар реизара иалахәын, иҳадаҳкылаз ақәӷара мап ацәырымкит. Уажәы Шевардназе араион днарылагыланы ӷьоукы дшырӷыло дирбоит, нас апартактив иҽалаирхәуеит. Ҳақәӷара дагьалацәажәом. Иаҳҳәап, аекономика аҽиара азбахә рҳәап. Апартактив иалоу ықәгылоит. Қырҭтәыла акоммунист партиа а-ЦК иазкны гәрамгарак цәырыргарым. Угәы ишӷаанаго, иҳадаҳкылаз ақәӷара ӷыргахару, иӷыргамхару? Нас даҽа усмѡаӷгатәқәак наргзап, иара ус иҳадаҳкылаз ақәӷара ӷхасҭахоит. Аусушьа рыздыруам ҳәа уазҳәада! Ажәлар рнапаҽы ишааргаша ҭызӷаауа аинститутқәа рымоуп.

– Иҟаӷатәуи? – дӷаауан Шьалуа.

– Апартактив иалагаанза сааҭ-бжак шыбжьоу, ҳаизароуп. Заҟа ҳрацәахо иеиҷьуп.

– Иаҳхымѡаӷгашьахари? – Вова дазҽлымҳан.

– Апартактив ҳалахәхар хҭахыуп ҳәа ҳгылароуп. Ишыҟарӷац еиӷш, ӷыҭ-ѡык шәааи рҳәашт. Мамоу! Зегьы ҳшынеибакәу! Араиком азала маҷума? Иҟоуп акультура ѡны. Уигьы маҷума? Аконцерт зала ааигәоуми иандыргылаз!

Урҭ наскьаганы, Леуанти, иибоз-иаҳауаз еиҽибаарц, ашәшьырӷа дыӷатәан. Иҽыцыз акгьы изхәыцуамызт. Иааиуаз ирабжьеигақәоз зегь иашазшәа игәы инаҭон. Аѡныҟа длеин, имазеиз акы днацҳарц, дныкҽалеит. Аӷхын кҽыѡреи аӷатәарҭа еиӷыхи аѡны иаҽаӷшьын. Уаантәы агәарбжьара азәыр дыбжьалозар ибзианы ибон. Имаҷра кьаҽ шкәакәа ишәӷаны, даауан Борис Кьахьыриӷа. Ус шамахамзар арахь дыбжьалазомызт, аха, ус ҷәҷәак анрыӷгылаз, Леуанти ашкол ахь дымнеизар, изааишьҭшаз уаѡ диӷыхьамшәазар, ма иусураҽ ҭынч ишзымеицәажәоз идыруазар, ихала аѡныҟа дизаауан.

– Ақырҭуа милаҭ еизар рҭахыуп, – иажәабжь ҽыцзамызт, аха ҵакы ҳаракык аҵаиҵон иара, – урҭ рыҽҵышәаны иаҽуижьҭеи акыргьы ҵуеит. Аха ақырҭқәа еизом ҳәа саҳаит. Аҵсуаа ҳзырҽагылом, дара русқәак рзбозар ирзбааит рҳәоит ҳәа ргәы иалоуп.

– Фатәқәак аақәсыргылоит, сагьызырѡуеит, – Леуанти, уажәи-уажәи арахь дааҵшуа, аҵхын кҽыѡра дыкҽан.

– Уи иамуазшәа аниба, ахышла ихала дааит. Ус ауп аинформациа шсоуз.

– Акы ҳнацҳалапи!

Аҵшәма иҭаз ашәырпҵы бзиа ишибоз идыруан, инаимҵаиргылеит, ирцаз аҟәыд аақәиргылеит. Борис ианакәызаалак ачыс еилых дашьцылазамызт. Даныхәыҷыз иабдуи иаби дырзит, рырахә аҳәынҭқарра иагеит. Аиаҭым дшыҟаз изҳауан. Ииулак цәгьала ҵарак иҵагәышьеит. Ашкол аҽы даадырижьҭеи аус иуан, ишәымызт, ихамызт. Иҭаацәара еснагь ирыгын. Иааимҵаургылалак, абысҭа хьшәашәеи аҵьыкҵәаҵәеи рымацара ракәзаргьы, ҳаҭыр ақәиҵон.

– Уаҵәы Гәдоуҭа апартактив мѡаҵигоит, – иҳәеит иара, уигьы Леуанти изын иҽыцыз ҵьишьан.

– Шәара уахь шәцар ҟалазом, – Леуанти уи имѡа икуан.

– Избан?

– Уа угәы иаахәаша хҭыск ҟалап ҳәа сгәы иаанагазом. Шәҽыдшәырбар зышәҭахи. Сара сцоит. Иазхоит.

– Гәдоуҭа иаҳа изалихи, угәы ишҵаанаго?

– Зны аҵсуа раион аҽы дрыҽцәажәоит, даҵсышәаха ихы мѡаҵигоит. Ибзианы дрыдыркылоит, ҵьоукы ирҵхашьап, ҵьоукы кәанызануа икәиҵашт. Нас уи инашьҭархх иҟаиҵаша уаѡы издырзом.

– Иҟаиҵои уара утәала?

– Зегь раҵхьа ажәлар ргәрагара ирхынҳәроуп. Нас ҵьоукы ахьирхәыроуп.

– Усҵәҟьа ҟалап ҳәа узхәыцуеи?

– Апартиа аметодқәа роуми. Аамҭа цацҵхьаза аметодқәа маҷк рееиҭаркуеит умҳәозар.

– Уажәы сызлауцхраауа акрыҟоума? – Борис аишәа дѡахыҵит.

– Ҵыҭ-ѡык гаграа Гәдоуҭа иҟалар цәгьамызт. Ак анҳамоу еиқәибаҵа иааҳгоит. Даргьы ҳрызцап, ҳшеидгылоу дҳарбап.

Кьахьыриҵа дыбжьаланы дцон, аныҟәара ицәыцәгьан уҳәартә дтәаа-наауазшәа. Ус шакәызгьы излауаз ала ишьаҽа ырццак еихигон. Уи игәамбзиарақәа уажәи-уажәи рҽдырҽыцуан. Ибҕеи иҟәаҟәи амца ықәланы ихьлон. Аҵша илалацәон, аҵьыка чмазара ирҳахьан. Игәы ихьуаз ҵьишьалон. Аҵсны анҭыҵ амедицина аусзуѡцәа данрыҽцаақәа, игәы шбзиаз агәра идыргеит, баша амцхә хәшәқәа идикылахьан. Уи аҵкыс дышнеиуаз иҷаҷ чмазара изцәырҵырц дыҟан, макьана иааицрасуазшәа аҽинардыруан азын, уамак хырѡа азиуамызт.

Уи изхәыцха уамак Леуанти дақәшәомызт, данаахынҳәуаз ҽыц адырѡаҽнытәи апартактив ихшыѡ азцахьан. Уи амѡаҵысшьа зеиҵшрахарыз заа иазгәеиҭар цәгьа ибомызт, ааигәа кьаразаа ирызкыз ахаҳә аанхарц ахәҭан ҳәа иҵхьазаны иқәымгылази. Уаанза 133– ѡык ршәҟәы акыр иадымгылахьази. Убас ҵьара иҵьоушьашаз ак ҟалар алымшози, Шевардназе ихаҭа убра дышрылатәаз. Аха, Леуанти дааиҵхьхәыцхуан, аиҳаразак апартиа аусзуѡцәа зыцәшәоз ажәлар еизар, аекономикатә усқәа рыда акгьы иаламцәажәазакәа, апартактив аусура хдыркәшар рылшон. Аус злаз – убри аамҭаз Қырҭтәыла акомпартиа а-ЦК актәи амазаныҟәгаѡ, Аҵсны даны, апартактивқәа дышрылахәыз, еиҳаразак гәдоуҭатәи апартактив дшаладыртәаз, убри ала аҵсуа жәлар игәра шыргоз аарҵшра акәын. Адырѡаҽны иҟалашаз заа адырра усҵәҟьа имариамызт. Ма хаҭала иара, Гәдоуҭа дҟаланы, хырхарҭак изаҭар бзиан, аха уи ақәгәыҕрагьы уадаѡын, ухаҭа ишузкылҵшуаз удыруанаҵы, узықәдыршәашаз узымдыруанаҵы. Хацәнымырха амѡа узықәымгылозар, ақәҵара улдыршомызт, ѡныҵҟала ухаҭа заҟа ухиаз, уҕәҕәаз акырза анаҳәоз аамҭа иҭагылан иаргьы иѡызцәагьы. Ус иҟан еснагь, ҵхьаҟагьы аҵсҭазаара аиҭакшьақәа рыҽрыладмырхәыр шамуаз рхаҭа рыѡныҵҟа иаҳәон.

Уи аҽны Инга лаб Аҟәа дигеит, адкыларатә ҵышәара лҭирц. Урҭ аакыдгыларц ргәы иҭан, асҟатәи аамҭа здырзыз издыруамызт. Лара дахьынзеиқәшәаз еилимкаакәа изычҳауамызт, арахь дызбар зҭахны азә дааир диқәымшәар ицәымҕын. Дахьцоз иан иналеиҳәан, шьапыла амѡа дѡанылт.Ҽыц уамашәа иибоз – амилаҭи амашьынақәеи заҟа ирацәаз. Рқыҭан дгьыл ҽаҵак нымхеит. Еснагь изхыҽхәоз анаплакқәа, азауадқәа, АТК-қәа, акәац комбинат, аршәыга еиҵҳәа уҳәа зықәдыргылаз адгьылқәа унархысны, нхарҭа ҭыҵк аҵшаара аузомызт. Хатәы ѡнык ахьургылашаз ҽаҵак адгьыл узалхзомызт, иҟаз ашәанцәа ықәындырхахьан. Шьҭа иааргоз рзы ҭыҵ рзыҵшаауамызт, еихадыргылаз аѡнқәагьы дырҭәхьан, урҭ рхала нас-нас ҭыҵк шҵарымҵшаарыз ҳәа игәыҕны. Адунеи дықәыҵшны, ҵсеивгарҭак иоурын ҳәа аҵсуа дызгәыҕзомызт. Уи, ақәҵара дазхиамзар, ихазы мацара кылаарак дашьҭалон, ма иҵыхьашәон. Дықәҵуан Урыстәылаҟа, усурҭа

маҷк иԥшаауан, уаҭахҟәак ирҭон, уамак лакәымзаргьы, азә дааигон, дахьынтәааз рцас-рқьабз ихьынҳаламызт, ихы заҵәык дашьҭан, ибга ааицихратә аҭагылазаашьа иауан. Усҟан иԥсадгьыл аҭшәахара иаҿын, аха убарҭкәа-егьырҭкәа иеахьырцәигоз ԥсеиқәырхаган.

– Уабаҟаз аныхәла?! – Виктор Леуанти дааиԥылеит, ус дизцаалазомызт, аха изԥныз аамҭа ирзаанагашаз рдырырц ауаа ццакуан.

– Шәыкәҿиарақәа еилыскаап сгәахәын.

– Дыцәгьам, дыбзиоуп. Иуаҳама а-Политбиуро иалоу Суслови Устинови Пицунда рԥсы шыршьо?

– Исмаҳазацт.

– Ҳрыҿцәажәарц ҳцар бзиан.

– Ҳнарышьҭзом.

– Ԥьара ак ҟаҳцароуп.

– Акызаҵәык исылшо: абарҭ абра рԥсы ршьоит, ҳарԥыларц аиҿкааха ҳарҭазом, убри азы ҳаиԥылартә иҟашәцарц аҳәара ҟаҳцоит ҳәа, ателеграмма Москваҟа идәыкәыстцап, ҳара ҳшыхиоу рдыруазааит.

20

Уамашәа ибартә лаԥшык шиқәшәаз Баҭыр инырит. Асҭанда ара дабаҟаз ааигәахәын, ичҳаны дхьамԥшырц избан, иныҟәашәа мԥсахкәа днеиуан. Амѳанцәкьа ԥьара акала иешеиҭеикыз лирбар иҭахымызт. Автобазаҿ иитахыз ахәҭақәа шьҭиххьан, цац иуазшәа адәқьанқәа днарылаԥшырц ааиҭахымхеи, ԥхны еимаа ҿыцк иԥшаарц дашьҭан. Знык амашьына ахьгылаз дназар, аҳҭны-қалақь далцырц, аныкәцаѳ димырццакуази, аха дабаҟаз. Иаалырҟьаны ихьз ҳәаны зҕаб бжьык геит, амала уи Асҭанда илтәымызт, иԥсы ааивигазшәа, иѳонытҟа анааласха, убри анырра, идақәа ирҭысны, ицәеижь еимнадазшәа, еидарак ихәдаԥьал иаақәнахит. Апроспект егьи аган шыҟаз дгылан Марица, ус дзышьцыламыз зҕабк анизҿылҭх, акы еилылкаарц даргәаҟуан, арахь улыхәаԥшыр – хьаа-баак змаз лакәзамкәан, амѳоа ианыз зустқәадаз лхәозшәа, аеырҵысра лцәыуадаѳоызшәа, диашахәцәараза дгылан лара. Лакәзу лакәымзу цқьа еиликаарц иҭахызшәа, даатгылеит, лѳоыза зҕаб лааигәа дыҟазар гәеиҭарц, дибар иеылцәизарц дытҟьарыз ԥьушьарын. Марица, амѳоа ааихылҵәарц лҿанаалха, дылԥыларц ишьаҿа неихигеит. Рнапы ааимырдеит.

– Марица, аѳоныҟа шәышԥаҟақәоу?

– Иҳабаргыузеи! – дагьԥышәырччомызт, уи иара ишигәамԥхозгьы. – Уахь шәшыҟаҟәоу ааилыскаар сҭахын.

– Хар ҳамазам.

– Аиҳаразак узааныскылаз, – Асҭанда лызбахә аасмаҳаижьҭеи мызкы еиҳауп.

– Ус деиҕьымзар деицәоуп ҳәа смаҳазацт, лашьеи сареи аус шеицаҳуа бдыруеит.

– Баҭыр, иуҳәашьоузеи! Шәеибамбазацкәану?

– Дара рахь ааигәа скыдымгылазацт, – Баҭыр Асҭандеи иареи ирцәыԥхастахаз рус Марица далацәажәарц агьхлыгымхоз ицәеижь дҭанаргыломызт.

– Избан? – ԥшрала акәымкәа, ажәала мацара илаҳауаз ԥьалшьон. – Баҭыр, – иаразнак аҭак анизыҟамца, Марица уи диԥхьон, – умѳоахыԥ аѳоныҟа! Аиаша, уаала! Ҳнеидтәаланы ҳаицәажәап!

– Уахь снеир сынхацәоит. Ббеиахааит!

– Нас ара ҳашгылоу ҳзеицәажәомеи, – лара еилылкаауан цқьа еибазымдыруаз ауаа амѳоан инарцауланы ишзымеицәажәоз, хыхь-хыхь ахцәажәара лара илтахымызт. Лѳоыза инымцәазоз лыуазыр лзычҳауамызт аԥстазаара аҭақәаҭаҿара згәыҳалалра ззымхәаеыз азҕаб ҟадыць.

– Ибцәымгымзар – аҭхаԥьырҭахь ҳнеип.

Дшақәшаҳаҭыз ала лхы аалырцысит, лыѳоныҟа ианамух, аҭхаԥьырҭаҿ иаҳа иеиҕьын. Ааигәа-сигәа уи абаҟахыз, амшын аԥшаҳәахьы икылсыр акәын. Дицны амѳоа данын лара, лызҿтуамызт. Иара усгьы изышьҭымхуаз ак иаҳар иҭахзамызт, атәымажәа далацәажәон, аҟаимаҭ зҕаб лҿаԥхьа аҳәынцәы дыламсырц. «Амра» шыҟаз рхы хан, аха лара «Нартаа» еиҕьалшьеит, избанзар уаҟа аеыԥхьакыртақәа иаҳа иацәырацәан, аены шьыбжьон ауаагьы акырза имаҷын.

– Ибзаазгарц ибҭахыу саҳәеи!

– Сара акрыфара сҭахзам. Ҳааидтәалап сгәахәит акәымзар.

– Иахьцалак?

– Ианамух – ачаҿааи азызлеи.

– Нас саргьы бара сбацлабып. Арыжәтә?

– Зынзак.

Лгәы ирҽыхуазшәа ҟаиҭан, даҽа усқәак дрылацәажәахуан иара, дзыцәшәоз ацәыргараҽ дылҭырхагахарц. Амала дааиҭхьхәыцуан арҭыс, избанзар Асҭандеи иареи рус азбахә азәы иҽы идмырзарц зны еицәажәахьан, иара, иҽы зыла ирҭәызшәа, иахьа уажәраанза дааиуан. Лара ақалақь аҽы данаанага, илырҳаз аѡыза, убасҟатәи дылзааигәахацәазма, илалымҳәар лгәы иамуа? Марица арҭ ѡыцьа рус лзымдыруазар ҟалон, Баҭыр иҽаҭхьа итәаз аҭҳәызба шьахә дналҽаҭшуан, лнацәкьара пашә хәхәақәа рыла ачаҽаа ҽаҭак аамхны лҽы иахьынҭалҭоз дцәыҭыҭшны длызҭшуа.

Лара, амармалташь иалхыз лхаҽы агьамҳәазо, дмыццакзакәа дидтәалан, ҭынч иахьынзеидтәалаз еиҳа еиҕьалшьон, нас иаҳа иҽааиртуазар ҳәа дгәыҕны. Ақыҭаҽ ҭсшьара ҳәа инхаз лѡыза, уаѡы иамҳәазакәа, азәы имырбакәа, лыҕзбжь ахьнеиуаз лара илныруан, уи зыхҟьаз арҭыс дахьынзеиҽаҭшуаз. Зных Асҭанда деилылкаауан, избанзар лҽаҭхьа итәаз арҭыс иҭеиҭҭш уарѡашьартә, даара игәкын, ихаҭа дагьыҳаракцәамызт, аха дыхгылан. Зных лѡыза леилкаара лцәыцәгьан, иқыҭамыз ихымѡаҭгашьақәа иаҳа ҭыжәара руазшәа дихәаҭшуан. Амала аҭыхәтәантәиқәа лыхшыѡ зрымҽхакуамызт, инеиҭхьба илыцәцон. Аус злаз иара, дызлалаҟаз еизгәыҭны, иуаѡышьа Асҭанда илгәаҭхон, лара лыхшыѡ шынеибкәыз абри арҭыс иакәын изызкыз. Ацәанырра лашә дамҽхакын, Баҭыр дзеиҭшраҭәҟьаз макьана илбазомызт, аха илҭахы-илҭахым уи аҭҭаара дагәылахартә амѡа дангылахьан. Иара иналаршәаны акы далацәажәон, аамҭа игарц, маҷ-маҷ иҽы инҭаиршәуаз ачаҽаа сақәа ирлас илбааидомызт. Иѡагылар длыцәцон, уаҳа Асҭанда илзымҳәаз иамҳәазакәа.

– Баҭыр! Асҭанда еснагь дузҭшушәоуп ишыздыруа, уара уахь улзымнеизакәа ушҭааиуеи?

– Сышҭамнеиуа! – шьҭа еилкаан Асҭанда лыбз лҽы ишлызҭамкыз, аха гәыбҕан лиҭазомызт, – акраамҭа иара данылымба, илгәыҭхоз лгәаҭа илызҭамшькәа, лѡыза илызцәырылгеит.

– Унеиуазар сымбакәа. Ма иухьыз лоуҳәар, уеилылкааргьы узымдырит.

– Акгьы смыхьзеит, – изыҟамҭашаз аус дшалалгалоз ѡашьомызт, иара уи иаҳарц иҭахзамызт.

– Саҭаумҭан, аха уи дзықәуршәаз…– илҭахыз лҽы илзарҳәомызт.

– Дзықәсыршәеи? – дзықәиршәаз далалацәарц игәы ишҭазамыз, ихала уахь шьаҽа ҕәҕәак ҟаиҭеит.

– Дзакәытә зҕабу иуруазыруа дудыруандаз!

– Дыздыруеит.

– Дышҭаудыруеи? – иахәҭазамыз азҭаара шыҟалҭаз лхаҭа илбеит, аха аҭак дазҭшын.

– Даниз аахыс дыздыруеит, уи дызлыхыу иарбану исзымдыруа.

– Иумбои, Баҭыр, ухала иумхаҳәеит дышуруазыруа.

– Ишҭа?!. – Баҭыр ашьацҳәа Марица даҽалыршәит.

– Илымоукыу саҳәеи! – диҳәаҭәҟьон лара.

– Марица, акымзарак.

– Иабаҟоу, уҽыҭхьаукитеи.

– Мамоу, усшәа лгәы иабоит.

– Иуҳәо сақәшаҳаҭзам.

– Избан?

– Ухала агәра угоу?

– Усҭәҟьа бысмацәажәан!

– Илываубаз ма исаҳәеи!

– Ак лывубаартә дыҟоума лара!

– Азамана! Лшьапы иахьыз саҳәеи!

– Бара бҽы дааныжьны ҳцеит, уа дахьынзыҟаз былмазҭаазеи?

– Акгьы салымҳәеит.

– Ашьмахьы дышнеиуаз ахаҳә дықәҭәрааит ҳәоуп аѡны ишырдыруа.

– Ааи, ус аѡны иралҳәеит.

– Бара ишҭабалҳәа?

– Сара акгьы салымҳәазеит. Иалабхи сзыхҟьаз лҳәеит. Амала, ус шуасҳәаз лара илмаҳароуп.

Марица Баҭыр ицәылзеит иҟалаҭәҟьаз шылдыруаз. Ус маҷк амѡа дықәылҭеит, Асҭанда илыхьҭәҟьаз лхаҭа цқьа иаалыртыртә аҽны дахьзыҟамлаз акы ишахҟьаз еиликаартә. Уаҳа гәаҭәажәпара иара иламзар, Асҭанда зынзак дылцәыхьшәашәамхацзар, уи илыхьыз еиликаарц дашьҭамлакәа аангылашьа иоурымызт. Нас еиликаарын зегьы. Игәы еиҭаҭар здыруадаз. Амала, уи ус ианыҟалоз, гәыҭхарак изынханы дыҟазар акәын. Ус акәымкәан, зынзак дихашҭхьазар, Асҭанда иҟалҭаз дахыччаны, дзықәшәаз лықәнаган ҳәа дазхәыцыр илшон. Убри амшала, илдыруаз ааҭырҟьаны иаҳәаны, игәаҭәыжәпара аҳәызба налаҭаны дылхәыр еиҭш, диҭаҟьарц

агьаалыгхомызт. Убас иҽынцәаауаз азҕаб еиҳа деиликаартә дҭалыргылон. Иалшон, лара дшазхәыцуаз акәымкәан, рҩоыцьегь еиҳа инаскьага-ааскьагахар. Иалҭшәахашаз цқьа илзымдыркәан, зшьаҽа ашәа-зара аҧстазаара иашьнарцылахьаз Марица мҩак дзыкәгыломызт. Доусы русҟәа рҭыпҟәа рхала илырхыр еиҳа еиҧын, уи азы лара маҷк дыцхыраауан, уи зынзак даҽеакы иамусын.

– Ишсабҳәаз лаҳар зыбҭахыми? – маҷк иаарыбжьалаз аҭынчра ашьҭахь, ихы ҩышьҭихит иара.

– Дзыхҟьаз салхәарц лҭахзамызт, уажәы уара ула еилыскаауашәа слыцагьежьыр бзиоума?. Лхаҭа исалымҳәози илыхьыз, издыруазарц дашьҭазар.

– Ишәырмазакәо закәу сзеилкаауам.

– Ҳара ҳаума ак зырмазо, амаза змоу уара уакәушәа збоитеи.

– Сара маза сымазам, – иҳәеит иара, ҽымҭкәа маҷк данаатәах.

– Маза шҧаумам, иахьантәарак мазала усацәажәоитеи. Еилыскаартә акыр уҳәама.

– Зегь еилкаашәа збоитеи, – игәы иҭамыз иҽы иҭыцуан.

– Излеилкааи, Асҭанда джьаны дызумоу узымҳәозар?

– Усцәкьа бгәы иаанамган.

– Сгәы излаанамгои, дахьынзауҭахыз улыҽцаауан, шьҭа дубар уҭахзам, ус ухы зымҩаҧуго лаумҳәозар.

– Марица, уи сара дызбоит, слацәажәоит. Амала абри алацәажәара сцәыхьанҭоуп, бымгәаауазар ҳаҟәыцп!

– Баҭыр, сара ас дыкҽацаланы азәгьы дҭысымҧааауеижьҭеи, даара акраацуеит. Сҩыза лразҟы цәгьахар сҭахым акәымзар, асҟатәи аамҭа умысхуамызт. Учеиҧьыка ҭбаахаайт! Саҭамыз!

Лара дҩоагылан, лҟәардә даахан, аишәа еицарса инадлыргылан, дааҧшит, иаргьы дҩоагылозар ҳәа. Аамсҭашәа аазара змаз арҧыс дыштәаз дааныжьны дызцомызт, ауаа шыҧшуаз лҧыхәа неиҽалкьазшәа. Уи иаргьы ахә ишьан, иаразнак дҩоаҧымкьазаргьы, аҧара ныкәыршәны, дҩоагылан, азҕаб длышьҭаланы дынлыцдәылтит. Излааз амҩоаҽ ианнеи, лара аҧшаҳәала дышцоз наиалҳәан, иааибырҳәаз азы дизыразызшәа, лнапы неизылкьан, дцеит, уаҳа даахьамҧшзакәа, иара дышлышьклаҧшуаз шылдыруазгьы.

Иара зҧшреи-зсахьеи, зплан аиҽкаашьеи, зхәамц намҳәы-аамҳәуаз, абасҟатәи гәаарты гәыбзыгра лылан ҳәа дыззымхәыцыз азҕаб длызпшыцәкьан, егьи амҩоа еихасырҭаҽ аҧшаҳәа иаваз апроспект данытаанза. Убри иаваз амҩоа даныланы дахьнеиуаз, иара иҧырҧра, ма илаҧш аҽацәыхьчара лҭахны дицрытцны, егьи амҩоа данылазшәа агәаанагара изцәырҧхьан. Иныҟәцаѡ дыпшны игәы шыпҧәаз изгәамҭазакәа, амашьына дынҭалеит. Аҭамзаара даҳәеит иара, избанзар, аныҟәцаѡ дааныжьны, ихала аҭхаҧьырҭахь дцеит, азҕаби иареи еицәажәарҭак еицрыман азы. Убри ашьҭахь иныҟәцаѡ деиҭеихашҭит иара, Марицеи иареи ахьеидтәалаз ибла иаахгылан, ихәыцырҭақәа рацәахеит азын. Еибырҳәаз ҽыц игәалаиршәон, аха ирҳәақәоз еиҽаирҧшыртә иҽеизырҭынчуамызт, амҩабжара илеиааныа.

Раҧхьаза лкаас иҟаицаз уаанзагьы дазхәыцхьан. Аиашаз, Асҭанда Марица лҽаҧхьа иареи лареи акыр шыкәса ирымазаз шаргамалтәыз усгьы еилкаан. Уаҟа иҽыцыз акгьы шааимыртызгьы, егьырҭ рхәыцырҭақәа реиҽыбаара иалҭшәаны, лкаакәак рыҟаҵараҽ убри ихәеит. Асҭанда лакәзар – иара дахьылымбоз деивнагарц агьлыгмызт, аха иара издыруамызт дылбар лзеиҧзу илзеицәазу. Ус дылбар, илҭаххон еилкаак литарц, убрик иаҳагьы лшьара дыкәкьаны дамантәа. Лара лҧсеивгашьа дацхраарц иара илшазомызт. Иеылцәыпхьеиклар иаҳа илзеиҧын, иаргьы изеицәамызт, дара рызынтәыкгьы рзы убри цсҽыхган, избанзар Асҭанда ак еилылкаацпхьаза, иацнеиуаз дазҽелымҳахон. Иара лара бзиа дшибоз, аха лҭаца дылҽыгәкаазаны иаҳагьы дшиҭахыз, уи шыҟалаз ихаҭагьы ишизеилымкаауаз, ихы идыруа адунеи дыкәзижьҭеи ҩызас изгәакьаны иидыруаз иқәла, иапхьнагла иԥҳәыс ҽа лыда иара пстазаашьа шимамыз ҳәашьак изаҭомызт. Абри зыргашьас иҟаицози?!. Иара иҩоыза иҩоны дшыҩонагылаз изҳаит, игәарҧ дшыкәгылаз дарпысхеит, убра еицыраазоз зира идыруаз азҕаб даныхәычзаз, ихәда дыкәыртәаны, ашкол ахь дигалон, дааигалон. Лара дызҳацпхьаза, дшәыцпхьаза абзиабара хәычы-хәычы изцәырцуан. Ларгьы убасцәкьа лыхьит. Уажәшьта ишиҭахыз лҩоны днеиртә иара дзыҟаломызт, лҭаца лахь изцәырцыз ацәаныррa иаҳа иахьыгәгәаз азы. Абри Асҭанда ишпалызцәыригарыз?!. Илзеилкаарызма лара? Илзеилымкаауазар, ари лҧәахыр акәын, азәы имаҳарц. Аха злахьынцацәгьахара ианылаз азҕаб ари лзышьҭхрызма?!. Ихала акалашәа дрыцҳаишьон. Ихаҭа ибон, ҩонытҟала гәыҽкаагала акәымкәан, хшыѡ цагәыла уи дышлызхәыцуаз. Леилкаашьа дшақәымшәоз иныруан. Зхәыцра, зыпхыз, зус, – дшынеибакәыз

иара иеизызкуаз азҕаб аҧстазаара аԥьаҳным лҭаргылара дапсамызт. Арахь, иагьа ихы гәыбган аиҭаргьы, цхыраара излытомызт. Рҩоыцьегь ррахәыц шыпҧәаз усгьы еилкааны иман.

Дызҿынҵәаауаз лахьгьы шьаҿа изыҟаҵомызт. Иҵсҭазаара аҵакыдара аҽшарҭәҭәоз дшазхәыцуаз, дзықәтәаз амашьына аҵсшьарҭа ашҭа инҭалеит.

Иааигаз ахәҭақәа рҭыҵ рзиҵшаан, аекскурсиа иҟаз а-«Икарус» шаахьаз еилкааны, иусқәа зегь рҭыҵ инықәҵашәа, Ҵьанар ишьҭаҵарҭа ашә шаркыз даазкылҵшын, агәашә дынҭыҵит, аѡныҟа амѡа дѡаныларц. Ибзиашәа акаҳуажәырҭа шыҟаз иѡызцәақәак иҵхьеит. Каҳуас иржәуаз уамак агьыҟамызт, арыжәтәҵәҟьа иаҳа иҟан, еиҳаразак ауараш. Убра дыштәаз Мамсыр имашьына шѡиаҟьаз илаҵш нақәшәеит. Иашьеиҳабы шиакәҵәҟьаз зынзак агәра игарц, ашә даалаххит. Уаҳа шьҭахьҟа дымхынҳәит, дзыдтәалаз рҿаҵхьа аҭамзаара даҳәан, аҵсшьарҭахь днеирц, амѡа ааихиҵәахт. Аѡныҟа дцарц игәгьы иҭамызт. Мамсыр, ахәымҽхан дырҭаазар, ауха даангылон. Дцодаауа иашьеиҵбы игхақәа дрылацәажәаларын. Акгьы зымҳәоз аҽҵныҳәақәа шьҭа Баҭыр изышьҭхуамызт. Иѡнаҭа ауха дахьышьҭамыз иан игәнылгарын, аха уахыки-ҽнаки иаалычҳарын. Амра лҭашәаанза, дцаны амшын дҭан. Уа угәы ҿыҕьыр ҳәа ушәозу, аҵсшьацәа аҵьҵьаҳәа еилан, аҳәсақәа урыхьнымҳалар дара ухьынҳалон. Аха урҭгьы иҽрылеигалацәомызт, убасҟатәи игәалаҟазаара ҵхасҭан. Амала, акы дазхәыцыртә, амшын иҭалоз, иҭыҵуаз аха ирҭомызт. Дара раҵхьагьы амшын дҭыҵит. Апарк аҿы арымз дықәтәан. Лашьцеит. Ҽынла ишьҭаланы зҵсы ааиҭазкуаз аҵсшьацәа заа риарҭақәа ирызцозма. Апарк иҵан, абар шыҟаз еихон, ухы ҭызҟьоз амузыка иазызрѡуан, адәны акинофильм иахәаҵшуан. Ргәы дырҿыҕьуазма. Аҵх агәахьы ианеихозгьы, ҵьоукы ана-ара еидтәалан, илаѡеиқәон, Баҭыр дахьлеиз аѡныҵҟагьы иѡнахынҳәуан. Аҷаҵшьацәа рҭыҵ аҿы ѡыҵьа азҕабцәа еидтәалан. Иара азала иахьуҿахырсҭацәамыз азганк азааигәара игылаз акресла днантәалеит.

Ибла дыхгылан Асҭанда. Уи аҽны иихәыцуаз абыржәы изцәырҵызшәа игәы ишабозгьы, урҭ рызынтәык акырынтә дрызхәыцхьан, амала Марицеи иареи реиқәшәара зегьы изҿыцнатәит. Иареи лареи иҵәахтәымыз рбзиабара ырмазаны ашықәсқәа ирылыргеит, шьҭа иаҳа ианыҵәахтәыз ицәыҵѡруан, иара изкашәаз акалашәа иҿыцыз абзиабара мазамхар ацҭәы ҕәҕәа ахылҵуан, уаѡы дахәашамызт. Иҽмырҵысзакәа дахьтәаз ибҕа инархьуан, ишьапқәа маҷк иардысуан, ихшыѡгьы арааҵсон, ахәыцра ицәыцәгьаханы. Ишьапқәа лоуижьын, иҽааиҵыхшәа днаниалеит, ибҕа заҵәык ырхәаны. Амала ҵыҭк анҵы ихәдаҵьал ихьуан. Аҷаҵшьаѡ зҕабцәа дшырцәыҵхашьозгьы, иидыруаз ракәын. Агьиарҳәарымызт ҳәа дгәыҕны, адиван ашҟа дааиасын, уаҳа уаѡ иҟамзаара ихы иархәаны, иҽааиҵых днықәиеит, маҷк ибла нцәынҭаар даалнахрын игәахәшәа.

Шықәсыбжак аҵхьа Асҭанда лыда ҵсҭазаара иманы ибазомызт, хәыц-хәыц игәалаиршәон заҟа еибаргәырҕьоз. Зҕабҵас длеиҷаҳауан, еснагь ак рыбжьагылазар иҭахын, иҽизнымкылакәа дигәзуа, дгәыдикыло иҿынеихар, ларгьы арҵыс ибзиабара иарҿиаз иҟәымшәышәшьа дыхнахыр, чарак уны еибагаанза, иакәымкәа длызныҟәар алшон. Ухаҭа ухы нукылозар, Анцәа уихьчонтәа. Зынгьы иҽанизнымкыла аҵҳәаса аҵаҟа дигәзит. Ааи, иара дарҵрит, лара иара иаҵкыс ҵәѡанҵәы дхалеит, аха… Ус иагьа иҟазаргьы, даара бзиа димбози, нас игәыҵашәазеи, Шьасиа даниба нахыс? Асҭанда абарҭ ашықәсқәа ирылагзаны дышәшьырҵазма, Амра иҵылаанза? Арҭқәа зоуҳәодаз? Ухаҭа ухы цқьа иузеилымкаауазар, уеилызкаауадаз?

Адиван дшықәиаз, аҵхын ҵхы кьаҿ ацәылашарахь еихон, иара азәы данааирҵшуаз. Важьа дихагылан. Уи ашьыжь дабаҟахыз! Заа даалон усура, аха ас заатҵәҟьа! Зынзак лацәааихьшь ҟазымҵаз реиҵш, аҽеилыргара иаҿыз аҷаҵшьацәа реиҳабы днарахәмарит, уахыла аѡналарҭа зала аѡныҵҟа Баҭыр иѡызцәаз атәымқәа аармышьҭларц. Бзыҵҭа жәлар реизара далахәызижьҭеи, Важьа цәажәарыла аҷкәынцәа хҭеиклазомызт, игәы иҭаз здыруадаз аха. Баҭыр дцан, ашьмаҿы иҿы зы хьшәашәала изәзәеит. Данаахынҳәы адәахьы ддәылҵын, аҵла рыҵаҟа дтәан. Маҷк ила ахьынцәынҭааз убасҟатәи иҵсы инаршьеит, ихы-игәы еилкказа, дҿыцхазшәа аҵсшьацәа дрызҵшуан. Аҵсшьацәа рышьҭахь шьыжьхьа зфоз аусзуѡцәа иҽрылаирхәырц игәы иҭакны, амшын шыҟаз длалбааит, аҵшаҳәа даван. Аҳаҷаҳәа иааигәалашәеит, Аҟәантә иҿааихеижьҭеи, егьырҭ ихәыцырҭақәа данрымҽхарк, урҭ ирыҵадырзыз, иаргьы уамак хшыѡзышьҭра ззимуз, Марица илҳәаз хшыѡҵакык: «Иалыбхи сзыхҟьаз лҳәеит», – Марица лажәақәа ҵарза илымҳа ҭыршьаауан. Ус зылҳәазгьы Асҭанда ашьмахьы дышцоз акәзамызт данкаҳауаз ҳәа адырра илҭарц лҭахын. Илҵәахуази Асҭанда? Лара лшьапы ахәцра иазкны Марицеи лареи реицәажәара цқьа игәалаиршәарц иҽааизигеит, убас ала дара еибырҳәаз акы изаҵбаауазар ҳәа. Марица дышҵаауаз ала Асҭанда лшьапы иахьыз лыздырзомызт, Баҭыр иҿынтә еилылкаарц дашьҭахын. Ашьмахьы дышцоз, ахаҳә дықәҵәраазшәа илҳәаз мцызаарын. «Иалыбхи сзыхҟьаз» –ҳәа лѡыза илалҳәазар, Асҭанда уаѡы иалымҳәашаз ак лҵәахуан. Уи аҵакы лыздузар акәхарын. Лара илҵәахышаз акгьы лымазамызт, Баҭыри лареи ирыдҳәалаз ада. Уи лшьапы иахьыз ахҭыс иара излаидҳәалахарызи?

Марицеи иареи иеибырҳәақәаз ҿыцк изцәырыргартә уаҳа агьигәалашәомызт, акыр иҽҵишәазаргьы. Аусурахь данцәырҵ, ихатә усқәа дрызхәыцыртә, ҭынч атәаха шимамзгьы, уажәи-

уажәи рҩыцьегь реицылара игәы итахәхәа итан. Аены Џьанар акырынтә дибакәеит, иаҳәшьа лгәабзиараз дизцаарц инакәик-аакәикуан, изымгәаҕьит. Уи лызбахә цәыригар, иаҳәшьас иртаз длызҿлымхамхар изычҳашамызт, иеникылакәар иаҳа изеиҕьын. Ахәымехан, днаԥшы-ааԥшны Џьанар ашта дыштымцыцыз анеиликаа, ихала заа амҩоа дҩанылеит. Азәгьы дибар итахзамызт. Дыццакны Жьакәа инхарта давсит. Знык аҩоны дназаны, деибга-дызҩоыда дышлызҩоеиз иан илирбар итахын. Игәалашәон Марица ишылтахымыз Астанда лшьапы иахьыз ахьылтҿахуаз Батыр иаҳарц. Марица лхата иҟалаз лдыруаны иара ицәылтҿахуазар? Иагьа умҳәан, Астанда лбзиабара иазкыз лымаза лҩоыза илызцәырылгахьан, лшьапы иахьыз зылтҿахрызи? Уртҟәа зегьы еилкаахон, ихала Астанда длыҿцәажәар. Амала уи лцылара ихата итахытцәкьазма? Реицылара иартытуан ржәытә хьаақәа. Азҕаб лаҕырзы цқьа цәырцыр иунамырҟатцарыз арбаныз! Ахьаақәа зычҳауаз агәы имазамызт. Ахьатцра илшазомызт. Ԥхьаҟагьы дызцазомызт. Дшьаҳаитханы аамта изаангылахьан, дзыкәгылаз амҩоа ахә изшьомызт акәымзар. Дгиуа аҧстазаара далан. Убартҟәа игәаламшәарц, абыржәы тхаԥьырта бзиак дыҩонатәазар, иҩоызцәа игәы ихадырштуан. Атцыхәтәантәи аамтаз ажәра маҷк даҟәытцхьан, аха усцәкьа изычҳауамызт, дызташәаз хгашьак иеакәимыршәар.

Џьанараа рынхартахь дымԥшзакәан, дласны ргәарбжьарала днавсын, иара инхарта шыҟаз дҩеиуан. Мамсыр имашьына рҩоны аҿаԥхьа агәарԥ итагылан. Батыр, иныҟәашәа рмачуа, азныказ дагьаатгылеит. Уажәык иашьа дибарц итахзамызт. Ран агәарԥ даакәгылан, арахь, алада амҩоахь дыԥшуан, лычкәын аитцбы дылзаауазар ҳәа. Иара дшаатгылаз шгәалтаз анидыр, иҿыҩеихахт, Мамсыр ииҳәалак ичҳарц збаны. Егьи ашәшьырцаҿ дыцәан. Дынивсны иан длызнеит, ираҩосыз ауха аҧсшьартаҿ ишихигаз лаҳәаны, аҩоны дныҩоналарц. Иан дылзымԥшыкәа, ихала иибаз акы аацәыриган, ааигәа акырзымфацыз иеиеиԥштәны, ихәы дадтәалан. Иашьагьы ашә даалагылеит, иблацә тчаа. Аитцбы уи дҩеихатцгылеит.

– Иаха уанзымаа дуцәшәаны даангылеит, – лҳәеит ран. – Иахьа, ашьыжьгьы дзымцакәа, иусура иеагирхеит.

– Сара ссабиоума, уск соузар ҟалоит. Еснагь умш еизшаны, узныҟәом, – икрыфара ааникылеит Батыр.

– Ус ауп. Аха аҩоныҟа ҳашузԥшу ухамштлароуп. Ҳуцәшәоит.

– Бысцәымшәан! – иан дналыхәлаччазшәа иун, дҩоагылеит, иашьа дгәамцхамцуа дижәлааныа. – Уаргьы угәы ртынчны амҩоа уқәла! – иашьа иахь данаахьаҳәуаз, адәахьы дындәылцхьан.

– Шьта уаха уабацои, – Батыр иаҳауан иан Мамсыр дышилабжьоз, – ашьыжь амҩоа уқәлар, уусура уахьзоит. Уашьагьы иусурахь длыбааугап.

Мамсыр ауха иаангылара Батыр изыхьантан, аха ан илтаххаз иаҿагылодаз. Иеааитеикын, иашьа ибла дхымгыларц, иан иҟалцоз аускәа инап диркит. Ажәқәа теикын, рҳәарақәа рыцеицан, дызҿыз даҟәытцырц иан шиқәҿылтуаз, ихьеит. Аигәышә аашьтихын, имхы злакыз ааида давцан, уа ус шыҟамызгьы. Анеилахәла акәтытцра ашә аиркын, иаразнакгьы аҩоныҟа дмааизеит. Нас иеикәабан, дышьталеит, ашьыжь заа игылара инатцганы. Мамсыргьы уи дизаҕьырц, ак иабжьеигарц, иара ус диацәажәарц игәы итамкзакәа, дышьталааныа ателедырратара дахәаԥшуан. Уахыки ҽнаки инеиҳаны тынч зхы ыкәзымцацыз Батыр аухантәарак дтаҳәахаа дыцәан.

Ашьыжь дангылоз, Мамсыр имашьына антыгара иазирхиахьан. Ҿымтзакәа инеидтәалан, шьыжьхьа рфеит. Аиҳабы иан аҧсшәа налеиҳәан, амашьына тырган, инталаны рҿанылархоз, аитцбы Анцәа диҳәон Џьанар, ма иаҳәшьа, ма уи иԥхәыс амҩоан иԥимгаларц. Урт ракәмызт, макьана заацәазу здыруадаз, уаҩоы амҩоа дыкәзамкәа, аҧсшьарта ҩоны шыҟаз илеирц агьрыгымкәа, агәашә аатыц зызбахә игәы итакыз рых-ҩык еидгылан. Игәы атҳара еисуа, иашьа даангыларц диҳәозу, адца иитозу узеилымкааув, наиқәҿитит. Ашта ашьтахь ала, аусуцәа ихадаз агәашә ала илеирц иахыкәымшалараз, рымҩоа аркьаҿраз гәашә хәычык ҽан. Убыстәиала днеирц шитахыз иашьа иирдырын, длалбааит. Агәашә дынталааныа, дцәыцагыланы дрызԥшуан. Џьанар Мамсыр дааникылан, иаҳәшьеи иԥхәыси нтаиртәан, илыкәхәаша цьара игеит. Ииурыз изымдыруа, Батыр иусурта тып дыҩонатәан, Џьанар иԥхәыс ҽа зны еиԥшымкәа дылхыбаауан, лхаца диманы амҩоа данықәла, ҩонык иахьеицыҩоназ данышәар иаҳа иахәтазшәа. Урт ирыцыз Астанда, ҽнак ууанза дшихьааз еиԥш, уи ашьыжь ибла дамбазеит, луаз иныруамызт усгьы. Ибла ихгылаз Шьасиа лакәын. Усгьы инап агьакуамызт, дыҩодәылцын, ашьтацарта шыҟаз иҿынеихеит. Џьанар ицхыраа уа дыҟан.

– Џьанар думбазаци?

– Аҟәаҟа дцеит.

– Избан?

– Иԥхәыс, ауниверситет дталарц, аԥышәарақәа лтиуазаап.

– Аиаша! – зегь иешырҟәигацәаз ааинырит, уи иаҳагьы деихәланашьуазшәа иныруан.

Цыхьычба Лерик имашьынала Леуанти Гәдоуҭа дѡеизар, араиком ахыбра аҽапхьа ауаа маҷымкәан еилагылан. Иара ахыбра днықѡналан, акт зала днықѡнапшит. Апартактив зеалазырхәырц згәы иҭаз тәакәан, аха изызпшымыз уск мѡапысрын уҳәартә иубомызт. Аѡобатәи аихагылахь дѡыхәнеит. Аҟәшақәа реиҳабацәакәак бжьан, еснагьтәи русқәа рнапы рылакын. Адкыларҭаҽ амазаныҟәгаѡ лыда уаѡ дыҟазамызт. Иҭацәырахазшәа шиныруаз мацара, длалбааит. Адәны игылаз иааигәаны иидырқәоз ҷьоукы рнапқәа аарымихит. Даарылҵны днагыларц дшааиуаз, Агырба Вова дааихьзеит.

– Араион аиҳабыра уаѡ дыҟазам, арҭ ргәы иҭаркыз рҧсахзар, ажәлар еизозшәа анырба? – Леуанти даахәыцт.

– Урҭ Шевардназе ицуп, – иҳәеит Вова. – Иара Дәрыпшь дцеит, ақыҭа актив драцәажәарц.

– Убрахь ҳаизар еиҧьзар? – Леуанти игәы ҭынчзамызт.

– Иатахзам! – ҿааиҭит еибырҳәоз заҳауаны иаарыдгылаз Гыцба Шьалуа. – Уа аус ҟаҵоуп.

– Иарбан усу?

– Ианеилаҳкаа, Дәрыпшь инхоз ақыҭауаа еизарц аус ҳуит, – иҳәеит Вова. – Уа ажәлар изпшуп. Араҟагьы араион апартактив еилатәарц иҟоуп, ҳақәҵны ҷьаргьы ҳазцазом.

– Иҟоу жәдыруама! – машьынак дааҭыпан, дыццакны даарыдххылт Ҭырқьба Мирон. – Лыхни Дәрыпшьи рҳәааҽы иҧылеит ахыш апсшәа иарҳәарц. Урҭ ракәзар ҟалап адырра изҭаз Дәрыпшь агәаҽы ажәлар шизпшыз. Амашьынақәа шыхынҳәуаз анааба, раҧхьа ҳақәгьежьны ҳааит. Иҳашьҭагылазар ҟалап.

Абас аҳәаха дахьзааныа, аѡнықҟатәи аусқәа русзуѡ Кәасҭа Адлеиба ахыбра абарҵа дықәгылахын, дҳашҳатәрахазшәа дышҳазза, амала ладеи-ѡадеи илапш шырхыз, изҽыз зегьы шгәеиҭоз ѡашьахуамызт. Азәымзарак азәы игәы иеанзамкәан, а-«Волга» еиқәаҵәа цырцыруа еишьҭагыланы иаакылҟьеит. Аҧхьа иааиуаз Кобахьиа Валериан аҧхьа дҭатәан, икостиум ишәыхны, даараза шоурамзи. Уи ихаҽы злаҟаз ала, асҟатәи ауаа араҟа иахьеизаз ҷьеишьон, убас акәхарын ишыҟаз егьырҭ амашьынақәа ирлыбаазгьы, амала ажәлар ианаарылаҳа, хьаҵшьа рмоукәа, инарылсны амардуан иѡаҽагылар акәхеит. Абра иҟаз аинформациа рымазамкәан иахьаакылҟьаз Леуанти ишҵьеишьоз, ауаа амардуан иаакәшеит. Виктор Барцыц днарылҵәрааит:

– Аҳәара ҟаҳҵоит абра игылоу ҳшынеибакәу апартактив ҳалашәырхәырц!

– Бзиоуп, – Шевардназе даахьаҳәит. – Цыҭ-ѡык шәлеи!

– Зегьы ҳҳәеит, цыҭ-ѡык ззакәи? – ҿааиҭит азәы.

– Уаа ѡынѡажәа-ѡык раҟара шәлеи сымҳәеи. Еиҳаны азала иакзом, – дшықачқачоз мацара ҧхьаҟа иҽынеихеит, апсуа маҵуаргьы наишьҭалеит.

Ауаа еилауаҭыруа ианеилаха, ахы рызҭашаз азә дахьаарылымшәоз иҧсы ихәцә ҵнакаауа, аҵәѡан еиҧш иарсыз Кәасҭа инаѡсан Леуанти даақәгылеит:

– Дара реизара ара имѡапыргоит, ҳара уахь усс ҳамазам, шәара жәлар реизара хазы имѡапыжәга! Шәлеи акультура ѡнахьы, шәыкәцара хазы ишәыдышәкыла!

Иҡарҵара ианақәымшәоз, иуазыруа ианеидхылалак, ҵхьаҟатәи уҧстазаара уадаѡ уаҵәымшәакәан, мѡак иузыкәцондаз. Ажәлар адруҳәа рҽынархан, акультура ѡны аатдырҭәааит. Асцена аҵаҟа игылаз аишәа хәхәа Леуанти днадтәалеит. Уи даарыпхьеит Мирон Ҭырқьба, Вова Агырба, Шьалуа Гыцба.

– Зегь раҧхьаза – аизара шәхала имѡапыжәгароуп. Шәыуаѡ дхантәаѡызароуп, шәыуаѡ дмазаныҟәгаѡзароуп. Амцхә ақәгыларақәа аҭахны избазом. Амала арезолиуциеи ақәҵареи шәрыпхьаны ишәыдышәкыларoуп. Аҵыхәтәан исҳәар истахыу, шәдокументқәа гәыцәны ирылгатәуп Бзыпҵа имѡапгаз жәлар реизара ирыдыркылаз ақәҵара иахьатәи аизара гәыкала ишақәшаҳаҭу. Даеакала шәахәапшуама?

– Абасҵәкьа иҟаҳҵоит! – ҿааиҭит Мирон.

– Иашоуп, ҳашпақәшаҳаҭымхо! – рҳәеит Вовеи Шьалуеи.

– Сара ак шәасҳәарц стахыуп, – даархагылеит хаҵак, иблақәа цырцыруа, инапсыргәыцақәа аишәа иныкәцаны. – Иауеи иара даеазнык шәиҧыларц шәеызпышәымшәаз?

– Иаҳамҳәази актив ҳалаирхәырц, – иҳәеит Мирон.

– Заҟаѡы иҳәаз шәлеиндаз!

– Иҟаҳҵои? – дҵаауан Вова.

– Даеазнык шәхьаақәа иашәҳәандаз!

– Шьҭа ахашшараҟәа раамҭа нҵәеит, – иҳәеит Леуанти.

– Сара стәала даеазныкшәыеԥышәшәар акәын, иалԥуаз шәымбарызи.

– Урҭкәа аԥсаны иҳаԥхьазазом, изԥхьазо шәиԥылар – акыр шәзалхуазар жәбап, – Леуанти дѡагылан, дниасны даеаԥьара днатәеит, уи ауаѡ диԥырҭырц.

– Иҟоу удыруама, – хаҵа асак Леуанти дааидгылеит иеылаpкәны, ииҳәоз уаҳа азәы имаҳарц. – Апартактив ашьҭахь Лыхны ақыҭан дганы ачара изырурц аеазыкаҵара иаҿуп. Иҳаԥсыхәи?

– Уара, здына еибгоу хаҵа дыҟазами? – амцаԥшь зҿыкәлахьаз Леуанти даахьаҳәт. – Шәцаны иаҟәышәх! Арҭ ҳускәа шыԥхастартәуа иазхәыцзом, ақәцара иҳадаҳкылаз азхо ԥьыршьоит. Ухымѡаԥгашьала иуҳәаз анышьақәумыргәгәа иԥсажәахоит. Ма сара сцаны урҭ рчеиԥыка ԥсыргару?

– Еилыскааит! – дааҳәын, ауаа дынрылазит.

Убасҟан апартактив акыр идыркьаҿын, еилгарц агьрыгмызт. Аха уаҟа излацәажәоз аҿы акәзамызт уи иалахәыз зегьы – саси ԥшәымеи – рыхшыѡ ахькыдыз. Адәахьы изҿыз еилыркаарц иазгәаҟуа, рлымҳақәа ҵарын. Зегь раԥкыс згәы атып итамгылоз ЦК КПСС а-Политбиуро алахәхараз акандидат Шевардназе итып дѡахытцын, атрибуна даақәгылан, уаҳа иреиҳәарызишь ҳәа изҿлымҳахаз днарылаԥшит, инапкәа рытцыстцысрала ѡныԥкала ишьақәкьара изымԥәахуа.

Иара ауаа рахь дахьцәырымцыз актив иалаз ргәы иалсыр ҳәа дшәон. Лыхни, Кәланырхәеи, Ачандареи амѡа ианыз ргәыреанзамкәа дахьырпылақәаз, аус ду мѡаԥигазшәа аԥшра аитон, «жәымбои ауаа игәра шырго» рҳәартә. Дызҿыз анеилыркаақәа, дәрыԥшьаа ҳаԥкәынцәа еизырган, дзакәытә ԥылҳатыз дызлаҳарыз издыруамызт азы, ақыҵа дѡалагылаанза, ддыргьежьит, аха уи алаҿимтыр ҟалон. Амала аены иеиқәымшәарақәа убра ишалагоз иаргьы ицызгьы заа изазымхәыцит. Уажәы, актив аҿы данааи, иаапсара зегь Гәдоуҵа ақалақь аҿы иԥхастартәуан. Актив иалахәыз ргәынамзарақәа цәырыргар, нас ажәлар рыгәрамгара изыхәаеуазма. Иарҳәарызи а-Политбиуро иалаз?

– Уажәы ишԥаҟаҳцо? – Едуард Амвроси-ипа деихаччон, аха дшынеибакәыз ѡныԥкала дуазыруан. – Адәны игылоу ауаа рызҿлымҳарақәа еиԥшым, рхымѡаԥгашьа еиҟарам, иаххәо еиԥшны ирзеилкаауам, игәамцхамцуа ыҟоуп, иакәым азә ак иҳәар ҟалоит. Ауаа рԥыларақәа сара имѡаԥызгар стахыуп ақыҵақәа рҿы, аколнхарақәа рҿы. Иахьа ишыҟаҳцоз еиԥш. Шәгәы ишԥаанаго, абасҟатәи ауаа ахьеилагылоу анеира уажәы иаԥсоу иаԥсаму?

– Схала сцоит урҭ рахь, – Озган уи дҿихит.

Ажәлар рҿы макьана аҳатыр ҭәгәа имаз дақәымгәыгуази, днарылагылар иееимкәа хымѡаԥгашьак азә иеазикрымызт игәахәт. Акультура ѡны асцена даақәгылан, даалаѡеины иеаадирбеит, иерылеимгалакәа дахьырбарҭаз ԥьара даагылт дырхылаԥшуазшәа. Аизара мѡаԥызгоз рус иаҿын. Иаԥхьон ақәцара актәи апункт: «1.Поддержать решение Бзыбского собрания представителей абхазского народа о недоверии к деятельности ЦК КП Грузии, Президиуму Верховного Совета и Совета Министров Грузинской ССР, руководству Абхазской АССР по выполнению решения ЦК КПСС и Совета Министров СССР по Абхазии от 1.6.78 г.»

Ақәцара егьырҭ апунктқәагьы ирыԥхьан, еицҿакны ирыдыркылан, уи аус адуланы, Москваҟа изышьҭышаз ауаа алырхын, цәхара-шҳарак рыбжьамлакәа, ашьшьыхәа иѡдәылтцит. Апартактив мѡаԥысозу имѡаԥымсозу агәхьаа рымазамкәа, уи зеалазырхәыз Қыртҭәылатәи акомпартиа актәи амазаныкәгаѡ уажәыгьы дыҟазу дцахьазу рхьаамкәа, иааилыцын, иаразнак амѡакәа аатадырцәит. Зус нагзаны иаалгаз ргәалаҟазаара шьҭыхны, ҭынч доусы рѡныкакәа амѡа ирнын.

– Кәасҵа ииҳәаз убандаз! – Леуанти Цыхьычба имашьынахь дааскьахьан, Аслан Барцыц данааихьзоз. – Ахҭыԥшша Леуанти иакәымзар, – иҳәеит, – зегьы ҷыгәза имѡаԥганы еилгон, – иҳәеит.

– Акгьы иашәымҳәан, – Леуанти дцәыцаччон. – Русҟәа шыбгаз шьақәиргәгәеит, дгәамцуеит. Дыррас исоурц истахыу удыруама: дышԥарыдыркылои уаха Шевардназе лхаа?Убри аус зызбада?

– Изызбодаз ақыҵа аиҳабыра рыда? – ацыхәтәантәи азцаара Аслан изы усгьы еилкаан. – Араион иахагылоугьы иахьа лхаа роуп. Ҳара ҳазҿу ргәаԥхоны, анахьгьы-арахьгьы ихәмаруа, ѡ-жьак ирышьҭоу сыздыруам акәымзар, уажәы асас дыртоуп ҳәа ирԥхьазоит, ашьыжь аахыс даргьы амла иакуеит, ԥьара днадыртәароуп. Амала, уа иҟоу еилкааны, иаарласны сузлеиуеит.

Аслан Барцыц, ишиҳәаз иаарласны дзымлеизаргьы, мшқәак ниасхьан, Мирон Ҭырқьба диманы, ашьыжьза данаакылҟьоз. Мирон излеиҳәаз ала, иаҳаз уаѡы издыруамызт, Шевардназе ачеиԥыка днахагылан, фырԥьанк кны дыкәцит. Леуанти уи ахҭыс аҵаара иеазимкзеит, амала иарҳәаз цқьа еилыргамызшәа игәы инатон.

– Уи ииасхьоу усуп, – иҳәеит Аслан.

– Усшәа угәы иабоит. Иҟалаша иадҳәалоуп уи ихымѡаԥгашьакәа. Арҭ ак шеицарҟәаҟәо збоит, аха цқьа исзеилкаауам.

– Иасхьоу усуп зысҳәо, – Аслан дызҿыз иацитцарц даҿын, – иахьа ииаз «Правда» иану убахьоума? Мирон, ицәырумго!

– Абар! – Мирон агазеҭ иқьаадқәа иааргәылихит. – Ҳара ҳцалап!

Имацара дшаанхазцәкьа, Леуанти агазеҭ ааитцихит. Ихы ҭкәацуан, апхьара итахзамызт, шьыжьла аусура еснагь изеицәагәышьан, аха даќьак абжарак иазынаҵшуа иќаз астатиа «Богатство наше – дружба» ҳәа хыс измаз ааиртит. «Правда» акорреспондент ҷыда М.Степичев инапоымҭазаарын. Аиоызара ҳәа русқәа зегьы зҿаҵыршьуаз ажәак рыман. Иаҳәараны иќази убри астатиа? Апсны ахақәитраз еснагь ишықәпоз иҿыцыз хшыозышьтразаарын акорреспондент ҷыда изыхәан. Убра апсуаа ацхыраара ҭәҭәа рызҭаз ақыртуа жәлар ракәхын. Амала аурысқәа рыжәоахыр ҭәҭәа арҭ ажәларқәа ирымардозаарын. Апсуа ҳәынҭқарра ашьақәыргылара аргәгәара алахьынца азбараз, апсуа жәлар ирҭахны Қырҭтәылатәи ССР иалалазаарын, убартқәа ирыбзоураны, ҭкәарчалаа гәыкала аус рухуеит, автономтә республика егьырҭ азауадқәа, анаплакқәа, акурорт, ақытанхамоа рҿы алтшәа ҳараккәа ирымаз зыбзоураз аусуцәеи анхацәеи цьоукы рыжәлақәа ааган, урҭ апсыуаахын. Дара ирҿагылан аусура зҭахымкәан ибжьаз, идыргәаазшәа ицәажәахуазаарын. Убас иќаз ауаа рҭыҧ иқәцатәын, избанзар асоциалисттә усмоаҧгатәқәа ирцырхаганы, иќамз-ианымз иалацәажәахуазаарын.

Агазеҭ наҟ иныќәицан, дыодәылтцит. Иблахаҵ гьежьуан. Арҭ уск реазыќарцон, уи усгьы еилкаан. Апсуа жәлар еиќәыршон. Абжеиҳара-оык, дара излархәоз ала, ихандеицәан, иуаа бзиақәан, апартиеи аиҳабыреи имоаҧыргоз аусмоаҧгатәқәа ирыдгылан, адемагогцәеи ацәгьахәаоцәеи ирҿагылан. Егьи аганаҿ игылан ацыхәтәантәиқәа, урҭ ирыднагалоз амцхәҳәаоцәа, аиҳабыра имоаҧыргоз аинтернационалтә политика еилызкаарц зҭахымыз, ареспублика аекономика ашьҭыхра амоақәа ирҿагылаз. Амала урҭ зынзак имаҷзаарын, аиҳаразак ирҿагылартә мчы рымамызт, аха гха-цхақәак анырбалак ихарззала иалацәажәоазаарын. Абри астатиа ацәырцра КПГ а-ЦК ишабзоураз, иара Шевардназе ихаҭа инапы шалакыз Леуанти дшазхәыцуаз, Виталик даакылсит.

– Борис уибар итахыуп.

– Иќалеи зиҳәаз? – амоан Леуанти дҵаауан.

– Гагра апартактив ќалоит ҳәа иҧхьеит. Амц рҳәозар ҳәагьы дшәоит.

Апса рыцаќа итәан Ҷсардиа Лиуфеи, Чыгәбар Леониди, даеа хацәақәакгьы. Урҭ агәра ганы иќан имоаҧыргоз шпартактивыз. Дара русуракәа реиҳабыракәагьы уахь ицарц реазыќарцон. Уи адагьы, ихадаз ҭыпқәак рҿы ар шгылаз рбақәахьазаарын.

– Гагра азона ар акәыршаны игылоуп, – иҳәеит Леонид, – шәара иаармарианы ҭыпқәак рҿы ижәбашәа ишышәҳәақәо акәымкәан.

– Сара апартактив ахь сцап нас, – ҿааитит Борис. – Шәара иќоу шәасҳәарц сышәзаауеит, шәыцшыз.

Апартактив анынцәашаз здыруадаз, ахацәа, цытк иааидтәалакәазаргьы, иааилытцт, ахәымеханшәа рееидыркылақәарц. Леуанти игәалаќазаара ыќамкәан, аоныќа амоа данын. Апсуаа ирзеиҧъыз апартактив агьшамзбоз усгьы еилкаан, ари лаҵшхырцага еижьаган. Рыцхарас иќалаз, ақырҭуа шовинизм амоақәгылара аҳәынҭқарратә моа азылхын, апсуаа реиқәырхараз жәлар ршьапықәгылара иашьҭаз ауаа имоаҧыргоз аус дуқәа мазазар акәын, цаќа-цаќала аусура апыжәара аиуан. Уи адагьы, апартактив хаҭала иара ишиҧырхагахоз оныцќала иныруан, аха иоызцәа уи израҳәомызт, ианакәызаалак ахыхьчара ҭәҭәала иеизақәыршәазомызт. Амала уамак ус агәҭынчымра иееиҭазомызт. Иќацатәыз азы дынкахәыцуан, акгьы изызбазомызт умхәозар.

Аенынтәарак дыпшын, апартактив азбахәык иаҳауазар ҳәа дгәыгны. Иоызцәа ааиуан, ицон, урҭгьы ажәабжь бзиак раҳарц иазгәаќуан. Ус аалашьцеит, иаргьы ауха дыррак иоурын ҳәа дгәыҷзомызт, шьҭа адыроаены Борис ишкол аҿы даар, еилкаак ааигозар акәхарын. Аены амца шоура икатәаз маҷк ианеихсыҷь, «Правда» ианыз астатиа ҿыц даҧхьон, дынҭгыла-аатгыло, ихшыо акыр иазышьтны, апхьа илаҧш анахигоз аасҭа. Ҿыц иацибаауаз ҳәа агьыќамызт, ашьыжь изыннажьыз адырра ахырхарҭақәа ицегь иарцаулон акәымзар. Иара иеиҧш иќаз, хацәнамырха апсуара иазыќәпоз Апсны аҿиара иаҿаргыланы рыхьз шҳәаз иаҳа иҳаракны – убри адыроегь иныруан. Урҭ ирҳәоз адемагогра аҿынза ихаргалон.

Цқьа уазхәыццәкьар – уаҳа ирзырҳәараны иќази рус хәымгақәа ирҿагылоз ауаа?!

Даргьы қәпон. Ажәлар рнапаҿы иааганы ирымазар акәын русқәа анылцуаз, адемагогцәа, ацәгьахәацәа ҳәа зызбахә рымаз рҿагылара анауаз. Ажәлар рымпыцќьеит, рыгәрагара рцәызит. Убри еиҭа шьақәыргылашьак арҭар акәын. Цытк амоа шырзылхуаз анырбалак, рыгәрамгара арзрахь амоа дзырбаз ахьдырхәыр акәын. Ахьырхәра апартиа амоалхшьақәа ируакын еснагь. Ианауаз ирыќәшаҳаҭымхаз даҕартәуан. Иуаҕахаз душьыр ќалон, зынгьы ҿааҳәра имоуа азы

дхыуҵарын, зынгьы ус дҵоукрын, иауазар иусзбара ажәлар ируҭон. Иалшон ахьырхәра цыҭ-ԥык адукылар, ма азәы иахьырхәра ҽырԥшыгас иҟауҵар. Иарбан мԥаз Шевардназеи ицыхәакцәеи иалырхуаз? Москва мԥас дызқәырцеи?

Леуанти иарбан мԥазаалак акгьы дацәшәазомызт, ажәлар реиҟәшара рылымшозар. Ажәлар еиҟәшаны рхадацәа 37 шықәсазы индырцәеит. 40– тәи ашықәсқәа рзы ршколқәа адыркит, рбызшәа рҽырхит. Ашьҭахь ҟәандарак аҽалақәеит, аҵааршә еиҟәнаршьшьартә, аха адиктатура аметодқәа шьаҭанкыла иазыԥсахуамызт. Зыжәлар рзы згәы былуаз ҳәатәы имоуртә еснагь дыршьаҳауан. Зегь раԥхьа уи алыршашьас иамаз ауаа, рызҽлымҳарақәа рзеидымкылартә, асал рыбжьаҵара акәын. Уажәгьы убри амԥа ылнаххьан. Леуанти имч мхарызшәа ибон. Макьана иара иқәпара иацназгоз аамҭа мааицзар здыруадаз.

– Леуанти дабацеи? – иара ааҵраҽ уск даҽын, Виталик ибжьы аниаҳауаз.

– Аԥны дыҟоуп, – иҳәеит аб дааҵәырцны.

– Иҟалеи? – Леуанти, Виталик дима, агәарԥ шыҟаз днеит.

– Аҵеҵь иахагылоу ара аҵаҟа аҳкәынцәа ҵшуп.

Уи аҭып харамызт. Агәарбжьара убжьаланы, адәыгба аанҽасырҭаҽ уназааанза, адәы шьҭан. Агәта аҵеҵь ыкәгылан. Уи иахагылаз араҵла назаазан, акакан ҟәыбаны иҽырхуан. Ааигәа ихәапсо аҽааанахан, уаҳа аеамарееит, аԥша анаакәлалак, амахәқәа хԥаа икапсон. Ихцәаны илкарыжьын, аҭыпан аҽыц еиҭарҳаит. Араҵла усгьы шьҭа аҳауа иарґьацомызт, аеаԥора бзиа ҽалартә, аха иларҵаз аҽыц рымзк ыцадыргылан, ааигәа-сигәа инхоз ауаа рпсы ршьарц ашәшьырца ицатәон, жәабжь ҽыцкәакгьы ааимырдон. Уи ауха ашәшьырца абарҭахыз аха, апартактив аҽынтә ииаз Кьахьырипа идтәалан, ихагылан ақалақь аҽынтә ииаз, Пицундатәи аҳкәынцәа, нас бзыпҵаа. Леуанти изԥшын.

– Аиаша шәасҳәап, иахьа еиԥш партактивк лахҽыхны исымбацт, – Кьахьырипа игәы алаҟацәан. – Зегь раԥхьа иара Шевардназе дыкәгылан, аизара атонус аитеит. Аекономикеи, акультуреи, асоциалтә ҭагылазаашьеи анализ рзиуан. Иҟашәҵаз-ижәуз ахьиашам ҳәа акы цәыримгеит. Уажәи-уажәи даатгыланы итәаз ҭицаауан, ибла ҵарыхәцәакәа ҳрыҵаргьежьны. Изҵааит убра ауаа еилазго ҵьоук ҭакызар атахымзи ҳәа. Ус арепрессиақәа ҳрылагар аузом, – иҳәеит, – ас азҵаара иахьабалак исырҭоит, аха сара убаҟан 37 шықәса аасгәалашәоит, – иҳәеит. – Иакәым ахь ҳкылнагоит, – иҳәеит.

– Раԥхьа Қырҭтәылатәи ССР данахадыргыла, шықәсык ахи ацыхәеи ирылагзаны, 25 нызқь-ԥык штеикыз ихамшҭи, – Леуанти Кьахьырипа иажәа иныбжьаиршәит.

– Иара иашьҭахь апсшьара мԥапыргеит, – Кьахьырипа иеицбы иихәаз иаҳазомызт, убаҟатәи игәалаҟан, уи ԥхастатәышьа аиуамызт. – Ҳаԥдәылҵқәан, шьҭахьҟа санааԥонашылоз, иареи сареи ҳааиҽаҳаит. Снапы ааникылан, уускәа шпаҟоу ҳәа дсызҵааит. Хар рымазам сҳәан, ҳааидыҵит, – Борис уажәи-уажәи игәарԥханы дыччон.

«Шәааиҽаҳау, шәааиҽаҳартә иҟаҵазу?» –Леуанти дхәыцуан.

– Ираҵәаны иқәгылақәеит ашьҭахь, аха иакәымз ала азәгьы даҳхымцәажәеит. Абас ауп аԥызцәа! Иҟало аабап.

– Степичев истатиаҽы ҵьара абас иҳәеит, – Леуанти цқьа игәалашәомызт, аха, ацәаҳәақәа ибла ихгылазарц, ииулак иеԥишәон: «…не все члены партии находят своё место в общем строю. Иные из них видят зло, но проходят мимо него, будто ничего не замечают. На одном из собраний в Гагре такого коммуниста назвали «всадником на двух конях.» Абас ззырҳәадашь?

– Уи цқьа самыԥхьазацт, аха уаха уаҳа ҳазлацәажәо ҳамамзар, ҳаилытп, – Борис уи агазеҭ иаҳәоз зызкыз шьҭа игәхьаа имазамызт, адыд-мацәыс иҟәган ҳәа аниԥхьазоз нахыс.

Рызынтәык амашьынақәа инырҭатәан, агәарбжьара иныбжьалеит. Леуанти шьапыла аԥонынза днеир ҟалон, иԥызцәа, аҭып анидырба, имыргәаарц дрыцталеит умҳәозар. Аԥны дышнеизцәкьа, Кьахьрипа Борис заҟа игәалаҟаз игәалашәонаҵ, иара апстҳәақәа ихапон. Иеиҳабыз ауаԥ аҳәынҵқарратә аппарат апсҵы зырцәиуаз рнапаҽы дааргон, иныруан Леуанти арҭ рымԥа иара ишиҽагылаз. Уи агха ихьзомызт, избанзар, мшқәак аатцхьан еиԥш, Борис ҽыц ипхьеит Пицунда. Уа еизыргеит абыргцәа, апыхьа аибашьра еицалахәыз, аџьа аветеранцәа. Урҭ милатла еилапсан. Аиԥызара акәхын дара еидкыланы измаз. Еицтырхыз рфотоқәа амузеи аԥныцҟа икыдын. Леуанти игәалашәон Степичев истатиа анцәамҭаҽ ишарбаз аиԥызара амузеиқәа Апсны ақалақьқәа рҽы ишаадыртуаз, урҭ руак Пицунда акәын. Иаадыртуан аиԥызара амузеи ҳәа Шевардназе, иара аартра иеалархәны, уаҟаҵәкьа изыхьзитәыз. Актәи амазаныкәгаԥ апсшьараҵәкьа иеақәиршәозаарынеи, усҟатәи ус имуцызтеи, Апсны аҳауа изԥыдахазеитеи. Леуанти иагьа агәра игарц иҭахымзаргьы, Шевардназе ус ғәгәак иешазыкаиҵоз иныруан. «Сара иаҳа дсышьҭаларызма?.. Аха иара, иаҳатырқәцара ду, амилат еиԥызара амԥаԥгаха истом. Уи еиԥш зычҳауада! Нҵәажә!..»

Уамашәа иубартә, аԥсуара иадгылаз аиҳабыра иршон, акыр еилызкаауаз ма иззеилымкаауаз, ибыргыз ирҳәоз аҿацәа ираҳауамызт рҳәон, ус дара ирыхәозар; ма аҿацәа дара иҟәыцацәаны ирбон, реиҳабацәа рус еихарҳазозшәа иалацәажәон, уигьы дара ирыхәарҭазар. Дареи ирыдгылази рацәазазшәа рбон, ма ус аԥшра арҭон, арахь ажәлар ахьеизоз зегьы зыдгылоз аԥсуара иашьҭаз ракәын. Ааи, ишынеибакәыз ажәлар зегьы иаразнак изеизомызт, аѡны иаанхаз рызынтәык дара ирыдгылаз ҷьыршьон. Автономтә республикаҿ иқәынхоз егьырҭ амилатқәа еидкыланы акәзар абжеиҳарак аиҳабыра ирыдгылазшәа изырԥхьазоз? Усҟан аԥсуаа рымацара иабанза маҷхоз! (18 процент). Убри акәымзи ақырҭуа шовинизм ззыкәпоз, зны аменшевизм, нас абольшевизм рцәа рхарпаны.

Иибоз-иаҳауаз шигәамԥхоз мацара, Леуанти аамҭа ицәцон. Ицкьаны ҭынч ахәыцха дахьақәымшәоз акәын игәы иалаз. Игәамбзиара аԥхын шоура изацнаҵон, ишиҭахыз дзыѡуамызт, заҟа иҭахыз дзаԥхьомызт, ирцауланы дызхәыцуамызт. Напыла усура анилшоз ахәымеханзаҵәык акәын. Аԥхзы анилҵлак, иқәбааныа дтәан, нас дынҭаланы иеикәабарц. Убри ашьҭахь маҷк дааиқәтәон. Бзиа ибазомызт аԥхынра. Зныкицандаз ҳәа дахгәаҟуан. Ааҿыхьҭақәахар иахьынзаилшоз аԥсуара илшарақәа зегьы азикхрын. Агәабзиара зегьы ишрыцкыз дшыҷкәыназ ибахьан. Угәы анбзиаз иааузыҟамҵарыз арбаныз. Аамҭеи амши рееиҭакрақәа ирцарны иуныруа уҿанынаухалак нахыс, уԥсҭазаара бжартәуан.

Ус инапы еиқәҵаны зегьакоуп дызтәомызт азы, апротоколқәа, иара ус шәкәы мазас иҟаз зегьы еидкыланы Ҭыркьба Мирон ааигәа иитахьан, Жәандәырԥшь иганы, ҭырқьаа рхылҵшьҭрак дахьынхоз итәахырц. Ианааиҭаххоз иеилаҳәара имазар акәын, уажәи-уажәи Гәдоуҭа араион шыҟаз дызцомызт, Мирон иааигарц иеиҳәан, аха егьи дмаакәа дахьынхаз, ихьыз изеилкаауамызт, уи ус деитцаирхалазомызт. Иахьцалак шьыжьык дизааит, ашәкәқәа иманы. Иҭааз дышцазцәкьа, аилаҳәара инапы изаламкзеит. Шьыжьымзи. Амра халацԥхьаза, шоурахон. Шоурахацԥхьаза иара ихыхь баапсхон. «Ас ианбанза?!» –игәы ԥцәаны, ашәшьырца дыҵатәан. Цац иауазшәа, Бзыԥҭа еснагь иқәсуаз аԥша ҳашҳатәрахан, аҳауа албаагара цәгьан. Ахәымеханшәа акәын иқьаадқәа анааимҵеицаз.

Анааилалашьца иқьаадеизгақәа ааилеиҳәан, агәылара днеиуазшәа аѡны инараҳәаны, дындәылҵит. Агәарбжьараҿ ладеи ѡадеи машьынак аацәырҵрын угәахәыртә, лашара ыҟамызт. Амѡаду шыҟаз дкылсыр, азәы иеицәихьчаргьы, даеазәы илаԥш дыцамшәар аузомызт, арахь қьаад еилаҳәарак иманы, амѡа дшаныз изҿлымхахар зиҭахызи, аихамѡахь иҿынеихеит. Афымца дәыгба зныз аихамѡа данымлеит, лашарак аацәыцаҷҷар даргамон. Уи иаван даеа еихамѡак, Аҟәры ҳәа изышьҭаз ацуҭа уналагылааныа иргылаз анаплакы рацәа реидара амѡангараз рхы иадырхәон. Убригьы данымлеит, дызҿыз аус убасҡатәи имазазар иҭахын. Диаҕамзаргьы ашәкәқәа ахьцәахыз заҟаѡы ирзымдыруаз аҟара ишәарҭадахон. Заур Гындиа дзыхдырҟьеи? Уи дзыхдырҟьалак ҟалон, аха ашьауҕ дызладыркыз Суслов иахь идәыкәитцаз ашәкәы акәын. Ҽырпарҭа румҭар акәын, ҳәатәы рыц итамшәо, утәы рнапы иамкуа ианыкәурхоз.

Аихамѡакәа днырхыцын, урҭ ирываршәыз амѡа днангылеит. Абҕанҷ зауад аус ауан. Уаантәы ма уахь ицоз-иаауаз амашьынақәеи аусуцәеи иҿаҳар ҟалон азы, ихы гәаҭо мацара, днеиуан. Авокзал аҿы дназааныа, аихамѡа рацәа дрыкәсыр акәхеит, акәымзар амѡаду ашҟа дызлацәырҵуази. Ауаа ахьибоз хара-хара дрывсуа мацара, аиха-бетон зауад шыҟаз днеит. Амала араҟа аусуцәа ицоз-иаауаз убас ирацәан, азәы уимбкәа ҟалашьа амазамызт. Иидыруаз уаѡы илаԥш дыцамшәеит, иаргьы дрыздыррымызт игәахәуан, ҷыдала азәы дишьҭамзар. Азауад аҿаԥхьа уахьыныбжьалоз Бениа Уасика иаб иашьа Караҷа дынхон. Уи ашәкәқәа шизааргоз идыруан. Алакәа аншы, ирлас даадәылҵын, Леуанти днеиԥылеит. Иеилаҳәара ааимеихын, днагьежьит. Иҭаазгьы днымхеит, иаразнак даакәгьежьит.

Аѡныҟа амѡа данымлеит. Араантәы иҿынеихеит Барцыц Виктор дахьынхоз. Шьҭа амѡаду дангылан. Инапы ҭацәын, дахьцоз еиликаарц зҭахызгьы ицәизомызт. Адырѡаены Виктор ипҳа ацыхәтәантәи адкыларатә ҷышәара лҭиирц дыҟан, изымдырзозшәа днеины дрызцаар итахын, ихала длыцны дцарц. Лыкәҿиарақәа зеиԥшраз еиликаарын, русҟәа рзы днадызцаалакәашаз дрыкәшәозаргьы ибарын, избанзар уҳәан-сҳәан акырза ирацәан.

Аԥышәарақәа ахьынзыртиуаз, абитуриентцәа ирыцааз адәны еилагылан. Ирызԥшыз рхыԥхьазара усгьы еснагь еиԥш акырза иаҳа ирацәан, дара аԥышәара зкуаз раасҭа. Шьасиа х-ѡык лызԥшын: Ҷьанар, Асҭанда, Марица. Марица илдыруан лѡызцәа анаауаз, дара ашҭа иааҭалаанза,

лара дааихьан. Дзызпшыз лылапш иташәозар ҳәа, еилагылаз днарылс-аарылсуа дышрылаз, атроллеибус илалбааз дрылагыла, амҩа ааихитәеит ани арпыс… ахата изуҳәар иаҳа иеиҧьын, пҳәыс дшааимгацызгьы, шьта зарпысра интысхьаз. Лҩонытҟа аахытхытызшәа лгәы илнатеит, уи дылгәалашәалон, иагьа умҳәан, еснагь акәымзаргьы иналаршәашәа. Амцхә дизхәыцтәкьаргьы лхата илтахзамызт азын, иаацәырылгалон илыцәтахаз арпыс ифото. Убри ихаҿсахьа ада зегь лхалыршуан. Лаҧырзы цәыкәбарк лыбла ихшәомызт, лгәы лырпсхьан. Пытк антлак, уи ахата дылгәалашәон, аиҳаразак лыбла ихытуамызт ибжьы ҿацаза жәлар реизараҿ акәцара апроект данапхьоз. Апхзы иҿашы дышцозгьы, дахьыкәгылаз аихалых даҩызан. Дылгәалашәон, ихаҿсахьа тып ахьылнамтоз лгәапхалон, аха дилатәа бзиа дшылзымбоз агәра лгон. Иашатәкьаны азҧаб чкәынак дизхәыцлар, илапш дыташәалар лтахытәкьан. Аха лгәата зны иташәаз дылзаанхон, уи лыуаҩышьа зеипшраз акәхарын изыдхәалаз. Уажәы ари ахата имацара дыказамызт, уи ашыкәсан ашкол иалгакәаз ракәын уҳәартә, цыт-ҩык ицны даатгылеит. Ианрыпхьоз азәазәала иҩонеитон. Шьасиагьы дызтәыз дагмырхакәа дарган, лҩоызцәа дынрылатцаны, доурышьтит. Цьанар иидыруаз цьоукы ибан, дахьынзарыдгылаз, азҧабцәа ааизынхеит.

– Батыри бареи шәеикәшәахьоума? – рымала рааизынхара Марица лхы иалырхәон.

– Ус ҳамацара ҳаикәымшәазат.

– Уаҳа акы аабеимхәацкәану?

– Мамоу. Изхыбхәааи?

– Ус баша. Иламыс шпамхәмарыц сгәахәын.

Астанда лҩонытҟа итегь ихьантахан, иакәымз ак лаҳар ҳәа дшәон. Усҟан Марица, лышьтахь ахыбра ашә шыказ ирханы, длыдгылан. Еилагылаз рызынтәык аҩоналартахь рылапш кыдын, изызпшыз азә даацәырцуазар ҳәа, ма аихагыла ахышәкәа ирызпшуан, цьара зхы аакылазкышаз дышпакамларыз ҳәа. Ахышәкәа аартын, аҩонытҟа аҳауа хьанта рзышьтхуамызт. Иналаршәаны бгьыцкәак, зымцәыжәҩа цырцәаз апсаатә реипш, еикәагьежь-цыруа илкашәон. Ирымаз атемакәа рнын, изцәыцәгьахоз цхыраарак роурц ирыхәозар акәхарын. Цака иааилауатыркәон, аха аамтала ибахтахаз ахыбра узлаҩоналози. Марица лылапш аназара еидгылаз ахацәа ирызхан, лышьтахька изҿыз агәхьаа лымамызт. Знык Шьасиа дзеикәшәар – уаҳа илтахызи, лҩоызцәа ргәы рмыхькәа амҩа икәылцарын.

Ашәшьырца итагылаз ахацәа акы еимаркуан. Урт руазә Леуанти иакәын. Ҿитцәомызт лара илдыруаз Марыхәба Игор, зны-зынла ажәакәак нарылаиршәуан умҳәозар. Егьырт ҩыцьа еицлабны, иацәхауан уҳәартә, Леуанти иҿагылан. Иаргьы дрытцахомызт, зны азәы иахь дааҳәуан, нас егьи иахь. Ибласаркьа еикәатцәа иунарбомызт ибла ирхәоз, ихаҿы амцапшь ыкәлахьан, дзацәажәоз шиашамз деилиркаарц дыкәпон. Убра дрыдгылазар лтахын Марица. Астанда тыпк аҿы ашьапыкәгылара анылцәыуадаҩоха, длыма даалаҩеит. Убасҟангьы еидгылаз ахацәа лылапш итлыжьуамызт. Дырзааигәаны дырзызырҩырц цәгьа илбомызт, зҧабк ус лхы излатәалшьарызи акәымзар.

– Астанда! – ҿаалтит цытк ианынаскьа, ахацәа лбартә даатгылан. – Ант еидгылоу бнархьыпшы!

– Ирылабхи? – Астанда урт ааимылдеит, аха уаҩы длызрылкаауамызт, рызынтәык хаҿык рымазшәа лбон.

– Абласаркьа еикәатцәа зымхоу зызбахә сымаз иоуп.

– Зызбахә бымаз дарбану? – Астанда иџьалшьон.

– Бзыптатәи дыбгәаламшәазои?

– Аизара мҩапызгозу?.. Уи бара акала дбыдхәалоуп ҳәа сыкоуп.

– Ишпа?

– Зны иареи бареи шәеибадырбар ртахыуп, иаузом. Нас ҳчараҿ шәеибабоит.

– Сара дысдырбеит, ус ҳаибамбазеит.

– Дыбзырбаз иара бахь дхьаимырпшзеит ҳәа баҳама?

– Акрыздыруоу, – Марица лгәы аабжьажьеит. – Нас сыгәхьаа зикыми?

– Ашьтахь избахәкәа баҳалон, – Астанда лҩоыза лзцаара лаҳазомызт, – аизараҿ дыббахт, уажәы ара дбыкәшәахт. Аказы еснагь даабҿаҳауеит, дбыдхәалазам бгәахәуама?

– Бихәапши! Дырпырцны дцоит.

Иара дыццакны днарпырццәкьан, иаатгылаз атроллеибус дахьзарц, амҩа ааихитәеит. Марица уи дылбарц лтахыхын, илыхьыз лзымдыруа. Уи дзыдгылаз, дрызгәаазма угәахәыртә, дырпырцит. Дара ргәы ныркаиы драцәажәон, драцәхауазаргьы ҟаларын. Игор Марыхәба ида, егьырт аҩыџьагьы изгәааит лхәартә илбон дахьынапшуаз. Дабацарызишь иара? Арахь дхынхәрызма?

– Бара уи ахаҵа бзиа дыббаҵәкьеит ҳәа сыҟоуп, – Асҭанда Марица дылҷаԥшуан, лхаҷы маҷк аееиҵанакызар лара лыда усгьы уаҩы ибазомызт, убасҟатәи дылзааигәахахьан, лхатәы усҟәа лыхәда хҽены дрыман, азә лхьаакәа лнырыртә дыҟамызт умҳәозар.

– Ԥьыбышьт! – Марица ҩнытԥкала дааиҵаԥеит. – Иарбан бзиабароу зызбахә бымоу. Сара азә бзиа дсызбома.

Дылбаанза уи ахаҵа ззуҳәашаз ақәра змаз лыхшыҩ изыршьҭхьан. Ашьҭахь лгәы лҽанзамкәа дылбеит. Ҳәарада дылгәаԥхон, дагьизхәыцкәон. Изхәыцра дамҽханакызар ҟалон, аха абзиабара? Еснагь илымҩанызаҩыз ихаҷсахьа лҷаԥхьа иааҵәырҵын, дзыдгылаз лҩызагьы дылбомызт, иаалыкәыршазгьы уаҩы ашҭа дылзыкәгыламызт. Уи арԥыс дылнаԥхазшәа, цәаныррак аалызцасын, дшааԥшуаз лхы ԥыреызшәа, лыхәдаԥьал хеуан, амала лара ишылцәаҩоаз еиԥш диашахәҵәараза, хьаа-баак змаз лԥшра аалхәомызт умҳәозар. Убас адәахьала дахьыҟаз акәхарын, лҩыза дыцәхарц агьлыгымхо дызлацәажәоз:

– Ас иҟалазом, Марица. Бара бызԓабуп, азәы бихьԥшыроуп, иауазар бзиа дыббароуп. Бҷара бхасҭабымтәын! Бычмазаҩохазшәа бҽыҟабымцан. Ачымазара шьҭыпкааргьы шыҟало бзымдырзои? Шьҭа бычмазаҩохахьазар?

– Асҭанда, баангыли, сбыҳәоит! – лҩыза лцәажәашьа Марица даалнахуан.

– Бҷара бхасҭабтәыр, быԥсҭазаара ԥхасҭахоит. Уи бнапала изыбчаԥои?

– Иауам, иҟасцои?

– Изамуеи ҳәа сымцаауеи?

– Иара дҭахеит. Ида закәытә хаароузеи аԥсҭазаара иаҵоу.

– Бымбои ибҳәақәо! Иара ида ԥсҭазаара ыҟам ҳәа бхы иааҭашәеит данҭаха. Убри мҳәырны бхаҷы инхеит, уи чмазароуп. Балымцыр ада ԥсыхәа бымазам. Иԥсыз дыбзырхынҳәуам, бара быԥсы ҭоуп, быԥсҭазаара бхала избыркьаҷуеи? Бызҷынцәаауа ауаҩы адгьыл дыкәгылазароуп, бзиабарада ԥсҭазаара ыҟазам ҳәа бмаҳазаци?

– Бзиа избо дыҟазам ҳәа базҳәада. Бара бзиа бызбоит.

– Иҭабуп, аха сара сызԓабуп. Ачкәын дыбзысыԥсахырц сылшазом. Абри зыбзеилымкаауеи?

– Бара ибылшозу, Баҭыр иакәымкәан, даеазәы бзиа дыббар?

– Ишԥа?!. – Асҭанда азныказ дааихәлахеит. – Баҭыр иԥсы ҭоуп, даеазәы избахә сышԥалацәажәои?

– Анцәа иумҳәан, аха акы дакәшәар?

– Дзыкәшәо закәи? – Асҭанда даицағәгәеит.

– Анцәа иумҳәан, аха дҭахар?..

– Ибҳәо закәи?.. Дышԥаҭахо?

– Иаҳҳәап сҳәеит.

– Иаҳҳәап… Уи усҟан иаамбои, – лхәеит Асҭанда, аха дызхәыцзомызт. – Ибҳәо закәи?!. – лыблахаҵ еилагьежьуан азы, иаразнак лажәа илзацԥомызт. – Иареи сареи аматаԥшь ҳабжьагыларгьы, иԥсы ҭазааит! Ибҳәо закәи?..

– Ибҳәо бымбои!.. Аха уакәымшәакәа атәы уздырзом. Дыҟамзаргьы ауаҩы уизхәыцуазар даеазәы изычҳазом. Уаниднагала нахыс иара уитәызароуп. Ианакәызаалак ихы даараза бзиа ибоит.

– Аԥхәыс ус дыҟамшәа.

– Ахаҵа иаҳа аегоизмра илаеушәа збоит, уи ус дшоуп. Аԥхәыс илчҳауа изычҳазом, убри аҭаацәарақәа аанагоит. Зегьы ирызкымзар ҟалоит, аха аиҳаразак.

– Нас даеазәы беизыбкроуп, Марица! Ибаҩсыз бхабыршҭыроуп.

– Бхала ибзыҟамԥо сара исабжьабымган!

– Бареи сареи хҭагылазаашьакәа еиԥшзам. Сара сзызхәыцша адәы дыкәгылоуп. Бара быеҭабырхарц баҷуп, ус иҟалома?

– Исзыбхәакәо саҳауеит, аха, аеҭархара азбахә анцәырыбга, бхатагьы убас быхьыр ҳәа сшәоит.

– Исзеилымкаазеит. Аԥыхьагьы уамак сабҳәеит. Баҭыр ак сеиҳәарц итахызшәа бцәажәон. «Уаҳа акы аабеимҳәакәану!» –бҳәеит. «Изхыбхәааи?» –ҳәа санцаа, – «Иламыс шԥамхәмарц сгәахәит», – бҳәеит.

– Бгәалашәара ааԥьоушьартә ибзиоуп.

– Аиаша саҳәеи: иареи бареи шәеиқәшәахьоума?

– Ааи, – Марица, уи лцәахырц лгәы ишҭазгьы, Асҭанда асцәкьа еилкааны данцаа, лҩыза дылзымжьеит.

– Иабҳәеи?

– Еилкаак бимҭакәа бахьиргәаҟуа шиашамыз иасҳәеит.

– Марица!.. – илурыз-илҳәарыз дақәымшәо, илаҳаз иахылҳәаарыз лзымдыруа, Асҭанда дааикәаҭәашеит. Лѡыза зҭаб Баҭыр иалҳәаз лара дшазнеирыз лыздыруамызт, иаҳа ишеиҭьыз ҳәа дзазкылсуамызт. – Нас иара ибеиҳәеи? – аиҳаразак еилылкаарц илҭахыз аҭыхәтәан дазааит.

– Дышбаҭәажәоз сақәиргәыҭит.

– Игәра бгартә дыҟазма?

– Игәра згеит азоуми шәеиқәшәазар ҳәа сызҭаауаз.

– Аиаша саҳәа: дшысзыҟоу ҳәа акыр бзеилкаама?

– Иҽбықәиршәазар зегь еилкаахон, аха иҽаныбимырба сгәыҭрақәа зегь еиҧхьыттоит. Исҳәара сыздыруам, – Марица илҭахзамызт иареи лареи еибырҳәақәаз еиҽыбаауа зегь цәырылгар. Усҟан Асҭанда лгәыҭрақәа иаҳагьы иҭшәахон.

– Мда-а! – Асҭанда уи адагьы лгәы цахьан. – Шьасиа лакәзар ҳәа сыҟоуп!

Шьасиа ашә даадәылҭын, амардуан длаҽагылеит. Азҭабцәа лыхьзаанза, Ҷьанар дылзынаскьахьан, ларгьы днаидгылеит. Лхаҽы алашашьа злаҟаз ала, лықәҽиара зеиҧшраз ҳәа улмазҭааргьы ҟалон. Шьҭа аѡныҟа илгар лҭахын Марица. Аха Ҷьанар иуамызт. Иусурахь дыццакуан, азҭабцәагьы рымала изааныжьуамызт.

– Ҷьанар, амла шәшакуа здыруанаҭ, ус шәоужьра сцәыцәгьоуп. Шәаала аѡныҟа! – ҽыц аҳәара шьҭалҭон лара.

– Бгәы иалымсын, – лҳәеит Асҭанда. – Усгьы еснагь ҳабҭоуп.

– Ибҳәо закәи?!. – иҷьалшьон Марица. – Уѡызцәа уҭазар, уи уадаѡроума!

– Шьасиа илыцызҭиуаз ҷьоукы ҳаарызҧшқәап, нас аѡныҟа амѡа ҳақәлароуп, бгәы бмырхьын! – Асҭанда ҽыц лѡыза длыҳәахуан.

Ирымуазшәа анылба, иаарласны дшааиуаз наралҳәан, Марица ааигәа игылаз ҽхышәк дазцан, ахаа-мыхаақәак аалхәан, қьаадк илаҳәаны, иаалгеит. Ҷьанар ҷьоукы дрыдгылахын. Азҭабцәа даарыҧхьан, ауаа ахьырацәамыз ҭкарк аҽы иналган, иаалхәахьаз рҽалҭон. Ҷьанар дхаҭан, иааичҳарын ҳәа длафуан лара, иара диҧхьар ихы хьымзҭишьар алшон, зҭабк ихәы ахьизаалгаз азы. Шьасиа аҧышәара лыцызкуаз ҧыҭ-ѡык дәылҭхьан, ақыҭауаа аѡныҟа рхы андырхоз. Ҷьанар каҳуажәырҭак ахь дрыҧхьеит ицзи Марицеи. Арҭ иҟарҭарыз иақәымшәо иаанхеит. Ида акыршырфахьаз аниарҳәа, дыҧхашьаны убас дышҳазхеит, дара ирҳәарыз рҽамшәо иаақәхартә.

– Саҭоумҭан! – лҳәеит Марица, иашьаҭас имахәар аанылкылан. – Амла ишакуаз, амѡа исзықәымҭеит. Чаҭьак уаргьы иузаасхәап! – анылҳәа, Асҭандеи Шьасиеи ицәыҭымччар рзымчҳаит

– Бчеиҷьыка ҭбаахааит! Иҭабуп!

– Узхаҭабуазеи!

– Счеиҷьыка бахьеиҷаҳаз, – иаргьы ииҳәашаз иҧшааит, рых-ѡык ргәы ааҟаиҭартә.

– Иҳахьҭәҟьаз умбои, – лҳәеит Марица, – аҧсшьарҭаҽ узышьцылоу афатә уажәы ара иабаҳаҧшаауеи ҳгәахәит.

– Ҳа-ҳа!.. – Ҷьанар, Асҭанда дшылымбацызҭәҟьа, дааччеит.

– Аеи, Марица! – Асҭанда лѡыза длыгәзын, лѡызцәагьы абзиараз ҳәа анааибырҳәа, Марица лымала дныжьны, атроллеибус инҭалеит.

Марица илыгәхьааз лхаҭа илзеилкаауамызт. Асҭанда мчыбжьык инамгакәа лҭарахь деиҭаауан, аха уажәы дахьлыцәцаз даара илцәымҭын. Зҭабк даҽа зҭабк ас бзиа дылбо убахьазу. Издыруадаз Марица лызаҭәра лхылгарц акәзар лѡыза зҭаб бзиа дзылбоз? Насыҧк лоурц дзықәҧомызт, дагьақәгәыҭуамызт, иаҭахны илҧхьазомызт. Лара дзыҽҳәараз ииасра лразҟы ацҭашәазшәа иахьынзалбоз, даҽа бзиабара ҭаулак лызҧшны, заҟа мѡак данымгыларыз. Уи азын дагьыуазыруамызт, шықәсқәак раҧхьа лҟар хызҽыз ахҭыс назаза дарҭынчын, луаз лхаҭа илаҳауамызт. Аҧсабара илыланаҭаз лыразра азәы ицәымҭыз лнарҟаҭомызт, илылаазаз лгәыҳалалшьа лѡызцәа ирызбзиахашаз ашьаҽақәа леиханаргон. Аҧсҭазаара агәыбжьажьара илызцәырнагаз убас деиҟәшаны даман, иаалыкәыршаз адунеи иалагәырҭьаларц лҧсы ҭылхуан, арахь лхаҭа лхазы бзиарак лыдылкыломызт, лхы рхылбаауан. Издыруадаз уи доуҳа чмазаразар, избанзар акраамҭа илҟәамҭзо илхьынҳалаз усын, лҧсҭазаашьа далашьцылацәан, аиҭакрагьы уамак илҭахзамызт.

Аха… лгәы маҷк инеиҭаҧеит, шьҭа аѡныҟа дцарц шьаҽақәак неихылгахьан еиҧш, зыуаѡышьа лзымдыруаз, ахаҭа қәра змаз, иааимхаимхзакәа зыбласаркьа еиқәаҭәа ныҟәызгоз уи ауаѡ ақалақь агәаҽынтә иаауаз атроллеибус длалбааит. Ихатә хәыцрақәа дрылан, ибҭа ҧхзыла ибаазаны, ихаҽгьы аҧхзы алҭуа, лзааигәа дниасит. Дахьаалызхьамҧшызгьы лгәы иалсит. Ицыз абитуриентцәа дәылҭхьан. Иахьеидгылаз драцәажәон, доусы рылҭшәақәа еиликаауан. Марица иахьынзалдыруаз, урҭ иѡуан, рылҭшәақәаҭәҟьа адырѡаҽнынза ирзеилкаауамызт, аха аҧышәара зҭиуаз иалихыз атема дшазыҟаҭазгьы лҭшәамзи. Иара, ицыз иманы, лара афатәқәа ахьаалхәаз

аҽхышә шыҟаз днеин, рызынтәык еиԥшыз чахаақәак надиркын, зқәак рзааихәеит. Ихаҭагьы акрифон, дара дрыхәлаччо. Марица уи дидгылазар, убасцәкьа акырицылфозарц агәазыҳәара лыман. Азә дизкылԥшуан ҳәа хьаас имазамкәа, иара, иоушьтымҭацәаз аашьҭхны, атроллеибус дынҭалеит, ара дыҟазу ҳәа изымдыруаз азҕаб лымала дныжьны.

Знык уамак бзиа илымбоз рԥара шықәс ҽыц иалагандаз! Асҭанда даанагарын. Уи лоны шықәсы наҟьак дыоназарц лҭаххашамызт, аха азеиԥшынхарҭа дыоналарын, есымша рԥараиурҭаҽ еиқәшәаларын, адрамтеатрахь иныҟәаларын, акинофильм рбаларын, апаркқәа ирыцазаарын, аԥшаҳәа иавазаарын, аоныҟагьы дналгаларын… Лыбла ихгылан роыцьегь ахьеицызаақәашаз. Лоыза ацара ахьынзалыцылҵарыз лара дзаҵәхарымызт ҳәа дақәгәыҕуан. Аоны днеихьан, лԥсы ааиҭалкырц, рықалақь гәарԥ ҭшәа мчындырла иахьыхоаз аоны аԥхьа, лшьамхы еиқәыршәны, ақәчага еицарса хәыҷы днадтәалеит. Лхада хы лымамызшәа аалбан, лхы лцәымҕахарц агьлыгмызт. Иагьа умҳәан, лызаҵәра лыцылхәаеырц, уи ақыҭа зҕаб еснагь дылзааигәазар цәгьа илбазомызт. Еснагь уи лара дылзааигәазтәуадаз. Илыман лхатә ԥсҭазаара, лыдуней здылҳәалашаз арԥыс дишьҭан уахгьы-еынгьы, макьана еизыразкәамызт акәымзар. Иахьцалак ирлас дылзаар лҭахын. Уажәшьҭа аоны днеихьазмашь Асҭанда? Лашьеи лҭацеи шлыцыз Марица илгәалалыршәазомызт.

Уи хьаас илымаз азҕаб, усҟан амоа дахьыкәыз, акырынтә илгәалашәахьаз Баҭыри лареи реицәажәарақәа ҽыц дрызхәыцуан. Лара дыхҭалклон ацара иацылҵарц шылҭахымыз, ауниверситет далгаанза, иара дылцәызыр ҳәа дшәон. Еиҳау ацара дҭаларц, иара амоа дыкәиҵон, нас ачара иурц игәы ишҭаз ала диргәыҕуан, афатә-ажәтә аидкылара иҿазикуазшәа, дцәажәалон. Лара ацара дҭалеит. Иара ичара аеҳәара хирԥо мацара, шықәсык бжьысхьан. Ари арԥыс ус дижьарц игәы иҭазу, дақәшәоу? Дзызԥшзамыз акы даниазар – изимҳәарызи? Дылзеилымкаар ҳәа дшәозма, ма илеимҳәашаз уамак изцәырҵуа? Азҵаарақәа, азҵаарақәа. Цыхәа ԥцәара змамыз азҵаара ҽыц илызцәырҵуан, ҭак рымазамкәа.

– Сгәы хынҳәуеит, амашьына аанышәкыароуп, – ахышә иадтәалаз Асҭанда илмаҳартә, уи дахьлыватәаз, Шьасиа илхагылаз лыԥшәма иахь лхы налырхеит.

Иара аныҟәцао даанҽасырц наиеиҳәан, амашьына аццакыра ахьынзармаҷуаз, Шьасиа ашә шыҟаз днеигеит. Длалбаанза Асҭанда дрышьҭаларц налызҽиҵит. Рых-оык лалбааит. Цьанар автобус дәықәиҵарц аныҟәцао иеиҳәеит. Шьасиа, лҭагылазаашьа злаҟаз ала, лгәыхынҳәра дшалцышаз иалидраази, «Икарус» –к аазна ауаа изырԥшуамызт. Иара Шьасиа дылхагьежьуан, ак лыхьыр ҳәа дшәаны. Асҭанда илбон уи иԥшәма лгәыхынҳәышьа лара лаҟарагьы ишцьеимшьаз. Арахь лҭаца илҽылхуамызт, амашьына дакит уҳәартә, лгәыхынҳәрагьы цқьа еиқәтәомызт. Лԥштәы лхыббы даанхеит. Амоан инхоз цьоукы дрызцан, Цьанар азы ааигеит. Уи маҷк лҿы итлыршеит, хәыҷыкгьы лжәит, лнапы ырхьшәашәаны лылахь, лзамоа, лыхәда цкәаш ианырхьылшь, лԥштәы лзыхынҳәуан. Рқытахь ибжьаз а-«ПАЗ» шааиуаз Цьанар идыруан, иԥшәма ҽа дирццакзомызт. Уи анаарыдгылагьы даара иштәызгьы, иаҳәшьеи иареи цьоукы ирыҳәаны, тыпк згәы бзиамхаз илзалырхит. Инхаз амоа хар лымазамкәа илчҳаит. Цьанар иусураҽ длыбааит. Арҭ роыцьа рхала агәарԥ ианаатәалоз збаз Надшьа ашәшьырцаҽынтә доагылан, обаҟа шьаҽа неихылгеит.

– Шәсахьа злаҟоу ала, шәыбзиахәха шәааит.

– Бцьарцас ҳаиқәшәоуп, – лҳәеит Асҭанда, Шьасиагьы даатгылеит, уажәы ланхәа лхы лыкәкны дышлыкәныхәоз лдыруан азы.

– Царамш бцааит, нан!

– Итабуп! – лбжьы тымгацәакәа, атак лылтан, ланхәпҳа длышьҭаланы, аоны днаоналеит.

– Шьасиа! – Асҭанда аонытҟа даакәгьежьт. – Анцәа ҳзырҳа! Бцәа бтәымзар ҳәа сыҟоуп? – ҳәа данцаа, лҭаца лхы лалырҟәит, маҷк дышпышәырччоз лнубаало.

Асҭанда уи даалгәыдылхәхәалан, ацәах шаалҿыԥлыргазгьы, доулыжьуамызт. Маҷк лгәы апхара ахьныцалцаз, длатабуан. Араҟа игылаз адиван днықәиан, лхаҿы лхаччо мацара, лыблақәа хоан. Анцәа иҳәар, ацаца гәабзиарала дыгәгәазар ҳәа анхәпҳа дгәыҕуан, апхьа ииуаз дычкәыназаргьы дызгабзаргьы, мышкы зны рабиԥара шҿиарыз рбарын. Иҳагаз итәоаншьап узакәшәирымызт, уаб игәарата акәмызт. Доагылан, лан лахь днеирц, дындәылтцит. Уи ирлас дылмыргәыргьакәа лзычҳауамызт.

– Ҳҭаца лцәа лтәым!

– Иаша бҳәону?! – ан дагьоацкьеит. – Анцәа днаигзааит! Ҳашпалырқьатеи!.. Асҭанда, шәаб иашьҭахь бзиарак збап ҳәа сымгәыцкәа, стәала снапкәа сывасԥсахьан. Аха апстазаараҿ ацәгьеи абзиеи рышьхәа еивцами. Анцәа иҳәар, сычкәын ичарагьы збеит, сматацәагьы збар – жәоангәашәԥхьарамзи. Шьҭа бара разҟык боугәышьар, сгәы тынчхон. Нас сыпсыргьы агәхьаа скымызт. Иԥсыз сылоызахозма!

– Абзиара лзеиҷьабшьар бтахызар, слыпхьап!

– Уажәы дыбмырҧхашьан, агәарҧ дықәыргыланы. Уи нас сара слықәныҳәоит, аѡныҟа саныѡналалак. Ҧшзала деилгааит, сыкәырбан! Ҳәашьак амамкәа слыргәырґьеит, аха уи азбахә ус ицәыругацәар ҟалазом, ахәыҷы диаанза.

Асҭанда днахынҳәит. Лҭаца дныкәиазар акәхарын, амаҵурҭаҿ дыҟазамызт. Дылҧырхагамхарц ателербага аҿалымкит. Лхаҭагьы лшьапы аҧсшьара иаҳәон. Адиван дныкәтәеит, ҟәардәк даахан лаҧхьа иналыргылан, лшьапы ныкәылҵеит. Ауаѡы ҿыц изҧшызар акәын ишынҭаацәараз. Уи заҟа гәыґра, уадаѡра, гәырґьара, чмазара ацыз лара макьана илзеилкаауамызт. Уи атәы здыруаз лан лакәын. Ашәшьырҵа дахьыҵатәаз, заҟа дгәырґьаз аҟара, лгәы лҿанын лара. Асҭанда илаҳаз даргәырґьеит мацара акәын. Лхьаа-баакәа маҷк еихсыґьызшәа шылбозгьы, убарҭ дрымҿхаркырц агьрыгымкәан, лҭаца дааѡнашылеит. Шьыбжьонра шхыҧозгьы, шьыбжьхьак аѡны иҟаз ирзыҟалҵарц, акҿаѡра дныкҿалеит. Ланхәҧҳа лара лахь дааҧшуан дҧышәырччо. Рылаҧш ааиқәшәар лҭахзамызт азын, Шьасиа лхы шьҭымхцәакәа днаиааиуан. Илныруан итәаз лыбла ҵары.

– Сара сышҧатәоу, – дѡагылеит Асҭанда. – Итәазааша бара боупеи.

– Быҧсы шьала! – Шьасиа лхы ѡышьҭылхит. – Сгылазар, ма снаиааилар сзеицәазам.

– Ҵьанар дзыбҿынҵәаауаз есааира еилыскаауеит.

Уи илҳәаз аҭакс, Шьасиа лҧышәырччара маҷк лхаҿы ианубаалон. Ачанахқәеи аҵәцақәеи аақәлыргылеит. Ашә лххырц иааҭылгахьан, алашбжь аараҳаит. Аҧҭа агәарҧ дааҭалахьан, иѡеихаҵгылаз Надшьа, аҧсшәа лаҳәаны, днаиртәеит. Асҭанда длалбааит, уи данааих лара дибарц шиҭахыз усгьы еилкаан.

– Шәшеиқәшәақәаз еилыскаап сгәахәын, – иара азґаб дѡалхаҵгылеит.

– Сара сҭаца лахь снеипи, – Надшьа аѡныҟа лҿыналхеит, арҭ дырҧырхагамхарц.

Аҧҭеи Асҭандеи арымз иқәтәан инаскьа-ааскьаны. Иара аҧышәарақәа Шьасиа ишылҭииз инаиркын, иҟаз зегьы еиликаауан, амала Асҭанда илныруан ииҭахыҵәҟьаз дшазымҵаацыз, дагьшаламцәажәацыз. Лхаҭа илҭахыз азбахә еилылкаарц лҿазылшәарц далагомызт, иагьа умҳәан, иара дгәылазаргьы, лара даҧшәымамзи, игәы иҵхоз ихала ицәыригар акәын. Арахь лара дшылзыҟаз усгьы илдыруан, убригьы Асҭанда дыннакылон. Егьи аганала, ихьааз цәыригар абалҭахыз, убасҟанҵәҟьа ибзиабарак азбахә ааиҳәар – зынзак иззычҳауаз лакәзамызт. Лѡныҵҟа илыцрыхоз ҭиҵаахьазшәа, иара илызцәыригаз лара зынзак дазҧшзамызт, ихьаан ҳәа илҧхьазоз акыр иадҳәалазаргьы:

– Асҭанда, бареи Баҭыри ишәыбжьаз сзеилымкааит.

– Иҳабжьоу закәи? – уамашәа илбазшәа ҿыҟалҵон, арахь амц лҳәеит узҳәомызт, убас лгәы ҭынчын.

– Иахьцалак бзиа дбымбози?

– Сароу?.. Иуазҳәада?

– Азәыр исеиҳәеит сҳәама. Схала изымбазои?

– Аҧҭа! Ҳарҭ акгьы ҳабжьазам, иахьанза излаздыруала. Ак ҳабжьоуп ҳәа угәы изабарызи? Иҳаҵубааи?

– Бареи сареи ҳаҭыр еиқәаҳҵон. Азәы сиеицәаны схы збомызт. Сзыбҭахымхазеи, азәы бихьыҧшымзар?

– Хәыҷы хшыѡуп иумоу, Аҧҭа, уажәыгьы, – лгәы аартны диҿаччон лара. – Баҭыри сареи агьҳабжьамзар, уара азәзаҵәык бзиа узбар акәызма?

– Ус сымҳәеит аха, – дааҵьыххеит иара. – Зегьакоуп шәѡыҵьегь агьшәыбжьамызт ҳәа, сыбзыжьазом. Абыржәы ак шәыбжьазом, уигьы збоит. Сара исабҳәар, иҟалои? Азәы иасҳәар ҳәа бшәома?

– Уара изхауасҳәои?

– Изхасабҳәои – сара бара бзықәшәо хьаас исымазамкәан, адәы сыкәзам.

– Иуасҳәо ҳәа акгьы сымазам.

– Ара дыштәаз дтәан, дзымааиуеи, ихьи?

– Дааилоит.

– Аҧыхьақәа реиҧш дааизом, ихьи?

– Уи саргьы еилыскаар сҭахыуп.

– Бзимазҵаауеи?

– Акгьы иҳәазомеи.

– Асҭанда! – абарҵа аҭаца даақәгылеит. – Аҧҭа дбыманы, арахь бааи! – аѡныҟа дныѡналеит.

– Шьасиа, ибыдысныҳәалоит. Уажәы сыццакуеит, сара сцароуп, Асҭанда. Аҭамзаара шьҭасҵоит! – дѡагылеит иара. – Амала сыбзыжьаз ҵьыбымшьан! – Асҭанда даалызхьаҳәит. – Ишәыбжьамзо саҳәа анысҳәа, уара изхауасҳәои ҳәа сгәы иҭаҵәҟьаз бымхаҳәеит.

– Мамоу, уара!

– Абзиараз! – ирлас агәашә дынҭкьеит.

– Аҧта усызгәаама?! – наиқәҽылҭит, днаскьалгозшәа агәашә дахьнадгылаз.

– Бгәы ишҧаанагои: сбызгәааy, сыбзымгәааy?

Илеиҳәаз зегь лхьаауан, аха аҧанза лгәы иаҳазомызт. Лҭаца ҽыц лыкәҽылҭуан, днахынҳәит. Шьасиа лгәы иалан лан лаҳәшьапа дахьымааиз. Астанда лани лҭацеи акыр рыцылфазшәа ҟалцеит, лгәы ишамгоз мацара. Ателербага шаҽазгьы дзадтәаломызт, лҭаца ақәчага ахьеиллыргоз дызлыцхрааyамызт, ашәшьырҧахь ҽыц инеиз лан дызлыдтәаломызт. Лиарҭахь днеин, днықәиеит. Лѡонытҟа аҕзбжьы цәырцырц агьшагмыз иааѡонашылаз лҭаца дапырхагахеит.

– Аҧта игәы иалеи? – дҧаауан лара.

– Дбызҧаауан.

– Усҟан сара сҽы дмааиуази, аха бара бҽы аус иман азоуп ирлас дызца.

– Шьасиа, башьа иоуп, еилыскааyеит, аха уи азы сара бзиа дызбароума?

– Ус сымҳәазеит, аха ихьыз цкьа исзеилкааyазар сгәахәын.

– Ус акгьы имыхьзеит, бицәымшәан.

– Уигьы сицәшәоит, Астанда, баргьы сбыцәшәоит.

– Сара избан?

– Ибгәытҧатҵәахыу ас ианбанзабзо?

23

Марица гәып-ѡык ахаҵәа ауниверситет аштаҽ ишеидгылаз анылбоз аҽены Леуанти уа дыҟатҵәкьан. Ингеи лѡызцәеи рҧыхәтәантәи рҧышәарахь ианааигаз акәын. Уаҟа раҧхьа иара дзыкәшәаз Игор Марыхәба дышиаҵәажәоз, даеа ҷьоукы ааидгылеит. Урҭ рҽынтә зҧстазаара иалҧхьоу дыҟоуп, даеазәгьы избахә уҳәо дыҟам, рыхьзқәа ҳцәахып, аха усҟан дара ражәеи руси еиқәшәомызт, раҳатыр, бзианы ишыҟаз, икаҳауа аҽаанахахьан, ажәлар рыла аусзбара аҧшьызгаз ирыкәшаҳатмызт, арахь рхала агьшырзыҟамҵоз рзеилкаазомызт. Дара Борис Кьахьыриҧеи иѡызцәеи, аиҳаразак Леуанти дызҽыз, изакәанмыз усын ҳәа ирҧхьазон. Арахь ажәлар рхы иахәартә азакәан ишырнамҭоз дара ирзеилцазомызт. Уи амацара акәындаз, амѡан ишгылазгьы рхаршҭны, иаардыруаз зегьы ҳәаны, аҧсуара иашьҭаз рымазақәа аадыртырц агьрыгмызт. Леуанти уаҟа иарҳәоз аҭак риҭон ирҽаҧыххааны, амала иҳәашьала дара ирзеилымкаауаз рацәан, ишьақәирҟьон, КГБ алымҳа абраҟа ирызкыдзар, ирҳәоз убраагьы цкьа ирзеилымкаарц, ма аилыргара иадхыларц. Игор ҽитуамызт, аҵыхәанза дырзызырѡуан, нас ҭынч ҽааитит:

– Уара, ҳара акгьы ҳаҽзам, уара. Исашәҳәеи иҳалшахьоу, ҳцәажәоит анаѡсан. Иара излаилшо ала акы даҽуп, нас ҳзиҧырхагахои?

– Акы даҽушәа, егьиуашәа, – даатҟьеит руазә, – уеиқәа ушьысхып сара!

– Зеиқәа амаҟа ҭәҳәоу даабап! – Леуанти уи аҕьара ааихиргеит. – Бзиоуп, Игор, сара ақалақь аҽынза сымцар ҟалом, – Марыхәба иахь ихы наирхан, атроллеибус аатгыларҭа шыҟаз, амѡа ааихиҵәарц, иҽынеихеит.

Атроллеибус дзазымҧшит, убасҟатәи ирлас убарҭ ахаҵәа рылаҧш иеаҵәигарц дахгәакуан. Ус иҟаз ауаа рымшала иззыкәпоз аус аиҵахара ҭәҳәа аиуан, шьҭа иара ихаҭа хыкәкыла шьапҽаршәк изырурызшәа игәы ишинатоз мацара, машьынак дҭалеит. Ашьҭахь иара игәалашәазомызт иарбан машьыназ, уи адагьы Ленин имѡаду аҽы дышнанагаз. Убасҟатәи иҧсахы еибадыркит, арахь икатәаз амцашоура ҳәашьак узаҭомызт, ишиҭахыз дархәыцуамызт. Амузеи аҽы днеин, иитахыз уаѡы данимба, афилармониа аҽаҧхьа иидыруаз музыкантк дааихьзеит.

– Фениа Аѡзба улбар лҭахыуп.

– Иаба?

– Лусурҭаҽ.

Фениа каҳуажәырҭак дахагылан. Уи Леуанти цкьа диздырзомызт, амала, амца дакәуҵар имбылуаз зҕабк шлакәыз ала, лызбахә иаҳахьан. Аҧсуараз дхәыдамызт лара, аҧара лнапы ахьалакызгьы дацәшәомызт, уамашәа иубашаз. Иалҳәарызеишь ҳәа апарк дытцалан дышлеиуаз, амѡахь дкылсуан еиҧш, даеа Аѡзбак дааиҽаҳаит.

– Уабацои?

– Фениа сылбарц шылҭахыз сарҳәан, слызцоит.

– Фениа узылҭахыу уҭаркырц иушьҭоуп ҳәа Сергеи Бганба ишлеиҳәаз адырра улҭарц азоуп.

– Нас шьҭа уахь сылзымцазои?

– Изатахыуи. Сара иуасымҳәеи.

Урт анааицрыцқәа, Леуанти атроллеибус аатгылартахь дыццакит. Иаразнак ихы иааташәаз, – дтаркырц ргәы итазар, амч змаз рымаза цәырзымгашаз ауаа рыла, адырра зиртози? Издыруадаз Леуанти дтаркрызшәа аниаҳа Сергеи иааицҳазар? Иагьа умҳәан, иара иаҳәшьаду Леуанти иабду диаазахьан. Аха уи агәхьаа икрын ҳәа агәрагара цәгьан. Нас аамта цытк анцалак, аус акыр ианеилгалак, Леуанти иаҳашт иҟалаз хтысқәак, урт еиҿаирцшышт. Ганкахьала, ддыршәар Аҧсны далтуазар ҳәа иҧшын. Егьи аганала, еиликаауеит иара дәқьанк аҿы днеираны дшыҟаз шырдыруаз. Ус анакәха, иара убри адәқьан аҿы дырԥашьаны днаргон, деиқәпах дыкәыргарц. Аиашаз, урт ргәы итақәаз Фениа илыздырзомызт, лара ашәарта итагылаз игәы иеанылцарц дахгәаҟуан. Издыруадаз, иалхәарц илтахыз амԥан еиликаартә иҟалцазар. Ус ала лдәқьанаҿ иара дымнеизеит, ибаандаԥотәра убраҟа еиҧхьлырҟәкәеит.

Ҷыдала лаҧшык ихын ҳәа дымгәыгзо, КГБ-аа рызбахә ҳамам, атроллеибус данаатыц, ицны ииаз, уажәы аҧышәарақәа тины иаадәылцыз абитуриентцәа дынрылагылеит. Рлцшәақәа еиликааит. Инга лакәзар – ибзиазаны илдыруаз атема лыкәшәеит. Аԥора змаз рылцшәақәа макьана еилкаа роузышамызт. Иара усгьы, ауниверситет иаанахәаз рыхьзынца знылоз абгьыцқәа кыдырцааныза, даеа цшьы-мшы иреицамкәа ииасрын. Дызцыз ахәыҷқәа (ахәыҷы ххәеит ҳәа, руазә мазала иара дизгабын, убри азы еснагь ишьара дыкәзамызт) иманы атроллеибус дталан, Гагра ицоз «Икарус» – к иеахьигзеит. Дааираза итәын. Дышгылаз мацара аԥонытҟа итатәаз аҧсмаҷхара ааихигеит. Ашкол аҿы длыбааит, иҿыцыз жәабжьк здыруаз азәыр дибозар ҳәа дгәыгшәа.

– Узбар шыстахыз, ууаит, – зышкол изапырымцуаз Кьахьырипа икабинет дыԥонатәан, даадәылцын, изнеиз диманы, ашәшьырцахь дцеит. – Утакразы еилацәажәарақәак шрымаз еилыскааит.

– Издыруеит.

– Угәы итеи?

– Акгьы.

– Ус иҟалома! Цьара уеуцәахыроуп.

– Иаба? – Леуанти иҧьеишьон.

– Урыстәылаҟа удәыкәысцоит, уаԥы имырдырзакәа. Уахьнеиша атыпгьы дырхиауеит.

– Асовет мчы уеацәыпхьакны уеахьузаша тып ыҟоума?! – Леуанти иаҳауаз уамашәа ибон.

– Аҧсны уалц! Уахь угәхьаа змада.

– Сара цьара сцап ҳәа сгәы итазам.

Асовет республикақәа хәынтқарракны Асовет Еидгылаҿ убас еилацалан, амчра знапаҿы иҟаз, утаркырц ртахызар, Ҷсоу ацҳа унықәсны, Урыстәыла акәызма, даеаԥьара акәызма, уахьырзымпшаашаз тыпк ыҟан ҳәа Леуанти игәы иагьташәазомызт, Борис ииҳәазгьы изеилкаазомызт. Амала аҧсуеи ақыртуеи мчқәа, гызмалрак ацацаны, дыкәырцарц иаҿызар ҟалон. Усҟан ажәлар ирыладырцәарын ихы дацәшәаны дыкәцызшәа. Уиала аиааира рымгози. Ҿыц деитазхәыцуан иара, ирыхәаша иашьтан азы, дара дыштаркуаз изаарыцхауан. Издыруадаз Фениа лусурта тып аҿы еиҿыркааууаз убри ақәкы аматәкьазар? Дзыкәшәақәоз ахтысқәа еиҿаирцшуан, аиҳабыра ргәы итаз, аилкааратәкьа изалмыршаргьы, авариантқәа дрызхәыцуан. Дышрыцәшәоз дирбатәкьар итахымызт. Иахьитахыз дцон, дауан, амԥақәа дрынгылан, дахьнеиуаз иахәтан ҳәа иипхьазоз иҳәон. Ҷсрак аҿы Аҟәантә ииаз царауаԥык дааидгылеит.

– Утаркуеит. Уеаагәата!

– Абри дтаркуану?! – Борис Кьахьырипа иблақәа цырцыруа даақәцәит, иаҳаз изымчхауа. – Борис Виктор-ипа адырра ишәта, абри ианааикьыс, ишимбац ала ажәлар ршьапы ишыкәҳаргыло.

Ашкол аҿы аџара шыкәс ҿыц реазыҟарцеит. Уи аены ахәыҷқәеи атаацәареи еилагыланы, амԥа ианын. Леуанти ашколҷкәынцәа даарыцригеит Давлет Ҷлиа. Уи ҷкәына кьаҿк дицын, амагнитофон икын.

– Ари Москва амилициа ршкол дтоуп, – иҳәеит Давлет. – Уаҟа ҳдиаспора ыҟоуп, зны саргьы сахагылан, иумдыруеи? Бзыпта имԥацыжәгаз аизара ақәгыларақәа амагнитофон лента ианышәымцеи. Убри хиԥаалар итахыуп, Москва иганы, ҳаҷкәынцәа азызырԥырц, иахәтоу алкаакәа ҟарцарц.

– Уи сара сҿы иҟазамеи, – ииаиршанхеит Леуанти. – Иахьыҟоу цкьа исыздырзом. Еилыскаауеит, нас адырра устап.

Ишҧеимдыруаз иара, Бениа Караҷа иитаз ақьаадқәа ирылатәахын амагнитофон лента. Урт иргәылан кьаразаа ирызкыз ахаҳә аныкәдыргылоз итырхыз афотографиақәа. Иахьытәахыз изымдыруазшәа реиҳәеит ашәартадараз, иҟамлоз егьыҟамызт. Давлет иакәымзар, уи ицыз зынзакгьы игәра згодаз. Аха Леуанти Давлет диқәгәыгуан, зыхьз ҳцәахуа уи аҷкәынгьы иакәымз

уск мҩоацигарымызт игәахәит. Адырҩоаены, мазала акәымкәан, ауаа ишырбоз, Леуанти аенышьыбжьон автобус длакәтәан, Караҷа игәашә аԥхьа длалбаан, агәарԥ дынҭалеит, ала ахьҿаҳәаз адаҷ дакәгәыгны. Аԥшәма даадәылтцын, дааиԥылеит.

– Сеилаҳәара сымгар ҟалазом, нас иузаазгоит аха.

– Аеи, – Караҷа ажәкәа ахьҭеикуаз ахь иҿынеихеит.

Арахә зыкәгылаз адашьма ҭәык аиха лавцарԥаны дҩахан, аилаҳәара, арымз маҷк иарцәаакны, иаацәыригеит. Леуанти уи ааимихын, акы иапсаз акәзамызшәа, иҩыцракны автобус аатгылартахь днеин, уамак дымԥшыкәа, иааидгылаз а-«ПАЗ» дынҭалеит.

Уи аҷкәын даар – амагнитофон лента ианыз ақәгыларакәа хиҩааларын. Леуанти қьаадкәак хазы аус рыдиуларц игәы иҭан. Амчыбжь анцәамҭаз ашкол апартеиҿкаара аҳасабрба-алхратә еизара мҩоаԥыргон. Убра ақыртуа шовинизм ҭәгәала даҿагыларц иҭахын, уи аполитика иашамкәан Қырҭтәыла а-КП а-ЦК имҩоаԥнагон ҳәа инаԥшьтәын. Ииасуаз аԥхын азы имҩоаԥысуаз ахҭысқәа цқьа иааԥшхарц, Москваҟа идәыкәцан хыԥхьазара рацәала ателеграммакәа, уи азын урҭкәа зегьы ҿыц рылацәажәара иапсахомызт. Уажәыцәкьа зызбахә ҳәатәыз ақыртуа шовинизм имҩоаԥнагаз аԥыхәтәантәи ашьаҿа акәын. Леуанти зызбахә имаз ақыртқәа, рҭагылазаашьа рхы иархәаны, ацентр кьыԥхь ахархәарахь ишымҩоахыцыз акәын. Агазеҭ «Правда» убри ацәахыхга статиа Степичев ианикьыԥхьуаз аеныцәкьа Гагра апартактив амҩоаԥгара иахьақәдыршәаз машәырла ишыҟамлаз атәы аацәыригеит иара апартеиҿкаара аҳасабрба-алхратә еизараҿ.

– …Шевардназе Аԥсны иҟазаара аԥсуа-ақыртуа еизыҟазаашьақәа ирызкны имҩоаԥиго аускәа ҳазрыкәшаҳатхом, ажәлар агәрамгара изышьҭарцаз ашьтахь. Уи аены акьыԥхь збаз Степичев истатиа иаҳәоит ақыртқәа акырынтә аԥсуаа ҿырххьазшәа, дара рыдагьы пстазаара бзиа ҳмоурашәа. Аха аҭоурых иадыруа зынза даҿакыуп, идыруп аԥсуаа ақыртқәа шҿырхлоз. Убартқәа зегьы мцыла еибаркыуп Вахушти иаахыс. XX ашәышықәсаз абри амҩоа аҭоурых аҿы ҷыдала аус азыруит. Убри азоуп 30– тәи ашықәсқәа рзы Аԥсны мчыла Қырҭтәыла изаларцаз. Убасҟан итархан ақыртуа меншевизм иаҿагыланы, аԥсуа хақәитраз иқәпоз апатриотцәа, асовет мчы иаҿагыланы иқәпозшәа, ашәкәкәа рзеиқәдыреаееит. Убас еиԥш иҟоу аҿарпақәа иахьа иҳацрарҳәарц ртахыуп Аԥсны ахақәитраз иқәпо азәырҩы, аамта цқьа ирнатом акәымзар. Ҳазлацәажәо ахҭысқәа рымш инарыкәыршәаны, ашәкәҩҩ Нодар Думбазе идемагогиатә хәыцрақәа «Агәы» захьзу акьыԥхь иадырбеит.

«О. Аԥсны, хьзы змоу аҿар зырчахьоу,

Қырҭтәылада уамазонкоуп, иҿыхыу згәыхәпы.»

Ари уанаԥхьо Шопен игәы афашистцәа Германиаҟа ишыргаз, аибашьра ашьтахь Варшаваҟа ишырхынҳәыз ааугәалашәоит. Нас Аԥсны ада Қырҭтәыла знымхоу, Қырҭтәыла ада Аԥсны знымхоу цқьа еилкаазар стахын. Абарҭ рых-қәгыларак ҿенак иҟалеит, аха «Правда» убра аҿаланамырхәыр акәын. Аиҳаразак ауаа иашақәа аҳәынҭәа ргәыднатәаларц агәы иҭакын. Убас изыруит Цьыншьал, ҩынтә иус рзбхьазшәа рҳәеит. Цьыншьал Иура знык азбара дарҭан, аха иҟарцаз шиашамыз еилкаахеит, ус ҳахьлоит ҳара. Иара дшахтиорын, ашьтахь апединститут далган, дырцаҩохеит. Ишәымкәа-ихзымкәа дшынхо жәбеи, иааикәыршаны аҩоны еихачаԥақәа анызҳауа! Цшь-ҩык ахәычқәа раб ас уихцәажәар ҟалозма! Агазеҭ «Правда» апозиция ақәшаҳатра цәгьоуп, избан акәзар зегь нықәҳәашәа иҳәоуп. Цьыншьалк избахә аҳәоит, ус ажәла змоу 50 ҭаацәара ҳамоуп. Мамзар избахә аҳәоит ҿыбғаҟазак, ҩ-еык ирықәтәоу. Ара ҳанхоит азы урҭ зустқәоу аадыруеит. Ҳара дҳалазам аус зымуа, адәқьанқәа инарыҩонаҳауа, ацәгьа зҳәо, иҟам-ианым гәаразцо. Аԥсны имҩоаԥысуеит жәлар рцысра, аизара дукәа. Убасҟан цәгьарак мҩоаԥызгаз, Аконституциа еилазгаз азә дузыԥшаауам. Бзыԥта жәлар реизара анымҩоаԥысуаз Иура Цьыншьал быжь-нызқь-ҩык изызрҩуан. Ус иҟоу ауаа аус ахьыруа, иахьынхо аиаша рҳәоит. Уи аиҳабыра ирзычҳауам, ак рыгыушәа, ак рыдырбалазшәа ирзашшуа рҿаархоит, рус азбартахь инаргарц. Абри ацабырг иадгылар акәын агазеҭ «Правда». Степичев дааны ҳтагылазаашьа цқьа итицаар акәын, убасҟан ибарын ауаа аусура шыртахыу, аха Бзыԥтатәи аиха-бетон зауад аҿынтә аусуцәа ыкәцуеит, избанзар уалафахәыс 45 маат зацәык рыртароуп, уигьы бжьырхуеит. Азауад аргыларазҳарт арцаҩоцәеи ацаҩоцәеи ҳаргалон, убас аколнхацәа, анықәцаҩоцәа – зегь ааргон, избанзар иазоужьыз аԥарақәа рфахьан. Абри М.Степичев изгәеимҭеи? Ари ҳара иҳаԥсадгьылуп, иаҳцьынцьуп, иҟало ҳгәы иалоуп. Степичев истатиа алагашьала, аиҩызараҷәкьа азбахә автор ицәыригап ҳәа угәы иаанагарын, аха уи злашьақәиргәгәашаз фактк иашаны изымԥшааит, амала аиҩызара шықатәкьамыз знубаалакәашаз акырза ирацәахеит. Атеориатә демагогиа цхыраагзоума, аиҩызара усла еибарктәупеи. Аиаша уҳәозар, автор ииааиҳәоз амцеибаркыра зегь еиԥхьирттеит ацыхәтәан. Избанзар апланқәа рынагзараз аҭыпантәи ауаа харҳәара ду роуроуп. Акадрқәа цқьа иԥшаалатәызаап. Аиҳабыра иашала ирзынамгзац аускәа мацымзаап, нас аҳәынтцәа згәыдитәалаз

Џьынџьалк, ма ҩ-ҽык ирықәтәаз аҽыбҭаҟаза ирҳәоз абри акәзамзи? Рыцҳарас иҟалаз арҭ ахҭысқәа ҽыц ирҳәоит аҧсуа усқәа рынагзараҽ Қырҭтәыла анапхгарахь ишьҭыҭыз агәрамгара иаҳа ишҭаулахо. Ҳапроблема збамкәа иҟазаауеит, Аҧсны Қырҭтәыла иалгахаанза. Араҟа еиҳау еиҭоу ажәлар рпозициақәа хазуп, убри хархәара аиурц ауп ақырҭуа жәлар хырҭәаны жәа-шықәсала изаарго. Аха ажәлар жәларуп, еиҳау еиҭоу ҳәа ахәаҧшра уаналага, еиҟароу ажәларқәа рызбахә ҳазҳәазом, рзинқәа еиҟарахом азы. Амилаҭ зҭаара збалатәуп ишьагәыҭу ажәлар рпозициала.

Аизара аҽынтә дандәылҭ, иара ибла ихгылан уи иалахәыз рхаҽқәа. Азәгьы акы изахымҳәааит, итәан иҳашҳатәрахазшәа. Ас иаартны апартиатә еизараҽ ақәгылара зылшоз маҷҩын, аҧсуара иашьҭаз џьоук рыда. Еснагь ацәгьаҳәараз ихамшҭшаз анызҭоз Шалаханҭәҟьа иблокнот зынзак изцәырымгеит, аиҳабыра рстратегиеи ртактикеи мазақәа цәыҭызҳәоз иаргьы ак иҭидыраар злаилымшози. Апартиа иалаз узнапык анацәақәа рхыҧхьазара рызхарҭәаауамызт, аха ажәлар мҩақәызҭашаз аҧхьагылацәа ҳәа иҧхьазаз ауаа рымҩақәҟьараз ихархәаганы ишыҟаз рхаҭа ирызгәаҭомызт, иаҧхьагылаҩцәаҭәҟьаз џьыршьон, арахь рхы иацәшәаны иҧсуан, аиҳаразак аиҳабыреи урҭ ирҽагылази ианрыбжьаха. Аиашаз, иҭегь иаауашәырахар, аиҳабыра рпозициа дырҭәҭәар акәхон. Арахь рхаҭа иҽаҽаза ирбон аус рыцызуаз иқәгылара агазеҭ «Правда» ианыз ажьагеи, Гагратәи апартактив аҽы Шевардназе иқәгылареи, ашәҟҩҩ Нодар Думбазе акьыҧхь аҽы игызмалрақәеи раҧхьаза ирҽагылаз шакәыз. Ари чмазара ҽкны ажәлар ирылалар ҳәа аиҳабыра мшәарц залшазомызт. Ажәлар мҩас ишьҭырхуаз аҳасабрба-алхратә еизара иалахәыз ирыздырзомызт, икылҧш-кылзрҩуа идәылҭыр акәхеит, убасҭәҟьа амҩа ианымлар ҧсыхәа рыманы ирбомызт.

– Леуанти! – аҩны дшааизҭәҟьа, руҭрала аанда нхыҭ дгылан Леонид Ҷкәал-иҧа (Габлиа). Уи ақалақь амилициа аиҳабы ихаҭыҧуаҩ шиакәыз даанхон. – Сергеи иааицҳаит иауазар уҽуҭәахырц.

– Исаҳахьеит, – зҳәаз абарҭ цо-иааауа адырра ахьирҭоз иалыргоз цқьа еиликаарц иҭахын. – Асовет мчы ахьыҟоу иаба ҽысҭәахуа? – ирҳәоз шынаимыгзарыз ҽыц иааирҧшуан.

– Уҭаркыр рылшоит иҳәар иҭахыуп.

– Уара угәы ишҧаанаго?

– Азәгьы дҭаркуам.

– Иҟалап, – Леуанти еиликаауан аилацәажәарақәа дахьрылатәаз ирҳәоз алҭшәа шакәыз Леонид игәаанагара ахьынтәаауаз. – Иахьцалак сҭаркуазар иарбан статиоу исзалырхуа?

– Ашьауҭатә кодекс астатиа 206 ахәҭаҷ 3.

– Иаҳәои?

– Амилаҭқәа реилаҭара. Анационализм.

– Уи хҩааланы уаха исуҭароуп.

– Инасышьҭуеит.

Уи дымшәа-дмырҳа аҽны шьыбжьон дахьиацәажәоз шџьеишьоз, Леуанти даахынҳәит. Уи дҭак ирҭазар – инаигзозар? Уахьгьы ак реимҳәақәар аузашамызт. Аха дара зынзакҭәҟьа Леонид игәра ргарызу ари аус аҽы? Уи иаби Леуанти иандуи аиашьеи аиаҳәшьеи ракәын. Уи иаб дахьаазаз Леуанти иабду игәараҭаҽ акәын. Амала иусура иднаҭоз наигзар ихәҭан ҳәа ирҧхьазозу? Издыруадаз, иаҭахыз ицәыҭәахуа, рхы дахьадырхәашаз аусқәа идырҟаҭозар? Арахь аҩны ираҳауан уҳәан-сҳәан шырацәаз. Иани иаби иакәымз уск далашәар ҳәа ицәшәон. Урҭгьы рҧа ргәы ҟаимҭар аузомызт. Даакылсит Виктор Барцыц, уигьы иҩызцәа илымҳа ҭырхаахьан.

– Аиашаз, – иҳәеит Леуанти, – акы реазыҟарҭоит, аха иарбану сзеилкаауам. Аҭакраҭәҟьа реазыркрым ҳәа агәыҷра зласымоу ыҟоуп.

– Ҳашгәыҷуа ак ҳеазыҟамҭазакәа ҳрымпыҭахар ҳәа сшәоит.

– Абасҟатәи ус иҟаҳҭахьоу, хәыцк ҳхы иалдмыршәакәа иаурым.

– Уа суқәшаҳаҭуп, уажәраанзагьы ҳахьырчҳаз џьоушьап.

– Сентиабр ааба рзы Аҟәа сцоит, уахь ак згақәароуп, – аҭыхәтәантәи жәлар реизара апротоколи, уи иазкыз ателеграммақәеи, даҽа шәҟәқәаки Игор Марыхәба иҳәарала изигар иҭахын Леуанти. – Инга, ауниверситет ахь дцозар, афымцадәыҷбаҽ лыҽсықәлыршәааит! – лаб уи ахьиеиҳәоз уамак иҭахымызт, аха убри аламҭалаз лара хазы дызлацәажәомызт, адәыҷбаҽ избатәын «данымҭаирсшаз», ларгьы лыҽзаны данцашаз аамҭа.

– Аеи.

– Лҩызцәагьы ларгьы рынхара-рынҭыра, рҭара уҳәа снарызҭаақәар сҭахыуп.

– Уаҳа назҭахым! – Виктор дагьаагәырҷьеит.

– Амала шәҩыџьа шәыда сахьцо-сахьааауа уаҩы изымдыруазароуп.

– Ҟоҳ! Иахьа узбама!

Шьыжьнатә аҧхын шоуран. Уи ашықәсан аарҩаран. Амш бзиақәа кахха иахьыҟаз згәаҧхоз ахәыҷқәа еижәыланы ршколқәа ирызцон. Ақыҭан ҧшь-милаҭк рхатәы школқәа рыман. Ашколхәыҷқәа рхыҧхьазара маҷзамызт. Милаҭк иатәыз ахәыҷқәа даҽа милаҭк иртәыз ашкол иавсны ицон дара рбжьаратә ҵараиурҭахь. Урҭ ирыцны иаауаз рыцрыҵны, дара ршкол ашҭа инҭалон. Уи ашьыжь Леуанти даауан, арыҕьарахьтәи аган ианыз ахәыҷқәа дрылагыла. Агәашә аҽы дназаанза, дааихьзеит ани амилициа ашкол иҭаз ҳәа идырбахьаз аҷкәын кьаҽ, ихаҽы лашаза.

– Алента аазган, аҩны унеир иусҭоит, иргарц исзааиаанза, ихыуҩаалап, – Леуанти наиқәҽиҭит уи, ахәыҷқәа дырхымҳәҳәо данааивацала.

– Бзиоуп! – ҽааиҭит егьи дгәырҕьаҵәа. – Ҵьоукы сақәдыргәыҕын, аха снеип.

Леуанти дыццакуан, ҧхьаҟа иҽынеихеит, аҷкәынгьы дахьцаз имбазеит. Уи ицәажәашьа данаазхәыцқәа иааизымбатәбарахаҵәҟьеит. Ашкол ианҭалоз аҧхьатәи амш азы дааит, ихәыҷымыз амагнитофон рҳәазо, алента ианыз хиҩааларц. Уи, шьҭа иҭахызу иҭахымзу узеилмыргартә, ҽыц дахьааиз дцәажәон. Нас дзаази? Ҵьоукы ҳәа дақәзыргәыҕыз зусҭқәадаз? Излеидыруаз ала аизараҽ ақәгыларақәа ҵьара заҵәык акәын иахьанырҵаз. Издыруадаз мазала даҽа копиак еиқәыршәаны ирҵәахызар. Аха уи иара иширҭоз азы дақәдыргәыҕзар, адырҩегь Леуанти ихы дазҵаауан, Борис дышиҧхьоз илымҳа ианҭыршь, уи икабинет шыҟаз днеиуанаҵ. Ҽыц дзизаазеи арҧыс кьаҽ убри ашьыжь?

– Нас иҟоуи арҭ аҩы-мшык? – Борис дҵаауан.

– Иҽыцу акгьы, – иҳәеит Леуанти.

– Уқәҵырц умызбазаци? – Борис дзыцәшәақәашаз ҽыц ак иаҳаит излеиҳәақәоз рыла.

– Аҵыхәтәантәи амшқәа рзы акгьы смаҳацт, – иҳәахт Леуанти, ак иаҳақәазар дықәҵрызшәа.

– Угәы ианҭазам ауми…

– Сара ҵьаргьы сызцазом. Сшәазшәа схы дсмырбароуп.

– Имшәо агаза иоуп. Ашәара мацара акәым, зынгьы ахыхьчашьа уҽақәуршәароуп.

– Уажәыҵәҟьа ахьаҵра залыршахом. Знык уск аҵыхәанза инаҳагзапи.

– Ее, инаугзар рухуандаз…

– Иалҵуа ҳамбари.

– Ианаамҭоу ахьаҵшьа удыруазароуп. Мчыс иҳамеи зугәахәуа, ажәлар реидгыларада?

– Убригьы знык цқьа игәаҳҭар сҭахыуп.

– Ақәыҵьмақәа рнапаҵаҟа ҳшыҟоу макьана цқьа иузеилымкаазацт. Ажәлар реидгылара аиҧхьыртташьа рзымдыруа ҵьушьома?

– Макьана уи рылшоны збазом.

– Идмыршәазацт. Нас даҽакала убла аатышт, аха ихьшәахоит.

– Уаанза ҳнеипи.

– Нас ишуҭахыу ҳныҟәап.

Аҵара уада аҩнатәара шицәыцәгьаз мацара, аҵарамш ааихигеит. Аҩныҵҟа аҵаҩы рацәа аныҩналалак, аҳауа изымхо, ицәа ихбзаауан еилакҷызшәа. Иурок дрылганы дандәылҵ, адәахьгьы даара шоуран. Мчыла мацара ихы даиааиуа акәын иусура шымҩаҧысуаз. Знык ахьшәашәара ааҽаландаз ҳәа дыҧшын, арахь макьана ҧхны мзын изҭагылаз. Убри ашықәсан аҧхынраз убас еилыхаран, даҽазны еиҧшымкәа даараза ишоуразазшәа игәы иабон. Аусураҽынтә даахынҳәны, иҽимырҭынчкәа иаузомызт. Уи азын, ашәшьырҵа дтәан, аршәыгаҽ аҵаа иалагылаз азы хьшәашәа ижәуан, азыхь даҵагыланы иҽикәабон, изхара ҽырхьра имоуа. Нас ахәымҽхан, напыла аус изур, анылашьцалак ҽыц аҽыкәабарҭа дҭалон, азы хьшәашәа даҵагылахырц.

– Леуанти аҩны дыҟоума? – амаҵурҭаҽ иқьаадқәа имҵаҵаны, иара дыҩуан, иаартыз ашә ала, агәашә шыҟаз алашьцараҽ азәы ибжьы аниаҳауаз.

– Улеи арахь! – иан лбжьы гон. Леуанти дыҩдәылҵит.

– Ҧсардиа Лиуфа дҭаркит ҳәа саҳаит, – аҩныҵҟантә агәарҧ инықәыҧхоз алашара Габлиа Ҷыҷыгә инеиҽаҷҷеит. Уи Леонид иаб иашьа иҧа иакәын, ааигәаза дынхон, дтаксистын.

– Иҟоу удыруама, – Леуанти, уи диманы дааҩналан, иқәыз ақьаадқәа ааидикылан, амагнитофон лента нарылеиҵан, еиларҳәны амаҵурҭа акәақь икҽагылаз аурыс ҧечка адуховка инҭеиҵан, ашә аиркит, – сара арҭ рыҵәахра сахьымзар, ишәарҭахо ишааҟалалак, унапы иануп.

Дахьышьҭалоз игылаз аишәаҽ инижьит аҵыхәтәантәи аизарақәа ирызкыз апротоколқәа ҩба, руак Аҟәа игарц игәы иҭан, нас уа иаанхеит Виталик Гыцба иҽы ииҵәахлоз даҽа қьаадеизгак, адырҩаҽны уи аҭыҧахь игарын. Уажәыҵәҟьа иҟалаз цқьа еилкаатәын, иласны агәашә инҭыҵит, машьынак ахьырҧшаарыз рзымдыруа. «Волга» –н уҳәартә, машьынак аабжьалеит. Раҧхьа иаақәҵәит. Ашә аатызар, Леонид Чыгәбар иакәын, Ҧсардиа Лиуфа диватәан, ашьҭахь – Лиуфа иашьцәа аҩыҵьагьы.

– Уҭаркит ҳәа ҳаилауаҭыруеит, уара ара узҿуи?! – иԥьеишьон Леуанти.

– Ариабжьарак исызкылԥшуан…– Лиуфа иҵегь ацицарц даҽын, зҿы иааиз уи иажәа аапиҟеит:

– Уи ҳаргьы иҳамдыруази, лымҳаҭшьы ҳмоухьази.

– Уажәшьҭа сырхашҭит сгәахәшәа сыҟан, – иацицон Лиуфа. – Иахьа урысҟәак стакси илҭатәан, амилаҭ зҵаара цәырыргеит. Ирҿытцымҳәоз арбану, аха сара уамак рылаҽысымҭит. Ԥсшьаҵәақәак ирыласхи сымҳәахи. Асанатори «Армениа» ихәнызгеит. Аԥара аԥхьазага иаҳәаз инақәыршәаны ирымысхит, ус еснагь иҟасцалозар – аус зызухуеи, аха исхҭашәаз сыздыруам. Дара анлалбаа, ара иԥшыз амилициа аатәатәан, аҟәшахьы илбаазгеит. «Уҳацны уаалеи!» –рҳәан, мап зхаскрызи, аиҳабы Рапава иҿы снаргеит. Акы иалаҳәазамкәа сԥарақәа гәарҭеит, имцхәыз рымбеит умҳәозар. Рхымҩаԥгашьақәа сгәампҳазт, сраҵәҳаит. Апротокол лҩырц ԥсыуа зҕабк даарган, иҟарҵо шзакәанмыз анылба, уигьы драҵәҳаит, апротокол аҩра мап ацәылкит. Абас рхаҭа, ражәа анырзеибымҭа, соурыжьит. Сыҩдәылҵзар соурысҟәа уа игылоуп.

– Сгәы иаанаго: уаҵәы ҳазынтәык абри изыруз аилкаара ҳашьҭалап. Леонид, ашьыжь уаҳзаа!

Адырҩаены мҿышамзи, иахьнеилак уаҩы дрыкәшәомызт. рыҿрыкәдмыршәазаргьы цқьа ираздәодаз. Еицыз еилыҵаанза ргәаанагарақәа ааибырҳәеит. Амилициа апрофилактика мҩаԥыргон, ԥьоукы дыршәақәарц иашьҭан. Дыԥсылмыткуа мацара аҩны данааи, уи апрофилактика амҩаԥгара баша ишаҿымыз Леуанти ицәа иаалашәеит. Аиҳабыра рнапынҵак нармыгзози, ус анакәха уи амҩаԥгара даеа планк иахәҭакымкәа иҟалозма? Убасҟан Леонид Ҷкәал-ипа, маҟҿаҳәара деилыхны, ааида дадгылан, иара иутра злаҟаз ала.

– КГБ аҿы иҟоу ҳәа еилкаашьак умоума? – Леуанти дҵаауан.

– Уа еилукаарц иуҭахи?

– Аҭагылазаашьа здыруаҵәҟьа дара роуми. Ицо-иаауа амҩан ирҳәо аҭакрақәа ҟалоит ҳәа ауп. Лиуфа иахьа изыруз умаҳазеи?

– Сгәанала азәгьы дҭаркуам. Ус аԥшра арҭошәа збоит. КГБ ҳәа узҿуи ҳареи еснагь аицлабрақәа ҳабжьоуп азы, ҳамазақәа еибаххәазом, амала дара ак рҭахызар – ирцәаҳҵәахыр азин ҳамазам умҳәозар. Акыр еилукаарц уҭахызар – шәыҷкәынцәа рыла еилукаароуп. Уахь агьрымҳәазои?

– Уаҵәы ашьыжь афымцадәыгба салацоит. Акыр саҳауазар збап, – аниҳәоз, Леуанти дизызырҩырц иҭахзамызт иҳәартә Леонид дибеит. Уи имаҳауазшәа, ма хырҩ аимҭозшәа, ихы ырнаа, акалашәа ажәҩан дацаԥшуан.

– Сара шьыбжьон ҳәа саакәлеит, аусурахь сыццакуеит, – дзыдгылаз иаҭахымыз даеак иҿыцшәааанза игәахәызшәа, Леонид шьҭахьҟа днахынҳәит.

Уарылагьы гәыларылагьы Леуанти уи зынза дизаайгәан, аха амилициаҿ аус иуан азы, еиликаауан мазак иара иҿы ишҳәатәымыз. Уи ихаҭа амаза иаҳаргьы шиҭахымыз ҩашьазомызт, еиҳабырак изцаар – аҵәахра азин имазамызт, изымдыруазар акы иамусын. Иҟаларын уи напынҵақәак иматәкьазар, убри даеазнык Леуанти дазхәыцуан, арахь иара, иҭагылазаашьа злаҟаз ала, анҭгьы аригьы дрыбжьагылазар акәхон, анахьгьы арахьгьы абзиара ихы иарго, ацәгьарагьы иҿалаимкьашьыртә днықәар ихәҭаҵәкьан. Адҵа иматәкьазар акәхарын, Леуанти диаҵәажәаларц дызизкылсыз. Убри ихы иаирхәарц игәы иҵан Леуантигьы. Азәи-азәи рыгәреибамгара, реизкылԥшра, реиҵәажәара изланхоз аполитикатә система даара ҭәҭәала иарҿиахьан.

Уи аены идуховка иҵаз иқьаадқәа дрыламлеит. Мирон Ҭырқьба дааны игарц ихәҭан, дмааицызт. Жәаха Караҷа иҿынтә аены шьыбжьон иааимгази, шьҭа уахь ааигәа изнагомызт, даеаԥьара игатәын. Иара итәала ашәарҭадара дацклаԥшуан. Аишәа иқәыз апротокол ахҩаалак аанижьуан, егьи Аҟәа игон. Ус иплан ҟаҵан.

Ауха дааираза шоурахын, цқьа дызмыцәарц уаҳа акыр иҭахызма.Уи адагьы ҩба-хҧа мзы раахыс деимарххо дызмаз аҭагылазаашьақәа дҭыртынчуамызт, ихы еиҟәжәаны ишихьуаз, дҩагылеит. Ихаҿы рыцқьаны, иҿы изәзәан, акы анаҵҳаха имазакәа, аихамҩа шыҟаз иҿынеихеит. Мҩабжара днеихьан еиԥш, ипротокол ааигәалашәеит, убасҟатәи игәабзиара рахәымызт, агәхаштра изцәырҵуан. Дыҩны днахынҳәит. Иитахыз аашьҭхны, иара убас дшыҩуаз, аихамҩа дазцәырҵит. Нымҩахыц акәын аплатформа ахьыҟаз. Акасса будка даавҵит Малиа Шоҭа, амилициа Бзыԥҭатәи аҟәша аиҳабы, имаиор форма ишәҵаны. Даеа гыруакгьы дицын. Уи Шоҭа ихымҩаԥгашьа дацклаԥшларц дицырҵазар акәхарын. Арҭ даацәырҵааанза ҳәа ҽшырҵәахуаз Леуанти ицәа иаалашәеит. Малиа деихәлаччо дааидгылеит. Аригьы деиҵахозма, дихәлаччон.

– Ашьыжь ара уабаҟаз? – Леуанти, игәы иҭашәаз акыр нацҵаны изеилкаауазар ҳәа, дҵааит.

– Усыцны уцароуп, – Шоҭа иԥцы далаччон.

– Иаба?

– Аҟәа.

– Уажәы афымцадәыгба маайуеи, ҳаицны ҳцап.

– Ус иҟалазом. Сара усыцны уцароуп.
– Ус акәзар, сышәҟәқәа аѡны инарыҭаны, сааиуеит.
– Угьежьыр ҟалазом! – иааҽахиҵәеит.

24

Анахьгьы арахьгьы иаиумкәа ибжьаханы аѡны иаанхаз Асҭанда лгәы ҵҵәахьан. Агәырѡа закәыз мазала илылаҽны, иаарлас лҵарахь дцар акәын. Нас сабшаки мҽышаки аѡныҟа даақәлаларын, аха урҭ ирылагзаны дзыхьзарызи, инеиҵынкыланы алҵхынрак ақыҭаҽ дыштәаз акы аалзеилымкаазар, шьаҽак цқьа илзыҟамҵазар. Аҵара раҵхьатәи амш ааигәахацҵхьаза, иаҳа-иаҳа дгәаҭеиуан, арахь илурыз дақәшәомызт. Баҭыр иакәзар – зынзак ихабар ыҟамызт. Лашьа уи избахә дагьалацәажәомызт, иҟамыз азә иеиҵш. Закәытә ҭшәарази азҕаб ҟадыҷь дызҭаиргылаз уи арҵыс, ианаҷьалбеит! Закәытә уазырраз илгәыҵхоз аҳәашьа мариамызт. Ма знык дзынаихьҵшындаз! Шьҭа ѡы-мшҟа аалзынхон еиҵш, шьыжьык дѡагылаанза илызбеит ауха ҽыц дизцарц. Лиарҭа шьҭылхын, лҽы зәзәаны, агәарҵ даақәгылеит. Илызбаз маҷк лгәы еилнарган, деихыкказшәа лбеит. Лан ажәгәар дахьынзаҭаз, лара лҭаца даалывагылан, рѡыҷьегь шьыжьхьак дырхиеит. Ҷьанар усура дцахьан. Надшьа данааи, илатәан ашьыжь азы рҽеилдыргеит.

Шәҟәык аашьҭылхын, уаѡы дахьыҟамыз ашәырҵла рыҵаҟа днатәеит. Ҵша хәыҷык аатҵасуан, уҵсы ааивнагон. Аҵхьара лзымариахон, аҵакы лыхшыѡ лзазышьҭуамызт акәымзар. Амѡа дазхәыцзомызт, уи лцәыхьанҭахарын ҳәа лгәы иҭашәомызт. Еиҳаразак имаҷьанахоз иара дышиҵхьашаз акәын. Ицәаара лбар, иқәҽылҭрын, ма ала шыр ддәылнагарын, нас дышиҵхьашаз уа илбарын. Иалҳәашаз лызбан, иныкәылҵон, иаақәылҵон. Ма азҵаарақәа иқәылҵсар иаҳа еиҕьзу? Заҟа еидылхәыцлаз здыруадаз, еиҕьхоз иарбан мѡаз ак лзалкаауамызт. Лҭаца данаалыдгылоз, еиҽылкаауаз ахҭысқәа, рыманшәалахара ныбжьахәашазшәа, иналымпыҵазит. Дара злацәажәоз анхәҵҳа хшыѡзышьҭра ҕәҕәак лзаҭомызт, ус иагьа иҟазаргьы лгәы иҭаҵәахыз лызцәыргомызт. Лан лахь ианца, ашьыжьнатә илзбоз иаҳагьы иҵшҭәыдахон, даҽа усқәак иаҳа дрызҽлымҳахазшәа дҟалагәышьеит.

Ус лхы ахьынзалбоз ахәымҽханынза акәын. Ҷьанар иусурантә дхынҳәит. Аҳәса рыхшыѡ шынеибакәыз иара изкын. Уи аламҭалаз аѡн ус уамак имазамызт, аус зыдулаз зегь зҳауан, ишәуан, ҭагаларацәҟьа макьана иабаҟаз. Иахьа хәлаанза иусураҽ ашоура дараапсон азы, ашәшьырҵа дахьныҵатәоз, аҳәса икәшаны иаатәон, урҭ мцхәы рацәажәара уамак иҽшалеимгалозгьы. Анааилахәла Асҭанда зегь раҵхьа дцаны дышьҭалеит, ус ала аҭаацәа рҵсшьара заа рҽарҭоз ҷьашьа. Дара шьҭаломызт. Лара дқәыҵсычҳауа диан. Дагьамхацәеит. Агәарбжьара ибжьаз ҽқәак ала анреиш, дцәырҳаны дааҵшит. Алашбжь лара илҵырхагамызт, аха аҽнынтәарак лыхшыѡ иҭагьежьуаз амѡа (иагьа имаҷзаргьы, лара лзы имѡа дуун) лыҵхыз арҭынчуамызт.

Дѡагылан, ахышә ала агәарҵ ҷьара лашарак аныкәлымбаа, зегь шышьҭалахьаз агәра лзымгазт, ҭынч-ҭынч дындәылҵит. Агәарҵ дныкәсын, агәашә дынҭыҵит. Раанда днавҵалан, агәарбжьара дныбжьалеит. Руҭра днавымсзацызт, лшьапҵыкәла дшьацәхныслан, ҵышәха дынцәыҵаххуа, илулак лыҽнылкылеит. Дааилыкказшәа даалҵны лхы лбеит. Дахьааҭгылаз дгылан, ҵхьаҟа цашьа лымамкәан. Аҵхынра инҭагылаанза, абас дахьынкаҳаз, лшьапы ҟәцын, илулак аарла дшьақәгыларц дааиуан. Убасҟангьы Баҭыр уахыла дизцон, дзимацәажәазакәа дхынҳәуан. Уажәгьы иара иахь амѡа данын, хыхь иҟаз лгәы лҽаниҵазшәа, амѡа лныкәлара аламҭалаз, дникылеит, дшеиқәымшәоз заа илирдыруазшәа.

Насгьы дызҽыз закәызи лара, мшәан?! Уахыла мазала, ихаҭа изымдырзакәан, зҕабк лхала арҵыс диқәшәарц амѡа дышҵақәлоз! Усс илымази! Аҵх мѡагьы даацәшәеит. Даахынҳәын, ашьшьыҳәа ргәашә аалыртит. Дазымдыркәа днаскьазгахьаз рла леишыр аҭаацәа аанарҵшуан.Иара аҵыхәа ршәшәо агәашә иадгылан. Араҵаҟа арымз лара дныкәтәеит, илыдгьежьло ианлыдхыла, иара ахы лнапсыргәыҵа ныкәылшьын, лгәы ҵшаауа лылаҕырз лалҽеибаҳәеит. Лхы рыцҳалшьон. Насыҵ змаз азҕаб ларҵыс мазала уахыла, ҽынла лара длышьҭан. Инасыҵдаз азҕаб арҵыс иахь амѡа аҵх агәаны акәзаргьы дашьҭан. Лынасыҵдара дарлаҕырзышозаргьы, лара лызҕабра аҳаракышьа аиааиуазар еиҕьын. Лҵсы ааивылган, аѡныҟа лҽыналхеит.

Маҷкгьы дынҭаҳа дмыцәахьази, лыгәҭынчымра нылзацлан, лацәааихьшьык лзыҟамҵо, акырза ахышә дадтәалан. Данышьҭалахгьы иаразнак дзыцәозма. Лгәы иҭалхәаҽуаз лыҕзбжьы даркаро мацара, ашарҵазшәа илулак дыцәеит. Амала лҵсшьара анеиҵлырҟьақәа, лгәы раҳаҭза дзышьҭаломызт, ашьыжь заа дзымгылеит, дандыргылагьы лхы лыхьуан. Баҭыр дахьиҭахымыз, лҭаацәара иалахәыз, азәазәала дахьырҽаҵшуаз, дырцәымҕызшәа лгәы иаалнаҭалон. Лылахь

ахьеиқәыз рҭахзамызт, иахьлывахынҳәуаз цац ируазшәа дрыхәаҧшуан азныказ. Лгәы бзиамзар ҳәагьы лан даашәеит. Рҭаца усгьы илдыруан ланхәҧҳа акы дшаргәаҭеиуаз, рҩыцьегь анааизынха, илыхьыз лҳәарц дыхҭалкит, аха анхәҧҳа лгәы аалыртуазма.

– Аҭарахь бахьцо бцәымгыума? – Шьасиа ашьҭахь дҭаауан.

– Иауеи?

– Акы гәхьаабгоит азоуп банықәҭышаз ас бзыҟалаз.

– Цьыбышьт! Алаҳақәа цқьа иҟалаанза, сахьықәҭуа сгәы иалоуп.

– Ус акәзар азә дыгәхьаабгоит.

– Уи дарбаныху?

– Баҭыр иоуп сгәаныла.

– Ус бгәы изаанагои? – Асҭанда лгәеисра лҩныҭҟа иҭагыломызт.

– Бзиа дшыббо зыбҭәахуеи?

– Исҭәахуеит ҳәа базҳәада?

– Бымбои! Иҭегь заа ибҳәандаз, хәшәык азаҳамҧшааузи.

Асҭанда «бзиа дшызбо базҳәада?» акәын илҳәаз иаҭанакуаз. Шьасиа уи лыгәҭакыҭәҟьа иашаны ианеилылкаа, азгаб дшьақәҟьеит. Лгәы аҭахәаера уаҳа илылшазомызт. Лгәы нкыдгылахьан. Аҟәа дҩеир, лымаза лыҭызххьаз Марица лызқәа лара лхы надҭаны, дҭәыуаларын. Уаанза уахыки-енаки бжьан. Убранзагьы шьҭак илзычҳауамызт. Лҧсеивгашьа лыциҩызшашаз аҩны длымазар иаҳа илзеиҕьымзи.

– Бара иашьас ибырҭаз банхәҧҳа дигар ҟалома? – Асҭанда, даараза илҧырхагахазшәа, убри аацәырылгеит, убри азы уи лхы длызҭамыршәрызшәа.

– Аҧсышәала маҷк иманшәалам, аха иҟамло егьыҟам, – Шьасиа аҭак ҟалҭон, маҷк данхәыц. – Иашьас дсырҭеит акәымзар, сашьаҭәҟьа иоума! Уи иашьара сара заҭәык соуп изусу, шәара абри ҳаҭыр ақәышәҭоит, акәымзар даеакала ус шәымазам.

– Нас аргама убри сиццар ҟалома? – лхы-лгәы ирҭамыз уск ҭылҭаауазшәа, дҭаауан лара.

– Аргама иамуазар, ирмазаны иамуеи, нас ианыргамахалак ус иаҭахыз акәызшәа иҟамлои.

– Ицәгьамызт, аха уи уажәы ҳзалацәажәои, – иаҭахзамыз ак еиҧш, лнапы налҟьеит.

– Сара адәқьан шыҟоу слалбаауеит, – ишәыз аҩн усуга маҭәа ишәихырц дааҩнашылеит Цьанар.

– Иааугои? – дҭаауан Шьасиа.

– Чаки хәшаки аазгароуп. Ахәаша ахәша шаасхәашаз схашҭит. Ашьақаргьы, чаик ҳжәыроуп уаха. Ҩы-мшы раахыс зларак ҳҿы иҭамшәацт.

– Уара уусуреи уҧсшьареи еиҧумырҟьан, – дҩагылеит Асҭанда. – аҧара суҭар, схала сцоит.

– Саргьы слыццоит, – Шьасиа даақәгылеит.

– Ибзеицәахар? – Асҭанда уи длыцны дцар лҭахын.

– Сшьапы неиҭысхроуп. Аныҟәара бзеиҕьуп ҳәа сарымҳәеи.

Рҩыцьегь, агәашә инҭыҭны, ақыҭа мҩа ианангылоз, иахьцалак Шьасиа заҟа дгәыҟаҭагаз дазхәыцуан Асҭанда. Рнапы еибаркны рҿылархеит. Иагьа умҳәан, ргәарҧ дҭалеит аҭаца ҧшза еинаала, лҟазшьа маншәалан, зегьы дырнаалон, шьҭа лымшьҭ бзиан уҳәартә, лцәа лтәымызт. Уажәи-уажәи анхәҧҳа лгәаҭа иҭаҭәахыз лҭаца илызцәырылгарц агьлыгхомызт. Днызкылоз Шьасиа лыла лашьа иаҳар ҳәа дшәаҭәҟьон. Ианыхәыҷқәаз аахыс рҩнаҭа иазааигәаз, иашьа гәакьак диеицәамкәан изхәаҧшуаз ауаҩ иахь абзиабара шлызкашәаз еиликаар лашьа иахиҳәаарызи? Ҩыза ааигәас ухы иадукылаз, уҩнаҭа дыҩныганы, уаҳәшьазаҭә дигартә – ҳара ҳҿы ус иауамызт. Аҭацеи анхәҧҳаи имазаны ирзаанхартә, Шьасиа ари лзыҭәахуамызт, лхаҭеи лареи агәеихшәара рыбжьанаҭар аиаҳәшьа иабалҭахыз.

Лҭаца лнапы ахьылкыз лгәы иаахәон. Лгәы ҧызҭәаз лызаҭәра анаҩсан, ҧхарак рнапеибаркыра иалсны деимнадон. Насгьы маҷ-маҷ мацара, деибамырххакәа лгәаҭахь азнеишьа леақәлыршәон, анхәҧҳа лымаза ахьыҭәахыз лмазарах ҭыҧ дазааигәахон. Асҭанда лхаҭа лыҧсҭазаара зеиҧшрахаз Шьасиа хазына илдырҭәҟьозарц шьҭа илҭахызар ҟаларын, аеыҭәахрақәа дрышьцылазшәа дааиуан акәымзар. Лхала лхы дшамыхәоз шьҭак илдыруан, ҳәарада дгәыҕуан, аха цхыраарак лоуҭәҟьарц гәынхәҭысҭала даҳәон, лхазы уи аҳәара шылҭахыҭәҟьаз аалмыртыцызт умҳәозар. Иахьлеиуаз амшын гәеиужь ҭбаа-ҭыцәза раҧхьа ишьҭан. Уии дареи аҧсабара иаҭәара ирыбжьаз рзаанхон, архәара ишнаваҭәилак. Шьасиа иҵьалшьон аҷыда ҧшзара. Лара лқыҭаҿынтә амшын ус иубарҭамызт, ашьха ашьапы иадыз ацуҭахьы уназаанза. Ҭаҟа акыр иашарҭан, бла иамбоз аҩадара аман ҳәарада, ацуҭа ҳаракыра уналагылаанза. Уи еиҿылбаақәоз Асҭанда уажәыҭәҟьа илныруамызт, лхатә хәыцра мыждақәа дыршьаҳауан.

– Баҭыр! – аалҽыҭшәеит Шьасиа, Асҭандагьы даацархеит. Иара усҟан адәқьан даао́ныҭын, аҭсшьарҭа о́ны шыҟаз длыбаарц игәы иҭакны, иҽылеихон, ао́адантә иаауаз аҳәса ибарҭазамызт. Данаахьаҭш, ицәымгахази игәы иаахәази узеилмырго, раҭхьа деиҵьыҭхеит, ашьҭахь иаразнак дҭышәырччеит, зны ишьа иҽықәлацәан, дуаркалеит, нас ишьа илабазшәа, дцәышхеит. – Уҳадымгылазакәа уцозма?

– Саҭашәымҭан! – иара даарыдгылеит. – Шәшааиуаз гәасымҭазаҭәҟьеит. Сҽыззаҭәҟьоз ҵьышәымшьан!

– Уҳамбеижьҭеи ушыҟоу еилаҳкаар хҭахыми, – уаҳа иациҭашаз шизымҭшаауаз збаз Шьасиа иашьас илырҭаз ихабарк лдыруазар шылҭахыз лымзеит, амала уи аамсҭашәа ҽҭныҳәан.

– Ус сабҳәартә сҟалеит, заҳәшьа лҽы асҟаамҭа имнеиуа дыббахьоума, – лцәажәара ҭшза доунашьҭын, ихаҭагьы длыцҷырҷыруан.

– Уҳазнеии, уара, ао́ны, Анцәа уишазар! – диҳәон лара. – Ҳаибамбари, уанаҵьалбеит, ҳаицәтәымуааушәа ҳнеивыс-ааивысуеит, ҳазбо цәажәарҭахәыс ҳроуртә.

– Ус азәыр ҳлаҭшықәиҭахьоума? – длафырцгьы цәгьа ибомызт.

– Ҳаибамбо ас ҳҽынаҳхар, ҳашҭалаҭшықәимҭои, ирыхьи ҳәа дымҭаауеи, дзызҭааз ирыхьҭәҟьеи имҳәахуеи, цәажәарҭахәыс ҳрылоуҭома!

– Исаҳаз сазхәыцроуп, – илҳәақәоз-егьиуаз, илҳәашьаз еиҳагьы иара деивыргон, дҭышьырччозшәа дышгылазгьы.

– Нас уанбаҳазнеиуеи зуҳәаз? – дыхҭалкуан лара.

– Иаарласны снеиуеит, – иҽҽихыр знызаҭәык…

– Иаарласны – уи ианба, уаҭәы, уаҭәашьҭахь?

– Усқәак еиҽыскаароуп, сшаарылгалак, – нас аҽнеиҭш ус ирмарианы иҽыдирбарымызт.

– Сызҭаара аҭак цқьа иуҳәазом.

– Амшҭәҟьа иаахҭәаны исызбаҳәом, бызжьар сҭахым, сахнагар ҳәа сшәоит.

– Имазамзар закәытә усузеи иумоу?

– Урҭқәа ирылабхи, бара бусқәа быцәмаҷума.

– Сашьа иус сазҽлымҳазароуп, аиҳаразак зҕаб усзар.

– Зҕаб усымзар уск ыҟамзар – ицәгьамызт.

– Баҭыр, гәыкала иуасҳәоит: ао́ны узбар сҭахыуп.

– Уаҳа зҭахым! Саргьы сышәҭаар сҭахыми.

– Асҭанда лҭарахь дцоит, аха сара ао́ны сыҟами. Иҳаҭәашьаны уҳазнеи!

– Бзиоуп, бзиоуп, – ргәы ҟаҭаны дынрыдҭырц агьигмызт.

– Асҭанда уаалацәажәа! Сара адәқьанаҽ иаҳҭахқәоу аасхәап, – лҽыналхан, ақыҭа дәқьан дныо́наҭҟеит.

Ро́ыҵьегь ааидхалеит. Ацәажәара ҽыц иалагатәын. Еизҭшын. Лара дызҕабын, дыҭшыр агьамамызт. Иара дзықәтәаз амахә анхиҭәа, агәараҳәа дахьылкаҳаз, машәырла еиҽамҳаз ашьацҳәа агәҭы дыбжьатәазшәа, иҭсы изҭкаауамызт. Знык Шьасиа даадәылҭындаз ҳәа дыҭшын. Лара, лҭаца дахьыныо́налаз даҽа ҭыҭрак дыо́нахар, ма зҽызыҭсахуаз ихаҽы лызхара еимылдарын, илдыруази уи ак лзаҳәар. Ус иагьа иҟазаргьы, аҭамзаара даҳәозшәа игылаз арҭыс дзимацәажәакәа дицрыҭуазма. Длықәшәарц лцәа дҭыҭхьан, уи ибара уамак аҭахымзаарын, дахьааҭыҭыз абар дахьылҽаҳаз.

– Нас, Баҭыр, зҽумҭуеи?.. Акгьы соуҳәарц уҭахзамеи?

– Ибасҳәарц ибҭахи? – лыбла дызҭаҭшуамызт.

– Абасҟатәи аамҭа ҭуеит узбарц сҭахыуижьҭеи, суацәажәарц сгәаҟуеижьҭеи. Сымҭан узықәымлои?

– Сыббар шыбҭахыз сыздырзомызтеи.

– Угәра згарц уҭахыума? Иухьыз аартны иуҳәар, усзеилымкаар ҳәа ушәома?

– Ус акымзарак смыхьзеит.

– Ао́ныҟа анеира узаҟәыҭи?

– Саҟәыҭит ҳәа базҳәада?.. Бара аҭарахь быҟан… Снеир сзацәажәодаз?

– Субар уҭахызар, адгьыл аҭан суҭшаарын. Иуҭахзамызт. Сзыхурҟьаз саҳәеи!

– Акгьы бахсмырҟьазеит. Бызбаргьы сҭахын, сеиқәымшәақәеит.

– Сара суацәажәар сҭахыуп.

– Исабҳәарц ибҭахи?

– Ара усҟатәи ҳзеицәажәазом.

– Сара бсыҭшаауеит.

– Ианба?

– Иаарласзаны.
– Иаба?
– Аѡны сымнеиуеи.
– Уаҵәы ашьыжь сҵарахь сцоит.
– Ма багсырхап, ма уа сбызѡеип.
– Баҭыр, сзужьои? – дгәааны дизцәыҵаҷшуан.
– Бызжьазом. Ибымбари!
– Иаабап, – игәра лгазомызт.
– Бысцәымшәан! Сыҽбықәсыршәоит, – иаҟара илзыразыз дыҟамызшәа, инапы налзиҟьан, дагьыналыхәлаччан, амшын шыҟаз иҽылеихеит, адәқьан анаѡсан игылаз аусҳәарҭақәа рхыбра днавсны.
Гәыҷрак шылзынижьызгьы, илҳәақәоз, илымҳа ишаҳауазгьы, игәы ишамаҳауаз еилылкаауан уҳәартә, дшыналҷырҵыз уамак илгәамҷхакәа, лнацәкьарақәа ҷыҵәҵәо даақәхеит. Лҭаца адәқьан дыѡнан, аахәатә рацәа гәалҭозшәа. Баҭыр дшиасыз анылба, лҽамаратәны дыѡдәылҵит. Ланхәҷҳа дналыдгылан, рѡыцьегь шьҭахьҟа рҽаархеит. Афатә зҭаз амакәан руак Асҭанда Шьасиа иаалымалдеит.
– Еибышәҳәеи? – аҭаца данҵаауаз, дара ҷыҭк иѡаскьахьан.
– Еибаҳҳәараны иҟази? – Асҭанда ҽыц лыҽлырмазон, дзықәшәаз ахьыгәнылгоз дарманшәаломызт.
– Акы еибызымҳәаз лыҷшра бымоу цьыбшьоит.
– Избан?
– Быбжьыҵәҟьа бхаҭа ибгәаҷхоу? Асҭанда, ибҭахы-ибҭахым сыбзыжьазом. Баҭыр бзиа дшыббо агәра ганы сыҟамзар, шәѡыцьегь шьеицныжьны, адәқьан сымала сыѡналазомызт. Биацәажәар бҭахын, ус ауми? Саргьы сызбыргәаҟуеи, иҟоу здыруазар, сызлабыхәаша аҽақәыршәашьа сымҷшаауази.
Асҭанда аандак иалагылаз ҵлак аҵаҟа иадҟаҵалаз арымз днеины днықәтәеит, игачамкыз лҷшра аахәаны. Цьарак дыҷшуан дѡашьазшәа. Ҷшҭәы лхазамызт. Дзызгәаҟуаз ауаѡы дмацьанахазма? Илзеилкаауамызт. Уи ихымѡаҷгашьа зынзак деиҵарҷәҷәа лара дакын. Шьҭа лымаза лзыҵәахуамызт. Аҽыргамара дазхиан. Иаалыватәаз лҭаца лыжәѡахыр ҳаракы ларгәҵысҭала лхы надылҵан, бжьы мыргазакәан, дҵәыуан. Шьасиа лнапсыргәыҵа ланхәҷҳа лзамѡа инадылҵан, лхы аалыдлырҷәҷәалт, ус ала лгәаҵа ахьаа лызхҽразшәа.
– Зегьы еилкаауп, – лҳәеит лара.
– Шьасиа, уаҳа исзычҳауам, – Асҭанда дааҷзын, лылаҷырз лҭаца лмахәар инақәыҽҽеит.
– Бҽырҭынч! – уажәраанза ацхыраара иазгәаҟуаз аҭаца ланхәҷҳа дызлалыҵгәашаз дақәшәомызт.
– Иаргьы даара сиҭахын, – знык лымаза арзарахь ахы анлырха, шьҭа лҽылзынкыломызт. – Иаалырҟьаны ихьыз сзеилкаауам.
– Асҭанда, урҭқәа нас исабҳәалап. Уажәы иахьынзабҭахыу бҵәыуала!
– Шьасиа, ихьыз сзеилкаауам, – лара рыѡбагь, лымаза ацәыргареи аҵәыуареи, еилалгзар лҭахын. – Ихаҭа акгьы иҳәом… Сшыҷшыз сынирҵәеит.
– Иҵуеи?
– Сара сыҷшқазан, иара дарҷысын, амаза шҳабжьалаз анеибаҳҳәаз.
– Уи акәым сзызҵаауа. Иҵуазеи иҽиҷсахуаны дыббеижьҭеи?
– Шьҭа шықәсыбжак еиҳауп. Быжьба-ааба мзы иреиҵам.
– Усҟан хшыѡ ззыбышьҭыша хҭыс ҟалама?
– Ҳчара аахыс.
– Иззакәхари? – Шьасиа лхы иаҳа дазҵаауан, ланхәҷҳа лаасҭа.
– Исзеилкаауам ауми исыхьыз. Иашьас дахьбырҭаз ҳҷырхагахар ҳәа игәы иҭашәазшәа збеит. Аха ус шакәыз сеиҳәар ҟамлози. Иара ҽиҭзомеи.
– Сара исхаразар? – иаалцәымҷахеит Шьасиа.
– Бара ибхареи? – Асҭанда илаҳаз лзеилкаауамызт.
– Иашьас дахьсырҭаз амшала, санхәҷҳаи иареи акы рзеилаларц иҭахымзар?
– Уи сазхәыцхьеит. Аха, ус акәзар, иҟоу абас ауп ҳәа зимҳәои? Ус иҳәарц иҭахызар, уи ҽарҷоуп, сара стәала, иҽызхирҟьо даҽак имоуп.
– Нас уи арбану?
– Убри ауми изымҳәо.
– Уажәы шәахьеицәажәоз ибеиҳәеи?

– Иесыҟәиршәарызшәа сиргәыҕит. Бгәы ишҧаанаго, аиаша иҳәама, сижьоу?

– Биргәыҕзар, дхаҵами, бижьарыма.

– Уамак сиҟәгәыҕуам.

– Иамур сара сиаҵәажәап. Ааи, сызҕаб хәычы, – Шьасиа Асҭанда лзамѡа аалшьышьит. – Сыҧшҟа хәычы, бгәы ҭыршьаарц агьагымхо ишҧанаргоз! – уи зеиҧшла дцәажәон, Баҭыр ҷыдала даллымкаарц. – Убас ианыҟало, адунеи уцәызызшәа убоит, аха ушнеиуа зегь шьақәгылоит.

– Ари шьақәыргылашьа амоума, – ҳәа гәкаҳарыла дшаацәажәазгьы, Асҭанда лҧсеивгашьа иаҳа еиҕьны, лѡонытҟа маҷк аҿардадахьан.

– Арахь шәаҳзымааиуа!..

Рѡыцьегь ргы ҏеанзамкәа рышьҭахь ала агәарҧ шыҟаз ирыҟәлаз зҕабк ҷаалҭит. Даргьы аатрысит. Асҭанда иаразнак лаҧхьаҟа даахьаҳәт, лхаҿы хара-хара илдыруаз уи аҧшәма зҕаб илаҧшыҟәлымҵарц. Шьасиа лакәын аҵак уи илызҭоз. Дара рыѡонытҟа иццакыр акәын, амала аҵәыцак азы даҳәон. Азҕаб аҵәца ҭарцәны иаалган, илкыз агәыгәым хәычы (иахьаалгаз уара идыр) ахы ларханы, илыртәын, Шьасиа иналлыркит. Уи изылҭахыз ланхәҧҳа лзын акәын. Асҭанда дмыццакзакәа аҵәца ааҭалырцәит. Шьҭа аҧшәма ианаалгах лгәахәын, Шьасиагьы ҵәыцак азы лжәит.

– Быҧсынҵры духааит! – дуҵас лара азҕаб дналыкәныҳәан, ланхәҧҳа лнапы ааныл кылан, дѡаргыланы лҷыналхеит.

Амѡан амакәан Асҭанда илкын, егьи лнапы зкыз Шьасиа ихьанҭацәамыз уи аидара уаҳа илымҭазакәа. Деибархха дызкыз акыр дааунашьҭын, дласхазшәа лхы лбон, иаҳа длахҷеыхын. Азныказ Баҭыр дахьиргәыҕыз акәызшәа лныруан, нас илыцыз лыбзоурала лгәы ҭынчхазшәа лбон, гәаныла дагьлаҭабуан. Иагьа умҳәан, алаҕырз икалтәазгьы лҧсеивгарҵан. Хаз-хазы дышрыхәаҧшуазгьы, зегьы лзеилаланы илыхәарҵахеит. Ҩнак убас иузбзиахаша акыр урыниоит, зных – иузеицәахақәаша рымацара. Аки-аки неивыс-ааивысуеит, акәымзар, аҵыхәтәантәиқәа рымацара анузҧшыз ушҧаҟалоз, Анцәа иумҳәан, аха аешьрада ҧсыхәак умамызшәа, лашарак умбазо, ухшыѡ рыцҳа ак аламзо еиларгон.

Аенынтәарак лгәалаҟазаара иаҳа иеиҕьын. Лҭаца лакәзар – лылаҧш аалхлырҧомызт. Дахьынатәаз дналыдтәалон, дахьынагылаз лажәа налхьылгзон. Заҟа дыҷенахуази Асҭанда илзааигәаз ауаа ахьлымаз, ара – лҭаца, Аҟәа – Марица. Убарҭ руазә еснагь длымазар шылҭахыз аенынтәарак илныруан. Марица дыгәхьаалгон лара. Аҵарахь дцар, Шьасиа лахь дшеихалоз уажәнатә илдыруан.

– Уамашәа иубаша бдыруама? – ахәымеханшәа аҭаца ланхәҧҳа даалырзырѡоит. – Бара санхәҧҳа боуп. Мышкы зны бара банхәҧҳа сара сакәхоит. Баҭыр иашьас дсырымҭеи.

Асҭанда илгәарҧхазаны дагьаапышәырччеит. Лҭаца лҳәашьа лгәаҧхон, аха убри акәзар иара иеызхирҟьоз? Уи азхәыцра азныказ даамеханакыхт. Ҧытк анҵых, лгәы иҭашәаз маҷ-маҷ мап аҵәылкуан. Шьасиа иашьас дахьлырҭаз иҧырхагазар – иҟаз имҳәарызи. Араҟа иҷы иазымҳәашаз иҧырхагахеит, аха иарбаныз убри? Зегь раҧхьа дахьазааиуаз – лара аҧыхьақәа реиҧш бзиа дибазомиызт. Илыдибалазеи? Дызхирҟьазеи, ианаҧьалбеит? Асҟатәи еиҷыгәҳәаауа бзиа еибабозар, урҭ ирҧынгылаз акызаҵәык акәын: иҧсы изалымхышаз даеазәы диҧылеит, уи лышәшьырҵа уажәраанзатәи дыҵахартә. Убри акзаҵәык акәын ирыбжьашәаз ҳәа анаалыхҭашәа нахыс, дагьааитцақыцьқыцьит.

Ахәымехара ааигәацҧхьаза, Асҭанда деилашәон, илзааигәаз ҏеаҧхьа лыешцәырлымгацәозгьы. Анаалашьца, лымацара агәарҧ даакәгылартә, уаѡы димбо, аҵла аҵаҟа днатәартә ианыҟала, адәахьтәи лылахҷеыхрагьы налхыҧсааит. Аҧҳәаса аҵаҟагьы ааимылдеит, уаҟа акәымзи илхамшҭшаз ахҭыс зыдҳәалаз аҵх ахьымѡаҧысыз. Убри ахҭыс зегь арбгон акәымзар, иахьцалак иара лара лахь ибзиабара усҟатәи иҩҩәамзар акәхарын ҳәа ашьақәырҩәарахь дианагахьан. Лхы лгәалашәонаҵ лыбла ихгылаз Баҭыр дшылзыҟаз хәыц-хәыц еимылдон, аха иара ибзиабараз уажәы лара дзырблаҟьарыз ак лхаҿы илзышьақәыргыломызт. Шьасиа илзыруз ачара заҵәык аҿы ихымѡаҧгашьа лгәамҧхазт, убри нахыс иара дыбжьажьон излалгәалашәоз ала. Дышнеиуаз аѡонытҟа ааира дшаҟәытцыз еицгәарҭеит. Убри аламҭалаз азә дылмыртәо-дылмыргыло дизкашәаҵәкьазар? Аамҭа бжьысит, усцәкьа, дшьақәзырҟьашаз ҿазә данытҟала, ихы лыдимкылақәар иушамызт, уи азбахә азәы иаҳарын, азәы иеидибаларын. Иареи лареи ирыбжьаз уаѡы издырзомызт, ак рбазар, ак раҳазар уҳәан-сҳәан лцәырцәахрымызт. Ус акгьы ыҟазамызтеи. Нас ихьзеи ҟадыць ҷкәын?!

Лыешлыкәиршәоз азы аены димыргәыҕхьази, аамҭа имҳәазаргьы. Дышьҭалааныза лылаҧш агәашә шыҟаз икыдын. Данышьҭалагьы ллымҳа уахь ихан. Алаҵәкьа шуамызт. Уи ауха аекәаҵәкьа агәарбжьара ибжьаломызт, алақәа реишратәы. Лыҧхызгьы иара далан. Гәытҟьага ҧхызкгьы лымбеит. Ашьыжь заа дгылеит. Лееиқәлыршәон, ҷыц лылаҧш агәашә ахь икыдцаны. Ҷьанар

дицны амҩоа данылеит. Уажәи-уажәи иара дышԥаархьымзарыз ҳәа дгәыԓуан. Афымцадәыԓба аангыларҭаҽынза лашьа днаскьеиган, адәыԓба деиҭеит. Иара шьҭахьҟа иусураз дхынҳәуан. Уи лылаԥш данаатцшәа, илдырт дзызԥшыз ауаҩ дааскьеигарц игәы ишҭамшәаз. Иабаҟаз лгәыԓраҟәа?! Амҩоан лҩызцәа ахьлыкәшәоз лҭахзамызт, убарҭ лхәыцра мыждақәа дыртәыртәзар еиԓалшьон, арахь дара алахҿыхра маҷ илызҭарцоз ишлыԥсҿыхгаз зынзак дзазхәыцзомызт.

25

Аплатформа данҩыкәноз, Леуанти ишьҭагылан амаиор Малиа Шоҭеи ани агыруеи. Агыруа амилициа рформа ишәзамызт, аха Леуанти уи дибахьан, иаргьы дмаиорын, Гагра аихамҩоа вокзал амилициа еиҳабыс даман. Ааигәа акәын арахь данықәнагалаз, арахь иреиԓьыз аҭыԥ игахьан, аҩнеихагыла иргылахьан. Аплатформа аурыла имаҷзамызт, иарбанзаалак азә дыкәубаауамызт, арымз хәхәа иқәтәаз, сынтәа Леуанти ашкол иалиргақәаз, шьҭа истудентцәахаз, нас иидырзоз хаԥак рыда. Инга арҭ дрыцзамызт, уи Бзыԥта авокзал аҿы адәыԓба ақәтәара иаҳа илзыманшәалан. Аратәи аплатформа ҳаракын, азганк иақәиҭаҳаз аԥлақәа акырза изҳахьан. Астудентцәа иҿырыдимкылакәа, урҭ ирыдтәалаз ахаԥа иахь Леуанти даакәҵәиин, иқьаадеизга наизирхеит:

– Абри аҩоны ирыҭа, сара Аҟәаҟа апрокуратурахь сыргоит.

– Ибзиоуп, ирыстәп, – иҳәеит ахаԥа, иҟалаз закәыз еилкааны.

Леуанти дгәыԓуан уи ахаԥа иаразнак аҩоныҟа иҿынеихарын ҳәа. Иаби иани, иҟалаз еилыркаар, иҩызцәа адырра рыртарын игәахәуан. Аха иалудрааузи ахаԥа инап ианыз шынагзатәыз цқьа дазымхәыцзакәа, ма даҽакала днықәар еиԓьны иԥхьазарын ҳәа. Уи адәыԓба дҭалеит, астудентцәа раԥхьа дгыланы. Аҩонықҟа Инга дырԥылан, иҟалаз иалаҵәажәон ргәкәа ҭзызааува. Амала уи ахаԥа бзиарас иҟаицаз – Гәдоуҭа адәыԓба назааныа, ақьаадеизга Баҭал инаииркын, ихаҭа длыбааит инапы ҭацәны, ибаандаҩыртәыз иҩызцәа дрышьҭалеит. Аха адәыԓба иҭалоз ауаа макьана аплатформа иқәгылан.

– Баҭал! – Леуанти ибжьы аҧкәынцәа руазә инаихьигзеит. – Цинеи Ингеи збар сҭахын, аха сышрықәымшәо раҳәа!

Амаиорцәа драԥхьагыланы дышнеиуаз, ара иҟамыз ҩыцьа азҕабцәа рызбахә иҳәеит, изаҳауаз рыхшыҩ Инга лымацара илзымцарц. Дышнеиуаз даагәеитеит амилициа ақалақьтә ҟәша аиҳабы аполковник Рапава, аформа ишәзамкәан, ацииаа ҳаракы датҵәахуа, аанҿасырҭа абагьыр дшадгылаз. Арҭ реырхианы изааит, ибаандаҩыртәуаз уи ибарҭан. Иаразнак ихы иааҭашәаз: аены Аҟәаҟа амҩоа дшықәлоз иалырдрааузи? Иара дахьцоз, дахьаауаз шамахамзар азәгьы заа иеиҳәазомызт. Наҟ ахәыцха имазамызт, ашырҳәа даакәгьежьын, Рапава дынидгылеит.

– Саанкылараз асанкциа шәымоу?

– Ааи! – иҿааихеит Рапава, иакәымз уск зҽалазгалаз исахьа иманы. – Адҵа ҳамоуп. Амашьынақәа рахь ҳлалбаап.

Рых-ҩык драԥхьагыланы иҿанылеихоз, Леуанти ибон аихамҩоа нымҩахыц, амаԓра х-машьына ласҟәак шылагылаз. Рыхԥагьы пахәза итәын, иара итыԥ заҵәык ааныжьын. Арҭ аихамҩоа иагьныкәсит, афымцадәыԓба аацәырҵит. Дахьнеиуаз Инга дылбозар ҳәа, амилициа цқьа рыхшыҩ азырмышьҭыртә, илаԥш ладеи-ҩадеи иҩахьигзеит, аха иааг!.. «Атәыҩа» зхагылаз Рапава и-«Волга» шкәакәа ианнадгыла, Леуанти дҭамтәеит.

– Саанкылара азин злашәымоу асанкциа сышәмырбакәа, сҭалом.

– Уҭала амашьына, иусырбоит, – мчыла акәымкәан, Рапава лаԥшыла диҳәон.

– Мамоу, исшәырба! – Леуанти иааҿаиршәызшәа иуит, аха иҟауҵози, унапы ҭацәны, еиқәных жәохә-ҩык рҿынза ианудгылаз.

– Абар! – Рапава шәкәкәак ааиртит.

Импыцԥаар ҳәа дшәозу, ма изанаат ус инарцахьазу, импыцаргәгәа иқачқачоз иҩ-напык рыла икын, Леуанти ижәлеи ихьзи ахьаныз мацара ибартә. Ари санкциан. Еиқәзыреаеаз иара изымдыруаз МВД акапитан Насонов иакәын. Аԥснытәи АССР апрокурор Вардаиа инапы ацаҩын. Знапы иакыз аменшевик шьа злахәмаруаз, ашовинист ҳәа ибаандаҩыртәуаз иипхьазоз амилициа аполковник Рапава иакәын. Леуанти амашьына дынҭалеит. Иармарахь ала изымдыруаз афицарк дҭатәеит, иарыгьарахьла Рапава дааиватәеит. Аныкәцаҩ амаиор Малиа Шоҭа диватәан. Аены амалагьы даараза шоуран, Амра аакылԥхеит, аха ишԥацаз ашьыжьнатә. Амашьына аҩонықҟа, амилициа аусзуҩцәа дрыбжьаргәгәа дахьҭатәаз, аҳауа изхомызт, дызлашәаз цәгьалаҵәкьа ичҳауан.

– Арсҟатәи ауааԥсыра аԥьабаа зыдшәырбеи, исзаашәыцҳар сышәзымнеиуази?! – дҵааит иара, амашьына дынҭартәаны, уаҩы иҿахырстамыз гәаҩа мҩала амҩаду ахь данкылыргоз.

– Саргьы исҳәеит, ателефон ҳаизасыр, КПЗ аҽы ихала даауеит ҳәа, аха уи азбара сара исуалмызт, сара априказ насыгзоит ауп, – Рапава аҭак ҟаиҭон.

Еилкаан ҧыҭ-чыҭқәак. Аанҽасырҭа платформаҽынтә дҧах дшыргаз ҳәа ауаа ираҳарц рҭахымкәа иҟамызт. Амашьына амѡаду иѡанылеит. Амцашоураха, иахьаанагаз уаѡы изымдыруа, ақәа ахаҽаҳәа аҽыланахеит. Дшыргоз збашаз уаѡы дҟамлазаришь ҳәа, игәарбжьара данаваргоз, длаҧшы-ѡаҧшит, аха иануҭахыз уаѡы дубахуазма. Арахь, амш аныцәгьаха, амѡахь икылсуадаз. Ашколқәа рылагьы уаѡы дубомызт, заацәан. Автобус ахьаангылоз ианавсуаз, аплатформаҽ Цина ҳәа зызбахә иҳәази лани Аҟәа ицоз автобус иазҧшын, ршьамсиақәа рхаргыла, аха иузхьамырҧшыз усс уикуазма. Азиас Бзыҧ ихырҭаз ацҳа ҽыц ианнықәс, амашьына ааныркылеит.

– Уа уахьѡарго, иуарҳәо уақәшаҳаҭхар, уоурышьҭыргьы ҟалоит, – иҳәан, Рапава дыллыбааит. Ицынхәра даҽазә дааҭалеит. Малиа Шоҭа аиҳабыра наиҭаны, Рапава и-«Волга» амѡа инықәиҭан, ирышьҭаз егьырҭ аѡ-машьынак иргьежьит. Аоперациа актәи ахәҭа нагзоуп, дхәыцуан абаандаѡы. Аѡбатәи ахәҭа арбанхарыз?

Ихынҳәыз Леуанти иѡны аимдара рҽазыркырц рыдзар ҟалон. Уи акәын иара дзыцәшәазоз. Иҭакра аныргәаҕьуаз иҽазыҟаҭаны дырҧыларц игәы ишҭаз, дазыҟаҭазамкәан дышҧақәырки! Деиқәзырхашаз дазхәыцуан. Аҟәа дѡаргаанза, аимдара иаламгар алшон. Рапава излеиҳәаз ала, дахьѡаргоз иарҳәоз дақәшаҳаҭхар, доурыжьуан. Ус анакәха, урҭ иабжьаргашаз иарҳәаанза, аимдара рҽазырымкыр, аамҭа иман. Ақьаадеизга зиркыз ахаҭа адәыҕба дҭалоу дымҭалоу изгәамҭеит. Аѡны ириҭарц, инапы иаиркыз ашәҟәқәа иманы дхынҳәыр акәын. Иҟалаз еилыркаар, агәылацәа еизыѡѡрын, ишәҟәы мазақәа ахьыҭәахыз здыруаз Ҷыҷыгә иаҳар, инапы ианыз наигзарын, нас иара иусурҭа ҭыҧ иқәыз апротоколи қьаадқәаки рымацара хылаҧаҟаҧшьааи хылаҧаиаҭәааи ирымпыҭашәарын. Урҭ дрыцәшәазомызт, аиашаз, аус алархырц анырҭахха, дрыцәшәартә ишыҟазгьы. Иҟан даҽа варианткгьы. Баҭал афымцадәыҕбаҽ Инга дибазар – иҟалаз леиҳәон. Уи ирласны, Калдахәара, ма Мысра длыбааны, аѡныҟа дзыхынҳәыр, идокументқәа рҭәахыртә аҭагылазаашьа ҟалон. Уигьы ллымҳа иҭишьхьан, зны ишәарҭахозар, ашәҟәқәа еизганы иахьыҟалоз абра акәхон, уа ианыҟамла – абра ҳәа.

Амашьына ықәхысаа ицон, зынгьы хҽыхгак иоурын ҳәа дгәыҕуамызт, азы иагоз аҭәыц дамҭасуан ҳәа, еидихәыцлоз зегьы избашахон. Нас ҽыц еиҽаирҧшырц иҽазикуан, аха иара аусқәа шыҟалашаз ҳәа ишеиқәиршәоз зныкыр акыр мѡаҧысхьазма, аҧсҭазаараҽ доусы рымѡа ылхын, иара иагьихьҧшуамызт. Иара ихы-игәы иҭамыз мѡак аус ылнахуан. Амѡан иҟалеит убасҭәҟьа дызқәымгәыҕуаз даҽа хҭыск, мгеимцарак иаѡызаны. Гәдоуҭа иѡазаанза, ашкол ҟаҧшь ҳәа изышьҭаз азааигәа, амѡа аганаҽ имашьына акапоти абагаж ҭаҭарҭеи аартны, избҕазарак кны, иҟалаз идырырц иҭахызшәа, а-«Волга» дазҧшуан Мирон Ҭырқьба. Леуанти, ашьҭахь дахьҭатәаз, ихы аахьарҳәшәа, ашьҭахьтәи асаркьала днеиҽаҧшит, ихаҽы бзианы игәеиҭарц. Уи аҷкәынцәа дрыхьзарын, ирусызгьы рдыррын ҳәа даагәыҕит. Хҽыхгас иҟаиҭақәаз маҷк шыҟазгьы, иҽизырҭынчуамызт. Уаҳа ҧсыхәас имази?

– Уара, иахьа закәытә усу исыҧну удыруеит, – амаиор Малиа иахь ихы наирхеит. – Ашьыжь, чаикгьы сзымжәкәа, сдәылҭит. Ас саныҟоу ахәыцра сцәыуадаѡхоит, – амц иҳәазомызт иара. – Аҟәа ҳашѡалагылалак, ҳаицны крыфарҭак аҽы ҳнеир ҟамлазои? – ҳәа днаиазҭааит, уаҟагьы азәы ишҧалаҧшықәимҭарыз ҳәа дгәыҕшәа, ѡ-жьак икыртә, ихаҭагьы акрифарын.

– Ус ҳныҟәаргьы ҟалоит, – амаиор «дақәшаҳаҭхеит», изаҳауазгьы уи игәра игеит.

– Даҽа уск сымоуп, усыцхраа! – Леуанти аҧсышәала Малиа дааирзырѡит, иаҧсыуаз егьырҭ уаѡы дрыцзамызт. – Чкәал-иҧа Ҷыҷыгә жәаха ҽнак 50 маат имсхын, исмыргьежьзацт. Ауал шсықәу сҭаркыр сҭахымызт. Аѡны ираҳәатәуп иҧарақәа ирҭарц.

– Ирасымҳәои нас.

– Амала аѡны ироуҳәар, сан лгәы лыхьуеит, сышҭаркыз иаалырҟьаны илаҳар илзымчҳакәа дамхаҧсыр ҳәа сшәоит. Уи аҭкыс иара Ҷыҷыгә, ихаҭа иаҳәазар, саб имихып, – ҳәа даҽын, газажәақәак шипатҟалеиз ааихҭашәеит.

– Леонид, Рапава ихаҭыҧуаѡ, иасымҳәои.

– Уи бзиоуп, – Леуанти дақәшаҳаҭхазшәа иуит, дзышьҭаҭәҟьаз иҭырхыр ҳәа дшәон.

– Уа уаанырымкыларгьы ҟалоит, ирҳәақәо ҟауҭар, – Шоҭа иааигәалаиршәахт Рапава иабжьеигахьаз.

Азы дшышьҭнахыз аниба, дмадаҕьмадашәуан, убри акәын Леуанти дызҽыз. Иахьцалак иара дгәыҕуан Леонид аҧарақәа рызбахә Ҷыҷыгә иеиҳәарын ҳәа, егьи, уи шааиаҳалак, имазаз адокументқәа инапы ишаныз игәалаиршәарц адырра шииҭаз еиликаарын. Аҧарақәа ирылихыз ҭырҭаауа изҭаар, Инга аҭарахь дцон, илиҭарц игәы ишҭаз изарымызт, ашкол ахь дышцоз

игәалашәан, амҩоан иԥсахызшәа аԥшра аитәарын. Лара илызцаар, мап лызкзомызт, мчыбжьык аԥхьа лцарахь дандәыкәлоз аламҭалаз, лнапы иаиркхьан убасҟатәи аԥара.

А-«Волга» аҩонытҟатәи аусҟәа рминистрра ахыбра иаҿаҟацаз агәашә инҭалан, агәарԥ ҭшәаҿы дааҭырган, аминистр идкыларҭа днықонаргылеит. Малиа, аминистр икабинет данықонала, адкыларҭаҿ иааныжьыз Леуанти акрыфарҭаҿ инагара дшакәшаҳаҭхахьаз ааигәалашәеит. Ахышәкәеи ашәкәеи амилициа аусзуҩоцәа рыддыргылахьан. Ибаандаҩоыртәыз дладыртәеит. Аоперациа хырзаман шынарыгзаз адырра ирҭазар акәхарын, дааҩоналт ацәхаԥшь ҽада Вардаиа, итәаз диҿампҧшкәа, аминистр икабинет днықоналеит. Хәыцык анцы, Леуанти иԥхьеит. Аишәа хәхәа аханы дладыртәан, апрокурор Вардаиеи аминистр Климови наҟ-ааҟ иааиҿатәан, рхҟәа идырбаандаҩохьаз инаиадырхеит.

– Асанкциа саԥхьеит, сахьбаандаҩоышәтәыз иашамкәа иҟашәцеит, шәызцаарақәа рҭак ҟасцазом! – Леуанти иаразнак иааҿахитцәеит. Уи игәалашәон Рапавеи Малиеи иабжьаргахьаз, апсуара иахәашаз шидрымгалоз идыруан, дыццакцәеит аиашаз.

– Иухәарҭоу уаҳҳәаргьы уздыруам, – иҳәеит апрокурор Вардаиа.

– Ус исыхәаша шәзашьҭам здыруеит.

– Еснагь абахҭахь уеихоит, изуҭахыу сзеилкаауам, – агенерал ичын иоурц, Москвантә иаханы ииаз Климов макьана дполковникын.

– Сҭашәкыр сҭахыуп ҳәа шәазҳәада?

– Ус ухы мҩоапугоит, – иҳәеит Вардаиа.

– Иашазами? – ҽааиҭаит аминистр. Ацәажәара даларгаларц иаҿын рҩоыцьегь.

– Иаҳҳәап?

– Аизараҿ ауаа урыԥхьаны изеизугази? – дцаауан аполковник.

– Ианба?

– Ицарц згәы иҭаз урыԥхьон микрофонла.

– Ианбыкәу иара?

– Угәалашәара зынзак иҟазамеи?! – уамашәа избоз иԥшра иман аполковник.

– Ус азәгьы зынзак дцарц игәы иҭазамызт, крыфара ҳәа инҳадцкәаз ракәымзар.

– Ақыртқәа рымацара именшевикцәазшәа анҵамҭа ахаҳә изашәырбеи? – Климов иаацәыригеит кьаразаа ирызкыз апрофессор Зизариа ишәкәы. – Араҟа иаҳәоит апсуа меншевикцәа шыҟаз.

– Иҟазамызт! – ииҳәоз агәра ганы, аҕьараҳәа ҽааиҭит Леуанти. – Азәык-ҩыцьак ақыртуа меншевикцәа рыерыдырҳәалеит, аха апсуа меншевикцәа ҳәа рзуҳәартә, аиҿкаара рымазамызт.

Иҿапеын дара. Аха амч змаз дахьҿапуеыз азакәымзи узлаирзуаз. Уаҳа зцааракгьы аҭак ҟаимцеит, рдокументқәа инапы рнимцеит.

– Абри аус баша цьоукы уаладырзуеит, – иҳәеит Вардаиа. – Ҳара иаадыруеит шәорганизациа хадара азҵо.

– Ус организациа ҕәгәак ҳамахындаз, ибзианы аус ҳамуази, – Леуанти дҧышәырччон.

– Ишҧашәымам? – иныбжьаиршәит Климов. – Аизараҿ абарҵа улбааны уанцоз, иуԥхьадаз?

– Уи анбыкәу?

– Уахьнеиз аҳа аҵаҟа итәадаз?

– Зызбахә шәымоу зустқәада? – Леуанти ицьеишьон, арҭ иҟаз ҳәа цқьа агьшырзымдыруаз еилыкка ихаҿы иааиуан.

– Зегь ухаштҭит?

– Сара акгьы схамштзеит, аха урҭқәа зегьы ҳарҟәаҧп.

– Угәабзиара иаҳәои? – иаалырҟьаны, аха аҳәоу иаламҧашәа дцааит аминистр Климов.

– Даара схы сыхьуеит.

– Уи зымдыруеи.

– Ишәымбои: сҧсихикатә чмазаҩоны сашәырбарц шәылшоит, – Леуанти имдыруази аиҳабыра ирҿагылаз ауаа чмазцәан ҳәа ахәшәтәырҭақәа ишырҭарцалоз, аполковник Климов кьаҿгьы, иаҳаз закәыз еилкааны, ихы ааирцысит, иқьышә иштасуаз идыруазшәа.

– Уҭакра сҭахым, – иҳәеит апрокурор, – уара иууам акәымзар. Сеиҳабыра ирасҳәои? Уара узаҷәажәарц иуҭахыда?

– Аполитбиуро иалоу азәы. Иауазар – Брежнев, – Леуанти ицәа иалашәеит, асҟатәи дыршәаны, Шевардназе иҿы анеира иара иҳәарала иҟаларц ишашьҭаз. Гагра ақалақь комитет аҿы Едуард Амвроси-иԥа гәып-ҩык рнеира еиҿикаарц иабжьарымгахьази. Убри иеиқәыршәара мап икыцԥхьаза, абахҭахь имҩоа аатуазаарын. Ус анакәха, уи дара ирзеиҕьын, аха апсуара иазеицәахон.

– Иоуҳәозеи? – дцааит Климов.

– Ҳазцаарақәа рызбара а-Политбиуро мап ацәнакуоу иацәнамкуоу еилыскаар сҭахыуп.

– Брежнев аԥсуаа шәус ада ус имазамеи? Уи аҳәынтқарра ускәа инапы ианупеи! – Климов иаҳауаз игәаԥхозма.

– Аԥсуа ускәа иҳәынтқарратә ускәазамеи? – ҽааиҭит Леаунти. Убас акәын аԥсуа ус иҳәынтқарратәым усны ишырыԥхьазоз ҳаадырижьҭеи. Убри азакәын абасҡатәи аамҭа лԥшаах ҳазҭадыргылаз. Аполитбиуро иалаз уаҩы дышиқәдмыршәоз иара иауизымдырхуаз, аҭакра аҽынза аус аннарга, аха убас мацара аамҭа игарц иеԥишәон, аҩны аимдараан ирԥшаази ирзымԥшаази еиликааныа. Аԥыхәтәантәи аизареи ахҭысқәеи рматериалқәак иусурҭа ҭыԥ аҽы ирбар, зегьы уа иҡан, уаҳа аимдара зырҭахызи ргәахәрын ҳәа даагәыҷуан, аминистр икабинет дахьынзаҩнатәаз. Климов имилициа дрыԥхьарц данындәылҭ, дҩагылеит Вардаиа, дызԥашьыцуаз аминистр икабинет шьахә дныҩнаԥшы-ааҩнаԥшуа. Апрокуратура еснагь имаԥны аԥара азоурыжьуан, икабинет игәаԥхомызт апрокурор Вардаиа.

– Уҭакра ҳҭахым… Иаҳҭахым, – иҳәеит иара, Леуанти имала иаҳартә. – Иалухи абри зегьы?!

– Нас ишԥаҡасцо? – Леуанти апрокурор мазала иабжьеигарызи ааигәахәт.

Уи аҭак иҳәааныа, иҳәарызугьы здыруадаз, иааҩнашылаз амилициа Леаунти ихала раԥхьа днагылан, дындәылтцит. Акоридораҽ икабинет ахь днеиуан дыԥсахҩны иипхьазоз (иԥсахҩмдаз умҳәазар), МВД аштаб аиҳабы

Кәасҭа. Леуанти аԥсшәа иеиҳәеит. Егьи, ари дахьибоз ҷьашьаны, аҭак ҡаиҵеит. Уи иамҳәазакәа аҭакра ус шԥамҩаԥыргеи! Змилатра гәадурас измамыз абри иеиԥш дҡамлацызт, абаандаҩы гәаныла дуаруаруан. Аиашаз дҡамлакәа, аха абас иаартны иҭыԥ азы зыжәлар рыԥәгара иазхиаз дабаҡаз?

Леуанти алада аҩнытцкатәи мардуанла длалбаарган, р-КПЗ аҽы дынҭаркит. Уаагьы шоуран, аҳауа ҷысзомызт, иԥсы маԥхарц агьигзамызт, ихы инапаҽы ишааигозгьы, изымчҳар ҳәа дшәон. Чаки қашьки изаргеит. Амла дшагоз Шоҭа иеимҳәахьази. Афатә изҭаз даниаҭабуаз иҡалаҵәкьаз изымдырит. Егьырҭ иҭаркуаз иҭабуп ҳәа уарҳәозма. Ача мацара маԥк ифеит. Аперловка хәшала иҡаҵан, имгәа инархьыр ҳәа дацәшәеит. Рчаигьы ымжәзакәа ирхынҳәит. Иаазгаз, иҩызцәа дахьраҵәажәоз, ибжьы иаҳауан:

– Аперловка ифом, ачаи ижәуам, ари закәи?!. Чартлах!

– Иҡалозар ашьмахьы снажәга! – Леуанти уи дааиԥхьаны диҳәеит.

– Апараша уа игылами!

– Игылоуп, аха макьана ус исзычҳауам, самышьцылар ҳәа шәшәома. Иҡалозар!

– Ууаи нас!

– Иҭабуп! – иҳәеит Леуанти, ашьмаҽынтә данаахынҳә, амилициа аихатәы шәы нкыдижьылаанза:– Иҭабуп! Иҡалозар зык сзаажәга! – егьи азы анааига:– Иҭабуп!

Амилициа, ииҳәарыз иҽамшәо, ашә ҩыдижьылеит. Уи иҭагылазаашьа зеиԥшраз, Леуанти изеилымкаартә ихада хәыцха имамызт. Икьаҽ ааишәихын, аҩы дашьма иныкәцаны днықәиеит. Аԥхзы илԥуан илхәаҭацәкьа. Ҩныцкала игәы ахьҭынчмыз игәабзиара иаҳа еицәанатәуан. Ихәыцрақәа еизиркәкәарц дгәаҡуан, арахь ишиҭахыз ихшыҩ аус изаруамызт. Иҵәахыз ишәкәқәа ргар, ирбараны иҡаз адокументқәа ихаҽы еилирхуан. Ирбазар игәалашәақәоз акакала ирзиҳәашаз избон, аха дара ишырҭахыз еиԥш ахәшьара ақәцаны ирхымцәажәар рушамызт. Издыруадаз дзыкәгәыҷуаз ауаа акыр рзыҡатцазар ҳәагьы игәы иааҭашәахуан, мамзар урҭ ахьыцәахыз аҽынза аимдацәа «рнапы мназазар» ҳәа гәыҷрак ааизкашәахуан, аха урҭқәа зегьы наԥхьеицон, аҩны иҩналаз «арҳәцәа» ирзымгашаз арбаныз? Иаҳа ианеицәахашаз иҡаҵатәыз азы деиԥхьхәыцырц, ихы еимлагәа икын. Ишьапқәа аушьтны даақәтәон, ҷьара акаҽы ааҭгылара илшаҵәкьомызт. Даақәымцзакәа дхәыцуан, арахь ихшыҩ еилккамызт азы, ихы дақәпон.

Ахәымеханрахь амш еигон, маҷзак ацәыцашоура хеит. Иааицыз амилициа даакылсын, ддәылцырц диԥхьеит. КПЗ аҵаԥшьаҩ иҽы итәан апрокурори аминистри. Акы згәы иалазамыз еиԥш, дрыхәлаччо Леуанти днықналеит. Аиҳаразак аминистр итеикыз иуаҩышьаз ҷьеишьон.

– Узырччозеи? – апрокурор, ихабыцқәа хырҷьаҷьашәа ицәажәашьа злаҡаз ала, ухгьы зҭауршәази, ҳаргьы ҳазҭаургылеи иҳәарызшәа игәы инатон иҽаԥхьа иладыртәаз. – Абра унапы ануҵароуп! – қьаадқәак ааимцеицеит.

– Мап! – иааҽахицәеит Леуанти.

– Уамыԥхьо! – иҳәеит аминистр. – Иузеиҧьу анызаргьы уздыруамеи.

– Ара ак еилыскаауа-егьиуа сыҡам. Сзаԥхьазом.

– Нас абра унапы анца, иану закәу ҳара иуаххәоит.

– Иаҭахзам.

– Ус акәзар, – иҳәеит апрокурор, – абра заҵәык унапы анца! Ари асанкциа узлаԥхьаз азоуп.

– Бзиоуп нас, уи снапы аныслап.

Абаандаҩы ашәҟәы инапы нақәиҵеит, иҟаиҵазгьы ааицәымҕахеит, избанзар аминистр, иус дшалгаз дирбозшәа, иаразнак дцеит, апрокурори иареи ааизныжьны.

– Уҩны ҳаҟан, – ҽааиҵит апрокурор Вардаиа. – Ушәҟәқәа ҳгеит.

– Зегьы жәгоу, иншәыжьыз ыҟоу? – Леуанти, ицәа шааихбзаазгьы, акы дақәгәыҕуан, амала уажәраанза еиҧш дҽаҧхаҽаччон, ииҵәаххьаз рхәынганк изеилкаауазар ҳәа.

– Уахь сара сакәзамызт иҟаз, иргаҵәҟьаз сыздырзом, амала исзаарыцҳаит унапала иҩымыз шәҟәқәак шырбаз.

Адуховка иҵаз рымбазар, инапала иҩымз иусурҵа ҵыҧ иқәзамызт иахьынзеигәалашәоз, урҵ аилаҳәараҽ ирылазар акәымзи. Заҟа уажәы дшәоз здыруадаз, аҽны ихигаз аҧсеибакреи, ашоура иҽанартәаз амцеи, иҽаҧхаҽаччашьеи урылҧшны, иҩныҵҟа аҽшеиҵанакуаз ихаҽы иузанбааломызт умҳәозар. Убасҟатәи иҵагылазаашьа иҵәахуан.

– Амагнитофон лентақәак рбеит, – ҳәа нациҵеит апрокурор.

Абаандаҩы адырҩегь заҟа иҩныҵҟала иҽиҧсахыз ҽыц изырмазазар ҳәа агәра имамызт.Алента згәылаҳәаз аҽакәын имазаз ашәҟәқәа згәылаз ақьаадеизга ҽыц жәпа ахьыҟаз. Ибзиашәа уи уаҳа Леуанти ақәҽиҵуамызт. Афымца ицрасызшәа, амагнитофон лента иашьҵаз аҷкәыни апрокурори шеидҳәалаз даазхәыцит. Амала уи инҵкааны уажәыҵәҟьа иибахьази иаҳауази цқьа изеиҽыбаауамызт, аха уи алацәажәара наҟ ацҵара иҽизацәыхьчар, акала аҧыжәара игарызшәа иныруан. Аамҵа гатәын, ҧыҵ-чыҵк аилкааха иаразахаанза.

– Уара заҟа ууаҩ иашоу, заҟа ууаҩ қьиоу аанарҧшуеит 50 маат ауал уқәҵаны абахҵахь уцар ахьуҵахым, – иҳәеит Вардаиа, аҳәоу иаламҵашәа.

– Уи Малиа иоума изҳәаз? – мазак имазамызшәа иааҵырҟьаны дҵааит Леуанти, ишизымбатәбараз аамырҧшыкәа, амала еиликааит амилициа амаиор амашьынаҽ иааиаҳаз зегьы шреиҳәахьаз, егьырҵ иҵатәазгьы ишрызҵаахьаз, апрокурори аминистри еилыркаақәаз анализ шазырухьаз. «Аҧара азбахә лкаас иарҵазишь?» –еиликаар иҵахын иара.

– Малиа иоуп исазҳәаз, – дақәшаҳаҵын Вардаиа.

– Иҟоу жәдыруама: урҵ амаҷ-саҷқәа ирылаҳхи, аус злоу сара сҽынтә еилкаак шәоурц шәыҟазам, а-Политбиуро иалоу азәы сиқәшәыршәаанза.

– Нас улента абаҟоу? – Вардаиа, иаҳаз ашьҵахь иааҵгылара иаҧсамзар акәхарын, дцарц дҩагылонаҵ, дҵааит.

– Иарбан лентоу?! – Леуанти, уажәраанза дзыцәшәақәоз зегьы иоуз азҵаара иҧнаргон, ихы ҩышьҵиҧааит.

– Аиҽкааҩ иҽы иҳаҧшаауоу? – ҳәа иҵаашьа иунарбоз акы заҵәык акәын: алента рымбазеит, еиҽкааҩысгьы ирҧхьазоз даҽазәын.

– Аиҽкааҩ иҽы шәашьҵала! – Леуанти, аҵак азы иааиҵамхашьа злаҟаз ала, алента ҵәахны измаз иара иакәзамызт.

Акамерахь даннарга, аихатәы шәы анкыдрыжьыла, имацара данааҩнаха, деилаҧсарц агьигхомызт. Апрокурор даҧсыуазшәа, даҧсыуамзшәа Аҧсны дықәын. Ижәла ахьаҧсыуаз иаҵганы, иреиҳазаз маҵура ҵыҧк ааникылон, имилаҵ рҽгьы аҳаҵыр имазар иҵахын, убри азы абаандаҩы иҽцәажәараҽ иҵагылазаашьа зеиҧшраз азы аинформациа ииҵозма уҳәартә иҟан. Егьи аганахь ала, апрокурор изы ихадан имаҵура ус, ус анакәха, ақырҵқәа иара ишизыҟаз акраҵанакуан. Аҧсуа бызшәагьы ицәтәымын иара, ус иҟаз ак еиликаарц дашьҵан. Леуанти идокументқәа ахьеилаҽаҳәаз рҧшаан, иргеит иҳәартә, зегь ааиуан, апрокурор аҵыхәтәантәи изҵаара агәаҽанызаара изканаршәуан умҳәозар. Амала уи ҷьқәреи цырак, ицәаҕәамыз адгьыл аҽы инкаршәны, иаарызу имаарызу ҳәа дазҧшуазар иаҩызан. Адырҩегь агәыбжьажьара ҵигеит. Ишәҟәқәа рбазар ҟалон. Даҽакы ҕәҕәала узлақәгәыҕрызи. «Нас улента абаҟоу?» –ҳәа дызизҵаарызи?

Амаиор Малиа ауал азбахә аиҳабыра ишреиҳәаз ааихҵашәеит. «Азә игәра уго дышҧаҟам!» – уамашәа ибозаргьы, уамакҵәҟьа иҷьеишьомызт уи. Уи ииҳәаз агәхьаа зкыдаз, Леуанти дзыцәшәоз – Ҷыҷыгә даанкыланы иҳәатәымз идырҳәар рылшон, ма «ауал» азбахә иаҳәаны, уи зқәыз дышҵаркыз ирдырны, аилаҳәара маза дашьҵарҵазар, ианаацәыригоз изкылҧшзар, имырхзар ҳәа даазхәыцит. Акәымзар апрокурор алента азбахә абеидыруаз. Ма уи алента иара иҽы иҟан ҳәа игәыҕзар? Рыҧшыхәҩ ирызнеигаз адырра ус амҳәози. Леуанти еидихәыцлоз ирзизбарыз дақәшәомызт.

Уамак мҵит, изхара иусқәа рызхәыцха имҵакәа, аҷаҧшьаҩ иҵыҧ ахь деиҵанаргеит. Иимбацыз ҩыҷьа арҧарцәа, костиумла еилаҳәаны, иҩнагылан.

– Уажәы мҩак ҳақәларц ҳаҟоуп, – иҳәеит руазә. – Имцхәу ҽырҵысрак ҟалазом, – иаацәыригеит аихатәы напҽаҳәага.

– Қарҵ сыжәгома?

– Ааи, – итахзамкәа атак ихәон.

– Ус сшәыцны сцоит, иалашәхи уи?!

– Ара итаҳкуа зегьы дреипшума, инапқәа зҽашәҳәои?! – иааицәымгахеит аены зны «чартлах» ҳәа изызҳәахьаз игәы ааҳәны.

– Ҳара априказ ҳамоуп, – ҽызымтыцкәа игылаз арцыс хыхьынтәи ишрыдырцаз имцәахит.

26

Инхара ихы изыкәымкыкәа, ашьыжь адәкьан аҽы дахьылкылшәаз, иаадәылцымта иакәыршәаны, тацеи нхәпҳаи анааиҽаҳа, Астандеи иареи еибырҳәаз ашьтахь, Батыр шьта игәы аапцәазызшәа ибон. Збжьы иаҳаз Шьасиа лакәын илапш рапхьа иназыкәшәаз, иара дагьааилызблааз. Уажәрааныа зыда днымхарызшәа еснагь ибла ихгылаз азгаб уи дахьлыдгылаз лшәшьырца дытцан азы, дхыгагаазшәа дибон, рапхьа ибла хызкуаз зшәахәаз дымрамзи. Рҩоыцьегь еилырцәажәарц зтахыз Шьасиа илзымдыруаз рацәамзи, иааизныжьны адәкьан днықонапкеит. Астандеи иареи ахьынзеицәажәоз, лара ирласны дхынҳәыр итахын, убасҡатәи азгаб лацәажәара ицәыуадаҩын, амцҳәара шьтак изычҳауамызт, арахь димжьарада цсыхәа имамызт. Лгәы цәимкьарц, гәыграк лзынижьуан, цәа-жьы ахазамкәа, нас дзыкәиргәыгуаз ихата ишизынамыгзоз усгьы заа идыруан.

Уи данынлыдц, алада, апсшьарта ҩоны шыказ, дылбааузшәа дыццакуан, лылапш иеацәихьчарц. Хара дзымцеит иара. Лара длымбартә, цьара дцәыцагылеит. Иара ицара дшазыпшыз мҩашьо, даадәылцит еснагь ибаларц иитахыз, ихәыцра изалымцуаз, игәата изтымцуаз… Заҡа ҳәатәузеи?!. Шьасиа дахьыказ амнеира, дахьгылаз ацәырымцра, хара-хара лывсра шьтак илшомызт. Убасҡатәи длызгәыкуан, лзымааигәара шьтак изычҳауамызт. Убасҡан, анхәпҳаи атацеи рызкәа еирханы, аҩада ианцоз, ма харантә длышьтапшлар, маҷк иҩонытцка ирдон. Уи ала дизааигәатәуамызт, иаҳагьы дицәыхарахон. Убас дазхәыцуан иара итагылазаашьа, иагьа умҳәан, иҩызаз лара дипшәман, идунеихаан иара дизааигәахарц лхатагьы дзакәшаҳатхомызт, иашьас длыртахьан. Иара дзыкәтәаз амахә шхицәаз еипш, лара дызныкәозма, лхы иаҳа еилгамзи, иагьа умҳәан, хатца дыкан, Батыр дшылзыказ лзымдыруазар еиғьын, илдырыргьы ууанза закәытә аамта ицарыз, Анцәа иҳәар – лыхшара ҡаларын, иара иахь ишлатәамыз дхәыцыртә затәазшьоз лакәызма.

Иара зегь ирмазарын, иуаз лмаҳакәа, лыразра зцәырцуазма. Ари ахәыцра ҽыцххараза иааизкашәон, убасҡатәи азатцәра даамеханакит, имацара затцәык идунеи дыкәгылан, анарха заушаз гәыграк усгьы изкашәомызт, ахәылашьра иакәшәаз заҡа дтыккоз ибеит. Астанда рыцха, дхәашабгаха (усцәкьа Анцәа дкаумцагәышьан аха) данибалак, лыҩонытцка ғызра заҡа илтцәахуаз имбозаргьы иныруан, аха изаҳауадаз иара иуазыр иахылцуаз иуаз ғызбжьы? Зегь рхы иашьтан, иара ишьтадаз? Адунеи еижьаган. Ихатагьы цьоукы рзы деижьаган. Даеа мҩак изышьтамызт. Убри зыхкьоз дакәпартә макьана амч ипшаауан. Азә иакәпара иаҳа имариоу усын, иуадаҩозаз, зегь ратцкыс дызҽынцәаауаз мап лыцәкны, ихы дазымиааиуа дкамларц, аеынкылараз иҩонытцкатә еибархҳаракәа реикәпара акәын. Иатцкыс зхытцшаз ахьымзг ихцаны, изшаз аамтаз адгьыл дыкәымзаарц зхы иаиааирц зылшоз, зыжәлар ргәабзиара иалтцшәаны, зыҩонытцка дунеи беиазаз иакәын. Ус дыказма иара? Уи аамта затцәык акәын иузырбоз. Аамта ма дахәшәтәуан, ма дарчмазаҩуан. Дыннарцәаргьы алшон… иеизеикәымкыр. Иеизмыртынчыр. Дшатцәышатцәуан, иеыздикыларыз дакәымшәо.

Иусуртахь уи апсшьарамш аены ус шимамзгьы, алада длыбааит. Агараж дааҩонагьежьит, иусурта тып ахь днеит. Цьара иеизыҩонакуамызт. Ашта даакәшан, амшын шыказ длалбааит. Алаф зеиҳәашаз апшзакәа ахыкә икәыпсан, азы итапсан, акырза ирацәан. Аееилыхра итахымызт. Азталара данараапсацәа, игәы архынҳәызшәа, аеыкәабара ицәымгын. Амра ихы иасырц агьигымхо, даншцәа шьтахька иҽааихеит. Иззакәыз издыруамызт, амҩа икәлаз тацеи нхәпҳаи дрыцәшәон. Рҩоыцьегь ирылаҳхызи, аха Шьасиа ак лыхьрызшәа игәы инатон. Ақытахь ицоз автобус дакәтәеит. Ацьармыкьантә иаауази реидаракәеи рыла итәыз а-«ПАЗ» ишьапы шизтамыргылозгьы, цәгьала иетаиркьакьеит. Шьапыла анықәара даара итахымызт. Ашә аартны дылагылан, анықәцаҩ изаркуамызт. Аҩада иҩаскьацпхьаза, ауаа лбаауан, иакәтәоз маҷын, ашәгьы адыркгәышьеит. Цьанараа рынхарта ианнавсуаз, агәарбжьарала агәашә иҩадгылоз дҩарыхьпшит.

Икәнатәоз апхзы хьшәашәозшәа игәы иабон. Изымдыруаз азәгьы амашьына дтамызт. Илбаарц зеазызкуаз ахьынаигәтас-ааигәтасуаз уамак изычҳауамызт. Цхәыск, даеа маҷк аалҽыцшәакәар, длацәхарц агьигхомызт. Шьта иаргьы хара дцозма, ирласны длыбааит. Дтаатиуа имҩоа дшаныз,

игәарԥ дынҭалеит, уаҳа натахымкәан игәы ԥнатҵәазшәа. Аиашаз абра дыкәҵны дцарц ихы иааҭашәакәахьан, уи аҽны еиԥштҵәкьа дамеханамкыцызт умҳәозар. Ашәшьырҵаҿ арымз днықәиан, ихы, инапытҵәкьа аҵамҵакәа, аҕәы иқәын. Иан ахчы изаалымгар, убас иқәзаауан. Лԥа ихымѡаԥгашьа иахылхәаарыз лыздыруамызт, уажәааны ус уамак роуамызт, шәыр-қәырк рҭиирц иаламгозар, аха ақытан инхоз ҽнак уск змауаз дарбаныз. Лԥа дыцәазар лгәахәны, ашәшьырҵа шыҟаз уаҳа дымнеит лара диԥырхагамхарц. Иара дыцәамызт, ҽырҵысрак шыҟаимҵозгьы. Иҭынч қәиашьа еиԥшымызт игәаҟҵәаҟшьа умҳәозар, даҽазә еилыхашьа даҽазәы изеилкаауамызт.

Еснагь ибла ихгылаз лҭеиҭԥш змамыз даҽазәы длызгәышьозма, ма Шьасиа леиҿкаара ԥшзашьала Асҭанда илаԥылгозма? Ихьзи? Дызлахылхзеи, лхаҵа лхы-лгәы иҵамкәа? Иѡыза иааигаз азҕаб лҟазшьеи луаѡышьеи, лҵареи лыхшыѡи уҳәа, илҷыдараз акгьы издыруамызт. Уи даниба нахыс игәаҵа дыцалеит, ус анакәха игәы ҿызкааз лҭеиҭԥш мацара акәын, ма илыуаѡышьаз лхаҿы ианыԥшуазу? Абартқәа зегьы реиҿыбаара дахьынзалаз, лара лыдунеи заҵәык дҭаршәны даман. Уа мацара дзаангыломызт, аамҭа цацԥхьаза, иелыҟәгаразы иагьа дыкәпозаргьы, дитәызарц длызгәакуан. Инырраз илымчыз ҳәашьак амамызт, ҳәаак иҵазомызт. Арахь лара иѡыза дышиԥҳәысыз ихаштыртә, иламыс имфацызт. Даныхәыҷыз аахыс згәараҵаҿ хәмарырҵас иахьимаз, крыфан зѡны дыѡнымҵуаз жәлак рҵаца ду дылҭацан. Лара ланхәԥҳа иара бзиа дылбон, акы дақәгәыҕуан. Аҵаца иашьас иара длырҵахьан, дшылҿынтәаауаз рзымдырзакәа, иԥстазаара иалахәмаруазшәа ирцәыҟалеит. Заҟа еихәыдхашьхазеи рызынтәык рыжьраҵәреи реиѡызареи, реибабареи реизыҟазаашьақәеи, уаѡы изымдырзакәан, ихәда шахала еихәыдхадыршәырц. Азәгьы дамеилаҳазакәа, ихәдаҿ ашаха аеарххон, иԥсеивгара ҷнакаарц.

– О Баҭыр! – даақәгыланы иан анҿылт, дѡыкәтәазар хәлахьан. Абасҡатәи аамҭа арымз ҕәы дыкәиазма. Ибҕа ихьуан. – Ақәыцьмақәа рбжьы уаҳауама?

– Ааи, – иҳәеит иара, даллымхыргьы иаҳауамызт, аха уажәы ицарза ацуҵа аҵыхәахь ааигәа ҷьара рбжьы гон, урҭ рыкәҿыртуан уҳәартә, аѡадантәгьы иуаҳауан.

– Ариабжьарак абас рбжьы гон, аха уахак иуузоит, умбои. Ҳажәцыс акәзар – уаха имааит. Арҭ ирықәымшәандаз!

– Макьана илахартә иҟам. Иаауазар аабап.

Жәҵыск дашьталартә агәы имамызт, анылашьцахьазгьы иабоубарыз. Ақәыцьмақәа ишырҿыцахәхаз адырѡаены акәын ианибаз. Рхахьы абнаршәыра иатҵәахуаз гәаѡак аҿы ацәеи абаѡкәеи еиԥхьытта илаԥш ицашәеит. Аѡны данааи, ааигәа иимкыцыз иаб ѡ-гәыцәк змаз ишәақь мазала иахьытҵәахызынтә иаацәыриган, ирыцкьеит. Апатронақәа цытк сарчмала еицеицеит, даҽа цытк – хызаҵәла. Абҵьар рхианы инықҿаиргылеит, уаѡ илаԥш уамак иахьақәымшәашаз. Абҵьар рылрымхуази, иримҭеит усҡан. Уажәгьы ацәгьаҳәара ҷьоук рнапы ианымзи. Ианиба азыҳәан, иара иашьа Мамсыр узлаиқәгәыҕуази. Уаѡы ибла ихымгылоз азакәан ҳәа уамак рыман. Уи аполитика иалҭшәан.

Ақәыцьма азбахә уаѡы иҿыциршәаҵәкьомызт. Атракторқәа цәаҕуареи ачаи аус адулареи рзы адәқәа ирықәлозижьҭеи, шамахамзар агыгшәыг ауаа рынхартақәа ирааигәахомызт, ҷьара ԥхастак зны иҟарымҵакәан аха. Шәарыцаѡык ааигәа-сигәа иеҵәыригазомызт, абҵьар ылхрақәа мѡаԥыргалон, бҵьарла қәгыларак аҧсуаа ицәырыргар ҳәа ишәаны. Адырѡауха ақәыцьма арҵәаа бжьы ҿыц иуаҳауан. Ѳынла усгьы ҽудырбазомызт, агьыч иеиԥшха, «хҭырԥала рыҽтаҳәҳәа», уахыла ана-ара иаацәырҵуан. Баҭыр ачақәа дырзышәарыцомызт, агыгшәыг ракәмызт, дашьцыламызт. Ақәыцьмақәа рбжьы ахьгоз ихы ақәкны, иҿынеихон, ишәақь дышнаҵхара иеазырхианы. Иубози? Иԥышәадара ааԥшуан. Ус хәымехан, аусура ашьтахь, дырзышәарыцарц дынҭыҵуан. Гәаѡеи қәаҵеи нмыжькәа дырхысуан, аха агьибомызт. Ҷьарак, ѡыцьарак ача ылирԥрааит. Уи ангәеиҭа, ишәақь азгәыцәк асарчма зҭаз апатрона ҭаиршәуан. Ала шьҭихит. Усҡан ицпраауаз иаҳа ирацәахеит. Знгьы акаҡара ишьит. Игәы ҿыцхазшәа дхынҳәит. Маҷк игәы ихашҭит. Шьыжьла ана-ара аԥьқәреиртақәа, аҵатынҵра аганқәа, ачаиртаҿ ахыс бжьқәа галлон. Иара дашьцыламызт азы, шьыжьла аусура дыццакуан. Ус хәымеханк абна агәҭаны ишьҭаз адәаҿы Апҵа дааиҿаҳаит.

– Узшьҭоузеи? – дцаауан Баҭыр.

– Ҳаҵәцыс иаха имаазеит.

– Ақәыцьмақәа ракәзар ҟалап, ааигәа сыжәцыс, убас ифаны ишышьҭаз, снахагылеит.

– Иуҳәо закәи? Ушәақь уазқәынца, агыгшәыг урышьҭоума?

– Урҭ сышрышьҭаз, чақәак сшьын, ашәарыцара бзиа избо саламгеи.

– Ахәымехан ача иашьҭалода, ашьыжь шаанза, адәы уқәлар, саатқгьы уҵахзам, заҟа уманшәалахо удыруама.

– Иуҳәаз саҳаит, – иҿынеихеит иара, иҿыцыз дыррак иоузшәа.

Аԥҭа, ак иҳәарц шиҭахыз мԥашьо, даанхеит, иаразнак дзымцакәа. Баҭыр уи хьаас димазамызт, аԥыхьаҟәа ҷьара диҟәшәар иҭахзамызт, ибла ахпшылара ицәымҭын, иацәажәара иеацәихьчон. Ихаҭа иеиԥсахижьҭеи, заҟа иееиҭеикзеи. Шьыжьла ашәарыцараз аҷкәын иабжьеигазгьы хырԥ азимузеит, ашьыжь аҵх ианаԥылоз дгыланы, шәарыцара игәы изҭакуамызт. Иагьа умҳәан, усура заа амԥа дыкәлалар акәын. Амала ашәарыцара игәы шиханаршҭуаз лабҽаба ибон. Ихаҭа иҟаиҵоз цқьа дазымхәыцзакәа, адырԥаены ашьыжьза, ихала аҵх даԥыланы дгылеит. Иаразнак иеааибиҭан, ила ныҵигеит. Шәарыцара ирымгацыз, уажәрааанза ишадмыршьцылацызгьы, ла ҭгак акәзаарын, хар амазамкәа, ифԥышәон. Уи ашьыжь саатқгьы адәы дыкәзамызт, ила, иҵнарпрааузаз ача дшыриехсуаз мацара, дашьҭан. Жәабаҟа патрона ҭиркьеит, хәынтә идырԥатә еиҧхарц изеиҧьушьартә, игәы алаҟаны, азаза даганы, аԥоныҟа дхынҳәит. Нас акәын усура данцаз.

Аиҳабы ашьыжьтәи иеилацәажәара иеалаимырхәзеит. Ус ҟаиҵалазомызт, аха убри аены уахь анеираз агәаԥхара имазамызт, изыхҟьаз уара идыр, ашьыжь ишәарыцара агәырҽыхра инаҭаз усурала иԥхасҭеитәырц иҭахзамызт. Телефонла амазаныкәгаԥ изаалыцҳаит Важьа дибарц шиҭахыз. Уажәы уи изцәыригахози? Иаҳалак акгьы уамак хьаас икуамызт, аха, иԥсеивгашьа иеиҳабы даԥырхагахарызшәа, заа иқәшәара иеацәихьчон. Иаарласны аекскурсиа ицоз Шьына дибеит, убриала даеа маҷк аиҳабы икабинет иазнеира иеацәигон. «Икарус» даадҵуан еиԥш, игәы иеанзамкәа Ҷьанар дааиҽаҳаит. Уи иԥылара дшазԥшымыз изымҵәахит, ихы инапаҿы иааигааанза, уи иԥоыза игәеиҭеит:

– Иухьи, уанаԥьалбеит, уԥышә сынҵасызшәа?

– Иуҳәо закәи?! – Баҭыр иеааириашеит. – Ус угәы изаанагаз сзеилкаауам.

– Сануба амца ухҟьазшәа збеит.

– Важьа дсыԥхьан, иаразнак сзымцеит. Уара уааишьҭыз ҷьысымшьеи.

– Аилацәажәараҿ узыҟамзи? Уанызымба, иухьыз еилыскаарц, сузааит.

– Исхашҭит, – амц иҳәон иара.

– Уеибгазааит, ҷьушьт! – Ҷьанар иҳәашьала – Баҭыр машәырк дхыҵеит.

Баҭыр иԥоыза дахьнеиуаз дишьклаԥшуан. Диҵәымҭны диҵәымҭзамызт, дизааигәаны дизааигәамызт. Ацәымҭреи аизааигәареи дрыбжьагылан. Уи акгьы зымҳәоз ҭагылазаашьан. Уи аены уаанзакәа раасҭа иаҳа изеиԥшын иԥоыза иҟазареи иҟамзареи. Уи иԥшәма (игәы ихьуан иара дзызгәаҟуаз аԥҳәыс-ҿа иԥоызаз диԥшәманы ибла дахьыхгылаз) дахьылҽынҵәаауаз амшала рԥоыҷьегь ирыбжьаҳаз атымитыша ҷаулахазон, аиашаз, абыржәы ианааиҽаҳауаз усҟатәиҵәкьа ишеиҟәнагоз изгәамҭазаргьы. Изгәаамгзакәа аиҳабы икабинет дазааигәахон, абар адкыларҭа ашә дахьнылагылаз.

– Бзиала уаабеит, Баҭыр! – димбеижьҭеи акраацуаны дыгәхьааигацәаз ҷьишьарын, дԥоатԥаны инапы шимихуаз збаз. – Утәа! – Важьа иҭып ахь даахынҳәит. – Аилацәажәараҿ уанызымба, ак ухьыз ҷьысшьан, – дгызмалын иара.

– Маҷк санагха, сышәԥырхагамхарц смааир иаҳа иеиҧьасшьеит, – Баҭыргьы мцҳәарыла иажәа ааиҽикааит.

– Уааргарцгьы расымҳәаз еит, иухьыз еилыркаарц расҳәеит.

– Аеи, – диқәшаҳаҭызшәа арԥыс аԥшра аиҵон, – аха саргьы сзааиз – ак шәҭахызар сгәахәит.

– Хәҭақәак ааит ҳәа саҳаит, ҳмашьынақәа еибгоума?

– Уажәыцәкьа зегь ҳамоуп.

– Ус акәзар – уаҳа зҭахым, – аиҳабы Баҭыр дноуижьҭын, уи ашә анааиртуаз дышҽаԥхаҽаччоз инаихьигзеит:– Амала аеазны уеагыумырхан.

Агыруа иаамсҭашәара-гызмалреи аԥсуа ак ада изымдырреи реинымаалара илыжжуа, Баҭыр дындәылҵын, иусурҭахь иҽынеихеит. Ихыргәа-ҿыргәаԥоцәа русушьақәа аагәеиҭааанза, Важьа иԥылара ааихашҭит. Шьыбжьоншьҭахьынза ииааз Шьына даеазны аекскурсиахь ддәыкәцан. Уи иаара дазымԥшзакәа, Амра анылхыц, иҟаиҵашаз ус уамак имамызт, аус ицызуаз днархылаԥш-аархылаԥшын, аԥоныҟа амԥа дԥангылеит. Алеишәа закәыз изеилымкааува днеихьан. Аусураҽеиԥш игәы абеихашҭрыз, аха ҭыԥк аҿы аеышьақәкра ицәыцәгьахон. Ус еиԥш иҟаз амԥа шьҭихуан, избанзар иара диқәшәааанза иҭацахахьаз лызхәыцра дшынеибакәыз дамеханакхьан, еиҳаз усгьы имазамызт.

Макьана ҷхыны мзык раԥхьа ишьҭан, шоурацәан, аԥхзгьы ааиқәнатәон, аха иара, уск дахыццакзозшәа, ишьаҿа ирлас еихигон. Ҷәажәарыла Жьакәа дыхҵеимкырц, уи инхарҭа даазхьамԥшзакәа днавсит. Уажәрааанза уи иԥылара, ицәажәара игәырҽыхган, шьҭа дибаргьы иҭахзамызт. Адунеи ицәтәымхазшәа, адгьыл дыкәгылан. Ақыҵа гәы иқәгылаз адәқьан днавалааанза, шәырак кны, иаԥхьаҟа азә дышԥеиуаз гәеиҭеит. Хымпада лара лакәын. Дагьаахьаҳәуан, рылаԥш ааиқәшәааанза, акы иҭахызшәа, адәқьан дныԥналеит. Ирымамыз днарызцаауазшәа, иеааԥнаирхеит,

лара акыр дԥаскьарц. Амцхәгьы акрытирҭа дыԥоназза дзыԥонагыломызт, ма дылхьымзартә цьара дынкыдгыларц, ма шьҭахьқа дхынҳәырц, дыԥодәылтцит. Дкылпш-кылзрԥоуазшәа амԥохь дыԥоцәырцит, архәара аҽынза лара дибарын ҳәа дымгәыгзакәа. Иара адәқьан иаадәылтцра дазхианы, лшәыра ргыланы, лара дизпшызаарын. Ишпаҟаицоз, лабҽаба ҽыцәахышьак имазамкәан, цхьаҟа иҽынеихеит.

Дааразa дибар иҭахымзи, дылзымгәаҟуази, игреиеуаз ибзиабара еипшцәкьа иҭахрақәа ирмазон акәымзар. Лара дпышәырччон, иашьас илырҭаз дахьылзааигәахоз. Иаалыкәршаз зегь рацкыс иара дылзааигәазар ихәҭан. Азгаб, аԥонра днеиааназа, лхаҵаԥоыза иакәын илзааигәаз, ак лыгхозар ихазыртәаашаз иареи лҭаҵаԥоызеи лывагылан. Ашьҭахь, дызланагалаз аҭаацәараҽ хьаа-баак лызцәырцыр, дзыхьчар зыхәҭаз аиашьа длырҭон, уи иҭакпхыкә ҳаракын, аха иара изынамыгзакәа дааиуан. Убарҭкәа шианалыжьуаз илырдыруазшәа, дпышәырччон лара, иуазырра иарҽиауаз иԥонытқа аҳәыпзыпра лызгәамҭакәа, уи лымбарц иара иқәпашьа заҟа игәгәаз иара азәзацәык иакәын издыруаз. Игәытқхоз гәнигон, ихәаеуан. Хаҵас зхы зшьоз зегьытцәкьа рцәа ирызҭамгзоз маԥьана еидаран. Уи усцәкьа шакәыз иныруан иара, иԥышәырччоз анашана цхәыс-ҽа убасцәкьа аҭак лыҭо дахьылзааигәахоз.

– Ббара сеигәыргьоит! – фатәқәак зҭаз лартмаҟ аашьҭихит.

– Узамеигәыргьои, аԥоныҟа усзымнеизакәа, амԥоан ҳанеиқәшәа, – лхылҽеы лашон.

– Бхала, аидара быманы, амԥоа бзанылеи? Цьанар иабҳәар – аусурантә дангьежьуаз, иԥоеимгози.

– Аԥоны сахьтәоу сызҽеи, сшьапы ааицысхып сҳәан, – дныҟәалар лцәалтәымра ишазеигьыз усгьы илзаартуамызт. – Шәеицны шәаар еигьымзи. Аԥыхьақәа бзиала шәеицныҟәон ҳәа саҳаитеи.

– Саалаcыр – усқәак срыхьзап сгәахәын.

Игәы лыздуун, дивагыланы дахьԥоеиуаз, уажәраанзагьы иелыкәиршәақәандаз, длацәажәақәандаз ҳәа ихы дазагьуан. Дшимбацыз дибазшәа, ҽыцла длыхәаԥшуан. Аамҭа цацпхьаза, дахьаанагаз акырза илнаалазшәа, иаҳагьы деигьын. Есымша ишәҭуаз, иԥшқаз, иҟәымшәышәыз азгаб ҟаимат дызцааз ҳәа, ихәыцрақәа ахькылигарыз дақәшәомызт. Лшьаргәацә пашәқәа асаба рыкәларын, агәарбжьара ас дырнызар. Иабалҭахыз ақыҭа аназара инхоз ауаа! Ихаҭагьы дабалыматәаз, иагьа ибзиаз қыҭазаргьы иқыҭан. Ихы цхеишьон. Усҟан иара дзызхәыцуазаалак абзиабара зыбжьалаз реицыҟазаара ахьымԥоапысуазаалак ишақәшаҳаҭыз дзазкылсуамызт, харантә инаԥшуаз илаԥшҳәаа аҭшәашьа дзеиҳамызт.

– Уа, абзиарақәа рзы амԥоан ҳаиқәшәалааит! – архәара даавцит Жьакәа.

– Бзиа збаша! – Баҭыр уи инапы ааимеихит, инхарҭа давсны, аранза иҟаицоз изеилмырго. – Арахь уабаҟаз? – иззакәыз ихаҭа изеилымкаауа, уи ара дахьибоз иҭахзамызт.

– Уасак сцәызын. Уаҳа ахабар зымбеит, ахара сныҟәеит аха.

– Ақәыцьма ракәзар?

– Рбжьқәа галоит, ракәзаргьы иудыруеи. Уара, Цьанари уареи аԥоны шәнеилон. Жәабжьк аасашәхәалон, сгәы аашәырҽыхон. Шәызбазомеи.

– Ҳус рацәахеит, Жьакәа, умбои.

– Шәеицынгьы шәызбомеи.

– Ус аамҭа ҟалеит, аха ҳаицымкәа ҳабацои.

– Ҳаи, Анцәа ииныҳәаша, дад! Шәеишьцәами, шәыцәгьеи шәыбзиеи еилоуп, шәеибакамыжьын! Ус аԥоыза дсымахында! Жәабжь ҽыц ыҟоума?

– Агьсаҳауамеи.

– Иееим умаҳауазар – абзиара иазҳәами. Ари азгаб иашьас узырҭаз лакәзар ҳәа сыҟоуп.

– Ааи, – Баҭыр игәеисбжь ицәеижь ианыруан.

– Ҳаи, дад, бымшха бырзыҟалааит! – Жьакәа Шьасиа данылзааигәахоз, шьаҽақәак ларгьы дааскьон, лхы днагәзит. – Даара сбеигәыргьеит! Уаҳа шәныскылом, абзиараз!

Жьакәа аԥхьа днарԥырцит. Баҭыр ишьамхы цсыҽхон, цхьаҟа иҽанынеихоз. Абырги Шьасиеи анеизааигәахоз, лхы ларҟәны дшааиуазгьы, лыбла рыцаҟа, ԥоазак ацәаара илаԥш ицашәеит. Уи зыхҟьоз имдыркәози, даеа знык цқьа иҭицаарц игәазыҳәо, ирлас-ырлас ивагылаз дналҽаԥшуан, лара лхаҽы арахь иаалырҳәуамызт.

– Аԥоныҟа усыцнеироуп, – лбжьы цшқацәан, ргәашә ахь уназгоз рыбжьаларҭаҽ, ларҭмаҟ налиркырц иара данаатгыла, уи имымхзакәа, уамашәазак лара дҽаԥхаҽаччон.

– Ббеиахааит! – лыҳәара мап ацәикырц игәы иҭан.

– Усыцнеироуп, – дхьамцырц иақәылкит. – Акы еиԥшымкәа суҳәоит!

– Бзиоуп, амала фатәык аҟаҵара бҽазыбымкуазар.

– Уи закәыхи?!

– Мцхәы сзаангылазом. Ашәшьырҵаҿ снатәоит, Надшьа сналацәажәап. Баргьы убра бсыдгылазароуп.

– Иумуазар – уигьы сақәшаҳатуп.

Агәарԥ иара дынҭалааныза, иагьа иеԥишәазаргьы, аԥхьа лара дҭамлеит. Надшьа агәараҭа иазааигәаны илбоз ауаҩы иҿахьимырзоз усгьы лгәы иалан, данылба дгәыргьаҵәа диԥылан, ашәшьырҵаҿ днаидтәалеит. Шьасиа ларҭмаӄ лыма дныҩналан, хара имгакәа, акаҳуа лыма, хаатәқәак зныз лнапы иқәыргыла, ашәшьырцахь дааит. Надшьа лҭаца иашьас илырҭаз каҳуала дахьиԥылаз лгәамԥхеит, аха иара дышлацәажәахьаз аниҳәа, аԥшәма ԥхәыс лҿаалырҭынчит.

– Нан Баҭыр, аҩныӄа ирлас-ырласны уахьымааиуа сгәы иалоуп, – иагьа лыенылкылазаргьы, Надшьа иаацәырылгеит, арԥыс дцарц шиҭахыз ангәалҭа.

– Ҟаи, сышԥамааиуа! – иеириашарц иаҳауаз «ԥьеишьон» иара. – Амала шәара ауаҩы дышәзаԥлеит, сара ара сабатәазааура, – ҳәа нацитеит, ииҳәоз хы амамкәа, ԥыхәа амамкәа, амала убри аламҭалаз иԥышәырччо иҿаԥшуаз аҭаца лзамҩакәа рҿы аарла аҩаза рнибаалахуан, длызкылымԥшцәар изгәамҭо; ус анакәха, аԥшәма ԥхәыс дшылзызырҩуазгьы, ихшыҩ аԥкараҿ ԥьара иааҭашәеит: лцәа лтәымхахьазар дазҿлымҳацәан иара, убри амшала лхаҿы аееиҭакшьа маҷ изгәамҭакәа инымхеит. Макьана илнубааломызт лцәалтәымра, нас аҩаза заа изылҿаларыз изеилкаауамызт.

– Иаҳа ҳаизааигәахар акәын, ҳаицәыхарахеитеи, – ишьара дшыӄәымз лбон, лызцаара лырцауларц дашьҭамызт аԥшәма ԥхәыс.

Иара иаҳа даунашьҭызшәа ихы ибон, Шьасиа дахьлыхәаԥшуаз, дахьлацәажәоз, лҩонгьы дахьнеиз ракәын ус дӄазцоз. Уи аҩнаҭа даҿцаалар иаҳа изеиҧын. Иахьцалак зшьара изыӄәымлазакәа игәжәажәоз Шьасиа дахьынижьуаз ганкахьала иԥсеивгара арласызшәа шибозгьы, егьи аганахьла уажәраанзатәи иуазыршьақәа даурыжьзомызт, маҷк реыԥхьаркқәеит умҳәозар. Аҩнынза дназацԥхьаза, дызҿынтәаауаз ауаҩ лыхарашьа аеароуан, уи акәын изхымгазоз. Дыздыз рҿы анеиааира заӄа ирмариоз аӄара, лара лзааигәахара иаҳагьы иуадаҩхарын. Акәанызанра деиманарххон: ганкахьала иҭахын дылцәыхараны дгылазарц, игәаӄцәаӄрақәа игреиҿырц, убас мацара акәын аиҩызареи аиашьареи рыцкьара ақьабз анизымҩаԥгоз; егьи аганла, лара дхараны дицәгылатәӄьартә шьҭа изычҳауамызт, лзааигәара дазгәаӄуан, гәыкала бзиа иубази уареи ҩ-ҿыкны идырбызтәыз аӄама ццышә шәыбжьазар зҭахыдаз. Ихы изыҩнамкуа даныӄәха, ишәақь аакҿыхны, абнарахь ихы анирхоз, макьана Амра мзаалацызт. Игәарлоз арахә иԥылон. Иара аҩада ихы хан, шәарыцаҩ шьахәк иеиԥш даара иееибытаны. Амала ашәарыцара игәы иҭазамызт. Игәы изакәкуамызт. Анааилахәла дааҭгыланы дзырҩуан, ақәыцьма бжьы ԥьарантә иааҩуазар ҳәа. Иныҵабазшәа ҿудырдыруамызт. Қәкык змазамкәан инҭыцыз ауаҩ иеиԥш, абна ҵла дрыцагылан. Зхы згәахшәаз дуба, иара дуба. Шьҭахьӄа иҿылеихеит, акы дахымӄьашарц, дыццакуамызт, ирлас ишьаҿа еихигартә, амҩоа издырцәӄьомызт ҳәа шизымҳәозгьы. Ишьаҿа рҕәгәа иԥстазаара мҩоа дангыламызт, убри акәзар абна мҩоа дзакәымгәыҷуаз?

Иаԥхьаӄа ила шит, акы иацәшәазшәа. Ишәақь ааирхиан, ԥхьаӄа ибла ааирцарит. Гыгшәыгк абла цыр-цыр днахьԥшызшәа игәы инатҿеит, аха, уи ыӄазу иӄамзу цқьа изеилымкааува, иныцабеит. Даеазнык илаԥш иҵашәозар ҳәа, иеааирцарит. Ила ашра ианаӄәыц, иахьыз изымдырызт, днахьзан, ахы инапы налеишьит. Иара ҭынчын. Изеишуаз арбаныз? Ишәақь ԥхьаӄа ахы наирхан, инеихык-еиԥык ҩынтә дхысит. Шьҭыбжьы иаҳазомызт. Апатрона ҭацәи еиԥази ааиԥсахын, дышнеиуаз, ус баша ахысра акраамҭа еилаҳауаз, аха абԥьар здмыркуаз ахәыҷы ианимпыцашәоз еиԥш, деиҭахысуан.

27

Абаандацәа зламҩоаԥыргоз амашьына ҷыда еиӄәаҵәа Леуанти дыҩҭарцалан, х-ҩык амилициа афицарцәа еиӄәных ицҭарцеит, адәахьала ашә ҩадыркит. Аныӄәцаҩ даеа афицар еиҳабык днаиватәеит. Аҩныцӄа ҷыҭ-ҩык абаандацәа шакуаз мҩашьо, акыр ҟәша аман, руак иара дахьҭатәаз изыҭшәан. Аҳауа изхомызт, икьаҿ ԥхзыла зынзак ибаазахьан. Аԥхзы цәыкәбар иҿеибаҳәа икуа иҵалон. Амашьына амҩаду ианазкылс, асаркьа далԥшны, игәеиҭеит раԥхьа инеиуаз а-«Волга» иара дызларгоз ишашьҭаз. Уигьы хә-ҩык ауаа ҭатәан. «Жигули» –к ҭәны рашьҭаӄа ирышьҭан. Арҭ дрыхьчон. Ак шыӄалаз ҩашьомызт. Ауаа еиԥхныҩзар акәхарын, ихы дақәиҭыртәырц, ҷьоукы рыӄәлар ҳәа ишшәоз дырын. Амала иара изеилкаауамызт, акыр ҟалазар Гагра акәхон иахьыӄалоз, нас арахь, Аӄәа, изыцәшәазеи, ма, иӄамлоз егьыӄамызт ҳәа, ргәы реанызу?

Амилициа машьынақәа нызкылодаз, иқәхысаа Аҟәа иналҭын, Гәылрыԥшь араион иналалеит. Рарымарахь ашьхақәа ҷагьаза игылан. Убасҟан иара ихы иааҭашәаз нас еснагь иҵьеишьаларын. Урҭ деиқәпах дҿаҳәаны дшыргоз ала, Абрыскьыл ихы дақәиҭитәырц, Сасрыҟәа, ирашь дақәтәаны, ашьха ақәҵә даақәгыланы длаԥшызар иаѡоызан, акы иацәшәазшәа, амѡаду иааныҵны, амашьынақәа агаҿа шыҟаз рҿаныларха. Аеропорт иазыццакуан. Уаҟа амилициа аҟәша азааигәара амашьынақәа аангылан, зегьы ѡтыҵит. Реиҳабы диҳәеит, иаргьы длыбааргарц – аԥхзы дагон. Амца иацәшәаны, азыршы иалаԥалаз диеиҩьымкәа, дааҭырган, аҷаԥшьарҭа иаҿаҟаҵаз абаандацәа рҭыԥ дынҭаркит. Уа длатәарц аҟәардәгьы узыргыломызт, иҭшәаҟынҵьарацәан. Ганха даалаѡеит.

Маҷк анцы, дааҭырган, данааргоз раԥхьа игылаз а-«Волга» –ла аеропорт инҭалан, ҳаирплан хәыҷык инадгылеит. Хыхь дыѡхаргылан, аԥхьатәи аҭыԥқәа руак аҿы днадыртәан, инаивадыртәази иареи рнапқәа ааидҿарҳәалеит. Апасаҵьырцәа ашьҭахь иѡорышьҭарҵан, аѡоныҵҟа аатдыртәааит. Аҳаирплан аԥрырҭа ҭып иазнеин, иѡохалалеит. Иара акгьы дацәшәазомызт, дахьнаргоз ихҭыргарыз игәабзиара иазышьҭымхыр здыруадаз ҳәа агәааанагара иман. Иахьцалак, иҟалашаҵәкьаз заа иабеидыруаз, гәыҷра хәыҷык изҭан. Аҟәҵара аҭахын. Қарҭтәи аеропорт аҿы днаргааныа, маҷк илацәа ааиқәиԥсеит. Иани Ингеи рҭагылазаашьа акәын дызмырҭынчуаз. Рѡоыцьегь ргәқәа рыхьуан. Лԥа дахьҭаркыз иан дышԥаканаҵарыз? Азҕаб лакәзар – макьана дыԥшқацәан. Амаза илгәыцаҵәахыз лызцәыргомызт, иагьа умҳәан, иара длырцаѡын, дахәаеыр алшон. Иҿы ҭабон азы, зык изааргарц дрыҳәеит. Уи ахьшәашәара абеизхоз, иаразнак иахьижәыз ицәа иалаҵәиуаз аԥхзы хьшәашәа аҿыц накәнаҭәеит умҳәозар.

Аеропорт аҿы иантәа, зыбла тырхаха изԥшуаз апасаҵьыр раԥхьа дыѡтыргеит. Амардуан иаҵагылан амашьына ҷыда еиқәацәа ԥшны. Аҵх иалхәхәа ақалақь шыҟаз аҿынанахеит. Иаатымгылазакәа ишьҭхысаа ицон, иаарласны ақыртуа ҳҭынра иналагылеит, аха иара изын уи даараза ихаразаз мѡан, убасҟатәи амашьына аѡоныҵҟа иҭахәаеырҭа ҭыԥын. Игәы хынҳәуан. Дахьнаргашаз ахь дыццакыртә дыҟамызт, иаҳа еиҕьхозма, аха узыкәшәаша иалудраауаз умҳәозар. Гәашә дук аадыртын, ианынҭашыла иадыркын, даеак ԥхьаҟа иаадыртит. Ѻнеихагылала икәыршаз гәарԥ хәыҷык инҭалан, амашьына-бахҭа ашә изаадыртит. Аҷаԥшьацәа ахьтәаз даннарга, иршәыз аформала КГБ рбахҭа дышҭашәаз еиликааит. «Опа-а!»

– Утәа! – иҳәеит афицар бырг, акыр шыкәса амаҵуар ус ииухьаз иабзоураны, етҩа хәыҷык аҟара ижәѡахыр иқәырҵаз ашьҭахь, тәанчара ацара акәын изаанхоз.

– Сгылазааит, – ҳәа Леуанти ииҳәаз ақыртуа КГБ абахҭа афицар азныказ алаҿеимҭит. Уи иҿымҭра абаандаѡы итәала хақәиҭрак иазикын, инапқәа шҿаҳәазгьы, даалаѡеит.

– Уара узыргулааиуеи? – дцааит афицар. – Абульвар уалоу ҵьушьома, абахҭаҿ уаанагеитеи. Утәа!

Абаандаѡы дышрыдыркылаз ала, ашәкәқәа еиқәдыршәеит. Аҟәантә даазгаз ҵьара инапы наниҵан, иааигаз инапы злаҿаҳәаз анамырх, иманы дцеит. Ашьаршьафи, ачоуҳа хызеи, ампахьшьи Леуанти иѡоыцра иныцаркын, инапқәа ишьҭахь инаидырҟацан, аҷаԥшьацәа руазә дыѡдәылигеит. Ахԥатәи аихагылахь дѡоыхәниган, арымарахь дахьаакәирҵәииз аԥшьбатәи акамера ааиртит. Дныѡнеиҵан, ишьҭахьҟа аихатәы ашә ѡкыдижьылеит, абжьы баацсы илымҳала ихы кылнаҵәо. Иҭшәаҟынҵьараза. Ѻ-иарҭа ҭшәак аарла наҟ-ааҟ иахьеивагылаз, руак дыкәиан арԥыск. «Абри иоума «свартәа?» –уи иаразнак гәрамгарҭас даaиоуит. Аԥсшәа наиаҳәаны, иҭаҵәыз аиарҭа дныкәтәеит. Заҟа аамҭа ихигарыз абри акамераҿ?!. Ԥшь-ҭзамцк, адашьма, аҭуан урыбжьакны уркын, цәала-жьыла амчымхара аасҭа адоуҳа ҭакра ҵьамыгәа цәгьан. Убра данааргаҵәкьа абри шикәыгәгәоз иаразнак иааинырит.

– Иухьзи? – зҿлымҳарак зынза имамызшәа икҿаҟәыкәыз арԥыс фархь анҿимҭ, Леуанти дцааит, егьи аԥхьа дахьымҵааз иаҳагьы игәрамгара зҳауан.

– Валери Макеев.

– Уабатәиу? – азә иҭаарых аҭцаара акәмызт, иара ихы амца акызар арцәаха анимамыз, Леуанти дзыцҭаркыз дизҿлымҳан.

– Ақалақь Макеев.

– Уи абыкәу? – дзаҵәажәоз ииҳәоз ҵабыргызу ҳәа дхәыцуан иара.

– Донецки иареи еивагылоуп, қалақьк акәушәа.

– Узҿызи?

– Сшахтиорын.

– Ара узҭаки?

– Пицунда ԥсшьара сыҟан. Ақәа кыдҵәаны илеиуан, убра игылаз машьынак шьамсиак шҭаз збан, иааҭысхын, исхасыргылеит. Уи акәхеит. Иуҕьычит рҳәан, сҭаркит.

– Убри азын КГБ абахҭаҿ ууаргама? – уажәыцәкьа иаҳаз Леуанти усгьы агәра изгазомызт.

– Мамоу, алагер ахь сыргахьан, аха уаҟа Пицунда, даҽа ҕьычрақәак ҟалеит, сааигәара иҩназ аҧсшьацәа ашшит, аха иҟазҵаз анырзымҧшаа, аусҭҵаацәа, русеилыргара саладырхәырц, абрахь сиаргеит. Шьҭа иаарласны иалгақәозар ҳәа сгәы иаанагоит. Уара иумарки? – аҵыхәтәан азҵаара игәаҕьит.

– Милаҭ зҵаароуп.

– Аполитика?

– Ааи.

Валери иҟаиҵоз азҵаарақәа рҭак идыруазу изымдыруазу еилиргарц, Леуанти иҽааизигеит. Иалшон иҭаауаз изы дыррақәак ирҭахьазар, ма ирымҭацзар, зегьы шцацыз еиҧш ицаларц, усҟан, агәрамгара шьҭукаартә, ҵаҵҕәы уоуамызт. Ицәеижь канҵлон азы, иҽы ааизәзәартә ддәылыргарызу ҳәа данҵаа, ас аҵхагәҭан ишырымуаз иеиҳәан, Валери апластмасса графин аақәихын, икҽагылаз апараша аахиртын, иҽы иирзәзәеит. Раҧхьа акәны иааргоз имаҵ иурц идзаргьы здыруадаз. Уи аграфин иҭаз азгьы ижәит ҽыц иааиз, аха иҟәандан, ведрак ижәыр изхарымызт. Иҽы шҭабац иҭабон. Шьыжьи хәымҽхани ашьмахьы удәылыргозаарын, убри абжьара зкаҭәарҭас иумаз убри апараша акәзаарын. Аҟәкы ҳауа иҧсы ахьармаҷуаз азымхозшәа, азкаҭәа рымз фҩы иҩнышәшәа, абри акамера ҭшәаҟынҵьара дабанзаҩнатәазаауаз Аҧсны аҧсабара иаҵәара фҩы лаҳалаҳа иашьцылахьаз ауаҩы? Арахь ак ззымчҳауаз игәамбзиара ицын. Хазы амла дакуан, аҩны маҷ-маҷ ирлас-ырлас акрифон. Арҭ ирымаз иарбан аамҭа еизшараз?

– Ашьыжь афатә анбааргои?

– Амла уакуазар? – ихаҵкы камыршәуа, Валери итумбочка ааиртын, часак аацәыриган, ахәша нахьшьны, ииҭеит.

– Фатәыс ишәырҭои? – ача шифоз дҵааит, имгәагьы ҕәҕәамызт, афатә еилихуан, ашша злаз ицәымҕын.

– Амла уадыркзом.

Аиарҭа акәзар – ицқьан. Ианышьҭала убри ачоуҳа хыза акәын изышьҭымхуаз. Уи ашьаршьаф аҵазамызт. Ицәа данарфон. Изымчҳар дабацоз, изымбатәбараз зегь иҽыдиршьцылар акәын, уи иуадаҩзаз усын. Ашә аханы икыдыз алампа дырҧсыр рымуазаарын. Ашә шыҟаз ихы рханы диар азин имамзаарын. Алашара ибла ихыҷҷало, ахышә ахь ихы ықәзар ихәҭан. Ашә иалаҟаҵаз «абла» икылҧшны, ихы-иҽы рбарҭазар, ихы ак шазимуз рдыруан. Ампахьшьы ибла ирықәиҵеит, алашара иҽацәихьчарц. Аҧхзы илҵуаз ибла иҭалон. Дааҳәны диазшәа иуит. Аиарҭа иагьцәарҭҕәымызт, аиха каҭа ацымхәрас аиха цәаҳәақәа мҵысзо дахьрықәиаз, иҵаз ацәарҭа ихәазомызт, ибҕа данықәиаз ибаргызи, ихәамц иашамзи, ганха аиара ицәашьа аруадаҩуан. Ма знык хьшәашәарахандаз! Усҟан ихшыҩ ҭынч аус амурызи. Ихәыцра еилкказар акәын, акәымзар дзынҧоз изеиҽыбаауамызт, уажәыҵәҟьа уи акәымзи аус злаз.

Ашьыжь аҷаҧшьацәа рбжьы рганы иаадырҧшит. Аихатәы шәқәа аҕьара-сараҳәа иаадыртуан, иадыркуан, ҵьоукы шдәылыргоз, нас ишдырхынҳәуаз мҩашьо. Арҭ рышә анаадырт, рҩыҵьегь рымпахьшьқәеи рсапанқәеи кны ихиан, еишьҭагыла индәылҵит. Наҟ-ааҟ ашәқәа ҽан, рыбжьараҽ, ирыцыз аҷаҧшьаҩ ида, дарбанзаалак азә дубомызт. Ҽаҳа-ҽымҭра-дагәаран. Ашьма ианыныҩнарҵа, рышьҭахь аихатәы шәы ҩкыдҳалахт, аҽақ– сақҳәа аиха еиҽасбжьы ихшыбаҩ кылнаҵәон. Иҽы ахьынзаизәзәоз, зыхьшәшәак ижәгәышьеит. Асаркьа днанҧшылазар, уахыки-ҽнки ирылагзаны, ихаҽы аахьан, иҵьаҵьан. Есымша ихаҽы ирыцқьалон, ара ус ируазма. Иҧҵы зламихшаз имазамызт. Ишырҳәоз еиҧш, дыпроблема мацараха дҭакын. Дара ианраамҭаз ашә аадыртуан, иара иҽырхиа дгылазар ихәҭан. Азәгьы дизҧшзомызт. КГБ рбахҭа ахатәы ҧҟарақәа аман. Иҽрықәиршәалар акәын. Иҭацәыз уи акоридор ибжьаҵаны, идырхынҳәуан. Ашәқәа иахьабалак иаркын, амҵ ҵыруазар иаҳартә, ҭынчран. Дара ркамера заҵәык ашә маҷк иаартын. Рцәарҭақәа, рхчқәа, инхаз зегьы еилырхын, арҳәцәа ныҩныҵижьҭеи уамак мҵуазшәа.

– Ари закәи! – Леуанти иааҵьеишьеит.

– Ҳахьынзыҟамыз шумон ҟарҵеит, – Валери иаразнак аҽеилыргара иҽазикит, дашьцыламзи.

– Уи захьзи?

– Еимырдеит.

– Еимданы ирҧшаауеи? Сеимданы сааргеитеи.

– Ирымбазакәа агәыр, ма ҳәызбак, ма иҵару ҵьара акы ааугазар ҟалоит. Ргәы реануп.

– Иаазгазар иҟалои?

– Уҽушьыр уҭахызар, иҭырҵаауа аус рзынамыгзакәа инымхои.

«Уҽушьуазаргьы уҽудыршьуам, дара ашьра уқәҵаны уршьуазар ауп акәымзар», – Леуанти дҟәындҟәындуан.

Ашә иадҟацалаз аҿышәҭ аҿыгә ҳәа ииатын, ашьыжь ирфашаз ааҟәдыргылеит. Ача, ачаи, аперловка, ахәша иарганы. Аперловка имгәа ишанымаалоз идыруан, Леуанти рацәак изымфеит. Ачаи Валери алимон алеицеит. Алимон абаандацәа рҭаацәа ирзааргон. Иара Украинантә изаауадаз, аха аԥхьа ицҭакыз данцоз изынижьит. Ачаса иахьишьырц ахәша иицеит, уи ара иааухәар ҟалон. Мчыбжьык ҩынтәы ирылсуан, аԥара умазар, иааухон ачарз, ашьақар, аканфеҭ, асигарет уҳәа, кылҷ-мылҷкәак. Акыршаарфаз еиԥш аҿышәҭ агьараҳәа иааиртын, аҷаԥшьаҩ иблақәеи, иԥынцеи, иҿи убартә иаакылеикит.

– Шәҩыцьегь шәыматәа шәыманы!

Риарҭа матәақәеи Валери икурткеи аашьтырхын, ашә аҿҿа ахырга ианырзаадырт, индәылтцит. Аҷаԥшьаҩ дрышьтагыланы инеицон. Ицаԥха ҩызза а-20– тәи акамера ашә асапат инҭаиршәын, ирҿырҿыруа иааиртит. Абаандацәа аҩоналара реиразеит, рцәа ирҭырзызаауа, ашә ҩкыдижьылан, аҩонытцкатәи асапат ацаԥха ырҿырҿыруа инҭаиргьежьыхт, дагьынахынҳәит. Арҭ рцәарҭақәа аиха иарҭақәа инарыкәырцан, иааицырхит. Ахәыцрада ус рымазамкәан, иааидтәалеит. Убри акәхын ара меигзарыхда узеиқәиҭыз. Аԥышәа ҭәҭәа шьҭа измазар зыхәҭаз Валерицәкьа дызҭагылаз изычҳауамызт, уажәы иаанагаз изуҳәози. Амаца, ма ашашка уасыр руан. Иааргон агазеҭкәа, ашәкәқәа. Урыцхьала заҟа улшоз. Абахҭа иавгаз шымҩоа дууз мҩашьо, иаакәымҵзакәа «атәыҩоа» зхагылаз амашьынақәа рсирена бжьы ааигәаза иаҳауан. Урҭ рцарҭа-раарҭақәа шыраҵәахазаз ҭаха инатомызт.

– Абас еснагь рбжьы гома? – иара дазҿелымҳан.

– Иахьеиԥшҵәкьа – маҧ.

– Закәытә мҩоузеи дара ахьымҩоасуа?

– Абахҭа иавгоу Рустәвели ипроспект ауми.

Уи апроспект аҿы Қырҭтәыла а-КП а-ЦК зыҩоназ ахыбра гылан. Ареспублика егьырҭ аиҳабырақәа зыҩоназ убраҟа иҟамзи. Иара дызлахәыз акомҿар реизара дук убра имҩоаԥысуан. Усҟан Мжаваназе дыкәгылеит, аха аделегатцәа ирыздыруамызт уи иус шызбаз. Ҩы-мшҟа уи аԥхьа Шевардназе Москва дыкәгыланы ари дизкакахьан, ареспублика зницаз амҩоа иашам ҳәа. Иара дааир изырдыдрызшәа игәы иабон. Иусура ажәлар рҭакрала иҿазикит, уамак лҵшәа аиуны уаҩоы имбеит умҳәозар. Уажәы иҭеикыз ҿыц амашьынақәа рыҕзбжьы иаҳауан. Издыруадаз Аԥсны еилаҩынтрахазар? Иакәымз ак ҟарымҵандаз!.. Амашәыр рҟәыблаандаз!..

Аҩонытцка ашоура баапсын, азыжәра иеаҟәикырц иеԥишәон. Ҩы-мшы ирылагзаны, ишигхара игхеит ауаҩы ҭәы замана. Уахынла дзыцәомызт, ибаҩқәа ихьуан. Дхәыцуан, дкылпш-кылзрҩуан. Цхызырла иатахымз ак иҿыцымшәарц, ихы гәеитон. Ирыхҭысыз ҿыц игәалаиршәон, зегь еилирхуан. Ирҭараны иҟаз азцаарақәа дрызхәыцуан, ртакқәа заа ирхиауан. Аха ус баша иаармарианы ишҳәоу еиԥш, аамта марианы ицомызт. Ари даараза иуадаҩыз цьамыгәа цәгьан. Акакала игәалаиршәон ахҭысқәа реишьтагылашьа, аха урҭ зегьы шымҩасцәкьаз изыхәазомызт, мцык рыцимцар, даҿа цьоукы ҭанакуан. Уи ацкыс, ихытхәыцааз ахҭысқәа еиҿаиртәуан, аха убысҟангьы дара еилыркаахьаз ҟалар алшон, урҭ ус ишыҟалатәкьаз иныжьтәын, ма ирдыруаз даеакала еитахәашьак рзутәын. Игәалаиршәар акәын хәыц-хәыц зегьы.

– Иухьзи? – аҿышәҭ аҿақ ҳәа ииатын, аҷаԥшьаҩ инапы ҩызза иаакылиҳәан, инаиқәикит.

– Леуанти…

– Удәылц!

Аҩонытцкатәи асапат ацаԥха ҩзы ҭаргьежьуа ашә ааиртын, дыҩдәылигеит. Дахьыргоз изымдырзо, илахьынцахарызишь ҳәа атзыбжьара дыбжьан. Аҷаԥшьаҩы цаҟа дыллыбааиган, хыхьтәи акамерақәа ираҟараз уатахк дныҩнеигалан, ашә ҩкыджьыланы иаиркит. Қьаадк аацәыриган, иныкәитцеит. Ҷшәыга еиқәатцәак даахеит. Абаандаҩы инацәкьарақәа аҷшәыга акакала иналшьуа, нас ақьаад инақәыргәгәо, рсахьа рхихуан. Леуанти заҟа длаҟәыз ааинырит, иабаҟахыз уажәраанзатәи иуаҩ ҳаракыра? Ацәгьара зуз азәы диеиԥшыртәуан. Ихы шьҭыхны ишикызгьы, ихы икәае дхынҳәуан икамера-ҟарс ахь. Иԥсы ахьеибакыз ихы ицегь инархьуан, «ауу» ҭга, азлагара дахатәаз цьушьарын.

Итагылазаашьа игәабзиара еицәанатәын, цкьа дызхәыцуамызт. Излауаз ала ихшыҩ аус аируан, ибга иаразнак изырхьыз абахҭа аихатәы иарҭа днықәтәаны, ихы нкыдцашәа. Иара ус дантәаз, дзыцтаркыз аиартақәа дрыбжьан длаҩеиуа, ишьапы ааицихырц. Ргәы реанзамкәа ашә агьараҳәа ианаадырт, есымшатәи анаиааираз саатк цаҟа илбааргон. Усҟангьы атзыбжьара даеа цьоукы бжьаргаломызт. Амардуан ала илбааргон. Ахьчаҩ хыхь дыкәгыланы длаҩеиуан. Итцаҟа наҟ-ааҟ ԥшь-камерак рҿы илаҩеиуан, ма иҩуан, рбжьы уаҳартә еицәажәазомызт. Рымҩоа аухарц, еиҿаԥшуаз акәакьтқәа ирыбжьан. Убраагьы иара хәыцран дызҿзаз. Ус ада ҳамтанык дынхар, аамта бжьаирзызшәа игәы инатон. Ршьапы ааицыхшәа, ркамерахь еитадырхынҳәуан. Уи ауха, ажәҩан

даҭаҧшырц, ахышә днадгылеит. Амҽы ҕәы маҷқәа убас еихаҧсан, алада дызҧшуамызт, аарла дкылҧшны, ажәҩан иаҭаз аеҭәақәа ибарҭан. Абахҭа арымарахьтәи ажәҩа ахҧатәи аихагылаҽ уаҭахк шаанза алашара аркын. Агәра изымгартә иҟан уи аҭыҧ, егьирахь, наҟ-ааҟ ахышәқәа алашара ркылҧхазомызт, еиқәылашьцан. Уа шаанза ҵьоукы аус шыруаз иара агәра гаҭәҟьаны дыҟан.

– Иухьзи? – ашьыжьтәи русқәа рышьҭахь, аҽышәҭ аҕьараҳәа длахан, даҽа ҷаҧшьаҩык инапы ҩызза иаакылихын, инаиқәикыхт.

– Леуанти…

– Удәылҭ!

Аиха аиҽақшара бжьы ҭары зынзак изымчҳауа ихы ҭнаҟьон. Ҽыц ҭаҟа длыбааигон аҷаҧшьаҩ. Даҽа уаҭах ҭшәак аҽы днеиган, днаиртәан, афотокамера ааирхиан, ихаҽы ҟьаҟьаза ианылартә иҭихит. Нас ганха днаиртәан, ганла данылартә еиҭаҭихит. Иуҳәози? Аҭәгьара ҕәҕәа ҟазҭаз, зегь рыла дыҭҭааны, иус еиқәдыршәон. Иаҳа-иаҳа ибахҭауаҩра илсуан. Араҟа ауаҩы дуаҩымызт. Рыцҳарас иҟалаз уи шьақәзырҕәҕәоз ҳәынҭқарран. Адәахьы инимырҧшырц ихы дақәҧон акәымзар, деиҭаҕәҕәа дхынҳәыхуан.

Ахәымҽханшәа азәы ибаҩ еилаҧырҭәҭәозма иҳәо, иҟаабжьызу иқьыбжьызу узымдыруа иаҳауан. Даҽазәгьы дыршьуазшәа, қырҭшәала драцәҳауан, дрыҧҟон. Иззакәыз ихаҭа цқьа изеилкаауамызт, аха Леуанти убри иара изы идемонстрациазшәа игәы инҭашәеит. Иахьцалак ицәа дааҭахьҭшьит, деилыбзааит. Ауаҩы ичҳара ҭыхәаҭҭәара амамзар ҟаларын ҳәа дазнеиуан, уахи-ҽни, аанкылашьак амазамкәаны, камера ҭшәаҟынҵьарак данҭаха. Азәы иеиҳәар изеилкаауамызт, ихала имбакәа.

Ахы-мшы рзы иааргеит ҩ-газеҭк. Руак ЦК КПСС иҭнажьуаз «Правда» акәын. Аҧхьара ицәыуадаҩын азы, хшыҩ ззишьҭрыз уамазак анимба, днахан иныкәиҭеит. «Заря Востока» ақырҭуа коммунистцәа р-ЦК иҭнажьуан, убригьы убас азиурц игәы ишҭаз, илаҧш нахго дышнеиуаз, аҧсуаа рзы ак шаҳәақәоз руак ибан, аханатә даҧхьарц, иҽааирхиеит. «Ихадоу ахырхарҭа» захьзыз астатиа авторс даман Қырҭтәыла ССР аргылара аминистр Н.Мезмариашьвили ихаҭа. Аҧхьа даалаган, ҚССР инееидкыланы, ақәҽиарақәа дрылацәажәеит. Уи иаҧхьажәазаарын. Аргылаҩцәа рҽаҧхьа ишьҭаз аҳасабтәкәа нагзазарц иаҭахыз Аҧсны АССР иаҽырҧшны иҳәарц ҭаҭҕәыс иныҟаиҭан, аҧсуаа рахь дкылсит. ЦК КПСС Аҧсны аҽиараз иҟанаҭаз ақәҭара шьаҭас иааганы, аргылара аминистрра аус заҟа ибзианы иауаз ҳәа дналаган, аргылараз Аҧсны иамаз аихьзарақәа ааирҧшит, иара итәала ҳәа иаҧхьоз дазхәыцуан. Хшыҩзцара ду рзиуит акадрқәа. Уаҟа рмахәҽа заҟа еидкыла ҧшь-ҩык аҧсуа жәлақәа змаз аус руаз ааҵьоушьарын. Трест дуззак анапхгареи иара аобиектқәеи рҽы уаҳа ҧсыуа дрылазамызт, зызхьз уҳәодаз. Аус злаз ДСК, аиха-бетон комбинат, аус иаҳа ишыбзиахаз Баигачиов Н.Н. дахадыргылеижьҭеи акәын дызҽзаз. Леуанти игәалашәон Баигачиов жәлар реизараҽ амилаҭ зҭаара збамкәан, иусқәа шееимхоз иҽаҽы ишиеиҳәаз. Ида ҧсыхәа рымамызшәа ҟарҭон қарҭаа, рхаҭа аурыс атрест дахадмыргылар амуа иахьнеиз шырзымчҳауазгьы. Нас аҧсуаа заҟа ирацәаҩны аргылараҽ аиҳабыра ҭыҧқәа рырҭаз иахыҽхәон. Жәлар реизара анымҩаҧыс ашьҭахь ҩы-мзы аниас, абарҭқәа зегьы зыргәаладыршәазеи? Иара дҭаркызижьҭеи, еилаҩынтрақәак ҟалазар, рхы дырқьиауан игәахәит.

Агазеҭқәа ргон, даҽа камерақәак ирызнаргарц. Леуанти, уи астатиа дшазхәыцуаз, дызмыцәазакәа аҭх неигеит. Илацәа неиқәиҧсахьан, аҵьма бжьы даанарҧшит. Ҭаҟа агәарҧ ҭшәаҽы ҵьара ҵьмак ҽаҳәан иҳәартә азныказ агәра игаҭәҟьеит. Абраҟа аҵьма иалырхызи? Даҽа ҭхқәак цахьан лашбжьык ангоз. Иҩны игәаладыршәарц идемонстрациаҭәҟьазу, аҵьмеи алеи ҭаҟа иҭакыҭәҟьазу? Ала абахҭаҽ иҟанаҭоз еиликаарын, аха аҵьма абаанагоз? Урҭқәа мгеимцарақәан, амала дара ирышьҭанеиуаз игәҭахәыцрақәа ракәын ус икьаҽмыз. Иҩны иҟаз аилкааҭәҟьа цқьа иахьимамыз деиланагон. Знык иҧхьандаз, реицәажәара ак изаҭбаауазар имбарызи!

Валери иҧхьаны дыргон, излеиҳәоз ала, иҽахәы иҽырхуан. Ҽнак ҩынтәгьы иҧхьеит. Леуанти дыҧшын уажәы-уашьҭан ишҧаимыҧхьарыз ҳәа, зынзак игәхьаа ркзамызшәа, дагьыргәалашәомызт. Знык иҧхьар, изызҭаауаз имдыррызи, аиҳаразак еиликаарц ииҭахыз – идуховка иҭеиҭәахыз иқьаад мазақәа рбазу ирымбазу. Убри рымбазар, дзыцәшәашаз акгьы иоуамызт. Ирзааргоз агазеҭқәа гәеиҭон, усгьы уаҳа информациа икзамызт, Аҧсны апартиа еиҽкара иахагылаз Адлеиба иусура дамырхызар, иқьаадқәа ргеит ҳәа иҧхьазатәхон, избанзар уи мазала Борис Кьахьырипа иҽышидиҳәалалоз азы нҭамҭақәак Леуанти имазарах ҭәахырҭа иагәылан. Ус еиҧш дырра ахьимбоз дыбжьажьо дықәнархон. Амала, уи избахә зҳәоз абҕьыцқәа рымпыҭашәаны, Аҧсны аҭагылазаашьа убас иҟалар алшон, аобком актәи амазаныҟәгаҩ иусура дамрымхыкәа аамҭала даанрыжьзар, аусқәа ааиқәтәақәаанза ҳәа. Уи изкыз ашәҟәқәа рбазар, нас мазалатәи русқәа ыҭҩруан, ҭаҭҕәы анроу, иҭаркрыз-иҭрыжьрыз рацәахарынеи. Аусзбарҭахь ианнеи азыҳәан, ажәлар рықәызбаратә

аусҟәа еиҿыркаарын. Убри акәын Леуанти дзыршәа-зырзызуаз. Ужәлар урзеилымкаакәа унхар – аҭас уроуан. Имазарах еилаҳәара, аимдараз аҩны ианыҩнала, рнапы нарханы иахьаатыргашаз иҟан. Уи рзымԥшаакәа, идәылтрын ҳәа агәрагара гәаҒыуацәан. Иудыруази машәыршәа уи рзымгартә ҭагылазаашьак ҟалазар. Рԥышә азаааигәара иахьыҟаз амшала, уаҟаҵәкьа ицәахын ҳәа ргәы иаанамгазар? Уаҳа иарбан ԥьашьахәы хҭысхарыз иара деиқәзырхарыз?!. Аха, мшәан, ус деиқәхарын ҳәа иаҳа агәра зигарызи? Зныкыр машәырла деиқәшәахьазма! Ус хҭыск игәалашәомызт. Иқәҿиарақәа рызынтәык ԥьамыҭәа цәгьала ихигоз усурала еиҿкаан. Араҟа Анцәа дицхраарызма!

Ҿыц игәалаиршәон иарбан шәҟәқәаз еилаҳәара иагәылаз. Излауаз ала, азцаара ҿаҳәагақәа дызларыцәцашаз аҭак гызмалқәа рзиԥшаауан. Иаалырҟьаны игәалашәеит Инга лысылам шәҟәқәа. Иагьа умҳәан, урҭ бзиабара шәҟәқәан. Иааламҩыр ҟамло иҟамызт, аха иԥшқаз лгәы ахыҵхытра иадҳәалан. Урҭ, абзиара рылухырц урыхцәажәар шулшоз еиԥш, ацәгьара иазукыргьы ауҟамлахуаз. Ицаҩы бзиа дибон, ашәҟы рбжьан, ари ауаҩ деезима ҳәа ихцәажәар, дзышъҭаз абзиарақәа зегьы аҳәынцәы рыхьшьны изаанрыжьуан. Ихы-игәы иааҭашәаз ауазырра ааигәыцалеит. Иусҟәа ицегь акыр ирмазазаны рҵып изыкәымцакәа, абахҵа дахьҭатәаз гәнигон. Ажәытәан иҟарсыз еиԥшызу здыруадаз дызҭакыз акамера, иԥсы изыҩнакуамызт. Валери излаиаҳахьаз ала, ари абахҵа жәытә хыбран, 37 шыкәсазгьы ауаа ҭандырцәахьан. Уамазак рзеилымкаакәа, ара уҭакны урымазаауазма, узыкәшәоз ҩнытҟала иузышъҭымхыкәа, уустцааҩ хәыц-хәыц зегь иауҳәарынеи, ма узыцҭакыз игәра умгар ада ԥсыхәа уоурымызтеи. Аҵаԥшьаҩ, ашә аҩнытҟатәи асапат ацаԥха хәхәа ҭаргьежьуа ианаааиртлак, ихәыцрақәа дарылиԥаауан.

– Ашьмахьы!

Импахьшьы иаразнак иаакниԥаауан, исапан аакәиԥаауан. Ицҭакызи иареи неишьҭагылон. Аԥышәа иаҳа измаз аԥхьа днагылон. Иара дишьҭагылан. Аҵаԥшьаҩ заҟа аԥхьа дымцарыз, рҩыцьегь дрышъҭан. Аҭзыбжьара ибжьыцны реырзыцәахуамызт. Аҵаԥшьацәа ириааиргьы, еихагылаз хыбрала иҭахкааз абахҵа гәарԥ аҿынза изнеиуамызт. Изхьчоз ауаа иоурыжьуамызт. Урҭ ираԥысырц гызмалрак рыцаргаларгьы, аҭыцырҭа злачаԥаз еихачаԥаз ҩ-гәашәк изрывтсуамызт. Зегьы збан, рнапкәа аныпдыртгьы, изырцәымцарц. Аха аҵаԥшьаҩ ашьмахьыцәкьа инеигоз дрышъҭагылан, ихы иасуазу иҟарцоз иалидраази, игәы иеанын. Ашьма ишыныҩнеиҵалак, ашә ҩкыдижьылахуан, абжьы уамагаха. Убас есымша. Макьана ҩы-мшы ракәын ицуаз Леуанти ара дҭакызижьҭеи, аиха реиҿасырҭабжь изычҳауамызт, игәы ԥнацәазахьан, аха ас ианбанза? Асаркьа днанԥшылазар, иеизымдыруа игхахьан изцыз ауаҩы нарҳа. Даеа мшқәак ииасыр, дзеиԥшрахарызи? Ари закәызеи?! Есыены иеиԥсахлозма? Абахҵа ус адыруазу? Изгәамҭакәан игәабзиара еицәахазызар?

– Сеысыԥсахма? – ишаахынҳәыцәкьаз Валери дизцааит, дзеиԥшрахаз агәра изымго.

– Избан узцааз? – илатәахьаз Валери ихы ҩышъҭихит.

– Сшааргаз сыҟамшәа збоит, – инапқәа ахьнадикылаз имгәа нҭаҳаит.

– Иугхеит. Ус иаҳагьы уеиҭьуп. Амцхә акапан бзиоума. Уклахәцәаза ухәыцрақәа уҟарцеит.

– Агазеҭқәа! – аҿышәт иаакылыркит иааргац ҩ-газеҭк рномерқәа.

Леуанти дзыҽелымхаз «Заря Востока» даахан, «Правда» Валери изынаирхеит. «Аиашьа аиашьа изы» ахьзын илаԥш назыдхалаз ашгәкәоҩ Григол Абашьизе истатиа. Ас еиқәырццак Аԥсны ахьз акьыцхь аҿы ианцәырыргоз, ус ҭәҭәак аҭыԥ ирзыкәымцо ирызцәырцуан. Аиҳаразак автор дызлацәажәоз Гьаргь Чачба иакәын. Леуанти иҭицаауан 1866 шыкәсазы Аԥсны иҟалаз анхацәа рыкәгылара, аурыс царизм анхамҩатә политика амҩаԥгашьа иаҿагылаз аҭоурых аматериалқәа еизигон, Гьаргь Чачба изкыз маҷзамызт. Убарҭ иҩны ианыҩнырга, Григол Абашьизе, инапаҿы инеины, истатиа еиқәиршәазшәа акәын ишеибаркыз. Аимдара аламҵалаз ишәкәқәа зегьы ргама, рыжәла нцәеит?! Еицҭакыз агазеҭқәа анааимырда, Валеригьы дазҽелымҳаны ақыртуа шәкәоҩ иҩымҭа даԥхьеит.

– Да, – знапқәа еихда зхы иацаԥаны иқәиаз Леуанти иахь даахьаҳәит иара. – Ари излаҳәо ала, уускәа ҿеимзар ҟалап, – игәы иеаницон асирена бжьы иазызрҩуаз, уигьы агазеҭ ианызгьы шеидҳәалаз иазхәыцуаз ауаҩы.

Хы-мшы ааԥхьахын, уи агазеҭ еицыхзаны ианырцеит «Ажәлар еишьцәа ҿыц рныҳәа». Шыкәсык аԥхьа Аԥсны аҳәаа Егры уахьынхыцуаз абаа Рухи аҭзы аҿаԥхьа аныҳәа мҩаԥыргахьан. Усҟангьы имҩаԥысуан аԥсуа-ақыртуа еиҿыхара, убри аҭакс аиҳабыра еиҿыркаайт шәаҳәареи кәашареи зғымыз аиԥылара. Сынтәагьы уи аныҳәа ицегь еицыхны еицадырҟәаҟәеит. Азәы Мажә иҳәон, даеазәы – лажә. Ус дук ахеразы абри ҟаԥан, уи еилкаан. Аха иҟалазеи? Убарҭқәа зегьы маҷ-маҷ еиликаарын знык иԥхьаны иҿцәажәар, иҿахәы ахьиҿырхуаз даргьы ак рымхаҳәақәарын. Аха, уаҳа умпсуандаз, иаха рымамызшәа, дыргәалашәаҵәкьомызт. Иара дырхаштратә, иԥсадгьыл аҿы

имѡаҧысуази? Арахь атәыѡа зхагылаз амашьынақәа макьана рбжьы иаҳауан, маҷк ихеызаргьы. Ишнеиуаз асиренақәа неихәлацәеит.

Даеа жәа-мш раҟара мҧыцызт, арахь дҧаркижьҧеи ѡы-мчыбжьа иреиҳан, «Заря Востока» ианылеит Қырҧтәыла ССР а-КГБ ахантәаѡы агенерал-полковник Инаури истатиа «Октиабр иаанагаз ахьчараҿ». Ҧыхьатәи астатиақәа «аиѡызара» мацара иазкызар, уажәы автор ҳәызбала акшарахь диасит. Қырҧтәыла иаакәыршаз атәым ҳәынҧқаррақәа имѡаҧыргоз аиҧаҟәаҟәарақәа ртәы ҳәо, уи далацәажәон ареспублика аҳәаақәа ахьыҟаз ишшәарҧаз. Убас акәын 37– тәии иацнеиуаз ашықәсқәеи рзы Асовет Еидгылаҿ иҧадырхоз зегьы атәыла иаҒацәаны ишыҟарҧоз. Урҧ аматериалқәак Леуанти дрыҧхьақәахьан. Инаури иқәгылара иаҳәоз еилкаан – аҧсуаа шәызҿыз шәаҟәыҧыр акәын. Шьҧа идырын аҧсуаа рус ахыцхыцра аҿыцәаарахь ахы шархаз. Леуанти имацара ихы дазынхазшәа, игәаанагара ааицәымҒахеит. Ииурыз-иикрыз дзақәымшәо, имацара мчы дуззак дзаҿамгыло, даҿагыларгьы дзыхәаша анимамыз аҧсҧазаара ҧацәын. Имацара адунеи иқәихуази? Убри аламҧалаз абахҧа ҧсҧазаара ус дула иҧәын, ааиҧхьхәыцра анилшах. Имацара дызҿагылаз амч даиааирц закәытә хәыцра еилаҧаҧарази дызгәылсуаз, ауазыр, агәаҟҧәаҟ, аҧсҧкаара, ашәырзызара, ашаҧәышаҧәра, амшәара зны еишьҧагыла, зных реилыршь дрылан, агәкаҳара аҿынтә ахаҧарахь деихон, дзықәгәыҒшаз акы икымзаргьы.

Адырѡаҿны «Правда» ианын ашьхаазаѡ Васили Иаков-иҧа Курочкин ипатреҧ. Уи Аҧсны дынхозаарын. Ѡы-мшы рышьҧахь «Правда» афотоконкурс азы ианылеит Б.Соколов иҧыхымҧа – «АҿыбҒаҟазаратә теннис (Аҟәа)». Иҟалазеи?! Леуанти аҧыхәтәантәи агазеҧ атумбочка инықәиҧеит. Ҧынчран. «Атәыѡа» зхагылаз амашьынақәа рсирена бжьы иаҳауамызт, рцарҧа-раарҧақәа маҷхазар акәхарын. Агазеҧ згарц аҿышәҧ иаакылҧшыз аҷаҧшьаѡи ицҧакызи рыда уаѡы дибомызт. Уи ҿыц заҧәрала иныруан. Ашә, ацаҧхақәа аҿҿа рыхга, аҒьараҳәа ианаадыртых, ицәа неихыбзааит:

– Анаиааирҧахь!

Рапҧхьа идәылыргахьаз лахьхьы илаганы, рышә ѡадыркаанза, арҧ уахь иларгазомызт. Арҧгьы лаганы, рышьҧахьҟа ашә аҿаѡҳәа инкыджьыланы, ацаҧха лыларҧаанза, даеа ҵьоукы ааргазомызт. Убас ҧшь-ҧыҧк дырҧәуан. Рханы, абҵьар има,

асалдаҧ длаѡеиуан, иҧаҟа инаиааиуаз ак рыдибалар ҿҧныҳәас ириҧон, ианигәамҧхазалак наҟ иҧыганы ркамерахь иргарц, иѡызцәа рызҿиҧуан. Леуанти, алаѡеира игәы аныҧнаҧәа, арымз па днықәтәеит. Хыхь иаақәтәоз аҳәыҳә дрыхәаҧшуан. Урҧ даараза ирацәан. Рҧыҧ рызхазомызт, ажәѡан ихызгьы маҷзамызт, абахҧа хыбра ақә аҧкарақәагьы дырҧәуан. Амала рбжьы хәанча ҟыр-ҟыр изычҳауамызт, аха иахьибоз, рҧсы ахьҧаз, дреигәырҒьозар ҟаларын, изҧшыз изымдыруа абахҧа данҧатәаз дызгәырҒьозар. ИцәымҒыз аҟәраанқәаҧәҟьа, еилауаҧыруа ианхылалак, дрызҧшуан, еснагь ибаларц иҧахын. Аҟәраанқәа ари ақалақь аҿы ирацәазан.

28

Аҧара шықәс ҿыц ианҧала амчыбжь анынҧәа, ахәаша ауха Асҧанда аѡныҟа дааит. Баҧыр дышлықәшәоз ала димыргәыҒхьази, Аҟәа дыҧшын лара, хәы-мшы ус баша имѡамсит, аамҧа рацәа лыцәцазшәа илныруан. Дзызгәаҟуаз ҿнак изҧшра акырза илзаҧсан. Асабшеи амҿышеи ақыҧаҿ дыҟамзи, ма уа диҧшаарц игәы ишҧаҧеимкрыз лгәахәит, аха уаҳа умҧсит, длызцәырҧуамызт. Амҿыша ауха лҧарахь дцарц лгәы иҧан, аха гәыҒрак зызҧамыз дубахьазу, ашәахьа ашьыжьынза даангылеит. Амц иҳәон Баҧыр, уи ус иуаѡышьазар, лара илызгәамҧазакәан дааиуазар, шьҧа иҿцәыригазар, иҟазшьа изымҧәахыкәа?

– Баҧыр бизҧшызма? – ашьыжь данынаскьалгоз, Шьасиа дҧааит, Асҧанда лхала уи избахә алацәажәара шылцәыцәгьаз еилкааны.

– Ҵьанар иабҳәахьоума? – анхәҧҳа уигьы хьаас илымахын.

– Иасымҳәазацт.

– Иабымҳәан! Ргәқәа еихшәазар сҧахымызт.

– Иабанзабҧәахуеи?

– Иахьынзалшо збап, – ашьыжьза машьынак лықәшәозар ҳәа дыццакуан Асҧанда, афымцадәыҒба дахьзар лҧахын, иара Амра ѡыҧхахара иахьзаанза, аанҿасырҧа иаадгылон.

– Ара дыҟан иара, бдыруоу?

– Ишҧа?! – азҒаб днеилыбзааит.

– Адәқьан аҿы дсықәшәан, ҳаицны ҳааит. Иаарласны даакыдгылозар сгәахәын, аха дмааит, бымбои. Даеазны дансықәшәа, сиацәажәар сҧахыуп.

– Сара сыццакыроуп.

Ааигьы мҳәакәа, мапгьы мкыкәа, Асҭанда лҷыналхеит, Шьасиа Баҭыр диацәажәарц дшазгәаҟуаз ахь лгәыԥцәара дкылнагон. Дыццакны днықәон, шьапыла алыбаара лықәшәар, ма втобуск дахьзарын, афымцадәыгба лыцәцаргьы. Иахьцалак гәыла лцарахь дыццакзомызт. Бзыԥҭа автобазахь амҩа ианыз аидарамҩангага аангылан, дҩышьҭнахит. Шьҭа лдәыгба дагхомызт. Аплатформаҷ ауаа рацәа ԥшын. Астудентцәа маҷзамызт, лара лхала зымҩа дгыларц иаҳа дазгәышьуан акәымзар. Афымцадәыгба данҩыхәна, макьана ҭыԥқәак ыҟан, реынарыстхареаарыстхақәан, ԥьара днатәеит. Илыкәыршаз ашьхымза ирытппыз ашьх реиԥш рбжьы гон, лара агьлаҳазомызт, – лыхшыҩ рызцомызт ҳҳәар еигьын. Аԥсра иақәшәаны ихәылашьхаз аҭаацәара дрылазшәа, лыдунеи ҷыҩоны ибылуан. Асаркьа машәырла ирыцәкаҳаз даҩызамызт, дҟәыбасон, иаалырҟьаны акәымкәа, ԥшьшьала, ҭынч-ҭынч ԥсхшәарала. Лынаур заҵәыкгьы нымхарызшәа, гәыгыртак лзааиуамызт. Дхәылаԥшза лҩызцәа дрылатәан.

– Леуанти хаҵәак дыргеит, иҟалаз сзеилмыргеит, – Баҭал захьзыз азәы иҷатәаз зҕабк длацәажәон, ибжьы лаҳауан Асҭанда, аха лгәы иаҳауамызт.

– Уи дҭаркит, – астудент-зҕаб ҷыц лԥштәы лхыцуан.

– Избан?

– Избан уажәгьы иузеилымкаазаци?

– Даныргоз шәҟәқәак абри ахаҵа иитеит, – дылирбеит даеаԥьара итәаз азәы.

– Уиҳәаны имхи! Урҭ цәахтәуп, изеилкааy здыруада.

– Уажәыцәкьа.

Баҭал уи ахаҵа диацәажәаны имихуеит ақьаадкәа. Иара Гәдоуҭа длыбаауеит, иҟалаз аԥсуара иашьҭаз иреиҳәарц. Иара уи авокзал аҷынтә иааҭалеит ҩыцьа итаа-ԥшааyа. Илыбааз ишьҭан. Баҭали Ингеи уи рдырит. Дара, Аҟәа ианлыбаа, апрокуратура рԥшаарц иашьҭалеит. Изызцаауаз изларҳәаз ала, иҟан араион, ақалақь, автоном республика рпрокуратурақәа. Иарбаныз иахьнеирыз? Уаҩы дрыздырзомызт, аиашагьы разҳәодаз. Аҵыхәтәантәи алекциа иахьзаны ианнеи, ауниверситет аҷы иҟалаз еимырҟьо ирылан. Уи ажәабжь анаалаҳа аламҭалаз Асҭанда даазҷелымҳахеит, ууанза лԥхыз ҷаасҭа далашьых даман. Илазҳәазгьы Марица лакәын, уи лымшала акәхарын дзазҷелымҳахаз, даеазәызар изҳәаз уамак хьаас илымкыргьы ҟаларын. Лҩыза илыздырзомызт ибаандаҩыртәыз дзусҭаз. Аха лгәы зҭынчзамызт. Алекциаҷынтә ианаадәылҵ, Баҭали Ингеи ирыкәшаны игылан.

– Ҳарцаҩы иоуп иҭаркыз, – Баҭал захьзыз ибжьы Марица иаалаҳаит. Инга захьзыз уи дидгылан, лхы лзышьҭхуамызт.

– Иара иоуп, – дызкәымшәацыз акы дақәшәазшәа, Марица Асҭанда лахь даахьаҳәит.

– Дарбан иара? – Асҭанда илзеилкаацәкьомызт.

– Иара… Аԥышәарақәа анырҭиуаз, абарҭ дрыдгылан. Иҳарцаҩыз иоуп иҭаркыз иҳәеит, ибмаҳазеи?

– Бызҷеу дарбан?.. Аизара мҩаԥызгоз ҳәа изҷыз иоума?

– Аеи.

Алекциахь аҵәцәа анықала, аудиториахь инахынҳәит. Алектор дааҩналеит.

– Ҳшеицу акттә зал ахь ҳцоит, – иҳәан, истудентцәа ҩдәылигеит.

Егьырҭ аудиториақәа рҷынтә идәылԥуаз астудентцәа акоридор ибжьала иаауан, амшқәа аныцәгьаха, арҩаш анеилала, азиас аԥаҩ рбго амҩа шылнахуаз еиԥш. Азал ааҩныкьасеит. Ираҳарыз ҳәа иԥшын, ууанза ирзааз ажәабжь иалацәажәо. Ихы пашза асценахь дҩыхәнан, аректор атрибуна даақәгылеит. Иаразнак ҭынчрахеит.

– Автоном республикаҷ агәҭынчымрақәа рацәоуп, – иара усгьы аудиториа инапаҷы аагара дааараза дазыманшәалан, – агәынамзарақәа еицам. Убри рхы иадырхәарц иаҷуп аҳәааныpцәтәи амчқәа. Урҭ усгьы еснагь иԥшуп еиласрак ҳагәҭаны ианбаҟаларишь ҳәа. Урҭ рымч мхарц асовет арратә флот еибашьыга мчқәа амшын аҷы ицәырцит. Ацәгьара згәы иҭакны иҳазпшуа рымч кәадахоит, ҳара ҳаҩныцҟа ҭынчразар. Сара аапхьара ҟасцоит шәҭынч усқәа шәырхагылазарц, шәнапы злакыу ибзиазаны инашәыгзаларц. Аҭынчра, аҭынчра, адырҩегь аҭынчра!

Иааҭкааны инҭыршәа еилыркаартә акгьы шреимҳәазгьы, зеиԥш мҩақәцарала ирабжьеигаз иаҳагьы иаршәон, ирҳәоз-ируаз рхала иазкылԥшуан, рхымҩаԥгашьа иацклаԥшуан. Анапхгара ауаа рыгәшәымшә ҳәашьа изақәшәомызт узҳәомызт, рԥсихологиа рдыруан. Амала урҭ зқәыз амҩа иаразнак игәыцаразкуаз маҷзамызт, ргәеибафара ргәымшәара анацлалак, ирҷагылашьахарыз заа аҭцаара аиҳабыра азыманшәаламызт, аиҳаразак иныркылашаз ауаа апатриотизмра анрылаелак, рынкылара абанзауадаҩохарыз. Убасҟангьы астудентцәа ҩдәылибаҳәеит рцараиурҭа ахыбра. Анаара еилагылан, иҟарцашаз-ирушаз иақәымшәо, мҩақәцарак рызҭашаз дырбозар ҳәа, игәаҭеиуан.

Амала аҭакра ҳәа ирзаазаз ажәабжьи, аректор иқәгылареи, аԥшатлакә иарҵысны, иаразнак ихышхыцәаны зҽаазхаз азхыцра ирзаѡызахан, изыкәгыларыз мѡак рбомызт.

– Ирласны аѡныҟа ҳцароуп, – азеиԥшынхарҭахь зхы зырхарц згәы иҭаз Асҭанда даазырзырѡыз Марица лакәын.

– Ҳаицну?.. Избан? – Асҭанда лѡыза лгәы иҭакыз лзеилкаауамызт.

– Ателефон ҳасроуп Џьанар иахь.

– Иаҳҳәои?

– Иҟоу еилаҳамкаауеи.

– Ақыҭаҽ дахьтәоу, иидыруеи.

– Аусураҽ иагьа раҳахьеит. Уаантәы иаҳа иааигәами. Баала! – лыжәѡа нҭарс длыма лҽыналхеит.

– Бара усҟатәи бзыргәаҟуеи? – Асҭанда лѡыза дԥьалшьон.

– Аԥсны ашьапы иқәгыларышәа збоит. Аилыхара иҟоу бымбазои.

– Еилыхарак асҟатәи базҽлымҳаны сымбацызт.

– Усшәа бгәы иабон. Сыжәлар ргәы ицхоз сгәы иалымсыкәан, аҳәа гәаҵәы сыгроуп ҳәа баҳама! – Марица лыбга риаша, лхы шьҭкәыцәаа днеиуан.

– Аиаша саҳәеи: уи ахаҵа бзиа дыббома?

– Изакәытә бзиабароузеи бызҽу? – лара лыццакышьа еицалкуамызт. – Цәгьарак дақәшәар сҭахым, уи ззома, – аѡныҟа агәашә аалыртит.

– Аиҳаразак уи бызизҽлымҳаи? – Асҭанда уи длышьҭагыланы дынҭалан, ашәшьырҵаҽ днатәеит, егьи ахышә ала ателефон анаакәылхуаз.

– Рдиректор иномер арбан? – Марица илоуз азцаара аҭак ҟалҵомызт. Асҭанда лблокнот аахлыртын, ателефон аномер наллырбеит. Аԥшәма-зҕаб ацифракәа нҭалԥсеит. – Алло!.. Ари аԥсшьарҭа ѡноума?.. Акәантә сасуеит. Дысҭахыуп Џьанар. Иҟалозар шәааиԥхьарц сшәыхәоит… Уи иакәзаргьы бзиоуп, – Марица атрубка аалырххеит. – Баҭыр! Баҭыр икабинет аҽы дтәоуп.

– Иасҳәои? – Асҭанда деицақыцькыцьуан.

– Иҟалеи, баашәт! Акыр ҟалама ҳәа бизцаа!

– Алло! – Асҭанда атрубка ллымҳа инадылкылеит. – Ари уарбан?

– Баҭыр соуп, – илаҳауан ибжьы.

– Асҭанда соуп изҳәо, – лбжьы цысцысуан. – Уахь иҟалаз еилыскаар сҭахын.

– Бызцааи?

– Аҭакрақәа ҟалеит ҳәа ҳаҳаит.

– Аҭакрақәа ртәы смаҳацт, аха азә иоуп иҭаркыз.

– Дзусҭада?

– Леуанти…

– Иара иоуп иҭаркыз, бдыруама! – Асҭанда атрубка дахьҭацәажәоз лнапсыргәыцала ихылѡоон, ишшаза игылаз лахь даахьаԥшит. – Алло!.. Уи уара уакәзам, сѡыза лоуп сзацәажәоз. Ауниверситет аҽы ҳаизырган, ԥьара ак ҳхы алаҳмырхәырц иҳалабжьеит, акы иацәшәошәа збоит.

– Ҳѡызцәа хыцны Гаграҟа рхы дырхеит, ргәы иҭоу макьана исыздырзом.

– Шәарҭгьы шәцома?

– Ҳцар ҳҭахыуп.

– Абзиараз! – Асҭанда атрубка нықәылцеит.

Убри аамҭаз Баҭыр Важьа икабинет дыѡонатәан, уаантәы акәын ихы-игәы иҭамкәа Асҭанда дылмацәажәар ахьыҟамлаз. Иара ашьыжь инаркны араион ахь дцан, убра дшалагьежьуаз иаҳаит еимырҟьо иаарылалаз ажәабжь. Важьа дзышьҭеицақәаз хәҭақәак иԥшаан, дхынҳәит. Макьана уаѡы димбацызт, уи аганала телефонла дзацәажәахьаз Асҭанда заҵәык лакәын.

– Акыр ҟалама?! – дцарза дазҽлымҳахеит Важьа ихаҭа.

– Ҳѡызак дҭаркит.

– Заҟаѡы ҭаркуа удыруама, – Важьа иаҳаз аҳәоу иалеимцазеит.

– Ари иҭакра зегьы иреиԥшым, амилаҭ зцаара иадҳәалоуп.

– Аиаша?!. Дарбану иара?

– Бзыпҵа шәанаҳгаз аизара мѡаԥызгоз.

– Аиаша?!. Уи дҭарымкыр амур ҟамлозар акәхарын, – аиҳабы дааиԥхьхәыцт.

– Цәгьарас иҟаицеи? Аиҳабыра ргхакәа ахьцәыцигаз аума?

– Аиҳабыра уреагылар руама!

– Саҭамзааит, аха уахь ҳамцар аузом. Маҷк заа ҳақәцуеит.

– Саргьу?

– Мамоу. Ҳара!

– Аусура шьҭатцану?

– Уи ианыԥшыртә ҳныкәарым.

– Аеи нас, – Важьа дааиԥхьхәыцт, цытк анцы, дақәшаҳаҭымхаргьы дара иахьақәыркыз ишцоз ауизымдырхуаз, иара иаҳаҭыр ҭәҭәамызт.Арҭ рыгәаҭеи хыцыр – иззынкылодаз.

Дыѡдәылҭцит Баҭыр. Астанда телефонла дахьлацәажәаз, ишьара дыкәнамырԥьазаргьы, акыр игәаланаршәон, ҷыц ихы игәы ахнаршәон. Ларгьы цац луазшәа ҽызлаидылҳәалашаз цатцәык лԥшааит ааигәахәит, иара адиректор икабинет аҷы дыштәаз лдыруаз ԥьушьарын. Нас дааиԥхьхәыцааит, аԥхьа Ԥьанар ишизцааз анааигәалашәа. Дышиашаз иѡыза, шьҭа диѡызатәкьазу здыруадаз аха, ишьҭатцарҭа шыказ днеит.

– Абыржәы Астанда телефонла дуацәажәар лтахын.

– Иахьоуп данцаз, иаалырԥьаны илҭахызи?

– Сара слацәажәеит. Икоу-иану ҳәа дцаауан.

– Уи закәыхи? – Ԥьанар изеилкаатәкьомызт.

– Ҳқыҭа амѡаду маҷк иакәгоуп, умбои икалаз. Сара Гәдоуҭа сыкан, Астанда еилылкаарц илҭахыз уа исаҳаит. Леуанти дҭаркит.

– Дзыхдырԥьои?

– Аиҳабыра дахьырҷагылаз, уаҳа дзыхурԥьои! Ҳаҷкәынцәа еижәыланы Бзыԥҭаԥа еихеит. Уа еизара дук ԥарымцар амуазар акәхап.

– Ҳцар ҳахәҭан.

– Зегьы ираҳамҳәап. Шьына иаарласны аекскурсиантә дааиуеит. Имашьынала ҳах-ѡык ҳцап.

– Иаабац аицныкәара.

Аԥсшьацәа шьыбжьхьа иахьзартә, Шьына, и-«Икарус» има данаатала, хҭыс уамак зыцәбжьахар ҳәа ишәоз ииѡызцәа ааиԥхьан, ирласны акрифарц наиабжьарган, ацаԥха ааимырхит. Маҷк Баҭыр дзеиҷаҳахьаз абылтәы а-«Жигули» интартәан, реырхианы амашьына хәычы зтәыз иааизԥшит. Иара дкарауараха дыкан, аԥсшьара итахын, аха арахь дталаанзагьы иаҳахьаз ахҭыс маԥьана ԥьара изатҷәозар ҳәа амѡа иангылаз иѡызцәа ируадаѡуазма, дрымѡанызаѡхеит. Амала имала ашьҭахь дынҭалеит, иеааицых дынҭатәарц, имашьына аԥсҟы Баҭыр инаиҭаны. Ԥьанар аԥсҟыкѡы диватәан.

Баҭыр амашьына ирццакын, иқәырхысаа илеицон. Ибла аартны иватәаз дызихәаԥшуамызт. Уи иҷаԥхьа аара идын. Амѡа дызхақәгылаз даара дшазҷелымҳазгьы, Ԥьанар дахьибоз мазала зны дгәатеиуан, зны ауазыр дҭанаршәуан. Имѡа ихнагагәышьон акәымзар, дҳәыцәыҳәатцәуа амашьына аѡонытҟа изытшәаран. Иѡыза иаҳәшьа лыда дшыкамыз ицәицәахуан, уажәык, уи даалкәатцны, иара ихатәы цҳәыс, иаҳәшьа лҭаца, иашьас иара дзырҭаз лбзиабара дарлашәуан, акәымзар аԥхашьара ду дыбжьабыжьнатцәарын. Ихы игәахнаршәон итагылазаашьа уадаѡ. Мышкы мышкы аҵыхәан, ари аргамахарын, ишымазаз адамра итаргалахьаз арбаныз. Ауаѡы, иԥсхыцра назахааанза, имазарах тра ааиртуан. Иахьынзауаз иара дыкәпаларын, игәҭатцәах ицԥсырц, аха иамур?

Амѡан машьынакәак еипхеибарс ирацысуан. Ирԥылоз иаҳа имаҷын. Дара зыкәтәаз а-«Жигули» ажәхьан, иагьа идырццакыргьы, иара злаказ ала, идырласзашәа рбон акәымзар, даеа машьынак изаԥысуамызт. Иара шьҭхысаа амѡа ианын ануҳәоз, еицәаз даеакы иаҷаурԥшуан акәын. Азиас Бзыԥ ихыз ацҳа илыкәгылеит. Ауаа еизозар – еизарҭа ҭыԥс иахьроуаз аеырѡырҭеи аусҳәарҭа зҭагылаз ашҭеи рҷы акәхон. Амѡаду ишаныз аусҳәарҭа иладгылеит. Автобус аатгылартаҷ иԥшыз рыда, ԥсы зхаз шамахамзар азә ԥьара дубомызт, аибашьра ҟалеит ҳәа раҳазшәа. Автобусҟәеи, аидарамѡангагакәеи, урҭ рныкәцаѡцәеи ракәын аиҳаразак аатгыларҭаҷ иԥшыз, инарыдгылеит.

– Абраԥа ауаа еизозма? – урҭ иаҳа ирымараны итәаз Ԥьанар дрызцааит.

– Зегьы Гаграԥа ицеит, – азә даарылцны даарыдгылеит, егьырҭ ирмаҳартә.

Уамашәа иубартә, зауадлеи наплакылеи итәыз ақытаҷ, аԥыхьакәа реиԥш акәымкәан, усура ицоз-иаауаз маҷын. Ақалақь иахьлалагылаз икалаз зхы-згәы итамзоз аԥсшьацәа ракәын амѡакәа еихызцәоз. Амилат акы иацәшәазшәа ицәырццәомызт, аԥсуаа… Апартиа ақалақь комитет ахыбра иакәшаны игылан. Уахь инеиааанза, Баҭыр имашьына амѡан ԥьара инцәыцаиргылеит, уаҳа цхьаԥа дызцомызт азы. Иѡызцәеи иареи шьапыла рҷынархан, ауаа иаарылагылеит. Аԥхьаԥа ацаѡцәа гылан. Аԥсуа ус ахәыцқәа реаларгалар ажәлар ируамызт, аха аҭакра ус ахь иаииас, ибаандаѡыртәыз аус ахьиуаз ашкол ахәыцқәа кылыргеит. Ауаа убасҟатәи ирацәахеит, мчыла ирзбарц изқәыркыз аус рхатагьы убранза иаршәон, ақалақь комитет актәи амазаныкәгаѡ ахыбра аѡбатәи аихагылаҷ иказ икабинет аҷынтә, аԥарда инацәажәа рыла аарла даахашәа, ахышә дкылԥшуан, цаԥантә дырбарымызт ҳәа дгәыгшәа.

Шьҭа Амра лзаалон. Ихышхыҵәа ақалақь комитет ахыбра ҵшза иадгылаз ауаа рыжәпара иацлон. Урҭ раанкылашьа злаҟалашаз иазырзбараз рзымдыруа, аиҳабыра еилатәан актәи амазаныҟәгаѡ икабинет аҽы. Аҟәантә иаазгьы рхы рыладырхәит. Азәырѡы иҭаркыз иоужьра иақәшаҳаҭын. Аха аҵыхәтәанза ақәҵара дазхиан ҽыц иаарышьҭыз актәи амазаныҟәгаѡ. Аҭакҵхықәра хьанҭа шынеибакәыз ихәда иқәихуазар, иҟалашаз азәыр хьаас имазма. Хьаҵрак ззымдыруаз ауаѡы ақалақь дырзахагыландаз, уажәи-уажәи телефонла иҽимаздоз қарҭаа ирҭахыз иларыгзарын, еснагь ақырҭуа ма агыруа дызхадыргылоз апартиа еиҽкаара баша аҵсуа инапы ианырҵозма, ма ижәлар рхы анықәсшьа дақәшәозар акәын ҳәа. Зегь раҵхьа ажәлар агәра дыргатәын иҭакыз азакәан еилагара мѡаҵигазшәа, убри амшала ацәгьара зуз иакәны дшыҵхьазаз, аусгьы дшақәыршәаз. Ирызбеит ажәлар рҽаҵхьа дықәдыргыларц Леуанти иаҳа изааигәаны ирбаз, иқыҭа иалҵыз, Аҵсны АССР апрокурор ихаҭыҵуаѡ.

– Ажәлар шәхаҵкы! – ауаѡы шла ҳаракы абарҵа даақәгылеит, дзымбоз, ииҳәоз змаҳауаз уаѡ дгыламызт. – Иахьа абахҭа дҭашәеит еснагь ишәылагылаз ауаѡы замана. Аха уи абзиарақәа ҟаиҵарц мацара дшырҽыз, иакәымз имхаҟаҵеит. Азакәан еилеигеит. Иус ҭырҵаауеит…

Уамак аҵсышәала ацәажәашьа иҽаҽы иааиуамызт иара, аҵсуа интеллигенциа ҳәа изышьҭаз рчымазара иаргьы далаҟан азы, урысшәала иаарылеиҳәаз, аҵса ҵары иахадыркьакьазшәа, цәымҭрала ирыдыркылеит. Акәукәу ҳәа иҵаҳәҳәаны дықәызцаз рымҵахь уаҳа даҽазәы дықәымларыз, еилагылан адәны, аиҳабыра хыхь, актәи амазаныҟәгаѡ икабинет, иѡнатәан. Аҵыхәтәантәиқәа ирурыз рыздыруамызт уҳәаргьы иҵабыргымызт. Мчыла ауаа рықәцара иазхиан, аха убри иаҳа ианымариахашаз аамҭа иазҵшын. Амцарцәага машьынақәа ааганы, азы рыларҵар цәгьа изымбоз ҟалақәеит, аха амцарцәаѡцәа Кванталиани ихаан убас реилцара мап шацәыркыз рымдыруази, иааҭгылеит. Еиҭьын ичҳаны аҵх агәы иазҵшыр.

– Иҟоу аасашәҳәеи! – Баҭыри, Ҵьанари, Шьынеи Саҭбеи даарыдххылеит.

– Иҟоу убоит, уаҳа иуаҳҳәагәышьои, – иҳәеит Баҭыр.

– Уара арахь уабаҟаз? – иаҳәшьа лызбахәык иҳәозар ҳәа Ҵьанар даалызҽлымҳахеит.

– Марицеи Асҭандеи арахь идәықәларц рҽазыркуан, изулак иныскылеит, – иҳәеит Саҭбеи. – Схала сцаны, иҟоу шәзеилыскаауеит ҳәа сдәықәлеит, аха исышьҭалар ҳәа сшәоит.

– Уахь иҟоуи?

– Иҟоу раҳаит, ауаа еилауаҭыруеит, рхы зқәыркра рыздырзом. Ишәаз шыҟоу жәдыруаз.

Алашьцара аҽазнакуан, арҵаѡцәа ахәыҷқәа рыгәшәа ҳәаны ианықәыргоз. Гәыҵ жәпак аиҳабыра ахьырзымааиуаз ргәы иалан, амѡақәа ркырц, даҽа усқәак рҽырзыршәарц, ицәҳашҳауа еилагылан, аиҳабыра рхаҽы ауаа рахь ихьадырҳәырц иашьҭан. Ирзычҳауамызт рѡыза дахьҭаркыз, дара рхы иақәиҭны, акала уи изимыцхраауа иахьеилахаз хьымзҭыршьон. Уи адагьы, ак иаҵсамыз уааны адәы иахьықәгылаз ргәы кыдгылахьан, даараза игәныргон. Даҽа ҵьоукы урҭ рыхшыѡ дырхьшәашәарц ирылабжьон, ихадырҟьацәар иахькылнагоз уаѡы издыруамызт азы.

Аамҭа аҵх агәахьы инаскьацҵхьаза, мчы змамыз ауаа рыгәшыра маҷ-маҷ иҭынчхон. Аҽнынтәарак зшьапы иқәгылаз, арахь амцашоура анырзацла, икарауарахан, ршьапы иамкуа иахьнықәтәа-аақәтәаз иамхацәарц агьрыгмызт. Шьына, имашьына дахьынҭатәаз, дамхацәеит. Баҭыр иблақәа еиқәыҵсон, ибҭа аҭзамц иахьнадиҵаз. Аҵсуа жәлар, ргәынамзарақәа аадырҵшырц, ас акыр мши-ҵхи рхыргарц ианеизалоз, уахыла инықәиа-аақәиа рҵсы ааиҭаркырц, рыуа – рҭынха ирызцалон, ашьыжьза ҽыц иааидибагаларц. Уажәгьы аиҳабыра ашьыжь азҵшра даара иацәшәон, имаацыз маауази. Ахыбра иакәшаны игылаз неилышәшәа-ааилышәшәеит. Згәы еицҳауа ҵьара изымцаз иҭар-ҵшарны рҭыҵ аҽы игылан. Иахьцалак иаанхоз маҷзамызт. «Ари закәи? – Баҭыр игәы иалан. – Уажәраанза ауаа иҟарҵашаз дзырбоз дыҟан. Иахьа ирхагылаша уаѡ дцәырҵзомеи.»

Амилициа рҭыҵ шыҟаз ала иара аусзуѡцәа рацәазаны, амѡа зырлашоз алашара ҳаракқәа изусҭцәаз цқьа иуеилдмыркааауа, ҽаархеит, аҵла ҳаракқәа еиваҭҭа цәаҳәакны амѡаду аган илагылаз рыҽрылак. Ақалақь комитет ахыбра аҽаҵхьа еилагылаз Амраҭашәара шыҟаз иаарыкәшеит. Қарҭынтә иааз, Аѡныҵҟатәи Аусқәа р-Министр ихаҭыҵуаѡ Кавсазе аҭацәажәага иҽыҵак ирыдиҵон еилыҵырц, акәымзар амч рхы ишадырхәоз ргәы рҽаниҵон. Амилициа рҽеибаркны ауаа ирыгәҭасуан, зыҽзырцәгьоз ҵыҭѡык ҳәынҷаны иргеит. Амч знапаҽы иҟаз рхаҭарнакцәа рақәҵара уи аамҭаз изҭахыдаз, иҵхарҵон Амрагылара шыҟаз амѡаду ианыршәланы, даргьы мап-чап ркқәазаргьы, рхы-ргәы намзо ихьаҵуан, аиҳаразак зыҽзырцәгьоз ана-ара ирылганы ишыргоз збоз абахҭа иҭашәарц рҭахымызт.

Аҭшәараҽ игылаз рмашьына ишадгылаз, Баҭыри, Ҵьанари, Шьынеи уахь ианҭала, ауаа рыжәпара ҵхаҵо иаазцоз амилициа урҭ рызгәаамыгзазт, рхала иаанхеит, рхы ахьырцәырыхьчаз даараза ихьымзҭшьо. Ҽымҭзакәа уа иҭатәан. Амѡадуаҽ ҽаҳа-ҽымҭран. Зны-зынла азәык-ѡыҵьак цәырҟьа-цәырасуан, ҵьара инавҵагылашәа зҽыззаз ракәхарын. Зынзак аҭынчра ақалақь

иахьахатәаз рзычҳауамызт, иагьацәшәон. Аамҭа цазызшәа анырба, идәықәларц Шьына амашьына аус аируит. Амҩаду ахь дыҩкылшәеит. Уаҳа машьынак улаԥш иҵашәомызт, ԥсы зхаз мҩа дангыламызт. Ақалақь комитет ахыбраҿ актәи амазаныҟәгаҩ икабинет аҿы алашара аркын. Аиҳабыра рус хәымга аҵыхәтәанынза инарыгзарц еилатәахын. Арҭ рымҩан амилициа ахыбра аԥхьа аусзуҩцәажәак гылан. Иаауаз амашьына заҵә агәхьаа анырымк, иара нарывсит. Иҭаҵәыхын амҩа. Амилициа еилаҕзаа авокзал аҿаԥхьа еилагылан. Шьына даанырКылеит.

– Удокументкәа сырбеи! – аԥсыуа хаҵак даарыдгылеит. – Иуцу зустқәада? – ишәкәкәа ларҳәыҩарҳәуа икын, алашареи алашьцареи еимаркуаз аҭып аҿы акгьы шизанымхуазгьы.

– Сҩызцәа роуп.

– Шәабаҟаз?! – аҕьара ааихиргеит.

– Ажәлар ахьеизаз ҳаҟамзи, – иҳәеит Шьына. – Ҳаилырцеит. Ҳмашьына ҳаԥшаан, ҳаауеит.

– Усцәкьа азәы иоумҳәан, ужәла нцәеит! – ибжьы ааирмаҷит. – Акада ак ззымдыруа аԥсуаа шәеиԥш уаҩ дҟамлацт. Изҿу умбазои! Уца! – ишәкәкәа ааирхынҳәит.

– Саҭамыз! – Баҭыр ихы аакылирҳәҳәеит. – Иҟоу акы ааҳаҳәи!

– Усҟатәи уаҵәажәаха змада. Иҟоу уаҵәы иумаҳауеи, узырццакуеи, – ихала наҟ днарыдцит.

Ирыхьыз хьымзгшьаны, ҿымҭзакәа рых-ҩык аҩныцҟа иҭатәан. Амҩан еиԥхьышәшәа ианыз ԥьоукы ирыхьзаны ирывсуан. Иахьеидгәыԥлаҟәазгьы ыҟан. Арҭ ара уи ауха уаҳа реырзеидкыломызт.

– Уаҳа ак ҟамцазакәа, ари аус ас иаанҳажьуама? – уамак ҿызымҭцәалоз Ԥьанар игәы ԥыжәжәон.

– Уахатәиала шьҭа иаҳазбо егьыҟам, – Баҭыр даахәыцит. – Аҩныҟа ҳцагәышьап, ашьыжь ԥьоукы аабақәап.

Аԥхагәҭан дхынҳәызшәа Баҭыр игәы ишаанагозгьы, ашьыжьхара ааигәахахьан. Агәылацәа рарбаҕь бжьы иаҳауан, ашьҭахь дара ртәқәагьы урҭ рыкәҿырҭуан. Иҿааирхьшәашәан, ихы-игәы еимашьшьы дышьҭалеит. Иагьа умҳәан, жәларык ахьымзг ддыргарц реазкны иҟан, шьҭа идыдмыргацҵәкьазар. Ашарԥазза дынҭаҳәахаа дыцәан, заагьы дызгыломызт, иан даалмырԥшыр.

– Иҟоу умбазои, уанаԥьалбеит, ушьҭаԥсызшәа ушԥашьҭоу?!

– Иҟалеи?!. – дҩаԥкьеит иара.

– Амшын ухыԥшыли!

Аибашьыга ҕба еиқәаԥәақәа амшыни ажәҩани реиларсырҭа аҵәаҳәа иқәгылан еижәхассы, ладеи ҩадеи рымехакны. «Афлот зегь ҳазҭыргама, ирыҵалазеи?!» –иҟалаз изеилымкаауа, ашацаҳәа иҿааилеиҳәан, ҿатак иҿы инҭамыршәзакәа, агәашә дылҭкьеит. Ақыҭа мҩа днангылахьан, Шьына имашьынала данааихьзоз. «Аибашьра ҟалама?!» –дгьаҵәыгьаҵәуа Ԥьанар иуаа ицны агәашә дырзаадххылеит. Аҳәсақәа ныжьны, уи дназҭалаз амашьына аԥсшьарҭа ҩны шыҟаз аҿыланахеит.

– Абыржәыцҟьа актәи амазаныҟәгаҩ ателефон дасуан, – иҭып дҩахыцны, даарԥылеит Важьа. – Иҟоу ҳаилиркаарц, араиком ахаҭарнак даҳзаауеит. Ашәарҭа ҳҭагылоуп иҳәеит, закәытә шәарҭоу сыздыруам. Аусзуҩцәа еидкыланы сыԥшызарц, дсыҳәеит. Аха, азә даанза ҳәа, актгә зал ҳаҩнатәазаауама, шәусҟәа шәырҿыз.

Баҭыр иҭып дамкуа агараж дыцан. Арахь ааира зеаҵәызыхьчалоз Ԥьанаргьы ацараара хҭакны иман. Шьына аекскурсиахь аԥсшьацәа имгазеит. Важьа, уи диҵаҟьазшәа шиузгьы, Шьына имашьына ахьҭимгоз игәы иалымсызшәа рбақәеит.

– Ҳаигәыҩкәарҳәа ишәаны, ҳанкыланы хрымоуп, – иҳәеит Ԥьанар ацыхәтәан.

– Избан? – Баҭыр дцаауан.

– Аиҿкаарақәа русзуҩцәа араикомаа ирызԥшны иахьабалак идыртәар, еизода?

– Аиаша уҳәеит! – даатқьеит Шьына. – Гәдоуҭа сцаны, иҟоу еилыскаауеит, – имашьынахь иҿынеихеит.

– Ҳаргьы ҳцап! – дҩагылеит Баҭыр.

– Шәабацои? – агәашә дылагылан Важьа. – Араикомаа срызԥшуп.

– Иҟоу еилкааны, ҳаахынҳәуеит, – иҳеит Баҭыр.

– Ус иҟалом, ауаҩы дааир, сусуцәа иҟоу еилыркаарц ицеит сҳәома? Иара иҳаимҳәои иҟоу закәу!

– Агәашә аашәмыртыр, шьапыла амҩа ҳанылоит, – ҿааиҭит Ԥьанар.

– Ирласны шәаа нас! – ишамуаз збаз Важьа ахацәа днарылабжьазшәа иуит. – Агәашә рзаарт! – агәашә илагылаз ихы наизирхеит, нас ахьчаҩ иҭып дныҩналан, ателефон аакәихит:– Алло! Ауаа сзынкылом… Ицар рҭахыуп… Шәыуаҩ ирлас дысзаашәышьҭроуп… Аеи.

Амҩа ианыз, Гәдоуҭа илазааныза, Лыхнашҭа зхы хаз иаарылашәеит. Ауаа маҷзамызт. Лыхны еизарц рыгәтакны, амҩа аихарсырҭаҿ игылаз амилициа ирызнымкылазакәа, аҩада рхы хан. Ашҭа

инеиуаз мҩеи мҩоахәастеи рацәан, аҩонытҟатәи аускәа русзуҩоцәа рымч акәхомызт. Џьоукы ауаа ирылан, аизара шшәарҭаз уажәы ишаҭахымыз ҳәа. Дара изларҳәоз ала, Асовет Еидгыла аҕацәа, Аҧсны иҟалаз раҳан, рхы шьҭырхит. Урҭ дәықәлозар иныркыларц аҳәаахьчацәа ргәыреантцан. Аҕбакәа ракәзар – амшын ҳәаа адыркхьан.

– Абарҭ ҳгазазоу џьыршьома?! – Шьына иҧсахы еибакуан.

Рмашьына аштахь ирызнагомызт, ауааи амашьына хәычқәеи еилахон азы, амҩоан џьара инадыргылан, шьапыла рҿынархеит. Аштахь анеира рмазеит, аруаа рыеҟьаны адәы иқәгылаз еилырцон. Амчра зкыз риашамра дыриашарц ирымаз зегь рхы иадырхәон.

Аиҩызара амч ҕәҕәан.

29

Абаандацәа рынаиааирҭаҿыҥтә иандырхынҳә, маҷк днықәтәаны, ихы аҧсы аиршьар ҟамлози, иара ус игәы иагьҭан, аха Леуанти дымхәыцыр изычҳауазма, уахь дианагеит. Аҩоныҟа иҟаз ахьизымдыруаз дарҳәыцәыхәыцәуан, ҕәҕәала даргәаҭеиуан. Зыбла хҩаз, злымҳа џьгәаз диеиҕьымкәа, Қарҭ ақыртқәа р-КГБ абахҭа дҭатәан, игәабзиара ыҟамкәа, ишиҭахыз дзымхәыцуа, игәы каҳаны, излауаз ала агәкаҳарагьы даҿагыланы, ихы гәаҭо, зегь раҧхьа агәаеанызаара ҕәгәа иманы. Ари закәытә џьамыҕәаз иакәымшәац изеилкаауамызт. Ахәыцрақәа иахьцалак изцәырцуан, иаҧхьаҟа ихәаша рацәан, ихашҭыр ҳәа дшәон, ихы чмазаҩымзи, аха нҵамҭак ҟаиҵомызт, имхны иргар, акы алаиҵырдыраар ҳәа ицәа дҭахьҭшьуан. Ихьзи ихьымзҕи ихьчарц дықәпон, ирҭаххар иҟарымҵарыз арбаныз, аҧхал ҟазцоз иахьиҭахыз амаа аимҭози, уи аҵабыргра абахҭа уанҭадыршәалак еиҧш, даеаџьара иузгәынкыломызт. Ихы данакәиҭыз, уигьы ахақәиҭра ахьзызар, аиҳабыра убас рхы мҩоапыргон, иҭакызгьы дара иаарҭахыз иқәырцарызшәа. Ԥкарак иқәныҟәошәа ҟарцон, аха уи аерарҧшзараз акәыз џьишьон иара. Зынгьы, 10– 12 шықәса иреиҳаны ирҭарызмашь ҳәа, дыгәжәажәон, уи ашьтахь иҧстазаашьахарызи ҳәа хьаас ишьтихуан ԥҳәыс даазымгацыз, хшаара дызмамыз. Зынгьы, игәабзиара злаееимз ала, абахҭеи алагери изыхгомызт, усгьы дҭахон, аха аҭахашьагьы иеакәиршәар акәын ҳәа, иҭагылазаашьа данааларц даҿын. Акы заҵәык иаргьы иҩызцәагьы ажәлар рыхьзгьы еиқәзырхоз адуховка иҭаз рымбар акәын. Амала агәра злеигарызи, убри азхәыцрахь заҟантә дазкылсхьаз, иҩоны аимдараз инеины, адуховка иҭамҧшкәа, егьирахь зегь ларҳәы-ҩарҳәны ицарын ҳәа. Иуаҭах аҿы иишәаҿ ашәҟәқәа шықәыҧсаз анырба, уаҳа изеимдарызи ргәахәшәа, идәылҵуазар ҳәа харамхәыцрак ааизцәырцуан, аха уи иаразнак инаҧхьеицон, агәрагара гәаҕьыуаҵәан азы.

Агазеҭқәа анаарга, информациатә дырратарак ркьыпхьзар ҳәа, «Заря Востока» ҿыц илаҧш ахигон. Борис Адлеиба Аҧсны аобком актәи амазаныҟәгаҩора аҿынтә ихы дақәиҭыртәзар идыруазарц дашьҭахын. Дзыхдырҟьоз мҳәазакәан, ма инахыкәша-аахыкәашазшәа ЦК КПГ ашҟа усура диаргар, усҟан еилкаахон Леуанти идуховка аилаҳәара шҭыргаз, Адлеиба избахә зҳәоз цәаҳәақәак шырҧшааз, аха агазеҭ аҿы акадр еиҭакра азбахә цәыргамызт. Дзыцәшәоз аилаҳәара рымбатцәкьазар? Ирбазаргьы, дааиԥхьхәыцхуан иара, аҧхьа, аҳәынҵәа рхьыршьыртә ак рбақәазшәа, ажәлар ирыладырцәарын, аха аамта аҵабыргра аанарҧшрын. Издыруадаз уи узызхәыццәашаз усымзар. Аус злаз азакәан иаднакылашаз иҟаиҵазеи, идырҿиазеи иҩызцәеи иареи? Аизара иеиҳаз, дара ҿаԥызешаз, акгьы мҩоапырымгеит. Аха уаҟа аиҳабыра рхы аладырхәит, ус анакәха – уи азакәан ҧшра аиуит. Амала, аҭакра ус ахь ианиас, рхала азакәан иаҿагылон, дара ирыматәамхеит азы, – ибзиазгьы акгьы ибаандаҩыртәыз изԥшымызт, избанзар аиҳабыра рхы дырқьиарц иааҟарымҵарыз арбаныз. Иара дкәаратцарц ихәтан, усгьы иара иаахартә еиҧш, «ахара» ихы иадцаны, иаразәк дагаргьы, уаҳа уаҩы дҭарымкыртә иҟаҵатәын, даеазәы хьымзҕык идхалозаргьы излауаз ала ирмаҷтәын. Иара иихәыцуаз илахь ианихуазшәа, шьҭа акыр мшы аниас ашьҭахь, «авартәа» иаалырҟьаны дцааит:

– Уахьҭаркыз иухару иухарму, ухаҭа ишԥоуԥхьазо?

– Исхароуп, – хьаҳәхьачрада аҭак ирцабыргуан иара.

Аха ихаразеи? Ҿыц ихы дазцаауан. Ус иҿы иқәшаҳаҭеитәыр иабанзарзеиҕьхарыз? Ихы ахьқыдикыларыз дақәшәомызт. Заур Гындиа иусзбара аркын. Иаргьы дыргәампхар – иус аркны ирзбарын. Уа аус ишахәаԥшышаз здыруадаз, хыхьынтә ишрарҳәоз иҟарцарын, нас ишырҭахыз, дара ишрыхәашаз, аинформациа ажәлар ирыладырцәарын. Убас еижьагаз амҩоа дыкәымгыларц, иаартыз азбара иакәшаҳаҭхартә ихы мҩоаԥигарц ихәтан. Уи ҟаҵашьас иамази? Дара ирҭахыз азбараҿ ишиларыгзоз ала, игәра ргар акәын. Ус анакәха, дара ирҭахыз иара ишихараз ала иҿы иқәшаҳаҭхар акәын. Убри азакәымзи иханы абахҭа дызтаргылаз. Иҟаиҵаз иашамкәан иҟаиҵазшәа

«авартәа» иахьиеиҳәаз амҩа иаша дангылазшәа дазхәыцуан, избанзар уи изцаара атак зеиԥшрахарыз хыхь акәын иахьазҽлымхаз, игәы ихьуан иҽы ахьиқәыԥеуаз акәымзар, амала уаҳа ԥсыхәа ибомызт. Убри идуховка итаз имазарах қьаадқәа шырымгатәкьаз цқьа идыруандаз, зынзак шьтахьқа шьаҽак дырзеитамгар ќаларын, уи аус иахьынзахәоз зҳәодаз акәымзар. Нас иќалатәкьеи уа? Ихы еимлагәа икны даатәон.

Иќалатәкьаз… Амилициа ақалақь ќәшаҽы ашьыжь шааназа иԥхьеит Бзыԥта ақыта амилициа аиҳабы амаиор Малиа Шота. Ииарта дҩагәылцааназа, Леуанти дырҳәынҷарц ргәы иштаз иарҳәеит, уи аус аҩны имҩаԥызгашаз амаиор Малиа иакәын. Ихата ашьацхәа дшаҽашәаз еиликаан, адҵа наимыгзар шамуаз баны, дааԥшит. Леуанти инапхгарала Шота имилициа ахыбра анаҩсан кьаразаа ирызкыз анцамта зныз ахаҳә шықәдыргылоз ибон аԥхын анталамтаз. Иерылаимгалеит, дцак иоуааназа ҳәа дыԥшын. Ахаҳәқәа рыҩбагь ықәыргарц ианааи, Ленуантии Лиуфа Ԥсардиеи шырцырхагахаз ибла иамбо дыќазма, аха амилициа ачаԥшьарташ иусзуҩцәа еидкыланы дтәан, заќа ддәылымцрыз, ҷыдала дцак иоуааназа. Уажәшьта усҟантәи атагылазаашьа еиԥшымызт, дарган адҵа иртеит, намгзашьа изыќацомызт, иара дсалдатын зымац иуаз аҳәынтқарра аҽаԥхьа, мапкра – апќаԥца астатиа иакәшәон, уи адагьы амилициа афицар мап икыр ќалазомызт.

Иара иеиԥш изыԥхьаз ақалақь милициа аќәша аиҳабы ихатыпуаҩ аподполковник Габлиа Леонидгьы дааит. Аиҳабы аполковник Рапава икабинет иҩнан Қартынтә иаарышьтыз ақыртуа КГБ ахатарнаки уи ицыз аќәааи. Малиа Шота ачаԥшьарташ дыԥшын, аподполковник Габлиа иарҳәоз ибомызт, иаҳауамызт. Аха Рапава икабинет аҽы атагылазаашьа зеиԥшраз анидырдыр, Габлиа ҽааитит:

– Аҩны ҳнеины, итаацәеи игәылацәеи агәхьаа иарго-аеакуа, изаҳтахыузеи? Ашьыжь Аќәаќа дцараны дыќоуп, иаҳа еиҕьми аплатформаҽ ҳизԥшыр.

Қартынтә ииаз КГБ ахатарнак, ус ишамуаз ирбо, ихы ааирцысит. Ишьақәдыргылахьаз аплан иаԥырхаган Габлиа ииҳәоз. Ақалақьи ақытеи рмилициатә ќәшақәа русзуҩцәа, Рапава ида, ирзымдыруаз аусҟәа еиҽкаан. Дара иртахын, ауаа ирбо-ираҳауа, цәгьара дук зуз еиԥш, Леуанти иҩны ииарта даагәылганы дыргатәкьар. Убас ала иќалаз ажәлар ирыхдырцәар, иара дызлаќамыз-дызлахәымыз ажәабжь ҽаастақәа рыладырцәарын. Итаркыз усгьы ихы изыхьчомызт. Игәрагара иапсамкәан дызлаз ахәаԥшрын, ихьчара иацәшәарын. Уаќьан-чаќьан цәырызгашаз азәыр дќалозар – изладыртынчшаз аруаа Леуанти иҩны иакәыршаны уахыла мацара идыргылахьан убас иќаз атыпқәа реы, иаразнак уаҩ ибла итамшәартә еиԥш. Аха КГБ ахатарнак апсахра маҷк иплан иацитцартә еиԥш ибеит аподполковник Габлиа ииҳәахьаз ианацица:

– Аҩны ҳаихьымзаргьы ќалоит, ҷьара данцо ианакәызаалак заа дцәырцуеит. Аплатформахь днеихьазар?

– Бзиоуп нас! – ақыртуа КГБ афицар дакәшаҳатын.

Аподполковник Габлиа аќәшаҽы дааныжьны, аиҳабы Рапава иуаа иманы ддәылцит, аоперациа иахагылаз иара иакәын, «ажра итаиргылоз» апсуаа шракәызгьы. Габлиа имаратәны зыгәра игоз усзуҩык икабинет аҽы днеин, ақалақь аҽы инхоз иаб иашьа ипа иахь ателефон дасит, иара икабинет аҽы ателефон ишазызырҩуаз агәра имгазт азы. Уи адырра иитеит, рабацәа раҳәшьапа ипа дыштаркуаз, ианаамтаз игәы иеантцамзар. Убасцәкьа адырра иитеит Бзыԥта амилициа афицарк, иҩныќа ателефон дизасны. Анахьгьы-арахьгьы ишраҳаз рхәеит, уаќа рус еихәлацәеит, акы реазыркыргьы иахьзомызт, иагьыртахымызт, рхыи ацәшәацәон азы. Ирзасуаз ихатагьы ҷьара хҽыхгак иуаа рҽаԥхьа итахын, еыздиҳәалоз қәҽиарак реырзақәыршәомызт, уигьы ибон.

Убасќан Леуанти аплатформаҽынтә дықәыргахьан. Бзыԥ азиас ацҳа днықәганы, амаиор Малиа инапы абаандаҩы днанитцан, Рапава даахынҳәит. Машьынак аҽынтә адырра ритеит, итаркыз иҩны аимдара нап аркызарц. Аԥсны АССР Аҩныцқатәи Аусҟәа русзуҩ афицар Насонов дызхагылаз амилициа афицарцәа Леуанти иаб игәарата иааталт. Ари аус аханатәгьы итызцаауаз Леуанти зынзак зызбахә имаҳацыз, иагьимбацыз Насонов амацурта дааҩналан, ақәчага днадтәалеит. Иќалаз ззеилымкаакәан зхы-згәы тырќьаз аби ани даарыԥхьеит.

– Абар апрокурор исанкциа, – бгьыцк аацәыриган, раԥхьа иныќәитцеит. – Шәҩны еимаадароуп, шәнапы анышәца!

– Ҳазхшәырќьои? – аб дцаауан.

– Шәыцкәын Леуанти, амилат еиҽагылара ахьеиҽикааз азы, даанкылоуп.

– Унан, изакәи сукәахшеит! – ан цқьа дызқәыпсычҳауамызт.

– Иара даажәгар, ишәтахыу еимыжәдап, – иҳәеит аб, – сара снапы шәыстазом.

Аб ииҳәаз акапитан Насонов дзаҽагылазомызт. Дхәиитцәиуа даакәхеит, ҩ-мцак дрыбжьашәон азы. Аб иабжьеигоз азакәан цшра аман, арахь абаандаҩы иаагашьа афицар изалыршомызт. Уи ара дырбар – ажәлар хышхытцәаны еизнагон. Иќаитцарызи? Амашьынала ақалақь ќәша аусзуҩ афицар

Мотов ддәыкәиҵеит Рапава иахь аинструкциаз. Уи Габлиа дааишьҭит. Рыуа игәра рымгар, зыгәра ргодаз. Амала амилаҭ еиҷагылара зхьындырҳалоз ауаҩы иус иазыркыз афицарцәа ҳрыхәаԥшып, – аурысҟәа Насонов, Мотов. Аҟыртҟәа алагаланы рнапы рҟьашьзомызт,аԥсуаагьы уамак иаларгалар ртахзамызт, издыруадаз аиуарақәа ирыцәшәозар, ма рыгәра акыр ирымгозар. Амала уртгьы иахәҭаны иахьырбоз рхы иадырхәон. Ус Леуанти Аҟәа дызгоз ирхагылаз амаиор Малиа иакәын. Уажәы Рапава Габлиа дааишьҭит зҩоны еимырдоз рахь. Аполковник Рапава агха имыхьит.

– Еимырдароуп, – иҳәеит Леонид. – Шьҭа х-саатк ирзынаԥшуа иқәыргьежьуа ишәымоуп. Ижәымур, ргәахы ԥцәаанзоуп, шәнапҟәа ҷаҳәаны, иҩоналоит.

– Ҳаҷкәын иҩыза уоуми, – иҳәеит аб, – угәра ҳамгозар зыгәра ҳгода.

Насонов дынкахәыцуа дахьтәаз амаҷурҭаҷ инаҩосан дзышьҭаз зегьы шытцәахыз идыруандаз, аха иабаҟаз! Азин аниоу, Леуанти иуаҭах дныҩоналеит, иара усгьы дзышьҭарԥаз акассета акәын, уи ибар аимдара зиҭахызи, даеа документк ибарын ҳәа

дагьгәыгуамызт. Аусуга ишәа иаақәихит Леуанти инапала азакәан шәкәы аҷынтә ихҩоаалаз астатиа 206– 3. Уа излаҳәоз ала, анационализм апропагандеи агитациеи рзы ашьауг хы-шыкәса аҭакра иқәнаҵон. Акапитан иҩызцәа идирбеит

Леуанти ихаҭа ишиԥшаахьаз дызкышаз астатиа. Егьырҭ ақьаадқәа ааилирхзар, кьаразаа ирызкыз анҵамҭа зныз ахаҳә ақәыргылараз имҩаԥыргаз амитинг аплан аарылихит. Даеа маҷк даныԥшаа, аҵыхәтәантәи жәлар реизара апротокол

ааҵәыригеит. Леуанти ахара идҵараз арҭ адокументқәа руак амацарагьы азхон, Насонов игәаныла. Аха иара даазышьҭыз акассета иԥшаарц идрымҵахьази, ашәкәқәа зҭаз ашкафқәа ирҭалеит иафицарцәа. Агьырзымԥшаауазшәа аниба, акассета

Леуанти ишааигахьаз ала аинформациа имамзи, Мотов ашкол ахь ддәыкәиҵеит. Афицар Мотов, ахәычқәа рыбла ҭраа ишихәаԥшуаз, акабинет хәыц-хәыц еимидеит, дара абарҭ ашкол ҷкәынцәеи рҩызцәеи, ара иҩдәылтцны, ақалақь комитет ахыбра

аҷаԥхьа апротестҟаҵара рыешаладырхәуаз гәаамыгзакәан. Аҩоны ахьынзаимырдоз, агәылацәа амҩоан иԥшын. Габлиа Ҷыҷыгә уа дрылагылан. Автоматқәа зкыз агәашә иадгылан, арахь уаҩы дҭарҵазомызт. Леонид иаҳахьан 50 мааҭ Ҷыҷыгә

итәны Леуанти иқәын ҳәа. Аб дынидгылан, уи азбахә иеиҳәеит, аха Борис акгьы издыруамызт. Рҩыцьегь агәашә еицтытцын, Ҷыҷыгә изааигәахеит, закәытә ԥарақәаз Леуанти зызбахә ааицҳаз еилыркаарц.

– Уи зиҳәо, – иҳәеит Ҷыҷыгә, – адуховкаҷ дзыцәшәоз ашәкәқәа ҭоуп, уахь итамлацзар, мазала итыгатәуп.

– Азәыр дузцаауазар, – наиабжьеигеит Леонид, – аԥарақәа аб иуитазшәа уҳәароуп. Ашәкәқәа акы ҳазрызуазар аабап. Сара иуаҭахи амаҷурҭеи ирыбжьоу ашә сылагылоит, аимдацәа арахь шырҭахыу изыҩонамларц, уара адуховка итоу ҭыганы ига.

Рҩыцьегь ус акы еибырҳәозшәа, асалдаҭ иааргәылсны, агәарԥ иааҭалеит. Уаҳа ус рымамызшәа, ашьшьыҳәа амаҷурҭа иныҩоналеит. Аб днатәеит, ашә ала ауаҭах аҷы ашәкәқәа бгъыц-бгъыц харшәшәо ишеимырдоз гәеитон, арахь ихы итаз даеакзан. Леонид дныҩоныс-ааҩонысын, ауаҭахи амаҷурҭеи ирыбжьаз ашә днылагылеит, изжәҩахырк ашә злаҷаз инадҵашәа. Уаҩы илаԥши ихшыҩои амаҷурҭахь ишықамыз аниба, аб днеин, адуховка ашә даахан, аилаҳәара ааҭиган, ашьҭахьтәи ашә шыҟаз дындәылтцит. Аҩоны ашьҭахь ашыцра, уаҩы илаԥш ахьақәымшәашаз инышьҭеиҵан, даахынҳәит.

Ашкол аҷынтә Мотов дхынҳәхьан. Уи инапы штацәыз аниба, акапитан Насонов игәаг мчыла иҭреиҿуан; ус шакәызгьы, ҷымҭзакәа амаҷурҭа дааҩоналан, ашкафқәа ркулапқәа аартуа иҷааихеит. Адуховкагьы дҭаԥшит, аха итацәкакаразан.

Каи, абри идыруандаз, дҭынчымзаауази Қарҭ абахҭа зпсы зызҭамкуаз Леуанти, аха иабаҟаз!!! Иԥсы зегь ифахьан, абри ахьизымдыруаз, ҷыц дазхәыцуан, аҩоны еимданы, ауаҭахи амаҷурҭеи ирыбжьаз аҭзы иалаҟацаз аплита адуховка итаз

аилаҳәара ду рзымгеит ҳәа агәрагара шгәагьыуацәаз. Машәырзар ҟаларын, ма иуахҭазар здыруадаз. Асцәкьа еиқәзырхарыдаз! Аилаҳәараҷ итцәахыз х-қьаадеизгак иргәылан 1978 шықәса раахыс, шьҭа хы-шыкәса ирыкәын аԥсуа ҵысра иара мазала «ЛИПА-78» ҳәа зыхьз ишьаз, Борис Кьахьырипа – «АНОДА-78», мазалатәи аиҷекаара иҟанатцахьаз аускәа зегьы. Урҭ анырба аиҷекаара иалаз, аиҳаразак анапхгара, рыхәда иқәрымцарыз арбаныз. Уа иагәылан Инга аԥхын мшқәа, ма егьырҭ аканикулқәа рзы иаалышьҭуаз лысалам шәкәқәа. Лтекстқәа, игәабзиара излауаз ала, игәалаиршәон, иргәампхашаз ак изрыцбаауазар ҳәа. Цытк анцы, мшқәак цахьан еиԥш, аус злаз ицаҩы хәычы, акырза шыкәсла иара иеицбыз, бзиа дибон, асалам шәкәқәа рыбжьан ҳәа, ахьз ихцара афакт акәын изышьҭаз. Акы лҭахны иусура кабинет дааҩонашылацпхьаза, ма аурок

аанҭәаны маҷк дааѡналацҭхьаза, ашә ааимҭааны Шалахан Нургалиев дшааѡнашылалоз илаҭш иаахгылон. Убасҟан аахыс рѡыцьегь цҭәык зларылырхышаз КГБ иашьҭан. Фактк зларымамыз ала, маза ҷыдала ирызкылҭшуаз уажәы иус иашьҭаз рахь информациак рызрыҭазомызт. Еилкаа цқьа рымазамызт. Аха лара лшәҟәқәа фактхон, аиҳабыра рахь ажәлар рыгәрамгара зырҭысыз хьзы ҽаасҭак ихҭаразы. Уи ларгьы лцәа ҭнаҽуан. Уи заҳашаз лаб иакәызма изычҳауаз. Иҭҳа димшьуази. Уи адагьы Леуанти зѡны дтәалоз, дгылалоз, аҭсуа усқәа активла ирылахәыз, игәыдырҭәалашаз аҳәынҭәы иашьҭан, изырҳәашаз здыруадаз. Зыхьзи зыхьымзҭи еибакапаншаз Виктор иакәызма ари шьҭызхуаз, инапала дизымшьыргьы, иҭҳа ацҭәы дызиргарыз лзычҳауазма, лара дацәынхозма?!

Хазы иан ибла даахгылахуан. Уи лгәы лыхәшәтәуан даазқәылаз. Лҭа иҭакра дахьынзаруазыррыз здыруадаз. Лҭсҭазаара лымнахыр ҳәагьы даашәалон. Абарҭ аѡыцьа рыгәаҭеи ҭагылазаашьа идыруазарц дазгәаҟуан, арахь еилкаашьак изаҭо дзыҟамызт. Знык иус ҭызҭаашаз диҭхьандаз! Убри азәзаҭәык ицәажәашьа ак изаҭбаар здыруадаз, уаҳа даҽа мѡак ибомызт. Уаанза, иидыруази ацәаҳәақәа цьара ак изрыбжьыбаауазар ҳәа, агазеҭқәа дрынҭшуан.

Урҭ днарыханы ианыкәиҭалак, иѡызцәа-аҷкәынцәа ирылшашаз арбақәаныз ҳәа дрызхәыцуан. Амала акы заҭәык еилкааны иман: ажәлар, ршьапы иқәгылар, ирхагылашаз дҟаломызт. Иагьа умҳәан, азә дҭаркхьан, рхы иацәшәон. Аиҳабырагьы Леуанти баша ажәлар дрылыргама? Ираҭхьагылашаз дҟамларц азакәымзи. Уи ида лҭшәа зыҟаломызт. Ауаа еиурхеит ҳәа, қәкык рызҭашаз раҭхьа данымгыла, аус иалухуази. Амала, аҭсуа шәҟәы знапы анызҭаз ишырзыруз еиҭш, издыруадаз, излакьысырц иҟаз ауаа рацәахар, рхала ажәлар гылашьак рзырҭшаар? Усҟан аус мариахон.

Иахьцалак, зны-зынла, абаандаѡы дзықәгәыҭшаз ак изкашәалон. Иагьа умҳәан иѡызцәа-иҭызцәа рхы шымѡаҭыргоз идырырц дазҽлымҳан, аха зыҭсҭазаара зызҭаршәаҳаз иабеиликаарыз аинтеллигенциа иреиуаз цьоукы ажәлар ахьааизоз еимпырц шрабжьаргоз, шәҟәыла дшеиқәдырхоз ала ишдыргәыҭуаз. Аиашаз, апоет Гена Аламиа убас шәҟәык иманы Москваҟа амѡа дангылеит. Уи иашьҭахь акритик Рауф Ебжьноу даҽа шәҟәык игеит. Аҭсны аѡныҭҟа қәҭаран, згәы рҭынч ицәаз дмаҷын. Аҭсуаа ақырҭуа еиҳабырақәа аҭакра ус ахь рхы ахьдырхаз рцәымгахеит, избанзар Леуанти ижәлар ринтересқәа рыхьчараҽ хьаҳәхьаҭра ахьизыҟамҭоз азы идымгылозгьы ихашшаауа иаақәгылеит. Аиҳабыра, ари анырба, аҳәынҭәықәҭәара рҽазыркит. Аобком актәи амазаныҟәгаѡ иҽы инеиз аинтеллигенциа рхаҭарнак иреиҳәеит иҭаркыз дзеиҭшраз закәыз шырзымдыруаз, уи дгомосексуалистхзаарын (ржәытә метод).Ииҳәоз шиашамыз ааиҽадырххит, избанзар Леуанти ихымѡаҭгашьа зеиҭшраз дара заманала ирдыруан. Хара имгакәа, жәлар рҭара аминистрраҽ имѡаҭысуаз еилатәара дук аҽы, арҭаѡцәа рхымѡаҭгашьақәак азгәаҭо, аминистр лажәа иналаҭашәа илҳәеит дахьгомосексуалистыз азы Гагра ақалақь аҽы рҭаѡык дҭаркит, арахь зхымѡаҭгашьа ргәамҭхоз арҭаѡцәа иҭегь цәырҭуан ҳәа. Хьзы мҳәа зызбахә лымаз зегьы дырдырит. Аиҳабыра, рыгәра шырымгоз анырдыр, уи еиҭш ахырхарҭа змаз амѡа ааныркылагәышьеит.

Шьыжьык, ашьмаҽынтә ианаадырхынҳә, гәарҭак афатә, имаҭәа ҭхақәак, қлаҭадқәак уҳәа, ацеллофан шәырақәа ирҭаҭаны, адашьма ишықәгылаз аниба, Леуанти дышҳазза даақәхеит. Иахьцалак игәаҭанза дақәгәыҭуан дааныркылацәарым ҳәа. Иагьа умҳәан, ҭҟаҭца еилагарак мѡаҭимгеит, иѡызцәагьы маза усла инаҭгәақәар, цьара ҽарҭарҭақәак ҭшааны, аиҳабыра доурмыжьыр амуазар ҳәа маҷзак гәыҭырҭак ааизҭашәалон, нас ишынеиҭхьбозгьы. Амаҭәа ҭха изаарышьҭзар, азынра абахҭаҽ ишихигоз еилыркаахьан? Уи адагьы, цхыраарак уаҳа имоузакәа, иус збаны шьауҭла акыр шықәса иқәырҭон?! Аиашаҭәҟьа уҳәозар, иарбан даҽакы дзызҭшызаашаз, адемократиатә прнинципқәа ирыҭрагыланы, адиктатортә мѡа иахьаныз аҳәынҭқарраҽ. Араҟа аус зуаз амч знапаҽы иҟаз ииҭахыз акәын. Аҳәаанырцәтәи алаҭшҳәаа иацәшәагәышьон, аха макьана уи усҟатәи мчы амамызт.

Амала урҭқәа зегьы ашьҭахьқәа дрызхәыцуан, уажәыҭәҟьа иблахаҭ ааилазыргьежьыз иалҭшааны иаашьҭыз атабырцьан ҟаҭшь уаркалеиқәа ракәын. Иан лҭсы ҭазар урҭ аалышьҭуамызт. Адунеи даақәнагалазижьҭеи, аҭсызи атабырцьани имфацызт. Аҭсыз афѡы зынзак изычҳауамызт. Аѡны ианааѡнарагала нахыс, ахәыҟаҭарҭахь днеизомызт, излаҭырҟыз ҳәызба икзомызт. Атабырцьан афѡы изышьҭымхуа ихы ибазомызт, аха агьама иҭахзамызт, изыхирҟьоз ихаҭа изеилкаауамызт. Иан уи аалышьҭрымызт. Инапқәа наиваҳаит, уи лҭсы ҭан ҳәа ихахьы изаагомызт.

– Акыр узаарышьҭзар угәы иаахәар акәын, уара угәы иалсит, иухьи? – дҭаауан Валери.

– Арҭ иаарышьҭыз ирҳәо – акраамҭа абахҭа сҭахоит.

– Арахь уҭадыршәзар, иаарласны ухы уақәиҭхар уҭахызма?

– Сан лҭсы ҭазар атабырцьан сзаалышьҭуамызт.

– Гагрантә иаханы уи аргозма, ара иаархәазаапеи.

– Иҟалап, – Леуанти атабарԥьанқәа деиҭанарыхәаԥшит. Аѡны ирымаз еиԥштәкьамызт. – Уара утумбачка иҭаца! Сара сакгьы сзыфазом.

– Рбахҭагьы даргьы сгәы ааԥылырцәазеит, – ҭаԥкәымла ашә дасырц Валерии агьааигхомызт, аҷаԥшьацәа иҟалаз еилыркаарц аҽышәҭ шаадыртуаз ахьидыруаз дааннакылон. – Абасҟатәи шәыкҽацаланы шәрымоума? – даақәгьежьит иара ицҭакыз иахь. – Ҿырԥштәык узаагома!

– Ара ҳазлеицҭатәоу ала, абахҭа азбахә ҳҳәап. Азакәан еилагарақәа рымшала Аԥсны иҭаркуа апсуаа иаҳа ирацәоуп ақыртқәа рааста, ирыкәырцо ашыкәскәагьы еиҟаразам.

«Аинформациа уоума?» –Леуанти Валери диҽаԥшуа дизхәыцуан. Иахьцаак изеилкаатәкьомызт ицҭакыз ауалафахәазы аус зуаз «авартәа» иакәзу, ма ара дҭакыцәкьазу. Иҭакыз «вартәаѡыс» рхы дадырхәозар? – ихшыѡ ааилыкказшәа, хәыцра ҿыцк ааизцәырцит. Уи ауалафахәы зауаз диеиԥшзамызт, зны-зынла, абахҭа игәы таԥцәазаны, дырзымхәыцзакәа иааиҽыцкьалоз ажәакәа дбаандаѡымзар даҽазәы ас дзыхәмаруамызт. Иус аҽы ицхраарц, иаргьы дрыцхрааузар акәхарын ҳәа агәра изгацәомызт, убракәын дагьахьиашаз.

Наҟ-ааҟ ирываз акамерақәа рҽынтә ацәажәабжьқәа иаҳауан, инхцангьы цьоукы еицыччалон. Абахҭа уҭатәаны, убасҟатәи угәалаҟаны уччозар, уусқәа цәгьамзар акәхарын ҳәа игәы инҭашәон. Амала уус ауадаѡрацәкьагьы уашьцылон, акраамҭа абахҭа уантаԥархлак. Урҭ, рбжьы ҭырымгарц, иҷаԥшьоз хылпаиатәараа, аҽышәҭ аҭьараҳәа иаартны, инарыкәцәкьалон. Цытк анаатцлак, аччара нхырцахуан, даҽазны инарыкәцәкьаанза. Ачаԥшьацәа ирҳәоз змаҳауаз акарцер ахь дыргон. Иҭакыз иҭырцаауаз аҳәынаԥ даѡызан. Акраамҭа уантаҽарҳәалак, убри акамера ҭшәаҟынцьара уԥсы узыѡнамкуа ушыҟалоз макьана иара изеилкаауамызт. Цыстакыртак иаѡызаз урҭ ауаҭах ҭшәакәа рҽы цшьба-хәба шыкәса шырхыргоз, ус иҟаз хацәакәак убри аамҭаз ишҭакыз иара издырзомызт. Цьокгьы рԥсы маҷхон, усҟан ачаԥшьацәа еибарѡуа иаарыдххылан, аихатәы шәкәа аадыртуан, ҽак–сак ҳәа аихакәа реиҽасбжькәа узымчхәуа. Аѡонытҟа уахьнеилак ашәкәа аҟәак ҳәа иѡкыдрыжьылон, улымҳакәа цнахуа, изазаны угәы иналцәарааув. Ашьмаҽы ашә ѡкыдрыжьылон… анаиааирҭаҽ ашә ѡкыдрыжьылон… аеыкәабарҭаҽ ашә ѡкыдрыжьылон. Нас ашә аѡонытҟатәи асапатқәа ацаԥха ҭып ахь анашьҭра, раркра, раартра… Заҟа игәыԥцәагазеи! Уахьнаргалак ушьҭахьҟа унапкәа ыкәзар акәын. Ауаѡы ауаѡы заҟа длаирҟәуази!.. Ачоуха хыза ахьиқәыз ицәеижь иацхауан, ҭынч дзыкәиазомызт. Ашә ахь ишьапы рханы дышьҭан, арахь ашә аханы иаркыз алампа ибла ихыччалон, уажәыгьы дзашьцыломызт. Узхәырц зылшоз акы ѡнаугалозар ҳәа, еснагь иузкылԥшуан, алампа цены ухы иаурхәар шулшоз изазымхәыцзеи? Ашә апхьа икҽагылаз апарашаҽы зык нкаутәон, ааѡсан аҟәардә инықәцаны акруфон, аҵиф фѡы ухышәшәо. Акраамҭа уҭакызар, абартқәа урышьцылон. Урышьдырцылон. Амала уи абанзауаѡраз?!. Даеаԥьара иҟаз даеазәы избахә ҳәатәызма! Афымца исызшәа ицәа дҭахьҭшьуа, ихәыцрақәа даарылырцааит, ашә иалаҟацаз аҽышәҭ аҭьараҳәа илаханы ианаадыртуаз.

– Иужәлеи?! – ачаԥшьаѡ дцааит.

– Леуанти…! – ижәлагьы нацицеит иара, аҟәара деицасуа дѡацыззан.

– Уееилаҳәа!

30

Шьына аекскурсиа данымцашаз аены иакәыршәаны, иара имашьынала Аҟәаҟа идәыкәырцон абыргцәа. Урҭ дрылан Жьакәа. «Икарус» –ла дҭымцуазаргьы, аныҟәцаѡ агараж аҽы аус иуазар акәын, Важьа дауижьыр иҭахымызт. Дгәырчырзаргьы арҭ ауаа дрыцәшәон иара, Гагреи Лыхни иахьааизалак еилырцон, амала акәымчра аҽагылара мчы арҳауан, рыгәшәымшә шиҳәалац иҳәалар еиҕьын. Ацыхәтәантәи аамҭаз дара ацахазшәа аусцашьа иунарбозаргьы, усцәкьа акәзу, аиааира шьаҽак ҟарцарц, маҷк ихьатзу аилкаара цәгьан. Ҩнак ас иҟан шуҳәоз, адырѡаены анс иҟалон, убасҟатәи аҭагылазаашьа аееиҭанакуан. Уи акәмызт, аԥсшьарҭа еиҳабы игәанала, ицо-иааув раҳҭны қалақь иахьыбжьаз, арҭ рыкәпара мѡа рԥсахызшәа ибон. Маҷк иегәеиҭалар иаҳа изеиҕьын. Абыргцәа Шьына ишизԥшыз аниарҳәа, иаразнак иеаарымаириашеит:

– Шәус аҽы акыр дшәыхәозар, ҩнак дышпашәысымҭо!

«Ушгәыргъаз умсааит сҳәарын», – Баҭыр Цьанари Шьынеи иманы дыѡдәылцын, амѡан игылаз а-«Жигули» шыҟаз инеит. Заа абжьагара зауз абыргцәа уа иҭатәан, амашьына зтәыз иҭып ааникылан, амшын иаваз амѡа шыҟаз илбааигеит. Иаанхаз аиѡызцәагьы аахынҳәын, доусы рҭыцкәа рахь инеирц, реыршеит. Баҭыр ислесарцәа днархылаԥш-аархылаԥшшәа иуит, ибла цкьа акы абомызт, илымҳа ак аҳауамызт умҳәозар. Аенынтәарак амѡа иқәырцаз абыргцәа рыхынҳәра дазгәаҟуан, аиаша уҳәозар, ирласны ишзымаауаз шидыруазгьы. Даеа хәыцыртакгьы дамехакын,

убри иаҳа ихьаауазаргьы ҟаларын. Иара абриабжьаракгьы убас акәын дшыҟаз, – аҧсуа усқәа дрышьҭан, инапы иамкуаз усын ҳәа узҳәомызт, гәыкала дзызгәаҟуаз иҽыззишәоз акәымзи, амала Шьасиа игәы дзыҭҧәомызт, ҧшҭәыда ѡазақәак лхаҽы ианибаалазижьҭеи, даҽа қәыҧсычҳарак шьҭихызшәа, дгәаҭеиуан.

Абыргцәа, аобком ахь идәықәырҧарц, реидкылара ианаҽыз акәын, Ҷьанар аусураҽ дибарц шилшозгьы, рѡыҷьегь еицымлыбаар амуазшәа, Баҭыр иѡыза дизнеит, аиҳаразак иашьас дзырҭаз дналҽаҧшырц игәы азыҳәон азы. Ариабжьарак иара иҽникылон акырза, аха уаҳа изычҳауамызт, игәы иҭашәаз аҧыхәанза еиликаарц дашьҭан. Агәашә шааиртызҧәҟьа, узызгәаҟуаз ара дыҟами лҳәозшәа, аҭаца лҽаалхеит. Иашьас илырҭаз дылзымааизи, уаҳа ишҧыкәыз, – дҽаҧха-ҽаччо, лгәалаҟаны, гәыкала днеиҧылеит. Анзана ҧҳәыс ҽа дахьааидгылаз заҟа игәы ҟалҧоз аҟара, игәы калыжьуан. Ауаѡы замана дааудгылар изгәамҧхоз дзусҭадаз, иагьа угәалаҟамзаргьы, кәты ҽырҳасрак угәы ухаршҭны, улыргәырҕьарын. Егьи аганала, абасҟатәи ихазыназ аҧҳәыс иара дахьызлықәиҭымхоз дхәылнашьуан. Игәи-игәи ахьеиҟәнашоз, игәҭакы ааиханаршҭит азныказ. Аѡныҟа длеирц даниҳәа, лыцҽынихеит, аѡаза рцәаарагьы шимбаз ааигәалашәеит. Урҭ ибазҭгьы деилнашьаарын, аха, иаразнак илаҧш анрықәымшәа, илҽамзар акәхарын. Ҷьанар иҽиқәиршәаанза, иара, уи дахьизҧшыз, уажәи-уажәи Шьасиа деимидон, амала зны илаҧшҭашәаразшәа ибла иаахгылаз лцәалтәымшьа аазырҧшышаз аѡаза ибомызт. Заҟа длызкылҧшуаз аҟара, убасҟатәи ишлыгхоз лаҧшықәиҧон. Ааигәа лцәа шылтәымхаз иаҷыдаран ари. Уигьы иара изы ихлымзаахын. Акы имбандаз ҳәа Анцәа дышиҳәоз, даҽак иирбеит. Амца иацәшәаз азыршы дҭампалеи!

Иусурҭа ҭыҧ дныѡналан, аҧсшьарҭаҽ аѡнымаҭәа анырҧсахуаз, ирҭаз акресла днантәалан, ахышә дышкылҧшуаз мацара, ҷьоукы еицны шьыжьхьафара ишцоз аниба, иблақәа аахиѡеит. Цқьа данхәыцлак, ихаҭа изеилыргомызт Шьасиа анзана лцәалтәымра зицәымҕыз. Иара диҧҳәысмызт, дитәызарцгьы алыршашьак амазамызт, уи бзианы игәы еилнацон. Нас убасҟатәи дзацәшәози лцәалтәымра? Иаалырҟьаны, ахыкәлаа игәы иныҧашәазшәа, дааилнашьааит лара дитәызарц шиҭахыз ҽыц изырдыруаз нырра уамак. Уажәраанза уи дазымхәыцкәа дауҟахзу, аха иҧырхагаз зегьы днарыгәҭасны… мамоу, драқәҧаны, иаҭахызар драбашьуа дыриааины, дигарц игәаҭеишьа ҳәаак амамызт. Уажәыҧәҟьа иааигәа-сигәа уаѡы дыҟамызт, аха ус машәырны азәы дибар – ҭынч иҧсы ишьарц гәата-бҕата дтәаз ҷьишьарын ѡныҧҟала ибылуа мацара иуазыруаз арҧыс. Игәаҧа иҧагьежьуаз азҕаб лҽынҧәаара абанзаиҕреиҽларыз, даҷиуанеи. Ҭацас дааганы, иашьас данлырҭа нахыс, уаҳа лзааигәа дықәымларц анизбоз инаркны, лымҧан дымнеир иаҳа изеиҕьын, аха цуҭак еицаланхоз ауаа еибамбакәа, ҷьарамзар-ҷьара еиқәымшәакәа ҟалашьак аимуит. Иҟаиҧарызи иара игәы ааихашҭыртә? Дықәҧны дцар еиҕьзар? Аѡны иаанхаз иара иакәын, иабиҧара рынхарҭа еихамҳазакәа, ақыҭа, ма ареспублика далҧны, ҷьара нхарҭас ишьҭихрын ҳәа идунеихаан ихы иҭашәахьазма. Дабацоз иан дзаҧәха дныжьны, Мамсыр зны аѡныҟа дхынҳәрын ҳәа агәыҕра изкашәомызт. Уи иҭаацәара даҽакала еиҽкаахеит, рыбзынҧышьа аиҭакра аузомызт. Иара, ас мацара дыгәжәажәо, аѡни аусурҭеи ирыбжьаз ақыҭа мѡа дзанызаазомызт. Закәытә мѡази зҽыздикыларыз зхәыцра еилаҧсарц агьызгымыз ауаѡы?

Ус дыштәаз аслесарцәа русурахь иангьежьуаз изгәамҭазеит. Ашьҭахь днарылс-аарылсызшәа иуит. Амла дшакуаз зынза ихашҭны, ахәымҽхарахь инеигәеит. Ус имазамызшәа дыштәаз, Ҷьанар дизааит. Ашә дшылагылаз шибазҧәҟьа, игәҭахәыцрақәа дрықәикызшәа, дааилаҧсеит азныказ. Дызҭашәаз инымҧшырц, дѡеихаҧгылан, дтәарц наиабжьеигеит. Ҷьанар атәаха имазма. Уи ааигәа ус дишьҭамлазацызт, хаз-хазы аѡныҟа амѡа ианын. Уи аҽны рѡыҷьегь Жьакәа дырбарц ргәы иҭан. Абырг Шьына ара дааигаргьы ҟалон, аха макьана имаацзу, ма икараха рыѡныҟақәа ицазу, ма Ҷьанар иҽы еицыҧшызу аилкаа змадаз.

– Ҳцап аѡныҟа! – иҳәеит Ҷьанар. – Уа ҳаҧшызаап. Шьына ҳимбар аѡны иѡеимгои.

– Иѡеимгаргьы ҟалоит, – иҳәеит Баҭыр, Ҷьанар дицны амѡа данылар иҭахымызт азы.

– Уаҧәы Жьакәа даабап. Ҳзырццакуа акыр ҳамоума, – шиҳәазгьы, Ҷьанар ихаҭа абыргцәа аобком аҽы ишрыдыркылаз аилкаара дахгәаҟуан. – Шьынагьы аусураҽ дмааиуеи, – нациҧахт.

– Бзиоуп нас. Уара уца! Сара маҷк сааҭгылоит, усқәак сымоуп, – Баҭыр дара еицны ицар иҭахыҧәҟьамызт, иѡыза инхарҭа инадгылон, аѡны днеигарц иҽазикуан, игәашә дшадгылаз дизымѡахымҧыр, аҧшәма дизеилкаауамызт. Абра иҽахигар иаҳа еиҕьын, аѡныҟа иѡеины ргәы намзо еидыҧқәар аасҭа.

– Ишуҭахыу, – Ҷьанар даахәыцын, шьҭахьҟа иҽынеихеит, ашәхымс даннықәгыла, даақәгьежьит. – Баҭыр! Ҳаицны ҳцар уҭахзам. Уҽахыугоит. Иухьыз саҳәеи!

– Иуҳәо закәи! – Баҭыр дѡаҧҟьан, иѡыза днаишьҭалеит. – Ак сыхьт ҳәа уазҳәада. Уаала! – дындәылҧит иара. – Снызкылаша ус уамак сымаҧәҟьам.

Ҽымҭзакәа амҩа еицанын, ажәақәак ааимырдар, еицыҭҟәацрызшәа рхқәа хьчо. Џьанар иихәыцуаз Баҭыр идыруазар цәгьа ибомызт, аха Баҭыр уи усҟатәи ихьаазу ихьаамзу ихаҭа изеилкаазомызт. Иара ихатә хьаақәа дрымҽхаркуан, акаҭа еиҧш ихаҧан, рылҭра ицәыцәгьан. Ихаҭа иҩыза дшизыҟаз ма цқьа идыруандаз, ус еиҧш азҭаара иҽаҧхьа иқәиргылазомызт, инҭкааны иҭиҭаарц дашьҭаломызт. Игәаҭа иҭхоз абзиабара дарлашәзан, анаҟә далазшәа, адәы дықәыҧшуан. Шьҭа чмазарак шьҭихуазаргьы, аилкаа ҟазҭодаз, уи днеиҽаҧшны дзусҭазаалак изеилыргомызт, ҷыдала иазыҟаҭаз ара дабаҟаз. Ус азәы диқәшәаргьы гәаарты цқьала диҽцәажәар акәын дзеиҧшраз анидыруаз. Баҭыр згәы аазыртышаз иахь дымнеизацызт. Иара Џьанар дицәымҕынгьы дицәымҕзамызт, аҧыхьа еиҧш дагьизааигәазамызт, урҭ еицызаргьы еицымзаргьы изеиҧшызшәа дахәаҧшуан. Аха, иагьа умҳәан, иара дызҽынҭәаауаз Шьасиа лхаҭа иакәын Џьанар, уи дшизыҟазаашаз ҷыдарак аҭамкәа иауҟахыз, аха Баҭыр уи аҭҭаара дзашьҭаломызт. Баша хара-хара еицгылазар иаҳа ишеиҕьыз игәы ианаҳәон.

– Жьакәа дыҟазар еилаҳамкаазои? – иааиаҳаит иара Џьанар ибжьы.

– Ааи! – данаахьаҳә, ихала Жьакәа игәашә давсырц агьигмызт.

– Аҩныҟа шәааи! – аҧшәмагьы ибжьы аагеит. – Аҳәатәы асҟатәи анбаҳамаз! Ҳааидтәалап!

– Мамоу, Жьакәа! – Баҭыр иааҽахиҭәеит. – Сгәы бзиамшәа збоит, – амц иҳәон иара. – Аҭла ҳныҭагылап, иҟоу ааркьаҽны иҳауҳәаанза.

– Абра ҳшыҭагылоу азәы ҳаибар, сшәырҧхашьоит. Ҳхынҳәижьҭеи аамҭа цахьеит. Шәшааиуаз здыруан, сеазыҟасҭахьеит.

– Усҟатәи ҭуама? – Баҭыр иааџьеишьеит. – Шьына аусура дымнеиуаз?

– Имашьына ҭәын, доусы рыҩныҟа игар акәымзи, шәара шәызлашьҭихуази. Иахьцалак аҩныҟа ҳлеип, – Жьакәа данаақәгьежь, арҧар еицаақәыҧсычҳан, уи инаишьҭалеит. – Шәнапы зык нақәышәҭәа! – аҧшәма ихаҭа азы зҭаз днадгылан, инапы изәзәеит. Иаадәылҭыз иҧшәма асасцәа аҧсшәа наралҳәан, ампахьшьы лхаҭа инаилыркит. – Шәлеи арахь! – рнапқәа дирзәзәан, аҩныҭҟахь днараҧхьагылт. Рхәы рхианы иқәгылан. Жьакәа, аханы иҭыҧ аалхуа, иҭааз аишәа инаидиртәалеит.

– Аҧсуа усқәа ҳрышьҭала ҳахьнеиуа, ачеиџьыка хаҳмырҟьалартә ҭасс ишьҭаҳхыр цәгьамызт, – иҳәеит Џьанар.

– Иҟаҳамҭац ҟаҳҭама, – ҽааиҭит аҧшәма. – Шәзы хазы акыр рхиоума, уаха усгьы акыр ҳамфазози. Шәнапы ашәыркы! – ибысҭа аапиҽит. – Анцәа улҧха ҳаҭ! Ачеиџьыка алҧха ҳамазааит! Иаҳҭоу Анцәа шәиныҳәааит! – ҭәыцакгьы аақәихын, ижәын, идтәалазгьы идиркит. Убри ашьҭахь ажәлар рныҳәаҽа аақәихит. Нас, даҽакы даламцәажәазакәа, дҩагылан, иҭакыз аҷкәынцәа рныҳәаҽа икит. – Шьҭа иахьа ҳазцаз ҳалацәажәап, – иҭаз маҷк рфахьан, ииҳәарызи ҳәа усгьы иҧшын. – Уажәы иҩеилак еиҭамырхазакәа ирыдыркылоит. Ажәлар ргәы злаҟарҭаша рыздыруам, ишхадырҟьацәаз рхала ирбоит. Уа ҳамала ҳамҩеизеит, даҽа қыҭақәак рҽынтә иаази ҳареи ҳаиқәшәақәан, Адлеиба ҳидикылеит. Иус ирласны иҭырҭаауеит, доурыжьҭуеит иҳәеит. Уажәраанза иҽеимкәан ишихцәажәоз еиҧш, акгьы имҳәеит. Уахь ҳнеиаанза аҟәаа рыҷкәынцәақәак аабеит, машәыршәа иҳақәшәазшәа ҟарҭеит, аха дыррақәак ҳарҭар рҭахын аобком ҳаҩналаанза ҳәа сгәы иснаҭеит. Урҭ изларҳәаз ала, иҭакыу ауаҩ мазала аҳәаанырцә дрыдҳәалазшәа ихырҳәааит. Мазала атипографиа иман рҳәеит.

– Уи аадыруеит, – даақәыҧсычҳаимт Баҭыр. – Ҭырқәтәыла инхоз еицырдыруаз ауаҩ ашәҟәы изиҩхьан, аҭоурых иазкыз зҭаарақәак еиликаарц. Арҭ аалаган, аҳәынҭәа злаигәыдырҭәалашаз рҧшаазшәа ҟарҭеит. Атипографиа ҳәа изҽу еилкаауп. Иҩны иҩныргеит аҧсуа шрифт змаз акьыҧхьга машьынка. Уи адырра ҳаухьеит, – урҭқәа рзеилызкааз Кьахьыриҧа шиакәыз имҳәазеит, уи ихьз уажәы уҳәан-сҳәанла ирылалар аҭахзамызт.

– Убри ашьҭахь, – Жьакәа иажәабжь иациҭон, – хаҭаҭас ихы мҩаҧимгозшәа аҭарауаа аниҭаа иреиҳәазаап аобком актәи амазаныҟәгаҩ ихаҭа. Дара иҽадырхьызаап уи ихымҩаҧгашьа атәы иара иаҭкыс дара иаҳа ишырдыруаз.

– Жәлар рҭара аминистр леизарақәа руак аҽы убри азбахә цәырылгеит лҳәон ҳашкол адиректор, – ҽызымҭцәоз Џьанаргьы иаацәыригеит. – Еилатәаз лыдымгылазт, уаҳа ларгьы даламцәажәеит, адиректор излалҳәаз ала.

– Уара, арҭ зҽу иахьзи?! – Жьакәа иџьеишьон. – Ауаҩы дызлаҟам уихцәажәар ҟалома, дад?

– Егьи, гәдоуҭатәи ахаҭа, Мирон Ҭырқьба, избахә шәазҭаазар? – Баҭыр уи дизҽлымҳан.

– Уи Аҟәа дҭакыуп.

Мирон Ҭыркьба дааныркылеит Гагра ақалақь комитет ахыбра аҽаҧхьа ианеилырцоз ауха. Зыҽзырцәгьаз ҳәа ирҧхьазаз иара идагьы даҽа ҧыҭ-ҩык амилициахь инаргеит. Абахҭа иҭашәар зҭахыдаз! Ирабжьаргеит Леуанти дызҽыз аус иашамызт ҳәа изларҧхьазаз азы ашәҟәы рнапы аҭарҩырц, уи иеиҧшыз уск даҽазны рыҽшаларымгалоз ҳәа рҽы рықәыршаҳаҭны, иоурыжьит.

Мирон Ҭыркьба идыргалаз дзадымгылеит, џьара ҽарԥарҭак роур ихы дакәиҭыртәыр рҭахын, азә дырзымхозшәа, даҽеазәы дацлар – излаҳауаз аԥылҳатра иалырдрааузи, аха дызларыкәшаҳатмыз ада ак реимҳәеит, ус иузырхьаҳәуазгьы иакәзамызт, дычҳаны дҭакны дрыман, изырурыз иакәымшәо.

– А-Ҭыркьба даурыжьуама? – даҽеазны ишидрымбалоз, Џьанар дыццакуан.

– Иаарласны даурыжьрышәа ицәажәон, – иҳәеит Жьакәа.

– Арҭ ҳаржьоит, – Баҭыр игәы назомызт. – Еснагь ирҳәац рҳәоит, арахь иара дҭакыуп. Ма итаацәа дыддырбандаз! Аҟәа дыҟоу, дыҟаму – аиашаҭәкьа здыруада.

– Леуанти хазы дҭакыуп, Мирон – хазы, ари иаҵакыуи зырҳәа? – Џьанар изҵаарақәа рацәахон.

– Леуанти иус ақыртқәа ахылаԥшуеит рҳәеит, нас уа, Қарҭ, дахьҭакыу иаҳа изеиҧуп рҳәеит.

– Избан?

– Игәабзиара уамак иҧәҧәам, дахьҭакыу хылаԥшра игрыжьуам.

– Мирон уахь дзырымгеи?

– Уи иус аԥсуаа рнапы иануп рҳәеит.

– Шәара иаарханы агьрашәымҳәазеи?

– Ишԥа раҳамҳәа! Ҳазынтәык хаз-хазы ҳцәажәеит. Ҳанѡеи ҳрыдыркылеит, асҟаамҭа ҳанзырхеи зугәахәуа? Ашәҟәы ианыз ҽыц иаҳгәалаҳаршәеит. Ажәытә-аҽатә ҳәа ак аанҳажьма. Ақыртқәа рнапаҵаҟа ҽеи шҳалымҵуа, ҳрыдымҵыр ҵсыхәа шҳамам ҽыц ицәыраагеит. Убри ауп рыбҧа злаҵаҳцәаз! Леуанти дҭакны, зегьы ма ҳаладыршәоз џьыршьон, ма ақыртуа еиҳабыра ҳрымцахырхәоз џьыршьон. Аха, аиаша сҳәар иаҳа иеиҧуп, ақыртқәа ус ргәы иаанагартә, апсуа интеллигенциа рхы мѡаԥыргеит. Леуанти, иусушьа иаартны иаҽагылоз шыҟаз анырба, урҭ рымехак ҭбаахоз џьыршьан, дҭаркит. Уи ала ибжьажьақәозгьы ҳахь ииасит, анҭ, иҽагылоз ҳәа сызҽыз, зынзак имаҷҳеит.

– Уажәы дышԥаҟоу зырҳәаз? – Џьанар даатгыломызт.

– Аиаша шәасҳәап, уахь ҳзықәгәыгуа маҷуп, – Жьакәа, илахь ааиқәиҵазма уҳәартә, ихы лаирҟәит. – Иҟаиҵаз шиашамыз ала иҽы иқәшаҳатхеит рҳәеит.

– Изҳәада?

– Аобком актәи амазаныҟәгаѡ.

– Иуҳәо закәи?! – Баҭыргьы иааџьеишьеит.

– Шәҽы итыхны уаѡы иашәымҳәан! – Жьакәа ирабжьеигон. – Убас ҳныҟәарц иеицыз иаазбеит, аха убас ахлымзаах ҳарҳәеит.

– Иабанзаиашоу? – Џьанар иаҳауаз дазхәыцуан.

– Уи здыруада, – Жьакәа даақәыпсычҳаит. – Аха, Қарҭ усура ҳәа иганы, агәыр рылаҵаны иаарышьҭуазар, абахҭа итаркыз изырурызи зышәгәахәуа. Ма деибганы даҳзаандаз! – гәкажьга ажәакгьы налеиҵеит иара. – Анцәа дырхылаԥшгәышьааит иаргьы иѡызагьы!Изласаҳаз ала, иаби иани даара игәамҵны иҟоуп. Аѡны дахьынзыҟаз маза-аргама иѡызцәа цо-иаауа ибжьан. Шьҭа рхыхьчара ҽеазыркын, рѡыза ицхрааум ҳәа ирԥхьазазаап. «Зегь шәаушьҭуп, иара дахәлашәырбгеит», – ҳәа иаб иҳәазаап. Арахь иҧкәын игәабзиара ыҟам, умбои, ицәшәоит. Иаргьы ихы ааизымхьчазеитеи, ас убахьоу! Ҳаргьы цхыраара ҭәгәак ҳазиҭазом, иҟаҳцарызеи. Ее, дад! Шәааи, шәазә иныҳәаҽа ҳкып!

– Уахь ҽалаҳгаларым! – иҳәеит Баҭыр.

Аха аԥшәма иара иныҳәаҽа анаашьҭих, Џьанаргьы днаҽыхәаны ианнықәиргыла, Баҭыр иаатыркәамҷа ижәит. Ашьҭахь Џьанар иныҳәаҽа аҽгьы даанымгылеит, Жьакәа ииклак иаргьы иаашьҭихуан. Иѡыза дгылеит, ицыз дкажьны дызлацарызи, уажәы-уашьҭан ачеиҵьыка дѡахыҵрын ҳәа дгәыҧны, дизԥшын, иара иеаиршьааныза дзымгылеит. Аѡы зжәызи изымжәызи еигәаанымзо, аҵх неиуан еиԥш, агәарԥ иѡтытцит. Џьанар иѡыза дицагыламызт, аха Баҭыр, даабҧарыр цәгьа имбо, иқьаф ҭан азы, изааигәара днеиуан, акы дахҟьашар, дынцәыҵахханза дкаимыжьырц.

– Аиаша уасҳәап, – Џьанар игәы иалан, – уск ҳашьҭоуп, абасҟатәи ажәра зуҭахызи?

– Оо, аеԥныҳәа суҭарц иақәукзар?

– Мамоу, аеԥныҳәа устартә изуеи, – Џьанар иихәаз ихаҭа иааицәымҧахеит, иѡыза ацҭәы ҟаицар зиҭахызи. – Амала аҵыхәтәантәи аамҭаз уҟазшьақәа уԥсахызшәа збоит.

– Оо, адырѡегь аеԥныҳәа.

– Мамоу, иашамкәан сеилукаауеит.

– Уара сеилукаазшәа угәы иабама? Џьанар, уабаҟоу, сеилукаақәар зынзак сԥьоушьашт.

– Иуҳәарц иуҭахи?

– Ус акгьы, – азныказ иеааихьчазшәа иеыҟаицеит, нас иеааиртырц агьигхомызт. – Сара, сызҭашәаз еилукаар, зынзак судургылазом. Сара ашьтәқәа среиуоуп.

– Иуҳәо сзеилкааҭәҟьом, иаартны цқьа иумҳәо!

– Цқьа иаасыртуа сымахзар… Усҟан зегьы сышәцәымгахон… Усҟан ишәаҳауаз закәу удыруама?!.

Иижәыз ибалак инарҳәозшәа даазхәыцын, Џьанар иҽааиқәикит. Баҭыр иакәзар – еишьҭаргыланы еиҽкаамз цәажәашьақәак цәыригон, мазак цәыҭихырц дашьҭазшәа, аха ианаамҭаз иҽникылозшәа. Уи цқьа дизызрѡрызу, иаҳауаз дрызхәыцрызу дақәымшәакәа, Џьанар амѡа данын, лкаа иашак уаҳа изыҟамҭазакәан. Инхарҭа ианазааигәаха, иѡыза аѡныҟа длаганы, дышьҭеиҭарц иақәикит, егьи иуазма. Днаскьеигарц иҽазикын, уигьы дақәшаҳаҭхозма. Ихала амѡа дықәлеит. Џьанар иѡыза ак ихьыр ҳәа дшәан, иҽимырбазакәа дишьҭаланы, егьи, инхарҭа днадгылаанза, мазала днаскьеиган, даахынҳәит. Иѡыза иипатҟалеиуаз ихы иҭагьежьуан. Уи ак цәыригарц даҽын, диацәажәо мацара дахьимыцхрааз, агха шыҟаиҭаз ѡашьомызт. Еилкаамыз ихымѡаҧгашьа зыхҟьоз ҭимҭаарызи.

Акриҽалҭарц иҧшыз Шьасиа лхаҭа амѡан дышчахьаз анеилылкаа, лишәа иқәгылаз ахәы ықәылгеит. Ашкол аҽынтә данааи, маҷк лхы нықәылҭан, акыр лҧсы лшьахьан, ашьҭалара уамак илҭахымызт. Џьанар иаразнак дышьҭалан, дынҭаҳәахаа дыцәеит. Ашьыжьгьы, иан лырахә дрызнеиаанза, аҳәар рбжьы ранацәа ирықәдмыргар, заа дзааҧшуамызт. Амра агыламҭаз, иҧсы шьаны, адәы данаақәгыла, ихшыѡ еилыккан, уаанзатәи амш аҽны дызлахәыз ахҭысқәа ҽаҽаза иаҧхьа иаагылеит, реицәажәарақәа ҽыцҳараза иааигәалашәақәеит. Аиҳаразак ихшыѡ ззишьҭуаз Баҭыр иакәын. Ииашаны уи акы ирҭабыргырц иҭахын, днызкылаз аҳәара уадаѡын. Убри ииҳәарц ииҭахыз иара ихымѡаҧгашьа аҽеиҭакра шаҭаҭәахыз ҽыц даазхәыцит, аха цқьа имырҳәакәа дахьауижьыз шьҭа иара, Џьанар, измырхынҳәуа ишицәцаз усгьы еилкаан. Иҧшәма ҧҳәыс ҽа даназҽлымҳаха игәҭахәыцра лыциѡишеит.

– Акы уазхәыцуеит, арахь уҟазам, иухьыз саҳәеи! – дҧышәырччон лара, шьыжьхьа иҽалҭарц ианаақәлыргыла.

– Баҭыр иоуп сзызхәыцуа, – ифатә ааҧиеит.

– Иакәымз акыр еибышәҳәама?

– Мамоу. Жьакәа иҽы иаха ижәыхт.

– Иаха заҭәык аума, ус ижәлоит.

– Ари акы инаржәуеит, – Џьанар иҽаҭа лалбааидеит. – Амѡа ҳананыла, уи еилкка исеиҳәеит дзыргәамҭуаз шимаз. Арыжәтә инарҳәеит, акәымзар акы узиҽыхуама.

– Арыжәтә акәзар гәалак имазшәа изырбаз? Ахәыҷы аду алихуеит ҳәа сыҟоуп.

– Уи иҳәашьаз ббандаз: «Сара, сызҭашәаз еилукаар, зынзак судургылом. Сара ашьтәқәа среиуоуп».

– Цәгьарак узиузшәа, ихьи?! – Шьасиа илаҳауаз џьалшьон.

– Убасҭәҟьа иҳәеит, аха Баҭыр сара цәгьарас исзиурызи? Ма даҽаџьара уск иманы, иҟаиҭаз ѡызаҭас иаҭәасымшьар ҳәа дшәозар?

Шьасиа реицәажәара уаҳа илзацҭомызт. Агәраганы дыҟан Асҭандеи иареи ирыбжьаз азбахә шакәыз Баҭыр иѡыза иҽы иззырымгоз. Лхаҭа лхаҭа иҽы иаҳәшьеи иѡызеи рымаза лызцәыргомызт, дара рхала еибырҳәақәар иаҳа иеиҕьын, амаза хара ишырзымгоз еилкааны илыман. Еиҳаразак лымшала ицҭәха ирылалар лҭахзамызт: иаҳәшьеи иѡызеи реизыҟазаашьа маза лхаҭа дшазнеирыз лыздыруамызт, арахь Баҭыр иашьас лара длыман. Џьанар акранифа ихала иҽылеихеит, уажәык ихаҭа иѡыза дизымҧшзакәа.

Убри аламҭалаз, Џьанар дихьзарц, дыҽҟьаса даауан Баҭыр. Ашьыжьза даныѡагыла, ижәны даныҟаз ихымѡаҧгашьақәа, ицәажәақәашьа цқьа иааигәалашәон, игәаламшәақәозгьы иман. Иҽзыригацәазма? Знык Џьанар дибар, еилкаахон имцхәыз акыр иҽыҭшәазар. Иѡыза дицәцахьан, аусураҽ димбарызи, убасҟатәи ихаҭа иҽнымкылашьақәа рдырра дахыццакуан. Агәашә днадххылеит, илбаауаз Шьасиа даалҽаҳартә. Ларгьы рқыҭа школ ахь амѡа данын. Акыр ишлыгыз иашьас илырҭаз ҽыц иааинырит, лымгәа маҷ-маҷ изҳауан. Дзышьҭаз ааихашҭын, даҽакала дааилкказшәа, даҽакалагьы ихшыѡ хәашьуазшәа, ахәыцшьа дақәымшәо даалыдххылеит.

– Баҭыр, аѡныҟа уҳазлеи! – изыҟамҭоз акәын лара еснагь дзыҳәоз.

– Џьанар дысҭахыуп.

– Дцахьеит.

– Сишьҭалароуп.

– Уара уанишьҭала, иара дуцәцеит, измааноу сыздыруам, – дшаҟьшаҟьо дшааиуаз, дҟәиҭхазшәа дахьаанхаз Шьасиа илзымбатәбаран. – Шәѡыџьегь ишәыбжьашәаз саҳәеи!

– Ибҳәо закәи! – иҽааириашазшәа иуит.

– Аригьы игәеиҭеит иацы уакәзамкәан ушцәажәоз.

– Иакәымз акыр сҳәама?

– Усцәкьа ак сеимҳәеит, аха ак уҳәарц уҭахызшәа агәаанагара иоуит. Иара иҽы иузымҳәазаргьы, уара шьҭа иаҳа иузааигәоу сара соуми, иумазоу соумҳәо! – дихлафыр цәгьа илбомызт иашьас илыртаз, арахь аҵабырггьы аҵамзи.

– Иарбан мазоу? – «иԥьеишьахуан» иара.

– Зҩаб усзар? Шьҭа ухыпарц агьугым. Сара сашьа ичара иаарласны салагәыргьарц стахыуп.

– Аеи, ԥьыбышьт, – асҟатәи длахҽыхцәаны дидымгылацызт иара иашьас дзырҭаз аҭаца, маԥкгьы иԥсы ааивылгазшәа, ѡонытҟала даалырҭынчит, иаарлас-аарласны иелыкәиршәаландаз, лацәажәараҵәкьа азә даԥсан ааигәахәратә.

– Дубарц зуҭахызи? Имазамзар…

– Аа… Иҭакыу иаби иани рахь ҳцарц ҳгәы иҭан, цқьа ҳаицәажәакәап сгәахәын.

– Ус уццакуазма, ма узырццакышаз даҽеак умазу? – дцылкаарц лгәы иҭалкызшәа, азцаарақәа иқәылпԥсон, ииҳәоз акәымкәан, игәы иҭаҵәахыз иаҳа лара дашьҭазшәа.

– Ашьыжь ҳцар еиҧзар сгәахәын. Слыбаалап.

Иҽелыҟәкәааны дналыдцит. Длыдцыр иҭахзамызт. Лцәажәара ԥшқан, лѡонытҟа аҟәымшәышәра аныԥшуан. Лцәалтәымра иаҳагьы дразны динарбон, амала ахшара дахьизԥшыз иара ицәымҧын ҳәа аҳәара ицәыцәгьан, игәамԥхозар акәхарын. Ҷьанари лареи иара ишилаҵәажәахьаз мѡашьарыда еиликааит, амала, ижәны данықаз, иахьцалак аезыргараҵәкьа дахьымзазар акәхарын, акәымзар лара дышлацәажәоз даҽеакала лхы аалырԥшрын. Макьана акымзарак ргәы иҭамшәацызт урҭ аѡыцьа, Анцәа иԥьшьахартә. Ицәымҧыз иусурҭахь амѡа данын. Иахьа хәлааныа апҫтазаара уара иуаҭәанамшьаз анасып уазхәыцуа мацара, уск унапы алакра даара иуадаѡын. Даеа ганкахьала уахәаԥшуазар, аус умур ахьыҟамло аҭып аҽы унеир, иаҳа иухыугон аамта, уҭагылазаашьа учҳауан. Ихшыѡ аҽы ишьақәгылан иара лара лыда даеазә бзиа дшимбарыз атәы, амала иаҳагьы аеаргәгәон лара иара дшитәымхоз азы агәаанагара, убри амшала апҫтазаара игәахшәон. Зынгьы, реиразҟымхара данамеханаклак, даеа уск, даеа ҽԥныҳәак, даеа хымѡаԥгашьа-гәынамзарак ргәахьаа ицәызуан. Иусурҭаҽ данлеи, иацы Ҷьанар иҽаԥхьа иеиргамазаргьы хьаас имазамызшәа, зегь изеиԥшхахьан. Дааиҽамҳар, иѡыза аус ахьиуаз дизнеирцгьы игәы иҭазамызт.

– Угәы ишаанагара сыздыруам, Бзыпҵа ҳлабжьысыр цәгьа избазомызт, – даниқәшәах хҽыхшьас иеыззыҟаицахьаз ааҵәыригеит, аха ус мацараз акәзамызт, иҭаркхьаз иани иаби рыкәшәара дазҽлымҳан иара, иагьа умҳәан, ргәы ааргәгәатәын.

– Саргьы убри схы иҭашәаны сыҟоуп, – Ҷьанар уи диқәшаҳатын.

31

Аҷаԥшьаѡ аҽышәҭ дѡаханы иныдижьылан, ацаԥха хәхәа акылцәара инҭарԥаны иааҭаиргьежьит, абжьы уамагаха. Уи иабаргызи, аҽақ– сақҳәа инеиҽакшо, аихатәы ашәи изҽази еибарҟыреыжуа, ашә аадыртуан, аееиҭакра уахьзааныа. Абри зегь ҟалон, ихьз анырҳәа нахыс, дахьыргоз ахьизымдыруаз иахырҟьаны, деицақыцькыцьуа ҽахьынзеилеиҳәоз. Иееиҭакынгьы иҟаицарызи, аѡонынтә изаарышьтыз ипиԥьак ажә ааишәхаирԥеит умҳәозар. Инапқәа ишьҭахь иҟаҵаны, дындәылыргеит. Дыкәныргон хыхьтәи аихагылахь. Уахь дѡарымгазацызт, дахьнаргоз ҳәа ихахьы изаагомызт. Аҭзыбжьара мѡаҽы уаѡы дибарҭамызт, ицыз ида. Иҵәажәарц дыргозар, избаны иман, идокументқәа иааидырбоз рыла, рызцаарақәа рҭак ҟаицаларц. Акәымзар иакәымз имхаҳәар илшон. Рызцаара аҭак – уаҳа акгьы. Уигьы, дара ишыртаххарыз акәымкәан, ишаҭахыз еиԥш. Амѡан ихы акәзамызт дзацәажәоз, даеазәы диацәажәон. Иуаѡеи-ѡбара ицхраарын ҳәа дымгәыҕуази. Азәы адҵа иҭара иаҳа имариан, инаигзарц идцарагьы уадаѡора изаламызт. Убри азәы уара ануакәхалак узеиԥшрахарыз аабарын.

Ҭзымзар шәык зҽамыз аҭзыбжьара анаанцәа, даазгоз ашә аайиртын, даеа коридорк дныѡнеигалеит. Араҟа ашәқәа наҟ-ааҟ еивцарыпх ираҵәан. Руак аайиртын, дныѡнеицеит. Арахь ишьаҽа неихигаанза, аишәа аханы, ацгәы ԥсыла еиԥш, итәаз Вардаиа, дыцәхаԥшьза ицәа ихԥԥо, илаԥш наиқәшәахьан. Дԥышәырччо дныѡналеит. Аԥсны апрокурор аԥсшәа иҳәазшәа иуит, «узырччозеи?» ҳәагьы, ҽыц уамашәа дибон уи ибаандаѡоитәыз. Урыс кьаҽзак настҳа дтәан дымцхәызшәа. КГБ алаԥш уи ила апрокурори абаандаѡои ишырхыз Леуанти ицәа иаалашәеит.

– Иҟоузеи? – Вардаиа дцааит.

– Абахҭаҽеиԥш, – абаандаѡы Аԥсны АССР апрокурор дирччеит.

– Уускәа ееим, – апрокурор иҽыцыз акыр иҳәоз цьишьон, Леуанти иускәа шбаапсыз ихалагьы идыруан, апрокурор игәы ишаанагоз еицәангьы, уи ус шакәзгьы иускәа рееимра зыхкьоз нтқааны еиликаарц дашьтан:

– Избан?

– Антисоветчина афоы ухылеит.

– Избан иара? – арт иаартаххар иарбан фоыз ихырымцарыз, иара уи изымдыруа дауҟахыз, аиҳаразак закәандарыла дантарк ашьтахь.

– Аимдараан иргаз адокументкәа ус рхәоит.

– Ус зхәашаз ижәгеи?

– Зегьы! Зегьы ҳгеит. Умагнитофон лентагьы аагеит.

Леуанти зегьы дрызхиан, иҽапшылара аеампсахит, иаҳаз иоыпцка шеилнархыз апрокурор изеилымкааит, арахь данықәныргоз, идокументкәа зегьы аацәырыргарын ҳәа дыпшын. Уажәы алента азбахә ахьиаҳауаз, игәаанагара шьақәнарғәғәон. Апрокурор ататын дахон Паника иеипш.Леуанти иқытан иаакәымцзакәа ататын ахацәа ус рзырхәон, избанзар абырзен хаца Паника ипсы антаз итатын еилырхәы ааиҽыцихзомызт.

– Уахәапш уқьаадқәа хыхь ирықәыз закәу! – апрокурор Леуанти иҽапхьа иаакәиршәит бгьыцк. – Араҟа ианып ашьауг узлаҽашәоз астатиа арбану, атекстгьы хоаалоуп. Ари хоааланы изумази?

– Сызҽадыршәуаз астатиа здыруазарц стахын.

– Уи анационализмра иазкыуп. Ишухароу азы уҽы уқәшаҳатума?

– Ааи, – иҳәеит Леуанти.

– Уи бзиоуп, – дгәыргьон апрокурор, иитахыз аниаҳа.

Абаандаоы изымдыруаз аурыс хаца кьаҽ иаалыркьаны дындәылтцит. Убри иашьтахь Вардаиа ақьаадқәа аакәицеит. Адуховка итаз аилаҳәара дахьынзарызхәыцуаз, Леуанти ихаштзаз Виталик Гыцба иҽынтә иааигаз ақьаадеизга акәын ари. Борис Кьахьыриҧа инапала иоохьаз ак рылакәан уаҟа, аиҳаразак иара дтаркыр иоызцәа рхы иадырхәақәашаз ҳәа заа ак еиқәыршәақәан. Жәлар реизараз ирхиаз ақәцара аиҽкааразихы иаирхәаз адокумент ахкьыпхьгьы ыкан. Уи уа ишрылаз иара игәалашәазомызт. Уи акопиак адуховкаҽ итәахын, егьи, дтаркуазар ажәлар рҽапхьа ицәырыргашаз, Мирон Ҭырқьба иитахьан. Уи ихы изархәозар, ма изамырхәозар здыруадаз! Нас ари ахкьыпхь ара иабаҟаз?! Адуховка итыргаз акәзар?.. Ихыхь иханарштуан, иҟаицақәаз зегьы цқьа игәаланаршәазомызт.

– Абаҟақәа ықәгылоу? – абри азцаара атак зегь ианаҳәарызшәа, Леуанти Вардаиа ибла дхыпшылон.

– Рыобагь ықәыргеит, – апрокурор дтынчын.

– Ишпақәыргеи?

– Угәаныла ишпақәыргоз? Ар ааранган, иаакәдыршеит, тынч иаақәыргеит, – иҳәеит иара, мчыла усны иҟацатәыцәкьаз акакәызшәа. – Азәгьы ақәҽимтит. Абри знапоымтада? – Вардаиа иаакәицеит бгьыцқәак.

– Сара измыозеит, – Леуанти игәалашәон Аҟәа КПЗ аҽы апрокурор даниацәажәоз, усҟан уажәы ибаандаоыз инапала иоымыз шәкәқәак иоы ишыргаз иеиҳәахьан. Издыруадаз абарт ракәзар? Абыржәы амц шиҳәоз ааицырхыр, уаҳа игәра ргазашамызт, иихәоз иаразнак иахартцалартә иҟацатәын. Аекспертизақәа ирылагар, имцқәа аацәырцхуан. Иара усгьы агәра гатәкьаны дыкан Борис Кьахьыриҧа инапоымта шакәыз еилыркаахьан ҳәа. Иоуз азцаара атак нагзаны иҳәааанза, ихшыо цхафырза абасҟатәи аус ауан. – Уи Кьахьыриҧа иоуп изнапоымтоу.

Апрокурор Вапрдаиа иаҳаз шцьеишьаз изымцәахит. Леуанти ихы даафеит, аха абгра ҟаломызт. Ихата инапоымтақәа иахьабалак еипшымызт, зны анбан сса иоуан, зны иржәпа, цьара ицәаҳәақәа иашан, даеацьара икәаратцон. Дааҧсазу дкаразу, иҧсы шьаны дыказу, игәамбзиара ғәгәала ма аеырпсыены аеинардыруазу, иикыз ақьаад ахатабзиара, дызлаоуаз зеипшраз, – зегьы инапоымта ианыруан. Иапхьа иқәыз ашәкәы иара иоызшәа иҳәар – апрокурор агәра игар здыруадаз.

– Абарт арееирақәа ҟазцада? – Вардаиа актәи ашәкәы итәахын, абаандаоы иҽапхьа иаакәицеит Бзыпта имоаҧгахараны иҟаз жәлар реизара иазыкаицоз ақәцара апроект анеиқәиршәоз ихы иаирхәаз документк. Уи Кьахьыриҧеи иареи, уриа иуристк дрыцырхырааны еиқәдыршәахьан. Леуанти уи Игор иаииирба рееирақәак ееимкәан иакәиоит, Леуанти ихы иаимырхәеит акәымзар.

– Уи сара соуп иҟазца, – иҳәеит иара.

– Уакәзам, – ҿааитит апрокурор. – Иҟазцаз дааилыскаар – дтаскуеит. Иара ихата абааугеи?

– Шьыжьык азы агәашә аҽы «апошьта» иашьик итан, – иаразнак амц еиҽикаагәышьон, дахьнанагашаз заа дзазымхәыцзакәа.

– Абгьыц, уаҳа кчырак амазамкәан, аиашька итазма? – апрокурор ицьеишьон.

– Уи напыла иҩын, ихкьыҧхьны, иара ахаҭа зблит, избанзар аҭаҟа ус ҟасҭарц сабжьазгоз анҭамҭа аман, – даҽакала ахәыцха изҭодаз, дзызҧшзамыз азҭаарақәа иқәыҧсон.

– Иуҳәо агәрагара цәгьоуп.

– Уи адагьы даҽа шәҟәқәак уаанза исоуқәахьан, – иааиҳәақәаз ирҭабыргырц, даҽа мцык нациҭахт.

– Иуҳәо ахьынзаиашоу здыруада, – апрокурор дыбжьажьон, ақьаадқәагьы реизгара иҽыназикит. – Арҭ адокументқәа зегьы иахьа иҳазҭҭаазом. Аҧсышәала иҩу атекстқәа ирыҧхьар, сызҭаарақәа зынзак ирацәахоит. Урҭ еилырганы аиҭагара иаҽуп, – аниҳәа, Леуанти маҷк дааилыбзааит, аха ирлас ихы инапаҽы аагашьа дазыҟаҭан, иара игәы иаанамгахьази адуховка иҭаз аилаҳәара рымбакәа аимдараан аҩны издәылҭуамызт ҳәа. Уаҟа иагәылан аҧсуа текстқәа, аиҳаразак 1977 шықәса анҭәамҭа инаркны, игәалашәарақәа зегьы ҩ-канцелириа шәҟәык ирнын. Убри азакәхарын Вардаиа изиҳәоз ааигәахәит. – Уа иуҳәо агәалашәарақәеи аиҽкаарақәеи цқьа издырыр сҭахын, – ҳәа анациҭа, абаандаҩы иҩымҭа-гәалашәарақәа ааизакны апрокурор идыруан ҳәа ақәиҭеит, ицәажәашьала уи атәы издыруамызт ҳәа хьаҳәхьачарак аҟаҭара уадаҩын.

– «ЛИПАА-78» азоума изышәҳәо! – Леуанти аҧсышәала дҭааит.

Аҧсны АССР апрокурор Вардаиа (Аҩардан), ибла ацҧхь ыҭыддызшәа, ихы ааирҭасит. Уи аҧсшәа шизымдыруаз абаандаҩы идыруан, аха зынзак акы ааизеилкаазомызт ҳәа дыҟазамызт. Апрокурор убри игхаз уи амомент азы иахьеиликааз Леаунти изы иҧсҽыхган, убасҟан акәын ихы иҭамшәацыз агәыҕраҭәҟьа даҽакала ианизцәырҭыз. Адуховка иҭаз аилаҳәара ҭыргазар, маҷк иадамхаргьы урҭ ашәҟәқәа ирмыҧхьацкәа иҟамызт. Абаандаҩы иҽыҭшәаз ажәа нагзаны апрокурор изеилымкаазаргьы, «ЛИПАА-78», азбахә аниаҳаҭәҟьа, изакәыз изымдырзар, аилаҳәара машәырны акәзаргьы ирымбазар?!. Ус акәзар игәы иҽанзамкәа ихы иҭихьан?!. Аҧсшәа ахьизымдыруаз абаандаҩы ҽҧныҳәас Вардаиа ииҭар ҳәа дшәазу здыруадаз, изҭаара изеиҭеигарцгьы иабжьаимгеит, уи аус ус иаанхеит.

– Сыҟамижьҭеи иҽыцу иҟалахьеи? – излацәажәоз уаҳа ак ацҭара дацәшәаны, даҽак ашҟа Леуанти инахирҧеит, аиашаз жәабжь ҽыцк иаҳарцгьы дазгәаҟуан.

– Акгьы, иҟаларызи зугәахәуа, – апрокурор ашәҟәқәа еидикылон. – Абаҟақәа ықәыргеит.

– Ар акәшәыршазар акәхап? – уи ус ишыҟалоз абаандаҩы ихаҭагьы иауизымдырхуаз, апрокурор данизааргаҭәҟьа уи ус ишыҟарҭаз шиеиҳәахьазгьы, иара ҽыц деиҭаҭаауан, ҽыцк имхаҳәозар ҳәа.

– Угәы ишҧаанагоз, уи иазхашаз амч ҳамазамзи? Иаҽагылашаз азәы заҭәыкгьы дҟамлеит. Умбои, ҵьоукы уазыркуан. Иалухызи абри зегьы?

– Сара азәгьы сазикзомызт.

– Аамҭа ааиуеит, зегьы еилкаахоит, – ателефон дасын, абаандаҩы дыргарц рыдиҭеит.

– Зегьы рҧсқәа ҭоума? – ахылҧаиаҭәа дааҩналаанза, Леуанти дҭааит, ус ала иан лгәабзиара дшацәшәоз дирдырырц, «авартәа» иеиҳәахьаз шырдыруаз усгьы еиликаауан.

– Зегьы рҧсқәа ҭоуп.

– Азәгьы дымҧсзацт? – акамераҽ зызбахә иҳәахьаз иани Ингеи ргәабзиара дшацәшәоз ҽыц агәра диргарц «авартәа» ииҳәоз мцык шаламыз еилыркаарын ҳәа дгәыҕуан.

– Азәгьы.

Гәыҕрак иманы дхынҳәуан. Игәыҕра зыдҳәалаз игәаҭа иҭхоз аҳәса рҧсы ҭазу иҭамзу акәзамызт. Урҭ ак рыхьзар – апроокурор заа иҳәарын, абаандаҩы имч илназаарц, убри ихы иархәаны, ииҭахыз иирҳәарц. Ус акы иҽыҭымшәазар, дара, аҳәса, иҟалаз излауаз ала ирхыргон. Агәыҕра изҭазҭоз адуховка иҭаз рзымҧшаазар ҳәа акәын. Аусҭҭаара ҭыҧи абахҭеи еимаздоз аҭзыбжьара ҭашәаҳаҽ ҩыҵьа ахацәа, қьаадқәак кны, иаарҽаҳаит. Дара иаразнак, аҭзахьы рҽы нарҳәны, инагылеит. Абаандаҩи дареи лаҧшыла имеицәажәарц, ус аинструкциа шрымаз Леуанти изгәаамыгзеит. Уажәраанза ас ахҭыс дшақәымшәацызгьы, уамашәа иибашаз ихашҭхьан, абахҭа аҭзыбжьарахь дкылганы, икамера даныныҩнарҭоз. Иқьаадқәа зегь рымбацызт ҳәа агәыҕра иоуз ишҧсҭаҭагазгьы, игәаанагара еижьагазар ҳәа дшәаны, ицәа дааҭахьҭшьуан.

Ҳамҭанык ибла ихгылан абаҟақәа рықәгара шымҩаҧысуаз ҳәа апрокурор иара иҽаҧхьа иаақәиргылаз ахҭыс сахьа. Иара данҭарк ауаа шәаны иҟамкәа иҟамызт. Иҭегь идыршәарц, хьаҳәхьаҭрак шыҟарымҭоз ддырбарц, еидысларак аныҟамлашаз аамҭа иақәыршәаны, ар кылырган, абаҟақәа ықәыргеит. Ари ахҭыс зегь азбазшәа абаандаҩы игәы иааинамҭар алшомызт. Данааиҧхьхәыцх – аҭакрахьы рхы андырха, абаҟақәа шықәыргоз усгьы еилкаан. Аиҳабыра рпланаҽ уи ус заа иадмырбакәа иҟалазомызт, дхәыцуан иара. Иахьцалак, ҽыц дазыхынҳәуан дзыцәшәоз аус, ашәҟәқәа мазала ииҭәахуаз рбахьазу ирымбахьазу акәын аус хада зҭаҭәахыз.

– Аҵыхәтәан шәеибабеит? – Валери дҵааит, ицҭакыз акраамҭа дзызҵшыз аус назеит иҳәарц иҭахызшәа, арахь аусҭцаара ацашьа аилкаара дахгәаҟуан, урҭкәа-егьырҭкәа идырыр, Леуанти иҿынтә еиликаауаз ихала дрызхәыцрын.

– Ус ауп, – иааҿаҵитҵәеит ари.

– Уус ҭызцаарц знапы ианыда?

– Аҵсны АССР апрокурор ихаҭа.

– Оо!.. Акыр зцазкуа усны ирыцхьазоит ҳәа сыҟоуп, – ихазы лкаакәак ҟаицон Валери.

Уаҳа аказы дымҵааит, амала уи ихаҿы иаҳәон ак еиликаакәар шиҭахыз, иҿшникылоз ицҭаркыз иныруан, дыҵшын иара «иѡызахаз» ихала цәажәарак аҵшьигозар хәа. Леуанти ҿитҵәомызт, ихатә хәыцрақәа ихапапон. Адуховка иҭаз аилаҳәара рызгәамҭеит ҳәа дышгәыҕуаз, дааилашәон, аѡны аимдараз ианнеи нахыс, хәыц-хәыц зегь ҭырымҵаакәа, изышьҭаз рымцыхьамшәакәа, идәылҵуан ҳәа агәра злоугарызи. Дара ирҭахыз амагнитофон лента акәын, уи аилаҳәара иагәылан. Иара аѡны ишимаз дара ирдыруан. Москва амилициа ашкол аспирант ашкол аҿы дцо-дааува дизымнеиуази. Аѡны ишааигаз аниеиҳәа нахыс, уаҳа дизымааит уи игарц. Аха, ѡы-мшы рышьтахь, Леуанти дҭаркит, алента ргарц, аѡн еимдараз инеит. Адетектив фильмк азы ирҭахызшәа, ахҭысҟәа зегьы еидҳәала еиқәдыршәахьан.

– Мда! – дѡаҵкьеит иара, аиарҭа рыбжьара даалаѡеит.

– Узыргәамҵуеи? – Валери данҵаашаз аамҭа дақәымшәеи.

– Уи азҕаб ишылхылго сыздыруам… ҳзықәшәаз, – Леуанти ихәыцраҵәкьа ааиртуамызт.

– Апрокурор уимазҵаауаз!

– Қәрала исеиҳабу ауаѡы зҕабк дшыҟоу сзеилкаа ҳәа сызлаиҳәари, – Леуанти иҭахымызт аусҭцаара абри аус аларгалар. – Ҳара ҳцас иснаҭом ус сныҟәартә, – ихымѡаҵгашьа злаирҵабыргшаз дашьҭан.

– Уара узҭашәаз ахҭыс рзеилымкаауа иҟоума? Уиҳәа!

– Ус исзыҟаҵом.

– Убри акзаҵәык аума узмыртәо-узмыргыло?

– Сара снапѡымҭақәа рацәан, афольклор еизызгон, – «авартәа» иус нагзара дшаҿыз ицәаатит, дзызҿелымҳаз ак иаҳарц данҵаа нахыс, Леуанти иакәзар – убри изеилымкаазшәа, ицҭакыз дирблаҟьон. – Уи адагьы ак зѡқәон, аҭыжьра сахьымзеит умҳәозар. Апрокурор излеиҳәаз ала, зегь ргеит. Аус иазкым азы, исызцәырыргом ҳәа сыҟоуп, избанзар қьаадеизга бзиак сзаигеит акәымзар, егьырҭ збазом. Идырзыр ҳәа сшәоит, – абас маанала даацәажәеит иара, аҵәахра уаҳа илымшозу, икәарацара ҷьара ихәарын игәахәуазу, ихаҭа дызҿыз цқьа изеилымкаауа.

Дыгәжәажәон азакәын «авартәа» аҫкатәи зиеиҳәоз. Убри акәын даргьы зықәгәыҕуаз – абаандаѡы игәы ҵцәаны, ихы рыдимшьылозар, уаҳа ирзиура дақәымшәо даннаргалак, дызцысуа дахдырҵарц данҵыршәоз дҭагылон, ҷьара имазак шҵаимыргамарыз ҳәа. Иара, уа дышнаргозгьы, ихы даиааирц иееизиркәкәон. Ихы ҭууа, илымҳақәа рбжьы гон. Иааиҵмырҟьазакәа дахьхәыцуаз даркарон, ихыбаѡ мацара акәымкәан, ихшыѡ ихьуазшәа агәра игон. Ичымазара ишиҭахыз дшамырхәыцуазгьы, ҿыц имч еизыркәкәаны, ахҭысҟәа еиҿибаауан, апрокурори иареи еибырҳәахьаз еиҿаирҵшуан, ирдыруази ирзымдыруази еидикылон. Настәи апрокурор дзызҿелымҳахашаз изцаарақәа игәхьаан. Ианакәызаалак иеыззыҟаицоз азцаарақәа ракәзамызт идыргалоз, аха иахьцалак акы дазыҟаҵазарц даара игәазыҳәон, иидыруази изызҿелымҳахарыз.

Апрокурори иареи реиҵыларала, абахҭа анҭыҵ иҟаз уамак изеилмыргеит. Уахь аҵстазаара шҵацозишь? Аҵсны имѡаҵысрыз ахҭысҟәа акыр рҳәарын, аха еилкаашьас имази? Иѡызцәа рнапы еиқәҵа итәарымызт, уи еилкаан, аха рҿахәы ҷьара ирызнагартә аамҭа ирнаҭозма? Иара дбаандаѡыртәит, аҧкаҧца еилазгаз цәгьауаѡык еиҵш. Аха аҧкаҧца шеилеимгаз аиҳабыра ирзеилымкаауа иҟазма. Уи акәмызт, иара агәра гаҵәкьаны дыҡан адиктатура аепохаз ацәгьоура ҳәа иҵхьазаз аиҳабыра имѡаҵыргозаалак амѡа шиашамыз цәыругар шакәыз. Аиҳабыра рҿаҵера иашьҭаз ирҿадыргылашаз астатиақәа рыман. Аицбы изинқәа зыхьчашаз ракәын иҟамыз. Иѡызцәа, иара аҵсуаа неимызакны, рҭагылазаашьа уадаѡымхар аузомызт. Аха иабанза хьанҭаз рус-ҳәыс?

Агазеҭқәа шаргалак иларҳәы-ѡарҳәны адаҟьақәа илаҵш нархижьуан. Зны ианырҵақәаз рнаѡс, Аҵсназыакьыҵхь ишҿаҳа-дагәахаз анибалак, наҟ иныкәицон. Атәыѡа зхагылаз аиҳабыра рмашьына сиренақәа рееиқәыркызижьҭеи, антыцынтә имаз еимадарак арахәыц па аапҵәан, хыбра еихагылала ичапаз абахҭа адамра ҭашәаҳа иаѡызахеит. Ашьмахьы ҷьоукы шьыжьлеи хәымеханлеи ишнаргоз, ма ашьапынеицыхырҭахь ишлыбааргоз ашьҭабжьқәа иаҳауан, ихаҭагьы дрышьҭуан, дааргон, ихәы изааргон, убартқәа-егьырҭкәа иахьцалак ҷьаҳанымҵәкьа дышнанамгацыз идырдыруан.

Уажәраанза уамак хьаас имамыз ҷьишьон иҟалаз ихаразшәа иҽы ахьиқәшаҳаҭхаз. Игәра рымгар, иаартыз азбара акәым, иаркыз ахь днармышьҭыр шрылшоз заманала идыруан. Знык игәра ғәғәала идиргар, иаартыз азбара мѡаҧыргар, аусҭҷаара аламҭалаз еиқәдырҽаҽашаз ақьаад ирықәыршәаны, аҭакра изҧырҷәаргьы, иара ииҭахыз ажәлар идирҳарын. Амшқәа цацҧхьаза, есааира иҟаиҷаз ҽеимкәаны илсуан. Қарҭ иаартыз аусзбара мѡаҧыргарын ҳәа, аҧсуаа ара иабаҟазаауаз, иақәшәаз қырҭқәак леирын, ма аҧсуаа ирҽагылаз ҷьоук еизыргарын. Иуацәақәак ааргар ҟалон. Нас дара, ирыхәо ирбар, ателеҭыхга ааргарын, ажурналист иҧхьарын, ишырҭахыз аинформациа дәықәырҷарын. Дыҳәҷәымҷәуа абахҭа уаҭах ҭшәаҟынҷьара дыѡнан иара, иҧсы изыѡнамкуа. Ма ахҭыс ахьыҟалаз азбара мѡаҧыргарц рыдигалар акәын. Ус иҟаз амѡа дшазгәаҟуазгьы, ихала уи азҷаара цәыримгар хара еиғьын: иус збара аҧсуаа рҽы иҟалар зиҭаххарызи ҳәа длаҧшықәрымҷар залшомызт. Рхала уи иазнеир бзиан, аха ишазхәыцшаз здыруадаз. Абас еиғьхарын ҳәа игәы иааҭашәоз зегьы импыҷышшон. Дчарҳәаѡызшәа дазнеиуан, ихы игәахшәаны дааѡнаҷәиуан, цқьа дахьыѡнаҷәишаз ҭыҧ имазар. Ѡныҷҟала дгәаҭеиуан, дуазыруан. Маҷ-маҷ иҽааирҭынчуан. Иагьа умҳәан, апрокурори иареи раҧхьа уи КГБ абахҭаҽ ианеибабаз, абаандаѡы иҽы иқәшаҳаҭхаз ианааиҭаххоз мап ацәикыр ҟамлози, азбарҭаҽынза днаргаргьы, уаҟа игәы иҭаз имҳәарызи. Адунеи бганы, аҕ ажәѡан иаҽыҷрѡуазшәа игәы ианааинаҭоз, иҧсы маҷк иааивигон. Убас иҟаз аҧсеивгарақәа ракәын даазгоз, акәымзар игәы ҧжәаны дымҧсрызи. Ауаа ццакуан, Анцәа дыццакзомызт. Анцәа игәра зымгоз дызҽыҧшышаз адоуҳа иихьан. Уи Анцәа димамызт ззырҳәашаз уаѡымызт. Зынзак иаалҷзаз иакәзамызт, ҽыц ахәыцра рацәа дынрылалон, ак аҽынтә, даҽак ахь деихон. Ахәыцраз деилахозма абахҭа иҭатәаз, адуховка иҭаз рымгакәа иѡны ѡныҷшьа шрымамыз анааигәалашәалак, адырѡегь аҭшәара дҳәыҧзыҧуа дыкҽахон. Дхәылашьны ииарҭа даақәтәон. Иакәымз ак имхаҳәазар ҳәа дшәаны, Валери Макеев иацәажәара иҽацәихьчон, иара игәаҟҷәаҟра уи изеилымкаарц.

Апрокурор даҽазнык иаара дахгәаҟуан зус ҭиҷаауаз абаандаѡы. Аҟәантә уи Қарҭҟа дҧыруан иусқәа наигзаларц, урҭ ирылагзаны, зус еиқәдырҽаҽарц инапы ианыз имѡатәны имѡаҧигон. Уи дахымццакыр алымшо иҟазамызт, иҭаркыз ауаѡы фы-мзы рышьҭахь акәын иус ианахәаҧшуаз. Аус злаз абаандаѡы уи изымдыруазар, аусҭҷааѡ убри афакт ишиҭахыз ахархәара аиҭон. Аусҭҷаара ахыркәшара апрокурор дахыццакыр алшон, избанзар аполитикатә ҭагылазаашьа зеиҧшрахарыз издыруамызт, иҭаркыз иаарласны ахақәиҭра имоур ҟамло иааҭашәар алшон.

Аҧсны, унацәа ааурҷасыр, иҧжәоз алаҕәым иаѡызан. Еибарххаран. Ажәлар рхаҭарнак цо-иаауа Аҧсны аиҳабыра ирыбжьан. Аинтеллигенциа рхаҭарнак Москваҟа дҧырхьан. Даҽазәгьы иҽшазыҟаиҷоз раҳахьан. Акыр еилызцоз гәыҧ-ѡык Қарҭ аиҳабыра ирызнеир, ишьамхышланы ирыҳәар – ак алырхыргьы здыруадаз, аха, аҧсуа жәлари ақырҭуа еиҳабыреи асал шрыбжьаз аадырҧшырц рҭахызшәа, азәы иҽирҷысуамызт. Дара ирыбжьагылаз Аҧсны аиҳабыра ракәын, урҭ ари аиҽыхара макьана аҭыҧ ирзықәҷомызт, ирылшозугьы здыруадаз.

Арҭқәа-егьырҭқәа абаандаѡы дрызхәыцуан, аха иҟаҷәҟьаз еилкаа цқьа иахьимамыз даргәаҟуазар, ишәҟәқәа зегь ргазу ирзымгазу ахьизымдыруаз даргәаҟҷәаҟуан, уажәи-уажәи ауазыррахь дианагон. Знык иусҭҷааѡ деиҭазкылсыр, ирымаз идокументқәа цқьа изеилкаауазар ибарын. Раҧхьа данааз еибырҳәаз хәыц-хәыц игәалаиршәахуан, ицәыбжьахаз ак ыҟазар ихшыѡ цқьа иазишьҭырц. Еиҽаирҧшуан зегь акакала. Еиҭакрас иҟалахьаз ак иаҳақәандаз! Уи алшомызт азы, ихала акы дзазхәыцуазар ҳәа, дынҭанагалон. Агазеҭқәа ааргацҧхьаза, аобком еилатәахьазар ҳәа дыррак ҟарҷозар ибарц дашьҭан. Адлеиба аобком актәи амазаныҟәгаѡ инапынҷақәа рынагзараҽынтә ихы дақәиҭыртәыр, ицәыррымгаргьы еилкаахон Леуанти идуховка иҭаз ақырҭуа КГБ рнапаҷаҟа ишнеихьаз. Усҟан абаандаѡы иусқәа еицәазтәшаз рнапаҽы ишыркыз дырын. Уажәыҷәҟьа уи азы адырра изҭоз агазеҭи апрокурори ракәын. Макьана идуховка дацәымшәартә ибомызт, избанзар амагнитофон лента азбахә рҽыҷакын. Насгьы апрокурор иирбахьаз ақьаадқәа маҷмызт, ирацәан, ихыхь цқьа игәаланаршәомызт иарбан шәҟәыз иусурҭа ҭыҧ иқәыз, еилаҳәара иагәылаҷаны, адуховка иҭаз. Урҭ зегьы ҧшь-қьаадеизгак ыҟан. Рызынтәык ухаҽы иаанхарызма. Иусқәа убранза еилыргамызт азы иуадыѡын, дибарц дызхыццакуаз апрокурор иқәшәара зны-зынла дагьацәшәазон, аха зных дагьахгәаҟзон. Усгьы-арсгьы дыҧшын иара анаиааирҭаҽ, ажәѡан данаҷаҧшуаз, акамераҽ дахьтәаз, ашьмаҽынтә даадәылганы, аҽахәҽыхырҭахь дыргарызма ҳәа дгәаҭеиуан. Аҽыкәабараз актәи аихагылахь илыбааргон, амцхә дахьхәыццәоз, цқьа иҽизыкәабомызт. Еилаҳәара еиқәхазар ҳәа, гәыҕрак акәиц ааизкашәалон, аха уи, имариаз усын ҳәа адагьы, наҟ инаҧхьеицахуан, ақәгәыҕра уадаѡын азы. Зызлан ҟамада улызиааира иаѡызан.

– Ужәла?! – угәы цартә аҽышәҭ аҕьараҳәа иаатын, аҷаҧшьаѡ инапы ѡзы ижәѡахырынза ашырҳәа иаакылиҳәеит, ус еирқәырццак рыҟаҷашьа ҷыдала иҽазыҟаиҷахьазшәа, ибла цырцыр хызаҷәны иааҭҟьарызшәа ишҳазханы. Леуанти дааҭрысит, арахь анапы ѡзы иара иқәкын,

ахыснацәа хазы иркьаѡны. – Ужәла?!. Уееилаҳәа! – Леуанти ижәла аниҳәа, егьи инапы нак̓ иган, аҽаѡҳәа аҽышәҭ дѡаха инкыдижьылан, ацаҧха ырҽарҽаруа асапат инҭаиршәын, абжьы улымҳа ҵнахаауа иҭарҵәины, аихатәы шәы ааиртит.

Аларқача ихьызшәа, зцәа-зжьы шынеибакәыз иқыцьқыцьуаз Леуанти, ишьҭахь инапқәа ныҡаиҵан, дындәылҵит. Аҷаҧшьаѡ, ашә нкыджьыланы, асапат ацаҧха ахьынзаҭаирҵәиуаз, иара дааизҧшыр акәын. Ицәеижь аеарҭынчхьан, ишьамхы заҵәык ҵысуан. Ус иагьа иҡазарагьы, ѡныҵҡала дҭынчмызт. Аҷаҧшьаѡ дахьыѡхеигалаз акоридораҽ иаарҽаҳахыз аҭзамц шыҡаз рхаҽы надырҳәыхын, иааҭгылт, иааргоз днарывыргаанза. Аҽахәҽыхырҭа дныѡнаргалт. Абаандаѡы дшизааргаз ала, апрокурор қьаадк инапы нақәиҵан, аҷаҧшьаѡ инаииркит. Аҵыхәтәантәи данца, аҽахәҽыхѡи зҽахәы зҽихуази ааизынхеит.

Вардаиа иаацәыригахт ҵыхьатәи ақьаадеизга, уи иагәылаз рыда, даеа қьаадқәак рыцын иҳәо Леуанти ибомызт. Апрпокурор изҵаарақәа рҭак ҡаиҵон, ииҳәоз зегьы аҽахәҽыхѡы апротокол ианиҵон, аха жәа ҧшқала, акәац зуа аҵәгьы мбылуа шырҳәоз еиҧш, ахшыѡзцарақәа реиқәыршәара ихала дацхраауан. Абаандаѡы амц ҕәҕәала иахьеиҽикаауаз, уамак агәра шимгоз шаацәыригозгьы, ашәҡәы ианиҵон ишиаҳаз еиҧш. Ихадмырҡьацәарц иаҽызар, – Леуанти ихшыѡ ҵарын, – аҭагылазаашьа иднарҡаҵозар акәхарын. Ма джьаны маҷк дхьаҵыртә уажәы ирзыҡаҵар, нас иҵегь ахьаҵраз иқәҕәҕәара реазыҡарҵон ҳәа игәы иааҭашәеит. Излауаз ала убри аламҭалаз дахьыҡаз иҭыҧ аҽы даангыларц шиҭахыз иҽатәаз ирбо мацара акәын дышхьаҵуаз. Убысҡанҵәҡьа иеирцәгьаргьы агьалҵуамызт. Арахь рнапаҽы дааргазар ҳәа дшәон. Ус ианалага, иара иҭагылазаашьа злаҡаз ала, ирҭаххоз ҳәа илдмыршарыз арбаныз. Леуанти иблокнот иаанжәаны иҡаиҵалоз нҵамҭақәак зныз бҕьыц хыбжа-ҽыбжақәак ақьаадқәа аусҭҵааѡ иааргәылихит. Урҭ закәыз еиликаарц дышҵаауаз, иаҳа иара дзызҽлымҳаз, ма Леуанти дирблаҡьарц акәзу здыруадаз, руак иаҧхьа иаақәиршәит.

– Ари адрес зтәыда?

– Москва еиҳау амилициа ашкол иҭоу иадресуп.

– Уара уҽы дабаҡаз?

– Амагнитофон лента дашьҭан. Игәра уамак изымгазеит.

– Уара угәыҧ иаҵанакуаз дреиузамзи? – даахлафшәа иуит апрокурор, нас егьырҭ анҵамҭақәа ирызкыз азҵаарақәа рҽааирхеит. Леуанти изеилкаауамызт аусҭҵааѡ, ирҵауланы акәымкәан, ашәҡәқәа хыхь-хыхь изҭиҵаауаз. Уи уамашәа ибазан, иҡамло иудыруазеи ҳәа, иаалырҡьаны дизҵааит:

– Исзеилкаауам абри аус азбарахь инамгакәа лгашьа амоу иамаму?

– Умбои иуҳәо! – иаҳаз даараза дгәыҕны дазҧшызшәа, Вардаиа ахаҵа кьаҽ диҧхьеит. – Аус азбарахь инамгакәа лгашьа амоу иамаму ҳәа дҵаауеит, – ҳәа уи илымҳа инҭишьын, Леуанти иахь ихы наирхахт. – Иамоуп, аха уи азын уара гәыцқьарыла уҽы уқәшаҳаҭхара уѡыроуп, ауаагьы хәдықәҵарыла дҳашәҭ ҳәа ашәҡәы ҳзаарышьҭроуп. Уаб уи азы ажәлар дрылоуп. Ашкол аҽынтәгьы ашәҡәы ҡаҳҵоит ҳәа иаҽуп. Уара ажәа умоуп. Иумѡыргьы ҧсыхәа уманы избом. Иумбои уус хыхь-хыхьла ишҭысҵаауа! Исырҵаулар?!.

– Уи закәыхи?!.

– Уазхәыц! Аамҭа умами. Уара ухаҭа акыр азы усыҳәар уҭахыума? Иаҳҳәап даеа уск умазар?

– Мамоу, – Леуанти ицәа иалашәеит Инга лзы Валерии иареи реицәажәара апрокурор илымҳа аҽынза ишнаргахьаз, уи ихы иаирхәарц иеахьазикшаз здыруадаз. Апрокурор иааиҧхьаз ауаѡ ҳәаҭлаҷгьы убри атәы идыруан.

Убри ахаҵа кьаҽ КГБ дацәыгьҳәаѡы мацаразаргьы, Аҧсны АССР апрокурор уи дицәшәартә, аусура шҧеиҽкааз! Ма апрокурор иааҡаиҵоз убри ахаҵа кьаҽ дақәшаҳаҭзар акәызма? Еишьҭаргыланы еидҳәалаз арҭ аѡ-зҵаарак иара изцәырҵхьан, «апаҽ» уаѡ дааѡнашылаанза, убри азы аҵыхәанза уи инерциала еиқәиршәон, акәымзар ддәылыргаанза ашьшьыҳәа иааизцәырҵит даеа хәыцырҭак. Агазара ахьыҡаиҵаз ихы гәыбҕан аиҭон иара аус азбарахь инамгакәа лгашьа амазар еиликаарц иахьиҽыҵшәаз. Аҭзыбжьараҽ днаргахьан, иара ирццакит акәымзар, дара реицәажәара ахьнеишаз инеирц иҡан ҳәа дазкылсхуан.

32

Аҭакра аныҡалаз аены, агәаеанызаара рымазарц, аректор иқәгылара Асҭандеи Марицеи ирласырласны иргәаладыршәалон. Адырѡаены ашьыжьза аҕбақәа, еицырхашьшьы амшын иахьыхгылаз, алаҧшҳәаа анҵәамҭа удырбазомызт. НАТО рыҕбақәа, адесант зхыргарц рҽаархарызмашь ҳәа, уамак аҡалара иарзызо, згәы хыҭхыҭыз аумаҷхыз. Усҡан зцәа иҭазызыз азҕабцәа ирбаз-ираҳаз шьҭа

даҽакала иахәаҧшыртә инеихьан. Ари зегьы шполитиказ аилкаараз Саҭбеи акыр дрыцхраауан. Ихаҭа аобком актәи амазаныҟәгаѡ иҧылаз аинтеллигенциа ргәыҧк далан. Убраантә даныхынҳә ашьҭахь, ҽиҭцәомызт, иаҳәшьа еиҧбы дыхҭалкаанза.

– Леуанти ихымѡаҧгашьа акыр шаҳәоз абыржәоуп цқьа саназхәыцуа, – ҽнак ашәшьырҧа иҧагылаз аишәа хәыҷы даадтәалеит.

– Иуҳәарц иуҭахи? – аѡны ашә дахьаадәылҧыз, лшәҟәы аартны ишылкыз, Марица даатҭгылеит.

– Уи иҭакра баша иҟамлеит.

– Иара даналыркаа, уи усгьы еилкаауп, – дзыҧхьарц илҭахымыз арҧага шәҟәы ныҟәылҧан, Марица лашьа дааиҽатәеит.

– Аха дзалыркааи?

– Убри уазҽлымҳахартә иҟоуп.

– Аиҳабыра рахь агәрамгара ицәыригаз ажәлар адгылеит, ус акәымзи? Дара убри злаҧдыргашаз иашьҭалеит. Иара дырҧырхаган. Бзыҧҭа аизараҽ ажәлар агәрамгараз ирыдыркылаз ақәҧара ҧхасҭахон ҳаҷкәынцәа, ма ҳажәлар рхаҭарнакцәа гәрагарыла аиҳабыра ирызкылсыр. Аха ус еиҧш агьаныҟамла, ирызбеит Леуанти дҭаркырц, ауаагьы аиҳабыра рахь икылнагеит, иҭаркыз ицхраарц. Уи ус ишыҟалоз дара агәраганы иҟан, избанзар ирбеит аинтеллигенциа ахәҭак Леуанти ишиқәшаҳаҭмыз, ихаирҟьацәоит ҳәа шырҳәоз. Уи иҭакра ауаа аршәон, рхы иацәдыршәар, аиҳабыра рыҳәарахь икылнагап ҳәа иазхәыцит. Ма зхы иаҳа иацәшәоз рҽырҧәахып ҳәа ақәырҧеит. Ус иагьыҟалеит зегь шәа-иза имѡақәырҧеит, аха иарбан масштабхоз гәаарымгзазар ҳәа агәра сымам,

– данааҭгыла, Марица, дышшапаза дахьтәаз, уи длырццакуан.

– Аиҳабыра рахь ауаа кылнагеит иҟалаз аҭакра. Актәи амазаныҟәгаѡ ихала ииҳәо ббар, бхәажьы қақаза иаргылоит. Леуанти ицәа ихырхырц иаҽуп.

– Уи изла? – Марица лашьа инҭкааны дцәажәар лҭахын.

– Ахацәа дрыцныҟәошәа цәыримгеи.

– Ишҧа?! – Марица илаҳауаз аҧыхәтәан лцәа иалсҧәҟьон дааиҧақыҷьқыҷьратә.

– Еицыз ҷьоукы уи аҷкәын бзиа дшырдыруаз, ус еиҧш ацәаҧеыга далаҟазартә шыҟамлоз нҭкааны ианааиҽадырхь, даатҭгылазшәа иуит, убри аахысгьы ус уҳәан-сҳәанк рыдыргало сымбацт. Ажәлар рыгәрагара Леуанти даҧсамкәа дҟалар дара рзы акырза аҧанакуан, убри ауп исҳәарц исҭахыу. Уажәы уи ҟаларц рхы ирзархәаша зегьы мѡақәырҧоит: дгомосексуалиступ, дышпионуп, иусушьа ҽеим, аѡны атипографиа маза идырбалеит, имазаз ашәҟәқәа рҧшааит…

– Излауҳәо ала, – Марица илаҳауаз ирыҧаз аиҳабыра рыгызмалрақәа аарла еилылцон, – ажәлар рыгәрагара здырҧо ҳәа қәҧароуп иҟоу?

– Аҧсҭазаараҽ убри еиҳау акгьы ыҟамзаап. Аус злаз ажәлар аиҳабыраҽ инеины иҭаркыз ихы дақиҭыртәырц аҳәара ҟарҧар акәын, сара иахьа убас сахәаҧшит. Бзыҧҭатәи аизара ашьҭахь аиҳабыра аусура рцәыцәгьан, ауаа дара ирызнеиуамызт, дара ауаа ирызкылсуамызт. Маҷ-маҷ убри агәрагара ашьақәыргылара иаҽын, маҷк иаузшәа анырба, агәрагара наза рҭаххеит. Иҟарҧазгьы ббоит. Аха ажәлар рыгәрагара еѡшахеит. Аҧснытәи аобком ахь икылсит, иахьцалак дара ирхылҧыз роуп уа аус зуа. Иарбанзаалак азәы иҽшәом Қарҭ Шевардназе ҳизцап ҳәа. Иара дыҧшызар ҟалап, знык иааиндаз, нас рыҷкәын дрыҭаны идәықәысҧап ҳәа дтәазар здыруада, аха ҳара ҳахь уи азәгьы ихы иҭашәом.

Саҭбеи гәаартыла дцәажәон, ииҳәоз иаҳәшьа ишылныруаз изгәамҭазакәа. Лара илаҳауаз дшазҽлымҳаҧәҟьаз азаха лҽылзақәмыршәазаргьы (дидтәалазар, дзырѡуазар, азҧаара илҭозар, дазҽлымҳамызт злоуҳәарызи), еснагь еиҧш убас лҽыриашаны дтәан, лхаҽаҽы дак қәацомызт, илацәажәоз лашьа дыҭкааны ибла дхыҧшылон ак знумбаалоз лыбла гәыҭбаа рыла. Илыхьыз лхаҭагьы илыздыруамызт. Аха иҭаркыз дзықәдыршәақәаз лхьаан, ахьымзҭ идыргарц рҽазышәарақәа лгәаҧхомызт. Издыруадаз иара аҧсуара гәыкала дахьазықәҧоз азы жәларык шизыҟаз ларгьы дизыҟазар, иагьа умҳәан милаҭк рлахьынҧа лхаҭагьы далахәын, рыхьз деиҷаҳауан, рыхьымзҭ лыхьымзҭын. Ус иагьа иҟазаргьы, хаҭала иара акала дылзааигәан, лгәы дақәшәозар акәхарын. Уи аҭак лхала илыздыруамызт, избанзар, ганкахьала, лара дзыҽҳәараны Анцәа лылахь ианиҧаз лразҟы уаѡ иҟамзаара иалагзаны, даҽа насыҧк лаҭәашьахарц дзықәҧомызт. Егьи аганала узахәаҧшыр, қәрала лаҧкыс акырза еиҳабыз ауаѡы абасҟаамҭа азә диқәымшәазакәа, азә дҳәаны дизтәамкәа, азә длызҧшымкәа ҟалашьак амамызт. Арахь иареи лареи зеибадыруамызт. Мышкы зны еиқәшәарын ҳәа дызгәыҭрызи зхатәы разҟы аиқәыршәашьа иазыҟаҧамыз, згәы ҭаҧеыз азҭаб? Ақалақь иаланхоз аҳәсахәыҷ лхаҧацара аамҭа дҭагылан, арҧарцәа аалыкәыршан, иҟәыҭацәан, аҧара зыцааиуаз маҷмызт, мчыла изгозгьы ауҟахымыз, аҽырбарада ак иазкымыз

иаҳагьы ирацәан, лыбла иабомызт узҳәомызт, аха лгәы иабомызт. Лгәы иабашаз азә заҵәык зегь рыла дылцәыхаран. Убри акәзар иаҳа ҭаха лымҭо, дхьааха лгәы дзыцагьежьуаз?

Чак аалгарц дахьынҭытцыз, Ардасоу лылаԥш наиқәшәеит. Иара дибазомызт, леилырбарцгьы дашьҭазамызт. Иоура-иҭбаара, иҷкәын гәабзиара, иуаҩышьа, иаамсҭашәашьа, дызлалгәампҳарыз ҳәа акыр далаҟазма! Дагьылгәаԥхаҵәҟьон, аха иҭахахьаз лара ларԥыс инаҩосан, ари ауаҩ замана дызидгылартә илбомызт, ус еиԥш дагьазхәыцуамызт.Цқьа дыҭцаазар, ари азҕаб хшыҩола дызлачмазаҩоымз узырцабыргуамызт, аха лара урҭқәа-егьырҭқәа дызрызхәыцуамызт. Деибга-дызҩоыда лхы лбон. Илзынаԥшуаз уаҩ длатәлымшьозшәа иахьалацәажәоз лаҳауан, знгьы ус ала дахьырбоз лгәаԥхалон, избанзар илышьҭеибаҵа уаҩ длышьҭаларымызт. Амала уи арԥыс, лара илыҷкәыназ дахьҭаз асубтропикатә институт иҭаз Ардасоу, зны иеиҵәахуазаргьы, зны даалызцәырцуан, игәаҵа дшыҵагьежьуаз мҩашьо. Ус ҽнак, луниверситет ахь амҩа дананыз, даалыхьзеит.

– Ирлас-ырласны ҳахьзеибамбо сгәы иалоуп.

– Усцәкьа ҳзуҳәартә ҳаҟам, ҳаиқәшәалоитеи.

– Цқьа ҳаицәажәақәар стахын.

– Ҳанеиқәшәалак цәажәара ҳагыума.

– Анс-арс ак еибаҳҳәоит ҳәа иалабхи. Хыкәкыла.

– Усҟатәи ҳаизааигәаны ҳаибадыруама, инарцауланы акы ҳалацәажәартә? Сара сзакәу ҳәа акыр удыруама, инарцауланы усацәажәартә?

– Бахьынзаздыруа быстахыупеи, ус зыбхәоит?

– Цқьа судырыр, сымԥан уқәымларгьы ҟалоит.

– Сыбмыршәан!

– Умбои, ашәарахьы ухы шурхахьоу.

– Уи ус сажәа иаласцеит.

– Ардасоу, сатоумцан! Абанҭ азҕабцәа руазә слацәажәароуп, – амҩа ианыз студент-зҕабцәақәак наилырбеит. – Уареи сареи нас ҳаиқәшәахуеит, – ҳәа данынидц, дахьлыргәыгуаз маҷк иаалцәымгахеит. Азҕабцәа аԥсшәа наралҳәан, дрыцны днеиуан. Иахьымҩахыцуаз-иахьаамҩахыцуаз лхы иархәаны, Инга леылзааигәалтәуан, нас цьара изцыз реаарҟәыргеит. – Иҭакыу избахәык баҳахьоума? – Марица уи илымҩатәны длызцаауан.

– Исаҳалоит, – згәы ак алаз длеиԥшымызт уи азҕаб, дагьҽаԥхаҽаччон. – Иаазқәылаз саб иҟоу зегь иаҳауеит. Иара иқәшаҳатны, ахаҳә-баҟақәа ықәыргазшәа рҳәоит.

– Уаҳа?

– Иҟаицаз шееимз, ишыцәгьара усыз азы иҽы иқәшаҳатхазшәа иалацәажәоит.

– Иҟаларым.

– Дырԥҟеит, дыршьуеит азоуп ус зиҳәаз рҳәоит цьоукы.

Марица илҳәарыз лҽамшәо даақәхеит азныказ. Рцараиурта ахыбрахь ианнеиз, дызцызи лареи анеицрыцыз лызгәамҭацәеит, лымала атзыбжьара дныбжьалеит. Азхышәк Асҭанда дадгылан. Даалзааигәахан, лзамҩа днагәзит. Ажәақәак реимдара иахьзаанза, аҵәцәа бжьы ааган, акабинет иныҩналан, инеидтәалеит. Алектор дрышьҭалан дааин, алекциа даԥхьон. Лгәалаҟазаара иагьа иееимзаргьы, Асҭанда лымч еизылгон дзырҩыртә еиԥш, еснагь ак анылҵон. Марица лгәаналаҟаз агьлыҩзомызт, азрҩорагьы уамак дашьҭамызт, илгәампҳакәашаз жәабжь жәпакы лаҳаны, алектор иихәоз лхы иҭалозма.

– Ибыхьи? Бакәзамкәа бтәоупеи, – Асҭанда лҩыза даалызхьаҳәит аиҭакра аан, астудентцәа ндәылц-аадәылцырц ртыцкәа ианыҩархыц.

– Убасцәкьа иубартоума? – Марица дагьхьаԥшуамызт, лхаҽы даеак Асҭанда ианылымбааларц.

– Даеазәы ибартамзаргьы, сара исцәыбцәахырц баҽума?

– Иҭакыу изырҳәакәо баҳахьоума?

– Ибазҳәада?

– Ибаҳахьеит излазбо. Изысцәыбзеи?

– Цқьа еилкаа сымазам. Уҳәан-сҳәануп. Бара ибазҳәада? – Асҭанда деиҭаҵаауан.

– Ани ицаҩы зҕаб. Сатбеи иакәзар – иихәара издыруам.

– Иахьцалак бара уи бзиа дыббоит.

– Баҟәыц, цьыбышьт!

– Иабаҟоу бизхәыцуеитеи.

– Сизхәыцуеит, даара дысгәаԥхозар ҟалап, аха бзиа дызлазбарызи, ҳаибаздырзомеи.

Марица илҳәоз Асҭанда хшыҩ еивцаларызшәа дахәаԥшуан. Цқьа иахьеибазымдыруаз азы, Марица Леуанти бзиа длызбомызт, аха дахьылгәаԥхоз цқьа дахьылзымдыруаз лцырхагазамызт.

Лҩыза ак лцәахырц лгәы иҭан, арахь иара лылыжжуан. Лхаҭа лыгәтакы лзеилмыргацзар? Алектор ҽыц данааҩнашыла нахыс, Асҭанда лҩыга аашьҭылхыхт, уаҳа лҩыза илхәыцрыз дазхьамҵшкәа, лус даҽын. Марица, лхәамц риаша дахьтәаз, лҩыга анаашьҭылхгьы, ҵлақәак рымахәқәа, шәтқәак уҳәа, ҵиаақәак рцәаҩоа ҭылхуан. Уи лхы иааҭапапаз ҭылцарц лгәы иҭазамызт, асахьатыхра ҵсыршьага-ҵсеивгаран. Асҭанда уажәи-уажәи лҽаҵхьа иаагылоз Баҭыр дылҵырхаган, ус иагьа иҟазаргьы алекциа лыхшыҩ азылшьҭырц даҽын, излауала ахшыҩзцара назақәа ркьаҽ-ркьаҽны ианылцон. Лцараҽ дхьысҳахар лҭахымызт, аха маҷ-маҷ аҵсыҽра лызҵшын, лхатә усҟәа хьаҳәхьачрада реиқәымшәара иахырҟьаны. Макьана еилкаа назак далаҟамызт, гәыграк лызкашәалон, убри даанагон акәымзар, аҭара акәмызт, аҵстазаара иалалхызи ҳәа ахәыцра аашьҭылхлон. Арахь аҵстазаара мап аҭәкра ишус мариамыз лбон. Знык ианылгәаҧ, уаҳа арахь дзыхынҳәуазма? Знык аҵсабара илнаҭаз ахә лзымшьар, лира даҵсахомызт. Агәеилаҧшра даамҽханакуан.

– Уаҭәтәи алекциақәа ныжьны, аҩныҟа сцандаз сгәахәуеит, – ахпатәи алекциа мҩаҧызгоз дыҟазамызт азы, азҕаб-еиҩызцәа еицны аҧшаҳәахьы илбаарц ианлеиуаз, Асҭанда иаалырҟьаны Аҟәа далцырц аалтаххеит.

– Бҵара ус ианбыжьыртә, уск бызкамшәеит ҳәа сыҟоуп, – лыгәтыхақәа ашьыжь инаркны ишцәырылгахьазгьы, Асҭанда, зегь лхарштны, уаҳа илзымҩақәымҵаз лхатә хьаақәа ҽыц ианзырылга нахыс, Марица лҩыза лгәамц-хамҵра хылеырц леыназылкит.

– Аҭара сҵоит, аха иаласхыузи ҳәа иаасхҭашәалоит.

– Бҵара хьысҳахеит, – Марица амшын ахықә даақәгылеит, длышьҭаланы лҩыза даалыдгылаанза.

– Убас иббарҭахама?

– Амала макьана аамҭа бымоуп. Аҧышәарақәа роуп аус злоу. Уа бхы шаабырҧшуа аабахп.

– Мчыла саҽуп. Марица, аҭара сҭахзам.

– Бхы бнапаҽы иаага! – ақалақь зҕаб лҩыза гәакьа длылабжьон, избанзар уи лҵара аҳаракышьала лҵстазаара ахә шьатәын. Марица лхаҭа лҵстазаара даеа шәага-загак амахын. – Быпҧши! – уи лгәы лхалыршҭырц леазылшәон, иллырбеит аназара ихыз аҕба. – Аҕба заҟа ипашәи! Ибгәалашәома – аҭара шықәс ҳаналагоз, амш кахха ибзиан, аха шьыжьыказ аибашьыга ҕба еиқәатҷакәа еицырхашьшьы аҳәаа хырҟьон. Ауама ҟалазшәа.

– Мда! – даақәыпсычҳаит Асҭанда.

– Баала акинотеатр ҳазнеип.

– Истахзам. Уа ҭынч сызтәазом. Баала ақалақь агәы шыҟоу ҳцап!

– Уахь иаҳа изеиҕьабшьои?

– Ауаа иаҳа ирацәоуп.

Аҧшаҳәаҽгьы ауаа маҷзамызт, шьыбжьышьҭахь иаҳагьы ирацәахон, ахәымеханра ааира аҽаназнакуаз, ақалақьуаа шынеибакәыз уахь икылсыз ҷьушьарын, рхәычқәагьы ҧшахьырсра икылыргон. Асҭанда ҭыпк дакуамызт, убри азакәын абрантә апроспект шыҟаз дзеихоз. Уа апарк иагьныцатәеит. Лара дҳәыцәыҳәыцәуан ѳнытҟала, ҭеитҧшла иаалмырҧшырц дшықәпозгьы. Астудентцәа ѳ-гәыпк ааиуан. Урҭ дрылан арахь даақәнагалеижьҭеи илаҧшықәырцаз Инга. Уи зыбзоураз Леуанти ихаҭа иакәын. Лҩызцәа дрылагылан, дара раҟара длахҽыхын.

– Абри лырцаҩы длыгәхьаазамеишь? – Марица Леуанти, адунеи азҽлымҳарақәа рыгәта далагылазшәа ахьылбоз, ицаҩы зҕаб лылахҽыхцәара зыхҟьоз лзеилкаауамызт.

– Издыруада! – лҳәеит Асҭанда, дагьѿоатҟьеит. – Баала, ҳцалап!

Марица уи дналышьҭалеит. Асҭанда амҩа хадақәа ирыбжьгаз аквартал мҩа даныланы, атроллеибус аатгыларҭа шыҟаз днеиуан. Уи дахьцоз илыцыз ишылзеилымкааузгьы, лыкәцәажәаха лпсы еибанаркыр ҳәа дшәаны, длывагылан. Амҩа ааихырцәан, ашҭа ду аҽапхьа ишьҭаз апарк азааигәа атранспорт раатгыларҭахь еицнеит. Атроллеибус длыцтала днаскьалгарц Марица илзбахьан, Асҭанда уи луазма, лымала дҭалеит, лҩыза аѳныҟа дхынҳәырц лабжьаганы. Лара уамашәа илбартә, аѳныцқа дҭан Инга. Рхы-ргәы иҭамкәа иагьааизааигәахеит. Асҭанда уи лыкәцәажәаха лымамызшәа лхы лбон, убасҟатәи лхатә ус даргәаҡуан. Егьи лхала даалыдгылеит, наҵьнатә еибадыруазшәа, дҽапхаҽаччон.

– Бабацои? – аҧхьа дҵааит Асҭанда, леиҳа деиҳабымзи.

– Араион ҽыц ахь, саб иашьа иҽы сыҟоуп. Баргьы уахь бынхома? – Инга дцәыцыпшны аҧхьаҟа игылаз азәы дизпшуан.

– Мамоу. Сара азеипшнхарҭа сыѳноуп. Аѳныҟа сымцар ҟалом. Уажәи-уажәи бызхьаҧшуеи?

– Аҧхьатәи ашә илагылоу дсышьҭоуп.

– Уажәоуп банаа, иаразнак азә дбышьҭалахьоума?

– Ус акәым. Дсызкылԥшуеит.

– Избан?

– Итԥакыу аԥыхьатәи итԥоы ахьсакәу азы акәхап. Сахьцо-сахьааyа ирлас-ырласны дызбоит.

– Аус абеиуа?

– Дыстудентуп, аха аусура дахьаладырго шьҭа еилкаазар ҳәа агәра сымам.

– Имазаз аусҟәа бнапы ианитԥалозма?

– Дарбан?

– Бырԥоы.

– Мамоу, – лҳәааназа, маԥк даахәыцит азы, Асҭанда уи лыгәра лымгазеит.

– Сара сылбааларoуп, абзиараз!

Асҭанда ԥхьаҟа дниасын, Инга иллырбаз арԥыс дааизааигәахеит. Иара, азәгьы хырԥ римҭозшәа, ԥхьаҟа дыԥшуан. Длыбаауазар ҳәа дизҵааит, амԥа литарц, ларгьы длалбааит. Деиҭанеиҿаԥшит, аха рылаԥш еиқәшәара иеацәихьчон лгәахәыртә, иара длызхьаԥшуамызт. Закәытә аамҭаз изҭагылаз, азәи-азәи еишьклаԥшуа, аамҭа еиқәаԥәаԥәкьа еиԥшымзаргьы, рыцәгьа еибаҳәо! Зыстудент ԥсҭазаара макьана иамышьцылацыз азҕаб хәычы лышьҭашәарыцара ԥезазыркзеи? Асҭанда Гагра ицоз амашьына дыԥоталеит. Адәыҕбаҿ ааста автобус аҿы амԥоакьыра еиҳан, лара еиқәырццак уи дызҭалазомызт, аха аԥшра лзычҳауамызт, насгьы амԥоаду ианыз иаҳа ирлас илеиуан, аихамԥоа иқәыз атранспорт аасҭа.

Ааигәа даазыцрыцыз астудент-зҕаб қәыԥш лхы дҭыцуамызт. Иудыртәкьози маза ускәак налгзахьаҵәкьазар, ма урҭ ирҿыз акала дрыцраҳәазар, дрыцхраахьазар. Баша илышьклаԥшрымызт. Асҭанда уи дагьаалыԥашьыцит. Лара латқыс уи дҳаракызшәа лбон, автобус дынҭаланы, тыпқ анылԥшаа ашьҭахь. Иара анҭәы, уамак имԥшыкәа, аҿынанахеит. Лара лхатә ус даамҽханакын, дарлашәын, дналаз дцарц агьлыгзамызт. Аха еиҳаз ус лбомызт, ишԥакалԥарыз. Даныхәыҷыз аахыс илызкашәаз абзиабара лымкәыԥшәаны илыцәкашәар атқыс, аԥсра иаҳа еиҕьалшьон. Аха макьана дкәыԥшымзи, лԥсҭазаара азыхь андәыкәлоз иаамҭамзи, ауаа дрыхәартә аҿазыкаԥара уажәы акәымзи ианылзымԥоаԥысуаз, атәрахьы дызкылымсыкәа, лқәыԥшраҿ зегь ҿахцәар лтахымызт. Лхы рыцхалшьон, лылаҕырз цәыкәбарқәак, лыблацә ианаахшәа, иаразнак илрыцқьеит, уаԥоы илмырбац баша дгәыҕны.

Ақыҭахь дызгоз амԥоан данлыбаауаз, Амра бзиа ишылхыцхьазгьы, аусурамш анцәара макьана акырза агын. Ақыҭа втобус еснагь еиԥш уаапсыралеи еидаралеи еицақь иаангылеит, ақытауаа ыкәызгоз уаҳа иабаҟаз. Хәлааназа даҿазны иааyан, аха уааназа аамҭа акырза набжьан. Аԥьырмыкьа уаа дрывцалазшәа, цәгьала ҿазыркуаз амԥоан игылаз ларгьы дрылан. Лшьапы азә дақәгылан, ихала дгәеимҭар, лхьаа лчҳарц, ҿылҭуамызт. Аԥсшьарҭа ԥоны аҿапхьа илбаауаз мачзамызт, апхьатәиқәа лара дрылан, лхала дҭыцит лызҳәомызт, ԥоыцьа дрыбжьаҟьцырц агьлыгымхо, ашә цәгьала икылсуаз дреиун. Ибзиашәа дкамҳакәа, лшьапқәа дрықәгылеит.

Дышиашаз аԥсшьарҭа ԥоны агәашә дынҭалан, ашә илатәаз агараж ахьыҟаз азы дизцаан, машьынақәак ахьгылаз налирбеит. Лгәи-лгәи еилаԥшуа, лшьамхы лытцақәарҟәаруа, уахь лҿыналхеит. Иԥхалшьоз, ма дзыцәшәоз акгьы лымазамызт, шьҭа лгәаҟцәакра лгәацгa цнатцәахьан. Слесарцәак машьынак, еимырхуазу еибыртозу лзеилымкааyа, рнапқәа ахәша еиқәаԥәа иаганы, рыматәакәа убри ахәша аларч рышәцаны, иадгылан.

– Баҭыр дахьыҟоу жәдыруама?

– Уи цьара дцеит, иахьа дкалару сыздыруам, – лыбга аапицәеит длызҿлымҳаны илзаахьаҳәыз, егьырҭ раасҭа иаҳа иқәыԥшыз арԥыс.

– Шьына дыжәбахьазар? – даахьаҳәырц леазылкхьан, ма уи дизцаарц лзбан, даатгылеит.

– Шьынеи иареи еицуп. Шьына имашьына ауп изыкәтәоу, – гәыкала иҿагәыбзыгшьа лара илызгәатәазомызт.

– Цьанар иусурҭа ахьыҟоу сашәҳәеи!

– Уи аус ахьиуа абнатәи ашьҭацарҭаҿ ауми, аха уигьы арҭ дрыцуп.

– Зызбахә ааԥәырызгалак рызынтәык, ас еицыкәцыртә, закәытә усузеи ирзыкалаз? – ҳәа лтцаашьа лхатагьы иаалцәымгахеит, лара лус еиҳаз изышьҭаларыз арбаныз лҳәарызшәа.

– Ирышьҭоу дарбану ҳәа исызцаар, ирасҳәои?

– Уаха иааип ҳәа шәгәыгуама?

– Уацәы ашьыжь имааиуеи.

– Цьанар иаҳәшьа соуп. Шьҭа уаха аԥоны дызбоит.

– Бзиала беиқәшәааит! – зыуаԥорахь инеихьаз азә иакәызшәа, дналыкәныҳәеит.

Уи ихымԥоаԥгашьа шылгәаԥхазгьы лгәы арԥхомызт, зтәы иамуз азә леиԥш, днахынҳәит. Игәаҕьны зегь иалҳәарц дыззааиз данылымба, зымцәыжәԥоа иаехсыз ахьшь даԥоызаха, дыхены агәашә дынҭытцит, Баҭыр даалҽаҳаргьы ажәак шлызиамҳәоз агәрагацәкьаны.

Адырԥоаенытәи лцара леахьаглырхоз лгәы иаланы, дахьааз дхынҳәырц агьлыгымхо, амԥоаҽ дааҭгылеит. Илҭаххацәкьар – автобус иаарласны имхынҳәуази. Амала ара дшыќаз ани арԥыс ила еилкаак роур, лԥоныќа ирурыз рзымдыруа еилахон. Илдыруази Баҭыр ԥьара дылбаргьы, уахьгьы дгәыҷуан. Абра данааих, лан лҽыллмырбакәа шьҭахьќа цашьа лымамызт. Лхымԥоаԥгашьаз лхы лцәымҷны, амԥоа дԥоанылеит, иаарласны дара рҽынза дԥоазгашаз машьынак лыхьзарын ҳәа дзымгәыҷкәа. Лгәи-лгәи еилаԥшуан, лқьышә аакәамкәамлон. Адунеи еижьаган. Лхәыҷра, лкәыԥшра зхьыԥшыз ауаԥоы лгәыграқәа зегь еиԥхьирттан, ԥхьаќа разќык дазԥшзамкәа, лынаур-цәаҳа амԥоа ианын, лԥоныцќа ҭыԥшша, дызлаз адунеи ҭацәза. Лынаур заҭәык гиуа амԥоа иангылан. Иарбан ҷараз ааигәа дзызхьуа Аќәаќа дызгоз! Иарбан ԥсҭазааразлҽыззыќалцоз! Иусураҽ днеины Баҭыр дахьлықәымшәаз шыгәнылгоз, амԥоа дангылан. Шьҭа аԥоныќа дҽеирц агьынлыгмыз, илыхьыз иаҳа илзеиҷьыззшәа лбеит. Лара ааԥынраз иара дишьҭаланы уахыла, аҵх далхәхәа, иԥоны дҽеит, ала анлышьҭала, дшыԥуаз мацара, дхынҳәхьан еиԥш дкаҳаит, закәытә хьааз илоуз, заќа даргәаќыз! Уажәы ҽыц дишьҭаланы иусураҽ дизнеит, лыԥоныќа амԥоа даныхын, ԥьара дымшьаҵәхысландаз! Лымԥоа цқьа дазԥшуан. Аԥсшьарҭа ԥонаҽы дызханеиз ԥьоукы иааилыркаар – зҷаб ласык лаќара илыхцәажәарын. Ас ахыларкәра збахьадаз! Акраамҭа ала зыцрыхо адаҷ зны иԥсардханы иԥцәон. Дыпсардхахьан Асҭанда, лгәы нкыдгыланы иԥцәахьан. Азҷаб адәахьы дыгәгәазшәа лхы аалырԥшуан, аха лара дыпсыеын. Амала ҷагьарала лхы шьҭыхуа, лызҷаб хьзы лыхьчон. Ус иагьа иќазаргьы, лара Баҭыр дылцәызыр лҭахымызт. Ѳ-мцак дрыбжьахан, хыцәгарас ишьҭылхрызи?

– Нан, иахьа баараны быќазма? – агәылара инеирц, агәашә иааҭыцыз Надшьа лпҳа даалызԥшит.

– Уаҵәы алекциақәа сыерымысхит, схала ԥхьатәқәак сымоуп, – Асҭаснда днеин, дпышәырччо лан аԥсшәа аалалҳәеит.

– Ак быхьызшәа амԥоа банын…

– Бысцәымшәан! – Асҭанда лан лгәы лќаҷазшәа лун, агәарԥ дынҭалеит. Аԥоны дныԥоналан, лшәыра нықәцаны, адиван днықәтәеит, иаҽаз ателербага лыхшыѳ азылшьтырц, аха уи ус иауазма. Лпсы ааиҭакра дахьымзацызт, лҭаца данааԥонашылоз. Даныԥоалхаҵгыла аԥсшәа ааибырҳәеит. – Бышԥаќоу? – длызцаауан, лан леиԥш ак лыдылбалар, лҭагылазаашьа алацәажәара иахылгарц.

– Сара исыбаргыуи, аха бара акы баанацеит.

– Аԥоныќа смааи.

– Иахьа аԥшьашоу? – Шьасиа ак лзылцәытцәахуазма, уи амшала Асҭанда лпсы еибакны лҭаца длызгәаарц агьлыгмызт, аха лыенылкылеит, уи дналыдтәаланы ҽыц «ацәах» анаалҽытцлырга, иагьа умҳәан лара ланхәпҳа бзиа дылбон. – Бара бакәызма ѥнак дузза алекциақәа бжьазыжьуаз?! Нас банцоз-банаауаз быматәа цқьа ибызәзәарц иаабгалон, урҭ бзеиԥшынхарҭаҽ ишыбҭахыу ибзырышуам азы. Иахьа, бынхарҭахь бымнеизакәа, бааит, ибыхьи?

– Сара агьызкәым соуп, – иаразнак аҭак лзыќамцазаргьы, лҭаца илыцалкын азы, Асҭанда уаҳа илзычҳауамызт. – Сҭагылазаашьа зеиԥшроу бымдыруеи. Уаҳа исылымшазт, скало саакылсит Баҭыр иусурҭаҽ, зегь иасҳәарц, игәы иҭоу еилыскаарц. Иара дыќазам.

– Урҭ еицны ԥьара ицарц еибырҳәахьан ҳәа сыќоуп. Иахьа иақәыркызар?

– Усшәа саҳаит. Аха дахьызымбаз еиҷьзар?

– Баҭыр схала зегь иасҳәоит. Бара азин сыҭа!

– Сыздыруам иќасцара, – Асҭанда дцәыуан. Шьасиа уи лнапы лкын, лыԥхара анхәпҳа илныруан. – Исгәалашәо бдыруама, убри иахьа даеазны еиԥшымкәа акала исныруеит, – лцәыуара лбжьы иалԥуан. – Аҵара сҭалар сҭахым, усызпшуа усзыртәом ҳәа дыскуан, дшысцәызуаз здыруан, азы сзааԥшылозшәа. Иара иуамызт, акы саҵәымшәарц дсылабжьон, аҵара сҭаларц иҭахын. Убасќангьы игәы бжьажьозма, зныкси ԥыригарц? Знык аҵарахь сизышьтыр, нас иеызлахигаша даеазны даеак иԥшаарын.

– Иќоу цқьа ибыздыруам, убас акәцәќьан ҳәа бгәы кабыжьуама! – Шьасиа уи длылабжьон, уаҳа илылшарызи. – Иахьцалак иҽцәажәара аҭахыуп. Бара ибылымшозар, сара зегьы еилыскаауеит.

– Сыздыруам, – лгәы еилаԥшуан азҷаб. – Иакәзам акы аасгәыдицар, ишԥаќасцои?

– Шәѳыцьегь шәеиқәсыршәароуп.

– Уи ҳаиԥылара иеацәихьоит.

«Иуморгьы цсыхәа уманы избом, – Леуанти, акамера ашә аартны данааонарца, ихы иҭагьежьуан аԥсуа прокурор Вардаиа иажәақәа. – Иумбои ус хыхь-хыхьла иштысцааyа! Исырцаулар?!.» Иусурҭа ҭып иқәыз ашәкәқәа цәырыргеит, аха идуховка иҭыргаз гызмалрыла иццәахны ирымазшәа дазхәыцуан. Игәацанза ҭынчрамызт. Ихшыо аус ауан, цьара цсшьарак ҟамцакәа. Арахь аиҿырԥшрақәеи аиҿыбаарақәеи ихшыбао чмазара иаруадаоуан. Зхы ҭырҟьаз иҭагылазаашьа ихаҭа иман, гәыцкьарыла иҿы злаиқәшаҳаҭхаз ашәкәы еиқәимыршәар ада цсыхәа имамкәа дахьҭадыргылаз. Уи имоыр, идмырбацыз ашәкәқәа цәырыргар ҳәа дшәон. Урҭ амоа анрырҭа, аиҳабырақәа змаз русурақәа ирымырхуан, рыдунеихаан аҳәынтқаррае аусурҭа роуамызт. Урҭ зҭиз Леуанти иакәын ҳәа ахьз бзиа иаргьы иԥсы ахьынзаҭаз имазаауан. Иоызцәа цыҵ-оык ирыдамхаргьы аусзбарҭахь икылыргар рылшон. Иареи дареи антисоветтә пропаганда иаартны имоаԥыргозшәа, ашьауг иадыркуан, рыжәлар ирзеилкаауамызт асовет мчы аҿагылара аус рцеи изымоаԥыргарызи, аԥсуаа иаарыхзыз зегьы асовет мчы ирзаанагазшәа, ажәлар рыхшыо аиҭакра ғәгәа аиухьан. Ашәақь ахы дҭаԥшуа, акамера ҭшәаҟынцьара дыонагылан иара, ихы зқәикрыз дақәымшәо, ихәда икәаены. Апрокурор цәхаԥшь ибла дыхгылан, ари аус дмыртытырц шрылшоз, ма идыртытырц шыҟалоз ихаҿы мыжда ианыԥшуа. «Иуҭахызар удокументқәа абжа ҳцәахып…» – аҳәон уи ихымоаԥгашьа. Аамҭала акәзаргьы, урҭ рцәыргара ааныркыларызшәатцәкьа дрызхәыцуан. Амала аиҳабыра ирҭахыцәкьаз ашәкәы риҭар, нас доурыжьыргьы, – ахақәиҭра абеиҭахыз. Уи хақәиҭрахомызт. Иԥсы ахьынзаҭаз ихы шәиуа адгьыл дыкәгылазаауан. Зегь иреицәаз усзар ҟаларын ижәлар злаиҭиз зҳәоз ашәкәы инапы ацаоны архивк аҿы иахьырцәахуаз, идунеи аниԥсахлак ашьҭахь, дзеиԥшраз зҳәашаз анцамҭа аҭоурых азы ианышаҳаҭхоз.

– Упрокурор иуеиҳәеи? – акраамҭа ҿимҭзаргьы, Леуанти агьимҳәозшәа аниба, Валери Василиипа Макеев ихала дцааит.

– Уҿы злауқәшаҳаҭу ашәкәы уоыроуп иҳәеит.

– Ус ҟаупар, уускәа иаҳа еиқәшәоит аиашаз.

– Избан?

– Иахьоума санҭарк, рпроцедурақәа зымбахьеи.

Даеа уск азы апрокурор диҳәарц иҭахызар ҳәа Вардаиа дышцааз Леуанти иааигәалашәеит. Инга лзы Валерии иареи еибырҳәахьаз аустцаацәа рҿынза ишнеихьаз оашьозма. Ари ахаца дышвартәацәкьаз есымша агәра игон. Инга абри аус аҿы рхы дадархәарц абарҭахыз? Ари азцаара аԥсуа баандаоы ҭаха инаҭомызт. Уи рхы дадырхәартә ҿарԥарҭак римҭар акәымзи, аха цәаҳәк диркхьан, изҿадыршәуаз дирбозарц рыеԥыршәон. Рхала изцәыррымгози уи лызбахә? Азы аноуужьлак, азлагара аангыараҳәа, Леуанти ихшыо дзықәшәаз иарцҳафырын, иааиԥмырҟьазакәа хәыцран дызҿыз. Иусурҭаҿ лара данааонашылалак, игәалашәон Шалахан Нургалиев длышьҭахх акырантә ашә шааиртхьаз. Уи уа дрызкылԥшуан. Лцараҿ абыржәы ишлышьҭашәарыцоз агәра игон. Иара дахьҭакызгьы роыцьегь реизыҟазаашьа иазҿлымҳан. «Иаартны изысзымцаауеи?» –ҿыц абри азцаара аҭак дашьҭан. Издыруадаз Шалахан иимбаз ак имҳәазар, ма уи иаргамара рҭахымзар? Ма Макеев дзакәыз рцәахуазар? Леуанти ихала Инга лгәабзиара зеиԥшраз изеилыркаарц дрыҳәар, егьырҭ рыгәрамгара рцәахуан, зегьы ихы иавибартә даакәдырхон.

Анаиааирҭахь ианлыбааргa, иара арымз дныкәтәеит, цшь-кәакьтк ҭшәаҟынцьара рыбжьара ишьаҿа цхьазо абжьалара игәы цнатцәахьан. Уи адагьы апрокурор иабжьеигаз абахҭаҿ бжьагарамызт, идцан. Аиашаз рбжьы науқәырганы адҵа урҭомызт, аиҳаразак мышкы зны иҟалакәаз ауаа ираҳар – рбжьы шақәдыргарыз рыздыруамызт. Аиҳабыра ажәлар хьаас ирымамызт, дара рацкыс социалла илаҟәыз ракәны ирԥхьазон, аха дара рзы ауаа ргәаанагара бзиазар рҭахын, рычҳара рыцәхыцыр ҳәа ишәон. Иахьцалак ажәлар хьаас ирымамкәа изыҟаломызт. Убарҭ рҿапхьа рхы рзыркьиауазар ҳәа иашьҭаланы, иаргьы дҭаркит. Амала абахҭа зегь рацкыс ииашамыз, ицәыршәагаз усын. Аустцаао ихы дақәиҭын, ишиҭахыз аус дашьҭан, иҭаԥахыз ихәҭа-ихәҭамыз ашьауг изеиқәиршәон. Иара дҭакын, ихыхьчара дакәдыршәомызт. Иҭакыз ихы дақәиҭзар ихыхьчараз дманшәаламхози. Убра агьизеиҿымкаарц акәымзи дызҭаркыз. Адемократиатә тәылақәа рҿеиԥш, иустцаара ианалага нахыс, ма адвокат дышьҭихыр ҟалондаз.

Валери, акәакьтқәа реимдара игәы аныԥнатцәа, арымз егьи аган дныкәтәан, аҭаҭын дахон. Ахьчао, ишәақь ихарззала, хыхь длаоеиуан. Аҭзамц ҳаракы анаосан оыцьа еидтәаланы акы рхәытхәытуан. Ахьчао инацәа дирбон имеицәажәарц. Ирҳәоз рнаосан инеиааиуаз ираҳар ҟалазомызт. Егьи аҭзамц ала иуаҳауан еибароуа оыцьа шеишьҭаз. Абахҭа камера ицәеижь цсарданатәуан, абра заццәык ишьапы ааицихыртә аамҭеи аҭыци ахьимаз ихы иаирхәар акәын.

Урҭқәа уажәы иара дызрызхәыцуамызт, ихы икәае дтәан, иҟаиҵарыз гәазҭоз илаԥш ихҵаны. «Дымкәараҵар» ада ԥсыхәа шимамыз усгьы еилкаан, «аҵәҟьа» дакхьан. Акамерахь ианѡыкәныргоз, дзызхәыцуаз акы заҵәык акәын: усгьы иара даҽеашәеит, зегь ихәда иқәиҵар, иқәихыр акәхон, даеазәы лахьынҵак ирымҭо. Ишыныѡнарҵаз аҟәардә даахан, бгьыцк нықәиҵан, аиарҭаҽ днатәан, апрокурор ихьзала арзаҳал иѡоит, иҟаиҵаз шихараз, даеазны ус иҟаз уск ихы шалаимгалоз ҳәа. Убранза иуазырреи игәаҟҵәаҟреи ддырлашәхьан, знык дааурышьҭыр, излауаз ала адуховка иҭаз амазарах шәкәқәа ахьыҟаз ԥшааны, ҽыц аусура далагарыз ԥьишьон. Ус данхәыцуаз, ааигәаза иқьаад мазақәа дара рнапаҽы инеизар ҳәа агәра шидыргахьаз ааихаштуан.

– Апрокурор ихьзала ашәкәы еиқәуршәеит ҳәа сыҟоуп, – иҳәеит Валери дахьыкәиаз.

– Изѡоит, – иҳәан, Леуанти иарзаҳал даԥхьеит.

Валери ақәҽимҭит. Ихчы нкыдиҵан, дықәтәа-кыдиалазшәа дхәыцуан, аҭуан даҵаԥшуа. Ус дук зыхәда иқәзхыз иеиԥш, Леуанти ҭынч дтәан, нас иаргьы днықәиеит. Маҷк дамхаҵәеит. Ицәа ҭынчмызт. Иѡонытҟа аҭып иқәзамызт. Иимѡыз ахәыҷгьы хьымзгишьон, чарҳәаран. Акамера ҭшәа аѡонаҵәира ԥсхыхган иара изын. Шьҭа ахьшәашәарахь аамҭа ахы шархазгьы, есымчыбжьа аеыкәабараз ишлыбааргозгьы, ицәеижь кантԥлон. Иԥсы изыѡнакуамызт. Иаарласны абри аеаҵәгара дақәгәыҷуа иимѡызар убри арзаҳал? Ихы дазцаауан, аҭак цқьа изаҭомызт. Ибгьыц ԥижәарц, инапы аҽааирхон, нас даатгылон, цқьа дазхәыцырц. Атымитыша дышхыкәгылаз ибозшәа, Валери ҽааиҭит:

– Ишуѡыз акәымшәа збоит.

– Избан?

– Сыздыруам, аха ус акәым ҳәа сыҟоуп, – игәы иҭаҵәкьаз иаразнак иааиртуамызт.

– Нас ишԥыкәу?

– Цқьа азхәыцра аҭахыуп. Исхароуп, уаҳа ҟасҵом уҳәеит, ԥсыцкьарыла уҽы уқәшаҳаҭхара ахьзума уи. Иааҟауҵаз зегь аурбар акәушәа збоит.

– Уи ишԥа?

– Аханатә уалагароуп ҳәа сыҟоуп. Иҟасҵақәаз аусқәа абарҭ, абарҭ… нас алкаакәа ҟауҵароуп. Ушиашамыз аарԥшуа.

– Сиашазар?..

– Ма ушиашоу аарԥшуа, – дааиҵамхеит Валери. – Аха дара ирҭахыу ушиашоу уҳәарц аума, ушиашам ауми. Ушиашоу удыруазар, ашәкәы зуѡохуеи.

– Мда…– Леуанти еиҵәаз дааташәеит.

Уи Валери дихәаԥшуан, бжьагарақәак зырҭахьаз азә иакәны. Ус акәзар, иара идырҵәкьон дара ирҭахыз. Убри дықәныкәозшәа Леуанти ихы мѡаԥимгар аузомызт. Дара ирҭахыз ҳәа «ивартәа» дызҽыз ашәкәы ианрымҵеиҵа, иара ихала аешьра иқәшәон. Игәра ргартә навҵаларҭак иԥшаар акәын, аха уахь дназгоз иарбан мѡахәастаз? Дыцәарц иҭахызшәа, аҭзамц ахь иҽы нарханы, днықәиеит иемырҵысзо. Валери адырра риҭарын рѡыцьегь еибырҳәаз азы. Абри агәаанагара иазԥшызма игәахәыртә, «ивартәа» иԥхьан дыргеит. Даныхынҳә, уи излеиҳәаз ала, иус ҽыц еиҭахәаԥшырц азбарҭахь дыргарц ргәы иҭан. Еиԥкаа-еиҽкаа уи иус ацашьа Леуанти агәра игарызу имгарызу издыруамызт.

Адырѡаены, шьыжьхьа анырфа, Леуанти ачаԥшьацәа дрыхәан, қьаад бгьыцқәак рымихит. Иара ишизбаз ала аѡра ицәыцәгьазамызт, ажәабжь ихаҽы еиқәиршәахьан, еиҽкааны ақьаад ахь ииаигон. Леселизе ибаҟа аҳәынҵқарра аусзуѡоцәа изакәанымкәа ианықәдыргылаз инаркны, ихаҭа данҵаркыз аҽынза ахҭысқәа игәалаиршәеит. Амала уа иаирбаз дара ирдыруаз, рхала излахәыз афактқәеи ахҭысқәеи, ма ирдыруаз абри акәын ҳәа игәы иаанагоз ракәын. Ирацәахеит ихы иҭихәыцааз. Дара зегьы уи аены игәалаимыршәеит. Иҽахәеыхраз иԥхьаанза, изцаауазар иреиҳәашаз ажәабжь наза заа еиҽикаахьан. Апрокурор урҭ ахҭысқәа нҭырҳәцааны дрызцаазомызт. Аха абыржәы акәын уи аамҭа анааидгылоз. Тариел Амԥари иѡоызцәеи бзыпҵаа рыҷкәынцәа ишрыдҳәалахаз зынза иаимырбазеит. Уи ҟаҵан даеакала. Аусура ашьҭахь, аѡоныҟа дышцоз, машьынак аангылан, иҭыцны иааидгылаз ауаѡы Леселизе ир абрстәиала Рица ицоны идыруазар ҳәа дизцааит. Ахаҵа иара дидыруан, аха Леуанти уи димбазацызт. Дызҭыцыз амашьына аԥштәы игәалашәазомызт, игәра ргарц Леуанти аԥштәы азбахә заа иҳәеит. Аномер – уи атәы умҵааргьы ҟалон, ацифрақәа ианакәызаалак ихаҽы иаанхазомызт. Уи иашан, ацифрақәа игәалаиршәарц иҽазикзомызт, аха иԥстазаараҽ аус ду изырҟаҵаз имашьына аԥштәи аномери игәаламшәартә, зхы шаҟәазаз ауиакәхыз, аха акәараҵара аҭахын, угәра рымгазаргьы, иахырҳәаашаз рҽамшәартә ицәыригар ихәҭан. Леуанти уи ахаҵа иеиҳәеит Леселизе изкны ахаҳә ахьыкәдыргылаз аҭыпан кьаразаа ақыртуа меншевикцәа ишрабашьуаз 1918, нас 1921 шықәсқәа рзы. Иара арҵаѡы иабжьеигеит, аҵаѡоцәа иҟарҵазшәа, убра ахаҳә ашьҭаҵара еиҽикаарц. Уи ахаҳә амашьына

илалбааны идгылаз ишизааигоз данақәиргәыҕ, ианиҵашаз атекст ииҭеит. Уахыкгьы ахаҳә изааиган, ақәыргылара мазала Леуанти еиҽикааит. Еизаз иахьраҳаз издырзомызт. Уи ахьчара ианалага, ҽнак иқәырхырц аиҳабыра рҽазыркит, аха иҩызцәеи иареи ианырыму, ауха уаҟа аизара мҩаҧысит, дзусҭаз «издыруамызт» азәы даақәгылан, Аҧсны зегьы еизганы, аизара ду ҟарҵарц рабжьеигеит. Уи исахьа ҭихит, дзеиҧшраз усгьы ирдыруан игәахәшәа.

Ҧсыцқьарыла «иҽиқәшаҳаҭхара» иунарбон, аҧсуаа ргәы ианасуа, уаҩы шҽимҭуаз, ақырҭқәа ргәы цәҟьар ҳәа ишәаны ишыҧсуаз, зегь зхараз аиҳабыра шракәыз. Амала Леуанти ихы иавеибазшәа иҟаиҵаз – аизараҽ ииҳәоз даламцәажәар акәын. КПСС иалаз иаҳасаб ала, иҟаиҵаз ихаран, аха доурышьҭыр еиҕьын, збара усмызт азы. Иара ибзиаҵәҟьаны еиликаауан ииҩыз, алкаа иҟаиҵаз дара ишырзымхоз, иаҳагьы ишеивнагоз, аха усҵәҟьа рҽидырбартә иҩымызт, иаҵаз рымбазшәа ҟарҵар акәын. Зынгьы, дызлаурышьҭлак ҽарҧак ҟаҵаны, ихы дақәиҭыртәындаз ҳәа рҳәартә, аҭагылазаашьа Аҧсны иҟалозар ҳәа дақәгәыҕуан. Иқьаадқәа ааидикылон еиҧш, ашә рҽыжуа, ирҟәарҽаруа иаадыртит.

– Анаиааирҭахь! – ҽааиҭит аҷаҧшьаҩ.

– Сара сцар сҭахзам, – зныкыр адәахьы алыбаара мап ацәикхьазу Валери.

– Азә дааныжьны, азә илыбаагара ҟалазом, – иҳәеит аҷаҧшьаҩ, Валеригьы ашацаҳәа иҽааибиҭан, уи иқьаадқәа дрыҧхьарц шиҭахыз здырыз Леуанти днаишьҭалеит.

Ҵаҟантә ианҩықәнырга, хара имгакәа Валери иҧхьан дыргеит. Иаарласынгьы дыдмырхынҳәит. Данааҩнадыршыла иҵьакет ныкнеиҳан, еимаа ишьхаршәшәа, иҵарҧала наишьеиҵан, аиарҭақәа рыбжьара длаҩеиуа даабжьалеит. Ашә иамариашаны дышнеиуаз, изҭачкәымк ашә ианиҟьеит:

– Шәусқәагьы шәаргьы… Шәан!.. – ицҭакыз ида уаҩы изеилмырго дыцәҳан, данаахьаҳә аиарҭа иҽнықәижьит.

– Иузыруи? – Леуанти игәалашәон знык-ҩынтә Валери иҽизнымкылакәа ас ихы шымҩаҧигахьаз.

– Сус наскьаргоит, инаскьаргоит, сгәы ҧырҵәеит.

Уажәы ииҳәаз Леуанти агәра имгазеит. Дгәамҵны ашә дасны даныцәҳауаз имхаҟаҵаз усын, уи дыхәмарзомызт. Дызвадыртәаз убас акәын уи дышизхәыцуаз. Валери, иус збаны, алагер ахь дыргахьан, Леуанти убас игәы иаанагон. Иҩызцәа абаандацәеи иареи, иарбаныз здыруадаз, ак еимаркит. Дшыршьуаз аниба, авартәара иазҽлымҳаз апрокуратура аусзуҩцәа аус рыцура дақәшаҳаҭхан, КГБ абахҭаҽ дааргеит. Издыруадаз даҽа уск ихьындырҳалазаргьы, иҟалон уск аҭҵааразы дшаҳаҭ ҕәҕәазар, амала урҭқәа-егьырҭқәа рзы абахҭаҽ дааргомызт, араҟа иақәдыршәоз зегь раҧхьа алагер ҧсҭазаара иацәдыршәаз иакәын. «Авартәара» занааҭс ишышьҭихыз еилкаагәышьан. Уажәы ианиҧхьа, Леуанти агәра ганы дыҟан ҧсыцқьарыла иҽиқәшаҳаҭхара иадҳәалаз акыр ыҟазар заа еилыркаарц Валери ишиҽцәажәаз, нас аполитикала иҭакыз иҽцәажәара рзымариахон, дызҽадырҧақәашазгьы заа еиқәдыршәон. Издыруадаз «ивартәа» ихаҭа зегь еилкааны имазар ихаҭа иаҳа изеиҕьзар, усҟан аус злаиуз ала иҽыдирбарын, асҟатәи дахьрыхәоз азы иаргьы ҵьара цхыраарак ирҭарын.

Леуанти иҽиқәшаҳаҭ зныз иҵәахырц даҽзамызт, «ивартәа» даҧхьарц ииҭарц ааиҭаххеит азныказ, усгьы уи апрокурор иирбар акәын, ианыз заа иарҳәар акыр азыҧсахуазма. Ианаамҭаз дааиҧхьхәыцит, хыхьынтә Валери дҵақәак иҭаны дизаарышьҭхуан, ргәы иҭаҵәҟьаз ихала изеилкаарымызт. Уи апркурор шьҭа Аҧснынтә иусқәа Қарҭҟа данбааргарыз ҳәа дышхәыцуаз, уахыки-ҽнаки раҟара ааҵхьан еиҧш, дыҩдәылыргахт. Ас иаарласны ианыҟала, урҭ реиқәшәараз данҩаргоз, ашәҟәы аҩра дшалагаз рдыруазшәа акәын ари ахҭыс шыҟалаз. Апрокурор ихаҭа иацы Аҟәаҟа амҩа дзықәымгылеи? Иацнатә идыруан ибаандаҩы ақьаад дшаҳәаз? Уи аҽны, Валери данырга, уамак мырҵыкәа иара изиҧхьарызи? «Ивартәа» ишибзоураз мҩашьахуа еилкаан. Арҭ цқьа аус рзымуазшәа игәы инаҭон амҩан, убри игәаанагара Вардаиа актәи изҵаара хымҧада ишьақәнарҕәҕәон, ауаҩ кьаҽ палтыҟсагьы зынзак ааҽымҭзакәан данызырҩуаз.

– Нас иумеи уа?

Абаандаҩы ибҕьыцқәа дымццакзакәа иаацәыриган, даҧхьеит. Еиҽкааз ажәабжьҵәҟьан, алагамҭеи лкаақәак ахьыҟаҵақәаз анҵәамҭеи ртәы умҳәозар, литературатә журналк изанумҵахуази. Дзыҧхьаз акәзамызт дара ирҭахыз, уи ус шакәхоз шеиликаауазгьы, убри дахырҧаны ак идмырҟаҵар акәын аус злаз. Иргәаҧхоз ак идырҩыр, убри ашьҭахь ихы дақәиҭыртәрызшәа дааржьақәар, абаандаҩы иҟаимҵарыз арбаныз, иагьа умҳәан иҭакыз изын ахақәиҭра еиҳаз иҟази.

– Абаҟа ақәгара ушақәшаҳаҭу аурбароуп, – ҽааиҭит Вардаиа.

– Уи ара изаҭахи, ианықәыргоз исазҵааны иқәыргазшәа.

– Иаҭахыуп.

– Сара иқәсыргылеит, иқәыргеит, шьҭа иҟасҵаз сзаҽашәыргылои, уи ҵаҵгәык амазар акәзами?

– Уаҟа иахәҭоу кьаразаа рбаҟа ргылатәуп, уи аиҳабыра избаны ишышьҭырхша азгәоуҭоит. Абас ианҵа!

– Ус иазгәасҭап нас, – Леуанти, ишиабжьагаз иахьынзаниҵоз, инапқәа ҵысуан, иқьаадқәа ҵыжәжәа ирымҵаиԥсарц агьигымхо. Абаҟа ахьыкәыргаз дақәшаҳаҭын ҳәа инапы имырхуазар, уи аказы ирҭахын, иззакәзи?

– Аизараҽ узыԥхьаз арезолиуциа ушазыҟоу атәы зумҳәоит? – дҵааит Вардаиа. – Уигьы аурбароуп.

– Уи ажәлар ирыдыркылеит, сара усс исымеи шьҭа? – арҭ зынзак, иара игәы излаанамгоз ала иуҳәозар, иеиқәа ааишьырхзарц дшазыҟарҵоз аниба, мап икит:– Уи аҭахым.

– Аеи нас, – Вардаиа данақәшаҳаҭха, апалтыҟса уаҩои иареи рыԥшышьа «ҳзырццакуеи» ҳәа акәын Леуанти ишеиликаауаз. – Уара, – инаҵицеит апрокурор, – алитература унапы шалаҟьшьу убартә, иуҩоит, аха ҳара иаҳҭахыу политикатә документуп, уи даеакала иҩтәуп.

– Сара исылшаз абри ауп, – арҭ аанкылашьак римҭар, Леуанти хланҵы аҳәынҵәыршьы дыларыжьуан. – Уажәшьҭа шәара ишәтахыу жәҩы!

– Гамсахурдиа заҟа идырра дуу удыруама! – азы зҽы иҭатәаны еснагь итәаз апалтыҟса ҽаҳа ҽааиҭит. – Заҟа дызрыжәу уазхәыцхьоума! Агха шихьыз ала ателехәаԥшрала дыкәгылеит.

– Уи адырратара сара исымбазеит, – абаандаҩы ателехәаԥшрала дыкәдыргыларҵ рҭахызма игәахәуа диҽаԥшуан КГБ ауаҩ кьаҽ, уи уск имазшәа, иаҳаз ашьҭахь дындәылтит.

– Уоурышьҭраз закәытә қәпароу анҭыҵ ицо уздыруам, – ибжьы атзқәа рҽынза имназартә, апрокурор даахәытхәыҵит.

– Изакәи?!. – Леуанти илымҳа дажьаз ҵьишьеит.

– Закәытә қәпароу ицо уздыруам арҭ атзамцқәа рнаҩс, – ателефон дасуазшәа, атрубка аакәихит, авиакассаҽ абилеҭ ҽеиҵеит данақәшәах.

– Сышәкәқәа зегьы жәгама? – Леуанти, апрокурор иихәаз ашьҭахь, «абри азакәзаап сеилаҳәара рымгазазшәа зыҟарцо» ҳәа даагәыҵт, нас дзызцааузгьы иашаны аҭак аиҭарын игәахәуан, иагьа умҳәан Вардаиа аԥсуа қәгылара даҵәшәон.

– Ушәкәқәа нҳажьит, – иҳәеит Аԥсны апрокурор, зегьы рымцыхьашәаны инрыжьыз ҵьушьарын. – Улентагьы ҳамбазеит, ухала уазызрҩолап, – нацицеит, аҵабырги амци узеилмырго, абаандаҩы иԥсгьы маҷк ииаигеит.

– Шьҭа шәанбаауа?

– Зхы иакәиҭу ҵьоукы срызцаакәароуп, иуҩыз уҽуқәшаҳаҭ ицәырнаго азцаарақәа ыҟоуп.

– Заҟа аамҭа аҭахыуи?

– Ҩы-мчыбжьа рҽынза.

Хылпаиаҵәараа длыбааргааназа, апорокурори иареи еибырҳәахьаз реиҽыбаара илшарц ихы дакәпон, акамераҽ дларгааназа, аамҭа ицәызрызшәа игәы инаҭон, убасҡатәи аамҭа дапызар итахын. Арахь амҩа кьаҽын, адәахьы закәытә қәпараз имҩаԥысуаз ҳәа апрокурор зызбахә имаз цқьа дазхәыцыр акәын. Закәытә қәпараз? Митингызма?.. Усура ҭымцрызма?.. Ажәлар рхаҭарнакцәа еиханы аиҳабыра ирықәпапазу, ауаҩы дызхаҭаркыз агьыҟазамызт, ихы дақәитхар еиҕьын рҳәазма? Ателеграммақәа Москваҟа ишцоз усгьы идыруан. Ақәпара мҩаԥысуан, уи хадан.

– Ну и как? – Валери дҵаауан, дызвадыртәаз данааҩонала.

– Апрокурор-аустҵааҩ излеиҳәаз ала, анҭыҵ игәгәоу ақәпара мҩаԥысуеит соурыжьырц. Аиаша иҳәоу, амц иҳәоу сыздыруам.

– Да! Апрокурорҵәкьа аустҵаара ихала иеазикзар, уус дара акыр зцазкуа акоуп. Иус уадаҩозар акәхап.

Апрокурор Вардаиа ицәгьа иҳәеит Леуанти, динаԥхеит акәын иаанагоз. Зынгьы иааицәымгахеит, аха уи дырны ишыҟаиҵаз даназхәыцлак, ихы иркьиазшәа игәы иабон. Дзустадаз Аԥсны АССР апрокурор Вардаиа? Шәача ақалақь уанахыслак, Вардане зыхьзыз ҭыпк ыкан. Ижәлантәқәа убрантә иааз ишреиуаз идыруан. Аԥсуара иацәхҟьоз ауаа дреиуан, ажәак аԥсышәала изеилкаауамызт. Даԥсыуан ҳәа аҳәарацәкьа дацәыԥхашьон, даԥсыуамызт ҳәагьы изышьақәыргәгәомызт. Аԥсуааи ақыртқәеи дрыбжьагылан. Мышкы зны иҟалашаз издыруамызт азы, Леуанти изы закәытә қәпараз анҭыҵ иҟаз ҳәа адырра иитеит, абаандаҩы уи азбахә абахҭаҽ иҽыцымшәартә иҟәыгара дақәгәыгны. Амала, аускәа аагәгәахар, ақыртқәа рахь иадеицәалон. Арахь Леуанти дшәон апрокурор иҽынтә иаҳаз Валери иеиҳәарызу иеимҳәарызу еилыркаарц КГБ-еи ақыртуа прокуратуреи аус мҩаԥыргазар ҳәа. «Авартәа» адырра иитар, абаандаҩы уи игәра игон. Адырра иимҭар, игәра игазомызт. Вардаиа душьуазар ақыртқәа дрывцаланы ихала дыррак абаандаҩы иитарызма? Абас алкаа ҟаицонаҵы, иара инапхара напхарамызт, аиаша мҩа данын.

Ҩы-мчыбжьа аустцаара анагзараз иҭаххарын ҳәа апрокурор ииҳәаз, Леуанти уамак агәра имгазеит. Ҩы-мшы, хы-мшы рышьтахь даарын шиҳәоз, игәы нкыдгылазеит. Аҧсны иазкыз статиак «Правдеи» «Заря Востокеи» ирнылозар ҳәа иааимирԥьон акәымзар, уаҳа акы дзаҧхьомызт, ихшыҩ изазышьтуамызт.Арахь дзыҧхьоз машәырны ак рыншәаломызт, анҵыц ҭынчран. Игәабзиара ыԥамызт, иԥаз ахәыҷы иааиҧмырԥьазакәа ихы иаирхәон. Апрокурор даниҧхьалак иҧсы шьаны дизҩеир итахын, ууанза иахәҵаз аҵакҟәа иеырзыԥаитцаларц. Еиҳаразак анҵыц имҩоапысуаз акәпара хьаас иман. Закәытә қәпарази? Ус ажәлар рхы мҩоапыргозар, аиҳабыра рхы зладырԥьиашаз иашьҭалон. Иарбан мҩоаз урҵ зынгылоз? Зегь раҧхьа, ажәлар агәра ргар акәын итакыз ишихараз ала иҿиԥашаҳатра шыԥалаз. Хымпада убри иашьҭан! – абаандаҩы ихы еимлагәа икын. Цқьа акырза данхәыцх, иҩоыз ус дацәшәартә иԥамызт, аха убригьы иалырхышаз рацәахон, агәаҧхара рмоур акәын ҳәа. Мышкы зны уи аҧыргара илшарызмашь? Знык ихы дақәитҳандаз! Нас имҩоаҧгатәыз аускәа ихала имдыруази аха… Уи алыршахарызу? Уахьгьы зынзак агәра изгазомызт арҵ абгалаҵьқәа дрымфакәа доурыжьрын ҳәа. Ажәлар заҵәык рҿаҧхьа рхырԥьиагас акәын ихы дақәитыртәуазар дзақәитыртәуаз. Зынгьы игәы каҳауан, иахьцалак ишабалакцәԥьа абахҵа дҭыцыр итахымызт. Егьи аганахь ала, алагер дақәшәар – изхымгар алшон. Усҟатәи агәамч иаҳхылаҧшхәыз иатәаимшьеит. Ихәыцра илахь иаными даҧхьоз ԥьушьарын, Леуанти дагьаашәеит, ҽенак Валери ҿааиҵит:

– Алагер ҳаҩоу дақәшәааит. Абахҵа – ԥьанатми. Уа изҿу убар! Аԥкәынцәа амца ркуеит, еилашны ибылуеит, арахь азҕабцәа абаҟоу. Нас дара дарала… Агомосексуалистра уеиҧш ԥьара иуҧылом. Аиҳаразак азә, ак ихароушәа анырбалак, зегь иқәпапоит, ацәаҳәа иқәгыланы.

– Уара усҟатәи абоудыруеи? – Леуанти идыруан «ивартәа» алагер аҿынтә арахь дшааргаз, ҽзымдыр ҟаитцон, избанзар уи хыхь дҩоыкәныргацҧхьаза ҿыцк иманы данизлыбааузаз маԥмызт. Валери излаилшоз ала уи ицәахуан, аха иара ицҵакыз еснагь агәрамгареи алаҧшыкәцареи дырзрыжәхьан. Аус злаз «ивартәеи» уи дзыдҳәалази рыгызмалра аҵкыс иара игызмалра ичаҧар акәын. Ихы дахьынзақәиҵыз азә ижьара иатәеишьомызт, аха данақәдыршәа ус ала ихы изҿыхуазар ҳәа иеимшәар аузомызт.

– Сус анырзба алагер ахь срымгеи.

– Арахь узааргаз цқьа исаҳәеи!

– Сахьҭакыз иашам ҳәа ашәкәы аласцеит, абрахь саарган, сус еиҵатырцаауеит.

– Ус саумҳәахьаҵәкьеи.

– Схы-сгәы итцәом уа азә дшыршьыз. Ҿыц иааргаз азәы уааза итакыз имаҵ иур акәын. Ҿыц иааргаз уи дақәшаҳатымхеит.

– Иарбан маҵуроу?

– Имаҭәа изәзәон, иеимаакәа ирыцкьон, иҧаца амихуан. Ари знык-ҩынтә ак нықаитцақәан, нас ҽаҧсра аитҽеит. Егьи, иахьааигаз уара идыр, аштык ииарҭа иаацихын, иршәны ианигәыдица, игәытцәкьа иакәшәеит.

– Уи ҿыц аусзбара иқәшәонеи.

– Иарбан усзбароу алагер аҩонытқа?! Иказцаз дызбада, дзаҳада? Зегь ҿаҳадагәахоит. Дычмазаҩохан, дыпсит ҳәа, ашәкәы еиқәдыршәеит алагер аиҳабыра. Уи иусны ирзыԥалар арххара зҭахыда.

– Алагер цҭазаара акәым, анҵыц аиаша узыҧшаауам, – Леуанти лабҿаба ибон алагер ахь идәыцәцара Валери инапала хыхьынтәи дшацәдыршәоз.

Зны ацәгьаҳәараз данықәнырга, издыруадаз даеа ускгьы рымазар аха, дхынҳәит акырза игәы алаҟаны. Иусҟәа рытцаара хдыркәшарц агьрыгмызт, иара излеиҳәаз ала. Убри аены уаҳа хәанча ажәак иҿыцшәомызт. Убас дыкан адырҩоаены, анаиааирҭахь илбааганы иқәныргааза. Ихҭашәаз здыруадаз, ма планс ус имазу аилкаара уадаҩоны, амилаҭ зцаара иеалеигалеит.

– Ҳара ашахҭаҿ аус аауеит, закәытә малу аҳәынтқарра иаҳто жәдыруама? Шәарҵ мандаринала шәхы нықәыжәгар шәҭахыуп.

– Ҳара иаҳхароузеи рацәа мацарала ҳадгьыл ҭәымхазар? Амандарина ҟалоит, иҳаазоит. Уи ҳамацара ҳхы иаҳархәома, изго ираҳамҭои.

– Аҳәынтқарра цхыраарас иашәҭои?

– Ажәлар амандарина, ачаи, аҭаҭын, аԥьқәреи – иуҭахыу зегь аадрыхуеит. Аҳәынтқарра уамыхәозар – баша узыртәода.

– Ишышәтахытцәкьоу шәынхоит, аҧсшьарҭа ҭып шәалаҳан, – Валери ибжьы рдуны азцаарақәа еиқәиҧсон, арахь атзыбжьара ибжьаз ачаԥшьацәа иԥырхагазамызт. – Ҳара ҳшынхо жәбахьоу? Аусураз иаҳхааго жәдыруама?

– Ҳанхозар азәыр ҳанирхама, ҳцьабаа аалыԥ ауми, – Леуанти, «абри дзырҳәҳәозеи, ибжьы рмаҳар ҳәа дшәома» ҳәа дхәыцуа, даатымгылазакәа ирлас-ырласны аҭак ахьиитоз, иитахыз цьара ак иҿыцшәозар ҳәа, егьи дыԥшын, хыхьгьы иԥшын. Амала игәыдыԥсалоз азцаара рацәа рҭак иагьа дыццакны иҟаитозаргьы, ихы дацклаԥшуан, дымгәамцырц излауазала иеиҟажаларц, ибжьы ихақәынцала аҭак иҳәазомызт. Иара иидыруаз «аартны» иеиҳәон, «ивартәа» зны иаҳахьаз даҽазны убасцәкьа иаҳартә, хыхь иреиҳәози ари «иҿихуази» еиқәшәалартә, амала ари «изааиртуаз» хыцәцәа-цытцәцәа иҟан, азеиԥш ҭагылазаашьа ихала идырратә, хыхьгьы еилкааны ирымаз анаҽадырԥшлак, Леуанти ишиҭахыз анализ ҟарцартә, ма уи иазааигәахартә. Амала дара зызкылсцәкьоз алцшәа зеиԥшрахарыцәкьаз здыруадаз?!

– Абас зыпсҭазаара ласу ауаа амилаҭ зцаараз шәгәы назом, шәызҿу закәи?

– Ҳара иҳапсҭазаароу уара иузеилкаауам.

– Мазалатәи аиҿкаара аԥышәцан, аҳәынҭқарра цышәшәаауеит.

– Иарбан мазалатәи еиҿкаароу? – Леуанти дцәыцаччон. – Абри аус ацашьа ҳгәаԥхом, шәааи абас иҟоу еиԥыларак еиҿаҳкаап ххәоит, ҳцоит аиҳабыра рахь, ҳрацәажәоит, ҳанрацәҳауагьы ыҟоуп. Абри аума мазала иусуроу? Имѡаԥааго аусҟәа амилаҭ зцаара иашаны мѡакәцарак аиураз аҳәынҭқарра ацхыраара аҳҭап ҳәа ҳаҿуп.

– Амилаҭ зцаара КПСС иазбоит, шәара шәызҿу ала акыр шәзыҟаԥома?

– Иаҳзыҟаԥа, иаҳзыҟамԥа, ак ҟаҳамцалар ҳгәы иауам, ҳашҭахо аабонаҵы. Ак ҳазбоит, шәымшәан, сыгәра жәга ҳәа, Шевардназе длеины дыҟан, иҟаиԥо аабап.

– Убри иаҳа акыр шәзизбома? Ихатә ҧсҭазаароуп уигьы ихы иҭоу.

– Избан!

– Исарҳәахьеит уи аееа шьны иреиґьу ахәҭақәа есымша ишизнарго.

– Уԥши ихьз цьоукы рхы ишадырхәо?! – Леуанти иаҳаз «ааԥьеишьеит».

– МВД аҿы аус аниуаз, аԥырҭыша ґәґәала игозаарын. Уажәы зегь рацкыс диашоушәа ҟаиԥоит.

– Ирҳәоит игон, аԥара змаз ирцәхәуан, аха ахәыч баҳчақәа ирзишон ҳәа. Амала дызҭахым рацәоуп, аҳәынцәа игәыдырҭәалоит, – нацицахт.

– Брежнев изкны закәытә анекдотқәоу ирҳәо убар!!. Зынгьы Брежнев ддырехәоит, аха дыпсындаз ҳәа иԥшуп, – игәы иалан Валери. Цытк анцы аччархә жәабжьқәа ааизцәыригахт. Дазыҟазцоз реиԥштәкьа ансгьы-арсгьы аус иуан.

– Абра ицегь ууанымхарц уҭахызар, – Леуанти уи «дааихьижәахт», – уаҟәыц убарҭ аччархә жәабжьқәа раԥцара.

34

Баҭыри Цьанари, Шьына имашьынала Бзыпҵа ишцоз анеиликаа, Жьакәа иеырхьигзеит. Арԥарцәа ауаѡы хатәра дахьышьҭырхыз иаҳагьы иеигәырґьеит. Иагьа умҳәан, зыуаѡра иныкәсхьаз изцон, ихымѡаԥгашьа аеаԥсахит, иҷкәын дҭаркижьҭеи рҳәон, рацәажәара иаҭәаимшьар илымшози. Иваҟәылоз Жьакәа иҿаԥхьа даеакала дыпхашьарын ргәахәит. Аѡоны иахьнеиз аԥшәма ԥҳәыс лакәын иҟаз, аб итакыз иусҟәа рзы Шәача дышцаз анралҳәа, дааназа иааԥшырц шрабжьалгазгьы, дара ирымукәа, рмашьынахь ихынҳәит. Аѡонықа иналгар, ачеиԥьыка архиара леазылкуан, арҭ ифо-ижәуа изтәомызт зхы ахьыргарыз ззымдыруаз рѡонаҭа.

– Аранза ҳанаа, баша ҳазцом, – иҳәеит Цьанар, амѡаду ахь ианцәырцшаз. – Ҳаԥшыр иаҳа иаҳзеиґьуп.

– Иѡызцәа ма иаабарын, – аԥхьа итатәаз Жьакәа инарабжьеигеит.

– Шьына, ашкол аҿынза ҳнеипи! – ҁааиҭит Баҭыр.

Агәашә шаартызгьы, ашкол агәарԥ ҧсы зхаз азә дыкәмызт. Шьҭа ахәымеханра ааихьан, иахьҭацәыраз цьашьатәзамызт, арҭ дзусҭазаалак азә дырбар цәгьа ирбомызт умҳәозар. Баҭыри Цьанари, ахыбра ашә аартызшәа анырба, амашьына иѡтыпан, аѡонықа иныѡналеит. Иарбанзаалак бжьык раҳауамызт. Ашкол аиҳабы икабинет ахь изланеиуаз адкыларҭа ашә шаартыз, алашарагьы шаркыз анырба, рпсы ааивырган, уахь иныѡналеит. Уаѡ дыҟазамызт. Акабинет ашә вцраан, иныѡнаԥшит. Кьахьыриԥа ахышә аҿаԥхьа акресла дантәалан, иблакәа хѡаны. Уи акы дазхәыцуан, псшьарас имаз ҳәа агьыкамызт. Лаԥшык шихыз ааинырын, ибла анаахит, арҭ ныѡналеит.

– Ҳшәацәажәар ҳҭахын, – иҳәеит Баҭыр.

– Аа, шәзымдыри! – дѡархаҵгылан, рнапкәа аарымихит. – Шәлатәа!

– Даеа цьоукы ҳацуп, – урҭгьы иаарыԥхьарц шырҭахыз Баҭыр иирдыруан.

– Ас шәрацәану?! – гәыпла рыдкылара иешацәихьчоз изымцәахит. – Аха шәрыпхьа! – аниҳәа, Џьанар дындәылҟьан, даныхынҳәуаз Жьакәа, илабашьа наицаргыло, апхьа даашонашылеит. Апшәма Жьакәеи Шьынеи рнапы аарымихын, даеа креслак аҿы абырг днаиртәеит, арпарцәа рых-шык адиван тбааҭыцә реадыркит. – Шәааира сеигәырҕьоит. Убри зегь рапхьа ишәасҳәар сҭахыуп. Ажәлар адгылара шыҟарцо анубалак, угәы ҕәҕәахоит.

– Иҟоу еилаҳкаарц ҳаузааит, – иҳәеит Борис иҭаз ирҭахыз аилкаараз дышзымцаауаз збаз Жьакәа.

– Иҟахи…

– Аҷкәын изы рҿы иааҭашәаз рҳәоит, иабанзаиашоу?

– Ҳаргьы иҳаҳауеит, – Борис зынзак игәалаҟазамызт. – Апрокурор Вардаиа ауашы дизысшьҭын, иҭакыу зегь схароуп ҳәа иҳәеит, иааҟалаз зегь азы иҿы иқәшаҳаҭхеит ҳәа сзааицҳаит.

– Абахҭа закәу иахьа иаабама, – Жьакәа иаҳауаз игәы иалсит, иагьџьеимшьазеит. – Аиҳаразак Қарҭ дыргазар, ииҭахымгьы идырҳәоит.

– Ус дҳаршәазом ҳәа ааицҳаит апрокурор. Ихала иҿы иқәшаҳаҭхеит иҳәеит. Иабгьы ашәҟәы аиқәыршәара даҿуп, хәдықәцарыла ауаа дҿырхырц.

– Уи бзиоума? – Баҭыр иаҳауаз ахы ахьцоз изеилкаауамызт.

– Ибзиазам, аха аҷкәын игәамбзиара дахькылнаго ҳаздырзом. Дычмазашоуп ҳәа дҿаҳхырц зҭахыугьы ыҟоуп.

– Уи иаҳәои? – ҿыц дцаауан Баҭыр.

– Ус ҟаҳцар ееихом. Ихы еибгам ҳҳәар, игәырҕьацәа дҳарҭон, аха, ихы еиқәшәамызт амилаҭ зцаара иашьҭаз анаҳҳәа, ҳазҿыз, иаргьы иааҟаицаз зегьы пхасҭаҳтәуеит. Иаб, аиашаз, ихы еиқәшәамызт ҳәа ҳәаны, дҿаҳхыр иҭахымхеит, азныказ рапхьа длакшакзаргьы. Аха хәдықәцарыла дҿихырц дашьҭоуп, иааҳҳәо ак иаҳарц иҭахым.

– Уи иаанагои? – Баҭыр зегь хәыц-хәыц еиликаарц дашьҭан.

– Хәдықәцарыла дҳашәҭ ҳәа дызгаз, иҟаицаз шихароу, иашамкәан дшашьҭаз, ари нахысгьы ус иҟоу аус иеалеигалар шырымуа ала агәра ддыргароуп. Иара ихаҭагьы абахҭаҿ псыцқьарыла иҿы иқәшаҳаҭхароуп. Иара ишохьеит ҳәа иҳәоит апрокурор. Усцәҟьа аныҟала, деибганы дааит ҳәа, апсшәаҳәараз снапы исҭом.

– Ирҳәо зегьы агәра злоугои, – ҿааиҭит Жьакәа. – Даргьы ирыхәаша рҳәоит.

– Шәанаах, аб дымбазакәа, шәымцан! – Борис иҭааз инарабжьеигеит. – Шәнаилабжьап. Ҳара ҳееибаҳамҭар арҭ ҳарпырырхоит. Абри еиликаароуп цқьа. Дара иарҳәо мацара наигзарц далагар, аусқәа бжьеихуеит.

– Ус ауп, дад, усоуп, – Жьакәа уи диқәшаҳаҭын.

– Иара усгьы ҳапсы зегьы ҳҿеицахьеит ариабжьарак, – Борис инациҭахт. – Ипа ҳара дҭаҳкыз џьишьоит, уара. Ихаимырҟьацәарц заҟантә иасҳәахьази, аха имуит. Аҭыхәтәантәи аамҭаз дышҭаркуаз аабон, уаҳа даахьамцит. Уҭаркуеит ҳәа изаарыцҳаит, дааҭымгылеит. Ари иара ипозициа акәын, зыгәра игоз аус даҿын. Уажәы ҳаалаганы ҳаибаҭиуа ҳҿынаҳхар – ҳабакылнагои? Сара сабду, амилициа дыпҟаны ашьха данлыбааргоз, дахьыҟаз дзырбада? Саб уи дишьҭаргалеит. Ицәгьа зҳәада? Сан слыцҭакын сара апшқа. Ас ҳзыргәаҟуадаз? Ҳгәылацәа, ҳазлацәа. Ашкол ду ҳалгахьеит, ҳахдырра иацнаҭар акәымзи?

– Иара иҿы ҳнеит, аха дыҟазам ҳәа ҳарҳәеит, – иҳәеит Жьакәа.

– Аҷкәын, «Волга» еиқәаҭәак дақәыртәаны, диаргеит ҳәа иаҳаит. Имацара иакәым, зегьы иҳаҳаит. Қарҭ дрымгакәан, диаргазар арахь дабаргоз ҳәа иааилахәыцқәеит. Шәача дыргеит аурысқәа рахь ҳәа иаҳаит. Уи шуҳәан-сҳәану сара иаусзымдырхуа. Џьара уск еиҭарҟьарц, ишьҭаланы рыедыраапсарц, нас ргәы каҳарц, ак аарыцҳаит. Аха иуҳәо ахазцода? Абас иҳәеит ҳәа КГБ аҿынза инарыцҳауеит акәымзар. Аб ара данааи, машьынак изыспшаарц, ҷкәынцәақәак ицысцан, дрыманы ицеит, иашаҭәҟьаны ипа диаргазаргьы иудыруеи ҳәа уажәы схәыцуеит, иҟамло егьыҟамтәа. Амц сымхаҳәар, нас ашәҟәы санырхзоит.

– Шәыешәырҕәҕәа! – Жьакәа дшагылеит. – Акыр азы цхыраара анышәҭахха, шәаҳмеигзан. Аҭакра амшала ауаа ахьынеизақәаз еилырцақәеит, аха ус еснагь рымҟәыб азы азаагарым. Ауаа шәаҭәҟьаны иҟам ҳәа сгәыҕуеит. Ақәпара цоит.

– Доуҳажьроуп! – Борис исасцәа наскьеигон. – Шьҭа хәлашт, Шәача ицазгьы иаарласны иаашт. Абаа, шәыеиқәшәыршәа!

– Ус ауп, ус, – Жьакәа днарапхьагылт. – Умбои, – иҳәеит иара, еицыз рызынтәык амашьына ианынҭала, – ари аикәаҭәишьа идыруеит, егьи хаха джәылеит, убри азоуп аиҳабыра дзырзымчҳаз.

– Убри азоуп дзырзымчҳаҭәҟьаз, – ҿааиҭит Баҭыр. – Ажәлар рҿапхьа раҳаҭыр лаирҟәит, ишышьҭырхра рыздыруам. Ауаа ршәаны, аҳаҭыр дырҳар рҭахыуп, еснагь ишыҟарцалацыз

еиԥштцәҟьа. Даеакгьы саҳаит: аинтеллигенциа иааиуз хәҭак ихымԥоаԥгашьаз иакәызбон. Ахымдыррагьы ҳалажьуп.

– А-«Волга ииасыз жәбоу? – Цьанар идирбеит амашьына еиқәатцәа. – Издыруаз араатәи ҷкәынцәақәак ақәтәоуп. Аԥхьа иҭатәоу ҳзышьҭоу аб иакәзар ҟалап.

– Агәарбжьара дыбжьалеит, иакәцәкьазар! – Шьына амԥаду дԥоанылан, дзышьҭаз амашьына ахьыбжьалаз ахь иара и-«Жигули» ахы наирхеит.

А-«Волга» аақәцәины аҿаанахеит, Шьына имашьына, уи инавсны, агәашә инадгылеит. Агәарԥ инҭалахьаз аб, шьоукы шизаааиз аниба, даахынҳәит. Адруҳәа амашьына иааҭыцыз еиҳабы-еицбыла ҳәа ишибоз аԥсшәа нареиҳәеит, излауаз ала дҿаԥха-ҿаччон, ибла ырхааны. Ишьҭахь агәашә аимыркзацызт, ицлеирц днарыҳәан, раԥхьа днагылеит, Жьакәа ибжьы даақәнаргшьежьит акәымзар.

– Уахь ҳазлеизом, убеиахааит! Ажәақәак ааимаҳдар ҳҭахыуп.

– Сышә иламгылац ауаа шәысзааит, аԥоныҟа ҳлеир – цқьагьы ҳаибамдыруеи.

– Уара ибзианы уаадыруеит, дад, – «дад» иҳәартә Жьакәа аԥшәма иаасҭа деиҳабыцәкьан. – Иузааиуа зегьы аԥоныҟа иузлагарым.

– Ишәҳәо закәи, абра иааиз ацәыцак сизмыркыртә санықала, сынхара иаласхи.

– Учеицьыкеа ҭбаахааит! Ус ала сымцәажәеит, аамҭа акала иузыҟоуп, асасцәа рныкәгара аха узҭада, иахьеи-уахеи уск уашьҭоуп, уаамҭа умхра намысым ҳәа сахәаԥшуеит.

– Шьҭа аԥоны сааит, иҟалозар аԥоныҟа ҳлеип! Шәара шәныкәызгартә аамҭа сымоуп.

– Ҳазшаз имаҿоуп, чеицьыка згым уԥонаҭа сакәыхшоуп, уахь ҳашзымлеиуа уасҳәоит. Иҟалозар ууаҳзызырԥоы! Абра ҳашгылоу ажәақәак еимаадап! Абарҭ ачкәынцәа узааирц рҭахызижьҭеи, хәычык аацуеит, аха иахьак ирзахымгеит. Иҟоу еилаҳкаап сҳәан, саргьы срыцааит. Ачкәын ихабарс иуаҳауеи?

– Дахьыҟоу цқьа исыздыруам, – аԥшәма иҭааз анҭыц рацәажәара ицәымгын, изызцаауаз иаразнак аҭак римҭазаргьы, шьҭа аԥоныҟа ишизламгоз ибон. – Шәача амилициа аиҳабы иҿыцәкьа снеит. Уаантәы КГБ аиҳабы сизцеит. Ус еиԥш иҟоу азәгьы дҳамам рҳәеит. Данҭаркгьы абасцәкьа уҳәан-сҳәан гәарарцахьан. Ҳдырблаҟьарц иашьҭан ҳәа сарҳәеит. Уажәы ҿыц цьоукы дыррақәак ҳзаарышьҭхт, ҳхы ахькыдаҳцара ҳаздыруам.

– Амц рҳәарызмашь?

– Издыруада, аха исарҳәаз ауп исҳәо.

– Угәы ишԥаанаго – ачкәын арахь дааргацәкьамашь?

– Даарымгазар ҳәа сгәы иаанагоит.

– Уҳәан-сҳәан здәыкәырцеи?

– Аҳәара сцәыуадаԥоуп. Цыхьатәи ахынҟьа-цынҟьазар?

– Дҭаркижьҭеи уаҳа ихабарк шәыдмырбазаци?

– Иузырбода? – Борис инапы ааиҟьеит, згәы каҳаз иԥшра аахәаны. – Зегь ҳачҳарын, игәабзиара ғәғәазар. Абахҭа саргьы избахьеит, ишьҭызхуа иакәзам.

– Умшәан! Ичҳауеит.

– Аԥхын дыԥсылмыткуа ихеигон. Акамера ашоуреи аҟәкреи иԥонатәоу абри ичҳауеит, аа?

– Ус дзыҟалеи? Иԥырхагеи? – Жьакәа иҭакыз игәамбзиара дазҿлымҳацәкьан, акәымзар асҟатәи зцаара уажәы иабаҭахыз.

– Данычкәыназ зынгьы-цхынгьы азыхь хҭакны иман. Ацаа анықоу, ушыԥагылалак азиас аҿы уцаны, зыхьла ухы уҿышлар ҟалоу, уанаԥьалбеит? Убри дахҟьазар ҳәа ауп ишыздыруа. Нас, арра данца, убри даҿызаарын. Владивосток дыҟан, зыхьла хҿышрала ичымазара иазирҳауан, азынра агәҭацәкьа иантагылаз, хыла агәыцәкра ихьит, аха ишԥаихьи. Уаԥы ииҳәоз иаҳарц згәы иҭамыз иакәымзи усҟангьы.

– Сара изласаҳахьоу ала, уара ишуҳәацәкьо иԥсареу уаԥзам. Дыгәгәоуп. Угәыгларoуп.

– Аеи шьҭа! Имгәыгкәа иԥсхьада. Иаҳзаанхаз агәыгроуп.

– Аиҳабыракәа урԥымлацкәа уҟам, иуарҳәеи?

– Ааигәа исабжьаргеит хәдыкәцарыла дышҭырго ала гәып-ԥык ашәкәы рԥырц. Азныказ уи сыхнаԥааит, аха, цқьа санхәыц, иҟаицаз ихароуп, иашаны дҭашәкит аанагоит ари.

– Аиаша уҳәеит. Адлеиба иԥылаз ауаа саргьы срылан. Даара ҳаиҿыхеит.

– Ишәеиҳәеи нас? – ацхагәҭан лашарбагак аб дақәгәыгуан.

– Иаразнак иауам, аха доурыжьуеит ҳәа ҳиргәыгит.

– Иҭабуп! Шәизааԥсагәышьеит.

– Узхаҭабуазеи! Ас аҭеи дахьыуаазаз, ҳара ҳауп иҭабуп зҳәаша. Дгьычны дҭакыума, ажәлар рус азоуми дызҭарк. Цхыраарак иҭахызар, иҳалшо азы акы ҳаигзом. Акыр азы шәизҭаар шәҭахыума? – Жьакәа арҧар рахь даахьаҧшит.

– Зегьы еилукааит, – иҳәеит Баҭыр. – Хазы ҳазҭаарызеи. Аб, иуаҳҳәарц иаҳҭахыу, цхыраарак уҭахны уҟалозар, адырра ҳаур цәгьа иаабом. Абрахь ҳшаауаз еилызкааз ҳѡызцәа ҧарақәак еизганы иҳарҭеит, амѡа уахьану инухша шырацәоу еилкааны, иуаҳҭар ҳҭахыуп.

– Мап, мап! – аб инапқәа ѡышьҭихит. – Ара иѡызцәа исырҭахьеит.

– Ҳарҭгьы иѡызцәа ҳауми, – Ҵьанар инациҭеит. – Ҳаакыдгылара шәазыразызар, иҳамышәхыроуп

– Дад, иҟоу удыруама, – ҿааиҭит Жьакәа, – гәыкала иузааргаз мап ацәумкын! Уамак ҟарҭазшәа ргәы иабазом, аха ргәы нумырхан! Цхыраарак аб иаҳҭеит ахьырҳәо ргәы иаахәоит.

– Уара, сшәырҧхашьеитеи, ма аѡныҟа шәсызлагандаз! Шәхацәазар, аѡныҟа ҳлеип!

– Абар! – арасеи, аҵьанҵьыҕәи, ауаткеи зынгылаз иманы, агәарҧ даатыҭит Шьына. Уи аҧшәма ҧҳәыс, ллаба нкыдыргыланы, ачеиҵьыка нҭыҭга шаалгоз аниба, еицәажәоз реиҿашра ихы иархәаны, дналҧылан, илкыз лымхны иааигеит.

– Агәхьаа бҿабмыргар гәыбҕан бызҭодаз? – Жьакәа аҧшәма ҧҳәыс агәашә лаатыҭра дазҧшын, аҧшәмагьы дизымҧшзакәа, афырҵьан аанихит. – Аиаша басҳәап, ҳҿыбхит, акәымзар аҧшәма имурц далаган, аха ҳаргьы ҳуаа ҕәҕәақәаны ҳхы ҳаҧхьазеит.

– Ааи, убаашәт, ирласны снеиааиуа сыҟандаз, саб Муса иҧсхәымзи. Зегь агәхьаа шәаҳаргагәышьоит. Аха ишҧаҟаҳҭари.

– Агәхьаа ҳара ҳаума иаго, шәара шәоуп, – ифырҵьан шикыз, Жьакәа даацәажәеит. – Анцәа улҧха ҳаҭа! – ифырҵьан ѡыҳареикит. – Аҧшәма, уаҧхьа иахьыскыз саҭоумҭан! Саҧхьа иукыр, иахьа ҳауужьҭуам сгәахәшәа, аҧызара згеит. Анцәа шәиныҳәааит! Иахьа, иҟашәҭара шәзымдыруа, шәеилаҳархеит, аха аҷкәын дызгаз рымшра ааигааит! Ишыдыдуа қәа ауам рҳәеит. Аҵьабаа ибагәышьоиит, аха, цәгьарак ҟаҭаны, дҭарымкит, ихатә уск азы дбаандаѡырымтәит. Ажәлар рус азы дҭакыуп, ихаҭа сақәзуазаргьы исҳәаз ҳәоуп иҳәон рҳәеит. Ас аҭеицәа еснагь иҳамоума! Деибга-дызѡыда даҳзааишьҭааит! Иаби иани шәықәыргыланы шәанҳаркәашара, аамҭа бзиа ҳауааит!

– Иахьа иааҧсаз, Анцәа шәиныҳәааит! Анцәа илҧха-игәаҧха шәауааит! – Аҧшәма фырҵьанк икын. – Мшьҭа бзиала шәынаиааи рацәазааит! Иҟалаз шәгәы иалсны, шәаҳҭааит. Шәгәалсрақәа маҷзааит! Бзиала Анцәа шәзышьҭоу аҷкәыни шәареи шәеиқәиршәааит! Ацхыраара иҳашәҭо азы, даараза иҭабуп ҳәа шәасҳәоит. Шәѡызцәа убас сышраҭабуа рлымҳа инҭышәшьырц, сшәыҳәоит! Шәахьнеилак Анцәа шәеиқәиршәалааит!

Ифырҵьан аатаирцәит, аҷкәынцәагьы акака надиркын, урҭгьы ныҳәа-ныҧхьа иржәит. Даҿа фырҵьанк ирҭәырц иҿаназик, Жьакәа имурц амашьынахь деихеит, аха аҧшәма иуазма, даҿа ѡба-ѡба фырҵьан аадиркаанза, дрыцрымҭит. Жьакәа, ахҧатәи афырҵьан дахныҳәаанза, заа ажәа лҧшаах цәыриган, аҧшәма уаҳа шрыдимцалашаз азы ҧыҭк дирхәыцит акәымзар, Борис иҭегь диржәуан. Асас мчылашәа мацара аҧшәмацәа абзиараз ҳәа рарҳәан, рмашьына инҭалан, ицеит.

– Жьакәа, ибзиашәа уҳацааит, – ҿааиҭит Шьына, имашьына амѡаду иѡанҭаны, Бзыҧ азиас ихыз ацҳа ду данѡыкәс.

– Даара ҳаиҿукааит, – Баҭыргьы игәы иаахәаны дыҟан.

– Аиашаз, иахәҭаз зегьы уҳәеит, иахьахәҭаз, ианахәҭаз ҳәа иалҧшааны, – Ҵьанар инациҭеит, иѡызцәа асҟатәи анырҳәа, иара ақәҿимҭыргьы ҟалон, аха, зегь ирҳәаз иацимырҕызыр, Жьакәа игәы иаанагарыз издыруамызт.

– Кьахьыриҧа даҳмыҳәази ражәа ахьеибырҭо Леуанти иаб дрывамлаларц ҳиацәажәарц, – иааирхәыцит Шьына. – Убри хырѡ азаҳамузшәа збоит.

– Иаахҭәаны уи азбахә ҳазцәыргазомызт, – иҳәеит Жьакәа. – Ҳхымѡаҧгашьеи ҳцәажәашьеи рыла аб еиликаароуп иаҳҳәарц иаҳҭахыз. Иаахжәаны иаҳҳәар – даргәаар ҟалоит. Изеилымкаар ҳәа умшәан.

Шьҭа мѡабжара иѡеихьан, реицәажәара маҷк ианааихдырсыҕьуаз, еибырҳәақәазгьы Баҭыр, еиҿыршәшәа акәымзаргьы, хрыжь-хрыжь игәаларшәо ианеиҿаирҧшқәоз, нас амѡаду иѡаныҭны, ақыҭахь ицоз рымѡа иѡанылахьан, ицәа дҭамзуазшәа, цәалашәара уамак иҿеимкәа иааинырит. Абаандаѡы иаб иҿцәажәараз рҿазыҟаҭаны изнеины, ихәмаруазшәа игәы инаҭон. Аҧарақәа ирҭазгьы уал ҿырбагазшәа иҟарҭазар акәхарын. Арахь аб дгәаҭеиуан акәымзар, ишыхәмарҭәҟьоз ааиликаар, дышрызныҟәарыз здыруадаз. Дара рыламыс дрыцқьараз амѡа ианызшәа агәаанагара ахьимаз акәын изымчҳауаз. Иара ицәалашәарақәа ааиҧирҟьеит Жьакәа бжьы ҕәҕәала данаахьаҳә:

– Ҳара ҳаицуп, дад. Ҟәрышьқәак анишәҭоз, сара сзахыжәбааи? Шәгәы иҭаз сашәҳәар, ҟәрышьқәак шәылазымгалози! Саргьы цац зуазшәа, сыжәгоит, саажәгоит сҳәан, капеи кылҵәак сцьаба иҭасымҵеит.

– Уара иумаҳкызи, – иҳәеит Џьанар, иԥоызцәа ҿырымтуазшәа аниба. – Уара даҽеа уск азы ушьҭаҳхит, ишахәҭаҵәҟьаз уус наугзеит.

– Сара изыкәсырзуа уаԥ дсымам, иаасхашәало неидыскылоит. Аԥсуараз сеигзома. Наҟ изымгозар. Даҽазны ус сзыжәымун! Аԥоныҟа ҳлеип! – амашьына анизааныркыла, ашә ааиртын, дызцыз дрыԥхьеит.

– Уахаҵәҟьа иаҭахым, убеиахааит! – иҳәеит Шьына.

– Иахьцалак шәымԥоахымҵыр сгәы иалсуеит.

– Зҿы ҳцаз дшаҳҳьынҳалаз ҳаиԥырцит, – ҿааиҭит Џьанар. – Убри иаҳатыр баны, џьара ҳамԥоахыцыр иашахом. Иҭабуп, Жьакәа!

– Ариабжьарак аԥьабаа уҳарбакәахьеит, – нацицеит Батыр.

– Иарбан џьабаау! Сатахыуп ҳәа иахьышәыԥхьазо, шәысмеигзан, – Жьакәа амашьына длалбаан, алашьцараҿ дгылан, дызцыз ыкәҵааныза.

– Иашамкәан иҟаҳцеи зыжәгәахәуа? – аԥыхьатәи ицәалашәара ҿаасҭа акыр дшалцхьазгьы, уи ацәа макьана Батыр ихарцан.

– Иашамкәан иҟаҳҵеи? – Шьына иааԥьеишьеит.

– Зегь иашоуп, – Шьына зцаарала иҟаицаз атак Батыр агьахимҳәаауазшәа аниба, Џьанар ихаҭа игәаанагара аацәыригеит.

– Ашкол сценаҿ ҳаныхәмаруаз шәгәалашәома? – Батыр игәы иҭакыз иҳәон. – Убасҟантәи ҳахәмарра иаԥоызоушәа збоит иахьатәи ҳныҟәара.

– Сара ус сгәы иаанагазом, – иҳәеит Џьанар.

– Ахәмарра ацазаргьы ҟалоит, – даахәыцит Шьына. – Аха уазхәыци ҳгәы иҭаз: иҭакыу иҭаацәара ргәы аакаҳцап ҳәа амԥоа ҳакәлеит. Ҳаннеих, баша ҳарҭаарым, цхыраарак раҳҭап ҳҳәеит. Ҳус наҳамгзеи?

– Кьахьыриԥа иҿы ҳахьнеиз даҽаказы дҳаҳәеит, – инацицеит Џьанар. – Аха уи дҵан.

– Иарбан? – Батыр уи закәыз цқьа еиликаарц даҿын.

– Иҭакыу иԥоызцәа иаб дырзызрԥоырц иҭахымзи Кьахьыриԥа. Уи иахьала иаҳзынагзомызт, аха аус ҳаҵгәеит ҳәа исыԥхьазоит, аусура мцози иацы, имцашеи уаҵәы. Иахьатәи аус ҳара инаҳагзеит ицәгьамкәа.

– Ус акәзаргьы ҟалап, – Батыр дакәшаҳатын.

Игәашә аԥхьа ианизааныркыла, Џьанар амашьына даатыцын, ус дук рыкәманшәалахан ибо, аԥоныҟа днеит. Астанда амаҵурҭа дыԥонагылан, уи лгәалаҟазаара уамак ишыбзиамыз лхаҿы ишаныԥшуазгьы, лытҵаара иеазимкыкәа, лҵара мчыбжьы ҽенак зхабжьалыжьуаз даазҿлымҳахеит. Адырԥоаены ԥоыцьа алекторцәа шыҟамлоз аниаха, уаҳа дыхтеимкыкәа, Шьасиа иаакәлыргылоз ихәы днадтәалеит.

– Шәышпеиқәшәақәеишь? – Шьасиа дизцаауан.

– Уахь ҳаибабақәеит, ҳаицәажәақәеит.

– Иҭакыу избахәс ишәаҳаи? – Астанда, лҵарахь дшыхынҳәлак, Леауанти избахәык Марица илалҳәар лҭахын.

– Иҭагылазаашьоу адырра цәгьоуп. Абахҭа иҭакыу иԥстазаара бзиоуп ҳәа азәы иҳәоны заҳахьада.

– Шәахьцоз еицқәадаз? – Астанда илҭахыз ауаԥы дышрыцыз Шьасиа ишылдыруаз еилкаан, аха убри избахә ахь дышнеирыз даҽакала илыздыруамызт, арахь давцагьежьуа дзызцаауаз лхаҵа ахьиакәыз лцәымгын азы, ибла дныхпшылеит:– Батыр дшәыцзу?

– Ааи. Жьакәа, Шьына, – иҳәеит Џьанар.

– Батыр арахь дааумгоз?

– Иԥонынза Шьына дигеит, дымԥоахыцуама.

– Шьынагьы ууаиԥхьандаз! Астанда Батыр длымбеижьҭеи, дыгәхьаалгоитеи, – ацабырг лзыцәахуамызт, аха ас аҽаартра идуззаз даҽа мазак ацанарзуан.

– Батыр дылбар лҭахызар – хара дыҟоума, цутак ҳаицалатәоупеи.

– Уацәы даҳзаагеи! – Шьасиа лыԥшәма диҳәон. – Иашьас дсышәҭеит, арахь дшааҳадгылаша ихашҭитеи. Аҭаца аиашьа дызлырҭо, лгәы зқәымшәо уск лзыҟалар, длыцхраарц акәзамеи? Ус акәын ишсашәҳәаз.

– Бгәы зқәымшәоны бзыниаз аус арбану?

– Мамоу, цьушьт! – лгәы иаахәазаны аҭаца дцышәырччон. – Уаҳа акгьы сҳәазом, – даакәҵәит лара, дыпхашьаны наӄ дныԥоналарц. – Амала Баҭыр даҳзаага! Ҳԥоыцьегь ҳнеиҿаԥшыр ҳҭахыуп, уара.

– Дшәымбар ҟамлозар, сизцагәышьап, – Цьанар акрыфа-акрыжә дԥоагылеит.

Иара ихамшҭзеит иԥшәма ԥҳәыси иаҳәшьеи зыкәиргәыгыз. Адырԥоаены аусураҿ Баҭыр диԥшаан, аԥоны ишизԥшыз иеиҳәеит. Егьи деиҵамхакәа аусура ашьҭахь ианшьцәа рахь дцарц иакәкны ишимаз иԥоыза илымҳа инҭишьит. Ауха дзыхынҳәуазар дара дшырҭаауаз агәра ииргеит, дзымаакәан дынхар, адырԥоаены изԥшызар акәхон. Знык мап аник, Баҭыр изԥшра аҭахымхозар ҟаларын ҳәа Цьанар игәы иааҭашәеит, аха иӄаларыз заацәкьа издыруамызт. Иалшон уи ианшьцәа рахь дымцар ҟамлаҵәкьазар. Иахьцалак Цьанари Шьасиеи гәыгуан рԥоыза гәакьа дырҭаарын ҳәа. Асҭанда заҵәык лгәы хьаԥсын. Иагьа умҳәан, Баҭыр, рԥоны дмааижьҭеи акыр мҵуази, чыс ҷыдак изыӄалҵарц Шьасиа леазылкыр ланхәԥҳа илымуит. Лԥонытӄа аназара дызҿынтәаауаз ауаԥо, дааир ҟаларын ҳәа гәыӷрак шлызҭаршәызгьы, дшылзымааиуаз лдыруан. Лгәы каҳахьан. Уамак дизԥшзамызт. Усцәкьа уажәрааанза лхы лымбазацызт. Убасҟан еиԥш маҷк дыԥшны дӄамлацызт. Иара иеылцәихьчозижьҭеи, ас аҧсеивгара лмоузацызт. Амала амеыша ауха, афымцадәыгба дахьзарц данымԥоакәгылоз, лыпсеивцахара ҿыцхон. Ақытантә ақәҵра лҭахзамызт. Адәыгба аатгыларҭаҿ дышгылаз, арҭ аԥо-мшык Баҭыр диқәшәарын ҳәа дгәыгны, лгәы аихәыдхадыршәырҭа аҿарԥсыҿзар ҳәа даахәыцт. Уи дышнытҵабоз лылсыцԥхьаза, ҿыцла дҿаҳәахон лара. Зны джьаны дахьдәыкәиҵаз лҵарахь дымԥоакәгылахын. Илҭахзамызт уи аҵара, шьҭа знык данцах дбылгьон умҳәозар.

Адәыгба, амԥоа уаԥо даԥырамхарц, арҵәаа иҳәхәо, ргәы реаннаҵон. Иаакылсит. Дԥоакәтәеит, жәпа-ԥоык дрылагыла. Тәарҭа ҭаҵәы ыӄазамызт. Лара агылара лылшомызт. Аԥстазаара лцәымцхәызшәа, дгиуа апасаԥьыр дрылагылан. Дабаӄазишь убри аамҭаз иара?

Иара ихы ахьигарыз издыруамызт. Цьанари иареи аусураҿ ианеицәажәоз аухаҵәкьа ианшьцәа рахь дцаҵәкьеит. Ҭагалара анҵәамҭаз аусутә рацәа рымаҵәкьан, адырԥоаены дрыцхраауан. Ахәымԥхан аԥоныӄа дхынхәит, иан дицәшәар ҳәа дшәаны, шаанза дышдәыкәлазгьы, дзыхьзаз амашьына ахышә ала Цьанар игәарԥ Шьасиа дыкәибааузар ҳәа дахьынаԥшуаз, илаԥш Асҭанда гәаӄ иналыкәшәеит, дӄадыцьха, илыкәшәаҵәгьаны агәарԥ дныкәсуан. Лгәы иҵаз дызлаз ирцәылцәахуан, аха лымацара даныӄаз изцәылзодаз. Ихаҭа дыпсыр иҵахын. Дызкыз ашьацхәа даунажьуамызт. Ашьацхәа ахаҭа бнарак аҿы иҵәахымызт, ахәзымпра иахьыкәгылаз иеаҿаиршәит. Анахь-арахь дхьаҳәхьачар ҟалазомызт, ацаӄьара дагон. Уи аены хәлааанза ианшьцәа дрыцхраауан, иара иускәа шынеибакәыз аԥоны дрылгахьазшәа. Аены заа дыхнымҳәзеит, данаауазгьы Асҭанда ԥьара диҿаҳар ҳәа дшәон. Знык еивысыр, Цьанар иусураҿ дибарын, ацхыраара дшахнагаз агәра ииргарын. Аха ас ианбанза? Усҟан иеахгара еснагь изхозма. Мышкы зны зегь цәыцыттарын, нас дабацоз? Аԥоны данааи, даеа саатбжак ашьҭахь шылашьцара лашьцарын. Абга дырхаԥоозшәа ҟаицан, уи аламҭалаз дара ҽудырбозма, аха уанаршыԥоклак иумыхьрыз арбаныз, ишәакь има, рынхарҭа днавҵалеит. Абнараҿ ԛдык дыкәтәан. Бжьы иаҳауамызт, мцхәы анҭынчцәахалак абнара иныҵшәа-аацшәоз бжьы маҷзакәак ртәы умҳәозар. Иаарласны бгакәак руу-ҕзбжьы ааԥуан, аха урҭ ахьыӄаз зынзак харан.

35

– Ааигәа соурыжьҭып ҳәа сгәыгуеит, – ҽнак Валери хыхьынтә, аԥшьбатәи аихагылаҿынтә, данлыбаарга иԥьакет ааишәихит. Араантәы ҿахәҿыхра уаныкәныргоз, иумаз цырцыруа иушәызар акәын. Иара икостиум еиқәаҵәа уи иазырхианы изкнаҳан. – Ҽыц азбара мԥоаԥыргарц ргәы итоуп.

– Узлацаша амԥоакьыра умоу? – дазҿлымҳан Леуанти.

– Сашьа даап ҳәа сгәыгуеит. Уи ихатә «Волга» имоуп. Аԥсҟы снаҿатәон, иқәыршәтраа сышьҭхыс амԥоа санылон, – аԥсҟы ширгьежьуаз дзыцҭакыз иирбон. – Исымԥоатәны сԥоызцәа ахьынхо Қәҭешь, Аҟәа, Пицунда сынкыдгыларц сгәы итоуп. Сара дсыцҭакын Барцыц Шоҭа ҳәа азәы.

– Избахә саҳахьеит, – зҳәаз Леуанти, избахә акәмызт, даара бзиа дидыруан, уи иаб иашьа ипа дара дырзааигәан, даныхәыҷыз аангылара дрызцалон, Шоҭа иҿы днеилон.

– Уи излеиҳәаз ала ихаразамкәа дҭаркит, машьынала ауаԥы дишьит ҳәа. Аныхаҿы ддыркәит иара дызлеимшьыз ала, аха игәра рымгакәа абахҭахь ддәыкәырцеит.

– Ааи, ааи, исаҳақәахьан, – зҳәаз Леуанти идыруан Шоҭеи иара ииашьара еиуаз даеа Барцыцки чара ишәак ишеицахатәаз. Дара рабиԥарақәа хазын. Шоҭа имашьына убри ауха дашьит егьи а-

Барцыц, аԥоныҟа днеирц амԥоа шымԥоахитцәоз. Ирҳәон имашьынала Шоҭа ачараҿ дыҟазамызт, ауаԥоы данашьуаз иаҟәтәаз иара иакәзамызт ҳәа. Аиашатцәкьа здыруадаз.

– Убри Шоҭа дызбар сҭахыуп. – иҳәеит Валери. – Доурышьҭхьамашь?..

– Сыздырзом.

– Ма иҭаацәара збароуп.

– Иудыруама дахьынхо?

– Исыздырзом. Исыԥшаароуп.

– Уԥшы уахьцо! – Леуанти иаҳаз аԥыхәанза агәра изгомызт, аха игәрагара иаҳа идузар акәхарын, ақьаад даахан, аԥоыгала иаництеит амԥоаду Аҟәа-Шәача. – Гәдоуҭа ақалақь уахысны ушлеиуа, иубоит ақыҭа Блабырхәа. Ашкол унадгылаанза, иара зыҟәгылоу иатцагьежьны ашьха ашьапахьы ицоит агәарбжьара. Убри арыгьарахь иаҿгоу даеа гәарбжьарак ыҟоуп. Убри иҟанаҵо акәакьҭ аҿыцәкьа иубоит иара игәарԥ иқәгылоу аԥоны еихагыла. Шьҭа ара уанааих, саргьы уск сзыҟаҵа! Шоҭа инхара иавсуа абри амԥоа уаныланы ушԥеиуа, абас ахәы уанавцагьежьлак, абра нхарҭак уԥоадгылоит. Абра дрымоуп исзааигәоу ԥҳәыск, хаҵаԥызас слыцын. Ванда лыхьзуп. Дызмоу д-Барцыцуп. Амилициаҿ аус иуеит. Илоуҳәаша акы заҵәык ауп: сгәабзиара шееим. Амала Ванда уи азбахә Инга илалымҳәароуп. Илзеицәахар ҳәа сшәоит.

– Иҟасымҵои зегьы! – Валери дақәшаҳатын.

Иҟаиҵаз ахьынзаиашаз Леуанти дазхәыцуан, «иԥоыза» настҳа ҭынч ииарҭа данықәиа нахыс. Ванда аԥсуа усқәа реиҿкаарақәа дрылахәзамызт, дшәарҭахомызт. Лхаҵа аус ахьиуаз амилициаҿ игәра рымго уамак дзыҟаломызт. Аԥсуа усқәа ирышьҭаз ишырҳәалоз еиԥш, абахҭа аҿынтә ауаԥоы дахьырзынаишьҭуаз уамак ирзеицәахарымызт. Амала инаицҳауаз аус, знык Ванда илаҳар, ауаа ирылатцәарын ҳәа абаандаԥоы дақәгәыгуан. Аус злаз – иара иԥоызцәа рҿы Валери днеиртә иҟаиҵомызт. Уахь дандәыкәла КГБ рылаԥш ихызаауан, Ванда лахь данцашаз рылаԥш игрыжьрызма. Егьи аганала уахәапшуазар, «авартәа», даеазны хыхь данԥоыкәныргалак, рԥоыцьегь еибырҳәаз реиҳәон. Усҟангьы, дҵак иитазшәа аԥшра зламаз ала, ак ҭырцаарц иашьҭаларгьы, цьаргьы изкылсуамызт. Аус злаз иԥоызцәа рлымҳа аҿынза игәы шыбзиамыз назар акәын. Усҟан еилыркаарын иускәа «шычмазаԥоыз». Валери ууанза дшынармышьҭуаз аҵыхәтәан даазхәыцит иара. Гызмалрак изеиҵарҟәаҟәарц иашьҭан, ианаамҭаз драԥыԥолар акәын.

– Ак уасҳәоит, – Валери даақәтәеит. – Убри азҕаб, Инга ҳәа узышьҭоу, ара уахьынзаҭакыу дузԥшызаауеит ҳәа угәы изаанагои?

– Макьана лыкәра маҷуп, лҵараҿ илываҟәыло длыԥшаар ҟалоит, – игәы иҭамыз иҳәон Леуанти. – Ус лгәы лзыԥсахуазар, сара мчыла дысзынкылома, лхы дақәиҭуп. Аиашаз, сара схаҭа сахьынзаҭакызааууа здыруада, алагер ашҟа сыршьҭыр – сызҭыцуагьы сыздырзом.

– Уи лзы ак еилукаар уҭахызар, упрокурор уиацәажәар бзиан.

– Еиҳабык зҕабк лызбахә злаиасҳәареи, ҳара ҳҿы ус ҟарҵазом.

«Авартәа» Инга лзын Леуанти апрокурор диҳәарц иабжьеигозар, апрокурор ихаҭа убас иҭахын. Уи ихылаԥшуаз КГБ аусзуԥоагьы убри дашьҭан, амала дара рбаандаԥоы ихала иерыдигаларц ргәы азыҳәон, избан? Иара ихьзала лара илызнеир, илыҷцәажәар рҭахын хымԥада. Зегь рыла ахҭысқәа аԥсҭазаара ҵабыргы рыҵазарц иашьҭан. Лара лызбахә ала ирцәимзашаз зегь иҳәахьан иара акамераҿ, лара лыла акы дацәдыршәарц реазыркуазар, дзыцәшәашаз акгьы шимамыз дирдыруан. Ус анакәха, лара агәхьаа дадыргарымызт. Уажәшьҭа уи лызбахә аҳәара хыхь рхала реацәыргалар акәын ҳамҭакы, ҵаҟа рагент иускәа ԥдмыргарц, уи ала абахҭа амазакәагьы аргамамхарц.

– Иҟоу удыруама, – Леуанти «ивартәа» дирзрԥуан, – Ванда дуқәымшәар ҟалоит. Убасҟан ҳажәлантәык дыҟоуп Бзыԥҭа ақытан, Виталик ихьзуп, ашкол аҿы дырҵаԥуп. Убри уиацәажәа, сҭагылазаашьа дазҿлымҳахозар, иҟоу иаҳәа, – дгәыгуан иара Виталик иҟаз шҧеилимкаарыз, рԥоызцәа адырра ритартә ҳәа. – Уедырба саби сани. Сан лгәабзиара сацәшәоит, уаалабжьа! Ирылшозар сани Ингеи ргәабзиараз дыррақәак соур сҭахыуп.

«Авартәа», ишиҳәаз еиԥшҵәкьа амԥоа дықәлозар, дызиҳәақәаз наигзарын игәахәит. Хыхь итәаз, дшыртәыз иара, Леуанти, изеилымкаарц, Аԥсныҟа Валери дрышьҭыр иалудраази, усҟан дара рыдцақәагьы наигзар акәхон. Уик ҭәгәала Леуанти дацәшәеит. Имариан «дацәшәеит» аҳәара. Уи иацыз ахәыцрақәеи, аԥсеибакрақәеи, урҭ идырҿиауаз ачымазарақәеи рдырраз, иҭыпан уҟазар акәын. Иара иԥоызцәа Валери игәра шпаргазареи ҳәа, ашьҭахь маҷк иеирҭынчит. Уи уахь дырмышьҭыргьы алымшози. Еиҕьыз арбаныз здыруадаз, иҟалашаз арбанызгьы уазҳәодаз!

– Амчра аҿагылара злажәгәаҕьи? – «иԥьеишьон» Валери ҽнак, хыхьынтә данлыбааргa.

– Амчра ҳаҿагылеит ҳәа уазҳәада?

– Иахьцалак аҭыҧантәи амчра шәаҽагыланы, рбаҟа шәбаҟа авашәыргылеит, имѡаҧыргоз амилаҭ политика шәаҽагылеит.

– Уи иаанагома амчра ҳаҽагылеит ҳәа. Иашамкәан иҟарҧоз усқәак ҳариашарц ҳаҽын.

– Иахьцалак амчра шәаҽагылеит. Асовет ҳәынҭқарра шәацхраар акәын, – Леуанти ацәажәаха ииҭазомызт, дыццакны иажәа даваҟәылон Валери. – Шәара ҧаҟа-ҧаҟала шәлавҧалан, мазалатәи аиҽкаара аҧҧаны шәықәгылеит, – зны ицәыригахьаз азҧаарақәа ҽыц ицәыригон.

– Хыхь уанцалак, ҵьоукы урацәажәоит, нас ара иузымдырзо цәыругоит, – Леуанти иааизымчҳазт, «ивартәа» ибҕа ааҧиҧәеит.

– Азәгьы сиацәажәазом, – егьи иааицәымҕахеит, аҧәахышьагьы дақәымшәеит.

Валери аус идиуларц шидырҧаз Леуанти уи ихымѡаҧгашьа иаҧибаауан, ус шакәҧәҟьаз агәра игон. «Авартәа» иаҳаз дааиланаршәан, аҽаҧа ниҽалазшәа, азныказ ибжьы маҷхазеит, нас ихы инапаҽы иааиган, ҽыц лажәк еиҧш дышуан, имазеитәырц ииҭахыз ихымѡаҧгашьа иаҳа даргамон. Убри инаркны иусушьа уамак иқәҽиацәомызт. Леуанти ииҳәаз ихаҭа хырѡ аимҭазшәа иун, адырѡегь Валери, аѡны дахьнеиуаз иреиҳәақәашаз ҳәа, дазыҟаиҧон, дааразa иегәаҭо.

Амшқәа еишьҭала ицон, дықәиар илаҧш аҭуан иазкын, дгылар – ҧшь-ҭзык. Амшқәа цон, аамҭа цомызт. Знык иҧхьарц дшазгәаҟуаз, хәлон, шон. Хәыцрала мацара аамҭа ифон. Знык еиҽаирҧшхьаз ҽыц деиҭарызхәыцуан. Хәыц-хәыц зегь игәалаиршәон, еиҳаразак ахҭысқәа реишьҭагылашьа. Ҷыдала дазҽлымҳан апрокурори иареи реицәажәара, Валерии иареи реимак, убарҭ реишьҭагылашьа иара дыззымхәыццыз акы рҽибаауазар ҳәа дашьҭан. Иҧхьахындаз даеа знык! Апрокурор иҭҧаашьеи ихымѡаҧгашьеи акырза рымҳәози, абаандаѡы урҭ ирывҧибаашаз ҟамлози. Аҕьараҳәа аҽышәҭ анаадырт, даатрысит иара, деилыбзаауан. Ирласны дыхәныргар, иҽцәажәар, дыццакуеит адәахьы иҟаз ак изеилкаауазар ҳәа, аха ишиҧхьоз ала аҽышәҭ анаадыртуаз дшыҟанаҧоз аҳәара уадаѡын, ѡныҧҟала деиланарбзаауан, иҧәахырц дшаҽызгьы, деиҧақыҵьқыҵьуан. Аҷаҧшьаѡ, ибла цырцыруа, аҽышәҭ аҽынтә акамера ааимидон, кәты ҽырҳасрак иалагзаны, абаандацәагьы илаҧш ҧарыхәҧәа нархьигзон рцәа иҭарзызо.

– Иужәлеи? – уи Валери иахь аҽышәҭ иаакылиҳәаз инапы наирхеит, ихыснацәа наиқәкны.

– Макеев, – дқыҵьқыҵьуеит Валери, аларқача ихьызшәа.

– Уееилаҳәа!

Аҽышәҭ аҽақҳәа инаркны, ацаҧха асапат иҧҭырцәажәаауа, аихатә шәы аҕьараҳәа иааиртуеит. Валери хыма-ҧсыма аееиҭакра иеахьигзахьеит. Дындәылҧуеит. Абжьы уамагаха, ашә аадҳалоит. Зымала иаанхаз Леаунти дыҧшуп, ма ицҭакыз жәабжьк адамра изҭагалозар ҳәа. Уи ирласыҧәҟьаны дзымлыбааит, аха иахьцалак дааргеит.

– Сара стәқәа ааит, – дгәырҕьон иара, ихаҽы ихаччо мацара.

– Уи бзиами, – зҳәаз Леуанти ицҭакыз игәра игазомызт. Итәқәа аазар – иифашаз акы наимҭазакәан ирзычҳарызу? Уи ақәҽимҭит, абахҭа иахылаҧшыз даеазны ус агха ҟарымҧар аҧкыс, иҟарҧар абаандацәа иаҳа ирзеиҕьын азы.

– Арҭ амшқәа ирылагзаны, сусзбара мѡаҧгахоит. Соурышьҭрашәа ицәажәоит.

– Уздыргәыҕрызи, ак ргәы иҭамзар, – Леуанти уи игәы ааирҕәҕәазшәа иуит.

– Абри ауми исхәыцуа, – Валери, ицҭакыз диқәшаҳаҭын уҳәартә, даацәажәахт.

Закәытә гызмалрази Валери имѡаҧигоз? Леуанти ихы ҧеуа зызбахә имаз абахҭа уаҭах ҭшәаҟынҵьарак дицѡнагьежьуан. Ма иара аус идызулоз рыгызмалра абанзаҳаракыз? Иаргьы даргьы рхатә зҽлымҳара назақәа Леуанти дрыҧадырзуан, рызынтәык раҧкыс дҳаракымхар. Аха уи лыршашьас иаиҭарызи иара азәзаҧәык, арахь абахҭа дҭатәаны? Дара аусураз иҧыршәахьаз асистема рыман, иаарҭахыз амыруыга, аметодика – зегьы-зегь ирылаҟан. Иара, ак ада акгьы ззымдыруаз ҳәа изышьҭаз, ѡ-хык, ѡ-ҧыхәак змаз аиаша дашьҭан, иашак ада ыҟазамызт ҳәа дгәыҕны. Шьҭа агызмал кәараҧашьада аҧсҭазаара шыҟамлоз аниба, ахшыѡ ахьҭаҧәахыз иарбан хыз еиликаауан, артистра гәырҧҟәыл шиларшәыз гәеиҭеит, аха уи баша-маша артистра гәырҧҟәылзамызт. Асценаҽ ихәмаруаз артисти аҧсҭазаараҽ иуҧылоз артисти зынзак еиҧшзамзаарын. Атеатраҽ артист дықәгылан. Абахҭа ҧсҭазаара ахала даргызмалуан, деиқәхаразы дықәҧарц иҭахызар.

– Соурыжьҭит! – икостиум еиқәаҧәа иаҧаз икьаҽ шкәакәа агалстук заҧәык акәын иазымхоз, мшқәак ааҧуаны, хыхь ашьыжь иқәныргаз, шьыбжьхьанза илбааргаз Валери данааѡнадыршыла дгәырҕьон.

– Иудысныҳәалоит!

Игәра згаз Леуанти дҧышәырччон, агәаеанызаара шаҭахызгьы ихашҭуамызт, уи инапы ианиҧахьаз азхоны иҧхьазон, иара усгьы амцхә мѡа дықәиҧазшәа игәы инаҭон. Шьыбжьон анааи, рыфатә рырҭеит. Шьыбжьхьаҳәа ирзааргоз «актәи» ачыс аресторанқәа рҽы ирзыҟамҧар ҟаларын.

Зны-зынла иара, игәабзиара зеиԥшраз ала, иеиҵаҳаны КГБ абахҭа дҭаркзар игәахәуан, аха иара иаԥхьа араҟа Гындиа Заур дышҭакыз анааигәалашәалак, аполитика баандаѡоцәа иахьцалак абра ишыртыԥыртәуаз мѡашьахуа идыруан. Иагьа умҳәан, ацәгьараҵәкьа мѡаԥызгоз, – аԥьыбаҭалацәа, аҕьычцәа, аԥьымгьырцәа, арҳәцәа, ахырцәаѡоцәа, ауаѡошьцәа уҳәа, – раасҭа, аполитика знапалазкуаз иаҳа ишәарҭаны ирԥхьазон аҳәынҭқарра иахагылаз. Шьыбжьхьа анырфа, реааилдыргахьан еиԥш Валери деиҭакәныргеит. Амра, иҭакыз уи ибарҭамызт, илҭагьалахьазар акәхарын, иара дааѡнарцан, ашә ѡадыркит. Ицәарҭа, ишьаршьаф, ихчы ааидикылан, иматәакәа ишьамхы иныкәцаны, ҳамҭакы даатәеит, абыржәымзар-абыржәы дшындәылыргоз мѡашьо. Леуанти, иаартны имҳәазаргьы, ицәымгахаз, зыгәра имгацәкьоз ауаѡоы иԥырцра ицәыуадаѡоын. Маҷк иадамхаргьы, еишьцылахьан, игәы ԥшаауан. Адунеи уаҟәганы, узҭадыршәаз абахҭа уигьы адыруан. Аҕьгьа-гәгәаҳәа ашә анаадырт, Валери «абзиараз» иҳәан, еилаҳәара даҵаланы, акамера дныѡонытцит.

Имацара даанханы, Леуанти даеа хәыцырҭа ҽыцкәак дрыланагалар здыруадаз, акгьы дахьымгзакәа, дааѡонаргалеит кьаҽк, драԥым умҳәозар, деиқәаҵәаза. Ииарҭа маҭәеи, иҽахәҽыхраз ишәиҵашаз даеа еилаҳәараки иҭаҵәыз аихаиарҭа (ацәартеиха) иныкәицан, даахьаҳәны блала аԥсшәа иҳәазшәа иуит. Ҽымҭзакәа акыр аамҭа дтәанхалеит. Ашьҭахь ицәарҭа ааицихызшәа иун, иеааиҽикаакәеит.

– Иахьоума уанҭарк? – иҟазшьакәа рыла даарыцҳазшьаз Леуанти уи ихы-иԥыхәаз дааизҽлымҳахеит.

– Иахьа шԥыкәу?! – иагьааԥьеишьеит иара, дцәажәарц иқьышә ааихихзар, хаԥыц ҟәаш шьаҭар изыцагыламызт, хьыла иҽы ҭәын. – Шьҭа шыкәсык аҟара ҷуеит абарҭ акамеракәа акакала еимыздоижьҭеи.

– Усҟатәи цәгьарас иҟауҵеи? – шьҭа аԥьашьара зуалыз Леуанти иакәын.

– Сара уажәы хынтәуп сҭаркуеижьҭеи. Аҵыхәтәан абра сҭаркит.

– Иаҳа иабеиҕьу?

– Ақалақь бахҭаҽ аамҭа ахьцо убазом. Уа иаҳа илахҽыхырҭоуп, ирацәаны еицҭакыуп. Ихәмаруеит, аамҭа рхыргоит. Ара иаҳа ицқьарҭоуп, афатә бзиоуп, аха гәыфарҭоуп. Ара иҭаркуа зус аилыргара уадаѡоу роуп.

– Арахь ууаргартә иҟауҵеи? – ҽыц дҵәауан Леуанти.

– Аусеилыргаѡ ԥхәыск аҵараз дыршьит. Уи иалахәыз азәы саргьы срылазшәа саирбеит.

– Урылахәҵәкьазма?

– Мамоу. Усс исымеи, аха шьҭа санадырба аус ҭырҵаароуп.

– Абзиа уазԥшгәышьаз, ус акәзар, – «сзықәшәада, икьашза иаанҵәааит!» –дзаҵәажәаз ииҳәаз агәра игазомызт.

– Ари еиԥш аус сеалазгалозма, – егьи ихы ирқьиауан, – ахшара рацәа сымоуп, сыԥхәыс дычмазаѡоны дышьҭоуп. Аѡобатәи сыԥхәыс, ҳасаби даалыдкыланы, лаб дигеит сантәрк ашьҭахь. Урҭқәа зегьы сгәалоумыршәан! Ара иуҵакыдаз?

– Урысзу дукраинзу узеилмырго, ҷкәынак дсыцҭакын. Уара ууаргааныа, иара доурыжьын, дцеит.

– Дышԥоурыжь?

– Избара анымѡаԥырга, абра дааин, маҷк дыҟан, нас, иматәа еидкыланы, дыргеит.

– Ишԥа?!. – иԥшрала иԥьеишьаз ыҟазу иҟамзу аилкаара цәгьан. – Ара «авартәа» рацәоуп, аусзбарҭа зал аҽынтә доурыжьыр, арахь дааргазомызт; алагер ахь дыршьтызар, ачаԥшьаѡ абра дышгылоу, иматәа еидикылоит, шәеицәажәаргьы рузом. Иахәҭамз ак иоуҳәақәазар ҟалап.

Леуанти ииарҭа аҵыхәан дгылан, дԥыхза даақәхеит. Иахәҭамз Валери иеиҳәарыз игәалаиршәарц, ѡонытҟала иеааидикылеит. Иаразнак иҭагылазаашьа иеаалеигеит, «ивартәа» иаҭахымз ак иеимҳәарц, ихы шгәеиҭоз данаазхәыц. Уи ашьҭахь ҽыц игәалаиршәон Валерии иареи реицәажәарақәа, имцхәны ииҳәаз, иееимкәан ихы мѡаԥигоны, фактқгьы ихы иҭашәомызт. Азбарҭаҽынтә дааргазшәа данааизгьы, издыруадаз иеимҳәацыз ак иҽытцшәозар ҳәа дизынрыжьзар, иара акгьы иеимҳәеит.

Ҽыц изааргаз абахҭаҽ адоминои ашашкеи рысшьа даараза ицахьан. Убарҭ ирысуан «аамҭа анрымаз». Шамахамзар Леуанти дызиааизомызт, ихәыцра изеизгазомызт ахәмарраз, ихшыѡ карахахьан, макьанагьы дабаҟаз. Валери иаан иахәҭамз ак ԥхызырлацәкьа имҳәарц ихы дшакәпацәкьоз, уажәгьы дыкәпаларц ихәҭан. Еиҳаразак дзызхәыцлоз абаандаѡоы, иус анырзбалак, доурышьтуазар акамераҽ даргазомызт ҳәа Сатар ииҳәаз акәын. Ара иусзбара ашьҭахь дааганы дизынрыжьит, усҟан Леуанти ицәа иалашәахьан, цқьацәкьа дазымхәыцуазаргьы, иеимҳәацыз ак

иеиҳәозар ҳәа ишыҧшыз. Уамак игәра ахьимгоз азы, ибз иҽы иҭеикит, аха «ивартәа» доурыжьҭыцәҟьеит ҳәа игәы иаанамгози, иагьа умҳәан.

Амшқәа ракәмызт, амчыбжьқәа цон, арахь апрокурор Вардаиа, Аҧсны далҧны, ҽнак дзаауамызт. Уи изҧшра Леуанти игәы ҧнаҭәан, ашәҟәыҧхьара иҽазиклон. Маҷк ихшыѡ аҧсы аиршьар акәын. Ус акәзаргьы, дзыҧхьоз бжеиҳан изеилкааауамызт, ихәыцрақәа иус ахь еихон. Уи иҽаҟәигарц, аҧхьара ҽыц ихҭеикуан. Убасҟан Саҭар мыжда шәҟәык аахиртуан, даҟьак аҽы ацифра ҭихырц. Даныхәыҷыз аибашьра ихьзеит. Иаб афронт ахь дырган, дзымааит. Ашкол ахь данцашаз, ауасақәа дрыцын, усгьы даанхеит. Дзаҧхьомызт, дзыѡуамызт, дҭарадан. Ицҭакыз заҟа даҧхьоз аҟара, иара идаҟьақәа цифрала ирҭәуан, амала ихшыѡ абахҭа анҭыҭ иҟан. Дхәыцуан дхәашабгаха. Ашьра иқәшәар ҳәа дшәаны дыҧсуан. Леуанти, уи дрыцҳашьаны, ишәҟәы нықәиҭон, адомино ма ашашка дицасырц. Ашә ҽыжуа ианаадыртлак, рѡыцьегь ѡагылон.

– Шәҧсы маҷымхазои? Аҳауа зеиҧшроу жәбандаз.

– Ишьапы ихьаауеит, ишҧаҟаҳҭо? – иҳәон Леуанти, избанзар Саҭар, ишьапыхь иаҭганы, ахышә аадыртыр иуамызт, арахь иара ихы инархьуан, згәыжәла цәгьаз ахаҭа дызиацлабуамызт, дичҳар акәын, араҟа аицхыраара ҟамлар, улҭаҧсы умцози.

– Ҽыкәабарахь! – аҷаҧшьаѡ арҭ, акамера иѡҭыганы, актәи аихагылахь илбааигон. Рѡыцьегь аҽыкәабарҭа иныѡнаҭаны, аихатәы шәы ѡыдижьылахуан. Рҽааилырхын, азы рҧха инаҭагылеит. Леуанти ашә акәын дызхәаҧшуаз. Уахьнеилак аихатәы шәқәа еиҧшны иҽан. Урҭ анаадыртуаз, ианадыркуаз рбжьы ихы иалазомызт. Даара игәыҧҭәаган. Саҭар азы даҭагылан, азәзәага сапан шәах иҽарчзаны. Изхара зы ршы иауамызт. Ахылѡаҧсылѡ илҭуан. Иагьа иҽикәабаргьы, иеиқәара изырпашәуамызт, нас Леуанти уи ҷыда фѡык ихикаалон, адомино ма ашашка даницасуаз. Ауаѡшьра здырбалоз абахҭеи алагери рзы ршы дабанҭаҭагылазаауаз? Уи иаҭәаршьаргьы драҭабрын, мышкы зны дышҭыҭуаз дақәымгәыҕларызи.

Леуанти, аҽыкәабарҭа дааѡнашылацҧхьаза, еснагь илаҧш ахын асаркьа зҭасаны, аҭәымаҕ алаҭаны, иҭарбаҟа иаркыз, х-кәақьҭк змаз ахышә маҷ. Иара зыдҟаҭалаз амѡа цьара ихәнон, ауаа ахьныҟәоз ршьапқәа аарла ибарҭан. Адәахьы амѡа ианыз рхы иҭашәомызт ҽызкәабоз абаандацәеи дареи аҭзы заҭәык рыбжьан ҳәа. Абахҭаргылаѡцәа иазхәыцны ахышә ҽарҭеит ҳәа аҳәара гәаҕьыуацәан, арахь абаандацәа иарбанзаалак лашарак змаз азәы дырбарц рылымшартә акәын абахҭа шыргылаз. Издыруадаз иазхәыцны ахышә ас иҽарҭазар. Иахьцалак абаандаѡы ибон зхы иақәиҭыз ауаа амѡа ишангылаз. Уи амѡа абахҭа саркьа анаѡсҭәҟьа имѡасуан. Абаандаѡы ахақәиҭра еснагь дазхьаауан, ажәлар дрылагыла амѡа даныларц, иҟаимҭарызи. Иусҭҭаараҽ ииҭәахуаз зегь рзы иҽы иқәшаҳаҭхара дазыразхар ҟалон, ихшыѡ еицакуа даннаргалак.

– Шьҭа аамҭа нҭәеит, – аҽышәҭ аартны зхаҽы аалазкыз аҷаҧшьаѡ рықәҽиҭуеит.

Ажәжәаҳәа рҽырба, рҽааиларҳәеит. Изҽыз азы ишрызкылҧшуаз мѡашьахуа, абла зҭаҟаҭоу ашә аадыртит. Рѡыцьегь еишьҭагыланы иахьнеиуаз аҷаҧшьаѡ дрышьҭагылан. Аиашаз Леуанти, аҽыкәабарҭа змамз ақалақь бахҭаҽ дыргазҭгьы, асҟаамҭа изыхгозу здыруадаз. Зык иқәиҭәацҧхьаза, иҧсы ааҭалон. Иҽымкәабакәан мышқәак данынхалак, ицәеижь дафон, иҧсеибакышьа аҽарҕәҕәон, цқьа дызхәыцзомызт. Амала, дааиҧхьхәыцхон иара, далашьцыларгьы алшон. Ауаѡы дызмышьцыларыз арбаныз. Аҽыкәабарҭахь иахьынзыҟаз, маҷк ргәы рхашҭуан, аамҭа цон. Уигьы акыр иаҧсаз усхон.

Апрокурор Вардаиа уажәык иҽникылазеит. Иара дыҧшын. Уахи-ҽни дыҧшын, иҽахәы иҽихырц даауазар ҳәа. Уи аус дацәшәозар акәын, арахь дгәаҟуан знык диҧхьандаз ҳәа. Закәытә парадоксызи, аиашаз?! Знык дибар, ихымѡаҧгашьа, ицәажәашьа ак изрыҭбаауазар ҳәа акәымзи. Ус ада ак еилкаашьас иҟаиҭози. Зынгьы иаартны иҽыҭшәақәозгьы ыҟамзи. Усҭәҟьа изыҧшра баша-маша изуазма. Хы-мчыбжьа инарзынаҧшуа данимба, урҭ даҽак изеиҭарҟәаҟәон ҳәа, алахьеиқәҭара дҭанаршәуан, абахҭаҽ алахьеиҭыхраҭәҟьа абаҟагәышьаз аха. Аҧыхьа ицҭакыз, амѡа дахьаныз, изичаҧаз здыруадаз ҳәа дшыгәжәажәоз, имч каҧсазеит. Ибла хыгагаало днеихьан, аҽышәҭ анаадыртуаз.

– Иужәлеи?… Уҽеилаҳәа!

Ччаҧшьк иҽықәзамкәа, иашьҭахь инапқәа ҟаҭа, аҷаҧшьаѡ иаҧхьа иҽыѡеихеит. Абахҭеи аҽахәҽыхырҭеи еимаздоз акоридор иныбжьысит. Деимахәланы дахьыныѡнаргылаз, рѡыцьегь, Аҧсны апрокурори КГБ ахылтыҽи, тәоуп. Аишәа аганаҽ гәарҭак апротокол абланк цқьақәа ықәуп, ҽыц аус иалагахрызма ааигәахәртә. Иибоз иаҳагьы дааиланаршәеит. Апрокурор длахҽыхын, зус ҭиҭаауаз иара игәалаҟазаарахь диаигарц дашьҭаны. Иареи ахылтыҽи даҽа ҟазшьак абаандаѡы идырбалоз цьыршьозар акәхарын. Апрокурор бланкк аақәихын, хықәкыла аус ахь дниасит.

– Уѡны ирбаз аҧарақәа ирызкны апротокол ҟаҭатәуп, – иҳәеит, аха арҭ аѡыцьегь убри азы изеидтәаламыз Леуанти ицәа иаалашәахьан. Ргәы иҭаз рзынамыгзозшәа рбазар, иҭәахны имаз

ҟәрышьқәак протоколк азырымкыр амуазшәа Вардаиа иеыҟаиҵеит ҳәа абаандаѡы дхәыцуан. Дара ирҭахҵәҟьаз ҵсыцқьала иҽиқәшаҳаҭра даҽакала иѡтәын ҳәа иааидырцалар акәын ахыҵеыга. Игәалаҟамзаара илахь еиқәнаҵозар, убри ҵиргарц, илахь еимаирԥьахәуан. – Сыҟамижьҭеи акгьы умхәыцзозеи? – Вардаиа, иқьаад шимҵаз, аус даеа хырхарҭак цәыригеит, аха иитахыз дазааигәахон ҳәа абаандаѡы избеит.

– Сымхәыцуази.

– Иухәыцуази?.. Уаҳа акгьы уѡыр уҭахзамеи аобком ахьзала?

– Мамоу.

– Иухәыцуази нас?!. – уамак иаҳарц итахымызт апрокурор.

– Иашаны сҭашәымкзеит, зегьы зхароу аобком ауп, аизараҽ алеишәа иаԥырхагоу ус ҟамлазеит сҭашәкратә, аизара еиҽызкааз сыздырзом, активла схы аласырхәзар, аиҳабырагьы рхы аладырхәит, иқәгылан ицәажәеит, зегь закәанла иҟаҵан…

Идыргалаз азакәан астатиа, иашаны иазнеир, дышзамкуаз шидыруаз, лабҽаба идирбан, рыбга аҽақ ҳәа иааԥицәеит. Иагьыпҵәаҵәкьон, азакәан рнапаҽы иҟамзар. Егьыс ирҭахызар аус адыруан, ирҭахымзар иадырузомызт. Амала ираҳаз рѡыцьегь ԥьыхза иааиҽанарԥшит. Здырра маԥны зхы аазырԥшуаз ауаѡ усцәкьа закәан мдырк иакәымзаарын, усҟатәи иурист дыррала дазыҟаҵамзаргьы, логикала зхәыцра еиқәшәамз дрымпыхьамшәеит. Уи азирхандаз, иара ргәгәа-ргәгәа дыцәҳауан, ихымѡаԥгашьа хьанҭа азымхозшәа, иажәақәа узышьтымхуа.

– Иахьа Аҟәаҟа узгап ҳәа акәнеи.

Леуанти иаҳаз иаҳагьы дараапкит, иззакәыз ихаҭагьы изеилымкааува. Илахәмаруазшәа ибазар акәхарын.

– Ауаѡы, дзыхдырҟьо акгьы рымбазакәа, ас итакра залыршахазеи? – уи апрокурор иажәа ааиҽиԥааит. – Ус акәым уҳәар ҟамло, арахь русура жәларык ирҽагылазар ҟало…

– Узыхдырҟьо рзымдырзакәа ҳәа зуҳәои? Угәы иаанамган аԥсуаа иаҳа итаркуеит ақыртқәа раастҳәа! – аниҳәа, адәахьы инимырԥшызаргьы, Леуанти ѡныцқала даацыгәхеит, арҭ абас аума аус шыруа ҳәа иԥьеишьон. Апрокурор иацитцон:– Нас ишпаҟасцои, – абахҭаҽгьы зыҿзырцәгьаз акала даанкылатәын, апркурор уаҳа ишпаҟаиҵоз, – узгоу узымгоу, уоужьра азцаара азбараз? Ишпазбатәу?

– Ма анс иҳазбап, ма арс иҳазбап, – иҳәеит Леуанти, зыжәлеи зыхьзи зцәахуаз аурыс хаца кьаҽгьы дындәылтцит, Вардаиагьы ателефон трубка аашьтихуан. – Сееидыскылоу сееидысымкылоу? – мазала апрокурор днаиазцааит, уажәрааназа зеырцәгьара ахьа-ҭахыз ахылтыҿ иҽаԥхьа акәызшәа.

– Иаабап, – иҳәеит Вардаиа, зускәа цхастартәыз иеиԥш, иқәшәацәгьаханы.

Абаандаѡы, дыѡдәылганы рҽанаархоз, Аҟәа дшыргоз агәрагаҵәкьаны дыҟан. Акамера данааѡнаргала, игәы тынчцәан, уажәымзар уашьҭан изааиуеит ҳәа дшыԥшыз, хәлеит. Акрырфеит. Ишьҭалеит. Аены ускәак рцәеилалазар, адырѡаенынза иаапшырц рзбеит ҟаиҵеит. Дыцәеит. Ашьыжь инаркны, адырѡегь абыржәымзар-абыржәы аихатәы шәы ҿыж-мыжуа ацыхәтәан акәны изаадыртуеит шиҳәоз, деибархха дышхәыцуаз, ахәымеханра ааигәахеит. Аҟәа дыргарц ргәы иҭаҵәкьаны, ихымѡаԥгашьа иус ԥнаргоу, иеипсахырц Вардаиа дижьазу изеилыргомызт. Игәы ааихашҭыр акәын, акәымзар деилагарц агьигхомызт игәахәшәа, ашашка асра иеазикит. Аха изхымгаҵәкьеит. Ихәда ааѡсан, игәы уахь иѡаскьазшәа, арыҷьарахьшәа акы қшон. Иблахаҵ гьежьуан, уажәымзар-уажәы иԥсы маҷхара дазааигәазан. Дыҟәиеит, дыхбыкьыр ацкыс игәахәызшәа. Азарбаԥьан хаца дивагьежьуан, ачаԥшьацәа хәшәык рымихын, ииржәит.

Ихьыз шьҭа даеакала еиликаауан иара дахьыкәиаз. Иани Ингеи ракәын уажәыцәкьа деилазыпсоз. Иан илхалымгацыз арбаныз, дызрыжәын. Аибашьраз аколнхараҽ дыбригадирын, хаҵак илымшашаз лыллыршон. Аҳәсақәа еизганы, аҭаҭын казарма лыргылахьан. Иԥсуаз рзы амаша архиараз аҳәсақәа дырхагылан. Уахыла аласалых қлапад жәпақәа дырҽын афронт азы. Лхаца аибашьра анцәамҭаз ҭәгәала дыхәны дхынҳәит. Хы-шыкәса рыла х-ѡык ахшара шлоузгьы, аҭаҭын аарыхраҽ даԥхьагылан. Лхаца аҭакра аникәшәа, рѡны ашьтахь еилагылаз ашыц ҵканы илтиуан, лхәычқәа амлеи ахьҭеи иалмыркырц. Сталини Бериеи рызбахә ҳәара иацәдыршәо аҽынза аамта аннеи, лхаца дгьежьит. Аусура иеазикит. Акыр шыкәса ибга хшыбаѡ итаз абомба аҵеха ихьаауан. Қарҭ дпырҟит. Шьта хар имамызт. Лара лгәамбзиара иаҳа иҭәгәахон, аха лпа итакра лхылгарын ҳәа дгәыҷуан ихата. Имгәыҷкәа иԥсхьадаз.

Инга лакәын аиҳаразак дзыцәшәоз. Аԥшқарах, ари еиԥшыз ааха анбалоухьаз. Лгәы ирҭынчрын ҳәа иацы аахыс игәы иштаз, дшыржьаз еиликаан, убри акәын дагьеилазыргьежьыз. Дѡагылан, ахышә ҳаракы днатцагылан, ҭәыла еивцыркашәа иахьеихаԥсаз усгьы алада дарԥшзомызт, ажәѡан дѡаҵаԥшгәышьон, ииулак иеирҭынчит. Ибжьы ныцакшәа ашәак иҳәон. Еиҽаиртәуан иашәа,

игәатҵа иуазыр иҭнагоз ажәа рыла. Дшәаҳәон, хазгьы дхәыцуан, иҭакыз иакәын изаҵәыз, зымацара иҟаз акәымзар, адәы иқәыз рхала еицхыраарын, иԥсуазгьы дыршьрымызт, игәаҟшазгьы ддыргәаҟрымызт. Еицхыраарын! Лѡызцәа дахьрылаз, лҵара лгәы аалханарштрын. Иареи лареи рыбзиабара уск алырхырц рхы иадырхәарц реаназырклак, лаб, – абри акәын иҳагыз, – ҳәа ацҭәы даиргарц лгәы кыдихуазаргьы, уигьы иацәажәашаз, иара изеилымкааргьы, иеилзыркаашаз ҷьоукы ҟаларын. Абасгьы ахжьара хәшәын. Имацара дҭахар, уама ҟалозма! Узықәшәаз ухы анураалар акәхон. Напҳа Кьагәа ижәлар ихы рыԥицахьан. Нас иара ижәлар рзакәзамзи иҟаиҵоз зыҟаиҵоз. Ашәа иҳәон, ибжьы нытцакзаны. Азарбаҷьан, аиарҭа рыбжьара днабжьыс-аабжьысуан, – ухаҵами, ахаҵа дызқәымшәо егьыҟам, – дмырмыруан, – ари закәи, ухаҵами, – аха уи ииҳәоз ицҭакыз иаҳауазма, ашәа иҳәон.

– Акамера ҭшәа
Ахышә хәыч скылԥшуеит.
Ажәѡан ҭбаа
Иагәыцаԥсоу аеҵә ԥхоит.

Адунеи саҟәгоуп,
Ҽыцк саҳауам.
«Арытәа» сҭакыуп,
Саламк соуам.

Ахьаа сымоуп,
Сыѡныцҟа былуеит,
Сыԥсы кыуп,
Сгәы сыхәцә акуеит.

Ибыԥстазаашьоу сыздыруам,
Бгәырѡома, бычмазаѡума?
Бызҽу азы дырра сымам,
Бус баҽума, бгәы каҳама?

Акы збом,
Акы саҳауам.
Бызбахәык сыздыруам,
Уажәшьҭа сызԥшуам.

Сԥсы еилахәоит,
Сыблахаҵ гьежьуа,
Сѡыза дсылабжьоит
Дысхагьежьуа.

Агәыҷра, агәыҷра…
Агәыҷра змоу
Аҵәѡан ѡыцьара
Ицәиԥсеит…

Ашәа сҳәоит,
Уигьы сазҟазам.
Еиҽасыртәуеит,
Исажәам сазыразым.

Имгәыҷкәа иԥсхьада,
Ашәа сҳәоит:
Бсызԥшыз ԥымкрада,
Бсызԥшыз аапсарада.

Имгәыҷкәа иԥсхьада,

Ашәа сҳәоит:
Ичҳаны быԥшыз,
Сымԥоа кьаҽхараз.

Амзаҽа кыдуп.
Амзаҽа сызԥшуеит.
Уи аҽа азԥшуп,
Аҽа абоит.

36

Дышнеиуаз Шьасиа лыламыс лыҵахәмаруан. Иагьа умҳәан, иашьас илыртази ланхәԥҳаи реизыĸазаашьақәа лара иаҳа илдыруан лыԥшәма иаасҵа. Џьанар акымзарак издыруамызт уҳәар – иаҳа ииашахон. Асҵандеи Батыри абзиабара шрыбжьаз ԥхыз имбацызт, лабҽаба адырра акәмызт. Ари ахьылзоз Шьасиа дабанзаиашаз? Ҭаха лнамҵо даақәгылеит. Аҭып ишыԥәылҵашаз азхәыцра лызцәырцҟәахьан, аха, Асҵанда аҵыхәтәаны дааны дцазижьҵеи, амаза лхаҵа иҽы ишылзымҵәахзоз лынамыс илнарбон. Ирҵаулазаны даназхәыцлак, лхы заҵәык бзиа илбозшәа, лгәаанагарақәа лгәы лыхдыршәон. Аиашаз, иаҳәшьеи иԥоызеи абзиабара шрымаз еиликаар, диашьазма уҳәартә, рԥоны иԥонагылаз ргәыла ҷкәын аиԥоызара изныĸәымгазшәа лхаҵа дахәаԥшрын. Ус аамҭак дазхәыцларын, аус злаз уи иацназгоз ихымԥоаԥгашьа зеиԥшрахарыз акәын. Анаԥосан еиликаарын бзиа еибабоз иара изааигәазаз ауаа ак шрыбжьалаз, уи амшала иаҳәшьа аԥсҭазаара лгәы ахшәарц агьлыгзамызт. Шьасиа ланхәԥҳа аешьра иакәылкырҳәа длыцәшәон. Амала ус лызмырĸаҵозгьы ыĸан. Дзызгәаĸуаз ауаԥоы иеызхирĸьоз макьана еилкаамызт. Ус мацара акәызма, уажәраанза иара дызҽынҵәаауаз азҕаб шьҭа диҭахзамызт ҳәа ихала иҽы иаимырҳәацызт. Иузеилымкаауаз акы деикәанаргьежьуан иара, изааигәазгьы еилаиргьежьуан, ихаҵа ус иҭахзамкәан. Иашьас илыртази ланхәԥҳаи рус ахала аҭып иқәлар акәын, лара ишакәзамыз леалалгалар, уи аҭышәынтәалара еилалгон, иалцшаз лыздыруамызт. Иакәымкәан аеалагалара лхаҵа илшон, ииалдыруаз зегь иалҳәар. Убасĸан Батыр иаҳагьы ицәыуадаԥохон рԥоныĸа ааира. Асҵанда лакәзар – Батыр ибара акырза дацәхĸьон. Ахәыцраҟәа деилаҵаҵа дрыман аҭаца ҽа. Амаза шмазаз лхаҵа изынхар шеиҕьыз лбон, нас лыламыс ҽыцххараза лгәы итхахон, ԥонаҵак лара дзыцыԥонагылаз, згәараҵа лгәараҵахаз ауаԥоы иҽынтә аҵәахтә ахьлымаз. Убри заĸа ԥонытҟала еибарххараны илоуаз лара лыда уаԥоы изеилкаарымызт. Иара игәы ҭыҕъаа еснагь иеаартны длацәажәон, лара ус дахьизыĸамлаз ибла анҵаԥшра дацәыԥхашьозма лҳәо днеихьан. Мышкы ахы мышкы аҵыхәан, лхаҵа зегь еиликаарын, иԥшәма ԥхәыс амаза ахьлымаз лымаирехәарызма. Убри раԥхьаза акәны агәынҷыхь иԥонытҟа изҭалыршәарын, агәрамгара абалҭахыз. Лхаҵа лыламыси лыхьымзҕи рыхьчара лхымԥоаԥгашьа шазкхоз цқьа еилкааны, Батыри Асҵандеи реиқәыршәара деиҭашьҭан.

– Батыр даҳзааугар бзиан, – Шьасиа ас лхаҵа даниҳәашаз аамҭа ҷыда алылхит, ауха Асҵанда дшаауаз лдыруан, нас аԥсшьарамшқәа еишьҭагылан.

– Иасымҳәахьази, иеахигеит, – Џьанар андәылҵра иеазикуан.

– Ҷыдала иеахимгазар ҳәа агәра сымам. Ианшьцәа дрыцхраауан ҳәа ауми ишааицҳаз.

– Ус акәзаргьы, даакыдгылар даҳфозма.

– Ҽыц уиҳәеи! Асҵандагьы даар ĸалап.

– Усĸатәи дылбарц зылҭахи?

– Иуҳәашьеи! Шәеишьцылоуп, уара улбар лҭахыуп, иара дылбар лҭахыуп. Уамашәа изубеи?

– Мда… Иашагәышьоуп. Еилых ҳамазамызт.

– Умбои!

Џьанар иусурахь амԥоа днықәылҵан, Шьасиа лышкол ахь дцеит. Аамҭа цаԥхьаза уахь ахалара лцәыуадаԥохон. Ус уамак лымазамызт, ашәĸәқәа классификациала еихылшан, еилырганы иқәцаны далгахьан. Ашәĸәыԥхьара усгьы ирҭахзамызт ҳәакәын ишырдыруаз, арахь аҵара зҵарц зҵахыз ирцага шәĸәқәа дырхашәаломызт. Уамашәаҵәĸьа ирцәгьаны еиҽкаан арҵага ус. Абиблиотекахь инеиуаз аҵаԥоцәа дарааза имаҷын. Арҵаԥоцәаҵәĸьа ирҭахцәамызт, русураз ирыхәоз ашәĸәқәа рԥоны ирыман. Иахьцалак ашкол абиблиотека амамзар ĸалозма, иаалырĸьаны азә, ак итаххар, уа днеиуан. Ларгьы уи аус аҽы даангылозма, иаарласны адекрет ԥсшьара лгон, нас дырцаԥохон. Шьыбжьоншьҭахь дхынҳәуан лара. Уи аеынгьы ианлаамҭаз дхынҳәырц лгәы ишҭаз, ашкол адиректор длыԥхьеит.

– Иҟоу бдыруама, Шьасиа, – адиректор лбиблиотекар даалырзырѡит. – Сусеилыргаѡ сынтәа дҭымҭзеит. Даауаз ҵьашьа, лусқәа сара сырҽын, аха шьҭа ѡ-уск сзеилагзом. Бара бус рацәазам, аусеилыргара бнапы ианысҭар сҭахыуп, анигьы аригьы брыхьзоит. Буалафахәы иацысҭап. Усгьы баргьы харак баангылом, Анцәа беиқәиршәааит! Бахьынзыҟоу аус бур сҭахын. Исабҳәои?

– Сақәшаҳаҭуп.

– Ус анакәха, асабша, ма амҽыша ара баароуп. Ашәҟәқәа зегьы абна ашкаф иҭоуп. Еилырга! Ашәахьа комиссиак аауеит ҳәа аарыцҳаит. Уи аҽны бмаакәа бымун! Ирҭаххо сыздыруам, бымбои, ҳара ҳаиқәшәазароуп.

– Бзиоуп.

Шьасиа аѡныҟа амѡа данылеит. Ахәы ҭшзақәа риаҭәара шьахә лыбла хыркуан. Урҭ ирыҽгаз амѡа харартәуан, егьыс дызланагалаз аҭаацәара рынхарҭаҽынза уамак бжьазамызт. Ларгьы шьҭа дамышьцылази, лымѡа усҭәҟьа ихарамызшәа лбо днеихьан. Лара лқыҭа иашарҭан. Ҵьара уцеит, уааит ҳәа, ҵьабаа шубоз уздырзомызт. Ара аныҟәараҭәҟьа ҵьабаан уашьцылақәаанза. Аѡны дахьааиуаз ланхәа заҭәык агәарҭ дықәын. Лыуаѡышьа бзиан, аҭаца уи илҟазшьахарыз ҳәа ахәыцхагьы лмазеит. Еинаалан иѡнан. Амала аҭшәма ҷкәын уахыла заҭәык иѡнра дахьаҭаауаз аҭаца илцәымгын, изыҭшра гәыҭҭәагаҭәҟьамызт, усгьы дшаауаз лымдыруази, аха ззы даауаз ауаѡ еснагь дылбалар лҭахын умҳәозар.

– Иахьа Асҭанда даарушь? – Надшьа лгәалаҟара маҷын.

– Даап ҳәа сгәы иаанагоит, – Шьасиа ланхәа илыҭашәаз лзеилкаауамызт. – Шәызҭааи?

– Акалашәа дҟалеит, нан, лара лаҭхьа лан дыҭсааит!

– Ишәҳәо закәи?! – аҭаца ланхәа лышәишьа лгәаҭхомызт.

– Акгьы бызгәамҭазои? – Надшьа лҭҳа илызкны лҭаашьа лҭаца уамашәа илбоз ҵьылшьеит.

– Уи лҭара ус, лхатә усқәа уҳәа илхьааша лымамкәан, – Шьасиа амци аҭеи ак лзалкаауамызт, ланхәа дылжьар ахьылҭахымыз, арахь аҭабырг лымҭәахыр ахьамуаз ирыхҟьон уи.

– Ус акәым, нан, Асҭанда ак лхьаауеит, – ан ишьақәлырҭәҭәон.

– Ус шәылцәымшәан, – ланхәа илабжьалгон. – Уамак лхьаауаны збом. Зҭсы ҭоу ак имхьаар ауам умҳәозар.

– Мазак лымоуп аха…

– Иҟалап. Мазак змам дыжәбахьоу.

– Ус ауп ҳәа бгәы изаанагеи, нан?

– Мамоу, ус сгәы иаанагеит ҳәа акәым, – аҭаца дҟыжәбыжәуазшәа даақәхеит. – Дызҭабми, мазак лымазаргьы ҟалоит.

Ааилашәиирц агьшагмыз, ақыҭа втобус рыҭаҟа иаангылан, Асҭанда длалбааит. Уи, ҭыхьа даныҟаз аасҭа, лхы лнапаҽы иааганы илыман, иаҳа длахҽыхын. Акырза аамҭа дмаацызшәа збоз лан Надшьа лҭҳа дышхьаалгозҭәҟьа дыҟамызшәа лбан, зҭаара мцхәы лымҭакәа, ахәымҽхан илзынамыгзацыз лус-ҳәыс дрыхьзарц, лырахәи лҭсаатәи рахь днеит. Ус агәалаҟазаара лоуртә лҭаца дазыҟалымҭахьази, лҭҳа лхымѡаҭгашьа уи ианацхраа, лыбаѡ иаҳа илцәыласит. Уаантәы илбон лыҷкәын данааҭалоз. Уигьы аѡныҟа длеит, уа иареи азҭабцәеи еибырҳәоз лаҳазомызт.

– Уаха умацара уаауеит ҳәа ҳаицәажәазма? – Шьасиа, лхаҭа дахьылатәаз дыҭшуа, дшашаза даақәгылеит.

– Уахатәиала лашьцеит, схәы архиара саҳәшьа дахьзом иҳәан, имуит.

– Дуцны дшаауаз дузаамгану? – Шьасиа иааҵьалшьеит.

– Арахь дмаазеитеи, – Ҵьанар иҭшәма лгәыҭра аалымихзеит. – Ианшьцәа рахь деиҭацеит, аусурантә дышиашаз.

– Ҳаныхәыҷқәаз аахыс ҳаизааигәақәоуп, – ҽымҭзакәа итәаз Асҭанда, лхы шьҭымхзакәа, дышьҭаҭшуа дцәажәон, – цхыраара ҳәа ианшьцәа рахь дцо зныкгьы иҳамбазеит. Сынтәа урҭ рыцхыраара иаҳа изыхҭеики?

– Сынтәа рыбзазашьа даҽакала аҽаҭсахзар ҟалоит, уамашәа избатәи, – зҳәаз Ҵьанар иаҭкыс, Асҭанда лызҭаара аҭак, лхаҭа ишылдыруаз еиҭш, Шьасиа иаҳа дазыҟаҭан. Аҳәса рѡыҵьегь уи зыхдырҟьоз Асҭанда лакәын.

Уи избахә рых-ѡык ауха уаҳа иаламцәажәеит. Ҵьанар даара иааҭсаз иакәны ихы ибон, иҽааиҭыхшәа ателербага дахьынзадтәалаз, дамхацәарц агьигхомызт. Заа дцан дышьҭалеит. Асҭанда лакәзар – убасҭәҟьа дкарахахьан. Аҽны аҵьабаа илбахьаз амацара акәмызт, лҭагылазаашьа дарааҭсон. Надшьа шьыбжьоншәа лхы ныкәылҭахьан, диар лҭахзамызт, аха уи азакәмызт лҭҳа длыцны лиарҭахь дзымнеиз. Ацәа иаалымнахаанза, уи есуаха лҭаца акырза длызҭшын. Данааргаз аҭхьатәи амзақәа рзы, дҽан ҳәа дыҭхьазаны, лымала дшыѡнагьежьуаз, анхәа дзышьҭаломызт. Ашьҭахь, лцәа шылтәымз аагәарҭазижьҭеи, маҷк длыцәшәон. Шьасиа лхаҭа,

аусурантә данааи, маҷк ихылцәаахьан азы, дышьҭамлакәан дқарбыҷ-сарбыҷуа ус ссақәак ҟаҵо дыԝонан, ашьҭахь ланхәа лааԝсан днатәан, теледырратарак дахәапшуан.

Асабша қәапсаташәа ак лалаган, амш аеамырцәгьазаргьы, имаамашьын, Шьасиа ашкол ахь дымцакәа даатгылеит. Амш зеиԥшрахозаалакгьы, адырԝоаены дзаатгылазомызт, усгьы уаҳа ҽхәара лымазамызт. Асҭандеи лареи аԝоны иԝонан, афатә дырхиауан, даеа усқәакгьы ирҽын. Надшьа лакәын агәыларагьы инеиз. Џьанар, имшьамба ихы итарпаны, абжьааԥны дызхьымзоз усқәак адәахьы инаигзон. Уи аены уаҳа узызхьаашаз хҭысда убас имԝасит. Шьасиа ланхәпҳа дахьлыхәапшуаз дрыцхалшьон. Лгәаца итҳоз ак лҽыцлыршәозма, аха атаца илымдыруази азҕаб гәы зеиԥшраз. Арахь, аамта шьаҳаитхазшәа, иарбанзаалак џьара цхыраарак усгьы илызлытомызт. Ланхәпҳа лус усцәкьа лара леаламгылакәа иаанлыжьуамызт, аха уажәык рҽапхьа икаҳаз ацаҟьа хаҳә арцысышьак леылзақәыршәомызт.

Ауха амш еилгара аеазнакхьан, ашьыжь, аҽыхьҭара шаҽазгьы, Амра каԥха-каҷҭо ишгылоз заа иубартан. Шьасиа, лхаца иапхьа дзымгылазаргьы, ацәылашаха амтакәа, лшьапы дыкәгылан. Илышьтархх егьырт аҳәсақәа шааԝонашылоз шылдыруазгьы, шьыжьхьа лырхиеит. Џьанар, иан шьта ажәқәа лхьазомызт азын, арахә еилирган, даагьежьааныза аҳәсақәа шхиаз ибан, днарыдтәалеит. Асҭанда ашкол ахь лтаца длыццарц ишақәылкызгьы, Шьасиа илымуит. Уи лхала ашәкәқәа хәыц-хәыц еиллыргар акәын, зны азәы акы даҳәар, аамта мырзкәа, иатахыз ашәкәы згәылаз ақьаадеизга аарылылхыртә.

Ашкол азааигәара инхон хатцеи цҳәыси. Лара деилыргаԝоын, иара дыхьчаԝоын. Ацаԥха дара ирыман. Шьасиа ахыбра ашә лзаадыртын, адкыларта дныԝоналеит. Дмыццакзакәа акыр аамта аус луан, лнапы ианыз далгаанза. Лус иаҳа ирацәахоз цьылшьон. Зегь ратцкыс ирацәаз ацаԝоцәа рхатә ускәа ракәын. Ирзымхоз шәкәқәак ргәыламзар, нас есымшатәи лусураан, акакала еихырпхьо игәалтарын. Уи аус уи аены усгьы дахьзарымызт. Шьта Амра лтагьалахьан, аԝоныҟа лхы анлырхоз. Ақыта мԝа данымлакәа, иааԝоцәаны илагаз абна мԝахәасҭа днанылеит. Иацы илеиз ақәапсата усҟатәи иамырцәаакит, аены иԥхоз Амра зегь арбан, уамак леымкьашьзакәа, данысрын. Устәиала лара дымцацызт, дмаацызт. Ус илдырбахьан амԝа цылцәарц шлылшоз, ашклчқәынцәа мԝас ишьтырхлон. Убри амԝахәасҭала аԝоныҟа днеирц аены гәапхарас илоуит, дагьахьхәымхеит. Ус акәындаз, дагьгәыргьеит: дааиуан Батыр, ишәақь ихарззала.

– Ушыстахыз ушпазбеи! – иашьас илырта дихьынҳаларц агьлыгмызт. – Иуеимҳәазеи?

– Исеиҳәеит. Азынра ааигәахеит, саншьцәа ацхыраара ртахыуп, – иеынкыла-еынкыло дгылан иара.

– Шәарыцароуп узҽеу, иарбан цхыраароу узлацәажәо? – лытцабырг хәмаршьа деиланагон иара. – Уаҳтаарц утахымшәа збоит.

– Аиаша, саншьцәа срызцеит. Аха уаҟа иаҳа амш аеарцәгьан, аус ҳзымуазшәа анызба, схынҳәит. Иахьа еилгеит, аха амԝа сықәлар, шьыбжьанза сызнеиуамызт, нас аус анбазуаз.

– Иахьа умнеиуаз аԝоныҟа?

– Иахьа сшәарыцоит.

– Ҩнак хәлааныза, Батыр уда, азә дшәарыцо зымбацт, – дцышәырччон лара.

– Акыр сабҳәар бтахызар, абар Анцәа ҳахьеиқәиршәаз!

– Асҭандагьы аԝоны дыҟоуп, уаала!

– Сшеибытоу ббоит, абас уахь сызланеиуеи.

– Сашьа Батыр, иуҳәо закәи! Ҩырбара умцозар, уа ушырбалак иуеигәыргьоит.

– Аиаша баҳарц бтахызар, цьара анеира сгәы алаҟазам иахьак. Сааихыккақәап, нас снеиуеит.

– Асҭанда улбар заҟа илтахыз удыруандаз! Сылхьымзар ҳәа сшәаны, заа саауеит, ашкол аҽы макьана сус заҟа ирацәаз удыруандаз.

– Даеазны сыԑелықәсыршәап, иахьа сгәалаҟатцәкьам.

Изцылгалак аԝоныҟа дналгарц, дықәпон лара, аха, шьапҽаршә ҟатцаны, уаҳа дахьылзеитамгоз, лгәы лирхьит аиашаз. Уи, иара илмырбарц, ианааиԥылоз еиԥш лхаҽы лхаччон, игәы дасцәкьар лтахымызт, ус ала итегь днаскьаганы длыргылар – аусқәа иаҳа еицәалтәрын. Арахь, мазала диацәажәозшәа, абна илагылан, азәы ибар абатахыз, ма еицны илеиуандаз, иашьас длыртеит, аха ан хша, аб хша лашьатцәкьа иакәзамызттәа, закәытә хәацыхәапшьыз анаԥшцәа рхы иташәарыз здыруадаз. Убри аламталазцәкьа Батыр лашьатцәкьа шиакәымз шылнырыз апхьаҟа дақәымшәацызт.

– Аеи нас, – дивсны лҽыналхон, – ианугәапхо зны уҳазнеип, – маҷкгьы днаскьахьан лара, даакәцәиуа ҽыц данаатгылоз. – Батыр! – усгьы дзымцасыцкәан илышьклапшуаз арцыс даалырзырԝоит. – Избоит ишаҳтахыу ҳзеибабом, ҳазхара ҳаицәажәартә. Ҳаилибакаартә ҳәа сҳәарц стахыуп. Уаҳа иаҳзеилымкааз азцаара маҷк иадамхаргьы атак узатар стахын.

– Ибҭахыу сабымҳәои! – асҭәҟьа дылмыҳәар амуит акәымзар, ахызаҭә аҭәҟьа иақәлыршәар ҳәа дшәон.

– Асҭандеи уареи бзиа шәеибабон, лара слымжьазар. Азҭаб даара игәнылгоит лымҭан уахьықәымло, еиҳаразак еилкаак ахьлумҭо хьааха илгәыҭоуп. Уаргьы улыцрыҭит лҳәартә акы лоумҳәацт. Арҭқәа еилкаарак шрыҭатәу уазымхәыцзои?

– Иҟасҭара саҳәеи! Сара ҭҳәысс дызлазгои еснагь иаҳәшьаҭас избоз, зѡны снеиуаз-сааиуаз?

– Бзиа шәшеибабоз еибышәымҳәахьази. Убасҟан урҭқәа зышәгәаламшәеи?

– Еизааигәаз аиѡызцәа реиҭш ҳаибабаон, ааи, саҳәшьа лакәызшәа дысзааигәан, аха ҳаҭсҭазаара еилаҳамҭар ада ҭсыхәа ҳамамкәа ҳаҟоума?

– Иуҳәо сзеилкаауам. Бзиа дшубоз, лыда ҭсҭазаара убла ишамбоз лаумҳәахьази? Урҭқәа ухашҭызшәа ахьыҟауҭо уҵьысымшьеит, сҵьым.

– Иашьас сзырҭаз аҭаца ланхәҭҳа…– лара данаҿалкза, уаҳа хҿыхшьа имамызт азы, даҿаҵьара ииаигеит, аха иахьакәзамыз, – уигьы саҳәшьа лакәымхои. Зны ак ҳабжьазаргьы, ҿыц ҳазҭашәаз ҳазхәыцроуми, – шьҭаҭәҟьа аҿыҭга иҭшааз аҟара, дагьҭынчын иара.

– Сара сакәзаап шьҭа зегь зхароу? – лгәы дасырц шиҭахымыз, лара ас данҭаах, лгәы иалсшаз шимхаҳәаз идырит:

– Мамоу, мамоу, бара ибхари, уи ус иҟалеит, азәгьы ак ҳхарамкәа.

– Абзиараз? – ргәқәа еицәыхьшәашәаны, лара лымѡахәасҭа днанылеит.

Аѡны дааизар, Асҭанда лееидылкылақәон акәымзар, лымѡақәгыларанза аамҭа ыҟан. Ҵьанар, асураҿы аҵьқәреи маҷк цәырҳәны ишьҭан, аца иҭеиҭсарц дахьаҿыз, иан дицхраауан. Шьасиа илҭаххар ланхәҭҳа ҭынч длацәажәартә аҭагылазаашьа илнаҭон. Амала Баҭыр дшылбаз лызламҳәеит. Азҭаб мѡак лыман, лгәы лымагәыхьха длыздәықәҭомызт. Уи лҭарахь данца ашьҭахьгьы, аҭаца аҿны Баҭыри лареи еибырҳәаз мышкы зны илызлаҳәарызу лыздыруамызт. Ааи, илымҳәар ада ҭсыхәа лмоур, илҳәарын, аха ҭаҭгәык ҟамлакәа илызцәыргомызт. Уи ауха, адырѡаҿынгьы иашьас илырҭаз ииҳәақәоз акырза дрызхәыцуан. Аиҳаразак лгәы иалан иара иашьас дзырҭаз ланхәҭҳа лбзиабара мап ацәимкыр ада ҭсыхәа имамызшәа дахьцәажәоз. Аиаша уҳәозар, ус акәын уҳәартә иубон, избанзар уаѡы изеилымкаауаз ахымѡаҭгашьа иара ишьҭихит, иашьас дзырҭаз лчара инаркны. Абри лхы иҭагьежьуанаҭ, Шьасиа агәыхь шьҭылхыр ҳәа дшәон, убасҟатәи ѡныҭҟала деибарххон. Ҵьанар, илыхьыз еиликаарц, знык аҟара длызҭаан, уаҳа длызҿлымҳамхацәеит, зцәа зтәымыз аҭҳәыс ҿа хьаақәак лмоур ауазма. Амала ус илаҭш лхын, лхы дааиҷаҳарц дахьлылабжьоз лара иҭхалшьацәон. Лхаҭа дылжьозшәа лгәы иахьылнаҭоз, лыламыс ҿыц илыҭахәмаруан. Зынгьы иаалдыруаз зегьы иалҳәарц иақәылкит, лыламыс лрыцқьарын убас ала, иара иакәзар – иахәҭаз мѡак иҭшаарын. Ас мацара ари аибарххара еизыҟазаашьа мазаха иаҳәшьеи иѡызеи иабанзарыбжьазаауаз. Убасҭәҟьа агәаҭьра анышьҭылхуаз, лусурахь амѡа данын. Аамҭа лшколаҿ ицацҭхьаза, лусқәа дахьынзарҿыз, лгәы шхьаҭсуаз мацара, аѡныҟа дхынҳәит. Ҵьанар иҭсшьарҭа ѡны аҿынтә даанза, ашьыжьтәи лыгәҭакы мап ацәылкхьан. Лхаҭа акыр дҭылҭаахьан, иуаѡышьақәа лдыруан, аха дзықәгәыҭлоз иѡызеи иаҳәшьеи рымаза, аиҳарак уи аилабгарахь ахы шархоз ианаргамаха, Ҵьанар дшазнеишаз лыздыруамызт. Ус еиҭш арҭ ақәымшәацызт, лхаҭа мѡас ишьҭихрыз заа илдырыртә. Ицҭәхар зегьы зхарахоз Шьасиа лакәхон. Зегьы лхы иаақәылкрын, ацҭәы шнеиуаз абзиарахь ахы архозар. Аха араҟа ус ҭеиҭш бзиак лзаҭбаауамызт.

Ахҭысқәа еиҿылбаарц, иашьас илырҭази лареи реицәажәарақәа еиҿалырҭшуан. Аиҳаразак илгәыҭагьежьуаз иара Асҭанда диаҳәшьаны дҟалазшәа аус ахьнеиз дазхәыцуан. Маҷк ицҭәхаҭәҟьон Баҭыр Асҭанда дигар. Асҟатәи дыззааигәахахьаз аҭаацәара ирылагылаз азҭаб даарылиҭаар, уҳәан-сҳәанқәа ахылҿиаарын, аха аамҭа зегь ахәшәтәуан, иазхәыцрын иарбанзаалак шьеилаҭәарак шыҟамыз, иҟалаз иашьцыларын, даҿакала еибабарын, маҷ-маҷ ҿыцла еизааигәахарын. Лара, Шьасиа, абас дрызхәыцуазар, излашәаз аҭыҭшьа амѡа лбозар, иара, Баҭыр, убасҭәҟьа дазымнеикәа дҟалозма? Шьасиа, илхатәаз анаҟә анааимыгга, лхаҭа дааилкказшәа лусураҿ ахышә дкылҭшуан, иаҳа-иаҳа азынра мѡа иангыланы, зееиҭхазырччуаз аҭсабара далаҭшуан, арахь уи лыбла цқьа изыхгыломызт. Хымҭада иашьас илырҭаз даҿазә бзиа дибеит! Нас Асҭанда аиаша злеимҳәози? Бзиа иибаз лахь дызхьамҳәуази? Мышкы-мышк аҭыхәан убас иҟалашт, аха иара дынкыланы дызмази? Зҭаара шәкы лызцәырҭуан, рҭак здыруаз иара азәзаҭәык иакәын, арахь иҿы цқьа еихыҭуамызт. Асҭанда мыжда лакәын аҭсҭазаара аҭкыс аҭсаҭа цәгьара еилаҳауаз. Цхыраарак лыҭатәын, изла? Зегь раҭхьа аиаша лаҳәатәын, уи шылхылгарыз нас лара илусхон. Дызҭашәаз дамгартә илыцхраарын. Зны иара аиаша ирҳәатәын, Шьасиа уи длыҭшаарц лзбеит, издыруадаз диқәманшәалахар.

– Шьасиа, шьыжьбзиа! – иусурахь амҩа дананыз , лхәыцрақәа анеибарххоз, иара лгәы данҭазамыз, иаалырԥьаны Аԥҭа налыкәеиҭит.

– Бзиа збаша! – даатгылеит лара, реиқәшәара машәырзамызт аалгәахәшәа.

– Бара усурҭак быԥшааит, – иара дагьаатымгылазакәа иҿынеихеит, ларгьы днаивагылеит. – Сара соуп усурҭа ззымԥшаауа. Иаарласны ԥьара хандеирак уеазумкыр, уԥара уаԥәаҳҳуеит ҳәа сарҳәеит.

– Аҧкәын изы аусурҭа иахьа ианыԥамла, нас ианбаԥалоит.

– Абригадирра сеазыскыр рҭахыуп аколнхараҿ, аха сызхагылода? Быргцәақәак аҩоны итәоуп, аусура ианадырцылоз аамҭа ииасит. Аҿар ақалақьқәа рахь еихеит, ма уа инхоит, ма ицо-иаауа ибжьоуп. Азәырҩоы агаҿа ицәырҭыз апсшьарҭақәа рыерымардеит. Аус зуруада, аколнхаракәа аилаҳара ианалага нахыс? – ашкол агәарԥ агәашә хәычы ааиртын, Шьасиа дноуижьын, иаргьы длахҿыхза дналышьҭагылеит.

– Иубарц иуҭахыда? – Шьасиа ахыбра днықоналеит, аԥара иалагахьан азы, аҩоныԥҟа ҭацәыран.

– Сароу? Азәгьы. Банызба сбыцны сҿаасхеит, – амц иҳәазомызт.

– Уажәыцәкьа, – лара адкыларҭа днықонысын, ашкол аиҳабы луада днықоналан, аусураҿ дшааиз налалҳәан, абиблиотекахь дықохалеит, Аԥҭа длыманы. – Утәа! – арԥыс ҭыԥк наилырбан, лхала иҿаԥхьа аҟәардә днықәтәеит. Уи ацәажәара далалыргарц лҭахымызт, шьҭа длысасызар даҩызан. – Уаҳа унапы злакыу аасаҳәеи! – убри лыҳәарала дибар зиҭахыз излырҳәоз ԥьылшьон.

– Усс исоурызи зыбгәахәуа. Аҩоны срыцхраауеит, сцараз шәкәқәак сыԥшаан, срыдтәалоуп.

– Уи бзиоуп, – лара дԥышәырччон, иаалырԥьаны лхымҩаԥгашьа иашамызшәа лбан. Иагьа умҳәан, дзыдтәалаз арԥыс лан лаҳәшьаԥа иакәын, лара длашьамзи, акы дазгәаԥуа дшылзааиз ҩашьомызт, гәеихшәарак рыбжьалазшәа, инаскьа-ааскьашәа еицәажәон. Ихатә уск дашьҭазар, дыԥхашьаны иеизаамыртуазар, лара акала дицхраар лыхәҭан. – Аԥҭа! – лхы ҩышьҭылхит. – Акы еилукаарц уҭахыушәа збоит. Иухьыз зумҳәои?

– Аеи шьҭа. Сара сызцәыԥхашьо ҳәа акгьы сымазам, – иара еснагь, днавцала-аавцала акәымкәан, игәы аартын. – Асҭанда илыхьыз еилыскаар сҭахын.

– Узцааи?

– Акы дшаргәаҭеиуа збоижьҭеи иахьоума. Жәаха дәыгбала данцоз, аатгыларҭаҿ саргьы сыԥшын, днасывсны данца, дсызгәааз ԥьысшьеит. Цәгьарас илзызуз агьыԥам, дысхасызгәаарыз сзеилымкааит. Лускәак ееимзар сгәахәит. Дызҭалаз авагон саргьы сҭалеит. Лара лакәзамкәан, ҭыԥк лԥшаан, днатәеит. Харантә слызԥшуан. Лхы лыкәае дшыԥаз, илдыруаз ԥьоукы анылзааи, днарыхәлаччазшәа луит, маҷк даалтцкәеит. Иахьцалак избахьаз лакәзамызт.

– Лааигәа узымнеии? Дуеигәыргьар узымдырит.

– Дансывсуаз слымбатцәкьоу, сылбар лҭахымзу сзымдырит.

– Улбар лцәымгын ҳәа сгәы иаанагом.

– Илыхьыз саҳәеи!

– Ишуҳәоцәкьа дыԥаны сыздыруам, – Шьасиа ланхәԥха лымаза лашьатцәкьа иҿы илзаартуамызт. – Ак еилукаарц уҭахызар, ухала улацәажәароуп

– Бара ибзымдыруа мазак лымоуп ҳәа сгәы иаанагазом.

– Лымаза зегьы иралҳәароума. Уара улызцаар иуалҳәо умбари.

– Сара исалҳәазом.

– Нас сара сҿынтә иуҭахи? Сцаашьа угәы иалымсын аха! – игәы дамысырц днаихәлаччеит.

– Дрыцҳасшьоит.

– Избан иара?

– Избоит Батыри лареи ак шрыбжьаҳаз. Убри деицаргәгәа дамазар ҳәа агәра сызгом.

– Урҭ ак шрыбжьаз уара иуазҳәада?

– Бцаашьагьы иамҳәои.

– Сызцаара аҭак умҳәазеит.

– Уи азәгьы издырзом, аха ус шакәу сара издыруеит.

– Аԥҭа, Асҭанда уажәгьы дуҭахыума?

– Дыстахыуп, аха илԥырхагахаша сзыԥацом. Лгәы ахьылфо сзычҳауам, дрыцҳасшьоит.

– Аҧкәын азгаб бзиа данибо, дицәыргар ҳәа дшәаны, дыкәпоит. Уара ухымҩаԥгашьа сзеилкаазом.

– Сара сылҭахызар, сыкәпарын, аха зныкгьы акы сақәылмыргәыгит. Данысцәымгызгьы ыԥан. Аха жәаха ҽнак дызбеижьҭеи, сҭып сакуам. Дзеиԥшраз ббандаз! Избацыз Асҭанда дабаԥоу! Дцыкәкәахьеит.

– Иҟалаз сара акгьы сыздырзом, сыгәра га! Баҭыр аѡныҟа анеира иҭахзам. Иҭалаз Асҭандагьы илзеилкаауам.

– Убасҭәҟьоу?!

– Уи уара улаҭәажәароуп. Шәеиқәсыршәап?

– Сара маза сымоума. Ашкол ҳанҭаз, дшысҭахыз зегьы ирдыруан. Исҭахызар дахьыҟоу схала дсыҭшаауеит. Аха иласҳәои? Зегь лҭәахуеит.

– Уара узаманоуп, Аҭҭа! – Шьасиа лан лаҳәшьаҭа дагьааиеигәырҕьеит. – Убас уцала!

– Ҳы!.. – дѡагылеит иара. – Иҭабуп амѡа сахьықәыбҭаз!

Еснагь еиҭш дҭарын, иаҳаз ашьҭахьгьы деилҟьан, илахҿыхшьа ҭынгыла заиуазма, деилҕәыцәза индәылҟьашьа аѡныҭҟа иҕраз унарбомызт. Шьасиа уи дрыцҳалшьартә иҽылирбазомызт. Аха лан лаҳәшьаҭа иакәымзи, хьаас длыман. Асҭанда абри арҭыс, лара илықәлаз, илываҟәылоз иакәын дзықәнагаз, аха иара иахь лхьарҳәшьак шьҭа изыҟалазомызт. Издыруадаз мышкы зны лара, цқьа еилылкаар Баҭыр дышлыцәцаз, Аҭҭа дзакәыз лгәаҭан илызнеирын. Шьасиа уажәы ланхәҭҳа лҭырхагашьак лзыҟаҭомызт, ҭхьаҟа зны лан лаҳәшьаҭа дилҭарц, уи гәнаҳаран. Излауаз ала Асҭанда длыцхрааларц лгәы иҭан, уи азы илкрыз-илшьҭрыз дақәшәомызт умҳәозар.

– Аказы сбыҳәарц сҭахын, – Шьасиа рҭаѡык дналыдгылеит, уи Баҭыр изааигәара дынхон. – Ус дус ибымҭхьазозар, Баҭыр дызбарц шысҭахыу сызиаҳәа!

– Бхаҭеи иареи аус еицыруеит, изиамҳәазои? – аҭҳәызба иааџьалшьеит.

– Уаҭәы ашьыжь дысҭахыуп, иаалырҟьаны уск соуит, арҭ шьҭа ианбеибабо, – лҳәеит Шьасиа, ашьыжьза Аҭҭа дшылҭаз рбақәахьан, уск рызцәырҭҭәҟьеит ргәахәрын ҟалҭеит лара.

– Имазамзар закәытә усузеи. Аа? – дыхәмаруазшәа уи арҭаѡы иҟалаҭәҟьаз дазҿлымҳан.

– Бара дыбзыскп ҳәа сгәы иҭоуп.

– Ибҳәо закәи?!.

Арҭаѡы еилылкаауан лѡыза лыхәмаршьа, аха илаҳаз агәра лгазшәа ҟалҭан, дгәырҕьазазшәа дцеит. Шьасиа лусгьы башамхеит. Адырѡаҽны ашьыжь ашколаҿ заа дшаазгьы, Баҭыр уа длызҭшын. Дахьылбаз лгәы иаахәан, иашьак диѡызатәны, лызныпык ихәда иаакәлыршан, изамѡа днагәзит, дахьшҳазылтәыз агәхьаа мкзакәа. Лбиблиотекахь дналган, лбжьы ныҭак диацәажәон, ашә аартын, акоридораҿ азә дааиуазар, еибырҳәоз раҳар лҭахымызт.

– Иахьа сышуҭхьаз азәгьы издырзом.

– Ишҭа?.. Исазҳәаз?

– Исҳәар исҭахыу аѡны ирыздырзом. Нас исымҳәақәашеи аха… Асҭанда улбарц даараза илҭахыуп, аха уқәшәашьас иҟалҭара лыздыруам. Уара, ма иаахҭәаны илоумҳәо угәы иҭоу.

– Илаҳәатәу зҭаара шәкы ахылҭуеит, – дхәыцуан иара, – урҭ рҭак сызмырҳәо аус сымоуп.

– Саргьы исоумҳәазои?

– Исызбаҳәазом.

– Умбои иҟалаз, лара лгәы излаанагаз ала, уара лара бзиа дубазомызт, бзиа дубозшәа анлоуҳәозгьы.

– Уи иашазам. Сылҿынҭәаауан сҳәар – мцҳәарам.

– Еснагь лхаҭацара унахон лҳәеит.

– Аҭара дҭалар сҭахын, убри азакәын сызнахоз. Аѡны иѡнаугало ҭарак лымазар зҭахымда. Ма аплан лықәырҭон, изысҭахызи аколнхара аплан нагзара.

– Дымҭалеи, нас узылҟәаҭи? Уазхәыци закәытә уазырроу дызҭаургылаз! Еиҳаразак лгәы лзырхьуа – еилкаа наза лымам.

– Ибҳәо саҳауеит. Исзынагзозар ббап.

– Иббап? Иухьыз ма сара исоумҳәо!

– Урҭқәа зегьы ара изаҭахыуи?

– Баҭыр, иашьас исырҭаз уара уакәзами? Уаҳәшьа сакәзар – ухьаа схьаазароуп. Уаргьы хатәы иаҳәшьак думазам, нас сара сзуцәымыцхәхеи, умазақәа сара исцәузартә? Уѡыза гәакьаҭәҟьа акымзарак издырзом, саргьы убас иҟоу атыша схықәгылоуп, аиаша иасҳәар – иалихуа сыздырзом.

– Беилыскаауеит, аха ус ҳнеилап, иахьынзауа…– ҳәа нациҭан, деилашәазшәа дааҭгылеит.

– Абас ухы зымѡаҭуго ҳәа Асҭанда лгәы иаанаго удыруама?

– Сыздыруам. Аха лхаҭацара зсыргәагәоз ҳәа лгәаанагара арбаныз бымҳәеи, – уи иҳәашьала уаҳа акгьы идырыр иҭахзамызт.

– Убри зыхҟьаз ҳәа илҳәаз удыруама, – иахьцалак лара даналагах аҭыхәтәахьы иналгарц лҭахын. – Даҽазәы бзиа дубон, лара дужьон.

– Лара дызжьазомызт, – иаҳаз ашьҭахь ҿымҭкәа даатәан, минуҭк аҟара цеит ас иҳәаанза. Ҿыц азы ихәлаҭәазшәа, дтәахын. Нас:– усҟан даараза дысҭахын, дызжьазомызт. Убас иҟалеит,

иҟасҵари: даеазә сылапҵш дыҵашәеит, исыхьыз сыздыруам, сылҽынҵәаауеит. Абри ауп иҟалаз. Азәы исызиаҳәом, Астандагьы лгәы дасыргар стахым. Даеакалагьы иауам. – дбыжәгәаламуан иара. – Бара ибасҳәоит, уаҳа азәы иҽы сҽы исызтыхуам, – дсоагыларц дсоеихеит.

– Дарбан лара? – иара, зныкгьы дааҵгылар, акы лзиҽыхуазма, илзымдыруаз иаразнак еилылкаарц лҽазылшәеит.

– Урҵкәа зегьы сызҳәазом, – дсоагылеит иара. – Амцхә усгьы исҳәацәеит. Сатабымҵан! – дындәылтцит.

Иашьас илырҵаз уадаҟоразак дышҵашәаз еилкааны, Шьасиа лнацәкьаракәа цытцәцәо дааҟонахеит. Днаскьалгарц днаишьталеит. Иара длыбаахьан. Цаҟа азәы диацәажәон, акәымзар дихьзомызт. Днаццакит лара, машәырны амардуан даҽымкьарц, лыегәаҭо мацара. Иара дзыдгылаз днеицырцын, ахыбра дныҟонытцны, агәарҧ днықәгылахьан, лара данаадәылтцуаз.

– Баҭыр, абзиараз! – аникәҽылҭ, иара даахьаҳәын, инапы налзиҟьеит, излауаз ала дааҽаҧхаҽаччан.

– Бсызиацәажәама? – аҵабырг аҵаҵаны длафуан лсоыза арҵаҟоы.

– Бигәаҧхазом, бара.

– Уыыу, уыыу! Абаапс, сара сзы уаҳа иауам, – дгәааазшәа ҟалҵон егьи.

37

Ахышә аҽынтә данаакәгьежь, ииарҭа днықәиан, изнапык илахь инакәҵа, ибла хсоаны дахьышьҭаз, иааиҽашәоз ажәакәа еиҽаиртәуан. Ашәа иҳәон, хазгьы дхәыцуан, деиҭахәыцуан. Дҭахозаргьы ихала дҭахарын, даеазәы далеигало иҟамлар акәын. Абри азхәыцра ҽыц изцәырҵуан. Ашәа иҳәацҧхьаза, ишибоз гәаҭала иеиҧсахуан. Убри аены иуадаҟора иреиҳазаз соазарак дахысит хымҧада. Ууанза дшыгәжәажәоз аҽынза дҟамло днеиуан, дымгәаҟцәкьакәа, дымхәыццәкьакәа, дычмазаҟоымхаҵәкьакәа аха. Иус ицегь еицәахазар ҳәагьы агәааанагара иоуан, амала иаҳа дҭынчын сонытҟала, маҷзак иадамхаргьы иҧсеибакра ааҧсыехон. Уажәшьҭа усгьы ицәырыргон идуховкаҽ иицәаххьаз иқьаадкәа, ма даеа маҷк ииаиҧеиҧшыргьы, шьҭак ирзычҳауамызт инырчҳалахьаз.

Ахәыцра дааҟәыцкәар цәгьамызт, ас ҧсшьарак имазамкәан, ҧхызырлаҵәкьа ахәыцра, аиҽыбаара, анализ ҟаҵара, хәыц-хәыц хшыҟола аимдара, ҧхьаҟа иҟалаша авариантҟәа рышьтазаара ааиҧымкзакәа иауамызт. Ара дыҟазижьтеи, ихәыцракәа даарылтцны, агазеҭ анаҟосан, шәкәы даҟьак дамыҧхьацызт. Адырҟоаены гәарҭак ашәҟәкәа рымихын, аҧхьара иеазикит. Заҟа хәыцырҭа лҧшаах усҟан аҧхьатә изцәырнагазеи, нҵамҭақәак рыҟаҵара даҵәшәон. Заҟа хшыҟозцара бзиа дрыҧхьази, аха изхҟоааломызт. «Шумон» аныҟарҵоз имырхыр, ихәыцракәа еилыркаар иҭахымызт. Арахь аблокада аламҭалаз Ленинград ахәычқәа ирхаргоз, Пржевальски иныҟәара шәарҭақәа, Достоевски Сибра иҧстазаара хьанҭа, Жуковски иусура ду, Лермонтов иқәымҽиаз москватәи иҧстазаара, артист Топорков Станиславски ирепетициақәа ирзикыз ашәкәы, А.Одоевски – адекабрист – иқәымҽиаз иқәҵара рҽынза, дызмыцхьаз арбаныз. Есымша шәкәык данаҧхьоз ыкан. Игәы ихадыршҭуан, адыррагьы ирҳауан.

Игәалашәон зны Вардаиа, – усоны иҟоу ашәкәкәа рыла, иубартоуп ирацәаны ушаҧхьо, аха иузышьтарцаз ахырхарҭа иашам умҳәозар, – ҳәа шиеиҳәаз. Даеа зных, – имаҷны уаҧхьоит, уаҧхьалароуп», – ҳәа иабжьеигахт. Акгьы дшамыцхьоз ала адырра Валери Макеев ишриҭахьаз абыржәакәын ианихҭашәоз. Вардаиа зынгьы иажәа иналеицахьан ақыртқәа рацкыс иҭакыз аҧсуаа ашықәс рацәа рыкәырцазомызт ҳәа. Усҟан убас иара азәы ишиеиҳәаз игәалашәон, аха дарбаныз ҳәа ихы дазцаауан. Валери иакәын изеиҳәаз. Уи «ивартәа» иреиҳәақәаз ҽыц игәалаиршәон, зегьы акакала. Аҵыхәтәан убарҭ ҽыц изигәалаиршәоз ззакәыз дазхәыцуан, изеилкаауамызт. Уи зыхҟьаҵәкьоз Аҧсны апрокурор ҽыц дизаар иҭахын, иҟақәаз изитцдырааузар ҳәа. Иагьа умҳәан, аҵыхәтәантәи реицылара аиҽагылара аҧшра аман, еиҭакрақәак ҟамлакәа, ма дара рхала иҟарымцар аузомызт. Знык даандаз Аҧсны апрокурор!

Иара дауамызт. Абаандаҟоы дҭакын, амшқәа цон, аҵхқәа цшымызт. Амза ҽа есуаха ишгәылҭәаауаз ибон, ағәқәа дыркылҧшны. Бжеиҳан амши аҵхи еилган, аецәақәа еилыцьцьаауан, амала Аҧсны еиҧш акәымкәан, маҷк иҧсардазшәа иҧхон. Ус Амза имбо изит. Имбартә игылон, иҭашәон. Данааилашәалак ибжьы ныцак ашәа иҳәахуан. Идунеихаан жәеинраалак изеиҽамыртәацызт, уажәы иуазырра иарҽиауаз ажәеинраала ирееиуан, иажәакәа неидкыла-ааидкылашәа, уи ашәа ихазы еиқәиршәахьан. Абри абахҭа дыонаҧсуазар, иаргьы ицыпсрын, аха макьана игәҽыхган.

Адырԥегь аԥхьара, аԥхьара. Ежи Путрамент – «Пуща», аҳәааныркәа иҟаз ашәамахь ирызкыз Сильва Капутикиан лшәкәы, Мамин-Сибириак иповестқәа, Август Иакобсон ипиесақәа, Пабло Неруда игәалашәарақәа, егьырҭ ашәкәы рацәа, абахҭа дҭамшәаргьы, дызрыԥхьазомызт. Лев Мартович иповест «Суеверие», нас иажәабжьқәа данрыԥхьа, алитература асахьаркра аҽҳәара рцәиасызшәа агәааанагара шьҭихит. Убасҟатәи уи иԥоымҭақәа ишимбацыз исахьаркын. Нодар Думбазе ироман «Закон вечности» азы аҳәынҭқарратә премиа ирҭеит, аха уи баԥохатәразма! Цьорцьи Амаду – «Луис Карлос Престес» аҿы – ареволиуционер ихеигақәаз аниирдыр, уи иҭагылазаашьази ара иҭатәаз ирҭагылазаашьази агьшеԥорымхуаз ауизымдырхуаз. Абахҭа бахҭан. Есымша иҿиауан, иҭакыз изы еицәамхозар еиҧхазомызт. Есымчыбжьа иркәабон, риара матәа рԥсахуан уҳәа, рбзазара маҷ-саҷк еиҧартәуазшәа ҟарцон, рԥсихологиа еиҭаркуан, ирымҳәоз дырҳәара мариахарц азы. Ҩнак амцхә даԥхьеит. Ахыхь даргачамкуан. Иҟалаз изеилымкааура, амгәахь изцәырҵит. Ашә днасит. Аҷаԥшьаԥ аҿхышә лыдижьылеит.

– Ашьмахьы сыжәгар стахын иҟалозар.

– Апараша шәымами. Убра уҭамтәо! – аҷаԥшьаԥ иабжьеигеит.

– Сымацара сыԥноума, акамера ҭшәа афԥы зласыргарызи, – уитәкьа ихы изатәашьомызт. – Хәлааныза ус ҳазтәома. Иҟалозар азин сышәҭа!

– Аиҳабы сизцаароуп, – аҷаԥшьаԥ аҿышәҭ агьараҳәа инаиркын, маҷк дыҟазамызт. Зыуаԥышьа гәарҭаз абаандаԥы азин изылырхын, ашә анаадыртуаз, иара иеырхианы дгылан, дындәылтцит.

Знык ицарала имгәахь еиқәтәозма, аха уаҳа ииҳәоз анырмаҳа, цәгьаԥсышьала ичҳар акәхеит. Уаххьа ымфазакәа, ашьмахьы иантыргашаз дазыԥшын. Деикәаҵәиуа ииарҭа дшықәтәаз, иԥоыза игәы иаго-иамго акрифашәа иуит. Ашьмахьы ҳәа анааҿырҭ, иара аԥхьа днагылт. Ашә артра, аркра хьааха изхызгалоз, знык иаадыртындаз ҳәа, дыццакуа мацара ашә дадгылан. Иԥсы ааивиган, иҿы изәзәазшәа иуит. Шьҭа иԥсы ишьарын ҳәа даахынҳәызар, иуатәақәа ҵысуан, ихаҿы аҭып изыкәзамызт, ижәԥахырқәагьы хьҭшьраны иаарыст. Амцашоура маҷк ишиоуз изымдырит акәымзар, ицәеижь қәпон. Аухантәарак ибарԥьеиуаз ашьыжьза ииулак маҷк дыцәеит. Ҩызәзәара иантыргашаз ииулак дазԥшит. Имгәа усҟатәицәкьа шьҭа ихьаауамызт. Уи аены шьыжьхьа дакьымсзеит. Аперловка ааргалон, ахәша иарганы. Ииулак ачеиқәаҵәа сак амацара ифазшәа иуит. Аенынтәарак хьаа иманы ишизгәамҭазгьы, ууанзатәи ичымазара ицәеижь арԥсыҽхьан, дшықәиаз мацара аахәлеит. Ишьақәгылара, зынзакҵәкьа ихы-игәы ақәыбзиаха дзыҟаломызт аха, мшқәак аҭаххеит. Урҭ ирышьҭанеиуаз амшқәа раан маҷк данеиҧзи данеицәази еиҟаран. Зынгьы игәамбзиара убранза инеиуан, доурыжьырц аҳәара шьҭеицарц ааигәаԥхон. Иԥоыга аашьҭихыр цәгьа ибомызт, амала, Анцәа ибзоураны, уи шхыдарахоз дазхәыцуа мацара, иеиҟажеит. Ма Вардаиа даандаз, ак изеилкаауазар имбахрызи, аха егьи дагьаақәломызт. Цьара ак рзбахуан, уи дара ирзеицәахар акәын акәымзар, иара ихәоз ҳәа акы иазхәыцуадаз.

Аԥсны апрокурор уаҳа дмаазошәа аниба, иахьцалак уи ихьзала арзаҳал иԥоырц, аҟәардә даахан, абҧыц, ашәкәы натацаны, иныкәиҵеит. Дара иргәаԥхашаз аԥора ихы изакәнаргомызт. Ус ҟаимҵар, иарзаҳал лҵшәадахон. Рыуа иалихрызи?

Иарзаҳал анриҭа ашьҭахь, иҵит жәа-мшқа. Азарбаԥьан Сатар иԥхьаны дыргеит. Убри иҟамзаара инақәыршәаны, аҷаԥшьаԥ аҿышәҭ бжьы уамагаха иааиртын, иҭакыз, ижәла ааилкааны, бгьыцк наииркит, икьыԥхьыз текстк анҵаны. Абаандаԥы, ииарҭа дыкәтәаны, дзыԥхьоз ашәкәы ныкәиҵан, изааргаз илаԥш нахигеит. Иаҳәоз цқьа изеилкаазомызт. Убранза деилашит, ихшыԥ аус аузомызт. Аԥсны апрокурор ихьзала ириҭаз арзаҳал аҭак акәын ари, апрокурор ихаҭа инапы аҵаԥын. Урҭқәа еилиргазшәа иуит. Вардаиа иаара иазпшызма, бгьыцк ианыз атекст хәычы идырбарц? Дара ирԥоызу, иара иԥоызу? Шәкәыла аҭак зыҟаиҵеи? Абжьааԥны еиԥш диԥхьар диҿцәажәарын, ус зыҟаимҵеи? Азцаарақәа еишьҭаргыланы рҽаархеит, аҭак уоуртә, узызцааудаз?! Ашәкәы имырхыр ҳәа даашәеит, азы дзааԥшылозшәа. Ашьмахьы иргоз ақьаад аҿы ахԥоаалара иеазикит, ашьҭахь игәалашәазомызт зегь хиԥоаалазу, ма уашьҭан иҭаххарын ҳәа игәы иаанагоз акәзу ианицоз.

П О С Т А Н О В Л Е Н И Е

О продлении срока следствия и содержания под стражей

14.X.1980 г. г. Сухуми.

Выписка

Вина Гицба Л.Б. достаточно доказана не только его признанием, но и показаниями свидетелей, изъятыми при домашнем обыске вещественными доказательствами.

По делу необходимо допросить еще свыше 15– 20 свидетелей, произвести криминалистическую экспертизу ряда документов, решить вопрос о привлечении к ответственности других лиц и т.д.

Срок следствия по делу истекает 14.X.1980 года, двухмесячный срок содержания под стражей Гицба Л.Б. истекает 8 ноября 1980 года, к каковому сроку следствие не может быть окончено.

Гицба Л.Б. содержится под стражей с 8 сентября 1980 года.

На основании изложенного и руководствуясь ст.ст. 88, 134 УКК ГССР

П о с т а н о в и л :

1.Срок следствия и содержания под стражей Гицба Л.Б. продлить до 8 декабря 1980 года.

Апҟаԥцақәа усҟан иабеидыруаз акәымзар, Апсны апрокурор хы-мзы ракәын ауаҩы иҭакра азин ахьынзаимаз. Уи азы акәхарын даеа мызкы ацицазшәа аԥшра зарҭаз. Зны ҩы-мзы аеҳәара иҭаны даанырылазшәа зиҳәеи? Ус еиԥш дыррак ирымҭацызт, ма ауаҩы иҧсихика анырраз зегь дырмазозу? Арҭ зҿыз цқьа еилкаамызт. Амала иара шьҭа зегьы дрызԥшын, изацырцаз аамҭа ҷьеимшьазеит, ааха ҭәҳәак изаҩызамхеит. Аиашаз зцаара шәкы изцәырнагагәышьеит.

Апрокурор иизбаз зныз наҟ иныкәиршәын, ашәкәыԥхьара иеыназикит. Ианихуаз ахьынзеиликаауаз аҳәара гәаҕьыуацәан, аха илаԥш ахигон. Иаалырҟьаны ашә иалаҟаҵаз абла азә дышкылԥшуаз ааинырит. Уахь ихы анҩышьҭих, уи абла аҷаԥшьаҩ ишибламыз игәы еилнакаауан. Абаандаҩы ихымҩаԥгашьа ҭицаауазшәа, аҿышәҭ ааиртын, ҿааитит:

– Ашәкәы иааргаз сыҭа!

Шамахамзар арахь дыкәназомызт аҷаԥшьацәа реиҳабы ашәамахь. Уи ҵаҟа дтәан. Абаандаҩы, акьаад ахьыкәиҵаз ихашҭызшәа, блала дааимданы, абҕьыц аакәиԥаан, афицар инаиркит. Аҷаԥшьацәа рафицар дзааи, ашәкәы изаазгаз ирзымгазози? Иҭакыз ашәкәы дшеиланарҩынтыз ҭцаа-ԥшаауа афицар ихаҭа дҩарышьҭзар? Апрокурор иизбаз шинырыз еилыркаарц рҭахымкәа иҟаҵәкьамызт. Уа узызхәыцқәашаз, узыцәшәашаз иагьмаҷмызт. Абаандаҩы дызхаҭаркыз аус ихараны ирԥхьазон, ихаҭа иҿы иқәшаҳаҭны ирбон, аҵыхәтәан аустцааҩои иареи анеибабоз, иара акгьы шихарамыз гызмалрада иаартны ииҳәаз хьаасгьы ирымазамызт. Ма усшәа рхы аадырԥшуазу? Уаа 15– 20– ҩык ашаҳаҭцәа ирызцаарц рҭахын, урҭ иадырбоз иалидраази. Даеа цыҭ-ҩык ҭаркырц ргәы иҭан, апрокурор излеиҳәаз ала, урҭ арбақәан? Азцаарақәа даара ирацәазаргьы, ишәарҭаз ахҭысқәа зцызаашаз цытк алкааны иаарлас-аарласны изцәырцуан.

Апрокурор иҟаиҵаз ақәцара ашәкәы иахьагәылеиҵаз есымша иаахиртуан, иҭицаауан ажәа-ажәала, ҳәоу хшыҩозцарала. Иаразнак зегьы еиликаартә, агәабзиара иматцәкьамызт. Уи ихала ибон, ахыхь иреицәаз чмазаран. Излауаз ала адырҩеиь дазхәыцуан идырцаз ахара изыҿцәажәоз ишьақәдыргәгәозар шалшоз, уа инацырцеит ихаран ҳәа ихаҭа иахьиҿшәаз. Ицегь ауаа ирыҿцәажәарц ргәы иахьҭаз бзиара иазкзамызт, иалидраази ирҳәоз закәыз. Аекспертиза мҩаԥгара ахьырҭахызгьы ҿеирак аҳәазомызт, Кьахьырица инапынцамҭақәа, нас даеа ҩымҭақәак равторра ихы иахьадиҵаз иҵырдыраарымызт ҳәа дгәыҕуан, аха иҟамлоз арбаныз. Аиҳаразак игәы аакыдызхуаз даеа ҷьоукы рҭакра азбахә ахьцәырыргоз акәын. Иҭаркрыдазшь ҳәа аҷкәынцәа еилирхуан, урҭ харас ирыдырцарыз цқьа еилиргарц иеԥишәон, ирыцырдыраарыз ахҭысқәа игәалаиршәон. Издыруадаз, иара данҭарк ашьҭахь, даеа ускәак шымҩаԥыргоз иакәыркқәазар, ииашьрымкылар ада ԥсыхәа рымамызшәа рбартә аҿынза? Ари, аҵыхәтәан дахькылсыз, актәи авариант ҳәа дахәаԥшуан.

Иҟан аҩбатәи авариант, дыржьарц иаҿызар акәхарын ҳәа дзызхәыцуаз. Идырцаз ахара макьана излашьақәдыргәгәозар акгьы ибла ихгыламызт, идырбаз адокументқәа рызбахә уалацәажәозар; амала ирҭаххар ари аус, аполитика изладҳәалаз ала, иалрымхрыз арбаныз. Иҟаларын ихаран ҳәа агәра идыргарц иаҿызар. Аиҳаразак аҵыхәтәантәи аиҿцәажәараан иҭакыз ихымҩаԥгашьа злаҟаз ала, убас имныҟәар ишԥаҟарцарыз. Ихарыртәрыз акгьы ркыцәкьамзар иидыруази. Даладыршәарц 15– 20– ҩык ирызцаарц иақәыркзар ҟалон, даеа ҷьоукгьы ҭаркырц ргәы иҭакызшәа изаарыцхаит. Иарбан вариантыз иаҳа иашан ҳәа ишьҭихрыз, нас дыкәнықәартә? Иалихуаз акыр аҵанакуан, агхақәа мачны иҟаицартә. Ма рыҩбагь неилаԥса-ааилаԥсатәызма? Иахьцалак гызмалрак шицаргалоз дацәымҩашьартә идыруан. Избанзар Валери иҿыцымшәацызт, Сатаргьы иҳәомызт ас идууз атекст анҵаны асанкциа рзааргоны. Абаандаҩы, иҭакра аеҳәара ахьынзанаскьаргаз азы, ҩ-цәаҳәак иреиҳамкәа изаарышьҭуан, иҭакыз уи дызлаԥхьаз ала инапы наницон. Иара инапы аницарццәкьа иарымҳәазеит. Арҭ хымҩаԥгашьак шьтырхзар ҳәа агәра изгомызт. Иаалырҟьаны иаҳагьы дзыцәшәашаз хәыцырҭак дынҭанагалеит. Азакәан дызладыркуаз рымазамкәан дахьҭаркыз иаҳагьы ишәарҭаҵәкьан, закәандарыла ирҭахыз иларымгәози. Акы еиқәдыреаеаҵәкьозма ранаԥьалбеит?!. Хымпада, ари асанкциаҿ апрокурор Вардаиа… иаҳа ииашахон – ГССР апрокурор

иҭакыз иарзаҳал аҭак ҟаиҵон. Изкылпшуа-изкылзрԝуа, уи аҭак шиыруаз еилыркаарц иашьҭан, аха уамак агьырзеилымкаазар ҳәа иара дгәыҷуан. Иҵәахыз ашәкәкәа?!. Убарҭ рымпыҵамшәандаз! Уахгьы-еынгьы ҭыпҵ изымҭоз хәыцыртан.

Ԥхызк ибеит. Инга илыцлацәеит, лшьапқәа дрызнымкыло. Дцәырҳаны дааԥшызар, мшазацызт. Лара ианакәызаалак илыгын, дшибаз еиԥш длышьцыламызт. Дычмазаԝызар? Ауазырра ҵигеит. Акраамҭа уи ихпсаауамызт. Зныкыр аԥхыз агәра игахьазма, аха, агәаҟҵәаҟ данҭашәа, зыгәра имгарыз арбаныз. Даеа уахык иаалыркьашәа зшьа зҽыкәыԥхоз лхаҽы дгәыргьаны дахәаԥшуан, бзиа иидыруаз лхаҽакәын, абасҡаамҭа дычмазаԝын ҳәа дгәаҭеиуазижьҭеи, ас даниба дзымгәыргьарыз, иаапатреҭхан, ахаҳә инадҷабланы иналасахан, баҟаҵас нышәынтрак инахагылеит. Акьыжы дыштәыуаз, ацәа даалтцит, иакәымз ак имхаҳәазар ҳәа дагьаашәеит. Азҕаб лысалам шәкәкәа шымазаз инхазар ҳәа, дыррак иоузшәа, гәыгра маҷк ааигәыҵашәеит. Ус анакәха, лысалам шәкәкәа зцыз адокументкәа, анышәынтра мазак узаҵдырааузар аҟара, имазарахын? Зыгәра имгоз агәра игарц иҭахын, убри аԥхызгьы акырза дааилнарккеит. Маза дыррак изылбааԥшит зумҳәарызи. Иҟалаз изымдыруа, ирлас-ырласны убри аламҭалаз аԥхызбара шьҭикааит. Идунеи дыкәнаҵ ихамыштышаз даеа ԥхызк ибеит иара. Рԝоны ашьҭахь атабырԥьан лаҵараз ҭыпк ҭакны ирыман. Убра аеага икыхын. Маҭык пахәленцаза, иҵәырцәыруа, аҳауа иалкьа, иаузаны, абз гәыр еихарцәиуа, ахтҟьа еиԥшха, иааихуан. Заҟа изааигәахоз аҟара, ижәпахон. Дасырц иеага иҟьеит, иҟьеит, иҟьеит, аха изеԝоцәазомызт, дасцԥхьаза ишәпахон, амч алалон. Аеага амаҭ ахи ахәамци ирыбжьакны иандәыкәицаа, ахы лахитҟьааит. Ахәамц кылҳаҳараза, азхыеea иаԝызаха, ашҳам хыҵны аҽаанахеит. Дагьааԥшит. Дышҳазза дԝыкәтәеит. Иԥсы анааи, днықәианы иааигәалашәеит Инга, еиҳау аҵара дҭаларц, аԥышәарақәа анылҭи ашьҭахь, х-хык зхагылаз амаҭ ишьызшәа шибаз аниҳәа, лан уаҕацәа ушьит аанагоит ҳәа шиалҳәаз. Ихы ихьчарц лҭаацәара изаарыцҳаит, дҭаркырц ашәкәкәа еиқәдыршәон ҳәа ирзааиуаз ишраҳауаз рзомызт азы. Иара иаҳахьан амаҭ ушьызшәа аԥхыз иаанагоз уцәгьаҳәацәа рҽы ушәагәартә унықәеит ҳәа шакәыз. Урҭкәа зегь ихашҭны дыҡан, ҽыц ԥхызырла амаҭ ахы инамырдырызтгьы.

Азарбаԥьан иахь днаԥшит, арҭ ирыцхрааузаз азә иакәны дшимбозгьы. Дзустазаалак азә игәрагара аҭахны иԥхьазомызт. Уи, игәы аныԥҵәалак, иқьышә кылшьшь, илаҕырзкәа хыҳәҳәыло, аиарҭақәа дрыбжьалон. Ахышә аадыртыр уаҳа иуамызт, аҳауа хьшәашәа ишьапы ааимнахрызшәа дцәажәон. Дзыцтакыз иԥсы ԝонаҟәкуан, аха азарбаԥьан дрыцҳаишьон. Изымчҳазо даннеи, ахышә маҷк иааиртуан, иаиркааныа уа дадгылан. Даеа ԥытк иааидхалар, уи амшала аисрахь инеибацон. Апстазаара злеибаркыз ази аҳауеи рыла акәын, ҳауа цқьак албаадара даҟәыргозар, ихы шԥамԝаԥигарыз. Рԝоыцьегь ԝоныргеит.

Леуанти акоридор дыбжьыганы днарган, ашьмаҽы иназаанза даеа ԝобаҟа камера аанхон, 25 ҳәа изныз ашә аадыртит. Ҷкәына цәхрыцк дҭакын. 24 шыкәса ихыцуан, ҭеиҵшла макьана дыԥшқан. Иааргаз уи, данынеаԥш нахыс, гәрамгарҭас даашьҭихит. Уи, излеиҳәаз ала, адолларкәеи асовет ҷарақәеи еиҭниԥсахлон. Иус рзбахьан, араантәы дыкәыргахьан, аха, алагер ахь амԝа дшаныз, ддырхынҳәит, даеа ҷьоукы рус аҵыхәала. Ицәгьамызт илегенда ааигәахәит ҽыц иааргаз. Арԥьмелашьвили дақыртуа уриан. Ахышәкәа ҟьаҡьаза иаартны иман. Уахыла ахылпа ихаҵаны дышьҭалон, амала аҳауа цқьаза ифон. Леуанти зегь раҵкыс убри игәаԥхон. Алимон, ақьаад бгьыц аҟара ирпаны, иссон, ачаи ихиршәлон. Иҽаҵа ссан, ичаи маҷ-маҷ днаҽыхәон, ахаара акраамҭа далаҭхаԥьуазшәа ибон. Ирлас-ырласны аԝада дыхәныргон. Ицҭаркыз иҭаарых дазцаазомызт. Аха, игәаҕьны зны «бзиароу узааргаз» ҳәа данизцаа, Леуанти уи «изеиҭаҳәатәыз» акы аанимыжьит. Егьи дымзрԝуазшәа, иаҳауаз хырԝ азимуазшәа ахьыҡаиҵоз иаҳагьы игәра инаргомызт. Ақыртуа уриа хыхь дыкәныганы аҷагьа ахьидырҳәоз ихаҭа ицәымгын уҳәартә иҟан, имаҳашаз ицҭакыз изынхар иаҳа иеиҕьеишьон. Уи иԥшышьақәа иудырдыруан ус шакәыз. Нас, аҷагьа имҳәар ҟамло, дзыкәдыршәазеи ҟадыць?

– Узыԥхьои? – дцааит иара, шәкәык аашьҭихын.

– Ара абиблиотекаҽ ирымоу срыԥхьоит. «Даҭа Туташхиа» аԝны аԥхьаха смоуит. Абра аамҭа сымоуп, саԥхьап сгәахәын, ирымазам. Ашәкәкәа аазго аԝнынтә иузаазгоит иҳәан, нас дахьхәит.

– Аԝнынтә аагара азин имазам. Уст абри!

Лев Лиубимов ишәкәы – «Небо не слишком высоко». Абжьаратәи ашәышықхсақәа раантәи асахьатыхԝ ҟазаҵәа русумҭақәа аԥсуа баандаԝы даашьҭырԥааит. Уи знык данаԥхьа, аиллиустрациақәа данрыхәаԥш ашьҭахь, днаханы иқәимцазеит. Даеа шәкәкәак дышрыԥхьозгьы, Лиубимов иусумҭа аашьҭихыхуан, ирцауланы итицааларц.

– Иужәлеи? – аҽышәҭ аазыртыз ачаԥшьаԝ инапы аакылиҳәан, ихыс нацәа ыртапанчаны ииаиқәикит. – Уееилаҳәа! Уажәшьҭа усгьы ааигәа иԥхьарын ҳәа имгәыҷзоз Леуанти ишьамхқәа цысуан, деилақыцькыцьуан,

раԥхьаза аҽахәҽыхраз дандәылыргоз еиԥш. Ашацаҳәа атзыбжьара данынбжьала, игәы ааихашҭызшәа дкалеит. Аѡныцкатәи мардуанла дѡыкәныргеит. Абахҭа аҽахәҽыхырҭахь дыбжьыргонаԥ, апрокурор Вардаиа убысҟаамҭа дахьыҡаз аилкаара дазгәаҡуан. Аԥыхьа зны еиԥшцәкьа идырцаз ахара шидимкылоз азы иаахжәаны диҽамгыларц иешникылоз, аҽахәҽыхырҭа днықонаргалеит. Излаԥьеимшьарызи Аԥсны АССР апрокурор ицынхәрас, даеазә даниба. Арԥыс еинаалак иакәын иара.

– Ҳаибадыруаз! – дҽагәыбзыгын. – Степаниан Алик! Аекспертиза ҟаԥара снапы ианып. Алцшәақәа еидыскылақәеит.

Степаниан Леуанти иҽаԥхьа акакала иаақәицеит иѡоны идәылыргаз ашәҟәқәа. Аекспертиза иаҳәаз дызларықәшаҳатыз азы абаандаѡоы ана-ара инапқәа рницон, рѡыцьегь апротокол еиқәдыршәон. Иҭакыз иѡонытҟа игәыргьара маҷ итҽахуан. Аекспертиза цеит иара ишиҭахыз. Бзыпҵа имѡоацыргаз жәлар реизара ақәцара апроект анирхиа, Игор инапала ирееиқәаз анҵамҭақәацәкьа Леуанти итәызшәа иарбан. Ус анакәха, аекспертиза ҳәа изышьҭаз зынзак ицабыргхоз усзамызт. Уи акәзар ҟаларын ҳәа иазгәарҭоз лкаан. Ацабырг шьаҭа аиураз, иҭакыз, ма шаҳатра зуаз азәы иҽы иқәшаҳатхар акәзаарын. Абри аҳәынҵқарраатә система шынеибакәыз инацәа иахаиргьежьыртә алшара абаандаѡоы имазар аҟара гәыграк ааизҭашәеит. Аха, мцурас иҟалаз, атәыла ду аҽы ишьақәгылаз аимпериа диктатура аиаша ашьақәыргылара алнаршомызт, ацабырг ус аиҳабыра рполитика иамыхәозар ҳәа дхәыцуан иара, аҽахәҽыхырҭантә акамерахь данлыбааргоз. Ацабырг ҳәашьа мѡак иԥшаар акәын аԥсуа баандаѡоы. Уи ихы иҭагьежьуан шықәсык аԥхьаҟа абра иҭакыз Гындиа Заур иусзбара аркны ишымѡоацыргаз. Заур излеиҳәаз ала, абахҭаҽ «Красный уголок» ҳәа изышьҭаз еизараҡацарҭа тыпк рыман. Убра ирзбеит иус. Аиҳабыра ирыхәарҭамызт цақәашьтәи арԥыс иаартыз иусзбара. Иаркызар еиҳа ирзеиҩьны ирбеит. Леуанти, артқәа зегьы дрызхәыцқәахьан, ҽыц деиҭазхәыцуан аиҳабыра, ишрыхәарҭаз рдыруазар, иара иус иаартыз азбараҽ ишахәаԥшуаз. Убасҟан ауаа неирц рылшон. Ус акәымкәан, иаркыз аусзбара мѡоацыргар, уаѡ днарышьҭуамызт. Иаартыз аусзбара мѡоацыргарц, иара ихаҭа игәра ргар акәын, ихаҭа иҽы иқәыцеыр акәхон, ижәлар рызҿлымхарақәа шиашамыз идырҳәон, иѡоызцәа инаԥхар акәхон. Иаартыз аусзбарахь дызланеишаз даеа мѡак ибазомызт.

– Иус дузам, сгәанала, – иҳәеит Леуанти, иара иус еидызкылоз ақьаадқәа қьаадеизга жәпакгьы ыҡазамызт. – Издырххои, ирласны изалымгои?

– Аԥснытәи апрокуратуреи амилициеи рҽы азәгьы дхацхраазом абри … ида, ирлас ҳазлалгои, – Степаниан ижәлеи ихьзи иҳәеит Гагра ақалақь апрокуратураҽ аус зуаз азәы, «узҭиуа дудыруаз» иҳәозшәа аԥшра аман. Зыжәлар рчарҳәарала змацура тыԥ зчаԥоз ихьз ҳцәахып, иара ижәла зыжәлоу қытак ауаа ыкоуп, убарҭ раҳатыр даеазны иаабахп, ихаҭагьы аамҭа иафоз уаѡын.

Степаниан Алик Аԥсныҡа дцарц игәы итан. Уаҟагьы ак ааигақәарц итахын. Ѡы-мчыбжьа рашьтахь деиҭаиҿцәажәарц дыҡан. Аекспертиза гхақәак ҟанаҵазар иара ихаразамызт. Егьыс аҵара ҭәҳәа иман, иус идыруан уҳәартә абаандаѡоы дибон. Иҭакыз игәы дызласшаз иарбанзаалак ажәак иҽытцымшәеит. Аԥсуа аиааира игар иаҳа иеиҩьеишьозма уҳәо, длахҿыхын, зегь рҭыԥ ишықәлоз азы дыррак иитарц итахызма угәахәрын. Амала дшәамахьымзи, ихәҭаз усурҭа идыркыломызт, днарца-аарцон. Ҽыц изааигарыз дазхәыцуан акамера аѡонытҟа. Анаиааирҭаҽ усҟатәи ихшыѡ шьҭа ираапсомызт, аха зынзак аԥсшьара абаҟахыз.

– Абахҭа уанҭытцлак, унапы злоукуеи? – иаалырҟьаны Арцьмелашьвили дцааит, ганха дахьыкәиаз.

– Сара сырцаѡоыми, абахҭа ашьҭахь уа аус сдыруоу здыруада аха.

Леуанти убри аамҭаз, ахышә дадгыланы, бжа еихаԥсаз аҭәкәа дрыбжьаԥшуа, ажәѡан даҵаԥшуан. Аеҵәа убарҭазамызт. Аԥшьбатәи аихагылаҽ ахышәкәа ҩба рҽы алашара аркын. Убарҭ рыцаҟа акәзар ҳәа агәра изгомызт иара уажәрааныа дызҭатәаз акамера ахьыҡаз. Уахыла убра иҟарҵози? Игәалашәон ахәыҷкәа змаз қыртуа ҭаацәарак ѡнан иҳәартә рбжьы шгалоз. Уи магнитофонзар аус зуаз? Иудыруази аѡоны игәаладыршәарц иаҿызар? Убри акамера ахышә данкылпшуаз. абыржәы дахьҭакыз акамера ахангьы ѳ-хышәк рылашара шааныа иаркын. Изҿызи?

– Аусзбара иахысыз ахәыҷкәа рахь днарышьҭзом, излоуҳәо ала? – Арцьмелашьвили Леуанти ихәыцырҭа далихуан.

– Уҿаҡоуп аанагоит. Ичыгәза издыруеит аҳәааныркә уцар шамуа ухатәгәаԥхарала. Сара Ҭыркәтәыла аԥсуаа срызцар цәгьа избазомызт.

– Дара ргәаԥхарала уцар ҟалома?

– Атәыла уалырцар, умцои. Аусзбара анухыуга нахыс, 70 шықәса рҽынза ууа, уҭынха аҳәынҵқарра амчракәа рҽы аусура азин рырҭазом, – Леуанти ари азцаара зцәыригаз, изырѡуазар, ма ииҳәаз «ивартәа» хыхь иѡеигозар, абахҭа ашьҭахьгьы иара иуаѡора шуаѡырымтәуаз дирдырырц

иҭахын. Иахьцалак политикатә усын дызҭашәаз, цхыраарак ахьиоушаз издыруамызт, иауазар заа усмҩаԥгатәқәак иҿырылеигаларц иҿазикуан. Ихы анижьоз аамҭакгьы ҟалалон. – Аказы сузцаауеит, – излацәажәоз иԥсахуан иара. – Акамерақәа зырԥсахуеи?

– Ишԥа?

– Цьара ҳашҭакыу, даҿеаԥьара ҳзиаргои?

– Камерацԥхьаза иара ахатә цакы амоуп. Уажәы ҳахьыҟоу шьҭа аус здырулахьоу абаандаҩы дааргоит.

Уи аԥыхәтәан ииҳәаз Леуанти агәра имгазеит. Иара иус ныртцәазамызт макьана, дҭырымцаазакәа дынрыжьуазма. Ус зиҳәаз азы, хыхь Арԥьмелашьвили изцаар, ицҭакыз дымшәакәа иидыруаз иҳәаларц, агәашәқәа изааиртуазшәа, ихы ҿихрын. Уигьы дкәарацалар изеиҩын. Изҭахыдаз ицҭакыз ицәгьаҳәара. Дақәшәеит, иакәзамыз ҭшәарак данҭарцала.

– Исаҳаз удыруама, – Леуанти ииарҭа дныҚәтәеит. – «Авартәацәа» ҳацҭакызаап, – аниҳәа, ақыртуа уриа ихаҿы ааԥшқахазеит, иблақәа разхазеит. – Иалшоит убри саргьы исыдыргалар, – хыхь рхы идрымкылартә заа иазыҟаицон, ианамуаз дгызмалымхацәар дабацоз. – Сара сҩызцәа рытира сызезазкзом, ма изжьалоит акәымзар.

– Уи здыркылаша даргьы дырдыруеит, иаарбалак игәра рызгома, – ҭынч дцәажәон егьи, изнапсыргәыцак ихы иацаргәа дахьыкәиаз.

Абахҭагьы уашьцылон. Хәы-шыкәса рҿынза зус ҭырцаауаз ыҟан, урҭ абра иҭакын. Дара ирныршаз здыруаз дара заҵәык ракәын. Леуанти дызҭашәаз аҭыцраз, уахи-ени дхәыцуазижьҭеи, шьҭа хы-мзы цхьан. Макьана цәылашарак ибарҭазамызт. Иҩызцәа ргәы ԥцәаны иаатгылазар акәхарын, Аԥсни Қырттәылеи рпрокуратуракәа иара иҿцәажәара шаҳахыз рхаштны инхазар. Ииарҭа дыкәтәан иара адырҩаҿны шьыбжьоншәа, Алик Степаниан Аԥснынтә иааигарыз аилкаа дазгәаҟуа, аха изыԥхьаз иара иакәзамызт, Арԥьмелашьвили дрыма ицеит. Иаанхазгьы ддәылыргеит, амала уи ихы ахьдырхаз анаиааирҭахь акәын. Имала акәакьҭқәа анеимидоз, дцәыцыԥшны илаԥш ахын цыхьа дызҭакыз акамереи уажәы уахыла алашара ахьибози рхышәкәа еицагылазар цқьа еиликаарц. Ааи, урҭ еицагылан ҳәа ақәицартә ибон. Уаҟа данҭакыз иибоз алашара зкылԥхоз ахышәи уажәы дахьҭакыз ахышәи ҿыц еицагылацәкьан. Хырҩ ҭәҭәа изыруцәкьон. Иустцаара иҵегь идырцарзар акәхарын, ицҭакыз ииҳәақәоз цакыс ирымази акәымзар? Шьҭахьҟа данҩыхәнырга, уамак мцыцкәан, Арԥьмелашьвили дааҩнаргалеит. Иԥштәы ихҟьаны, дыхраазраауа, иблақәа ашәаҟьара рхны, аееиҭакра иҿазикит, арахь инапы цқьа агьакуамызт.

– Иуаҳаи? – Леуанти уи дизҿлымҳан.

– Араантәы сықәыргоит, излархәаз ала, иахьа.

Абахҭа дахьҭыргоз иҭахзамызт, иара дахьчон ааугәахәыртә. Дзыкәшәази ҷкәын мыжда? Алагер аҿы акәызма иаҭацәа ахьыҟаз? Уи ихы иҳәон, иҿирыцкьон, иматәа еидикылон. Андәылпра иҿазыҟаицон. Мазала ак Леуанти уи ицамҭаз иеиҳәозар ҳәа иԥшызма? Аԥсуа игәы иҿанын. Иагьа умҳәан, абахҭа ацасқәак ҭитаақәахьан. Араҟа иҭакыз ауаҩ заа иарҳәазомызт данҭыргоз иарбан мшыз, сааҭыз. Аҿышәт илаханы, ижәлаз иазцаауан, иматәакәа еидикыларц наидырцон, минуҵкгьы даанрыжьуамызт, ашә, аҿҿа-гәгәа ахырга, иаадыртуан, дыҩдәылыргон. Уажәытәкьа, ус аныҟарцоз, иара иеирхиахьан. Уи ицҭакыз абзираз ҳәа иеиҳәарц иҿааихан, иеааигәыдиршәылан, иаҳа дкьаҿымзи, инапы икәырша дааигәыдиргәгәалеит, изамҩа аҿынза дҩазан, дигәзит. Зыбзоурала ҩбаҟа нызқь шыкәса раԥхьа Иаса Қьырсеи Иудеи иреизыҟазаашьаз инарцауланы иҭызцаахьаз Леуанти иааигәалашәеит Иуда Иаса дшинаԥхаз.

Уахык иара имацара акамераҿ дынрыжьит. Ус зыҟарцаз еиликаарц даҿын, аха, гәаанагарак иоузаргьы, цқьа еиликааузи. Акала дԥыршәозар акәхарын. Адырҩаены, шьыбжьанза акәын, дыҩдәылырган, хыхь дыкәныргеит. Шьҭа еилкаан аҿахәҿыхырҭахь дышнаргоз. Степаниан Алик имала дтәан, акьаадеизга гәартак иаԥхьа иқәцаны. Рыжәла нцәеит, абаандаҩы иқьаадқәа зегь еидхәаланы иааигама, Гагра амҩа данықәла?! Ицәа даатахьҭшьит, уи Степаниан иимырбарц, дҿаԥхаҿаччон умҳәозар. Абаандаҩы Степаниан иҿаԥхьа днатәарц иеыназикуан.

– Уа акәзам, абна утәароуп, – Степаниан инапы ашә аԥхьа икҿаҟацаз абаандаҩы иҭып таҟәчыҷ наиирбеит.

Леуанти уи уажәада ихшыҩ азимшьҭзацызт, заҟантә ара дыҩнаргалахьаз. Илаԥш ихшәалартәгьы иҟамызт, убас ихәычын, уаҳәцә аарла иныкәыркьакьаны, ҭәыцәмаҟьазшәа уаԥхьала атәарҭа иадҟацалаз акы унапы ныкәуцон. «Иумуазар иуҳарбап ҳбаандаҩра закәу!» рҳәарызшәа ибан, итәашьа игәгьы ааинархьит.

Афымцадәыҕба Гәдоуҭа иааихьан, ахышә дахьадтәалаз, Асҭанда илбон иԥшыз ауаа Аԥҭа дышрылагылаз. Лара дызҭаз авагон аԥхьатәиқәа иреиуан, иара ивсит. Уи дызҭалаз ашьҭахьтәи акәхон. Адәыҕба иаԥылоз даеа дәыҕбак иахьынзазԥшыз, Аԥҭа дааины лҽаԥхьа даатәеит. Еснагь еиԥш игәы алаҟан, дҽаԥхаҽаччон. Уи дахьылбоз лхаҽы маҷк аԥсы аатҭалеит. Даатымгылазакәан ак леиҳәон. Урҭкәа рыбжеиҳарак лызгәнымкылартә, лгәалаҟазаара усгьы иееизамызт. Амала лара иара диҽаԥшуан, маҷкгьы дԥышәырччон. Иагьа умҳәан дахьылбоз лгәы иаахәазомызт узхәомызт. Мцхәгьы ацәажәаха изҭодаз, Амраҭашәарантә иаауаз адәыҕба анаарывала, уахь зхы хаз афымцадәыҕба наҵасит. Егьи аатҭылартаҽ илбаауан рԥоыцьегь. Ақыҭа втобус аатҭылартахь лара лҷыналхеит.

– Ибцәымҕымзар шьапыла амԥа ҳақәлап, – дааникылеит иара.

– Хароуп, арахь аидара сымоуп.

– Уи сара искыуп, бара ибхьаам. Ҳазхарагьы ҳмеицәажәои! Ак еилыскаақәар сҭахыуп.

Илылшацыз лылзмыршоз шырацәазгьы, иаҳаҭыр баны, игәы дшасхьазгьы, гәынҷыхьа ажәак лазымҳәацыз Аԥҭа дицны, лҷыналхеит. Атәым ажәа иара дшалацәажәоз мацара, аԥсшьарта ԥоны инавсит. Баҭыр, ма Ҷьанар азә дылбозар ҳәа, агәашә аҟнытә лара дыԥшуан, ашҭа илҭахыз уаԥы дылзыкәбаауамызт. Иԥаскьахьан, ақыҭа втобус анрывсуаз. Иара дызлацәажәоз еиликаакәарц иитахыз ирԥоызамызт, уи ус шакәыз шылбозгьы, лара дизцаазомызт, уамак дазҷелымҳамызт, аиашатҵәкьа уҳәозар. Амԥа абжеиҳара иԥоеихьан, игәеилгашьа аешеиҭанамкызгьы, даеакала дыширзырԥоыз лыда уаԥы изгәаҭомызт.

– Сымацара сцәажәошәа, сбыцуп. Исҳәо баҳазом. Ибаҳауашәа ҟабцоит, уи збоит, – ихәмаршьа аԥшра аҭаны, цабыргыла дцәажәон иара. – Ак быхьны бшыҟоу збоит, исабҳәар сҭахын.

– Исыхьи зугәахәуа? – иааԥьалшьазшәа дҵааит лара.

– Ибыхьыз сыздырзом, аха беилашәаны бшыҟоу зымбода? Бхала исабҳәар сҭахын.

– Иуасҳәо акгьы сымазам.

– Сара сыпсы зфо еилкаа ахьсымам ауп. Ҷьара сызбыцхрааргьы быздыруам.

– Уахьсыцхрааша ус сымазам.

– Иҟоу басҳәап: Баҭыри бареи еимашәки?

– Акгьы еимаҳамкзеит.

– Асҭанда! – илбацыз иакәзамкәан, дааилашәеит иара. – Агьзымбо слашәума сара! Агьсмаҳауа сдагәоума! Шәԥоыцьегь ак еимашәкит, иҟалаз зыбымҳәои?

– Акгьы еимаҳамкзеит, – илҳәац лҳәахуан.

– Шәыԥоныҟа анеира дзаҟәытци?

– Сыздырзом.

– Бзимазцааи?

– Аҭак иҳәазом. Уи уара хьаас иҟаумцан!

– Бзиа шәеибабозижьҭеи акыр мцуеи. Уи мап ацәыбкыргьы, ус шакәу заманала изымдыруеи.

– Ҳаибабон, – ианамуза даақәыпсычҳан, дхьатцит лара. – Уажәы сымпан дыкәлазом, акгьы иҳәазом, дзыниаз сзеилкаазом, – лбжьы ԥшқахон, лқьышә ҵысуан, мчыла лылаҕырз нылкылон, инеималымтәарц ҭәҭәала лхы дақәпон.

– Уажәрааназа уи зыбцәахуази? – Аԥҭа, иихәарыз иҷамшәакәа, Асҭанда Баҭыр бзиа дахьылбаҵәкьоз азныказ дааршанхеит, уи иара имдыруази, аха, лҷы иаатыхны иахьылымҳәацыз, ус акәымзар здыруадаз ҳәа, гәыҕра маҷзак изҭашәалон, амала лхымԥоаԥгашьақәа цқьа данрызхәыцлак игәыҕра еиԥхьдырттон.

– Иудыруазар иалуршози, Аԥҭа? – иаразнак дааҷалҳәеит. – Иарбанзаалак уҷы иаатыхны азәы иоуҳәар шыстахым удыруазааит.

– Ҷьанар иахиҳәаауеи? Дара еиԥоызцәами.

– Иарбанзаалак акгьы издырзом. Исҳәар истахыу – Баҭыри сареи ак ҳабжьан ҳәа лымҳатаск имоузацт.

– Баҭыр аԥыхьақәа реиԥш дшәыҷцаазом, убри иахиҳәаауеи?

– Иҟалаз изеилкаауам.

– Диацәажәар еилкаамхои.

– Баҭыр агьиҳәом, излеилкаахои.

Рԥоыцьегь агәарԥ еицынҭалеит. Ишеинаалоз лзымцәахуа, иаарԥылаз Шьасиа дрыхлафуа аԥоныҟа илалган, аишәа еицахалыртәеит. Ланхәԥха дшаауаз аҭаца илымдыруази, лхәы рхианы илыман, ишаны инарымцалыргылан, акрахьынзарфоз ашәи акәтаҕьи еилалцьит. Аԥҭа арҭ

аҩыцьегь хаз-хазы драцәажәаны еиликаакәаз дара ирыздырзомызт азы, рых-ҩык ирыгәхьааз азцаатәы еицзаламцәажәеит. Аиҳаразак заа иааны, аҳәсҭы маҷ-маҷ изрыцкьоз Цьанар даарыхҭыкәгылар ҳәа ишәон. Апҵа акранифа мцхәы иенимырхеит. Агәашә дынҭырган, ианаахынҳә Асҭанда лышьтахьҟа даахьапшит. Апҵа збгьы капсахьаз апҳәаса ацаҟа дшааицахаз лбеит. Уи, уа уамак дшаатымгылазгьы, лара иаалгәалаиршәеит абраҟа Батыри лареи рапхьаза акәны уахыла ишеипылаз, иара ихы шымҩапигаз. Аҽны Апҵа дахьлыкәшәаз акыр лгәы шарпсасиизгьы, лыбла данхытцшаз илгәалаиршәаз апҳәаса ацаҟа уахыктәи Батыри лареи реипылара апстазаара лгәы ахнаршәон. Иагьа умҳәан, адунеи еижьаган. Лҭацеи лареи амацурҭа иныҩналан, аишәа аадрыцкьеит. Убри иахьынзаҿыз, иааицәажәакәеит.

– Апҵа Батыр избахә далацәажәозма?

– Ааи. Исирҳәакәаз ыҟоуп.

– Батыр иаҳар ибанеимыжьыр ҳәа сшәоит.

– Уажәшьтоу?! Урҭкәа хьаас имазар… Исгәалашәо бдыруама: ашкол саналгоз, сугароуп ҳәа дыскуан, иара ацарахь сишьтыр иҭахзазшәа, ихирпон. Шьасиа, убасҟангьы ситахзамызт, нас сызиргәыгуази?

– Уи сабҳәахьеит, амала сыхшыҩ иҭагьежьуа: ахаҵацара мцхәы балацәажәо мацара, игәы ихбыршәазар?

– Дышсыцәцоз сныруан, ишпаҟасцоз.

– Арпарцәа урхьынҳалар ртахзам, бымбои. Дара кәалкәало ибышьтазар, иаҳа быртаххоит.

– Иҟалап, – Асҭанда агәҭа даақәхазшәа дхәыцуан. – Шьасиа, Цьанар убас изыбума?

– Ибҳәо закәи?! – аҭаца лажәа лҿабазшәа азныказ илҳәарыз аалҿамшәеит. – Арпыс снацәа дахасыргьежьыртә азхәыцха сымазма, сара сан лгәабзиара акәын сзыргәаҭеиуаз.

– Убасҟанцәкьа убасҟак дыгәгәан?

– Уи дшыпсуаз здыруан, – Шьасиа лбжьы ԥшқахон, лыҿлыргәгәон акәымзар.

Лара ланхәпҳа лразҟы алацәажәара дааҟәыцит, рҩыцьегь иахьакәымз икылнагар ҳәа дацәшәан. Аиҳаразак лан илаҳәшьапаз Апҵа ҿыц илацәажәара лҿацәылыхьчон. Лхаҭа уи диеиҷаҳауан, ланхәпҳа лахь имаз абзиабара иқәҿионы илбазомызт, арахь иара иуазыршьа Асҭанда илыхәазомызт. Арпыс, гәык-псыкала дшылзыҟаз Асҭанда лгәы еилнакааузар, аҭак дазпшызаарын, издыруадаз, Батыри лареи реимадара арахәыц шыпцәоз аниба, акы дақәгәыгны акәзар уажәтәи ихымҩапгашьаз зыхҟьоз. Аха лара, Асҭанда, аҭак лзыҟацоны аҭаца дылбазомызт. Нас иабаҭахыз Апҵа игәаҭеира? Ус акәымкәан, Асҭанда агәыхь лыстазцаз Батыр дахьирхәырц, ма рус ирманшәаларц игәы иҭазаргьы ҟалон. Шьасиа урткәа зегьы цкьа илзеилымкаацызт. Апҵа дыгәгәан, аха дыпҿыр залымшо иҟазма. Еснагь еипшны длахҿыхын, игәы иҭажьыз агәамцхамцра уирбазомызт, аха иқәра зыкәраз ирыкәымҿиаз абзиабара ианакәызаалак даара иарчмазаҩуан. Акәра маҷкәа ракәмызт, абзиабара зызкашәаз зыкәра зфахьазгьы акәра маҷ иҿынза дархынҳәуан. Рхы иҭашәоз иалудраази. Арахь Апҵа дхылц заҵәын. Шьасиа азныказ, ланхәпҳа лхьаакәа аалхалыршҭын, гәыцхәрыла илзааигәаз дааизхьаайт, аха Асҭанда уи дызташәаз далылхаанза акәын.

– Бгәы ишпаанаго, Шьасиа, Батыр шыкәсык апхьа сижьозма? – Асҭанда апхьа излацәажәоз ҿыц дазыхынҳәуан. – Ситахызшәа ихы зымҩапигози?

– Усҟан даараза бзиа бибон ҳәа сгәы иаанагоит.

– Ус бгәы иҭазыршәеи?

– Сгәы иҭамшәазеит. Сара издыруеит ус шакәыз.

– Биқәшәахьоума? – лгәы аҳҳара ишеисуазгьы, ҭынч дхәыцуан.

– Сиацәажәахьеит, – илҳәарц илҭахзамыз аалыртуан.

– Иаша бҳәону?!. Ихала ибеиҳәама?

– Исеиҳәеит быда зҕабк дшылзымхәыцуаз.

– Уажәы даҽакала ихы зымҩапигои?

– Даҽа уск дақәшәазар ҟалап, – шьҭа илдыруаз ацыхәанза илызцәыргомызт, иагьа умҳәан цьоукы реимадарақәа рхала еилдыргар иаҳа еиҕын. – Цқьаҵәкьа иахысҳәаара сақәшәом. Амала зны ацкьараҵәкьа шәыбжьан, закәытә цгәы еиқәаҵәаз ишәыбжьысыз сыздыруам.

– Даҽа зҕабк длызхьапшит, – Асҭанда лгәы каҳаны дыҟан, илҳәоз агәра лгон азы. – Баргьы ибеимҳәакәа быҟам, ибҳәом акәымзар.

– Саргьы усшәа сгәы иабеит, аха аиашаҵәкьа сыздыруам.

– Изакәи бгәы иабаз? – Асҭанда лцәа дҭақыцькыцьуан.

– Даҽа зҕабк лахь дхьапшзар ҳәа агәра сымам.

– Ибдыруа ацыхәанза исаҳәа!

– Уаҳа ҳәатәы сымам. Бара бхала биацәажәароуп. Ибеиҳәо закәу бымбари.

– Уи изымуа усуп.

– Избан изымуа шакәу?! Ианаму даеазны бнеи иусураҽ! Ианаму, бизнеи аѡныҵәҟьа! Ҽынла.

– Иѡны неишьас иҟасҵои?

– Сара сбыцны сцоит.

– Уи изымуа усуп, – дхәыцуан Асҭанда.

– Иамуазар схала сеиҭаиацәажәоит. Иашьас дсышәымҭеи, сызцәыҵхашьода?

– Уи акы зылҵуа усым, – Асҭанда лгәы каҳаны лхы аалырҵшуан, гәыҕрак лызҭазамкәаҵәҟьа дшыҟазамызгьы.

– Аҵыхәанза зегь еилкаатәуп. Мѡабжа инужьыр ҟалома.

Ҷьанар дшааѡналоз анырба, реицәажәара ааныркылеит. Иара шьҭа имҳарахаз иуаҭах дныѡналан, иѡныҵҟатәи иматҭәа ҽыцқәа аацәыриган, аеыкәабарҭахь иҽынеихеит. Бжеиҳан аҵсшьарҭа ѡнаҽы иеикәабалон, уи аены, аусурантә данааи инаркны, аѡны аҵхзы илихит, зык ара иқәимҭәар, дабацагәышьоз. Уи иашьҭахь Баҭыр избахә ҽыц алацәажәара Асҭанда илцәыцәгьан. Лгәы убранза икыдгылахьан, лымаза змылдаз лҭацеи Марицеи рҽыҵәҟьа мцхәы далацәажәар, ргәы ҵылҵәар ҳәа дшәон. Бзиа илбоз еснагь избахә лҳәалар лҭахын – аиҳаразак рбзиабара дахьынзақәгәыҕуаз. Уажәшьа, ихьааха ианлыцрыхоз, иҽкха илзааигәаз ирылалҵар лҭахзамызт, арахь уи даламцәажәар лзычҳауамызт. Рѡыҷьегь реицәажәара иацырҵар акәын, инеиҽаҵшы-ааиҽаҵшуазшәа иаақәхеит. Шьасиа лгәы иҵхоз аацәырылгеит.

– Шәѡыҷьегь шәус ари иахьицәысҵәахуа сцәымҕыуп.

– Ҷьанар иабҳәону?!. – Асҭанда иааҷьалшьаҵәҟьеит. – Ибҳәо закәи! Цҭәык алҵыргьы, изаҭахыузеи?

– Иҵхасшьоит иахьиасымҳәац. Ас ицәыззо амаза ансоу азыҳәан, иареи сареи хаҵара-ҵҳәысра ҳзеилоума.

– Беилыскаауеит, уи бхы базхәыцны ауп бышцәажәо. Сара бсызхәыци!

– Башьа иоуп, иҵшәма дылжьалар бҭахыума?

– Исҭахзам. Аха ари бара ибусума, сара соуп изусу.

– Исусымкәа, санхәҵҳа боуми. Иаргьы иусымкәа, башьа иоуми. Ҳара ҳаидҳәалоуп. Ҳамазеи ҳаргамеи ак акәзамеи?

– Даеа хьаак сызцәырбымган, сбыҳәоит! – Асҭанда ирыцҳахаз лҽаҵшылара шьҭылхыхуан.

– Ҳѡыҷьегь башьа иашамкәан ҳизныҟәоит.

– Бзиоуп, иаҳҳәап, аха изырееиуа закәу саҳәеи! Нангьы илаҳҳәап. Иалаҳхуеи? Агәыхь раҳҭоит, уаҳа? Сара, азҕаб, Баҭыр сиҽынҵәаауеит, иара мап сцәикуеит, базхәыци нан дзеиҵшрахаша! Зегь раҵхьа ахьымзҕ ҳгәараҭа иҭашәеит ҳәа, леылзымшьуа даақәхоит. Ҷьанар дызласыцхрааша уск иеалеигалароуп, бааи ҳазхәыцп, ишьаҽеихгара зеиҵшрахо! Ҳара ҳахьзи ҳахьымзҕи рацәоуп азоуп иаҳҵәахуа зырацәоу.

Анхәҵҳа иҟалҵаз алкаақәа ирызҵшымыз аҭаца наҟ-наҟ илҳәарыз лҽадыршәомызт. Асҭанда лхаҭа, аҵыхәтәан илҳәаз деихәланарцәазшәа, лызҽымҭуа даатәеит, ахаҳә лызкылачызшәа, лѡныҵҟа еимаччы-хьанҭараха. Ҷьанар иакәзар – аеыкәабара дҭамхацәеит, иагьа умҳәан, уаҟа ихьшәашәаран, азы рҵха иқәҭәо мацара, ишиҭахыҵәҟьаз иеизыкәабозма. Азырҵхага ааигарц игәы иҭан, дахьымзацызт акәымзар. Уи данырба нахыс, уаҳа дара акыр рыхәылшәозма. Аиашаз Шьасиа еилылкаарц илҭахқәаз нҵәахьазшәа лбон, Аҵҭа заҵәык иҭагылазаашьаз цқьа далацәажәарц шылҭахызгьы, ацәажәарақәа шьҭа инкылатәын. Асҭанда лакәын иааҟәымҵзакәа Баҭыр избахә змазарц зҭахыз. Ҷьанар амца дазааигәаны длатәеит, ателербага дахәаҵшуан. Надшьагьы данааи, уи ауха азә избахә уаҳа ишазҽлымҳамхарыз збаны, лара дааҵса дшыҟаз рлымҳа инҭылшьын, лхы нықәылҵарц, лиарҭахь днеит. Ахышә дадгылан, зны, игәырѡа усны ишылзыҟалоз данзазымхәыцуаз, Баҭыри лареи аҵҳәаса аҵаҟа ианеидгылаз ахҭыс лыбла иаахгылон. Акраамҭа ахышә дадхылеит.

Данаахынҳәуаз ҭынч лееилылхуан. Луаҭах хьшәашәан, иагьа умҳәан, ҭагалареи азынреи рҳәаа иҭагылан. Лыелырҵхарц дхәыҵаланы диеит. Иаразнак акәымзаргьы, лцәа-лжьы ҵхеит лҳәартә, лхаҽы аахәыҵлырҳәҳәарц лҭахын. Амала ѡныҵҟала дыҵхамызт, уи ахьшәашәашьа лгәаҭа арҵаар алшон, иара уахь акәын лҵсҭазаара ҟадыҷь ахы ахьхаз. Дызлагылаз адунеи шлызҭацәыз илзааигәамхар ззамуаз лҭацаҵәҟьа илзеилкаазомызт. Уи зны Ҷьанар дылхьаан, зны – Аҵҭа. Ҭацаҵас лыхьзи лыхьымзҕи лхьчон. Урҭқәа-егьырҭқәа ахьынзалхьааз, ланхәҵҳа лгәырѡа зымѡа илыцәгылон. Арахь Асҭанда ҳәашьак ақәзамкәа дгәырѡаҵәҟьон. Лымацара даанхазар аҟара, дзаҵәын. Илзааигәаз ауаа рхатә хьаақәа шрымаз лызгәынкылазомызт. Лхатә ус аиҽымкаашьа убасҟатәи дшьаҳаны даман. Наҟ адунеи лхы аҵырылгандаз лгәахәыртә, агәазыҳәара ҽаасҭаза

иаалызцәырҭуан. Лҭсҭазаара анҽаҭылҭәа нахыс, даҽа ҭсҭазаарак шлызҭшымыз еилылкаагәышьон, ацгәы абаа аҭзамц ианаҽадыршәлак иалабаҕьа ишакуаз еиҭш, убри ак заҭәык макьана лҽылнаршьуамызт.

Уажәыҭәҟьа лгәы дҭамкәа, лхы дҭамкәа, лҽаҭхьа Марица даацәырҭит. Ашкол данҭаз, уи бзиа илбоз арҭыс изкны илалҳәақәоз лгәалашәон. Закәытә гәырҩаз уи илхылгаз! Абасҭәҟьа иҟазма лҭсҭазаара? Дагьҭсымкәан, дагьбзамкәан. Лҩыза лахь лгәы лыхон, убри леилкаа иаҳа дазыҭшын. Ашьыжь дшыҩагылалак Аҟәаҟа дымҩақәгыларц лгәы иааҭашәеит. Лаб игәараҭаҽ аҭыхәанза гәыла дызбоз дыҟамзар ҳәа, агәаҟҭәаҟра лызҭысуан. Аҭх агәы еиҩнашацҭхьаза, даҽа хәыцырҭақәак дырҭанагало мацара, адырҩаҽны ирлас ақыҭа дшалҭшаз шылызбаз дазхьанарҭшит, аиҳаразак ашьыжь данааҭш лышә илагылаз лҭаца лҽаҭхаҽаччашьа лыгәҭакы аалханаршҭит.

– Шьыбжьон бцәааир аҭкыс сҳәан, баасырҭшырц сааит, баргьы быбла аахыбтит. Быцәазамзи?

– Сыцәамзи.

Ажәҩан ихыз аҭҭақәа Амра ашәахәа рылҭханы амшын иахьзаалоз уазҭшыр, аус зуаз шьыбжьантәи рҭсшьара иаамҭан уҳәаҭәҟьарын. Асҭанда, агәарҭ дахьықәгылаз, ахьҭа маҷк дшакуазгьы, азынрахь аусқәа шнеиуазгьы, аҭсабара ухнахрын. Амала, уи цқьа илнырыртә, аҭсҭазаара лгәы алаҟазар акәын. Ҩныҭҟала дычмазаҩын лара, илбоз – илаҳауаз убранза имцхәын, лара лгәы зызхьаауаз азәызаҭәык имада, хәшәы лымамызт. Лан адәахьы усқәак дырҽын. Лҭаца аҩныҭҟа дыҩнан. Уи уа ус лмоургьы, лцәалтәымра акырза иаалныҭшхьан, мцхәы днықәтәар, ма днықәиар – уигьы усын. Ҷьанар дылбазомызт, аха уи дабацарыз, иахьылымбоз уск инапы алакызар акәхарын. Лара азәзаҭәык лакәын ус змазамкәан агәарҭ иқәгылаз, аҩныҟа днеиргьы зхы ззыҩнамкуаз. Лнапы злалкшаз ак ыҟазамкәан акәзамызт, ауҭра-сыҭра арыцқьараз лан длыцхраалар ҟамлози, ма ажәгәари акәтыҭреи ррыцқьара аалымылдар – усымзи, ма, шьҭа шьыбжьхьаҟаҭара иаамҭазижьҭеи, лҭаца аҩныҭҟа дналывагылар акәымзи. Лашьа аҳәсҭы заа ирыцқьалон, амхы аацынтәи лаҭара иазыҟаиҭарц, сынтәа макьана ҟаҭоу имазамызт, лара уахь дынҭалар – иабаргызи! Аус маҷхәызма. Ақыҭаҽ ус ыҟазамкәа ҽнак зыбжьысуазма. Аус умургьы уамак иуныҭшзомызт, зынзак еиқәылазаанза. Аус злаз лара лнапы агьакуамызт. Ма лҭатәқәа аахлыртындаз, урҭгьы лгәы рыхшәаны, аҩныҟа данаауаз, акымзарак шьҭылымхит, аҭхьара лхы лзадкыломызт, заа илдыруан. Ибжьысуаз азҕаб мзышәа дылҩызаха лхы шылбоз мацара, адунеи лхы ахылбаауан, лҭаца абарҭа данааҭагылоз:

– Бааи! Абысҭа нысҭеит.

– Ҷьанар дмааизакәа, ҳтәома? – Асҭанда днахынҳәит.

– Уажәыҭәҟьа дҟалазом, – Шьасиа, аназарантә лықәҽылымҭкәа, агәарҭ ааиҩылҭәан, аанда аҽынтә ланхәа даалыҭхьеит. Уи атабарҷьан зыдҽаҳәалаз аҭәқәа еизылгон, амца аиҽакраз, шьҭа ифархьын.

– Ҷьанар дабаҟоу зыбҳәаз? – Асҭанда иаахынҳәыз лҭаца дналызхьаҭшит.

– Шьына дааин, машьынала дигеит. Баҭыргьы дышьҭырхрызшәа дцәажәон.

– Зны Баҭыр иакәын ишьҭыхтәызи, ара дааны, шьҭахьҟа дызцози?

– Уи алада дцахьазшәоуп ишеилыскааз.

– Ус иҟахыума?

– Ус еснагь иҟоуп, дара зыхьзои умҳәозар, – Шьасиа лҕьырҕьыл бысҭа еиларҭәиуа мацара илухьан, ихәны анҭара лҽазылкит.

– Уажәы ирызкашәеи ҳәа сҭаар сҭахыуп.

Асҭанда лҭаца длызҭшуан, уи лбысҭа ҷыда ахаара аҭаацәара ишьҭыркаахьан. Иагьа умҳәан, абзыҭқәа аҕьырҕьыл бысҭа рхашҭырц агьрыгхомызт. Аамҭа уадаҩқәа рхаан аҷьқәреи ҩ-хкыкны илаго-аҽакуа, аҭагылазаашьа абаҟаз. Игәзаны ирлагон, ахьурзы ашыла алаҭсаны идырҟьатҟьатуан, иара убри еиҭа иалаҭсаны идыржәпон. Аибашьра ду ашьҭахь амлакра цәырҭит. Анхацәа рыдгьыл хырҭәон, ҷьқәреи аарыхырҭа рмоур, рылшара зегьы аколнхара иазыркырц. Ршыла анмаҷха, аманка ҳәа аурыс қашь злырхуаз рзыҟалан, ашыла ацынхәрас ахьурзы иҭарҭсон. Убас абысҭа цқьа ауышьа ызырц агьшагмыз, Анцәа иҷьшьахартә, ихынҳәуан. Ҷьанар, азлагарахь данцоз, заа иалҳәон ахырҕ шыла шааигашаз.

Иудыруази, Ҷьанар дицны, Баҭыр даамҩахыҭхыр ҳәа, гәыҕрак Асҭанда иаалызкашәеит. Зны ахышә аҽынтә, нас абарҭа дааҭагыланы, ма агәарҭ дахьнықәс-аақәсуаз, рқыҭа мҩа лылаҭш ахын. Хәлаанза ҩба-хҭа машьына рыда змиасит. Урҭгьы Шьына и-«Жигули» рыламызт. Ирҭауланы данхәыцх, Шьына дааины Ҷьанар дшигаз, Баҭыр арахь дшықәымлаз уҳәа, ирҳәақәоз цқьа ианылгәалалыршәа, лгәыҕра ҭсыҽхон. Ус иагьа иҟазаргьы, амҩа лылаҭш лзаҟәгомызт. Шьҭа ааилахәларц агьанагмыз, аҭхагәазы иааузар ҳәа лгәы иаанарганы, зынзак данҭшымыз иалагзангы, агәашә аҽаҭхьа зышә аартны игылаз амашьына Ҷьанар данааҭыҭуаз гәалҭеит. Аҩны дыҩдәылҭын,

даакәгылеит. Ацәылашьцара цқьа длеилнаркаауамызт амашьына аҩныцқа итатәаз руазә Батыр шиакәыз. Аха хымпада иара иакәын, иахьынзалдыруаз еицыз аиҩызцәа рых-ҩык ракәымзи. Аҩны дшыќаз илырбеит, аха ртаара ихы иатәеишьомызт. Деилыпсаауан лара.

– Шәманшәалахама? – лашьа дизцааууан, урт рус аилкаара анаҩсан, Батыр избахәык иажәа иалаиршәуазарц дазгәаќуан.

– Ҳаиқәшәақәеит, – иара итак кьаҿын.

– Шәыззыртахызи? – Надшьа дцааууан, Цьанар, ихәы изаакәдыргыларц, аишәа даннадтәыла.

– Апснытәи АССР апрокуратура ани бзыптатәи арпыс итакра аеҳәара ирымаз ахы-мзы нцәеит. Иара дыштакыу дтакыуп. Иќоу еилаҳкаарц, гәып-ҩык ҳееидкыланы араикомаа ҳартааит. Актәи амазаныќәгаҩ апрокурор ателефон дизасын, еиликааз уи ауп: апрокурор Вардаиа аус имырхын, қартаа иргеит, изыхќьаз издырзом.

– Шьта ипсыхәи ауама зеалазыршәаз?

– Абыргцәа ҳрылан. Ашәахьа рееиқәыршәаны аобком актәи амазаныќәгаҩ изцароуп. Иќалаз цқьа еилкаатәуп.

– Иускәа итегь иуадаҩохома?

– Иуадаҩохозар акәхап. Уажәрааназа иара дызбалоз апсуа прокурор ҳиацәажәалон. Шьта еилкаатәык ҳауазар ҳәа, Қарт ҳазлабжьазаари.

– Иареи шәареи шәеимадара зынзак иќамларц акәзар апсуа прокурор аус зимпытцырхыз? – лыхшыҩ цҳафырза Шьасиа дцааууан.

– Ус акәзаргьы ќамлои, – Цьанар уи длықәшаҳатын.

– Ачкәынцәа аҩныќа иааумгоз? – Шьасиа лакәын итаауаз, Цьанар Батыр изкны акы иҳәозар лгәахәшәа.

– Ирымуит, – ипшәма иаақәлыргылаз ихәы нап аиркит. – Ҳкараха ҳаќоуп, ҳаҩныќакәа ҳцап рхәеит.

Ус иҩызцәа рҩыцьегь еицҿакны еицырҳәарымызт, изҳәатәќьаз дарбаныз ҳәа Астанда дызтцааууамызт, лтацагьы даатгылеит. Амала мап зкыз Батыр шиакәыз агәра лгатәќьон. Лгәы атанза акы ытцхон, агәыхь шьтылхуазар здыруадаз. Ҿымткәа иаатәеит аҳәсақәа, апшәма тынч акрыфаха иртарц. Рызынтәык рыхшыҩ ателербага иазышьтын. Ларгьы адырратара дахәапшуан, дызхәапшуаз лгәы иабазомызт умхәозар. Иззакәызцәќьа лхата илзымдыркәа, ахтны қалақьынтә ақытахь, лҩныќа, дахьааз аалцәымгахеит. Ара даақәыпшны, гәыхьымзар ак шьтымхкәа, лтцарахь дымҩақәгылозижьтеи, шьта шықәсык цырц агьагзамызт. Лтаацәа днарылапшыр лтахымкәа дыќамкәан, Анцәа иумҳәан, аха зегь рапхьаза дзызхьуаз лыкәшәара зхы иатәазымшьоз иакәын. Ма ихьцәќьаз лдыруандаз. Уахь уаҳа еилкаак лымазамкәан адәы дахьаақәгылоз дыкәымгылар иаҳа еиғьалшьо днеиуан. Убра дахьтәатәќьаз илызбеит ааигәа аҩныќа дымхынҳәырц. Ашыкәс Ҿыц аҿынза даеа мызкы еиҳаны инабжьан, ма убасҟан даарын. Убас дныќәар, мачк лпсы ааивылгарызшәа лгәы илнатон. Игәаќцәаќуаз азғаб еснагь псеивгартак дазыҩуан. Адырҩаены, ддәыкәларц саатк аќара шлыгыз, лан даалзааигәахеит:

– Цытрак сзымаауазар, шәысцәымшәан.

– Иќалеи, бан дбыкәахшоуп? Зныкыр бмаакәа шамахамзар мчыбжьык нбыжьхьазма, – ан даагәатеит.

– Акгьы ќамлазеит. Асеместр нцәарц агьагым. Сзыпхьақәаша сцәеиқәылеит. Абиблиотекақәа сыртаароуп. Ацара мшқәа ирылагзаны, сахьзом.

– Бзиоуп нас. Аамтак боуны бќалозар, баабжьќьа!

Астанда аҧхьатәқәа лцәеиқәылатәќьеит, уахь илхәоз мцык алацәќьамызт. Лцара лнапы шадкылаз лырцаҩцәа иргәапхомызт, лхатагьы илгәапхомызт. Лускәа халыртәаарц лгәы итазамызт, убра мцын илхәоз. Иара ус Аќәа алтра дазхьаауамызт. Лыхшыҩ чмазара убас лнарќацон. Лыматәа еидылкыларц, луатах данынықонала, длышьтахх лтаца дааҩналеит, лышьтахьќа ашә ытцарбаќа иаркны.

– Бызҿу сгәапхазом, – Шьасиа ланхәпҳа даалыдгылеит.

– Избан?

– Ҳан излабҳәеи цытрак саазом ҳәа? Лыбла траа дышбызпшу бзымдырзои?

– Издыруеит.

– Астанда, ус ғәғәак быманы бшаанымгыло усгьы еилкааууп, – Шьасиа акыр лзылцәытцәахуазма. – Бхы бнапаҿы иаабгароуп, бызҿу закәи?!

– Уаҳа сылшом. Дызбар ҳәа сгәыгны, есымша амҩа сангылоит. Иара иеысцәизоит.

– Батыр ида уаҩ дыќамшәа, бхы мҩапыбымган! Быпстазаараҿ заќаҩы бпылаша бдыруама? Ацара бахьынзатоу егьаҩы бымҩа ркыпеи.

– Ибҳәақәо закәи, Шьасиа, исзеилкаауам.

– Батыр дыбхадыршҭуеит, убас абзиақәа ыҟоуп. Бара бнапы еиқәыбыпсарц акгьы быгым.

– Абзиақәа спымлацт ҳәа басҳәахьазма? Аха сара уаҳа уаҩы дыстахым.

– Бакә сакәзар, зынзак дысхасыршҭуан.

– Ус зҳәо Шьасиа боума?! – Астанда лҭаца дааԥьалшьаҭәкьеит.

– Ибышьҭоу иоуп быхшыҩ ззыбшьҭыша, ибышьҭам илабхи.

– Бара бсыцхраарц бсывагылаз ԥьысшьон.

– Сбывагылоуп, акыр сзеилкаауазар збоит, аха ианаму аҽны бихыпсаар стахым.

– Аиашаз, иаарласны сзымаар ҟалап. Ак сыхьыз ԥьышәымшьан.

– Баароуп! Бан лзы баароуп. Лпсы ҭаны дахьбымоу иҭабуп ҳәала. Мышкы зны бхаҭа бхы гәыбган абҭо беыҟабымцан!

39

– Шәахьцаз акыр шәзеилкаама? – Леуанти, иҽыпсахрақәа дәахьыла иааимырԥшырц, дҽаԥхаҽаччо мацара, Степаниан дизцааит. – Стаацәара шԥаҟоу, сҩызцәа-спызцәа? – убас ала акы изиҵбаар гәеиҭарц, иҽԥишәон.

– Рызынтәык рыгәқәа бзиоуп, – аԥыхьа данибоз аҟара деизадамызт Алик Степаниан, аҭзамц икҽаҟаҵаз абаандаҩы иҭыц наирбаны данынаиртәа нахыс, Леуанти уи гәеиҭахьан, ԥьара ак ҟалеит, еилкаа иимҭацызт акәымзар.

– Апрокурор Вардаиа дыжәбоу?

– Уара уус даҽазәы инапы ианырцеит, – абар иҟалаз ахьиҳәаз.

– Знапы ианырцада? – Леуанти иныршьа даҽакала ишашьҭаз ааигәыцахит.

– Уажәыцәкьа! – аниҳәа, ашә ашьшьыҳәа иаатын, дааҩонашылеит ҳәашьак акәымкәа изгыз, иҳаракыз, зарԥысра инҭысхьаз хацак, иԥаца хыцә иԥынца ацаҟа ас изҿарбагьаз уаҩы цәгьак дааугәаланаршәон, аха дарбаныз Леуанти ихахьы изаагомызт, дзустаз Алик иааиҳәаанза. – Нозазе Михаил Лавренти-ипа!

– Мшыбзиақәа! – акабинет ҭшәа агәта данаакәгыла, инапы ааирххеит, абаандаҩы идунеихаан ихамшҭыртә иааизынхартә, зыплан аҟыз ԥшра даара ишьтызхуаз уи аустцааҩ ҿыц.

– Бзиа збаша! – Леуанти ииулак итып ҭшәа дҩахытцын,инапы ааимеихит.

Доусы ртыпқәа аалырхит. Степаниан иаԥхьа иқәыз қьаадеизга гәарҭак, Қыртҭәыла апрокуратура аус чыдақәа рытцаҩы, иара усгьы аустцааҩ ҿыц, ихымҩаԥгашьа уҳәа, абаандаҩы даҽакала ихы даладырԥшырц ишишьҭаз усгьы иҩашьомызт. Аустцаара абыржәы иналагозшәа, ҿыц ашәкәы ианырцон ихьз, ижәла, иабхьз, даниз, дахьиз инадыркны, царас дзылгаз, даналгаз, дзылгаз, аускәа ахьиуаз, зегьы-зегьы. Аҭакқәа Степаниан ашәкәы иаништон, Нозазе азхаз абга змаз аҟәардә дыкәтәан, ишьамхы еиқәыршә, аустцаара ацак чыда шамаз натшьуа.

– Абри ашәкәы зҩыз, – Нозазе ақьаадқәа иаарылеихит, – уара уакәушәа уҳәеит, аха иунапҩымҭазам.

– Избан? – Леуанти цкьа днахәаԥшызшәа иуит, аха аиаша уҳәозар, аекспертиза иҟанаҵаз алкаа аҵкыс рдыруан.

– Ари знапҩымҭоу Кьахьыриԥа иоуп, – Нозазе зегь здыруаз иԥшра шьҭихцәкьахьан. – Убас хәычы-хәычы зегь ҭахцаап. Аамта хамоуп. Ицегь иҭаххқәаша хрыхәаԥшроуп, – аниҳәа, Леуанти ицегь дшыкҿарцалоз ааинырит. – Убартқәа рцынхәра, сгәаныла, шьта еиҧьын телехәаԥшрала уқәгылар.

– Уи иапсоу усны избом, – иааҽаԥиҵәазшәа иуит Леуанти.

– Уажәы сымҳәеит, уара уазхәыцны ухала уазнеироуп, акраамта ханеицәажәалак, иатахыу ашәкәқәа ануҳарбалак.

– Исыҟамцо аусқәа ыҟоуп. Уи азы мчыла сзыхтактәузеи.

– Умбои, зегь таҳцаарц хтахым.

– Шәаԥхьа иқәуп сышәкәқәа зегьы, – абаандаҩы иеааирхаҵазшәа иуит, арахь иахырҳәаарызгьы даара дазҿлымхан. – Заҟа шәтахыу итышәцаала.

– Уи ауми ҳазҿу, – Михаил Лавренти-ипа, уамак итахымызшәа, инахыркьа-аахыркьашәа, машәыршәа иԥыхьашәазшәа, «иааицәыкәшәеит» Тыркьба Мирон дыштакыз зҳәоз ашәкәы.

– Уаҳа азәыр такыума? – Леуанти, гәыргьаҽҳәаша идырныхәалазшәа, иибоз ашәкәы ԥьашьо, дԥышәырччон.

– Иҟалап, сара зегьы рыхьзқәа сыздырзом.

– Мирон имарки?

– Итахцаароуп. Дтазкыз апсуа милициа ауп. Иахьа иазхоуп. Акыр азы усыхәар утахыума?

– Мамоу.

– Ак азы уиҳәарц утахызар, инаимыгзои, – ҽааитит Степаниангьы.

– Мамоу, акгьы стахзам, – зҳәаз Леуанти, иааигәалашәон Валери Макеев ишиеиҳәахьаз Вардаиа қәрала диеиҳабын азы зғабк длызцаарц диҳәартә рцас ишацанамкуаз. Убригьы иазхәыцуазар акәхарын хы-шықәса рыла иеицбыз Нозазе иустцааразданизаарышьтупз. Иахьцалак иареи ицаои маза уск шрыбжьаз иҳәеижьтеи акы алырхырц ргәы итамкәа иҟамызт. Убри азакәхарын ицо-иааууакы даҳәарц зигәаладыршәоз. Аха ишыҟарцалоз еиԥш иаахжәаны лызбахә ацәыргара зырцәымгзи? Абаандаоы изеилкаауамызт. Усгьы зыгәра имгоз «рвартәацәа» рус аргамахар ҳәа ишәозу?

Ачапшьао ашә ааиртын, Леуанти, ишьтахь инапы ҟаца, дындәылигеит. Акамерахь длыбааргаанзагьы, Мирон итакра зыхҟьаз еилиргарц иеԥишәон, аха амоан ихәыцрақәа цқьа изеизгомызт. Акы зацәык игәы зызцоз, иара данторк ашьтахь аизара ду ҟалазтгьы, Бзыпта аизараҽ дзыцхьаз ақәцара анеиқәиршәоз ихы иаирхәаз ашәҟәы ахоаала зитахьаз Ҭыркьба дапхьазар – дтаркуан. Русқәа цәгьахон ас еиԥшыз адокументқәа ахьааргаз еилыркаарц илашьталар, иахьакәымз икылнагон. Убри аттцааразы зцаарақәак иртозар, атак шыҟаицақәашаз ҳәа заа иешазыҟаицоз, акамера ашә, ацапха асапат итарцәиуа, иаадыртын, иидыруаз азарбацьан хатца кьаҽ дааонаргалеит, иматәакәа дрытцакь. Зҽы дааргаз дшынаихәапшыз, амалагьы деимахәлаза дааонаргалон, днеилашәкәазеит.

– Ахышә аҳаркзом.

Леуанти дахьҽапхаҽаччоз азарбацьан иаҳагьы деивнагазон. Шзнызгьы ахышә уахгьы-еынгьы иаартын. Ахышә аиркырц иеазикит, апсуа имуит. Роыцьеғь уажәапхьа оы-мзы еицтакын, оы-мзы ахышә ытцарбаҟа иаркын, Леуанти иԥсы изткаауамызт, егьи уи иус алазамызт. Ҽыц аонахәаера шьта ари иуамызт. Ахышә ахьаадмыртуаз ачапшьацәа уамашәа ирбон, шьыжьи уахеи ашьмахьы, ма еынла анаиааиртахь иргарц ианааонашылоз, фоы умагак онышәшәон. Убасцәкьа еита итәахуазма?!

– Алагер аҽы унаргааит, иузаасцо убап! – иамузозшәа аниба, Сатар даахьатцын, ицәарта еитцихырц иеазикит.

– Уара уа уақәшәар уаҳатыр рбоит ҳәа угәы изаанагои? Уара уда уаҳа уао иаша дыҟазам? Зегьы-зегьы грак рымоуп.

– Уеыҟатцаны ушпаҟалеи!.. Иуцтакыдаз? – Леуанти даеакала дахьибоз зыбзоураз ицтакыз иакәыз цьушьарын.

– Арцьмелашьвили.

– Уи дзустоу аадыруеит, уара дуздыруам аха.

«Двартәан» акәын иаанагоз. Азныказ Леуанти ииҳәарыз ааиҽытцабеит, иакәымз ак имхаҳәазар, дитиит ҳәа даазхәыцын. Иаразнак дааиԥхьхәыцхт. Уигьы Валери Макеев иеиԥш игәра игазомызт аханатәгьы, «хыхь» ираҳарц иитахыз акәын изцәыригоз. Ингеи иареи ртаарых изеитеиҳәеит, «хыхь» иреиҳәарц, ицәимзеит лара ладрес Валери ишиитаз. Уи акыр дигәапхомызт, иакәымз ак леиҳәар ҳәа дышшәоз ақыртуа уриа ицәицәахуамызт. Ари зегьы кәарацаран. Ажьа мкәарацар – ақәыцьма иамфози. Ажәакала Арцьмелашьвили ихырҟьашәа, азарбацьан «диацәхауан».

– Зегьы гәрамгацәоуп, уара азәзацәык уоуп аиаша уао, – «хыхь» изырроуан, Леуанти уи агәра игон. Амала дышны дыҟан, агәаеанызаара маҷк ишицәызуаз ашьтахь дазхәыцуан. – Сус ҽыцымтала итырцаауеит, – иҳәеит иара, анахьгьы-арахьгьы иаиумкәа. – Уахгьы-еынгьы иҟацатәуи ҳәа схәыцлароуп, ахышә аркны, сыонархәаены ишыстахыу сзымхәыцуа скалар ҟалома.

Ииартаҽ иеааицихит. Азарбацьани иареи уаоышьала ишзымеинаалоз бзиаза ирдыруан, иускәа есааира ишеицәартәуаз еилдыркаауан, дизааргеит уи ауао кьаҽ мдыр. Леуанти Нозазе ила иара дизаазышьтыз дышхьамцуаз дирбон. Дара ирымчыз еиликаауан, иаартахыз илармыгзарыз арбаныз, ҽагылашьас иҟаицарызи? Итагылазаашьа аруадаозон иара, Ҭыркьба Мирон, даеа цьоукы тарккәазар. Заур Гындиа дыштаркыз аниаҳа, Цақәашь дахьоеиз ауаа рыгага заҟа иацәшәоз ааигәалашәеит. Уажәы, гәыԥ-оык рылыргазар, ажәлар рхы шпамоацыргоз? Ирцауланы данхәыцлак, иоызцәа шхьамцуаз дазааиуан. Амала, ашәартаратәкьа иантагылалак, зхы зымтәахуаз апыза дырмоуа еилахон, убри дацәшәон иара, имацара иакәмызт, усгьы ишәартатәкьан. Борис мазала урт драпгылазаарын, аха еизарак ҟалар, даеа уск цәырцыр, ауаа моақәицартә, аргама апхьа дгылацәомызт, ихата атшәара дшыкҽарцалоз имбозар. Убартқәа рбон аиҳабыра, акәымзар Леуанти иаҳа дызхатаркрызи.

Акамераҽ Сатари иареи уамак еицәажәазомызт, иус азхәыцра хтакны иман. Аиҳаразак аустцаао ҽыц дизыркзар, апыхьа еиԥш акәымкәан, зегь ҽыцла имоақәцатәхон. Нозазе излеиҳәаз

ала, акыр аамҭа ианеицәажәалак, дызҽҟәаз абаандаѡы цкьа даназхәыцлак ихала иҽиҟәшаҳаҭра иѡуан. «Ухаҭа ушҭамтәац ѡашьом», – Леуанти убас игәы иааҭеикит. Аусҭҭааѡ изеилкааҭәҟьомызт абаандаѡы абахҭа дшеиҭанамкуаз, уи мчыла ак иурҟаҭар улшон, аха хаала иауамызт. «Уазыҟасҭазшәа ухы анрааланы, уҽуҟәшаҳаҭра иѡы акәзар иаанагоз Михаил Лавренти-иҭа ииҳәаз?» –ихы дазҭаауан зынгьы, анаиааирҭахь ианлыбааргоз аламҭалаз. Иаалырҟьаны аҭҭааѡы иаб Лаврент шихьзыз ааихҭашәеит Леуанти, Саҭари иареи анаиааирҭа акәаҟәҭҟәа еимдо ианааивысуаз. Бериеи Нозазеи рхаҽҟәа еиҭшыҭәҟьан.

Аҭсны апрокурор аусҭҭаара зхаимырхыз акраамҭа дазхәыцуан, иззакәҭәҟьаз иагьизеилкаауамызт, аиаша иазҳәодаз, аха ихазы ҵьара дкылсырц дашьҭан. Вардаиа аказы даҟәыргеит, ҵьара акала дыргәамҭхеит. Убриҭәҟьа иара изы еилкаан, нас иарбан ҽеимраз идырбалаз? Иара апрокурорҭәҟьа ари аус инапы изанызи? Степаниан зны излеиҳәаз ала, аҭсуа прокуратуреи амилициеи аус рыцырур рҭахзамызт иҭакыз иусҭҭаараҽ. Ус анакәха, апрокурор ихы иадиҭар акәхеит? Ақырҭҟәа ари аус уажәшьҭа имырхызар, акала Вардаиа игәра рымгеит. Уи дахдырҟьартә иҟаиҭарызи? Зны, игәалашәон абаандаѡы, абахҭа дҭыҭыртә, анҭыҭ имѡаҭысуаз закәытә усыз идыруазма ҳәа апрокурор шиҽыҭҟьахьаз. Аҽахәҽыхырҭаҽ мазала амикрофон алаҟаҭазар, ииҳәаз раҳаит. Ма Леуанти данлыбаарга уи азбахә Валери Макеев иеиҳәеит, уи игәра шигоз рдыруазарц. Ихала иусҭҭааѡ дичарҳәаѡхазар? Абарҭ ахәыцраҟәа иара дзырхыҭомызт. Амала аҭҟаҭҭа ахаҭеи иацыз аинструкциаҟәеи ахьизымдыруаз ирхырҟьаны, иара дыршьа имамызт аҭсуа прокурор ацәгьара зуз ҳәа ирҭхьазаз иаанкылара хы-мзы иреиҳахар азин шимамыз. Нас аҭакра аҽҳәара иаҭҭахон Қырҭтәыла апрокурор иаҟәшаҳаҭхарала. Вардаиеи иареи аҭыхәтәан ианеибадырба, Леуанти иҭакра изакәанымкәа ишыҟалаз анцәырига, ақырҭуа еиҳабыра уи зхараз аҭсуа прокурор шиакәыз иазнеит, избанзар уаанза уи абаандаѡы иеиҳәахьан доурышьҭраз анҭыҭ ақәҭара шцоз.

Лавренти Нозазе иҭа Михаил! Леуанти абахҭаҽ иҟазаара хы-мзы ҭхьан, иара изы шыҟәсы рацәахеит. Уаҳа изнымҭәазоз ҵьамыҕәа ахьихигоз уазыр аамҭан. Аҽыц ҭҭааѡ иаара изаанагеит иҭегь иҭаулаз агәаҟҭәаҟра, агәаҭеи мыжда изканаршәит. Ирлас-ырласны диҭхьон, иҽахәҽыхра рацәак ақәирзуамызт, есымша маҷк диныруан, заҟа иҽеиҭеикуаз ҭиҭаауан. Уи иеиҳабыра ирҭаз аҳасабтә зламѡаҟәиҭашаз дашьҭан дымццакзакәа, иамуазшәа анибалак, иҽырҕәҕәа дцәажәон, абаандаѡы иара иҳәатәы дацымныҟәар, дызлаиршәашаз аацәыригарызшәа иҽазыҟаҭаны дтәан.

– Зегьы уҳәоит, баша аамҭа зугои? – аҟыз ҭшра змаз ауаѡ ѡызмалаҟь иблаҟәа ааҭылашьцон.

– Аҳәара саҽыми, исҭәахыз акыр ыҟаны избада? – ишаҭәышаҭәра иҭәахларц ихы дақәымчуан, иауазар дҭышәырччон, уи акәын дызҽатәаз деилазгоз.

– Ус акәзам, зегьы, зегьы уҳәоит. Даҽа ҭыҭ-ѡык ҭаҳкыр – нас иубап. Аиҳаразак Кьахьыриҭа. Уи иҟаиҭахьеит цәгьара уск. Иаҳзымдыруа ҵьишьоит.

– Иҟаиҭеи?

– Ианцәыраагалак иумбари.

– Шәцо-шәаауа убри избахә шәҳәоит, ҵьара дышҭакҽаҳамцалареи ҳәа шәишьҭоушәа збоит.

– Уи снапаҽы дыҟоуп. Хара дызцо ҵьушьома. Иусҟәа зегьы цәыҭыттарц дыҟоуп. Ауаа зиҽамҭшуа дҟаҭаноуп дышҳарзуа.

– Иҽашәкуа иарбанзаалак акгьы шәымам, – Леуанти уи дихашшаауан. – Ус ак ыҟазар – зегь раҭхьа сара издыруан. Ааи, дҭашәкыр ҟалоит, акгьы ихаразамкәа. Ус уажәы мацароума реаназыркхьоу.

– Зегьы цәыраагар – нас иубап.

– Аеи, аамҭа зегь ҳнарбоит. Амала уи аҳәынҭәа игәыдҭәалара усҭәҟьа имариахом.

– Ҳара аинформациа ҕәҕәа ҳамоуп. Уи игыу-ибзоу заманала иаадыруеит. Иѡызцәа ркомпроматқәа хианы ишьҭоуп. Компроматк змам уаѡ дыҟазам. Уара ухаҭагьы ишумоу умдыруеи? – аниҳәа, ииҳәоз шизеилымкаауаз иирбарц, Леуанти ижәѡахырқәа ааирҭасит. – Баша исҳәазом. Убри азын еиҕьуп ухала уҽы шуҟәшаҳаҭхаз гәыкала иаартны иуѡыр.

– Азбарҭаҽ сҽы сыҟәшаҳаҭхоит, уаанза акгьы зѡзом.

– Иуѡыр иаҳа еиҕьуп, уазхәыц!

Аҭыхәтәан Лавренти-иҭа, ҽыц абаандаѡы ибла дыхгылан Лавренти Бериа, ииҳәаз – «иуѡыр иаҳа еиҕьуп» – дазхәыцҭәҟьон. Акамера дакуамызт, анеиааирҭа ицәыҭшәахазеит, аҽыкәабарҭаҽ азы цацәан. Иҭсы армаҷуан. Амала азы ца акәзамызт иҭсы зырмаҷуаз, уаҟа иѡназ аҳауа бахҭа ҳауан иахьабалак еиҭшҭәҟьа, изычҳауамызт. Вардаиа аусҭҭаара инапы аналакыз, уи знык данбаарыз ҳәа, аҭсуа баандаѡы дыҭшын. Ма жәабжь ҽыцк изиҭбаауазар алымшози. Нозазе диҭхьар иҭахзамызт, дибар аҭкыс димбар иаҳа иеиҕьын. Аҭхьатәи ақырҭҟәа дрымҭақьақьон, аха мышкы зны ишакәымз аҭсуаа ихцәажәар зиҭахызи. Уажәтәи иакәзар – инапы ианыз аус аҭҭаарада

ESTADO DO RIO DE JANEIRO
CÂMARA MUNICIPAL DE MACAÉ
Macaé Capital do Petróleo
Lei Estadual nº 6081 de 21.11.2011

PROCESSO
Nº 2016/2018
Fls. 06
ASSINATURA

CÂMARA MUNICIPAL DE MACAÉ
Carlos Lecio de Oliveira
Agente Legislativo
Matrícula: 1815-5

PARECER DA COMISSÃO DE JUSTIÇA, REDAÇÃO E GARANTIAS FUNDAMENTAIS

Da Comissão de Justiça, Redação e Garantias Fundamentais, sobre o PROJETO DE _____ nº _____ de 2018.

Senhor Presidente,

De acordo.

Sala das Comissões, _____ de _____ de 2018.

_____
Nilton César Pereira Moreira
Relator

Vereador	Cargo	Voto (de acordo/contrário)	Assinatura
Júlio César De Barros	Presidente		
Paulo Antunes	Titular		
Welberth Rezende	Suplente		

APROVADO
Unica Discussão
EM 29/05/2018

Palácio do Legislativo Natálio Salvador Antunes
Rodovia Christino José da Silva Júnior, s/n. Virgem Santa
Macaé-RJ. CEP: 27.948-010
Telefone/Fax (022) 2772-4681
E-mail: secretaria@cmmace.rj.gov.br

Câmara Municipal de Macaé
Expediente
29/05/2018

Зегь рацкыс ацыхәтәан иаҳаз дацәшәаҵәкьеит. Амала иркьыԥхьуаз иарбан материалыз, убасҟатәи сахьаркла еиҿадыртәрыз? Дхәыцуан, деиҵахәыцуан, дахькылсрыз издыруамызт. Издыруадаз Инга лысалам шәкәкәа ҭызшәак рылырхырц иаҿызар? Аԥыхьа Вардаиа иҿыцшәахьан идокументқәа антисоветчинахь икылыргар шрылшоз. Убас ак рымпыцашәаҵәкьазар, идмырбакәа ирҵәахызар, ианаарҭаххоз иаламақарларц? Акгьы рымпыцакымзаргьы, ауама идырбалазшәа, еиқәдыреаеарын, ЦК адҵа ҟанаҵар, иназмыгзоз иарбан редакциаз? Дарбан журналистыз аиашеи акариереи еиҵнызыпсахларыз? Шықәсык аԥхьа Кьахьырипа ицәа ихыхны «Труд» дшанырцаз еиԥш, уажәы иара изныкәарын иҵегь еицәаны, уаҳа иарбаныз! Ацыхәтәантәи аамҭаз, ибаандаҩы дипхьацԥхьаза, Нозазе убри аус азбахә ааҵәыригон.

– Иухамшҭын ҳаамҭа шааигәахаз! Гәык-ԥсыкала иаарту уҿуқәшаҳаҭ ианырҭахыу ианырмоу азы, акьыԥхь уматериал абарц азырхиара иаҿуп. Уареи сареи убарҭ раԥхьа аԥыжәара ҳауроуп. Укомпромат шрымоу умдыруеи?

– Убас акырынтә ишәҳәахьеит, – иамуазшәа аниба, Леуанти иусҭцааҩ дааиҿагылеит, – иарбану исымоу сашәҳәеи!

– Урҭ ашәкәкәа саргьы исыдмырбазацт, исмазцаазакәан ауп ишыркьыԥхьуа, амала ЦК-аа ирласны ироуроуп унапы зну ашәкәы.

Акьыԥхь ала аҳәынцәа игәыдырҭәалар, ижәлар агәра шԥаргари ҳәа, Леуанти дыццакцәомызт. Михаил Лавренти-ипа дыццакуан, абахҭа иҭаирпсырц дзызгәышьуазгьы дирццакуан.

– Иахьа даҿа проблемак сызцәырыргеит, – иҳәеит иара ҽенак, «дааираза илахь еиқәцаны», закәытә бџьарзеи изырԥшаахыз ҳәа абаандаҩы дааизҿлымхаитәын. – Аизараҿ узыԥхьаз ақәцара апартиеи аиҳабыреи изларҿагылаз ала, антисоветчина астатиа удызгаларц исацәажәеит. Аиаша уасҳәап, сара маҷзак саапшырц сыкәпоит, аха иҟасымҵар уус даҿазәы инапы ианырцар ҟалоит. Ҳазынтәыкгьы апартиеи аҳәынтқарреи рзы ҳсалдаҵцәоуп, иумдыруеи? Уара узы лахь сыртар абасҭахыу!

Вардаиа зны иҿыцшәахьаз акәымзи. Ари азцаара иҿадыргылар, ажәлар дырзекилкаауамызт. Акьыԥхь аасҭагьы абри иаҳа дацәшәазеит. Несҭор Лакоба, Владимир Ладариа, Кәациа Инал-ипа уҳәа ѡажәеижәабатәи ашықәсқәа аѡбатәи азбжаз рхы иҭадырԥаз абри акәын. Азбарҭаҿ ижьаны ирхаразшәа ддырҳәон, нас мазала инкыдцаны иршьуан. Уажәы Леуанти дыршьрымызт, аха 1937 шықәсазы иқәыргаз апсуа цеицәа рымацара ракәзамызт иаҟьашьыз. Урҭ зегьы ашьтахьқәа ареабилитациа шроузгьы, иахьа уажәрааназа апсуаа уи иаргьацомызт. Уажәых, ас еиԥш иҟаз аус ала иус анырзба, апсуаа аҳәынцәы ргәыдтәаланы иабанзыҟазаарыз?! Дзыдҳәалази идҳәалази усгьы бгеицыхрак рырҭашамызт. Уи адагьы Нозазе даазқәылаз «адокументқәа зегьы цәыраагааназа!» ҳәа ирлас-ырласны иҿыцакын. Адуховка иҭаз изцәырыргаҵәкьар аасҭа, антисоветчинагьы наццаны ирхадырԥар ацкыс, еиҕьаимшьарыз арбаныз. Урҭ зеилаҳауаз ашәкәы зны ириҭар, нас дышнеиуаз изхырбгалар здыруадаз ҳәа игәаҵа иааташәеит, анаиааирҭаҿ, ажәѡан датаԥшуа, арымз дахьықәтәаз. Рханы иқәгылаз асалдат длаѡеиуан, иҟарцоз амацара акәымкәан, рхәыцрақәагьы ҭицаауазшәа. Ус акәымкәан, инапы зцаѡуаз ашәкәы ахырбгалара илымшар, ма имацара дагарын. Арахь уи ашәкәы аѡра инап аиркырц игәы иҭашәомызт.

– Ҳаамҭа цазеит, – ҽааиҭит Нозазе, уамак игәы иеанзамкәа, Леуанти даныхәнырга. – ЦК-аа уаҳа изԥшуам. Даҿа мшқәак сыртарц срыҳәеит, акәымзар иузкыу астатиа акьыԥхьраз идәықәырцахьазаарын. Уҿыхны узмоу удыруандаз: Шевардназе ихаҭа ушәкәы иаҳа дазҿлымхауп.

– Исызкыу аматериал ркьыԥхьыр акәу, ма ишәҭахыу ашәкәы снапы ацазѡыр акәу иаҳа иеиҕьу здыруада.

– ЦК-аа, ирҭахыу ашәкәы руҭар, абахҭа уҭыргоит, нас, ахақәиҭра анурҭа, ушьапықәгылараз иуцхраауеит. Уи шԥаузеилымкаауаз?

– Уи ашәкәаҿы изѡуагьы сыздырзом, излазѡуеи, – ҽыргазара ҟаиҵар иаҳа иеиҕьын. – Аполитикатә документ аикәыршәара ус имариам. Арахь абахҭа ишыстахыу сархәыцуам.

– Ақәцара заманала ианеиқәуршәоз, ус умҳәазеит. Ажәакала, даҿазны ҳанеиқәшәо, апроект рхианы иумазароуп, – иқәикзеит.

Ихы имагәыхьха ддырхынҳәызар, абаандаҩы, амца дшалагылахьаз еилкааны, азыршы шыҟаз дыпар, анахьгьы арахьгьы дышрыбжьахоз гәеиҭан, дуазыруан. Абас даныгәатәеиуаз акәхарын, иҭакыз аустцааѡцәа ирцәитәахуаз «авартәа» иҿы анаариуаз. Абахҭа апсихиатрцәа хымԥада иадҳәалан. Уахыки-ҽнаки ирзынаԥшуа Нозазе иеиҳәақәаз ныкәицон, иаакәихуан. Аҿышәт днас-насын, аҷаԥшьаѡ дааиԥхьан, акьаади ѡыгаки дрыхәеит. Иҟәардә даахан иныкәицан, ихаҭа аиарҭа дныкәтәеит. Аустцааѡ Нозазе Михаил Лавренти-ипа ихьзала арзаҳал иѡырц иеыназикын, иѡыга ажәакәа еиԥшьуа акьаад иныкәхәмарит.

«После последних допросов и бесед у меня была возможность представить себе какие угрозы нависли надо мной. По необходимости мне приходится согласиться: предъявляйте все статьи, какие посчитаете нужными. Спасение у меня нет. Я готов нести любое наказание, даже не собираюсь себя защищать. Раскаиваться по необходимым положениям своего обвинения я буду на суде.

Обвиняемый Левантий Г. 16.12.1980 г.»

Иқьаад рены иҩныҵҟа ҷьыба инҭеиҵеит, дахьыргалак имазарц, акәымзар «шумон» анымҩаҵыргоз, иара акамераҽ дыҟамзар ҟалон, ирҵыхьашәар иҭахзамызт. Ааи, азбара аан иҟаиҵарын ииҭахыз аҳәамҭа, аха иарбаныз? Уи Нозазе заа изидыррыз? Ишиҭахыз имҩақәиҵарц азакәызма? Абаандаҩы иҽырҭынчны дтәан. Шьҭа дхәыцырц иҽҵишәазомызт. Убри аҽны, уамак мҵыцкәа, аҷаҵшьаҩ аҽышәҭ ааимирҟьан, иҽеилеиҳәарц наидиҵеит. Иҽанеилеиҳәа нахыс аҽахәҽыхраз дыргон, уи еилкаан. Иҵсгьы ифомызт, иарзаҳал иҷьыба иҭан, убри аус аур акәын. Амала изеилымкаауаз ыҟан: аусҭҵааҩ дыҵшны дтәазма, иҭакыз ак иҩны даалгозар ҳәа? Уи апроект ҟаҵараз идҵа нагзан ҳәа игәы иаанагазар?

Леуанти ихаҽы зеиҵшраз здыруадаз, иара игәы излаанагоз ала, акгьы зымҳәакәа, зегь ззеиҵшыз ахаҽсахьа шьҭыхны, аҽахәҽыхырҭа дныҩналеит, итәала бҷьарла деиқәных. Нозазе дҽаҵхаҽаччозшәа аниба, игәы аахьаҵсит. Аусҭҵааҩ дҟәандаза аҵсшәа иҳәеит, абаандаҩы инапы имхны, ауа ҽыц дирҳаз ҷьушьарын. Дрылаҵәажәон иуҭахыз зегьы, аха дзызхьаауаз азбахәҵәҟьа цәыригазомызт. Абаандаҩы иакәзар – дҽагәыбзыҷшәа ҟаиҵан, атәым ус далаҵәажәон, дзыҽҵәажәоз дзызгәаҟуаз днаҩс-ааҩсны. Аамҭа цеит. Леуанти дыҵшын, шьҭа длыбааргарц, Нозазе адҵа ҟаиҵарын ҳәа. Аха уаҳа умҵсит.

– Изысҳәаз уазхәыцхьазар ҳәа сгәыҷуеит, – ҽааиҭит уи.

– Сазхәыцит, – Леуанти иусҭҵааҩ диргәырҷьазар ҟаларын, даанҽасшәа инациҵаз акәымзар. – Азбараҽ иназгоит уи ашәҟәы.

– Ус иҟалазом, – ихы ааирҵасит Нозазе. – Ҭыркьба иҩхьеит. Уара изуҭахыми?

– Ишәҭахыу ашәҟәы зеиҵшроуи? Сара исзыҩзом араҟа, схы еибгам. Ишәҳәалар ианысҵалап, – иҽааирхиеит абаандаҩы.

40

Ланхәҵҳа Аҟаҟа данцоз, илалҳәақәаз лхахьы иаалгазар ҳәа длызгәыҷны, Шьасиа акыр лгәы лырҭынчхьан, уи есымчыбжьа дшаац дааларын лгәахәшәа. Акырынтә лҽазылкхьан ицәыҵылхыз амаза лыҵшәма иалҳәарц, амала, шьҭа ианлықәманшәалахалак, лҽаанылкылон. Ишҵа цәырылгарыз ҩыҷьа рымаза? Аиҳаразак Ҷьанар иаҳәшьа асҟаамҭа илҵәахуаз дшазнеирыз аҳәара уадаҩын, арахь диашьазма уҳәо изааигәазаз, еснагь иҩны иҩнагылаз иҩыза бзиахә иааи-инеи зыхҟьоз Асҭанда шлакәыз еиликаар – иақәиҵарыз здыруадаз. Ирҵасхәымз ацәыргашьа цқьа дақәымшәар ҳәа дшәон лара. Рус ахала аҭыҵ иқәлар иаҳа еиҷьалшьон, аха лхаҵа иҽаҵхьа аҭамзаара зны ишьҭалҵартә лхы ахьымҩаҵылгоз иахьцалак илықәыҷәҷәон. Лхаҵа – лхаҵа иакәын, асҟатәи маза анлоух иланаижьрызма. Ланхәҵҳаи лареи иара днартәаны иҟақәаз иарҳәар зегьы иреиҷьын ҳәа аалызбан, Асҭанда даанза дааҵшырц иақәылкит. Амчыбжь анҵәамҭаз уи иахьцалак даарын ҳәа дышгәыҷуаз, данаашаз амш ааилахәлан, лашьцеит. Ари аҭаца иаалгәамҵхазт, дагьаалыцәшәеит.

– Асҭанда улышьҭаланы уцар цәгьамызт, – адырҩаҽны ашьыжь лхаҵа дныҵҵаанза днаидгылеит.

– Избан?

– Дахьзымааз умбазои.

– Уи лҟазшьақәа нан илгәаҵхом, уажәы дзымаарызшәа далаҵәажәон лҳәеитеи.

– Саргьы исалҳәеит дшымаауаз, лшәҟәыҵхьарақәа дзырхьымзошәа лҳәеит, аха иахьцалак лҽылыҵсахқәаҵәҟьеит, ухаҭа иумбазои?

– Маҷк дысгәаҵхаҵәҟьом, аха дызҷабми, лгәы иалсшаз ыҟазар акәхап, аамҭа цар илыхнагозар аабап. Акыр балҳәама? – лара дзыцәшәоз азҵаара аҽааирхеит.

– Цқьаҵәҟьа исзеилкаауам, аха ҷкәына усзар ҳәа агәра сымам, – амци аҵеи ирыбжьагылан лҭак.

– Ишәарҭоу қәрак дҭагылоуп, лхы ак азылымундаз! – Шьасиа дзызҵшзамыз хәыцрак Ҷьанар иааҵәыригеит.

– Ус азә бзиа дылбон ҳәа уаҳахьазма? – лара лхаҵа иаҳәшьа дшылзыҟаз иҵаулаз хәыцрала акәзар лдырырц дашьҭан. Иагьа умҳәан аишьцәа ианакәызаалак раҳәшьцәа рус иалаҵәажәазомызт, иагьрызхәыццәазомызт, аиҳаразак иреиҵбаҵәазар. Амала азҷабцәа ургәаар рашьцәа рхы иадырҵон.

– Иахьынзаздыруа ашкол ианҭаз Аҧҭа дылҽыҧсаауан, лара уи дылҭахызу дылҭахымзу узеилкаауамызт. Сгәаныла ҩызаҵас даара дизааигәоуп иахьагьы, аха ак рыбжьалап ҳәа сгәы иаанагазом.

– Уаҳа уаҩ длышьҭазамзеи? – Шьасиа Ҷьанар, Баҭыр избахә иҽ-ыҵиршәозар ҳәа, лхы изкыдын.

– Аҷкәынцәа лышьҭақәан ашкол данҭаз, лара лхахьы уаҩ даалымгеит. Уажәы илыхьрыз? Дыҷкәынамзар илхьаауа?

– Нас улызцома?.

– Сҩеит ҳәа, илыхьыз аартны исалҳәома, уажәраанза бара ак балымҳәацзар.

Лымала данаанха, рҩыҷьегь еибырҳәаз ашьҭахь, Шьасиа ланхәҧҳа лызбахә даламцәажәазар еиҕьалшьон, аиҳаразак лыҧшәма лара ак лзымдырзозшәа лыгәра ахьигаз амшала. Лыламыс иаҳа-иаҳа лгәы лыҵанарҕәҕәон. Ҷьанар мышкы зны амаза ахьицәылҵәахуаз ҽҧныҳәас илиҭар лҭахымызт, аха иахьцалак лыуаҩ иашара иаҳа ҭаха шылнамҭоз, ланхәа агәарҧ шааиҩылҵәоз дналыхьҧшит. Аҵыхәтәантәи аамҭаз Надшьа дхарахаҧшуазшәа иажәуаз лхаҽы лассы иҩышьҭылхуан. Лҭаца агәраганы дыҟан лҧҳа данылхҭашәалак шакәыз убасҟатәи лҽанеиҭалкуаз. Шьасиа гха лмыхьит, ланхәа аанда ҵәымаҕқәак алаҵо иадгылаз лҧа иахь дымнеикәа, лҭаца лахь дааҩналеит.

– Асҭанда сгәы дыҵаланы, сыҧсуеит. Шьасиа, ак лмыхькәа дыҟам.

– Дзымаауазар шәылцәымшәарц шәалымҳәеи.

– Ус акәгәышьоуп, аха слыцәшәоит. Избац лакәзам.

– Дызҕабуп, гәалсрақәак лымазар ҟалоит. Аҵара цәгьоуп, узыхьзо анаҩсан, узхьымзо маҷзам.

– Уигьы иашамкәан, аха лҵара еснагь илықәманшәалан, ҩысҭаак длышьҭоуп акәымзар.

– Урҭқәа зегь рҳәара цәгьоуп, аха шәара шәызлалыцәшәаша ак збом. Иахьа дмаазар, мчыбжьык аҽынза дмаауеи. Дахьыгәхьаажәго шәгәы рацәа илзыбылуеит, убри азоуп шәызлыцәшәацәо.

Иажәуаз Надшьа, лҭаца дыздыз агәараҭа шазлырҳашаз ахьылбоз, лхаҽы аҧсҭазаара ықәлашон. Ма лҧа иразҟы нагзахандаз! Лызҕаб макьана дхәыҷын, нас дышнеиуаз разҟык шҧалызҧшымхарыз. Хаҵада, анышә наҧхыцла ирпыпны, зыхшара заазаз аҧҳәыс, лхәыҷқәа лгәы ахьрызхьаауаз анаҩсангьы, иуаҕоу иааҧсара баша изааит. Лаҧшыла лҭаца длаҭабуа, анхәа дындәылҵын, адәныҟа лусқәа шьыжьнатә лҽынарзылкит.

Шьасиа дыздылаз ауаа рхьаа лхьаан, арахь рызынтәык, ирыбжьгатәыз лызцәырымго, дрыбжьагылан. Ас хара ишылзымгоз еилылкаауан, аха руазә длыргәаар аасҭа, аус ахала аҭыҧ азылнахуазар ҳәа дыҧшын, арахь есааира амаза ҵауламхозар ҧсыҽхара азыҧшзамызт. Мышкы зны азкыра иазнымкылаз амш цәгьа ашьҭахь арҩаш реилалара еиҧшхар, ишынҭаацәаз реизыҟазаашьа ықәназәзәаар алшон. Аус злаз уажәы иара Баҭыр ихаҭа иакәын. Ианиҭахха иҟаҵәҟьаз азы Асҭанда гәаартла длацәажәар, хаҵаҵас Ҷьанар иҽаҧхьа иҽы иқәшаҳаҭхар, реибарххара мҩак иқәимҵози. Ихала иусқәа еилаирхеит, дызлагылаз ауаагьы мҩак димырбеит. Даҽа зҕабк бзиа дибазар, ма убри лаагара иҽазикыр, Асҭандагьы лҭыҧ дшықәларыз лимырдыррызи. Ихаҭа изымхәназ, изымлыбааз иҽиҩызеитәит, иҩызцәагьы ирура-ирҳәара изақәымшәо иаақәирхеит. Лара, Шьасиа, ҽыц диацәажәарц шахәҭаз дазааихуан. Ауаҩы дызқәымшәоз иҟази, ахаҵа аниакәха хаҵаҵас иҧынгыла днадгыларц дыхиазар акәзамзи. Дышиашаз иашьас илырҭаз иҩны дызнеиуамызт, ихьыз уаҳа илзеилкаауамызт, кәтык ахәда аахҵәаны, ҽнак лара илыҧхьар рыхәҭамзи. Иара дзазымхәыцзаргьы, иан илыхьи? Ҧыхьа ашкол аҽы дшаалгаз еиҧш, диҧхьар бзиан. Уи злырҟаҵодаз, зны изылшьҭыз арҵаҩы зҕаб лыда ҳәа дышхәыцуаз, лгәы лҽанзамкәа Аҧҭа ргәашә дазааигәахон. Уи Асҭанда даазар дибарц иҭахын лгәахәит, аха иара дзышьҭаз даҽа усын.

– Нан былбарц лҭахын, – иҳәеит иара.

– Бзиароу?

– Ахьҭа лылалан мчыбжьык аҧхьаҟа.

– Жәаха уаныҟаз изсаумҳәеи?

– Агәхьаа басыргар сҭахымызт. Уажәы данханарҟьацәа былбар цәгьа илымбазт.

– Усҟатәи дыҕәҕәоума, уара?

– Лымч армаҷит, акәымзар шьҭа хар лымазам.

Лҭаца дахьцоз анлаҳа, Надшьа ирлас ачымазаҩ лхәы ҳәа акы ааидылкылақәан, макәан бзиак инҭаҵаны, Аҧҭа инеилыркит. Занацәа еиҳәшьцәаз Шьасиеи Аҧҭеи еицны агәарҧ инҭыҵит. Знык ақәа анаба, знымзи, адгьыл ацәаакыра амзаауамызт. Амҩахәасҭала амҩа шкьаҽызгьы, ҷьара-ҷьара аҳәынҵәа маҷзамызт азы, уи данымлакәа, Аҧҭа агәарбжьарала Шьасиа дигон. Лара ирлас дызныҟәомызт, заҟа лхы деиҷаҳауаз аҟара, илыхшашаз длыхьчон.

– Асҭанда дмаазеи? – арԥыс дылзымҵаакәа иааизымчҳаит.

– Дмаазеит.

Амѳан уаҳа уи лызбахә иара даламцәажәазт, ларгьы ақәҷылымҭит. Лгәы иҭазамыз, лхы иҭазамыз ажәабжь ссақәак еиҭеиҳәон, урҭ игәылацәа, иҭынхацәа ирызкын. Ажәабжьқәа усҟатәи удырччарымызт, иара ишеиҭеиҳәоз акәын аус злаз. Рҵакы дацныҟәаны, ихаҷы еиҭакшьа иаҵишьуан. Ибжьы аларҟәышьа, аҳаракышьа дақәшәон. Лара ҭынч днықәон, иара дыццакыр иҭахын, лҷаԥхьа анахь-арахь дкаԥон. Заҟа лара дҷаԥхаҷаччоз аҟара нацҵаны, иара дгәыргьон. Иахьнеишаз инеирц уамак рыгзамызт, иқьачақьуаз лан лаҳәшьаԥа дахьихәаԥшуаз, лара лгәалаҟазаара хҿырц агьлыгмызт, уи иара илырбарц лҭахзамызт умҳәозар. Аԥҭа дрыцҳалшьон, уи зегь шидыруазгьы, дызҷынтәаауаз, Ҷьанар иҳәашьала, лымаза игәыҵаҵәах, амѳакәа дырнын, иҷы иааҭыхны заҟа азә ак иеимҳәарыз. Ус маҵара акәындаз, згәы ак алаз иеиеиԥшитәуазма, амшын ишьамхы иахымсрызшәа, дҧыхза адәы дықәгылан.

Шьасиа лан лаҳәшьа аарла дѳоагылақәон. Ишырҳәоз еиԥш лзы нҭылгагәышьон. Амала аиҕьхарахь лхы шхаз лыбла ирныԥшуан. Лхаҷы иацыччон. Лаҳәшьаԥҳа дзеиԥшраз анылба, иаҳагьы деиҕьхазшәа лхы лбон. Лаҳәшьа лԥсҭазаара далҵзижьҭеи, уи лыхшара лара илбаларц лгәазыҳәон, ибзиашәа аиҳабы, лара уи даарак аԥыхьақәа илҭахымзаргьы, лааигәа даанаган, лѳоны дахьылбоз леиҵбаҵәагьы аԥсшәа наралҳәазшәа, лгәалаҟан. Уи ахәымеханынза дылҭан, лызхара дылбеит, иаамариақәаз ѳоын ускәак лзыҟалҵеит. Аѳоныҟа данцоз, чмазаѳбара иаалгаз аҵкыс инеиҳаны, Надшьа аѳоны илымамыз зылгәахәуаз, Аԥҭа днаҵалҵеит, иаҳәшьаду лԥҳа днаскьеигарц. Уи, ауама иақәшәаз иакәызшәа нараҳәаны, аҳәсақәа ирччан, днаԥхьагылеит.

– Хәлабзиақәа! – ишәақь ихарззала, амѳа бжара еиѳырҵәахьан еиԥш, амѳахәасҭа даангылеит Баҭыр.

– Бзиа збаша, Баҭыр! Убара сеигәыргьоит! – лыблақәа амца рхын. – Узбар шыстахыз, Анцәа усзааимышьҭи.

– Акыр бҭахызар, иҳәала! Абар сахьыхиоу!

– Аԥҭа, – даақәҵәит лара дааскьазгоз иахь. – Уара иахьантәарак агәхьаа уасыргеит, уоусышьҭып? Баҭыр снаскьеимгои.

– Аеи нас, – Аԥҭа ишәыра Баҭыр инаииҭан, Шьасиа лзамѳа днагәзны, днагьежьит.

– Ибҭахи? – арԥыс иаразнак длызҵааит, избанзар лара лҷыналхеит, аѳоны дназааанза лҳәатәы налмыгзар, иара Ҷьанар диҭаар акәхон.

– Аѳоныҟа ҳнеит ҳәа агьамазам, – Шьасиа иаразнак лхы азцеит иашьас илыртаз ихьыз. – Асҭанда дмаазеит.

– Шьасиа, иаабдыруа зегьы Ҷьанар иабҳәахьоума?

– Исызиамҳәацт, убри ауми сыҵазырбго.

– Ианиабҳәа – сыбшьит.

– Сызҷу закәу уазхәыци!

– Иахьцалак бҷы акы анаатыбх, ҳанеиааи зынзак иаҳцәызуеит.

– Уеилыскаауеит, саргьы сеилкаа! Иаҳәшьеи уареи ишәыбжьоу…

– Ҳартҭ уажәыцәкьа акгьы шҳабжьам заманала ибдыруеит.

– Аеи… зны ишшәыбжьаз, уажәы аибарххара шшәыбжьоу шыздыруа еиликаар, иҭабуп ҳәа сеиҳәома, угәы ишԥаанаго?

– Аибарххара ҳәа бызҷу закәу сзеилкаауам, Асҭандеи сареи акымзарак ҳабжьазам.

– Иуҳәо закәи, Баҭырхеит, Асҭанда дызҭырц агьлыгзам. Узлацәажәақәо акгьы цкьа илыздырзом. Макьана гәыграк лызҭоупеи.

– Исыхьыз жәаха ибасымҳәеи. Лара иламҳәазакәа баанхоит ҳәа сҟамлазеит.

– Сара соума уи зурҳәо? – Шьасиа иааԥьалшьатәкьеит. – Ухала зегь лоуҳәароуп. Ак лыхьыр, ухаҵа ухы иузанажьрым.

– Сазхәыцп, – Баҭыр иашьас дзырҵаз длыкәшаҳаҭын, ихы абыржәы иааилыкказшәа.

– Аѳоныҟа ҳлеип! – Шьасиа агәашә аалыртит, иара дшаатгылаз ангәалҵа.

– Иҭабуп, аха сара сцап.

– Иуасҳәашаз уасымҳәазацт, ҳаицлеип?

– Ара исабҳәар ҟамлазои?

– Аѳоныҟа улеир, иҟалои? Абра ҳаицәажәо, ҳашҷеидгылазаауеи? Аѳоныҟа дызлабымгеи рҳәар, ҵакс ирысҭои? Аидарагьы лоумгазои?

Иара аԥхьа агәарԥ дҵаларц, лара дгылан, аха иара илагараз длышҭалыргылар иаҳа ишеиҕьхоз лбон, дынҵалеит. Лашьҭахьҟа агәашә шаиркуаз лаҳауан азы, дагьхьамҧшкәа аѳоны дазааигәахон. Надшьа дгәыргьаҵәа даадәылҵын, дшырцәызыз мзакәа инаиалҳәеит. Аѳоныҟа дларган, сас дахьк

иеиԥш, ихатқы ицо дладыртәеит. Иара ишәақь инаѡсан атзамц инадиргылан, дыԥшын, Џьанар данбааири ҳәа. Надшьа иќаз-ианыз ааилылкаақәан, лҭаца ахьурзы шнақәлыргылаз ангәалҭа, лырахә рҭыԥ иқәылҭарц, дындәылҭит. Ахьурзы еилашаанза, дхынҳәыр лҭахын, лҭаца абысҭа ура дадылмыргыларц. Илзеицәахар ҳәа дшәон. Ус иагьараан длыцәшәо дындәылҭны даахынҳәаанза, Шьасиа абысҭа лухьан. Уажәы даныхынҳәгьы, аҭаца илымукәа лхала, амҳаԥ ырцәиуа, ачуан дахагылан.

– Џьанар дахьыќоу сзеилымкааит, – иԥьеишьон Баҭыр.

– Шьына иҿынза дцеит. Ихаҭа дааины дигеит, уардын ҿыцк ќаиҵазаарын, имала агьежьқәеи абарбали изаҵаҵомызт. Шьҭа уа иржәны данаааигаша здыруада, ҳизԥшзом. Абысҭа хәны инҵа! – лҭаца лахь днаԥшит. – Ҳхала ҳаибабақәар акәхеит.

– Бымшәан, Надшьа, уамак сзыжәзом, – Баҭыр ччаԥшьк иҿықәзамкәа, длафыр цәгьа ибомызт. – Азәазәала шәныҳәаҿақәа аасбыркуеит ауп.

– Саумыршьыхи, – Надшьа дыччон. – Унапы зык нақәтәеи!

Баҭыри аԥшәма ԥҳәыси аишәа инадтәалеит. Иара ихала аныҳәаҿа икуан акәымзар, Надшьа ҵәыцак лжәыр имуит, иара иныҳәаҿа аашьтылхит умҳәозар. Иѡонытќатә ҿыԥсахракәа лимырбарц, аԥыхьақәа ихымѡаԥгашьаз иеақәиршәақәон. Зегь акакәын акыр иаҳа дҭынчын, ажәа мцхәы иҿамызт, ииҳәоз азы ихы дақәиҭымызт, аҭаца иашьас длыман, арахь лныҳәаҿа аникуаз, иажәа ҟәнушьарын. Артқәа Надшьа илызгәамҭо дыќазма. Акы игәы иалан хымԥада, аха, ицәыригашаз агьимамызшәа, агьиҳәомызт. Акранифа уамак даанымхеит, Џьанар дауазар ҳәа, дааԥшыр ҟамлози аха. Лара дицдәылҭыр имуит, абарҵаҿ аԥсшәа леиҳәан, ишәақь ижәѡахыр ихшьны, агәарԥ днықәгылеит. Шьасиа уи днаскьалгарц днаишьҭагылеит.

– Баргьы бхынҳәы, Шьасиа, схала сҭымҵуеи, – иитахымыз акы лара далаҵәажәар ҳәа дшәон.

– Иауазеи унаскьазымгакәа, аказы сузҵаақәаргьы сҭахыупеи, – Шьасиа илзеилымкаазеит иара игәазыҳәара закәыз.

– Сымзырѡуеи! – ихатә ус алаҵәажәара иагьа итахымзаргьы, Шьасиа дзыҳәоз мап изаҵәкуамызт.

– Иахьцалак исаҳәеи Асҭанда уналыгәҭамсыр амуа уназгаз азҕаб дарбану?

– Усҵәкьа инҭкааны лызбахә ҳамҳәап!

– Сыгәра умгоу, иухьи? Лыхьз зсоумҳәои?

– Быгәра сызгом ҳәа акәзам. Лызбахә салаҵәажәар сҭахзам.

– Имааибуа закәытә хәыцрақәоузеи! Лызбахә уалаҵәажәар уҭахзам, арахь улҿынцәаауеит.

– Сҭагылазаашьа убас иќалеит.

– Сара дыздыруама?

– Дыбдыруазаргьы ќалап, – ас аҭак иаразнак изымҳәеит, лхаҭа дыбжьажьо дықәирхарц.

– Иуҭахымзар иумҳәан, Баҭырхеит, аха азәы улышьҭаны аабазом, дҵәахны дызумеи?

– Уи ус дузыҵәахзом, – илахь шеиқәызгьы даапышәырччазшәа иуит.

– Узлышьҭами? Аиаша уҳәазом ҳәа сыќоуп.

– Аиаша сҳәоит.

– Узлышьҭами ҳәа сцааит, уара!

– Слышьҭалартә дыќам.

– Избан?! – илаҳауаз зԥьалымшьарызи.

– Лхахьы сналгартә дыќам.

– Иухьзеи? Уԥшра ыќа, ухшыѡ ыќа, уҵара уҳәару, унхара уҳәару, зегь рыла уееибыҭа аԥсҭазаара уалагылоуп, ухы зхьымзгыушьозеи?

– Схы хьымзгысшьоит ҳәа базҳәада? Лара иаҳа дҳаракны дықәгылоуп, сахь дызхьаԥшуам.

– Уи азын улаҵәажәахьоума?

– Мамоу.

– Умбои иуҳәо! Зны улаҵәажәар акәын, нас иумдыруеи дҳаракцәаны лхы лбоу илымбоу.

– Сылмаҵәажәаргьы издыруеит дахьынзаҳаракыу.

– Аказы сузҵаашан: издыруада лара дқалақь зҕабзар? Ақыҭа данымаалар ҳәа ушәозар?

– Сара дыснаалом, – лызҵаара аҭак шиашаз иќаиҵазомызт.

– Сара сузлаҵәажәап, дшыќоу-дшану узеилыскаап?

– Иатахзам.

– Уԥсҭазаара ублырц уаҿума? Исзеилымкааит. Лара акы дузаԥсаны думбазар, даеазәы улышьҭамло, азҕабцәа нҵәама?

– Убранза сымнеицт.

– Уаргьы сабиак уакәым, шьҭа ухы уазхәыцыр акәымзи.

– Сашьа Мамсыр ицәажәашьа шьҭыбхуеит.

– Дузхьаауеит азоуп ус зиҳәо. Аамҭа умырзын, аиаша уасҳәоит. Зҩабкгьы агәырԥа дзаургои?

– Ибҳәакәаз срызхәыцроуп, иаразнак аҭак сзыӄацазом. Абзиараз! – иҿынеихеит, агәашә ааиртырц.

– Иуасҳәарц исҭахыз даеак ыӄоуп, – даанылкылеит. – Ашыӄәс Ҽыц иазкны ахәылпаз мԥоаԥыргар рҭахыуп. Ашкол иалгахьаны, ааигәа-сигәа иӄоу зегь ааԥхьара рыртарц ргәы иҭоуп. Унеиуама?

– Сзахьзозар збап.

– Унеир даара исҭахын. Уԥоыза дсыманы снеир сҭахыуп. Батыр, сузԥшуп.

– Еибаҳҳәаз бҿы иаатыхны азәы ибырҳар сҭахзам. Абзиараз! – уаҳа еилкаак цкьа илзынмыжьзакәа дынҭытцын, алашьцара дналазҭит.

Иашьас илыртаз ауаԥоы зынзак дшылзымдыруаз аалныран, иагьаапхалшьеит хәычцас дбажәкалеиуа, агәарц дыӄәыргыланы, игәы иҭаз илырҳәарц дахькҿалцалацәаз. Аус злаз лыеԥышәарақәа зегьы макьана илтцшәадан. Уи иеилкаара акырза шаҭаххоз лбеит, амала цутк аԥьыка шырзеицымфоз ԥашьомызт. Ицалазеи, ианаԥьалбеимт, деиӄәымазаха? Лара аԥоныӄа даахынҳәын, ланхәа лааԥсан ателербага днадтәалеит. Ақәчага еиллыргахьан, Батыр дахьынзыӄазгьы, ԥоын ус лымазамызт. Асҭандеи Баҭыри рус акәын илхьааз. Урҭ мышкы зны изеинаалартә лбазомызт, аиашаз, иӄамлоз егьыӄамызт аха. Даеа зҩабк лҿы инасып иԥшаартәгьы дизакәмыргәыцит. Изыхәлабгаз диԥоызан ицәажәашьала. Иара ианамузах дхаԥан. Асҭанда лакәзар – уи итагылазаашьа аасҭа еицәаз дҭаҿаҳәан. Изыниазеи рԥоыцьегь?! Уаҳа ԥсыхәа змамыз ус убахьазма! Апсрада хәшәы змауз ҟамлацызт. Ари амаза Ԥьанар изаарттәын. Хаԥаԥас иԥоыза диҿцәажәарын, ԥьара дизкылгозар ибарын. Амала лара илдыруаз зегь лхаҭа лхаԥа иалымҳәар, Батыр иҿынтә еиликаарыз маҷхон. Арахь Баҭыр ихаҭа длыҳәеит рԥоыцьегь еибырҳәаз мазазарц. Лхаҭа дызҭашәаз закәызеи?! Ԥьанар ицәылԥәахуаз лоур ҟалозма! Аиашаз, Батыр имаза лара илхатәыцәкьазма? – лхы злаҿылхшаз риашашьак дашьтан. Уи лԥшаазшәа анылбоз, агәашә абжьы аагеит, иааҭалаз апшәма шиакәыз мԥоашьахуа, алагьы шуамызт.

– Акрыфа-акрыжә сыӄоуп, – ҿааиҭит иара, данылатәа ашьҭахь Шьасиа аишәа излырхиауазшәа аниба.

– Нан, амцхә умжәцәаландаз! – наиабжьалгеит иан. – Зны ушыӄанаԥалоз умдыруеи.

– Усҟан чмазарак сыман. Салгазшәа сымуи, – аҭак ҟаиԥон иара. – Амцхәгьы сымжәит, скьаф ҟасцеит умҳәозар.

– Уԥьаф ауми сзыцәшәо, – дԥоагылеит лара. – Шьҭа сышьҭалапи.

– Усҟан счымазара сыхәеит, уажәгьы исхьааха исымоу ԥьылшьоит нан, – акҿаԥораҿынтә иааиуаз Шьасиа лахь ихы наирхеит.

– Избан изухәаз?

– Ирлас-ырлас бара бзымбози, счымазара аха змадаз, – иԥьаф аныӄамыз иҿыцымшәацыз ала дцәажәон.

– Сан данышьтазу?

– Сатабымцан! – гәыкала дналҿаԥшит. – Усшәа иӄалазаргьы, бгәы цәысҟьарц сгәы иҭамызт.

– Аказы суҳәар сҭахын! – лыԥшәма игәы дамысырц, аҟәардә даахан, инаԥсшәа днатәеит, лхаҭагьы ателербага цкьа дзахәаԥшыртә.

– Сымзырԥуеи!

– Асҭанда дахьымааз сгәаԥхом.

– Избан? Дшымаауаз шәалымҳәеи!

– Иҳалҳәеит. Иахьцалак улызцар сҭахын, – ашьыжь иабжьалгахьаз ҿыц иаацәырылгеит.

– Бызлыцәшәои?

– Лҟәиҭ-миҭшьа сгәаԥхазом.

– Слызцар сызлалыцхраауеи?

– Дшыӄоу убап, лгәы ааурҭәҭәап.

– Маҷк ҳаапшып, сзаазом анылхәах, – иаргьы иихәац иҳәон.

– Ишуҭахыу, аха дубар цәгьамызт, – лҳәан, лҿаалыртынчит. – Иахьа, саҳәшьа ду дбаны сшаауаз, ишәарыцоз Батыр дсыӄәшәан, аԥонынза сааигеит, – излацәажәоз лԥсахит лара. – Абыржәкәароуп данцаз.

– Излеигәаҧьи?

– Агәашә аҿынза сеидара има санааскьеига, аԥоныӄа дԥоазымгар зуазма.

– Ҳазлашәаз сзеилкаауам, – цытрак ҿымҭзакәа дыштәаз, акы дазхәыцызшәа, ҿааиҭит иара. – Иааҳакәыршоу ҳзеилымкаауа реырыԥсахуеит, еибыхәаны иӄоушәа. Батыр ҳаицәымгахазшәа

иҽыӷхьеикуеит, изаауз сзеилкаауам. Асҭанда лакәзар, мазарахк деиҷаҳауашәа лҽыҟаҵаны, дцоит, даауеит, ак лҳәазом. Дахьцаз азә лхы дҭалазар? Изылҵәахуеи, мчыла днызкылода? Усгьы зны хаҵа дцоит.

– Абри Баҭыр цқьа уиацәажәар сҭахын.

– Симацәажәар ада ӷсыхәак имамкәан дзыҟалеи?

– Ицәажәашьақәа рыла азә бзиа дибозар ҟалап.

– Бара санбышьҭаз, даараза ицәысҵәахит. Уажәы ишьа иуашәа ибоит, акымзарак сеиҳәазом.

– Уҩыза иакәымзи, изицәуҵәахи?

– Сыздыруам, сымала исымазазар сҭахын, – амц иҳәон иара, иус зирмазаз бзиаҵәҟьаны идыруан, аха иҩыза избахә ҽеимкәан иӷшәма лҽы далацәажәар иҭахзамызт. – Иахьа, Шьына иҽы снеижьҭеи, ауардын еиқәыршәара ҳаҽыз ӷьыбшьома, – дхәыцуа данаатәа ашьҭахь, излацәажәоз даҽак ашҟа ииаигеит.

– Уажәы ауардын змоу дмаҷуп, иалихи?

– Имхы акыр инаароуп. Машьынала ӷьаргьы дызнеиуам. Ацәқәа иаҳа иманшәалоуп.

– Иуҳәарц иуҭахыз уи акәзамызт.

– Бзыӷҭа автобазаҽ аидарамҩангага иақәтәоу Лахәыҭ ҳәа гәылак димоуп. Убригьы дҳақәшәеит. Аӷсуараз уск ҟаҳҵо ӷьаҳшьоит, зны Аҟәанза цатәыс иҳаур. Леуанти иҩызцәа ааҟәымҵзакәа амҩақәа ирнызаап. Аныҟәцаҩцәагьы рус иаладырхәлоит.

– Ишәылшо ҟашәымҵои.

– Иааиӷмырҟьазакәа Москваҟа ателеграммақәа ршьҭуазаап, – зус ҟәнызшьазоз иӷшра ааихәан, дҟәиҭшәа данаатәа, иӷшәма ӷҳәыс илбоз иахылҳәаара дзақәымшәеит. – Схы сгәахшәаноуп сшыҟоу, – нациҵеит иара. – Ҳус-ҳҳәыс ҳарҽуп, ҳанхоит, ҳанҵуеит, заҟа ҳҭахыу ҳфоит, иаажәуеит, арахь азә дҭакны дҳамоуп, даҳзоужьуам. Ҳамшала дҭаркит.

– Уа даҽазәгьы дицҭакыуп рымҳәази.

– Ҭырқьба Мирон.

– Умбои, имацара иакәым иҭакыу, – игәы маҷк илызҭаҵозар лгәахәуан.

– Нас ҩыӷьегьы ракәзааит. Уа закәытә қәӷароу иҟоу здыруада. Ҳара ҳазҽи?

– Ус зуҳәои? Зегь шәҭакызар акәызма? Ишәылшо ҟашәымҵои.

– Сқьаф ҭаҵаны сааит. Дара?

– Умацара акгьы ухаразам. Баша уӷсахы ӷумжәагәыҷшьан.

– Азәы, ҩыӷьа ҳзы иҭакыуп. Убарҭ аурыжьраз жәларык акгьы ҳаӷсазам. Нас иҳалоухи?

– Амч знапаҽы иҟоу ирҭахыу ҟарҵоит. Ус иҟоуп ҳҳәынҭқарра ашьақәгылазаашьа. Убри азоуми шәзықәӷо. Даҽакала иҟазар шәықәӷара аҭаххозма?

– Абыржәы ибҳәаз иеиӷшқәаз иаргьы иҳаиҳәақәахьан, бдыруама?

– Уи?..

– Леуанти. Ҳҳәынҭқарра даҽагылоуп ҳәа изырҳәарц рҭахымзи. Уажәгьы убри астатиа изцәырыргарц агәазыҳәара рымоушәа ицәажәақәоит. Шәҟәқәак идырбалазшәа рҳәон. Ус акы ихьындырҳалар, ҳаихашшаартә ак ҳзымҳәо ҳҟаиҵоит ҳәа иӷхьаза.

– Ус ак рымазар, уажәраанза изцәырыргахьазаарын. Идырххон ҳәа угәы иаанагома?

– Иҟамло егьыҟам, – иҳәан, дҩагылан, дышьҭаларц иҽынеихеит.

Аҵыхәтәан излацәажәоз дазхәыцуа, Шьасиа, ателербага дахәаӷшуа, лымала дтәан. Лхаҵа игәалсра еилылкаауан, дызлагылаз ихы ахьырхибаауаз изӷьумшьартә дылбомызт. Илцәыцәгьан даҽа хәыцырҭак аҽалагалара, аха ариабжьарак хьаас илымаз дазымхынҳәырц лылшомызт. Ус иагьа иҟалҵақәашаз ҳәа усқәак лхаҽы ишьақәлыргылақәозаргьы, Баҭыри Асҭандеи ирзылзбашаз дзақәшәомызт.

41

Қырҭтәылатәи апрокуратура аус ҷыдақәа рыҭҵааҩы Нозазе ииҳәоз, ажәак аабжьамыжьзакәа, Леуанти аҩра даҽын. Изышьҭаҵәҟьаз аҵакы ус ада еилкаашьак амамызт. Иҭакыз ихала аполитикатә документ изыҩрын ҳәа иҟамзар акәхарын, Михаил Лавренти-иӷа иҽазыҟаҵаҵәҟьаны дзааз. Убас акәын аӷсуа баандаҩы даатаркижьҭеи ихы шааирӷшуаз. Дара, аусҭҵааҩцәа, рҽы ихы ааимырӷшуазаргьы, идыррақәа ахьынзабеиаз, илшарақәа ахьынзыҟаз абахҭа аҩныҵҟа,акамераҽ ицҭакыз рхы иархәаны, еилыркаарц иашьҭан. Дара данрыҽцааузи, абахҭа ицҭакыз данрацәажәози, еиҳаз даҽакы далаҟаны анырымба, иара излазгәеиҭаз ала, дҽадазаз ӷьыршьеит. Нозазе Михаил

Лавренти-иҧа ииҭахыз атекст иҳәон, иара, иҭакыз, аҩра даҽын, абри ахҭыс зны аусҭҵааҩ ишиҽаиргылоз агәра ганы.

– Ари еиҧш адокумент анапанҵара сылшом, – Леуанти иикыз атекст убасҟатәи иҽеимкуәа еиқәыршәан.

– Ишуҭахыу, сара уадысцалома, – ҭынч дцәажәон иара. – Иуҭахызар ицәыҵҳарттап зегьы.

Ицәыҵдырттоз закәыз ихы еиланагон, еиҳаразак дзыцәшәоз адуховка иҭаз рбазар, зегьы акакәын мышкы зны рхы иадмырхәакәа иаанрыжьуазма. Ма абыржәы ирҵәахындаз, нас – нас ибарын. Иҟалашаз цқьа ахәшьара изамҭо, иҧсы анеибак ихы ихьуан, цқьаҵәҟьа дзымхәыцуа, абжьажьарақәа деимаркуа, ибҕьыцқәа иманы, длалбааргеит. Зегьы еиҽаирҧшуан, анализ излауаз ала иҟаиҵон, ҧхьаҟа иус дахькылнагашаз избарц ихы дазыкәҧон. Уи адокумент аамҭала акәзаргьы дақәшаҳаҭымхар амуазшәа дахәаҧшуан, аха мапҵәҟьа ацәикыртә данбаҟалоз? Ауаа рахь дцәырҵаанза, зегьы дрықәшаҳаҭхалар акәхон. Аха инапынҵа зцыз ашәҟәы ааимхны, иаркыз азбара изымҩаҧыргар? Ма, Вардаиа ишиҳәахьаз еиҧш, иус мызбакәа, иҽы иқәшаҳаҭхеит ҳәа инаҵганы, доурыжьыр? Усшәақәа Нозазе ихаҭа ак иҽыҵшәақәахьан. Ус анакәха, убас иныҟәартә, вариантқәак хыхь ирылацәажәахьан? Иҧсы ахьынзаҭаз дшәиизаауан. Уигьы иреиҕьыз мҩазар. Дахькылсрыз цқьа изызбазомызт.

Иааигәалашәеит ауриа Арҵьмелашьвилии иареи реицәажәарак. Ҽнак «издыруази сгәы иҭази иаразнак ирысҭеит» ҳәа аҧсуа ианиҳәаз, Вардаиа ихаантәи иҽиқәшаҳаҭ азы, «маҷ-маҷ ухьаҵлар акәын, иаразнак, иаарласны зегьы зҳаиҳәеи ҳәа ргәы иаанагар ҟалоит, – иҳәеит арҧыс, – насгьы убас ухы мҩаҧугароуп, иуҳәаз агәра ргартә, амц уҳәа, аҵа уҳәа зегьакоуп, агәра дургароуп».Абарҭ ажәақәа ауриа ҷкәын хыхьынтә излыбааигазшәа игәы инаҭон. Нозазе ириҩыз адиктант ицқьаны ахҩаалара иҽазикит. Иахьынзахиҩаалоз иаҳагьы инарҵауланы аҵакы еиликаауан. Уаҟа игәы зҟажоз, ари атекст ҵьара ирызцәыргарымызт ҳәа игәы иззаанагоз, аҧхьатәи абзац аҽы иаҳәон ЦК КПСС Аҧсны азы иҟанаҵаз ақәҵара аҧсҭазаарахь анагараз ЦК КПГ анапы иахьаныз агәрамгара иҟаиҵази, Аҧсны Қырҭтәылатәи ССР алҵра азҵаара ахьцәыргази, насгьы аизарақәа раҟәыхраз ЦК КПГ 1978 шықса сентиабр 5– зы иҟанаҵаз ақәҵара мап ацәкреи ахьцәыригаз дахьхәны дыҟан ҳәа ахьаҳәоз. Абарҭ ах-зҵаарак аҳәонаҵы ари адокумент ауаа рахь ирызцәыргомызт. Анаҩсан иаҳәон иҭаркыз уаанза иҟаиҵаз шееимыз шеиликааз (иаба?) абахҭаҽ. Аҟырҟырҳәа узырхымччарызи. Убригьы Шевардназе Гагра иқәгылара даназхәыцх акәхын цқьа ианеиликааз. Иааҟаиҵаз зегьы амилаҭқәа ацәымгра рыбжьаҵареи аҳәынҭқарра аҳаҭыр акаҳареи ракәзаарын изызкыхыз. Урҭқәа зегьы закәан еилагаран. Амилаҭ зҵаара иазкыз аиҽыхарақәа иара ихы рылаирхәо даналагоз, 1978 шықәса инаркны акәын, Кьахьыриҧа даниацәажәа ашьҭахь. Кьаразаа рбаҟагьы иашамкәан имыргылеи, ус ҟаимҵарц ишихьынҳалазгьы. Иара иеиҧш иашамкәан ихәыцуаз Аҧсны ирацәазаарын, урҭгьы ирыхәҭаз иақәыршәатәызаарын. Аҵыхәтәан Қырҭтәыла апрокуратура апрокурор хада Барабазе диҳәахуан, абри иарзаҳал иманы, ауаа рахь дкылсратә иҟаларц аҭагылазаашьа иҧшаарц.

Аҧсуа баандаҩы, «иарзаҳал» иазиурыз изымдыруа, акамера ҭшәаҟынҵь дааҩнахеит. Анаиааирҭахь данлыбааргоз, иҳаракыз аҭзамцқәа иҩархыкны иқәгылаз аҷаҧшьаҩ-салдаҭ инаҩсан ажәҩан гәы ҭбаара ааҧшуан. Иҭакыз убригьы иқәыҕәҕәозшәа аҽыланарҟәуан, адунеи изыҭшәарахартә. Иахьцалак уа заҟа ихы дақәиҭны ибоз ҽыц акамерахь данҩаргалак акәын ианеиликаауаз. Убасҟатәи иааикәыршаз аҭзы, аҭуан, адашьма реизааигәацәара дахәаҽуан, аиҳаразак, аихатәы шәы аартны, адәахьы ихала анҭыҵшьа шимамыз иныруанаҵ. «Иарзаҳал» даахан, иара «итәны» иҟаиҵарц иҽыназикит. Излауаз ала ирҧшқатәын. Кьахьыриҧа избахә зынзак ианихит. Иара иеиҧш ихәыцуазгьы иахәҭаз аилкаара роурц акуәын ҳәа иаирбеит, урҭ иахәҭаз иақәыршәатәын ҳәа иахьаныз иахьишьит. Иарзаҳал иманы ауаа рахь дкылсырц шиҭахыз зынза иамихит. Аҵыхәтәантәи ахшыҩҵак акәын дара зышьҭазаз. Уи амамызшәа анырбалак, хыхь ирдадақәаз, ирҧсыҽқәаз, иамихыз рханаршҭрын игәахәит. Ус иагьыҟалеит, Нозазе дыҳәҳәеит.

– Уи азакәзаапеи абрысҟатәи шәхы аҵьа зашәырбо? – Леуанти дҧышәырччон.

– Уи аупеи аус злоу! – ицәаргамахеит аусҭҵааҩ, ииҳәаз азныказ иааицәымгахеит, аха уи ахшыҩҵак ацимҵар имуит.

Ибзиашәа изхиҩаалаз заа иҧыжәжәаны ашьыжь ашьмахьы ианцоз игахьан, иалихқәаз дара рыхшыҩзцарақәа рбар ҳәа дшәаны. Ганкахьала зны уи дахьхәрын, урҭ нас имамзаауази, зегь абеигәалашәарыз. Иахьцалак, дчарҳәаҩны ихы ҧхьазо, длалбааит. Аҧсахра акгьы аҭахымзаарын. Деихәлаччызшәа дыҟан. Даҽакала дышныҟәарыз издыруамызт, арахь аиҧхьхәыцра дықәнахуан. Имырхыз ашәҟәы рхы ишҧадырхәарыз? Иара ида идокумент ажәлар рахь икылыргар? Агазеҭ ианырҵар рылшон. Ма, адиктор дарҧхьаны, ателехәаҧшрала идәықәырҵон. Усҟан хҽыхшьас имази?!. Акымзарак. Ихала ииашаз аефир ахь ицоз адырраҭара иаҭәаршьар, фразак ала акәзаргьы,

изыруз иҽытциршәарын. Данстудентыз Асовет Еидгыла астудентцәа реизара ду иалахәыз Қарҭ еизырган, ииашаны аефир ахь иоурышьҭыз адырраҭара далахәын. Убас азин уажәы изҭодаз?! Ихы ахьҟыдиҟьарыз дақәымшәо, акамера дыҩонан. Дара шьҭа, иарзаҳал анроу, ишизныҟәозаалак, иаартыз азбарҭахь ма днаргандаз! Ус аныҟарца, амала, асенсациаҵәкьа роурын! Даалахҽыххеит азныказ. Дук хара имгакәа, дааихәлаччыхт. Иара иичаҧоз амҩоала ауаа дрызкылыргозма. Иагьа умҳәан, знапы ҵахны иҽаҳәаз иаасҭа, дара заҟа маншәалара иалаҟази? Угәы царын. Уамашәа иубарын ҵьара кылаарак дахьақәгәыҷҵәкьоз.

– Шәҩыцьегь шәыматәақәа шәыманы!

Ма руазә дыргар, азә даанымхози, аус злаз усҟан дара еиҟәыргон. Изеинымаалоз уаапсыран. Аха 25– тәи акамера иаадәылырган, иаадыртхьаз 24– тәи иныҩнарҵеит. Иаҳагьы иҭшәахон. Х-иарҭак гылан. Арҭ, акака ааныркыларц, рыматәа ныкәырҵеит. Акамерақәа зыркыга еибыҭашьала еиҧшымзар акәхарын, акәымзар аҭзы зыбжьаз ауаҭахқәа руак аҽынтә даҽеак ашҟа изиаргарызи. Иахьцалак агәаеанызаара аҭахын. Аихатәы шәы аҕьараҳәа ианаадырт, дааҩнаргылеит зыуаҩора инҭысуаз хаҵа аукы, иҵаҵа хыцә кьаҽқәа еиқәаҵәан, ихы ашлара иаманакуан. Шьҭа ркомплект назан.

– Ҳаибадыруаз! – даахьаҳәит Леуанти, иҭып ахьеиҭаркыз акәзу здыруадаз, ахаҵа илахь еиқәын, уажәи-уажәи илаҕырз ааиҽамҳәҳәындаз угәахәуа, ибла ҵәаакын, дзықәшәаз ахьымзг, аларҟәра дзашьцыломызт, иагьизычҳауамызт.

– Беразе сыжәлоуп, Қарҭтәуп, старкаанза ашампан ҩқәа рзауад адиректор хадас сыҟан.

– Коҳ! Цәгьарас иҟашәҵеи? – қәрала Леуанти иаасҭа акырза деиҳабын, «шәара» ҳәа ада дызиаҵәажәомызт, аҳәынтқарра дара еиҟаранатәыр шаҭаххазгьы.

– Ашьҭаҵарҭа аиҳабы жә-миллионк аҵара лыдырбалеит. Иашьҭаланы иантырҵаа, иҳаҵәҵеуаз абаҭлыкақәа еибгаз рылаҵаны ашәкәы ианылхуан, нас еибгаз лҭиуан. Убас маҵара миллионла аҵара лырҳаит. Уи амшала сара старкит, саҧхьа директорс иҟаз, нас Самтрест иахадыргылазгьы дҭаркит. Ҳазынтәык ҳаицҭакыуп, ҳаибадырбом акәымзар. Схаҭа, уи аус иалҵны, капеик сҧыба иҭасымцеит, исыцҭакыугьы ус рҳәоит, аха изаҳауада. Уара иухьи?

– Амилаҭ зҵаароуп.

– Уи ҽеим. Иухароума?

– Исхароуп. Сҽы сыкәшаҳаҭхеит.

Изырҩуан, дхәыцуан иара, ҽыц иааргаз даниаҵәажәоз ииҳәоз раҳарц иашьҭан. Уи азакәымзи дзааргаз. Адәахьы асы аҽытцышәшәон. Ашықәс Ҽыц Адунеи иапылон. Иахьабалак гәыргьаразар акәхарын. Иара изааигәаз ауаа ааихҭашәон. Ишыҟалалак ҳәа аныҳәа иапымлакәа. Иустцааҩ ҩыцьа ихәычқәа рзы аҧсаз имырхиакәа дыҟамызт. Убасҟанҵәкьа иҭакыз аҧсуа баандаҩы иус иқәманшәалаханы далгар акәын Нозазе изы ианныҳәаҵәкьахоз. Уи изанаат ус иҟан – зус инапы ианырҵаз ауаҩ заҟа иус ирцәгьоз иара дҳаранакуан. Аныҳәа аниасра дахыццакуан. Усура мшзамызт Ажьырныҳәа ҩба аены. Аҽахәҽыхырҭа уадахь дыхәныргеит дызҭашәаз аҭытцшьа ззымдыруаз Леуанти. Иибазеи?! Еицәаз аус идырҟаҵон. Арҧыс заманак акамера еиқәиршәон. Абаандаҩы аҧсшәагьы имҳәеит. Изцылахьаз Ашықәс Ҽыц игәалаҟазаара ланарҟәазшәа, илахь еимырцьахәны, испаниатәи ацәаҕь аба ҟаҧшь ианазытрысуа иееиҧшытәны иеаақәирхеит.

– Ҳдырццакуеит, – дыхәмаруазу аус убасҵәкьа иццакыртазу здыруадаз, Нозазе Леуанти иарзаҳал иапхьа иаакәиҵеит. – Ушәкәы ушапхьо авидеонцамҭа ҟаҵатәуп.

– Уи закәыхи?! – еиҳагьы иҧшра ааирцәгьан, Леуанти аустцааҩ днеиҽаҧшит.

– Ус иаҭахыуп, даеакала иауам, – Нозазе иеырхааны дыццакуан. – Уҧшра сгәапхазом, угәы бзиазами? – дҵаауан иара, Леуанти аҭакс инапы неиҟьеит. – Уаалахҽыхха!

Арҭ зҽыз аеалархәра хшьыган. Арахь игәра ацыхәанза иргартә, изцәыррымгацыз документ рымазар ирцәахырц, даеакала хымҩаҧгашьак издыруамызт. Изымдыруаз арҧыс икамера ааирхиан, аҭыхра иеыназикит. Леуанти ихы икәаиреын, ибла дымҩахазакәа, арзаҳал даҧхьон. Цытк длеихьан, аустцааҩ дааникылеит:

– Иухьи уара?! Убла азә дҭаҧшыр ҳәа ушәошәа, ас анцамҭа акыр иапсахома. Ҳалагап аханатә! Убла ақьаад иааҟәганы, аобиектив унахәаҧшла, ууаҧышәырчча!

Ҽыц итырхуан. Леуанти ихы ҩышьҭихызшәа иуит, ақәыцьма бла ихаҵаны. Даргьы ирбон аены даеакала ҭыхшьак шырзамҭоз. Ачаҧшьацәа дрыртан, длыбааргеит. Ицҭакыз драцәажәазомызт. Акрифазомызт. Днаҳәны дахьныкәиаз, дааҳәзомызт. Згәалаҟазаара ызыз ауаҩы ироль дыхәмарыр акәын уи аены хәлааназа. Иара усгьы ахәмарра-аччара зҭахыдаз. Камерақәак рҽынтә аччабжь аақолон, ачаҧшьацәа урҭ рееиқәыркырц адырра рыртааназа. Иагьа умҳәан, иҟарцаз анцамҭа иалырхуаз здыруадаз. Иара итәала, ателехәаҧшра апрограмма иаларцарц иашьҭан. Амала ус ҟарымцартә дзыкәгәыҷуаз ыкамызкәа. Астудиахь инаргааназа, уи Шевардназе, ма иарҕьажәҩак

идырбар акәын. Гәык-цсыкала иҽиқәшаҳаҭ иакәшаҳаҭхозма, зхәамц еилаҳаны иҟаз ауаҩы иблакәа цәырқшаҵаны ателербага аекран данылозар? Аҧсуаа ирҳәаша рнаҭарын, дара рахь дкылыргар, ихала дықәгылар – ииҳәоз рымбози. Ас аҧсуа жәлар ааҵәырҵыр аҵкыс, авидеонҵамҭа наҟ ихәыцаршәзар еиҧымхози. Издыруадаҵәкьаз анҵамҭа ателехәаҧшрала иаурыжьыр еиҧъҵәкьазар?! Иҟаларыз здыруадаз?

Ихшыҩ аилаҧаҭара еилиргарц иҽишәонаҵ, азарбаҧьан Сатар даадәылганы дыргеит. Иаанхаз Беразеи иареи ҽыц 25– тәи акамерахь еиҭаиаргеит. Ас аиҭакракәа зыҟарҵоз акы иазҳәан, аха аилыргара уадаҩын. Уажәы иахьааргаз акамера иаҳа агәра игазомызт, цкьа данхәыцх, 24– тәи аҽы дшыҟаз анҵамҭа ҟарцеит. Нас рыуа иарбаныз рылаҧш иаҳа иахьихыз? Иахьабалак агәаҽанызаара аҭахын хымпада.

– Усҭ! Макьана ныхҳәами, – х-карамельк иаҧхьа иныкәиҧсеит зус назыгзаны изыпхьазоз Нозазе, даҽазны ианеибабоз. – Ига, ига! – абаандаҩы, дакьымсуазшәа аниба, инаиабжьеигеит. – Шәара шәҽы иаарласны хьачхәама мҩаҧырымгои.

Даниҟәамц, аканфеҭ аакәихын, иҵьыба инҭеиҧсеит. Ашҳам алаҵаны иитазар ааигәахәт азныказ, нас ихәынгеишьон аус ҷыдакәа рытҵааҩы иҽынтә иоуз ахаатә.

– Уареи сареи аусзбарахь ҳнеиуеит убас еиҧш иҟоу ашәкәы ҳаманы, дарбанзаалак адвокат даҳҭахымкәаны.

– Иласхи адвокат! – гәыҩбарак знымҧшуаз аҽаҭахьа змаз абаандаҩы дхәыцуан: «Ижәла нҵәеит, акы даҵәшәоит зегь зымчу Лавренти иҧа Михаил Нозазе».

– Сара сыжәла Нозазе зыжәлоу Аҧсынгьы иҟазаап, – даҽеаҵьара реицәажәара ирхон. – Амала Қарҭ инхо Нозазе ақыртқәоуп, Аҧсны инхо Нозазе апсыуазаап.

«Ақыртуа жәла змоу Аҧсны дынхоит ҳәа даҧсуоуп аҳәара аҧыхьа изышьҭхуазма. Ихьзеи абри Нозазе? Сгәыҟаҵара мацара иазкыума?»

– Иҟоу удыруама, абри Ҭырқьба Мирон изызура сыздыруам. Арзаҳал аҩра иҭахзам.

– Иҩоит ҳәа акәымзи ишәҳәаз, – Леуанти дтынчын.

– Иуам. Дзакәытә уаҩы бааҧсу аҳәара цәгьоуп. Ас унапаҽы имаайуа агыгшәыг-уаҩы дубахьоума!

– Игәшәымшәҳәара уадаҩзаап, аха дуаҩы цәгьам ҳәоуп ишыздыруа.

– Иҟасцара сыздыруам, санхәыцлак камерак шәеицҭакызар еиҧызма сгәахәуеит.

– Сара иҟасцаз ҟасцеит, иара ишиҭахыу дныкәаайт.

– Иуҳәо иашазаргьы ҟалап, – Нозазе абаандаҩы аказы диқәшаҳаҭхеит. – Уара даеа уаҩуп, – уажәшьҭа иҭакыз игәыҟаҵара дашьҭаҵәкьан. – Ухшыҩ еиҳа ибзиоуп, уҵара ҭәгәоуп, – дцо-даауа дызлаирехәашаз ак иҧшаауан. – Ҭырқьба иакәзар – акалашәа дыкоуп, уара, – Мирон дызлаирҧьашаз дагьашьҭаломызт. – Абзиара узура аҧсаны избоит, – иҳәеит иара ҽенак. – Уҭаацәа убар уҭахзамеи? – ҳәагьы дизцаайт.

– Мамоу! – Леуанти иааҽахиҵәеит.

– Избан?! – Нозазе иҵьеишьаҵәкьон.

– Исыцҭакыу изласарҳәахьоу ала, иузааигәоу данубалак, еиҳагьы уеицәахоит, – иаҽыцигеит абаандаҩы.

– Нас бзиарас иузыҟасцареи? – «дгәакҵәакуан» аустцааҩ.

– Акгьы, – иҳәеит Леуанти, усҟан иара иҭагылазаашьахоз уи усс имазма ҳәа диҽаҧшуан, иагьа умҳәан, аҳәагәаҵәа зыстаз аустцааҩ иусҟәа ракәын дзышьҭаз.

Адвокат избахә Нозазе иахьцәыригаз игәы ишҭаз, Леуанти икамерахь длыбааргон. Абаандаҩы изҽлымҳара зхьчашаз мап ицәикырц аустцааҩ ианиҭахха, уи аусаҽ иҽаҧиерыз ыҟан. Аиуриспруденциа ахәҭакәак ракәзаргьы ҭцааны иахьимамыз игәы иалан. Напышьашәла иус далан, цкьа аҭцаашьа дақәшәомызт. Ашә ишьҭахьҟа аҕьараҳәа ианкыдрыжьыла, ашәхымс дахьаахыцхьаз дыззаза даакәхеит. Ашҳам ҭихуазшәа, ашьшьыхәа иҵьыба инапы нҭишьын, акарамель аатихын, апараша инҭеиҧсеит. Уи иаразнак Беразе игәеиҭеит, уамашәа иубартә, илаҧш кыдырхаланы, ихатә ускәа хәыцыртас ишьҭыхны, аҭзамц ахь дшыҧшуазгьы:

– Иҟауцеи? Аканфеҭкәа кауршәма?

– Ахаатә бзиа избазом, – уаҳа ииҳәарызи изкәыркыз, ииартахь днеины даннықәиауаз.

Иахьцалак изиҭаххазеи Қыртҭәыла КП а-ЦК рлашәарыцага Нозазе абаандаҩы иҭаацәа дыдирбар? Уи аказы дашьҭан. Зегь раҧхьа дзыцәшәоз ак иман. Уи ицәажәашьа, иаатгылашьақәа ирныҧшуан. Дцо-даауа аҳәатәхамҵа Мирон дирҧьон, иара, зыҽлымҳарақәа ззымхьчаз дирехәон. Уи иқәҽиарақәа шьақәиргәгәон, еилкаамзи, аха уаҳа игәы иҭази? Абаандаҩы ахыҧеыга иапхьа ишьҭан, иахьирхарыз изымдыруа. Иара иҭаацәа днарацәажәар иҭахымкәа дауҵахыз, иҟаз-ианыз ирыцидыраашаз ҟамлози, аиҳаразак адуховка иҭаз ақьаад еилаҳәара жәпа иалахьынцахаз. Ҳаит, уи

азбахәык идыруандаз, аха иабаҟаз! Рыниара мап ацәикит, избанзар данырбалак иакәымз ак рҽытцшәар ҳәа дшәон. Ирымхаҳәарыз иалудраази. Иара еиликаарц дзышьҭаз ҭицаартә абахҭаҽ аҭагылазаашьа ҟарцозма. Дзышьҭаз иаҕацәагьы еилырымкаауази, иусҟәа башамхози. Еибадмырбар хараза еиҕьын.

– Иужәлеи! – аҷаԥшьаѡ аҽышәҭ длахан, инапы ѡызза иаакылиҳәан, ихыснацәа наиқәикит. – Уееилаҳәа!

Икьаҽ ааишәхаирԥан, ашә шаадыртыз, ишьҭахь инапы ҟаҵа, дындәылтцит. Уажәрааназа хыхь дызлахәныргоз амардуан шыҟаз арыҕьарахь ацаха имҭакәа, арымарахьла иҽынадырхеит. Актәи аихагылахь длыбаарган, раԥхьа данааргоз дзыѡнаргылаз адкыларҭа аасѡсантәи уаҭахк днықѡнарцеит. Нозазе уа дыԥшын.

– Уаби уаҳәшьеи ааит. Иубар уҭахзамеи?

– Исҭахзам.

– Абранза ианаа, удмырбазакәа шьҭахьҟа изладәықәысцои?

– Иааҷәымган ҳәа шәасҳәахьан.

– Дара урбар рҭахыуп. Уа иҟоу зегьы раҳауеит. Уаҳшьит ҳәа ауп ишырдыруа. Ушеибгоу дырба!

– Ианааҷәгах илажәга нас, – иҳәеит абаандаѡы, иеырлахҽыхны «убри акәзаап иҟалаз» ҳәа дхәыцуа. Убри аламҭалаз хаҵа кьаҽк даасѡнаргалеит. Уи исигареҭ инацәаҟәа рыла икын, «абри ацәхьандабаа ида уаѡ дырзымԥшаазеи?» –ҳәа гәаныла итцаауаз абаандаѡы иахь дыԥшзомызт уи. – Ари даԥсыуоуп, – ҿааиҭит Леуанти, даргьы ԥых-ԥыхза иааиҽаԥшит.

– Илудрааи?! – Нозазе иҟалаз изеилымкааит.

– Издыруеит ус. Ишәҭахым ак еибаҳҳәозар гәашәҭоит, – ибз иҽы иахьизҭамыргылаз ааицәымҕахеит.

– Уара угәабзиара уҳәа уҭагылазаашьа роуҳәоит, – Нозазе иаҳаз ашьҭахь ихы инапаҽы иааигеит. – Аѡны ишыҟоу атәы урызцаакәар ҟалоит. Аус шәалацәажәар ҟалазом. Аԥсышәала ак еибышәымҳәан. Улахҽыхыуп, убас уеыдурбароуп.

– Даеакала санбаҟаз? – Леуанти дԥышәырччон.

Иаасѡнаргалеит иаби иаҳәшьеи. Нозазе азин анықаица, иаагәыдикылакәеит. Иаҳәшьа дцәыуан азы лгәы аакаицеит. Илеицтәакәеит. Иара иарбанзаалак акы згәы иалаз иакәны иеыдимырбеит.

– Згәы иианагодаз абри абахҭа дҭашәоит ҳәа, аа? – иаб ихы Нозазе иахь инаирхеит. – Уѡызцәа зегьы аушьҭуп, уара ухы заҽауршәи?

– Зегь еиԥшны рхы мѡаԥыргар аума, – реицәажәара Леуанти даеаԥьара ииаигон. – Уи иалаҳхи, аѡны шәышԥаҟакәоу?

– Ҳарҭ хар ҳамазам, – лҳәеит иаҳәшьа. – Аус злоу – уара ушԥаҟоу?

– Абахҭа итакыу еиԥш сыҟоуп. Уамак хьаа сымазам. Сгәабзиара сахашшаартә схы збом, – амц иҳәон. – Ателехәаԥшрала сыкәгылара иахышәхәаауеи?

– Уи закәи?! – аб ииаԥьеишьеит.

– Аус шәалацәажәар сҭахзамызт, – тынч, ргәы днамырхьыртә, ҿааиҭит Михаил Лавренти-ипа.

– Аусҭцаара ацашьа еилазгашаз, акгьы сазымцаазеити, – иҳәеит Леуанти. – Нанду дышԥаҟоу? – даеаԥьара иниаигеит.

– Хар лымазам, уи дыҕәҕәоуп еснагь, – лҳәеит иаҳәшьа.

– Сыҟамижьҭеи аҧсраҟәа ҟалахьоума? – дцаауан, арахь дзызхәыцуаз Нозазеи КГБ аусзуѡи иҟарцаз авидеонҵамҭа ишыртахыз рхы ишадмырхәацыз акәын. Издыруадаз азбараҽгьы дыкәыргыланы, нас зегьы еицҵаны телехәаԥшрала иоурыжьырц ргәы итазар? Ус анакәха, иара аамҭа иман.

– Иаҳзааигәоу – азәгьы, – иҳәеит иаб.

– Уа иакәқәам ажәабжьқәа гәароуп ҳәа саҳаит, – Нозазе иеынрылеигалеит.

– Ааи, иҟоу зегьы рҳәоит, – аб дакәшаҳаҭын.

– Абар иара дахьтәоу, – ҿааиҭыхт аусҭцааѡ. – Ихала ишәеиҳәааит дыспҟазар, ма дысшьуазар, ма мчыла арзаҳал исырыѡзар.

– Азәгьы игәра шәымган!

Нозазе иажәа ѡбамтәкәа, Леуанти ҿааиҭит, уи амцхә уаҳа иалацәажәар итахзамызт, шьҭа усгьы еилкаан итакыз иҟаицоз зегьы ихала дшаҽыз дирдырырц иаби иаҳәшьеи аусҭцааѡ ихаҭа ишааигаз, иангьежьлак ирбаз, ираҳаз ауаа ирарҳәарц дашьҭан. Ус анакәха, еилкаан иѡызцәа аус шыруаз, дахьҭакыз зегьы шәыхәцәы нирцәеит, иҽы иқәшаҳаҭхеит, агәырқәа аниларца, уаҳа ишԥаҟаицарыз, дрыпҟеит, мчыла ашәҟәқәа идырѡуан ҳәа идәыкәырцоз аинформациа иаҽадыргылашаз аиҳабыра аус адырулон. Убас иҟазар акәхарын ҳәа ихы иааҭашәаз игәы иаахәеит, аиашаз. Амала иѡызцәа

ргәаанагаратцәҟьа здыруадаз, ринформациа аус аурц еиқәдыршәазу, уи иаҳәоз рхатә агәра ргатцәҟьозу? Нозазе акы дшацәшәоз аҟара абаандаҩы идырит. Иҩызцәа русура иахҟьа-цҟьоз акәын, уаҳа иарбанхоз? Уи иатцкыс, иара, Леуанти, ихатә дзыцәшәоз иман, аха уи, адуховка итаз, азы цаашьак изыҟатцомызт. Аустцааҩ ак еиликаар итахымызт. Апсышәала ак иҿыциршәо дыҟамызт, апсуа ҧкәын цәхрыц уа дтәан.

– Аҩныҟа акы уаҳцәымшәан, – иҳәеит аб, иццхаи иареи рцара аамта анааи. – Уахь уҳацәшәо ҳаҟазам. Адвокат дузаҳпшааит, ирласны дузаауеит.

– Дыстахзам, – уи мап ицәикуан, ус Нозазе итахын азы.

– Избан?

– Уи иқәшәырзыша апара абаҟоу? – уажәы иихәаз иазхәыцрын итаацәеи иҩызцәеи.

Аб «уахь уҳацәшәо ҳаҟазам» ҳәа иихәаз Леуанти цкьа изеилкаауамызт. Иани иандуи ргәабзиара далацәажәозу, адуховка итаз ашәҟәқәа иахьшәарҭамыз атып рзылхын иҳәарц итахызу еилыргашьак изатозар ҳәа, хәыцран дызҿзаз, дзызкылсрыз изалхуамызт. Иаалырҟьаны аҩны иакәланы аимдара реазыркзар, амилициеи КГБ-еи рылапш ақәымшәакәа, ашәҟәқәа дәылзгодаз, уи ҟатцашьас иамази?

– Уҩны ирбаз апарақәа уаб изсырхынҳәит, – иҳәеит Нозазе.

Уи шьта аби апеи ргәыҟатцара акәын изынхоз, урт рыла ажәлар иара иахь ихьаирҳәырц итахын ҳәа Леуанти игәы иааташәеит. Иаб дындәылтцхьан. Уи инаишьталарц згәы итаз иаҳәшьа дааникылан, Нозазеи апсуа ҧкәыни ишраҳауаз ус леиҳәеит:

– Спарақәа цытк аҧкәынцәа ирышәта!

Даеакала игәы итаз ҳәашьак изатомызт. Лара лакәзар – илзеилымкаакәа ддәылтцзаарын. Аҩны ирбаз ипарақәа реынтә ахәтак Инга илыртарц итахын. Уи дҳәаны дышизтәаз уаҩы изымдыркәа уажәгьы иҟан ҳәа агәра згодаз. Аха ирзымазазаарын. Ҷыц изпшын акамера. Дхәыцуан, деитахәыцуан, реицылара ихата иалеигашаз изыпшаауазар ҳәа. Уртҟәа зегьы иахьынзеидтәалаз ихы иташәақәаз тынч иртбауан акәымзар, иҿыцыз уаҳа изцәыргомызт. Амала Нозазе иалеигашаз иаҳа ирацәазар акәхарын. Зегь рапхьа, апсуаа ари аустцаараз рхәыцшьа аитакраз акырза ҟатцан. Леуанти иҿала имҳәеи «азәгьы игәра шәымган!» ҳәа. Ақыртуа прокуратура ицәырнагоз адокументкәа иара инапы рытцаҩын, ауаа агәра ргар акәын. Авидеонтцамта телехәапшрала иаурмыжькәа изынхаз – аустцаараз иҟаз уҳәан-сҳәан еитцымцырц азакәзар? Иахьцалак, ЦК ақәыршаҳатны, иани иаҳәшьеи Нозазе изааигаз, иара абахта, аҩнытҟа еиқәиршәоз аус еиқәыреаеа ааста, антыц иаҳа иуадаҩыз аус иман. Абахтаҿ иҟаитцашазгьы изацларын. Убри ашьтахьтәи реибабараз, ибаандаҩы дизтцааит:

– Уаҳәшьа илоуҳәаз иаанагои?

– Апарақәа зҕабк илыртарц ласхәеит, – уи аус дзацәымшәоз шьта ирдырцәҟьар акәын.

– Уаҳәшьа ладрес нлыжьит. Илоуҳәаз лзеилымкааит. Иутахызар сара илзысыцхауеит.

– Иатахзам. Иҟалымцаша акәны иҟазам, – закәытә бзамыҟәраз иҿызлеигалаз шьта еиликаауан.

Инга лахь дкылсыр шитахыз ҩашьомызт, уи лтәы изымдырзозшәа ҿырҩашьа-еырдагәа шыҟаицозгьы. Зус инапы ианыз рыла длызкылсыр, «авартәацәа» ҿнахуан. Абахта амазақәа ихьчар акәын цымкрыда уахь инеирц зылшоз аустцааҩ. Ихатагьы азинқәа зегьы инапы иантамызт хымпада. Иалшатцәкьон, аиаша уҳәозар, шьта бзиарак ҟаицатцәкьар итахызаргьы. Иагьа умҳәан, иеиҳабыра иртахыз арзаҳал абаандаҩы имиххьан, инапы антцаны. Убри ашьтахьгьы Нозазе акырынтә ицәыригахьан абаандаҩы иаҳәшьа ладрес шынлыжьыз, Леуанти инахга-аахго дааиуан.

– Ашьауғатә харадцара ҩ-статиак ахьудкылоу иудысныҳәалоит! – агызмалра ацатцаны, ҿнак Нозазе иихәаз Леуанти дышҳазза дааиҿанарпшит. – Иухьыз сзеилымкааит, – аустцааҩ «иааџьеишьеит» уи ипшышьа.

Абаандаҩы иеааипсахын, ак згәы иалазамыз иеааиеипшеитәит, аустцааҩгьы иеааиртынчит, ицьеишьаз азы ажәала атак шимоузгьы. Леуанти лабҿаба ибон анационализм иазкыз астатиа ихадырпарц имырхыз арзаҳал рхы ишадырхәоз. Убри ашьтахь, хара имгакәа, даеазны аустцааҩ дыехәон:

– Сара, Михаил Лаврентиипа Нозазе сакәзар, азбарахь унамгазакәа уоурышьтыртә иҟасцоит.

– Ус ишәзыҟатцазом.

Арт еилацәажәарақәак рымазар акәхарын, доурмыжьыр амуа Апсны атагылазаашьа ҟалазар ҳәа дхәыцуан Леуанти. Ма дизааигәатәны даеа документк, апхьатәи иеицәаз, имихырц игәы итазу? Ма, дара рхала иеицәаз цылҳатк иалашәааанза, абаандаҩы иҿиқәшаҳат рхы иархәаны, доурыжьырц рызбозу? Мҩак дыкәлаанза игәахәын, реицәажәара даеак ахь иниаигеит. Шьта, издыруадаз аамтала акәзаргьы, Нозазе инапы хәымга ианырцаз ауаҩ мчыла уск идигалар итахзамызт. Зегьы уи ихатә гәапхарала «ишеиқәиршәаз» ицар иаҳа еиғьын. Арт апарақәа абаандаҩы иаразнак иныруан.

Аха ашьҭахь уи иеиҳәаз заҟа дацәшәази! Аус злаз аусҭҭааѡ абаандаѡы ихаҽы убри анимбалар акәын умҳәозар.

– Аҧсныҟа командировка сцап ҳәа сгәы иҭоуп. Иаарласзаны уа сыҟазароуп. Еилкаатәқәак сымоуп. Ҵьоук збақәароуп. Шәҟәқәак сҧшаароуп. Излаарыцҳаз ала, изымбац документқәак сдырбарц рҭахыуп.

Иааркьаҽ-ааркьаҽны, иҟаиҭақәашаз днарыцрас-аарыцрасны, хәыцра жәпакы узцәырызгашаз, узыршәашаз иҳәан, абаандаѡы длыбааргарц, адырра нариҭеит. Иара Аҧсныҟа дцаҭәҟьазар, иҭакыз дзырқыҵьқыҵьшаз, дзырзызашаз ахәыцрақәа ихапапаны, амшқәа уазыррыла, гәаҟҭәаҟрыла, гәаҭеирала ихигон. Нозазе алааҧк иҧшәмацәа дҭас ирҭаз здыруадаз. Зҽахәы зҽихшаз иѡызцәа арбақәаныз? Инга лахь амѡа дашьҭазма? Лара илҳәашази, илымҳшәашази цқьа дрызхәыцқәахьазма? Леуанти уи ашкол дышҭаз имазаз аусқәа лнапы иананиҭоз ыҟамзи. Иарбан документыз идырбарц ирҭахыз? Иабаҟаз адуховка иҭаз аилаҳәара? Убри акәын аиҳаразак ихшыѡ зыршаҟәоз.

– Зегьы еилыскааит! – Нозазе, Аҧснынтә данаа, дгәырҕьаҭәа аҽахәҽыхырҭа дыѡнатәан. – Ахаҳә нҭамҭа шәыззырхиазгьы деилыскааит. Уи дсахьаҭыхѡуп. Иаразнак изумҳәеи? Ижәлеи иара? Исхамшҭи… Иҳәалеи аҧсуа сахьаҭыхѡцәа рыжәлақәа.

– Аѡзба… Мықәба… Иванба… Ҵьениа… Валери Гамгиа…

Абаандаѡы ицәа иалан аусҭҭааѡ ар ихадаз шусмыз Аҧсныҟа амѡа дықәызгалаз. Ахаҳә нҭамҭа еиқәзыршәашаз ҳәа азә ихьз иаҳазар алшон, издыруадаз КГБ-аа рагент, асахьаҭыхѡцәа рыѡныҭҟа аус зуаз, информациак рызнеигазаргьы, аха аҭабырг макьана ишьақәыргыламзар алшон. Аус злаз асахьаҭыхѡ ижәла Леуанти иҳәар, убри шакәыз Нозазе иҭабыргитәрын, дақәшаҳаҭызшәа ҟаиҭарын. Аха абаандаѡы уи иҽыҭшәомызт. Ииҭахыз аҭак ахьимаҳаз азы ишьа иуазшәа, иаалырҟьаҭәҟьаны иқьаадеизга иаацәыҭихын, аусҭҭааѡ жәабаҟа фото абаандаѡы иҽаҧхьа иаақәиҧсеит. Ҽымҭзакәа дтәан, иҽатәаз иибоз шилҭәраауаз дазҧшуа. Арҭ рызынтәык Леуанти идуховка иҭаз иеилаҳәара иагәылан. Уажәык аус злаз иѡныҭҟатәи ибылра ихаҽы иаанимырҧшыр акәын, дҧышәырччон. Афотоқәа кьаразаа рбаҟа андыргылоз Симон Адлеибеи Денис Чачхалиеи иҭырхит, ашьҭахь рхала инапаҽы

идыркхьан. Аҧхьатәи афото аҽы абаҟа аартра аан амитинг мѡаҧигон. Даҽа гәыҧ-ѡыуаак арбан. Рызынтәык ацифрақәа рыҭаѡын. Иара актәи иакәын. Аѡбатәи ҳәа дарбан инаѡсан игылаз Инга. Убри аарылихын иҭиҭаауазшәа икын.

– Абри збахьеит, – акала Нозазе дирбжьажьарц иҭахын, ҵьара ак шҧахимҳәаарызи ҳәа дыҧшын, егьи иибоз-иаҳауаз рылаҽиҭуамызт. – Арҭгьы збахьеит ҳәа сыҟоуп, – инхаз ааилирхит.

Уаҟа ирылаз даҽакы, аѡызцәа реиҧш, ҧшҭәыла иҭыхын. Араҟа иҧшҭәыдан?!. Иудыруази аѡны ирзымгазар?!. Гәыҕрак ааизкашәахт, зҭаара шәкы ацраҳәаны. Иахиҳәаашаз рбарц, абри иҧшҭәыз ҧшҭәыдартәызар? Идуховка иҭаз ракәымзар, иѡызцәа ирҭаз афото ркопиақәа иара иҽы иабаанагоз? Аҧсныҟа данца ашьҭахь акәын ианцәыригаз, уаантәы иааимгеи? Аимдараз идәылыргаз иус иагәылан, арҭ абаҭәахыз? Ицәыррымгацыз ашантаж ҟаҭараз ирзыҭәахрызу? Ихала имацақәа заа изааиртрызи?

– Абри уажәы шәанца иҭышәхзар акәхап? – руак изнапык аҽы икын, егьырҭ – егьи инапаҽы, дҭааит иара, аусҭҭааѡ иарбаҭәҟьаныз цқьа изеилмырго.

– Уажәы абаҟақәа ыҟазам, иқәыргахьеит, – ас Нозазе ианышьақәирҕәҕәа, Леуанти даакәанызанит, амала ҕәҕәала ихы гәеиҭон, дәахьыла иҽырҧсыҽ– ҽырдадазшәа ихы шааирҧшуазгьы, амала аусҭҭааѡ дгазҽазуа дшаақәирхаз изымҭәахит, уи абаандаѡы илаҧш иҭашәеит. – Аа, иҭегь заҟа сымоу! – Михаил Лавренти-иҧа гәарҭак афото зҭаз, уажәраанза иимбацыз конверт ҽыцк иҭаҭаны иқьаадқәа иаарылихит. Аусҭҭааѡцәа ржәытә метод акәын ари, уа еизгаз афото Леуанти ишитәымз еилкаан. Аха абарҭ, иаҧхьа иқәыҧсаз?!.

– Уаҳа шәрацәажәартә ижәбада? – излацәажәоз инахигеит Леуанти, ус ала даҽа зҭаарақәак изеилкаауазар ҳәа.

– Исҭахыз рызынтәык збеит.

– Кьахьыриҧагьу?

– Уигьы дызбеит.

– Ииҳәеи?

– Ииҳәаз исырбап изакәу! Зегь раҭкыс иҟәыҕоу иакәу ҵьимшьои.

Нозазе уаҳа иҳәарц иҭахзамызт, аха Леуанти иабеидыруаз уи Кьахьыриҧа иҽы дышнеиҭәҟьаз. Ак ҟамлазазшәа, Борис дидикылеит Михаил Лавренти-иҧа сасҭас. Икабинет аҽы длаиртәан, ѡба-хҧа сааҭ диацәажәон, алаф иҳәон, дыхәмаруан, ишиҟазшьаз еиҧш инхҭаны дыччон, иарбан дызламцәажәоз, аха иарбанзаалак ажәак иҽыҭымшәеит абаандаѡы изкны. Уи ихәмаршьа

дацхәмаруан аҵыда ускәа рустцааѡ Нозазе, дзышьтаз аус иазкны акы иҳәомызт. Ара дабанзатәазаауаз нас Қартынтә ииаз, дцар акәымзи, аҵыхәтәан дѡагылеит дызтааз абзиараз ҳәа иеиҳәарц. Борис, исас днаскьеигарц, дѡагылеит.

– Акгьы соуҳәарц утахзамеи? – аҵыхәтәантәи ишьаҿа ашәхымс ианхигашаз, Нозазе ииаизымчҳаит.

– Исаҳәеи игәабзиара шыҟоу!

– Хар имазам.

– Убри ак акәын еилыскаарц истахыз. Егьирахь иҟаиташа иара идыруеит.

Аустцааѡ иаҳаз алаҿимтит, аха дыпжәаны даман. Борис аҵыхәтәантәи иҳәамта дархәыцрын иара дук хара имгакәан.

42

Аѡныҟа дцар лтахытцәкьамызт уҳәар – иашахомызт. Амала уанза дназар – дхәылашьза дшаанхоз Астанда илдыруан, Батыр заҟа дизааигәахоз ихарашьа иаҳа ишынаскьоз лныруанатцы. Уигьы егьигьы дрызпшзамкәа, азеиҵшынхартаҿ даангылон. Лтцара лгәы лзақәкуамызт. Аҵсшьара мшқәа рзы, анхарта ѡны антацәлак, лымацара агәҿыгь дамгарц, Марица дылзаауан, акинотетрахь еиццарц, ма аҵшаҳәахьы цшахьырсра иныкәлон. Угәы ухашырзтшаз арахь мычхәызма. Уи аены, заа лѡыза данылымба, лхала лыѡныҟа длызцеит. Рѡызцәа Ашықәс Ҽыц реазыҟарцон. Активла аеалархәра рѡыцьегь ргәы азцомызт, иахьцалак аныҳәа рхы аладырхәырц ргәы итан. Уанза ѡымшҟа набжьан. Марица, лхата Ашықәс Ҽыц ааира даҵылон убранза лгәы алаҟазамкәа, лѡыза зҕаб агәарц лааталара лызгәамтеит, уи акәындаз амацуртахь лаашраз, ашә ахьаалыртыз лызгәаамыгзакәа, луатах дыѡнан.

– Марица! – аѡны ашә аркзамкәан инрыжьуазма, азә даанымхакәа ҳәа ихәыцуаз Астанда лѡыза налыкәҿылтит. – Акыр ҟалама? – дцааит лара, аҵшәма зҕаб амацуртахь лааѡналашьа збаз. Уи лхәамц аиашашьеи, ак зымҳәоз лхаҿи здыруаз ас длызцаауамызт, аха Астанда уи, шьта ибзианы дызлалдыруаз ала, лыбла зегь ирызгәамтоз цхарак аацалалон, лѡыза гәакьа длеигәыргьаны.

– Иҟалараны иҟази зыбгәахәуа?

– Шьта сыбмыргәаҟын! – Астанда акресла днантәалан, адәахьы ихьшәашәахьаз лнацәкьарақәа лырцхарц днарытәҳәа-аарытәҳәеит

– Сатбеи абыржәоуп дааины данцаз. Итакыу избахә ееимкәан иалацәажәоит иҳәеит.

– Иҟалахи?

– Уҳәан-сҳәан рацәоуп. Ҳаитиит, ҳақәихит, иара иакәын ҳазхьыцшыз ҳәа игәаразаап.

– Уи цакыс иамеи?

– Ус сзимазцаацәеит. Иаргьы иидыруа уҳәан-сҳәануп. Амца ахьыҟам алѡа ѡеиуам, бымбои.

– Цқьа агьрыздыруам.

– Иҿы иқәшаҳатхеит рҳәеит.

– Ус уажәы мацара ирҳәома. Рапхьа дантарк, ишихараз ала иҿы иқәшаҳатхеит, зегь иҳәеит ҳәа иѡызцәа дыршәон, ибхаштма? Ашьтахь усцәкьа акәмызшәа иалацәажәон. Ус ирҳәоз заҟантә еитаркхьази. Уажәы ҽыц ак цәырыргахт.

– Ибҳәо иашам узҳәом, аха иҟатәкьоу цқьа издыргәышьода. Жәабжь ееик иара изкны иааѡзом.

– Ицәа ихырхырц дтакны дрымами. Ихы дызлахашшаауеи?

– Ихы дахашшаартә аамтак иоундаз! – Марица цқьа илзымдыруаз ауаѡы гәыкала абзиара изеиҕьалшьон. – Ҳиқәгәыглап. Жәларык изпшушәа збоит.

– Жәларык изпшымкәа, уажәоума ианыбдыруа!

– Аеи шьта…

Марица ҽымтзакәа арпхага даадтәалеит. Уи илныруаз лхатагьы илыздыруамызт. Лцәажәашьала убас акәын лѡыза дшылбоз. Астанда еснагь лхатә бзиабара, шьта уамак узқәымгәыгшаз лыбзиабара акәын хәыцыртас, лацәажәатәыс илымаз. Марица лгәы цылцәахьазаргьы здыруадаз, аха ус ала лхы аалмырпшзацызт. Азә дшылтахыз ала аҵшәма зҕаб збахәык усгьы далацәажәазомызт, арпарцәа шыналышьта-аалышьташәарыцозгьы. Ардасоу убарт дреиҕьны, лхатагьы длатәаны дылбон Астанда, аха лара лхахьы даалгазомызт. Дахьзымнеишаз леапылшьуазшәа, итакыз Леуанти лгәы далан егьараан дубаргьы. Ауха уигьы бзиа дылбон уҳәартә знык илҿыцылмыршәацызт. Уи дзакәыз, ипстазааараз, азәы длышьтазар, ма дҳәаны дизтәазар лыздырзомызт, еилылкаарц дашьтамызт, амала иара дизхәыцлон, иззакәыз Астанда цқьа илзеилкаауамызт. Иара ус аҵсуара иеахьақәирзуаз азакәзар усҟатәи лхәыцырта дзалаз? Усцәкьа

акәзар, нас уамашәа ибатәзамызт, иагьа умҳәан, уажәытцәкьа иара дызтахыз абзиара изеиҧьаршьон, дызцәымҧыз – ацәгьара. Аиааира згашаз арбаныз? Жәларык реиҳара зыкәгәыҧуаз ҟамлакәа, уаҳа ишцаҟаларыз?

– Агәашә азә дадгылоуп, – Марица дѡоатҟьан, дындәылтцит. – Бзиала уаабеит! Улеи арахь!

– Астанда уа дыҟами? – Астанда еилылкаауан лашьа ибжьы.

– Дыҟоуп, – аҧшәма зҧаб, Цьанар длыма, дааиуан.

– Уабаҟаз? – Астанда лашьа дѡоеихатцгылеит. – Бзиароу? – лгәы атҳара иааисит.

– Хар ҳамазам, – Марица аҟәардә дизаахан, длалыртәон. – Бара боуп хьаас иҳауз.

– Сынхоит сымҳәеи.

– Асҟаамтоу? Арахь Ашықәс Ҷыц ааҳахтықәгылеит. Ашкол аҷы аныҳәа мѡоацыргоит. Уа бырбар ртахыуп.

– Ианба?

– Уаха!

– Аныҳәа араагьы иҳамоуп. Сѡоызцәа саарылтцны, сышцалеира.

– Нас уи бара ишыбтахыу. Аха шәныҳәа ашьтахь блеироуп, аҧышәарақәа беырзыҟабцошәа, ҷыцгак цшааны, баанымгылан. Марица! – ачысҟатцартахь инеиз аҧшәма зҧаб налықәҷылтит. – Акрыф-акрыжә сыҟоуп. Акы баламган, сбыҳәоит! Каҳуак сақәшаҳатуп.

– Хықәкыла сара сзы мацара уаама? – Астанда лашьа дизҷелымхан. – Даеа ускгьы умоу?

– Иарбан даеа усу?!. Банаҳамбаза хьаас броуит нхәеи тацеи. Смаар рымуит. Арахь ашкол аҷынтә ааԥхьара анааи, исзымчҳазт, амѡа сықәлеит.

– Уаҳа изыԥхьада?

– Нан лыда, аѡны ҳазынтәык ҳамцои.

– Уаҳа?

– Уаҳа изыԥхьаз сыздырзом, аха, ашкол иалганы, ааигәа иҟоу зегьы ирмыԥхьои.

– Шьасиа уахыла уахь дцар лылшома? – Астанда лтаца длызцаауан, лгәы итхоз маҷк анеилылкаақәа.

– Ҳазынтәык ҳаицымзаауеи. Баргьы баалар стахын.

– Цьанар, сара суцны сызцазом, – даеа зныкгьы мап лкит

– Бзиоуп нас, – даеа зныкгьы лашьа длықәшаҳатхеит. – Бѡоызцәа баарылтцны бзымаалатәкьозар, беилаҳкаап, – Марица иаалгаз акаҳуа аалымихын, днаҷыхәан иныкәиргылеит, аваза хәычы ианҧсаланы лара иаақәлыргылаз ашоколад аанихырц. – Итабуп, Марица! – иҳәеит иара, аҧшәма-зҧаб Астанда акаҳуа налыркны, лхала ахцатәи аақәхны данылатәоз инақәыршәаны. Ҷымтзакәа итәан, ркаҳуажәра аанцәааныа. – Сара уаҳа саангылом, – дѡагылеит иара. – Марица, бчеицьыка тбаахаайт!

– Усхыччома? – Марица лхалагьы дцышәырччон, дызхьигзаз ҟәыншьаны.

Уи днаскьаганы данаахынҳә, Марица ачысҟатцарта дыѡонан. Астанда лхы лымагәыхьха дтәан, лашьа дахьимыццаз иахьцалак лгәы иалан. Ааигәа аѡонықа дымцарц збаны ишлымазгьы, лгәы уахь илыхон, иагьа умҳәан, илзааигәаз рызынтәык уа иҟан. Лашьа леахьылирбаз маҷк дааунашьтызшәа лгәы ишылнатозгьы, иаҳа деицәанатәуан. Марица даалацәажәар цәгьа илбомызт, егьи ҷылтуамызт, наҟ дахьыѡназ, арахь данааихгьы, ажәак лыхәлымшәазакәа, лѡыза лахьгьы дымцшзакәан, дтәан.

– Зҷыбымтуеи? – Астанда иаалзымчҳатцәкьеит.

– Ибасҳәар ибтахи? – Марица лхы ѡышьтылхит.

– Сыздыруам истахыу, аха баасацәажәар стахыуп.

– Бааи цәгьарак ҟаҳцап! – Марица дагьцышәырччомызт.

– Нас?! – иааԥьалшьеит Астанда, арахь лѡыза илхәаз лақәҷтышьа уахәаԥшыр, цәгьарак анагзара иазхиатцәкьаз лыцшран.

– Иагьараан ҳаубаргьы, иашак ҳалацәажәоит. Уаҳа цәгьарак злам дубахьоума. Бааи, цәгьарак мѡоацаагап.

– Зныкыр ас бцәажәахьоума, ибытцалеи?..

– Ҳгәы иаахәаны ҳазхара ҳмыччари.

– Нас иҟаҳцареи бтәала?

– Акрыздыруоу. Ма ҳандәыкәланы ҳаиҳа зымчу азә дхаԥкап.

– Баҟәыц, цьыбышьт! Азә иԥкаха ҳамоума.

– Уаҳа иҟаҳцои нас?!. Башьа дыбзаан, бицны бымцазеит. Уа бнеир, цьоукы бырцырхагахар ҳәа бшәоит.

– Избан сызшәо? Сызцырхагахода!..

– Бгәы шалаҟам дбырбар бтахым.

– Уи иашоуп.

– Бицны бцар акәын! Џьоукы бырбар рҭахымзар ҟалашт, аха бызбар зҭахыу рацәами. Быгәхьаазго бымами.

– Сцатәкьар акәын.

– Уажәгьы бызпшуи?.. Уажәрааназа Џьанар дааны бигалозма? Бхала амҩа банын, бца бхала?

– Ус аҭаххару сыздыруам.

– Ишпаҭахым?! Ахәылпаз аҿы Батыр дҟамлар аузом. Убра шәеибабоит.

– Иаҳагьы сгәы сбырхьуеит. Уа дымнеир ҟалом зҳәада. Убра сышнеиуа анидыр, днеизом.

– Иалыбдырааует? Арахь бшымнеиуа быцҳахьеит.

– Нас сцар еиҧума? – Асҭанда лҩыза лыкәшаҳаҭ лҭахын.

– Исҳәо арбану!

Асҭанда иаразнак дзымгылеит. Иҟалцашаз ашырҳәа илзымзбеит, аиашатәкьа уҳәозар. Лҩонытҟала лееизылгацәон, амҩа дыкәларызу дыкәымларызу ҳәа деилахацәеит. Лзеипшынхартахь данцоз, ақытахь амҩа дшыкәгылоз иааилырганы лҩыза цкьа илалымҳәазацызт. Дыццакзомызт. Амала, аныҳәа дахьзарц шахәҭаз, ҩонытҟала азә длацәажәон. Убра Батыр дҟамлар иуамызт ҳәа, дгәыҷуан.

Џьанар излеиҳәаз ала, уаҳа изыпхьакәаз издыруамызт, аха, ашкол иалганы, ааигәа иҟаз зегьы ирыпхьон. Лара дцо-дааува лашьа дҭылцаауан, ааигәа иҟаз зегьы ишрыпхьоз еилылкаарц.

Уамашәа иубартә, убри еиликаарц дцаауан Батыр ихаҭагьы. Џьанар, дышиашаз иусураҿ данлеи, иҩыза дипшаан, Шьасиа илтахьаз аапхьара наииркит. Уи ҿымҭзакәа даатәеит, ахәылпахь анеира игәы иҭамызт угәахәыртә. Џьанар, иибоз цкьа ишизеилымкаауазгьы, иҩыза аапхьара ак ахымҳәаазакәан иахьынижьуаз игәапхозма. Ашыкәс Ҽыц рыкәлацәеи реипбацәеи дрыланы цыпхгьы дзапымлеит, Џьанар уи бзиатәкьаны игәалашәон. Сынтәагьы иҟазшьақәа акалашәа иееизамызт.

– Аныҳәа уамыргәыргьеит, иухьи?

– Сароу?!. Исыхьуази, цьушьт.

– Ашыкәс Ҽыц аеазыҟаҵара уадаҩуп, иумдыруеи. Ахәычқәа зегьы алахәуп. Убас – аҭаацәара. Аиҳабыра классқәа рныҳәахь еснагь иҳапхьоит. Ухшыҩ рзушьҭырц ахьуҭахым сгәапхом.

– Иаарыцҳазар – ҳашҭамнеиуеи, – иҳәеит Батыр, аха Џьанар уи ииҳәаз агәра игацәомызт.

– Умнеир схаҭа сгәы иалсуеит. Уаҳәшьагьы дузпшуп.

– Аеи, цьушьт, – Батыр иаҳауаз цәымаҷны игәаҵа иаланаркьакьон. – Уаҳа изыпхьада?

– Уаҳа? – Џьанар уи аены иаҳахьаз азцаара ҿыц аҭак ҟаиҵон ишыҟаицахьаз еипш:– Ашкол иалганы, ааигәа иҟоу зегьы ирмыпхьои. Абыржәы Аҟәантә сааит. Асҭанда дзымаар ҟалап ҳәа сыҟоуп. Ус ауп ишсалҳәаз. Убас иақәымшәақәо ҟамлозар, егьырҭ рхы аладырхәуеит.

– Асҭанда даар акәын, дзымаауеи зылҳәаз? – Батыр иҟаҵәкьаз аҵыхәанза еиликаарц дашьҭан. уи ус шакәыз ихаҭагьы иааџьеишьон.

– Даргьы ахәылпаз реазыҟарҵоит. Деипхьхәыцаар стахгәышьан, аха истахыу амацара абаҟоу.

Ашыкәс Ҽыц имбар иаҳа иеиҧьеишьо мацара, Батыр имала дтәан, Џьанар данца ашьҭахьгьы. Лашьцааназа иусура дыҟан. Шьына аекскурсиантә дмаазацызт. Апсшьацәа уаххьа иахьигзар акәын. Знык дкылсыр, аҩныҟа еиццарын. Ишьапы ааицихырц, дындәылҵит. Агәарп асфальт ыкәын, акәымзар амшцәгьақәа рашьҭахь дгьылк ахьыҟаз узыкәгыломызт. Иара, асфальт аиашартақәа рҿы азы ыкәыжж иахьибоз, игәалаҟазаара иаҳа иҧхасҭанатәуан. Еиҳаразак деиларшәаны дызмаз аныҳәа амҩаапгарахь иахьипхьаз акәын. Уахь дцар итахзамызт, дымнеиргьы гәыбган изтодаз, аапхьара изаазышьтыз иара дҟаларызу, дҟамларызу ҳәа изкылпшуазма. Ус акәзаргьы, гәынхәцыстала иҩонытҟа аеинардыруан, аныҳәахь дцарц ишьамхы ихон игәҩарамкәа. Асҭанда уа дҟамлозар, дзымцарызи. Шьасиа ахәылпаз аеалархәраз хымпада днеиуан. Гҩара лымамкәан, гәыкала аапхьара икәшәартә дныҟәеит лара. Иара уа дақәшәарц анылҭахха, иаргьы дналҿапшырц длызгәаҟуан, иезагирхарызи. Усгьы реиқәшәарақәа анцыхәтәантәихашаз издыруамызт. Иахьынзалшоз, изхара дизбомызт аха, еиқәшәақәаларын. Ибза гәырҩазу изеилкаауамызт иара дызҭагылаз аамта.

– Батыр! – игәы иеанзамкәа ишьҭахьҟала ҿааитит Важьа, ибжьала дидырт акәымзар, алашьцара динардыруамызт, агәарпаҿ алашаракәа иахьабалак иаркзамызт, амшцәгьақәа ҟалеижьҭеи. – Иуаҳау иҟалаз?

– Исаҳауа закәи? – аныҳәаеха идиныҳәалоз арбаныз издыруамызт збжьала захаҿы лашоз аиҳабы.

– Ацыхәтәан ицабыргны Леуанти гәыкала иҿы иқәшаҳаҭхеит ҳәа адырра соуит.

– Усшәақәа саргьы ак саҳақәеит.

– Умбои! – Важьа ихаҽы лашаҭәҟьон, Баҭыр уи дизааигәахазар. – Изласаҳақәаз рыла, Леуанти ателехәаҧшрахь днарышьҭыр иҭахыуп. Цқьа уазхәыц ҳәа иабжьаргазаап. Ишәҭахызар арзаҳал зѡуеит иҳәан, умццакын, Ашықәс Ҽыц ниасп рҳәеит.

– Аус идырулартә рнапаҽы дыҟами, – Баҭыр дҭынчын. – Сара исумырѡуа!

– Аныҳәаҽха аиҽыхара заҳҭахыузеи, еимаҳкуеи ҧсҭазаара заҭәык цқьа изаҭәашьам ауаа?

– Иуҳәан еиҧш еимаҳкуазеи, иҳамоу аиҟарамра ҳзымхошәа.

– Аныҳәа ааигәахоит, Баҭыр, ҽаанбзиала! – Важьа, Баҭыр дныжьны, наҟ дныѡналарц, иҽынеихеит.

«Заагьы исыдиныҳәаларц избеит, усашәа ихы иадиныҳәалааит!» –дгәамҭхамҭуан гәаныла Баҭыр. А-«Икарус» аатәлеит. Аҧсшьарҭа аҽаҧхьа аҧсшьацәа лалбааит. Амашьына агараж шыҟаз инеит. Шьына уа уамак дынхомызт, аҽны аҳасабеилыргацәа рѡныҟақәа ицахьан, адырѡаҽны ашьыжьынза ишәҟәқәа риҭазашамызт. Имашьына хәыҷы аақәирҭәиин, иҽааихеит, Баҭыр даашьҭихырц.

– Аныҳәахь аҭаѡцәа умыҧхьеи? – дҭаауан Баҭыр.

– Исыҧхьеит, аха ахәыҷы игәы бзиамызт, хәшәқәак аазгеит.

– Ус акәзар, сара зны аѡны снеиуеит.

Баҭыр рыҭыҟа длалбаан, инхарҭа шыҟаз днеит. Иан лус-ҳәыс рҭыҧ иқәҭаны, ателербага дадтәалан. Иаргьы иҭыҧ ылихын, иааигәахоз аныҳәа зныҧшуаз иааҟәымҭзакәа агәырҕьаратә концерт программа дахәаҧшырц, иҽааиқәикызшәа иуит. Имаҷымкәа аамҭа цеит, арахь дызхәаҧшуаз игәы аарҽыхартә иарбанзаалак ак игәалашәомызт. Дырраҭара дук иазкыз ауаа рааҧсара шынеибакәыз иара иаѡсуан. Шьына аныҳәахь дышзымцоз иҳәазижьҭеи, ихаҭагьы уи аҽалархәра зынзак игәы ахзамызт. Амала уахь игәы ихартә дҟазҭоз ыҟан. Асҭанда дҟамлар – гәыбҕан изҭоз лылаҧш иҟәгазаауан. Убри адагьы, дибарын Шьасиа даҽа знык. Уи дылзааигәахарымызт. Лылаҧш дахьыҭамшәацәашаз ҵьоукы днарыдгыла-аарыдгыларын. Лцәа лтәымкәан дахьибоз иҭахзамызт, аха лара дҭаацәаран, лҧсҭазаара здылҭаз ауаѡи лареи аҭеи дырҭахын. Иара дымцхәын. Уажәраанза ишыҟаиҭалацыз еиҧш, лааигәа дцәырымҭыкәа, ила дхымгылартә, ахара дгылазар уажәы анаѡсангьы иаҳа ишеиҕьыз дазхәыцуан, амала игәы иҭеикуаз акәымкәан иҟаиҭоз, ашьшьыҳәа дѡагылан, адәахьы ахьҭа дамкыртә иҽааилеиҳәеит.

– Сара ашкол аҽынза снеиуеит.

– Избан? – ан илцәымҕын заҳаиҭеи маҷхаз лҧа уахыла амѡа дахьықәлоз, дахьцоз усҟатәи шыхарамзгьы.

– Уаха аныҳәа ахьрымоу исыҧхьеит.

– Бзиоуп, нан, – дгәыбзыҕын лара, убас ала дызицхраауаз ҵьашьаны.

Ашкол аѡныҭҟа алашара каххаа иаркын. Амузыка абжьы гон. Акоридор ҭбааҽы азәырѡы ахышәқәа ирыдгылан, икәашоз ирызҧшуан. Уажәгьы иара деилаххуан, аҧсҭазаара дзадыбзиамхалакәа адәы дахьықәхаз игәы иалан, аныҳәахь алеира игәы ахзамкәа, агәарҧ дынҭалеит. Имацара иакәымзар, зегьы аѡныҭҟа иҟан. Акоридор хәхәа агәҭаншәа аҧсаз еилыҧхаауан. Аиллиуминациа иакуа-ицәо еилыҵьҵьаауан. Зегь ргәалаҟазма, иара мыжда ида. Абза гәырѡа адәы дықәхар аҭкыс деиламхазакәа иҽанирзаар иаҳа иеиҕьын. Иааихәыдхадыршәызшәа дыззаза агәарҧ агәҭаны дгылан. Ахышәқәа рзааигәа Ҵьанар дибомызт, дыҟамызт ааигәа Шьасиа. Уи иаразнак илаҧш дааҭашәар, даахынҳәны дцаргьы здыруадаз. Аҧыхьақәа, илаҧш дыҭамшәарц, лара дыҟан ахьигәахәуаз иара дцәырҭуамызт. Ихьыз цқьа изеилыргомызт, аҭыхәтәанқәа рзы дналыхьҧшларц длызгәаҟуан. Даҽазә ила лцәалтәымрагьы дазхьаҧшуамызт. «Даҽазә ила?!.» –ихы дахыччон иара, иагьа умҳәан даҽазәы ҳәа ииҧхьазаз ауаа ирбо-ираҳауа аргамаҭәҟьа илхаҭахаз иакәын. Ихы ишәиуан. Ихы ҟәнишьон. Ихы хьымзҕишьон. Длаҟәын. Дҽаасҭан. Разҟык зқәашьамхаз. «Уаангыла!» Маҷк даалҭырц ихы дазымиааир, зынзак иҽанихуан.

Ишьҭахьҟа азә дааиуазшәа игәы ианинаҭа, дыззаза агәарҧ дахьықәгылаз, дкылҧш-кылзрѡуазшәа аҧшра ахьамаз ааигәамҧхазт, ашә шыҟаз дѡыхәнеит. Наҟ дныѡналеит. Аишәа еицарсақәа, ҧшьба-ҧшьба ҟәардә рыдыргыланы, чыс хаала ирхианы, хара-хара еилагылан, акәашара ҭыҧқәа ааныжьны. Инахьытәи акәақьҭ аҽынтә дѡагылан, Шьасиа лҽаалхеит, иара иааѡналара дшазҧшыз мѡашьо. Дааидгылан, иҭысуаз имахцә нылкылан, дрылганы дылган, Аҧҭеи лареи зыдтәалаз аишәаҽ дналыртәеит. Ҵьанар урҭ рнаѡсшәа арҧарцәақәак дрыдтәалан. Рнапсыргәыҭа рҟьаҟьа иѡышьҭхны, рҭыҧқәа рҽынтә ҽымҭ аҧсшәа еибырҳәеит. Баҭыр Шьасиеи Аҧҭеи дрыдтәалан. Ҭыҧк ҭацәын, уажәраанза уа азәыр тәазу итәамзу издыруамызт. Арҭ рѡыҵьегь иара изҧшызшәа иҟалеит. Шьасиа дгәырҕьон, иашьас илырҭаз аныҳәаҽ лааигәара дахьылбоз. Аҧҭа иара иахь ааҧшра игәаҧхомызт, ауха уа димбар шеиҕьеишьоз изыҭәахуамызт. Баҭыр, уи дахьибоз, зегь рыбла дҭәыцны дхыршәлазшәа ихы иҧхьазон.

Иаалырҟьаны, иҭагылазаашәа усгьы игәаҧхомызт, ихы ҭырҟьазшәа, иааикәыршаны дызлагылаз амузыка бжьы ау-уы ахга ихы ҭнаҟьон, иблахаҭ аагьежьызма иҳәо, дныҭакка дцеит. Деиқәышәҭха адәахьынтә дааѡналеит лара, Асҭанда! Иара, агәарҧ даныкәгылаз, ишьҭахьҟа иааиуаз лара лакәзаарын. Дмааузшәа ралҳәахьан, аха иахьцалак дмаар лгәы иамуит. Шьасиа ланхәҧҳа дахьылбоз дамхагәырҕьон. Ҵьанар иаҳәшьа дахьибоз, иахиҳәаарыз шизымдыруазгьы, игәаҧхеит. Аҧҭа иакәзар – уи дшибазҭәҟьа дѡаҭҟьан дналҧылеит, диманы иҭацәыз аҭыҧ ахь даахынҳәырц. Баҭыр Шьасиа диҧыло, Асҭанда – Аҧҭа, арҭ заа еибырҳәахьазшәа игәы иааинаҭеит, аха Ҵьанар аҽны иаҳәшьа дышлызцаз, ауха дышзымаауаз еиликааижьҭеи, иара уаѡы дшимжьаз агәра игон. Шьҭа иҟалашаз ҟалеит. Дѡалхаҭгылан, аҧсшәа леиҳәазшәа иуит. Аҧҭа Асҭанда уамак днимырхеит, ишылҭахцәамыз кәашара диган, рѡыҵьегь шыхынҳәрыз уамак иргәалашәомызт.

– Асҭанда, санхәҧҳа ахьлакәу азакәым, даара дысгәаҧхоит. Дызҕаб бзиами? – уи лызбахә адац злалкшаз уамак дманшәаламкәа илҧшаазшәа, Шьасиа дахьтәаз дыҳәҭымҭуан. – Аҧҭа даара диҭахыуп, улхымбаазои? – зынзак илгәамҧхоз даҽак наҧылшьит.

– Зынзакгьы.

– Убри дузызҧсахуа дызбандаз ҳәа сгәаҟуеит, аиаша уасҳәап.

– Уи дзыҧсахуа уаѡ дзыҟалазом. Аиаша саҳәеи: уаха еибыҳәаны ҳаиқәшәыршәама?

– Мамоу. Асҭанда даауеит ҳәа ҳагьгәыҕуамызт. Амала дзыҧсахуа дышҧаҟам? Исзеилымкааит. Азәы улҽынҭәаауазшәа уцәажәонеи.

– Уи сара дсымаҭәам.

– Дызумаҭәами? Сара дыздыруама?

– Дыбдыруеит.

– Ара уаха дҳалагылоума?

– Ааи, – рымацара иахьтәаз, дышлызгәаҟуаз лирдырырц ибжьы ҳареикырц агәазыҳәара ду иман. Игәазыҳәара абанзаиҕреиҽларыз. Аха уи заҭахызи, агьызлымҭуаз усын. Амала иҟаҭәҟьаз налаҳәаны, наҟ назаза дналҧырҭырц игәы иҭхон.

– Иуҳәо закәи?!. – иаразнак зҽы ззеихымхыз Шьасиа азҽлымҳара дуҭәҟьа лызкаиршәит, днаҧшы-ааҧшқәеит, аҳәсахәыҷқәа маҷзамызт, иашьас илырҭаз зызбахә иҳәоз дарбаныз?! Иара даалгарц зны изылкыз ани азҕабгьы лылаҧш налықәшәеит, уи лхаҭагьы дцәыҭаччо арахь дааҧшуан. – Уанаҵьалбеит, Баҭыр, уццара заҭәазымшьара дарбану! Уааи, цқьа ҳаицәажәап! Ҵьанаргьы далаагалап!

– Асҭанда ишҧалзаҳуа? Ҳаиликаақәар Ҵьанар иахиҳәаари? – лызҽымҭуа даақәирхеит.

– Шәѡыҵьегь шәгәаҟҭәаҟуа шәаанхар иаҳа еиҕьума? – дҭаауан лара нас. – Иаҳа еиҕьми иҟоу шыҟоу цқьа илаҳәазар. Ушылцәызхьоу ларгьы еилылкаахьеит.

– Урҭқәа акгьы сара исыхәом.

– Избан, уара? – амузыка уаѡы инарҳауамызт акәымзар, Шьасиа дыѡныҭәаарц агьлыгмызт.

– Уи хаҭа дыҟоуп.

– Иуҳәо закәи?!. – Шьасиа дааихәлашәеит. – Хаҭа ицахьоу бзиа дубаҭәҟьама? – днаҧшы-ааҧшуан, Баҭыр зсахьа ҭихуаз ааигәа ҵьара дылбозар ҳәа. – Ишҧаҟалеи, уара?! – илаҳауаз ҵьалшьаҭәҟьон.

– Ашарамша мзышәа убас дақәшәалоит.

– Ус ухы уаламцәажәан, иҟалаз ҟалеит, шьҭа иҟаҳҭари, – дхәыцуан лара лылахь ааиқәҭаҭәҟьаны.

– Дзусҭоу бдырҭәҟьозар, ибҳәо збарын.

– Иумҳәо дзусҭоу, ҧсыхәа змам ыҟам.

– Шьасиа, уи хаҭа дыҟоуп, – ахага ҧшра ааихәозма уҳәартә, иблақәа цырцыруан, ихаҽы ишьа ықәлацәон, амцашоура дарбыжәуазшәа. – Лцәа лтәым. Уаҳа ишҧасҳәареи? Дзусҭоу уажәгьы ибзеилымкааци?

– Аа?!. – лҧсы лылшәшәарызшәа Шьасиа дцәышхон.

– Зегь рыла атыша ҳабжьажьуп, ибзеилымкаазои? – дѡаҭҟьан, ирлас-ырлас дрылсуа, дындәылҟьеит, ашәгьы шьҭахьҟа иаакыдҳалеит.

Уи ицашьақәа рыбла ихымҳаларц зыҟаломызт, аиҳаразак Асҭанда, Аҧҭа. Уаѡы уамак рыхшыѡ рзимшьҭырц, дара маҷк реаанкыло, акәашара иааҟәыҭны, инарылс-аарылс иаахынҳәаанза, Шьасиа Ҵьанар даалыдтәалеит.

– Бгәы бзиами? – иѡыза иҟазшьа шигәамҧхақәазгьы, уи ила даламгакәа, зны лара дналызҭааит.

– Акымзарак, уажәы исыхгоит, – зык нҭалҭәан, иҭабоз лҽы аалырбаазарц, ҽамѡақәак рмаҷ-рмаҷ илжәит.

– Баҭыр иакәымз беиҳәама? – дҭаауан Аҧҭа, Асҭандеи иареи анаарыдтәала.

– Иакәымз акгьы сеимҳәеит, – Шьасиа макьана ацәажәара лцәыуадаԥын.

– Нас дзыргәааи? – Асҭанда дзызцаауаз аҭак даара дазҿлымҳан.

– Ихьыз сзеилкаауам.

– Еибышәҳәаз бгәаламшәазои, Шьасиа, ибыхьи? – Асҭанда лхы лнапаҿы иааганы ишлымаз аалхашҭит.

– Сыздыруам, шәанаԥьалбеит. Ԥҳәыс дшааигаша-егьиҳәа силабжьо стәан, иаразнак дԥоатԥьан, дцеит.

– Ыҳы!.. – Асҭанда, лҭаца иакәымз ллырҳәазшәа, дагьаашәеит.

– Уажәы дзыхҭашәаки?! – Ԥьанар ипҳәыс дылхашшаауан. – Ацыхәтәантәи аамҭаз иԥказшьа уаԥы изеилкаауам, иԥаҳцареи. Аԥоныԥка бызгап бҭахызар? – Шьасиа лахь ихы наирхеит.

– Иауазеи, ҳазынтәык ҳаицны ҳамцои, – лҳәеит Шьасиа, Асҭанда лымала длызныжьуамызт, длыцны дцарц лҭахызугьы лыздыруамызт.

– Атәара былымшозар, ҳамцои, – Асҭанда уажәшьҭа аныҳәаҿ аангылара иапсаны илбазомызт.

– Даеа маԥк ҳааԥшып, – лҳәеит Шьасиа, лыбла хааза рых-ԥоык инархьылгзан.

Рызынтәык Баҭыр хәыцыртас дрыман, амала иԥалатәԥьаз азә иаасҭа даеазә иаҳа имаԥны идыруан Шьасиа лыда. Уи илымаз амазакәа иаҳа ираҷәан, иҳаракын, иашьас илырҭахьаз иҵылдырааз маҷзамызт, уаԥы иҿы илызцәыргомызт акәымзар. Маԥк лԥсы анаалшьа, дналыдцаанза Баҭыр илеиҳәакәаз цқьа иаалгәалалыршәеит. Иҳәашьаз ала иара дызҿынтәаауаз лара лакәын. Уи Асҭанда лаҳәашьас иԥалҵози? Ԥьанар ишпаиалхәарыз? Урҭ ираҳар ҳәа иара дымшәозар акәхарын, иаартны зегь зиҳәаз. Шьҭа игәы ԥҵәазызар здыруадаз. Абас ахәыцракәа дышрымехакыз, дызцыз ауаа дыԥдәылыргеит. Ԥьанар аԥхьа дгыланы длыбаауан. Шьасиа Асҭандеи Аԥҭеи дрыбжьагылан, дара рмахәаркәа кны. Уамак еицәажәомызт, азы, лара лхәыцырҭа дҭаршәын. Аԥҭа данрыцрыԥ, уи иҭыпан Ԥьанар даагылеит. Ицәзаны мазала дахьхәыцуаз лыламыс лыцахәмаруан. Аԥоны ишыназалак зегь иалхәарц лгәы иаатәалкит. Амала уаагьы лызҿымҭит, Баҭыр избахә иара даламцәажәеит, лара лхала илызцәырымгеит. Уи лгәы иаахәеит, лажәабжь ҿыцла аныҳәаеха азәы игәы нлырхар зылҭахызи. Адырԥоаены даалысны длылапс дызкыз Асҭанда лакәын, аха аҭаца лхы лцәылгеит, зцаарала дахьыкҿалцалаз игәамԥхакәа Баҭыр ддәылцызшәа налалхәан.

Ашыкәс Ҿыц ииасхьан. Асҭанда асессиахь дыԥан.

– Баҭыр ихьыз шьҭа исаҳәеи! – ҽнак Ԥьанар даакәгылеит, уи иеызхирԥьоз лара ишылдыруаз хьаҳәхьачрада иара игәы шазԥоахьаз лырдыруа.

– Иуҳәарц иуҭахи?! – Шьасиа лгәы леанзамкәа илаҳаз лшьара дыкәнарԥьон.

– Аныҳәаҿ шәԥоыцьегь шәгәы нибархеит, уи дырми?

– Ҳгәы нибамырхазеит. Амала исеиҳәаз сызуаҳәазом макьана.

– Макьана – уи ианбанза?

– Баҭыри сареи еибаххәаз аҿы исзеилымкаакәаз ыԥоуп. Убартқцәа цқьа еилыскаар, нас иуцәыззо ус смоур ҟалап.

– Биацәажәарц анбабҭахыу?

– Даеазны данызбо. Аныҳәа, Ажьырныҳәа, ниасыр дызбароуп сгәахәуеит.

Аамҭа цацԥхьаза, Шьасиа ллымҳа дажьазшәа лгәы иабон. Лара бзиа дшибатәԥьоз Баҭыр имҳәеит. Иныкәхәа-аакәхәашәа иҿыцшәакәаз лара лахь ихазшәа иԥан, аха агха лыхьызшәа дазааиуан. Ҿыц хәыц-хәыц илгәалалыршәон, абра аԥонаҭа дыԥонанагалеижьҭеи, иара ихымԥоапгашьакәа. Иахьлырхарыз цқьа дакәшәомызт, гәыԥобарак лысуан.

43

Аиха каҭа ацынхәрас, аиха цәаҳәакәа хәба-фба зныпсалаз аиарҭа ҭшәа, ацәарҭа шыкәызгьы, дахьыкәиаз дардысуан. Анахь днаҳәыргьы, арахь дааҳәыргьы аиха кьакьа ишиҭахыз дзыкәиазомызт, дҭаркижьҭеи уаҳа дзашьцыломызт. Арахь ихыхь ишиҭахыз дархәыцуамызт, зегь анизеилалалак ддырцәазомызт. Хьаас имаз афото ракәын. Урҭ рызынтәык, иеилаҳәара иагәылаҵаны, адуховка ишҭаз анааигәалашәалак, зцаарак акәын ҭаха изымҭоз: «Ирбама?.. Иргама?» Уи рбазар – иускәа зегьы даараза иуадаԥохон. Уа иагәылаз ашәкәкәа ахьцәыррымгоз акырза иҵьеишьон. Иалырхырц ирҭахызи? Иааигәалашәон афотоқәа ԥоба шыпшҭәыдаз!.. Дара иара имаз иреиуан, аха ԥшҭәыла иҭыхын. Иахьцалак иара иҿы акәымзар арҭ ахьырыпшааз? Гәыԥобарак иоурц, иԥшҭәыз афото ԥшҭәыданы изааргарымызт. Ус изныкәарызи? Арҭ азцаарақәа ргьырак еимга-мацәысрыла ихшыԥ еимырдахьан, урҭ асахьақәа иаԥхьа Нозазе ишаакәиԥсаҵәкьаз. Уажәы рыхшыԥоцак еиҵихуан, арахь рҭак пҵәаны изыпшаазомызт. Иабааргеи афото гәарҭак, нас иара

имаз иреиҧшыз? Инапаҽы усҟан изыркыз Семион Адлеибеи Денис Чачхалиеи ркопиақәа амилициа, ма КГБ рахь инаргарымызт. Урҭ иушьуазар ус иныҟәашаз уаамызт. Семион Адлеиба иусура дамырхын, Ҧсҳәы дыршьҭит ашкол адиректорс. Актәи амазаныҟәгаѡ иашьа азы дхиҭит ҳәа, иѡызцәа алаф рҳәалон. Издыруадаз Семиони Дениси рнегативқәа еиқәдыршәарц алабораториаҽ ирырҭазар, уа аус зуаз афотокопиақәа амчратә усбарҭақәа ирзишьҭзар? Амилициа русзуѡ иахьабалак дрымами? Аҭыхәтәан абаандаѡы абас ааихәыцуан еиҧш, игәалаҟазаарагьы ҽеимкәан дшыҟаз, дыѡдәылганы, хыхь дыхәнырымгакәан, ҭаҟа длыбааргеит, абахҭа аиҳабы икабинет ҭшәа шыҟаз.

– Адвокат амѡа дықәларц дшыҟоу адырра соуит, – Нозазе дыццакуан, қьаадқәак дышгылаз еилирхуан. – Уажәы апротокол ҟасҭароуп, адвокат дызлауҭахым ала.

– Саб иасымҳәахьази адвокат дысҭахзам ҳәа, – Леуанти уамашәа ибеит уи иаара зыхҟьоз.

– Саргьы исзеилыргом иҟалаз, – Нозазе иҧсахы еибакуан. – Уаб дызлагылоу ауаа иреиҳәашаз цқьа иахьреимҳәаз зыхҟьои? – иҭакыз аусҭҭааѡ ашәара иныҧшуазшәа ибон. – Ма мчыла уск усырҟаҭама, ма усҧҟама?! Иҟалеи?!

«Абарҭ сдуховка рызгәамҭеит ҳәа сыҟоуп, – Леуанти игәы дҭахәыцуан, изыхҟьаз изеилымкаауа, ицәа дҭахьыҭшьуан. – Акәымзар аҟыз ҧшра змаз ауаѡы фархь, иикуа-иишьҭуа иманы, абас дзыҟаларыз?»

– Иухьи, уара? – Нозазе апротокол анапаҭаѡраз Леуанти иаҧхьа иаақәиҭеит. – Учмазаѡума? Асҟатәи улахь зеиқәуҭеи?

– Ус, – абаандаѡы ижәѡахыр ааирҭысын, инапы апротокол инаҭаиѡит, дагьыѡагылеит, уаҳа уаҟа ус имамызт, ддәылыргар иаҳа ишеиҕьыз дирдыруан.

Аладара данҭарҭа, даанҽасырц уаҳа ҽазышәарак ҟамҭазакәа, ахылаҕьара дахьагоз дагарц, иҽеиуижьызшәа игәы иабон. Дахьнанагалак шьҭа изеиҧшызшәа, уамак иҧсы ифазомызт, илахь шеиқәызгьы, аиашаз, игәалаҟазаара ҳәашьак ақәымкәа ишыҧхасҭазгьы. Ицҭакыз Беразе дуаѡ бзиан, шамахамзар ихала ацәажәара химыртуазар, аҧсуа ҽиҭцәомызт. Агызмалрақәа еиҭеиҟәаҟәозшәа игәы ишабоз, иус ахькылыргашаз уаҳа дзазнеиуамызт. Адвокат даауазар – иѡызцәа-иҧызцәа ирҭаххеит ирыцәҭаркыз акала ицхраарц, уи иаагаразы ҧарақәак еизыргеит, акәымзар усҟатәи аҟәрышь иаб имацара дахәашамызт. Арахь иара, абаандаѡы, изҽлымҳарахьчаѡ мап ицәикыр акәхон, акәымзар иҟаиҭақәарц игәы иҭаз акымзарак идырҟаҭомызт. Иаркыз аус еилыргара анаҧшьарга, иҽаҭахьа ажәлар рахь икылрымгарц акәхон рыҽзышәара зызкхоз. Уа дагьзырцәажәодаз, иагьизызрѡуадаз. Уаанза днарымгаргьы аурылымшахуаз, Нозазе заҟантә иҳәахьази ақалақь бахҭахь ддәықәырҭар шрылшоз, уаҟа абахҭа ахатәы закәанқәа шамаз. Ма убас еиҧш иара изкны аинформациа ателехәаҧшрала идәықәырҭарын, ма акьыҧхь адырбарын, иқыҭахь ахынҳәра иҭахымкәан. Сталин иашьҭахь аҧхара зҭаз аполитика аҧсҭазаара иазцәырҭызшәа иҟалеит, аха зегьакакәын асистема шыҟаз иаанхон, абахҭақәа иҭадырбаауаз маҷзамызт, аҧсихиатртә хәшәтәырҭақәа рҽы идырхагоз рхыҧхьазара иаҳа иауеиҭахыз. Леуанти иеиҧшызма урҭ ауаа. Абарҭқәа иҭегь инарҭауланы дрызхәыцырц игәы ишҭаз, адырѡаҽны ҽыц длыбааргеит абахҭа аиҳабы аподполковник Делибазашьвили икабинет ахь. Аиҳабы Делибазаров, дазарбаҵьанын, аха аиҳабыра иоурц иҽақырҭуеитәыр акәхеит. Делибазашьвили иааѡсан дтәан Нозазе.

– Адвокат амѡа дықәлеит, – иҳәеит иара, – сгәыҕуеит, иагьыздыруеит уара ушҵьентельмену, уимацәҳакәа ашьшьыҳәа иауҳәароуп адвокат мап шицәукхьоу, – ижьцәагьы лалбааидеит, зурок цқьа иззымҳәаз аҭаѡы дааиеѡсуа.

Уи ахыхьчара дашьҭазшәа ибон Леуанти, уаҳа ак ацымҭакәа, ак имырҳәакәа, даадырхынҳәит. «Дзыцәшәозеи аус ҷыдақәа рыҭҭааѡы Нозазе?» –ари азҭаара Леуанти ҭаха инаҭомызт. Адуховка иҭаз ашәҟәқәа инапаҽы икызар, абаандаѡы диеигзозма, зегь цәыҭиҳәарын. Аха КГБ иҭәахны ирымазар, иамузозшәа анырбалак, иааҭәыҭырҳәарц? Ишәҟәқәа рлахьынҭа идыруандаз, уаҳа ииҭахызи, дҭадырхарын ҳәа дымшәазакәа, хаха дырҽагылазаауан. Уагьҭадырхо, аҳәынҭәагьы угәыдырҭәало, ажәлар уршәиуа унанагар узычҳауазма. Аха, дааиҧхьхәыцхон иара, ишәҟәқәа рымбазаргьы, дҭадырхарц рҭаххар, дызлаҟамз далаҟазшәа, акьыҧхь аҽы ицәа ихырхыр, азин рызымҭодаз, дара рыда амч знапаҽы изкыз даныҟамыз? Иаарҭахыз иларыгзарын. Изоуҳәодаз акәымзар, еицәаз адиктатортә система зхәыцхьадаз, иабаҟалахьаз?

– Уҽеилаҳәа! – ахы-мшы рзы аҽышәҭ аҽынтә аниқәҽырҭ, идырт адвокат дшааз. Икәырткажә ааишәиҭан, иацы дшыҟаз еиҧш акәымкәан, деимахәланы, ибҕа изеиҭымхуазшәа иааиреиҵьын, инапқәа ишьҭахь иҟаҭа, дыѡдәылҭын, аҷаҧшьаѡ иаҧхьаҟа даахәарҧхәарҧит. Абахҭаҽ даараза дшыдражәыз адвокат ибарц иҭахын.

– Иухьи уара?! – аиԥыларҭа ҭыԥ аҿы дахьлыбааргаз, Нозазе иибаз дигәампхатцәкьеит. – Иутцалаз сзеилымкааит. Уаалахҿыхыз! Иакәымз ала ҳузныкәазшәа, уеиумырбан! Ма ус ҳузныкәазшәа угәы иабатцәкьоу?

– Мамоу, цьышәышьт! – иҳәазшәа иуит абаандаѳы.

– Нас ас узлаисырбои. Игәы иаанагарызеи?

Ахышә быргк дышнавсуаз ибарҭан. Аустцааѳои абаандаѳои уаҳа аицәажәаха рымазамызт, еибырҳәашаз абаҟахыз. Дҳаракымкәа, дагькьаҿымкәа, зыкәра неихьаз хатца хышк дааѳнаргалеит. Уи ииҳәаз аԥсшәа Леуанти деимахәланы аҭак ҟаицазшәа иуит. «Илабакәа иерынцаны, изакәызеи, ишьапыдоу ида уаѳы дырзымԥшаазеи?!.» –игәы иалан иара, иааиз изшьапык апротез ахьацаз, изнапык алаба ахьакыз. Егьи иԥьыба дынҭалан, ибласаркьа аацәыриган, инаимхаицеит.

– Москватәи адвокатцәа рколлегиа адвокат Семионов Александр Павлович соуп сара. Шәызҿлымҳаракәа схьчарц саашьтуп.

– Сара адвокат дыстахзам, – ччаԥшьк зынзак иааиҿыкәымцазакәа, деимахәланы, икәаеыз ихы шьтымхзакәа иееилажьны, уаҳа назҭахымкәа згәы кыдгылазахьаз иеиеиԥштәны, Москвантә изааз иадвокатра мап ацәикит. – Саб ара данык аз иасымхәеи.

– Уазхәыцыр иаҳа иеиҕьзар?

– Сара сазхәыцхьеит, сҿызхуа адвокат дзык алом.

– Ус акәзар бзиоуп, – иеибгаз изшьапыки илабеи иерынцаны, дѳоеихан, Семионов ишьапык аца дныкәгылеит, дагьындәылцит.

Инапы иашьтахь иҟаца, абаандаѳы дыѳохаргалеит. Иара иҭагылазаашьа заҟа иуадаѳыз ҳәа адвокат азәы иеимҳәар аузашамызт, нас ауаа ирылацәарын рыцкәын иааилгеит ҳәа. Аиашаз, қытак аҿы иара ижәлантәкәак ашәкәы роуит, ираҳауаз ахарымцаларц, иҭакыз иахәҭамз агәыр иларцозшәа, иаартахыз зегь иларыгзозшәа, шьта дуаѳоны дрымԥхьазаларц уҳәа, акаамет анын. Изауз ирцәахит умҳәозар. Уи адагьы, уҳәан-сҳәан еиуеиԥшымкәа ирылан, абаандаѳы уртк әа-егьыртк әа цқьа иабеидыруаз акәымзар. Амала адвокати иареи реиқәыршәареи уи иахылцшаз аускәеи Леуанти ихы иахьаирхәашаз убасҟанцәкьа издыруамызт, аха ихы ишаирхәоз агәараганы дык ан. Аенынтәарак, адырѳоаеынгьы акамераҿ дцәажәазомызт, деимахәланы дтәан, ихы кны, дыкәиан, атуан дкәызгаза даца ԥшуан, игәалаҟацәкьамызт, ихьзеи ҳәа хыхь рхы иазцаартә. Ианатахыз артистра илшозаарын абжьаа ԥны акада ззымдыруаз ауаѳы.

– Уееилаҳәа! – ѳы-мшк а аацхьан, адца ирҭеит.

Ачаԥшьаѳ дыѳдәылиган, длалбааиган, уажәрааназа дахьнарымгацыз камерак дныѳонеицеит. Нозазе уа дтәан. Леуанти изеилкаауамызт иаазкәылаз, хыхь ихәныгара иаҟәыцны, цаҟа илбаагара заԥшьыргаз. Издыруадаз шьта КГБ иаргьы иустцааѳгьы рызкылԥшра мцхәны ирбозар?

– Аус зеиԥшроу усырдырроуп. Абар иахьык оу!

Леуанти иҿаԥхьа иаакәицаз акьаадеизга аахитын, аԥхьара шилымшозгьы, илаԥш нахигарц, иеааидикылакәеит. Фразакәак хиѳаалон. Ҭырқьба Мирон иҿахәы ахьиҿырхуаз цьара иҳәон жәлар реизара Бзыпта ианымѳаԥыргоз Леуанти ирыдигалаз аҳәамтакәа иашан ҳәа ишиԥхьазоз, ихатагьы дышрыдгылаз. Абаапс, уи иааишьа бзиан! Убас уцала, Мирон! Уи иҳәамта ахьимпсахыз азакәын доумышьтыкәа дтакны дызрымаз. Леуанти зажәа иеижьаз зажәа иамеижьаз Мирон ицәа циерын, аус убас аиқәыреаеашьа рбон азакәын рѳоыцьегь русқәа зеидырцаз ҳәа дхәыцуан иара, уамак хшыѳ ззумкшаз қьаадқәак ахьынзанаирхәы-ааирхәуаз.

– Ари зегьы уаԥхьарц угәы итоума? – иааизымчҳаит Нозазе.

– Аамта сымазамеи?

– Иалоухи ари зегьы? Уара иутахыу сара иусырбоит, – иалиҟәшәаашаз ихшыѳ рзишьтырц, акьаадеизга днагәылаԥшырц иеазикуан иара.

– Сус иагәылоу здыруазааит, – иҳәеит Леуанти. – Мышкы зны стытцыр, абарт ауаа ирҳәаз ахьынзаиашоу еилыркаарц идсмырбои.

– Ее, – Нозазе иаҳауаз игәы иаамыхәеит, аха «инапаҿы иааигахьаз» диргәаар итахымызт, азԥшра игәы цнатцәан, маҷкгьы дамхацәеит.

Леуанти цьара иҳәарын ҳәа фразакәак хиѳаалон, иахьихәашаз цқьа ишизымдыруазгьы. Днапыршьышьуан. Днапыршьышьыцәкьон. Арахь дзыԥхьоз аус аҿы иара дызкышаз ҳәа уамак агьибомызт, аустцааѳои уи дымѳоакәызцози иалырхышаз аилкаара гәагьыуацәан умҳәозар. Адиктатура иканамцашаз арбаныз. Қартаа зыцәшәашаз Москва ҳәа уамак ык ан. Москва рнапы анроу қартаа икарымцарыз арбаныз.

– Шьта салгеит, – абаандаѳы иустцаа ѳ ацәа даалихит.

– Бзиоуп, – Нозазе иқьаадеизга нак ипартфель интеицеит, Леуанти иантцамтакәа гәамтазакәа, аустцаара иаԥырхагахашаз уа акы агәыламызт ҳәа дгәыгцәозар акәхарын.

Леуанти, игәра ргарц дшашьҭаз, дара рыгәрагара ирҳан, ицәымшәо инеизар ҳәа дхәыцуа мацара, акамерахь дѡыкәныргеит. Агазеҭкәа рҽынтә ихиѡаалоз КПГ ХХУ1 аизара дуи КПСС ХХУ1 аизара дуи рматериалкәа рҽынтә ацыпҵәахакәа аагәеиҭеит. Адлеиба, Шевардназе, Брежнев ражәакәа рыла ҳара, апсуаа, ҳиааира зҳәоз ацитатакәа дрышьҭан. Иалидраази иахьихәашаз ҟалар. Ах, убри идуховка иҭаз шымазахаҵәҟьаз идыруандаз! Дзыцәшәашаз акыр иоуазма. Иқьаадқәа наҟ иныкәиҵеит. Иаашьҭихит Степан Тудор ироман, уи урысшәала даҧхьон, – «День отца Сойки». Ууанза акырантә дрыҳәахьан «Даҭа Туташхиа» изааргарц. Уи ара ирымазамызт, аха ашәкәкәа знапы ианыз аҵаҧшьаѡ аѡонынтә ишааигоз азы дакәиргәыҷит. Дышнеиуаз аѡонгьы имамызшәа ҟаиҵеит. Ара рбиблиотека иаламыз ашәкәы ааргар ҟалазомызт. «Даҭа Туташхиа» аусҭцаара амазакәа цәырнагар ҟалон, абаандаѡоы ирҭозма. Амала, Леуанти агәраганы дыҟан, Тудор ироман араҟа ишамыҧхьацыз, акәымзар зус ҭырҵаауаз ауаѡоы инапахьы инеир руазма. 187– тәи адаҟьаҿ ибеит иахьа уажәрааназа дызларжьоз аметод еиҧшыз аусҭцааратә мѡа рхы иадырхәозижьҭеи дарараза акырза шҵуаз.

«Он (агент тайной полиции) сидел в доме священника вместе со старостой и слушал, понурившись, отца Сойку, читавшего длинные выдержки из толстой книги:

«… А если это не поможет и свидетели еще как следует не убедили инквизитора в преступлении обвиняемого, инквизитор делает вид, что свидетели его убедили, и, рассматривая документы, обращается к обвиняемому уверенно и непринужденно:

– Теперь ясно вижу, что говоришь неправду!

Потом инквизитор может взять какую – нибудь бумагу и будто бы читая ее, строго добавить:

– Как можешь так лгать! Мне уже все известно. Признайся сам, – ты же видишь, что я все знаю.

Если и это не поможет, тогда инквизитор может сказать:

– Я жалел тебя и хотел скоро выпустить на волю. Но вот теперь мне надо уехать и не знаю, когда вернусь, а так как ты не хочешь ничего признать, я вынужден оставить тебя закованным в темнице.

Тогда, чтобы скорее освободиться, обвиняемый, может, и начнет что-нибудь признавать.

Если и этот способ окажется недостаточным, инквизитор посылает к обвиняемому какого-нибудь раскаявшегося еретика, который прикидывается, буд-то он продолжает оставаться в еретической секте, и старается войти в доверие к узнику. И тут в лукавой беседе «еретик» вытягивает из обвиняемого признание. Тем временем за дверью, по приказанию инквизитора, их разговор подслушивают несколько человек, среди которых должен быть секретарь, чтобы записать слова обвиняемого.»

– Так учит «Руководство для инквизиторов» доминиканца Николая Эмериха. Послушай теперь дальше, ты, глупый цыпленок, который хочет учит наседку! Вот что дальше говорится в этом Руководстве:

«Если обычные пытки ни к чему не приведут, надо ему показать более страшные приспособления для пыток и предупредить, что ему придется испробовать их на себе.»

– И в книге «Святой Арсенал» инквизитора Менгиния тоже сказано:

«Если обвиняемый отрицает свою вину и его не удается переубедить, тогда, чтобы добиться признания, необходимо применить пытки. Пытки не противоречат доброте и милости церкви, если подозрение в преступности обвиняемого ясно и убедительно.»

Дгәыргьаны дѡаҵкьахьан. Аинквизициеи апрокуратуреи рхаҿы ак шакәыз еилкаан, аамҭа рацәа рыбжьазон акәымзар. Ихадаз абра – адуховка иҭаз иеилаҳәара рзымгеит ҳәа агәыҷра ахьизацлаз акәын, дара акы рбазшәа, ак раҳазшәа, ак цәахны ирымазшәа иныкәырҧшны ддыршәон акәымзар. Абри акәын зегь ирыцкыз! Амала хәыҷы-хәыҷла игәалаҡазаара еицәахон, избанзар, мчыла имырхызаргьы, иҵәыргаз арзаҳал анаҧхара инарҟаҵеит акәын ииаанагоз. Уи хирбгаларц дгәыҷуан, аха усҵәкьа ҟаҵашьас иамази?! Иҭагылазаашьа дарараза иуадаѡозан. Даеа ганкахьалагьы, убас иҟаз амѡа данымгылар, акьыпхь, ателехәаҧшра рхы иадырхәар, ма антисоветчина ирҭар, ижәлар дырзеилкаарызу? Ижәлар ракәымзи мчыс имаз. Иаҳа еиҕьзи – иҟаиҵахьаз акәзу, иҟалараны иҟаз акәзу? Аха урҭкәа ус баша дрыцәдыршәаҵәҟьазар? Амца иаҵәшәаны, азыршы иҭаҧалаз диѡызамзи.

– Уаазкәылаз акалашәа уҟалеит, – уи иеыпсахшьақәа Беразе игәеиҭеит.

– Исыцҭаркыз гәык-цсыкала иҿиқәшаҳатра имѡзеит, сгәы иалоуп, – Леуанти ихы-игәы иҭамыз иҳәар акәын, хыхь изрѡуаз игәра ргаҵәҟьарц. – Сара ус арзаҳал анызѡ, иаргьы ишиѡшаз шҧеизеилымкаауаз?

– Уаазыҿлымҳахаша усуп, – Беразе азә иус амцхә аеалагалара иҭахзамызт.

– Иухьзи? – аҽышәҭ угәы ҭнаҟьартә аҕьараҳәа иааиртын, аҷаҧшьаҩ ихыснаҷәа ааиқәеикит зшьамхы ҵысра дыҧсардызтәуаз абахҭауаҩ.

– Леуанти…

– Уееилаҳәа!

Дындәылырган, уажәраанза дзыҩнамлацыз камера-кабинетк дныҩнарҵеит. Абахҭа аиҳабы ихаҭыҧуаҩ иакәын. Ҩажәаҟа бҕьыц згәылаз қьаадеизгак абаандаҩы иаҧхьа инықәиҵеит. Уа иақәҩын: «Обвинительное заключение».

– Ари аекземплиар уара иумазарц ухәҭоуп. Ига! Март 5 рзы аусзбара мҩаҧгахоит.

Уаанза мшқәак набжьан. Шьҭахьҟа иҽаадырхеит. Иалихызи ирҭаз адокумент ҳәа ихы дазҵаауан. Шьҭа усгьы ишаарҭахыз аус рзбарын, иара ииҭахыз ҳәа изҵаауадаз. Аусзбара аартхарызу иаркхарызу?! Ари ихадаз зҵааран шьҭа. Ус иагьа иҟазаргьы, акамера дшааҩнадыршылазҵәҟьа, ииарҭа днықәтәан, аҧхьара иҽыназикит. Ирлас илаҧш нахигеит. Иибазеи?! Закәытә газаразеи? Азакәан дызлакышаз, Миронгьы дызкышаз ҳәа материалкгьы хҭыскгьы рымазамкәа, рҩыҵьегь аус иарҭарц ргәы иҭан. Иеилаҳәара рҧыхьашәаҵәҟьазар – абас инрыжьуазма?! Азы иаанахәаз аҭәыц дазыҭрысуан, арҭ аҭәыцгьы ркзамызт. Леуанти «ишәхароу абри ауп, ишәықәаҳҵогьы абри ауп» ҳәа, ишаарҭахыу ирҭахыу рзыруеит шаҳаҭрак ҟамҵазакәан ҳәа игәы иаанагон. Дара, аиҳабыра мчрақәа, арҭ ирхарамз шырхараз ала ишьақәдырҕәҕәарц, анапи

ашьапи ахьырзаҵамҵоз иаҵарҵарц иаҽын. Убри азакәын апрокуратуреи КГБ-еи ҵо-иаауа иарзаҳал зиҽырхыз. Ииҳәарыз изымдыруа, ашьыжь, ашәҟәы анирҭаз инаркны, хәмеханынза дтәан, иҩ-напык рыла ихы еимлагәаны. Иҽыззикрыз дақәшәомызт. Адырҩегь деиҭаҧхьон, шьҭа излаилшоз ала ирҵаулазаны. Ихыхь ишиҭахыҵәҟьаз еилнаркаауамызт, аха ичымазара дақәҧон. Адокумент нҵәон абас: «Настоящее уголовное дело, согласно ст. 33 УПК Грузинской ССР, как представляющее большое общественное значение, для рассмотрения подлежит направлению в Верховный суд Грузинской ССР, обвинительное заключение составлено 11– 12 февраля 1981 года в гор. Тбилиси».

Дааҟәымҵзакәа дхәыцуан, инапы злеикшаз ихахьы изаагомызт. Аус азбарҭахь идәықәырҵеит, иарбан збарахоз – иаартызу иаартымзу? Уи азбахә аҳәазомызт. Иара анигьы аригьы дырзыҟаҵазар акәын. Иаартхар ҳәа иаҳа дақәгәыҕуан. Ус еибаркын ахарадҵаратә лкаа. Иаркхар алшон изыхҟьозаалак. Ус акәзаргьы егьыс акәзаргьы, азбараҽ иара дықәгылар ахәҭаны ибон. Убраҟа гәык-ҧсыкала иара иуазҵәҟьа цәыригарц ихәҭан. Иара дҭакызижьҭеи ак ҩны иҵәахуан, шумон анымҩаҧыргоз ирзеилмыргартә, ашәҟәқәа рҽынтә ихиҩаалоз ацитатақәа ирыбжьаиргылон, ида уаҩы изеилмыргартә; ихы иҭакны имаз маҷзамызт, ианааиҭахыз зегь еилфаҷа ичымазара цқьа ишигәаланамыршәозгьы, ицҭакыз иреиҳәашази иреимҳәашази иразон. Усқәак мҩаҧигон ас акәзу, анс акәзу, абахҭа ҭагылазаашьа излауаз ала. Арахь ашьауҕахь икылгара дазыҟаҵазамкәа даарымпыҵахон. Убри акәымзи даргьы ирҭахыз: дгазазар, амала иҟәыҕара абзоурала дахькылыргоз ихала днеиуазшәа. Иаалырҟьаны ихшыҩ азишьҭит аус азбарахь ишкылыргаҵәҟьоз, – «как представляющее большое общественное значение», – ишырҳәалоз еиҧш, иеиқәа ааишьырхзарц, Миронгьы иан дшаалыхшаз дыддырбарц азы, Леуанти ихаҭа дрыцхраарц. Иаартыз аусзбара шымҩаҧыргоз агәра изымгеит. Иаалырҟьазаны иаамҭа шааиз идырт. Иҭакра шихарамз азы дықәгыларц ааизбеит. Адвокатгьы дааиҧхьар акәын, иара, ичымазара амшала деилахозар, ииҳәашаз адвокат иирҳәарц. Абахҭа аиҳабы Делибазашьвили Т.И. ихьзала арзаҳал иҩит. «Прошу Вас срочно телеграфировать в юридическую консультацию г. Москвы адвокату Семенову, чтобы он незамедлительно прибыл для ознакомления с делом и был готов ко дню суда – 5 марта 1981 года, или же прошу телеграфировать моему отцу Гицба Борису Михаиловичу по адресу – г.Гагра, село Бзыбь, чтобы он весьма срочно сообщил о моем желании адвокату Семенову.»

– Иҟоу удыруама? – Делибазашьвили икабинет-камерахь Леуанти диҧхьан, дааирзрҩит. – Иахьа сабшоуп. Апрокуратураҽ уаҩы дыҟазам. Егьирахьгьы азәы дубазом. Уара уаалаганы исзуҩыз аҵакы аҭаны, арзаҳал изыҩҩ Қырҭтәыла ССР Иреиҳазоу Азбара Апрезидиум ахантәаҩы Караназе А., ашәахьа иахьаҭыҧу инаҳашьҭратә.

Убас иҟаз арзаҳал Караназе ихьзала еиқәиршәан, аҷаҧшьацәа ианриҭа инаркны, Леуанти аара злаирҭоз ашәҟәы абзац-абзацла иҽаҧиҽырц длатәеит, игәаанагарақәа иҩуан имаҷымкәан ашәҟәқәа рҽынтә ихиҩаалахьаз ацитата цәаҳәа рыбжьара. Урҭ ақьаадқәа иҵьыба иҭан еснагь, ашьыжьи ахәымехани ашьмахьы ианнаргоз, ма анаиааирҭахь ианлыбааргоз, ркамера ааимырдар, зегь хыла-гәыла еиларҵон, аусҭҵаара иаҧырхагаз ак рзыҧшааузазар ҳәа. Иаарҭаххар иҵьыба иааҭырымхуази аха, убарҭ амшқәа рзы «шумон» мҩаҧырымгеит. Аусҭҵаара ианалгалак, апрокуратура аус азбарҭахь идәықәнаҵон. Убри инаркны, абаандаҩы Иреиҳазоу Азбара анапаҵаҟа дыҟан. Апрокуратура иҭакыз иахь ус рымазамызт. Аусҭҵааҩ, Иреиҳазоу Азбара Апрезидиум рымада

имамкәан, иҭакыз иқәшәара азин ирҭомызт, шамахамзар дагьидырбазомызт. Арҭ агәаҟрақәа иҭакыз иабеидыруаз, уи уажәгьы дшәон Нозазе диҧхьар ҳәа. Даргьы аҧҟарақәа ирықәныҟәозшәа аҧшра арҭар акәын, иахьцалак Москваҟа зашшрақәак ҟарҭар, комиссиак рзаар алшон, уи аҭыҧ иқәырҭарын, аха арххарақәа абарҭахыз. Убри азакәын адвокат дышьҭихыр зырҭахымыз. Аха уи, даар шалшоз еиҧш, дмааргьы илшон. Дааны Леуанти ишиҭахыз ихы дизамырхәар ҟалон. Еиҕьын ихала иҕәҕәаны иеазыҟаиҭар. Асабшеи амеышеи ирылагзаны, ииҭахыз азхәыцрақәа рыла ацитата рцәаҳәақәа бжьаирҭәааит. Амала азбараҽ иқьаадқәа реилыргара ицәыцәгьахар ҳәа дшәон, иара усгьы уаҟа аҧсахеибакреи агәҭынчымреи дрыниар, ихы ачымазара наизацлар, еилиргашаз ицәеилататарын. Иқәгылара ацқьахь ииоыр иаҳа изеиҕьын. Амеыша уаҳа илшомызт азы, уи аус анагзара ашәахьа далагарц избеит. Ашәахьа ашьыжь иаразнак аора дзалагомызт, ихыхь аеарҽыцуан, иҧсы ааиҭакны, ихыхь еиқәиртәарц иеҧишәон, ихьз ҳәаны, дыоодәылыргеит. Длыбааргахт аиҧыларақәа ркамера-кабинет ахь. Уа дтәан хылҧаиаҭәак. Дааонаргалеит иаб.

– Азбара ааигәа иалагоит ҳәа анҳарҳәа, иҭакыу ишәҭахыу ҵьара ак ҟалазар ҳгәахәшәа, Мирон ианшьа Иасон Гыцбеи сареи ҳааит. Ҳахьааиз адвокат уиҳәеит ҳәа ҳарҳәан, узбарц шысҭахыз анрасҳәа, мап сцәырымкит.

– Адвокат дысзаартә адырра узиҭома? – дҭааит Леуанти, иус знапы алакыз абасҟатәи иҧсышәаха изхаҟалаз изеилымкааya.

– Дысҭахзам умҳәази, уажәы иаалырҟьаны дзуҭаххеи? – аб иаҳауаз шҵьеишьоз изыҭәахуамызт.

– Ус иаҭахын, аха шьҭа дысҭахыуп, уи азы уаҳа умҭаан!

– Адырра иаҳҭап.

– Март 5 рзы даартә дахьзару?

– Азбара аамҭа хдырҧеит, адвокат духьзарц.

– Аимдараан снапоымҭақәа зегь ргама? – дҭааит Леуанти, ииҳәаз зҽлымҳарас иркыр, жәлар рҳәамҭақәа, алитературатә оымҭақәа реилыргара уҳәа имаз еиқәхазар идырырц иҭахызшәа ҟаиҭарын, аха аб иаҳаз изеилымкааит. Ианаҭахыз иаҭахыз рдыруа иҟандаз, ибаргызи. – Иҭәахыз сқьаадқәа еиқәхама? – ианамуза иааҭырҟьаны дизҭааит.

– Аҧсышәала шәцәажәар ҟалазом, – иҳәеит ахылҧаиаҭәа.

– 50 маат рзоуми изуҳәо? – абгьы иеааиргызмалит. – Уахь уал умазам. Уҧарақәа зтәыз изҳаргьежьит.

Леуанти уаҳа иҭахызма!

Дшаадырхынҳәызҭәҟьа иқьаадқәа рҽы ацәаҳәақәа ирыбжьаиргылақәаз азхәыцрақәа реилыргара деиҭарызҽлымҳахеит. Ихалаҭәҟьа ихы ихьчарц избеит, излеихьчашаз иара иеиҧш уао далаҟаны ибазомызт. Данықәгылалак ашьҭахь адвокат иҧшаарын абаандаоы изҽлымҳарақәа злеихьчашаз астатиақәа, аусҭҭаара еиқәнареаеаз ҧыргахартә еиҧш. Март 6 рзакәын. Аус еилыргара амш ҳәа иазгәарҭаз хыҧахьан. Иара дтәан ихыхь иазиурыз изымдыруа. Дызхәыцзомызт. Ахәымеханшәа ианҭамҭақәа еилиргарц иаагәеиҭақәеит. Дхәыцыртә дшыҟаз аниба, уажәраанза дықәгыларц ирхиауаз аплан иҧсахырц избеит. Аусҭҭаара ишьақәнаргылаз ашәҟәы еиҧкааya мацара иҧиргарц иақәикит. Адвокат иара изҽлымҳара ишиҭахыз ихьчарын, ианаамҭаз дзаар. Аус злаз иҭакыз ихала ахыхьчара дшақәшәоз, дшазыҟаҭаз, хшыола дшыриааиуаз рбар акәын. Аиашаз, аусзбаоцәа иара ихыхьчашьа рымбазшәа ҟарҭарын, ашьауҕ еиҽыркаарын, аха аус злаз иара иқәгылара ажәлар рлымҳа аҽынза инеир акәын. Уажәгьы дшәон иара иаартыз аусзбара амур ҳәа. Убри даназхәыцуаз деиҭалон, деиҭыҭуан, изхдырҟьарыз издыруамызт. Адвокат дахьиҧхьаз акәзар? Акамера ҭшәа уанҭакыз, ҧсеивгарҭа анумамыз, адәахьы иҟаз анузымдыруаз, узцәымшәарыз арбаныз. Иқьаадқәа иҭәахын, дхәыҭаланы диеит, амеыша аены ихәыцрақәа ацқьахь ииаигон. Амала уи цқьаҭәҟьан узҳәомызт, еилажәжәа-еилаҧҧы, ариашарақәа даараза ирацәаны, аха ихаҭа ибзианы еилиргартә иоын. Арҭ абҕьыц цәышқәа «шумон» моаҧганы ицәыргаргьы, ашьмахьы ианцоз ирымаз ақьаадқәа рҽы ацитатақәа ирыбжьаргылақәаз изаанхон.

Ашәахьа аены ус имазамызшәа дтәан. Степан Тудор ироман аҽы аб Соика ихшыорҭара деиҭаҧхьон. Иааигәалашәахт адуховкаҽ ииҭәахыз. Аб излеиҳәаз ала, уал имазамызт. Иахьцалак иара дацәшәон, дызҽқәаз хыхь еилыркаар, ҽыц еимдарак аҧшьыргар, аусзбара аеҳәара ҽыц ааиаанза. Уара уда амч даеазә данзахыламҧшуаз, иҟаумҭарыз арбаныз. Убри адуховка иҭеиҭәахыз амшала, иааихигази?! Закәытә гәаҟҭәаҟрази, уазыррази, гәаҭеирази!.. Ганкахьала, ус ахьихьыз иаҳа иеиҕьзар? Ари ҧсҽыхраны дақәшәазар?!. Иқьаад маза гәарҭак рнапаҽы ишзымнеиҭәҟьаз бзианы идыруазҭгьы, иара иуаоышьа злаҟаз ала, ихы данақәиҭҭәҟьаз дшырҽагылаз еиҧшҭәҟьа, абахҭа аоныҭҟа дырыҧгылар, изаарцарызи?!.

Аҩаша аены ихьз ҳәаны иԥхьан, дышдәылыргоз аниаҳа, адвокат дизаазар игәахәшәа, иқьаадқәа иманы, дындәылтцит. Урҭ шикыз рбон, иахьимрымхоз ҷьеишьон. Аиҵыларҭа камераҿ днадыртәан, адвокат дшааиз наиарҳәеит. Цыхьақәа реиԥш Нозазе дыҟамызт, Семионов деиқәылабаха данааҩнашыла, егьырҭ уаҩ даанымхазакәа иныҩныҵит. Иҟалаз абаандаҩы изеилыргатцәкьомызт. Семионов дааргарц Москва изцахьан, иара дмаарц иақәикит, иахьиҳәаз-иахьичазгьы гәхьаас иоуамызт, абаандаҩы ихала ишааицҳаз иарымҳәар. Усҟангьы иара ирцәимзеит иҭакыз иҿала ишиҳәаз адвокат дшиҭахымыз. Акраамҭа данеиладырԥш, ддәықәлеит иара Қартҟа. Урҭқәа зегьы ара изҳәомызт, ихаҭа ацәгьаҳәара дацәшәозар акәхарын, аха игәы иҵхоз дазымцаар изымчҳаит:

– Раԥхьа санузаа мап зысцәуки?

– Ус ирҭахын дара, – ибжьы нытцакзаны, аҭзқәатцәкьа ирмаҳартә, днеиҿахәытҳәыҵит.

– Ухыхьчараз иуҳәарц иуҭахи? Излоухароу ала уҿахәы уҿырхит изласаҳаз ала.

– Ара имзрҩозои?

– Акыр здыруама. Ҩба-хԥа камера еиқәыршәа ирымамкәа иҟам.

– Аус еилыргара ианбалаго?

– Сыздыруам. Уи сарымҳәеит. Уатцәы иалагаргьы ҟалоит. Хыхьчагас иумоу саҳәеи!

Ибжьы аарла иаҳауан адвокат, зны-зынла изнапык ргәаҩаны илымҳа инадикыло мацара, даара бзиа дизызрҩоит.

– Даара исгәаԥхеит. Уаҳа акы ацуҵо иҟазам, удыруама? Амала изнуҵаз ақьаад зеиԥшреи? Ихыуҩааларoуп ацқьахь.

– Иаласхи?

– Ухыхьчага иҩоны ируҭар бзиан.

– Исымырхыр ҳәа сшәоит.

– Сара сышуацәажәо рдыруеит. Уара ишуҳәатцәкьо ишаарҭаххалак иузныҟәарц рылшазом шьҭатцәкьа.

– Иаркыу азбара мҩаԥыргар?

– Шьҭа ус иамур ҟалап.

– Шәара шәықәымгылазои? Аус шәаԥхьахьоума?

– Саԥхьахьеит. Ахәҭак зҩохьеит. Иаанхаз иахьа сахьзоит.

– Аус збара ианбалагои? – Леуанти деиҭатцаауан.

– Сыздырзом, аха уатцәы акәхаргьы ҟалоит, – адвокат абаандаҩы игәы иҿаницон.

44

Аамҭа ықәҳа ицон, аныҳәақәа ракәзар – ииасит. Шьасиа, Батыр диацәажәартә, уаҳа деиқәымшәеит. Лхаҭа ашкол ахь аныҟәара даҟәырхит, лыеҳәара ааигәахон азы. Асҭанда лҭаца ак еилкаатәқәаны ишлымаз гәалымҭеи, лԥышәарақәа рыбжьара аҩныҟа даабжьысуан, ҩы-мшы, хы-мшы даангылон, лҭара ацкыс лыхшыҩ ахькыдыз уаҳа дырра ҿыцк лоуамызт. Ус акәындаз, актәи апышәара лзамҭеит, ашьҭахьтәиқәа рзы леылмыргәгәар шамуаз лхала илбеит, амала хәшьара бзиак лоурц дашьҭазамызт. Дтырымцандаз ҳәа мацара, лԥышәарақәа леырзыҟалцон. Ацыхәтәан илзамҭазгьы ҿыц илҭиирц азин лырҭан, зегь рыла лееиқәлыршәазшәа, азын ԥсшьарақәа рзы дааит. Уи Шьасиа ак лхәозар ҳәа лылаԥш лызлыҟәгомызт, аҭаца лакәзар, ланхәԥха дзызԥшыз лымдыруази, рылаԥш еиқәшәара лҿацәылыхьчон. Илдыруан лхаҭа дшыԥшыз, Батыр дылбар, зцаарақәак еилылкаараны дшыҟаз иалымҳәахьази. Цьанар иԥхәыс лымаза лыцидыраарц иҭахымкәа дауҟахыз, ҿитуамызт умҳәозар. Иԥшәма ԥхәыс лцәалтәымызт, уи раԥхьа акәын, лпсахы еибаркра дацәихьчон, лхала акыр цәырылгозар ҳәа длызԥшын, иаҳәшьа лпсшьара мшқәа рнаҩсан лҭарахь даныхынҳә ашьҭахьгьы.

– Иахьцалак, – игәаҕыит иара уахык, иҿирԥхарц дхәыцала дахьиаз, ихаҿы аахәыцирҳәҳәан, – Батыр Ашықәс Ҿыц аан ихьыз уаҳа исабымҳәеит.

– Умбои, еилкаа цқьа сымам зцаарак аҿы, – иаразнак аҭак лзыҟамцеит лара. – Уаҳа дсықәымшәеит, ҭынч сиацәажәартә. Нас иуасҳәоз цқьа изымдыруази. Егьыс иуасҳәо уҳәан-сҳәанхар сҭахымызт.

– Иареи сареи Шьына имашьынала уатцәы Кьахьыриԥа иҿынза ҳлабжьысыр ҳтахыуп. Ҳаныхынҳәуа дысзаагозар збап.

– Ибзиан убас узыҟацар! – дақәшаҳатын лара, ишылбоз лгәеисра шацнатцазгьы.

Адырԥа хәымԥхан Ҷьанар усурантә дымхынҳәзеит. Лашьцаанза данылымба, урҭ, иԥызцәеи иареи, Гаграҟа рхы шдырхаз дымԥашьахуа илдыруан. Дыԥшын, иашьас илырҭаз ауха дылҭаауеит ҳәа. Батыр иакәзар – ус ала ажәак инырцарын ҳәа игәы иҭамшәазакәа, иԥызцәа иманы, макьана ашкол аҿы иҟаз Кьахьырипа диҭааит.

– Ҳара ҳаззааз, – ҿааиҭит Батыр, – Леуанти иус азбара аамҭа артеит ҳәа ҳаҳаит. Уахь ицаша рыхьзынҵа зегьы ҳашәзанҵом, аха ма азә иаҟара дҳашьҭыр ҳҭахыуп.

– Иуҳәо закәи! – ҿааиҭит Борис Кьахьырипа. – Сара исызцааууада. Уи аус ақалақь комитет рнапы ианырцан, ашаҳаҭцәа ҳәа апрокуратурала ирыԥхьо рнаԥсан, иршьтуа ҳақәпара иалахәымзгьы рацәоуп. Аапхьарақәа рнапаҿы ирырҭоит, дара апартиа иалоу, маҵурак змоу, нас еиҳаразак Леуанти игәылоу, ма еиқытантәиқәоу роуп зыгәра рго.

– Ус зыҟарҵеи?! – Ҷьанар иҵьеишьон. – Нас дара зыгәра рго маҵара иаҵанакуеи?

– Саргьы сазхәыцуеит изҿқәоу закәу. Цкьа исзеилыргом. Аха сахьазааиуа умбои: изларҳәо ала, иара гәыкала иҿы иқәшаҳаҭхеит дахьҭаркыз злеихароу ала. Убри иарзаҳал иманы азбартахь днеиуеит рҳәеит. Иеиқәа шишьихуа ауаа ирбар рҭахыуп, нас дара рыԥныҟа ианыхынҳәлак иҟоу абри акәзаап ҳәа ажәлар ирыладырцәарц.

– Шәарҭ шәԥызцәа азәгьы дышәзышьҭзом? – дцаауан Батыр.

– Зыгәра зго цоит, аинформациа иашаҵәкьа сзааргап ҳәа сгәыҷуеит.

– Иара дшыҟаҵәкьоу цкьа издыруада?

– Аҳәара уадаԥоуп. Ирҭахыу ҟаимҵозар, асҟатәи ауаа ирыханы аус збарахь изыргои? Егьи аганахь ала, иара адвокат мап ицәикит, иҟалаз ҳзымдыруа ҳшеилауаҭыруаз, иаалыркьаны, азбара иалагарц агьшыбжьамыз, адвокат дизнаҳгарц иҭахыуп ҳәа ҳаҳаит. Изыхкьо сзеилкаауам. Арахь адвокат иԥшаара закәыз жәдыруама? Иаҳаԥшааз дзуслоу жәдыруама?

– Адвокат ҿыц даама?

– Макьана дыҟазам. Иахьа аҧкәынцәа Москва иҟаларц иҟан. Шьҭа иацәажәахьазар ҳәа сгәы иаанагоит. Иара дақәшаҳаҭхару здыруада.

– Ҷьаракыр ҳазшәыцхрааузма?

– Азбара анцо аламҭалаз, иаҳа еиҧьуп ианалаго аенытәкьа Гудоуҭа араиком аԥхьа ауаа рацәаны еизар. Убра ацхыраара ҳашәҭа!

– Аизара мԥаԥгахома?

– Мамоу. Ауаа рееидыркылоит, Қарҭ иҟоу раҳарц. Азәы даақәгыланы дцәажәарц аҭахзам. Азәыр дшәазцаауазар, иҟоу аилкаа шәымазар шәҭахыуп, уаҳа акгьы. Азбара ҿенак ала инҵәоу сыздыруам. Иахьынзацо убас еизалар цәгьамызт.

– Араион аҿы абра ишәзааиз иҳалшап ҳәа шәҳақәгәыҷуама?

– Уи знапы иану ыҟоуп. Шәарҭ шәрыцхраа! Дшәыԥшаа Агырба Вова. Ма Гыцба Шьалуа, ахирург, шәыеиқәшәыршәа. Шәхала шәқыҭа аҿынтә ауаа азыҟашәҵоит, шәымч ақәымхои?

– Иҳаҳаит.

– Зегьы мазазароуп. Ауаа анааизалак ауп аиҳабыра ианырбаша. Акәымзар рыуаа рылардоит ишәиааирц.

– Еилкаауп.

Адиректор Кьахьырипа иҭааз ах-ԥык рышьҭахьҟа амԥа ишыкәыз, ааилахәлеит. Аапынра инҭагыларцы агьагмызт, амшқәа цқьаҵәкьа ишеилымгозгьы. Иахьцалак ираԥсхьаз ашыкәсҟәа рзы уажәааны амшцәгьақәа иҟаз иреиԥшзамызт, ҿынла Амра иарԥхоз аҳауа уахыла цкьа изыхьшәашәомызт. Амашьына ақыҭа мԥа иныбжьалахьан еиԥш, Ҷьанар ҿааиҭит:

– Заа ишәасҳәоит, раԥхьа сынхарҭа ҳашнадгыло. Аԥныҟа ҳнеиуеит.

– Сатамыз! – иҳәеит Шьына. – Схәычы дшыҟоу аилкаа сазгәаҟуеит. Хар имазамкәа дшааиуаз, иахьа аԥша илалахт.

– Уара уускәа урхашәалом, – Ҷьанар игәы иалан, – арахь ҳаргьы ҭаха уахҭом.

– Шәара ишәхареи, ари зеиԥш усми, – иҳәеит Шьына. – Амԥа сахьшәыцану сгәы иалоу ҷьышәымшьан.

– Сара Жьакәа иҿы сынкыдгыларoуп, – Батыр ихы ҿихуан.

– Уи закәыхи! Батыр, иашьас узырҭаз улбар лҭахыуп, аԥныҟа усыцнеи! – Ҷьанар иԥыза диҳәаҵәкьон.

– Жьакәа иҿы сахьынзанхо сыздырзом, уаантәы сузнеип.

– Ҳааузԥшып? – Жьакәа игәашә аԥхьа Шьына имашьына ааникылеит.

– Ус ирласны сзааизом. Шәарҭ шәца!

Ҷьанар игәыҷақәа ааимпытхны, Батыр Жьакәа игәарԥ дынҭалеит. Азә иааира, дааидыртәаланы иацәажәара еснагь иазгәаҟуаз Жьакәа дгәыргьацәа изааиз диԥылан, иҵакәажә

иаақәлыргылаз днадиртәалан, иахьцаз-иахьааз зегь еиликаан, ҧыҭрак ииржәаанза, изхараҭәҟьа диацәажәеит. Баҭыр иѡныҟа дкаҳа-бҕало амѡа данымызт, аха иқьаф акырза иҕәҕәан, дызҭахыз дибар – ицәа аазна ыжәны, иалихызи аҭхагәазы иҳәартә еиҧш. Ҷьанар, инхарҭа данавсуаз, уахь днеирц дыширгәыҕхьаз ихамшҭзеит, аха, нымѡахыҭшьак шимамыз игәаламшәо, ихшыѡ ыжәны амѡа данзамызт. Игәы хьыухьыуан, Шьасиа дналҽаҧшырц длызгәаҟуан, амала ихы-иҧсы иаҭахқәаз нагзашьак шрымамыз дрызхәыцны, агәашә днавсын, днеиуан ихатә ѡны шыҟаз, уахь аназараҭәҟьагьы уамазак дазхьаамкәа. Игәашә дшынҭалазҭәҟьа, иашьа имашьына агәарҧ ишҭагылаз днахьыҧшит. О-о-ис! Уажәы Мамсыр, игәамҧхақәоз аацәыригахыр, дзычҳауадаз! Амаҭурҭа шыҟаз дымнеикәа, иуаҭах дазнеирц, амардуан днаҽагылон еиҧш, иашьҭахьҟа збжьы ицәымҕахаз ааиқәҽиҭит:

– Баҭыр, уаама?

– Сшааз умбеи, узҭаауеи? – аиашьа еиҭбы хаарак иҭазамызт.

– Ушааз зымбакәа, изымбо сыҟазар иаҳа еиҕьымзи. Арахь улеи, нан дузҧшуп.

– Ижәны сыҟоуп, уахь слеиуа сыҟам.

– Уҽылмырбазакәа ушьҭалома?

– Ҧыҭк аацыр сааип.

– Уааи уажәы! – Мамсыр ибжьы мчын.

– Усыдызцалеи?

– Иҟалазеи, нан? – Нуца ашә даалагылеит, дрыбжьаҟазарц лҭахызшәа. – Шәмеицәҳан! – уахь рхы шдырхоз гәалҭеит. – Мамсыр, уиҟәамҭуеи, нан, игәы ахьбзиам умбазои.

– Игәы шҧабзиам? Иҽарганы дааит. Арахь улеи сҳәеит! – Баҭыр наиқәҽиҭыхт. – Ҳаицәажәап!

– Уажәы ҳзеицәажәазом.

– Нас ҳанбеицәажәо? Сара уаха сцароуп.

– Уца! Умаауеи.

– Арахь улеии! – Мамсыр Баҭыр имахәар данкны аѡныҭҟа длеигарц иҭахын.

– Усҟәаҭ! – егьи инапы иашьа иааимеижәеит, дықшарц агьигымхо, иҭачкәым ѡышьҭихит.

– Нан, иҟауҭо уазхәыцуама?! – Баҭыр иан иҽаҧхьа даагылеит. – Уашьа уиеисуама, уанаҷьалбеит! Сажәымҭаеха сыҧсаанза ҳәа схы сурҭәыуашама?! Уѡеи ушьҭаларҭахь, уҧсы ушьап! Мамсыр, уан дуззатәуп, аѡныҭҟахь унахынҳәы! – лҧа еиҳабы дишьҭагыланы дныѡналан, ашә ѡалыркит. – Иҟоу умбазои, нан! – адәахьы уаѡы имаҳартә, лҧа диацәажәон. – Баша иуасҳәозма, аҷкәын дычмазаѡхеит, аиҳаразак ианижәлак иуҳәо иаҳауа ҷьушьома.

– Дыбжьысит, дычмазаѡымхеит аха.

– Дычмазаѡхеит, убаашәт. Иблақәа зеиҧшрахаз умбазои. Зхы ҭырҟьаз диѡызахан, иблагә аҽаҧсахит. Уаҳа иоумҳәан, уан дуззатәуп!

«Уан дуззатәуп!» Иан аѡныҭҟа илҳәоз иаҳауамызт, аха иашьеи иареи данрыбжьагылаз, Мамсыр иахь лхы нарханы, убасҭәҟьа шылҳәаз Баҭыр игәы иҭахәхәа ишҭаз иҭан. Уаѡы диҭахымкәа, зегьы дырцәымҕызшәа, ихшыѡ ҭшәахан, иааикәыршаз рахь изцәырҭыз ацәымҕра зҳауан, аҧсыҧ ззымчҳаз ампышт еиҧш иҧжәарызшәа. Ихы изымдыруа днеиртә, иҭегь ижәырц иҭахын. Мамсыр ицынхәрас сасык диҭаар иаҳа иеиҕьеишьон. Ус иагьа иҟазаргьы, иашьа ибла дамбарц, данышьҭала ҧхызгьы ибомызт, убасҟатәи дынҭаҳа дыцәеит.

Ашьыжь дангылоз, Амра ѡкыдлахьан. Иусура усгьы дагхахьан, алада алыбаара игәгьы ахзамызт. Аҽны Ҷьанар дааиҽаҳар абеиҭахыз, иацы дахьиҭымааз гәыбҕан ииҭар, аҭакс иеиҳәоз ахеиҭазомызт усгьы. Усура димбар, акы дшақәшәаҭәҟьаз дазхәыцрын. Важьа игәы иалсрын, агараж знапы ианыз аҽны илаҧш дахьыҭамшәаз, аха Баҭыр ихаҭа уи гәхьаас димазамызт, аусура акәзар, азынраха еилахарак иақәымшәацызт. Рмашьынақәа аиҳаразак рышьақәыргыларақәа ирҽын.

Аус злаз – Мамсыр имашьына агәарҧ аҽы игылазамызт. Уи дықәҭхьан. Баҭыр длалбаан, ҽаҭақәак ифазшәа иуит. Чаик рцаны ижәын, ихыхь маҷк еиқәтәазшәа аниба, ишәақь еимҽаҧа аашьҭихын, иҟанҭаруаз имҕаҭо, ала даҧхьан, агәашә дынҭыҭит. Абнара дылан, аҳәсҭқәа днарҭыс-аарҭысит, рдәынақәак нылҧраа-аалҧраауан, кәатақәак азы ишыхтәалаз ибеит, ииасны ицоз аҧсаатә ажәѡан ҳаракы иаҭибаауан, аха ианаҭахыз аума, ианаҭахымз аума, знык ишәақь ҭирҟьарц иааимырхиеит, ижәѡахыр ишыхшьыз ихшьын. Ила иаҧхьа игылан, иҭнарҧраауази илнарҧраауази инарзыҭрысуа, ианаахынҳәлак аҧшәма дызҽыз азеилымкааya ихәаҧшуан, нас иаҧхьа инагылахуан, даҽазынгьы еиламхазакәа инаҭрысырц.

Амѡахәасҭала ахәы дықәын, иакәыршаны длыбаанза, аамҭа мѡасырц. Ҭаҟа ақыҭа мѡа шыҟаз длалбаан, устәиала дышиашаз аѡныҟа дѡеирц игәы иҭан. Ҷьанар инхарҭа днавсуан, аха азә илаҧш дыҭашәарын ҳәа игәы иҭашәомызт. Аҧшәма усура дыҟан. Шьасиа аҭыхәтәантәи лымз акәын, лыҽҳәара ааигәахон, ахьҭаха шамахамзар ддәылҭуамызт. Асҭанда лҭарахь дыҟан. Аканикулқәа

ахьынзалымаз дылҽамҳарц ихы ихьчон, шьҭа цытрак еибабарымызт. Надшьа ашьыжьтәи лус-ҳәыс аныналыгзалак, адәахьы дузырбодаз, хәымехантәи лускәа раамҭа лзааигәахааанза. Абас мацара дышхәыцуаз, иҽызцәихьчоз анхарҭа днадгылаанза, иааира дазԥшызшәа, ихы анԥышьҭих, уамак инаскьагамкәа, дадырсызшәа дгылан Асҭанда. Ихаҭагьы даашҳазхеит. Ахәыҷкәа реиԥш хаха дасны иҽанизымцәах, илымариашаны иҽынеихахт.

– Бгәабзиара шԥаҟоу, Асҭанда, бзымбеижьтеи? – хаарак итазамкәан даалзааигәахеит.

– Хар сымазам. Уара?

– Исыбаргыузеи, – иҳәеит, итеиҭԥш ицнаҳәомызт акәымзар. – Ара бабаҟаз иахьа?

– Ус санаало ыҟоуп.

– Ус акәзаргьы, мԥабжара баанхеитеи.

– Машьынала саауан, уанызба абра слыбааит, узбар сҭахын.

– Амашьына арбану? – цыхьатәи реизыҟазаашьақәа дрылацәажәар ацкыс, зызбахә лымаз амашьына дазҽелымҳазар еиҧьын.

– Амԥан иухьзаз.

– Иарбан машьыноу исыхьзаз? – азныказ уамашәа ибеит ихьзаны ибла иамбаз иарбан машьыназ, нас дылжьоз цьишьеит.

– Иухьи, Баҭыр? Абыржәы амашьына шувсыз гәоумҭану?

– Исывсцәкьама?! – дагьааитцаҧәгәеит иара.

– Иувсит, – лҽыналхеит, иаргьы дналывагыларц.

– Аԥныҟа анеира узаҟәыци?

– Сышԥаҟәыц. Санақәшәо сымнеиуеи. Аԥыхьақәа реиԥштцәкьа сызнеизом, аиашаҭцәкьа уҳәозар.

– Баҭыр, уеызхурҟьо зумҳәои? – лбжьы цысуан.

– Акы сеахсырҟьоит ҳәа базҳәада, – ргәашә азаааигәара даатгылт иара, азҧаб длыцны дымԥахымцырц.

– Сара изымбои уеилашәаны ушыҟоу. Уааи, аԥныҟа ҳнеип! Шьасиагьы улбар лҭахызшәа збон.

– Иахьа цьара снеиуа сыҟам. Ус саатыцит, аха сгәы бзиамызт. Аусурагьы слымбаазеит, бымбазои.

– Уаҳа ак соуҳәарц угәы итазамеи? Ҳаҭцәах шымазаз иаанхар аума? Ма уара узы иԥсу? Зегь ухашҭит, узыкәшәеи?

– Ишԥа схашҭуаз, – иҳәеит, аиашаз, рбзиабара убранза ирҵәахуан, цәгьоурак иаԥызазшәа. Итаулаз ацәанырра рԥоыцьегь ирыбжьамлар акәын, уи шьҭа иара агәра игатцәкьеит. – Сатамыз, Асҭанда! Гәыбган сыбҭартәцәкьа быҟоуп, – даакәцәиин, иҽынеихеит, уаҳа дхьамԥшзакәа, инижьуаз азҧаб лылаҧырз лҽыкәкәар изымчҳар ҳәа дшәон.

– Баҭыр!..

Лылаҧырз цәыкәбарқәа ирылыжж ихьз ҳәаны дахьиԥхьоз «уу-у» зыхгоз илымҳахь инеиуамызт, игәы иаҳазомызт. Уи ахьылбоз лара лымч лылнарззаауан, лшьамхы ҳадҳадон. Агәашә даадхылеит дзеитамцуа. Дзырлашәызи Баҭыр? Дуазыруан, маҷк дгәынкьуан. Ааигәа уаԥоы дахьыҟамыз, лгәаҟцәаҟра лнарцәахуамызт. Лхымԥаԥгашьа лымаза зҭазаз лгәаца аанартуан зынзак илызгәамҭазакәа. Илыҧралшьуаз аҧызбжьы шьҭа илзытцәахуамызт.

– Ибыхьзеи? Ибыхьша бан илыкәшәааит! – лгәы цаны Надшьа дааиуан. – Бгәы нирхама? – илҳәарыз лҽашәомызт, агәашә данаатыц, аназара иԥеиуаз дымԥашьахуа Баҭыр шиакәыз анылдыр. – Уи Баҭыр иоуп, бгәы нирхарымызт, нас ибыхьзеи, бан рыцҳа?

– Иара иоуп, нан, иара иоуп.

– Ишәыцалазеи? Закәытә хлымзаахроузеи ҳзыниаз?! – ан дшәан, еилкаак лоурц, лхы ахькыдылҟьарыз лыздыруамызт. – Аԥныҟа ҳлеипи, ақәаԥсата алагеит, – Надшьа, агәылацәа рылаԥш дацәылхьчарц, лԥҳа длыма, агәарԥ дынҭалеит.

Абарца иаацагылаз Шьасиа, илҳәарыз лҽамшәо, ланхәпҳа днапцыланы аԥныҟа дшаалгашаз лҽылзакәмыршәеит. Дналыдххылар дылпцылылцар лҭахымызт, иудыруази, Асҭанда Баҭыр дзыниатцәкьаз еилылкаазар. Азҧаб, аԥныцҟа данынадыртәоз, лгәы еивцаханы аиацәкьысрахь диасхьан. Ан леылзымшьуа дныцагылан дыҳәҳәарц агьлыгмызт, лыбла шааԥшуаз лыԥҳа дыԥсыр ҳәа дшәаны, дуазыруан. Лыхшыԥ аусура ианаҟәытлак, арцәааахәа дзыхәхәар – ауаԥоы деикәнархоз цьылымшьози. Аҭаца дныԥонысын, ацәыцак азна азы кәеикәеиуа ланхәпҳа илзаалган, таблеткак лҽы интаршәны, ҿамԥақәак ллыржәит. Асҭанда, леицәкьысра аеармаҷцпхьаза, лхаҭа дкәызгаза даанхон. Лан длывагьежьуан, илыхҭашәаз лалҳәарц, лара ҿылтуамызт. Шьасиа лнапы ланхәа иллырбеит, азҧаб даалҟәацырц. Лхаҭагьы ланхәпҳа дналыдгылан, лыхәда аҳәынцәракәа ааплыртын, ампахьшьы азырԥхала илырбаазан, илҽылшьуан, лыхәда итылшьуан. Асҭанда лҭаца

лызмахәарк дасны иаанылкылан, илгәыцалыргәгәеит. Шьасиа, ҳамҭакы уа дшаалыдхалазгьы, лыгәшәымшә ҳәаны, адиван дныкәлыриан, ахьҭа лыламларц, ахыза цшқа налыкәлыршәын, амца амҽы бзианы инакәылцеит. Ақыҭа мҩеи аҩни дрыбжьысаанза, Асҭанда убасҡатәи дкарауарахеит, маҷзак лыбла нцәынҭааит. Ус цсшьарак дақәымшәазҭгьы, даазыкәшәаз лгәабзиара иазышьҭымхыр здыруадаз.

– Банаҵьалбеит, илеиҳәаз сыздыруам, ишааидыцыз убартә иара дцон, лара дгылан, – апҳа иахьылмаҳашаз аҭаца дныҩналгалан, ан дыгәжәажәон. – Ҳаҩнаҭа даазазшәа, ара дааиуан, дцон. Иаҳәшьа димазамызт, иаҳәшьаҵас бзиа дибон. Илеиҳәарызи? Лара усгьы лакәзамкәа дыҡаней.

– Дааԥшыр акыр лызҳәозар аабап, – Шьасиа ланхәа длырҭынчызшәа луит.

Илеиҳәазеи? Аҭаца аҩны дааҩналеит, Баҭыр иҽыцшәарыз лзеилымкаауа. Азныказ лара илызкны ак иҳәаз ҷьылшьеит. Нас илгәалашәон ланхәԥҳа лнапы дшахьынҳалаз, цәымграк лыцазамкәа, лҭаца лыда гәыгыртак лымамызшәа. Ус анакәха, дхәыцуан лара, Баҭыр бзиа иибоз лара лакәымзар ҳәа дгәыгуан. Лара шԥалакәхарыз, уамашәа иубашаз, хаҵа иҡаз, зцәа зтәымыз, усҡан иланхәԥҳахараны иҡаз дизҳәаны дтәан, уи лашьа иҩыза гәакьа иакәын, ачара анаанцәоз лара, аҭаца, иашьас илыртаз. Зегь рыла ус ахьимыхьшаз ашьацхәа дакрымызт. Лхаҭа иаарласны илзеилымкаацыз ҭылцаар акәын. Диԥхьар арахь иара даазомызт, уи дырын. Иеиқәыршәара мариамызт. Иахьа, уаҵәы ҳәа лыҽхәара иазԥшын. Аха ичҳаны иара дизцар иаҳа иеиҧьын. Лымала дызцомызт, ма Аԥҭа диԥхьандаз! Ргәылара жәабаҡа шықәса зхыцуаз ҷкәына хәыҷык дыҡан, ма убри лан лаҳәшьапа дизылшьҭындаз. Аха, дааиԥхьхәыцит лара, Асҭанда дшыҡаз идыруанаҵ иара дшыҡанаҵарыз здыруадаз. Дламаны Баҭыр иҽы днеир, рҩыцьегь ргәқәа нибархар абалҭахыз. Зеыззылкрызи? Ҷьанар иусурантә дхынҳәаанза, Баҭыр диҽцәажәар еиҧьын, илҳәашаз-илушаз лымдыруази. Ауха дааир, иара усгьы иан илдыруаз ицәылзарымызт, уажәрааанза иԥшәма ҷҳәыс дыхҭеимкуазаргьы, шьҭа илдыруаз еиликаарц иеышпазимкуаз.

– Нан, сара Баҭыр иҽынза сцар сҭахыуп, – аҭаца ланхәа дналыдгылеит, уи лԥеи лԥҳаи «нан» ҳәа илышьҭан азы, ларгьы хәыҷы-хәыҷы дашьцылон, Надшьагьы уи лгәы иаахәон.

– Бан дбыкәахшандаз, уа бнеип, аха иабҳәозы?

– Илеиҳәаз еилыскаар сҭахыми. Арҭ рҩыцьегь акы еимаркит, ижәымбазои.

– Лара ҳалмазҵаауеи.

– Лара ҳалхьымзар ҳәа шәшәома, аха дшыҡоу ала дҳазхҭакуам. Иахьцалак иара сиацәажәар сҭахыуп, иҩны снеир акыр амоума?

– Ҳазҭашәаз уахәаԥшыр, иамагәышьеи, аха бара бшыҡоу ала ууанза бымала бысзышьҭуам, – лҳәан, ижыцәыз ргәыла ҷкәын диԥхьарц, дындәылцит.

Шьыбжьонын. Ашоурагьы ахьҭагьы лзеиԥшхартә лееилалҳәан, агәыла ҷкәын длыма, Шьасиа амҩа данын. Маҷк ишыҩадаразгьы, дымццакзакәа, дынҭгыла-аатгыло амҩа дахьыкәыз, усцәкьа илцәыцәгьахарымызт ҳәа дгәыгуамызт. Даеа усзар, ас амҩа дангыларымызт, аха иашьас илыртази ланхәԥҳаи рус еилыргашьак аҭатәын, арахь аилаԥаҭара зхараз лара лакәхар ҳәа дшәон. Ус лгәы иабон, аха лгәи-лгәи еилаԥшыхуан, усцәкьа акәхарымызт ҳәа гәыграк аалызцәырцуан. Усҡан ацәанырра ҵаулаза илашәха ауаҩ ҽа дшьақәзырҟьоз акәзамызт лара аиҳаразак дзызхәыцуаз, ауаҩы иԥсҭазаара ламысла еибаркын, аиҽцаара бзиаза змаз ҩ-ҭаацәарак ирыбжьалаз аԥырсал абаҭаххоз. Уи адагьы, иашьас илыртаз ауаҩы длашьамзи, даеакы дазхәыцуазар, ихы ахәац ҭашәар еиҧьымзи, акәымзар ламысхозма.

Ақыҭа мҩа аҿынтә агәарбжьара дананыла нахыс, зҿы дцоз иҩни игәарԥи иаҳа-иаҳа дазааигәахацԥхьаза, лымч акырза икаԥсозшәа лбон, лгәеисра ццакцәон. Аҩадара акәзамызт илзышьҭымхуаз, иашьас илымаз ауаҩы, илеиҳәарыз макьана иахьылзымдыруаз ҩныцкала даршуан. Агәашә днадгылеит. Илыцыз аҷкәын аҿтыха имоукәа, аԥшәма ла ааԥкьан, агәашә иаадгылеит ахаԥыц ргыгкны. Баҭыр даадәылцит. Иангьы дишьҭагылан. Иара ала ахьынзаԥхеицоз, Нуца иааиз длеигәыргьаны аԥсшәа карцәаны илалҳәеит. Иагьа умҳәан, уажәрааанза дааргахьазар акәымзи, Баҭыр иеармаиншәаломызт умҳәозар. Лара лхала даазар – акы дшаанацаз ҩашьомызт, ус акәзаргьы – дааизааит, цхыраара лыгхар ҟалозма. Шьасиеи аҷкәыни амцахь иларган, иладыртәеит. Зцәа зтәымыз аԥсааиҭакра лҭахын, даатәеит, аԥшәма ҷҳәыси лареи ихьаамз жәабжьқәак еимырдарц.

– Баҭыр снаиацәажәар сҭахын, – дҩагылеит Шьасиа, индәылцыз аԥшәма рԥыс днаишьҭаларц.

– Уа баангыли! – Нуца Шьасиа лаԥхьа ашә днылаххит. – Уа Баҭыр! – лԥа иқәҿылҭит. – Уаҳәшьа дуацәажәар лҭахыуп, арахь ууаҩнали! – Баҭыр длыргьежьит, лхаҭа Шьасиа илыцыз аҷкәын дааиԥхьан, асурахьы дналган, аԥьынԥьыгәи арасеи изылԥшаан, аҩныҡа ишыҡаз, аҵара шиҵоз уҳәа, дизцаауан, игәы лмырҿыгьырц.

– Мазала суацәажәарц шыстахыз уан ишпалдыри, – Шьасиа дҿаԥхаҿаччацәон.

– Ус акәхап, – Батҭыр ибон Шьасиа лҭынчшьа аасҭа лхаҷы лашара иара даахнахзартә иаҳа ишылнаалоз. – Сыбзызырԥуеит.

– Асҭанда лԥсы маҧхо днеит, еибышәхәеи? Цаара ԥхашьарам, – Шьасиа ус дук змаз лыԥшра лхаҷы иаанахәахьан.

– Еибаҳҳәаз ҳәа акыр лҳәама?

– Ус лҳәо дыӄоума, лԥсы лылшәшәо даныӄала, дыӄәҳариеит, нас дшыцәаз арахь сдәыӄәлеит.

– Сызлалыхәо ҳәа акыр бдыруама?

– Сыздырзом, аха лан дцаауеит, иӄалаз лдырыр лҭахыуп. Лхала даарц ақәылкызшәа анызба, сара сдәыӄәлеит, – Шьасиа амц ахьылҳәаз аалцәымҵахан, дзымцәажәо даақәхеит.

– Сабашәыхәари?

– Асҭанда лашьа дааир – иӄалаз еиликаарц далагашт. Иасҳәои? Сызқәуцои?

– Иӄатцәкьоу иаҳәа!

– Абас иаапҵәану?

– Шьҭа акы сцәахып ҳәа сгәы иҭоума, агәхьаа скыума!

– Убасцәкьа уцабгартә, иухьзеи?

– Исыхьыз уажәгьы еилыбымкаазаци?

– Еилыскааит, – лҳәан, ишаалцәымҵахаз лхаҷы иааныԥшит. – Исзеилымкаазацт, – нацылцеит, ибла цкьа дныхԥшылеит. Иблагә лгәаԥхомызт. Ихаҷы амыркыцьы иакызшәа, еицалан еибарххон.

– Ибзеилымкааи? Еилыкка ибасымҳәеи Асҭанда латцкыс бзиа избаз дӄалеит ҳәа. Сцәанырра сзаиааиуам. Сатәнатәзеит. Схы жьаны, Асҭанда джьаны сеиҭалышьҭалар ауама? Ус иауам.

– Убасӄатәи узҿынцәаауа дыздыруандаз! – аԥыхәтәан Шьасиа цкьа еилылкаарц изыӄәкны илымаз дазкылсит, иагьа умҳәан, араӄа еицәажәозижьҭеи, иара зызбахә имаз лара макьана дылзымдыруазшәа лгәы илнаҭон.

– Шьасиа, уи бара боуп, бара! Уаҳа ишԥабзеилымкаауа?!

– Батҭыр, иуҳәо закәи?! – арыцҳа ԥшра аашьҭылхуан. – Иашьас усырҭеит. Ус сара исоуҳәар ѣалозма?

– Бымбои ибҳәо!

– Уԥоыза иԥонаҭа сыԥонагылоуп.

– Убри ауми исыхьыз.

– Изакәи иуҳәаз? Санхәԥҳа дҳәаны дузтәанеи.

– Бымбои зегь шыбдыруа, амала дсызҳәамызт, аха бзиа ҳаибабон.

– Нас ус зухьи?

– Изхасыхьыз здырхуандаз!

– Шьҭа ишԥаӄаҳԥо?

– Бсыцны бызцозар, ҳԥоыцьегь ҳақәцып!

– Иуҳәо закәи?!. Зегь еилаҳгома?

– Зегь ҳзеилагом. Бара еиҳаразак ибзеилагом. Саргьы… Убри ауми исыхьыз.

– Батҭыр! – дныԥоныԥәаарц агьлыгмызт. – Ухы унапаҷы иаага!

– Сара сызҷеи бара бтәала?

– Уа уаԥы дызуцхраазом.

Иблақәа лгәаԥхазомызт. Илеиҳәаз ашьҭахь, уи дазхәыцратә дыӄазамызт, ихы еивысыр ҳәа дымшәозар, убранза иблагә реырыԥсаххьан. Ирлас абарцахь дындәылцит. Лшьамхы цысуан. Уи уаԥы ибарҭамызт, аха лыц ахьеихамгылоз Нуца игәалҭар лҭахымызт. Дымкаҳарц лыҕәаҭо, алада лҷылалхеит, иаалгаз аԥкәын длыхьзарц наиқәҷыҭуа. Нуца, аԥкәын длыма, даадәылцын, Шьасиа дналыхьзеит, быстак лзылуаанза дахьлыцәцоз лгәы иаланы. Шьасиа уи, лгәы иакәымз ак ҭамшәарц, ажәа хаала длацәажәон. Агәашә дынҭысны, цытрак дласкьахьан, дызҭаз анхарҭа лымбо данлеи, даатгылан, аандак лыҕенадылцеит. Ацара лылшомызт, лымԥа шылбааразгьы. Лыхәда маҧк иааплыртлеит.

– Зык сзуԥшаандаз! – аԥьынԥьыгәфара иахамшәалоз аԥкәын гәарԥк дынҭалан, азы рымхны илзааигеит. Ихьшәашәаза ианылжә ашьҭахь, – уԥсынҵры духааит! – аԥкәын днаиқәныхәан, даҽа цытрак лԥсы ааиҭалкит, иара азы злааигаз иргьежьаанза. – Усцәкьа иӄаларым! – лҳәеит, аԥкәын ишиаҳауаз. Аены еилылкааз, ԥхызырла илбазшәа, ишлабҽабаз агәра лгазомызт. Батҭыр иаҳагьы иаҳатыр лбозшәа лгәы илнаҭон, зынзак цәымҵрак лызцысуамызт, амала дрыцҳалшьон, лара дшақәгәыҕуаз реибабараӄәа шьҭа изыӄаломызт. Ус ахьакәхаз лцәымҵын.

Адвокат даниҷылаз ашьҭахьҭәҟьа, Леуанти иажәахә цқьаны аѡра иеазикит. Абҕыц цқьақәа аҷаҷшьацәа ирымихыр, иалихыз еилыркаарц реазыркыр ҳәа дшәан, Беразе диҳәеит. Уи иҷҳәыс адәқьан ишаақәылхыз қьаад гәарҭак изаалгахьан. Леуанти дѡамгылазакәа дтәан, игәабзиара ииҭахыз цқьа ишинамҭозгьы, жәабаҟа даҟьа цқьаза ихиѡаалеит. Уаҟа ахара злаидырҷхьазалоз актәи астатиа ҷыххаа иқәиҷон. Убас азутәын аѡбатәи астатиа. Уи аены дахьзомызт. Уамашәа ибон аҷаҷшьацәа ицәгьа ҳәаны иусура дахьаҟәырымхоз. Мамзар шьҭа усгьы агьизыҟаҭарым ҳәа ихылаҷшцәара гәагәҭрыжьзу?

Адырѡаены ашьыжьнатә деиҭанатәеит, уажәы-уашьҭан дналагарц. Макьана ашьмахьы ирымгацызт, чаик рымжәзацызт, иара аусура ас зааҭәҟьа ишилымшоз ибеит. Аҽышәҭ аартны, ифымцадалақь аақәырҷеит. Уажәыҷәҟьа азбарахь дыргон, уи еилкаан. Рхаҽы анамырхуаз аены акәзамызт. Ахаҽрыцқьага ааргазар, аусзбарахь удәықәыргаларц уазыҟарҷон. Иҷсахы ааибакызаргьы, иеамариашаны, ихаҽы ирыцқьеит. Беразеи иареи, ашьмахьы инаргарц, иѡдәылыргеит. Даеа камерак аҽы аҽышәҭ анаадыртуаз иҟьаҟьаза изкуаз аҽы фымцадалақьк аҭра иаҷәаны илаҷш нақәшәеит. Убри Ҭырқьба Мирон ишитәыз, убраҷәҟьагьы дышҭакыз агәра изымгеит. Уигьы азбарахь игара дазыҟарҷон. Ишаахынҳәыҷәҟьаз шьыжьхьак инацҳазшәа руит. Леуанти иеааибиҭан, иқьаадқәа ааидикылан, дыҷшын.

Дындәылыргеит. Мирон дыҟазамызт. Абахҭа агәарҷ ҭшәахь днарган, данҭаркуаз дызлааргаз амашьына дынҭадыртәеит. Уаҟа ҷыҭ-ѡык рҭыҷқәа ҭачаҷан, азәи-азәи зеибамбартә, изымеицәажәартә еиѡкаан. Ѡыҷьа асалдаҭ ааҭалеит. Егьи дааргарц иааҷшырц азәы ҽааиҭит. Леуанти дзымқәацо, иҭалоз-иҭыҷуаз уаѡ димбо, дҭакын. Егьи ҳәа зызбахә рымаз Мирон шиакәыз идырын, уажәы-уашьҭан дааҭаргаларын ҳәа дшыҷшыз, амашьына аҽынанахеит. Асалдаҭцәа руазә, – «рѡыҷьегь ҳзымгазои?» –ҳәа ааиҽыҷҟьеит. Абаандаѡы идырт, амашьына аѡныҷҟа дицҭадыртәар, Мирон «дхихыр» ҳәа ишшәаз. Ргәыреанын, еиҕьын ѡынтә рыла хаз-хазы ибжьыргар. Азбарҭа ахыбра аҷаҟа аҷазѡа ду, аѡкаарақәа аҭаны, иаман. Леуанти уахь дахьыныѡнаргылаз, асалдаҭ еикәшаны игылан, иара рыгәҭа дналаҳаит. Камерак ашә аадыртын, дныѡнаркит. Маҷк анааҷ, асалдаҭ ѡаҷдырҟьан, дааѡнаргылеит Мирон, аруаа рыгәҭа дналаҳартә. Абаандаѡы иҷсихика ишақәыҕәҕәоз ѡашьомызт ар рхымѡаҷгашьала. Мирон дуаѡ кьаҽызма уҳәо ишәага ыҟан, дѡарҽаҷшын:

– Арҷарцәа, ашьма абаҟоу? – дҷааит.

– Абар! – рҳәан, инаидырбеит, иаргьы деиҷамхазакәа дныѡналеит.

Акамерахь днаргеит уҳәартә, ашә ѡадыркхьан, деиҭаадәылыргеит. Леуантигьы иааиҷхьеит. Салдаҭк аҷхьа днагылеит, Леуанти уи днаишьҭаргалеит, даеа салдаҭк даагылеит, нас – Мирон, ашьҭахьза аҭыҷ аанызкылаз асалдаҭ дишьҭан афицар, ибла ҷархәны, адунеи шынеибакәыз дазгәааны дыҟазшәа. Адгьыл иҷгаз амѡала ишнеиуаз, амардуан еикәарҷәи иѡаҽагылан, уадак аҽы иѡыхәнеит. Уаантәы зал еиҷҳәак ашҟа иааргеит. Азбарҭа даара иҭбаазан, иаузан. Уахьҷшра уздыруамызт. Азал аҷыхәан иҳаракны аобиектив ықәгылан. Аҭзы икҽаҟаҷаз аҭыҷ аҽы ладеи ѡадеи абаандацәа ныкҽадыртәеит, ажәак еибырҳәар амуа.

– Шәѡыҷьегь шәеицәажәо зымбароуп! – асалдаҭгьы рҭыҷ анаалырх, аурыс фицар лаҷшы цәгьа, ихаҽы ырҷәины, абаандаѡцәа даарызхьаҷшит. – Еилышәкаама?

– Еилаҳкааит, – рҳәагәышьеит.

Азал макьана иҭацәын. Леуанти инапы Мирон иирбарц иҭахын, дықәгыланы ажәа иҳәарц. Егьи ари диҽаҷшуамызт, дизгәааны дыҟан уҳәартә, диқәцәажәар иҭахзамызт. «Уара ҳауҷсахит, уареи сареи ҳус акакәым», – абас ицәажәон Мирон ихымѡаҷгашьа. Иааѡналеит адвокатцәа. Апрокуратура аҽынтә иаарышьҭыз даурысын. Ус зыҟарҷаз еилкаан. Уи иҭыҷ аналихуаз, амазаныҟәгаѡгьы дааѡнашылан, иҭыҷ аҽы днатәеит. Уи дазарбаҷьанын, Леуанти излеиликаауаз ала. Уамашәа иубашаз, ақырҭқәа ҷьаргьы рхы адырбазомызт, даеа милаҭк иаиууз ауаа рыла амилаҭ зҷаара иазкыз аус «еилдыргарц» рҭахын. Азбаѡцәа ааиуеит. Азбаѡ лхаҭа дыҷҳәыс ҽан, уамакала дыҷшзан. Алатәаѡцәа руазә дхаҷан, рѡыҷьегь рыжәлақәа қырҭуа жәлазамызт. Ахаҷа дагыруазар здыруадаз. Азбаѡ лакәзар – Бежанова лыжәлан. Азбара апроцедура иалагеит.

– Ахара зду, акыр шәаҳәома, ма жәалагала шәымоума? – дҷаауан Бежанова.

– Сара исымоуп, – Леуанти дѡагылеит. – Исзеилкаауам иаркыу аусзбара зхамѡаҷысуа.

Абри азҷаара Мирон аҭыҷ иқәиҷарц Леуанти иҭахын. Убасҟан иара имаза иҷдыраара рылшазомызт. Иара, иҭагылазаашьа зеиҷшраз ала, иаркыз аусзбара цар иаҳа ишизеиҕьыз Қырҭтәыла аиҳабыра ирзеилымкааауа иҟазма. Аха игәы иҭаз Мирон иабеидыруаз, ҽиҭзомызт.

– Иаркыу аусзбара мѡаҷысуеит зҳәада? – дҷаауан Қырҭтәыла ССР Иреиҳазаз Азбара иалахәыз Бежанова.

– Сара издыруеит стаацәа, сԥызцәа амԥан ишгылоу, илеирц ртахны, аха арахь иахьзымлеиуа иманшәалам.

– Ҳаргьы ҳаурышьтзомызт, цәгьала ҳлеит, – аҳәаха рибамто, иаатқьеит адвокатцәа. – МВД аҿынтә аподполковник дгылоуп, иуаа иманы, ариказ ус иқоуп иҳәеит.

– Уажәыцәкьа уи азцаара атып иқәцахоит, – Бежанова агәра длыргон.

Леаунти ацыхәтәантәи ихымԥоапгашьақәа рзеилымкаацзар, аусзбара алагамта ацашьала, «анапаршьышьра» ауазар гәартарц рыҽцыршәон. Ашьтахь, иахәтаны ирбозар, ауаагьы иԥонарцарын ҳәа иибоз игәы дтанархәыцуан иара. Цсахрак ҳәа уаҳа акгьы ҟамлазеит. Азбаԥ алатәацәа днарҿахәытхәытын, лқьаадқәа бгьыцк ааргәылалхын, шаҳатцәас иааԥхьаз рыхьзынца даԥхьеит.

– Уаҳа азәыр ҳаарыԥхьарц шәтахыума? – дцаауан лара.

– Сара истахыуп, – Леуанти иадвокат ипротез иҽанцаны дԥагылан, цытҩык рхьзқәа иҳәеит.

– Саргьы истахыуп шәрыԥхьарц…– Леуанти дԥагылан, ԥыцьа рыхьзқәа наницеит, нас инацицахт:– Цыхьа аҳәара иқасцаз сеитазыхынҳәуеит: иқалозар ауаа азал ахь илашәышьт!

– Илаҳашьтуеит ҳамҳәеи?!.

– Иабаҟоу, азал аҿы уаԥы дыҟазамеи.

Азал ацыхәан иҿаз ашә ала дааԥналеит Леуанти иаб, Мирон ианшьа Гыцба Иасон, иашьа Заур. Урт аԥхьатәи аҟәардәқәа рҿы инатәеит. Апроцедура цахуан.

– Уаҳа даҽа жәалагалақәак змада? – дцаахуан аԥхәыс цшза, ара акәымкәан, даҽа цьара шылтыԥыз ззымдырыз.

– Ауаа азал ахь илашәышьтырц сеиташәыхәоит, – дԥагылахт Леуанти дҿагәыбзыгза.

– Илаҳмышьти?! – Бежанова илаҳауаз «уамашәа илбон».

– Урт рыдагьы итегь шыԥшу здыруеит.

– Уа иқоу жәдыруама?! – маҷк изгыз илымҳа инапсыргәыца ргәаԥа адкыла изрԥуаз Иасон Гыцба дԥоацкьан, цхьаҟагьы дааскьеит. – Ауаа рацәаны иааит, иқоу рбарц-ираҳарц ртахыуп, аха МВД аподполковник дгылоуп, имилициа иманы, уаԥы дларышьтуам.

– Уажәыцәкьа иларышьтуеит…

Агәараҳәа ауаа рҿаархан, азал ду қазықазуа иаадыртәит, Леуанти уаҳа акгьы итахзамызт. Уҳ, гәышьа!!! Бежанова даԥхьон Қыртәыла апрокуратура хада еицанарҟәаҟәаз аус.

– Леуанти… шәԥагыла! – Бежанова лхы Леуанти инаиқәылкит. – Ахара ишәыду азы шәҿы шәыкәшаҳатума?

– Ма-ап!!! – Леуанти дыҳәҳәеит, азал ацыхәанза имназар ҳәа дшәаны, арахь иҳәҳәабжь атзамцқәа ишрылҟьаз абеидыруаз.

Азбаԥи апрокурор Шашкини неиҿаԥшы-ааиҿаԥшит. Мирон иаҳауаз агәра изымго ихы ԥышьтихын, Леуанти дахьтәахьаз лаԥшыла дааимидеит. Бежанова деиламхазакәа, наҟ-ааҟ илыватәаз алатәаԥоцәа днарҿахәытхәытызшәа, аамта лгон, ахара здыз ииҳәаз цқьа дазлырхәыцуазу здыруадаз. Уи устцәкьа шакәыз лырцабыргуазшәа, абаандаԥы деиталыргылеит.

– Ахара ишәыду азы шәҿы шәыкәшаҳатума?

– Ма-аа-ап!!! – цыхьа ацкыс деитаҳәҳәеит, зегьы рлымҳа тнашьаартә ираҳарц дазгәаҟуа, усҟан ибжьы азал идәылԥоны, аиҳабыракәа рлымҳа шарыцкьоз (урт иртахымызт аха), ма амԥаҿ амԥасцәа ишрыхьзоз абеидыруаз умҳәозар.

Амц цыруазар иуаҳартә, тынчрацәан. Азбара иалахәыз, рсценари бганы ианрымпытцаха, инеиҿаԥшы-ааиҿаԥшуан. Бежанова иқалаз лнапаҿы иаалгар акәын, Мирон дԥалыргылеит.

– Ахара ишәыду азы шәҿы шәыкәшаҳатума?

– Леуанти дантарк ашьтахь, Гагра иқалаз ахтыскәа рзы маҷк сиашам ҳәа сҿы сыкәшаҳатуп. Егьирахь – мап.

Уи маҷк иҿы иқәшаҳатхарын ҳәа Леуанти зынзак игәы иаанагазомызт, иара иадвокат дирблаҟьеит умҳәозар. Урт адвокатцәа рыцәгьеи рыбзиеи еиҟарамзи, дгәамцуан ахара хада здыртцоз ауаԥы.

– Иҳашәҳәа нас шәхы злашәырқьиаша акыр шәымазар, – даахьаҳәит азбаԥ, Леуанти лхы наиқәылкын, иаргьы дԥагылеит.

– Сара сиит 1945 шыкәсазы, саԥсыуоуп. КПСС салоуп, Бзыптатәи абжьаратә школ №1аҿы сыртаԥуп, 1980 шыкәса сентиабр 8 рзы старкит, ҚыртәылаССР ашьауҩатә Кодекс (УК) аҿы иарбоу астатиақәа 75, 206– 3 ирыцаркәа ацәгьоуракәа рыла ахара сыдцаны, – иқьаадқәа еиԥхьытта иаацәыригеит. – Исыдыркылаз ахара мап ацәыскуеит. Азбараҿ сыкәгылара салагар стахыуп 1980 шыкәса маи 8 рзы Ритаҟа ицо амԥала, Бзып аԥста уахьыԥтагыло «агенерал Леселизе К.М. акоманда зитоз 46– Ар итахаз аибашьцәа назаза рхамштраз» амемориал шыкәыргылахаз ала.

Амемориал ыкәыргылан тоурыхла ирцабыргымыз, иахьиашамыз атып аҿы. Арантә иарбан архәтазаалак ахытцыртахь имцазеит. Аиашаз апхынраз Пицундеи Гагреи Ар ахәтақәа гылан, аха усҟан Ар ркомандаҟацара знапы ианыз агенерал Леселизе К.Н. иакәзамызт. Иазгәататәуп маи 8 рзы ашьыжь амемориал гылан. Официала иаартымызт, ари аитаҟәаҟәара еиҿызкааз рытрымхәарра жәаҳәарада ирдыруан.

Ииасхьаз аамта апышәа ғәғәа иалаҟаз апсуаа, ари анеилыркаа, агәтынчымра рызнарцасит. Абри афакт ак шатцәахуаз, цхьаҟа планқәак шазгәатаз еилкаан. Дара ирдырхьан ҳара, хәтакахьала сара схата, Асовет мчы Апсны аагараз ианыкәпоз абрацәкьа акырынтә ашьа казтәоз кьаразаа ирызкны, иоригиналу баҟак аргылараз аиҳабыра рахь жәалагалақәак ҳаманы ҳашнеихьаз. Ҳагәтакы анеилкааха иҧдыргеит. Убасцәкьа иҟарцахьан аҳабла Леселизе, апыхьа Ламрышь ҳәа изышьтаз, еицырдыруаз ареволиуционер, апартиеи Асовет ҳәынтқарреи русзуѡ Н.А.Лакоба ибаҟа аргылара анрабжьаага ашьтахь. Иахьыдҳарбаз атыпаҿ идыргылеит агенерал Леселизе ибаҟа, ашта уи ихьз ахырцеит. Аиашацәкьа уашьталар, иара ибаҟа ақыта Бзыпта иргылахоит амемориал ахьықәгылоу атып аҿытцәкьа, иреиғьзоу иагьыпшзазоу атрасса ихьз ахцахоит. Ирҳәоит аҳаблақәа Леселизеи Гантиадии еидцаны Леселизе араион еиҿкаахоит ҳәа. Ишнеиуа, моментк рхы иархәаны, атоурыхтә Гагра ахьз цсаххоит, убри ҟалоит, ҳара зныкымкәа Апсны атопонимика азцаатәы атып ишықәцатәу ҳаназгәаҟуа, уамак иееим ауаа планла рымѡа ылырхуеит.

– Уи иуҳәо акәзам ҳара ҳзышьтоу, – азбаѡ ахара здыз даанылкылеит. – Уара иааркьаҿы иуҳәароуп ҳазлацәажәо азцаара атак.

– Инатцшьны исҳәар стахыуп, сара схата иҟалаз азбахә азы Гагра ақалақьтә комитет апропагандеи агитациеи рҟәша аиҳабы Лакербаиа Л.И. адырра шистаз, – Леуанти аз баѡ илҳәаз имаҳазазшәа ибжьы рдуны, аназара итәаз ажәак иаѡымшәартә, дмыццакзакәа дцәажәон, – аха лтшәа ыҟазамызт, атынчра аҳра ауан, азәгьы ибазомызт, ибарцгьы итахзамызт апсуаа ирнырцаз ахәра. Асовет Еидгыла ахьынзаназаазо дырдыруеит агенерал Леселизе, уи ихьз зыхьз нагаз ауаа ирыдҳәалан, ир рҿы еибашьуан ажәлар дуи ажәлар хәычи рхатарнакцәа, уи икомандаҟацараҿ деибашьуан сара саб Борис Михаил-ипа. Амала ашовинист хныҟәгашьала ихьз зыларҟәтәузеи, ауаагьы ргәы зыцетәуи?

Ара исымҳәарц сылшом абартқәа зегьы Апсны АССР апрокурор Вардаиа В.В. ихьзала сарзаҳал аҿы ишызѡыз, иахьынзасгәалашәо 1980 шықәса сентиабр 21– зы. Аустцаара ари аилыргара ахәтамкәан иапхьазеит, избанзар иара азҿлымҳара иақәшәомызт. Уи азы ахарадцаратә лкааҿы зныкымкәа (шәрыхәапш ад. – қәа 1, 2, 6, 16, 23, 24, 25) иазгәатан инатцшьны ахара зду «ажәлар реиҿажьра хыкәкыс иҟацаны апропагандеи агитациеи дырҿын» ҳәа, ад. 24– ҿ напҟазарыла ицәыригоит – «…агенерал Леселизе икомандаҟацарала 46– тәи Ар иаланы итахаз аибашьцәа рыхьз камыршәраз 1980 шықәса маи 8 рзы иргылаз амемориалтә ғәы анаѡсан кьаразаа, ақыртуа меншевикцәа ирҿагыланы Апсны Асовет мчы аагараз иқәпоз рыхьз зҳәоз амемориалтә ғәы ақәыргылара еиҿикааит.»

– Ахара зду Леуанти…– азбаѡ абаандаѡы даанылкылахт. – Шәара шәызҿу акәзам иахьа итаҳцаауа. Ишәыду ахара еилышәымкааи? Конкретла убри шәалацәажәа!

– Ахарадцаратә лкаа атак ауп сызҿу, уаҳа имцхәны сызлацәажәои? – Леуанти азбаѡ дналҿапшын, иқьаадқәа даарзыхынҳәит.

– Ма шәбжьы шәмырдуцәан, ҳдагәоума, ибзианы иҳаҳауеитеи.

– Сара исзеиилкаауам, избан Асовет мчы Апсны аагараз ақыртуа меншевикцәа ирҿагыланы иқәпоз рмемориал агенерал Леселизе ир ирызкыз амемориал анаѡсан иахьықәыргылаз амилат реиҿагылара хыкәкыс изаиурыз? Избан? Сара сызлазхәыцуала, ас еипш иҟаз агәаанагара арцыхцыхра зыхҟьо ақыртуа меншевикцәа ирҿагыланы ақәпаѡоцәа рыхьз акамыршәара иееим атызбаауа ашовинистә гәалаҟазаара иалаҟоу шракәу ҿыц еилкаауп, ҿырымтыр иаҳа ирзеиғьын, ақыртуа меншевизм ахьчарала рхаҿы аадыртыр атскыс, еиланхо ажәларқәа реиғара рыбжьанацар ҟалошәа ахыхьчара иаламгакәа. Даеа лкаак цәырцуеит: ақыртқәа ақыртуа генерал изы амемориал ыкәдыргылазаап, аха асовет генерал изакәымкәа, кьаразаа рбаҟа амилат еиғара ақыртқәеи апсуааи ирыбжьанацозар, убас ауп ушазхәыцуа, избанзар атыхәтәантәи ақыртуа генерал иеибашьцәа ирызкыу амемориал анаѡсан иқәыргылан. Анапхгаракәа рѡныцҟа ишьақәгылаз ашовинисттә гәалаҟазаарақәа роуп ари зегьы зыдҳәалоу. Ус акәымзар, аиҳабыра амемориал аҿы изадмырбазеи апхынраз ар хәтақәак азиас Бзып ихыу ацҳа ианықәсуаз 46– тәи Ар акмандаҟацара азтоз агенерал Сергацков шиакәыз, ашьтахь диҿасны Бериа зус иамихыз?

– Сахьзазом, – иаапсаз амазаныҟагаѡ инапы ҿытуазшәа уажәи-уажәи иҟьон.

– Шәмыццакзакәа шәцәажәароуп, ишәҳәо зегь аницалартә, – Леуанти ибжьы зхы тнаҟьоз Бежанова лылахь лнапсыргәыца аадылхит.

– Сыбҭьыцқәа нас ишәысҭоит, акәымзар ҳадхылазоит, – Леуанти иналабжьеигеит.

– Ус иҟалазом, иануҳәо аламҭалаз амазаныҟәгаѡ анҭара дахьзалароуп.

– Сара исҭәахып ҳәа сгәы иҭазам кьаразаа ирызкыз амемориал актәи амемориал анаѡсан иахьықәыргылоу азы схықәкы, – ажәеидҳәалақәа хаз-хазы иҳәон, амазаныҟәгаѡ зегьакакәын дахьзомызт, инапы иҟьахуан, уажәи-уажәи Бежанова дылҿаҧшуан, абри аидара даҭылхыртә ҟазышьак алҭарц. – Аҭыҧқәа, амѡақәа рыхьз ҧсахрақәа, ҭоурыхла иҭабыргымыз аҭыҧаҿ абаҟа ргылара уҳәа ашовинисттә планқәа ҧсыргарц сашьҭан, асабрада рыҿҳәара сықәҿиазар ҳәа сгәыҭуеит; убри анаѡсан аҧсуаа рзышара хҿызар акәын, актәи амемориал ҵьоукы иҧырымжәакәа еиқәхарц, уиала аҭакрақәа аанкылахарц; аҭыхәтәан – ари аҭыҧ ҭоурыхла кьаразаа ишрыдҳәалаз ырҭабыргтәын, рбаҟа нас иргылахарц. Аусҭҭаара анымѡаҧысуаз зҭаарак цәырҭит: избан аѡбатәи амемориал актәи анаѡсан изыргылаз, амилаҭ рҭыҭибагара иазкымзар, иаҳҳәап, актәи аҿынтә 100–метрак инаханы иргылазар ҟамлози? Ахара зду ус еиҧш иҟоу азҭаара аақәиргыларгьы илшоит. Актәи амемориал араҟа изықәыргылеи даҿа ҵьара акәымкәан? Сара исырҭаз азҭаара аҭак ҟаҭара сылшоит: даҿа ҳаракырак ара иҟазамызт, аѡбатәи амемориал аиҿкаашьа злаҟаз ала иқәдыргылартә, иаҭахыз амыругақәагьы абаҳамаз.

– Убас ҳаицәажәап нас, – Бежанова алатәаѡцәа днарҿахәыҭхәыҭын, зхыхьчара ҭызгаз иажәа «хьыла иҧылҟит», амазаныҟәгаѡ ихымѡаҧгашьа данамыхәа, ахара здызгьы аҭыхәтәантәи ихшыѡҭакқәа шьҭа сааҭбжак ҭуан дрыҧхьозижьҭеи, ас иқәгылара анбанҭәоз. – Шәара ишышәҭахыу шәаҧхьа! Шәықәгылара нас исышәҭар, апротокол иагәылаҳҭап.

– Бзиоуп, – Леуанти дақәшаҳаҭын.

– Шәбжьы шәырмаҷыр сҭахын.

– Ахарадҭара лкаа ад. 12– ҿы Ҧилиа В.Д. ииҳәаз аагоуп, – Леуанти ибжьы уаҳа илаирҟәуамызт, азбаѡ илҳәозгьы иаҳауан:

– Дзырҟаауеи? Исзеилкаауам. Шьҭа схы сыхьуеит, – дхәаҿызшәа лхы лалырҟәын, нас лмашьхәылҭ нықәыргыланы, лхы лнапсыргәыҭа инанылҭеит.

– …Ҧилиа В.Д. ииҳәаз аагоуп, – Леуанти лара дылзынкыломызт, уажәшьҭа дзыцәшәози иара?! Ауаа иажәахә раҳар, телеграммала Москваҟа адырра ҟарҭарын, ажәларгьы иҟаз еилыркаарын. – «Аҧсны АССР Аминистрцәа р-Совет аҿы еиҿкаау аветеранцәа р-Совет аҳәарала, Гагра ақалақь анагзком анапхгара, апартиа ақалақь комитет ақәыршаҳаҭны, ақәҭара шьҭнахит Аиааира амш, маи 9 аҿны, ақыҭа Бзыҧҭа иқәыргылазарц агенерал К.Леселизе и-46– тәи Ар аибашьцәа ирызкыз амемориалтә ҭәы». Шәыхшыѡ азысышьҭырц сҭахыуп ақалақь анагзаратә комитет ақәҭара анышьҭнахуаз аѡбатәи амемориал анықәҳаргыла ашьҭахь шакәыз, уи аиқәырхараз ақәҧара анышьҭыҭ, – 1980 шықәса ииун 13 азы, даҿакала иуҳәозар, актәи амемориал анықәыргылаха ашьҭахь ибжьысит хәы-мчыбжьа, ақәҭара акәзар – ишьҭыхын, изҭашәаз аҿаҧхьа рхы дырқьиарц, избанзар рмемориал ҭоурыхла ирҭабыргымыз аҭыҧ аҿы иргылан, уи ажәлар ирцәырҭәахит, апартиа ақалақь комитет аҿы уи рыздырзомызт, схала аидеологиеи агитациеи рҟәша аиҳабы Лакербаиа Л.И. ателефон сизамыси, уи уамашәа ибаны игәы иалсит иахьиарымҳәаз.

– Даҿа зныкгьы иуасҳәарц сҭахыуп конкретла уқәгыларц, – Бежанова иауазар ҳәа иаанкылараз лыҿҧылшәахт.

– Сара ус баша схы аҭзы ианысҟьозма? Уи ҭаҭҭәык амамзи, – аҭыхәтәан азбаѡ дирҭынчырц налықәҿиҭит, лара ажәлар ахьтәаз, амилаҭ зҭаара иазкыз аус анеиллыргоз, даҿакала лхы лзаарҧшуамызт. Иара иакәзар – ажәлар ракәын еснагь бҵьарс имаз, шьҭа днызкылодаз. – Аҭаҭҭәы аарҧшраз аҭагылазаашьа сышәҭа! Ус акәымкәан, даҿакала хыхьчашьас исымоузеи? Иацысҭоит. Ҧилиа В.Д. излаирбаз ала, кьаразаа ирызкыз амемориал ықәыргарц рзбеит, аха Леуанти Бзыҧҭа ақыҭауаа еизиган, амч ахаҭарнакцәа дырҿагылан. Ари ақәҭара анагзаха римҭеит (ахарадҭаратә лкаа, ад. – қәа 12, 3 атом, аус ад. 125– 126). Ааи, сара сырҧырхагахеит, ақалақь комитет актәи амазаныҟәгаѡ амемориалқәа рықәгараз амчрақәа рықәҭара сирбарц сиҳәеит, наҟ-наҟтәи апровокациақәа ҳеырцәаҳахьчарц. Ус еиҧш адокумент ыҟазамызт. Сара иашаны сныҟәеит. Амазаныҟәгаѡ иусура дамырхит. Аха сара Бзыҧҭа ақыҭауаа еизызгазшәа гәыбҭанс изсырҭои? Амемориалқәа рықәгараз ашьыжь шаанза иааит. Уаҟа машәыршәа сақәшәеит уҳәар – игхам. Уи еиҧкааны апрокурор Вардаиа В.В. ихьзала арзаҳал зѡит. Ауаа раҳәашьас иҟасҭози? Аиаша уҳәозар, убри аамҭаз уа рацәаѡык ыҟазамызт, ақалақь комитет анагзаратә комитети аусзуѡцәа ирыцны иаази, машәырла иақәшәази рыда.

Аусҭҭаара, Лакербаиа Л.И. иаирбаз алҭшәала, ишьақәнаргылеит иара, апартиа Гагра ақалақь комитет ахаҭарнак иаҳасабла, зныкымкәа Леуанти диацәажәахьан апартиа Гагра ақалақь комитет ахьзала, иагьиабжьеигахьан амемориал ықәигарц (ад.11). Уи азбахә ала ҿыц еиҭасҳәахуеит, Лакербаиа Л.И. ихаҭа дгәааны дшыҟаз, апартиа ақалақь комитет аидеологиеи агитациеи рҟәша

аиҳабы имырдырзакәа 46– тәи Ар аибашьцәа ирызкыз амемориал ахьдыргылаз азы, убри амшала акыр аамҭа аиҿыхара иеалеигалазомызт. Ҳахьгьы дарауамызт, дҳацәажәарц шидырцалозгьы. Данаагьы кьаразаа ирызкыз амемолриал ыкәаагарц ҳабжьеимгазеит, дҳаҳәеит ажәалагалақәа ҟаҳцарц, урҭ рцынхра сара снапхгарала иқәыргылаз абаҟа ыкәгахарц. Ас еиԥш аспекулиациа сара сшақәшаҳаҭымхаз шәасҳәарц сылшоит, ашаҳаҭгьы, аиаша иҳәарц иҭахызар, исҳәо ирцабыргыроуп.

Иазгәаҭатәуп, сара сышрылатәаз, Бзыԥҭа ақыҵсовет иалоу ргәаанагара шырҳәаз абри ахҭыс азы, рызынтәык еиқәшаҳаҭны иазгәарҭеит кьаразаа ирызкыз амемориал атекст аҿы политикала ииашамыз акгьы шанымыз, иқәгылазарц иақәшаҳаҭын. Уаҟа иахәҭамз акы шыҟамыз Гагра ақалақьтә нагзком ахантәаҩы актәи ихаҭыԥуаҩ Ԥилиа В.Д. ихала иҿы иаирҳәеит. Убас шакәыз ргәаанагара рҳәеит ацарауаа рацәаҩны, Гәдоуҭа апартакетив иалаз, аха ҳмемориал закәан формала ишьақәыргыламызт ҳәа иатҵганы, анапхгарақәа иаарылшоз зегь ҟарцон амемориал ақәгараз, иҟалап ирзымдырзакәа акәзар, аха рхымҩаԥгашьала амилаҭ еиҵара ҩ-жәларык ирыбжьарцон. Ҳара ҳбаҟа ыкәыргылан, ааи, иахәҭаз қәцарак амазамкәан, актәи шыкәыргылаз еиԥшҭәцкьа. Араҟа цәгьоурас иҟаҳцаз ҳәа акгьы збом.

Абаҟақәа реиқәырхараз ақәпара цон. Абаҟақәа рыҩбагь реиқәырхараз сара сгылан. Иахәҭамз шыҟарцаз еилкааны, анапхгаҩоцәа абаҟақәа рыҩбагь рыкәгара иақәыркит. Ауаа абаҟақәа рхьчон. Провокациак ҳзырур ҳәа сшәаны, абаҟақәа рыхьчара сара мап ацәыскзомызт, сгәы иҭаз телеграммала ЦК КПСС а-Политбиуро адырра асҭон.

Аимак ацыхәтәан убранза инеит, згәы намзоз аԥсуаа, усгьы ацатҵгәы рацәа рыман, 1980 шыкәса ииуль 5 рзы еизарц рзбеит. Уи шыҟалаз сара сарзаҳал аҿы Аԥсны апрокурор аинформациа исҭеит, аха конкретла сара исыздырзом уи азәыр ирызбу стихиала иҟалоу. Еиҳаразак сгәы излаанаго ала, стихиала иҟалеит. Аусҭцаара абри азцаара аарԥшра обиективла иазнеит ҳәа агәаанагара сымоуп. Аха даеа ԥьарах аусҭцаара иазгәанаҭоит сара аиҿкааҩоцәа сыруазәкыуп ҳәа, избанзар аизара амш ашьыжь инаркны арезолиуциа зҩуан. Аизара активла схы аласырхәырц сеазыҟасҵон, уи иаанагазом гәыԥла аиҿкаара иҟалаз салахәызшәа ахара сыдцара иашахоит ҳәа. Аизара сахьахантәаҩызгьы активла аеалархәра ауп иааиаго. Абасала, аусҭцаара аизара аиҿкаара азхәыцраҿ ҳәаак азышьақәмыргылеит.

Шьҭа ҳазхәыцп «гәыԥла аусура ауажәларратә пориадок ҭәҭәала иԥхасҭазтәуа, убри иалагзаны амчра ахаҭарнакцәа закәанла иҟарцо адца анагзара мап ацәкра» захьзу (ад. 1). Даеа знык инаҵшьны иазгәасҭарц сҭахыуп иарбан хәыцразаалак ҳәаак-ҳәаак шрымоу, «ауажәларратә пориадок ҭәҭәала иԥхасҭазтәуа» ацакгьы убасцәкьа иҟоуп. 1980 шыкәса ииуль 5 рзы атранспорт аныкәара, аҳәынҭқарра, ауажәларратә наплакқәа, аусҳәарҭақәа русура еилазгоз ҟамлеит, ус иҟоу ацәгьоураҳәа УК ГССР астатиа 206– 3 иарбоуп, ус иҟаз фактгьы аусҭцаара иазымԥшааит. «Ахулиган цәырцракгьы ыкамызт» ҳәа иазгәеиҭарц ахәҭаны иԥхьазеит ашахаҭ Миказе В.А. (1 атом, абгьыц 13, 19, 32), амала аусҭцаара ахара зду ибзарзы зҳәашаз ашаҳаҭ иаапхьара ахәҭаны иамԥхьазеит.

Шьҭа ҳазхәыцп ауажәларратә пориадок аилагара – «амчра ахаҭарнакцәа закәанла иҟарцо адца анагзара мап ацәкра» захьзу. Аиҳабыра рыдцала ииаз Иоселиани В.Ч. уи азцааараз аусҭцаара аҭак аиҭеит: «Амчра ахаҭарнакцәа еилыцырц ажәалагала аныкарца, дара (аԥсуаа) ирҳәон изырҩырц ишааз, аиҳабырагьы ишрызԥшу (1 атом, ад.11).

Урҭкәа зегьы сара изымбеит, исмаҳаит. Ақыҵсовет аштаҿ снеит сара асаат ҩба ҟалахьан еиԥш, зқьы-ҩыла ауаа анеизахьаз. Жәалагалак иманы азәгьы дмаацызт. Сара аизара ахантәаҩыс саналырх ашьтахь, ажәлар рыҳәарала апартиа ақалақь комитет ахь иҳацҳаит автономтә республика анапхгара аизара иалахәзарц шырҭахыз. Амала ииаз урҭ рхаҭарнакцәа – апартиа Гәдоуҭа араиком амазаныкәгаҩ К.К.Озгани апартиа Гагра ақалақь комитет амазаныкәгаҩ Е.Е.Капбеи аԥхьа инаргыланы, урҭ изларҳәаз ала, Аԥсны аиҳабыра ирхаҭарнакцәан, ацәажәара зҭахыу ирзызырҩырц адца рыман, ҷьоукы ишырҳәо ауаа реилцара азакәзамызт изааз. Дара ауаа еилыцырц рымҳәеит, аҭагылазаашьа злаҟаз ала, ҳәашьагьы рымамызт. Ажәлар ирҭахын ареспублика анапхгара хаҭала иаарц, иззом, саргьы убасцәкьа расҳәеит. Урҭ цеит. Саатк аҟара ҵу сыздыруам, ареспублика анапхгара ааит, аизарагьы иацаҳцеит. Абас ала, ашаҳаҭцәа Зкәуа В.А., Гыцба Ш.Г. (ахарадцаратә лкаа ад.14; Затом аус ад.129– 130, 131– 132) иашамкәан иадырбоит, анапхгацәа ауаа еилыцырц анрыларҳәа, аизара нрыжьызшәа, уаҳагьы уахь иқәымлазшәа. Уи ацыхәала, сара зцаарақәак дара ирыстарц сеилыблаауеит, сыбла иштаԥшуа аҭак сырҭарц, азбара азин снатозар.

Убас даараза истахын акоммунист Богачиов Н.Н. снаиҿаԥшыр, уи ҩ-дырратарак ҟаицеит. Иашамкәан ҳаизараҿ дахьыкәгылаз згәы иалаз ауаҩы иаалырҟьаны игәы ааҒәгәахан, иҳәоит, еизаз рахь ихы нарханы, ас ақәгыларақәа Асовет ҳәынҭқарра аҳатыр ладырҟәуеит, насгьы ҳҳәынҭқарра

ашьақәгылашьа ианаалом ҳәа. «Сықәгылара ргәы иаамыхәакәа ирыдыркылеит. Администрациатә органқәа рхаҭарнакцәа, егьырҭ анапхгаѡцәа еизаз ирарҳәеит еилыҵырц, избанзар ари закәан еилагаран, аха азәгьы иаҳаз идимкылеит» (ахарадҵаратә лкаа ад.14, 1 атом, аус ад. 138– 139, 3 атом, аус ад.135– 136).

Ааи, сара сиеигәырҕьаны ажәа исҭеит атрест «Курортстрой» анапхгаѡы ҽыц Богачиов Н.Н. Аха иара иажәахә ааизакны изызкыз – араҟа ауаа аусура рҭахзам, убри азоуп иқәгылара зыргәамҵхаз. Ашаҳаҭ Богачиов Н.Н. дуаѡ ҽыцуп, ҳҭагылазаашьа издырзом, дықәгыларц дзеихеи? Уи даара азхәыцра аҭахыуп! Уи амацара акәым, ааигәаза иара иеиҽкараҽынтә аҵсуаа аусураҽынтә иҵхарҵон, ирыцхраазомызт, ѡажәа миллион ацәыз аиуит атрест. Анапхгаѡы ҽыц, амилаҭ зҵаара инапы алаимкыкәан, амилаҭ еилаҵса рҽынтә акадр ҽыцқәа раазара илшом, леишәак изышьақәыргылом. Убри убраҵәҟьа иаҳҳәеит. Богачиов Н.Н. аизараҽ данааи, иара амѡаҵгара нап адыркхьан, 20– 30 минуҭ рышьҭахь ажәа ирҭеит. Аха узцәыҵхашьашаз иқәгылара ашьҭахь, Бзыҵҭатәи ДСК аиҳабы Гвасалиа дықәганы дигеит, иара убри иакәын инапхгаѡы даазгазгьы. Уамашәа иубаша, Богачиов Н.Н. ианбаиаҳаи «административтә органқәа рхаҭарнакцәа, егьырҭ анапхгацәа еизаз еилыҵырц анрарҳәоз», аҵыхәтәантәиқәа ракәзар «ираҳаз анрыдрымкылоз»? Ҵаҵҕәы змам амц!

Аусҭҵаара, 1 атом, аус ад.25– 26, 37– 44, 74– 77 (ахарадҵаратә лкаа ад.15) шьаҭас иҟаҵаны, алкаа шьҭнахит «Аҵсны АССР Аминистрцәа р-Совет ахантәаѡы аѡ. Убилава Иу.Д. иқәгыларала аизара нҵәеит ҳәа, уи ауаа еилыҵырц дрылабжьон» ҳәа. Ус еиҵш иҟаз Убилава Иу.Д. акгьы имҳәеит. Аекономикатә ҽиара далацәажәон иара, ашьҭахь Аҵсны егьырҭ анапхгаѡцәа дрылаҵаны ааҵхьара ахьирҭаз иҭабуп ҳәа реиҳәеит, убриала иажәа хиркәшеит. Амала уи ала аизара нымҵәеит, апартиа Аҵсны аобком актәи амазаныҟәгаѡ Адлеиба Б.В. аҵыхәтәан ажәа иман.

46

– Баҭыр ѡы-мшы раахыс усура дызбазом, дахьцаз удыруазар? – шьҭа ахәымеханра ааигәахон, Важьа, агараж аҽынтә даныхынҳәуаз, Ӵьанар изҽиҭит.

– Иацжәацы ҳаицын, иацтәиала дсымбазеит, аилатәара ара иҳамаз ашьҭахь, заа аѡныҟа сзымѡеит, Баҭыр сизҽлымҳахартә, аха уаха сизѡеип сгәахәуеит, – дынҭгыла-ааҭгыло, зынзак дымццакзакәа, Ӵьанар аҭак наза иҳәон, имцхәыз зҵаарак иоура иеацәихьчозшәа.

– Дызбар сҭахын, – дҳәыҵәыҳәыҵәуан Важьа. – Шәѡыӵьегь шәысҭахын, аиаша уасҳәап.

– Иҟалеи? – Ӵьанар имаҳацыз уамак шиаҳауаз Важьа иҟазшьа агәра инаргомызт.

– Иҟалаз умаҳазаци?! – Важьа ибжьы ҭигацәомызт. – Цасҳәа иузымдыруашәа ҽысурбоу? Баҭыр ихаҭа Қарҭҟа дцазар?

– Иҟаиҵои?

– Иахьа абни, Леуанти ҳәа зҽы шәцалоз, иусзбара иаламгеи?

– Иус шҵарзбо? Изласаҳаз ала адвокат дизынарышьҭырц аҳәара ҟаиҵеит.

– Иацы иадвокати иареи еибабеит, – Важьа аинформациа бзиа иман. – Иахьа аусеилыргара реазыркит.

– Урҭқәа Баҭыр цқьа издырзом, азбарахь ааҵхьарагьы имазамызт. Қарҭ дцо дыҟазамызт.

– Ирҳәаз уаҳау? Леуанти аусҭҵаара даҽагыланы дықәгылеит рҳәеит, – Важьа игәы иалан.

– Ишҵа? – Ӵьанар иааӵьеишьеит. – Изласаҳауаз ала, Леуанти излаихараз ала иҽы иқәшаҳаҭхахьан.

– Иуҳәо закәи! Телефонла абыржәоуп Қарҭынтәи сѡыза сиацәажәозижьҭеи. Иахьа ашьыжь азбарҭаҽ иҟаз кааметын. Уаанза исымаз аинформациа закәыз удыруама? Иахьа зегьы хыла-гәыла иааҳәит.

– Иаахҵәаны иҟалеи зырҳәа?

– Усҟатәи телефонла изымҳәеит, аха аусҭҵаара еилаирбгеит, аиҳабыра ирура рзымдыруа еилаирхеит.

– Усҟатәи ииҳәарызеи?

– Сыздыруам, аха ахара шихарамыз азы иҽы иқәшаҳаҭхеит, ихы ихьчеит иҳәеит.

Важьа иажәабжь ҽыц еиҳабыраҟәак ракәымзар макьана азәгьы издырзомызт. Иара ихаҭа иаҳаз хәдахеыран, ихы ахькыдиҟьарыз изымдыруа, Баҭыри Ӵьанари ирҳәарыз иаҳарц дазгәаҟуан, уажәы ихьаа зымхеыкәа, акорпус дныѡналарц дыццакуан. Амардуан дѡаҽагылаанза, аусзуѡцәа руазәк, уск иманы дахьааидгылаз, диацәҳаит. Уи дизҵшуан Ӵьанар. Еилкаан Важьеи иѡызцәеи иҭакыз иус иазылырхыз амѡа шырдыруаз, аха, иазырзбашаз аҽы ианнеи, ишьақәҟьеит. Адырѡаены Гәдоуҭа

араиком аҽы еизакәарц ргәы итан, иаргьы, Батыр дима, длеирц итахын, арахь иҩыза дибомызт. Шьына иаара дазымпшыкәа, иара амҩа дыкәлеит.

– Батыр усура дыҟазам, ихьыз еилыскаап хәа сизцашт, – аҩны даннеи, уамак даанымхакәа, ҽыц иеаабитакәарц дҩагылеит. – Бара ибыхьыз саҳәеи! – амца иеҳәатәаз Астанда лхы лыкәаеышьа игәапхомызт иара. – Иахьа бцарахь бзыҟами?

– Сзымцеит, сгәы бзиам, – иаҳәшьа лхы шьтылхзомызт.

– Уатцәы ҳакьымцәак быдҳарбарыма?

– Усҟатәи сычмазаҩума, сгәы аабзиамхазар – исыхгеит, – Астанда илтцәахуан иацы аахыс аҩны дшыҟаз. Иаха заа дышьталеит, лашьа дааныа. Аены ирбаз-ираҳаз иангьы ипҳәысгьы ицәырцәахуан.

– Аранза ууаи! – иашьас илыртаз иахь амҩа дшыкәлоз анылба, иацы аахыс зхатца мазас иҩны иҩназ иазҳәарц иашьтаз, аха изакәымшәоз Шьасиа амҳарахьы Цьанар дналыпхьеит. Лхатца иалхәарц илтахыз даараза акыр зцазкуаз усны, изнагашьа ҷыдала дазхәыцны, зегьы еипкааны ишлымаз, акы данынацәхас зегь аалханарштызшәа, днапырҟәыҷуа, дшьапырҟәыҷуа дааидхалеит.

– Иҟалаз зыбымҳәои? – ҳәа дымҩакәимцар, убас дышҳазза даанхарын, лпсы златаз ишаҟьоз лыблакәеи ицылытцәцәоз лнацәкьаракәеи ракәын иузырдыруаз.

– Ичҳаны узызырҩуама? – атцыхәтәан зегь ратцкыс зтак дацәшәоз азцаара илтеит.

– Сытҟьаны санбаббахьаз?

– Иузычҳауа лацәажәатә сымазам, умбои исыхьыз.

– Иҳахәлабгазшәа иҟалеи?

– Ажәа сутароуп иуаҳауа зегьы тынч ушазнеиуа! Угәы иалсзаша уаҳаргьы, стагылазаашьа еилкааны, саҳатыр убароуп.

– Иҟалеи? Исзеилымкааит.

– Сара иуцәыззашаз сыман. Иуасҳәар цтәыла уазнеиуазу, еилкаарыла иудукылозу сыздыруамызт. Арахь итегь еилкаатәкәак сыман иацынза. Цқьа еилымкаакәа исызцәыргомызт.

– Ибҳәо ахы ахьцо здыруеит ҳәа бсызжьом, аха бажәалагала аухеит, арахь бызҽу аҽынза бзымнеицт. Иаапцәаны исабҳәар! Батыр иҽгьы сцароупеи.

– Уахь уизцар ҟалазом, – лбжьы шышьтылымхызгьы, Шьасиа ргәгәа даацәажәеит.

Цьанар Шьасиа дҳәозу, адца ҟалцозу изеилкаауамызт. Арахь лара, лхы ларкәны дахьтәаз, ацәыуара дакуан уҳәартә, лбжьы цшқахон, итысцысуан. Маҷк лпсы ааивылгарц, ҽымткәа иара даатгылеит. Лпсы еибакыр лгәабзиара иазеицәахар итахымызт, уаха-уатцәы ззырҳәоз аамта дтагылан, ариабжьарак длеиҷаҳауан уажәрааныа ааста, ак лхәакәарц шылтахыз ауимбоз, аха лхалата дазнеиааныа ҳәа длызпшын. Шьта димырццакыр иаҳа иеиҕьын, усгьы лхала зегь цәырлымгарызи.

– Уара иудыруазма Батыри Астандеи бзиа ишеибабоз? – Шьасиа лхы изҩышьтылхит, иара уаҳа ҽимтуазшәа анылба. – Мамзар зынзак лапштцашәаракгьы аарыдумбалоу?

– Ибҳәо закәи?! – дҩатцарц агьигымхеит. – Ишпыкәу иара?! – уажәык иҟаитцаз азцаара иатцанакуаз рацәазан: зыгәра игоз иҩыза гәакьа, Надшьа лпазатцә иашьак дизкашәеит ҳәа дызхәапшуаз, рҩны-ргәара иахырымбаауаз, длашьан ада уҳәан-сҳәанк здырымкылоз арпыс амаза игәытцатцәахны дрыбжьазар – цәгьоурак ирзаҩызан; лара азгаб лхата бзиа дышпалбоз аскатәи дырзааигәаны ирпхьазоз аҩыза гәакьа?

– Араҟа сара цәгьарак рытцаны избом, – Шьасиа лыпшәма иихәыцуаз илахь ианылхуан. – Иузымчҳауазар уацәажәара сшаламгоз заа иуасҳәахьан, – игәы иеанылцон.

– Батыр итцигаз ихымҩапгашьа акәзар Астанда абза гәырҩара зышьтылхыз? – Цьанар, ихшыҩ еилкказшәа, хәыцрак дтанаршәит.

– Убастцәкьа иҟалеит.

– Избан иара ат лашә дташәазшәа ихы зымҩапиго? Уи азцаара атак лдыруама?

– Макьана илыздырзом.

– Абри аус бдыруеижьтеи итуеи?

– Ара санаа ашьтахь, дук хара имгакәа.

– Лхала ибалхәама?

– Сара илытцыздырааит.

– Бышпаҳиааи! – Цьанар ихы ишәиуан. – Абра ҩнык ҳаицыҩноуп, лара адунеи даакәнагалеижьтеи. Илыграз ҳзеилымкааит.

– Уи уара иухараны ухы упхьазома?

– Иахысхәаара сыздыруам.

– Аиашаҵәҟьа уҳәозар, – Шьасиа иара ихшыҩ аалырҵарыхт, – уаҳәшьа лҭагылазаашьа зеиԥшраз иҵегь уазҽлымҳазар акәын, ганкахьала убас ауп. Егьи аганахь ала уахәаԥшуазар, дара реизыҟазаашьа рҧәахуан, избанзар ирнаҭомызт ҩызарыла асҟатәи еизааигәаз ауаа иашьа-иаҳәшьарамзар даеа бзиабарак рыбжьалар. Уани уареи ижәдырыр изеибамго иҟашәҵон, убри иаҵәшәаны, рус рзеит.

– Бара изысцәыбзеи?

– Ишеилышәхуаз здыруан сымҳәеи. Ааи, шьҭа дара агьшрыбжьамло анеилкааха, аиҳаразак уи иара ибзоурала ианыҟала, хьымзҭыс ишәкыр ҟалоит, ҳазҭаб дзужьеи ҳәа шәаакәгылашт. Шәеиҭаҵәахоит, аиҳаразак иузааигәазаз уҩызеи уареи. Аха уи шьҭа акгьы шәзалхоны збазом.

– Избан убасҟатәи ҳамчыданы ҳзыббо?

– Уажәшьҭа нахыстәи ҳаицәажәароуп исызхымго.

Лыгәтынчымра иакәымз лгәабзиара иазцәырнагар ҳәа дшәаны, ихы ҩышьҭиԥаан, лхаҽы ааимидеит. Лыблакәа лзышьҭхуамызт, илҵәымҭыз мазак аалмыртыр ԥсыхәа лмоуа дшаатагылаз идырын, лԥсы ааивылгарц, лыкәҽеимҭит, зҵаарак лыҭара усгьы изыгәаҭуамызт. Днеин, ахышә днадгылеит. Аҳауа аԥхара иаиуз адгьыл иаҵанаҵахьан, аҵла рымахә апатҟәырқәа шԥытра иԥшын. Иара ибла шҳазза зегьы дрыхәаԥшуан, амала ааԥын иаанагоз аԥсҭаҵага ҽыц ибартазамызт, игәы ҵызблаауаз ахәыцыртақәа иԥшәма изцәырылгеит азын. Еиликаашаз рацәазан, игәаҕьны зҵаара литомызт акәымзар, амала лхала деиталырзырҩуан умҳәозар:

– Баҭыр даеазәы бзиа дибеит.

– Ишҧа? – даақәгьежьит иара, ишьҭахь ала ашәақь, ахымца атҟьара иазхианы, иқәкызшәа. – Ус анакәха, Асҭанда дижьон дитахызшәа.

– Амц дижьазомызт, – илҳәаз агәра гаҵәкьаны, лхаҵа днаизԥшит. – Иара излеиҳәо ала дааираза бзиа дибон, аха нас даеазәы дибан… Ишыҟалаз сыздыруам, аха ус дақәшәеит.

– Зегь еилыбкаарц, биаҵәажәахьеит?

– Уазхәыцы – иашьас исыртаз иакәымзи. Уи ираҙкы сара сазҽлымҳамзар иашахарызма.

– Иҵуеи биҽцәажәеижьҭеи?

– Иахьа ҩы-мшуп иҵуа…

– ҨЫ-мшы раахыс исабымҳәакәану? Амала иҵегь ҵуашәа збоит, сгәы сажьоу?

– Ҭынч иуасҳәартә сзыҟамлеит акәымзар, иацы Баҭыр иҽы сцеит, Асҭанда даираза лгәы еиҟарамкәа данааа ашьҭахь. Рҩыцьегь амҩан еибабан, илеиҳәаз сыздыруам, дшыҟоу умбои. Иара иҽы сцеит, исеиҳәоз збарц.

– Нас? – Ҷьанар иаҳарызишь ҳәа дыццакуан.

– Сахьцаз иашаны иҟасҵоу иҟ асымҵоу ҳәа азхәыцра саҽуп. Издыруада ибзианы иҟасҵазаргьы, аҵабырг ахьыҟоу шьҭа изымдыруеи.

– Ибеиҳәаз аапҵәаны исаҳәеи!

– Сумырццакын! – Шьасиа Ҷьанар диҳәон. – Усгьы исеиҳәаз уаҳәара сцәыцәгьоуп. Ушазнеира сыздыруам, умбои исыхьыз. Арахь иуамҳәакәа шьҭа исзааныжьуам. Цкьа еилыскаанза, уааԥшырц уасҳәан, шьҭа зегь еилыскааит.

– Иахьцалак ичҳаны исаҳәа! – уаҳа лзацымцакәа данааанха, иара илуалыз лгәалаиршәахуан. – Излауала беилыскаап ҳәа сгәыгуеит.

– Сыздыруам, – Шьасиа днапырҟәыҷы-шьапырҟәыҷуан. – Зегь раԥхьаза сатоумцарц суҳәоит…

– Бара ибхароузеи?! – Ҷьанар, иаҳауаз уамашәа ибаны, лажәа днапыҩолеит.

– Суҳәоит, избанзар избози исаҳауази иаразнак иуасҳәалар акәын. Аха аҵыхәтәа зеиԥшрахоз сыздыруамызт, убри азын исцәахуан, зегь цкьа еилыскаанза. Бзиа иибо дудыруама? Уаҳа уазымхәыцзакәан уҟазма?

– Исҳәара сыздыруам, – иҳәааанза, акыр дхәыцит.

– Сара сакәзаап тып изымто, – лхала днеин, ишҳазхаз Ҷьанар инапсыргәыҵа лнапсыргәыҵақәа инарыбжьалкит.

– Мда! – иҟәызгара даалцырц, аҵыхәтәан ихы даиааиуан иара. – Арахь дмааиртә дҟазцашаз аус иман, – ҳәа наҵиҵеит, ихы ҭууа дахьгылаз, Шьасиа, иара инапы ааушьҭны, ахышә аҽынтә данаахынҳәуаз.

– Иҭабуп сахьеилукаауа! – аҵабырг амч илалцазшәа лбон, инапы анааулышьҭ ашьҭахь.

– Ус шихьуаз агәра узымгартә иҟан, – лара иааԥьалшьашаз уамак ааҵәыригеит лыпшәма.

– Уи иаанагои?

– Сара бара ибеиҕьны иԥшзаз зҕабк дсымбазацызт. Сыҩоны баныҩонанагала, бҟазшьеи быуаҩреи уажәрааанза издыруаз аҵкыс еиҕьын.

– Ус уажәада исоумҳәазацызт, – лхы ҩышьҭылхын, ибла дныхпшылеит, иҽы иаирҳәоз игәы иҭатәкьаз акәзу еилылкаарц лыеҵылшәозшәа.

– Исымҳәацызт, аха сгәы иҭамзи. Убас иаргьы ихьзар уамашәа ибатәзам, – қыҭа хаҵак иимҳәашаз иҽыцшәон иара. – Арахь иус шеиқәыбгоу заа еилкааны, ихы ихьчарц, ҳаргьы ҳахьымзҭи ҳахьзи гәеиҭарц, ҳаниара мап аҵәикзар? – иаргьа напы анаҵәкьарақәа еидкыланы илахь иадкылан, ихәыцраз ицхрарауазшәа. – Ус шихьуаз сара издыруазшәа сыҟоуп, – ҳәа лара дзыршанхашаз даҽа мазак иаргьы иаацәыригеит.

– Иуҳәаз сзеилымкааит, – Шьасиа илаҳауаз даара дазҽелымҳан.

– Бара бшыстахыз ангәастҵа инаркны, мазала бымҩоа санын, Аҟәа баазгаанза. Иахабцоу – ажәак аасҽыцкьаны азәы исмырҳаит, сҩыза гәакьа Баҭыргьы убрахь дрылан. Иззакәу бдыруама? Цқьа схаҭагьы сазхәыцзомызт, аха гәынхәцыстала Баҭыр илаҧш быцашәаҵәар стахзамызт, гәыблырак изцәырцыр ҳәа сшәон. Иашаны иҟасцозаарын. Аха Аҟәа бшаазгаз аартны исҳәеит, избанзар шьҭа сара быстәын, иламыс итцахәмаррын, иара идагьы дзустазаалак, сгәахәит. Ашьҭахь иашьас дбаҳҭеит, ҳаҧсуара даҽагыларын ҳәа схы иҭашәозма. Знык аҟара сазхәыцзаргьы, схы итысцеит, иарбанзаалак уахь хынҳәышьак сымамызт. Агха ахьсмыхьшаз исыхьзаап.

– Аҧсуара даҽагылеит ҳәа аҳәара цәгьоуп. Убри даҽамгыларц қәпароуп дызлагылоу, зегь раҧхьа ихы даиааирц дыкәпоит, абзиабара лашәуп рымҳәои, дахькылнаго ҳаздырзом.

– Ацҭ лашә дҭахагәышьеит, – даеа знык ари азхәыцра дазааиуан.

– Шьҭа иҳаҧсыхәузеи? – Шьасиа лхы ахьылгарыз лыздыруамызт.

– Сыздыруам, – Цьанар дызҭашәаз еиҧзамызт. – Ҳаиҩызара шьҭа иҳазныкәгазом, уи еилыкка иубартоуп.

– Убас унаигәтасырц улшарыма? – лара илаҳауаз дшазнеирыз лыздыруамызт, Баҭыр уаҳа лабжьаҩык димазамкәа иааныжьра акырза илцәымҧын. Абзиабара ауаҩы цхьаҟа имҩоа инарбазомызт, лашәы чмазаран.

– Зны иҟалаша сыздыруам, аха даараза иееимкәа Асҭанда длызныкәеит, зегьы ишҳатәамыз дҳазныкәеит уҳәар – игхам ҳәа сгәы иаанагоит.

– Баҭыр цасҳәа акгьы ҟаимцеит, ус дақәшәеит.

– Убри ак дарқьиоит. Аха ари аус ишымазоу аанхашьа амазам. Ицәырымцыр аузом. Уҳәансҳәан ҳакәыршаны, тәашьас иҳамоуи? Ҳахьзи ҳахьымзҭи ҳахьчароуп, акәымзар ҳцәа цены ара нхашьа ҳаузом.

– Ҳашцаныкәари?

– Макьана сыздырзом. Бара уамак бгәы иалбмырсын артқәа зегьы. Бхы аахьча! Бымацара бхы акәым ибыхьчо, ибымдыруеи исҳәо!

– Асҭанда ишцалзаҳуа? – Шьасиа дгьаҵәыгьаҵәуан.

– Макьана акгьы ҳазлаҳәазом. Дзеиҧшроу бымбои. Маҷк далцыр, лцарахь дызгап. Хәычыхәыҷла цыҭ-чытк лаҳалап, дызҭашәаз далашьцылақәап. Нас ианамузалак енак лыбла ааҳартып.

– Иуҳәо ҟәыгарагәышьоуп, аха лара усҟатәи лзычҳар.

– Ауаҩы изымчҳауа акгьы имазам. Шьҭа илахьынцамзар иуҳәари акәымзар.

– Ацхыраара лҭахыуп.

– Избагәышьоит. Исҳәаз амҩоа ҳзыкәымлозар, даеак бдыруама?

– Исҳәара сыздыруам, – Шьасиа лнапқәа лываҳауан. – Баҭыргьы ацхыраара итахыуп, – лхаҵа ихшыҩ уи иахьгьы илырцаруан.

– Аҧстазаара дарбзиахалозар ауп аус злоу. Бара бхы базхәыцла! – ҽыц лгәы леаниҵон. – Зегь бгәы иабырсуа бҽаабхар, ҳхәарҭахом.

Аҧхьа иара амацурҭахь днеит. Асҭанда амца дадтәалан зегь лзеиҧшны. Надшьа уи даалхагьежьырц цәгьа илбомызт, арахь амцхә лҽагьежьра лпҳа ишылнымаалоз еилкаан. Напхыцла адгьыл бгьаҭны мацара иеибылтаз аҭаацәа ыцабгома лхәо илбон ан гәжәажәа, арахь ирыцалаз еилкаашьак лзаҭомызт. Лпҳаи Баҭыри ирыбжьахаз лдыруандаз! Лҭаца иашьас илырҭаз иҽы дцаны дааит, аха агьизымдыруазшәа, агьимаҳазшәа лаҳәаны дахьиргьежьыз ан лгәы цнаблаауан. Лпеи лҭацеи еицәажәозижьтеи, иҟалаз иаламцәажәакәа, алакә еибырҳәозма, аха ак дырцабыргуамызт. Уажәгьы Асҭанда лгәабзиара дназцаа-аазцаан, ус иахәҭазшәа уаҳа мцхәык дыхҭеимкзеит, уамашәаҵәкьа иџьоушьашаз, дындәылцит, Шьасиа уаххьак ҟаҵаны иаакәыргыланы, ҽыц дипхьааанза. Азҕаб акрылфарц шылҭахымз анралҳәа, ани аҵеи неидтәалеит. Надшьа афатә лгәы иагомызт лпҳа лылымкаа, аха, ак ргәы иаанамгарц, днацҳа-аацҳакәеит. Шьасиа, хаҵа еиҳабы дук дахьыҟамыз, зегь ахьеилатәоз дрыдтәалон. Уи ауха акҽаҩарҽ игылаз аишәа еицарсахь аҭаца дналыцхьан, дналыдтәалеит, хазы иахьтәаз ма лара, аҭаца, дналыхьцшышәа анхәпҳа акрылфозар ҳәа дгәыгшәа. Асҭанда лхаҭа лускәа ззымазамыз лҭаца хазы дахьлыдтәалаз, лҽаҵа шыцәгьазгьы,

маҵ-саҵк лфақәон. Дагьлацәажәақәон. Шьасиа лакәын зшьара иқәкьарц агьызгымыз. Лымшала хыла-гәыла еилаларц агьрыгмызт. Ланхәпҳа лакәзар днасыпдаха, разќык иазпшышаз лакәзамкәан, абза гәырԥоа иуазыр дзаԥсуамызт. Иќатәкьаз цкьа иааилылкаакәар, анхәпҳа лтаца дышпалзыќазаарыз? Иагьа умҳәан, шьыцралеи гәеихшәарылеи адунеи тәын. Азҕаб лтцарахь дцарц уажәытцәкьа гәыҕрак аанлыжьуамызт. Зпстазаара ҿыцәаауаз ацәашьы даԥоызан, рыбла шааԥшуаз азтра дазхиан. Ақәпара мап ацәызкыз ианакәызаалак дшәарҭан.

Џьанар акранифа, инапызәзәара инатцганы, дыԥодәылтцын, абарца дахьныцагылаз даанхеит. Амш цәгьахарын ҳәа шузазымҳәозгьы, зынзак еилгоз ак шакәмыз убартә, ажәԥан цлашьцаара ецәа заҵәык ацаршәымызт. Ианакәызаалак иара, ҭеитпшла дтынчын азы, игәы анцыблаауаз уаԥоы ибарҭамызт. Игәаца итцачуаз Шьасиа дахьынзалацәажәоз иныԥшыр абеиҭахыз акәымзар, усќангьы уажәгьы Баҭыр игәаҕ дагон. Зынгьы дзымхәыцуа данаанхоз ыќан, усќан Баҭыр, иааигәыдцаны дишьуазар, игәхьаа имамызт, аха иаарласны ихы ааилыккон, апстазаараҿ иќамлоз агьшыќамыз дазхәыцуан. Изышьҭымхуаз зегь раԥхьа зԥоны днеиуаз, иашьас дќарцар цәгьа иахьырымбоз аԥонаҭа иԥонагылаз азҕаб дахьижьаз акәын. Убри азымхозшәа, иашьас дзырҭаз иԥоыза гәлымцәах иԥҳәыс бзиа дахьибаз изычҳатцәкьомызт, уи ма даеазәында, иара, Џьанар, ихаҭа иԥҳәыс лакәын. Абасќатәи ихы ишпатәеишьоз?! Ауаԥоы ахьымзҕ азы адәы дыкәын. Излатәаз еилыркаакәар – Џьанар абасќатәи зианаижьзи, дхацамзи ҳәа азәы ҽԥныҳәас иитарын, даеазәы ибла ихибааларын. Дара иалырдраази аеынкылара иатахыз закәытә хацараз. Аилкаараз закәытә хацараз иаарԥштәыз! Ааи, ааи! Аилкаараз!.. Баҭыр ихеигоз агәакцәакра здыруадаз, иара дызтагылаз акаша узтамгылозар? Ицәгьараз ҳәа иќеицаз адырра уадаԥозан. Избанзар иакәымз иԥоызцәа-иԥызцәа алеимгаларц, излаилшоз ала акыр аамҭаза иеырќәигон. Амала Астанда мԥоак дыкәымцакәа днимыжьыр акәын, аха илымшеит. Иуҭахқәаз зегь узеиҿкаауандаз. Азынреи аапынреи реилыцра ацәыцәгьаны, амш аилашәара-аилыцра даԥоызаха, Џьанар, мԥоа иашак изыԥшаауазар ҳәа, дтынчзамызт, абарца данытцагылаз мацара акәзамкәа, ауха данышҭалагьы цкьа иԥсы изымшьакәа, адырԥоаены усура амԥоа данын.

– Исзеилымкааит, – Важьа дцаауан, – Баҭыр дубоу, думбоу?

– Усура дыќазахми? – Џьанар дгәыҕуан, Баҭыр уи аены иусахь дышпатымцрыз ҳәа.

– Дыќазам. Аскаамҭа данымаа, шьҭа дауама, – аиҳабы исаат дахәаԥшуан. – Игәы иаанагои, исзеилкаауам, иусутә назыгзода? Еснагь даеазәы инапы ианыстцалома?

– Исҳәара сыздыруам.

– Шәарҭ шәеиԥоызцәамзи, аицәажәара шәакәыцма?

– Мамоу, аха ҳзеилибамкаауашәа хәычык ҳќалеит.

– Ыҳы!.. Гәдоуҭаќа амԥоа дыкәлазар, аиаша саҳәеи!

– Игәы бзиамызт ҳәа саҳаит, уахь дцо дыќамзар ќалап. Уахь ицар зтахыу сара соуп.

– Аеи, аеи!.. – акы избон Важьа. – Леуанти иусзбара мцои. Доурмышьтыр ҳәа шәшәаны, араиком аҿаԥхьа аизара иаҿуп ҳәа смаҳаи. Аҿа шәымоуп шәеизартә, иду ахара мап ацәкны, аустцаара иацы хәлаанза иҿапиеуан рымҳәеи. Дызхатарки иҿы рзымшәаҳауазар?! Ыы? Абахта дтакны дрыман шыкәсы бжак аахыс, дызҿыз рымбазози? Ицо-иааух иҿы иқәшаҳатхеит, арзаҳал инапалацәкьа иԥоит, ателехәапшрала дыкәгылоит ҳәа итәан, шьҭа уигьы ыќам, егьигьы ыќам.

– Ашьтацарта аҿынтә иртахыз зегь рыстеит, – Џьанар дтынчын, иеиҳабы алеи аҳәеи ахьынзакыдиќьоз. – Иахьатәиала исыдыскылаша акы аауаны сыздырзом. Ага слеироуп. Аказы сышәтаххозар, шәсышьтамлан!

– Ааи, ааи!.. Уԥоызцәа ахьыќоу уцароуп. Уоусышьтырцгьы усыҳәазом. Ушцо адырра сутоит ауп. Абзиараз! Уаҵәы апсшьацәа акыршырҿатцатәу ухамыштааит!

– Апсуара ус мԥоапаагоит ҳәа, аҳәынтқар наплакыума, цсшьартоума, изакәызаалак акы аусура ханбапырхагаз? Шамахазак акәымзар зегь аусура иаҿуп.

– Ааи, ааи! Алеишәаз ак узҳәома.

Џьанар днахынҳәын, аҳасабеилыргацәа дрызнеин, иеиқәиршәахьаз акьаадқәа наритеит. Апсшьарта ԥоны аштаҿ уаха даанымхакәа, дынтытцит. Дишьтагыланы аекскурсиа ицоз Шьына и-«Икарус» ќапшьы ҳақьпсыкьуа иааиуан. Ианаатгыла уи дынталеит. Шьына иусура ашьтахь ага дкылсырц игәы итан, даеа ҷкәынцәакәак иманы. Лыхныка ицоз амԥоа атрасса иахьаҿапшьыз, Џьанар длалбаан, аихамԥоа дынхытцны, ацьармыкьа злаказ дкылсын, араиком аҿыц хыбра ахьгылаз ихы ирхеит. Ауаа маҷзамызт, иагьырацәатцәкьамызт. Вова Агырбеи Шьалуа Гыцбеи изыпшааузар ҳәа, днарылсит.

– Уара ара иахьа уатахзам, – хазы дааипхьеит Вова. – Иахьа еилагылоу азхоит, шьыбжьоншьтахь ицегь ацлоит. Нас зегьы ирыздырзом аусзбара шалагаз, уа иќоу закәу.

– Икатәкьоу аасаҳәеи!

– Ҕәҕәала дықәгылеит. Иҽаҧиҽит изҽыз зегьы. Политикатә усми, доурмыжьыргьы ҟалоит. Уи ус анихь, Миронгьы уа даанхеит ҳәа иҧхьаза. Раионцҧхьаза ҳаизалароуп, аусзбара ахьынзацо. Араҟа есымша иацлалоит, аусзбара иалгаанза.

– Қарҭ иҟаҵәҟьоу здыруада?

– Иахьа ашьыжь ауаҩы даахьеит. Аинформациа ааигеит. Уаҵәы даҽазә даауеит. Ашаҳаҭцәагьы уахь ирыҧхьоит, урҭ ирыцны ицо рацәоуп. Ажәлар еигәныҩуеит. Уажәы ахара здырҵаз иажәахә ауп иаҳахьчо. Иаргьы доурмыжьҭыр ҧсыхәа рмоуа иҭаҳаргылароуп. Данҭаркуаз ҳаиҧхьдмырттози, уажәы идҳарбароуп иҟарҵоз шиашамыз. Усҟан ишныҟәаз еиҧш шьҭа изныҟәом. Уара уца ақыҭахь. Уаҵәы хә-ҩык, ф-ҩык узаашьҭыр, анаҩсан иааша дара иааргоит. Аус злоу ҳазцәыҧхашьо, ҳзыцәшәо акымзарак ҳамазам.

– Иуҳәаз саҳаит.

Ҷьанар, уи данааидҵ, иаразнак дықәымҵит. Иҽыцыз акыр иаҳауазар, ма иидыруаз ҷьоук ибозар ҳәа дрылан. Ауаа лахҽыхын. Шьҭа шықәсыбжак ҵуан ирбози-ираҳауази рхы рыкаҽ иамазижьҭеи. Аҵыхәтәан рааилагылашьа иаргьы игәы ҟанаҵон. Амҩа даныланы, иаҳаракышьа иаҭәаз иныҟәашьала, дыццакы қармаҽозшәа, Аҧҭа дааиуан.

– Иабоуаҳаи? – Ҷьанар дҵааит, игәыла ҷкәын данааидгыла.

– Аҟәа сыҟан. Аҩныҟа амҩа сшаныз исаҳан, автобус слыбааит.

– Ирҳәои?

– Қарҭынтә иааува ажәабжьқәа роуп излацәажәо уахьнеилак. Автобус аҽы схы ааҭырҟьазеит. Ираҳаз ирмаҳаз наҧшьны, ирҳәо убар!.. Ауниверситет аҽы сахьнеиз, Марица дсықәшәеит, – Аҧҭа дзызгәаҟуаз даҽа лацәажәатәык ахь диасуан. – Лгәы иалоуп Асҭанда лҵарахь дахьыҟам. Лыхабарк здыруаз ҷьылшьеит. Арахь сара акгьы сыздыруам.

– Лгәы бзиамшәа дҟалан, аҩны дтәоуп.

– Убасҵәҟьоу? – Аҧҭа иаҳаз игәы иалсит. – Снеины слацәажәароуп. Марица дыррак шлысҭоз дақәсыргәыҕит.

– Иахьатәиала лацәажәара аҭахзам. Амала сара унапы дҵак анысҵоит.

– Инасмыгзои!

– Уаҵәы уҩызцәақәак уманы абрахь узаауама?

– Ак ҳаҳауазар ҳәа, иҧшны итәами.

– Хәлаанза шәаанхароуп. Абас, азбара нҵәаанза, аара есымша ишәылшома?

– Иаҭахызар ҳашҧамааува! – днаидҵны арҧыс иҽынеихеит. – Нас уаҵәы Асҭанда слызнеиуеит, – ҧыҭк днаскьахьан еиҧш, дагьааҭымгылакәа даахьаҳәшәа Ҷьанар дыррак еиҭа ииҭахт, уи азин ылихуазар иаҳа еиҧшын.

Ҷьанар ихы ааиҟьеит дшақәшаҳаҭыз ала, ма уи дылбар Асҭанда лгәы иаахәарын игәахәшәа. Ауаҩы хшыҩла дычмазаҩхар ҳәа уаншәоз, ирыцҳахара иазааигәазшәа угәы иунаҭон, дызҭашәаз иуазыр мыжда далугарц, узқәшаҳаҭымхарыз арбаныз. Аҧҭеи иареи еибырҳәақәаз ааихашҭхьан, иидыруаз ҷьоукы данырзааигәаха, ираҳақәахьаз ирылацәажәо рҽанаарха, даарымҽхаркит азы. Нас ҧшьшьала ихшыҩ хынҳәуан Аҧҭа Аҟәа Марица дшибаз ахь. Лара лҩыза аҵарахь дахьыҟамыз хьаас ишлымаз ааигәалашәеит. Убри инаҵганы, иара, Ҷьанар, ииҳәақәаз азымхазшәа, Аҧҭа Асҭанда длацәажәарц иҭахын. Уи арҧыс, ивибашаз ҳәа иарбанзаалак акы далаҟаны шигәаламшәозгьы, иара иаҳәшьа адырҩаҽны дахьлықәшәоз ааигәамҧхеит шигәахәуаз, иҽеимз цәаныррак игәаҵанза дааимнадан, иааицәымҕахеит, урҭ реибабара цҭәык ахылҵрызшәа, лаҧшҵашәарак аашьҭихын.

47

– Аусҭҵаара убасҵәҟьа аобиективра агхеит (ад.18), «ахара зду Леуанти… иҽы иқәшаҳаҭхеит Ҭырқьба Мирони иареи еизааигәахеит, амилаҭ зҵаараз азеиҧш гәаанагара ахьрымаз иахырҟьаны, убри азы, ибзианы дызлеидыруаз ала, 1980 ш. ииуль 5– зы Бзыҧҭатәи аизара амазаныҟәгаҩс икандидатура ықәиргылеит» ҳәа ахьаҳәо. Аусзбара аҽаҧхьа исҳәарц сҭахыуп аусҭҵаара Ҭырқьба М.А. икандидатура ықәзыргылада ҳәа иснаҭаз азҵаара исыздырзом ҳәа аҭак шыҟасҵаз, избанзар, апротокол аиқәыршәараз ирлас ҳаибабаларц, мазаныҟәгаҩс бзыҧҭатәик далхзарц сҭахын. Ус анакәха, Ҭырқьба М.А. икандидатура ақәыргылара сара исылшазомызт. Аусҭҵаара исыднагалеит иара иацәыбжьахаз ахарҭәаараз Ҭырқьба М.А., ибзианы дызлаздыруаз ала, мазаныҟәгаҩс икандидатура ықәсыргылазшәа анаҳҵарц. Уи, иаҳҧырхагахашаз акәны ианызымба, аусҭҵаара сгазарала даҽа знык агәра зган, иара, аусҭҵаара, ари афакт ахы ианархәеит сара «снационализмра»

ҳәа иахәыцыз Ҭырқьба М.А. иахь цҳас иаиураз, убас ала ихыҭҳәааy анационализм арахәыцқәа ҳабжьанатцарц. Ҳара иаҳҳадырпаз анационализм ишыпсажәоу алада исҳәарц сыҟоуп. Уажәы иааркьаҽны ишәеилсыркаарц сгәы иҭоуп аустҵаара иҟанатцаз алкаа, «Леуанти… Бзыпҵатәи аизара амазаныҟәгаѡс иҟаз Ҭырқьба М.А. дицырхырааны, аизара апротокол еиқәиршәеит, анхацәа адырпхьарц» (ад.7– 8) ҳәа иҳәаз даеа хытҳәаак шцәырнаго, насгьы апротокол зхаиқәҳаршәаз ҳәа азәгьы дымцаазеит, аҭак исымҭазеит, аустҵаара аматериалқәа изларҳәо ала, Ҭырқьба М.А. ус еипш ак иҳәоны сгәалашәом. Ажәлар аҳарпхьарц апротокол еиқәҳмыршәазеит. Апротокол аиқәыршәара – ихәычума идуума иарбанзаалак еизарак азы еиқәдыршәоит. Уи аказы дазхәыцны азәгьы иҟаитцазом, ус иаҭахыуп ҳәа мацараз ауп умҳәозар.

Цқьа еилкаам даеакы аилкаа ацысцарц стахыуп. Ахарадцаратә лкаа ад.16 аҽы излаҳәо ала, «Гәдоуҭатәи аизара аҵыхәала ахара зду Леуанти… излаирбаз ала, иара иниципативала, акультура аѡнаҽы ажәлар еизеит Бзыпҵатәи аизара арезолиуциа иадгылараз». Сара синициативала Гәдоуҭа ауаа меизазеит, уи ҟамлеит Бзыпҵатәи аизара арезолиуциа иадгыларц, Шевардназе Е.А. апартиа Гәдоуҭатәи араиком аҽы данаа идикыларц ауп ауаа зеизаз. Ианиҳәа иара дзақәшаҳаҭымхеит, избан, усгьы еилкааyп, аҭагылазаашьа иауаны имбеит, уи азбахә ара аҳәара иапсаны избом. Сара ажәалагала ҟасцеит ауаа дара рхала еилацәажәарц. Ашьҭахь уаҟа иқәгылаз рхала 1980 ш. ииуль 5– зы имѡаҵысыз Бзыпҵатәи аизара иадгыларц рзбеит, Ҭырқьба М.А. сареи ҳеалагаларагьы аҭахзамызт. Еизаз рнапынцала аизара апрезидиум арезолиуциа еиҿкааны ЦК КПСС ахь идәықәнатцар акәын. Убас ала, Гедоуҭатәи аизара арезолиуциа еиқәыршәан аизара ашьҭахь, сара аредакциа аназызу, ЦК КПСС ахь идәықәцан, ажәлар идмырбазакәа.

Абарҭ аѡ-еизарак рҿы ауаа ирҳәози? Ҽыцла ицәырган акадр зцаара, атопонимика ус шызбахоз ргәы инанагомызт, рмашьынақәа рхатә сериа рымазарц ртахын, рхатә чаи ххқәа цәыргатәын, Аҧсны аҭоурых цакы змаз аматәаркәа Аҧсныҟа рырхынҳәра усгьы дзустазаалак дазҽлымхауп, ақыртқәа рхыпхьазара егьырҭ ажәларкәа иҳацынхо зегьы ҳнеидкыланы иаххыцәазарц, иааҟәымцзакәа иааганы рықәрынхара даеазны еиҧшымкәа идырцарит.

Инатцысшьырц стахыуп, амилаҭтә, аконституциатә зинқәа рыхьчараз ақәгылараҟәа, ЦК КПСС Ақәцара анагзараз ақәпара ахаҿра дырхәашьит, ирылшар анационалисттә хтыскәа ҳәа аусзбарала иақәызбарц иаҿуп. Ахарадцаратә лкаа (ад.23– 25) иаҳәоит Леуантии Ҭырқьба М.А. «ҳара ҳшьақәгылашьа иашамкәан излеилыркааз ала, Қыртәылатәи ССР аҽы апсуа жәлар рмилаҭтә зинқәа иааҟәымцзакәа идырмачуеит ақыртуа милати ареспублика анапхгареи, 1978 шықәса инаркны 1980 шықәса август мзанза Аҧснытәи АССР аҽы амилатқәа реиҿаргылараз апропагандеи агитациеи мѡапыргон.»

Ишәеилсыркаарц стахыуп схата (Ҭырқьбагьы убасцәкьа дыҟоуп) снационалистны схы шысымҧхьазо. Избоз-исаҳауаз обиективла сазнеирц саҿын, сгәы излаанаго ала, уи сықәҿиауан: апсуаа рмилаҭ зинқәа кәарцалатцәкьон, аиашаз, ашыкәскәа цацпхьаза уи амчхара шмачхозгьы, аха уи ҟазцо ақыртуа милаҭ ракәым, ус сҳәазшәа аустцаара ишазхәыцыз акәымкәан, анапхгара роуп уи знапы алакыу. Ажәлар араҟа агьырхарам. Ленин имилаҭтә политика шьаҭанкыла Аҧсны аиааира агарц еснагь сыкәпон сара, аускәа иртагылазаашьаз, Ленин имилаҭтә политика азцаара еиҩьны ацыхәтәанза азбараз, Аҧсны Қыртәыла аилазаара алцра ажәлар шазгәаҟуаз, ЦК КПСС Аҧсназы итнажьыз Акәцара анагзара шцоз ЦК КПСС Аполитбиуро аҿынза анагара акәын сыкәпара хыкәкыс иамаз.

«Ашаҳаҭцәа – Аҧснытәи АССР Аѡныцкатәи Аускәа р-Министрра аусзуѡцәа Адлеиба К.М., Малиа Ш.Г.» иадырбаз «1980 шықәса ииуль 5– зы ақыта Бзыпҵа рхала еиҿыркааз, Леуанти напхгара зитоз аизара анационализм аҟазшьа аман» (ад.15) ҳәа аустцаара иҟанатцаз алкаа зынзак сзақәшаҳаҭхом. Аизараҿ ажәлар амилаҭ зцаара азбара шцо акәзами излацәажәоз, ас еипштцәкьа ипстазааратәым алкаа цәыругартә? Азәыр иҳәама Аҧсны апсуаа рзын, ақыртқәа ҳаланхар ҳтахым ҳәа? Иҳаланхо жәларык ирҿаргыланы ажәак азәы иҳәама? Еиҳау ак сҳәаргьы стахыуп иаартны, ақыртуа жәлар рхатарнакцәа иҳарҳәон дара рыблақәа шааҳартыз, избанзар ҳаизараҿ иаННеи, иаххәоз иназызырѡ, апсуа национализм иазкны анхацәа ирыладырцәоз уҳәан-сҳәанқәа шеижьагаз рбеит.

Иаамҭаны избоит ашаҳаҭцәа рхаҿра аазырпшуа ажәақәак шҳәатәу, амала хаҭала иакәым рзысҳәар стахзам, уи акәым, азәырѡы сара ибзианы издыруеит. Жәа-ѡыла, издыруада шә-ѡык инареиҳаны аус ҭцааразы ирыҿцәажәеит. Аха арахь иаапхьоу ҳара иҳақәызбар зтахыу зразкы аиҳабыра ирыдызҳәалаз роуп, аустцаара анымѡапысуаз ишадырбаз уахәапшыр, обиективла аҭак рзыкацазом, арахь ахарадцаратә лкаа злеиқәыршәоу дара иадырбаз алоуп. Урҭ –

Цлиа-ақалақь анагзаратә комитет ахантәаѡы актәи ихаҭыпуаѡ,

Лакербаиа – ақалақь комитет ақәша аиҳабы,

Рапава-амилициа ақалақь ҟәша аиҳабы,
Малиа-амилициа ақыҭатә ҟәша аиҳабы,
Морозов-амилициа ақалақь ҟәша аҭакзыҧхықәу аусзуѡ,
Котуа-амилициа ақалақь ҟәша аиҳабы ихаҭыҧуаѡ,
Зкәуа-азбарҭа ауснагзаѡ,
Богачиов-атрест анапхгаѡы уҳәа убас егьырҭгьы.

Сара сҭакра ус нарыгзон Рапавеи Малиеи, сус збараҽы шаҳаҭцәас иқәдыргылеит. Ари иашахаҭам. Даҽа ганкала уахәаҧшуазар, ас еиҧш азнеира уҽнахуеит – шаҳаҭра зушаз даҽа ҵьоукы аусҭҵаара иазымҧшааит, ишахәҭаҵәҟьаз еиҧш ҳара ахара ҳадырҵарц.

Дааразa инаҵшьны иазгәасҭарц сҭахыуп Аҧснытәи АССР Аѡныҵҟатәи Аусқәа р-Министрра аштаб аиҳабы Адлеиба К.М. иарбанзаалак иобиективтәу ҭакҧхықәра цәаныррак шизаанымхаз. Еилкаауп иҟалаз аҭагылазаашьаҽ иаирбо амшала ҭакҧхықәра шимам. Аха иҟалаз дышҧалацәажәо (1 атом, аус ад.75) иаҳҳәап, Леуанти «амчратә органқәа адҵа рыҭазарц даарыҧхьеит (ажәлар) амѡа кракәа аҧырхны, ауаа аизарахь иоурышьҭырц», ма «Леуанти аҧхьа игылаз ѡыҵьа арҧарцәа атранспорант риҭеит» уҳәа уб.иҵ. Абарҭқәа зегьы ибеит Аҧснытәи АССР Аѡныҵҟатәи Аусқәа р-Министрра аштаб аиҳабы, аха 14– нызқь бла ирымбазеит. Иаҳҳәарым закәытә ҭыҧ ҳаракыу Адлеиба К.М. иааникыло, шәазхәыц, иҟалозар, закәытә гәаанагарақәоузеи аорганқәа русзуѡ иааиго: «Ашьҭахь, Леуанти ибзоура аламкәа иҟамлазеит, алозунг ѡынтә ицәырыргеит», ма «аизара аиҽкааѡцәа иара амѡаҧгара иалахәзамызт, Леуанти ихымѡаҧгашьа иақәшаҳаҭымшәа ҟарҵон, ақыҭсовет ахыбра ашьҭахьҟа ицеит, аха Леуанти ихала, ма ҵьоук рыла урҭ дрыдҳәалан» (1 атом, аус ад.76).

Азбара аилатәарахь дааҧхьоуп ашаҳаҭ Гоголазе С.Ш. Уи Ҭыркьба анационализмра идикыларц игәы иҭоуп. Гоголазе дшовинистмзар Ҭырқьба иҽаҧхьа иқәиргылозма абас иҟаз азҵаарақәа: «Шәара шәабанхо?» «Аҧсны Қырҭтәылатәи ССР иалазами?» уҳәа. Арҭ азҵаарақәа Ҭырқьба иоуит алектор доуишьҭырц даниҳәа, избан акәзар Мирон ақырҭшәа издырзомызт, уи абызшәала Гоголазе алекциа даҧхьон. Аха Гоголазе игәаҕ хыҵуан, избанзар ГССР иалоу автономтә республика адгьыл иқәынхо ақырҭшәа издырзом. Нас шәгәы ишҧаанаго, ҳара, аҧсуаа, Аҧсны атерриториаҽ инхо ақырҭуа, абырзен, аурыс, ашәамахь аҧсуа бызшәа шәзымдыруазар ҟалазом ҳәа ҳаақәгылар аума? Ари азҵаара Гоголазе аҭак шҧеиҭарыз? Даара уазҽлымҳахап! Сара аҭак сымоуп, – убасҟан анационализм аҷыдарақәа руак аацәыраагон, аха ҳара ицәыраагом. Ашовинизмра зҽықәлашаз Гоголазе ҳара ҳҽынтә ииҭахыузеи? Азбарҭахь иааиҧхьеитеи.

Ҳаҭыр зқәу азбаѡцәа, иҟалозар, ари аобиективтә лкаа ашәҭароуп.

Ухшыѡ азышьҭны ахарадҵаратә лкаа уаҧхьар, конкретла уазнеиуаеит Леуантии Ҭырқьба М.А. ахҭысқәа аобиективтә хәшьара арҭартә изыҟамлеит (ад.4), уи анационализм атенденциатә чмазара ирылаҽыз ауп изыхҟьаз, убри иабзоураны ҳаҧсҭазаашьа аиашара рызгәнымкылеит. Абарҭқәа ирыдҳәаланы, сара ишәзаазгар сҭахыуп Аҧсны аҭоурых аҽы реликвиас иуҧхьазаша, саргьы снапы зныз «130» –ѡык ршәҟәы ашьҭахь ЦК КПСС амазаныҟәгаѡ Капитонов апартиа Аҧсны аобком апартактив аҽы иҟаиҵаз иажәахә аҽынтә даара узызхәыцша хшыѡзышьҭрак, уа иҳәон ЦК КПСС ашҟа ишнеиуа аколлективтә ма хаҭала ашәҟәқәа Аҧсны иқәынхо рҽынтә, еиҳаразак дара ирҳәоит иуадаѡу амилаҭ еизыҟазаашьақәа ртәы, изыхҟьаз ашьаҭа ыҟамкәа иҟазам ҳәа.

Азбара аилатәара сеаназыҟасҵоз, сзызхәыцшаз соуит, иаҳҳәап, абахҭа камерак аҽы ѡыҵьа ҳҭакыуп, ҳусқәа хазхазуп. Иара идырҵаз ахара иашам ҳәа иҧхьазоит, саргьы ахара сыдыскылазом. Иара ақырҭуа жәлар дырхаҭарнакыуп, сара – аҧсуа жәлар. Часак еицеиѡаҳамшар аузом, убас аѡнынтә иаҳзаарго, ҳрежим акоуп, ҭаха ҳазымҭо алашара ҳабла ихыҷҷалоит, аҽыкәабарҭахь ҳаицуп. Ҳаиѡызцәа ҕәҕәахеит. Иззакәу жәдыруама? Избанзар сара, аҧсуа, иара, ақырҭуа, ҳҭагылазаашьа еиҧшуп. Абахҭа анҭыҵ иҟалазеи?

Ҳара ҳаиҟарамра ҧашәс иамоу – ашовинисттә усқәа рымѡаҧгара азакәан ҧшра рыҭаны ишьақәыргылоуп. Агенерал Леселизе иеибашьцәа рмемориал Бзыҧҭа иргылоуп закәанла иашамкәан, ари аус ақалақь нагзком ахантәаѡы Догоназе дахьахагылаз азы, аха ҳара аҽаҧа ҳҽадыршәырц уи азхон. Атопонимика азҵаара рзбарц агьрыгзамызт, аанкылара рылдыршеит, СССР Иреиҳазоу Асовет Ақәҵара ҳәа иаҳзааргаз ари аус аҭыҧ ақәҵара ишаҽамгылозгьы. Бзыҧҭа ақыҭан адәыҕба аанҽасырҭа ажәытә хьзы ахҭарц хҭахын, дара ртәала хьзык иашьҭан, закәанла мап шаҳцәыркшаз рҧшааит. Ауаа дырҭынчырц, ақәҵарақәа аҧырҵоит, нас акымзарак рзбом. Аҧсны Аминистрцәа р-Совет излазбаз ала, Аҧсны Асовет мчы аагара 60– шықәсхыҵраз кьаразаа рбаҟа дыргыларц ргәы иҭан, рықәҵара нармыгзеит. Аизарақәа рҽы иаҳҳәо лҵшәада иаанхоит, зынгьы ҳҽахәы ҳҽырхуеит. Иҟаҳҵареи? Иҳашәҳәеи!

Ааи, иааҟало зегьы аобиективтә хәшьара аҳтарц ҳалшоит, анационализмра акәзам уи зхароу, уи ҳара иҳалазам, иагьҳалалом. Уи зхароу ашовинизм иныҟәнаго аусҟәа роуп, КПСС а-ЦК-еи Қыртҭәыла КП а-ЦК-еи Ленин имилаҭтә политика анагзараз рыҟәцарақәа рҽагылараз хыҟәкыс иамоуп. Афактҟәа заҟа шәҭахыу ҳамоуп! Қарҭ ақалақь амузеиқәа русзуѡоцәа ааизан, «Иарбан ҭоурых хәы змоу акы Аҧсныҟа иаҳзыргьежьуам» ҳәа алозунг ѡышьҭырхит, ЦК КПГ апленум, ЦК КПСС аҭакзыцхыкәу аусзуѡоцәа алартәаны ианымѡоапысуаз, уи ала аҭоурых ҵакы змаз експонатк архынҳәра амуа иҟарцеит. Убраҟа дыҟәгылеит академик Григол Абашизе, аҧсуа зцаарақәа рызбара даҽагыланы, убриала еиҳазоу ақыртуа интеллигенциа ршовинисттә гәааанагарақәа цәыригеит. Убри шьақәнаргәгәеит Қыртҭәыла аҭоурых амузеии Қыртҭәыла аҟазара амузеии рпартиатә еиҿкаарақәа иаартыз рзеиҧш еизара, амилаҭтә политика иашаз ахәшьара азәы заҵәык обиективла иаитартә дахьзыҟамлаз. Абартқәа рышьтахь аусҟәа рцашьа иашамкәан ҳазхәыцуеит ҳәа аҳәара – зегь реиҳа жәлар рыҟазаара аҷыдара замана аазырҧшуа, жәлар рыхдырра аҷыѡра ауп изызкыу.

«Зегь рзы еилкаауп амассақәа рҽы аполитикатә усҟәа рзцаара, амилатқәа реизыҟазаашьа арҽиара, аусуцәа аинтернационализми апатриотизми рылаазара ЦК КПСС еснагь хылаҧшра анаҭоит, – иҳәеит апартиа Аҧсны аобком актәи амазаныҟәгаѡ Адлеиба Б.В. КПГ ХХУ1 аизара ду аҽы. – Ари аус аҷыда ҵакы аиуеит Қыртҭәыла ССР, Аҧсны автономтә республика рҭагылазаашьа злаҟоу ала, араҟа еигәылацәаны еицынхоит еиуеиҧшым абызшәа, рхала идырҽиаз акультура злоу ажәларқәа рацәаны. Адлеиба Б.В. иажәақәа рыла сгәаанагара шьақәсыргәгәар сҭахын.

Амала ареспубликақәа рнапхгараҿ ашовинисттә гәыцқәа амчра ҭбаа шрымоу еилкаауп, ҳазцаарақәа рызбара иаҧырхагахар макьана ирылшоит. Ирлас-ырласны исызцаауан ақыҭа Бзыпҭа 1980 шықәса ииуль 5– зы жәлар ирыдыркылаз сара исырхиаз арезолиуциа атекст сышҧазыҟоу ҳәа. Исҳәарц сҭахыуп Аҧсны аҭагылазаашьа уадаѡ срезолиуциа шанаалоз. Уаҟа иҟан пунктк 1978 шықәса сентиабр 5– зы ЦК КПГ иаднакылаз ақәцара жәлар реизарақәа мап рыцәкра ахьаҳәоз иашамкәан ишыцхьазатәыз, насгьы уи хыҟәкыс иаман аҧсуа жәлар рполитикатә бжьы рымхра ҳәа азгәаҭан. СССР Аконституциа аизара мап ацәнакуам, аиашаз, уи аҳәаақәа шьақәыргылоуп УК ала, иаххәап амч змоу аструктурақәа рдцақәа мап рыцәкны, ауааажәларратә леишәа еиларгозар. Хыхь сара исырцабыргит 1980 шықәса ииуль 5– зы ус еиҧш иҟаз еилагарак шҳамамыз азы. СССР Аконституциа иацу аилкаарақәа рҽы иазгәаҭоуп аизара азин ыҟоуп, жәлар рырҽиара иазкызар, амчрақәа уи амѡоапгараз азин ҟарцазар. Ишәеилсыркаарц сҭахыуп Ленин имилаҭтә политика амѡоапгара иазкыу азцаарақәа, ЦК КПСС Ақәцара анагзара ажәлар реизҳара иаҟәганы ушзрыхәампшуа. Иазгәаҭатәуп 1980 шықәса ииуль 5– зы имѡоапгаз аизараҿ Аҧсны аиҳабыра шалахәыз. Сара активла аизара сахьалахәыз Аҧсны аҭагылазаашьеи жәлар ргәааанагареи ЦК КПСС а-Политбиуро ахь адырра ҟацара иазкын, избанзар ибзианы издыруан амч знапаҿы иҟоу ииашамыз, ашовинисттә гәыцқәа ирыхәашаз аинформациа шдәыкәырцоз. Убри ауп амилициа Гагра ақалақьтә ҟәша 1980 шықәса ииуль 6– зы иапнатаз акт иаҳәоз, аизараҿ 1200– ѡык ыҟазшәа, ф-нызқь рыла еицаны иарбан, убри адагьы аизара анационалисттә ҷыдара амазшәа ахә ршьеит (ахарадц. лкаа ад.13, 1 атом, аус ад. 22– 24).

Арезолиуциаҿ аҭыц ааннакылеит пунктк, ЦК КПСС Аҧсны иазкыу Ақәцара анагзараз Қыртҭәылеи Аҧсни рнапхгарақәа рыгәрамгара зныцшыз. Убригьы 1978 шықәса сентиабр 5– зы ЦК КПГ итнажьыз ақәцара аиашамра ахьарбоу иазкны исгәалашәар сҭахыуп 1978 шықәса аҧхын иҟалаз ахҭысқәа. Гагра ақалақь иаланхоз ақыртқәа еизыргарц акырантә рыҽцыршәахьан ақыртуа шовинисттә гәыцқәа ршовинисттә хыҟәккәа рынагзараз, аха ирылшомызт. Аха август анцәамҭаз 250– 300– ѡык раҟара Гагра ақалақь астадион аҽы реааидыркылан, иааиуаз амеыша сентиабр 3 аены, зегь еизарц рыларҳәеит. Сентиабр 2– 3 ауха Жәыргьыҭынтә, Цхакаиантә амашьынақәа ҳақалақь шыҟаз ишаауаз сара сшаҳатуп. Автобусқәа аангылеит Бзыпҭа, Пицунда. Бзыпҭа ақытан амѡак аҽы аҧсуааи иаази ацтәы анрыбжьала, аҧсуаа абахта итаркит, ииаз ахапшьгаратә концерт артистцәа ракәызшәа ашәкәы итаргалеит. Амала, убарҭ «артистцәа», асценақәа рҽы изыкәымгылакәа, Гагра астадион аҽы сентиабр 3– зы изланангеи? Атопонимикеи даеа зцаарақәаки ртып рыҟәцара мап ацәыркырц иаакәгылеит. Дара рхыпхьазара 1200– 1500– ѡык рҽынза иназон. Реизара мѡоапысит иҳаракыз ҭзыла ихкааз астадион аѡныцка. Москва инеиз аинформациа зеиҧшразеи? Уи ҳара иҳаздырзом, аха еснагь ҳгәы итхоит. Ашовинист еизара сентиабр 3– зы имѡоапгаз ашьтахь ѡы-мшы аацуаны, апартеиҿкаарақәа рҽы иапхьон аизарақәа раҟәыхра иазкыз ЦК КПГ ақәцара. Сентиабр 3– нза иара зрыдрымкылеи, ақыртуа еизара шыҟалоз мчыбжьык шыбжьаз ирыларҳәахьанеи? Избан усгьы идыруп: жәлар ргәазыҳәара ааанкылазарц, дара русқәа ишыртахыз имѡоакәырцаларц.

1978 шықәса август-сентиабр мзақәа рзы иҟалаз ахтыскәа рсценариқәа заа ишеиҿкааз еилкаахеит. Убри азакәын ииуль 5– зы Бзыԥта ақытан жәлар реизара анапхгара рыгәрамгара даара изаныԥшыз. Убри аныԥшуеит ахарадцаратә лкаа (ад.9), ақыртқәа рыхәта иҧыгкны рхы мѡоацыргоит ҳәа ахьаҳәо. Исҳәар стахыуп ақыртуа шовинистцәа рцьынцьуаа ҳазцаарақәа рызбара иаҿаргыланы ҿыц иқәдыргыларц шырҭахыу, аха уи рылымшеит.

Сара азцаарақәа жәлар еизарала мацара рызбара садгылаѡым. Амч аҳатыр ладырҟәыцәкьар рылшоит. Аха Аԥсны амилат зцаара атып ақәцара иашамкәа азнеира аҳатыр иаҳа имаҷны иланарҟәуеит ҳәа згәы иаанаго сара срықәшаҳатым. Аиашаз, сызлаз апартиа аустав азин снатомызт ицәырзгаз апроект сыманы сықәгыларц. Уи азын ҕәгәала лахь сытазарц ҟалон иара апартиа амѡала, ашовинистцәагьы убас рызузар ҟалон. Аха, сара сԥахны абахта стартәаны, ашовинистцәа, иаҳҳәап Догоназе иакәзаргьы, ахақәитра зрытатәызи?

Абар атоурыхтә, асоциалтә, аполитикатә шьата заҟа ицаулоу, сара инацысшьуеит ҳпатриотизм ашьата ҳәа, аха аустцаара ахьккылсыз иашам: «Аԥсни аԥсуааи ахьаанагаз ҳәа ақыртуа тоурыхттцааѡцәақәак ирҳәахьаз тенденциала иазнеиуа…» уҳәа уб. иц. Сара сгәаанагарақәа сыргәгәарц стахыуп КПГ ХХУ1 аизара ду аҿы Қырттәылатәи ЦК КПГ актәи амазаныҟәгаѡ Шевардназе Е.А. иажәахә аҿынтә лкаақәак рыла.

«Ҳпартиатә еиҿкаара аусураҿ амилаттә политика амѡаԥгара, аинтернационалтә политика амѡаԥгара, аинтернационалтә хдырра цҳьаҟа аиҕьтәреи аизырҳареи арт ашықәсқәа ирылагзаны иреиҳаз хыкәкын ҳаидеологиатә усхк аҿы.

Абри амѡаҿ цҳьаҟа ҳазгаша ҿиара дук акәны иҟалеит 1978 шықәсазы Қарт имѡаԥгаз Зегьеидгылатәиу анаука-практикатә конференциа. Аԥстазаара излаҳнарбаз ала, ари апроблема хшыѡзышьтра ду ахьаиуз иҳанатаз рацәахеит, ҳазыҟанацеит азцаара рацәа иашаны ртып иқәаҳцарц, ҿыцла урт ҳрызнеит, адемократиатә методқәа иаҳзаадыртит ҳзызпшзамыз аускәа рацәаны ртып рыкәцараз алшара.

Ишәу асоциализм ауажәларраҿ, иҳәон аѡыза Л.И.Брежнев, амилат еизыҟазаашьа – ицабыргыу усуп, апроблема ҿыцқәа ҳазцәырнагоит, ус анакәха, урт рызбараз иатахыу амѡакәцарақәа цшаатәуп. Ҳара ҳцышәа уи шьакәнарҕәгәоит. Ацыхәтәантәи ашыкәскәа рзы, ишыжәдыруа еиԥш, ҳара иҳаԥгылеит убас иҟаз апроблемакәа. Аизара ду аделегатцәа ирдыруеит зызбахә ҳамоу закәу (ҳус ауп дызҿу – Л.) – еиуеиԥшым уи аспектқәа ҷыдала ҳрылацәажәон ЦК апленум аҿы, апартактивқәа рҿы, ацыхәтәан, иаартны, принципла Гагратәи апартактив аҿы».

Шевардназе Е.А. нас иацитоит:

«Ауаа интернационалистцәаны ипатриотцәаны раазараз аусура аиҕьтәраз, ацакы артбааразз, аефект аизырҳараз акырза рыцаркуеит анападкылареи азҿлымҳареи ареспублика еидгылакәа, автономтә еиҿкаарақәеи амилат мачқәа рпроблемакәеи иртахыуи, рекономикеи ркультуреи рызҳара азцаарақәеи рзы апартиа иҟанацо аускәа. Ацыхәтәантәи ашыкәскәа рзы Қырттәылатәи КП а-ЦК ақәцарақәа, Х1 апленум иазбакәаз цҳьаҟатәи аизҳара, амилатқәа реизыҟазаашьа аешьареи аиҟарареи шьатас ирытаны, ажәларқәа реиѡызара аргәгәара, анационализми ашовинизми рцәырцракәа рацыхреи ркомплекстә программа ацакы рымоуп.

Ленин имилаттә политика анагзара – ауаа интернационалистцәаны раазара иашьагәытуп, ифундаментуп.

Аинтернационализм ииааиуеит, иагьышьакәгылоит ажәлар иназоу агәреибагара анрыбжьоу аламталаз.

Ҳапхьа ишьтоу усуп апартиатә еиҿкаарақәа ицабыргны еиҿкаацәацәкьаны, иколлективтә кәпацәаны иҟаларц, апартиа амилаттә политика анагзараҿ, убри шьатас иныҟацаны, жәлар реиѡызареи риашьареи еснагь идыргәгәаларц».

Ишыжәбо еиԥш, иахьа азбартаҿ гәыкала сыҿсыкәшаҳат 1980 шықәса декабр 18 рзы иѡыз арзаҳал атексти, насгьы ацыхәтәантәи аҿахәҿыхреи зынзак еиқәшәазом. Ацыхәтәантәи ѡ-документк снапала иѡуп, адиктант ацаҟа снапы ҟалеит схала истахзамкәа. Арзаҳал атекст авидеомагнитофон иантоуп, ателехәаԥшрала иддырбарц ргәы итан, сара уи адырратара мап ацәыскуеит. Урт адокументқәа рҿы узыдгылаша ыҟазаргьы здыруада, аха сара схәыцшьала еиқәыршәам, иаҳа изеиԥшроу, афразакәацәкьа зыкәшәо ахарадцаратә лкаа ауп, убри азын урт адокументқәа сыдыскылом. Сара схәыцшьа – абар иахьыкоу иахьатәи сыкәгылара.

Ҳаиҿыхарақәа ихадоу рцакыс иҟаз Аԥсны АССР Қырттәыла ССР аилазаара алцра апроблема акәын. Аиашаз азцаара цәырцуеит – сара уи сышпазыкоу? Уи апроблемаз ухатә гәаанагара умазар цәгьароуп ҳәа сара испхьазазом. Даеакыуп – закәытә харҳәагоуи иукыу узну амѡаҿ. Ленин имилаттә политика Аԥсны анагзараз, Аԥсны иазкыу ЦК КПСС Ақәцара иреиҕьны анагзараз, ѡ-формак ухы иаурхәар алшоит ҳәа сгәы иаанагоит: 1) иреиҕьны избоит Аԥсны АССР ГССР

аилазаара иалгазарц; 2) ЦК КПСС-и ЦК КПГ-еи (ақәцара гәыкала анагзара ргәы иҭоуп ҳәа агәыҷра сымоуп – ус ҳҳәахп) рконтроль ҭәҭәа ҟарцар рыҷәцарақәа нагзахаларц, Апсны цыхьа иахьыҟаз иаанхар ҟалон.

КПСС ХХУ1 аизара ду аҿы ЦК КПСС Амазаныҟәгаҩ Хада Л.И.Брежнев аҳасабырбатә жәахә аҿы иҳәеит:

«Апсни, Тувеи, Буриатиеи, Аҩада жәларқәа рынхарҭа раионқәеи рекономикеи ркультуреи реизҳараз ЦК КПСС ақәцарақәа рынагзара иаҿуп.»

Ҳапроблема аҭыцқәцашьа еилкааун. ЦК КПСС а-Политбиуро иахәҭоуп ҳәа ишаҵхьазо ала уи азбашьа мҩақәцахоит. ЦК КПСС Амазаныҟәгаҩ Хада Л.И.Брежнев, иаҳа игәылыртәааны аҭагылазаашьа убла иаахгыларц, ихәыцрақәа аазгар сҭахыуп.

«Асовет милатқәа ракзаара, даҽазны иеиҧшымкәа, иахьа иҭәгәоуп. Уи иаанагазом, аиашаз, амилат еизыҟазаашьақәа ганрацәала избоуп ҳәа. Ас еиҧш идуу милатрацәала еилоу ҳҳәынтқарра апроблема рацәа азцәырцуеит, ҳпартиа алаҧш цары аҭахыуп.

Ҳсовет республикақәа ирыҷәынхо ажәлар рацәала еилоуп. Аиаша уҳәозар, амилатқәа зегьы рхаҭарнакцәа апартиеи аҳәынтқарреи рорганқәа рҿы аусура азин рымоуп. Усҟангьы хшыҩзышьтра бзиа азгәаҭалатәуп дзуст҃азаалак ҩныцкалеи, зыҟашьалеи ихаҭабзиара зеиҧшроу.

Ацыхәтәантәи ашықәсқәа рзы ареспубликақәа акыр цьара рҿы иазҳаит милатқәак рхыцхьазарақәа. Рбызшәеи, ркультуреи, рбзазареи рызнеишьа ҷыдала игәаҭазарц ртахыуп. Ареспубликақәа ркомпартиақәа ирбароуп абарҭ азцаатәқәа, ианаамҭоу збашьас иамоу амҩақәа рҧшаароуп.

Ҳтәылаҿ дарбанзаалак имилат ҳаракышьа, имилат ныррa ҳаҭыр рыҷәуп.»

Сыҷәгылара ацыхәтәахь снеиаанза, исҳәарц сҭахыуп исыдыркылаз ахара иарбанзаалак цьара акала ишышьақәыргәгәам, аустцааҩ ицацгәыдоу ихәшьарақәеи, иалкаақәеи, изхәыцрақәеи ртәы умҳәозар, урҭ сара сцәа схыхреи азбара аҿапхьа снационалистушәа саарҧшреи ирызкыуп.

Сара даара сыхшыҩ азышьҭны срыхәапшуан ааигәаза ихыркәшаз КПСС ХХУ1 аизара ду аматериалқәа. Сгәы иалоуп уи ауаҩытәыҩса иҭагылазаашьамз ала сахьацылоз. Иахьцалак сара иҭабуп ҳәа расҳәар сҭахыуп урҭ аматериалқәа сдырыртә азин сызҭаз. Атәылаҿ аускәа реизҳашьа ду ааҧьоушьартә иҟоуп. Атәыла анҭыцтәи аделегациақәа рхы ахьаладырхәыз иаҳагьы уамашәа иубап. Аделегациақәа рхадацәа рыҷәгыларақәа инарҭбааны ихадырҭәааит аҳасабырбатә жәахәы, асоциалисттә система аҿиашьеи, ахақәитратә цысрақәа рныршьеи, аусуцәа рцысреи, акоммунисттә хдырра адунеи зегь ажәларқәа ишрылатцәои рзы ҳпартиа аполитика иадгылеит ЦК а-Политбиуро ажәларқәа реиҩызара арҭәгәаразы цхьаҟатәи аус нагзараз ҳамыцхраар азин ҳамам. КПСС ХХУ1 аизара ду аҿы Шевардназе Е.А. иҷәгылара ацыпцәахак аазгар сҭахыуп: «Леонид Ильич Брежнев зныкымкәа ҳгәы ҳеаницон: цхьаҟа ҳцаццхьаза, асовет уаҩы еснагь ипроблемоу аҳалалреи ацәымгреи иаҳа-иаҳа иныруеит, акырза даҿагылоит ажәеи ауси реиҷәымшәара.»

Ари ҳара ҳус иадысҳәаларц сҭахыуп, ашьауға ус сшамоугьы, сшәыҳәарц цәгьа избом: шәарҭ, ажәлар дуқәа, шәыҿиара апланқәа анышьақәшәыргыло, иҟалозар, ҳара ҳхы шәаҳмырдырыр амуа иҟашәымцалан! Убас еиҧш ҳамнықәап: ухы згәалоумыршәаз азәгьы уигәалашәом, избанзар ареспублика анапхгаҩы ишиҳәаз еиҧш, – «ажәларқәа иназоу реигәыҩорала аинтернационализм ҿиауеит, иагьышьақәгылоит».

Қыртҭәыла а-КГБ аустцааратә изолиатор аҩныцка иҩуп 1981 шықәса март 7– 8 рзы.

– Уҟәгылара арахь иаашьҭы! – ҿаалҭит Бежанова. – Апротокол иагәылаҳцап.

– Азбжак ауп ицқьаны ахҩаалара сызхьзахьоу.

– Ицқьаны ихҩаалоу ҳаутар, инхаз иахьа уахьзап сгәахәуеит, уатцәы иҳаутап. Азцаара змада? Апрокурор?

Азцаарақәа рҿаадырхеит. Ак аҭак ҟатцара далгеит шиҳәоз, уи иашьҭархх даеа зцаарак цәырцуа мацара, ҩ-саатк инареиҳаны ртак ритон. Ихыхь ицәырнагоз иҧсеибакра акәымзар, ицегь еиҷьны дымцәажәози, иара усгьы акырза хар шимамызгьы. Ажәак реҩошәар ртахымкәа, азал аҿы итәан ауаа еиқәыпсы, амц цыруазар иуаҳартә. Зегь раҧхьа ахара здырцоз игәыдыпсалоз азцаарақәеи урҭ ироуаз ртакқәеи даараза ирызҿлымхан.

– Утәа! – Бежанова уи дааиҟәатцын, Мирон иахь лхы налырхеит. – Ахара зду Ҭырқьба, шәҩагылеи! Шәара иҳашәҳәарц ишәтахи? – дцаауан лара.

– Сара ирацәаны сцәажәарц сҭахзам. Акы затцәык исҳәарц истахыу: жәлар реизарақәа ҟаларц азы ашьаҭа ҟамлароуп.

Аус еилыргара мѡаҧызгоз аҧҳәыс дышшанхаз лхаҽы ианыҧшуан. Алатәаѡцәа ракәзар, – рылаҧш ахара здыз ирықәшәарц рцәымҕызшәа, азал ахь ишҳазза ишыҧшыц иҧшуан. Апрокурор Шашкин, ахара здыз рахь ихы шхаз, иблақәа ҭаҧ-ҭаҧуа Бежанова дналҽаҧшуан. Мирон урҭ рыбҕа шҧиҧәаз ѡашьомызт. Зҧаарақәак наиқәырҧсеит, иара урҭ рҭак ааиркьаҽт.

– Аиҭакра ҟаҳҧоит, – Бежанова дѡагылан, лқьаадқәа ааизылган, алатәаѡцәа днараҧхьагылеит.

– Шәлыбаа! – зыблақәа цәыркшаҧаны ахара здыз ирҧылаз, аилатәара иалагаанза, иатәамбазо ирацәажәоз аурыс фицар актәи аҟәардә-цәаҳәаҽынтә дѡагылан, ибжьы рмаҷны, дыхәшаха, априказ ҟаҧара аасҭа, дрыҳәон уҳәартә, Леуантии Мирони ллыбааигеит. Иаазгаз асалдаҭ араҟа рҭыҧқәа ылхны игылан, иааидгылеит. Ишааргоз еиҧшҧәҟьа, аҧхьа азәы днагылеит, нас ахара здыз рыбжьареи рышьҭахьи ѡыцьа рҭыҧ ааныркылеит. Иреиҳабыз днарышьҭагылан, албаарҭа мардуан еикәарҧәи илаҽалан, адгьыл ихәыҧгаз амѡа ҭшәа инанылеит.

– Ну и докладище был сделан!!! – аҧхьа игылаз ицьеишьазаз аҧәахра ааизымчҳаит, ас ианыргоз ацәажәара азин азәгьы ишимамызгьы, реиҳабаҧәҟьа алаҽимҭит.

48

– О Баҭыр? – изгәылак изҽиҭит, агәарбжьара даныланы дышлеиуаз. – Ажәлар ахьеизо Гәдоуҭа умцазои?

– Сцарц сгәы иҭоуп, сышҧамцо! – Баҭыр аҭак ҟаиҧон, имҽхра дааҟәыҧны. – Сҽааиҭаскуеит. Уара уцала!

– Умлеикәа умун! Изласаҳаз ала, есымша рҽырыҧсахуеит, иацы аҧкыс иаҳа ауаа рацәахартә.

– Еилыскаауеит.

Игәыд азна ѡышьҭхуа, хынтә дыбжьысын, қәак алагар иамысыртә, амҽы абарҧаҽ иныкҽакны инышьҭеиҧеит, алада амѡа иангылаз игәыла дизхәыцуа. Уи еснагь уск анрымаз дазызклоз иара иакәын, уажәы игәыла иара дазикуама уҳәо днеихьан. Азныказ Баҭыр, иаахьымзҕишьазма угәахәыртә, ихы ааҧхеишьеит, нас, амца амҽы нақәҧо дахьнадтәалаз, игәыла ихымѡаҧгашьа иара ишибзоураз даазхәыцын, иқәҧашаз рхыҧхьазара рацәахо мацара иахьааидгылақәаз игәы иаахәон. Амала иара ихы ицәымҕын, аҧыхьақәа реиҧш дҳаҧҳаҧо дахьыҟамыз, ихатә ус дахьахәаҽуаз.

Шьасиеи иареи аҧыхәтәан еибырҳәаз ашьҭахь, усура дҭымҧзакәа, аѡны дтәан. Агаҽахь дкылсыр, Ҷьанар диҧылар иҭахзамызт. Уи иҧҳәыс илаҳаз лхаҧа иамҳәакәа дышзаанымхоз агәра иман. Зны иѡыза гәакьаз, иаҳәшьа лгәыҕрақәа шбашахаз, нас уи гәыҽкаагарала дызҽынҧәаауаз ауаѡы иара ихатә ҧҳәыс дшылзыҟаз еиликаар, арҭқәа зегьы дышҧарызнеирыз? Аусура дшымҭыҧуаз ауимбахьаз, аха ихьыз аилкаара дазҽлымҳамхеит. Урҭ рыѡнаҭантә дзусҭазаалак азәы, Ҷьанар иоума, Шьасиа лоума, Асҭанда лоума, ма Надшьа лакәзаргьы, даақәымлазеит, даҽазә даарышьҭыргьы ҟамлози, Баҭыр дшыҟаз еилыркаарц иашьҭазамызт. Иара ида зхәыцырҭа ыҟамызшәа акәын иара игәы ишабоз. Идунеи убранза иҭшәахахьан. Аҧхьа, иҳаидеи ыҟамкәа, аѡны андәылҧра ицәымҕын.

Иан Нуца, изылкрыз дылзымдыруа, ихьызгьы лзеилымкаауа, агәарҧ дықәын, аѡны дыѡнан, лылаҧш лҧа еиҧбы ихызарц. Илдыруази ихьрыз, иаазқәылаз аҽар ак рзычҳауамызт. Мамсыр иаақәлара дазҧшын, лҧа еиҧбы дшизыгәаҭеиуаз иара игәы иабазомызт, ихатә хьаа ахьаақәа зегьы иреиҳан. Маҷ-маҷ даалҧуазшәа анылба, аиҳаразак аѡны ддәылылгарц хықәкыс ишьҭыхны, адәахьы иҟаҧатәқәаз игәалалыршәо лҽаалхан, амш бзиақәа ихы иархәаны, аандақәа днарыхәаҧш-аарыхәаҧшит, мҽык ҧиҟит зҳәаз еиҧш. Дахьцалак-дахьаалак игәхьаа уаѡы ишимкуаз ааизцәырҧуан, уаѡы дшиҭахымыз анырра зҳауан. Иара даҽазәыҧәҟьа ибара дазхьаауамызт, идбзиахалара дагьашьҭамызт. Шьасиа заҧәык ибла дыхгылан, зынгьы ақыҭа мѡа дааныҧны, иара инхарҭа шыҟаз лхы рханы, агәарбжьарала лҽаалхазшәа аниба, игәеисбжь злаҟаз ала, ишьа ида иамкыр ҳәа уаашәарын. Алаҧшҧашәара аҧабырг ишацәыхараз аниныр, иаҳагьы игәаҟҧәаҟра изацлан, дгәаҭеи-хынҳәуа игәарҧ, нас иашҭа, иѡны дыркуамызт, рѡыцьегь еизыразра шрыбжьамзоз иаҳагьы дамҽханакуан азы. Аҧсҭазаареи иареи реилазара ҭшәарак дазкылнагон, ҭыҧшьагьы шимамыз ибон.

Иҽааилеиҳәан, длалбааит. Игәашә дынҭыҧын, ақыҭа мѡахьы дылкылсит. Шьапыла дланылеит. Машьынак машәыршәагьы амѡа ианыршәламызт. Ақыҭа втобус ашьыжь иааны иқәҧхьан. Шьҭа ихынҳәаанза ѡбаҟа сааҭ набжьан. Уаанза иусураҽ длеины, «дыгәхьаазгоз» иҽынадырбашәа, ақыҭа втобус дахьзар – араион ахь дагарын. Ариабжьарак ауаа реизарҭахь дахьымлеицыз игәы иалан.

Дахьрывсуаз Шьасиа, ма Астанда, ма Надшьа, азә лылапш иқәымшәарц, Анцәа дышиҳәоз мацара, игәы трысны ицон. Шьамхышгыларыла длыҳәаны, ихы ахьынахоз Шьасиа дицны дцарц длыҷцәажәарц игәаҕьуан. Ус ҟамцакәа даазгоз закәыз уаҩы изеилыргомызт. Усцәкьа дышицымныҟәоз еиликаауан, аха длыҳәарц итахын зегьакакәын. Аамта маиицызт акәымзар, ус дымныҟәар ада псыхәа шимамыз дазхәыцуан.

Жьакәа игәашә дазааигәахон. Иҧшәма излалхәаз ала, Жьакәа аизарахь дцахьазаарын, ҩы-мшҟа, хы-мшҟа дмаарц шалшоз, адырра литахьан. Батыр имала амҩа даныхын, агаҷа иҷықәгылаз апсшьарта ҩоны ихы накәкны, игәылацәеи абырг Жьакәеи иахьиапыргаз игәы иаланы. Ус иагьа иҟазаргьы, ауаа рееидыркыларц амҩа иахьықәгылаз иара ибзоура аламкәа иауҟахыз, убри ҷыц дахьазхәыцуаз игәы ацанза цьара пхарак аатцалон, апсшьарта ҩоны агәашә даннадгылоз. Уахь дынталеит, Цьанар дибарымызт, уигьы араион ахь дцазар ҳәа дгәыгшәа. Дышиашаз инапы ианыз агараж ахь днеит, аха иҟаз-ианыз ҳәа акгьы изымдыруа. Аслесарцәа аиҳабы имашьына иадгылан, уаҳа ус рымазамкәан. Днарацәажәа-аарацәажәан, агараж аиҳабы дааихьазар ҳәа Важьа дыштцаахьаз аниарҳәа, уи икабинет ихы ақәкны, иҷынеихеит.

– Ҳзыниаз аускәа исдыруам акәымзар, уусура уамысхуан, – Важьа, хаарак итцазамкәа, Батыр лахь иитарц игәы итан.

– Сатамыз! Цасҳәа иҟасымцеит, саартә сзыҟамлеит.

– Изакәызи иуҳәаҟәо! Иарбан тамзаароу узыҳәо? Ҽнак акәым, ҩы-мшы ракәым, аусура узымаауа, упстазаара цәгьахазар, иҟоу абас ауп ҳәа, дыррак зсумтеи? Сыгәхьаа укзам, аа?! Дыррак суттар, ушзымаауа анеилыскаа, цьара планкәак сымпсахуеи.

– Иашамкәан ишыҟасцаз здыруеит. Атамзаара самыҳәеи.

– Убри ала уеилгарц утахыума?

– Уаҳа иҟасцареи?

– Удәылтц наҟ! Ахәыцқәа реипш ухы мҩапугоит. Цьанар иакәын, даакылсуеит, нас Гәдоутаҟа деихоит. Шәызҷуи?

– Уахь мцашьа ҳамазам. Ҳажәлар ҳрылагылазароуп.

– Аус зуада?

– Сара саартә сахьзыҟамлаз аус иапырхагазар акәхап, аха аус иапырхагахартә ҳажәлар ахьеизо ҳанбацахьоу?

– Аеи, аеи, уаргьы уахь ухы шхоу збоит, уцагәышьа! – Важьа, ишьара дыкәкьаны дшыҟазгьы, ихы инапаҷы аагашьа иҷакәиршәон.

Русқәа шыбзиаз дазхәыцуа, Батыр дындәылтцит. Қарттәи аусзбаара деицанамыргәгәазтгьы, Важьа ипсахеибакреи иеынкылашьеи рҳәаа дыбжьагыломызт, усцәкьа дманшәаламкәа. Уаҳа даанымхарц збаны, агәашә шыҟаз иҷынеихеит. Ақыта втобус аҩада ихәнахьазар акәхарын, наҟтәиала аанҷасыртаҷ уаҩы дгыламызт, арахьтәи аанҷасырта тыпаҷ игылаз мачзамызт. Убарт днарылагыларц днеиуан, нымҩахыц акакалкырта аҷынтә дыздыруаз арпарцәакәак аниҧхьоз.

– Гәдоута сцар стахыуп, ацәыцак ада сызкуам, – Батыр, атып анирта, днарыдтәалеит.

– Азәы ихәы аажәгеи! – арпыск аус зуаз азгаб лызҷеитит.

– Усҟатәи атахым, уажәыцәкьа автобус аахынҳәуеит.

– Уа иацы ҳара ҳаҟан, – иҳәеит даеазәы. – Азбартаҷ хускәа еиқәшәоуп изларҳәаз ала. Иахьа ҳгәыргьаны мачк ааидаҳжәыларц ҳазбеит. Уацәы ҳаитацоит. Уаргьы уаҳгоит. Иахьа ара уҳадтәалаз.

– Ус иҟалом, уажәыцәкьа сцароуп, – Батыр иаҳауаз дзалазомызт.

– Утахызаргьы уца! – ҷааитит ахпатәи. – Ауаа мачзам, уатахны узбом иахьатәиала умҳәозар. Ацәыцак аанкыла!

– Анцәа улпха ҳат! – Батыр иатцәца ҩышьтихит. – Шәхы бзиа, шәгәы бзиа, абзиарақәа шәаҳауа, шәымчи шәылшареи ҳаҷиара иазышәклартә Анцәа иҳәааит! – иатцәца анаатаирцә, автобус аатгылахьан, агылаха иамразакәа аҷыланахеит. – Ҳаит, Анцәа уишәиааит! – иҩагылахьаз Батыр деиталатәеит. – Узырццакызеи?

– Агьоурым ҳәа уасымҳәеи! – иҳәеит руазәк. – Амашьына уахьызымгзаз ҳазшаз иҟаитцо идыруеит.

– Хәымеханхаргьы сцароуп, – Батыр ихьыз игәы иалатцәкьан.

– Уцааныа, – ҷааитит ахпатәи, – иашамкәа иҳацәтаркыз рныхәаҷа ҳкып! Ҳаргьы уамак ҳазрыцхраауоу сыздыруам аха, – иатцәца аакәихит, – дара рхы бзианы ирыхьчарц иаҷуп.

– Уи ҳаргьы ҳармыцхраакәа аузом, – иҳәеит аҩбатәи. – Иаурыжьырц ргәы итамзаргьы, ҳаизаны ҳшыпшу Шевардназе идыруеит.

– Аҧыхьа ҳаилцо ҳрыманы иахьықәыз, аҳаҭыр дырҳаз ҷьышәымшьан, – ргәы ирҕәҕәон актәи. – Даеа мѡак ҳақәҧараҽ ишьҭаҳҳит.

– Иумбои зегь шеилышәкааyа, – аҭәца зкыз иныҳәаҽа инациҭон. – Ирхыргаз аҷьабаа бзабааны ирҧылааит! Ирыхәҭоу еилаҳқааит!

Уи аныҳәаҽа анаарылс, еидтәалаз еибаныҳәон. Иара ус иханагалацәан, рқьафқәа ҭарҭеит. Зегь раҭкыс Баҭыр иакәын арыжәтә злысыз. Иѡызцәа дырзеилымкааyа, ирбац иакәзамкәа, ибла нҭарҳәы-ааҭарҳәуа даарымпыҭахеит. Ацҭәы рылихыр цгьа имбо аҽынза днеиуан, дара аҭак ахьирымҭоз даанагон акәымзар. Баҭыр итәашьала ибон иидыруаз арҧыск аҧсшьарҭа агәашә дышнадгылаз. Цқьа дизеилкааyамызт, дагьеиликаартә илихызи, ихшыѡ изымшьҭкәа, дзыдтәалаз дырзызырѡуан. Агәашә иадтәалаз ахьчаѡ арҧыс дааиацәажәеит. Арҧыс акакалкырҭа шыҟаз, амѡа ааихҭәа, иҽааихеит. Ашә даалагылон еиҧш, Аҧҭа шиакәыз Баҭыр иауизымдырхуаз. Уи деицраланы дааѡнашылан, итәаз даарыдххылт.

– Шәҽаҧхьа аҭамзаара шьҭасҭоит, – итәаз ах-ѡык днарҽаҧшит. – Уара, – Баҭыр иахь ихы наирхан, аҕьаѡ ааихиргеит, – угыла! Усыцны уаала!

– Исылоухи? – Баҭыр дагьгыломызт, изааиз датәамбакәа.

– Ҳаицәажәароуп.

– Иуҭахыу абра исаҳәа! Арҭ ирцәыззо сымазам.

– Уареи сареи ҳауп уи зусу. Угыла сҳәеит! – инапы кны дагьѡахеитеи.

– Узҽу закәи, уара? – Баҭыр дагьѡаҭыззеит, иблақәа цәырқшаҧаны, аисра акәзар дазхианы.

– Ус ҟашәымҭан, абра ҳаштәоу! – руазәк ргәы реаниҭон.

– Ҳаҳаҭыргьы жәба! – ҽааиҭит даеазәы.

– Унапы сыкьурсуа-агьиуа, узусҭада уара? – Баҭыр дшымеиҭаҭуазгьы дышгылаз иеирцәгьон-Наҟ удәылҭи!

Аҧҭа иҭачкәым раҭәа данышша, Баҭыр иашьҭахь игылаз иҟәардә длахыѡрын, деизҟьа даеа ишәа-еицарсақәак дларыбжьаҳаит. Дшыгазеазуаз дѡагылазшәа иуаанза, дзыдтәалаз ѡыҷьа иҭагыланы ишьапы даақәдыргылеит. Ахҧатәи Аҧҭа иеиҧыраижьит, аҷкәын дыкшарц деиҭадәықәымларц. Даеазәы дааицхраан, Аҧҭа, ишьапы дықәмыргылазакәа, дыѡдәылыргеит. Акыр дҳәыҧзыҧит, аха уаҳа шидмырҟаҭоз анидыр, дааҭымгылазакәа иҽылеихеит. Дышлеиуаз машьынак ааникылан, дѡақәтәеит. Уи Гәдоуҭаҟа дышцаз еилызкааз, акакалкырҭаҽ инхаз аиѡызцәа Баҭыр шьҭа уахь дыршьҭуазма, иҭагыланы дшеимдырххоз, дыѡдәылыргеит. Аѡныҟа дыргарц рыеҧыршәон, иара иуамызт. Дгаҷьеиаха ишиақәҧоз мацара, ҧыҭрак дѡаргахьан еиҧш, уаҳа шилдмыршоз аниба, ихала ддәықәлеит, уажәы иҽыцҳәацәоз уажәшьҭан игәаламшәо, дыцәҳауан. Ицыз ицрыҭуамызт.

– Шәара шәгьежьы! – ирхынҳәырц акырынтә иеазикхьан.

– Уѡны ҳнеины, аҭәыцақәак удаажәылар хҭахыуп, иухьи! – руазәк иуҭәҟьомызт.

– Ачеиҷьыка умазами! – аҭәы илеиҭон даеазәы.

– Уѡны ҳаштәазгьы ҳамҳәари, – иҳәахт ахҧатәи.

– Шәаала нас, ишәсырбап зчеиҷьыка ҭбааy ҳауа дарбану!

Дрықәшаҳаҭны, деиханы ддәықәлон, амѡа нахьи-аахьи еимидарц дыбҕаҕар цәгьа ибомызт, иѡызцәа ируамызт. Акакалкырҭаҽ ихьыз мцхәы ахьаагара илдыршомызт, игәы ихаршҭуа мацара ишѡеиуаз, машьына ласык аарыхьзан, дарҭарц иақәыркит. Иара иуазма, ага дцарц игәы ишҭаз ааигәалашәон. Имацара дшырзымшьҭуаз ангәарҭа, амашьына ицҭалан, аѡны дѡаргеит. Ижәны дааргазаргьы, лыбла дахьабоз иан деигәырҕьан, илҭааз рхаҭкы-рыҧсаҭкы дцо, ишырымуаз иааинырсланы илыртәеит. Баҭыр, аҭәыцак ижәыцҧхьаза, аеены дзықәшәаз уажәи-уажәи иааигәалашәон. Иҭааз иаҟара рымжәызкәа, аха иаҳа ишьҭырхит. Рқьафқәа ыҟан, ишыбзаз иқәҭыр рҭахын, рѡызцәа еизаны ақалақь аҽы ианеилагылаз, дара иаархазаны ана-ара иржәуан ҳәа азәы иаҳар зырҭахызи, аха иаузмыжьуаз Баҭыр игәы ндмырхарц ииҳәоз иацырҳәон. Иара уаѡы дшимбацыз алеишәа ҷыда шьҭихуан. Ижәны икаҳа-бҕало шьҭа анылашьцаз амѡа иқәлар рцәымҕын, излауазала аҧшәма игәшәымшә рҳәарц иаҽын. Иара иеаҧсраҭаны, доусы ахьтәаз иадҽеиҳәалазар цәгьа имбо, аныҳәаҽақәа шьҭихуан. Асасцәа руазәк имузакәа дгыларц иеазикит, уи дихьынҳаларц Баҭыр иеазыҟаиҭонаҭ, даеазәы иаҭәца ирҭәын, дызҭаз иныҳәарц, дѡагылеит. Урҭ рѡыҷьегь ииҳәоз раҳарц Баҭыр дахьынзарыбжьаз, ахҧатәи иаҭәца рҭәны иаашьҭихит.

– Уара, ус сзыжәымун! – Баҭыр илеишәа ирцәгьазон. – Сатәажәымбо шәеыҟашәымҭан! Зегь раҧхьаза уара иаҳа уеиҳабуп, уаасзызырѡыр, уѡызцәа исҳәо рмаҳауеи, – игылақәаз руазәк инапы дахьынҳалеит диртәарц. – Иахьа усгьы ахьымзҕ азәы исиргахьеит. Алаба саарханы, удәылымҭын!

– Упату схы иқәуп, – инапы аҧшәма импыҭихырц даҽын. – Уаҳа злымшо дрымшьуазар, шьҭа соушьҭ!

– Ус усзоушьҭуам, – адәахьы машьынак агәашә иаадгылеит, Баҭыр ихы уахь иҟамызт.

– Илымшозар уиҟәамцуеи, нан! – Нуца лҧа дилабжьарц дааигәахеит.

– Бара, сан, уа баангыли! – цасҳәа ишыҟаимҵозгьы, иан днаскьарц иҵахны, инапы ахьынаирхаз лара днаскьанагеит, инаҧшуаз Баҭыр иан лаҳаҭыр имбазози ргәахәыртә.

– Баҭыр, ухымѳаҧгашьа ҽеим, – алашьцара даалҵны, аѳнытҟа алашара даалагылеит Мамсыр.

– Уара уарбахын! – Баҭыр ибла цәырқшаҧа цкьа изеилымкаацыз иашьа инаизирхеит.

– Уан уналыгәҭасуа, усасцәа раҳаҭыр узымбо, азәыр уибахьазма, иуҵалеи?

– Мамсыр, еснагь ак сыдубалоит, иуҭахи? – Баҭыр, иашьа еиҳабы икьаҿ ахәцә икырц, инапы дәыкәицеит.

– Унан, уанаҵьалбеит, азәы ус днықәеит ҳәа уаҳахьоума! – хьымзгык рыбжьамларц, аешьцәа днарыбжьагыларц, Нуца дааласит.

– Бара уа баангыли! – хьаада иикьаз инапы ан даргазеазын, дкамҳарц асасцәа налыҵагылеит.

– Аҧхамшьа! – Мамсыр даатқьан, иашьа, деимлагәа диртәарц, ижәѳахыр ааникылеит. – Абра утәа!

– Изакәи?! – Баҭыр дыкшеит.

Мамсыр аҭак ҟаимҵакәа даанымгылеит. Аиҵбы, усгьы аарла ишьапы дыкәгылан, деизҟьа данкаҳауаз, иакәымкәа аҟәардә дахьылахырѳуаз иԥиеит. Ииулак дѳагылан, аиҳабы иахь иҿааихеит. Асасцәа, дырҳәынҷарц ианаидххыла, арахь руазәк диҿаст, анахь даеазәы диҿаст, аҧшәма дшеибгамз збаз ахҧатәи даатгылт. Ан арцәааҳәа дыҳәҳәон.

– Ибыхьзеи! – Мамсыр иан лызҿиҭит. – Измаҳац идбырҳарц еизыбгома?

– Абаа, дшәымшьын!

– Дышҧаҳшьуеи, дҳамкыр ҳара ҳаишьуатеи.

– Соушәышьҭ, уара! – днапкьа-шьапкьон аеааанкылара згәы иҭамыз Баҭыр. – Соушәышьҭ сҳәеит! – дызкыз дрысырц ишьапы иҟьон, дара ргәы реанын.

– Уееиқәукыр иаҳа иузеиҕьуп, – Мамсыр иашьа дицаҳәҳәон.

– Акәымзар иҟауҵози? – Баҭыр деисырц дызкыз дрымпыҵцәраауан.

– Уҿасҳәоит.

– Сҿаҳәеи умшәозар! – Баҭыр иашьеиҳабы иахь деихон, ишьапы иҟьон, егьи иахь дзыназомызт.

– Ашаха сзыԥшааи! – Мамсыр иан лахь даахьаҳәит.

– Уанаҵьалбеит, дышҧаҿауҳәо уашьа заҵә! – Нуца илурыз-илҳәарыз дзақәшәомызт, арахь лыҷкәын аиҵбы даеак ихәшәынгьы дылбомызт.

– Ибымуазар – уажәыҵәкьа! – дындәылҵын, имашьына шаха заманак ҿыцххараза иаатиган, даахынҳәит.

– Дышҧаҿаххәо?! – руазәк иибоз игәаԥхомызт, арахь Баҭыр иеиҟьацҳьаза дызкыз ирблаҟьон.

– Анцәа иаҳцьишьом, – даеазәы, Баҭыр дахькыдижьылаз, ихы туда ҿааиҭит.

– Нас ус дыкны далҵааанза шәгылазаауама? – Мамсыр ишаха рхиауа даарзааигәахеит. Баҭыр ишьапы аҟьамҭа иакәшәан, иеиҳабы ицацха дыҵаст. Усҟатәи дзымқшеит, аха, аиҳабы ахьаа иоуит. – Ма агылахаҵәкьа шәиҭандаз! – Мамсыр ишаха еиѳыреаны Баҭыр иааирхан, егьи ихаҿгьы иамеидеит. Аиҵбы иаҳагьы даапкуан.

– Иуам, ишҧаҟаҳцаҵәкьо?! – ахҧатәи иѳызцәа дрызцаауан, Баҭыр ирххара макьана ишиқәымшәацызгьы.

– Дышьҭашәымҵар иузом, – Мамсыр рызҿиҭуан.

– Унан, сыԥсындаз! – Нуца, лԥсы лылшәшәарц агьлыгымхо, раҧхьа дахьақәшәаз длатәеит, лыблақәа лнапала ихѳаны.

– Дышьҭашәҵа сымҳәеи! – Мамсыргьы дрыцхраан, Баҭыр ҵысха дышьҭарҵеит. Мамсыр ахҧатәи изҿиҭуан. Рѳыцьегь еицхыраан, ишьапқәа ҿарҳәеит, нас даадырҳәын, инапқәа игәаҿы иааихданы иҿарҳәеит.

– Сѳагылааит, ишәыхьуа жәбап! – Баҭыр дмақаруан. – Уара, Мамсыр, уеиѳыжааны анышә апыпра уасҭап!

– Аеи, аеи, – Мамсыр ҕәгәала иԥсеивгара уадаѳын. – Зны уѳагыла, нас иаабап. Дышьҭышәхи! – шьҭа иѳызцәахаз нарызҿиҭит иара. – Асурахьы днаагап.

Дѳышьҭырхын, деимырххо асура дныѳнаргалеит, уа игылаз адиван жәытә днықәырҵеит. Зегь аныѳдәылҵ, Мамсыр ацаҧха ѳаиркын, иаамхны иԥьыба интеитеит, ихала дауижьааанза, уаѳы уахь дизымнеирц. Иан лԥсы цкьа иааины, маҷк даатынчхаанза дылхагьежьуан, ирҭазгьы наскьеигақәеит. Иан лхы шымѳаҧылгақәашаз ҳәа дналылабжьан, иаргьы имашьына дынҭалан, аҳҭны-қалақь ахь деихеит.

Даеа цытрак дыцәхауан, дуаруаруан Батыр, дҽаҳәаны дахьышьтаз. Дааԥса-дкараха дыҟамзи, арыжәтәгьы ихшыԥ ажәхьан, аԥхыз баапсҟәа дынрыланагалан, дыцәан. Данааԥшуаз арбағьқәа ҽыртуан. Ихы шихьуазгьы, ихшыԥ аилккарахь ихынҳәуан. Данзымкәаца дышҽаҳәаз идырт. Ихьыз изеилымкааура, дааҳәыԥзыцит. Иааигәалашәеит акакалкыртаҽ дыштәаз, Аԥта даанашыланы дшиҽасыз. Еилкаан Астанда иалҳәақәаз шырацәахаз. Ларгьы дцасны ак лымҳәеит, лгәы ԥцәагәышьазаарын, лыгәтакқәа Аԥта ималдеит, уи иара итәала еиликааит. Лара усгьы Батыр деиликаауан. Заҳатыр умбоз ашьақар чмазара иаԥоызан атак змоузакәа инхаз абзиабара – уҟәыбаса уагон. Акакалкыртантә иара дрыманы амԥа иқәлеит. Аԥоны иахьааиз Мамсыр дрыланагалеит. Ацыхәтәантәи ахтыс иаҳа имаҷны игәалашәон, ихамштзеит аус злаз. Рызынтәык еицхырааны дҽарҳәеит. Убас мацара дшышьтаз иршарц дыҟан. Дышпаҽарҳәоз?! Изларгәағьи?!

Шьасиа дылтахымызт. Дызланагалаз атаацәара иара дыртаххартә изыҟаломызт, дырцәымҷымхозар. Астанда лгәала дуун, дылбарц зылтаххарызи, иара дааҟәымцзакәа иеылцәихьчозар. Аԥта дшизыҟаз усгьы иааирԥшит. Арыжәтә ицызжәуаз, Мамсыр ицхрааны, дҽарҳәеит. Иантцәкьа ак ҟалцартә дзыҟамлеит. Аусураҽ усгьы дыцтәыҟацаԥоны аиҳабыра дырбон. Иқәихуази иара адунеи?! Абас деиқәызаца уаԥоны адгьыл дықәгылазаауазма? Даазыдбзиалахаз уаԥоы дигәалашәомызт. Уажәы аиҳаразак ибла ихгылоз дызцәымҷыз ракәын. Ари адунеи дшацәтәымыз уи аены акәмызт даназнеиз, иара изитәымхоз, иԥоыза гәакьа иԥонатә тацара зуаз лыда лашара шлашарамыз еиликаазижьтеи, шықәсык еиҳаны итхьан. Ихы изақәнамыргацыз агәағьра ацан даеа знык даахықәгылеит. Шьтак даеа аамтанык еиԥшымкәа иуазыршьа акалашәа еилгамызт, игәаҟцәаҟра аеартынчуан, избанзар игәԥарамкәа иизбашаз дазнеихьан. Дышпаҽарҳәоз?!. Хшыԥола ачымазара ирҳауаз ихьымзг еиханаҳауан. Цыргашьак змаз хьымзгымызт. Уи здыз адунеи ақәлара азин инатомызт. Иаалырҟьаны машьына ласык иабжьын иҳәартә иаҳаит. Ииаз дшыццакуаз мԥашьо, аихатә гәашә аиҽасбжьы гон.

– Ну как так можно, мама?! – амацуртаҽ итаца лбжьы иаҳауан, ахара зегьы анхәа илыдылцазшәа. – Вы же знаете свои традиции.

Асапат ацаԥха тргьежь бжьы иаҳауан. Ашә аҕьараҳәа ианаалырт, атаца, алашара аркны, Батыр дааихалан, ажәжәаҳәа дыԥлыртит. Лара дызҽыз гәникылазомызт. Инапы, ишьапы ахақәитра анроу, дԥоатҟьан, ҽымтзакәа дындәылҟьеит. Абза гәырԥоа уахык ала иарчмазаԥоырц агьызгымыз ан дахьтәаз лгәхьаа мкзакәа, дышиашаз алашьцарахь днеит. Даатымгылазакәа амардуан дԥоаҽалан, иуатах дныԥоналан, ашә ԥоаиркит. Ҳамтакы ахәыцшьа дақәшәомызт. Даақәымцзакәа ататын дахон. Иуатахаҽ алԥоа хатәаларц уамак агзамызт. Дԥоамгылазакәа дтәан, длалбаарц иарҳәар дшазнеирыз рзымдыруа, адәахьы имԥоаԥысуаз аилыхара агәхьаа икымызт.

Иара ихатә чмазара хьаа баапсны иҕран. Иижәхьаз арыжәтә ичымазара иацнацан, далнаргарц итҽгь ижәырц цәгьа ибомызт, итцаҟа иԥоназ ахьибоз игәағьны дызлыбаауамызт. Ԥонытцкала дшыгәатеи-хынҳәуазгьы, дтынчзазшәа дтәан, ихшыԥ аԥсы аиршьарц шугәахәшаз, ахәыцра баапсзақәа изеишьталон. Агәырԥоа ҳәаак амамкәан издыртцысуан, иарбанзаалак ихы инапаҽы аагашьак дақәшәомызт, иагьеизеиқәкуамызт. Ихьаақәа рыла итәыз шәкәык нижьырц иеыназикуан, иззынижьуаз ргәы иаиргарц азакәымзар, иалихызи згәы каҳазахьаз ауаԥоы анигәахәлак, даақәыцуан. Дынрылаланы, зегь раԥхьа Шьасиеи Астандеи датарымцарц днарыҳәаны, нас Цьанар аиԥоызара амԥоаԥгара гәыкала дшақәшәаз илымха интишьырц даазгәаҟит. Убрантә ддәықәларын Аԥта иахь, шьоура акәымкәан, иҟаицаз шиашамыз, издыруадаз ишиашаз акәзаргьы иеиҳәарц. Игәи-игәи еилаԥшуан. Изыҟамцақәашаз аускәа дрызхәыцуан. Иаҳа еиҕьын ихы зқәикыз наигзар, асса-мысса ускәа даарҟәатцны. Ианакәызаалак зпсы зхыцуаз иҽаастазаз ичымазара даргәаҟуан. Арыцҳара иазааигәахазаз Батыр иԥонытцкатә дунеи еилгамызт, иуазырреи, иҕзреи, иҷыԥреи, иԥсеивцахареи анеицәызԥоахалак, агәаҟцәаҟрахь дкылсуан. Агәаҟцәаҟра дҟәыбаса дагон, ма ибла ишабоз ихататцәкьа дхәашон. Атамзаара шьтацо дрылалар затахызи, дара рхата ирыхәарызма? Иара адунеи иқәихуаз агьшыҟамыз идырхьан, еижьаган ари апстазаара тацәы.

Азԥшра игәы цнатцәан, иԥгылаз иус анагзара дахахьымзацыз иԥсахы еибанаркуан. Адәахьы рцәажәабжьқәак иаҳауан, избжьыз дымԥашьо еиликаауан, изычҳазомызт. Аҳауа алагаԥагара даараза ицәыхьантахо аниба, луанытә дқәыпсычҳауа, иуатах ладеи-ԥадеи дрыбжьалон. Шьтак изыхгомызт дызлаз. Ахәымехара ааихьан, аԥоны аԥхьа игылаз Мамсыр имашьына аус анаируаз. Ран агәашә аалыртын, иашьеи итацеи зықәтәаз амашьына лтытцит. Нуца аԥстазаара ншьанк лҽықәзамкәа, уажәы-уашьтан дзыниарыз лзымдырзо, агәашә алыркын, даахынҳәит. Батыр ирлас длалбаан, иҟантаруаз ибга иаакәиршан, ишәақь еимҽапа аашьтихын, шәарыцара данцалоз еиԥш, ашьшьыхәа дындәылцын, ила даԥхьеит.

– Ухәы ҟацаны иқәгылоуп, акы унамыцҳауеи, – аенынтәарак дылбаауазар ҳәа ани, лпеи, лтацеи шыԥшыз ԥашьомызт, Нуца лцәажәашьа злаҟаз ала.

– Уамак амла сакуа сыҟам, – дагьаахьамҳәкәа, абнарахь ицоз амҩоахәасҭа уқәызцоз агәашә хәыҷы ааиртын, дынҭытцит.

– Уажәааны цаблыкь кьаҳәгьы абна иунарбом, уабацои? – анылхәа, аҭак ҟаимцазеит. Иан лгәхьаа аникуаз дшаҩосхьаз здыруаз ан дкәыкәма-шәыкәмаха лпа дишьҭаԥшуан. – Ак сылахь иануп, аха изакәу здыруада, – лара даахынҳәит.

Мамсыр дҭаацәаран, ихшара ыҟа, иара дыҟа, дзызхьаашаз иман, иԥсҭазаара ззикшаз далаҟанаԥ, ихы ҭаирхомызт. Баҭыр иакәын аԥ лашә илызҭагылаз, имҩа змахызшәа ихы мҩаԥигон, азҟычра ихы ақәкызшәа, агәашә дынҭыцуан. Уҳәан-сҳәанқәа агәарбжьара ибжьалоз, иагьа илцәырзаргьы, ллымҳаҷ иаазгашаз дҟалон. Аиаша ахьытцәахыз иара иҷеы акәын, иара ирцабыргуамызт. Ахәылашьра зыҩонаҳаз аҩонаҭа илзаҩоызахо, уск налыгзошәа, дныҩоналон, лхы анылзыҩонамклак, адәахьтәи уск иаҷытцганы, даадәылԥуан. Илыдбзиаламхаз лпа дызлаҟаз ала машәырк дақәымшәакәа уи ауха даандаз! Ас данҭытцлак, ак изымшьзаргьы, ааилашәиааныза дхынҳәлазомызт. Уи ахәымехан еиԥш дицәымшәацызт. Аҩон иамкуаз аԥхәыс ак лцәа иалан. Хара имгакәа ахыс бжьы ҷацаза иааиҩоит. Лгәы натрысит. Ала цәаа-цәаауа абна иаалпан, амҩоахәасҭа ианын, ахы ашьҭоуцар изахьымзо.

– Ала даехсма, ихьзеи?! – усгьы уаҩы иҟаимцоз акәын уажәыцәкьа инапы злакыз, ан лгәеисра хьанҭахон.

Ала аандаҷ ахатә кылсырҭа инкылкәраан, еибга-изҩыда, амала агәы ҭкьаны, аҭып ианхәыцала, Нуца, лшьамхқәа шлыцаҟәылозгьы, арцәаа дыҳәҳәеит. Дыҳәҳәон, иҟалцоз дазымхәыцзакәа, леылзаанымкыло. Лбжьы заҳаз, иаҳа ииаигәазаз гәылацәакәак, «иҟалазеи?» ҳәа неиқәҷырт-ааиқәҷыртқәан, рҷаархеит.

49

– Азбарҭаҷ, Асовет Еидгыла ахьынзаназаазо, ианакәызаалак харак зду асцәкьа дықәымгылацт, – Мирон ииҳәоз агәрагатцәкьа ҷааиҭит, адгьыл аԥаҟа акамераҷ рҩыцьегь ахьыҩонагылаз.

Леуанти иаҳаз ақәҷеимҭит, амала ианлыбааргоз асалдаҭ иҷытцкьази Мирон илкааи ахьеиқәшәаз иажәахә азәгьы дшазԥшымыз инардыруан. Аусеилыргара даеа хырхарҭак аиҭахьан, уи иҟанаԥоз арезонанс ихаҭагьы дазымхәыцзацызт. Иара игәы иҭаз ажәлар ииҳәоз раҳауа изнагар, ишимырԥхашьаз рдырыр, абахҭа аҩонытқагьы дшықәԥоз рбар акәын. Иабеидыруаз убасҟан, уа аусзбарҭа иҩонатәаз қартҭәи аԥсуа студентцәа телефонла рҭахы-рдыр Аҟәа шҿрыдырҳәалахьаз, ажәахә ҭәгәа шыҟаицаз шрарҳәоз, уи ажәахә уажәрааныза иҷахәҷыхраҷ ииҳәоз ҳәа ираҳахьаз ишеиԥшымыз, урҭ хәыки – шьхаки шрыбжьаз. Адунеи лашахазшәа, иара иԥсадгьыл аҷы азәи-азәи еибырҳәон ираҳаз, ақалақьқәеи ақытақәеи ажәабжь ҷыц рхытцәон. КГБ ахаҭарнакцәа, абасҟатәи аус анымҩаԥыргахьаз ашьҭахь, ауаа телефонла реимадарақәа рзынкыломызт; рус анхыбгала, аиҳабыра, ԥшзашьак аҭашәа, аус аҭып ирзыкәцозар ҳәа иаҷын.

– Шәдәылц!

Акамера аихатәы шәы анаадырт, иҩдәылыргеит. Асалдаҭ ирыбжьаргыла, адгьыл аԥаҟа мҩа инанылан, амардуан еикәарцәи ала хыхь иҩыхәныргеит. Асалдаҭ рылаԥш хаан. Афицарцәкьа дгәыбзыҕын. Аԥхьа зҷырцәгьаны ирԥылаз афицар иҷеиҭакра иара иажәахә иахҟьазар ҳәа Леуанти агәра изгомызт. Уи аурыс фицар ақыртуа ҟазшьа ҿхарззаларақәа шизымчҳауаз ҩашьомызт, дара ирҷагылаз даниба игәы изҭамлазкәа. Аамҭа ыкәха ицон, арахь аусеилыргара ирзаццомызт, адвокатцәа рҭып ылх иԥшын. Амазаныҟәгаҩ деиқәыхаԥс дтәан. Ахәымеханза леыртынч Бежанова дааҩонашылеит, алатәаҩоцәа лыманы. Аурыс прокуроргьы иҭып ааникылахьан. Ашаҳатцәа азәы дааиԥхьан, инаизцаа-ааизцаазшәа аныҟарца, азбаҩ аусеилыргара адырҩаенахь ииалгеит.

– Аамҭа здырзуеи? – Леуанти иадвокат Семионов иахь дынхыҳәҳәаны дизцааит, уии иҩызеи ахьтәаз илаҟәын, абаандацәа азбаҩ дахьыкәтәаз аҟара иҳаракны иқәтәан.

– Уара узырццакуеи? – ҷааиҭит егьи. – Аамҭа заҟа ирго аус иазеиҕьушәа збоит сара.

Ахара здыз лалбааргеит. Амашьына «Черный ворон» рызԥшын, инҭадыртәеит. Уамашәа иубартә Мирони иареи еиддыртәалеит. Шьҭа маза рымазамызт. Аныҟәцаҩ салдаҭк диватәан. Шьҭа ишәарҭамызт. Ѳ-гәашәк змаз абахҭа агәарԥ инҭаргалеит. Хыхь ианыхәнырга, доусы ркамераҟәа ирызнаргеит.

– Ну что? – Беразе ицҭакыз иус дазҷелымҳан.

– Агьсхарам ҳәа сыкәгылеит.

– Уажәрааныза ус уҳәазомызтеи.

– Азбараҷ исҳәеит.

– Шьҭа иуԥсыхәи?

– Иаабап изызкылсуа, – Леуанти ашә днаснасит. – Абахҭа аиҳабы дыстахыуп, – аҵаԥшьаѡ аҿышәҭ анааирт, уи ибла дныхԥшылеит, усгьы уаҳа акгьы ибазомызт.

– Адырра ҟасцоит, – аҵаԥшьаѡ, аҿышәҭ аркны, дцеит.

– Абахҭа аиҳабы итыпаҿ дыҟазам, – ҿыц аҿышәҭ анаадырт, уа дылагылан аиҳабы ихаҭыԥуаѡ. – Сара соуп иҟоу. Иуҭахызи?

– Иреиҳазоу Азбара аколлегиа иалоу Бежанова исыдылтеит уаҵәы сажәахә инхаз азбжак хѡааланы илызназгарц. Сшәыҳәар стахыуп абаандацәа анышьҭалалак ашьҭахь аусура азин сышәҭарц.

– Бзиоуп! – аиҳабы ихаҭыԥуаѡ дақәшаҳаҭын.

Азин аниоу, аены иԥсахеибакыра иарцысыз ихыхь агәхьаа имазма, иааԥсара дазынкылозма, иееизыркәкәаны иажәахә аѡбатәи азбжа дадтәалан. Жәа-бгьыцк хиѡаалааанза, зныкгьы дѡамгылеит. Апсшьараз изаанхаз шмаҷызгьы, ашьыжь дшаадырԥшуаз имдыруази, ԥьаракыр дагдырхозма, излауазала игәы каршәны дыцәан. Иагьа умҳәан, ихәда иқәжьыз аидара датцытцызшәа ибон. Ашьыжьза абахҭа машьына дынҭаргалахт, Миронгьы дааишьҭаргалеит. Ианраамҭаз азбартаҿ доусы рҭыԥқәа ныркылахьан. Азал Апснынтә ииаз рыла итәын. Апрокурори амазаныҟәгаѡи тәан, аҵаѡы заманақәа иреиԥшха. Бежанова илызԥшын. Уи лакәын уажәы аԥшәмара зтәыз. Лара дааиуамызт. Шьҭа шьыбжьонхәа акрыфара ианцашаз иалагзашәа, лылатәаѡоцәа лышьҭаргыланы, лкьаадқәа лгәыдымзало, дааѡонашылеит лара. Иѡалхаҵгылаз зегь лалыртәан, лҭып аанылкылеит.

– Абар сажәахә аѡбатәи ахәҭа! – Леуанти иқьаадқәа еиқәцаны инаирххеит.

– Бзиоуп! – лхәан, ажәахә азбжак ааимылхын, амазаныҟәгаѡ инеилыркит.

Шаҳаҭцәақәак ирыԥхьон, хшыѡ ззушьҭышаз агьырҳәомызт. Инеизакны саатк аҟара апроцесс еиҵыхын. Ԥсшьара ҳәа аитакра ҟалеит. Леуанти изеилкаауамызт изҿыз. Ԥаҟа акамераҿ ианларга, ас еиԥш аусеилыргара цыхәаԥцәара шаимууаз изымцәахит.

– Хыхь Караназе икабинет аҿоуп ҳус збара ахьымѡаԥысуа, – Мирон идырт иаркыу аусзбарахь ЦК КПГ алархәны имиасыр ада ԥсыхәа шырмоуз. – Уажәахә ҳәоуцԥхьаза итырцаауеит, иузеилымкаазеи?

Ажәахә аѡбатәи азбжа хиѡылаарц, ауха аамҭа абахҭаҿ ирҭарц данрыҳәа, абахҭа аиҳабы ихаҭыԥуаѡ иҿагәыбзыгшьа Леуанти ибла иаахгылеит. Арҭ ак рыхьцәкьеит ҳәа дышхәыцуаз, иѡдәылыргахт. Аены аусзбара ҳәа уаҳа агьзыҟамлахт. Ҿыц ахәымеханшәа азәы иҿцәажәазшәа ҟарцан, аилатәара аркны, ахара здыз ҳәа ирԥхьазоз абахҭахь иргеит. Леуанти деиҭатәан, ҿаца-ҿаца еиқәыршәаз ибгьыцқәа рҿынтә иажәахә ихазы ихиѡааларц. Шьҭа дыццакуамызт. Дахьзарын, аха знапаҿы дыҟаз иларымгзарыз арбаныз, иажәахә заа мазала адвокат ила аѡныҟа ирыҷәиршәарц иҿазыҟаиҵон.

– Аусзбара цоу имцоу сзекилкаауам, – адырѡаены, шьыбжьон ааираз агьагмызт, арахь Бежанова лус хадахьы дзымааиуазшәа аниба, Семионов иахь ихы лаирхеит.

– Уажәахә ашьҭахь, лкабинет дахьыныѡоналаз, лсапог ала дзысыз аҟәардә цыххаа илгеит ҳәа саҳаит. Арахь асалдатцәа ахьнеиз рырхәтаҿ ирбаз-ираҳаз рѡызцәа ирарҳәан, уи ауп излацәажәазо.

– Заҟа шыҷәса ҳаҷәырцои?

– Ишәыҷәырцо закәи?! – ҭынч, илахь ааимаирԥьахәын, Семионов иблаҷәа ѡышьҭихын, ихаҭагьы изшьапык дѡыҷәгылан, зызҿлымҳара ихьчоз дааизааигәахеит. – Ишырызбақәо сыздыруам, аха азал аҿынтә шәхы шәақәиҭыртәуазар ҳәа сгәы иаанагоит. Ажәлар ргәы иаамыхәо аҟаҵара уадаѡуп.

– Ишԥыкәу?

– Шьаҵацыршьыртакцәкьа нымхеит, излацәажәо абри аусзбара ацашьоуп.

Дааѡоналеит Бежанова. Ари апҳәыс ԥшза ҳаракы лнап ианыз аусеилыргара акәмызт лнапы злалкшаз, ҿыц дхәыцуан Леуанти. Акультуреи аҟазареи, ма убарҭ ирымадаз ус ххык даҿызар иаҳа данаалон. Убри аамҭаз лара аусзбара налыгзахуан, даалыпхьеит Гыцба Шьалуа.

– Ашаҳаҭ Гыцба, – дцаауан Бежанова, – шәара излашәҳәахьаз ала, аизараҿ ауаа еилыцырц аиҳабыра ианрабжьарга, шәара шәыҷәцит, уаҳагьы уахь шәкылымсит. Абри иашоума?

– Ус еиԥш аустцааѡ иасымҳәазеит, – иҳәеит Шьалуа Гыцба. – Аустцааѡ уа дызлацәажәоз даеакзан. Ианиҵаз ахьааигаз сыздыруам. Сара аизара нҵәаанза уа сыҟан. Ауаа еилыцырц азәгьы иагьрабжьаимгеит.

– Бзиоуп, шәца! – Бежанова уи ицегь изцаара лыхәоны илбазомызт. – Длашәышьҭ ашаҳаҭ Зкәуа Варлам! Варлам Зкәуа, шәара излашәҳәаз ала, аизара ншәыжьит, аиҳабыра ауаа еилыцырц анрабжьарга.

– Ус еиԥш абжьагара сара исмаҳаит, аизара нҵәаанза сыжәлар ахьыҟаз сыҟан.

– Даашәышьҭ ашаҳаҭ Адлеиба Константин! – ҳәа анрыдылҵа, дааѡонашылеит ахаҵа кьаҿ жәпа. – Аус абажәуеи?

– Аԥсны АССР Аѡныцкатәи Аускәа р-Министрра аштаб аиҳабыс аус зуеит.

– Ижәдыруеи абри аус аҵыхәала?

– Аизарақәа еиҿызкаауаз, имѡаԥызгоз ауаа роуп зус шәызбо, – дналагеит Адлеиба Константин, анаѡс уи ииҳәоз цкьа игәалашәартә Леуанти дзырѡуамызт.

– Азәыр зцаара шәымоума? – дцаауан Бежанова.

– Сара исымоуп, – дѡагылеит Леуанти. – Шәара шәҿахәҿыхра инақәыршәаны, аустцаара иҟанаҵаз алкаа иаҳәоит Бзыпҭатәи жәлар реизара анационализм аҷыдарақәа аман ҳәа. Иахьагьы убас шәазхәыцуама?

– Избан аизара зегьы анационализмра аҵан ҳәа изыспхьазара? Мап! Амала, хаҭала урыхцәажәозар, иаҳҳәап Гыцба, Ҭырқьба, арҭ националистцәоуп.

– Уаҳа зцаара шәымоума? – Бежанова Леуанти иахь лхы хан.

– Зцаара иҭара дапсаны дызбом.

– Шәара шәтәала усоуп, – лҳәан, Бежанова Адлеиба иахь даахьаҳәит:– Шәхы шәақәитуп, – иара, шьҭахьҟа дахьцоз дындәылҵааназа, аҳәсақәа ишьклахьцәон. – Иҿахәҿыхраз сааипхьоит ашаҳаҭ Малиа Шоҭа, – азал аура арымарахьтәи аҭзамц иеадкыланы дааиуан иара. – Аиаша ада ак шышәымхәо ҳәа, абра шәнапы анышәҵа! – ақьаад данизнаха инапы наницеит. – Ижәдыруеи абри аус аҵыхәала?

– Адҵа ансоу, аус сыцызуаз зегьы аизарахь изгеит, убра ҳаҟан инҵәааназа.

– Сара азцаара истар стахыуп, – Леуанти инапы ѡышьҭихит. – Усҟантәи аизара мацара акәым, шәара ижәдыруама иарбан еизаразаалак, цьара ауааажәларратә леишәа ахьеилагаз?

– Мап, исыздырзом. Ҳара, амилициа аусзуѡоцәа, иҳахәҭоуп азы аизараҿ ҳаҟоуп акәымзар, аизара мѡаԥызгои иалахәуи алеишәа бзиа иацклаԥшуеит, иарбанзаалак цырхага ҟарцазом.

– Аустцаара, шәара шәҿахәҿыхра шьаҭас иныкаҵаны, алкаа ҟанаҵеит Бзыпҭатәи аизара анационализм аҷыдара аман ҳәа. Иахышәхәаауеи абри?

– Уи иашазам. Аизара неимызакны акәым, аԥсуа днационалистны дзыкалазом. Ажәларкәа еиҿазыргылашаз ажәакгьы азәы иҿыцшәомызт, иқәгылоз зегьы ирҳәоз акакәын: аԥсуаа рмилаҭ зцаарақәа рызбашьак арҭарц, мѡакәцарак ҟаҵатәуп.

– Уаҳа зцаара шәымоума? – Бежанова лхы Леуанти иқәкын.

– Сызцаарақәа зегьы рҭак гәылиртәааит, уаҳа зцаара сымазам.

– Ашаҳаҭ Малиа, шәхы шәақәитуп. Уажәы аитакра ҟаҳцап, – лқьаадқәа ажәжәаҳәа иааидылкылан, наҟ днаццакит.

– Аустцаара еиқәнаршәаз аргументкәа цыххаасса икаижьит! – адвокат Семионов Леуанти иахь даахьаҳәит.

Аитакра аамҭа цеит. Азбаѡои лѡызцәеи рыда зегьы цшын. Лара дааиуамызт. Иаалырҟьаны адвокат Семионов дыргеит. Уи илаба иеанҵа ддәылҵааназа, аамҭа итегь цон. Леуанти дышҳазхарц агьигмызт: ицкьашәкьа игарц данықәгыла, игәамцны аѡоны ҿыц еимырдазар, цьара ак рымцыхьашәазар – иалудрааузи. Афицар даакылсын, исалдаҭцәақәак неишьҭаиргылан, иара ихәыцрақәа даарылырхын, длалбаарган, рыгәҭа даларгыла, дыргеит; амардуан еикәарцәи дахьынзалыбааргоз, изырцшааз закәыз изымдыруа, иблахаҵ гьежьырц агьагмызт, иара ус адгьыл аҵаҟа ихәыцгаз аихабетон мѡала, камерак дынҭаркит. Абла дкылпшны ибон Семионов дшаасѡнаргылаз. Мцуррак идырҟацарц шырзбаз игәы иааҭашәеит. Акамера аадыртын, адвокат дыѡонарцеит. Изааргаз аҟәардә днықәдыртәан, ашә нкыдрыжьылеит. Аduховка иҭаз ашәкәқәа рԥшаама? – Леуанти ихәажьы қақаза иѡеилагылахьан. Убри акәын уажәгьы ишьара дықәзымцоз.

– Абра дгылоуп уаб, игылоуп ууа-уҭынха. Рызынтәык аҳәара ҟарцоит абыржәы иуасҳәо наугзарц.

– Уи закәыхи?! – зынзак иџьеишьазоз иаҳазшәа иешыҟаицазгьы, иԥсы ааивигеит.

– Убри ҟауцар, азал аҿынтә уоурыжьуеит, акәымзар хы-шықәса уҭаны уҭаркуеит.

– Уажәы изыҳәо аныҟасцалак, даеак шыртаххо шәзымдырзои? – Леуанти ибжьы ѡаҳареикит. – Зынзак акгьы саԥсазамкәа, абахҭа аҭыцра зыстахыуи?

– Уақәшаҳаҭымкәа ара дәылҵшьа сымазам. Ишпаузеилымкаауеи?

– Иашами, – иҳәеит Леуанти, Семионовгьы КПСС далан, уи аиҳабыра ирҳәоз наигзар акәын, усҟан иадвокат усқәа хьаҵгәышьон. Ус еиқәыршәан асовет социалсттә система, иарбан усзаалак инагзаз хақәитра аиуамызт.

– ЦК КПГ имѡаԥыргоз аусқәа цкьа исыздыруамызт уҳәароуп. Москваа ус ирҭахыуп, «арҭ» рхы алаҿырхроуп. Уи азхом. Нозазе изакәанмыз ала дымныкәеит ҳәа ацуцароуп.

– Нас зегьы цхастаҳамтәыхи! – Леуанти ибжьы шьтихцәеит, Семионов иҽаԥхьа дахьылаԥеиуаз.

– Раргументқәа ҟәаҟәаса еилоуцеит, ашаҳатцәа ракәзар – уара иудгылеит, Нозазе апротоколқәа иашамкәан ишеиқәиршәаз ааԥшит. Адлеиба Константин заԥәык иоуп унационалиступ зҳәаз, аха имԥоаԥугаз аизара анационализм аҧыдарақәа амазамызт аниҳәа нахыс, уара иузиҳәаз ихала иԥиргеит. Азбаԥ иҟалцара лзымдыруа деилахеит. Аус рымпыцажьны дцар цәгьа илымбазт, илыҳәо-илчо ирулак ддырхынҳәит. Уаҳа иутахи? Абри иуасҳәаз уҳәар ртахыуп. Уқәнагома?

– Сыздыруам. Азхәыцра атахыуп.

– Уазхәыц нас!

Адвокат дԥоагылан, ашә днас-насын, изаадыртит. Аус злаз даҽеак итарымгалартә дыцәҳа-шҳаит. Дара ишыртахыцәкьаз акәымкәан, днавцала-аавцалашәа рызцаарақәа ртак ҟаицар акәын. Апроцесс нцәааныа, убри ииҳәарыз ахырбгалашьа иҽакәиршәар акәын. Аус злаз ЦК КПГ ЦК КПСС ахь идәыкәнаԥоз аинформациа акәзамызт. ЦК КПСС агәра игозшәа дшықәгылозгьы, апартиа аиҳабыра ракәын дызқәымгәыгзоз. ЦК КПГ агәрамгараз дыкәгылазар, иаартны имҳәацызт акәымзар, ЦК КПСС акәын амилат зцаара азбашьа иакәымшәоз, иагьызтахымыз. Аус злаз ииҳәоз зегьы ижәлар ираҳар акәын, ижәлар рыхәшьара акәын иара изы иҟаз.

Ихәыцра ацыхәтәанынза изнамгацызт, ашә аадыртын, дыԥдәылганы даныргоз. Азал аҽы зегьы ртыпқәа рҽы итәан, азбацәа рыда. Адвокат Семионовгьы дааихьан. Бежанова дааԥоналеит. Еилкаан асценари шеиқәыршәаз. Иахьцалак идырхәашаз баша идырхәомызт. Москвантә азә даны дыҟазар, убри иааԥонашыламтаз зегь еиҽкаазар? Азал еицых аҽы итәаз лаԥшыла иааимидеит. Иидыруаз шырацәаз еиԥш, изымдыруазгьы мачзамызт. Илаԥш чыдала изыдирхалашаз дарбаныз? Уи арахь дларымгаргьы ҟалон. Азал ацыхәан акамера кнаҳан, Караназе иҽы ателербага ыкәгылазар, унапсыргәыца еиԥш азал убартахон.

– Ҳәамтак ҟауцар утахыума? – Бежанова Леуанти дԥоалыргылеит.

– Сара амилат зцаара збахарц сыкәпон, избанзар аҧстазаараҽ уи амԥоа бзиа ишыкәыргыламыз збон. Аиашаз, иҟалон ЦК КПГ мԥоак аԥшаарц иаҽызар, аха уи сара исзымдыруазар алшон. Сантарк изуз-исҳәаз ҳаицәажәарақәа раан имԥоапысуан, иара убас аустцааԥ изакәанмыз ала дныҟәон ҳәа сызҳәом.

Бежанова аурыс прокурор Шашкин днаихәаԥшит, иҳәазшәа иуит ҳәа лыԥшра иаҳәозшәа ибон Леуанти. Шьта иртахызаргьы даеа қәымчрак рзыҟацазомызт. Бежанова, лԥызцәа лыма, ҽыц ддәылцит.

– Нас Леуанти, – дԥоагылан, адвокат даахьаҳәит, – ари ухала иузбаз акәгәышьоуп.

Леуанти адвокат, диҽамхьцәарц мчыла иеынкыло, ибла цәымгрыла итәны, дкылиблаауан. Ажәак имҳәеит амала, акы ааиҽытиршәар, иеизнымкылазо ғәгәала дыцәҳарц дыҟан. Ашьапызацәгьы, акы дацәшәон уҳәартә, наҟ ҽымтрыла дзыдгылаз диҳәынчон.

– Абри сажәахә ахԥоаалоуп, – иқьаадқәа адвокат иахь инаирхеит, маҷк иеаниртынч. – Саб ишәта! Ара исымырхыр ҳәа сшәоит.

– Шьта иумызхуа дарбан?

– Иҟарымцо егьыҟазам.

– Бзиоуп, – Семионов ақьаадқәа Леуанти иааимеихын, еикәареы иԥонытқа цьыба интеицеит. Аусура аамта анцәамтахь ианнеишаз, Бежанова лтыпахь дааиуан.

– Гагрантә иааит ашәҟәы. Саԥхьоит. «Председателю Верховного Суда Грузинской ССР Тов. Каранадзе Ходатайство. В Верховном Суде Грузинской ССР начинается рассмотрение дела по обвинению педагога Бзыбской средней школы №1 Гицба Л.Б., который совершенно справедливо привлекается к уголовной ответственности за участие в известных нам событиях происшедших в Абхазской АССР.

Однако учитывая, что ранее он в подобных действиях не был замечен, принимал активное участие в общественной жизни села, его молодость, здоровье родителей и принимая во внимание, что как гражданин он может оказать пользу обществу

Мы, депутаты Бзыбского сельского совета народных депутатов, представители трудовых коллективов обращаемся к Вам с просьбой, ходатайствуем о смягчении меры наказания с передачей его, гр-на Гицба Л.Б. на поруки общественности.»

– Уи ашәҟәы аазгада? – дцааит адвокат Семионов.

– Апартиа Гагра ақалақь комитет аҟәша аиҳабы Лакербаиа Лев Иван-ипа.

Леуанти ашәҟәы цакыс иамаз уа иаразнак изеилымкааит, аха аамта анцалак, заманалатәкьа ишьақәиргылашт аусеилыргара атшәара иантаха, ЦК КПГ рхәаақәцарала Гагра ақалақь комитет актәи амазанықәгаԥ Капба Енвер Ерастиипа адца Лакербаиа ишиитаз, абри ашәҟәы аиқәыршәараз,

рнапы анырцарц иахьнеигакәаз усгьы акомитет адҵа нарыгзон, азәгьы мап имкит, Борис Кьахьыриҧа ида. Ус еиҧш аҵакы зырҭаз ашәкәы азбарҭаҿ аус амур акәын, избанзар хәдыкәцарыла абаандаѡы данҽырхоз, иара ихаҭагьы гәыкала ишихараз зҳәоз ашәкәы аҧитцар акәын. Азбарҭаҿ мчыла идырѡхьаз мап шаҵәикхьаз ала, уи аус амуазар акәын, аха аҧхалкаҵаѡ иахьиҭахыз амаа аимҭози.

– Ашаҳаҭ Лакербаиа сааиҧхьоит, – Бежанова лхы ѡышьҭылхит. Иара данааи, аиаша акәымзар ак шимҳәоз ҳәа, ашкәы инапы наниҵеит, риаша аҵәа рызынтәык иркәнындаз. – Ишҳәа абри аус ала ижәдыруа!

– Ари аус ахы цәырцит Гагра ақалақь анагзара комитет абзоурала агенерал Леселизе ир рбаҟа аныкәдыргылоз инаркны, – иҳәан, Лев Лакербаиа интқааны иҟалақәаз дрылаҵәажәон. Леуанти уи цқьагьы дизызрѡзомызт, убасҡатәи ихы ихьуан. Аха ашаҳаҭ иажәа данаалга, азцаара иитарц, дѡагылеит:

– Ҳаимак акыр аамҭа шәеалажәгалазомызт, ишәмырдырзакәа ар ирызкны абаҟа ахьдыргылаз азы. Шәаҳзааны шәҳацәажәозшәа зышәҳәоит?

– Ус иҟан, ус иҟан…– дбалыбаҭон ашаҳаҭ.

– Ауаа еилыцырц аиҳабыра ирымҳәазеит, ус зҳәаз ара азәгьы дыҟазам, ирҳәазшәа шәара шаҳатра зыжәуеи?

– Усгьы ҟалеит, ишпаҟамла?..

– Сара уаҳа зцаара сымазам, – Леуанти длатәеит.

– Шәхы шәақәитуп, – Бежанова акьалантар шаҳаҭ дноулыжьит. – Даҽа цьоукы рыпхьара апсаны избом. Шәгәы ишпаанаго?

– Иаҭахзам, – иҳәеит апрокурор Шашкин.

– Иаҭахзам, усгьы зегь еилкааун, – иҳәеит адвокат Семионов.

– Саргьы сақәшаҳатуп, – иҳәеит Мирон иадвокат.

– Зегьы еилкааун, – ҿааиҭит Леуанти.

– Ажәа иаҳҭап апрокурор ицхыраа ѡ, – Бежанова ахарадцаѡ иахь лхы налырхеит.

Апрокурор Шашкин ииҳәоз ҳәа агьиматәкьамызт. Еиларгәагәашәа дахьыкәгылоз, иеиҳабыра дызламѡакәыртцоз дацәхкьар ҳәа дшәаны, иикыз ақьаад инапкәа шцысуаз даара ианыҧшуан, ииҳәоз шымцыз имдыруази, арахь иара дҽан.

Адвокат Семионов усгьы ҭәгәала дазыҟацан. Иажәахә ѡны икын, имцхәыз ажәак иҿшәомызт. Леуанти изыркыз ахарадцара цыххаа икәицеит, иарбанзаалак пунктк ала зызҽелымҳара ихьчоз ауаѡ ихараз ибомызт. Уи амца ыкәицеит ҳәа Леуанти дааизхәыцхьан еиҧш, амца ыкәцо даакәгылеит Мирон иадвокат Хаевски.

– Ацыхәтәажәа умоуп-Бежанова Леуанти дѡалыргылеит.

– Азбара апроцесс анцәамҭахь инеиуеит. Араҟа схымѡаҧгашьақәа зегьы аилкаарақәа роуит. Ирыдыркылахьаз ақәцарақәеи аҳасабтәкәеи ишахәҭаз рҭыҧ рыкәцара акәын урҭ зызкыз ҳәа сара испхьазоит. Иааҟасцоз акгьы амилатқәа аиаҭара рыбжьаҵара иазкзамызт. Снационалистны схы зныкгьы исымпхьазацызт. Ажәларкәа зегьы рхаҭарнакцәа ѡызцәас еснагь исыман.

Сызҽыз акы дзустазаалак азәы ицәысцәахуамызт. Аиаша уҳәозар, Ц К КПСС а-Политбиурои, хаҭала ЦК КПСС Амазаныкәгаѡ Хада Л.И.Брежневи рҽынза анагара сазҽелымҳан. Урҭ адыррақәа Апсны аҭагылазаашьақәа ирызкын. Иашаны иазгәоуҭозар, урҭ зегьы штабыргыз ааҧшит.

Араҟа сыкәгыларақәа рҽы исҳәон лахьынцак зызцәыругашаз цәгьарак ҟасымцеит ҳәа. Азбара апроцесс цонаҵы, ашаҳаҭцәа иадырбаз рыла иазгәоуҭозар, сара сгәаанагара ицегь инарцауланы ииашахеит. Дарбанзаалак азәы илымшеит иагьилшомызт сгәаанагара апсахра.

Инаҵысшьырц стахыуп сусураҿ гха-цхақәак соур шалшоз, цқьа сыззымхәыцыз ыҟазар акәхарын, аҭагылазаашьа убасҡатәи иуадаѡын. Апартиа иалаз азә иеиҧш аустав азин сынаҭомызт аизараҿ ицәырызгар аиҳабыра рыгәрамгара, Апсны Қырҭтәыла ССР алцра апроблема. Аха уи ашьауг-харадцара иаҵанакуамызт, апартиа ҭакпхықәра азцәыргазар ҟалон, уи ус ма иҟалахьазар акәхап, ма иҟалашт. Сара аизара дуқәа рматериалкәа, Апсназы гәыкала Л.И.Брежневи Е.А.Шевардназеи ражәахәқәа срыцхьартә аҭагылазаашьа сыман. Урҭ сыжәлар хәычи среспубликеи цшзахартә, ажәларкәа реиѡызара ҭәгәахарц, ирылшо ҟарцароуп. Ицәырызгаз азцаарақәа иахьа рышьаҭа ызыргьы ҟалоит.

Азбарҭаҿ гәыкала сыкәгылеит.

Сшәыҳәоит, ауаѡытәыѡса азбаѡ, арҭ зегьы аобиективтә хәшьара рзышәыцшаарц, убасҡан аус иагәылоу сколлектив аҽынтә ииаз сказшьарбагеи аҳәареи хырѡ азыжәурц. Сара саҳаҭыр мацара акәым ишәыхьчаша, асовет збарҭа аҳаҭыр шәыхьча.

Асабша аены акәын ианымҩаԥысуаз аусеилыргара аԥшьбатәи амш. Убри аены азбаҩоцәа рколлегиа ршьауҭ Бежанова даԥхьарын ҳәа дыԥшын Леуанти. Иаалырԥьаны, уи излалҳәаз ала, азбаҩоцәа ашьауҭ аиқәыршәараз ианца, ахара здыз лалбааран, амашьына инҭартәаны, абахҭа иазыргеит. Уи аены уаҳа ишырмыԥхьоз усгьы еилкаан. Амеыша ашьыжь иандәылырымга, аԥсшьарамш аены аус рурц ргәы ишҭамыз дырын. Ирзбозаалак даеа ҽенак абахҭа аҩонытԥка ахгара изымчҳауа днеихьан. Иаалырԥьаны даазхәыцит абасҡатәи аамҭа издырххози ҳәа. Даеа зныкгәгәала даацәшәеит, аԥсшьарамш рхы иархәаны, итәахыз иқьаадқәа ирышьҭалазар ҳәа. Урҭ уажәы иахьытәахытцәкьаз иара издыруамызт, аха амилициеи КГБ-еи рыцәгьаҳәацәа иахьабалак иҟан, информациак рымамкәа иҟазма.

Ахәымеханшәа игәы ааихашҭызшәа дҡалахьан. Ҷыц игәалаиршәон аусеилыргара апроцесс ацашьа. Иадвокат Семионов инапала идырҳәаз хьааха иааицрасуан. Аҭыхәтәантәи ажәа анирҭа, уи ԥиргазшәа шиузгьы, Брежневи Шевардназеи еидкыланы ауама цхыраара рзыҡарҵарызшәа агәыԥра ахьааирԥшыз игәы иҭахәхәа иҭан. Аха ақәпараҷ маҷк умхьаҵыр аузомызт, даеа жәылара гәгәак ануԥгылаз. Данышҭала итәахыз иқьаадқәа ҷыц дрыцәшәон. Ашьауҭ аҧхьара ацынхәра азбарҭаҷ иқьаадқәа ааҵәырыргар, ишԥаҡаиҵоз? Амала, ашьыжьза урҭкәа-егьырҭкәа зегь ихашҭхьан. Дандәылыргоз аламҭалаз аены дшоурышьҭуаз, уаҳа ԥсыхәа шрымамыз даакәгәыгит. Дыздәылҵуаз акамерақәа ахьеиҷаԥшьыз аԥьамыҩәа цәгьаҵәкьа ахьихигаз уаҳа дшымхынҳәуаз ааинырын, иагьаагәхьааигеит, даеазны иахьимбашаз иааԥьоушьартә иааицәымҩахеит. Ари закәызеи?!.

Уамашәа иубартә, Бежанова ашьыжьҵәкьа дцәырымцит, аха шьыбжьонзагьы инамгакәа, лҭып даахагылеит. Ашьауҭ иаҳәоз ҷыцмызт. Ахарадцаратә лкаа хҩоалан ахы инаркны аҵыхәанза, уа инҭкааны иаҳәон Леуанти хы-шыкәса, Мирон ҩы-шыкәса (условно) ишрыкәцаз, азбаратә еилатәара азал аҷынтә рхы ишакәиҭыртәуаз.

Леуантии Мирони, ашә анырзаадырт, илалбаан, аԥхьатәи ариад инаркны, итәаз азәазәала аԥсшәа рарҳәо рҷанынарха, азал ҩагылеит. Мирон ианшьа быргк, дҵыхза дахьгылаз, Леуанти данизааигәаха дыниқәыцәкьеит: «Узԥышәырччои?! Анационалист ҳәа хьзыс иуҭаны уоурыжьит, узԥышәырччои?» «Уи ус хьзыс иузҭаз зустқәоу роуп аус злоу», – даагәыдикылан, убасҵәкьа дышԥышәырччоз днарылсын, ддәылҵырц ашә днылагылахьан, ҩыцьа ахацәа заманақәа ааиԥылеит.

– Қырҭтәыла ССР Иреиҳазоу Азбарҭа ахантәаҩы Караназе уибар итахыуп, – иҳәеит руазә. – Икабинет аҷы дузԥшуп.

«Ас уахь сабанеиуа» иҳәарызшәа, Леуанти иеиқәеи иеимаақәеи днарыхәаԥшын, ма ишәицашаз ҽеи матәак имандаз, дрыцны иҷанынеиха, Миронгьы днаишьҭалеит, Гыцба Иасонгьы, Леуанти иабгьы, Мирон иашьагьы заангылозма, шьҭа ирыцрыцуамызт. Азал иаадәылҵыз ҵаҡа иԥшын. Арҭ Караназе икабинет иныҩнаргалеит. Уамашәа иубартә еиҷкаан, абырг Караназе иакәзар, ибласаркьа ааимхеимхзакәа, даарԥылан, аԥсшәа карҵәаны ираҳәо, илаиртәақәеит. Ргәы ҡаиҵарц дазхиан, уи убарҭан. Урҭ рныҡәашьақәа шҽеимз рхаҭақәагьы иара идеилиркаазар ҡаларын уҳәартә, рыбла аартын, аха аԥсуа милаҭҭа зцаара рзызбазомызт, Леуанти уи еиликаауан аха. Гәшәымшәҳәарыла акәзаргьы, рнапаҷы аԥсуаа ааргар акәын. Дааҩонашылеит Қартҡа усура иргахьаз Анкәаб Александр. Зегьы аԥсшәақәа аареиҳәан, Караназе инаҩосан днатәеит.

– Уажәшьҭа угәы иҭоуи? – Караназе ибла ҵраа Леуанти днаизԥшит.

– Аусеилыргара иалгеит, – Леуанти бла ҵарыла уи дихәаԥшуан, – ашьауҭ иаԥхьеит. Уажәшьҭа иҟалаз ҳазхәыцны анализ азаауроуп.

50

Ԥхәыск арҵәаа штлыргаз аназарантә иааҩоит, аха иарбан нхарҭаз аҳәҳәабжь ахьгоз узеилкаауамызт. Уи заҳаз Надшьа агәарԥ дыкәгылан, аҩоны дыҩонагылазар, илмаҳар ҡаларын. Лԥа даниԥхьа абарҵа даацагылеит. Ҳәҳәа бжьык иаҳаҵәкьон. Иҟалаз еилкааны дшаахынҳәуаз аҳәсақәа ақәиргәыҷын, агәашә дынҭкьеит. Аҩада дҩаскьаԥхьаза, ахацәа, аҳәса еизыҩоны Баҭыр инхарҭа шыҡаз иццакуан. «Иҟалазеи, рыжәла нымҵәааит!» –игәы атҳара еисуа мацара, ишьамхы итаҡәыло, инапсыргәыҵа еиԥш иидыруаз анхарҭа дазааигәахон. Аҳәса ирыгәтылакыз Нуца шлакәыз аниба, ирыцхахарыз дзустаз изеилымкааура, агәашә днадгылааназа, агәарԥ лаԥшыла еимидон, аҳәсагьы, Амрагылара шыҡаз ааида иаҳа иазааигәаны, еилагылан. Ҷьоукы еибарҩоны абнамҩахәасҭа ианылон. Урҭ рапхьа даеа ҵыт-ҩык мцакәан иҟамызт, ирацәаҩоны арахь иаауан. Аԥхьа игылаз азәы рнапҟәа дрынтца дыркын. Иркыз ишьапҟәа ԥхьаҡа иҟан азы, дзустаз узеилкаауамызт. Ҷьанар урҭ дырԥыларц днаццакит. Абна иаалҵырц агьрыгымкәа, днарԥылан, закәытә кааметыз иибоз!

Зыцламҳәа ацаҟа кылжәаз Батыр иакәын зыерыцхазтәыз. Иаҳа зыкәра ыҟаз азәы ихы дакәититәын, иара аҧсы днаитцагылеит. Ихшыѡ аус аузомызт, лабала ихы иасызшәа итууан, иѡыза дахьитцагылаз иихәыцуаз акы зацәык акәын: ихата иѡыза итцагылара дымкаҳакәа илшандаз! Убасҟатәи ишьамхы итцаҟәарҟәаруан.

Ҳәсакәак хыхь ауада аилыргара реазыркхьан. Аҧсы дахьѡыкәныргаз маҷк иааилахазаргьы, ирлас дыкҿарцеит. Рапхьа инеихагылакәаз Џьанар дрылан. Макьана дызхәыцуа дыҟазамызт. Ааигәа-сигәа игылаз аҳәсакәа рыҟәындҟәынд иалѡны иаҳауан, аѡы ыжәны данрызнымкыла, дахьҿарҳәаз Батыр еахирҟьеит ҳәа. Уи азбахә имаҳазацызт, џьоукы днарызцаакәеит. Иҟалатәкьаз здыруадаз, зегь ззеилалаз иѡыза изы. Агәарҧ акәгылара ҧхеишьон, иаргьы днеибадырба-ааибадырбозаргьы алымшози. Лашьцазахьан Мамсыр, итаацәара иманы, машьынала агәашә данаадгылоз. Зыбла дамбазгьы ыҟан, аха иашьа иҿы цәгьара дашьтазма, усҟәа иҟалеит умҳәозар ҳәа, ихашшаауаз аҟәыҷацәа маҷзамызт. Аиашьа аиашьа дзихамгыло аус рҿиара абатахыз. Џьанар агәра ганы дыҟан, итегь аатынчракәахар, иаҳәшьа Астанда дызгәалашәашаз шыҟалоз. Уи дышлышьтаз бзиа иибоз иѡыза гәакьа иҧшәма шлакәыз аацәырыргар ҟалон, уи макьана имазан, аха лымҳатаск змауз дҟалозма. Батыр иерыцхатәшьа шихьааз, ихәыцракәа иѡонатә шыҟаз рҿынархахьан. Иаарласны даарц шреиҳәазгьы, даанхеит. Аѡныҟа днаццакыр цәгьа ишимбоз, Шьына игәы даатасуа дааташылан, аҧсы дахьыкҿаз дѡыхәнеит. Дышлалбаазцәкьа иашьа дынидышшылан, Џьанар дзыдгылаз даарзааигәахеит.

– Аѡны ҳамцар ҟалазом, – уи ихы Џьанар иникәеикит.

– Избан? – Џьанар даатрысит.

– Иҟалаз анраҳа, еилауатыруа еилахеит. Урбар ртахыуп.

Џьанар иаҳаз ахы ахьирхарыз изеилкаауамызт. Шьына ак шицәахуаз изымдыркәа, длашәызма. Амашьына дынталарц, иѡыза дицны, агәарҧ дахьынзатыцуаз, Астанда, дҿаҳәатәха дырзыҟалазар ҳәа, длыцәшәон. Шьына, ақыта мѡа дахьынзаныз, зынзак дымццакзозшәа ибо мацара, мцхәы игәы еилаххуа, амашьына дтатәан. Игәашә инадгылааза, иҧсы цкьа изеивгомызт. Нас дыѡтҟьан, агәарҧ дынтаххын, адәахьы уаѡы данимба, аѡны ашә ааиртит. Шьасиа, лҧштәы лхыббо, аҧсеивгара лцәыцәгьахозма уҳәартә, ржәытә диван дыкәтәа-кыдиалазшәа даниба, илыхьтәкьаз изеилымкаазт, дышҳазза ауада агәта даакәхеит.

– Иҟалаз анлаҳа, дгәамҷзар акәхап, лаамта ааскьеит, даеа жәа-мшҟа лымазар акәын аха, – Надшьа иаалгаз матәакәак илура-илҳәара изакәымшәакәа зтаца деидызкылоз Астанда иналлыркит. – Иаарласзаны дыжәгароуп.

Шьына имашьына амардуан иаадиргылахьан. Ихала дааѡналан, Шьасиа длыцхраарц лызжәѡахырк анааникыла, лылагырз лҿаҳәҳәы, лхала дѡагылан, амашьынахь длалбаан, ашьтахьтәи ашә анылзаадырт, дынталеит. Астанда уи дналыватәеит. Амашьына анынтытц, Џьанар, агәашә аиркын, Шьына днаиватәеит. Азәгьы ҿитуамызт. Шьасиа дкьып-шәыпуан. Астанда, лхы лыкәыжь дахьтатәаз, лзамѡа иаҿалоз лылагырз аалрыцкьон.

– Иҟашәцо ҿеимзар ҳәа сгәы иаанагоит, – Шьына амѡаду дазкылсхьан, анхәпҳаи атацеи реааныркыларц данрылабжьоз. – Ауаѡы ҿыц адгьыл данықәгылаша угәыргьо уицылозароуп, иагьа уалаҟамзаргьы, угәы ухарштны.

Ахшараиуртаҿ Шьасиа даарымырхын, даазгаз адәны ишгылаз, ашә ѡадыркит. Џьанар, иҧсахы еибакуа мацара, Астанда длыдгылан. Акыр ҿыхьтан. Амашьына дтаиртәеит. Шьына акыр ахыбра давцагьежьуан, иахьабалак италаҳан, азә заҟа думбашаз. Азә даадәылтцны иҟаз ак иҳәандаз ҳәа, Џьанар ихата ашә дшадпшылоз мацара, аамта ыкәха ицон. Аскаамтак Шьасиа дахьеилымгацыз иахиҳәаарыз издыруамызт. Ахшараиура џьоукы аамта рацәа иаргәаҟуан, уртҟәа иара цкьа иабеидыруаз. Лара усҟатәи хьаа лмоугәышьеит. Ашарпазра аеаназнакуаз, халат шкәакәак ашә даалагылеит.

– Ачкәын дышәзеиғьасшьоит!

Џьанар ипсы неиқәаҳаит. Шьына царақәак иџьыба иаатикәыцәаан, ахалат шкәакәа лџьыба интеицеит. Ларгьы днытцашәкәа дцеит. Арт шгәырғьаз збаз Астанда амашьына даатытцын, даарзааигәахеит, маҷзак лгәы еихыкказшәа. Дааҧышәырччар цәгьа илбомызт. Џьанар ихәда днахьынҳалан, лнапқәа икәырша дылгәызуан, лылагырз лҿаҳәҳәы. Шьына амедеҳәшьа длыпхьан, ан ҿа агьшылтахымыз еиликааит. Дырбарц нас иаакәлахрын. Аѡныҟа идәыкәларц рзбан, рмашьына инталеит.

– Ихьзахтәри? – дцаауан Астанда, аены еицызижьтеи рапхьа акәны лҿы ааихыхшәа.

– Уи бзахыццакуеи? – Џьанар иаҳауаз азныказ иааџьеишьеит. – Беилыскаауеит ҳәа сыҟоуп. Ишыбтахыу иҟаҳцоит.

Лара зхы ҭырҟьаз ақәчышь деиҧшын, ахы аҭыҧаҿ иааргарц, алагьан иҵакны, иаадырҳәыз аҧ иасуан, ус ала агәабзиара шьақәдыргылозу еицәартәуазу цқьа издыруадаз аха. Лгәалақәа зегь хьаҵит, Баҭыр иешҭаирхаз анылдыр нахыс. Убри дызлалгәалашәалашаз ак нхар лҭахын уажәы, убри азын мацара иара иерыцҳатәраз здунеи збаз асаби, еиҳаразак асҟатәи илзааигәаз азҟы адунеиаҿ иреиҧьалшьоз ауаҩы ихьз изшьазарц деилаҳауан. Џьанар мап изаҵәкуамызт, иаҭахқәамыз аиҿцаарақәа рыбжьашәазаргьы, уҳәан-сҳәан ахылҵыргьы, зегь ирзеилымкаауаз амаза рацәа аҵаҵәахын.

– Шаанза Апҵа ара дабаҟаз? – Шьына авокзал азааигәара амҩаду аган аҿы игылаз Апҵа даагәеиҭан, даангылеит. – Уабаҵои?

– Аҩныҟа! – Апҵа дласны амашьына дааҭалеит.

– Уабаҟаз шаанза?

– Иҭакыз адәыҕбала иааит. Мирон ҳаиҧылеит. Адәыҕба абыржәоуп аҿаныланаха. Бзыпҵа авокзал аҿы ауаа ҧшуп рҳәеит.

– Уахь ҳцароуп, Шьына, – иҳәеит Џьанар. – Уара, Апҵа, ҳқыҭахь ицо амҩаҿ унҳажьп, Асҭанда дуҵҵаны. Сааныза аҩны уҟаз? Адәыҕба ааиҵасырҭақәа мачзам, Бзыпҵа илеиааныза ҳахьзап сгәахәуеит.

– Апсы даҳзыкҿоуп, уахь ҳцар иҧшзахару? – дҵаауан Шьына.

– Еилкаагәышьоуп, аха хуалҧшьа наҳагзароуп. Ажәлар ахьырҧыло ак аҳәоит. Ари иааирами! Ҳаахынҳәыр аҧсраҿы ҳаҟазаап.

– Уахь неишьас иҳамеи? – Апҵа игәы иалан.

– Ижәны данааи, аисра анеиҿирцаа, иашьа инапала дҿеиҳәеит, убри хьымзҕшьаны иеишьит ҳәоуп ишырдыруа. Егьырҭ зегьы уҳәан-сҳәанк иаҩызоуп. Цҭәык шьҭызхуа дарбан? Ак зҳәо дарбан? Имнеиц зегьы шәнеироуп. Убас ауп сара ишеилыскаауа.

Апҵеи Асҭандеи, ианамух ақыҵа втобус ишьҭнахуан, амҩан инрыжьын, амашьына шьҭхысаа илеиуан. Џьанар ииҳәахьаз ҿыц дрызхәыцуан. Иагьа умҳәан, цҭәык шьҭытцыр ҳәа дшәон. Иҟалашаз ҟалахьан, Баҭыр ихаҵагьы ихараз рацәан ҳәа ирпхьазон, ирдыруаз ацкыс ирзымдыруаз еиҳан, аҵаси ақьабзи изеиламгеит, аха еилеигарц агьигымхо дахьнеиз хьымзҕыршьон, иҵәахтәыз цәыррымгарын ҳәа дгәыҕуан. Ихаҵа иҩыза еахьрыцҳаитәыз дзаҵәазшәа дыннажьит, апа дахьиоуз дарлахҿыхуан акәымзар, иҟалақәаз рыхгара ус имариазма. Баҭыр иара иашьак дизеиҧшын. Уи данықҿаз аламҵалаз, даеаҵьара ихы ахьхаз мачк иҵахымызт, аха шьҭа дымҩақәгылан, уи адагьы иуалны иҧхьазаҵәкьон, зыжәлар хьымзҕ дмыргакәа, зхы ҿыхны аҩныҟа амҩа ианыз иҧыларахь ҩнытцкала ихон. Баҭыр иҧсы ҭазар, иҩызцәа шьҭыхны, дымцар иуазма.

Амҩаду аихамҩа иазааигәан, даргьы ирласзаны илеиуан, аха адәыҕба уаҳа рылаҧш иҵамшәеит. Џьанар ихәыцрақәа иқытахь имхынҳәыр руамызт. Зны иҩыза гәакьазаз агәеихшәара рыбжьалартә дахьныкәаз,игәы еиҟарамкәа ибон. Амала уи еилеигаз ыҟан, аиҕаранза реиҵанеиааирақәа неигеит уҳәар – дааараза иашахомызт. Ирыбжьаз изеиламгеит азакәын ихы залаирзыз. Шьҭа иҟалаз амшала зҧсы ҭаз гәеихшәарақәак рыбжьамлакәа аилкаарала еизыразхазшәа рундаз! Аҧсраҿы неишьас ироурызи ҳәа Апҵа данҵаа, гәыбган ихы иадикылартә уаҩ дшыҟамыз ала диргәыгит, аиҳаразак уи зиҳәоз изурыз ззымдыруаз Асҭанда лзакәын, аха Џьанар иахьцалак дшәон, зхы ахәац ҭашәаны, иҟалаз зхараз ҳәа дцәыцыпшаауа, лыҳәҳәара узнымкыло, цҳәыск даақәгылар, иҟауцараны иҟази.

Амашьына, итҭәааны мацара акәымкәан, ихышхытҿаны илеиуаз азиас Бзыпҧ ацҳа илыкәсны, ГАИ аҭыпҧ иладгылеит. Аформа зшәыз ауаа мачзамызт, аха амашьына рацәеи ауаа рацәеи убарҭамызт, апост еснагь еиҧш аус ауан. Амала Гәдоуҭантә иаауаз машьынак ус баша иоурыжьҭуамызт, аныҟәцаҩцәа рдокументкәа еилырхцәаны игәарҭон. Ауаа хыцны идәыкәлар ҳәа ишшәоз ҩашьомызт. Ашколкәа ҩбеи ирыбжьагылаз аусҳәартеи рҿгьы џьоук гылакәан, ак иазкыз уск рыман узымҳәартә. Леуанти игәарбжьара ҭацәын.

– Арҭ ргәы иҭоуи? – Шьына иџьеишьон.

– Авокзал аҿынза ҳлеипи.

Авокзали амҩадуи ирыбжьаз аштаҿ амашьынакәа рацәаҵәкьан. Арҭ рҩыцьа, рмашьына ҭыпк азырҧшаан, авокзал иныҩнысны, аихамҩа аплатформа иқәгылаз ауааи ахәыҷы рацәеи иаарылагылт. Адәыҕба ахы аацәырнагеит. Имццакзакәа иаарывцалан, иаатгылеит. Аҵыхәтәантәи авагон аҿынтә ҵыт-ҩык лалбаауан. Еилагылаз еибарҩны уахь рҿылархеит. Ахәыҷкәа адуқәа ириааин, адәыҕба илалбааз инарыпххылеит. Леуанти дызцыз даарылцын, итынчшьала, мцхәы ргәыргьабжь аахɜны, дцышәырччо днарылалан, хәчи дуи аҧсшәа реиҳәон. Ашәтқәа иааидыркыз иманы, раҧхьа игылаз дрылагыла, авокзал дазааигәахан, ашьҭахьҟа длалбаан, идырбаз машьына еиқәаҵәак дынҭалеит.

– Жьакәа ара уҟоума?! – Шьына иӆьашьаны абырг дизааигәахеит.

– Иҟалаз ҟалеит, ашьҭахьгьы абзиарақәа шәыгымхааит, дад! – Жьакәа даатҿгылеит. – Ииз ахәыцҩы имшра жәбааит! – Ӆьанар ижәѡахыр абырг инапы ныҟәиҵан, арҭ дрыцны рмашьынахь днеит. – Шәусҟәа шыҟаз анеилыскаа, аҵхагәҭан сгылан арахь сдәыҟәлеит.

– Иуазҳәада?

– Иаха Аӈҭа аѡныҟа данцоз даасҽаҳан, Аҟәантә даауан иара. Ателефон иасит иҳәеит, иахьа ашьыжь ара ишыҟалоз ала. Аӈсрахьгьы сзымѡеикәа, арахь сеихеит. Сшынахынҳәлак, Шагьан даашьҭхны, сцароуп.

– Марица! – Ӆьанар, Аӈҭа иахьабалак ҽахьигзомашь ҳәа дааизхәыцуан еиӈш, иаалырҟьаны Марица дналҽаӈшит, лашьа Сатбеи машьынак аӈхьа дышидгылаз. – Адәыҕба шәаӈыларц мацара шәаама? – днеин аӈсшәа реиҳәеит.

– Уаҳа ус ҳамоума! – лҳәеит лара. – Асҭанда дызбарц, ҳанкыдгыларц ҳәгы иҭан. Дышӈаҟоу?

– Дшыҟоу атәы аҳәара цәгьоуп, – илахь ааиҟәҵазаны, ихы ѡышьҭихит. – Аҵарахь дѡеиртә дҟаландаз. Дыббар цәгьамызт.

– Уцәажәашьақәа злаҟоу ала, шәгәы иалсша шәымоуп?

– Сѡыза бзиак дсыман, иҽиишьит.

– Баҭыру?! – лбжьы заҵәык акәын илаҳаз шӆьалшьаз узырдыруаз, лхаҽы усгьы аҽееиҭанакуамызт.

– Аеи.

– Сатбеи, ҳцаларoуп, – аиашьеи аиаҳәшьеи рмашьына инҭалеит. – Абзиараз ҳаиҟәшәааит! – асаркьа длахан, наизҽылҭит.

Ӆьанар дызцыз амашьына данрыцҭалоз, егьырҭ амашьынақәа еицырхәхәа амѡаду иазцәырҵхьан. Аусҳәарҭа аханы игылаз ашкол ажәытә хыбра ианнадгылалак, арыҕьарахь ибжьалон дара, акык-ѡбак ахара мѡа змаз аарыцыршәеит умҳәозар.

– Ҳара уахь ҳнеиуама? – дҵаауан Шьына.

– Ҳамнеикәа! – ҽааиҭит уи иватәаз Жьакәа. – Иѡнынза днаҳамгои. Арҭ зегьы уажәы идыртәарым, аха, ишәак агәарӈ иаакәдыргылар, ҳиҟәныҳәаны амѡа ҳакәлоит. Ус иаҵахыуп.

Агәашә аӈхьа, нас агәарбжьара ҭбааҽы амашьынақәа ааныжьны, зыѡныҟа инеихьаз аӈшәмацәа, Леуанти уа дрылагылан, иааҵашылоз аӈсшәа рарҳәон.

– Узгаз рымшра ааугааит, дад! – Жьакәа иибахьаз арӈыс жәпа иакәзамкәан, иклахәцәахахьаз Леуанти дааигәыдиҳәҳәалеит, нас иаб иахь дааиасит.

– Уи арахь иаажәымган! – гәыла хаҵак аишәа зманы иааиуаз наиргьежьит. – Уажәы ара гәарӈныҳәа ҟаҳцазом. Ачмындыр ара игылоуп, ашьаӈа ѡаҟәҳаршәуеит, аҟәчагаҟәа рзгьы еиҵаҳархом, ацә ааҳҳәоит, аѡы ааҳгоит. Аӈшәма акгьы уус алазам, зегь ҳара еиҟәҳаршәоит ахәымеханра ааиаанза. Абра игылоу азәы агәарӈ унҭыцны уцар – ҳуҟәшаҳаҭым, уҳалахәзароуп ҳгәырҕьараҽ, – агәарӈ ҭырҭәааны уаа ѡышә-ѡык иреиҵамкәа игылаз днарылаӈшит. – Шәызхарагьы шәеицәажәоит, ааигәа шәеиҟәымшәацт.

– Жьакәа, хҽыхшьак ҟаҳцароуп, – Ӆьанар абырг днаиҽаӈшит. – Аӈсы даҳзыкҽоуп.

– Уаагыли! – Жьакәа дымццакзакәа дцәажәон. – Угәы иалоу еилкаауп, аха, ҳахьзи ҳахьымзҕи хьчаны, есымша ҳаҷкәынцәа ҳзааауоу ӆьушьома. Ҳзыҟәшәаҟәаз ҳхы дынҳрааларoуп.

«Волга» шкәакәак агәарбжьара ибжьаланы иааиуан, агәашә аӈхьа иаангылеит. Ақыҭсовет ахантәаѡы иакәын изларҳәаз ала. Уи аӈшәма дааидгылеит.

– Ақалаҟь комитет аҽынтә ателефон иасит, – иҳәеит иара. – Ашьаӈа шәыргылар рҭахзам. Амаҵурҭа шәҽашәырба рҳәеит.

– Иҟалеи иара? – даарыдгылеит агәыла хаҵа, аӈыхьа гәарӈныҳәала еилгар зымуз. – Ишаҳҭахыу ачҟәын ҳиеигәырҕьар зымуа дарбан?

– Ус рымҳәазеит, – иҳәеит ақыҭсовет ахантәаѡы. – Аѡныцҟа шәҽашәырба ҳәа аарыцҳауеит.

– Ашьаӈа ҳаргылар иҟалои?

– Егьырҭ ргәы иаанагара ҳаздыруам рҳәеит.

– Егьырҭ ҳәа узҽу зусҭкәада? – Лиуфа Ӈсардиа дгәамҵуан.

– Ақырҭкәа.

– Урҭ ргәы иаанагалак, ҳарҭ хтәы ҟаҳцароуп, – иҽаалеигалеит Цыхьычба Лерик.

– Ишәзаарыцҳаз шәасҳәеит, егьирахь шәара шәахәаӈш, – днагьежьит ақыҭсовет ахантәаѡы. – Сара сыцҳаражәҳәаѡуп.

– Абарҭ иахьа ҳамхагәырҕьацәар ҳәа ишәоит, – рхала ианаанха, Леонид Чыгәбар аӈшәма аб дааиӈхьеит, даҽа хатәрақәакгьы аадигалеит. – Русҟәа зегьы злаӈхасҭаҳҭәша здыруеит, Леуанти дҳацныҟәар.

– Ҳара ҳус наҳагзоит, – иҳәеит агәыла хаҵа. – Ирымушаз рухьеит, шьҭа ирызхоуп.

– Ус мчыла акәым, зынзак рызҿымҭуа иҟаҳҵар сҭахыуп, – Леонид исигарет ааиҿыцеихит, иҵынҵа алѡоа ҭыршәшәо.

– Аеи, ҵьушьт, – иҳәеит аб Борис. – Ҳцо-ҳаауа рҿагылара шьҭа иҳалшом. Иауазар мѡак иҟәҳамҵои.

– Леуанти ҧхәыс дизаагароуп. Ачара ус хдырбгаларҵ изалагом.

– Ҧхәыс дааигартә, дыхиоу иара? – аб игәы каҳаны дыҟан.

– Ҳара дизаҳаҧшаауеит, иара ажәа азәы илнимҵацзар.

– Уаҳа назҭахым!

– Шәаалеи, ҳиацәажәап!

Леонид аҧхьа днагылан, Леуанти дзыдгылаз рахь иҿынеихеит. Убри аламҵалаз агәашә иаадгылаз амашьына даатыцит Леонид Габлиа. Уи дышиашаз днеин, Леуанти аҧсшәа иеиҳәеит.

– Аҟытсовет аҿы дааны дыҟоуп аѡбатәи амазаныҟәгаѡ. Дсыҧхьаны сааиган, иауазар ҳәа аҳәара шәзааицҳауеит, егьырҭ ргәы иаанаго ҳаздыруам, адәахьы ашьапа шәмыргылан иҳәеит.

– Уара зыгәра ҳго уоуп, – иҳәеит а-Чыгәбар, – Леуанти уаха ҧхәыс дизааҳгоит, ачара аеҳәара ҧаҳҵәоит. Шьапак ҳаргылазар иамеи?

– Ус акәзар, сара сцоит, ишчара усу расҳәоит, шәажәа шәамеижьозар, – Леонид Габлиа шьҭахьҟа иҿынеихеит.

– А-Чыгәбар, узрѡуама? – Леуанти ҿааиҭит. – Ҳцоит, аха ҳабацо?

– Аҟәа?

– Изымбац лахь акәу, издыруа лахь акәу?

– Иахьутахыу ҳамцои, аха уара иудыруа Аҟәа дыҟоума? – Чыгәбар Леонид имашьына шгылаз днеиуан, Гыцба Виталики Леуантии ицны.

– Арҭ ирҳәакәо закәи? – Шьына иѡызцәа даарыдгылеит. – Иааргаша дзусҭоу цкьа ирыздырзом ҳәа сыҟоуп.

– Дырзымдыруазар амѡоа иқәломызт, – Жьакәа ипаца далаччон.

Шьҭа ахәымеханра ааиуан, абысҭа анцараз, ақәаб рыманы рҿанынархоз. Абысҭеи акәаци рыда идырхиахьаз ақәчагақәа чысла бзиа еиқәдыршәахьан. Агәыла-азла, амаҵура реазкны иҧшызшәа, еилагьежьуан. Аҭаца дааргарц иаламцәажәози, ас заа идыртәарц реахьаҧшьаргаз уи атәы заҳақәахьаз иҟалаз рзеилкаауамызт. Агәыла-хаца еиҿкаѡ рнапқәа зык нақәыртәарц данаарылагыла, Жьакәа уи мазала дааиҧхьеит.

– Макьана заацәазами?

– Избан?

– Аҭаца дааргааза ҳаапшыр – иагьыламысымзи?

– Ус аҧшәма иуам. Урҭ цеит, рус анеиҿыркааша ҳаздыруам. Ажәлар игәарц иқәыргыланы ашьыжь аахыс иахьимоу ҧхеишьоит. Арахь афатә хиоуп. Шәхәы шыҧхоу шәнапы ашәыркы, ҵәыцақәак кны шәааибаныҳәала, шәыштәоу иааир ҧхашьароума.

– Ишышәтахыу бзиоуп, – Жьакәа дақәшаҳатын.

Иантәоз дызцыз аитбацәа даарыцрырган, аиҳабацәа ахьтәоз рханы днарыладыртәеит. Ҷьанари Шьынеи рзы еилкаан агәыргьара ааилгаанза, гәарҧныҳәа налатцаны, рбырг дшырзыкәымгоз. Дара рѡызцәа ирылатәан, ачара чыс ргәы иамго, иагьа умҳәан, зшьара изыкәымлаз раҧхьанагала дыкҿан, рхаҭа рыхәатәыхәатцәра дырмазагәышьон. «Анцәа илҧха ҳаҭ!» –ҳәа раҧхьатәи аныҳәаҿа анаакәырхуаз, ашьапа зегьы адруҳәа иѡагылеит. Ахахьы итәаз ришәа-чара мѡапызгашаз ауаѡ даналырхуаз, доусы ргәыпқәа шаны, рҭамадацәа алырхуан. Ахпатәи аныҳәаҿа иҵакны ихынҳәыз ирызкын, изгаз рымшра ааргарц ахахьы ианыркуаз, иѡагыланы зегьы зырѡызаргьы, нас ианылатәа доусы ргәыпқәа рҿы азәазәала иркуан. Ашьапа агәҭаншәа азәы дламтәазакәа дгылан, ѡызара изиуазшәа даеа арҧыскгьы дидгылан. Уи Мирон Ҭырқьба иакәын. Рқьаф анықала, ашәаҳәареи акәашареи хдыртын, рызхара изгәыргьомызт.

– Виктор! – ахатәрақәа ахьтәаз заа идыргылаз Бениа Уасика Виктор Барцыц дааихагылеит. – Ак уаххәар ҳҭахыуп, угылар цәгьамызт.

– Исашәхәоит?

– Цатәык ҳамоуп.

– Сацәца ааныскылап, нас сѡагылоит.

Ус шиҳәазгьы, даеа ҵәыцақәак рылсуан, иара дгыломызт, игәарҧхатцәкьаны дтәан. Аҧшәма Борис Уасика Бениа иҿы деиҭанеит, избанзар азгаб лзы ицаз хынҳәны иаахьан, уи зҿы дыҟаз лаб иашьа иҿы ддәылцыр рымукәа, рхала лаб иѡны даргахьан. Аҭацаагацәа усгьы ара иҟан,

иалҟәшәааны иаарыԥхьан, ҭацаагара идәыԛәырԥахьан. Лаб ачеиԥьыка дызхатәаз агәараҭаҿ иԥха «Радеда» лызхәо дааҭаргылар иԥшзахомызт, заа дыԛәыргар рҭахын.

– Иуам, уара, иеирԥсит, – иҳәеит Уасика. – Сеиҭаизнеиуеит, дышԥамгылари, – Уасика Виктор днеихагылахт. – Уаала ҳәа сумыҳәази, ҳагхоит.

– Шәысҟәамԥуа, уара! Сҷыгәза стәоуп, сқьаф ҟасымԥари, исымашәки? – Виктор даатҟьарц агьигмызт.

– Леуанти ԥхәыс дизааргоит, ҭацаагара ҳцароуп, умласуеи!

– Иаша?.. Сыда шәзымцои?

– Еиҳабыс урыцырԥар рҭахыуп.

– Ус акәзар, бзиоуп, – атәыцак аашьҭихит. – Иаҳамныхәац Анцәа шәиныхәааит!..

Дшыԍоагылазԥәкьа Уасика имашьына ахьгылаз дрыманы инеит. Амашьына амԍоаду ианылахьан уҳәартә еиԥш, машьына ԥытқ еишьҭагыланы иаабжьалеит. Агәашә аҿынтә еилагылаз аҭаца дрыма иааҭалеит, аԥхьа игылаз ршьапы рзыԛәмыргыло ишыкәашоз мацара. Итәаз иаҳа еиҕьны ишеиԛәшәаз анырба, еиднагалаз рныҳәаҿа аашьҭырхит. Уи атәца аарылсхьан еиԥш, аби агәыла хатцеи, ԍоыцьа, х-ԍоы рыманы, ахатәра ахьтәаз иаархагылеит.

– Иаҳҭоу шәхатқы сара сцааит! – агәыла хаца ибжьы ԍоаҳареикит. – Чара-гәырҕарыла шәыпсҭазаара ҭәызааит! Ижәбоит ҳаԛәын дызгаз рымшра шааигаз. Убас еснагь деибагалартә, алшареи амчи ҳазшаз игимыжьааит! Иахьа даеа ииаирак ҳиргеит. Аԥшәма иԍонаҭа аҭаца даанагеит. Уи шәыбла иабеит ицабыргыцәкьаны. Ус анакәха, ачара аеҳәара уаха иаҳҭоит, шәыххь згеит!

Антәамҭа

Ажьырныхәа 1, 2005 ш.
Мшаԥы 11, 2006 ш.
Бзыпҭа ақытан.